

MENGELWERK.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

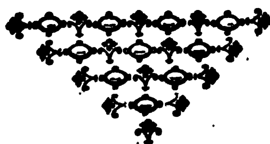
BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen betrekkelyk.

Tweede Deels, Tweede Stuk.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,

By A. VAN DER KROE;

en

By YNTEMA EN TIEBOEL.

MDCCLXXIII.

BIBLIOTHECA

INHOUD

VAN HET

MENGELWERK.

Tot Fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen betrekkelyk, in het Tweede Deels Tweede Stuk.

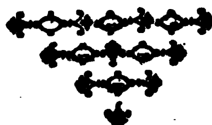
Een

INHOUD.

Ee-

Waar-

INHOUD.

MEN-

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

KORTE PROEVE, OF VERHANDELING OVER DE ONSTERVELYKHEID DER ZIELE, EN 'S MENSCHEN EEUWIGDUUREND BESTAAN NA DEN DOOD, AANGEMERKT ALS DE EERSTE EN VOORNAAMSTE BRON VAN ONS GELUK.

HEt is eene onbetwistbare Waarheid, dat het elks onvermydelyke verpligting is, zo veel hy kan, alle poogingen in te ſpannen, om aan het einde en oogmerk van zyn beſtaan te beantwoorden —— En 't is tevens niet minder zeker, dat wy, naar mate wy onze poogingen meêr ten nutte van ons zelven, en van onzen Evenmensch weten aan te leggen; naar gerade wy ons naarſtiger bevlytigen, om ons en onzes Naastens Geluk te bevorderen, dat wy ons des te bekwamer maken, om aan die einden en oogmerken te beantwoorden, waartoe de wyze Stigter der Natuure ons geformeerd heeft. —— Dit verleent ieder Mensch eene gewigtige drangreden, om hem aan te ſpooren tot eene verpligting, welke op onzer aller ſchouderen gelegd is; een ſterken prikkel, om nimmer zyn eigen gelukſtaat, en dien van zynen Evenmensch uit het oog te verliezen; ten einde zich aldus tot geſchikte werktuigen te maken, om in zo verre aan de oogmerken onzer Scheppinge te beantwoorden, als de vermogens, welke een ieder onzer van zynen Algoeden Schepper ontvangen heeft, in derzelver onderſcheiden trap en mate toelaten —— Ingevolge hier van is men derhalven gehouden, alle zyne bekwaamheden en gaven aan te leggen ten dienſte en tot nut van 't algemeen; te meer daar ook ons eigen Geluk 'er op het naauwſte aan verbonden, en 'er in begrepen is. —— En by aldien een ieder zyne bekwaamheden, in plaats van de zelven op eene ſchandelyke wyze te misbruiken, (gelyk de droevige ondervinding maar al te vaak getuigt,) zo en in diervoege wilde beſteden, als hy verpligt is, 'er zouden voorwaar ſlegts weinigen in de zamenleving gevonden worden, die niet, in dezen of genen opzigte, het Algemeen eenig nut zouden kunnen aanbrengen —— Dit blykt ten allerklaarſte, zo dra men agt geeft, op de menigte van Gevallen en Omſtandigheden, in welken wy Menſchen kunnen gebragt worden, of waar in wy ons geduurig bevinden, in

in welken wy elkanders hulp hoog noodig hebben. Deze tog zyn zo menigvuldig, dat wy ze ieder oogenblik ontwaar worden; en dikwerf ondervinden, hoe ons Geluk door derzelver ontbering, zo 't al niet ten eenemaal verlooren gaat, ten minsten voor een aanmerkelyk gedeelte verminderd wordt.

Ondertusschen vindt men 'er, niet tegenstaande het opgemelde verkeerde gedrag, nog al velen onder het Menschdom, die alle hunne vlyt aanwenden, om de nooden van anderen te hulp te komen, bereid zyn om hunnen Naasten de hand te bieden, op allerlei wyzen derzelver natuurlyke ongevallen, en wederwaardigheden zoeken te verzagten, en hunne ongelukken poogen af te weeren of te matigen. Dog de poogingen der meesten strekken zich niet verder uit, dan tot dit natuurlyke leven: uit hoofde dat men veelal verkeerdlyk zyn waar Geluk in het tydlyke stelt, en niet recht bezeft dat ons wezentlyk Geluk in de Eeuwigheid te zoeken is: gelyk ik in eenige voorige Vertoogen, rakende 's Menschen Geluk, en de middelen ter verkryginge van 't zelve, heb doen zien. Zo dra men hier van overtuigd is, zal men terstond moeten erkennen, dat deze onze verpligting zig ook verder dan tot het tydlyke uitstrekt, en dat de poogingen, ter bevordering van ons wezentlyk eeuwig Geluk, oneindig hooger te schatten zyn, dan de eerstgenoemden.

Dog dit vooronderstelt eene gegronde overtuiging der *Onstervelykheid van 's Menschen Ziel*; als buiten welke dat uitzigt geen plaats heeft: terwyl het tevens vast staat, dat al ons Geluk ingebeeld is, en wy in eeuwigheid geene Gelukzaligheid te wagten hebben, zo de Waarheid van het Leerstuk, *De Ziel is onstervelyk*, vervalt; indien wy geenen grond van zekerheid hebben van een bestaan na dit Leven. —— Het groot belang dat wy hier in hebben, maakt ons de overweging dezer stoffe dubbelwaardig; en spoort my aan om dit Leerstuk, aangemerkt als de grond, en 't fundament van ons wezentlyk Geluk, ter bevestiginge van al het voorgaande, nog afzonderlyk te behandelen.

Hier omtrent zal ik in deezervoege te werk gaan. I.) Zal ik eenige aanmerkingen vooraf aan de hand geven; waar op dan eene gevoeglyke betooging, uit de Rede afgeleid, staat te volgen. —— II.) Zal ik aanwyzen, dat de Onstervelykheid der Ziele uit de Deugden en Volmaaktheden Gods voortvloeit; en dat ze dus hier uit een naderen trap van zekerheid verkrygt. —— En eindelyk III.) Zal ik de volkomen zekerheid daar van met de Godlyke openbaring bevestigen. ——

Eerste Aanmerking. Het Leerstuk van de Onstervelykheid der

der Ziele is van het uiterste gewigt. Want, behalven dat 'er alle onze verwagting na dit Leven op gebouwd is, zo hangen 'er ook nog andere Waarheden van het grootste aanbelang van af; Waarheden, die anders of ten eenemaal vervallen, of ons van geene de minste nuttigheid altoos zyn. — By voorbeeld, indien onze Ziel stervelyk, en even als het Lighaam aan de slooping en ophouding van bestaan onderhevig ware, dan zou de kennis van een Opperwezen, zo deze Waarheid al niet verviel, voor den Mensch van byzonder weinig aanbelang, en van geen nut altoos zyn. Het zou hem tog weinig of niet baten, te weten, dat hy van eene oneindige oorzaak zynen oorsprong nam; dat 'er een allergelukzaligst Opperwezen bestaat, van 't welk hy gevormd is, wanneer hy nimmer eenig wezentlyk goed van het zelve kon verwagten. Dierhalven mag men dit Leerstuk in een zeker opzigt wel aanmerken, als de grond dier allernoodzakelykste Waarheid, welke de gewyde band is eener geregelde Maatschappy. „ 'Er is een God aanwezig; de Almagtige, en Alwyze oorzaak van al het geschapene, de „ Belooner van het goede, en de allergedugtste Straffer van „ het kwaade" —

Tweede Aanmerking. De Mensch heeft het grootste belang in de zekerheid van dit Leerstuk. Wy zouden voorwaar de de Ongelukkigsten aller Schepzelen zyn, byaldien het bestaan en aanwezen onzer Zielen slegts bepaald was, binnen den engen Omkring van dit kortstondig leven. Wy zyn beschonken met gewaarwordingen, door welken wy ons denkbeelden weten te vormen van eenen waren Gelukstaat — En wy zyn zeer gevoelig gemaakt voor aandoeningen van vermaak en smart, van genoegen en ongenoegen, van droefheid en vreugde — Hier uit volgt, dat wy ons, geduurende ons gansche leven, niet genoeg zouden kunnen beklagen, wegens een voorregt, dat ons in dien korten Leeftyd nergens anders toe dienen zou, dan om ons gestadig bitter te vallen, jammerlyk te kwellen, en geduurig ondragelyk te plagen. — Wy zouden natuurlyke neigingen in ons ontwaar worden, die ons deeden reikhalzen naar eenen staat van bestendig genoegen; en intusschen begrypen, dat wy in dit leven alle onze uitzigten genieten, en met het eindigen van het zelve al ons aanzyn afleggen. Wy zouden in onzen boezem eene begeerte voelen ontbranden naar goederen, die eeuwigdurend zyn, en tevens bemerken, dat wy, by het afleggen van dit tydelyk leven, in den kolk der vernietiging verzwolgen zullen worden — Zulk een voorregt zou ons gewis altoos reden tot klagten verschaffen; en 't waar ons duizendmaal beter 'er niet mede

begiftigd te zyn. Buiten het zelve immers, zouden wy ten minsten den tyd, dien wy op aarde verkeeren, zo genoegelyk kunnen doorbrengen, als het redeloos Vee; dat, van die gewaarwordingen ontbloot, zyne geneigdheden alleen opvolgt, en voldoet. — En met het zelve zouden wy geen enkel oogenblik genoegen kunnen smaken; geduurig in het onzekere zynde, of we niet zo aanstonds, onder de genieting, zouden nederstorten in den ontzaglyken Afgrond van het Niet.

Derde Aanmerking. Wy zyn waarlyk aanwezig, en hebben een dadelyk bestaan. Hier aan is geen twyfel; en 't is niet minder zeker, dat wy den lichaamlyken dood dagelyks te gemoet hebben te zien, in zo verre dat wy konnen sterven.

Deze overweging, dat dit ons lichaamlyk bestaan eerlang een einde zal nemen, moet natuurlyk een ieder, betrekkelyk tot zich zelven, doen vragen: Ben ik, zo een wonderbarelyk gewrogt, met zo veel kunst en wysheid zamengesteld, met zo vele voortreffelyke vermogens, en uitmuntende hoedanigheden vercierd, bewust van myn aanzyn, en reikhalzend uitziende naar eenen staat van bestendig genoegen; ben ik slegts alleen op deze aarde geplaatst, om daar eenige kringen, en draaijingen op te maken, en dan weer voor altoos te verdwynen? Ben ik uit het Niet voortgetrokken, om kort daar na weer in dien verschrikkelyken afgrond neer te storten? Of ben ik veel liever geschapen, om eeuwig aanwezig te blyven? Is alles, waar uit ik besta, van eene stoffelyke Natuur? Of bezit ik ook nog een edeler grondbeginzel, dat geheel van het Lighaam onderscheiden, van eenen Geestelyken aart is? Het denken tog is een vermogen, dat niet dan aan een Geestelyk Wezen kan worden toegekend. Kan derhalven myn Lighaam niet denken, en oefen ik nochtans dat vermogen; dan bezit ik gewis een Geestelyk grondbeginzel, dat zich zelven bewust is, en het eigentlyk *Ik* uitmaakt. Maar ontdek ik zodanig een Grondbeginzel in my, van eene Geestelyke Natuur, ten eenemaal van al wat Lighamelyk is onderscheiden, hoe zou het dan mogelyk kunnen zyn, dat het even als het Lighaam zou sterven; daar in het zelve geene deelen kunnen los gemaakt, noch ontbonden worden? Neen zeker, dat Grondbeginzel moet onstervelyk zyn!

Om de gegrondheid van dit besluit nu nog onderscheidenlyker aan te tonen, zal ik het denkbeeld van *Onstervelykheid* tragten te bepalen; en hier toe aanvanglyk opmerken, wat het zeggen wil *te sterven*. Dit wel begrepen zynde, zal 't duidelyk blyken, wat het in tegendeel zegt *Onstervelyk* te zyn.

Volgens het gemeene gebruik van Spreken, word iemand ge-

gezegd te ſterven, wanneer alle de Leden en Werktuigen des Lighaams ten eenemaal buiten gebruik, ten eenemaal werkeloos geraken. —— Deze ſtaat, die werkeloosheid der deelen, gaat vergezeld van een ſtilſtand des bloeds; welk vogt geſtadig dient om te loopen, en in geduurige beweeging te blyven, of het gaat dra tot de verrotting over. —— En derhalven moet dit ſtilſtaan des bloeds, kort daar na, noodwendig door eene verrotting gevolgd worden; uit welke verrotting voortvloeit eene ontbinding van alle de deelen, en dit laatſte ſluit in zich, het denkbeeld van vergaan (*). —— Nu begrypt men veelligt al van zelve, dat het ſterven der Ziele, zo zulks plaats had, geheel iets anders zou zyn, dan het ſterven van het Lichaam. Het zou dus moeten beſtaan; in eene geheele ophouding van derzelver werkingen en uitzigten; in eene ophouding van alle hare bekwaamheden en vermogens, om denkbeelden te formeeren, om zich zelven bewust te zyn, en wat des meer is: alle die hoedanigheden en vermogens zouden ten eenemaal moeten vernietigd worden, wilde men zulk een ſterven aan de Ziel toeſchryven. —— Dan hoe zou dit in zyn werk moeten gaan? De Ziel kan niet door een ſtilſtand der Vogten ſterven; in dezelve kan geene verrotting, die van eene ontbinding der deelen gevolgd word, plaats hebben; de Ziel kan gevolglyk ook niet vergaan, het geen tog in eene losmaking der deelen moet beſtaan, om reden dat zy is een Geestelyk, en by gevolg een eenvouwig Wezen. Zulk een ſterven kan dan in de Ziel geen plaats altoos hebben. — Het zou des een geheel ander ſterven moeten zyn, dan dat, waar aan het Lighaam onderworpen is. —— Dog waar in zou dit ſterven dan beſtaan? Laat ons onderzoeken, waar in eigentlyk het leven der Ziele gelegen zy; en dan zullen wy wel ras gewaar worden, wat denkbeeld men aan het ſterven van dezelve zou moeten hegten. Het leven der Ziele word van vermaarde Mannen beſchreven, te beſtaan „ in eene geduurige opvolging van „ denkbeelden; waar van het eene onmiddelyk door het ander „ vervangen word; die, als eene onafgebroken Schakel, aan „ elkanderen hangende, geene ledige tusſchenruimte gehengen kunnen (†)". —— Het ſterven der Ziele zou dan, in tegenoverſtellinge, hier in moeten beſtaan, dat hare denkbeelden éénmaal ophouden, en derzelver ſchakel verbroken wor-

(*) BAUMEISTER *Inſtitutiones Metaphyſicae de Immortalitate animae.*

(†) Zie BONNET *Ontledende Proeve over de Vermogens der Ziele.*

worde. De Ziel zal derhalven in tegendeel onstervelyk zyn, indien derzelver denkbeelden blyven voortduuren, en zy, zelfs na de slooping van het Lighaam, hare werkingen, dat is de Vertegenwoordiging van hare denkbeelden en uitzigten blyft behouden; naardemaal het volstrekt onmogelyk zy, dat deze werkzaamheden stand kunnen houden, zonder dat het vermogen, om denkbeelden te vertegenwoordigen, volstandig blyve, en de Ziele aldus, wat haar Wezen betreft, altoos het aanzyn behoude. Het is derhalven onwedersprekelyk, dat de Ziel volstrekt, indien deze vermogens blyven duuren, ook na den dood van het Lighaam, haar aanwezen moet blyven behouden.

Uit dit alles mogen wy afleiden, dat de Onstervelykheid der Ziele insluit, eene voortduuring van het vermogen, om zich denkbeelden te vormen; dat zy hare gewaarwordingen na den dood blyft behouden. En naardemaal wy bevinden, dat de Ziel zich, terwyl zy in 't Lichaam huisvest, van alle andere zaken, mitsgaders alle andere zaken van zich onderscheid, en dus zich zelven altoos zeer wel bewust blyft; zo is 't ook zonneklaar, dat de bewustheid van zich zelve, van de Onstervelykheid der Ziele, niet kan worden uitgesloten.

'Er worden dan drie onderscheiden zaken gevorderd, tot de Onstervelykheid der Ziele. Voor eerst; de schakel harer denkbeelden moet nimmer afbreken; dat is de Ziel moet, na den dood van het Lighaam, niet slegts blyven bestaan, maar ook haare werkzaamheden, in denkbeelden te formeren, behouden (*). Ten tweeden, zy moet in den staat van onderscheiden bevattingen te vormen volharden. Ten derden eindelyk, zy moet zich zelve bewust blyven, en zich de onderscheiden staten van voorby zynde zaken zo kunnen vertegenwoordigen, dat zy erkenne en onderscheidentlyk bevatte, dat dezelven tot haar eene nauwe betrekking hebben. ——— En derhalven moet de Onstervelykheid der Ziele bestaan, „in „ eene volharding van haar aanwezen, na den dood van het „ Lighaam; in staat zynde, om zich onderscheiden Denkbeel- „ den te vertegenwoordigen, en wel zo, dat zy zich zelve „ bewust blyve, door zich van alles, wat buiten haar bestaat, „ te onderscheiden (†)".

Men

(*) Zie BONNET *Ontledende Proeve*, enz.

(†) *Immortalitas animæ est perseverantia animæ post mortem corporis in existentia, statu repræsentationum distinctarum, & conscientia sui.*] Conf. BAUM. *de imm. animæ.* WOLF. BULSING, & JHUMM.

Men heeft 'er velen gevonden, die zig vergenoegden, met flegts het bestaan der Ziele na den dood van 't Lighaam te betoogen. Dan anderen hebben ons geleerd, dat zulks niet voldoende is: aangezien men dan nog niet beweezen heeft, dat de Ziel niet in eene geheele Verstandeloosheid, Verwardheid of Werkloosheid, na 't ontsloopen van 't Lighaam, verkeerde; hoedanig een staat den naam van Onstervelykheid niet wel verdient te dragen. Nevens het bestaan, heeft men hier dan ook te denken, op de overige vereischten in onze omschryving gemeld, zal men zich eene geschikte bevatting van dit Leerstuk vormen.

En op zodanig eene wyze is 't ook, dat de Heilige Schrift ons het zelve voorstelt, in 't geval van den Ryken Man en Lazarus, Luc. XVI. — Deszelfs Ziel bleef na den dood aanwezig; want hy gevoelde de pynen. Hy had daar benevens onderscheiden bevattingen; want hy kon zyn jammerlyk lot van den Geluksftaat van Lazarus onderscheiden; als mede zich zynen vorigen staat herinneren, dien met zynen tegenwoordigen vergelyken, en erkennen, dat dezelve tot hem behoorde, het geen hier uit blykt, naardemaal hy het geheugen zyner Broederen behield. Zie daar, de drie voorname Vereischten, welke in 't betoogen van de Onstervelykheid der Ziele in aanmerking komen: laat ons dezelven een weinig uitgebreider ontvouwen, en op zich zelven nagaan.

Eerste Vereischte. De Ziel sterft niet met het Lighaam, maar blyft na deszelfs dood in haar aanzyn volharden. Hier van verzekert ons de volgende overweeging:

De Ziel is, zo als we gezien hebben, een éénvouwig Wezen; en nademaal dusdanig een Wezen, om dat het niet is zamengesteld, noch uit deelen bestaat, aan geene ontbinding, noch aan eenig verderf overgegeven kan worden, zo volgt daar uit, dat de Ziel, met het Lighaam niet sterven, noch vergaan kan; maar in haar aanzyn moet blyven volharden. Men kan deze waarheid ook aldus betoogen: „ Als een éénvouwig Wezen sterven zal, moet het onmiddelyk sterven; „ dierhalven moet de Ziel, een eenvouwig Wezen zynde, zal „ zy stervelyk zyn, onmiddelyk sterven".

By aldien dit nu plaats hadde, zou de Ziel door een Wonderwerk den dood moeten ondergaan; om dat het geen onmiddelyk geschied, geene voorgaande tweede oorzaken, noch natuurlyke uitkomsten heeft; hoedanig iets men Over-en Bovennatuurlyk, of een Wonderwerk, noemt. De Ziel moest dan op eene Wonderdadige wyze sterven, en gevolglyk moest God zelve de oorzaak van haren ondergang of dood zyn; om dat

dat de Wonderwerken de genoegdoenende reden, waarom zy geschieden, hebben moeten, in eene oorzaak buiten het geschapene, namentlyk alleen in God. Alhoewel nu God de Zielen zou kunnen doen sterven, dat is, dezelven zou kunnen vernietigen; zo vraagt men nochtans, met reden, of hy het wel wil doen? Of men dusdanig eene handelwys wel met eenigen grond van hem kan verwagten? En of het uit de Natuur der dingen, het Wezen, de einden en de oogmerken van eenen Alwyzen Schepper wel voortvloeie? Dat God het in tegendeel niet wil doen, is duidelyk genoeg af te nemen uit het einde, of de reden van het doen der Wonderwerken zelve. Want onder andere einden en oogmerken, welke God in het doen van Wonderwerken op het oog heeft, is dit een der voornaamsten, dat zy geschieden tot een nuttig einde, en om onze oplettenheid gaande te maken, ten einde ons opmerkzaam te doen zyn; dat hier geen plaats zou hebben: want, behalven dat men aan het geduurig doen van Wonderwerken zeer gewoon zou worden, en zy onze aandagt niet meer zouden opwekken, dan de dingen, die volgens den gemeenen loop der Natuur geschieden; behalven dit, wat nut zou het aanbrengen, en hoe zouden wy 'er door opgewekt, en onze aandagt gaande gemaakt worden, als we geduurig zo vele duizenden Zielen zagen vernielen en vernietigen (*).

Tweede Vereischte. De Ziel blyft, na den dood van het Ligbaam, hare bevattingen behouden. — Hier aan is niet wel te twyfelen: want volhard ze in duur, dan moet ze ook hare wezentlyke Eigenschappen, welke tog het wezen eener zake uitmaken, blyven behouden; naardemaal eene zaak niet langer kan gezegd worden, bepaaldelyk die zaak te zyn, wanneer zy hare wezentlyke Eigenschap derft. De wezentlyke Eigenschap van eenen *Driehoek*, by voorbeeld, bestaat daar in, dat hy drie hoeken hebbe. Neem nu deze Eigenschap weg, met hem meer of minder hoeken te geven; dan is het onmogelyk, dat hy langer een Driehoek blyve. Even zo is 't met alle andere bestaanlykheden gelegen, ieder Wezen, zal 't het zelve Wezen blyven, moet noodwendig zyne eigen wezentlykheid blyven behouden. Is nu denkbeelden te formeeren, te denken, niet eene wezentlyke Eigenschap der Ziele? Wie zal dit durven ontkennen? Wat zwarigheid is 'er dan, om de Ziel een denkend Wezen te noemen? daar het denken van dezelve niet kan worden afgescheiden, zonder het denkbeeld van het bestaan der Ziele te verwoesten. Kan men gevolglyk der Ziele die kragt, dat vermogen, om zich denkbeelden te vormen, aan-

(*) Baumeister *Disput. de statu animæ post mortem.*

aangemerkt als hare wezentlyke Eigenschap, in eeuwigheid niet ontnemen, zonder te vervallen tot de stelling, dat de Ziel, na den dood van 't Lighaam, geen bestaan meer blyft behouden; dan spreekt het van zelve, dat de Ziel, daar de Bron aller bevattinge, het beginzel aller werkinge, het Wezen der Ziele, namentlyk, volduurt, ook moet blyven volharden als een Wezen dat denkt; en derhalven blyft de Ziel, na den dood van 't Lighaam, het vermogen, om zich denkbeelden van onderscheiden zaken te vormen, altoos behouden. Zy vertegenwoordigt zich zaken, roept voorleden denkbeelden te rug, en werkt in den kring, waar in zy zich bevind, veel vryer en ruimer dan te voren; verkerende steeds in eenen staat van onderscheiden bevattingen. De dagelyksche bevinding tog leert ons, dat alle verwarring, in de Gewaarwordingen, of in de Voorstellingen van zaken, ontstaat uit de bepaaldheid onzer Zintuigen. Nu houden, na den dood, alle zintuigelyke werkingen ten eenemaal op; de bepalingen, gevolglyk, door de gewaarwordelyke Werktuigen voortgebragt, kunnen 'er dan, in dier voege, niet meer zyn; en naardien de oorzaak tot verwarring dus is weggenomen, zo kan ook die verwarring in de Gewaarwordingen geen plaats meer hebben (*). De Ziel blyft des niet alleen hare Gewaarwordingen behouden; maar is ook bevryd van alle verwarring, en verkeert, gevolglyk, bestendig in eenen staat van onderscheiden bevattingen.

Derde Vereischte. De Ziel blyft zich, na den dood des Lighaams, volkomen bewust; zy bezit klare en onderscheiden bevattingen van haren staat, bewust dat zy dezelve is, die zy te voren in 't Lighaam was; bezittende dus een volkomen geheugen van haren vorigen staat. —— Dit volgt natuurlyk uit het voorgaande. Zo de Ziel, na den dood des Lighaams, in staat zy om zich onderscheiden Denkbeelden te vormen, dan kan zy zich ook van alles, en alle zaken buiten haar, van zich onderscheiden. —— Wyders by aldien zy van dit alles dadelyk bewust is, dan kan men 'er niet aan twyfelen, of de Ziel kent zich zelve ook, als die eigenste bestaanlykheid, welke zy geweest is in dit vergankelyk Leven. En hier uit vloeit dan eindelyk voort, dat 'er een merkbaar verband plaats heeft tusschen den tegenwoordigen staat der Ziele, met den voorgaanden; waar door zy zich de voorige denkbeelden kan herinneren, en het geheugen van haren voorleden staat behouden: dat de kragtigste verzekering verleent van hare Onstervelykheid, als hier in bestaande dat zy, na de slooping van

(*) Zie BAUM. *de immort. anima.*

van het Lighaam, in een altoosduurend aanzyn volhard, met bewustheid van zich zelve, van hare werkzaamheid, en den ſtaat, waar in zy verkeert.

Zie daar het geen ons de Rede, rakende dit gewigtig ſtuk, *de Onſtervelykheid der Ziele*, leert; en hoe wy eene vaste en zekere verwagting hebben op een ſtaat hier Namaals; een ſtaat waar in wy niet ſlegts aanwezig, maar tevens begaafd zullen zyn met onderſcheiden vermogens, veel edeler en voortreffelyker, dan wy in dit Leven ooit bezaten, of immer konden verwagten te zullen bezitten. —— Hier zal beſtendig plaats hebben eene veel volmaakter opvolging van Denkbeelden, dan wy in den ſtaat der onvolmaaktheid konden genieten. In die werkzaamheid zullen wy altoos volharden, en dus zal de ſchakel onzer denkbeelden, waar in eigentlyk het Leven der Ziele beſtaat, nimmer verbroken worden. En eindelyk, in dien ſtaat van onderſcheiden bevattingen levende, zullen wy ſteeds ons zelven bewust blyven; verzekerd dat wy dadelyk die genen zyn, welke wy in dit Leven waren.

Ik heb, in 't verdedigen dezer Waarheid, naar zommiger ſmaak, mogelyk wat al te ſtroef geſchreven; dan 't gewigt van 't onderwerp vereiſchte een bepaalder ſchryſtrant, en zulks zal my, vertrouw ik, genoeg verſchoonen. In eene volgende beſchouwing hoop ik dit Onderwerp in een bevalliger ligt te plaatſen, wanneer ik zal tragten te toonen welk een heuchelyk Geluk het voor den Mensch zy, dat de Zielen na den dood blyven volharden; en dat ze hare vermogens niet alleen zullen behouden, maar die ook te werk ſtellen, op eene veel edeler wyze dan te voren.

GEVAL VAN EEN WATERHOOFD (*Hydrocephalus*). Door DONALD MONRO, *M. D. Lid van 't Collegie der Geneesheeren, en van de Koninglyke Maatſchappy.*

(*Medical Transactions.*)

MEn vindt veele voorbeelden van Waterhoofden beſchreven; maar weinige, in welke de ongelukkige Lyders hunne vermogens hebben behouden, wanneer het hoofd ſterk was uitgezet, en daarom is het volgende Verhaal des te aanmerkelyker.

In 't laatst van 't Jaar 1765 werd *Mary Oakes*, een Kind, toen anderhalf jaar oud, gebragt als een Buitenlyder (*Out-patient*), in St. George Ziekenhuis; ze was Koortzig, en had het gevoel van een kleine verdoving; haar hoofd was zodanig in

in grootte toegenomen, dat het bleek, dat haar ongemak bestondt in een Waterhoofd.

Men stelde Purgeer-Blaartrekkende Etterdragten, Bandages, en andere hulpmiddelen in het werk; zonder dat men de grootte van het Hoofd konde verminderen; dog de Koorts en de verdoving werden 'er door weggenomen.

Sedert dien tyd is het by kleine graden in grootte toegenomen; den 14 September 1771 was de maat van het hoofd, 2 voeten, 4 duimen; in 't rond, 't welk ten minsten 8 of 10 duimen meer is dan het behoorde te zyn, wyl ik de maat nam van het hoofd van een Kind van 10 jaaren, het welk maar was één voet en 8 duimen; de lengte van haar geheele weezen was 8 duimen, waar van het Voorhoofd alleen 4 duimen besloeg, 't welk meer dan dubbel de gewoone lengte is.

Dit Kind is zo levendig en gevoelig, als de meeste Kinderen van haare jaaren zyn, en heeft een sterk geheugen; ze heeft my meer dan eens zaaken herinnerd, welke ik haar twee maanden te vooren, wanneer ik gevallig kwam om haar te zien, gezegd hadde.

Het duurde een' langen tyd voor dat ze gaan konde, wegens de grootte en zwaarte van haar hoofd, maar ze gaat nu tamelyk wel; dog de kleinste Koorts beneemt haar de krachten, en noodzaakt haar eenigen tyd te bed te liggen, of, op zynde, met haar hoofd te leunen tegen een tafel, of tegen iemands borst, tot dat ze weder eenige kracht vergaderd heeft.

Het geval van dit Kind toont, welke een groote drukking de Hersens kunnen verdraagen, zonder krenking van haare werkingen, wanneer de drukking by langzaame trappen geschied; dog een kleine drukking, die schielyk geschied, verwekt gemeenlyk aanstonds eene verdoving, 'en de overige toevallen van gedrukte hersens.

EEN VERHAAL VAN DE TUNISBLOEM, (*Indian Pink*). Door ALEX. GARDEN, *M. D. te Karelstad* (*Charlestown*) in *Zuid Karolina*, *Lid van de Koninglyke Maatschappy te Upsal*, *en van de Philosophische Maatschappy te Edenburg*; medegedeeld in drie Brieven, en overgegeeven door DR. HOPE.

(*Essays and Observations Physical and Literary.*)

I. BRIEF.

DE Tunisbloem groeit in overvloed in de laage vette Landen van Zuid-Karolina, schietende jaarlyks omtrent het mid-

midden van Maart op uit de oude wortels; vertoonende in Mey, Juny en July groote Bloemen, van een ſterk roode kleur aan de buitenzyde, evenaarende in fraayheid de Scharlaken *Lobelia*; van de binnenzyde vertoonen ze een helder geele kleur. De plant groeit in 't algemeen boven de 16 duimen in de hoogte, maar komt zeldzaam of nooit boven de 30, en is wel voorzien met bladen: dezelve brengt geene takken voort, ten zy dat de ſteel afgebroken zy. Het is ten naasten by 40 jaaren, dat de kracht van den Wortel van deeze plant tegen de Wormen door de Indiaanen ontdekt werd; ze is ſedert dien tyd hier veel gebruikt van de Geneesheeren, Praktizyns en Planters; ſchoon de juiste gifte 'er van tot nog toe met geene zekerheid bepaald is. Ik heb het in honderden van gevallen gegeeven, en ben zeer oplettend geweest ten opzichte van deszelfs uitwerking. Ik heb gevonden dat het niet veel dienst deedt, uitgezonderd wanneer 't werkte als een zacht buikontlastend middel. Het kwam my om deeze rede natuurlyk voor, van het zelve te geeven in koortsachtige ziekten, ontſtaande uit te veel ſlym in de eerſte wegen; in deeze gevallen gelukte het verwonderlyk, zelfs wanneer de lyders geene wormen ontlastten.

Ik heb onlangs, wanneer de omſtandigheden van 't geval het toelieten, vóór 't gebruik van dit middel, een braakmiddel gegeeven, 't welk ik gevonden hebbe, zo wel te beantwoorden aan myne verwachting, dat ik denke dat een braakmiddel nooit behoorde agtergelaaten te worden. Ik hebbe waargenoomen dat een halve dragme van deezen Wortel zo ſterk purgeerde als de zelfde hoeveelheid Rhabarber; en op andere tyden wederom, dat dezelve, ſchoon in ruime giften gegeeven, de ontlastingen van den buik niet vermeerderde: het is noodzaakelyk in deeze gevallen 'er by te voegen één of twee greinen *Mercurius Dulcis*, of eenige greinen Rhabarber; dog men moet aanmerken, dat 'er dezelfde gelukkige gevolgen, op deeze wyze gebruikt, niet van gezien wierden, als wanneer het buikontlastend was zonder eenige byvoeging. De byvoeging evenwel van purgeerende middelen maakt het gebruik 'er veilig van, en neemt alle gevaar van ſtuipachtige beweegingen der oogen weg, ſchoon 'er geen *Oleum rutæ*, *Sabinæ*, of eenig ander Zenuw verſterkend middel met het zelve gegeeven word. Het is, in het algemeen veiliger van het in ruime dan in kleine giften te geeven; want op de laatſten volgen meermaalen duizeligheid, duisternis van het gezicht en ſtuiptrekkingen; daar ik van ruime giften geene andere uitwerking gezien heb dan dat het werkte als een braakmiddel, of ſterk purgeerde.

Ik

Ik heb aan een Kind van twee jaaren, het welk tien greinen van den Wortel, twee maal daags, zonder eenige andere uitwerking als dat het 'er ſtomp en duizelig van wierd, gebruikte, 22 greinen 's morgens en 's avonds voorgeſchreven: dit deedt het Kind ſterk purgeeren, en vyf Wormen ontlasten. Een vermeerderde gifte hadde eenige maanden daarna dezelfde goede uitwerking. Ik ſtel den Wortel boven de andere deelen van deeze plant, waarvan ik, van 12 tot 60 en 70 greinen, behoorlyk gedroogd zynde, laat gebruiken. Men kan het in een aftrekzel geeven tot 2, 3 en 4 dragmen, tweemaal daags. Ik heb gevonden dat de plant, door ze te bewaaren, ten deele haare kracht verliest; want 40 greinen van den Wortel, welke nog niet boven de twee maanden zyn verzameld geweest, werken zo ſterk als 60, welke men vyftien maanden bewaard heeft.

II. BRIEF. 1764.

Hoe langer ik den Wortel van de Tunisbloem gebruike, hoe klaarder en duidelyker proeven ik van deszelfs uitneemende werkingen in gevallen van Wormen kryge; waarin ze zeldzaam mist, wanneer de Wortel versch is.

III. BRIEF. 1766.

De kracht van den Wortel van de Tunisbloem word daaglyks bekender, dezelve is in een algemeen gebruik gekomen, beide in de Stad en op het Land. Hy voldoet in het byzonder in geduurige of aflaatende Worm-koortſen, in welke gevallen ik van het afkookzel gebruik maake, voegende 'er een klein gedeelte van de *Serpentaria Virginiana* by. De uitwerkingen 'er van, in het verminderen van de Koorts-verheffingen, zyn zo aanmerkelyk, dat ik het in deeze gevallen houde voor het vermogendſte Koortsſtillend middel. Het is een uitneemend verdunnend (*attenuans*) middel; en het blyft langer goed dan ik in 't eerst meende; dewyl ik het onlangs gebruikt hebbe al eenige jaaren oud zynde, met een zeer goede uitwerking.

Zonderlinge Uitwerkingen van de Tunisbloem.

Een jonge Jufvrouw, tien jaaren oud, nam eenige giften van den Wortel met een drop van de *Ol. Rutæ* in ieder, het welk haar geene buikontlastingen veroorzaakte. Twee dagen na de laatſte gifte werd ze aangedaan van eene volheid en duizeling in het hoofd, gevolgd van eene verduistering in het gezicht. Dit

Dit duurde twee dagen, wanneer het een weinig verminderde; vervolgens bespeurde men een blauwe kring rondom haare oogen, het welk zich zomtyds verspreide over haare wangen, en aan de zyden van de neus; dit duurde zomtyds een uur lang, wanneer het schielyk verdween, dog het kwam eenigen tyd daarna wederom. Het was dus met haar gesteld, wanneer men my om raad vroeg. Het geen opmerkelyk is, was dat de verandering van de kleur der oogleden en wangen onmiddelyk volgde op de duizeligheid en verduistering van het gezicht; dog, *vice versa*, wanneer haar gelaat weder helder en van een natuurlyke kleur werd, dan wierd ze weder gewaar de duizeligheid en verduistering; het was dus dat deeze toevallen malkanderen beurtlings volgden voor eenige dagen.

Het was gemakkelyk, uit de omstandigheden van dit geval, de oorzaak 'er van op te maaken; vernomen hebbende dat de Tunisbloems Wortel haar niet hadde doen purgeeren, en dat 'er geen buikontlastend middel bygevoegd was, schreef ik haar een verwarmend buikontlastend middel voor, om aanstonds te gebruiken, het welk den volgenden morgen moest herhaald worden; het zelve werkte zachtjes; en van dien tyd af, was ze bevryd van alle haare klachten.

DESCRIPTIO.

Radix perennis, horizontalis, simplex, inæqualis, fibrillis plurimis, longis.

Caulis simplex, erectus, teres, membranis quatuor e basi foliorum decurrentibus instructus ut quadrangularis videatur, scaber, annuus.

Folia ovato-lanceolata, acuminata, integerrima, nuda, glabra, venosa, sessilia, leviter decurrentia, opposita, patentia. Par *infimum minimum, obverse cordatum.*

Inflorescentia. Spicæ fecundæ, terminales, squamis parvulis ex opposito.

Calyx Perianthium *pentaphyllum, foliolis linearibus, longis, subulatis, acutis, basi crassis, persistentibus.*

Corolla monopetala, tubulosa, decidua. Tubus calyce longior, inferne angustus, basi tamen ampliata, gibba, superne ventricosus, quinquangulus, fauce iterum coarctata, limbus *quinque partitus* laciniis *lanceolatis, acutis, revolutis.*

Stamina filamenta *quinque e fauce tubi corollâ breviora;* antheræ *oblongæ, sagittatæ, conniventes.*

Pistillum germen superum, subrotundum. Stylus corolla longior, erectus, teres, villosus, infra medium articulatus; par-

parte superiore decidua; inferiore *coloratiore calycis longitudine, persistente. Stigma simplex, attenuatum.*

Pericarpium. Capsula *didyma, scrotiformis, singula subrotunda, bivalvi, perpendiculariter dehiscente. Semina plurima, scabra, angulata, externe convexa, receptaculo erecto, capitato, undique insidentia.*

Obs. 1. *Calyx pentaphyllus flos superus, stylus corollâ longior, stigma attenuatum, structura pericarpii singularis, quominus ad loniceram sit referenda, vetant.*

2. *Nonne Calyx pentaphyllus, structura lymbi et antherarum, stylus articulatus huic propius a spigelia, hanc separant* (*).

(*) *Amoenit. Acad.* 5. p. 133.

WAARNEEMINGEN, AANTOONENDE DAT 'ER IN HET SCHUIM, HET WELK IN HET VOORJAAR OP ZOMMIGE PLANTEN GEZIEN WORD, INSEKTEN GEVONDEN WORDEN; ONS medegedeeld, door den Heer J. H. RUMPEL. *Med.* & *Phil. Stud.* te Harderwyk.

MEt het leezen van de *Natuurkundige Verhandelingen* (*), viel myne aandagt op de Verhandeling van den Heer POUPART, over het Schuim, dat in het Voorjaar op de een of andere Plant gevonden word; en terwyl ik het zelve, te dier tyd op een Rosemaryn-Boompje bespeurd had, nam ik voor om het zelve te onderzoeken, en vond, in zulk een bolletje schuim, een Vloo-Springhaan (*Formica pulex*), even eens, gelyk de Heer POUPART aanmerkt, welke nog zyn Gedaantverwisseling niet had ondergaan; in een ander wederom, welker blaasjes meer uitgezet en holder waren, de (*Larva*) huid of dekzel, het welk, hoe teder het ook was, egter alle de Leden van het Insect aantoonde; in een derde, mede, als het [illegible]de, meer uitgezet, en het Diertje, reeds met Vleugelen voorzien; het welk op het aanraaken wegsprong. Zoo dat my [illegible] overschiet, om aan de ontdekking van dien Geleerden Onderzoeker te twyfelen: ik vond het toen, zoekende, ook op verschillende Planten, met welker reuk dat schuim bezwangerd [illegible], het welk zekerlyk aan de Fyne uitwaasseming der Planten, (*Spiritus Rector*) is toe te schryven.

Maar

(*) Natuurkundige Verhandelingen, of Verzameling van Natuurkundige, Geneeskundige, enz. Stukken, by *A. vander Kroe*, Iste D. 1ste Stuk, Pag. 181.

Maar of derzelver kleur van de Planten afhangt, waar op zy weiden, weet ik niet; dewyl ik geen onderscheid in de kleur bespeurde, schoon zy op Planten van verschillende soort, van hoog, of laager groen gevonden wierden.

Dat ook het Insect, zoo ras het zyn Ei ontweeken is, dat Schuim zou maaken, nog een klein wit wormpje zynde, (gelyk de Hr. POUPART opgeeft), is my niet voorgekoomen, dewyl ik verscheide derzelver, (haar bekleedzel niet afgeleid hebbende), op de boomen vond loopen, zonder Schuim daar omtrent te zien; zo dat ik eer geloove, dat zy dat Schuim niet eer maaken, voor dat zy zig voor het oog verbergen, om haar Gedaantverwisseling te ondergaan.

En of zy van het sap der Planten leeven, terwyl zy in het Schuim zyn, kan ik niet verzekeren; dewyl ik in de bladeren, daar zy zig hadden aangezet, met de tegenoverstaande, geen onderscheid bespeurde; ook is de tyd te kort, in welke men dezelve ziet opkoomen en verdwynen. En of ook de Insecten nog voedzel gebruiken, na dat zy zig ter verandering hebben geschikt, heb ik tot nog toe niet ondervonden.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN KASUARIS.

(Volgens BUFFON.)

DE *Kasuaris*, in de *Oost-Indien*, *Eme* of *Emeu* geheeten, werd door de *Hollanders*, in den Jaare MDXCVII, toen zy van hun eersten togt uit de *Oost-Indien* te rug kwamen, van het Eiland *Java*, eerst in *Europa* overgebragt.

Schoon de *Kasuaris* zo groot, en zelf zo dik niet is als de *Struisvogel*, doet zich aan het oog veel sterker voor: dewyl hy, bykans even groot van Lyf zynde, een veel korter Hals en Pooten, doch deeze naar evenredigheid veel zwaarder heeft, en het meer uitgezette deel des Lichaams hem eene kloeke houding geeft.

De *Kasuaris*, door de Leden van de Academie der Weetenschappen beschreeven, haalde van het einde des Beks tot het uiterste der Nagelen gemeeten, vyf en een halven voet: CLUSIUS vermeldt van eenen, die een vierde kleinder was. HOUTMAN geeft de grootte op, als tweemaal die van een *Zwaan*, en andere *Hollanders* vergelyken dezelve by die van een Schaap. Deeze verschillende opgaven van de maat, wel verre van de waarheid te benadeelen, stellen ons alleen in staat om de waare grootte van den *Kasuaris* te leeren kennen: want de groot-

grootte van een enkelden wyst de grootte van eene geheele soort niet uit, en men kan zich daar van geen rechtmaatig denkbeeld vormen, dan door dezelve aan te merken als veranderlyk, tusschen zekere perken: waar uit volgt, dat een Natuuronderzoeker, die, met oordeel, alle de afmeetingen en beschryvingen der Waarneemeren onderling vergeleeken heeft, van de soort veel nauwkeuriger en zekerder denkbeelden zal hebben, dan een der Waarneemeren, die maar een enkelden afgemeeten en beschreeven heeft.

Het alleropmerkenswaardigste in de gedaante van den *Kasuaris* is, die kegelagtige Verheevenheid, van vooren zwart, en verder geel, welke zich op den Kop als een Helm vertoont, en van het grondstuk des Beks, tot op 't midden van den Kop, en zomtyds zich verder uitstrekt. Dit Uitsteekzel wordt veroorzaakt, door eene verdikking van het Bekkeneel, op die plaats, en is bedekt met een hard bekleedzel, zamengesteld uit laagen, die veel overeenkomsts hebben met de zelfstandigheid van Koe-hoorns. De geheele gedaante gelykt naar een geknotten kegel, welke drie duimen hoog is, een grondstuk heeft van één duim, en op den top drie lynen haalt. CLUSIUS dagt, dat deeze Helm alle jaaren afviel met de vederen, wanneer deeze Vogel ruide: doch de Heeren der bovengemelde Academie hebben, met rede, opgemerkt, dat wel het uitwendig bekleedzel, maar het inwendig uitstek op die wyze niet kon afvallen, als 't welke, gelyk wy gezegd hebben, een gedeelte van het Bekkeneel uitmaakt: zy voegen 'er zelfs by, dat men het afvallen van dit bekleedzel niet heeft opgemerkt, in de Menagerie van *Versailles*, geduurende de vier Jaaren, dat men daar eenen *Kasuaris* gehouden hadt; het kan niet te min weezen, dat dezelve met de daad afvalt; maar by stukjes, en door eene soort van opeenvolgende uitgroeijing, gelyk de Bek van veele Vogelen, en dat deeze byzonderheid den Oppassers in de Menagerie ontglipte.

De Oogkringen zyn van eene schoon geele toopaas kleur, en het Hoornvlies is zeer klein, naar evenredigheid van den Oogbol; zynde het laatste één en een halven duim over 't kruis, het Kristallyn vier lynen, en het Hoornvlies maar drie lynen. Dit geeft aan deezen Vogel een stuurs en zeldzaam voorkomen. Het benedenste ooglid is verre het grootste; het bovenste in 't midden, omzet met kleine zwarte hairtjes, die het oog als een wenkbrauw omringen: een uitzigt, 't welk door de daarbykomende groote opening des Beks, nog dreigender gemaakt wordt: de uitwendige Neusgaten komen zeer na aan het einde van het bovenste deel des Beks.

De Kop, en 't bovenste gedeelte van den Hals, is slegts met eenige pluimpjes bezet, of liever met eenige zwarte hairtjes, hier en daar verspreid; zo dat, op die plaatzen, de huid kaal schyne, deeze is van verschillende kleuren, blauw aan de zyden, aschgrauwagtig violet op de keel, van agteren op veele plaatzen, doch boven al, in 't midden, rood: en deeze roode plaatzen zyn een weinig verheevener dan de andere, door eene soort van dwarsstreepen, die den Hals met groeven bedekken: men moet bekennen, dat 'er verscheidenheid is in de schikking dier kleuren.

In den *Kasuaris*, door de Heeren van de Academie der Weetenschappen beschreeven, zyn de Oorgaten zeer groot, in dien van CLUSIUS zeer klein; doch by beiden ongedekt, en, even als de Oogleden, omzet met kleine zwarte hairtjes.

Omtrent het midden des voorsten deels van den Hals, ter plaatze waar de groote vederen eenen aanvang neemen, ontdekt men twee Vliezen, ten deele rood, ten deele blauw, aan 't einde rond. BONTIUS voegt dezelve, in zyne Afbeelding, onmiddelyk onder den Bek, gelyk men by de Hoenders ziet. FRISCH verbeeldt 'er vier, twee lange op de zyden van den Hals, en twee veel kleinder en korter van vooren: in de Aftekening des laatstgenoemden, is de Kam op den Kop ook veel grooter, en heeft bykans de gedaante van een Tulband. In 's Konings Kabinet heeft men een Kop, welke de Kop van een *Kasuaris* schynt te weezen, en eene verhevenheid heeft, onderscheiden van die men op den Kop van den gewoonen *Kasuaris* aantreft. Het moet aan den tyd, en de verdere waarneeming, overgelaaten worden te bepaalen, of deeze verscheidenheden, en welke wy vervolgens zullen melden, bestendig zyn, dan niet: of eenige niet ontstaan uit gebrek aan nauwkeurigheid in de Aftekeningen, of zy van 't verschil der Sexe, of van eenige andere omstandigheid afhangen. FRISCH geeft voor, in twee opgezette *Kasuarissen*, de verscheidenheden tusschen het Mannetje en het Wyfje, waargenomen te hebben; doch hy zegt niet, waarin deeze verscheidenheden bestaan.

De *Kasuaris* heeft nog kleinder Vleugels dan de *Struisvogel*, en ruim zo ongeschikt, en ondienstig tot vliegen, zy zyn met steekels gewapend, en in grooter getale daar mede voorzien, dan de *Struisvogel*. CLUSIUS hadt 'er vier op elken Vleugel geteld, de Heeren der Academie vyf, en in de Afbeelding van FRISCH, ontdekt men 'er, zeer onderscheiden, zeven. Zy zyn als de schagt van een pen roodagtig aan 't einde, en geheel hol; in de holligheid vindt men eene soort van zagte stoffe

ge-

gelyk aan die der vederen van andere Vogelen. De middelste haak omtrent één voet in de lengte, en is bykans drie lynen breed over 't kruis gemeeten, deeze is de langste van alle: aan wederzyden neemen zy af in grootte, even gelyk de vingers van eens Menschen hand, en omtrent in dezelfde orde. SWAMMERDAM bediende 'er zich van, op de wyze van een blaaspypje, om zeer kleine deeltjes af te blaazen. CLUSIUS wil, dat deeze Vleugels aan den *Kasuaris* geschonken zyn, om hem te sterker te doen loopen; anderen denken, dat hy 'er zich van kan bedienen om te slaan; doch niemand verklaart gezien te hebben, welk een gebruik hy 'er met de daad van maake. Wyders staat de *Kasuaris* met den *Struisvogel* hier in gelyk, dat hy maar eene soort van Vederen heeft over 't geheele lichaam, op de Vleugels, en omtrent den Aars &c. doch het meerendeel deezer Vederen is dubbeld; elke buis brengt doorgaans twee schagten voort, die meer of min lang en dikwyls ongelyk aan elkander zyn. Men ontdekt dat ze in de geheele langte niet van één en het zelfde maakzel zyn. De Schagten zyn glad, zwart en blinkende, verdeeld in knoopen, ieder knoop brengt een baardje voort, met dit onderscheid, dat, van den wortel tot het middelste gedeelte, deeze baardjes veel korter, buigzaamer, donsagtiger, en bruingrys van kleur zyn: terwyl die van dezelfde schagt van het midden af, tot het einde toe, langer, harder en zwart van kleur bevonden worden. En dewyl deeze laatstgemelde de eerste bedekken, en alleen in 't gezigt komen, schynt de *Kasuaris*, van verre gezien, een gehairden Vogel, met een huid als die van een *Beer* of een *Wild Zwyn*. De kortste Vederen zitten aan den hals, de langste aan den aars, de middelsoort vindt men tusschen beiden; die aan den aars hebben wel de langte van veertien duimen, en over 't agterste gedeelte heen vallende, bekleeden zy de plaats van den Staart, die deezen Vogel volstrekt ontbreekt.

Hy heeft, gelyk de *Struisvogel*, een kaale en eeltagtige plek, ter plaatse, waar de zwaarte des lichaams drukt wanneer deeze Vogel rust, en dit gedeelte is veel uitsteekender en verheevener by den *Kasuaris*, dan by den *Struisvogel*.

De Dyen en Pooten zyn tot omtrent de knie gevederd, en deeze Vederen waren in den *Kasuaris*, door CLUSIUS beschreeven, aschgrauw; aan de Pooten, die zeer zwaar en sterk gespierd zyn, ziet men drie vingers, en geen vier, gelyk BONTIUS zegt; zy staan alle voorwaards. De *Hollanders* verhaalen, dat de *Kasuaris* zich van zyne Pooten ter verdeediginge bedient, loopende en agter uitslaande, gelyk een *Paard*, zo eeni-

eenigen willen; doch gelyk anderen voorgeeven, die voor uit steekende om den aanvaller af te weeren, om ver te stooten, en op de borst te stampen. Clusius, die een *Kasuaris* gezien hadt, op de lustplaats van den Graaf van *Solms*, by den *Haag*, zegt dat deeze Vogel zich niet van zyn Bek ter verdeediginge bedient, maar schuins op zyn Tegenstander aanvalt, en in 't loopen een slag toebrengt: hy voegt 'er nevens, dat de Graaf van *Solms* hem een boom aanwees, door deezen Vogel zeer slegt gehavend, als welken hy, met zyne Pooten en Klauwen, geheel van bast ontbloot hadt. 't Is waar, men heeft niet waargenomen, dat de *Kasuarissen* in de Menagerie te *Versailles* zo boosaartig en sterk waren; doch misschien hadt men ze meer getemd dan die van CLUSIUS, daarenboven hadden zy overvloed van alles, en leefden zeer nauw opgeslooten: omstandigheden, die, met den tyd, den aart leenigen van Dieren, welke niet gansch en al wild zyn, hun moed beneemen, en de natuur zodanig verbasteren, dat dezelve niet te onderkennen is, door de op nieuw verkreegene hebbelykheden.

De Nagels van den *Kasuaris* zyn zeer hard, zo ver zy uitsteeken, zwart, voorts witagtig. Linnæus beschryft de middelste als de grootste: doch in de beschryving van de Leden der Academie, en de Afbeelding van BRISSON, komt ons de nagel van den binnensten vinger de grootste voor, en zo is dezelve met de daad.

Zeer vreemd is de gang van den *Kasuaris*: hy schynt agterwaards te gaan, en teffens een halven sprong voorwaards te doen: doch niet tegenstaande deeze slegte houding in 't loopen, wil men dat hy den snelsten Harddraaver kan voorby streeven. De snelheid is dermaate aan 't Geslacht der Vogelen eigen, dat de zwaarsten onder dit Gezin nog vlugger zyn dan de vlugtsten onder de Landdieren.

De Tong van den *Kasuaris* is aan de zyden getand, en zo kort dat men van deezen Vogel, even als van de *Korhoenders*, gezegd heeft, dat zy geen tong hebben; de Tong, door de Heer PERRAULT gemeeten, was slegts één duim lang, en acht lynen breed. De *Kasuaris* slokt alles op wat men hem voorwerpe, en niet te groot is om door hem in den bek genomen te worden. Frisch ziet, met rede, in deeze hebbelykheid niets meer dan een trek van overeenkomst met de Hoenderen, die hun voedzel geheel opslokken, zonder 't zelve in den bek te vermaalen; doch de *Hollanders*, die de Historie van deezen Vogel, waarlyk reeds zeldzaam genoeg, nog zeldzaamer wilden maaken, en met het wonderbaare opcieren, hebben gezegd, even gelyk men van den *Struisvogel* elkander vertelt, dat

dat hy niet alleen steenen, yzer, glas &c. maar ook gloeiende kooken opslokte, zonder dat het hem scheen te deeren.

Men zegt dat hy zich het opgeslokte zeer schielyk weder kwyt maakt, en dikwyls appels van een vuist groot zo geheel als hy ze hadt opgeëten; inderdaad het ingewand is zo kort dat de spyzen 'er zeer schielyk moeten door gaan, en dat die, door derzelver hardigheid, eenigen wederstand kunnen bieden, weinig verandering in een zo korten doortogt zullen lyden, boven al wanneer, door eenige ongesteldheid, de werkingen van de maag verzwakt zyn. Men hadt CLUSIUS verzekerd, dat de *Kasuaris*, in dit geval, zomtyds de Hoender-eijeren, waar op hy zeer gesteld was, geheel met dop en alles weder uitwierp, en ze, ten tweeden maale opgeslokt, zeer wel verteerde. Het voornaamste voedzel van dien zelfden *Kasuaris*, die den Graaf van *Solms* toebehoorde, was wittebrood in groote stukken gesneeden, waar uit blykt dat deeze Vogel Graaneetend of veel liever alles opslokkend is: naardemaal hy met de daad alles opeet wat men hem voorwerpe; en dat hy den krop en de dubbelde maag der graaneetende Dieren hebbende, ook de korte ingewanden heeft van Vleescheetende Dieren.

De Eyeren zyn aschgrauw, een weinig na het groene trekkende, dunner en langwerpiger dan die der *Struisvogelen*, en bezaaijd met eene menigte kleine verhevenheden van een donker groene kleur: de eijerschaal is, volgen CLUSIUS, die zeer veele *Kasuaris-eijeren* gezien heeft, niet zeer dik: het grootste ey van allen, door hem gemeeten, was vyftien duimen over de eene, en een weinig meer dan twaalf duimen over de andere zyde gemeeten.

Het Zuiden van het Oosterst gedeelte van *Asie* schynt het eigen vaderland van den *Kasuaris* te weezen: zyne heerschappy begint, om zo te spreeken, daar die van den *Struisvogel* ophoudt, als die noit veel verder dan de Rivier de *Ganges* komt: terwyl men den *Kasuaris* aantreft op de *Moluksche Eilanden*, op *Banda*, *Java*, *Sumatra* en de omstreeks leggende gedeelten van 't vaste Land: dan het verschilt veel dat dit Geslacht in zyn land zich zo zeer vermenigvuldigd heeft als de *Struisvogel* in 't zyne: naardemaal de Koning van *Joardam*, op 't Eiland *Java*, een *Kasuaris* als een zeldzaame Vogel, ten geschenke gaf aan den *Hollandschen Capitein* SCHELLINGER. De rede hier van dunkt my deeze te weezen, dat de *Oost-Indien* veel meer bevolkt zyn dan *Africa*, en men weet, dat, naar maate de Menschen zich vermenigvuldigen in een land, de wilde Dieren verdelgd of verjaagd worden, als die altoos de vreedzaamste verblyfplaaazen zoeken, en de minst bewoonde lan-

den; althans waar zich de minst beſchaafde volken onthouden, die de meeste verwoestingen aanrigten.

Het is opmerkenswaardig dat de *Kaſuaris*, de *Struisvogel* en *Touyou*, de drie grootſte bekende Vogels, zich onder de verzengde Lugtſtreeke onthouden: welke zy onder elkander ſchynen verdeeld te hebben, waar elk zyn land in houdt, zonder zich te vermengen of de grenzen te overſchreeden. Alle drie zyn ze Landvogels, onbekwaam tot vliegen, doch die met eene verbaazende ſnelheid loopen: alle drie ſlokken zy bykans alles op wat men hun voorwerpe; alle drie hebben zy een eenigzins langen hals, zyn hoog op de beenen, die ſterk zyn, en minder vingers hebben dan de Vogels in 't algemeen. De *Struisvogel* heeft 'er nog minder dan de twee andere: alle drie hebben zy vederen van eene ſoort, verſchillende van de vederen der andere Vogelen, en in deeze drie ook onderſcheiden: alle drie zyn ze kaal op den kop en het bovenſte gedeelte van den hals; en ontbreeken een eigenlyk gezegden ſtaart; zy hebben zeer onvolmaakte vleugels, voorzien met eenige ongebaarde pennen: alle drie, met één woord, ſchynen zy het natuurlyk en eigenaartig voortbrengzel van de brandende Lugtſtreek te weezen —— Doch niet tegenſtaande zo veele overeenkomſten, zyn deeze drie ſoorten van elkander onderſcheiden door de allerzigtbaarſte kenmerken. De *Struisvogel* onderſcheidt zich van den *Kaſuarus* en den *Touyou*, door zyne grootte, kameelagtige pooten, en zyne vederen: hy verſchilt van den *Kaſuarus*, in 't byzonder, door de naaktheid zyner dyen en ſchenkelen, door de langte en ruimte zyner ingewanden, en doordien hy geen galblaas heeft. De *Kaſuarus* verſchilt van den *Touyou* en den *Struisvogel*, door de gevederde ſchenkels, de roode lellen, die aan zyn hals hangen, en het uitſtek op den kop —— Maar, ten opzigte van dit laatstgemelde onderſcheidende kenmerk, is 'er eene overeenkomst tusſchen de drie ſoorten; want deeze kam is niets anders dan een uitgroeizel van het hoofdbeen, bedekt met een hoornagtig bekleedzel: en het bovenſte gedeelte van den kop des *Struisvogel*, en van den *Toyou*, is desgelyks met een hard en beenagtig dekzel voorzien.

BE-

BERIGT WEGENS DE VEROVERINGEN, DIE DE ENGELSCHE EN FRANSCHE COMPAGNIEN IN DE INDIEN GEMAAKT HEBBEN.

„ DE Engelsche Oost-Indische Compagnie is thans eene „ zaak van zo veel belang in den Handel van veelen „ onzer Nederlanderen; het staan of vallen van verscheiden „ *Huizen* is met de ryzing, of schielyke daaling van dit *Fonds* „ zo blykbaar verbonden, en de redeneeringen, dewelke hier „ door natuurlyker wyze over de voor- of nadeelen der En- „ gelschen in Asia gevoerd worden, zo menigvuldig in de „ Gezelschappen, dat wy geoordeeld hebben onzen Lezeren „ geen aangenaamer dienst te kunnen doen, dan met hen in „ staat te stellen, om de wezenlyke winsten of verliezen, wel- „ ke de gemelde Maatschappy in de Indien heeft gemaakt of „ geleeden, op goeden grond te beoordeelen, en hen ten dien „ einde een Historisch verhaal te geeven van de gebeurtenis- „ sen, waar aan de Engelschen hunne aanzienlyke bezittin- „ gen in het gedagte gedeelte des werelds, en byzonderlyk „ in het Ryk van den Mogol, te danken hebben. Buiten de- „ ze kennis is alle beoordeeling wild en wuft, en is het zelfs „ onmoogelyk dat geen, wat kundigen daar van denken of „ zeggen, behoorlyk te kunnen nagaan en vatten."

De Bezittingen der Engelsche Oost-Indische Compagnie in de Indien zyn verdeeld in drie Gouvernementen, die, in zekeren zin, onafhankelyk van elkander zyn. Het eerste is dat van *Bombai*, en strekt zig uit tot de Komtooren der Westelyke kust van het Schiereiland, gewoonlyk *de kust van Malabar* genaamd, en tot die van Persie. Het tweede is dat van *Madras*, en heeft onder zyne Bestiering alle de Bezettingen van de Oostelyke kust van Coromandel. Het derde, het welk dat van *Calcuta* is, heeft de Beschikking over alles wat de belangen der Engelschen in Bengalen betreft. Die verschillende Gouvernementen hebben in hunnen oorsprong geene andere beweegreden dan om een voordeeliger handel uit te werken en te behouden. De inzigten van de Compagnie bepaalden zig tot dat oogmerk tot aan den tyd, toen de aangroeijing van de magt der Franschen op de kust van Coromandel de Engelschen verpligtte van ontwerp te veranderen en hunne oogmerken uit te breiden. Zie hier hoe ons deze dingen worden opgegeeven, in een doorwrogt werk, in het Engelsch geschreeven, onder den tytel van *Historie der Indiaansche Oorlogen zedert 1745. &c.*

Toen in 1745 de Oorlog tusschen Frankryk en Engeland ver-

 klaard

klaard was, haastten de Engelschen zig om een Eskader i de Indische Zeën te zenden. Dit Eskader nam verscheide Fransche Schepen weg. De Heer DUPLEIX, Opper Gouver neur van de Fransche Natië in Indie, vreezende door kragter waaraan hy geloofde niet te zullen konnen wederstaan, be sprongen te worden, wist ANAVERDIKAN, Nabab van *Carnate* overtehaalen om van het Engelsch Gouvernement van Madra te eischen, dat de Oorlogs-Schepen geene daad van vyandlyk heid tegen de Fransche bezittingen in het gebied van *Arkate* te Lande, zouden pleegen. Wy moeten tot meerdere klaar heid, in het vervolg, hier aanmerken, dat de meeste der lan den, door den grooten Mogol, op het Schier-Eiland van In dië veroverd, bestierd worden door eenen Onder-Koning, wien gebied, ter oorzaak van deszelfs ligging, *Dekan*, of het land ten Zuiden, genaamd wordt. Het woord *Souba*, het welk eene Provintie betekent, heeft den Onder-Koning van dit groot Grond-gebied SOUBADAR, en door de Europeaanen, oneigenlyk, SOUBA doen noemen. De Nababs staan onmiddelyk onder de Souba's, en zyn de bestierders van byzondere Provintiën van derzelver Gouvernement. Carnate, of *Carnatic* is één der aanmerkelykste Gouvernementen, welke van den Souba van Dekan afhangen; men noemt de zelve ook de Provintie van Arkate, naar den naam haarer Hoofdstad. *Anaverdikan* dan, de Nabab van Carnate, dit verzoek van den Heer *Dupleix* ontvangen hebbende, was des te gereeder om hem het zelve in te willigen, om dat hy daar een persoonlyk belang in hadt. Hy was in het Gouvernement van Carnate opgevolgd aan CUJA-ABDULLAKAN die door NIZAM-ELMOULOUK, Souba over de Zuidelyke Provintiën, was aangesteld in de plaats van den jongen SEYD-MAHAMET-KAN, zoon van SABDERALYKAN, welken MORSTOULYKAN hadt doen ombrengen om zig meester van het Gouvernement van Carnate te maaken. Dit moet wat omstandiger gemeld worden.

Morstoulykan hadt, gelyk wy zeiden, *Sabderalykan* doen ombrengen, om zig meester van Carnate te maaken; maar hy genoot de vrugt zyner misdaad niet lang: weinig tyds na dat hy Nabab van Carnate verklaard was, wendden zyne voornaamste Officieren zig tot de *Maratten*, die niet in beraad stonden zig tegen den overweldiger te verklaaren: zy verzogten de Engelschen te Madras daarenboven om den Zoon en de Familie van *Sabderalykan* te beschermen en hunne rykdommen te bewaaren. *Morstoulykan* deedt ydele poogingen om de Engelschen van die daad van edelmoedigheid af te wenden, en toen hy zag dat de Maratten gereed waren op hem te storten,

ein-

eindigde hy zyne overweldiging door eene schandelyke vlugt.

Zodra het leger en de voornaamste Officiers der Provintie de vlugt van *Morstoulykan* gehoord hadden, verklaarden zy den jongen *Seyd-Mabamet-kan*, Zoon van *Sabderalykan*, schoon hy nog maar een kind was, tot *Nabab*. Men stelde de Regeering in handen van eenen Divan, door de vrienden van de Familie verkoren, en de jonge Nabab wierdt met zyne Moeder gevoerd van *Madras* naar *Vandevasch*, eene sterkte onder de bestiering van een Heer die eene der Zusters van den Nabab *Sabderalykan* getrouwd hadt.

Ondertusschen kwam *Nizam Elmoulouk*, Souba der Zuidelyke Provintiën, van die oproerigheden onderrigt, in het begin van 1743, met een talryk leger de zaaken van Carnate in order stellen. Nauwlyks was hy te Arcate, of alle de Nababs van die Provintie beyverden zig om hem hunne opwagting te maaken. De jonge *Seyd-Mabamed-kan*, van verscheiden zyner voornaamste Officieren verzeld, ging den Souba insgelyks zynen eerbied bewyzen; maar hy konde geen verlof krygen om naar Vandevasch te rug te keeren. *Nizam-Elmoulouk* belastte eenigen zyner Officieren zorg voor den jongen Prins te draagen, en hem tevens met eerbied en zagtheid te behandelen, maar hy benoemde *Cuja-Abdullakan*, den Generaal van zyn Leger, tot Nabab van Carnate.

Toen de Souba de zaaken van Carnate dus in order gebragt hadt, keerde hy naar *Golconde* te rug: de nieuwe Nabab van Arcate verzelde aan het hoofd van het leger, waar over hy het bevel steeds voerde, den Vorst tot in dat Koningryk. Zo als hy zig gereed maakte om in zyn nieuw Gouvernement weder te keeren, vond men hem daags voor zyn vertrek dood in zyn bed. *Anaverdikan* wierdt, in de volgende maand, tot zyn opvolger benoemd. De indringing van dien vreemdeling hinderde het Volk geweldig; het welk zyne genegenheid voor de Familie van *Sabderalykan* en voor den jongen Vorst, dien men naar Golconde gebragt hadt, openlyk deedt blyken. Die gesteltenis van het Volk haalde *Nizam Elmoulouk* over om te verklaaren dat zyn oogmerk was het Nababschap aan den jongen *Seyd Mabamed-kan* te geeven, zodra hy de jaaren zoude hebben, om de bestiering op zig te neemen: maar op het einde van twee maanden wierdt de jonge Prins vermoord, en men vermoedde *Anaverdikan* van deel aan die euveldaad gehad te hebben. Ondertusschen benoemde *Nizam Elmoulouk* *Anaverdikan* tot Nabab van Carnate, en stelde hem in staat van niets te vreezen te hebben van den haat en den afkeer, welke de Provintie hadt opgevat voor den Vreemdeling, die,

belang hebbende zig een steun te maaken tegen de bescherming, welke de Engelschen aan de Familie van *Sabderalykan* beloofd hadden, geene zwaarigheid maakte om zig naar de inzigten der Franschen te schikken, en te antwoorden, op de vertoogen die het Gouvernement van Madras hem liet doen, dat elk Officier van de Engelsche Natie, die op de kust van Coromandel kwam, zonder uitzondering, verpligt was zyn Gouvernement in Carnate te eerbieden, en dat zo de Heer BARNET met zyn Eskader tegen de gegeeven bevelen dorst handelen, de Stad Madras voor haare ongehoorzaamheid zoude gestraft worden. Dit vinnig antwoord bondt den Engelschen de handen; zy moesten zig bepaalen tot kruistogten in de Indische Zeën waar door zy geen het minste voordeel behaalden; daarenboven verloren zy hunnen Kommandant *Barnet*.

Onderwyl rustte de Heer BOURDONNAIS op het Eiland *Mauritius* een Eskader van agt Schepen uit, waarmede hy zig naar *Pondichery* begaf. Van daar deedt hy eenige kruistogten; de Engelschen tot een gevegt zoekende te beweegen; maar dezen vermydden zulks zorgvuldig: het geen de Heer *Bourdonnais* verpligtte naar Pondichery te rug te keeren, alwaar hy een besluit nam om Madras te belegeren. De Engelschen onderrigt van de toebereidzelen, die voor die belegering gemaakt werden, verzogten op hunne beurt aan *Anaverdikan* om de Franschen te beletten van geene daad van vyandlykheid tegen hen te begaan; maar hunne verzoeken wierden niet verhoord. Die plaats wierd belegerd in het midden van de maand Augustus 1746, en dezelve gaf zig in de volgende maand op den 10 September by verdrag over.

De Engelschen toen minder werkzaam of misschien minder kundig, dan zy heden zyn, deeden vrugtlooze poogingen tegen de Franschen. By den vrede van *Aken* bevonden de Franschen zig veel vermogender dan de Engelschen, in weerwil van de Zee-magten, die Groot Brittanje derwaards hadt doen oversteeken.

Het is ligtlyk te begrypen, dat de Engelschen niet dan met verdriet de tydingen ontvingen van eenen vrede, die hen niet alleen buiten staat stelde zig van de Franschen te wreeken, maar die hen daarenboven in een vernederende en ongunstige omstandigheid voor het Credit hunner Natie in den *Indostan* liet. Het is dan niet te verwonderen dat zy de gelegenheid hebben waargenoomen om hunne Ruitery, die zy daar in gereedheid hadden, te gebruiken ter herstelling van hun eer en aanzien, en ter uitwissching van den indruk, dien de Fransche wapenen op den geest der Indiaansche Vorsten hadden konnen

nen maaken. SCAYOHI, die te *Tanjour* onttroond was, hadt in het Fort *Sint David* den onderstand der Engelschen afgesmeekt: waarop deze besloten hadden hem te helpen ter wederbeklimming van den throon; het schynt dat de Engelschen zig daar toe lieten beweegen om de bezitting van *Divicoté* te verkrygen, eene plaats, die in een zeer bevolkt land ligt, alwaar men verscheide Doek-weeveryen vindt, die zeer geschikt voor den handel van de Compagnie zyn; het land in den omtrek is daarenboven het vrugtbaarste van de geheele kust van Coromandel; en de rivier Colram, by Divicoté, verschaft gelegenheid om een haven te maaken op de kust van Coromandel, welke eene Europische Natie, die daar het bezit van hadt, oneindige voordeelen zoude aanbrengen. Na een vrugtloozen optogt die de Engelschen alleen hadt doen zien, dat de onttroonde Koning weinig of geen aanhangers hadt, besloten zy egter om in den oorlog tegen den heerschenden Koning te volharden, en om Divicoté te veroveren. Zy slaagden daar in; de Koning van Tanjour, verschrikt door den gelukkigen uitslag der Engelsche wapenen, en door eenige andere omstandigheden gedrongen, liet den Engelschen Voorstellen van vergelyk doen. Dezelve wierden aangenoomen en de vrede wierdt gesloten, onder voorwaarde, dat de Engelschen het Fort van Divicoté zouden behouden met zo veel grond-gebied als nodig was om 9000 Pagoden, of 76,500 Fransche Livres op te brengen; dat de Koning van Tanjour de onkosten van den oorlog zoude vergoeden, en dat hy aan *Scayoby* een jaarlyks Pensioen van 40000 Roepies, of 9600 Fransche Livres betaalen zoude.

Tot dus verre blykt het niet dat de Engelschen door eene zugt tot veroveringen zyn gedreeven geweest. Hun eenig oogmerk schynt geweest te zyn om zig van een vaste plaats te verzekeren, ten einde hunnen handel op de kust van Coromandel uit te breiden en gemaklyker te maaken. De Franschen deeden welhaast zien, dat zy hunne Staatzugtige oogmerken verder uitstrekten.

De Heer *Dupleix* hadt eenige verbintenissen onderhouden met den Nabab CHANDASACH, die, zedert het inneemen van *Trichenapaly* in 1741, by de Maratten gevangen was geweest. De Gemalin en Zoon van *Chandasach* waren, zedert dien tyd, te Pondichery gebleeven. De Heer *Dupleix* hadt zorg gedraagen dezelve met veel eerbied te behandelen; en in 1748 verzorgde hy *Chandasach* zyne vryheid, na borg gebleeven te zyn voor de somma van 700,000 Roupies, welke *Chandasach* zig verbonden hadt den Maratten te betaalen. In het zelfde jaar stierf

Ni-

Nizam Elmoulouk, vyf Zoonen nalaatende. De Oudste, CASSENDIKAN genaamd, bekleedde de post van Kapitein Generaal te *Delby*: de Tweede, NAZERZINGUE geheeten, geboodt, zedert eenigen tyd, de legers van zynen Vader. Deze haastte zig, om zig meester te maaken van de Schatten en van het Gouvernement zyns Vaders. Een Klein-Zoon van *Nizam Elmoulouk* stondt tegen den Prins op, verzekerende dat de Keizer hem tot Opvolger in de Staaten van zynen Groot-Vader benoemd, en hem den naam gegeeven hadt van MONZAFERZINGUE, het welk den *Onverwinnelyken* betekent, een naam die deze Vorst altoos in het vervolg behouden heeft.

Monzaferzingue bezat geene genoegzaame kragten om zynen Oom te wederstaan: *Chandasacb* kwam hem zynen dienst aanbieden, en haalde den jongen Prins over om de verovering van Carnate te onderneemen. Zodra de Heer *Dupleix* gehoord hadt dat het leger van *Monzaferzingue* tot de grenzen van Carnate naderde, zondt hy 400 Europeërs en 2000 *Cipayen* derwaards om het zelve te versterken. Een enkele veldslag, waarin *Anaverdikan* het leven verloor, stelde Carnate in de magt van *Monzaferzingue*, die den titel van Souba aannam en dien van Nabab van Carnate aan *Chandasacb* gaf. De nieuwe Souba en de nieuwe Nabab kwamen te Pondichery, alwaar zy door den Franschen Gouverneur ontvangen wierden met alle de Oostersche plegtigheden van eerbied, verschuldigd aan den hoogen rang welke die Prinsen hadden aangenoomen. Men regelde de toekoomende optogten, en *Chandasacb* stond aan den Heer *Dupleix* de Opperheerschappy af van 81 Dorpen, in den omtrek van Pondichery: dit is de eerste trek, welken de Historie dezer Provintiën ons doedt zien van de zugt tot veroveringen, waar door de Franschen aangespoord zyn, om hun grondgebied uit te breiden.

De Engelschen ondertusschen, die zig billyker wyze verwyten moesten van de veroveringen eerst begonnen te hebben, met zig Divicoté te doen afstaan, en die zig zeer onlangs in het bezit gesteld hadden van eene kleine plaats, *Saint-Thomé* geheeten, welke plaats de Franschen beweerden hen door *Monzaferzingue* afgestaan te zyn, konden niet onverschillig zyn wegens de gevolgen, welke deze eerste vermeerdering van grondgebied voor de Franschen hebben konde. Ondertusschen lieten zy den Admiraal BOSKAWEN naar Engeland te rug keeren, en gaven slegts een kleinen onderstand aan den Koning van Tanjour, die hen Divicoté hadt afgestaan en die door *Chandasacb*, als Nabab van Carnate, aangetast, verpligt was den vrede te koopen voor een somme van 7,00,000 Roupies,

pies, en door den Franschen 81. Dorpen, die van de Stad *Karical* af hingen, en alwaar zy zig gevestigd, en, in 1736, in weerwil van dezen Vorst, eene sterkte gebouwd hadden, in vryen eigendom af te staan.

Nazerzingue, de voortgangen van zyn party verneemende, en vreezende dat hy gedugt genoeg mogt worden, om hem te ontrusten, oordeelde dat het tyd was hem te onder te brengen. Hy vertrekt dan van Golconde, belast de Gouverneurs of Nababs zyner Staaten om zig by hem te voegen, verzoekt den Engelschen om een bende Europeërs, en komt in het midden van Maart 1750 te *Gingy*, een aanzienlyk Fort omtrent 35 Mylen ten Noordwesten van Pondichery gelegen, met een leger dat men op 300,000 man berekende, waarvan meer dan de helft in Ruitery bestondt met 800 stukken kanon en 13000 Olyfanten. Den 22 Maart kwam de Majoor *Lawrence* zig met 600 Europeërs by dat leger voegen. *Monzaferzingue*, zig aan zyn Oom komende onderwerpen, wierdt in de boeijen geslagen, in weerwil van de verzekeringen, die men hem gegeeven hadt, van hem wel te zullen behandelen: men stortte zig vervolgens op zyn leger, en op dat van *Chandasacb*, welke verstrooid wierden, terwyl de Fransche troepen met eenig verlies naar Pondichery weeken.

Nazerzingue maakte geen gebruik van deze overwinning dan tot zyn eigen verderf. Hy behandelde de Nababs, die hem vergezeld hadden, met trotschheid: de jonge Vorst, in de boejen geslagen, tegen de beloften die men hem gedaan hadt, en tegen de verzekeringen van hen die hem overgehaald hadden om zig aan zynen Oom te onderwerpen, was een reden van verontwaardiging, die de troepen van den overwinnaar afkeerig maakten. De verraadery drong in den Raad. De Heer *Dupleix* wist dezelve te onderhouden en daar gebruik van te maaken. Hy verrastte het Leger van *Nazerzingue*, die, in plaats van den dienst te erkennen, dien de Engelschen hem beweezen hadden, niet alleen de gift van MAHAMETALYKAN, als Nabab van Carnate, aan de Engelsche Oost-Indische Compagnie in het nabuurig Grondgebied van Madras niet wilde bevestigen; maar ook, doof voor den Raad van den Majoor *Lawrence*, die aan het hoofd der Engelsche troepen was, zig naar Arcate begaf.

De Heer *Dupleix* liet zulk eene schoone gelegenheid, om zyne zaken te herstellen, niet voorby gaan. Hy begon met zig meester te maaken van *Masulipatan*, veroverde vervolgens eene Pagode omtrent vyftien mylen ten Westen van het Fort Saint

Saint David gelegen, welke Tempel tot een Kasteel aan eene Stad verstrekte: na het Leger van den Nabab *Mahametaly-kan*, wien de Engelschen, uit verontwaardiging, verlaaten hadden, op de vlugt gedreeven te hebben, trok de Heer *Dupleix* naar Gingy, waarvan hy zig meester maakte, in weerwil van de zwaarigheden die deze onderneeming scheenen te zullen verydelen. Zulke stoute onderneemingen en gelukkige voortgangen deeden *Nazerzingue* eene onderhandeling met den Heer *Dupleix* aangaan. Terwyl men met het verdrag bezig was wierdt 'er eene zamenzweering tegen den Souba gesmeed: zyn Leger wordt door de Franschen aangetast: verscheiden Nababs blyven onbeweeglyk met hunne troepen: één onder hen doodt *Nazerzingue*, terwyl men zig, aan een anderen kant, haast om *Monzaferzingue* in vryheid te stellen, en voor Souba te erkennen.

De nieuwe Souba stondt de Fransche Oost-Indische Compagnie een Grondgebied af in de nabuurschap van Pondichery, welke de Franschen Jaarlyks op 96,000 Roepies geschat hebben, en een ander by Karikal, in het Koningryk van Tanjour op 106,000 Roepies Jaarlyks gesteld, en de Stad Masulipatan met haare onderhoorigheden, welks opbreng men op 144,000 Roepies rekent, het geen te zamen 830,400 Fransche Livres Jaarlyks bedraagt. Ondertusschen genoot *Monzaferzingue* zyne verheffing niet lang: eenige Nababs, misnoegd van niet naar hunne verwagting beloond te zyn, maakten eene zamenzweering tegen dien Vorst, wagtten hem in eene engte, die hy met zyn Leger moest doortrekken, af, tastten hem aan, en, op het oogenblik dat de Franschen hem de overwinning gaven, wierdt *Monzaferzingue*, een der Nababs die op hem aankwam zelf te keer willende gaan, met een werpspies in het voorhoofd gewond, waardoor hy dood ter Aarde viel.

Op den Raad van den Heer de BUSSI, die de Franschen kommandeerde, koos men SALABERTZINGUE, den oudsten, een Broeder van *Nazerzingue*, tot Opvolger van *Monzaferzingue*; hy wierdt tot Souba van Dekan verkoren, met de goedkeuring van het geheele Leger, en de nieuwe Souba bewilligde, om alle de voordeelen, welke zyn Voorganger de Fransche Natie beloofd hadt, te bekragtigen. Dus is het dat de Franschen, deel neemende in de Burgerlyke Oorlogen, die den Indostan verwoestten, eene vermeerdering van Grondgebied zogten, dat een wyzer Staatkunde zorgvuldig vermyd zoude hebben.

Deze Natiën, gewoon om in de Europeaanen niet te zien dan

dan Kooplieden, die den Grooten Mogol alle de eer bewezen, welke hy eischte, waren zeer verwonderd van in die Kooplieden thans stoute, ervarene en bekwaame Krygslieden te zien; en zy hielden niet op zig over de wysheid en kundigheid van den Heer *Dupleix*, en ter zelfder tyd over de schynbaare ongevoeligheid der Engelschen, te verwonderen. Eindelyk begon het Gouvernement van Madras te begrypen, dat, zo men zig niet verzettede tegen de voordeelen, die de Franschen dagelyks door den onderstand van *Salabertzingue* en *Chandasacb* behaalden, zy zo veel invloed op het Staatkundig Systema van den Indostan zouden verkrygen, dat zy meester zouden worden om de Engelschen te verjaagen als het hen goeddagtte. Men nam dan te Madras het besluit ter ondersteuning van *Mahametalykan*, Zoon van *Anaverdikan*, die, zyne eischen op het Gouvernement van Carnate agtervolgende, op het punct was om Trichenapaly, de eenigste plaats die hem overig bleef, en die door het Leger van *Chandasacb* belegerd was, te verliezen.

De party van *Mahametalykan* was zo zwak, de Nababs, ter zyner hulpe geneigd, waren zo bevreesd door den gelukkigen uitslag der Fransche Wapenen, en de onderstand, dien de Engelschen konden verschaffen, was zo onevenredig met dien welken de Franschen aan de andere Party leverden, dat men te Trichenapaly tot het uiterste gebragt was. De Engelschen voorzagen dat men eindelyk verpligt zoude zyn den Overwinnaar deze Stad over te geeven, maar zy voorzagen ter zelfder tyd dat die overgaave den geheelen ondergang der Indiën zoude veroorzaaken.

CLIVE, die zig begeeven hadt in dienst van de Engelsche Compagnie als een Koopman, en niet als een Krygskundige, hadt, na het inneemen van Divicoté, zyne eerste bediening hernoomen: maar toen hy den Raad van Madras zeer ongerust zag over het lot van Trichenapaly, en zeer bekommerd welke party te zullen neemen, stelde hy, na een kleinen optogt gedaan te hebben, om hulptroepen in Trichenapaly te werpen, voor om de bezittingen van *Chandasacb* in Arcate aan te tasten, als het eenigste middel om hem de belegering van Trichenapaly te doen opbreeken. Hy bodt zig aan om dien optogt te bestieren. De zaak slaagde naar wensch. *Clive*, toen Kapitein geworden, deedt by verscheidene gelegenheden en in verschillende omstandigheden van dien optogt, zien, dat hy al het vernuft en de talenten van een groot Generaal bezat. Hy maakte zig meester van de Stad en het Fort van Arcate; hieldt zig in die laat-

laatste Stad staande, en bewoog de Maratten om hem by te springen. Toen eindelyk de Koning van *Mansour* overgehaald was, om Trichenapaly te hulp te koomen, was *Chandasach* verpligt de belegering op te breeken, en op zyne eigen veiligheid bedagt te zyn; dog wy moeten het verhaal van die gebeurtenis niet vervroegen; wy zullen dezelve op haare plaats melden.

Men ziet ondertusschen in het beloop van zaaken, het welk wy tot hier toe aangeweezen hebben, den oorsprong der onderstanden, welken de Engelschen en Franschen naderhand, elk van hunne zyde, den Indiaansche Vorsten in den Indostan hebben toegestaan. De gelukkige uitslagen van Lord *Clive*, den Indiaanschen Prinsen een verhevener denkbeeld van de Engelschen geevende, dan dat, het welk zy deswegen hadden, bragt niet weinig toe om hen aan de ervarenheid en dapperheid der Franschen te doen twyfelen. Verscheiden dezer Vorsten schikten zig aan de zyde van *Mahametalykan*, aan wien de veroveringen der Engelschen in Carnatic eene uitgestrektheid Lands deedt weêrkrygen van 30 mylen breedte en 60 mylen lengte, waarvan men de jaarlyksche inkomste op 3,400,000. Fransche Livres berekende.

In weerwil van dat alles hieldt de belegering voor Trichenapaly steeds aan, en dagelyks drong de Vyand die Stad nauwer. Men konde zig niet te veel haasten met onderstand te zenden, bekwaam om de plaats tegen de poogingen der aanvalleren te beveiligen.

Het Gouvernement van Saint David riep *Clive* met zyne troepen te rug, om hem dien optogt op te draagen. *Clive*, het Land doortrekkende, kwam in de plaats daar *Nazerzingue* gedood was. De Heer *Dupleix* hadt aldaar eene Stad doen bouwen, waaraan hy den naam van *Dupleix Fateablad* of *Overwinning van Dupleix* gaf. Men wil dat die Fransche Heer reeds een Colom hadt klaar gemaakt met een pragtig opschrift in de Fransche, Malabarsche, Persiaansche, en Indostansche taalen, om in het midden van de Stad geplaatst te worden, en hy hadt Medailles doen slaan met Zinnebeelden dier overwinning, welke men onder die kolom moest plaatzen. De Engelschen vernielden deze gedenktekenen der Franschen geheel en al.

Ondertusschen hieldt de belegering van *Trichenapaly* de grootste oplettendheid der Engelschen en Franschen bezig. De Eersten hielden niet op al de middelen, die hen ter hulp der belegerden moogelyk waren, aan te wenden, en de Franschen stonden de Aanvallers met alle hunne magt by.

Ge-

Gelyk het de Wapenen der Europeaanen waren, die in verschillende krygsverrigtingen de overwinningen bepaald hadden, zo hielden zy ook de voordeelen van de beide twistende partyen in evenwigt, of deeden hen naar de eene of andere zyde overslaan, naar het getal der Europeaansche troepen die in de Indische legers waren, en naar de bekwaamheid van het Hoofd dat hen kommandeerde.

De onkosten, welke die oorlog van den kant der Engelschen eischte, en die de zaaken van hunne Compagnie niet dan ten uiterften konden verwarren, deeden Lord *Clive*, toen Kapitein, aan den Majoor *Lawrence* voorstellen, om de Engelsche troepen in twee kleine benden te verdeelen, waarvan hy zelf het één ten Noorden van *Colram* voeren, en waarvan het ander ten Zuiden van *Cavery* blyven zoude. Het oogmerk van Lord *Clive* met de Engelsche magten dus te verdeelen, was om die der Franschen en van *Chandasach* naar den kant van Carnatic te lokken, en dus den oorlog te eindigen met een slag te waagen, waarin zy alles verliezen of meesters van de Franschen zyn zouden. Hoe stout het ontwerp van Lord *Clive* zyn mogt, was het egter naar den smaak van den Majoor *Lawrence*; een gelukkige uitslag kroonde de onderneeming. *Chandasach* en de Franschen, naar Carnatic gelokt, wierden by gedeelten verslagen; het grootste gedeelte van hun leger verdween, en de verbondene Vorsten verlieten hen. De bekwaamheid en werkzaamheid der Engelschen in dien optogt waren buiten twyffel de bron der voordeelen die zy toen op de Franschen behaalden; maar de besluiteloosheid en werkeloosheid van deze laatsten bragten niet weinig toe om dezelve te vermeerderen. Het verraad mengde zig daar onder, en *Chandasach* zag zig bynå geheel verlaaten. Van alle kanten gedrongen, raadde men hem te ontvlugten, en ten dien einde eenige Hoofden van het verbonden leger overtehaalen. Ongelukkig wendde hy zig tot een verraader, die, in plaats van hem te laaten ontkoomen, hem in zyne legerplaats vast hieldt, en hem het hoofd liet afslaan om de verdeeldheden, die, ten opzigt van dezen doorlugtigen gevangen, tusschen *Mahametalykan*, Koning van Mansour, en de Marratten plaats hadden, te eindigen; terwyl yder dezer twee Bondgenooten voorgaf, dat de gevangen hem toebehoorde en in zyne handen moest gesteld worden.

(Het Vervolg by de naaste gelegenheid.)

OVER DEN ALGEMEENEN HAAT TEGEN DE JOODEN.

MEn kan alle de verſchynzels, welke eene bittere en vervolgzieke Godsdienſtigheid voortbrengt, door het licht der Rede en Wysgeerte niet gemaklyk verklaaren. Ik begryp ligtlyk, dat, in landen alwaar de uiterſte ruwheden der lugt zig doen voelen, landen die aan overſtroomingen, aan aardbeevingen, en andere algemeene rampen, op eene byzondere wyze, onderworpen zyn, het Volk harde Zeden, barbaarſche Wetten, en een wreeden Godsdienst moet hebben; een Neger, een Japoneezer en een Mexicaan hellen over om zig de Godheid te vertoonen, onder kleuren en trekken, waar onder zy de Natuur aanſchouwen, te weeten hard, ſtreng, en ongenadig.

Ik kan verklaaren, waarom men op de kusten van Malabar, de PULCHIS, die een Opperwezen aanbidden, en die de zielsverhuizing gelooven, beſchouwe als Schepzels die niet waardig zyn in de voorregten van het Menschdom te deelen? waarom men hen verbiede huizen te bouwen, waarom men hen moge dooden op de eerſte misdaad, daar zy zig aan ſchuldig maaken? Deze PULCHIS zyn allen van laage geboorte, en de NAIRES, die hen vervolgen, zyn de Edelen des lands; die Indiaanſche Heeren kunnen het aan zulke geringe menſchen niet vergeeven dat zy van hen durven verſchillen, dat zy wyzer willen zyn dan zy, en hen begeeren te onderregten daar zy hen, in hunnen laagen ſtaat, nauwelyks toeſtaan verſtand te hebben. Zy vervolgen hen dan niet zo zeer als Ketters, maar zy veragten hen als Slaaven, en zy haaten hen als menſchen, die hen beſchaamen, die zig in het ſtuk van den Godsdienst met hen gelyk ſtellen, ja zig boven hen verheffen; zy haaten hen, omdat zy hen anders zouden moeten hoog agten.

Zo de PARSIS gedwongen zyn geworden om hun Vaderland te verlaaten en naar de Indiën te wyken, was dit, omdat een Volk, 't welk eenen God van Liefde en Vrede, een God, die de Vriend en Vader is van alle Menſchen, aanbadt, noodwendig haatelyk moest zyn aan Muzulmannen en Slaaven; het was: omdat de God der Mahometaanen een hard, verdelgend, partydig God was, omdat Mahometh, een overweldiger en Dwingeland, voor deszelfs Propheet wierdt gehouden, en omdat de Sophis despooten zyn.

Maar

Maar waarom hebben alle de Volkeren der oude Wereld zig vereenigd om de Jooden te vervolgen, om een Volk te verdrukken en te verdelgen, het welk geen andere misdaad hadt dan Joodsch te zyn. Door welke ongerymde beweegredenen hebben de Keizers, de Kalifen, de Sophis, en de Koningen en Staaten van Europa zig als verbonden om eene algemeene samenzweering te maaken tegen een Volk, 't welk men niet anders verwyten konde, dan dat het in de uiterste laagte was vervallen, en beklag verdiende.

Zo eenige samenspanning noodig ware voor de rust van het Menschdom, het zoude die zyn, welke ons bevrydde van die vernielende Roofdieren, die de voortplanting van ons geslagt in de bosschen van het Noorden, en in de Woestynen van Biledulrid beletten; het zoude misschien ook die mogen zyn, die alle de Volkeren tegen de Veroveraars wapende, dewyl deze een soort van Monsters, of ten minsten van Roofdieren zyn, die de aarde meer verwoesten, die meer jammer en ellende veroorzaaken in tien jaaren tyds, dan alle de Tygers, de Wolven, de Slangen, de Crokodillen, de Condors, de Lammeren-Giers enz. met malkanderen gedaan hebben van het begin der eeuwen af, en tot het einde derzelver zullen doen; maar de Jooden zyn geen Monsters, nog in de natuurlyke, nog in de zedelyke order der dingen. Zy zyn Menschen voor dat zy Sektarissen, voor dat zy Wockeraars zyn, voor dat zy Jooden zyn; zo wy willen, dat zy den oneerlyken handel staaken, daar men hen zo algemeen, en misschien met zo veel regt, van beschuldigt, dat wy dan ophouden met hen te veragten, te haaten, te vervolgen, en hen in zulk een staat brengen en te houden, waar in het ons, Christenen, misschien even moeielyk zoude zyn eerlyk te blyven. Ik herhaal het, zy zyn menschen voor dat zy Sektarissen, voor dat zy Jooden, zyn; dit, voorregt, deze betrekking van menschen kunnen zy nooit verliezen, en in deze hoedanigheid kunnen zy met een volmaakt regt eischen, dat wy hen als onze Medemenschen behandelen, dat is te zeggen, zy hebben een onbetwistbaare aanspraak op ons medelyden, ons beklag, onze onderregting, onze hulp.

De onsterflyke MONTESQUIEU voert in zyne *Esprit des Loix*, eene Joodin in, veroordeeld om in een Auto-da-fé verbrand te worden, die haare Regters in dezer voegen aanspreekt. „Wy volgen een Godsdienst, welken gy zelve erkent, dat „ voormaals van God goedgekeurd en bemind is geweest; wy „ denken dat God dien nog goedkeurt en bemint, gylieden

 „ ge-

„ gelooft dit niet, en gy vervolgt en martelt en verbrandt „ ons, om dat wy, in deze voor het minst verschoonlyke „ dwaaling, gelooven dat God nog heden goedkeurt, het geen „ hy voormaals goedgekeurd en voorgeschreeven heeft.

„ Gy berooft u zelven van het voordeel, het welk de wy- „ ze, waarop der Mahometaanen Godsdienst ingevoerd is, „ u boven dezelve geeft. Wanneer zy op het groot getal hun- „ ner Geloovigen boogen, zegt gy hen, en met regt, dat het „ staal en het geweld, niet de waarheid, zo veele belyders heb- „ ben gemaakt, waarom bedient gy u dan tot het in stand „ houden of voortplanten van uwen Godsdienst van die zelfde „ middelen, welke gy den Mahometaanen, met zo veele billyk- „ heid, tegenwerpt?

„ Zo gy u niet als Christenen wilt gedraagen, zyt dan ten „ minsten Menschen; behandelt ons op zulk eene wyze als „ gy doen zoudt, by aldien gy, aan het enkel geleide der Na- „ tuur overgelaaten, geen ander rigtsnoer van gedrag hadt dan „ de Rede en Billykheid; eene openbaaring, welke de God- „ heid u in zyne gunst geschonken hebbe, om uwe verstan- „ den te verlichten, en uw hart te heiligen, kan de Wetten „ der Natuur niet verkragten, nog moet het Menschdom ramp- „ zalig maaken.

„ Zo de Hemel u zo byzonderlyk bemint, dat hy u de waar- „ heid boven ons heeft doen kennen, heeft dezelve u onge- „ twyfeld een groote gunst beweezen; maar dat is eene rede „ voor u om ons te beklaagen en te verlichten, niet om ons „ te verbranden; past het den Kinderen, die in hunnes Vaders „ erfenis bevoordeeld zyn, hunne Broeders of Zusters te haa- „ ten om dat zy minder krygen?

„ Zo gy redelyk zyt, moet gy ons niet doen sterven om „ dat wy u niet willen bedriegen; indien Jesus Christus de „ Zoon van God is, hoopen wy, dat hy onze opregtheid zal „ vergelden met zyne verborgenheden niet te willen ontheili- „ gen; en wy vreezen niet, dat die God, welke gy lieden „ en wy dienen, ons zal straffen, om dat wy rustig den dood „ hebben willen ondergaan voor het Geloof, dat een Gods- „ dienst, welken hy ons voormaals gegeeven heeft, nog zyn „ wil bevat; kan dit alles u tot geene billykheid beweegen, „ dat het denkbeeld van schande u dan ten minsten van de „ grootste schendaad wederhoude! Gelooft my, Heeren, zo „ iemand ooit in volgende eeuwen zal zeggen, dat de Volke- „ ren van Europa in deze eeuw beschaafd waren, zal men uit „ uw gedrag dit tegenspreeken, men zal u ten voorbeelde van

„ het

„ het tegendeel bybrengen, en zodanig zal het denkbeeld zyn, „ het welk men zig van u zal vormen, dat het uwe geheele „ eeuw zal bezoedelen, en den billyken afkeer van uwe on- „ menschelykheid op alle uwe tydgenooten uitstrekken."

„ Helaas"! Dit voegt 'er de wyze Montesquieu by. „ Dit is „ het nutteloosste Vertoog, dat ooit gedaan is; wanneer men „ zo duidelyke waarheden moet bewyzen, slaagt men zelden „ in overtuiging te verwekken".

Dit kan my egter niet wêerhouden, om hier een ander opmerkelyk stuk, genoegzaam in denzelfden smaak, by te voegen. Men weet, dat de Jooden, behalven andere kleinere kwellingen, menigvuldige groote Vervolgingen moesten lyden, na dien tyd, dat zy hunne Vryheid, hunne Wetten, hunne Overheden verlooren hebben, dat is te zeggen, na den tyd, dat het menschelyk geslagt medelyden hadt behooren te hebben met hunne ongelukken. Men weet, wat zy van de Romeinen, onder de Turksche Kalifen, wat zy in Duitschland, in Italie, in Spanje, in Engeland, in Frankryk, in Persie onder den Opvolger van Schach Abbas, en waar niet al, geleeden hebben; ik heb deze herinnering vooraf willen laaten gaan, voor dat ik den Brief, dien ik straks bedoelde, mededeelde; Dezelve is van Rabbi *David Ben Anrou*, Vorst der Gevangenisse; het oorspronkelyk Handschrift is gevonden by de Monniken, die aan den voet van den berg Libanon woonen; wy geeven 'er eene getrouwe Vertaaling van.

Circulaire Brief van RABBI DAVID BEN ANROU, *Vorst der gevangenisse, aan* ALLE DE SOUVERAINEN DER BEIDE WERELDEN.

„ Het hoofd van een zwervend, vervolgd, en ongelukkig „ Volk, het welk egter geschikt was om de Aarde te beheer- „ schen, bezweert uwe Grootheid, om menschen, die nooit „ opgehouden hebben menschen te zyn, niet als Tygers te „ behandelen.

„ Opvolger van David en Ezechias, moest ik op een gely- „ ken voet met de Koningen handelen; maar ik verlaag my „ tot gebeden, de Arke des Verbonds is niet meer; de Hei- „ ligen Israëls zyn gevallen, ik regeer slegts over Slaaven, „ welken het Graf verwagt.

„ Ik heb van den kruin des Libanons, wiens Cederen my „ den Tempel van Salomo herinnerden, waar van de voetspoo-

„ ren zelve verdweenen zyn, myn gezigt over de Aarde uitgestrekt; ik heb alle de Volkeren als in eene Samenzweering gezien, tegen de ongelukkige overblyfzels der Stamme van Juda; ik heb de twee Werelden in roer gezien, om een ondeelbaar stofdeeltje te verbryzelen.

„ Zo ten minsten dat ondeelbaar stofdeeltje eenige verwarring in de Staatkundige order der Maatschappyen maakte, zo het de Troonen deedt waggelen, zo het de Koningen lasterde, of schadelyke grondregels bevattede, ik zoude al zugtende zeggen, Babylon is regtvaardig. Maar ik bezweer, in den naam van Adonaï, de Souverainen der beide Werelden te verklaaren, of wy andere misdaaden hebben, dan af te stammen van Jacob, en even getrouw te zyn, als zy aan den dienst onzer Vaderen.

„ Ondertusschen laat gy toe, dat de laster over ons de schande verspreide, die niet dan tot onze Vervolgers behoort. Zo de Vyand uwe Grenzen verwoest, zyn wy de Lieden, die denzelven hebben doen koomen; zo de Struikroovers iemand uwer Onderdaanen vermoorden, zyn wy het, die hem gekruisigd hebben; zo de Pest zig in uw Gebied verspreidt, zyn wy de Lieden, die uwe rivieren vergiftigd hebben; wel haast zal men ons over het slegte Weder straffen, en men zal ons misdaaden te last leggen, die eene magt over de Elementen onderstellen.

„ Die ongerymde misdaaden worden met wreede straffen agtervolgd; men vergenoegde zig eerst met ons door ondraagelyke belastingen te bezwaaren, en ons leven van de genade van den eersten Geestdryver, die ons tegen kwame, te doen afhangen; thans vermaakt zig de vernuftige verbeelding onzer Vervolgeren, met de ysselykheden des doods, die ons omringen, te vermeerderen; Geesselpalen, raderen en brandstapels vertoonen zig overal voor ons gezigt; men poogt ons door wanhoop den God onzer Vaderen te doen lasteren, en de straffen te doen verdienen, welke men ons onbillyk aandoet.

„ Wy leeven in uwe Maatschappyen op denzelfden voet, als alle andere goede Ingezetenen; zyn wy misdaadig, straft ons; stooren wy de Burgerlyke rust niet, beschermt ons tegen hen, die onze rust verstooren.

„ Uwe rang en Vleijers maaken uw ligtelyk tot Barbaaren; maar de Natuur heeft u een menschelyk hart gegeeven; pleegt dan liever uw hart raad dan uwe Vleiers. Speelt niet met ons leven, waar van de Hemel u de zorg heeft aanbe-

„ vo-

„ volen, nog volgt dien haatelyken Muley Ismaël na, die, om
„ de scherpte van zyn Sabel, en zyne behendigheid te too-
„ nen, alle Vrydagen vyftig Christenen het hoofd afsloeg.

„ Ik schryf niet voor uwe Inquisiteurs, die het bloed der
„ onschuldigen drinken, gelyk de Priesters van Saturnus; de
„ Grooten, die u omringen, hebben al te veel belang, om u de
„ waarheid te verbergen; het Volk zal myn Geschrift niet
„ leezen, het is aan u derhalven, dat ik my regtstreeks ver-
„ voegen moet; leest gy myn Brief, de waarheid zal uw hart
„ treffen, gy zult uwe oogen openen, gy zult uwe waare be-
„ langen kennen, uw Volk zal juichen, en de Jooden zullen
„ leeven.

„ Men gebruikt de zugt om ons te bekeeren, allerwegen,
„ tot voorwendzel voor de woede om ons te veroordeelen;
„ maar zo onze Godsdienst de rust der Maatschappy niet
„ verstoort, wat regt hebben dan de Overheden, om zig een
„ gebied over onze Geweetens aan te maatigen, het welk aan
„ onzen en hunnen God alleen behoort? Of moet de zugt om
„ ons in een ander leven gelukkig te maaken, hen aanzetten
„ om ons, ons bestaan in het tegenwoordige te doen verwen-
„ schen? Moet ik de Mosqueen van Ispahan in brand stee-
„ ken, om de Landeryen van Persie met derzelver asch te
„ mesten?

„ Dit beginzel, om alle menschen tot denzelfden Gods-
„ dienst te willen verpligten, kan geen plaats hebben, ten zy
„ men eene Theokratie, eene onmiddelyke Gods-regeering,
„ onderstelle; ten zy men derhalven Israëliten worde; want
„ dezen waren het, aan welken Jehovah de gunst heeft be-
„ weezen van zelf hun Koning te zyn, en dezen zyn het aan
„ welken hy die zelfde gunst door zyne Propheeten heeft be-
„ loofd: Amen.

„ Welke moogelykheid is 'er, dat wy aan uwen ongerym-
„ den eisch voldoen, en onzen Godsdienst laaten vaaren? Zo
„ gy my vervolgt, om my tot het Christen geloof over te
„ haalen, heeft de Sophi het zelfde regt, om my tot een
„ Musulman te maaken; de Afstammelingen van Abraham
„ zullen dan verpligt zyn, om van Godsdienst te veranderen
„ naar de verschillende klimaaten, welke zy bewoonen, zy
„ zullen in Tartaryen den Groot-Priester; in Kanada den groo-
„ ten Haas; en by de Kaffers een Kever moeten aanbidden.

„ Gy zegt, dat het de waarheid is, die u het regt geeft van
„ te vervolgen; maar wat middel is 'er, om dit voorregt te
„ bepaalen? Zo de waarheid dit regt heeft, moet de dwaling

„ het ook hebben; gelooft de dwaaling zig niet altoos de
„ waarheid te zyn?

„ Inderdaad gy ontheiligt de waarheid, met haar dus te
„ misbruiken. De gewydde boom, door onzen God en Wet-
„ geever geplant, heeft twee oneindig groote takken voort-
„ gebragt, die thans twee derde deelen van den Aardbol be-
„ ſchaduwen; past het den Menſchen, die onder het lommer
„ dezer takken rusten, den ſtam neer te vellen, of de wortels
„ te ondergraaven? Past het den kinderen, den boezem hun-
„ ner Moeders te verſcheuren? En mag Samaria den Val van
„ Jeruſalem berokkenen?

„ Uwe Priesters beroemen zig, zonder ophouden, dat zy
„ onze zedelyke Wet gezuiverd en volmaakt hebben: maar,
„ wie zoude, dunkt u, een beter Mensch zyn in de oogen
„ van den levendigen God? De Christen, die Proſelieten
„ maakt door middel van galgen, raderen en brandſtapels,
„ of de Hebreeuw, die ſneuvelt, en zynen Moordenaaren,
„ hunne mishandelingen, vóór zynen dood, vergeeft.

„ Ziet welke afgryslyke gevolgen voor de Zedelyke Wet,
„ uit uw vernielend Inquiſitie-Systema onvermydelyk voort-
„ vloeijen! Gy werpt my in de gevangenis, om dat ik eerlyk
„ en aan mynen God getrouw ben; gy veroordeelt my om
„ dat geen, waar voor ik uwen grootſten lof verdien, en ik
„ moet ſterven, om eene geſteldheid van hart, die het wen-
„ ſchelyk ware, dat alle Menſchen hadden? Ware ik een
„ Guit, een Veinzaart, een Bedrieger geweest, nooit zoude
„ uwe regtzinnige woede zig tot my hebben uitgeſtrekt. Is
„ dit de zedelyke Wet zuiveren en betragten?

„ Het geweld bewyst de billykheid niet; maar de magt al-
„ leen. Nooit is onze overtuiging ſterker geweest, dan na dat
„ de geheele Wereld ons heeft beginnen te veroordeelen.

„ Wilt gy myn Volk de waarheid van uwen Godsdienst
„ doen blyken, toont de goedaartigheid, de verdraagzaam-
„ heid en liefde van denzelven; beſchouwt ons als uwe Broe-
„ ders, behandelt ons als Kinderen van dien zelfden God,
„ wien wy allen als onzen Schepper en Weldoener en Va-
„ der aanroepen, en laat ons te ſamen eerst Menſchen zyn,
„ eer gy ons tot het Christelyk Geloof wilt overhaalen.

„ Ik ſpreek vry uit, ik doe U lieden de eer van my tot U
„ als tot menſchen te vervoegen, ik onderſtel U groot genoeg
„ van Ziel, om de taal der Menſchelykheid te verſtaan, ik
„ heb hier regt van eiſchen, ik wil my egter tot verzoeken
„ vernederen, om de regten van het Menschdom te ver-
„ krygen.

„ Wordt

„ Wordt gy allen dan de Weldoeners van uw Volk, in
„ plaats van deszelfs moordenaars te zyn. Dan zullen wy
„ ons verbeelden in uw gebied de Palmboomen van Jericho,
„ de Oevers van den Jordaan, en den Tempel van Salomo
„ wêer gevonden te hebben; Ik de Opvolger van dien groo-
„ ten Vorst, ik zal my met vermaak aan uwe Wetten onder-
„ werpen, en het Menschelyk geslagt zal u zegenen. Het zy
„ zo! Amen"!

BRIEF AAN DE GODVERZAAKERS, EN WEL INZONDERHEID AAN DEN SCHRYVER VAN HET WERK; TEN TITEL VOERENDE: SYSTEME DE LA NATURE.

(*Uit het Fransch.*)

GY wilt wel, Mynheer, dat ik, zonder u bekend zyn, u een brief mededeele, welken ik ontvangen heb, en die zal kunnen dienen om uw verwonderlyk *Systeme de la Nature* te bevestigen. Myn yver om u denzelven mede te deelen zal u, hoop ik, genoegzaam toonen, alle de agting die ik voor dat uitmuntend werk hebbe.

Men berigt my dat een Schip, naar de Oost-Indiën bestemd, voor twee jaaren uit Holland vertrok. Gelukkiglyk aan de Kaap de Goede Hoop gekoomen, hieldt de Equipagie zig daar eenige dagen op, om zig wat te ververschen. Weder in zee gestooken zynde om de bestemde reize te vervolgen, hadt het Schip den volgenden morgen zulk een geweldigen storm, dat men aan de Kaap niet twyfelde, of het zelve moest vergaan zyn. Inderdaad het wierdt naar den kant der Zuidlanden geworpen, en digt aan het strand gedreeven, stiet het met zulk een geweld tegen eene rots, dat het Schip verbryzeld en al het Volk in zee geworpen wierdt. Ondertusschen verging, door een zonderling geluk, niemand. Door middel van de sloepen, en van de overblyfzels van het Schip, gevoegd by de hulp die men elkanderen toebragt, kwam yder aan land. Het afgryzen van den dood, welken zy van zo naby gezien hadden, maakte dat zy, zo dra ze aan dat gevaar ontkoomen waren, elkanderen hartelyk omhelsden en vreugdetraanen stortten; maar hunne vreugd was van korten duur. Op eene onbekende en onbewoonde kust geworpen, zonder eenigen voorraad, zonder werktuigen of gereedschappen om zig hutten te maken, zonder wapenen om zig tegen de wilde Dieren, welke zy vreesden, te verdeedigen, en om zig eenig wild tot voedzel te bezorgen, dewyl zy uit de Schipbreuk niets dan hunne persoonen hadden kunnen redden, dagten verscheiden dat het beter voor hen was dat zy in de golven omgekoomen waren. Na dus eenige weeken ge-

geleefd te hebben, terwyl zy zig met Oesters en eenige wilde vrugten voedden, was hunne verwondering op zekeren dag ten uiterften groot, toen zy op een morgen by hun ontwaaken twee goede en fraaije gebouwde Huizen voor zig zagen, daar zy den vorigen avond niet het minfte teken van gezien hadden. Geheel verbaasd, en hunne oogen niet durvende gelooven, haastten zy zig, na malkanderen wel ter degen gefchud en wakker gemaakt te hebben om zig onderling te vraagen of het een droom was, daar binnen te treeden. Maar hunne verwondering verdubbelde, toen zy dezelve van al het nodige voorzien vonden; toeftel, namelyk, om vuur te maaken, mesfen, haaken, zaagen, gereedfchappen om de aarde te fpitten, fnaphaanen met bajonetten, en een goeden voorraad van kruid, kogels, en hagel. Wat de Weelde betreft, zy vonden daar niets van, gelyk ook zelfs niets van het geen voor de gemaklykheden van het leven gefchikt was.

Terwyl gy dit leest gebeurt het ongetwyffeld, Myn Heer, dat gy, even als die goede lieden, uwe oogen niet gelooft, of misfchien houdt gy my voor een buitenfpoorig of geheel krankzinnig man. Wat kan ik dan, om my by u te regtvaardigen, en u dit verhaal geloofwaardig te maaken, beter doen dan u uw *Systeme de la Nature* te herinneren, en u te vraagen of dat te vergelyken is by de wonderen der wereld welke wy bewoonen, Zon, Maan, Starren, Menfchen, Dieren, Vogelen, Gekorvenen, Visfchen, Boomen, Gewasfen en Planten enz. enz. enz. en dat alles met het vermoogen van zig geduurende zo veel duizenden van jaaren te vermenigvuldigen zonder ooit van geflagt of foort te veranderen? Nu, Myn Heer, hebt gy niet met een verwonderlyk vernuft beweezen, dat dit alles flegts een fpel van de eenvoudige natuur is, die, fchoon volgens uw gevoelen blind, en van alle verftand ontbloot, eene kragt in zig bevat om alle die wonderen voort te brengen, dewyl wy dezelve voor onze oogen zien? en vindt gy dat de twee Huizen, waar van ik u fpreek, met alles wat daarin was, het wonder van een enkel menfchelyk lighaam, of zelfs van welk een dier het zyn moge, overtreft, wanneer men alle derzelver deelen en werktuigen en derzelver allernauwkeurigst verband met het geheel, dat is te zeggen, derzelver verwonderlyke fchikking, en bekwaamheid tot alle hunne verrigtingen, van naby onderzoekt? De Natuur put zig, buiten twyffel, in haare kragt niet uit, en zo zy tot *het meeste* bekwaam geweest ware, waarom zoude zy dan *het minfte* niet kunnen doen? Maar ik vergeet my zelven, Myn Heer, van u te willen onderregten, U! die voortaan de Leermeester van het Menfchelyk geflagt voor alle de volgende eeuwen gaat worden, en het zelve gaat verlosfen van alle doodelyke vooroordeelen, die het geluk verftooren. Vergeef my die onoplettenheid, uit aanmerking van myn yver voor uw uitmuntend *Systema*, en duld, dat ik het verhaal van onze gelukkige Schipbreukelingen vervolge.

Na

Na dus eenige maanden doorgebragt te hebben, hun dagelyks onderhoud genoegzaam genietende, en God voor hun verwonderlyk noodlot zegenende (want gy bedenkt wel, Myn Heer, dat zy in de gewoone vooroordeelen aangaande het bestaan van een God waren, en dat uw verlicht leerstelsel hen nog onbekend was) zeiden zy op zekeren dag onder malkanderen, dat 'er hen in hun ongehoord geluk slegts één ding ontbrak, dat was om hunne ouders en vrienden in Europa, die hen zonder twyfel verlooren agtten, tyding te kunnen geeven, en hen te noodigen van in eene plaats, daar zulke wonderen gebeurden, by hen te koomen. Zy beslooten dan te arbeiden om een klein vaartuig te maaken, met het welk eenigen naar de Kaap de Goede Hoop konden vaaren om tyding van hun wedervaaren derwaards te brengen, en dezelve verder naar Holland te doen koomen. Zy bragten eenige dagen door met te overweegen op wat wyze zy dat vaartuig zouden maaken, zonder iets vast te stellen. — Zie daar weder een nieuw Wonder! en een nieuwe Verbaazing! Zy vinden, op zekeren morgen, een wel toegerust Schip op 't strand, het welk de kragt van de Natuur wederom gemaakt hadt! Zeilen, kabels, touwen, ankers, kompassen enz. niets ontbrak 'er aan. Zy haastten zig dan om Scheep te gaan onder het geleide van zulk eene gunstige Voorzienigheid (vergeef my, Myn Heer, dat ik hen by aanhoudenheid hunne taal doe spreeken) en zy kwamen gelukkig aan de Kaap; alwaar zy, na berigt van hunnen toestand naar Holland gezonden te hebben, zig haastten om weder by hunne Makkers te koomen; de voornaamste dingen, die hen nog ontbraken, mede neemende, welke dingen de lieden aan de Kaap hen edelmoedig schonken.

Schoon men zedert duizenden van jaaren, welke de wereld reeds gestaan heeft, die nieuwe Scheppingen en verwonderlyke Voortbrengzelen van de kragt der Natuur niet gezien heeft, gelyk het schynt dat van tyd tot tyd zoude hebben moeten gebeuren, zyn my uw zonderling verstand, Myn Heer, en uwe verwonderlyke yver voor het waar geluk van het menschelyk geslagt, voor het welk gy zulk een edelmoedig belang neemt, egter genoegzaame waarborgen van de gemaklykheid, waarmede gy het Gemeen van de verwonderlyke dingen, welke ik u verhaald heb, zult kunnen overreeden, en van de bondige redenen welke gy zult kunnen bybrengen over het uitstel van diergelyke wonderen. Het geen ons in de blyde verwagting zal stellen, van dikwils diergelyke dingen te zien gebeuren. Ik ben met alle de agting welke u toekoomt. Uw enz.

Te Kataguelopolis den 30 January 1771.

KA-

KARAKTER VAN EEN PHILOSOOPH.

Myn Heeren!

„ DE volgende gedagten zyn my onder het doorbladeren van „ een nieuw Fransch Stukje, (*Essay sur les Préjugés, Paris* „ 1770.) ingevallen; ik hoop, dat zy met vrugt zullen kunnen ge„ leezen worden."

Daar is geen gemeener vooroordeel, dan dat men byzonderheid, en de zugt om zig te onderscheiden, met Wysgeerte verwarre; men kan zig zelf hierover niet zeer verwonderen. Het gemeen 't welk nimmer zyne gedagten verder dan de vertooning der uiterlyke voorwerpen uitstrekt, en zig daar over altoos aan den schyn vergaapt, wordt op eene sterke wyze getroffen door de ontmoeting van een man die van den gewoonen weg afwykt, die een Systema van denken en doen, 't welk door het geheel menschdom gevolgd wordt, verlaat, die veragt wat anderen bejaagen, die de rykdommen en grootheid schuwt, geen smaak heeft in de zoetigheden die anderen verlokken, en zig vrywillig een leven getroost, het welk den meesten een straf verstrekken zoude. De grillige byzonderheid van zyn gedrag, na de oogen van het gemeen begocheld te hebben, baart zomtyds een gunstig vooroordeel voor zyn verstand en gevoelens; ja het is gansch niet ongemeen, dat hy, in den beginne medelyden of gelag verwekt hebbende, vervolgens een voorwerp van verwondering, eerbied en toejuiching wordt.

Maar dat wyze menschen zig hoeden voor de dwaalingen van het Gemeen! Dat wy de Wysgeerte onderscheiden van het geen daar enkel de vertooning van heeft! Dat wy den man die zig voor een Philosooph uitgeeft, zonder vooroordeel beschouwen! Dat wy, met één woord, een naam van Wysheid niet verspillen aan heimelyken hoogmoed, of eene gemelyke geaardheid! Het is geenzins ongewoon onder den mantel der Cynische, of het deftig voorkoomen der Stoïcynsche Philosophen, menschen aan te treffen, die door nyd geknaagd, door onvernoegdheid verteerd, of door eerzugt gemarteld worden.

Indien de Wysgeerte bestaat in de waarheid te zoeken, moet de opregtheid en goedheid, moet Deugd en Menschenliefde, de eerste en wezenlykste hoedanigheid van een Philosooph zyn. Groote talenten, en de konst van fyn te denken, zyn geene uitsluitende hoedanigheden voor onze agting en genegenheid; grillige verkiezingen zyn geene gronden van eerbied by verstandige menschen, en het één nog ander maakt ons aangenaam in Gods oogen. Men kan fyn pluizen en grillen hebben, en een slegt mensch zyn; de man, die denkt, is niet altoos een Philosooph, hy kan eene elendige vrek, een norse

gryns-

grynaart, een verwaande zelfminnaar, of een slaaf der wellust zyn; hy kan nydig, staatzugtig, bedrieglyk, in één woord, hy kan van natuur schrander en zeer veragtlyk zyn; by aldien dit het geval zy, dan is hy onbekwaam om juiste waarneemingen te doen, dan kan hy nog zig zelven, nog zyne Medemenschen, nog de dingen die zig aan hem vertoonen, in hun waare licht beschouwen, hy moet natuurlyker wyze poogen om de onregelmaatigheid van zyn gedrag, de verkeerdheid zyner neigingen, voor zig zelven te verbergen, en hy moet zyn rede verbysteren, om niet van zig zelven te walgen. Zyne Philosophie, of liever de modische famenstelzels zyner harsenen, zyn vol van verwarring; daar is geen verband tusschen zyn hoofd en zyn hart, geen samenhang in zyne beginzelen; het is alles Sophistery en tegenstrydigheid; onopregtheid, hoogmoed, nyd, grilligheid, misantropie, straalen allerwegen voor kundige oogen door, en zo het Gemeen door zyne talenten, door de spitsvinnigheid zyner betoogingen of de nieuwigheid zyner beginzelen verbluft, hem als een diepzinnig Wysgeer beschouwt, menschen van meer oordeel bemerken ligtelyk de dwaasheid onder het gryns van verstand, geweldige driften onder een bedaard gelaat, en een veragtelyk hart onder het mom van Deugd.

De Wysgeer heeft geen regt om zig zelven hoog te schatten, dan wanneer hy tot het welzyn zyner medemenschen naar zyn vermoogen medewerkt; de toejuichingen van zyn hart zyn dan alleen wettig, wanneer zyn geweten hem verzekert dezelve verdiend te hebben. Ja dat de Philosooph zig zelven dan alleen pryze, dat hy zig dan alleen in zyne meerderheid verheuge, wanneer hy weet goed gedaan te hebben; dat hy zig dan alleen geluk wensche, wanneer hy zig vry bevindt van die laage driften, daar hy andere menschen zo dikwils van gemarteld ziet; maar dat hy zig niet grooter schatte naar maate hy verwaander is, niet wyzer naar maate hy anderen meer veragt, niet beter naar maate zyne misantropie zig minder met dezelve bemoeit. Is hy gelukkiger dan de meesten zyner medemenschen, of waant hy zig dat te zyn, hy beschimpe hen niet in hunne elende, is hy boven dezelve verheven, of gelooft hy het te zyn, hy vertreede hen niet in hunne laagte! Hy reike hen de hand toe als een mensch, hy vertrooste hen als een Wysgeer, hy helpe, hy zegene hen als eene andere Godheid.

Zie daar de waare grootheid! Zie daar de waare Wysgeerte! De vriend der Wysheid moet de vriend van het Menschdom zyn! Hy mag het zelve niet veragten, of hy wordt dwaas en laag, hy mag hen met geen onverschillige oogen aanzien, of hy is een monster. Hy mag hen niet plaagen, of hy wordt een Duivel.

Zo het waar is, dat de Wysheid ons gelyker aan het Opperwezen maakt, zo de Deugd alleen Gods beeld in ons doet herleeven, dan is die gewisselyk de grootste Wysgeer, die het algemeen geluk meest kan en wil bevorderen; dan moet de waare Philosophie zig vertoo-

nen

nen in een voorzigtig gedrag, in eene algemeene inschiklykheid, en een weldaadig hart; dan moet een Philosooph vrolyk en gedienstig, zedig en spraakzaam, maatig en lugthartig, ik had byna gezegd wys en dwaas tevens zyn, naar maate tyd en plaats gebieden, dan moet hy zig naar allen schikken, om allen te winnen, aller agting verwerven, om allen deugdzaamer te maaken, en door zyn schynbaare dwaasheid zelve wys te doen worden; zonder deze gesteldheid moet het menschdom wenschen, dat'er nooit Philosoophen verschynen, zy moeten zig tegen dezelve als tegen een lastig ongedierte vereenigen; Hoe! men zal zyn stok tegen een Hond, die vriend en vyand aanbaft, gebruiken, en zou men geen Hondschen Philosooph uit onze vrolyke gezelschappen weeren!

Met wat regt zal een verwaand en gemelyk misanthrope, wiens hart het Siberisch ys in koude overtreft, en die geene driften heeft dan om de vreugd der ongelukkige stervelingen te storen, met wat regt zal die man my begrommen over dwaasheden of gebreken, welken hy daarom alleen veroordeelt, om dat het niet zyne dwaasheden en gebreken zyn, met wat regt zal iemant my bestraffen, die my niet bemint?

„ De meeste menschen zyn onkundig en vol van vooroordee-„ len!" Een wettige reden voor een Wysgeer om zyne eigen kundigheden uit te breiden en zig van vooroordeelen te ontslaan, maar niet om ongelukkigen, die, wegens mindere vermogens, of min gunstige omstandigheden, minder weeten en in meer dwaalingen steeken, te veragten; zyt gy wyzer, leer hen, begrypt gy de dingen beter, breng hen uit hunne doolingen te regt.

„ De meeste menschen zyn verkeerd van hart, of laaten zig ten „ minsten door hunne toomelooze driften vervoeren!" Eene wettige reden voor een Philosooph om zyn eigen boezem met allerleie deugden te voorzien, en zyne driften zorgvuldig te beteugelen, maar geenzins om rampzaligen, die in hun verderf loopen, ongevoelig te zien voortrennen, of door valsche grondregelen aan te zweepen; zyt gy beter dan anderen, poog hen zo goed te maaken als u zelven; zyn uwe driften beteugeld, poog ook de hunne het gebied der Rede te onderwerpen.

„ Maar de meeste menschen laaten zig niet verbeteren, zy zyn „ te dwaas om den raad van een Wysgeer te vatten, en te boos „ om dien te willen volgen;" zo dat waar zy, dan zyn zy voorwerpen van uw beklag en medelyden, en kunt gy dan niets voor dezelve doen, gy kunt den goedertiernen Vader van het Menschdom ten minsten voor hen bidden.

Dat men den grootschen eernaam van Philosooph niet langer verspille aan iemand, die het Menschdom niet bemint en dient; daar is geene Wysgeerte zonder deugd, daar is geene deugd zonder menschenliefde, en die de wysheid zoekt, moet tragten den Allerhoogsten in zyn beminlyk karakter te gelyken.

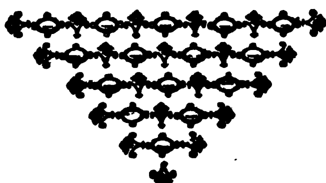
De

De kennisheid van zulk eene hartsgesteldheid, en de duidelyke blyken, die men daar van in weêrwil zyner zedigheid uitwendig bespeurt, maken een Wysgeer regt bekwaam om de heerschende dwaasheden en ondeugden met voordeel aan te tasten. Zulk een wysheid is stout en manlyk; maar zy is ook vriendelyk en inneemend, zy werkt met eene dubbele kragt, en dwingt de harten zonder dat zy het voelen. Heeft de Wysgeer gloed en kragt in zyne ziel, is hy vatbaar voor een hoogen trap van verontwaardiging, hy viere dezelve bot tegen de valschheden en bedriegeryen waar van ons geslagt zo dikwils het ongelukkig slagtoffer geweest is; hy ontmaske de schyndeugd, hy stelle de Kalchassen ten toon, niet om zig van hen te wreeken, maar om den invloed te stuiten dien zy op het verdoolde Menschdom hebben; hy taste die vooroordeelen, welke de wezenlyke oorzaaken van der menschen ongeluk zyn, rustig aan; hy verdelge, zo 't mogelyk zy, het gezag dier Priesteren en dwingelanden, die hunne onderhoorigen zoeken te blindhokken, om hen te wisser te bedriegen en te kluisteren, die hen verbieden te redeneeren, en het gezond verstand als gevaarlyk afschilderen. Dat haatelyk bedrog, die schandelyke uitvinding van menschen, die heilig nog onheilig schroomden om een dom gemeen in hunne bygeloovige ketenen te kluisteren, die Godslasterlyke valschheid, „redeneer niet; betrouw niet op het bedriegelyk verstand; staak „uw onderzoek, en geloof blindelings wat wy u van Gods we„gen voorschryven!” is de groote vyand, welken een Philosooph te bestryden heeft; dit wanschapen stelsel is eene Hydra met veele booze koppen, een broeinest van monsters, daar hy als eene andere Herkules met den knods der Reden tegen op moet trekken; hy velle die monsters, of hy bepaale hen ten minsten tot den bekrompen boezem van het allerdomst gemeen, dat handen heeft om te werken, maar geen hoofd om te denken, en aan het welk men geen moeijelyker taak kan opleggen, dan hen tot redeneeren te verpligten.

Ondertusschen wagte zig onze Wysgeer voor eenen anderen vyand, die bykans even gevaarlyk is in de harten daar hy de overhand verkrygt; eene verwaande zugt namelyk om alles te bepaalen, alles op te lossen, de geheele Natuur te doorgronden, en de Goddelyke handelwyze aan zyn bekrompen verstand te onderwerpen. Hy erkenne deszelfs grenspaalen, hy dringe moedig door, zo verre de fakkel der Rede hem voorlicht, hy wandele voorzigtig en beschroomd, daar haar schynzel verflauwt, en staake zynen loop waar dit licht hem begeeft; zyne oogen voor de waarheid te sluiten en niet te denken, of verder te gaan dan deze Goddelyke leidsvrouw ons leidt, en alles te bepaalen, loopt beide op eene volslagen blindheid uit.

Deze wyze weetenschap nu, dit mag, dit moet ik herhaalen, moge by de gemeene soort van menschen tot praal en voedzel

voor hunne verwaandheid dienen, maar mag by eenen Philosooph niets anders bedoelen dan om zyn eigen hart te verbeteren, den geest van anderen te verlichten, deugd te bevorderen, en het menschdom van nut te zyn, *Non sibi, sed toti genitum se credere mundo*, is het devies van mynen Wysgeer; want, nog eens, gelukkig te zyn om elendigen te beschimpen, is het toppunt van barbaarschheid; zyn gezigt te hebben en te weigeren de blinden te leiden, de overmaat van wreedheid, hen te verwyten dat zy in de slik gevallen zyn, zonder hen daar uit te helpen, eene vermenging van dwaasheid en onmenschelykheid tevens; een Philosooph is daarom, en daarin, alleen Philosooph, omdat hy beter en gezelliger, zo wel als wyzer, is dan andere menschen.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

KORTE PROEVE, OF VERHANDELING OVER DE ONSTERVELYKHEID DER ZIELE, EN 'S MENSCHEN EEUWIGDUUREND BESTAAN NA DEN DOOD, AANGEMERKT ALS DE EERSTE EN VOORNAAMSTE BRON VAN ONS GELUK.

(Vervolg van Bladz. 10.)

HEt is den Mensch, dit weeten wy allen, gezet eenmaal te ſterven. Ryk of Arm, Monarch of Onderdaan, Heer of Slaaf, wy moeten eerlang het Toneel dezes Levens verlaten, en zullen 'er nooit weder op verſchynen. —— Onze Lighamen, die kunſtige Werktuigen, die Toonbeelden eener oneindige Wysheid, deze fraai opgeregte Gebouwen, worden, de een voor, de ander na, tot gruis verbryzeld. —— Dit zien wy onzen Evenmensch bejegenen; en de ondervinding leert my, dat meêr is, hoe zulks ook gebeuren moet aan myn eigen Lighaam. —— Ik zie het reeds aanvankelyk naar de verbryzeling neigen; geſtadig heeft het onderſteuning tot onderhoud van nooden, en nogtans begint het, in weêrwil van alles wat tot deszelfs behoud word aangewend, te veranderen. Deszelfs vlugge bewegingen en werkingen beginnen langzamerhand aftenemen, de leden verſtrammen, het ganſche geſtel begint te zwemen naar een oud vervallen Gebouw, het geen eindelyk zal inſtorten. —— 't Geen anderen gebeurd is, zal wel dra ook myn Lot zyn. Myn Lighaam, 't zy door ziekte, ongemakken, of ouderdom, geheel onbruikbaar gemaakt, zal éénmaal den dood ten prooije vallen. —— Dan zal wel dra de geheele ontbinding volgen; alle de dêelen zullen uit elkanderen gaan, los gemaakt worden, en ik zal, ten opzigte van myn Lighaam, met de Aardkluiten vermengd worden; zo dat 'er niets meêr van de vorige gedaante of vorm overblyve. —— ô Menſchen, dit is onzer aller Lot, ons onvermydelyk Lot. —— Kort is ons Leven, ſchielyk rennen wy naar het Graf, naar de Woning der verbryzelinge. —— Nauwlyks zyn wy in deze doodsſpelonk neêrgelaten, of de verderving vliegt ons aan; de verrotting neemt dra een aanvang, en gaat met zulke ſnelle ſchreden voort, dat alles in ſtof, in

aarde, verteerd zy, eer men 't denken zou. — Dan is ons Lighaam verbroken; en daar aan is geschied, 't geen 'er natuurlyk aan gebeuren moet. — Hoe angstvallig zou men niet worden, op het overwegen dezer gedugte Waarheid. Hoe zou zulk eene overdenking den bangen boezem benauwen; was 'er geen ander uitzigt, dan hier op in den akeligen kolk van het Niet te zullen wegzinken! — Dan 'er is eene andere Waarheid van het uiterste gewigt, die hare verkwikkelyke lichtstralen in onzen boezem verspreid, en 't hart eene zoete kalmte verleent! — Met een éénvouwig Wezen van hoedanig eene natuur onze Ziel is, staat het, gelyk wy in het voorgaande gedeelte dezer Verhandeling zagen, geheel anders. — De Ziel is voor het sterven bevryd! — Heuchelyke Waarheid! — De Ziel zal eeuwig leven! — Zulks leert ons de Rede. — Troostryke Waarheid! — De Ziel blyft leven, en kan dus bedaard de gansche vernieling van de plaatze harer inwoninge aanschouwen. — Zy kan getroost allenks den tyd te gemoet zien op welken het gebouw, waar in ze geduurende dit tydelyke haar verblyf heeft gehouden, verbryzeld zal worden; wanneer de Dood het Lighaam met al zyn geweld zal aangrypen, en als een prooi in triomf wegslepen. In alle die omstandigheden kan zy gerust zyn; wetende dat ze ver buiten het bereik van al het doodsgeweld geplaatst is. — Wat zwarigheid dan, dat zy, van tyd tot tyd, de verbreking van haar huis ziet naderen? Zy wagt een veel heerlyker Gebouw! Wat zwarigheid dan, dat zy eene menigte van Rampen en Ongevallen tegens hare aardsche woning ziet aandruischen, dat de onstuimige golven van allerlei onheilen en wederwaardigheden daar tegens geweldig worden aangedreven; tot dat het ten laatsten onder den overlast genoodzaakt word te bezwyken, en zy het zelve ten eenemaal ziet instorten? — Wat zwarigheid! De Ziel kan deze geweldige schok bedaard afwagten. Want hoe naar en verschriklyk het velen toeschyne, den Mensch te zien dobberen, in eene woeste Zee van jammerlyke ongevallen; even als een Schip, dat op de omstuimige golven ginds en herwaards geslingerd word — hoe akelig het velen voorkomt, gelyk een verlaten schip, dat zo op de scherpe klippen schynt te bersten te zullen stooten, door de felste winden van tegenheden gedreven te worden, tegens de steile Rotzen van ysselyke rampen, en jammerlyke ongevallen: 't is maar enkel schyn; — loutere verbeelding; — vermits de Ziel, na het eindigen van alle deze verschrikkelyke onweersbuien, van ongemakken en tegenheden, die haar in dit Leven treffen en overkomen, ten laat-

laatſten als uit een kerker in vryheid geſteld word, waar in zy te voren grootelyks belemmerd wierd; verbonden zynde met een werktuig 't geen aan zo vele, en zulke verbazende wiſſelvalligheden onderhevig was. — Zie daar de heuchelykſte vrugten, welken voortvloeijen uit het Leerſtuk van de Onſterfelykheid der Ziele. — De deugdlievende Sterveling vind dus hier den zekerſten en vastſten grond, waar op hy het Gebouw van zyn waaragtig Geluk kan vestigen. Het komt 'er maar voornaamlyk op aan, of hy inwendig overtuigd is, van de groote Waarheid, *De Ziel kan nimmer ſterven.* — Ik meen zulks door myne vorige redeneering betoogd te hebben; en vertrouw, dat dezelve genoegzame bewyzen verleent, om de onmogelykheid van den Dood der Ziele te ſtaven. — Edog of zulks ook niet voldoende mogte zyn, om ſommigen te overtuigen van de zekerheid onzes beſtaans, na dit Leven, zo zullen wy, tot onze tweede Afdeeling overgaande, 'er nu nog ons werk van maken, om te toonen, dat het tegens de deugden en volmaaktheden Gods zou aanloopen, wanneer de Zielen der Menſchen van het *Aan zyn* tot het *Niet zyn*, overgingen.

Om dit ten duidelykſte te bemerken, hebben wy ons zelven maar te beſchouwen, als gewrogten eener oneindige en allervolmaaktſte oorzaak; mitsgaders onzen tydelyken ſtaat, gedurende ons verkeer op dezen Aardkloot, te vergelyken met de Alwyze Einden en Oogmerken van een Allervolmaaktst Wezen; dit doende zullen wy ongetwyfeld nog nader verſterkt worden in deze troostryke Waarheid.

Dat de Mensch een Wezen is, 't geen zyn beſtaan van een blind geval ontvangen zou hebben, of het zelve aan eene Noodlottige ſchikking verſchuldigd zou zyn, kan van niemand met eenigen ſchyn van rede beweerd worden. Men ontdekt nog wel dra, by eene nauwkeurige overweging, een onnavolgbaar beleid, eene alleruitmuntendſte ſchikking in alles; te vergeefs by iets anders te zoeken, dan by een Wezen met oneindige volmaaktheden begaafd, onbegrypelyk in Wysheid, en onafmetelyk in Magt. — Komt ons de Mensch, een Gewrogt door eene Alwyze Oorzaak aldus gevormd, wyders voor als in dien ſtaat met oogmerk geplaatst, dan hebben wy geene de minſte rede om te twyfelen, of alle Menſchen blyven ſteeds onder het Opzigt en de Beſtiering van die zelfde Almagt, welke hen geformeerd heeft.

Nademaal alles ons de onbeſtendigheid dezer Weereld aankondigt; alles ons van de nietigheid en verganke̸lykheid aller dingen overtuigt; en wy nogtans, in deze wonderbaarlyke

veranderinig, de hand der Godlyke Voorzienigheid, met eene diepte van Wysheid, ontwaar worden, die inderdaad onze bekrompen bevatting overtreft; zouden wy dan, daar wy den Mensch aanmerken, als het voortreffelykste aller Wezens, die 'er op dezen aardbodem geplaatst zyn, de uitzinnigheid kunnen hebben van te stellen, dat zulk een Wezen, door zynen Grooten Maker, niet wierd in agt genomen? — Of zou de Oneindige Wysheid geene inzigten, geene oogmerken altoos gehad hebben met Wezens voort te brengen, die zulk eene onderscheiden bevatting van zaken hebben; die zo geschikt zyn, tot eenen volmaakteren staat; die daarenboven in zich zelven bevattingen bezitten van zulk eenen gelukstaat? — Ja met Wezens, die bekwaam zyn, om de Grootheid van hunnen Formeerder eenigermate te bevatten, en door welken alleen Hy hier op aarde kan verheerlykt en geprezen worden? — Wat zou de onnaspeurlyke Wysheid op het oog gehad kunnen hebben, met dusdanige Wezens, als wy Menschen zyn, te vormen, en in de Waereld te doen verschynen? — Kan dezelve daar mede voor gehad hebben, die met zulke volmaaktheden te beschenken, om ze als Redenmagtige Wezens op het Toneel van het Geheelal slegts eene kleine vertooning te laten maken; ten einde ze dan weer schielyk van het zelve te doen verdwynen, om ze in den Afgrond van het Niet te storten? — Wie zou zulke uitzinnige gedagten kunnen vormen, aangaande een Wezen zo oneindig in volmaaktheden, als de Werkmeester van het Geheelal is? —

Dan laat ons den Mensch te gelyk eens van eene andere zyde in opmerking nemen. Hoe schoon wy ook onder het Geschapene mogen uitblinken; hoe veel voortreffelyker wy inderdaad boven het redeloos Vee, boven al het overig Geschapene van dezen Aardbol zyn mogen; wy zouden nochtans in waarheid de elendigste, de allerjammerlykste Schepzels van de gansche Geschapenheid zyn, indien onze duuring, binnen den bekrompen ommekring van dit Leven, beperkt ware. — Moesten wy ophouden aanwezig te zyn; ô welke tegenstrydigheden vertoonen 'er zich dan in ons Menschen. die in eeuwigheid niet vereffend kunnen worden! — Welk eene verbazende tegenstrydigheid! Wy zyn de Voortreffelykste onder de Schepzelen die ons omringen. — Onze boezem verlangt, iets voor zich te verkrygen, dat bestendig is. — Wy bespeuren binnen in ons eenige bevatting, een denkbeeld van een Goed, dat alle onze uitgestrekte begeerten vervullen kan. — Wy hebben een denkbeeld van een waar

en

en bestendig genoegen. Maar het dient ons nergens toe, dan om ons jammerlyk te kwellen, om ons alle zoetigheden dezes Levens te doen verliezen! want die Goederen, waarvan wy ons zo groote denkbeelden vormen, zouden dan geplaatst zyn, ver buiten het bereik van Stervelyke Wezens; naardemaal wy zouden ophouden aanwezig te zyn, zo dra ons tydelyk Leven eindigde. — Tegenstrydigheden voorwaar, die geen Mensch immer vereffenen kan! —— En teffens, niet minder vreemde inzigten, eener Oneindige Wysheid ten éénemaal onwaardig! —— Werkingen zonder oogmerken —— of oogmerken, die in eeuwigheid in een Wezen, begaafd met zulke onafmetelyke Volmaaktheden, niet vallen kunnen! —— Wat zouden wy dan tog op de Waereld, of in den kring van 't Heelal doen? Om 'er zulke korte ogenblikken eene vertooning op te maken, zou in waarheid, (met eerbied gesproken) zo veel omslag niet verdienen; het zou de moeite niet waardig zyn, zulke gewrogten geformeerd te hebben. —— Daarenboven zou het eene Hardigheid zyn, waar aan ik geen anderen naam zou weten te geven dan dien van eene *Tirannische Hardigheid.* —— Zie daar eene verbazende ongerymdheid! En ondertusschen is dit nochtans niet alles: de ongerymdheid stygt nog hooger, wanneer wy in overweging nemen, hoe kort hoe byster kort 's Menschen duuring op Aarde zy. Om nu niet te spreken van duizenden, die, zonder eens eenige bewustheid van leven gehad te hebben, weêr sterven; die bykans zo schielyk dit aardsch Toneel verlaten, als zy 'er op verschenen zyn; welke is tog merendeels onze uitgestrektste duuring in dit Leven? —— 't Is thans een aantal van Zeventig of Tagtig jaren. Laat een enkel Mensch eenige jaren hooger klimmen, het zal 'er weinig aan geven of nemen; de Mensch is tog schielyk zyn Levensloop ten einde. —— Is dit nu eene duuring, waardig, om 'er het aanzyn voor ontvangen te hebben. —— En zo wy den alleruitgestrektsten Leeftyd eens met bedaardheid doorloopen, dan zullen wy dien nog vervuld vinden, met moeite, kwelling, verdriet, hartzeer, en een menigte tegenheden, die den Mensch eer beklagenswaardig, dan voortreffelyk maken. —— Zou het wel der moeite waardig zyn, het Leven dus ontvangen te hebben; om slegts even aanwezig te zyn, intusschen zo vele rampen en tegenheden te moeten ondergaan, en met zo veel verdriets te moeten worstelen? —— Als we nu hier nevens nog gedenken aan den korten tyd, waar in men maar eigentlyk kan zeggen, dat de Mensch regt leeft, dan moet men voorwaar be-

kennen, dat 'er nergens minder inzigten in doorstralen, dan in het voortbrengen van Redelyke Wezens, zo ze niet voor een ander leven geschikt zyn. -- De dagen onzer Kindsheid loopen een goed end weegs in dien tyd, welke ons op Aarde gesteld is. — Met de Jongelingschap, en manbare Jaren beginnen wy maar eerst regt genot onzes levens te krygen. — Dan vangen wy eerst aan onze Denkbeelden te ontwikkelen, dan erlangen wy eerst eene geschiktheid, om ons in Kunsten en Wetenschappen eenigermate te oefenen; dan beginnen onze vermogens eerst tot derzelver verkryging bekwaam te worden. — Hier op verzamelen wy een kleinen voorraad van kundigheden; dog eer wy van onzen opgedanen voorraad gebruik kunnen maken, gaan wy sterven. — Wy hebben veelal den tyd niet, om ze met vrugt aan te leggen, of we zyn onzen loop ten einde, en worden uit dit Leven geroepen. Zie daar, dan liggen alle onze pogingen in eens ter neder. — Met het eindigen onzer dagen nemen alle onze voornemens, alle onze besluiten, alle onze gesmede ontwerpen, alle onze vermogens en bekwaamheden een einde. En, schoon genomen, wy genieten den ruimer Leeftyd van zeventig of tagtig jaaren; wat is 't, voor zulke Wezens als wy zyn, indien ons leven daar mede afloope? Hoe vele tegenspoeden, hoe vele jammeren, vallen ons dikwils niet aan? Met hoe veel verdriets, met hoe veel sukkelens, en met hoe vele ongelukken heeft de Mensch vaak niet te kampen, die hem het leven lastig, en ten hoogsten rampzalig maken? Velen worden gestadig van de eene klip vol jammeren op de andere geslingerd; terwyl bulderende Winden van tegenspoeden op hen aandruischen, en hen ieder ogenblik dreigen neder te storten, in de groeve des Verderfs. Tegens hoe vele wederwaardigheden moet men vaak niet worstelen, en hoe vele tegenheden, hoe vele elenden storten 'er niet dikwils, met al haar geweld, op den ongelukkigen Sterveling neder. — Aan deze en meer andere wederwaardigheden is de Mensch in zyn leven bloot gesteld.

En 't zyn dezulken niet alleen. Maar welke smartelyke Gemoedsaandoeningen, heeft men daarenboven niet dikwils nog te lyden, die de Ziel geweldig benauwen, en als van een scheuren! Onrustig gedreven van de eene plaats naar de andere, vind het hart nergens die bedaarde kalmte, welke onzen staat gelukkig maakt; te meer daar dan, met dit alles, de ongevallen gewonelyk allerwege onze kwellende Leidslieden zyn. Door onstuimige Hartstogten aangevogten, genieten noch smaken wy veelal de minste zoetheid des levens; voor al wanneer wy ons al te lafhartig als Slaven aan dezelve overge-

geven; dan worden wy ten eenemaal werkeloos; naar dien zy den volwassen Mensch geheel aan zich zelven ontrukken, en hem, aan zich gekeerend, in de veragtelykste Slaverny gevangen weg slepen.

Dog het zy zo, iemand is dermate gelukkig, dat hem weinig of niets van al dit opgenoemde bejegene; dan komt nogthans ten laatsten de afgeleefde Ouderdom; en die nadert met snelle schreden, verzeld van alle zyne Vazallen. Zyn eerste werk is, de fundamenten te ondermynen, en bouwvallig te maken; dan moet de Mensch noodwendig verzwakken; de natuurlyke vermogens verminderen; en de kragten van 't Ligchaam nemen af, te gelyk met het verstand en het oordeel. Alle de ongemakken, die gewisse gevolgen zyn van eenen hoogen Ouderdom, als Ziekten, Pynen, Smerten, en wat wy verder den Mensch in den ouden dag zien overkomen, die spannen zamen, om ons in alle onze vooruitzigten te hinderen, in onze begeerten te dwarsboomen, in onze voornemens te verydelen, en om ons te leeren, dat alle onze pogingen eindelyk verkeeren in dwaze Ydelheid; terwyl ondertusschen dit alles ten laatste met den dood éénmaal een einde neemt. —— Daar is dan het eindperk onzer ontwerpen; het einde van alle onze verstandige beraadslagingen. In het midden van dezelve, als men ze oogenblikkelyk meende uit te voeren, word men vaak afgesneden; indien ons de lust en kragten, niet al over lang, te voren reeds benomen zyn. —— Zie daar het einde van al het woelen, van alle de draaijingen, die wy op de Weereld gemaakt hebben. —— Daar ligt de Mensch ter neêr, en te gelyk met hem alle zyne bedryven.

Nu zou het met ons geheel moeten gedaan zyn. —— Hier zouden wy moeten ophouden langer te bestaan. —— De Menschen worden dikwils afgesneden op een tyd, als ze eerst regt beginnen te leven, te leven, om elk ogenblik te gebruiken, tot zulk een einde en oogmerk, als waar toe een redenmagtig Wezen verpligt is. Welk een ongelukkig Schepzel was de Mensch dan niet? Welk een wonder zamenweefzel van tegenstrydigheden? Wie kan dwaas genoeg zyn, om een stelling te omhelzen, die tevens zo vol angstvalligheid, als tegenzeggelykheid is!

Dan laat ons, om dit nog klaarder te bemerken, den Mensch een weinig nader beschouwen in zyne onderscheiden bedryven, en verschillende pogingen. —— Dat wy hem eens nagaan in zyne menigvuldige draaijingen en bewegingen, welke hy op dezen Aardkloot maakt. —— Allereerst valt myne aandagt, op eene menigte Lieden van de groote Weereld. ——

Op Menſchen die ſlaven van de mode, en verzot zyn op zich zelven. — Hun opſchik, hunne houding, hunne manieren, hun verſtand, alles is zeldzaam geſchikt, en draagt de duidelykſte tekens, dat hun ganſche harzengeſtel in wanorde is. — Zy munten gewis boven anderen uit, maar het is juist daar in, dat elk hunner zyn uiterſte poogingen aanwend, om voor 't oog der Weereld de zotſte, de belaggelykſte vertooningen te maken. — Zal dit nu dat groote einde zyn, waar toe zulke menſchen in de Weereld verſchynen; alleen om vertooningen te maken van volledige Zotskappen?

Zyn wyders eene menigte van Ligtmisſen, Verkwisters, en Verdervers van geheele huisgezinnen, die door dagelykſche dronkenſchap, verdervelyke byéénkomſten, ſpelen en allerleie ſoort van verkwistingen, Vrouw, Kinders en Naastbeſtaanden veelal jammerlyk elendig maken, en in het uiterſte verderf ſtorten; zyn zulke Deugnieten alleen in de Weereld verſchenen, om alle goede Orde om te keeren, om alle hunne vermogens en bekwaamheden aan te leggen, ten einde zich zelven en anderen ongelukkig te maken?

Is die Man in de Weereld verſchenen, om zyner Huisvrouwe een altoos knagend verdriet aan te doen? En is deze Vrouw geboren, om, door hare ondragelyke grillen en dwaasheden, haren Man onophoudelyk te kwellen; om hem, door geſtadig hartzeer en verdriet, het vleesch van 't gebeente te knagen? Kan men met eenigen grond van waarſchynelykheid beweren, dat redelyke Wezens alleen geboren zyn, om de lastigſte, de ondeugendſte of de ongerymdſte figuuren in de Weereld te maken, en dan voor eeuwig van het Toneel te verdwynen?

Zyn dan alle zulke Menſchen, met millioenen diergelyken, alleen in de Weereld gekomen, om 'er weder uit te gaan, zonder aan eenig wys en wel beraden oogmerk beantwoord te hebben? En gaan zy heen, zonder dat 'er in het vervolg ooit iets meer van hun worden zal? Kan men hier eene genoegdoenende rede vinden, waarom eene oneindige Wysheid dusdanig eene ſchikking gemaakt zou hebben, die in het allerminſte geene overeenkomst had met zyne Deugden en Volmaaktheden; die geene de geringſte blyken vertoont, waar toe zy van een Alwyzen Werkmeester verordend zou wezen? Wie ziet niet, dat, volgens dusdanige denkbeelden, daar deze Schepzels niet beantwoorden aan eenige wyze inzigten, en wel beleide oogmerken, de Stervelykheid der Ziele, de vernietiging van den geheelen Mensch, eene zaak is, ten eenemaal ſtrydig met de Deugden en Volmaaktheden Gods; en dat

zulks

[illegible] regtstreeks aanloopt tegens de wyze inzigten en oogmerken, in de Scheppinge bedoeld.

En wat zullen wy zeggen van Menschen, die waarlyk deugdzaam leven, die der Maatschappye, waar onder zy verkeeren, tot eene zonderlinge eer verstrekken; die, menschlievend zynde, zich tevens Beminnaars van alle goede Zeden, van eene geschikte van eene geregelde orde betoonen; die alle hunne bekwaamheden en gaven aanleggen, ten dienste der zamenlevinge; die, met één woord, beantwoorden aan de oogmerken, waar toe zy in de Wereld verschenen. Tot wat einde zyn ze geboren? Waar toe hebben zy geleefd? Waarom zyn ze deugdzame Menschen geweest? De Dood komt, en sleept ze in de akelige Grafkelders? Wat zal het hun baten wel geleefd te hebben, zo zy stervende wegzinken, in den grondeloozen kolk van het Niet! Voorwaar, niets kan 'er met mogelykheid bedagt worden, dat meer regelregt zou aanloopen, tegen de Alwyze inzigten van een Oneindig Wezen. Om zich hier van ten volle te overtuigen, slaa men nog maar alleenlyk het volgende gade.

Men kan met geen grond van reden beweren, dat het niet tot vermindering van Gods Eer zou strekken, indien Hy ons, Redelyke Wezens, had voortgebragt, om slegts voor eenen korten stond het aanweezen te verkrygen, en dan weder vernietigd te worden. Het einde onzer wording is zekerlyk, op dat zyne Deugden en Volmaaktheden door ons zouden verheerlykt worden. Geene Schepzels op Aarde zyn daar beter toe geschikt, dan wy Menschen; wy zyn in staat om eenig begrip van derzelver oneindige Grootheid te maken, en bezitten het vermogen van den Lof onzes Scheppers te kunnen vermelden. Zal nu de Onstervelykheid der Ziele, in alle opzigten, oneindig beter aan Gods Deugden, Oogmerken en wyze inzigten beantwoorden, dan de vernietiging van den geheelen Mensch, en zal men nochtans de Onstervelykheid ontkennen; dan moet het den Almagtigen aan vermogens hebben ontbroken; dewyl Hy anders ontwyfelbaar den Mensch Onstervelyk zou gemaakt hebben, om aan zyne oogmerken en einden te voldoen. Voorwaar eene allerongerymdste stelling, een allerruitzinnigst gevoelen! Men kan, zonder de uiterste dwaasheid te betoonen, onmogelyk stellen, dat God het niet heeft kunnen doen, nademaal het den Oneindigen nimmer aan vermogens ontbreekt, om dadelyk iets uit te werken, wanneer het met zyne Alwyze einden en oogmerken instemt. Maar mogelyk zegt men: „ God heeft van den Mensch zo „ een treffelyk Schepzel niet willen maken. Hy heeft hem „ slegts voortgebragt, om hem eens te laten zien, voor wei„ ni-

„ nige ogenblikken, wat zyne vermogens kunnen uitwer-
„ ken: maar 't kan geenzins zyn oogmerk geweest zyn, ein-
„ dige Wezens voor de Eeuwigheid te schikken". — Helaas! welke bekrompen, maar tevens welke verderfelyke Denkbeelden van het Oneindig Opperwezen! Zou zulk eene handelwyze over een te brengen zyn met eene onafmetelyke Goedheid? Of meent men dat de Almagtige de schatten zyner Algenoegzaamheid zou uitputten, met aldus te handelen? Welke verkeerde denkbeelden! Hy, die Oneindig is in gadelooze Goedheid, is ook Oneindig in vermogen. Zou Hy dan den Mensch niets anders op de Weereld geschonken hebben, dan het tydelyk leven, dat veeltyds vol verdriets en jammeren is? Zal men Gods Volmaaktheden in zo engen kring beperken, zyne Goedheden in zulk eenen bekrompen omtrek sluiten? Dit immers zou onbetamelyk zyn; daar de Algenoegzame eene onuitputtelyke bron van Goedheid is; en ontwyfelbaar die schatten eens op de regte wyze wil uitdeelen aan Wezens, die geleefd hebben, overeenkomstig zynen Wil en begeerten. Zou zulk een Oneindig Wezen alle zyne gunsten weg schenken in een tyd van beproeving, in een staat van Onvolmaaktheid? Zou Hy nog geene schatten van oneindiger waarde, buiten en behalven die Hy in den tyd uitdeeld, bezitten; waar voor een' beter, een veel bekwamer tyd verwagt word; in welken het onvolmaakte, 't geen in deze Weereld heerscht, zal vervangen worden van het Volmaakte en Oneindige? Moeten wy niet gereedlyk bekennen, dat, indien God zyne gunsten en weldaden, binnen den kring van dit tydlyke bepaalde, dat zulks tegens alle Rede en wyze inzigten zou aanloopen? Was het niet oneindig beter, dan nimmer het Aanwezen gekregen te hebben? Was het niet oneindig gelukkiger, nooit uit den boezem van het Niet te zyn voortgetrokken, dan, met eene inwendige begeerte naar een oneindig Goed geschapen, eeuwig buiten de Mogelykheid te moeten blyven, van het immer te erlangen; dewyl 'er buiten dit Leven geene verwagting meer overbleef.

Het schynt my dierhalven allerbaarblykelykst, zo uit den aart der Ziele, als uit de wyze van 's Menschen bestaan, mitsgaders uit de Deugden van God, zyne Alwyze oogmerken en inzigten, dat de Zielen geschapen zyn tot eene Eeuwige duurzaamheid. Men zou echter nog kunnen zeggen: „ 't Is waar,
„ het blykt wel, dat God niet volstrekt de Stervelykheid der
„ Ziele bepaald kan hebben; dog zo zyn 'er meer dingen,
„ die God niet volstrekt bepaald heeft, en welken niet te min
„ daarom egter zo zyn". Dus meent men te kunnen redeneren,

zen, in betrekking tot het Zedelyk Kwaad, 't geen door ons bedreven word. „ God kan, zegt men, uit kragte zyner „ Volmaaktheid, niets anders willen, dan 't geen regt is; „ nogtans heerscht 'er veel zondig kwaad in de Weereld *". Maar op zulk eene wyze te redeneren, met betrekking tot den Eeuwigen staat van den Mensch, is voorwaar alleruitsporigst, en de vergelyking is te dwaas, om breedvoerig wederlegd te worden. God heeft den Mensch als een vry Schepzel geschapen, 't geen de Werkmeester van zyne eigen daden blyft, schoon 't in alle zyne bedryven afhankelyk werke van zynen Maker. Maar wanneer de Zielen sterfelyk zouden zyn, dan zou God ze volstrekt zo hebben moeten scheppen, of ze in het Plan zyner Scheppinge tot de vernietiging verordend moeten hebben; dewyl ze door geen Wezen buiten Gods wil kunnen vernietigd worden. En dat God zulks niet gewild kan hebben, blykt ten zekerste daar uit, dat Hy in de Schepping alomme de wyze handeling gehouden heeft, van elk Schepzel alles goeds te schenken, waar voor deszelfs natuur vatbaar is. Hy is aan alle zyne Schepzelen wel goed; maar dewyl 'er zulke zigtbare trappen van Volmaaktheid plaats hebben in de Schepping, zo moeten 'er ook trappen in de Volmaaktheid der Goederen, die aan de Schepzelen geschonken worden, plaats hebben. Want het ware verkwisting van zyne Gaven, zulke Goederen weg te schenken, voor welke de Wezens, die ze genoten, niet vatbaar waren. Zo ontvangen de redelooze Dieren zulke geschenken, waar voor hy ze vatbaar gemaakt heeft. De goederen, naar welken zy reikhalzen, zyn slegts ruwe stoflyke Goederen, en in welk een ryken overvloed worden zy 'er niet mede beschonken? Maar de uitgangen onzer Zielen strekken zich uit naar het Oneindige. Is het dan wel te begrypen, daar de Godlyke Goedheid hare gaven met zo eene milde hand uitdeelt, en tevens daar in zulke wyze inzigten en bepaalde oogmerken vertoont, dat die de Edelste Schepzelen, met voordagt zo geschapen, dat zy reikhalzend uitzien naar een duurzaam Geluk, zou weigeren hunne holle begeerten te verzadigen, met goederen naar hunnen aart geschikt, waar van Hy onuitputtelyke schatten bezit? Zou myn Groote en Oneindige Maker, met oogmerk in myne Ziele planten, een denkbeeld van eindeloos Geluk, en zou zy eindelyk alle hare verwagting nogtans moeten te leur gesteld zien? Moest dan myne Ziel daar toe met zulke verheven denkbeelden beschonken worden; en echter alle die vermogens voor niet bezitten? Moeten alle hare verwagtingen en uitzigten ydel zyn? Dan zou men voorwaar ook moeten zeggen, dat alles in de

de Schepping aan de Alwyze einden van God beantwoord; uitgezonderd alleen de Mensch, die verheven was tot de Hemelsche Gelukzaligheid, om inderdaad gestort te worden in den Afgrond van het Niet.

De Groote Paulus drukt zich hier omtrent zeer kragtig, en eigenaartig naar de Rede uit: „ Indien we, zegt Hy, geene „ andere verwagting hadden, dan in dit Leven," dat is, zo ons aanzyn met het eindigen van het zelve ophield „ dan wa- „ ren wy de elendigste aller Schepzelen." En voorwaar, dat zouden wy ook zyn; geen Schepzel was dan ongelukkiger, dan de Mensch! — Hoe ysfelyk, hoe naar moet elk niet het denkbeeld van vernietiging voorkomen! — De Ziel moet op die gedagten ieder ogenblik als verscheurd worden! — Verbeel U — verbeel U dat gedugt tydstip van sterven, beschouwd in zulk een hatelyk Licht! Wyk schielyk van my — voor eeuwig van my; allerverschrikkelykst Denkbeeld! — Neen! wy mogen sterven; ons aardsch huis mag afgebroken, ten eenemaal gesloopt worden; het Lighaam mag in den donkeren Grafkelder dalen; dan vliegt de Ziel, deze tydelyke gewesten verlatende, met sneller vlugt in die der Eeuwigheid over — De Ziel Leeft! Zy zegeviert over den Dood! — De Ziel Leeft in Eeuwigheid! —

(Het Vervolg en Slot by de eerstkomende gelegenheid.)

GOED GEVOLG VAN DE STROTSNEE (*Bronchotomie*) IN EEN KWAADE ONTSTOOKEN EN STIKKENDE KEEL, gedaan door Mr. VIDAL, *Med. Doctor van de Stad en 't Koninglyke Hospitaal* DE GUERRANDE.

(Journal de Medecine &c. Tome XXXVIII.)

GEroepen zynde, den 15 October 1771, by de Vrouw van *Réné Guenel*, Koopman in 't Dorp d'*Herbignal*, wierd ik onderwegens aangehouden om te gaan zien in een klein huisje een reiziger, welke een zwaar ongemak in de keel had, en die in gevaar was van te stikken; de naam van den lyder was *Yve Gayot*, tusschen de vyf en twintig en dertig jaaren oud, van een sterk gestel: hy was vyf of zes uuren, wanneer ik hem zach, in deeze benauwende omstandigheden geweest.

Hy gaf my met een schorre en afgebroken stem te kennen, dat hy zeer veel pyn had in de keel, met zyn hand my tevens de

de plaats aanwyzende. Ik konde geene zwelling ontdekken aan de uitwendige bekleedzelen van den hals, nog in 't binnenste van den mond.

Het gevaar, waarin de lyder was van te stikken, by gebrek van ademhaaling, benam my de vrees van aangemerkt te zullen worden als de oorzaak van den dood des Mans, indien de bewerking, welke ik voor de eerste reis op een levendig mensch ondernam, niet wel mogte uitvallen, byzonder in een Land daar men zelfs den naam van deeze kunstbewerking niet weet. Ik liet den lyder, zonder hem ergens van te zeggen, zitten met het aangezicht naar het licht toegekeerd, en het hoofd recht op, zynde een weinig achterover gebogen, zo dat het zelve nog aan de rechter of linker zyde overhelde. In dit onvoorzien voorval niet hebbende de werktuigen hier toe gebruikelyk, ligtte ik de huid op, en vatte de luchtpyp tusschen myne beide vingers, zydelinks geplaatst; ik deed met een rechte *bistouri* een langwerpige insnyding in de huid, aan het voorste gedeelte van de keel en het onderste van het Strotten-hoofd, welke ik vervolgde tot aan den bovensten rand van het Borstbeen: ik ging voort met het doorsnyden van den vetrok tot dat ik kwam aan het paar spieren, welke genaamd worden, Schildwyze Kraakbeens Borstspieren, (*Sternothyreoidæi*) welke ik in het midden van onderen van malkanderen scheidde. Ik maakte vervolgens de luchtpyp bloot, en opende dezelve overdwars tusschen het derde en vierde Kraakbeen. Voor dat ik de Schildwyze Kraakbeens Borstspieren van elkanderen afzonderde, wischtte ik het bloed af en liet het zelve eenigen tyd loopen, het welk voortkwam uit de doorgesneeden vaatjes van de Wonde.

Ontbloot zynde van alles deedt het gebrek zelfs my vindryk zyn. Ik plaatste een Penne-schacht aan haar een einde plat gedrukt zynde tusschen de beide Kraakbeenige kringen, zo dat het einde van de schacht of pyp maar even kwam inwendig over het midden van de luchtpyp, door middel van een spelde welke ik overdwars hadde gestooken door de pyp heenen; om dezelve vast te houden, wond ik een draad drie of vier maalen rondom de spelde en de pyp. De einden van de zelfde draad dienden vervolgens om 'er aan vast te maaken aan weerzyden een kleine bandage, welke rondom van boven en onder om de pyp toegebragt wierden: door dit middel wierden de compressen, aan weerzyden geplaatst tusschen de wond en de spelde, vastgehouden, gelyk ook van gelyken de pyp. De lyder hield het bed, met het hoofd recht op: ik deed hem tweemaalen sterk aderlaaten binnen de drie uuren; en ge-

geduurende zes uuren, welke ik by hem bleef, zag ik alle de toevallen van schikking verdwynen, en zyn leeven in veiligheid: dit is het 't welk men met recht mag noemen *Medicina efficax.*

Hy gebruikte vervolgens eenige ontbindende en verkoelende dranken. Den volgenden dag 's morgens vroeg, werd 'er de pyp uitgenomen: men lag 'er een pleister met een opening op, en over de wond een klein compres, natgemaakt in een afkookzel van gort en honig, waarby ze een weinig wyn voegden; de Lyder kwam my na het einde van vier dagen zien: de vereëeniging van de wonde vorderde wel; ik deed hem overgaan om in 't Hospitaal te komen, en zyne geneezing verder te voltooijen. Hy vertrok vervolgens.

Ik gevoelde, op het zien van hem, de aangenaame en zachte vergenoeging van in een ogenblik een mensch uit de armen van den dood gerukt te hebben. Inderdaad, is het niet een weldaad het leeven te bewaaren, of aan iemand wederom te geeven, ten naasten by gelyk aan hem het zelve te geeven?

't Voorbeeld van den Heer *Pontneuf*, welke stierf binnen de zes en dertig uuren, aan een zwaare Keelziekte, niet tegenstaande de aderlaatingen, en de best gepaste middelen; een zeker persoon, welke in het Hospitaal kwam in de maand January 1771, en nog eene Vrouwe in de volgende maand, alle beide aangetast van deeze zelfde ziekte, welke aldaar stierven binnen de 24 a 30 uuren, gaven my geen vertrouwen op de herhaalde sterke aderlaatingen, of weekmaakende en verzachtende pappen, verzachtende gorgeldranken, inspuitingen van dezelfde gorgeldranken, lavementen, scarificaties, alles zonder gevolg gebruikt.

WAARNEEMING VAN HET GENEEZEN VAN EENE VERLAMMING OVER HET GEHEELE LIGHAAM. Ons medegedeeld door den Heer J. E. LYKLAMA à NYEHOLT, *J. U. & Med. Doctor der Stad en Baronnye van Ysselsteyn.*

D*Ebora Kley*, een gemeene Vrouw, die haar kost met op het Land te arbeiden won, werd in den ouderdom van ruim 66 jaaren aangetast, door eene zwaare Ziekte, die naar een geruimen tyd sukkelens van eene Verlamming over 't geheele Lighaam gevolgd werd: in deezen toestand werd ze in het Gasthuis, alhier, gebragt. Naar het vergeefs gebruiken van veelerlei middelen aan haare herstelling wanhoopende, weigerde

da zy iets meer in te neemen, tot dat ik in den jaare 1770 alhier beroepen wierd; dit deedt haare hoop herleeven, (nieuwigheid en verandering behaagen altoos;) zy verzogt aan de Heeren Regenten, van my, middelen te mogen gebruiken; dit werd haar toegestaan, en ik gelast haar te gaan zien.

Ik vond haar te bed liggende, byna geheel buiten staat van zig te kunnen verroeren of de hand aan den mond te brengen, zoo dat ze als een kind moest gevoed worden. De beenen waren mede byna geheel onbeweeglyk, en wanneer men één haarer armen of beenen verplaatste, klaagde zy over pyn in de geleding van den schouder of knie; de spraak was zeer belemmerd; het hoofd, wanneer het niet ondersteund was, schuddende; de pols altoos regelmaatig, als van een gezond mensch; doch sterk voor een Vrouw van haare jaaren, schoon zy een sterk Vrouwspersoon scheen geweest te zyn; de eetlust was altyd goed, doch de ontlasting bleef somtyds een dag agter.

Ik stelde vrugteloos alle de middelen in 't werk, die my, en den Schryveren die ik raadpleegde, bekend waren of nuttig scheenen, het eenige, waar by ik voordeel vond, was een smeersel uit *Ol. Laur.* en *Bals. Peruv:* waar mede ik tweemaal 's daags de geledingen deed smeeren; dit verminderde de Pyn, en maakte de beweeging der armen en beenen gemakkelyker, ook konde de Lyderes een weinig beter over einde zitten; doch by deeze geringe vordering bleef het, niet tegenstaande ik een geruimen tyd met dit middel deedt aanhouden, dus my byna alle hoop op herstelling ontzonk; het goed vertrouwen egter, dat de Lyderes, die zig nog altoos bleef vleien te zullen geholpen worden, in my stelde, liet my niet toe, haar als geheel hoopeloos te verlaaten; ik herdagt dan alles, wat ik haar reeds had laaten gebruiken, en tragte nauwkeurig op te speuren, of ik ook iets, 't geen in dit geval nuttig konde zyn, overgeslagen had. Eindelyk viel my in gedagten, of niet de *Moschus* hier van nut zoude kunnen zyn, zynde dezelve zoo my voorstond door geleerde Mannen, in hardnekkige kwaalen, die naar geene geneesmiddelen luisteren wilden, met vrugt gebruikt; niet vindende dat dit middel de Lyderes konde benadeelen, liet ik haar het zelve gebruiken op de volgende wyze:

℞ Mosch. Gr. X.
Ext. Cort. Peruv ʒ. I.
Intim. M. et F. pil. No. XX.

Hier van liet ik haar vooreerst alle Morgens een Pil inneemen.

De

De uitkomst overtrof zeer verre de gunstigste verwagting, die men zig zoude hebben kunnen voorstellen, en de verbazende verandering, die ik het genoegen had van onder het gebruik deezer Pilletjes te bespeuren, zoude eenen veel kundiger verwonderd hebben doen staan. Het scheen of zig een nieuw Leeven door alle de Leden verspreidde, en de eerste 20 Pillen waren nog niet gebruikt, toen de Lyderes reeds, op de leuning van een stoel steunende, opstaan, en zonder veel moeite alleen eeten konde; in weinige weeken was zy zoo verre gevorderd, dat zy, op iemands arm leunende, door het huis konde gaan; ik liet, na eenigen tyd, het gebruik der Pillen verdubbelen, en de uitkomst bleef aan de opgevatte hoop beantwoorden.

De Lyderes bevind zig thans, zedert meer dan een jaar, zeer gezond en sterk na haaren ouderdom, alleenlyk is haar eenige schudding in het hoofd bygebleeven, die haar noodzaakt als zy uitgaat op een stok te steunen, met welks behulp zy overal, waar zy goedvind, gaan kan: mogelyk zoude ook deeze schudding van 't hoofd, door het aanhoudend gebruik der gemelde Pillen, verdweenen zyn. Dan de Lyderes wilde, zoo dra zy zig sterk genoeg voelde om eenig huiswerk te doen, en om uit te gaan, volstrekt geene geneesmiddelen meer gebruiken.

BUITENGEWOONE UITWERKING VAN DE TUNISBLOEM IN HET VERDRYVEN VAN DE WORMEN (*).

(*Cases and Practical Remarks in Surgery by* BENJAMIN GOOCH. Vol. II.)

Eene arme Weduwe bracht haaren Zoon, tusschen tien en elf jaaren oud, by my, zynde reeds sedert langen tyd zeer van de Wormen gekweld: hy hadde byna alle de toevallen, wel-

(*) In het voorgaande Stuk van het Mengelwerk een Verhaal gegeeven hebbende van de *Tunisbloem* en van de kracht van den Wortel van deeze Plant tegen de Wormen, zo veronderstellen wy dat het onze Leezers, byzonder den Geneeskundigen, niet onaangenaam zal zyn, wanneer wy 'er nog deeze nevensgaande Waarneemingen, aangaande de Werkingen van deezen Wortel, tot bevestiging van het voorgaande, byvoegen.

welke dit soort van Wormen, zynde de Ronde (*Teretes*), waarvan hy onlangs een meenigte van boven was kwyt geworden, gewoon is te veroorzaaken, doorgeſtaan. Ik maakte een aftrekzel van dertig greinen van de Tunisbloem (*Indian Pink*) in een vierde gedeelte van een Pint kookend water, laatende het zelve dicht toegedekt vyf of zes uuren ſtaan by het vuur, en gelastte de helfte van het zelve te neemen wanneer hy naar bed ging, en de andere helft den volgenden morgen: den volgenden namiddag ontlastte hy door den ſtoelgang vier levende Wormen. Hy herhaalde den volgenden avond en morgen dezelfde hoeveelheid; en ontlastte in den daarop volgenden namiddag nog vyf levende Wormen in een ſtoelgang; de *foeces* waren in haare natuurlyke gedaante niet veranderd. Men herhaalde nog de twee volgende avonden en morgen het zelfde middel, het aftrekzel was alleen een derde vermeerderd in kracht; in ieder van de volgende namiddagen ontlastte hy drie doode Wormen, welke op het gezicht zeer gezwollen ſcheenen. Hy nam daarna nog twee giften; maar men beſpeurde geene ontlasting meer van Wormen: hy kreeg ſchielyk een goeden eetenslust wederom, en was geheel van alle zyne klachten bevryd.

Dit Geneesmiddel hadde dezelfde goede uitwerking eenigen tyd daarna in een ander Kind van deeze Vrouw.

Het is aanmerkelyk dat ze beiden in deeze omſtandigheid overeenkwamen, dat ze, namentlyk, op het eerst neemen van het Geneesmiddel gevoelden de beweeging van de Wormen naar beneden, even eens als of ze, volgens hunne eigene uitdrukking, van het zelve wegvloeden.

BESCHRYVING VAN DEN NYL-GHAU, EEN INDIAANSCH DIER, TOT DEEZEN TYD NIET BESCHREEVEN. Door WILLIAM HUNTER, M. D. F. R. S.

(Overgenomen uit het LXIſte Deel der *Philoſophical Transactions*.)

Onder de rykdommen, welke men, in deeze laatſte jaaren, uit de *Indiën* gebragt heeft, mag, met regt, gesteld worden een zeer ſchoon Dier, *Nyl-ghau* geheeten, 't welk te hoopen is dat nu in ons Land zal voortteelen, en een der nutſte of ten minſten een der ſchoonſte Beesten des velds worden. Het is grooter dan eenig herkauwend Dier deezes Lands, uitgenomen de *Os*: het vleesch zal naar alle waarſchyn-

schynlykheid goed van smaak weezen; en, vindt men 't zelve leerzaam genoeg om gemaklyk tot den arbeid opgebragt te kunnen worden, dan zal de groote vlugheid en sterkte, daar aan eigen, het tot zeer nutte einden geschikt maaken.

Ik zal de Beschryving van den *Nyl-gbau* hier mededeelen, en vervolgens, zo veel ik heb kunnen magtig worden, de Natuurlyke Historie daar van opgeeven. Ik weet voorshands het berigt zal gebrekkig weezen, dan 't zal nogthans den Liefhebberen der Dierkunde behaagen, een weinig te leeren van een groot en fraay Dier tot deezen tyd niet beschreeven.

Op het eerste gezigt verwekte een Mannetjes *Nyl-gbau* in my het denkbeeld van eene middelsoort tusschen het *Hoornvee* en een *Hart*, een Dier als men zou verwagten dat het voorbrengzel zou weezen van deeze twee soorten van Beesten. In gestalte is het zo veel kleinder dan de eerste, als het grooter is dan de laatste soort. Hy heeft een vry duidelyk mengzel van die beide. Het Lyf, de Hoorns en de Staart zyn niet ongelyk aan die deelen van een *Stier*, terwyl de Kop, de Nek en de Pooten, naar die van een *Hart* gelyken.

De Kleur. Over 't algemeen is de kleur grauw, ontstaande uit een mengzel van zwarte en witte hairen. De meeste hairen zyn half wit, half zwart; aan den wortel vindt men het witte gedeelte. De kleur der Pooten is donkerder dan die des Lyfs; dit mag ook van den Kop gezegd worden, met deeze byzonderheid, daar aan denzelven de donkerder kleur niet algemeen is en eenpaarig, maar eenige gedeelten bykans gansch zwart zyn. Op sommige plaatzen, in de beschryving vervolgens byzonderder te melden, is de kleur zuiver wit.

De Romp des Lichaams. De hoogte van den Rug waar op men eene kleine verhevenheid vind boven de schouderbladen, is vier voeten en één duim, op het hoogste, en slegts vier voeten achter de lenden. De algemeene langte van den Romp, van den Nek af tot den nederhangenden Staart gemeeten, is bykans vier voeten, en dus omtrent net gelyk aan de hoogte: weshalven de *Nyl-gbau*, van ter zyde beschouwd zynde, en met de pooten evenwydig staande, met den rug en de andere leden ten naastenby de drie zyden van een vierkant vertoone, terwyl de grond waar op hy staat de vierde uitmaakt: — Het Lyf even achter de schouders, in 't ronde gemeeten, is vier voet en tien duimen, en kort voor de achterpooten een weinig meer; doch deeze laatste afmeeting zal ongetwyfeld zeer veranderen naar maate het lichaam met spyze of drank opgevuld is.

Het Hair. In 't algemeen is het Hair op 't Lichaam dunner, meer overeinde staande en harder dan op ons Hoornvee.

Aan

Aan den Buik, en het bovenste gedeelte der Pooten, is het langer en zagter, dan op den Rug en aan de zyden.

De Maanen. Langs den rand van den Nek en den Rug tot het achterste gedeelte van de hoogte welke by de schouderbladen oprygst, is het Hair zwarter, langer en meer overeinde staande, 't welk korte, dunne, en opstaande Maanen uitmaakt.

Omstreeks den Navel en de deelen van den Buik, de binnenkant der Pooten en alle de deelen door den Staart bedekt, zyn wit. De plaats der Roede is niet zigtbaar door een boschje hair, en de Kooker der Roede steekt zeer weinig uit. De Ballen zyn langwerpig en nederhangende, gelyk by een' *Stier*.

De Staart. De beentjes, die den Staart uitmaaken, komen tot op twee duimen na aan het buigen der achterpooten. Het einde van den Staart is vercierd met lang zwart hair, als mede met eenig wit, boven al aan de binnezyde: waar men, uitgezonderd aan het einde, de Staart kaal vindt: aan wederzyden is een rand van lange witte hairen, welke den binnenkant van den Staart naar een veder doet gelyken.

De Pooten. De Pooten zyn dun naar maate van de langte: veel dunner dan in ons Hoornvee, maar minder dan by de Harten. De langte van de Voorpooten is iets meer dan twee voeten en zeven duimen. Men bespeurt een witte vlek op het voorste gedeelte van elken Poot, onmiddelyk boven de hoeven, en eene andere kleindere witte plek by het onderste lid; hier ziet men ook aan elken Poot een bosch lang wit hair 't welk met een platte krul om den Poot slingert. De Hoeven van de voorpooten zyn van eene verbaazende langte. Dit merkte men op in alle vyf *Nyl-ghaus* welke ik gezien heb: nochtans veronderstelde men dat zulks voortkwam van den opgeslooten staat in welken zy gehouden wierden: en het nauwkeurig bezien eener hoeve van een dooden *Nyl-ghau* bevestigde ons in dit denkbeeld.

De Nek. De Nek is lang en dun gelyk die van een *Hart*; en heeft, wanneer de kop opgeheven is, de dubbele buiging van den Italiaanschen Letter S. Aan de Keel is een schildvormige plek van schoon wit hair; en laager, daar 't buigen van den hals begint, een kuif van zwart hair.

De Kop. De Kop is langwerpig en dun. Van de Hoorns wordt het eerst hooger, en dan laager, waar de vereeniging met den Nek begint. De langte alleen van de Hoorns tot den tip van de Neus gemeeten is één voet, twee en drie vierde duim.

De Neus. De afdeeling tusschen de Neusgaten was kunstig doorboord om eene koorde of breidel vast te maaken, naar de wyze der Oosterlingen om Hoornvee te bestuuren. De Neusgaten zyn zeer groot, en staan in eene rigting bykans evenwydig met den Mond, en zyn 't wydste aan het boven einde.

De Bek. De opening des Beks is lang, en zo verre dezelve reikt is de benedenkaak wit; deeze kleur heeft ook de Bovenlip, tot aan de Neusgaten toe.

De Tanden. Aan elke zyde van ieder Kaakebeen zyn zes Maaltanden of Kiezen, en vier Snytanden in ieder helft van den benedenkaak. De eerste deezer Snytanden is zeer breed, en de overige worden allengskens smaller, naar maate zy uiterlyker of agterlyker staan.

De Oogen. In 't algemeen zyn de Oogen donker: want alles wat men daar van zamengenomen ziet is van die kleur. Van ter zyde beschouwd, is het Hoornvlies, en 't geen men daar door ziet, blauw, gelyk gebruineerd staal. De Oogappel is ovaal of langwerpig in een dwarschen stand: en de regenboog meest zwart.

De Ooren. De Ooren zyn groot en schoon, meer dan zeven duimen lang, en loopen zeer breed uit. Deeze hebben witte randen en ook die kleur aan de binnezyde, uitgenomen waar twee zwarte banden of streepen aan de holte van het Oor eene verscheidenheid van kleuren geeven, gelykende naar die van den *Zebra.*

De Hoorns. De Hoorns zyn zeven duimen lang, aan den wortel in 't ronde gemeeten haalen zy zes duimen: zy neemen allengskens in dikte af, en eindigen met een stompe punt. By den wortel hebben zy drie vlakke zyden, verdeeld in even zo veel hoeken. Een deezer hoeken staat voorwaards, en by gevolge een der zyden achterwaards. Deeze driehoekige gedaante is by trappen min merkbaar tot aan het einde toe. Aan den wortel, ontdekt men kleine rondloopende kringen, meerder naar maate het Dier ouder is. De geheele Hoorn en de punt is glad en doorgaande van een zeer donkere kleur. Zy staan opwaards, en maaken, vooruitsteekende, een stompen hoek met het voorhoofd. Zy zyn aartig gekromd, de bogt loopt binnenwaards en iets na vooren. De afstand tusschen beiden aan het grondstuk is drie en een vierde duim, aan 't boveneinde zes en een vierde duim, en op het holste gedeelte in 't midden minder dan zes duimen.

Het Voedzel. De *Nyl-ghau* eet Koorn, maar niet greetig, lie-

Voeder heeft hy Gras en Hooy; (*) doch vindt altoos smaak in Tarwenbrood. Dorstig zynde, zou hy wel veertien pinten water drinken.

De Afgang. De Drek bestaat in kleine ronde balletjes, van de grootte als een Muskaat-noot; hy laat met een gedruis eene menigte te gelyk vallen.

De Geaartheid. Schoon men my gezegd hadt, dat de *Nyl-ghau* een allerboosaartigst Dier was, bevond ik het al den tyd dien ik het in myne bewaaring had, een allermakst Beest, 't welk genoegen scheen te scheppen in de gemeenzaamheid; altoos likte het de hand, die 't zelve streelde of brood gaf, en bestondt het nimmer, om de Hoorns ter verweeringe te gebruiken. Het scheen zeer op den Reuk af te gaan, en snofselde sterk en met gedruis, wanneer iemand het zelve in 't oog kwam: dit deedt het ook als het eeten of drinken kreeg; en was zo ras door kwaaden reuk aangedaan, of zo voorzigtig, dat het geen brood wilde eeten, 't welk ik hem aanbood, als ik met myne handen terpentyn-olie of eenig geestig vogt had aangeraakt. (†).

Zyne wyze van vegten is zeer zonderling. Men merkte die op by den Lord CLIVE, die twee Mannetjes hadt in een engen omtrek: zyne Lordschap heeft 'er my 't volgende berigt van gegeeven. Als zy nog op eenen merklyken afstand van elkander waren, schikten zy zich tot den aanval, door op de voorknien te vallen: zy schooven met een vry goeden voortgang na elkander toe, steeds op de voorknien blyvende, en op den afstand van eenige roeden genaderd zynde, sprongen zy op en stootten tegen elkander.

Al den tyd dat ik twee van deeze Dieren op myne stalling had, merkte ik deeze byzonderheid op; dat, wanneer men iets aan

(*) De Generaal CARNAC berigt my, dat men in *Indie* geen Hooi verzamelt; dat de Paarden met versch gemaaid gras en zeker koorn, *Gram* genaamd, gevoed worden.

(†) De Generaal CARNAC meldt my, in eenige waarneemingen, welke hy ten aanziene van dit onderwerp heeft medegedeeld. „ Alle „ Beesten die tot de Harten behooren, hebben den Reukzin zeer „ scherp. Ik heb dikwyls in tamme Harten opgemerkt, aan welken „ brood gegeeven werd, waar op zy doorgaande zeer gezet zyn, „ dat als men hun een afgebeeten stukje voor houdt, zy 't zelve „ niet willen aanraken. Ik zag dit zelfde in een Geit, die my in „ myne meeste Krygstogten in *Indie* vergezeld, en van melk voorzien heeft; en die ik ter vergelding van haare goede diensten met „ my herwaards overvoerde.

aan hun deedt, zy terstond op de voorknien neder vielen: en het ook zomtyds wilden doen, als ik voor hun kwam: doch daar zy nimmer opsprongen, was ik zo verre van te denken, dat die gestalte eenige vyandlykheid aanduidde, dat ik het veel eer opnam voor een kenteken van bevreesdheid, of gedienstige onderwerping (*).

Het Wyfje. Het Wyfje verschilt zo veel van het Mannetje, dat men ze nauwlyks voor Dieren van dezelfde soort zou houden. Het is veel kleinder, zo in hoogte als in dikte. In gestalte en geelagtige kleur, gelykt het zeer naar een Hart, en heeft geen Hoorns. Het heeft vier speenen, en men stelt dat het negen maanden draagt. Doorgaans brengt het 'er één, zomtyds twee te gelyk voort.

Het Jong van den *Nyl-ghau* is in kleur gelyk aan het Wyfje, en dus gelyk een jong Hart.

De Soort. Wanneer ons een nieuw Dier voorkomt, is het dikwyls bezwaarlyk, en zomtyds onmogelyk de Soort, tot welke het behoort, alleen uit de uitwendige kenmerken, te beoordeelen. Doch wanneer zulk een Dier ontleed wordt door een Ontleedkundigen, in de vergelykende Ontleedkunde ervaaren, kan men dit stuk doorgaans met zekerheid beslissen.

Op de uitwendige kenmerken alleen afgaande, vermoedde of liever geloofde ik, dat de *Nyl-ghau* eene byzondere en onderscheidde soort uitmaakte. Eenigen myner Bekenden hielden hem voor een Hart. De altoos blyvende Hoorns verzekerden my van het tegendeel. Anderen oordeelden dat hy een *Antilope* was. Doch de Hoorns, en de grootte van het Dier, deeden my hier over anders denken. Hy hadt zo veel van een Hart, inzonderheid het Wyfje, dat ik hem niet tot ons Hoornvee

(*) De onverzaagdheid en 't geweld, waar mede zy op iets aanvallen, kan men afneemen uit het volgende geval, 't welk gebeurde met een der schoonste en grootste deezer Dieren oit in *Engeland* gezien. Het ongemak, 't geen hy zich zelven aandeedt, stelt men dat zyn dood, die kort daar op voorviel, veroorzaakte. Een eenvoudig Arbeider, niet weetende dat dit Dier naby hem was, en dus geen oogmerk hebbende om 't zelve te vertoornen, noch eenig gevaar vermoedende, kwam digt aan de paalen van de omtuining, waar in de *Nyl-ghau* beslooten was, deeze viel met de verbaazendste snelheid, en met zulk een geweld op het paalwerk aan, dat hy het stukken brak, en tevens een zyner Hoornen by den wortel afscheurde. Door dit voorval, en door een nader onderzoek, ben ik overtuigd, dat de *Nyl-ghau* boos en stout is in den Bronstyd, hoe zagtmoedig en tam hy op andere tyden moge weezen.

wee kon betrekken. In den bronstyd deed ik een der Mannetjes met eene Hinde in eene besloote plaats; doch men ontdekte tusschen deeze Dieren niets, 't welk naar gemeenschap zweemde. Eindelyk ben ik, naa den dood van een den *Nyl-ghaus*, welken myn Broeder, die bykans alle bekende Viervoetige Dieren met zeer groote opmerkzaamheid ontleed heeft, ontleedde, volkomen verzekerd geworden dat de *Nyl-ghau* eene nieuwe Soort uitmaakt (*).

De Natuurlyke Historie. In de laatste jaaren zyn 'er eenige van deeze Dieren, zo Mannetjes als Wyfjes, in *Engeland* gebragt. De eerste werden, door den Gouverneur CROMELEN, uit *Bombay*, aan den Lord CLIVE ten geschenke gezonden: zy kwamen in Augustus des Jaars 1767 aan. Het was een Mannetje en een Wyfje, en zy bragten elken Jaar een Jong. Naderhand zyn 'er twee overgebragt, en door den Heer SULLIVAN aan de Koninginne geschonken. Haare Majesteit, die zeer begeerig is, om alle nuttige onderzoekingen in de Natuurkunde aan te moedigen, stondt my toe deeze twee eenigen tyd te houden, 't geen my in staat stelde, om 'er eene beschryving en aftekening van te maaken: en, met myns Broeders behulp, een gestorven *Nyl-ghau* te ontleeden; de opgezette huid en 't geraamte daar van te bewaaren. Lord CLIVE heeft de goedheid gehad, om my alle hulp van onderrigting te bewyzen, die hem mogelyk was; dit hebben ook de Generaal CARNAC, en eenige andere Heeren, gedaan.

Op alle de plaatzen in *Indie*, waar wy vastigheden hebben, zyn de *Nyl-ghaus* zeldzaam, en aangebragt van de afgelegenste binnenste deelen des lands, als geschenken aan de Nababs en andere Heeren van aanzien. Lord CLIVE, de Generaal CARNAC, de Heeren WALSH, WATTS, en veele andere, die in de *Indien* veel gezien hebben, verklaaren dat zy ze noit in 't wilde zagen. Zo veel als ik heb kunnen naspeuren, is BENIER de eenige Schryver, die 'er immer van gewaagde (†). In het Vier-

(*) De Heer PENNANT, wiens zugt tot de Natuurlyke Historie het genot van eenen onafhanglyken levensstand veraangenaamt, merkt in zyne *Synopsis* den *Nyl-ghau* aan, als eene soort van *Antilope*, met den bynaam van den *Wit pootigen* (White Footed) p. 29; maar hy denkt nu, dat hy onder eene andere soort behoore, en zal dit in zyne naastvolgende Uitgave in agt neemen.

(†) Na het leezen van dit Stuk heb ik van Dr. MATY 't volgende berigt ontvangen, In het Vierde Deel van VALENTYN's *Beschryving van de Oost-Indien*, op het Artikel *Batavia* bladz. 231. vind ik,

Vierde Deel zyner *Memorien*, geeft hy een berigt van eene reize, welke hy, in den Jaare 1664, van *Delhi*, na het landschap *Cachemire* deedt, met den Mogol AURENGZEB, die na dat aardsch Paradys, gelyk het van de *Indiaanen* gehouden wordt, trok om de hette van den Zomer te ontwyken. In de beschryving van de Jagt, welke des Keizers vermaak was op de reize, beschryft hy onder andere die, welke zy maakten op den *Nyl-ghau*; doch zonder iets meer van dit Dier te zeggen, dan dat de Keizer somtyds 'er zo veele van doodt, dat hy 'er bouten van uitdeelt aan alle zyne Omrahs: 't welk uitwyst, dat ze daar in 't wilde, in overvloed, en goed tot spyze zyn. —— Dit strookt wel met de zeldzaamheid deezer Dieren, op *Bengale*, *Madras* en *Bombay*: want *Cachemire* is het noordlykste Landschap des Keizerryks; en het was op den togt van *Delhi* na deeze plaats, dat BERNIER den Keizer deeze Dieren zag jaagen.

De Naam. Het woord *Nyl-ghau*, want dit zyn de letters, die met het *Persiaansche* overeenkomen, schoon het uitgesprooken word, als stondt 'er *Neel-gaw*, betekent een *Blauwe Koe*, of veel eer een *Bul*; dewyl *Gaw* manlyk is; en het Mannelyk Dier van dien naam heeft zeer veel regts tot deeze benaaming: zo van wegen de gelykvormigheid, welke men in sommige deelen, tusschen hem en de *Runderen* bespeurt, als uit hoofde van de blauwagtige kleur zyns [illegible]; maar dit is in geenen deele het geval met het Wyfje, [illegible], zo in gedaante als in kleur, naar onze *Hinden* gelyk[illegible].

De *Nyl-ghaus*, die men in *Engeland* gekreegen [illegible] meest, zo niet alle, uit *Suratte* of *Bombay* gekomen; en zy schynen min zeldzaam in dat gedeelte van *Indie*, dan op *Bengale*. Dit geeft ons grond om te gissen, dat zy, misschien, inboorelingen zyn van het Landschap *Guzarat*, een der westlykste en aanmerklykste deelen van het Ryk *Hindostan*; 't welk noordwaards van *Suratte* ligt, en zich tot de *Indiaansche Zee* uitstrekt.

[illegible]k, onder de woeste Dieren op het Kasteel aldaar gehouden, in korte woorden. „Daar was een Beest van grootte en kleur als een „*Deensche Os*; doch ligter, scherp van snoet, aschgrauw en [illegible] „kleinder dan de *Eland*, en het droeg dien naam". Het was een geschenk van den Mogol.

De NYL-GHAU, een Indiaansch Dier.

BERIGT WEGENS DE VEROVERINGEN, DIE DE ENGELSCHE EN FRANSCHE COMPAGNIEN IN DE INDIEN GEMAAKT HEBBEN.

(Vervolg van Bladz. 33.)

De Engelschen kreegen door de nederlaag, en den dood van *Chandasach*, alle de voordeelen niet, die zy reden hadden te verwagten: in tegendeel waren zy in een nieuwe bekommering op het oogenblik dat zy geloofden, geene hinderpaalen meer te overwinnen te hebben. De Regent van Mansour hadt *Mahametalykan* niet bygestaan, dan onder voorwaarde dat die Vorst, in geval hy wel slaagde, en *Chandasach* gevangen en gedood wierdt, hem weder in 't bezit van Trichenapaly zoude stellen, en eischte de vervulling van die verbintenis. *Mahametalykan* hadt die aanbieding niet gedaan, dan om dat hy in verlegenheid was, hoopende den Regent van Mansour door iets anders te vergenoegen; doch zyne hoop was vrugteloos. De Mansouriers drongen aan op de wedergave van Trichenapaly. Die eisch, schoon regtvaardig in zig zelve, veroorzaakte nieuwe geschillen, die den Engelschen, aan welken zy die schikking verborgen hadden, alle de vrugt hunner schoone verrigtingen ontnamen.

In gevolge van de weigering, die de Mansouriers kreegen, weigerden zy ook de Verovering van Carnate te vervolgen, en de kragten van den Nabab wierden daar door zo verzwakt, dat het hem niet moogelyk was iets te onderneemen. De Engelschen zagen zig zelfs tot de noodzaakelykheid gebragt, om een goed gedeelte hunner Troepen in Trichenapaly te laaten, ten einde de Mansouriers te beletten, zig meester van deze plaats te maaken.

Zodanig was de staat der zaaken in een gedeelte van den Indostan, toen de nieuwe Souba *Salabertzingue*, om den dood van *Monsaferzingue* op de Patanen te wreeken, in een ander gedeelte van dat Ryk eenen optogt deedt. Hy wierdt in dien optogt ondersteund door Fransche Troepen, onder het bevel van den Heer DE BUSSI. De optogt hadt het gelukkigst gevolg. *Salabertzingue* kwam, den 2 April 1751, in zegepraal te Golconde, en de Inwooners verklaarden hem tot Souba, zonder de minste tegenkanting. Deze Vorst, om de diensten hem door de Fransche Troepen beweezen waardiglyk te erkennen, deedt den Gouverneur een geschenk, op 2,250,000 Fransche Livres geschat. De andere Officiers ontvingen ook hunne beloningen. Die van een Vaandrig bedroeg 120,000 Livres.

De betaaling wierdt ter maand geregeld, voor ieder Kapitein op 2400; voor ieder Luitenant op 1200; voor ieder Vaandrig op 720; voor ieder Sergeant op 216; en voor ieder Soldaat op 144 Fransche Livres.

De Heer *de Bussi*, aan wien *Salabertzingue* erkende alle de voordeelen, die zy op de Vyanden behaald hadden, verschuldigd te zyn, maakte van die gelegenheid gebruik, om een groot vermogen op den geest van den Vorst te krygen. Den kwaaden staat der zaaken van *Chandasacb* vernomen hebbende, verwierf hy een Lastbrief, waar in de Heer *Dupleix* tot Nabab van Carnate verklaard wierdt. De opene Brieven wierden, zo dra zy gereed waren, in het openbaar uitgegeeven; de Schepen, die nieuwlings uit Frankryk gekomen waren, begunstigden de onderneeming van den Heer *Dupleix*, en stelden hem in staat om zyne nieuwe waardigheid op te houden. Die Heer deedt *Rajasacb*, zoon van *Chandasacb*, tot Nabab van de Provintie uitroepen. Wel haast daar na, bragt hy een Leger te veld, om *Gingy*, eene Stad die de Franschen bezaten, en die de Engelschen op verzoek van *Mahametalykan* gingen belegeren, te ontzetten. De Franschen behaalden in het eerst eenige voordeelen, maar die waren van geen langen duur. Geheel verwonnen in een Veldslag, verloren zy al hun geschut, hunne bagagie, en hunne Oorlogs-toerustingen. Die onverwagte nederlaag vernielde hunne magt zodanig, dat de Heer *Dupleix* verpligt was, nieuwe versterkingen af te wagten, voor dat hy ten tweedenmaale de fortuin van een Veldslag dorst beproeven.

Die overwinning der Engelschen bragt een veel gewigtiger uitwerkzel voor *Mahametalykan* voort; dezelve belette den Mansouriers, om zig openlyk voor de Franschen te verklaaren. Egter wist de Heer *Dupleix* zyn voordeel te doen met de verdeeldheden, welke de verbintenis ten opzigt van Trichenapaly veroorzaakt hadt. De Mansouriers en Maratten waren zo verbitterd, dat hy geene moeite hadt, hen tot zyne party over te haalen. Hy verbondt zig om Trichenapaly in te neemen, en het den Mansouriers over te geeven. Aan den anderen kant hielden de Engelschen, ter verzekering van Carnate, voor *Mahametalykan* zig bezig, om het Land tusschen Pondichery en de Rivier Paliar gelegen, te veroveren, zynde door den Nabab aangezogt, om hulpbenden te zenden, ten einde *Chinglepet* en *Cobelong* aan te tasten; Lord *Clive* wierdt wederom met deezen optogt belast, welken de omstandigheden even moeijelyk als gevaarlyk maakten.

Cobelong, door de Mauren *Saudar Bundan* genaamd, is een Fort

Fort 20 mylen ten Zuiden van Madras, en een snaphaan-schoot van Zee gelegen. Het was door *Anaverdikan* gebouwd by de puinhoopen van een ander Fort, dat der Oost-Indische Compagnie hadt toebehoord. De Franschen hadden zig in het begin van 1750, door een Krygslist, van het zelve meester gemaakt. De Engelsche Troepen trokken den 10 September tegen die Plaats op, en in weinig dagen waren zy daar meester van, door het lafhartig gedrag van den Officier die daar kommandeerde. *Clive*, eenige andere voordeelen behaald hebbende, wist van dezelve gebruik te maaken. Hy trok spoedig naar Chinglepet, een Fort 30 mylen ten Westen van Cobelong, 40 mylen ten Zuiden van Madras, en omtrent een halve myl van den Noordelyken Oever van de rivier Pouniar gelegen; de Franschen hadden zig, in het begin van 1751, van het zelve meester gemaakt, en stelden het den 31 October *Clive* in handen, die, om zyne Troepen niet vrugteloos bloot te stellen, de bezetting vergunde met alle eertekenen van Oorlog uit te trekken.

Trichenapaly door eene Engelsche bezetting, tegen de aanvallen der Mansouriers verdeedigd, lokte het grootste gedeelte der magten, die de Franschen en Engelschen in de Indiën hadden, derwaards. Deze twee Natien behaalden beurteling voordeelen op elkander, naar maate der versterkingen, die men hen uit Europa zondt. Ondertusschen toonden de Engelschen zo veel vernuft in het verdeedigen van Trichenapaly, en gedroegen zig met zo veel wysheid en voorzigtigheid in hunne optogten, dat zy de Stad behielden. De Majoor *Lawrence*, besloten hebbende een algemeenen slag te wagen, overweldigde de legerplaats der vyanden, en verpligtte hen de belegering op te breeken. Die groote Man, die, in dit geheele beloop van zaaken, toonde alle de talenten van een ervaren Kapitein te bezitten, trok terstond naar een klein Fort, op een rots gelegen, en *Weycondaly* genaamd. Hy maakte zig daar meester van, en lag, op zyne terugkomst, zyne Troepen in verschillende kwartieren in bezetting.

Terwyl de Engelschen ten Zuiden van Colram zegepraalden, tragten zy geduurig voort met eenige voordeelen in Carnate te behaalen. De Franschen waren verpligt de belegering van Trichenapaly op te breeken, welke Stad meestal door Engelschen werdt bewaard. In het begin van November 1753, poogden de Franschen zig by verrasling van Trichenapaly meester te maken, maar hunne onderneeming, schoon zeer wel beraamd, mislukte, en hun verlies in dezen optogt was veel grooter dan in eenige voorgaande.

Maar

Maar terwyl alle deze dingen in het Zuidelyk gedeelte van Dekan omgingen, verloren de Engelschen hunne belangen niet uit het oog aan het Hof van den Souba, alwaar de Franschen den grootsten invloed hadden. De gunsten, welke deze Vorst aan een vreemde Natie bewees, konden niets anders dan misnoegen onder de Grooten van het Land uitwerken. Eene ongesteldheid den Heer de *Bussi* verpligt hebbende aftetrekken, bragten de Troepen, die hy steeds onder een strenge krygstugt gehouden hadt, zig thans van dezelve verwyderende, veel toe om de inboorlingen misnoegd te maaken. Men vermaande den Souba, om van eenige middelen gebruik te maaken, die de Fransche Troepen natuurlyk hun afscheid moesten doen vraagen, maar de Heer de *Bussi*, die wederom hersteld was, voorkwam dat. Hy verliet Masulipatan, verzamelde de Troepen die men afgezonden hadt om levensmiddelen te zoeken, en trok naar Golconde, alwaar hy in het midden van May 1753 kwam. De nieuwe diensten, die hy den Souba bewees, bragten de Fransche Oost-Indische Compagnie de Provintiën *Montatasanagar*, *Elour*, *Ragimandie* en *Chicakol* aan, die aan dezelve in volle heerschappy wierden overgegeeven. Men voegde daar egter eene voorwaarde by, te weeten dat de Compagnie altoos eene bende Europeërs tot dienst van den Souba zoude onderhouden, op de zelfde wyze als de andere Leenmannen van het Mogolsche Ryk. Die vermeerdering, gevoegd by Masulipatan en de Provintie van Condavir, welke de Franschen reeds verkreegen hadden, maakten hen meesters van Cormandel en Orixa in een onafgebrooken ruimte van 600 mylen, van *Medalpilly* tot aan de Pagode van *Jagernant*. De inkomsten der 4 Provintien worden geschat op 7,440,000 Fransche Livres; die van Condavir op 1,632,000, Livres, en in 1753 hadden de afhankelykheden van Masulipatan 1,216,800 Livres opgebragt, het geen een geheel van ten minsten 10,288,800 Livres bedraagt.

Behalven dat deze Landeryen de bezittingen en inkomsten der Franschen in den Indostan tot zo verre vermeerderden, dat zy die der Portugeezen in den tyd van hunnen grootsten voorspoed overtroffen, verschaften deze nieuwe verkrygingen groote voordeelen voor den Koophandel; de Lynwaaten, voor Europa geschikt, zyn in dit gedeelte van Dekan van beter fabriek, en van laager prys, dan in geheel Carnate. Ragimandie verschaft hout, het welk in veele opzigten tegen het eiken hout op kan. Chicakol is overvloedig van Ryst voorzien, in één woord, die veroveringen stelden de Franschen in eene al te schitterende omstandigheid, om geen naaryver van den kant der

der Engelschen uit te werken. Deze laatste bemerkten ligtlyk dat de Heer *Dupleix* den oorlog van Carnate niet hadt doen dienen, dan om zyne oogmerken op het Zuidelyk gedeelte, alwaar de Engelschen allen invloed verlooren hadden, te begunstigen. Het is, ten minsten zeker, dat zonder de voorzigtigheid, de dapperheid en het wys gedrag van den Majoor *Lawrence* en Lord *Clive*, die toen de Engelsche Troepen kommandeerden, hunne Oost-Indische Compagnie geheel in deze Landen beroofd zoude geworden zyn, en de Franschen zouden aldaar een vreeslyke magt verkreegen hebben.

De Heer SAUNDERS, wien men weinig tyds na den dood van Nazerzingue, aan het hoofd van het Engelsch Gouvernement geplaatst had, doorgrondde de Staatzugtige oogmerken van den Heer *Dupleix* ligtelyk. Schoon hy geen last van de Engelsche Compagnie hadt gekreegen, hadt hy egter de kloekmoedigheid van die oogmerken te dwarsboomen, en zig van den beginne af tegen dezelve te verzetten. Het Engelsch Gouvernement waakte zonder ophouden op alle de stappen der Franschen, die van hunnen kant hun voordeel zogten te doen met de hagchelyke omstandigheid, waartoe *Mahametalykan* zig gebragt zag door de verbintenis, welke die Indiaansche Prins met den Regent van Mansour hadt gemaakt. De vrugtelooze pogingen op Trichenapaly hadden de Mansouriers en Maratten, die niets van hunne eischen verminderen wilden, den moed niet doen verliezen. Aan de beide kanten verkreeg en verloor men Bondgenooten. Altoos bleef men hardnekkig aan de eene zyde om Trichenapaly te willen inneemen, en aan den anderen kant om die gewigtige plaats te willen behouden. Ondertusschen oordeelden de Engelschen, dat het *Mahametalykan* onmoogelyk zoude zyn, het tegen de vereende magten der Mansouriers en Maratten uit te houden, zo hy geen hulp van eenig magtig Bondgenoot kreeg. Na veele poogingen gelukte het hen, om den Koning van Tanjour tot de party van *Mahametalykan* over te haalen, en die verbintenis gaf hem een nieuw gezag op zyne Vyanden. De Franschen, de onmooglykheid ziende om Trichenapaly in te neemen, zo lang de Engelschen hunnen voorraad van Tanjour kreegen, deeden eenige invallen, maar dezelve werkten niets uit, dan om de Engelschen een grooten invloed op den geest van den Koning van Tanjour te doen krygen. Eindelyk, Trichenapaly bleef steeds belegerd, en de vyandelykheden gingen haren ouden gang, toen 'er eensklaps eene verandering voorviel die men geene reden hadt te verwagten.

De Directeurs van de Engelsche Oost-Indische Compag-

pagnie hadden in 1753 sterke vertoogen in Engeland gedaan over de vyandlykheden der Franschen ten hunnen opzigte. Zy hadden ter zelfder tyd de ongelykheid van hunne gesteldheid vertoond, dewyl de Franschen door hun Vorst ondersteund wierden, daar de Engelschen in tegendeel geene hulp van hun Vaderland ontvingen. Het Hof van *London*, de noodzaakelykheid ziende om de voortgangen van hunne mededingers in den Indostan met kragt te stuiten, ging eene onderhandeling met dat van *Versailles* aan. De wyze, waarop de Franschen die onderhandeling bestierden, deed zien dat zy niet anders zogten dan tyd te winnen. De Koning van Engeland belastte een Eskader Ooglogschepen uit te rusten, en een Regiment Mariniers naar de Oost-Indiën te doen Scheep gaan. De Franschen begreepen daar door dat het ontwerp om in den Indostan veroveringen te maaken, en heerschappyen op te regten, de twee Natien in eenen oorlog zoude storten, waartoe deze Mogenheid niet bereid was. De beide Hoven toonden zig wederzyds vreedzaam; en besflooten, dat de geschillen in Indië door Commissarissen geregeld zouden worden, op een voet van gelykheid, zonder agt te slaan op de voordeelen, die een der beide Volkeren mogt bezitten in den tyd dat het verdrag geregeld wierdt. Het Fransche Hof, om alle hinderpaalen die het vergelyk, dat zy driftig scheenen te begeeren, uit den weg te ruimen, onzette den Heer *Dupleix* van zyn Gouvernement in de Indiën. De Heer GODEHEU, Directeur van de Fransche Oost-Indische Compagnie, wierdt tot Commissaris benoemd, om over den vrede te handelen, met volmagt over alle de Vestigingen der Franschen in de Oost-Indiën. De Engelsche Compagnie gaf den Heer *Saunders*, en eenige andere Leden van den Raad van Madras, last om te handelen met den Plenipotentiaris van Frankryk, die den 1 Augustus op de Reede van Pondichery kwam. Straks na zyne aankomst liet hy den Heer *Saunders* weeten wat het oogmerk van zyne komst was. Om hem te toonen, hoe zeer hy begeerde de verdeeldheden, die tusschen de beide Compagnien heerschten, te eindigen, zondt hy de Compagnie Switzers, die de Heer *Dupleix*, in het begin van 1753, gevangen genoomen hadt, toen zy van Madras naar het Fort Saint David gingen, naar de laatstgenoemde Stad te rug. De twee Gouverneurs hielden te samen eene onderhandeling, zonder egter de oplettendheden te vergeeten die de staat hunner zaaken eischte, om de voordeelen, welke zy verkreegen hadden, niet te verliezen.

Men

Men was met het regelen van het verdrag bezig om de vyandelykheden te doen ophouden, toen de Admiraal WATZON uit Engeland aankwam, met drie Oorlogsschepen en een Advys-Jagt, en verscheiden Schepen van de Compagnie. Hy hadt het negenenveertigst Regiment, door den Kolonel ADLERTON met verscheide Artilleristen van den Koning, en 200 Rekruten van de Compagnie aan boord. De Franschen hadden ook ter dezer tyd 1200 man, waar van 600 een bende Husaren uitmaakten, onder bevel van FITSCHER, een partygänger van naam. Hunne kragten evenaarden egter die der Engelschen niet, boven al in de Marine, en die ongelykheid deed den Heer *Godebeu*, waarschynlyk, gemaatigde voorstellen aan den Heer *Saunders* doen, ten einde hem tot eene wapenschorsing overtehaalen. Men kwam dan in een voorwaardelyk verdrag overeen, dewyl de beide Compagnien het recht aan zig behouden hadden, om het vergelyk, dat in de Indiën gesloten zoude worden, goed te keuren of af te keuren. Het verdrag behelsde, „dat de beide Compagnien voor altoos van „de Gouvernementen in de Indiën afstand zouden doen; dat „zy, in het toekomende, in geene verschillen zouden treeden, „welke tusschen de Vorsten dezes Lands mogten opryzen, „en dat alle plaatzen van dat Land zouden wedergegeeven „worden aan het Gouvernement van den Indostan, uitge„zonderd die, waar omtrent men overeen zoude koomen, dat „de beide Compagnien het bezit 'er van zouden blyven be„houden. De Gouverneurs gaven toen hunne stem, betref„fende de plaatzen die ydere Compagnie zoude kunnen be„houden, zonder gevaar te loopen van zig in nieuwe oorlo„gen in te wikkelen, het zy onder de Europeaanen, het zy „onder de Vorsten des Lands. Ten opzigte van het Ko„ningryk van Tanjour wierdt geregeld, dat de Engelschen „meester van Divicoté en de Franschen van Carikal, met „derzelver thans onderhoorige distrikten, zouden blyven; „dat op de kust van Coromandel de Engelschen Madras „en het Fort Saint David, en de Franschen Pondichery „met de distrikten van gelyke waarde, zouden behouden; „dat zo het bleek dat de Engelsche bezittingen in het Ko„ningryk van Tanjour en van Carnate, te zamen gerekend, „van meer waarde waren dan de Fransche bezittingen in die „zelfde Landen, den Franschen een equivalent voor dat onder„scheid tusschen de rivier *Gondegama* en *Nizam Patnam* „zoude gegeeven worden, waar omtrent men overeen koo„men zoude: dat de distrikten in de nabuurschap van Ma„sulipatan zouden gesteld worden op eene gelyke waarde

„als

„ als het eiland *Divi*, dat 'er eene verdeeling van die di-
„ strikten, en van het eiland, zoude gemaakt worden, op
„ die wyze als de beide Natien in de keuze zouden over-
„ een koomen; dat ten Noorden der distrikten van Masu-
„ lipatan, in het land Ragimandie en Chicakol, ydere Na-
„ tie vier of vyf ondergeschikte Comptoiren, of enkele Ma-
„ gazynen van Koophandel zoude hebben, zonder eenige
„ inkomsten, voortspruitende uit de landeryen, en dat men
„ die Comptoiren derwyze zoude schikken, dat zy elkan-
„ deren onderling niet konden beschadigen; dat 'er, op die
„ voorwaarden, een bestand zoude zyn tusschen de twee
„ contracteerende Partyen en hunne Bondgenooten op de
„ kust van Coromandel, tot dat men uit Europa antwoord,
„ op dat vergelyk betreklyk, ontvangen zoude hebben. De
„ twee Natien verpligtten zig, dat zy, geduurende het be-
„ stand, geene nieuwe gift, nog eenige vergunning, van den
„ kant der Vorsten van dat land zouden aanneemen, en
„ geene Forten bouwen: maar het zoude hen geoorloofd
„ zyn de versterkingen der plaatzen, daar zy thans het be-
„ zit van hadden, te vervolgen."

Dat vergelyk was inderdaad niet dan eene opschorting van vyandelykheid voor 18 maanden, dewyl 'er geene wezentlyke verpligting aan de eene of andere zyde der Hoofdcontractanten was, om de gevoelens van hunne Representanten, in een voorwaardelyk verdrag uitgedrukt, aan te neemen. Ondertusschen liet men de Franschen de Inkomsten van alle de Landeryen, die zy geduurende den oorlog verkreegen hadden, vreedzaam genieten. Volgens de uitrekening, welke zy zelve in het openbaar uitgaven, bleek, dat de inkomsten van Karical in het Koningryk van Tanjour bedroegen 96,000 Roupies, die der tagtig Dorpen in het distrikt van Pondichery 105,000, die van Masulipatan, van het eiland Divi, Nizampatnam, van Devrecoltah en van Condavir, zynde alle Landen, die aan malkander grensden 1,441,000 Roupies; die der vier Provintien van Elour, Montatafanagar, Ragimandie en Chicakol 3,100,000, die van de Landeryen van Carnate ten Zuiden van de rivier Pouniar 1,700,000, die van het eiland Scheringham en deszelfs afhangelykheden welke *Mahametalykan* den Mansouriers had afgestaan, toen zy hem te hulp kwamen, en die deze naderhand den Franschen afstonden, 400,000 Roupies. Eindelyk bedroeg het geheel 6,842,000 Roupies, die 16,420,800 Fransche Livres uitmaaken.

Het geen de Engelschen by de gewoone inkomsten van hunne Vestigingen op de kust van Coromandel gevoegd hadden

den, bedroeg niet meer dan de fom van 800,000 Roupies, of 1,920,000 Franfche Livres; zynde de jaarlykfche opbrengst van de Landen ten Noorden van Pouniar, door den Nabab verpand om hem fchadeloos te ftellen, wegens de groote zommen, welken zy voor zyne oorlogs onkosten uitgefchooten hadden; zo dat de gefteldheid der Franfchen, in den Indostan, in een veel fchitterender ftaat was, dan die der Engelfchen, die zig daarenboven fteeds met de zorg belast zagen om *Mahametalykan* in het Nababfchap van Carnate te bevestigen.

Ingevolge van het verdrag, verlieten de Franfchen de Manfouriers, aan welken die aftogt alle de kragt van hun leger ontnam. Ook vertrok *Mahametalykan*, na eene kleine bende voor de verdeediging van Trichenapaly agtergelaaten te hebben, met de Engelfchen in de maand February 1755, met oogmerk om de Polygars of Gouverneurs der onderfcheidene Provintien van Carnate te verpligten van zig aan den Nabab te onderwerpen, en hem de gewoone fchattingen te betaalen. Eenigen gehoorzaamden aan dat bevel, anderen lieten zig niet dan met geweld overhaalen. *Mahametalykan* kwam zig, op den raad der Engelfchen, met zyne Familie te Orcate nederzetten, en maakte met hen fchikkingen, betreklyk tot de inzameling der inkomften van het Nababfchap, waarvan de helft tot de Engelfchen moest koomen, om hen voor de oorlogs onkosten fchadeloos te ftellen.

Schoon de Franfchen en Engelfchen de gefchillen, die tusfchen de Indiaanen plaats hadden, fcheenen te hebben laaten vaaren, zagen de Engelfchen niet dan met fmart, dat hunne mededingers fteeds hunnen invloed aan het Hof van den Souba behouden hadden. Voorziende de noodlottige gevolgen, welke die al te groote gunst der Franfchen konde hebben, deeden zy hun best om dezelve te dwarsboomen. De Engelfche Oost-Indifche Compagnie ontveinsde de gevolgen van zulk een groot voordeel niet. Daar wierdt dan vastgefteld, dat men zig verzetten zoude tegen de magt die de Franfchen in het Zuidelyk gedeelte van Dekan verkreegen hadden: Lord Clive, welken zekere byzondere zaaken naar Engeland geleid hadden, wierdt genoodigd naar de Indiën te rug te keeren, om dat ontwerp uit te voeren. Maar eenige zaaken, na zyne aankomst voorgevallen, en eenige byzondere omftandigheden, haalden hen over, hunne wapenen tegen den berugten ANGRIA te wenden. Die optogt had al den gunftigen uitflag dien men konde wenfchen. *Angria* wierdt geflagen, en zyne magt geheel verdelgd.

Aan een anderen kant was de gezogte onafhankelykheid van een der Gouverneurs in Carnaté (*) op het punt om de vyandelykheden tusschen de Franschen en Engelschen te doen herleeven. *Mahametalykan* hadt den bystand der Engelschen verzogt, om dien wederspannigen te onder te brengen. De Phousdar, in tyds, van hunne aannadering verwittigd, verzogt den Heer de LEYRIT, Gouverneur van Pondichery, om onderstand, die niet mistte deszelfs party te neemen, gelyk de Engelschen die van *Mahametalykan* genoomen hadden. De dappere besluiten van den Heer de *Leyrit* waren zelfs oorzaak dat de Engelschen met die zaak niet verder dorsten voortgaan, en dat de Nabab afstapte van het denkbeeld om den Phousdar te onder te brengen.

Het blykt uit dit kort historisch verhaal, dat getrokken is uit een Engelsch werk, reeds vroeger gemeld, te weeten:

De Historie der Oorlogen van de Indië, zedert het jaar 1745.

Het blykt, zeggen wy: 1° Dat de staat der zaaken in Indië de Engelschen verpligt heeft om die party te begunstigen, die den Franschen vyandelyk was. 2° Dat het meerder gezag der Indiaansche Vorsten eeniglyk afhangt van de Europeaansche Troepen hoe klein hun getal zy, en dat Lord *Clive* dus zo belachlyk niet is geweest als men zig verbeeldt, met te zeggen „dat hy met agt of tien duizend man het grootste gedeelte der bezittingen van den Indostan wilde veroveren." 3° Dat de Staat der Franschen en Engelschen, hoe schitterend dezelve schynen moge, niets bestendigs heeft wegens de onstandvastigheid der Indiaansche Vorsten, altoos gereed om van Vrienden en Bondgenooten te veranderen; het geen terzelfder tyd de weinige vastheid der rekening toont van hen die staat maaken op het ryzen of daalen der actien van de Engelsche Oostindische Compagnie. 4° Dat de verrigtingen der Franschen en Engelschen die twee Natien verpligt hebben een ontwerp te volgen, waarvan het hen niet moogelyk is aftewyken, en het welk hier in bestaat, dat zy zig meester zoeken te maaken van den Raad en den geest der Indiaansche Vorsten. 5° Dat de Franschen, door hun aanzien aan het Hof van den Sou-

(*) Het was *Morstoulykan*, Phousdar van Velour, welks rykdommen, uitgestrekt grondgebied, en de nabuurschap van Arcate, hem byna zo aanzienlyk in die Provintie maakten, als de Nabab zelf was.

Souba, middel gevonden hebbende om de bezittingen te krygen die hen een jaarlyksche inkomste van 10 Millioen gaven, geene verstandige Staatkunde gevolgd hebben met aftewyken van een Systema, dat hen die inkomsten verzorgd hadt, en zonder het welk het hen niet moogelyk was zig in de Indiën staande te houden. Toen de zaak eens gedaan was, was het de vraag niet meer, of de Heer *Dupleix* zyne zaaken wel of kwalyk bestierd hadt, maar welk eene party men konde trekken uit het geen de Heer *Dupleix* hadt gedaan. Men begrypt wel dat het slegts eene bloote lastering was door een geest van partyschap opgegeeven, het geen men leest in de Memorie van M. MORELLET, na de optelling der beleeningen die de Fransche Compagnie zedert 1748 tot 1755 gedaan hadt. „ Dat „ de Compagnie, en het Ministerie zelf, eindelyk zouden gevoe- „ len, hoe noodlottig de gevolgen der verwarringen in de „ Indiën voor den Koophandel waren; dat zy besloten „ hebbende een Commissaris naar die plaatzen te zenden, „ het voornaamste en byna het eenigste voorwerp van zyn „ last was om de rust op de kust te herstellen, het kostte „ wat het wilde; dat die Commissaris, by zyne aankomst, „ alles te Pondichery in de grootste verwarring hadt gevon- „ den; dat de geldkisten ledig, en de Officiers gewoon wa- „ ren om de Boeren van de Compagnie, eerder dan de Vy- „ anden, schattingen af te persen." Wy denken dat wy ten dezen opzigte niemand beter gelooven kunnen dan den Engelschen Historieschryver, die ons de zaaken der Indiën naar waarheid schynt te verhaalen. Zie hier hoe hy spreekt, Deel II. pag. 398. „ Het gedrag van den Heer *Dupleix* „ verdiende zekerlyk meer erkentenis van den kant zyner „ Natie, welke nooit een Onderdaan hadt gehad die haaren „ roem met meer drift begeerde, of bekwaamer was denzelven „ in de Oost-Indiën uitteſtrekken. Zo hy ondersteund ware ge- „ weest door de kragten, die hy straks naar den dood van *Anaver-* „ *dikan* verzogt, of zo Frankryk hem vervolgens de noodi- „ ge onderstanden gegeeven hadde, om zyne groote ontwer- „ pen uittevoeren, kan men niet twyfelen, of hy zoude *Chan-* „ *dasacb* in het Nababschap van Carnate bevestigd hebben; „ hy zoude den Souba van Dekan, ja misschien den Throon „ van *Debli* zelven wetten gegeeven, en eindelyk zoude hy „ eene Opperheerschappy over verscheiden der schoonste Pro- „ vintien des Ryks gevestigd hebben. Met zulk eene magt „ zoude hy ligtlyk de andere Europeaansche vestingen gebragt „ hebben tot die voorwaarden, welke het hem behaagen mogt

„ hun voortestellen. Het is zelfs waarſchynlyk dat zyne Staatzugt zig met die bepaalingen niet vergenoegd zoude hebben: dat zyn oogmerk was de andere Europeaanen uit den Indostan, en, vervolgens, uit de andere gedeelten van de Oost-Indiën te verjaagen, gelyk men hem dikwils heeft hooren zeggen, dat hy de Engelſche Vestigingen van Calicut en Madras tot hunnen oorſprongelyken ſtaat van Viſchplaatzen zoude brengen. Wanneer wy overweegen dat hy dit ontwerp van verovering maakte in een tyd dat alle andere magten van Europa het verhevensd denkbeeld hadden van het Mogolſche Ryk; dat zy de onbeſcheidenheid van zyne Onder-Officieren met geduld verdroegen, en niet dorſten wederſtaan aan eene magt, die zy geloofden hen in een oogenblik te kunnen verpletteren, kunnen wy ons niet weerhouden, ons over de wysheid en ervarenheid van den Heer *Dupleix* te verwonderen, als welke die begocheling het eerst ontdekte en veragtte. Hem ontbraken, inderdaad, krygstalenten om ontwerpen uittevoeren die daar voornamelyk van afhangen. Hy was wel bedreven in het beſpiegelend gedeelte van den Oorlog: maar hy hadt van de Natuur die ſtandvastigheid van ziel, bekwaam om een dringend gevaar en oproerige verwarringe te beſchouwen, met de gerustheid van iemand die een leger moest beſtieren, niet ontvangen. Hy hadt te Pondichery geene Officieren in ſtaat zig te verzetten tegen hen die de Engelſchen commandeerden. Zyn gebruik was het bevel te ontneemen aan hen die eene nederlaag geleden hadden. En daar zyn 'er zes geweest, die zedert het begin van 1752 geen geluk gehad hebben, en afgezet zyn geworden." Maar dit is het lot van hen die met eene verafzynde beſtiering belast zyn. Men wyt hen alle de kwaade gevolgen, en men ſtelt de voordeelen niet mede op hunne rekening; het is dikwils genoeg den naam van een man van verdienſte te hebben, om zyne nuttigſte ontwerpen en ſchoonſte onderneemingen uit wangunst te zien laaken en veragten.

DE TEGENWOORDIGE POLITIEKE STAAT VAN EGYPTE.

(Getrokken uit eene Reize van den Heer GRANGER. *Door Egypte.)*

DE Turksche Keizer Sultan Selim ontnam Thomas Bey, den laatsten der Mammeluckfsche Sultans, Egypte, in den Jaare 1517. De Groote Heer bestiert het door één Bassa, vier en-twintig Beys, en de Aga's of Hoofden van zeven onderscheidene benden Krygsvolk, zonder welker toestemming de Bassa niets doen kan. Zyne bestiering neemt haaren aanvang met de Maand van September, daar de Cophtische Jaartelling mede begint; ook zendt de Groote Heer hem jaarlyks tegen dien tyd eene nieuwe order, door welke hy in zyn ampt bevestigd of afgezet wordt. Zyn verblyfplaats is het Kasteel van Cairo, en hy houdt een Divan of Geheimen Raad driemaalen in een week, te weeten Zondags, Dingsdag en Donderdags, in welke de Beys en Aga's der gemelde Troepen verschynen moeten.

Schoon het getal der Beys op vier-en-twintig bepaald is, is dit egter nooit voltallig; de Bassa die het regt heeft om hen aan te stellen, houdt het inkomen, dat hy voor de ontbreekende Beys van het Hof trekt, voor zig zelven. Dit inkomen is vyf honderd Aspers, of omtrent tien guldens daags, en in geval zy in eenigen Veldtogt ten nutte van het Vaderland hebben uitgemunt, wordt die som verdubbeld. Indien iemand naar den rang van Bey staat, moet hy twintig of vyf en twintig beurzen, elk van vyf honderd Leeuwendaalers, voor die waardigheid betaalen.

Twee Benden Krygsvolk dienen te voet, onder den naam van Janitzaaren en Azabs. De overige dienen te paard, en worden Jumelis, Tufekgis, Scherakfas, Mettefarracas, Shaous genaamd. De Janitzaaren moeten, wanneer zy voltallig zyn, twaalf, de Azabs agt en de Ruitery twintig duizend Man sterk zyn; dus bedraagt de Ruitery en het Voetvolk, te zamen genoomen, veertig duizend Man; maar meer dan de helft ontbreekt altoos, en de Officiers steeken derzelver wedden op.

Het Kasteel en de Stad Cairo worden door het Voetvolk bewaard; de Mettefarracas houden de andere Kasteelen in, als te Alexandrie, Rozette, enz. De Jumelis, Tufekgis, en Sherakfas zyn door het geheele Koningryk verspreid, om de Beys en de Gouverneurs der Provintien te dienen, en de Shaous zyn belast een waakend oog te houden, op het ontvreemden der Inkomsten van den Grooten Heer.

Het geheele Koningryk is verdeeld in Caeheslis of Provintien. De Gouverneurs derzelven worden Cashefs, en de bezitters van dorpen Meltezens genaamd. Alle deze Cashefs en Meltezens zyn verpligt, het bevel van den Divan en Bassa te Cairo te gehoorzaamen. Ieder

 Mel-

Meltezen, of Eigenaar van een Dorp, moet zyn Eigendom op het zelve veertig dagen voor zyn dood verkogt of weg gegeeven hebben; indien dit niet geschied is, valt het alles in handen van den Grooten Heer, in gevolge van zyn regt om alle bezittingen aan te slaan van Lieden, die in zyn dienst gestorven zyn.

Men rekent, door het geheele Koningryk, omtrent drie duizend Dorpen en twaalf duizend Mosquées met Minarets, of Torens zonder Klokken, van welke het Volk wordt afgeroepen om zig naar het Gebed te begeeven. Daar zyn maar weinige groote steden in het geheele Koningryk; Cairo, Rozette, Alexandrie, Damiate, Maholem, en Girgé zyn de voornaamste plaatzen.

Egypte brengt jaarlyks een inkomen van tien duizend Beurzen, of vyf millioen Leeuwendaalers, in de Schatkist van den Grooten Heer; behalven dit krygt hy nog twee honderd, zes en negentig duizend, zeven honderd maaten Koorn. Twee derde gedeelte in Tarwe, het ander in Garst en Peulvrugten. Deze maat weegt twee honderd en vyftig ponden, ieder van twee en dertig oncen. Van de bovengemelde tien duizend beurzen, krygt de Groote Heer slegts twaalf honderd; want het overige wordt gebruikt tot het betaalen der Troepen, en het ondersteunen van Mekka. Hy krygt insgelyks ook twaalf honderd quintaalen, en zeven honderd maaten linzen. Behalven deze inkomsten van bebouwde Landen, heeft de Groote Heer nog verscheiden lasten en imposten, die de Bassa voor één duizend vier honderd en vyftig beurzen verpagt, maar van welke hy slegts rekening doet tegen agt honderd. De Bassa heeft geen andere magt of vryheid in Egypte, dan welke de inkomsten raakt. De Beys hebben al de Troepen onder hun gezag, en daar is altoos één onder hen, die zig meer dan de anderen wil doen gelden, en dus hunne yverzugt tegen zig aansteekt; hy houdt het slegts zo lang in die gesteltenis, tot dat zyne Vyanden een sterker aanhang, dan hy zelf, gemaakt hebben. De bestiering van hen, die zig dus boven de overige verheffen, is kort, en hun uiteinde droevig. Wanneer 'er eene burgerlyke oorlog ontstaat, wordt de Bassa daar ryk door, voor eerst, om dat de tweedragt onder de Troepen een gedeelte van de magt weder in zyne handen bragt, en ten anderen, om dat een goed gedeelte der bezittingen van die geenen, welke in den slag gedood of naderhand Vyanden van den Staat verklaard worden, tot hem vervalt.

Dewyl dus de Regeering van Egypte meest van het Krygsvolk afhangt, hebben de Cadis of Regters maar weinig te doen. De beslissing van alle geschillen wordt aan de Beys en andere Officieren der Troepen, die in ieder stad het bevel voeren, overgelaaten, en deze beslissen het altoos ten voordeele van den geenen, die hen het meest betaalt.

Niettegenstaande Egypte aan den Grooten Heer is onderworpen, moeten wy egter zeggen, dat het eigenlyk aan hunne Mamelukken of Slaaven behoort, de meeste welker uit Circassie of Georgie geboor-

boorig zyn. De Turken die handel in deze Slaaven dryven, dwingen hen hunnen Godsdienst af te zweeren, voor dat zy hen na Egypte brengen. Alle de Beys, en inzonderheid alle de Officieren der Troepen zyn Renegaaten, die, om zig gedeeltelyk van den last van hun onderhoud te ontslaan, voor hen de wedde van een Janitzaar of Ruiter verkrygen; in een woord, alle de zeven Corps Troepen zyn op die wyze verre het meest in Lyfwagten der byzondere Renegaaten gesmaldeeld. Daar zyn Thayas van de Janitzaaren, welke een Wagt van vier honderd Man rondom zig hebben, behalven nog een anderen op hun dorp. De Renegaaten erven een gelyk gedeelte van hunner Meesters goed als de Kinderen; men heeft verscheiden maalen gezien, dat de laatstgenoemden, tot een wellustig leven opgevoed zynde, schielyk hunne erfenis verspilden, en tot de naare omstandigheden gebragt waren, om tot die zelfde Slaaven hunnen toevlugt te neemen, ja zelfs hen op hunne beurt als Slaaven te dienen. Men mag met regt zeggen, dat'er geen Land is, daar zulke aanmerkelyke veranderingen in Familien voorvallen, als in Egypte.

HET VERMAAK.

Een Droom van Marcus Aurelius.

MEn schryft geleerde Verhandelingen, over de Natuur van het Vermaak, en men bewyst niets anders, dan dat men het niet kent. De beste manier om over zulk een los en onbestendig onderwerp te schryven, is het zelve kort te verhandelen.

Alles wat de werktuigen der Gewaarwording zagtelyk aandoet, brengt Vermaak voort; maar zo die gewaarwordingen al te sterke schuddingen maaken, verwekken zy smart; daar is niets dat nader komt aan de smart, dan een zeer groot Vermaak.

De gemaatigde schudding der werktuigen onzer Gewaarwordingen is nog niet genoeg, om ons een aanhoudend Vermaak te geeven; wy gewennen wel haast aan die aandoeningen, en, zo zy dezelfde toon naauwkeurig houden, worden wy 'er byna ongevoelig voor; wy willen dezelve geduurig levendiger hebben, om haar te kunnen voelen, en zie daar eene rede, dat wy, door middel van eigenlyk gezegde Vermaaken en plaisierpartyen, nooit gelukkig kunnen worden, om dat het onmogelyk is de Vermaaken in dezelfde evenredigheid sterker te maaken, als wy, die door de gewoonte minder voelen; de vezelen onzer gewaarwordings werktuigen, kort te voren sterk gespand, verliezen haare slingeringen, keeren byna weder tot een staat van rust, en wy, aan sterke aandoeningen gewoon, kwynen in het midden van schynbaare Vermaaken; wy zoeken het geluk, terwyl het reeds verre van ons is, en wy bevinden, na veele vrugtlooze poogingen, dat wy het minder agterhaalen kunnen, naar maate wy het sterker bejaagen.

Inderdaad het geluk zoude een ingebeeld Wezen zyn, zo wy het als eene ſamenketening van Vermaaken beſchouwen moesten. Die onafgebroken opvolging van wellustige oogenblikken is onbeſtaanbaar met de zwakheid onzer werktuigen; wy kunnen, gelyk ik zeide, derzelver ſpanning niet in het Oneindige aanzetten; de al te ſterke aandoeningen moeten dan onze Machine wel haast verdelgen, en onze Ziel zou haare genietingen, in 't midden der puinhoopen van ons geſtel, moeten zoeken.

Daar is een wezenlyk onderſcheid tusſchen Vermaak en Geluk; men meet het eerſte af by deszelfs levendigheid, en het laatſte by deszelfs aanhouding.

Een oogenblik van het levendigſte vermaak kan zomtyds verſcheiden maanden van een flauw geluk, en verſcheiden jaaren van een groeijend leven opweegen. In het oogenblik toen OVIDIUS zyne Corinna voor de eerſte reize genoot, of toen ARCHIMEDES het Problema der vervalschte Kroon van Hiero ontdekte, leefden zy misſchien tien jaaren.

Ik weet niet of het een Paradox zy, maar ik hel over om te denken, dat een Wezen, 't welk maar één Vermaak kende, daar van nimmer walgen zoude, en dat alle Wezens op dezen kloot eer walgen van hunne Vermaaken, of, zo gy wilt, kieſcher in dezelve zyn, naar maate zy grootere verſcheidenheid daar van hebben. Zo dra wy onze tegenwoordige genietingen, met voorgaande of volgende, die wy verwagt hadden, vergelyken, verliezen wy voor het minst al het genot, 't welk de vorige of verwagt zynde Vermaaken ons vertoonen, en wy behouden enkel het *Surplus* van het tegenwoordige en wezenlyke boven het voorledene en ingebeelde; dit is de rede, dat menſchen van een levendig geſtel zo veel gelukkiger niet zyn boven hen, aan welken een dof geſtel is ten deel gevallen, als men billykerwyze ſchynt te moeten denken. Hunne verbeelding onderſtelt altoos andere, en dikwils grootere Vermaaken, dan die welke zy genieten, en dit belet hen dezelve te voelen; zy zyn niet gelukkig, om dat zy te ſterk verlangen het te zyn! Dit koomt derhalven weder uit op den vorigen grondregel: om het geluk te agterhaalen, moet men het niet te veel najaagen.

Men onderſcheidt gemeenlyk de verſtandelyke Vermaaken van de zinlyke geneugten; zo wy nauwkeurig willen ſpreeken, beſtaan de laatſten niet, om dat het de Ziel alleen is, die de indrukzels van het Vermaak ontvangt. Gelyk onze Ziel egter verſcheiden vermogens heeft, ſmaakt zy ook verſcheiden ſoorten van Vermaak, door het voelend vermogen ſmaakt zy lighaamelyke, door de verſtandelyke vermogens zedelyke Vermaaken, en de verbeelding, die een gemengd vermogen ſchynt te zyn, deelt in de zinlyke en verſtandelyke Vermaaken beiden; van de zedelyke zullen wy ſtraks ſpreeken.

De gemengde Vermaaken ſchynen byzonderlyk het voorregt der Jeugd; dan werkt de verbeelding in alle haare kragt; het Vermaak der

der zinnen behoort tot allen Ouderdom, maar dat Vermaak verminderen, naar maate men het geniet; eindelyk het Vermaak der Rede behoort tot de rype jaaren, en het zelve heeft dat voordeel, dat het levendiger en werkzaamer wordt, naar maate men het geniet.

Om het meest vermaak in zyn leven te genieten, moet men het vermaak der Rede zo vroeg, en zo veel mogelyk is, aankweeken, zonder zyn lighaam te verzwakken. Wy kunnen dus niet alleen zo veel te gevoeliger worden, voor het wezenlykst en bestendigst vermaak; maar wy zullen dus ook, de zinlyke geneugten minder bejagende, minder gevaar loopen om in die vergelykingen te vallen, die ons dezelve onvolkoomener doen genieten, om dat wy 'er te veel werk van maaken.

Maar dewyl de Vermaaken van de Rede onze verstandelyke vermogens doorgaans alleen werk verschaffen, zonder dat onze gezellige hartstogten daar genoeg in betrokken zyn, zo hebben wy nog eene andere bron van geluk noodig, om onze natuurlyke meêwaarigheid, zugt tot vriendschap, erkentelykheid, en dergelyke neigingen te voldoen; deze bron nu verschaft ons de deugd. En gelyk men van de Vermaaken der deugd met nog meer regt, dan van die der Rede, mag verzekeren, dat zy lieflyker worden, naar maate men dezelve meermaalen smaakt, zo kan men uit het gezegde dezen eenvoudigen en veiligen regel opmaaken. „ Om het meest genot te hebben van „ de Wereld, beteugelt uwe driften, kweekt uwe verstandelyke vermogens aan, en bezorgt uwe hartstogten van medelyden en menschenliefde eene voldoening, die altoos grooter vermaak zal aanbrengen, naar maate gy daar meer gebruik van maakt ". Met andere woorden: „ Geniet het goede der Aarde, weest wys, leeft „ deugdzaam ".

Zie daar eene Inleiding, of zo gy wilt, eene voorafgaande Commentarie, op den volgenden Droom van MARCUS AURELIUS, door hem zelven beschreeven, en in de puinhoopen van Herculanum gevonden. Een Droom van Marcus Aurelius is misschien nuttiger voor het Menschdom, dan het waaken der meeste Koningen.

, Men zoekt het geluk, dus vangt die groote Keizer aan, daar het , niet, of slegts gedeeltelyk, te vinden is, en terwyl de verdwaasde , Stervelingen hunne harsenschimmen bejaagen, of zig blind staaren , op die eene zyde van het geluk, verliezen zy hunne waare belangen uit het gezigt, en loopen al hygende in een poel van verdriet.

, In het begin van myne Regeering, hebben de Goden my met , een Droom begunstigd, minder onderstel ik, om my te beloonen , voor het weinige goed, dat ik reeds gedaan mogt hebben, dan om , my aan te spooren tot dat, het welk ik voorhad te doen.

, Ik zag my in een oogenblik overgebragt in het schitterend verblyf, alwaar de groote Geest, de Demiourgos, zynen zetel heeft , gevestigd; de Goden waren by hem, maar zy hadden geenen luis-

„ ter, dan welken zy van hem ontleenden; en alles zweeg met een
„ eerbiedig stilzwygen in zyne tegenwoordigheid'.

„ Nader, *Marcus Aurelius*, sprak het Wezen der Wezens; gy
„ bevordert het geluk uwer Medeschepzelen op het kleine Mols-
„ hoopje, dat gy bestiert; ik zal u toonen, dat 'er geen andere weg
„ voor de Stervelingen open staat, om hun eigen geluk te bevor-
„ deren; gy zult dien weg tot het einde uwes levens bewandelen,
„ en ik zal u stellen onder die Geesten, die myn welbehaagen uit-
„ voeren in de millioenen van Werelden, welken ik in den boezem
„ der oneindige ruimte doe beweegen".

, Ik viel op myn aangezigte neder, voor den Demiourgos, en ik
, bestond enkel in een gevoel van eerbied en erkentenis, toen een
, nieuw Schouwspel myne andere aandoeningen weder verlevendig-
, de. Eensklaps opende zig een wolk beneden my, en ik zag een
, Sybariet, op een bed van roozen, naast eene jonge Schoonheid,
, wellustig uitgestrekt'; „ Godlyk Vermaak der Zinnen, riep hy uit,
„ het is door u alleen, dat wy ons bestaan voelen, door u alleen dat
„ wy gelukkig zyn! Hoe! zeide ik, ben ik dan niet gelukkig; terwyl
„ ik my met myne Wysgeerige Beschouwingen verlustig! Terwyl ik
„ eene stad voor verwoesting, een land voor hongersnood bevei-
„ lig"? —— , Ik behoefde die haatelyke Leer niet te wederleggen;
, ik zag eene bende rampzaligen met kwynende schreeden hunne
, legersteden naderen, en zig daar met de wanhoop in hun gelaat op
, nederwerpen, onder gedourige vervloekingen tegen de Philoso-
, phie en hun bestaan: ik onderscheidde, onder deze elendige slagt-
, offers der wellust, dien berugten Raadsheer, die de Visch in zyne
, vyvers met het vleesch zyner Slaaven meste; dien *Vitellius*, die
, de Oppermagt niet scheen begeerd te hebben, dan om zig met te
, meer spyzen op te vullen, en die *Messalina*, die vermoeid maar
, niet verzadigd wierdt van het Vermaak, die de eer haarer Sexe
, en het bed der Cæsars voor het laagste gepeupel veil hadt.

, Een klein, dik, baardeloos Man zonderde zig van de ben-
, de af, en sprak op een piepende toon tot PHEDRUS, een der
, leerlingen van *Epicurus*; „ was ik niet zo wel een Zoon der
„ Natuur als gy, waarom heb ik dan nooit het vermaak gekend
„ by gebrek van noodige werktuigen? Waarom heeft de Natuur
„ my Rede gegeeven, zo dezelve my van geen dienst konde zyn
„ om gelukkig te worden? of waarom heeft zy, zo zy bedoelde
„ dat ik, even als gy, door myn lighaam alleen gelukkig moest
„ worden, aan my niet zo wel als aan u een lighaam toegeschikt,
„ 't welk aan dat einde konde beantwoorden?"

, Daar op kwam LUCRETIUS CARUS te voorschyn'; „ gewisselyk myn
„ meester, sprak hy, daar moet een fout in uw Systema zyn: uwe
„ onderregtingen, wegens het geluk, hebben my het zelve nooit
„ doen vinden. Ik was ryk, sterk en wellustig van gestel; ik
„ volgde die neiging, naar uwe lessen, de helft der wereld bragt

„ het

„ het toe toe om myne tafel te voorzien! myne paleis week, in „ pragt, voor geen ander dan dat van *Lucullus;* ik beminde en „ wierd bemind, ik zogt het geluk allerwegen, en vond het zo „ weinig, dat ik my in den ouderdom van twee-en-veertig jaa„ ren ombragt; ik heb alles geproefd, maar niets gesmaakt; ik heb „ myne discipelen een Systema geleerd, dat ik zelf niet geloof„ de; en ik ben Hoofd eener sekte, daar ik inderdaad niet toe „ behoor."

„ Wat my belangt, riep de *eerste der* CÆSARS uit, ik heb die zelf„ de ongelukkige ondervinding gehad; ik heb de wellust uitgeput, „ maar zodra die oogenbliklyke voldoening voorby was, stortte „ ik in myn vorig ydel neder, of wierd ik beurteling door myne staat„ zugt, en de wroegingen myner euveldaaden verscheurd. En nog „ gaf my die voldoening zelve niet het vermaak dat ik verwagt„ te; ik heb maar één regt gelukkig oogenblik gehad; te weeten, „ toen ik, met twee-en-twintig ponjaard-steeken doorboord, de „ edelmoedigheid had myne moordenaars te vergeeven, ja toen „ heb ik geluk gesmaakt."

, Cæsar sprak nog toen myne ooren getroffen werden door het , schelden en zugten van verscheiden paaren, welken ik, nader be, schouwende, bemerkte dat minnaars en minnaaresſen waren; , die zig aan eene geile liefde hadden overgeeven. Hemel! wat , waren zy veranderd. Men zag niet meer die saamgestrengelde armen, , die samensmeltende zielen, die spraakelooze gelieven, die hun , wederzydsch bestaan in malkanderen scheenen overgebragt te heb, ben; de dronkenschap was voorby, de bedwelming hieldt op; , het oogenbliklyk vermaak, geen voedzel vindende, hadt hen , voor altoos verlaaten; zy waren in geraamten veranderd, het , bed van roozen was een graf geworden, en, in plaats van zoe, tigheden te zeggen, verweeten zy nu malkanderen hunne weder, zydsche verleidingen en trouwloosheden.

, Ik wenschte my van dit akelig toneel te verwyderen, en had , dien wensch nauwelyks gevormd, of ik zag eensklaps een Lugt, gebouw opryzen, wiens basis op de aarde was, en wiens top , tot het paleis van den Demiourgos scheen te reiken. Eene me, nigte flikkerende verbeeldingen vulden dit Paleis; zy waren kon, stig aan malkanderen gesnoerd, en maakten een keten, waar van , een Geest, op de aarde geplaatst, den eersten schakel vast hieldt.

, Die Geest was een Philosooph in diepe mymeringen gedom, peld; zyn vernuft hieldt zig bezig met betrekkingen te schep, pen en harsenschimmen saam te voegen, en overal daar hy een ydel , vondt het zelve met woorden te vullen; ik bemerkte wel haast, , dat het PLATO was'.

„ Athenienzers, zeide hy, ik zie u bloozen over het ombren„ gen van SOCRATES; maar het is door geen ydel Mausoleum, dat „ gy uwe eer herstellen kunt; bescherm de Philosophen, eer het

„ ver-

„ vernuft, kweekt Wysgeerte; dat zyn alleen de middelen, om het
„ groot ydel, 't welk de dood van den wysften der menfchen in de
„ Natuur gemaakt heeft, te vervullen.

„ Gy verlangt gelukkig te zyn, wel aan! het is de Wysgeerte die
„ het u zal maaken. Toen het WEZEN ALTOOS HET ZELFDE den He-
„ melfchen Geesten beval den mensch uit de beginzelen van de *Ziel*
„ *der Wereld* te formeeren, deelde hy hem eene ligte *uitvloeijing*
„ van zyne *eeuwige Rede* mede; en het is door dat *uitvloeizel der*
„ *Godheid* te volmaaken, dat men der Godheid nader koomt; het
„ hoogfte Goed is niet dan de kennis zelve van dat Goed: leert
„ het kennen, en gy zult het leeren genieten.

„ De Deugd is zo fchoon, dat men haar niet dan om haar zelve
„ moet zoeken; Socrates befchouwde haar toen hy de wilde Vyg
„ dronk, en hy was gelukkig.

„ Laat ons de vermaaken der zinnen voor de redelooze dieren
„ overlaaten, gy zyt voor andere genietingen gemaakt, gy, welken
„ de eeuwige Wiskonftenaar met zyn wezen doordrongen heeft, gy
„ moet niet dan in uw verhevenfte gedeelte beftaan; verheft u tot
„ het eeuwig denkbeeld; denkt, en gy zult gelukkig zyn."

, Terwyl Plato dus fprak, befchouwden zyn Discipels het *Arche-*
, *typon*, twisteden over de *Abftractie*s, en bouwden Werelden.
, Het Volk verwonderde zig over de wysheid dier Philofophen en
, verftondt hen niet.

, Ik verwonderde my ook over den *Goddelyken Plato*, en dagt;
, zyn 'er zulke diepe en duistere redeneeringen noodig om geluk-
, kig te zyn, zie daar drie vierde gedeelte van het menschdom ver-
, oordeeld om het nooit te kunnen worden.'

, Terwyl ik dus dagt, fchuddede de Demiourgos het hoofd; het
, Lugt-paleis verdween als eene ligte Wolk, de groote keten brak,
, en de Philofooph, die de zelve gefmeed hadt, en in de hand hieldt,
, vertoonde zig als een verheven Droomer.

, Nauwelyks was dit fchitterend verfchynzel, het welk de verbeel-
, ding van Plato gewrogt hadt, verdweenen, of ik zag in deszelfs
, plaats een allerverruklykst voorwerp: een Vrouw van eene onge-
, meene grootte en Majestueufe gedaante, welker hoofd op den boe-
, zem van Demiourgos fcheen te rusten, en die haare weldaadige
, handen uitftrekte naar de verstafgelegene Werelden, zo wel als naar
, de voorwerpen die haar omringden. De gerustheid en ftille vreugd
, waren op haar gelaat te leezen; zy zag Werelden vergaan, zon-
, der dat men de minfte vrees in haar befpeurde, elk die haar aan-
, zag wierdt van den allerdiepften eerbied doordrongen, de Demiour-
, gos zelf eerbiedde haar; ik ftond verbaasd, ik viel als werktuiglyk
, op myn aangezigt ter neder, ik aanbad haar zonder te weeten...
, toen ik uit het algemeen gejuich vernam dat het DE DEUGD was,
, welke ik aanfchouwde.

, Den vollen glans haarer Majesteit niet kunnende verdraagen,
wend-

, wendde ik myne oogen een weinig af, en ziet een Eerwaardige
, Grysaart op de aarde bezig om het Menschdom derwaards te wyzen,
, en de Deugd te doen eerbieden'. „ Gy wilt gelukkig zyn ster-
„ velingen, sprak hy, zie daar de eenige bron van geluk; geen ver-
„ maak buiten de Deugd verheft u tot Haar, zegepraalt over het
„ logge lighaam, breekt het slaafsch jok uwer zintuigen en grove
„ gewaarwordingen, stoort u nergens aan, voelt geene smarten, en
„ het geluk kan u niet ontgaan."

, Die verheven Wysgeer was ZENO myn meester; alles wat groot
, op Aarde was maakte zyn hof aan dezen Philosooph, men onder-
, scheidde daar byzonderlyk Thraseas en Petus, de Martelaars der
, Roomsche vryheid, Seneka, die de Aarde drie jaaren lang voor
, de woede van Nero beschuttede, en den onversaagden Cato, die
, in het openscheuren zyner ingewanden een geluk vondt, 't welk
, Cæsar vrugteloos in de verovering der Wereld zogt.

, ZENO, zyne oogen steeds op de Deugd gevestigd houdende,
, toonde den wyzen van de Porticus, dat zy alleen ryk, zy alleen
, vry, zy alleen Vorsten waren, dat de uiterlyke voorwerpen niets
, waren voor den wyzen, dat dezen rykdommen, grootheid, wel-
, lusten, met één woord, alles, in de Deugd vonden.

, Onderwylen kwam een geheele Bende ongelukkigen, met RE-
, GULUS aan hun hoofd, zig voor de voeten der Deugd werpen: die
, onverzaagde Romein sprak uit aller naam: „Wy hebben, ô heilige
„ Deugd! u standvastig aangekleefd, en onze geest heeft by en door
„ u een geluk gesmaakt, het welk wy nergens anders gevonden zou-
„ den hebben. Gewis! eene schandelyke wellust, onregtvaardige
„ verdrukking, snoode gierigheid zouden ons nog ongelukkiger
„ hebben doen leeven, dan wy thans geleefd hebben; het is onder-
„ tusschen waar, dat wy, om u te volgen, de wreedste folteringen
„ hebben moeten verdraagen; wy voelden die smarten onzes ondanks,
„ en moesten, in weerwil van alle onze Wysgeerte, erkennen, dat
„ het smarten waren; ja wy hebben dikwils oogenblikken gehad,
„ waar in wy twyffelden, of wy met u te volgen ons meest geluk
„ betragtten; en zelfs nu nog.... Vergeef ons, verhevene Deugd,
„ vergeef ons deze twyffeling!....

, Toen begon de Deugd van een nieuwen glans te schitteren, en de
, Demiourgos, zig tot my keerende, sprak in dezer voege'. „ Ik heb
„ u dit gezigte vertoond, om u te doen begrypen, dat het nog
„ het vermaak der zinnen, nog dat van het verstand, nog zelfs dat
„ der Deugd alleen is, 't welk de stervelingen gelukkig kan maa-
„ ken. ZENO hadt in aanmerking moeten neemen dat ik u lieden zo
„ wel een lighaam, zo wel een hoofd, als een hart gegeeven heb;
„ vereenig de verschillende beginzels uwer drie Philosophen, die
„ elk op zig zelven gebrekkig zyn. Maak een goed gebruik van de ge-
„ neugten dezer wereld; verlustig u met uwe kennis uit te breiden,
„ en dat die herstelde of vermeerderde vermogens van lighaam en
geest

„ geest steeds uitloopen om uw hart te verbeteren, en de Deugd
„ te betragten. —— Gy zult op die wyze niet altoos de gelukkig,
„ ste der stervelingen zyn; neen! Menschen van gunstiger gestelten
„ of omstandigheden zullen zomtyds een beter deel van de wereld
„ hebben, maar gy zult gelukkiger zyn, dan gy met dezelfde ge,
„ stellen en in dezelfde omstandigheden zonder de Deugd zoudt
„ hebben kunnen zyn"; en.... hier schoof de Demiourgos de gor,
, dyn van het toekoomend leven open;.... ô Verbaazende heer,
, lykheid! ô Juichende vreugd! ..... „Hoe aangenaam, vervolgde
„ de Demiourgos, zal Regulus met de zynen verrast worden, wanneer
„ zy met volle zekerheid overtuigd zullen worden het geen zy thans
„ slegts flauwelyk durven hoopen, dat de beloften der Deugd of in
„ een tegenwoordig of in een toekoomend leven ja en amen zyn."
, De Demiourgos zweeg; alles verdween; ik aanbad het Wezen
, der Wezens, ik nam een matig genot van de geneugten des levens,
, ik ging voort met mynen geest te volmaaken, myn Ryk wel te re-
, geeren, en myn geluk in 't heil myns Volks te zoeken.'

BEKENDMAKING.

De Beschermheeren en Bestierders van het TAEL EN DICHTLIEVEND GENOOTSCHAP, onder de spreuk: KUNST WORDT DOOR ARBEID VERKREEGEN, te Leyden; hebben in hunne vergaderinge op den 2den van Wintermaend 1772 besiooten: twee gouden EERPENNINGEN, yder ter waerde van twintig Ducaeten, aen te bieden, aen de Dichteren der door hun best te oordeelene Nederduitsche Dichtstukken als: het een

Op het tweede Eeuwgetyde van Leydens Beleg en wonderbaere Verlossing, en het ander *op het tweede Eeuwgetyde der Leydsche Hoogeschoole.*

En om den yver der Kunst-Oeffenaeren des te sterker op te wekken, is by bovengemelden besiooten, dat, behalven de Gouden Penning voor elken Eersten Dichter, aen hem, die het Dichtstuk, 't welk het naest aen 't bestgekeurde komt, zal hebben gemaekt en ingeleverd eenen Zilveren Penning, van gelyke grootte en stempel, zal worden vereërd.

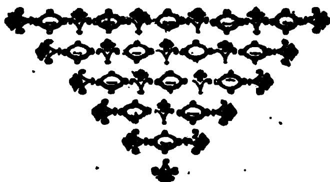
Het eerste Dichtstuk moet ingeleverd zyn, voor den laetsten van Wintermaend 1773, en het tweede voor den laetsten van Oogstmaend 1774, na welke tyden geene mededingende Vaerzen zullen aengenoomen worden.

Indien sommige Mede- of Honoraire Leden van dit Genootschap naer deze Pryzen willen dingen, zullen zy hunne Vaerzen, door een andere hand geschreeven, moeten zenden, wyl dezelve anders niet in aenmerking zullen genomen worden.

De

De Dichters welken naer de gemelde Pryzen zullen dingen (waer van alleen de Beschermheeren en Bestuurders van het Genootschap zelve uitgezonderd blyven) zullen hunne Vaerzen, in goed schrift, vragt vry, moeten zenden aen den Boekverkooper *Cornelis Heyligert* Secretaris van dit Genootschap, en dezelven alleen ondertekenen met een Zinspreuk, voegende hun naem en woonplaets in een afzonderlyk verzegeld briefje, waer op de zelfde Zinspreuk moet geschreven staen.

De toewyzing der Eerpryzen zal telkens geschieden door de Beschermheeren en Bestuurders van het Genootschap, in eene byzonder Vergadering, waer na, in eene groote Vergadering, waer toe alle de Leden zullen beschreeven worden, in 't openbaar de briefjes, waer op de zelfde Zinspreuken gevonden worden, welke onder de best geoordeelde Dichtstukken staen, zullen worden geöpend, terwyl, ten zelfden tyde, alle de andere verzegelde briefjes ongeopend zullen worden verbrand.

WAAR-

WAARNEEMINGEN
omtrent de
LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,
in January 1773.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Gesteldh.
1	29. 2	29. 2½	29. 5	36	39	36	Z	N	N	Buijig Sn.
2	— 5½	— 6	— 6	34	36	36	N W	N W	N W	—
3	— 6¼	— 7	— 9½	31	34	35	Z	Z	Z	Held. Ysf.
4	30. 1	30. 2	30. 3½	32	32	31	Z O	Z O	Z O	— Mist.
5	— 3	— 3	— 3	32	37	38	Z W	W	W	Mist Reg.
6	— 3½	—	—	34	38	38	—	Z W	Z W	Held. Mist
7	— 3	—	—	38	41	38	—	—	—	Mist Held.
8	— 2½	— 2	— 2	39	42	40	Z W	Z Z W	Z Z W	—
9	— 1½	— 0	29.11	39	38	37	—	Z W	Z W	Betr.
10	29. 10¾	29. 11½	30. 1	38	40	40	—	W	W	Helder.
11	30. 1	—	29.10	38	40	45	—	Z W	Z W	— R.
12	29. 10	— 8	— 8½	42	46	45	W t Z	—	—	Mist —
13	—	— 7¾	— 8	42	44	44	Z W	Z	W	—
14	— 7	— 2½	— 3	44	46	42	—	—	Z	—
15	— 4	— 7½	— 10	41	42	42	W t N	N	N	Buijig.
16	— 9	— 7	— 4½	40	42	40	Z W	Z	Z	Held. Betr.
17	— 3	— 1½	28. 9½	39	40	46	—	—	Z O	— R. W.
18	28. 10½	29. 0	29. 3	42	44	43	—	Z W	Z W	B. Noord. L.
19	29. 7	— 7¼	— 7½	40	43	44	—	Z t W	—	— Wind.
20	— 5½	— 8½	— 10	47	47	45	Z t W	W	W	—
21	30. 0	30. 0½	— 11	42	46	46	W	Z W	Z W	Held. Reg.
22	29. 10¼	29. 11	— 10½	45	46	45	W t Z	W	Z	— Betr.
23	— 8½	— 8	— 8	42	44	42	Z O	O	O	Mist Held.
24	— 7	— 5½	— 5	44	46	46	Z W	Z W	Z W	Betr. Reg.
25	— 7½	— 9	— 9	45	47	47	W	W	W	—
26	— 9	—	— 9½	46	50	49	Z W	Z Z W	—	Mist —
27	— 8	— 6¾	— 2½	46	51	50	—	Z t W	Z	Betr. —
28	— 2½	— 2¼	— 6	42	44	43	Z Z W	Z W	Z W	Wolk. R.
29	— 11	30. 0	— 11	41	42	40	N	N	N	Buijig.
30	— 10¾	29 11	30. 0	37	40	37	N t W	—	—	—
31	30. 1	30. 1	— 1	36	39	36	N W	N W	N W	— Hag. Sn.

Hoogste Barometer d. 30. 3½ }
Laagste Barometer d. 28. 9½ } middelb. d. 29. 6¼

Hoogste Thermometer gr. 51. }
Laagste Thermometer gr. 31. } middelb. gr. 41

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

AANMERKINGEN OVER DE PREDIKWYZEN IN 'T ALGEMEEN.

Aan de Heeren Schryveren der Hedendaagsche Vaderlandsche Letteroefeningen.

MYNE HEEREN!

SChoon de geleerde Bisschop BURNET, ten zynen tyde, reeds mogt schryven, tot lof van den smaak der *Engelschen* in den Prediktrant; „ de lastige manier van de Texten in onder„ deelen te splitzen is aan een kant gezet, en de onnoodige „ verklaaring van den Grondtext, en van de gewoone over„ zetting, zyn buiten gebruik gemaakt. De Toehoorders vin„ den geen behaagen meer, in het bybrengen van plaatzen, „ die maar door weinigen verstaan kunnen worden, en waar „ mede men voor deezen zyne Geleerdheid, op eene belach„ lyke wyze, poogde aan den dag te leggen. De zinspeelingen „ en opgesmukte uitdrukkingen hebben alle haare aartigheid „ verlooren, zodanig dat alle Predikatien tegenwoordig zyn „ gebragt, tot eene eenvoudige opening van den zin der woor„ den, door eenige korte ophelderingen van derzelver zamen„ hang met het geen voorgaat en volgt, mitsgaders van de „ deelen, waar uit de Text bestaat, waar by gevoegd wordt „ een duidelyk Vertoog der Leeringen, welke uit den Text „ voortvloeien, beschouwd in haaren aart, waarheid, en over„ eenkomst met de gezonde rede. Langs welken weg de „ Toehoorders in staat gesteld worden, zich zelven klaare „ denkbeelden te vormen, omtrent verscheide stukken van den „ Godsdienst, en wel de zulken, die het meest geschikt zyn „ naar hunne kennis en vatbaarheid, op 't welke dan nog „ Toepassingen volgen, dienende tot vermaaning, bestuuring, „ aanmoediging en vertroosting der Toehoorderen, alles, na „ dat de gelegenheid daar toe aanleiding geeft"; schoon, zeg ik, die agtenswaardige Bisschop dit voordeelig getuigenis geeft, en de Leerredenen van eenen TILLOTSON, CLARKE, SHARP, WATTS, DODDRIDGE, en anderen, tot voorbeelden en bewysstukken verstrekken, dat men in *Engeland* waarlyk op die wyze predikt, gelyk ook die Prediktrant daarom den naam van den *Engelschen Prediktrant* verkreegen heeft, moet dezelve

daar nog zo algemeen niet doorgedrongen, en aangenomen zyn, of men ſtaat 'er ook, by het openbaar onderwys, in de Christlyke Vergaderingen, andere wegen in, of maakt zich, die Leerwyze volgende, ſchuldig aan verſcheide misſlagen. Het een en ander bleek ons by het leezen der Voorreden van WILLIAM ENFIELDS *Preacher's Directory*, in den voorleden Jaare, te *Londen*, uitgegeeven. Hy deelt ons, aangaande den Prediktrant daar in, eenige Aanmerkingen mede, welke wy het der moeite waardig en nuttig geoordeeld hebben te vertaalen. Geen beter plaats voor dezelve weetende, dan uw *Mengelwerk*, laaten wy dit Stukje, hier uit opgemaakt, UL. toekomen. Weest verzekerd van onze hoogagting.

Ik blyf.

UL. Dr. en Voorſtander.

P. S.

Misſchien is 'er geene Kunst, die meer onze aandagtige opmerking verdient, of meer verbeterd kan worden, dan de Predikkunst. Indien men overweegt, dat het groot oogmerk van deeze Kunst ſtrekt, om de Deugdsbetragting te bevorderen; dat de Onderwerpen, welke doorgaans van den Predikſtoel behandeld worden, van het uiterſte gewigt en het hoogſte aanbelang zyn; dat een groot aantal Mannen, uit hoofde van hun beroep, als openbaare Leeraars van den Godsdienst te voorſchyn treeden; en dat geen gering gedeelte van den tyd, door lieden van allerleien rang en ſtaat, beſteed wordt, in het aanhooren dier Leerredenen, is het blykbaar een allerwenschlykſte zaak te agten, dat de Predikkunst tot den uiterſten trap van volmaaktheid werd opgevoerd, voor welke zy vatbaar is.

Dat dezelve dit toppunt nog niet bereikt hebbe, mogen wy, met genoegzaamen grond, beſluiten uit de geringe indrukzels, welke de Leerredenen, over 't algemeen, maaken op de Toehoorders. — Dit moge, in de daad, deels toegeſchreeven worden aan dien Geest van onverſchilligheid, ten opzigte van de verpligtingen, die de Godsdienst ons oplegt, welke maar al te zeer een kennelyk en doorſteekend gebrek is der tegenwoordige Eeuwe, dit moge deels aan te merken zyn, als het onvermydelyk gevolg van Gewoonte en Hebbelykheid. Maar de weinige vrugt van het Prediken ontſtaat, niet geheel en al, uit deeze onvermydelyke oorzaak, en is niet te eenemaal te wyten aan de verbastering en ontaarting der tyden.

Men zal (hoop ik) het niet aanzien voor eene vermetele of onregtmaatige berisping dier Mannen, aan wier bediening men

men met rede het denkbeeld van eerwaardigheid en heiligheid gehegt heeft, en die, niet tegenstaande de hoonende smaad, welke zommigen hun, op 't onbillykst, zoeken aan te doen, in 't algemeen, misschien onder de agtenswaardigste en nutste Leden der Maatschappye verdienen geteld te worden, indien ik het waage te beweeren, dat de Leeraars mogelyk eenige der oorzaken van die onverschilligheid, met welke hunne Leerredenen ontvangen worden, zullen vinden in de gebrekkige wyze, op welke zy dezelve zamenstellen en voordraagen. — Wie, die den gewigtigen aart van de Onderwerpen der Leerredenen in aanmerking neemt, zal toestemmen, dat de Redenvoeringen, doorgaans, voor den Predikstoel gereed gemaakt, zo zeer geschikt zyn om de Harten der Menschen te treffen, en invloed te hebben op hunne Zeden, als men billykerwyze zou verwagten? Wie, die onze Kerken, onze Vergaderplaatzen ter handhaavinge van den openbaaren Godsdienst bezoekt, en agt geeft op de wyze, hoe de Leerredenen veelal worden voorgedraagen, en deeze vergelykt met de welspreekenheid der Oude *Grieken* en *Romeinen*, of zelf met die, welke nog gehoord wordt in de *Engelsche Raadsvergaderingen* en in de *Pleitzaalen*, zal een oogenblik in twyfel hangen om toe te stemmen, dat de Welspreekenheid op den Predikstoel, heden ten dage, zich in eenen zeer gebreklyken en onvolkomen staat bevindt? Zy, die de meeste moeite genomen hebben om dezelven te verbeteren, zullen misschien het best overtuigd weezen van de heerschende gebreken.

Het was, overzulks, zeer te wenschen, dat de beginzels van deeze Kunst in den grond en nauwkeurig onderzogt; dat de verscheide misslagen in 't Prediken begaan, en de schoonheden, daar in waargenomen, juist aangeweezen wierden; dat men zulke regels tot het opstellen en voordraagen der Leerredenen te neder stelde, als op waarneeming en ondervinding gegrond, en geschikt waren om daadlyk gevolgd, en te werk gesteld te kunnen worden: en, met één woord, dat men de Predikkunst, gelyk veele andere Kunsten van veel minder aangelegenheid, tot een geregeld Stelzel bragt. Wat 'er ook over dit onderwerp geschreeven moge zyn, niets is 'er tot nog toe over opgesteld, 't welk eene onderneeming van deezen aart noodloos maakt (*); en niemand, behalven de zodanigen, die genegen zyn

(*) [Deeze aanmerking mag, ten onzen aanziene, mede gemaakt worden, niettegenstaande 'er geen mangel aan getal van Boeken is, hier over handelende.]

zyn alle verbetering op te offeren aan eene valsche zedigheid, en gemaakte nederigheid, zal zodanig een bestaan, met gepaste oplettenheid en oordeel volvoerd, voor trots en veel vermeetend houden. Het is tegenwoordig myn oogmerk niet om een stuk van zo veel zwaarigheid en aanbelang te ondernemen. Ik zal niets meer doen dan verscheide gebreken, in de Predikwyze, aan den dag te leggen (*).

De Gebreken, op welke ik het oog heb, ontstaan voornaamlyk daar uit, dat de Leeraars, in de keuze hunner stoffen, dikwyls meer by toeval, of enkele verkiezing te werk gaan, dan dat zy een geregeld en wel geschikt plan volgen; en 'er niet genoegzaam op letten, om verscheidenheid in het zamenstellen hunner Leerredenen te brengen.

Eenige Leeraars zyn zo sterk gehegt aan, en bepaald tot hun byzonder Stelzel van Godgeleerdheid, dat zy zelden eenig Onderwerp kiezen, dan 't geen hun brengt om eenig geliefkoosd Artikel van hun Geloof te verklaaren, of eene Leere, welke zy voor eene Dwaaling houden, tegen te gaan. —— Alle andere Stoffen voor dor en ongewigtig, of gemeen en vrugtloos aanziende, bepaalen zy zich doorgaans tot een engen weg, welken zy in 't zoeken hunner Onderwerpen bewandelen: een weg waar op, zo 'er eenige weinige Bloemen zyn, eene groote menigte van distels gevonden wordt; zy leggen, alleen, by eene voorkomende gelegenheid en altoos zeer vlugtig, eene wandeling af in de ryke en vrugtbaare Velden van oefenende Godsdienst en Zedekunde.

Zommigen, zich tot een Grondregel voorgesteld hebbende (en buiten tegenspraak is het een zeer rechtmaatige Grondregel,) dat het groot einde, 't geen men in de Leerredenen moet be-

(*) [De gebreken, op welke de Eerw. ENFIELD byzonder doelt, zyn de zodanige, tot welker weering zyn Werk inzonderheid is ingerigt, het levert naamlyk een reeks van Onderwerpen op, geschikt om in openbaare Leerredenen verhandeld te worden, in eene zeer geregelde en onderscheide orde voorgesteld; met een voorraad van Texten voor ieder Onderwerp. Het is verdeeld in VIII Hoofdstukken. —— Het I. Over de Godheid. —— Het II. Over de Deugd en Ondeugd in 't algemeen. —— Het III. Over de Pligten van Godzaligheid. — Het IV. Over de Zamenleevings-deugden. — Het V. Over de Deugden van byzondere Persoonen. —— Het VI. Over de Christenheid. —— Het VII. Over de Geschiedkundige Onderwerpen. —— Het VIII. Over Stoffen by byzondere gelegenheden te verhandelen.]

bedoelen, bestaat in het bevorderen der Deugdsbetragting, maaken, in steede van breedvoerig stil te staan op de beginzels, de verpligtingen, en de onderscheide takken der Zedekunde, hunne Kerklyke Redenvoeringen bykans tot enkele algemeene Proeven over Deugd en Ondeugd, zonder zich bepaald te houden aan de Leering of het Stuk in hunnen Text byzonder bedoeld en daar in heerschende, zy hebben geen byzonder, geen bepaald oogmerk. —— Eene wyze om Zedelyke Leeringen mede te deelen niet min oordeelloos, dan of een Onderwyzer in de Kruidkunde het genoegzaam rekende zynen Leerling, dag aan dag, door tuinen, ryklyk voorzien van Planten, heen te leiden, zonder de moeite te doen om ze in haare byzondere rangen te brengen, en hem derzelver onderscheidingen en hoedanigheden te verklaaren.

Anderen worden 'er gevonden, die eenige weinige uitgezogte Onderwerpen hebben, over welke zy zich gewennen te denken en te schryven, en waar op zy, by aanhoudenheid, staan blyven, met eene kleine verandering in de wyze van voorstellen en uitdrukken, terwyl zy, door die handel andere Onderwerpen, niet min aangenaam en gewigtig, verwaarloozen; in de daad, zy zyn te vergelyken by iemand, die zyne gasten, den eenen dag voor den ander naa, dezelfde spyze, alleen in de toebereiding eenigzins veranderd en verscheiden, voorzet.

Met oogmerk om deeze misslagen te vermyden, en uit vreeze, dat, indien elke Leerreden eene afzonderlyke Verhandeling was, over een bepaald en byzonder Onderwerp, de voorraad van Stoffen tot Redenvoeringen ras zou uitgeput weezen, volgen nog anderen de wyze om over een Text te prediken, en verdeelen hunne Redenvoeringen in eenige deelen, niet naar aanleiding van het geen, in hun Text, boven al in aanmerking komt; maar volgens de onderscheiden zinsneden, die zich daar in opdoen. —— Door dit middel, 't is waar, brengen zy eene verscheidenheid van denkbeelden in één en dezelfde Leerreden: doch de verscheidenheid, in het doorgaand beloop hunner Predikatien, is, gelyk het my voorkomt, verre van zo groot te weezen, als men gemeenlyk verонderstelt. —— Zy, die deeze wyze van opstellen verkiezen, zullen doorgaans, welk eene nieuwigheid 'er mag schynen in het plan hunner Redenvoeringen, binnen korten tyd, tot dezelfde Onderwerpen, dezelfde hoofddenkbeelden, wederkeeren, en niet zelden tot dezelfde wyzen van uitdrukken vervallen. De rede hier van is, dat zy, die dus, ter vlugt, van het eene Onderwerp tot het ander overgaan, niet veron-

derfteld kunnen worden Meester te weezen van zulk eene verscheidenheid van denkbeelden, gevoelens en fpreekwyzen, omtrent één byzonder hoofdvoorwerp, als hy, die, in eene enkele Redenvoering, zich gewoonlyk tot één Onderwerp bepaalt, of nog nader tot het befchouwen van één Onderwerp uit een byzonder oogpunt, en alles aanwendt om het door te zien en in allen deele te ontvouwen, en de betragting daar van op de gemoederen zyner Toehoorderen aan te dringen.

De middelweg tusfchen deeze wyze van Leerredenen zamen te ftellen, en die algemeene Redenvoeringen over Deugd en Ondeugd, reeds vermeld, beftaat daar in, dat men, in elke Leerreden, een Hoofdonderwerp fteeds in 't ooge houdt, en eene éénheid van oogmerk bewaart. — Deeze Predikwyze is vatbaar voor eene veel grooter verfcheidenheid dan men in 't algemeen denkt. Het Beftaan en de Eigenfchappen van GOD; de Godlyke Voorzienigheid; de Natuur der Deugd; onze Verpligtingen om deugdzaam te leeven, en de Middelen daar toe ftrekkende; de Pligten van Godzaligheid, Maatigheid, Regtvaardigheid en Liefde; de Pligten in byzondere betrekkingen; de Blykbaarheden, de byzondere Leerftellingen, en de Pligten der Christenheid, alle deeze Hoofdftukken zullen ieder, in de onderdeelen befchouwd, eene groote verfcheidenheid van verfchillende Onderwerpen tot Leerredenen verfchaffen, die de oplettendfte aandagt van een Christen-Leeraar overwaardig zyn. — Deeze Onderwerpen, welke, in haaren aart, van elkander verfchillen, en eigenaartig Stoffen opleveren tot afgezonderde Redenvoeringen, zyn zo talryk, dat zy een yverig Leeraar veele jaaren lang werk kunnen geeven. Zy zyn zo talryk, dat, niet tegenftaande de groote menigte van Redenvoeringen, in de voorgaande en deeze Eeuwe, aan 't licht gegeeven: niet tegenftaande het algemeen aangenomen gevoelen, dat alle Onderwerpen tot Leerredenen reeds voor lang zyn uitgeput, het by de proeve zal blyken, hoe veele ftukken van weezenlyk belang tot hier toe, of geheel over 't hoofd gezien, of enkel ter loops en in 't voorbygaan aangeroerd zyn: de rede hier van is waarfchynlyk, dat zy, die Redenvoeringen in 't licht gaven, het veel al noodig oordeelden, dat deeze Voortbrengzels, welke zy het Gemeen mededeelden, een grooter maate van Geleerdheid en Oordeelkunde ontdekten, of een meerder zweemzel van Nieuwigheid hadden, dan de eenvoudige Leerredenen over Zedenkundige Onderwerpen toe laaten.

By aldien men deeze verfchillende Onderwerpen niet genoegzaam oordeelt, is het duidelyk dat het zelfde Onderwerp op

op verscheide wyzen kan behandeld en in verschillend daglicht gesteld worden; naar den smaak van den Schryver, of volgens de byzondere spreekwyzen voorkomende in den Text, ten grondslage der Redenvoeringe gekoozen.

Wyders kan men, in het Prediken, verscheidenheid brengen, door het ophelderen van Schriftuurlyke Geschiedenissen, Characters van Persoonen in de Gewyde Bladeren voorkomende, of Gelykenissen, en daar over zulke waarneemingen of aanmerkingen te maaken als zy eigenaartig opleveren.

Het is, in de daad, geenzins noodig, dat men de onderscheide Onderwerpen der Leerredenen in de orde van een Stelzel volgt. Een aaneengehegte reeks van Redenvoeringen, tot eene groote lengte uitgerekt, wordt doorgaans verveelend: en de zamenschakeling van denkbeelden, welke de Leeraar poogt te houden, wordt niet opgemerkt of door de Toehoorders schielyk vergeeten: eene vermengde Predikwyze is mogelyk, over 't algemeen, de aangenaamste en nuttigste. Zeer is het te wenschen, dat de Onderwerpen der Openbaare Redenvoeringen zo veel veranderd worden als de natuur der zaake wil gehengen; en dat de Leeraars aan elke geschikte Stoffe, waar over zy Leerredenen opstellen, zo veel aandagt en oplettendheid besteeden als 't gewigt daar van eische.

VERHANDELING OVER DE COLIEK VAN POITOU. Door R. WARREN, *M. D. L. van de K. M.*, *Gewoon Geneesheer des Konings van Engeland* &c.

(*Medical Transactions Vol. II.*)

DE Coliek van *Poitou*, van welke oorzaak zy ook mooge voortkomen, begint altoos met een gevoel van zwaarte of pyn, omtrent het hartenputje, verzelt van verloren eetlust, geelagtige kleur, een geringe trap van ziekte en van hardlyvigheid. De pyn klimt trapswyze en word schielyk heftig en gedurig. De Ziekte neemt byna in gelyke evenredigheid toe, en, met den tweeden dag derzelve, worden walgingen door menigvuldige brakingen van zeer scherpe slym en groene gal gevolgd. Het schynt den Lyder toe, als of de stoffe, uit de maag ontlast, onmidlyk van het pynlyke deel kwam, en de brakingen geeven hem by herhaling hope van eene ogenblikkelyke verligting; dog de pyn keert spoedig met even zoo veel geweld, als te vooren, te rug. De pyn heeft haar zitplaats al-

allermeest by het hartenputje, daar zy zomtyds, van 't begin tot het einde der ziekte, in één punt bepaalt blyft, hoewel zy menigwerf naar den omtrek van den navel dale en van daar wederzyds met zoo veel geweld schiete, dat de Lyders wegens een gevoel klagen, als of zy door midden gesneden wierden; van daar schiet zy naar den rug en lenden en nedergaande naar de blaas; volgens de rigting der pisleiders, zweemt zy naar de pyn, die een steen veroorzaakt: zy schiet zomtyds naar den balzak; de liesschen, dyen en beenen, of opklimmende naar de borst, schouders of armen, gelykt zy naar eenen zwaren aanval van jigt-pynen; in de uitwendige spieren altoos zoo eenen aanmerklyken trap van ligtgevoeligheid agterlatende, dat de Lyder het drukken der deekens of eene ligte aanraking van de vingeren, zonder veel pyn, niet verdragen kan. —— Het is aanmerklyk, dat twee afgelegene deelen des Lichaams zelden gelyktydig aangetast worden. Als de pyn in de maag is, zyn de beneden ingewanden gemeenlyk, en de uitwendige spieren, altoos vry. Indien de uitwendige spieren pynlyk zyn, zyn de maag en darmen volkomen vry, en de lyder beelt zig in, dat zyn ongemak geweken, of in eene andere ziekte verwisselt is; dog hy vind zig ras bedrogen, en word, ten einde van 2 à 3 uuren, de pyn, met geene minder heftigheid, dan te vooren, op haar oude zitplaats, den omtrek van den navel of het hartenputje, gewaar. Wanneer de pyn by den navel is, en de zieke van een gevoel klaagt, als of hy doorboort wierd, zyn de spieren van den onderbuik zomtyds ongelyk gezwollen, zomtyds worden zy met geweldige pyn, tevens met alle de Buik-Ingewanden, binnenwaards in 't *abdomen*, naar den rug-graat, getrokken. Het maakt geen verschil in welk gedeelte der Ingewanden de pyn zit, 'er is menigwerf eene, zeer aanmerklyke, volheid en opspanning van den onderbuik. De pyn wykt niet, en komt veelmalen in weinige ogenblikken te rug, gelyk in sommige Coliek-pynen, maar blyft eenige agtervolgende uuren gemeenlyk in den zelfden graad; zy verheft zig zomtyds en stilt nu en dan voor 2 à 3 uuren. De ringspieren van de blaas en aars lyden altoos, waar van eene scherpe droppelswyze pis-ontlasting en persing op den endeldarm zomwylen de gevolgen zyn: op andere tyden is 'er eene volslaage onmooglykheid, om pis te ontlasten, en eene zoo aanmerklyke zamentrekking van den *Sphincter Ani*, dat nauwlyks de pyp van een klisteer-spuit ingebragt kan worden. —— De brakingen, schoon zy door de Genees-middelen verligt zyn, duuren egter zoo lang als de pyn, of worden, als zy ophou-

houden, door bittere oprispingen en den hik gevolgt. Geene rillingen gaan deze ziekten voor, ook is zy in den beginne zelden met koorts gepaart, de puls, in weerwil van 't geweld der pynen, is zoo bedaart, als in den gezonden staat: naa den vierden of vyfden dag der ziekte word de puls rasser; dog ik denke, dat dit veel eer het uitwerkzel der aangewende middelen, als der ziekte is; want, als zy aan zig zelven gelaten word, hoewel 'er reeds sterke spanningen van den buik zyn, zonder afgangen in 5 agter een volgende dagen, word egter de puls niet rasser, nog 'er volgt eenig teken van ontsteeking. De pis is zo verschillende, dat men daar uit, zoo veel ik weet, niets kan opmaken. Zomtyds is zy van eene hooge kleur en helder, zomtyds heeft zy een bezinkzel, als van geschraapten rooden steen, op andere tyden een donker bruin zetzel; zy is zomwylen bleek, en laat eene witte wollige stoffe zakken. — De Ziekte ten einde lopende, is 'er gemeenlyk een pyn rondom de randen der voeten en aan 't einde van alle de teenen, welken dikwerf rood en gezwollen, en, op 't uiterlyk aanzien, als in het voeteuvel gesteld zyn. Even dus breekt 'er zweet met verligting uit, welke zomwylen, (gelyk my berigt is) met uitslag verzelt gaat. Ter dezer tyd word de lyder in de benedien Ingewanden eene nyping (een zeer verschillend gevoel, 't welk de lyder altoos kan onderscheiden van de Coliekpynen) met eene geneigdheid tot afgang gewaar, en, na dat hy ruime ontlastingen van veelzoortige afgangen, meestal van harde brokken, in gedaante naar Schaaps-keutels gelykende, tevens met zwarte en donkere slym, nu en dan met bloed vermengt, gehad heeft, word hy volkoomene verligting gewaar. Als het ongemak matig is, en op de beste wyze, welke ons bewust is, behandelt word, kan het egter zelden spoediger, dan in 4, 5, of 6 dagen verdreven worden, en heeft zomtyds langer tyd nodig: dog verzuimt, kwalyk behandelt, of zeer geweldig zynde, kan het weeken of zelf maanden duuren (hoewel het nu en dan voor weinige dagen gestilt zy) en eindlyk overgaan in eene byzondere lamheid der bovenste ledenmaten; dog, wanneer 'er doofheid, blindheid, ylhoofdigheid en aanvallen van vallende ziekte by komen, is 't doodelyk.

Deze ziekte heeft veele toevallen met de *dysenterie* gemeen, en als zy in den beginne door persing verzelt gaat, of, gelyk zomtyds, schoon zelden, gebeurt, door eene ontlasting van slym en bloed, dan is de eene van de andere ziekte niet, dan met zeer groote oplettenheid, te onderscheiden. De pyn egter in den loop verschilt van deeze daar in, dat zy een tyd

lang zoo egaal heftig niet is, en in weinige ogenblikken meenige keeren verdwynt en wederkeert; ook is de *tenesmus* veelzins een gevolg der loop, maar verzelt haar zelden van den beginne af.

Zoo ras de Ziekte toegenomen is, moet de Lyder een half pint warme Thee van Camomillen drinken, 't welk ogenbliklyk, tevens met eenige ſcherpe ſtoffe uit de maag, zal uitgebraakt worden. Na dat de maag in dezer voege 2 of 3 malen geſpoeld, en de Lyder daar door een weinig verligt is, moet hy ſpoedig 20 droppels van de *Tinct. thebaïca* in één once water of een pil van één gr. *Opium*, gebruiken, en dit om de 2 of 3 uuren, tot dat de pyn geweeken, of de Lyder in ſlaap gevallen zy, herhalen; als hy, eenige uuren geſlapen hebbende, ontwaakt en over pyn en ziekte klaagt, gelyk waarſchynlyk zal gebeuren, moet het gebruik van de Camomillen-Thee en Heulzap als vooren herhaalt worden. 24 Uuren, naa deze behandeling, is de pyn zomtyds aanmerklyk afgenomen, of 'er volgt eene korte ſtilſtand van dezelve, en de Lyder heeft eetlust. —— Deze tusſchenpozing moet waargenomen worden, om eenig geſchikt voedzel te geeven, 't geen egter niet voedzamer dan dun hoender-vleesch-nat of broodwater zyn moet: eene geringe hoeveelheid word tevens gegeeven, want, als de maag gevuld is, keert de ziekte ſpoediger, met verzwaring van alle toevallen, te rug: ook moet, of de Lyder al of niet voedzel gebruikt heeft, de pyn op nieuw aanvallende, dezelfde Genees-wyze van dag tot dag agtervolgd worden, niet alleen tot dat de pyn verdreeven, maar ook tot dat de ſpanning van het *abdomen* geweeken is, en 'er toevallen zig opdoen, die het einde der ziekte aankondigen. Deeze toevallen moet men niet wagten, voor den 3, 4, of 5 dag naa 't begin van de kuur, zelf zomtyds veel later. Als dan komen middelen, die den afgang verwekken, te ſtade; waar toe ik, in dezen trap der ziekte, de zagtſten de besten gevonden hebbe, zoo dat de ſtoelgang met meer gemak en in korter tyd, door 2 dragmen van het Engelsch Purgeer-Zout in water, of eene Infuſie van Sene-bladen, ontbonden en om de 2 uuren herhaalt, als met een, hoe genaamt, ſterk *Purgans*, bevordert zy. Ik gaf zomtyds, in plaatſe van dit Zout, om de 4 uuren, ½ dragma van het *Sulphur Præcipitatum* (a), in een ſlikbrok, zomtyds 1 dr. room van wynſteen, in water ontbonden, even dikwyls en nu en dan het *Oleum Ricini* (b).

Een

(a) *Pharm. Lond. pag.* m. 46.
(b) *Catapuitiæ Majoris.*

Een once van deze oly met 2 oncen water, en omtrent de helft van een ey-dooir, maken eenen drank, die gemaklyk ingenomen word, en zoo dikwyls, als de voorgemelde *Purgantia*, moet herhaalt worden: dog het is, myns ondervindings, meer, dan de andere middelen geschikt, om uitgebraakt te worden, en ik gelove, dat het om 't even is, welk *Purgans* men kieze, indien men agt geeft, dat het niet scherp zy, nog veele snydingen make: in 't algemeen moet de lyder open lyf houden, tot de darmen gezuivert zyn, en hy geen ongemak in dezelven gewaar word.

Als de pyn, naa de Buik-zuivering, op de plaats van den navel of het hartenputje wederkeert, moeten de *Purgantia* vermyd en het heulzap op nieuw gegeeven worden, en ten einde van één of twee dagen, zullen de darmen zoo eenen grooten overvloed van stoffe, als te vooren, ontlasten: maar als de afgang, ongeagt het wederkeeren van de pyn, voortduurt, zullen de toevallen en de ziekte van langer duur zyn. Indien de pyn, op de te vooren bepaalde hoeveelheid *laudanum* niet wykt, moet de gifte, tot zy voldoende zy, vermeerdert worden. Twee greinen *Opium* zyn 3 maalen in 6 uuren tyd met goed gevolg gegeeven. Dog, als eene matige gifte door den mond niet voldoende zy, zal men een *Clysma* uit 4 oncen Boom-oly en 40 droppelen *Tinct. Theb.* inspuiten, 't welk zomtyds meerder nut doet, dan eene dubbele hoeveelheid door den mond, 't welk, de pyn wederkeerende, herhaalt word. Ik hebbe dikwerf den buik met warm water laten stooven, met een olyagtig smeerzel, uit oly van foely en amandelen, uit camfer en heulzap bereid, laten wryven, en in andere gevallen met een groote pleister uit de *Theriaca Andromachi* laten bedekken, en by geval met weinig voordeel: men moet egter van uitwendige plaatsmiddelen niet veel verwagten, ook maakt de ligtgevoeligheid der spieren dezelven dikwerf ongeschikt. Een warm bad neemt ogenbliklyk de pyn weg, en de Lyder, zoo lang hy in 't water blyft, bevind zig volmaakt wel: dog, zoo ras hy uit het zelve is, keert de pyn met even veel geweld weder. Het schynt noodzaaklyk, dat de krampen, eenige uuren agter een, verdreeven worden, voor dat de darmen zig herstellen kunnen, en daarom kan het warm bad weinig nut doen, ten zy de lyder eenige agtervolgende uuren van het zelve gebruik make.

Dog, als de toevallen gantsch geweeken schynen, keeren zy dikwerf in weinige dagen te rug, als de Lyder zig schielyk aan koude bloot stelt, of zyn maag overlaat, en ik heb zomtyds de wederinstorting toegeschreeven aan een, al te vroegty-

tydig, gebruik van middelen, die afgang verwekken, namentlyk voor dat de krampen door het heulzap genoegzaam overwonnen waren.

Als, naa dat de Coliek herstelt is, de Ingewanden in eene goede gesteldheid zyn, en zonder eenige de minste prikkeling hare werking doen, zyn 'er geene Geneesmiddelen nodig. Dog de Lyder helt als dan over tot hardlyvigheid, en zoo lang deeze aanhoud, al was het maanden of jaren lang, is hy in gevaar van wederinstortinge. Om dit derhalven langs eenen gepasten weg te overwinnen, moet de Lyder, elken ogtend, 2 dragmen *Sal. Cath.* in ½ pint Pyrmonds-water ontbonden, gebruiken, en dezelfde hoeveelheid water tegen het middagmaal, zonder zout, drinken, of tweemaal daags 10 gr. *Lim. Mart*, en tegen den nagt 15 gr. *Pil. Ruffi*, of 's morgens en 's avonds, zoo veel *Crem. Tart.*, als tot matigen afgang vereischt word. Daar deze middelen ongenoegzaam waren, om de hardlyvigheid te overwinnen, hebbe ik de Wateren van *Bath* zeer dienstig bevonden, en, schoon de Ingewanden in 't byzonder dit water niet nodig hadden, scheen het egter den verzwakten Lyder, spoediger dan andere middelen, te herstellen.

Vermids men vooronderstelde, dat deze Ziekte door een scheident zweet, zomtyds van uitslag verzelt, of door eene ruime, van zelf ontstaande, ontlasting van afgang een einde nam; zyn de Geneeskundigen in een denkbeeld gevallen, om van daar hunne aanwyzingen tot herstel te rapen, en tragten ten dien einde, in 't begin der Ziekte, door hart-versterkende en zweet-middelen het zweet uit te dryven, of door de sterkst prikkelende *Cathartica*, welken zy konden verzinnen, afgangen te verwekken. In het eerste geval kreeg men toevallen van Koorts, die anders niet te voorschyn kwamen: in het laatste, neemt de pyn toe, en de middelen tot afgang bereiken zelden hun doel. De onophoudelyke neiging tot braken maakt alle *Cathartica* eenige dagen lang werkeloos, en prikkelende klysteeren vermeerderen de Vernauwing en Kramp der darmen: Indien de stoelgang egter door een of ander middel bevordert word, is de hulp, indien 'er beterschap op volgt, enkel voor eenen tyd; de hardlyvigheid blyft over, de ziekte word gerekt, en wykt zelden, voor dat middelen tegen den kramp gebezigt worden. Ik geloove voorzeker, dat deze ziekte met geene, hoe genaamde, scheidende ontlasting eindigt: dat het zweeten veroorzaakt word, om dat het lighaam van de pyn ontheeven is, en dat de stoelgang met gemak volgt op het einde der ziekte, om dat de kramptrekkingen geweeken zyn: daarom is het te vergeefs, een van beiden deze ontlastingen te willen gaande

de maken, voor dat zig zeekere toevallen opdoen. Ik hebbe, door verlangen om een eind aan de ziekte te zien, de *Purgantia* meer dan eens te vroeg voorgeschreeven, en altoos ondervonden, dat de ziekte daar door te langer duurde. Het *Opium* moet, in eene meerdere of mindere hoeveelheid voort gebruikt worden, tot dat de bovengemelde pynlyke toevallen overwonnen zyn, en als dan komen geene *Purgantia* te pas, ten zy de Lyders over neepen in de benedenste Ingewanden (welken een gevoel, zeer onderscheiden van de Coliek-pynen, veroorzaken, en het einde der ziekte altoos voorgaan) klagen. Als 'er geene *Diarrhæa* volgt, ('t geen ik maar tweemaal gezien heb) en de Lyder de wringingen in de darmen niet gewaar word, dan is de verligting bedrieglyk, en de ziekte zal schielyk op nieuw door de pyn aangevallen worden.

Als 'er geen Koorts is, zyn Aderlatingen nooit noodzaaklyk en zomtyds zeer nadeelig: deze ziekte schynt geene de minste eigenschap tot ontsteeking te hebben; ook is 'er geene reden van vreeze voor heet vuur in de Ingewanden, al duurde de hardlyvigheid veele dagen met eene sterke opspanning van den buik.

Het soulaas, dat het braken voor eenen tyd geeft, zoude den Geneeskundigen aanleiding tot het voorschryven van een braakmiddel kunnen geeven en de ruime ontlasting van groene en wankleurige stoffe, door dezen weg te weege gebragt, hem overreeden, dat zyn voorschrift oordeelkundig was. De byzondere prikkeling in deze Coliek veroorzaakt eene ryklyke afscheiding van deze stoffe, welke de mage zeer hindert, en deze afscheiding, die het heulzap gestilt zoude hebben, wordt bevordert door het vermeerderen der prikkeling, op het gebruik eens braakmiddels volgende, zoo dat daar door eene agtereenvolgende ontlasting van groene gal, by aanhoudenheid, te weege gebragt word, en men, zig vleijende de oorzaak weg te neemen, waarlyk alleen de ziekte verergeren zoude. Braakmiddelen verminderen noch de pyn, noch verkorten de ziekte: het eenigst ongemak egter, dat zy veroorzaken, is dikwerf alleen dat zy den Lyder lastig vallen, dog zomtyds verwekken zy Stuiptrekkingen en ylhoofdigheid. Een halve pint Camomillen-thee, dikwyls herhaald, doet gemeenlyk de maag ontlasten, 't geen zy inheeft, en geeft, zonder het minste ongemak, zoo veel verligting, als de meest geroemde Antimoniale braakmiddelen: het schynt even zoo veel te doen, als vereischt word, het dryft de beleedigende stoffe, die reeds in de maag zit, uit, zonder door nieuwe prikkeling iets meer bovenwaards te lokken. Ik weet wel, dat deze ziekte herstelt

ftelt is door brakingen, fterke *Cathartica* en prikkelende klyfteeren; doch deeze manier is zomtyds gevaarlyk en altoos lastiger en pynlyker, als de boven befchreevene.

In Juny 1752, wierden 32 Menfchen, onder het gevolg van den Hertog van *New Castle*, toen te Hanover zyn verblyf houdende, door de Coliek van *Poitou* aangevallen, naa dat zy, als eenen gewoonen drank, gebruikt hadden witte wyn met loodkalk vervalscht. De ziekte, in den beginne niet wel gekent zynde, en de gewoone gevolgen van geweldige pyn en fterke hardlyvigheid zig opdoende, nam men toevlugt tot Aderlatingen, Klifteeren en verfchillende zoorten van Buikzuiverende middelen, waar door alle toevallen verergert wierden.

Allen wierden op even gelyke wyze door de ziekte aangetast, één uitgezondert, by wien de eerfte aanval begon met een *paroxysmus epilepsiæ*. Zoo fpoedig, als dit toeval geweeken was, klaagde hy over pyn in de darmen: deze geëindigt zynde, wierd zyn hoofd weder aangedaan: daar op volgden trekkingen, als in de *Vitus*-dans, en hy ftierf epileptiek, in minder dan een etmaal naa den eerften aanval.

Drie hadden Koorts van 't begin tot het einde der Ziekte; de overigen waren tot den 4 of 5 dag volmaakt vry van Koorts, wanneer de pyn begon te ftillen en de Puls-flag rasfer wierd, als in den gezonden ftaat.

Zommigen klaagden, dat haar mond en keel, door de fcherpte van de uitgebraakte ftoffe, verzweerde. Vier ondergingen eene kwyling, eenige uuren 's daags, en zeiden, dat de pyn, ftaande deze ontlasting, vermindert was.

Meenigen derzelven zweeteden zeer fterk even voor dat de ziekte eindigde, en weinigen kreegen uitflag van roode en witte puistjes, welken zeer vuurig waren en boven maten jeukten.

Een was ylhoofdig, en wierd in die gefteldheid in een warm bad gezet, herkreeg zyne zinnen terwyl hy in 't water zat, en bevond zig eindelyk volmaakt wel.

Allen ftorteden in, 4 of 5 dagen, naa dat zy herftelt fcheenen.

Een meenigte onderging de ziekte drie, en zommige weinigen vyf malen. Het is vry waarfchynlyk, dat de oorzaak der ziekte niet ontdekt, noch eene meer gezonde drank, in plaatze van de vervalschte wyn, is aangepreezen, voor dat de ziekte eenigen tyd geduurt had: de wederinftortingen wierden toegefchreeven aan eene te fchielyke blootftelling aan den vogtigen en koelen dampkring of aan 't overbodig eeten.

De wyze van Geneezing verfchilde weinig van de boven befchreevene, uitgezondert dat elken nagt een klyfteer uit oly en brui-

bruine zuiker ingespoten, en om de 6 uuren een lepel vol oly van amandelen, met 2 dragmen stroop van Limoenen-sap, gebruikt wierd. De spyze bestont uit garsten-soupe, garsten-podding met korenten en broodwater.

Een van deeze lyderen stortte 2 jaren later in, de aanval was sterk, hy wierd op de boven beschreevene wyze behandeld, en is zedert gezond gebleeven.

Een ander kreeg eerst naa vyf jaren eenen nieuwen aanval, zedert welken tyd hy negenmaal is aangetast, en die zich nu in den sleependen staat der ziekte, met verlamde vingers van beide handen, bevind. Het is aanmerklyk, dat die mensch, zedert den aanval in 1752, altoos hardlyvig geweest is, uitgezondert onder het gebruik der wateren van Bath.

Een stierf aan de Coliek; 5 stierven naderhand aan andere ziekten; 26 zyn nog in leven, en een alleen is lam geworden.

Aen de Heeren Uitgeeveren der Hedendaegsche Vaderlandsche Letter-Oeffeningen.

MYN HEEREN!

BYgaende korte verhandeling over de voordeelen van alle zoorten van Graen-zaeden in de grond te brengen door middel van een Boorploeg (*); overgenomen uit het Werk van Doctor HUNTER, *The Georgical Essays* genaemt, uit het Engelsch vertaeld; word UEd. toegezonden, om dezelve (zoo ze het waerdig geoordeelt word) in uwe nuttige Letter-Oeffeningen te plaetsen; ten einde de aendagt onzer Vaderlanderen over dat onderwerp meede op te wekken; en in deze tyden van algemeene Schaersheid, alle hulpmiddelen by de hand te neemen om de aenkweeking deezer onontbeerlyke Gewassen, door menschelyk vernuft en schranderheid tot grooter volmaektheid te brengen.

Ik blyve met alle hoogagting,

UE D. W. Dienaer.

AGRICULTURÆ AMICUS.

(*) Het Engelsche woord *Drillplow* hebbe ik best geoordeelt door *Boorploeg* te vertaelen, en in de Verhandeling te gebruiken; schoon het bedoelde werktuig by ons eigentlyk meerder bekent is, onder den naem van *Zaykasse*.

DE

DE VOORDEELEN VAN HET ZAYEN MET EEN BOORPLOEG EN ZAYKAS. Aangeweezen door Doctor HUNTER van *York*.

DE Ontleedkundige nafpeuring der Worteltjes van Tarwe en ander Graen heeft my overtuigt van de noodzakelykheid om alle zoorten van Zaeden op een bepaelde diepte, in of onder het oppervlak der Aerde, te plaetfen; ten einde dezelve fterke en gezonde planten te doen voortbrengen. Met dit verftandig oogmerk heeft men een verfcheidentheid van Boorploegen uitgedagt en aengepreezen, maar uit hoofde van de kosten om dezelve te laeten maeken, en de uitterfte zaemengefteldheid van derzelver deelen, is 'er tot nog toe geen werktuig van dat zoort uitgedagt, 't geen hoope geeft dat het in een algemeen gebruik zal komen.

Wanneer ik van de Boorploeg fpreeke, zoo hegt ik 'er het denkbeeld niet aen, om dezelve met een Paerdefchoffel te laeten werken; ik ooge 'er hier alleen op als een werktuig, om het land in evenwydige of in ryen van gelyken afftand te bezaijen, 't welk door middel van een Voor te openen, het zaed te ftorten, en het zelve tevens te overdekken, het land met planten bezet, even als wanneer het zelve met de hand bezayt wordt. Het graen met de hand gezayt, en met de Egge overdekt, is op verfchillende dieptens in de Aerde geplaetst; het zaed fpruit gevolglyk op verfchillende tyden uit, en brengt een ongelyk gewas voort. Wanneer Garst laet gezayd word, en 'er een droogte op volgt, dan komt, het geene 'er van in de vogtige grond is begraeven, fchielyk voor den dag, terwyl het gene, dat digt aen de oppervlakte geleegen is, door de hette van de zon geblaekert word, en geen groei krygt, ten zy de grond door overvloedige reegenvlaegen bevogtigt word. Dit veroorzaekt een ongelyk gewas; een toeval, daer de Garst byzonder aen onderheevig is. De zelfde aenmerking, maer in veel hooger graed, kan men omtrent het gewas van de Knollen maeken: het gebeurt dikwils dat de Boer genoodzaekt is, het zaed in zeer droog weder te zaijen; in hoope van 'er fchielyk een reegen op te zullen krygen, en dat hy het zelve overrolt of overdekt met een ligte Egge. Wy zullen veronderftellen, dat, tegen zyn verwagting, het drooge weeder aenhoud; het zaed, zeer nae aen de oppervlakte leggende, kan zonder reegen niet uitloopen, de Boer is verleegen met deze te leur ftelling, maer ftelt zig fchielyk te vrede, met een vul-

volmaekte gelatenheid in 't geene hy denkt de wille des hemels te zyn; daer de geesfel, die hy gevoelt, niet aen de schikking der Voorzienigheid, maer aen zyn eige onkunde moet toegeschreeven worden; hadde hy oordeelkundig het zaed in de vogtige grond met de Boorploeg begraeven; of het zelve wel met de gemeene Egge ondergerold, zyn zaed zoude ter behoorlyker tyd zyn opgekoomen, en zyn gedaenen arbeid rykelyk betaeld hebben.

Die Man die verwagt, dat het zaed alleen door de warmte zal opkoomen, weet zeer weinig van de onveranderlykheid der Natuur-wetten; vogtigheid en warmte, wanneer ze te zaemen vereenigt zyn, ontwikkelen de deelen der stoffe, in het zaed zeer nauw verbonden; en brengen, door een zoort van gisting, de leevensbeginzelen in werking.

De Landbouwer, die deeze verheevene waerheden kent en betragt, zal zeer dikwyls zyn gebrek van wel gelukking, in zyn gebrek van genoegzaeme kundigheid, ontdekken. Zoodaenig een man zal zig nooit over de Voorzienigheid beklaegen; maer zal, in 't midden der tegenspoedige rampen van ongunstige Jaergetyden, altoos met vertroosting en genoegen naer de Godheid opzien.

Aenmerkingen over dit verheeven Onderwerp kan men niet gemaklyk aen het verstand van gemeene gemoederen brengen; meer bekende en vatbaere wyzen van onderrigting zullen in 't algemeen beeter verstaen, en aengenaemer ontfangen worden; alle Menschen zyn geen Wysgeeren.

In het jaer 1769, liet ik een omtuind stuk Land van 15 Acres voor Knollen klaer maeken, het Land was, wat ligtheid betreft, in een zeer goede gesteldheid, en zeer wel bemest. Op den 24 Juny, liet ik 14 Acres van dit veld met de hand bezaijen; en het zaed met een ligte Egge overrollen, de overblyvende ééne acre liet ik op dien zelfden dag met de Boorploeg bezaijen, laetende 14 duimen ruimte tusschen iedere ry, en de kouter omtrent 2 duimen diep snydende. Het land was ten tyde van deze bezaijing ongemeen droog, 't geen my aenleiding gaf om de proeve met de Boorploeg te doen, weetende dat ik door dezelve het zaed in de vogtigheid der grond konde plaetsen. Naer den tyd van bezaijing, tot aen den 15 July, had men een aenhoudende droogte, waer door het met de hand gezayde niet voor den dag kwam, als omtrent den 8sten van die maend, op welken tyd de met de Boorploeg gezayde Knollen in vollen blad stonden, zynde den 6den dag na hunne zaijing boven de grond gekoomen. In de droogste Jaergetyden zyn wy verzeekert, op de diepte

van 2 duimen of minder, een genoegzaeme vogtigheid te zullen vinden om het zaed te doen uitſpruiten; wanneer dat eens volbragt is, zal een geringe graed van vogtigheid het werk van groeijing voortzetten; en de teedere plant tot boven de oppervlakte van de grond brengen. By aldien uitermaeten droog Weeder den Boer, gewoon met de hand te zaijen, verpligt zulks laet te doen, heeft hy geen gelegentheid ten tweedenmaele te zaijen; wanneer hy de zwarte vlieg in zyn land krygt. De Boorploeg beveiligt hem in een zeekere graed tegen dit ongeluk, door hem geheel en al meester te maeken over de droogte of vogtigheid van 't Jaergety.

Ik behoeve de uitſteekenſte nuttigheid van de Boorploeg tot het Knollen-zaed alleen niet te bepaelen; het is een allernuttigst werktuig, om alle zoorten van Graen te zaijen; door het zaed op een gelyke diepte in de grond te brengen, verzeekert het een gelyk gewas in alle omſtandigheden van het Weeder. Maer dit is de eenige aenmerkelyke waerde niet voor den Landbouwer; het beſpaert hem daer en boven byna de helft van zyn zaed, 't geen een voorwerp van belang voor den Zayboer is.

Om op dit onderwerp duidelyk verſtaen te worden, bidde ik in aenmerking te neemen; dat ik hier de Boorploeg niet aenpryze, als een goed werktuig om Knolzaed meede te zaijen, ten zy, wanneer het weeder zoo droog en heet is, dat het den Landman reeden geeft om nadeel te verwagten, van de laete uitbotting van het zaed. Wanneer het Weeder voor de uitſpruiting in tegendeel gunſtig is, dan is het zaijen met de hand te verkiezen, dewyl het zelve ſpoediger en min kostbaer is. En wanneer de Landbouwer verkiest van de groote of door een Paerd bewerkt wordende Wied-ſchoffel gebruik te maeken, dan moet men de Boorploeg in alle Jaergetyden aenbeevelen, om reeden dat dezelve het zaed in ryen verdeelt. De kouter moet dieper of ondieper geplaetst worden, naer maete van de droogte of vogtigheid van 't Jaergety.

Ingevalle ik myn gevoelen moest opgeven, over de beste manier om Knollen te teelen, zoude ik geen oogenblik in beraed ſtaen, om my ten voordeele van de Boorploeg en Paerdeſchoffel, met tusſchenruimtens van 3 voeten, te verklaeren: maer een uitvoerige verhandeling over dit onderwerp valt niet in het denkbeeld van deze tegenwoordige proeve: dewelke maer alleen betreklyk is, tot de Boorploegs Landbouwinge in eevenwydige ryen, zonder de Paerdeſchoffel 'er by in aenmerking te neemen.

Heb-

Hebbende genoegzaem aengetoond de noodzaekelykheid, om het Knollezaed diep genoeg in de grond te brengen, by een buitengewoone droogte; zoo zal ik nu overgaen tot een Proeve op Garst gedaen; met oogmerk om het zaijen van dat Graen, zoo wel als van alle anderen, met de Boorploeg aen te pryzen, in voorkeur boven de gewoone manier.

In de Lente van 't Jaer 1769 zayde ik een Acre Garst met de Boorploeg, in even gelykwydige ryen; in een stuk Land, 't geen op denzelfden dag met diergelyk Graen, in de gewoone manier, bezayt was. Dit laetste nam drie Bushels of Schepels per Acre (circa een half Morgen); het eerste vereiste niet meer dan 6 pecks of 1½ bushel; deze omstandigheid is opmerkenswaerdig. De met de Boorploeg gemaekte Voorens waren agt duimen van een verwyderd; en het Zaed was omtrent 2 duimen diep in de grond gebragt; het Acre was met de Boorploeg in een uur afgezayd; en het scherpste gezigt zoude geen enkel Graentje boven de grond hebben kunnen ontdekken. In 't opwassen scheen de geboorploegde Garst groender, en droeg een breeder blad, dan de met de hand gezayde. Wanneer de Airen, het gantsche stuk lands door, gevormd of gezet waren, konde men duidelyk onderkennen, dat de Airen van de geboorploegde Garst, zeer nae, een half duim langer dan de andere waren; en het Graen scheen voller en beeter gevoed. Deze verschyning veroorzaekte een algemeene verwondering; en ik bekenne, dat ik in 't begin verlegen was, om reden te geeven van dit oogenschynlyk verschil.

Myne gedagten gaen laetende over zommige Proeven, die ik genomen hadde, met de Wortels van Tarwe, gaf zulks my aenleiding, om zommige Wortels van de geboorploegde, en met de hand gezaide Garst op te graeven; en ik was aengenaemlyk verrast, de oorzaek van het verschil in de Wortels te ontdekken. De buis van gemeenschap tusschen de Zaed- en Kroon-wortelen van de geboorploegde Garst was aenmerkelyk langer, dan die van met de hand gezaide. Op deze verschyning was ik overtuigt, dat de langte van de Air, en de kragt van de halm, voornamentlyk hier van afhing. Zonder eenige bekentheid op deze eenvoudige werktuigelykheid, is het onmogelyk voor den Landbouwer, een genoegzaem denkbeeld omtrent de groeijing van 't Graen te hebben; en geeft het tot verwondering, dat zoo een allerklaerblykelykste waerheid tot nog toe de opmerkzaemheid der Natuur-Onderzoekeren, heeft kunnen ontslippen.

Het voortbrengzel van 200 vierkante ellen, zoo wel van de geboorploegde, als van met de hand gezayde Garst, wierd

zorgvuldig t'huis gebragt, en naderhand uitgedorst; de geboorploegde leeverde, zeer nae, een vyfde gedeelte meerder dan de andere in de maet uit; en dewyl het een kragtiger en schoonder korrel was, woog het zelve 24 op ieder Schepel zwaerder. Door de ondervinding, die ik van de Boerploegs-zaijing gehad hebbe, kan ik dezelve als een zeer reedelyke en verstandige handelwyze aenpryzen; maer gelyk zy veele ongemakken heeft te overwinnen, zoo vereist zy ook noch een eigentlyk Werktuig, 't geen den Boer weinig geld moet kosten, en de vereistens van sterkte en eenvoudigheid heeft, om zig aen te pryzen. Het tegenwoordig bekende Werktuig kan op geenerleie wyze in de handen van gemeene Boereknegts of Arbeiders gestelt worden: zoo wy oit zoo gelukkig zyn, van deze hinderpael uit den weg geruimt te zien; is het zeer waerschynlyk, dat alle zoorten van Graen met de Boerploeg, of in ryen zullen gezayd worden. De Tarwe, op zoo een wyze wassende, heeft een veel vryer lugt, en de Boer heeft gelegentheid om met de hand te schoffelen en te wieden, zonder het groeijende Gewas te benadeelen; dit is een onderwerp van het uiterste belang, in de Teeling van Boonen en Wintergraen. Tarwe, door de Boerploeg in de grond gebragt, is niet onderheevig, nae sterke Vorst, uitgeworpen te worden; de Zaywortel verstrekt aen dezelve voor een Plegtanker; dit is een aenmerking van een groot gevolg voor een Landbouwer.

Veel meerder zoude men over dit keurig en gewigtig gedeelte der Landbouw kunnen zeggen; maer ik vleije my zelven, dat deeze losse gedagten tot middelen zullen verstrekken, om de aendagt van anderen, die tyd en kundigheden hebben, op te wekken. Nae het geene ik hebbe opgegeeven, zal het onnoodig zyn aen te merken, dat ik in deze Proeven my alleen hebbe voorgestelt, de aenpryzing der Boorploeg ter bezaijing van het Land, in even gelykwydige ryen; in de plaets van het zelve met de hand, op de gewoone wyze, over het Land te verspreiden. De Boorploeg, wanneer dezelve teffens met de Paerdeschoffel vereenigt word, maekt een gantsch verschillend Leerstelzel uit; waer in zeer veel verdienste is geleegen; wanneer het zelve met oordeel bestierd word.

Het kan niet oneigen zyn alhier tevens aen te merken, dat de meeste Heeren, die het Algemeen begunstigt hebben, met vergelykende Proefneemingen, tusschen de Boorploegs-zaijing in even gelykwydige ryen, en de gewoone of oude manier van handzaijing, eene oneigene afstand tusschen de ryen verkooren; en door dat middel hunne vergelykende Proeven onbeslissende gemaekt hebben. De algemeen genoomene afstand is

den voet; 't welk niet alleen het groeijen van onkruid te sterk zal bevorderen; maer ook te veel grond doen missen. De afstand behoort noit meerder dan agt à negen duimen te zyn; en dan zoude een vergelykende Proeve beslissende zyn, zoo namentlyk beide de wyzen, in den allervolmaektsten en voordeeligsten trant bestierd werden.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN DOD-AARS OF WALG-VOGEL; DEN EENZAAMEN VOGEL, EN DEN VOGEL VAN NAZARE.

(Volgens BUFFON.)

In 't algemeen merkt men de Vlugheid aan als eene natuurlyke Eigenschap der Vogelen; maar indien men deeze tot een weezenlyk kenmerk van dit Geslacht wilde stellen, zou de *Dodaars* geen regt hebben om daar onder geteld te worden: want, wel verre van ons eenige Vlugheid te vertoonen, in gestalte, of beweeging, schynt hy volstrekt geschaapen om ons een denkbeeld te geeven van de loomste aller bewerktuigde weezens. Verbeeld u een vast Lichaam, omtrent vierkant van gedaante, onderschraagd door twee zeer dikke en zeer korte pylaaren, hier op vertoont zich een Kop zo zeldzaam, dat men het zou neemen voor de grillige uitvinding van eenen die grappige figuuren schildert: deeze Kop gedraagen op een sterken en als met een uitwas bezetten hals, bestaet bykans uit een vreesselyken Bek, en daar in twee groote zwarte Oogen, van een witten cirkel omringd; de opening der Kaaken strekt zich veel verder uit dan de Oogen en bykans in de Ooren toe. Deeze twee kaakebeenen, hol op 't midden der langte, dikker aan beide de einden, en aan 't punt de een dus de ander zo omgeboogen, gelyken twee scherpe lepels, die op elkander slaan, de holle zyde na buiten gekeerd. Dit alles zamengenomen levert een dom en vraatagtig uitzigt op, 't geen, om de mismaaktheid nog te vermeerderen en te voltooijen, vergezeld gaat van een kring vederen, die den omtrek van het grondstuk des Beks volgende voor in een punt zamenloopt, en dus het aangezigt, als een kaper, omringt, uit hoofde van welke byzonderheid men deezen Vogel den naam gegeeven heeft van den *Gekapten* of *Gekaperden Zwaan*.

De kloekheid van gestalte, die kragt in de Dieren veronderstelt, brengt hier niets anders dan zwaarte voort, de *Struisvogel*, de *Toujou*, en de *Kasuaris* kunnen niet meer vliegen dan

 de

de *Dod-aars*, doch zy hebben het vermogen van snel te loopen: de *Dod-aars* daar en tegen schynt onder zyn eigen last te bezwyken, en nauwlyks zich zelven te kunnen draagen. Hy is onder de Vogels even als de *Luiaard* onder de Viervoetige Dieren. Men zou zeggen dat hy zamengesteld is van een logge en werklooze stoffe, of waar in de leevende deelen zeer gespaard zyn. Hy heeft Vleugels, doch zeer korte en al te zwak om hem in de lugt op te heffen. Hy is van een Staart voorzien; maar dezelve is zonder evenredigheid en kwalyk geplaatst: men zou den *Dod-aars* veelligt houden voor een *Schildpad*, die zich bedekt hadt met de afgelegde vederen eens Vogels. De Natuur schynt, met hen deeze onnutte cieraaden te schenken, aan het ongemak der zwaarte, de mismaaktheid der beweeginge toegevoegd, en die traagheid nog aanstootlyker gemaakt te hebben, door ons te doen denken, dat het een Vogel is.

De eerste *Hollanders*, die deezen Vogel zagen op het Eiland *Mauritius*, tegenwoordig *l'Isle de France* geheeten (*), noemden hem *Walg-vogel*, zo van wegen de afschuwelykheid zyner gedaante, als uit hoofde van den kwaaden smaak van zyn vleesch. Deeze Vogel is zeer groot, en wordt in kloekheid van gestalte alleen overtroffen door den *Struisvogel*, den *Touyou* en den *Kasuaris*, en gaat daar in den *Zwaan* te boven.

De Heer BRISSON geeft het voor een der kenmerken van den *Dod-aars* op, dat hy het benedenste gedeelte der Pooten kaal hebbe; ondertusschen komt hy in de Afbeeldingen van EDWARDS voor, als tot beneden aan de voeten toe gevederd. Het bovenste gedeelte van den Bek is gansch en al zwart, uitgezonderd op de kromte van het haakagtig deel, waar men een roode plek vindt; de Neusgaten zyn bykans op 't midden zeer naby de twee dwarsse kreuken, die zich te dier plaatse vertoonen.

In 't algemeen zyn de Vederen van den *Dod-aars* zeer zagt; grauw is de heerschende kleur; doch donkerst aan 't bovenste gedeelte, en beneden aan de Pooten, ligter beneden en onder aan den buik. Onder de Pennen der Vleugelen, vindt men geele en witte, desgelyks ook onder die van den Staart, welke ge-

(*) De *Portugeezen* hadden voorheen dit Eiland *Ilha de Cirne*, dat is het *Zwaanen Eiland* geheeten; waarschynlyk om dat zy 'er *Dod-aarssen* gezien hadden, die zy voor *Zwaanen* namen. CLUSIUS *Exotic.* p. 101.

gekruid schynen, en maar een klein getal uitmaaken. CLUSIUS telt 'er geen meer dan vier of vyf.

De Pooten en de Vingers zyn geel, en de Nagels zwart; aan elke Poot zyn vier Vingers, drie staan voor, één agterwaards: en de laatstgemelde is met den langsten Nagel voorzien. Zommigen hebben beweerd, dat de *Dod-aars* in de Maag een' Steen hadt zo groot als een vuist, en men heeft geenzins verzuimd daar aan dezelfde oorzaak, en dezelfde krugten, toe te schryven als aan de *Bezoar-steenen*. Maar CLUSIUS, die twee deezer steenen, van verschillende grootte, gezien heeft, denkt dat de *Dod-aars* dezelve hadt ingeslokt, gelyk de Graan-eetende Vogels doen, en dat ze dus geenzins in de Maag gevormd waren.

Op *Isle de France* en *Bourbon*, en waarschynlyk op de vaste kust, daar aan digst by geleegen, schynt de *Dod-aars* alleen gevonden te worden; doch ik weet niet, dat een Reiziger zegt ze elders, dan op die twee Eilanden, gezien te hebben.

De *Eenzaame Vogel*, van welken LEGUAT en CARRE', in hunne Reisbeschryvingen spreeken, en de *Vogel van Nazare* door CALICHE, in zyne Beschryving van het Eiland *Madagascar* vermeld, hebben beide veel overeenkomsts met den *Dod-aars*; doch verschillen 'er ook van, in veele opzigten: ik oordeel my verpligt daar van te moeten bybrengen, 't geen 'er de Reisbeschryvers van zeggen: naardemaal, indien deeze drie benaamingen, maar éénе soort van Vogelen betekenen, de onderscheide berigten zullen dienen, om de Historie daar van te vollediger te maaken; of, indien zy, in tegendeel, drie onderscheide soorten aanwyzen, zal 't geen ik bybreng kunnen aangemerkt worden, als een begin van elks Natuurlyke Historie: of, ten minsten, als eene aanwyzing van nieuwe soorten, die nog nader moeten onderzogt worden, even gelyk men op de Landkaarten, de onbekende Landen even aanstipt. In alle gevallen, zal het tot eene raadgeeving strekken aan de Natuurkundigen, die zich in staat bevinden om deeze Vogels nauwkeuriger waar te neemen, indien het mogelyk is, te vergelyken, en ons daar een onderscheidener en bepaalder beschryving van te geeven: enkele vraagen, over onbekende zaaken voorgesteld, zyn, dikwyls, meer waard geweest, dan eene ontdekking.

De *Eenzaame Vogel* van het Eiland *Rodrigues* is een zeer groote Vogel, naardemaal men Mannetjes gevonden heeft, die vyf en veertig ponden haalden: de Pluimadie der Mannetjes is doorgaans grauw en bruin, by de Wyfjes heeft nu het bruine, dan eens het geelagtig blonde de overhand. CARRE

 be-

berigt dat de Pluimadie deezer Vogelen veranderlyk van kleur is, naar den geelen trekkende; 't welk met de kleur der Wyfjes overeenkomt, hy voegt 'er nevens, dat deeze Vogel hem verwonderlyk schoon voorkwam.

Aan 't bovenste van den Bek hebben de Wyfjes eene soort van kapzel, even als de Rouwslip of Floersche Kaper eener Weduwe. De Vederen verheffen zich van wederzyde op de borst in twee blanke uitpuilingen, die wel eenigzins naar een Vrouwe boezem zweemen; de Vederen aan de Dyen, schulpswyze gerond, maaken eene schoone vertooning, en de Wyfjes, als waren zy haarer schoonheid bewust, zyn onophoudelyk bezig, om met den Bek de vederen te netten, en in de allerjuistste schikking te houden. Zy hebben, volgens LEGUAT, een deftige en tevens bevallige houding, en die Reiziger verzekert, dat dit schoon voorkomen meenig een deezer Vogelen het leeven bespaard hebbe. Indien dit zo is, en de *Eenzaame Vogel* en de *Dod-aars* van dezelfde soort zyn, moet men toestaan, dat 'er, wat de houding en de gestalte aanbelangt, tusschen het Manuetje en het Wyfje, een zeer groot onderscheid is.

Deeze Vogel heeft eenige overeenkomst met den *Kalkoen*. Hy zou 'er de Pooten en den Bek van hebben, indien de eerstgemelde niet hooger waren, en zyn Bek niet wat meer gekromd en haakig was: desgelyks is zyn hals, naar evenredigheid, langer. De Oogen zyn zwart en leevendig, de Kop is zonder Kam of Kuif. Hy heeft bykans geen Staart; en zyn agterste, dik en rond byna als het gat van een Paard, is bekleed met dekvederen.

Van de Vleugels kan de *Eenzaame Vogel* geen gebruik maaken om te vliegen; doch ze doen hem dienst in andere opzigten. Het Vleugelbeen is aan 't einde met een knobbel voorzien, welke hy onder de pluimadie verbergt, en dient tot twee einden. Voor eerst, om zich te verdeedigen, gelyk hy dit ook met den Bek doet; ten anderen, weet hy dezelve twintig of dertig maalen, in den tyd van vier of vyf minuten naar denzelfden kant rond te draaijen: op deeze wyze, zegt men, roept het Manuetje de overige, en maakt dus een geluid als dat van een *Steensmetzer*, 't welk men op den afstand van twee honderd schreeden kan hooren.

Zeldzaam ziet men deeze Vogels in menigte by elkander, schoon de soort talryk genoeg is: eenigen willen, dat men 'er zelden twee by een vindt.

Zy zoeken eenzaame plaatzen op, om Eijeren te leggen en te broeden, en vervaardigen hun Nest van Palmboombladeren te-

ter hoogte van een en een halven voet, op elkander gehoopt. Het Wyfje legt in dit Nest één Ey, veel grooter dan dat van een *Gans*, het Mannetje deelt neffens haar, in den arbeid van 't broeden.

Geduurende den ganſchen broedtyd, en zelf de ganſche Opvoeding, dulden zy niet, dat een Vogel van hunne ſoort, binnen de twee honderd ſchreeden in 't ronde, by hun Nest kome; en men geeft voor waargenomen te hebben, dat het Mannetje de Mannetjes, en het Wyfje de Wyfjes wegjaagt: eene waarneeming zeer bezwaarlyk te doen op een' Vogel, die zyn leeven in de eenzaamſte en afgelegenſte plaatzen ſlyt.

Het Ey, want het ſchynt dat deeze Vogels 'er maar één teffens leggen, of liever 'er maar één te gelyk broeden, komt op de zevende week uit, en het Jong is niet dan naa het verloop van eenige maanden in ſtaat, om zyne eigene behoeften te verzorgen: ſtaande al dien tyd past de Vader en Moeder het op; en deeze omſtandigheid alleen moet aan den *Eenzaamen Vogel*, een veel volmaakter Inſtinct verſchaffen, dan de *Struisvogel* kan hebben, die, van de geboorte af, op zich zelven beſtaan kan, en, nimmer de hulp van het Mannetje of het Wyfje noodig hebbende, als op zich zelven leeft, zonder eenige nauwe gemeenſchap met hun, en zich dus berooft van de voordeelen hunner verkeering, die de eerſte opvoeding is der Dieren, en 't meest dient om derzelver natuurlyke hoedanigheden te ontwikkelen: waarom de *Struisvogel* ook voor den domſten der Vogelen gaat.

Wanneer de Opvoeding van een jongen *Eenzaamen Vogel* haar volkomen beſlag heeft, blyven het Mannetje en het Wyfje altoos vereenigd en getrouw aan elkander, ſchoon ze somtyds eenige gemeenſchap hebben met andere Vogels van hunne ſoort: de vereende zorge aan de vrugt hunner paaringe beſteedt ſchynt den band nauwer te hebben toegehaald, en wanneer het Saiſoen hun noodigt, paaren zy op nieuw tot een volgend broedzel.

Men verzekert, dat men by de *Eenzaame Vogels*, van welk een ouderdom zy mogen weezen, altoos een Steen in de maag vindt; gelyk by den *Dod-aars*: deeze Steen is van grootte als een hoender-ey, plat aan den eenen, rond aan den anderen kant, eenigzins oneffen en hard genoeg, om tot een wetſteen te dienen; men voegt 'er by, dat deeze Steen altoos eenig is in de maag, en al te groot om te kunnen gaan, door de opening van den krop, na de maag. Hier uit wil men beſluiten, dat deeze Steen zich natuurlyk vormt, even als de *Bezoarſteenen*, in de maag van den *Eenzaamen Vogel*. Doch wat

 my

my betreft, ik besluit daar uit niets meer, dan dat deeze Vogel onder de Graaneetende behoort; gruis, steentjes &c. doorslikt, gelyk deeze soort doet, en wel inzonderheid de *Struisvogel*, de *Touyou*, *Kasuaris* en de *Dod-aars*, en dat de doorgang van den Krop na de Maag veel meer kan uitzetten en verwyd worden dan LEGUAT geloofde.

De bynaam van den *Eenzaamen*, aan deezen Vogel gegeeven, duidt op zich zelven aan, dat hy van een wilden aart is, en hoe tog zou hy anders kunnen weezen? Hoe zou een Vogel, die den ganschen broedtyd en dien der Opvoeding alleen doorbrengt, en dus den eersten tyd zyns leevens slyt, zonder eenige gemeenschap met andere jonge Vogels, geene andere verkeering hebbende, dan die noodzaaklyk is met den Vader en Moeder, die zelve wild zyn, niet hebbelyker wyze en door voorbeeld, eenen wilden aart hebben? Het is bekend van welk een invloed de eerste hebbelykheden zyn, op de eerste neigingen, die de geaartheid uitmaaken. En men mag vrylyk vermoeden, dat alle soorten van welke het Wyfje maar één Ey te gelyk broedt, wild zullen weezen, gelyk onze *Eenzaame Vogel*. Ondertusschen schynt hy nog veel eer vreesagtig dan wild te zyn: want hy laat toe dat men hem nadert, en komt zelve gemeenzaam genoeg by, boven al, wanneer men hem niet jaagt, en hy nog niet veel ondervinding heeft: doch het is onmogelyk hem te temmen. Bezwaarlyk valt het deezen Vogel te agterhaalen in de bosschen, waar hy de Jaagers kan ontsnappen door list en behendigheid, om zich te verbergen: doch dewyl hy niet sterk loopt, vangt men hem gemaklyk op vlakke velden en opene plaatzen. Wanneer hy gevat wordt, slaat hy geen geluid; maar stort eenige traanen, en weigert hardnekkig eenig voedzel te nuttigen. De Heer CARON, Directeur van de *Oost-Indische Compagnie* op *Madagascar*, hadt 'er twee, van het Eiland *Bourbon* komende, doen inscheepen om ze aan den Koning te zenden; doch zy stierven in het Schip, zonder te hebben willen eeten of drinken.

De tyd, om de *Eenzaame Vogels* te jaagen, is van Maart tot September, de Winter daar te Lande, als dan zyn ze ook 't vetste, en het vleesch boven al van de Jonge is uitsteekend goed.

Zodanig is het denkbeeld, 't geen ons LEGUAT opgeeft van den *Eenzaamen Vogel*: hy spreekt 'er van niet alleen als een ooggetuigen, maar als een Waarneemer, die zich byzonder, en een geruimen tyd, hadt toegelegd, om den aart en leevenswyze dier Vogelen na te gaan. In de daad zyn berigt, schoon hier

hier en daar doormengd met fabelagtige denkbeelden, behelst meer ophelderingen tot de Natuurlyke Historie, behoorende over den *Eenzaamen Vogel*, dan ik gevonden heb in eene menigte van Schriften over Vogelen veel algemeener, en van veel vroeger tyden af bekend. Men spreekt van den *Struisvogel*, zints meer dan dertig Eeuwen, en is nog onkundig hoe deeze de Eijeren legt, en hoe veel tyds hy ter broedinge noodig hebbe.

De *Vogel van Nazare*, by verbastering, de *Vogel van Nazareth* geheeten, dewyl hy gevonden werd op het Eiland *Nazare*, op zeventien graaden zuider breedte gelegen, is door CAUCHE op *l'Isle de France* waargenomen. Een zeer groote Vogel, veel kloeker dan een *Zwaan:* in stede van Vederen is het geheele lyf bedekt met een zwart dons; ondertusschen is hy niet gansch en al van vederen ontbloot: want hy heeft zwarte vederen aan de Wieken, en gekrulde aan den stuit, die hem tot een Staart verstrekken. Hy heeft een grooten Bek, na beneden een weinig omgeboogen: hooge Pooten, schubswyze gedekt, drie Vingers aan elken Poot, hy slaat het geluid van een jongen *Gans*, en zyn vleesch is middelmaatig goed om te eeten.

Het Wyfje legt maar één Ey, dit is wit en van grootte als een stuivers broodje. Men vindt doorgaans daar nevens, een witten steen als een Hoender-ey; misschien doet die steen hier dezelfde uitwerking als de Kryt-eijeren, die de Boeren gewoon zyn te plaatzen in de nesten, waar zy willen dan hunne Hoenders leggen. Het Wyfje van den *Vogel van Nazare* legt haar Ey op den grond in de bosschen, op een hoopje van byeengezogte kruiden en bladeren. Indien men een jong doodt, vindt men in de maag een grauwe Steen.

De *Hollanders*, zegt CAUCHE, noemen hem *Walg-vogel*. Deeze benaaming schynt het Vraagstuk van de soortgelykheid, tusschen den *Dod-aars* en den *Vogel van Nazare*, te beslissen, en zou het vry verre uitmaaken, indien de beschryvingen ons geene weezenlyke verschillendheden vermeldden, bovenal in het getal der Vingeren. Maar, zonder my in te laaten tot dit byzonder onderzoek, of het te onderneemen, een Vraagstuk op te lossen, waar toe wy nog geen genoegzaame kundigheden hebben, zal ik my vernoegen met hier de overeenkomsten en verschillendheden, die uit de vergelyking der drie beschryvingen ontstaan, aan te wyzen.

Terstond doet zich in de vergelyking deezer drie Vogelen op, dat zy tot dezelfde Landen behooren. Want de *Dod-aars* woont op het Eiland *Bourbon* en op *l'Isle de France*, waar aan

aan hy, gelyk wy boven opmerkten, den naam van het *Zwaanen Eiland* schynt gegeeven te hebben. De *Eenzaame Vogel* onthieldt zich op het Eiland *Rodrigues*, ten tyde dat het zelve geheel woest was, en men heeft hem gezien op het Eiland *Bourbon*; de *Vogel van Nazare* vindt men op het Eiland *Nazare*, waar van hy zyn' naam ontvangt, en op *l'Isle de France*. Deeze vier Eilanden zyn niet verre van elkander gelegen, en het is opmerkelyk, dat geen deezer Vogelen op het vaste Land ontdekt is.

Zy gelyken alle drie meer of min naar elkander in grootte; in het onvermogen van te kunnen vliegen, in de gedaante van de Vleugelen, den Staart, en het geheele Lichaam; men heeft in aller maagen één of meer steenen gevonden; dit doet ons veronderstellen, dat ze alle graan-eetende zyn; daarenboven hebben zy alle drie een langzaamen gang: want, schoon LEGUAT niets zegt van den gang des *Eenzaamen Vogels*, kan men uit de gedaante, welke hy aan het Wyfje toeschryft, opmaaken, dat het een zeer logge Vogel is.

Vervolgens deeze zelfde Vogels, twee by twee vergelykende; ontdek ik, dat de Pluimadie van de *Dod-aars*, wat de kleur betreft, zeer na komt aan den *Eenzaamen Vogel*, en wat de hoedanigheid der Vederen aanbelangt, zeer naa aan den *Vogel van Nazare* als zynde donsagtig, en dat deeze twee laatstgemelde wederom daar in overeenkomen, dat zy maar één Ey leggen en broeden.. Ook heeft men aan den *Dod-aars* en den *Vogel van Nazare* den zelfden naam van *Walg-vogel* gegeeven.

Ziet daar de overeenkomsten, laaten wy ook de verschillendheden in opmerking neemen.

De *Eenzaame Vogel* heeft de Vederen aan de Dyen schulpswyze gerond, 't welk veronderstelt dat hy weezenlyke Vederen heeft, gelyk de Vogels doorgaans hebben, en geen Dons; gelyk de *Dod-aars* en de *Vogel van Nazare*.

Het Wyfje van den *Eenzaamen Vogel* heeft twee verhevenheden van witte Vederen op de borst; men zegt niets dergelyks van de Wyfjes der twee andere.

De *Dod-aars* heeft Vederen rondsom het grondstuk des Beks, op de wyze van een Kap of Kaper geschikt: deeze schikking der Vederen is zo in 't oog loopende, dat men daar van een kenmerk tezyner benoeminge ontleend, en hem den naam van den *Gekapten* of *Gekaperden Zwaan* gegeeven heeft: daarenboven staan zyn Oogen in den Bek, 't geen niet minder zeldzaam is: en men mag vrylyk gelooven, dat LEGUAT in den *Eenzaamen Vogel* niets dergelyks waarnam: dewyl hy

zich

zich vernoegt niet alleen van deezen Vogel, dien hy zo veel maalen en zo aandagtig bezien hadt, te zeggen, dat de Kop zonder Kam of Kuif was; en CAUCHE vermeldt niets dergelyks van den *Vogel van Nazare*.

De twee laatstgenoemden zyn hoog op de Pooten; terwyl de *Dod-aars* zeer dikke en korte Pooten heeft.

De *Dod-aars* en de *Eenzaame Vogel* worden beschreeven, als hebbende de Pooten omtrent gelyk die der *Kalkoenen*, en vier Vingeren; de *Vogel van Nazare* heeft 'er, volgens het getuigenis van CAUCHE, maar drie.

In beide de andere heeft men dat zonderling slaan en beweegen der Vleugelen niet opgemerkt, 't welk aan den *Eenzaamen Vogel* wordt toegeschreeven.

Eindelyk blykt het dat het vleesch van de *Eenzaame Vogels*, boven al van de jonge, zeer goed is, dat des *Vogels van Nazare* middelmaatig, en dat van den *Dod-aars* slegt.

Indien deeze vergelyking, met alle mogelyke nauwkeurigheid gemaakt, ons niet in staat stelt, om, ten aanziene van het straks gemelde Vraagstuk, een beslissend antwoord te geeven, het is enkel om dat de Waarneemingen niet veelvuldig, noch zeker genoeg zyn. Het ware, derhalven, hoogwenschlyk, dat de Reizigers, en boven al de Natuuronderzoekers, die des gelegenheid hadden, deeze drie Vogels onderzogten, en daar van nauwkeurige beschryvingen opmaakten: voornaamlyk agt geevende, op de volgende byzonderheden.

Op de gedaante van den Kop en den Bek — op de hoedanigheid der Pluimadie — op de gedaante en de afmeetingen der Pooten — op het getal der Vingeren — op de verschillendheden, die zich opdoen, tusschen het Mannetje en het Wyfje — op het onderscheid tusschen de Jongen en Ouden — op hunne wyze van gaan en loopen. — Daar by voegende, zo veel mogelyk was, 't geen men ter plaatze, waar zich deeze Vogels onthouden, weet van hunne voortteeling, te weeten, hoe zy zich by elkander vervoegen, paaren, nesten maaken en broeden — op het getal, de gedaante, de kleur, de zwaarte en grootte der Eijeren — op den tyd der Broedinge — op de wyze der Opvoedinge van de Jongen — op de wyze hoe zy zelve voedzel neemen — en eindelyk op de gedaante en de afmeeting hunner Maagen, Ingewanden, en der Deelen, die het onderscheid van Sexe uitmaaken.

WYS-

WYSGEERIGE AANMERKINGEN OVER DE OPKOMST EN VORDERINGEN DER ONDERSCHEIDEN WAARDIGHEDEN IN DE MAATSCHAPPY, BYZONDERLYK DIE DER VROUWEN, VADERS EN VORSTEN.

DE kennis der menschelyke natuur is in alle eeuwen een Voorwerp van byzondere oplettenheid en oefening geweest voor de grootste mannen; maar de middelen, waar van zy zig bedienden om in deze kennis te vorderen, waren niet altoos dezelfde. Het is byzonderlyk maar zedert korten tyd, dat zy de beginzels der menschelyke natuur en de springveeren onzer daaden gepoogd hebben op te helderen, door de gevoelens van ons geslagt in de verscheidene tydperken der maatschappy te onderzoeken, en getragt om, door de menschen by malkanderen te beschouwen, elk der Individu's nauwkeuriger te leeren kennen.

Door de verscheidene tydperken der Maatschappy verstaan wy niet de Jaarboeken van byzondere Volkeren, in onderscheidene Eeuwen hunner burgerlyke regeering; nog minder een berigt van de zeden en gebruiken, die de overhand hebben onder verscheidene Volkeren, welker omstandigheden byna dezelfde zyn; maar een gezigte van het Menschdom in het algemeen, geplaatst en beschouwd in die verschillende gesteldheden, waar uit deszelfs verschillende zeden en denkwyzen voortvloeijen.

Byaldien het mooglyk ware zulk eene Historie ooit volkoomen te hebben, zouden wy hoop mogen opvatten eene meer uitgestrekte kennis der menschelyke natuur, dan daar men te voren naar streefde, te verkrygen, en deze kennis zoude even voordeelig zyn voor ons belang, als aangenaam en voldoende voor onzen weetlust. Nadat wy de uitwerkzels, die verschillende omstandigheden op de zeden en gevoelens der menschen hebben, door de Historie en Waarneeming hadden leeren kennen, zouden wy uit deze omstandigheden kunnen opmaaken en bepaalen, hoe zy in alle andere omstandigheden doen en denken zouden, en daar uit leeren ons zelven in alle moogelyke gesteldheid op eene gepaste wyze te gedraagen.

Dit egter, schoon een groot en vrugtbaar, is een verre afzynde uitwerkzel, dat wy niet dan na verloop van tyd, en na het aanwenden van veele moeite, verkrygen kunnen. De byna oneindige verscheidenheid van voorwerpen, waar omtrent het Mensch-

Menschdom werkzaam is, de niet minder groote verscheidenheid van omstandigheden, welke invloed hebben op hunne redeneeringen en gevoelens, en de treffende verschillendheden, welke de overhand hebben, zelfs onder die Maatschappyen, waar onder men de meeste overeenkomst en gelykheid bespeurt, alle deze omstandigheden, zeg ik, zyn hier sterke hinderpaalen, die onze vorderingen stuiten en onze werkzaamheid lang moeten ophouden, indien het waar is, gelyk de ondervinding leert, dat 'er geene twee Tartaarsche Horden, twee Amerikaansche Stammen, of twee Wilde Maatschappyen op de Kust van Afrika gevonden worden, onder welken niet een zeer groot verschil plaats heeft, beide in zeden en gedrag; met wat regt kunnen wy dan een grooter trap van overeenkomst verwagten onder de meer gevorderde Maatschappyen der menschen, waarin de omstandigheden, welke verscheidenheid voortbrengen, grooter, en waarin de vermenging en uitwerkzels dier omstandigheden menigvuldiger en kragtiger tevens zyn?

Dit heeft zommigen doen denken, dat het onmoogelyk ware eenige wezenlyke kennis te verkrygen in zo duister en saamgesteld een stuk als de Historie van het Menschdom. Maar wanneer men zig herinnert hoe veele, in schyn, dwaaze, grillige, en volstrekt willekeurige gebruiken door den onsterfelyken Schryver *de l'Esprit des loix* zyn opgehelderd, en tot verstandige beginzels gebragt, ziet men ligtelyk de ongegrondheid der gemelde vreeze.

Het onderwerp ondertusschen is te groot, dan dat één mensch alles te gelyk beschouwen zoude. De Heer MILLAR heeft daarom in een Werk, het welk hy in den jaare 1771, heeft uitgegeeven, zyne waarneemingen bepaald tot het onderscheid van rang in de Maatschappy, en wy zullen verscheiden fraaije byzonderheden tot dat onderwerp betreklyk, op een vryen trant, uit dit voortreffelyk Werk overneemen.

Hoedanig is het verband, het welk de onderscheiden rangen met de vorderingen der Maatschappyen hebben, en hoedanigen invloed hebben die onderscheiden rangen op de Zeden, Wetten en Regeering van een Volk? Zie daar de vraagen, welke ons thans op te helderen staan.

Laat ons beginnen met de ruwste en barbaarste omstandigheden, waarin het menschdom kan bestaan, en het zelve in de opvolgende vorderingen nagaan. Laat ons eerst de Vrouwen, steeds het groote voorwerp in de Historie van het menschdom, beschouwen.

De rang, die de Vrouwen in de Maatschappy hebben, hangt af

af van de verschillende trappen van sterkte of zwakheid der drift tusschen de verschillende kunnen. In eene ruwe en barbaarsche Eeuw kan deze drift voor de Sexe niet zeer sterk zyn. Een wilde, die geduurig bezig is om de noodwendigheden des levens te bekomen, die slegts by den dag bestaat, die niet zeker is, of hy den volgenden dag niet by gebrek van voedzel zal omkoomen, en wiens driften derhalven nog door overvloed gekoesterd, nog door involging versterkt zyn, zal zelden veel aandagt op derzelver voldoening besteeden. In eene Maatschappy ook, alwaar de meeste oorsprongen van onderscheiding, en gevolgelyk alle regels van *decorum* onbekend zyn, en alwaar de Individu's in de plompste gemeenzaamheid met malkander leeven, en hunne natuurlyke neigingen zonder schroom involgen, in zulk eene Maatschappy, zeg ik, kan het niet moeijelyk zyn de drift voor de Sexe te voldoen. In zoodanige omstandigheden derhalven wordt de kragt van deze drift in eene groote maate verzwakt, en de Vrouwen, geen middel hebbende om aanzien te verwerven, bezitten ook niets van die fierheid van die fyne gevoelens en konstenaryen waar door zy zig in meer gevorderde Maatschappyen zo veel doen gelden. De Man oeffent dat zelfde gezag over haar, het welk hy gebruikt over alle wezens, die hy overmag, een geweldig en onbepaald gezag, en dat nog haatelyker wordt door de wyze waarop het gevoerd wordt. Men heeft hierom onder de ruwste Volkeren altoos bevonden, dat de Vrouw niet anders dan als de Slavin van haar man wordt aangemerkt. Daar is maar eene uitzondering in dezen algemeenen regel, in die landen namelyk, alwaar geene eigenlyke Huwelyks-verbintenis plaats heeft, en alwaar de Moeder, meer verbintenis met de kinderen hebbende dan de Vader, die onbekend is, gebruik maakt van deze omstandigheid om zig te doen gelden, en aanzien te verkrygen.

De eerste groote verandering, welke de zeden van eene wilde Maatschappy ondergaan, spruit uit de uitvinding om het Vee te temmen en te weiden. Het beroep of de staat van Schaapherder is minder onzeker dan die van Jaager, en aan minder ongemakken en gevaaren bloot gesteld. De noodwendige behoeften des levens vervuld hebbende, begint hy om deszelfs aangenaamheden en verkwikkingen te denken. De drift voor de Sexe wekt zyn aandagt op, en, gelyk de werkelooze gerustheid het Herderlyk leven eigenaartig vergezelt, zo is hy daardoor van zelven geschikt om deze drift in te volgen. Daarenboven is aan het Herderlyk leven de eigendom

van

van Vee noodwendig verknogt, en hier uit wordt de uitsluite de eigendom in het algemeen geboren, waar door de In vidu's van malkanderen onderscheiden, en de rykste leden d Maatschappy boven de anderen verheven worden; hier do wordt die toomelooze vryheid, die losbandige gemeensch afgesneeden, welke in ruwere eeuwen plaats hadt, toen ster te, moed en andere persoonlyke begaafdheden de eenige gels van onderscheiding of gronden van gezag waren. Indi wy hier den naaryver byvoegen, welke natuurlyk ontsta tusschen groote nabuurige Huisgezinnen of Families, zull wy een genoegzaamen grond hebben, waar uit die zwaari heden en gevaaren afgeleid kunnen worden, welke als ziel der drift tusschen de Sexen zyn, en zonder welke de drift nooit groote voortgangen kan maaken; want de hind paalen, welke de verbeelding aantreft, verschaffen gelyk SH KESPEARE aanmerkt, het vuur om dezelve te verwarmen te verlevendigen. *The impediments in fancy's way are cau of mere fancy.* Overeenkomstig met deze aanmerking vind wy in de Veehoeders-eeuwen eene zekere fynheid en kieshe in de drift tusschen de Sexen, en een evenredigen grap v eerbied voor de Vrouwen.

Het invoeren van den Landbouw is de naaste vordering de Maatschappy na die der Veehoedery. Het is ligt te b grypen, dat de Landbouw, door het denkbeeld van Lan eigendom vast te stellen, de natuurlyke oorzaaken van ond scheiding moet vermeerderen, en derhalven den naaryver o der het menschdom aanzetten, en nog meerdere oplettenhe en eerbied voor de Vrouwen voortbrengen. Men kan c onder anderen zien in de zeden der Gothische Volkeren, d voormaals het Roomsche Ryk overstroomden. Die Romane que Galanterie inderdaad, waardoor zy zig zo byzonder o derscheidden, sproot voornaamlyk uit den grooten afstan welke natuurlyk de overhand nam tusschen trotsche en on hankelyke Familes, waardoor de vrye toegang der Sex tot malkanderen wierdt afgesneeden, of ten minsten derwy belemmerd, dat de jonge lieden allerhande konsten moest uitvinden om zig aangenaam te maaken by, en toegang krygen tot, jonge Dogters, die haare eer en de grootheid v haar huis daar in deeden bestaan, dat zy zig niet dan na e lang en zeer moeijelyk aanzoek overgaven.

De volgende verandering is door den voortgang der ko sten, het aanwinnen der fabrieken en trafieken, en de verb teringen in de regeering voortgebragt. Deze voortgang, te wyl dezelve aan den eenen kant de hinderpaalen tegen d

vryen toegang der Sexen tot malkanderen weert, en daardoor alle buitenſpoorigheden en romanesque galanterien in onbruik brengt, ſtrekt aan de andere zyde om den eerbied voor de Vrouwen te vermeerderen, door haar eene gelegenheid te verſchaffen om zig zelven te onderſcheiden door haare oplettenheid in huisſelyke deugden, welke men thans begon te waardeeren om dat men 'er de nuttigheid en noodzaakelykheid van voelde. De Vrouw wordt in dit tydperk der Maatſchappy nog als de Slavin, nog als de Afgod van haar' Man beſchouwd, maar zy is deszelfs vriendin en getrouwe medgezellin, die in zyne gelukken en ongelukken deelt, die zyn leed verligt, zyn blydſchap verdubbelt, die een gedeelte van zyne zorgen en zynen arbeid torscht, en een evenredig gedeelte van zyne winſten en vermaaken geniet. Die, om het met één woord uit te drukken, de helft van zyn perſoon uitmaakt.

In dit tydperk der Maatſchappy ſchynen de Vrouwen derhalven dien rang te hebben, welke haar natuurlyk toekoomt; het is hier, dat wy de volmaaktſte modellen van het vrouwelyk Karakter zoeken moeten: Oud Griekenland, waarvan wy goede Histories hebben, verſchaft 'er eene menigte voorbeelden en bewyzen van; andere Volkeren verſchaffen die blyken insgelyks, en zouden 'er nog meer en duidelyker opleveren, byaldien hunne geſchiedenis even goed beſchreeven ware: Nederland byzonderlyk, zo wy ſlegts eene Eeuw te rug treeden, vertoont ons dit gelukkig tydperk; die juiste waardeering der Vrouwen is een even versch als treffend tafereel.

Naar maate eene meerdere vordering in de konſten den overvloed en de weelde invoerde, begon men de Vrouwen te agten naar evenredigheid van die talenten en bekwaamheden, die in eene zeer beſchaafde Eeuw in hooge waarde gehouden worden, dat is te zeggen, die het vermaak der zogenaamde fraaije gezelſchappen uitmaaken; eene zekere kiesheid van ſmaak, fynheid van gevoelens, levendigheid van verbeelding, vrolykheid van aart, en bevalligheid van beweegingen werden thans de groote vereischten welken men vorderde in haar, die men als het aangenaamſte gedeelte der verkeering beſchouwde. Zy worden in dit tydperk der Maatſchappy niet langer tot haare huizen of familien bepaald. Zy worden in alle ſamenkomſten van vermaak ingeleid, en ſpeelen nu een aanzienlyken rol op het groot Schouwtoneel der Waereld. Dus raaken de uiterſten in alle zaaken aan malkanderen, dus loopen ook de uiterſten van barbaarsheid en beſchaafdheid

heid in een, en de Vrouwen genieten thans, door de verregaande agting der mannen, den zelfden trap van vryheid, welke zy te voren door derzelver veragting hadden. In den beginne zag men haar met onverschillige oogen aan, en zy leefden vry omdat de vrouwen byna gemeen waren, vervolgens wierden zy Slavinnen, toen men den uitsluitenden eigendom invoerde, thans herneemen zy haare vryheid door eene tegengestelde oorzaak van die, waar aan zy dezelve eerst verschuldigd waren.

Gelyk deze voortgangen van de agting der Vrouwen in alle Maatschappyen ten naasten by even eens hebben plaats gehad en plaats moesten hebben, zo zullen wy thans op denzelfden voet den oorsprong en de voortgangen van gezag beschouwen volgens beginzels, die altoos plaats hebben en moeten hebben, wie de persoonen ook wezen mogen, die het zelve verkrygen.

Deze beginzels kunnen gevoegelyk tot deze vier gebragt worden; Sterkte, Wysheid, Moed en Rykdom, waar by men de kragt van gebruiken en gewoonten voegen kan, welke by alle gelegenheden zo veel invloed op de menschelyke zaaken hebben.

Ingevolge dezer beginzelen mogen wy billyk onderstellen, dat het gezag van eenen Vader over zyne kinderen, in een ruw en onbeschaafd tydperk der Maatschappy, onbepaald zal zyn. Hy geniet niet slegts, geduurende zyne vroege jaaren, de volstrektste meerderheid ten opzigte van sterkte, eene meerderheid, welke de kragt van het gebruik of de gewoonte natuurlyk moet staande houden en bevestigen; maar ook in eene eeuw, waarin de konst van schryven onbekend is, en waarin alle soorten van kundigheid enkelyk door de ondervinding verkreegen worden, moeten menschen van jaaren noodwendig met eerbied beschouwd worden; elk moet naar hunne woorden, als naar zo veele Godspraaken luisteren, hunne raadgeevingen zyn de lessen der wysheid, en hunne bevelen worden met de uiterste nauwkeurigheid, en eene ingewikkelde gehoorzaamheid, uitgevoerd. In een tydperk, daarenboven, waarin de konsten en beroepen onbekend zyn, hebben de kinders geene gelegenheid om het huis hunner ouderen te verlaaten; zy blyven in het gezin, en worden uit den gemeenen voorraad gevoed, waarvan de Vader de verzorger en beschikker is. Hier door worden alle de beginzels, die den eenen mensch gezag over den anderen doen krygen, vereenigd in de omstandigheden, die het gezag eens Vaders over zyne kinderen bevestigen; en dit is de rede, dat men onder

alle Barbaarsche Volkeren bevindt, dat de Kinders in een staat van afhankelykheid en zelfs van slaverny leeven. Het is ligt te begrypen, dat, wanneer de omstandigheden eener Maatschappy veranderen, wanneer de kundigheden vermeerderen, de konsten toeneemen, de kostwinningen ruimer worden, de Vader dat buitenspoorig gezag allengs moet verliezen. Die de Historie en Staatsgesteldheid der Romeinen kent, weet ook, dat de Vaderlyke magt, in den beginne, genoegzaam overeenkwam met die, welke de Meesters over hunne Slaaven oeffenden, en dat dezelve, met het toeneemen der gemelde oorzaaken, allengs verminderde en redelyker wierdt.

Dezelfde omstandigheden, waar door een Vader boven zyn Gezin, in gezag en aanzien ryst, dienen ook om een Hoofd of Leider boven eenen Stam of een zeker getal Gezinnen te verheffen. In het ruwste tydperk der Maatschappy, toen jagen en oorlogen de eenigste bezigheden der menschen waren, was het noodig, dat elke Stam zig een Man van de meeste bekwaamheden verkoos, om hunne gemeene optogten, het zy tegen het Wild, het zy tegen hunne Vyanden, te bepaalen en te regelen. Terwyl de Leden van elke familie afzonderlyk, terwyl alle de Huisgezinnen onafhankelyk, en op zig zelven leefden, stonden zy alleen onder het gezag en de bestiering van hunnen gemeenen Vader, en nu die verscheidene Gezinnen voor hunne gemeene belangen, zig met malkanderen ingelyfd en vereenigd hebben, behouden zy, natuurlyker wyze, dezelfde regeeringsform voor den geheelen Stam, welken zy te voren in elk afzonderlyk Gezin gewend waren te volgen. Sterkte, vaardigheid, bedrevenheid op de Jagt of in den Oorlog, waren de groote talenten, welken zy in hunnen Leider vorderden. Toen vervolgens de eigendom in Vee, en nog meer, toen de Land-eigendom wierdt ingevoerd, moest het grootst gedeelte natuurlyk tot het hoofd koomen, en deszelfs gezag daar door noodwendig veel vermeerderen. Hy wierdt nu niet slegts als hun Voorganger op de Jagt, niet slegts als hun Leidsman ten oorlog beschouwd, maar ook als hun Regter en Wetgeever, in Vredestyd, aangemerkt, en door eene natuurlyke geneigdheid der menschen om te gelooven, dat de zulken, daar zy zelve een grooten eerbied voor hebben, op eene byzondere wyze in gunst by de Goden zyn, wierden deze Hoofden ook de voornaame Bestierders van hunne Godsdienstige plegtigheden. Op deze wyze is een Land verdeeld, onder een zeker getal onderscheiden Stammen, waar over derzelver Hoofden een gezag oeffenden, gelyk aan dat van een Vader in zyn gezin.

Op

Op dezelfde wyze als deze Leiders en Hoofden wierden aangesteld door de vereeniging van verscheidene Gezinnen tot Stammen, zo heeft zig ook een Vorst verheven, door de inlyving van de verscheidene Stammen, waar uit een Volk bestaat. Deze Stammen in een geduurigen staat van naaryver, verbittering, en Oorlog onder malkanderen leevende, moesten de eene de andere geweldig afmatten en benadeelen. De Leiders van zodanige Stammen, die door deze onderlinge verdeeldheden meest geleeden hadden, of die oorspronkelyk de zwakste en minst talryke waren, hebben zig aan hunne vermogender Nabuuren gewillig onderworpen, om derzelver bystand tegen andere Vyanden te verwerven, en onder hunne bescherming te leeven. Gelyk wy geen volkomen gelykheid onder de laatsten onderstellen kunnen, zo moesten zy, die zig reeds meest onderscheiden hadden, natuurlyk de meeste onderwerping vinden, en de meeste zwakke stammen onder hunne gehoorzaamheid krygen. Dit verhoogt gestadig hun gezag, en dus zullen wy, in plaats van een groot getal kleine Maatschappyen, door Hoofden van weinig aanzien en gezag bestierd, een kleiner getal groote en talryker Maatschappyen zien, bestaande uit de vereeniging van verscheiden Stammen, die allen één Hoofd erkennen.

Dit Hoofd is agter nog zeer bepaald in zyn gezag, en de zaken kunnen in dezen staat blyven, zo lang de Natie geen gevaar van buitenlandsche aanvallen loopt, of geen voorneemen heeft, om nieuwe optogten te doen. Maar zo dra men het eerste aanvangen wil, of voor het eerste vreezen moet, wordt het noodzaaklyk een Hoofd te hebben, dat voor de gemeene belangen zorgt, en de geheele Natie leidt, en in derzelver algemeene onderneemingen bestiert. Die waardigheid moet natuurlyk te beurt vallen aan den Persoon, die reeds zo veel invloed en gezag in de Maatschappy heeft; dit Hoofd krygt dan een nieuw en veel grooter gezag, en door de kragt der gewoonte, door den natuurlyken invloed, welken hy reeds verkregen heeft, en door de meerderheid zyner talenten en ondervinding, blyft dat Hoofd, na dat de optogt geëindigd, of het gevaar voorby is, trapswyze een meerder gezag behouden; en bestiert allengs, in Vredes-tyd, alles wat de gemeene belangen der ingelyfde Stammen, of liever, der Natie, in eenig opzigt betreft; zyne Nabuuren, geduurig onder malkanderen verdeeld, waagen zelden te twisten met hem, wien zy nu voor hunnen aangegeven erkennen moeten, en wanneer zy malkanderen ontrusten, zoeken zy natuurlyk zyne vriendschap en bescherming. Op deze wyze verkrygt de Vorst, want op dien

voet moeten wy thans het hoofd beschouwen, de onderwerping van de groote Baronnen, gelyk deze te voren, de onderwerping van de kleinere gekreegen hebben.

Dit schynt de voortgang der Regeering, onder de Noordsche Volkeren geweest te zyn, die zig in de verscheidene Provintiën van het Roomsche Ryk hebben neêrgeslaagen. Dus moest het Systema feudale, het welk deze Natiën onderscheidde, en het welk gemeenlyk als een zonderling Systema beschouwd wordt, natuurlyk plaats vatten in alle Maatschappyen van menschen, die zig in soortgelyke omstandigheden bevonden; wy vinden, zelfs in andere Werelddeelen, verscheiden instellingen van denzelfden aart met die, welke de overhand hadden onder de Gothische Volkeren; wy vinden dezelve in de Oost-Indiën, en in verscheiden Koningryken van Afrika, wy zouden te lang worden, zo wy die instellingen voordraagen en verklaaren wilden; dit is misschien ook niet noodig, om dat elk verstandig Lezer zig of byzonderheden hier toe betreklyk, en welke hy in vorige Beschryvingen dier Landen heeft aangetroffen, kan herinneren, of dezelve zekerlyk zal gade slaan, en ligtelyk verklaaren, wanneer zy hem na de gegeeven aanmerkingen voorkoomen.

Nu moeten wy zien, welken invloed de vorderingen in konsten, handwerken, fabrieken en koophandel, op de regeering van zulk een Volk gehad hebbe? Schoon thans een Vorst het bestier van zaaken in handen hebbe, schoon hy de geheele Maatschappy regele, ja schoon hy zyn gezag reeds verre buiten de eerste instelling hebbe uitgebreid, hy is egter nog verre af van dat onbepaald vermogen, het welk sommigen onzer hedendaagsche Vorsten van Europa zig hebben aangemaatigd. De Edelen, de Barons hebben zig inderdaad aan hem onderworpen; maar zy hebben evenwel steeds de wapenen in handen, en wanneer zy dezelve tegen hunnen Vorst wenden, heeft hy geen magt genoeg om hen te wederstaan. Maar na dat de konsten en fabrieken eene menigte byzondere handwerken en kostwinningen hebben ingevoerd, en het grootste gedeelte der Maatschappy zig nu met winstgeevende bezigheden ophoudt, en veelen door weelde en wellust beginnen verzwakt te worden, verlaaten zy meest allen het zoldaaten leeven, houden zig in de Steden, en, eeniglyk met hunne eigen voordeelen of vermaaken bezig, neemen zy minder belang in het geen den Staat of den Vorst betreft. Dus worden de Huurtroepen noodzaaklyk, om voor de buitenlandsche veiligheid te waaken: maar gelyk die Huurtroepen niet dan met groote moeite en kosten gedisciplineerd worden, zo houdt men

men dezelve natuurlyker wyze op de been, zelfs in tyden van Vrede, dit schynt de zuinigheid zo wel als de veiligheid van den Staat te vorderen, en dit krygt zelfs een glimp van dienstig te zyn voor de binnenlandsche rust. Deze Legers nu, onder het onmiddelyk toezigt van den Vorst geworven, en door hem bestierd en betaald, moeten noodwendig aan zyn Persoon verknogt zyn, en beginnen zig welhaast als een afzonderlyk lighaam in den staat aan te merken. Dit legt derhalven een zeer groot gewigt in de schaal van gezag, en doet dezelve steeds voor den Vorst overslaan.

Alle tegenstelling van den kant des Volks is nu minder te dugten, en houdt allengs op. Dog schoon de voortgang van beschaafdheid in de gemelde opzigten strekt, om het Koninglyk gezag uit te breiden, in andere opzigten is dezelve egter zeer gunstig voor de vryheid. De laagere staaten van menschen, die te voren geene andere middelen van bestaan hadden, dan zig aan dezen of geenen Grooten te verbinden, en zig daar afhankelyk van te maaken, verkrygen nu door hunnen arbeid een genoegzaam en onafhankelyk bestaan. De vorderingen in de Konsten, het toeneemen der weelde, terwyl dezelve den Edelen menigvuldige aanleidingen geeven, om hunne schatten te verspillen, verschaffen tevens den nyverigen Koopman gelegenheid, om zig tot grootheid en rykdom te verheffen. Door deze geduurige overgangen, door deze Eb en Vloed der rykdommen, verliezen de oude Familie-onderscheidingen haare kragt, de Adel wordt minder gewaardeerd; de rykdommen worden de groote bronnen van eer en aanzien, en het voornaame voorwerp van elks begeerte. Naar maate de rykdommen algemeener verspreid worden, onder alle rangen en staaten van menschen, wordt de magt, de natuurlyke gezellin van rykdom, gelyker verdeeld onder alle de verscheidene Leden der Maatschappy, en de vryheid neemt derhalven met de beschaafdheid en weelde toe, tot dat dezelve al te verre gaande, elk Burger en Ingezeten verlokt tot Verteeringen, welke zy niet in staat zyn goed te maaken, en hen dus beweegt, om geld te zoeken, of ampten te bejaagen, ten koste van hunne eer en onafhankelykheid; dan vervalt de deugd, dan buigt men zyn hals gewillig onder een nieuw jok, 't welk men gelooft minder te zullen drukken, om dat het verguld is, en gelyk men nu aan Spilzugt gewend is, getroost men zig alles, om Goud te bekoomen. De Grooten belaaden zig dan eerst met de ketenen van den Vorst; de aanzienlykste onder de Burgery volgen hun voorbeeld, en kruipen om gunst te winnen; de verhongerde Gemeente krygt de trotsche behandelingen,

gen, welke zy van de Grooten en dezen van den Vorst ontvangen hebben, met woeker t'huis, en de weelde, die haar eerst hadt vry gemaakt, dompelt haar in eene nieuwe slaverny.

En dit denkbeeld van slaverny leidt ons, om, eer wy onze *Wysgeerige Aanmerkingen* afbreeken, nog een enkel woord, over den staat der Dienstbaaren en Slaaven, te zeggen. In een ruw en onbeschaafd tydperk is het Menschdom zeer geschikt, om alle de zulken onder hunne Medemenschen, die in hunne magt vallen, in slaverny te brengen. De tytels van dienstbaar en slaaf zyn, op dien tyd, gelykluidende woorden. De ruwe denkbeelden van een Wilden zetten hem natuurlyk aan om te denken, dat hy zyn meeste belang bevordert met hen, die hem onderworpen zyn, van alle vryheid te berooven. Maar het is opmerkelyk, dat die zelfde wyze van denken, zelfs in verlichte eeuwen, de overhand blyft houden. Een Slaaf, die buiten staat is om eenige magt of eigendom te krygen, die met alle zyne poogingen niet meer dan zyn bloot bestaan kan winnen, kan onmogelyk zo yverig in zyn beroep zyn als hy, die door de prikkels van belang en naaryver wordt aangespoord; hy zal derhalven zo veel voordeel niet doen voor het Algemeen als een Vryman. Niettegenstaande de duidelykheid van dit gevolg, het welk zig inderdaad, by de eerste opmerking vertoont, heeft het gebruik van slaverny, onder de oude Volkeren, zeer lang de overhand behouden, en houdt, ten even grooten schade als schande van het Menschdom, nog gedeeltelyk stand.

Ik zoude gaarne de trapswyze afschaffing van dit haatelyk gebruik in Europa willen aanwyzen, maar ik zoude te lang worden; de gemelde Aanmerking over dit onderwerp meende ik aan de eer en het belang van myn geslagt verschuldigd te zyn.

DE INQUISITIE.

GEen sterker bewys van der menschen dwaasheid of boosheid, want ik weet inderdaad niet, welk van beiden ik eerst of meest moet beschuldigen, is in de oude en laatere Jaarboeken van ons geslagt te vinden, dan de INQUISITIE. Dit is een vreesselyk en duurzaam gedenkstuk, hoe verre onze Natuur kan ontaarden, en tot welke afgryslyke uitersten die Schepzels, welken wy menschen noemen, en die zig zelven voor Redelyke Wezens opgeeven, vatbaar zyn, wanneer onkunde, bygeloof en dweepery onder hen heerschen. De Inquisitie, inderdaad, werpt alle de Grondwetten van al-

alle Maatschappyen om verre, en vliegt de natuur zelve in 't aangezigt; geen Mensch van gezonde harsenen kan dit ontkennen, of in twyfel trekken, zo hy dezelve slegts één oogenblik met aandagt beschouwt.

Men weet, dat het een Regtbank is door Monnikken opgeworpen, en door de Pausen begunstigd, om hun gezag en voordeelen staande te houden. Een Regtbank, welker Regters geen ander oogmerk bedoelen, dan om de dwaalenden naar de Hel te zenden, in de andere wereld, door een Hel op deze wereld aan te leggen, waar van zy de bevoorregte Duivels zyn.

Zy woedt byzonderlyk tegen de Ketters en tegen de Jooden: de misdaden der laatsten zyn, dat zy geen Spek eeten, en dat zy ryk zyn.

Deze Regtbank bekommert zig niet over Godverzaakers, Ongeloovigen, of Booswigten; zy doet den Hebreeuw, die met ons den Grooten Jehovah aanbidt, en den Christen, die de beginzels van *Zwinglius* of van *Œkolampadius* omhelst, met een langzaam vuur verbranden; maar zy laat hem die niets gelooft, zo wel als hem, die godloos leeft, in rust.

De Hoofden der beschuldiging zyn. 1. Kettery. 2. Vermoeden van Kettery. 3. Bescherming aan de Ketteren beweezen. 4. Zwarte Konst of Tovery. 5. Godslastering. 6. Lastering der Inquisiteuren. Die laatste is de zwaarste aller misdaaden, en zekerlyk erger dan de misdaad tegen den H. Geest; als waar door slegts onze Zaligmaaker gelasterd, en deszelfs wonderkragten aan den Duivel toegeschreeven wierden.

De Inquisiteurs erkennen geen tyd van Verjaaring, in de bedreeven misdaaden, en vyftig jaaren wroeging kunnen het afgryzen van een Jakobyner Munnik een Dweeper of Weetniet genaamd te hebben, niet uitwisschen, of zelfs de straf dier snoodheid in 't geringst verzagten.

Het Regtsgebied van het Santo-Officio strekt zig over de dooden zo wel als leevenden uit; men maakt der gedagtenis van een verdagt Burger proces; men graaft zyn lyk op; men verbrandt zyn gebeente, met eene zegt menschlievende smart van het zelve voor eenige uuren niet weder te kunnen bezielen, om de verbranding stigtelyker te maaken; om die smart te verzagten, neemt men de goederen van den Overledenen in beslag, door wien dezelve thans ook bezeten mogen worden.

Zodra de Sbirres iemand in de Inquisitie gezet hebben, is het niet meer geoorlofd voor hem te spreeken, of zyne genade te verzoeken; een Inquisiteur vertoont alleen den God der wraake, en is nooit anders dan een verteerend vuur.

Een beschuldigde is verpligt, onder straf van de groote Excommunicatie, en van de straffe des vuurs, die daar mede verbonden is, alle zyne Medepligtigen te verklaaren; een Vriend moet zyn Vriend verraaden; een Zoon moet zyn Vader betigten, en naar de brandstapel voeren; een Vrouw haar Man, of deze zyn wederhelft; zo de gevangen geene medepligtigen heeft, moet hy die verzieren. Het is

hoogst gevaarlyk zig aan de waarheid te houden, daar is geen het minst gevaar in, een Leugenaar, een Lasteraar te worden; om dat zy, die men betigt, niets van hunnen Beschuldiger weeten, en, op hunne beurt, hunne misdaad uitvinden moeten, door eene menigte misdaaden, waar of valsch, voor te draagen.

Men geeft eenen gevangenen, ten naasten by, zo veele ruimte in zyn Kasjot, als aan een Lyk in het graf; eene dubbele wreedheid, dewyl dit zelfs niet bedoelen kan hem by tyds tot het graf te gewennen; hy brengt 'er het leven af, of wordt verbrand.

Het staat eenen gevangenen niet vry, te weenen en te zugten; zo verscheidenen by malkander in één hok zyn opgeslooten, wordt de een gestraft, om dat hy gezugt heeft, en de anderen, om dat zy het niet hebben aangebragt.

Men begrypt ligtelyk, dat by zulk een Regtbank allerhande soorten van pynigingen in gebruik moeten zyn; gemeenlyk bekend een Beschuldigde op de pynbank alles, wat zyne Regters hem vraagen, en hy ontkent het weder in de Gehoorzaal. Eene Non, SOARES geheeten, onderging driemaalen de pynbank met een moed en standvastigheid, die eenen Regulus eenen onsterflyken roem verworven zouden hebben; niets was in staat haar versierde misdaaden te ontwringen, of anderen valsche lasteringen aan te tygen. De Inquisiteurs, verwonderd over de edele fierheid en onwankelbaare deugd dezer Christen Heldin, wilden haar genade bewyzen, en veroordeelden haar, tot welker laste zy niets met goed regt wisten in te brengen, alleenlyk om openlyk langs de straaten van Goa gegeesseld, en vervolgens tien jaaren gebannen te worden.

De Diminutos, dat is te zeggen, zy welker bekentenissen ongenoegzaam zyn, blyven somtyds hun geheele leven lang in de Kasjotten, daar men hen in geworpen heeft; veertig Diminutos verworgden zig op eenen nagt, uit wanhoop, in de gevangenissen der Inquisitie van Desman.

Zy die het geluk hebben, om aan de doodstraf te ontkomen, moeten op het Euangelium zweeren, dat zy de eisselykheden hunner gevangenisse in een onschendbaar stilzwygen geheim zullen houden; en zo iemand onvoorzigtig genoeg ware, om als dan zig te willen verdedigen, zoude men hem op nieuws vatten, en in het eerste Auto-da-fé, zonder genade verbranden.

Men viert een Auto-da fé byna met zo veel pragt, als de inhuldiging van een Koning. Men poogt daar een Schouwspel van te maaken, dat elk vermaake behalven de Lyders, met een Samarra, met Duivels bestikt, of met een Sanbenito bedekt, waar van de eersten verbrand moeten worden, terwyl de anderen getuigen moeten zyn van derzelver doodstraf, om vervolgens, door de berooving hunner goederen, in eene alleruiterste armoede en veragting gedompeld te worden.

Na de uitvoering brengt men de Portretten der Schuldigen, in Ceremonie, naar de Kerk der Jacobynen; hunne hoofden steunen altoos op takkenbossen en worden van Duivelen omringd; men draagt zorg hunne naamen, hunne familie, hun vaderland, den naam hunner

ner ouders en het jaar, waarin zy den doodstraf geleeden hebben, onder aan te plaatsen; men heeft in Frankryk minder voorzorg gebruikt, om het afgryzen voor eenen Ravaillac en Damiëns te vereeuwigen.

Gelyk de Inquisitie niet altoos Jooden en Ketters kan verbranden, houdt zy zig tusschen beiden, in de uuren haarer ledigheid, bezig met de beste boeken der Godgeleerden en Philosophen te verbranden; de Heilige Mannen willen hunnen tyd wél besteeden, zy begeeren nooit ledig te zyn, en verbranden is hunne zaak. Zodanig een lot ondergingen de Werken van *Galilei*, om dat die Sterrekundige toonde, dat niet de Zon rondom de Aarde, maar de Aarde rondom de Zonne draait. Zulk een lot ondergingen de *Overdenkingen* van *Descartes*, om dat die Wysgeer nieuwe bewyzen voor het bestaan van een Opperwezen hadt gevonden.

Deze verschriklyke Vierschaar heeft haare Hoofd-residenties lang te Madrid, Lissabon, te Goa, en in de Spaansche en Portugeesche Kolonien der nieuwe Wereld gevestigd. Men heeft waargenoomen, dat overal, alwaar haar gezag erkend wierdt, het Volk haar geweld ontvlugtte, en dat de Menschen even bang voor haare nabuurschap waren, als voor die van een vuurspuwenden berg, welks uitbraakingen ten allen tyde zyn te dugten, en die een wissen dood medevoeren, zo men haar niet in tyds ontwykt. Ja zo de Regeeringen niet van tyd tot tyd eenig tegengif tegen dit venyn uitgevonden, en den Ingezetenen eenige veiligheid tegen de woede dier *Geestelyke Boosheden op de Aarde* aangeboden hadden, zouden de grootste Steden thans niet anders dan van Inquisiteurs, Gevangenen, en Monniken bevolkt zyn.

Men moet zig ten uiterften verwonderen, dat alle Mogenheden zig niet vereenigen, om die schandelyke regtbank uit te roeijen, die een nieuw Wetboek van trouwloosheid op Aarde zoekt in te voeren, die de levendigen vervolgt en de dooden bezwalkt, die, boven alles, tegen de Deugd en Waarheid woedt, voor wien niemand veilig is, ten zy hy geen tydelyke bezittingen en geen Godsdienst hebbe, en die even zeer het afgryzen des Volks en de geessel der Vorsten is. Waren 'er ooit billyke beweegredenen, was 'er ooit een dringend zelf-belang, en paarde zig dit zelf-belang immer met de Menschenliefde, het is hier gewisselyk, dat alles samenloopt, om Koningen en Volkeren aan te zetten om de Inquisitie te verdelgen.

In het jaar 1322, woedde de Vergadering van het Santo Officio reeds tegen eenen VISCONTI, Souverain van Milaan, verklaarde hem Kettersch, en verbood eenigen omgang met hem of met zyne Onderdaanen te hebben. Eenige maanden daarna ondergingen de Prinsen van het Huis van EST dezelfde mishandelingen van haarentwegen. De Pausen onderschraagden toen met hunne Bullen de besluiten der Inquisiteuren.

Toen deze Regtbank zig wel gevestigd agtte, zogt zy de eerste Troonen van Europa te doen waggelen; men heeft haar een Pro-

ces

ces zien maaken tegen de gedagtenis van CAREL V, zyn Testament als Kettersch ten vuure zien veroordeelen, en beveelen, dat de Aartsbisschop van Toledo, de Prediker en de Biegtvader des Keizers op dezelfde brandstapel verbrand zouden worden, om dat zy goede Burgers waren geweest.

Het afgryslykst toneel van de Dweepery der Inquisiteuren viel in Portugal voor. Dom JUAN IV hadt, geduurende zyne regeering, zyne Onderdaanen beschermd tegen de geweldenaryen der Munnikken. Na zynen dood verklaarde de Inquisitie hem in den Ban, en deedt zyn Lyk opgraaven. Zyne Weduwe en Kinderen bezoedelden zig met eene allerhaatelykste misdaad; zy stonden den Jacobyner Munnikken toe, hem te absolveeren.

Men begrypt ligtelyk, dat de Inquisiteurs, die de Koningen straffeloos op hunne troon en in de geheiligde wykplaats van het graf aantastten, het bloed des Volks weinig moesten vieren. Daar zyn monsters onder hen geweest, aan welken niets ontbrak, dan in die tyden te leeven, waar in Herkules en Theseus het Aardryk van monsters zuiverden, om de zegepraalen dier Helden te vermeerderen. Een Dominikaaner Munnik, TORQUEMADA genaamd, beroemde zig aan honderd duizend menschen hun Proces gemaakt, en zes duizend daarvan in verscheiden Auto's-da-fé te hebben doen verbranden. Om den heeten yver van dien brandenden Inquisiteur te beloonen, maakte men hem Kardinaal.

In de Eeuw der Waldenzen zag men eenen Inquisiteur opstaan, PANZA geheeten, die langen tyd de Phalaris dezer goede lieden was. Hy deedt den eenen onder de slagen van yzere roeden, en den anderen onder de brandende takkebossen sterven. Hy liet sommigen met pik omwinden, en voor toortsen op de markten verbranden. Hy deedt op zekeren dag tagtig in kwartieren hakken, die kwartieren, op eenigen kleinen afstand van malkanderen op staaken stellen; wandelende tusschen deze gedenktekenen zyner woede, met zo veele fierheid als Pompejus en Trajanus in het midden der Triomfboogen, te Rome opgeregt, om hunnen roem te melden en te vereeuwigen. GAVIN merkt aan, dat de Paus en zyne zendelingen omtrent een millioen Waldensen door het staal, het vuur, het rad enz. deeden omkoomen. Voeg deze gebeurtenis by de Historie der groote Aardbevingen, vernielende Pestilenties, en verschriklyke Hongersnooden, die het menschelyk geslagt vernield hebben.

Maar neen! Dit stuk is van een ernstiger natuur: een Pest, een Hongersnood, een Aardbeeving, zyn voorbygaande Geessels, die slegts éene Generatie aantasten. De Dweepery is een blyvend kwaad, en wanneer dezelve zig met den nationaalen geest eens Volks vereenigt, en als te samen smelt, maakt het zulk een Volk een duurzaamen geessel voor het menschdom, een geslagen vyand van alles wat het zelve omringt, een vernielende pest, die niet eer ophoudt te woelen, voor dat zy haar zelve verteerd heeft.

DE GESCHIEDENIS VAN NICANDER.

(*Uit een Grieksch Handschrift.*)

TE *Ephese* woonde een *Griek* NICANDER geheeten, met grooten ryksdom en aanzien gezegend, hy was daar benevens deugdzaam en geleerd. Gewoon zynde aan een luisterryken en gelukkigen staat, was hy een vreemdeling ten aanziene van rampspoed: de dood zyner Huisvrouwe, die hem in 't best zyns leevens ontviel, dompelde hem in troostlooze droefenisse: en een deerlyke brand, welke een groot gedeelte van de Stad verwoestte, deedt zyn fortuin zeer laag ebben. Hy kon dit onheil niet gelykmoedig draagen, het knyzend hartzeer greep hem aan. Een ongeluk 't welk ons van onze geboorte af vergezelde, of ons in onze vroege jeugd overkwam, houdt voor een goed gedeelte op een ongeluk te weezen in eenen meer gevorderden leeftyd; het verandert van gedaante, het hart wordt 'er aan gewoon. Maar opgekweekt in den zagten schoot der weelde, en langen tyd omringd van een luistervollen staat, valt het hard een nadeelige omwenteling van omstandigheden te ondergaan.

NICANDER, van geluksgoederen en vrienden beroofd, verliet zyne Geboortestad, ten einde hy zich mogt ontheffen van de kwelling om dagelyks eene menigte van ondankbaare snoodaarts te beschouwen; en misschien de onaangenaame noodzaaklykheid te vermyden van hen te zien, die in voorspoed zyne vrienden geweest waren, en nu zyne armoede belachten.

Hy begaf zich na een Klooster in eene Landstreeke, verre van eenige Stad geleegen, tot dat hy eene eenzaame verblyfplaatze hadt laaten bouwen, daar hy een afgezonderd leeven kon leiden, met zyn gezin, bestaande uit twee Zoonen en ééne Dogter. Hy trok derwaards, nam de opvoeding zyner Kinderen zelf ter hand, besteedende daar aan het grootste gedeelte van zyn tyd. Gemelyk geworden, door de ondankbaarheid der wereld, waren zyne lessen niet van die natuur, dat zy strekten om hun nutte leden der zamenleevinge te doen worden; hy gaf hun geen voorbeeld om vol van nyver te werken, of in kunsten te vorderen. Ingevolge hier van bleeven zy ruw van zeden en lui van aart. De Vader, ontdekkende, dat deeze hoedanigheden een gedeelte van het character zyner Kinderen uitmaakten, kon niet nalaaten hun des te berispen; tevens vraagende, door wat middel zy zich voorstelden in de wereld voort te komen, wanneer zy, naa zynen dood, zich in de noodzaaklykheid gebragt vonden om hun eigen fortuin te maken? Gy zult, voegde hy 'er by, buiten staat weezen om u zelven te helpen, of aan 't menschdom van eenigen dienst te zyn. —— „Wanneer dat gebeurt, antwoordde de oudste, wat kunnen „wy, in deeze afgezonderde plaats, verre van de bezige wereld „opgevoed, anders doen, dan dat wy, den laatsten pligt als ge„hoorzaame Kinders aan u volbragt hebbende, uwe voetstappen vol„gen, en op onze beurt bezitters worden van dit eenzaam ver„blyf?" —— Deeze woorden klonken den Vader als een Godspraak in

in de ooren. Hy bemerkte welk een misslag hy begaan hadt in de wyze der Opvoeding zyner Kinderen, hy maakte zich gereed, om, met allen spoed, nevens hun te *Smyrna* scheep en na *Corinthus* te gaan.

In alle de takken der Weetenschappen ervaaren zynde, rigtte hy een School op, en gaf aan zyne Leerlingen lessen in de Zedekunde. De schielyke vorderingen, welke zy onder zyn opzigt maakten, deeden hem beroemd worden. Het getal zyner Leerlingen nam van dag tot dag toe: hy ontving zo ryklyke belooningen, dat hy zich in staat bevondt om de armen voor niet te onderwyzen. De kragt zyner lessen hadt zulk een indruk op de gemoederen der Jeugd, dat de ongebondenheid, welke voorheen daar ter Stede heerschte, voor de tegenovergestelde beginzels week. Hy poogde de Deugd beminnelyk te doen voorkomen, en leerde hen de rykdommen klein agten. Doorgaans stelde hy zyne lessen op den volgenden trant voor.

„ Op zekeren dag dat de herinnering myner ongelukken myne ziel „ overstelpte, en my in eene zeer groote zwaargeestigheid deedt „ vervallen, riep ik, in de bitterheid myns hartzeers, uit: ô Fortuin, ô wreede Fortuin! Terstond vertoonde zy zich voor myne „ oogen. —— Myn Zoon, sprak zy, waarom beschuldigt gy my? „ Wees getuigen van de behandeling welke ik ontvang van de klaagende en murmureerende Stervelingen.

„ Slaa het oog op dien Man, welken ik tegen de gevaaren „ van den oorlog beschermd en behoed heb tegen de woede van „ MARS, en met weldaaden begiftigd: hy denkt dat ik moest volharden met myne gunstbewyzen, door alle de tydperken zyns „ leevens, aan hem te besteeden, en dringt my om af te staan van my „ langer met hem te bemoeijen, daar hy my als zyn gevangene wilde „ behandelen; hy weet niet hoe hy zyne Vrienden moet behandelen.

„ Een ander verbergt myne gaven: myne gunstbewyzen maaken „ hem elendig; hy bedekt my — sluit my op — Om my te ontslaan „ van de verdere moeite met zulk een bloedzuigenden Gierigaart, „ ben ik genoodzaakt hem te verlaaten.

„ Die greetige Koopman, wiens redelyke wenschen ik gaarne wilde vervullen, houdt met my geen kennis dan om my op de Oceaan bloot te stellen aan 't geweld der golven en deerlyke schipbreuk —— Het schip vergaat — Ik vlied van hem —— Hy „ schreeuwt over myne onstandvastigheid ——. Is hy eenig antwoord waardig?

„ Zy zeggen dat ik blind ben, en niet zonder rede: maar ik ben „ bekwaam om te zien tot welk een staat de onregtvaardigheid der „ Menschdoms my gebragt heeft, om myne gaven zonder maate of „ onderscheiding uit te strooijen, en de zodanige af te matten, die „ my naloopen.

„ Ik had eens voorgenomen, eenen Wysgeer met gunstbewyzen „ te overlaaden, hy leefde op het Land, de eenige verblyfplaats v[an] „ onschuld en geluk: myne gaven dienden om zyne zeden te ver[…] „ deaven en zyn hart te verharden: in stede van myne goede gave[n] „ te verspreiden, hoopte hy ze op één: en de plaats zyner geboor[te]

„ u[…]

„ te, daar hy zo lang in vrede en gerustheid gewoond hadt, ver-
„ smaadde hy. Hou op onregtvaardige klagten uit te storten. —
„ Deeze woorden gesprooken hebbende vloodt zy weg, ik zette haar
„ na, en wilde haar vasthouden; myne poogingen waren vergeesch,
„ tot myne groote verbaasdheid verdween zy — en ik heb haar
„ zints nooit weder gezien."

Op deeze wyze haalde NICANDER de gemoederen zyner Leerlingen over tot het waarneemen zyner lessen. Zyn oudste Zoon, den loop zyner Oefeningen volbragt hebbende, kreeg lust tot den Koophandel. Zyn Vader hem voorzien hebbende met de vereischte geldsomme, ging hy scheep na *Egypte*, en na eenige voordeelige reistogten, bestuurde hy zyne zaaken zo gelukkig, dat hy, binnen weinig jaaren, een ryk Man wierd — Zyn Broeder, met eenen gelukkigen uitslag de Geneeskunde behandelende, vestigde op denzelfden tyd zyne agting en fortuin.

Een jong *Mitylenier*, die drie jaaren onder NICANDER zich geoefend hadt, vervoegde zich, op zekeren dag, by hem, met dit voorstel. „Ik
„ ben gekomen, myn waarde Meester, om van u afscheid te neemen,
„ geloof my ik verlaat uw onderwys met groot hartzeer; ik zal nimmer in
„ staat weezen om de weldaaden, door u my toegebragt, te vergelden:
„ want gy hebt my voorzien met alle vereischten der menschlyke natuu-
„ re, wysheid, zugt tot den arbeid, en de kennis des menschdoms.
„ Nog ééne gunst kunt gy my bewyzen, van welke myn geluk afhangt.
„ — Geef my uwe Dogter ter Vrouwe. Ik durf zeggen dat ik haarer
„ waardig ben: dewyl uwe lessen my regt gegeeven hebben om zulk
„ eene verklaaring te doen. Gy weet dat myns Vaders middelen zeer
„ groot zyn, en op my moeten nederdaalen." — NICANDER, van vreugd en blydschap verrukt, omhelsde hem, deeze woorden uitboezemende. „Zoon van den braaven DRACON, gy voldoet my ten vol-
„ len voor alle moeite aan u besteed, door den gedaanen Huwelyks
„ voorslag; en hebt my ontheeven van de zorge wegens het toekomend
„ geluk myner Dogter; haare Deugden, wil ik hoopen, zullen, naar
„ uwe gedagten, een genoegzaam Huwelyks-goed weezen. Het genoe-
„ gen 't welk ik gevoel, dat ik haaren Trouwdag mag beleeven, is
„ grooter dan ik kan uitdrukken!"

Na de voltrekking van het Huwelyk, zondt hy om zyne Zoonen, op dat zy nevens het nieuw getrouwde Paar zynen zegen mogten ontvangen. „Kinders, sprak hy, gy hebt my nu niet langer noodig, ik mag
„ nu myn afscheid van u neemen, en my begeeven na de plaats, wel-
„ ke ik geschikt had om myne dagen in rust te slyten." — Zyne Kinders wierpen zich voor zyne voeten neder, baden hem van dit voorneemen te willen afzien, en by hen te blyven. Hy omhelsde ze allen, drukte ze tegen zyn boezem, een stroom van vreugde-traanen vloeiden hem ten ooge uit; hy viel in de armen zyner Kinderen neder. De goede oude Vader bezweek onder de blydschap, welke zyn hart overstelpte. — En hy betaalde op dien eigen stond den tol der Natuure. Men bragt zyn overschot na de eenzaame plaats, welke hy verkoozen hadt tot zyne begraafplaatze, en zyne Kinders, hem in gezegende naagedagtenisse houdende, vergaten nimmer, 's jaarlyks, zyn graf te bezoeken, en 't zelve met traanen te besproeien.

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,

in February 1773.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's *morg.*	's *midd.*	's *av.*	Therm. *mo.*	*mi.*	*av.*	Winds Streek. 's *morg.*	's *midd.*	's *av.*	Weder. *Gesteldh.*
1	30. 0¼	29.11	29. 7	36	39	40	N W	N W	N W	Sn. Buijig
2	29. 9½	——	30. 3	32	31	27	N O	N O	N O	— Held.
3	30. 4	30. 5½	— 7	26	27	26	——	——	——	Helder.
4	— 7½	— 7	— 6	26	30	32	——	——	——	— Wolk.
5	— 3	— 2	— 1½	34	34	35	W	W	Z W	Betr. Sn.
6	— 2	——	— 2	29	28	30	Z	Z t W	O	—— Mist
7	— 0¾	— 0	— 0	30	33	32	Z O	Z O	Z O	——
8	29.11½	29.10¾	29. 9½	31	29	29	O	O	O	—— Ysfel
9	— 8	— 8	— 9	20	23	23	N O	——	N O	—— Sn.
10	— 8½	30. 0	30. 2	24	29	27	Z O	Z O	Z O	—— Held.
11	30. 1½	— 1½	— 1½	26	30	31	O	O	O	Held. Betr.
12	— 2	— 2½	— 3½	32	34	32	N O	Z O	Z O	Mist.
13	— 3½	——	— 2	31	32	32	Z O	——	——	Betr.
14	— 1¾	— 1½	— 0½	31	33	36	Z W	Z W	Z W	Mist Y. R.
15	— 0¼	— 0½	— 1	40	42	45	——	——	——	Reg. Mist
16	— 0½	——	— 0½	41	42	39	——	——	——	Betr. —
17	— 0¼	— 0	— 0	37	38	36	Z	Z t W	Z t W	Mist.
18	— 0	——	——	37	37	35	Z O	O	O	——
19	29.11½	29.11½	29.11½	36	38	36	Z t W	Z	Z	Betr. Vogt
20	— 11	— 10	— 9	36	36	39	——	Z t W	Z t W	Held. Reg.
21	— 6½	— 5	— 6	40	44	41	Z	Z	Z W	Betr. R. W.
22	— 7	— 6½	— 4	39	46	44	Z W	Z	Z	Held. Betr.
23	— 3	— 2	28.11	43	48	48	Z	Z t W	Z t W	Reg. Stor.
24	28. 8½	28.10	29. 2	45	47	47	Z W	Z W	W	Wolk. H.
25	29. 5	29. 8	— 8	42	44	40	W	W t N	W t N	Helder.
26	— 3½	28.11	— 3	40	42	43	Z O	Z	W	Reg. Sn. S.
27	— 7	29. 8	29. 8	42	49	47	W	W	——	Helder.
28	— 9	— 10	30. 0	46	49	43	Z W	——	——	——

Hoogste Barometer d. 30. 7½ }
Laagste Barometer d. 28. 8½ } middelb. d. 29. 8

Hoogste Thermometer gr. 49. }
Laagste Thermometer gr. 20. } middelb. gr. 34½

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

KORTE PROEVE OF VERHANDELING OVER DE ONSTERVELYKHEID DER ZIELE, EN 'S MENSCHEN EEUWIGDUUREND BESTAAN NA DEN DOOD, AANGEMERKT ALS DE EERSTE EN VOORNAAMSTE BRON VAN ONS GELUK.

(Vervolg en Slot van Bladz. 60.)

HEt Licht der Rede leid ons, naar uitwyzen van 't geen wy in 't voorgaande bygebragt hebben, als met de hand, ter verzekeringe dier waarheid, *De Ziel is onstervelyk.* Eene aandagtige beschouwing van den aart der Ziele, van de einden en oogmerken onzer wordinge, mitsgaders van Gods Deugden en Volmaaktheden, strekt alleszins om 'er ons van te overtuigen. Ook hebben zommige Heidenen, schoon niet bestraald door den glans eener Godlyke Openbaringe, maar slegts door 't Redelicht geleid, deeze waarheid reets min of meer begrepen: en CICERO had 'er zo veel mede op, dat hy betuigde; „ dat Hem het denkbeeld van de Onstervelykheid der „ Ziele dermate behaagde, dat hy 'er, al ware het ook valsch, „ echter zyn leven lang niet van wilde ontheven worden". —— Edog, de Rede, hoe lichtend een Fakkel zy ook zyn moge, om de Waarheid te ontdekken, zou nogtans niet in staat zyn, om ons alle twyfelingen, omtrent dit Leerstuk, ten eenemaal weg te nemen. Zo God deze Waarheid niet door eene nadere Openbaring in het helderste daglicht gesteld had, 'er zouden zekerlyk ten dezen opzigte nog al veele twyfelingen in de Ziel overgebleven zyn: nademaal alles wat de Rede ons aan de hand geeft, met betrekking tot het Leerstuk van de Onstervelykheid der Ziele, het zelve alleen tot den hoogsten trap van waarschynlykheid heeft kunnen brengen. Men behoort derhalven zo vele edelmoedigheid en liefde voor de Waarheid te bezitten, van te erkennen, dat den Mensch, indien het Gode niet behaagd hadde over dit gewigtig Leerstuk een helderder licht te verspreiden, altoos omtrent het zelve eene angstvalligheid zou zyn bygebleven; om dat hy desaangaande, by zich zelven, nimmer die volkomen zekerheid zou hebben kunnen bekomen, welke ons de Godlyke Openbaring, op de allerkragtigste en ontwyfelbaarste wyze, verleent; 't geen

wy ons eindelyk, in dit laatste Stuk dezer Verhandelinge, te betoogen hadden voorgesteld.

Zegt dan de groote, en door een Godlyk Licht bestraalde Paulus, dat wy de elendigsten aller Schepzelen waren, indien onze hoop zich niet verder uitstrekte, dan alleen binnen dit leven; hy bevestigt daar mede eene Waarheid, die met de Rede volmaakt instemt, dog die, buiten eene Godlyke Openbaring, egter eenigermate twyfelagtig blyft. —— Dan hoe gerust is het voor het gemoed der Stervelingen, dat twee Godlyke geschenken, de Openbaring en de Rede, omtrent een stuk van zo veel aanbelang, zo juist, zo volmaakt overeenkomen, dat ieder Mensch, die zyn redelyk verstand omtrent deze beiden gebruikt, alle reden van twyfeling uit zynen boezem moet voelen verdwynen; nademaal de kragt der Waarheid hem dra ten vollen van dit Leerstuk moet verzekeren, dewyl de redenering van den Apostel zeer bondig, de gevolgtrekking volmaakt gegrond is. —— Het komt my dierhalven voor, eene zo duidelyke Waarheid te zyn, en zo wel gegrond te wezen op de Rede, dat 'er ieder Mensch eene zekere overtuiging van in zyn gemoed zal ontwaar worden, zo dra hy, in betrekking van zyn eigen bestaan, de oogmerken en einden van zyn aanwezen overweegt, en nadenkt welk eenen rang hy onder al het geschapene bekleedt. —— Hierom kan ik nimmer tot die gedagten komen, dat Gods oude Volk, de *Jooden*, van het Leerstuk der Onsterfelykheid der Ziele, en van eenen staat na dit Leven, geene bevatting altoos gehad zouden hebben; en dat zy alle hunne uitzigten alleen bepaalden, binnen den engen kring eener ervelyke bezittinge van Kanaän. —— Schoon dit denkbeeld behaagt aan zommige Menschen, die inderdaad geene Vyanden der Godlyke Openbaringe zyn; dunkt het my nogtans eenigen voet te geven tot derzelver geringagting, en vooral strydig te zyn met het gansche beloop van den Joodschen Godsdienst. —— Dan de Bestryders der Godlyke Openbaringe gaan verder; voorgevende, dat God, onder de gansche Huishouding van den ouden dag, geene enkele belofte van een toekomstig leven zou gedaan hebben; maar dat alle zyne toezeggingen en beloften zich bepalen, binnen den omtrek van dit kortstondige leven. —— Om de ongegrondheid van deeze en soortgelyke denkbeelden te toonen, zal ik my in dezen bevlytigen, om te doen zien, hoe de Vaderen, onder den ouden dag, in de vaste hoope ontslapen zyn, van het einde hunnes Geloofs, de Zaligheid der Ziele, te erlangen. —— Dan voor af zal 't niet oneigen zyn te melden, wat my in 't algemeen beweegt, om te gelooven, dat

de

de Joden over 't geheel, het Leerstuk van de Onstervelykheid der Ziele omhelsd hebben. Dit myn gevoelen steunt voornamelyk op twee bewyzen, die ik maar alleen, met voorbygaan van vele anderen, om niet te langwylig te worden, zal bybrengen.

Myn eerste bewys ontleen ik uit de onderscheiden Secten, welken 'er onder de Joden plaats hadden; waar van 'er onder anderen eene was, wier Karakterizerend kenmerk hier in bestond; dat derzelver volgers *de Opstanding der Dooden loochenden; een staat van belooning na dit Leven, en dus het Leerstuk van de Onstervelykheid der Ziele vlak uit ontkenden.* — Blykt hier uit niet allerzekerst, dat de Joden over het algemeen dit Leerstuk omhelsd hebben? Anders tog kon 'er onmogelyk zo eene verschillende Secte onder hen plaats hebben. — Laten wy het stuk eens tot onze dagen overbrengen. — De Deisten van onzen tyd loochenen eene Godlyke Openbaring; zal men daarom nu van de Kristenen moeten zeggen, dat zy, over het algemeen, geen geloof aan eene Godlyke Openbaring slaan? Het tegendeel zal waar zyn: Want naardien 'er onder de Kristenen Deisten gevonden worden, die de Openbaring loochenen, het geen het Karakterizerend kenmerk is, waar door zy zich van de Kristenen onderscheiden, zal hier uit ten klaarsten blyken, dat de Kristenen over het algemeen de openbaring erkennen voor een Godlyk geschenk. — Zo is het ook met de Joden gelegen geweest, onder hen was eene Secte, welke de Onstervelykheid der Ziele loochende; maar over het algemeen wierd dit Leerstuk van de Joden omhelsd en aangenomen. — De Secte der Saduceen, welke eene Opstanding, te gelyk met een toekomenden staat na dit Leven loochende, is ontstaan, ten tyde van Ptolomeus Lagus, Koning van Egipten, die meer dan drie honderd jaren voor de geboorte van Christus, 's Weerelds Heiland, geleefd heeft. Zy kreeg haren oorsprong en naam van eenen Sadok, eenen Leerling van Antigonus, eenen wyzen en godvrugtigen Jood. — Deze Sadok had van zynen Leermeester dikwils deze volgende Les gehoord. „ Weest niet als de Slaven, die „ hunnen Meester alleen om zekeren loon dienen: maar zyt „ Dienaars van God, als zyne kinderen, Hem dienende, als „ of gy 'er nooit eenige belooning voor zoudt ontvangen". Uit deze Spreuk nam Sadok gelegenheid van te leeren, dat de Ziel met het Lichaam stierf, zonder dat 'er eene vergelding na dit Leven te wagten stond. — Uit de opkomst dezer Secte onder het Joodsche Volk, en uit de Leere van Antigonus zelven, door Sadok zo verkeerd begrepen, is het allerbaarblykelykst,

lykst, dat de Joden, voor den tyd der Saduceen, het Leerstuk van de Onstervelykheid der Ziele algemeen geloofd, en dat zy dus wel degelyk eene bevatting van een Leven na dit tydelyke Leven gehad hebben.

Myn tweede bewys ontleen ik uit het geval van Lazarus, die in Christus afwezigheid gestorven was. Wanneer de Zaligmaker te Bethaniën kwam, en met Marta, Lazarus Zuster, Hem op weg tegen komende, over den dood hares Broeders een gesprek hield; zo zeide de Heiland eindelyk. „ Uw Broe„ der zal weder opstaan". Waar op Marta ten antwoord gaf. „ Ik weet Heere dat Hy zal opstaan, in de Opstandinge ten „ laatsten dage". —— Blykt uit dit eenvoudige antwoord van Marta niet ten allerduidelykste, dat zy een gevoelen voortbragt, 't geen onder de Joden, welken zich hier door ten klaarsten onderscheiden van de Saduceen, algemeen omhelsd wierd? Want dat zy zegt: „ Ik weet, dat Hy zal opstaan ten „ laatsten dage" betekent zo veel als of zy zeide: dat Lazarus zal opstaan, trekken wy in den minsten twyfel niet; dat gelooven wy, dat is eene Leer die ik, die alle de Joden omhelzen; buiten de Saduceen, wordt dit van geen Mensch, onder de Joden, in den minsten twyfel getrokken; dat verwagten wy. —— *Ik weet het* geeft eene volledige overtuiging te kennen; en bewyst dus ten allersterksten, dat de Joden waarlyk een denkbeeld hadden van de Onstervelykheid der Zielen, en in eene Opstanding der Dooden geloofden.

Dit weinige agt ik genoeg, ter versterkinge myner gedagten, aangaande het gevoelen der Joodsche Natie over 't algemeen, omtrent het Leerstuk van de Onstervelykheid der Zielen. Ik heb geen oogmerk, en zie geene noodzaaklykheid, om het zelve breedvoerig te betogen, en ga dierhalven nu over, om dit troostelyk Leerstuk zelve met eenige bewyzen, uit de Godlyke Openbaring, onwedersprekelyk te bevestigen, en wel meest met zulke bewyzen, die hun opzigt hebben op de dagen der oude Huishoudinge; ten einde hier door tevens aan te toonen, dat dit Leerstuk, onder de bedeeling des Ouden Verbonds, klaar genoeg geleeraard is geworden; en dat God, in de Schriften der Belofte, reeds zulke toezeggingen aan de Vaderen gedaan heeft, waar op zy in die hope ontslapen zyn, om eens uit het Stof des doods te zullen verryzen, en eeuwig in Heerlykheid by God te leven.

Men kan, 't is zeker, niet wel beweeren, dat de Vaderen van den ouden dag dien hogen trap van kennisse bezeten zouden hebben, die ons door het Euangelie van Christus is aangebragt. Zy zagen gewislyk veelal door een Spiegel in eene duis-

duistere reden, alles was met vele schaduwen omzwagteld, waar door men bezwaarlyk heen kon zien; welke Nevelen van duisternisse de groote Heiland heeft opgeklaard, om ons die zaken in haren vollen dag te vertoonen. —— Dan aan den anderen kant is het, myns oordeels, niet minder zeker, dat God, door zyne byzondere voorkoming, aan de Vaderen, dat gebrek van Licht, 't geen zy in dien tyd zo flauw hadden, weder vergoedde. —— Hoe menigvuldig en gemeenzaam was de Godlyke tegenwoordigheid, aan de Vaderen van den ouden dag? —— Hy sprak met hun mond aan mond. —— Hy deed hun beloften, die Hy met eede bevestigde; dit moest voorwaar hen zeer versterken in hun vertrouwen, en volkomen overtuigen, dat de beloften, hun toegezegd, niet slegts tydelyke, maar ook Hemelsche en Eeuwige Goederen behelsden.

Dan dit met onwraakbare bewyzen te staven, door 't bybrengen van beloften en toezeggingen, welken God daar en boven aan de Vaderen gedaan heeft, is eindelyk de taak, welke my ten slot dezer Verhandeling nog staat af te werken.

Onze Zaligmaker, de grootste aller Leermeesteren, redentwistende met de Saduceen, over de Onstervelykheid der Ziele, en de Opstandinge der Dooden, voert een bewys aan, voorwaar zeer opmerkelyk, daar 't zo overtuigend en zo kragtig was, dat zy 'er door verstomden. —— De Heiland neemt zyne bewyzen uit die Schriften, welken, volgens het getuigenisse der Bestryderen van de Godlyke Openbaring, geene toezeggingen, noch eenige beloften, met betrekking tot eenen staat na dit Leven, in zich behelzen. —— „ En wat „ aangaat de Opstanding der Dooden, zegt Hy, 't geen van „ God tot U-lieden gesproken is; die daar zegt: Ik ben de „ God Abrahams, en de God Izaaks, en de God Jakobs; „ God is niet een God der Dooden, maar der Levenden". —— Dit aangetogen bewys van Christus getuigt voorwaar ten allerkragtigsten, dat Gods beloften onder den ouden dag een verder uitzigt hadden, dan op het Land van Kanaän, dat zy verder zagen, dan op de goederen van dit Leven, en betrekking hadden op zulke goederen, welke van eene eeuwige duurzaamheid zyn moesten; en het wyst tevens aan den anderen kant ook aan; hoe de Vaderen van den ouden dag het Leerstuk van de Onstervelykheid der Zielen, en van de Opstanding der Dooden, omhelsd en geloofd hebben. —— Onze Zaligmaker redentwist hier tegens eene Secte onder de Joden, die aan de Godlykheid van Moses Schriften niet twyfelden; die 'er geloof aan gaven, en daar op hun ver-

trouwen stelden. Maar zyt Gylieden Joden, wil Christus dan zeggen, die waarlyk de Schriften van Moses omhelst en gelooft, —— voorwaar dan zyt Gylieden een zeer ontaard en verbasterd Geslagt, tevens ook een allerongehoorzaamst, en onagtzaamst Volk in de Schrift niet te onderzoeken, of Gylieden zyt een dom, een alleronwetendst Volk in ze niet te verstaan, ten ware Gylieden uwe oogen moedwillig sluit voor eene Waarheid, zo uitdrukkelyk geopenbaard. Want wat aangaat de Opstanding der Dooden, hebt Gylieden die niet uitdrukkelyk geopenbaard gevonden, in de Schriften van Moses, aan wier Godlykheid Gylieden tog niet twyfelt? —— Hebt Gylieden uit die beloften aan Abraham, Izaak en Jakob gedaan, niet begrepen, dat het Leerstuk, waar over ik thans met Ulieden handele, in die zelfde beloften uitdrukkelyk geleerd word? —— Hebt Gylieden niet gelezen, 't geen God tot Ulieden gesproken heeft? Want die beloften, aan Abraham, Izaak en Jakob gedaan, raken niet minder Ulieden, het Nakroost dier Aardsvaderen, dan hun zelven. —— 't Geen God dan tot die Vaderen gezegd heeft, dat zegt Hy ook nu nog werkelyk tot allen, die uit de Lendenen van Abraham voortgesproten zyn; en wil dierhalven ook, dat alle die Volken niet minder van deze waarheid overtuigd zullen zyn, dan hunne Vaderen, die ze onmiddelyk van Hem ontvangen hadden. —— Dan waar in was nu deze Waarheid gelegen? —— God had gezegd tot Abraham: Ik ben Uw Loon en Schild zeer groot: die zelfde belofte had Hy ook gedaan aan Izaak en Jakob. —— Christus verklaart die spreekwys, Ik ben Uw Loon en Schild zeer groot, en toont dat God iemands Loon en Schild niet kan genoemd worden, of Hy moet dadelyk deszelfs God zyn. Maar was Hy nu de God van Abraham, van Izaak en van Jakob, wat kragt zou dan deze Godlyke belofte hebben, indien ze zich binnen dit kortstondig leven bepaalde? —— Voorwaar dan was God een God der Dooden! Maar neen dat is Hy niet. Bygevolg, hebben de Vaders de kragt dier belofte verstaan, en dan hebben zy ook gehoopt op een Eeuwig Leven. —— ô Gy verstandelooze Saduceen, wil Christus zeggen; zo Gylieden geredeneerd had, als uwe Vaderen, die onmiddelyk deze Godspraak ontvingen, zo Gylieden met verstand de Heilige Schriften laast, dan zoudt gy immers hier uit ook dit allerwertigst gevolg trekken, en besluiten moeten, dat deze woorden iets meer behelzen, dan slegts Lichamelyke beloften. —— Voorwaar eene allerkragtigste Redeneering! En inderdaad, de Saduceen begrepen 'er duidelyk de kragt van: want zy verstomden; terwyl de gansche

Scha-

Schaar zich ontzette; en geen wonder; de mond der Wysheid sprak, en die taal stemde zo juist in met de Rede, dat de Gevolgtrekking gewettigd moest worden. De Mensch moet na den dood blyven, en in duuring volharden, zal God in vollen nadruk gezegd worden, zyn God te zyn en te blyven.

Dan 'er waren buiten dit ook nog zulke omstandigheden, onder den ouden dag voorgevallen, waar door de Joodsche Kerk ten duidelykste geleerd wierd, dat 'er voor den Mensch een staat na dit Leven, een eeuwige staat te verwagten ware. Zy hadden tog voor zich twee uitstekende voorbeelden van zonderlinge Godvrugtige Mannen, welken God, zelfs voor dat zy nog den tydelyken dood ondergaan hadden, tot zich ten Hemel opnam. —— Een treffend bewys, dat God den deugdzamen met zyne aanhoudende gunst bekroonen wil; en tevens, dat deze twee doorlugtige voorbeelden in eenen staat van Onveranderlykheid waren overgebragt. —— God had Henoch weggenomen van onder de Levenden (*a*). Paulus leert ons, dat Hy door het Geloove ten Hemel is opgenomen; op dat Hy den dood niet zien zou (*b*). Elias voer met eenen vuurigen Wagen van de Aarde, naar de Hemelsche gewesten, voor de oogen van Eliza, die Hem staroogende na zag; door wien de kinderen der Propheten eene genoegzame kundigheid van deze zeldzame en verbazende gebeurtenis verkregen (*c*). Men voege hier by nog twee in dit opzigt aanmerkelyke gevallen. De Propheet Elia wordt door een Goddelyk bevel gezonden, tot eene Weduwe in de Stad Sarphad, wekt daar eenen Jongeling, den Zoon dezer Vrouwe, van den dooden op. Hy riep den Heere aan, en zeide: „ Heer, myn „ God! hebt Gy dan ook deze Weduwe, by dewelke ik her„ berge, zo kwalyk gedaan, dat gy haren Zoon gedood „ hebt"? Daar op bad hy God ernstig, dat de Ziele des Kinds in hem moge wederkeeren, en de Ziele des Kinds keerde weder in hem, dat hy weder levend werd (*d*). —— Is dit geen treffend bewys, dat ons leert, hoe de Onstervelykheid der Zielen, onder den ouden dag, door voorbeelden is bevestigd? Die toonden, dat de Ziel, van het Lighaam gescheiden, werkelyk leefde en in wezen blyve. Van dien zelfden aart is eene tweede geschiedenis, ons aangetekend (*e*), alwaar ons verhaald wordt, hoe de Propheet Elisa op eene gelyke wyze den Zoon der Sunamitische Vrouwe uit den Dooden opwekte. Deze gevallen on-

(*a*) Gen. V. 24. (*b*) Hebr. XI. 5.
(*c*) 2 Kon. XI. vs. 11——15. (*d*) 1 Kon. XVII. 17——24.
(*e*) 2 Kon. IV. 20——37.

ondertusschen, worden ons verhaald in Schriften, die men voorgeeft, dat de minste voetstappen van dit Leerstuk niet behelzen: en beiden strekken ze uit eigen aart, om ons te overtuigen, dat de Vaderen onder den ouden dag aan eenen staat na dit Leven geloofden, en min of meer onderscheiden begrippen van denzelven gehad moeten hebben.

Wyders vinden wy ook, in zeer veele plaatzen des Ouden Testaments, het Leerstuk van de Onstervelykheid der Ziele bevestigd. — Salomo zegt in zyn Boek der Spreuken, dat „ de Rechtvaardige zelfs vertrouwt in zynen Dood (a)". En op andere plaatzen leert hy met uitdrukkelyke woorden; dat „ na des menschen verscheiden van deze Weereld, de Geest „ wederom tot God keert, die Hem gegeven heeft (b); en „ dat hy ieders Werk in het Gerigte zal doen komen, met al „ wat verborgen is, het zy goed, het zy kwaad (c)". Uitdrukkingen, die niet slegts bevestigen, dat de Mensch na zynen dood aanwezig blyft; maar tevens leeren, dat 'er, na dit Leven, een staat zal komen, waar in 's Menschen Werken openbaar zullen worden; het zy verborgene, of openbare, het zy goede, het zy kwade; dat die allen voor God in het gerigte zullen komen, om daar beoordeeld te worden; ten einde de Menschen Loon op hunnen arbeid ontvangen. —— Azaph boezemt, in een verzekerd vertrouwen, tot zynen God uit, ten bewyze, dat Hy eenen staat na dit Leven, eenen veel voortreffelyker staat, dan hier op Aarde te verkrygen is, te gemoet zag. — „ Gy zult my leiden door uwen Raad, is zyne betuiging, en daar na zult ge my in Heerlykheid opnemen. — „ Wien hebbe ik nevens U in den Hemel, nevens U lust my „ ook niets op Aarde; bezwykt myn Vleesch en myn Harte, zo „ is God de Rotssteen mynes harten, en myn deel in Eeuwigheid (d)", Job sprak, op eene soortgelyke wyze, en wel op eenen tyd, toen Hem bange was, toen Hy, in de uiterste veragting gedompeld, geen vooruitzigt meer had op eenig tydelyk geluk, — „ Ik weet, zegt Hy, dat myn Losser leeft, „ en het laatste over het stof zal opstaan, en als zy, na myne „ huid, dit doorknaagd zullen hebben, zal ik uit myn vleesch „ myn God aanschouwen; den welken ik voor my aanschouwen zal, en myne oogen zien zullen, en niet een Vreemden (e)". Dit was de eenige grond zyner verwagtinge, het fundament van zyn vertrouwen; dit deed Hem zelfs uitroepen: „ Zo

(a) Spr. XIV. 32. (b) Pred. XII. 7. (c) Pred. XII. 14. (d) Psalm LXXIII. 24—26. (e) Job XIX. 25—27.

„ Zo Hy my doodde, zou ik daarom niet hopen? Evenwel „ zal ik myne wegen voor zyn aangezigte verdedigen; ook „ zal Hy my tot Zaligheid zyn". (*a*) Hier naar verlangden zyne Nieren in zynen schoot (*b*).

En is dit alles niet genoeg, wel aan, laat ons dan, ten besluite, op het voetspoor van den grooten Paulus, ter staving van al ons betoogde, hier byvoegen, die gansche Wolke van getuigen, Heb. XI. door Hem opgenoemd, om zynen Geloofsgenoten ten spore en prikkel te dienen; op dat zy, met zoo veel meer lichts omschenen, het voetspoor hunner Vaderen zouden drukken. Dier Vaderen naamlyk van den ouden dag, welken in dat vast vertrouwen ontslapen waren, van eens, uit het stof des doods, en het akelige graf, te zullen verryzen; om die eeuwige belooning der genade, op hunnen arbeid, de eindelooze Zaligheid der Ziele, in de gewesten der Eeuwigheid, te ontvangen. — „ Abel heeft door het geloove eene „ meerdere Offerande Gode geofferd, dan zyn Broeder. — „ Henoch is door het geloove ten Hemel opgenomen, om den „ dood niet te zien. — Door het geloove heeft Noach op „ Godlyk bevel de Arke toebereid. — Door het geloove is „ Abraham, geroepen zynde, gehoorzaam geweest, om het „ Land zyner Erfenisse te verlaten; en Hy is uitgegaan, niet „ wetende, waar Hy komen zou. — Door het geloove is „ Hy een Inwooner geweest in het Land der belofte, als in „ een vreemd Land, en heeft in Tabernakelen gewoond, „ met Izaak en Jakob, die mede Erfgenamen waren van de„ zelfde beloften. — Wat was de grond van alle deze bedry„ ven? — Paulus leert het ons, als hy zegt: dat zy de Stad „ verwagtten, die fundamenten heeft, welker Kunstenaar en „ Bouwmeester God is. — Door het geloove ontving Sara „ den Zoon der belofte, waar uit een geslagt voortkwam, zo „ menigvuldig als de Starren aan den Hemel, en het zand aan „ den oever van de Zee. — Alle dezen zyn gestorven, voor „ dat zy de Belofte ontvangen hadden; betoonende onder„ tusschen klaarlyk, door hun bedryf en handelingen, dat zy „ een Vaderland zogten; een gansch ander Vaderland, dan „ van waar zy uitgegaan waren: want indien zy daar aan ge„ dagt hadden, zy zouden tyd gehad hebben om weder te „ keeren: maar nu waren zy begerig naar een beter, dat is „ naar een Hemelsch Vaderland. — Door het geloove heeft „ Abraham zynen Zoon Izaak, die de belofte ontvangen had, „ geofferd; overleggende dat God magtig was, Hem ook uit

„ den

(*a*) Job XIII. 15, 16. (*b*) Job XIX. 27.

„ den dooden te verwekken. — Door het geloove zegende
„ Jakob en Jozeph ieder hunne Zonen; en Jozeph gaf ster-
„ vende, door het geloove, over zyn gebeente bevel, dat het
„ besteld zou worden in het graf zyner Vaderen. — Mozes
„ wierd drie maanden lang van zyne Ouders verborgen. Dit
„ geschiedde door het geloove. Mozes nu, grooter geworden
„ zynde, weigerde, door het geloove, een Zoon van Pharaos
„ Dogter genaamd te worden; verkiezende liever met Gods
„ Volk kwalyk gehandeld te worden, dan voor eenen tyd de ge-
„ nieting der Zonde te hebben, agtende de versmaadheid van
„ Christus meerder rykdom te zyn, dan de schatten van Egyp-
„ ten. — Om welke reden ging Hy dus te werk? Hy zag op
„ de vergeldinge des Loons. — Door het geloove verliet Hy
„ Egypten, veragtende den Toorn des Konings: want Hy
„ hield zich vast, ziende op den Onzienelyken. Door het
„ geloove heeft Hy het Pascha uitgerigt, en de besprenginge
„ des bloeds, op dat de Verderver der Eerstgeborenen zyn
„ Volk niet zou raken. ——— Door het geloove zyn ze de
„ Roode Zee doorgetrokken, als op het drooge. — Door
„ het geloove vielen de muuren van Jericho om. ——— Door
„ het geloove kwam Rachab niet om met de ongehoorzamen,
„ als zy de Verspieders in vrede had ontvangen. — Hier word
„ de Apostel als verlegen met alle de voorbeelden, die Hy
„ zou kunnen ophalen van dezulken, die een vooruitzigt, een
„ zeker vooruitzigt hadden, op eenen staat hier namaals, op
„ eenen staat van eindelooze Gelukzaligheid; als die van eenen
„ Gidion, Barak, Simson, Jephta, David, Samuel en de
„ Profeten; welken, door het geloove, Koningryken hebben
„ overwonnen, Geregtigheid geoefend, de beloftenisse ver-
„ kregen, de muilen der Leeuwen toegestopt, de kragt des
„ Vuurs uitgebluscht, zyn de scherpte des zwaards ontvlo-
„ den, en hebben uit zwakheid kragten ontvangen; terwyl de
„ Vrouwen hare dooden uit de Opstandinge hebben weder ge-
„ kregen. — Alle dezen, door den Apostel gevoegd by nog
„ eene zeer groote menigte, hebben door het geloove getuige-
„ nisse gehad, dat God hun God genoemd wilde worden, en
„ voor hun eene stad bereid had, wier eeuwige Fundamenten
„ door Hem zelven gelegd waren".

Zie daar een aantal van voorbeelden, die ons bewyzen, dat de Vaderen van den ouden dag, hunne uitzigten, hunne verwagtingen, hunne hoop oneindig wyder uitstrekten, dan alleen blootelyk binnen den ommekring van het Land van Kanaän, of binnen den omtrek van dit tydlyk leven. Zy hebben door de woestyne dezer Weereld als Vreemdelingen omgezworven, met

met en verwiselt, om eens, na veel zwervens, moeite en verdriet, aan te landen in het Vaderland daar boven, de veilige plaatze hunner ruste. — Aldus hebben zy reikhalzende vooruitgezien op een toekomstig leven, op een leven, dat na den natuurlyken dood zou volgen, wanneer de kragt der belofte, door God gedaan, stond vervuld te worden, in de genieting eener eindelooze Zaligheid.

Ik zag het onnoodig verdere byzondere bewyzen uit het Euangelie aan te voeren, ter staavinge van de Onsterfelykheid der Ziele. Christus nog staat bekend als de Opstanding, en het Leven. — Iedere bladzyde van het Euangelie, en der Apostolische Schriften, bewyst dit Leerstuk ontegenzeglyk. Geen oog morwaar kan men in de Schriften des Nieuwen Verbonds slaan, of men ziet 'er deze heuchelyke Waarheid in geleeraard, alle de Leeringen, en vermaningen dier Schriften zyn op dit groote Leerstuk gebouwd; om dat wy waarlyk de ongelukkigste der Schepzelen zyn zouden, zo wy geene andere hoop hadden, dan alleen in dit Leven. — De gansche Godsdienst des Nieuwen Verbonds heeft, in alle deszelfs voorstellen, een ander Leven voor, alles komt neêr en is gebouwd op eenen eeuwigen staat. — Het eenig doeleinde en oogmerk van 't Euangelie is, om den Mensch in den tyd voor te bereiden, tot de verkryging van een Eeuwig en gelukzalig Leven hier namaals. — „ Dit is, zegt daarom Johannes, het getuigenisse, naamlyk, dat God ons het Eeuwig Leven geschonken heeft: en dit zelve Leven is in zynen Zoon. — Die „ den Zoon heeft, die heeft het Eeuwig Leven. — Deze „ dingen heb ik U geschreven, die gelooft in den Naam des „ Zoons Gods: op dat gy weet, dat gy het Eeuwig Leven „ hebt; dat wy zyn in den Waaragtigen, naamlyk in zynen „ Zoon Jezus Christus, Deze is de Waaragtige God, en het „ Eeuwig Leven (a)." En even zo hebben alle de Apostelen eenparig met Paulus getuigd, dat God zynen Zoon van den dooden heeft opgewekt; zo hebben zy gepredikt, en zo hebben zy geloofd, en allerkragtigst bewezen, dat 'er eene algemeene Opstanding der Dooden zyn zou; nademaal God ons daar van op de kragtigste wyze verzekering gedaan heeft, met Christus uit den dooden op te wekken; dat ons, 1 Cor. XV, in 't breede ontvouwd wordt.

Dus hebben wy dan de allerovertuigendste verzekering ontvangen, aangaande een Leerstuk, 't geen de grondslag is van allen waren troost en vergenoegen; eene verzekering, die niet fei-

(a) 1 Joh. V. vs. 11, 12, 13, 20, 21.

feilen kan, of omtrent welke geene de minste reden van twyfelen overblyft; naardemaal wy ze ontvangen hebben van onzen grooten Formeerder zelven, van onzen genadigen Weldoener, die de Werken zyner handen nimmer zal laten varen.

Dan het is vooral de Christelyke, de heuchelyke Euangelie-Leer, die de allertroostelykste hoop des aangaande verleent; en een vuur van verlangen, in eene volkomen verzekering, in onzen Boezem doet ontvlammen, naar 't eeuwig welzyn van ons edelste deel. Daar moge gebeuren, wat 'er wil; wy mogen van den bleeken Dood aangegrepen, en in de duistere Grafkelders gesleept worden; wy zyn verzekerd, dat ons edelste Deel aanwezig zal blyven. Wy zullen éénmaal zegevieren over den gemeenen Vyand van het Menschelyk geslagt, den Dood; even als de Verlosser der Weereld, dien wy eens aanschouwen zullen; te weten, dan, als onze natuurlyke oogen voor altoos in het stof verduisterd, en door den Dood voor het natuurlyk Licht zullen gesloten worden. — Gelukkig, voorwaar gelukkig zy allen, die niet slegts overtuigd zyn, dat zy eens uit het stof des doods verryzen zullen; maar die tevens, met eene gegronde hoop, eene Zalige Opstanding mogen verwagten, en te gemoet zien.!

Edog hoe jammerlyk moet daar en tegen der zulker verwagting zyn, welke al hun heil, al hun geluk, alle hunne vooruitzigten, al hun genoegen, al hunne rust in dit tydelyke stellen, en in deze Zielvertroostende Leer geen belang altoos nemen! — Hoe rampzalig zyn de zulken, die zich slegts aan de Wellusten en de Vermaken dezer Weereld verslaven, zonder zich zelven zo veel tyd te gunnen, om met allen ernst dit allergewigtigste onderwerp in overweging te nemen! — Om te bedenken, ik moet sterven! — Wat zal 'er van my worden! — Wat zyn tog, ô Sterveling, die alle uwe gedagten binnen dit Leven bepaalt, wat zyn uwe vermaken, uitgezogte vermaken? — Het zyn verleiders, die u veelal van het regte spoor doen dwalen, en u dan verlaten, in het midden der genieting; wanneer zy u op den doolweg gebragt hebben, — dan, — dan laten zy niets overig, buiten eene wrange wroeging in het gemoed! — Voorwaar, al wat de Weereld schoonschynend voorstelt, 't zy Rykdom, Eer, hooge Staten, Gezag, Majesteit, Voorspoed, Roem, Luister, Geleerdheid, Wellust, ja met een woord, al wat zy bekoorlyk moge opleveren. — Wat is 't! — Wat zyn dezen allen t'zamen by malkanderen in één Persoon vereénigt! — Waarop zal men zig verheffen! Ydele glorie! — Verwaande Mensch! waarop zyt gy zo vaak opgeblazen, en ver-

verheft gy u met eene ongehoorde trotsheid boven uwe Medeschepzelen? — Alles is niets meêr dan enkele Ydelheid! — De Dood grypt zulk eenen aan met zyne ruwe handen — Hy ontziet Scepter noch Kroon. — Zie daar, daar ligt op éénmaal alles in het stof ter neêr geworpen! — Rampzalig ongelukkig dierhalven zulke Menschen, die geene hoop hebben op een beter Lot, dan het aardsche; die geen beter leven wagten, dan zy hier genieten! — Die hun leven inrigten, als of een staat hier namaals eene loutere harssenschim ware! — Dat wy dan nimmer die dwaasheid begingen, van de gedagten op ons aanstaande Lot uit de Ziel te verbannen! — De noodzaaklykheid, om daar aan gestadig, en met ernst, te denken, zal iemand zo dra bevroeden moeten, dunkt me, als hy in waarheid overtuigt is van de Onstervelykheid zyner Ziele. — En hier aan behoeft niemand een oogenblik te twyfelen; indien hy slegts de moeite wil doen, om dit Leerstuk in bedaarde overweging te nemen. En wat verdient 'er ernstiger overdagt te worden, dan wat 'er éénmaal van ons worden zal?

C. V. D. G.

EEN BUITENGEWOON GEVAL VAN EEN DOODELYKE BREUK (*Hernia*). Door Mr. JOSEPH ELSE, *Heelmeester van St. Thomas Hospitaal.* Medegedeeld door JOHN FOTHERGILL, *M. D. F. R. S.* Geleezen den 15 October 1770.

(*Medical Observations and Inquiries.*)

HEt was op een Woensdag in April 1767, voor dat ik nog verkozen was tot Heelmeester van St. Thomas Hospitaal, dat ik na het geeven van een Les, wanneer reeds de Heelmeesters uit het Huis waren weggegaan, verzogt werd om een Lyder te gaan zien, welke men my zeide dat in een Koets uit geweest was, tot verrichting van zyne zaaken, en die van een sterke stoot schielyk een Zwelling in de Liesch gekregen had. De Zwelling had de grootte van een Walnoot, en was geleegen onder den rand omtrent in 't midden van de Band van *Poupart*. Ze had beide op 't gezicht, en 't aanraaken, zo veel gelykenis naar een Waterklier (*Glandula Lymphatica*) dat ik 's Mans verhaal, aangaande 't zelve, nauwelyks gelooven konde; voornaamentlyk, wanneer

meer ik onderricht werd dat hy in 't Hospitaal was wegens pynen in zyne beenen, welke hy zeide dat Rheumatike pynen waren, maar welke van den Geneesheer, wiens Lyder hy was, voor *Venerische* gehouden werden. Ik verzocht dat de Zwelling mogte gepapt worden, en dat men nauwkeurig zoude acht geeven of 'er eenige toevallen van verstropping ontstaan mogten: verder dat men hem zoude vertoonen aan den Heelmeester onder wiens bezorging hy behoorde. Den Zaturdag daar aan volgende, verhaalde men my dat hy gestorven was met toevallen van eene verstropping, hebbende geen afgang gekregen, schoon men hem verscheide lavementen had toegediend. Ik verkreeg de vryheid van 't Lighaam te openen, en de uitwendige bekleedzels opgeligt hebbende, maakte ik de Waterklier, welke ik gevoeld hadde dat zeer gezwollen en ontstooken was, bloot. Ik bereidde vervolgens zeer net 't ligament van *Poupart*, en schoon ik overal in 't rond met myn vinger den rand van de Klier opligtte, konde ik geen blyk van een Breukzak bespeuren. Ik sneed vervolgens door de Klier zelfs heen zonder iets te ontdekken dat naar een Breuk geleek. Ik maakte hierop een opening in de holte van den Buik, en zag toen aanstonds dat een zeer klein gedeelte van 't *Ileum* neergezakt en verstropt was. 't Gedarmte boven 't verstropte gedeelte was blauwachtig, ik maakte daar ter plaatze eene insnyding in het zelve, en bevond dat ik gemakkelyk een blaaspyp of vinger konde brengen, langs den darmbuis, verder dan 't verstropte deel, en zonder eenige afbreeking (*Interruption*). Na het wegsnyden van de Waterklier, zag ik dat een klein gedeelte van den darmbuis, omtrent ter grootte van een haazelnoot, neergezakt was.

Dit geval toont aan dat 'er een doodelyke verstropping kan gebeuren, zonder dat de geheele omtrek van den darm bevat is in de band (*Stricture*). Eene andere omstandigheid, welke aanmerking verdient, is, dat in dit geval eene bewerking zoude hebben konnen begonnen, en misschien gestaakt worden, zonder dat men den aart van de ziekte ontdekt hadde. Want indien de Heelmeester niet zorgvuldig de klier weg sneed, zo als ik deed na den dood, zoude hy nooit de Breuk hebben konnen ontdekken.

EEN

EEN BEPROEFD MIDDEL TER GENEEZING VAN DE SPROUW.

(*Cases and Practical Remarks in Surgery, by* BENJAMIN GOOCH, *Vol. II.*)

DEwyl ik denk dat niemand voor zich zelf behoort te houden de kennisse van het geen nuttig kan zyn voor 't Menschdom, zo maake ik op deeze wyze gemeen 't volgende Geneesmiddel, 't welk ik weet, door zeer veel ondervinding, dat men vertrouwen kan, zelfs in de geneezing van 't slechtste zoort van *Sprouw* in kwaadaartige Koortzen; ik hebbe 'er inderdaad nooit een geheim van gemaakt, maar ik hebbe het gemeld, als de gelegenheid 't mede bragt, aan alle myne Geneeskundige kennissen, na dat ik zo gelukkig was, deeze ontdekking, 20 jaaren geleeden, te doen. Het is lang in bezit geweest van eene Vrouw, welke men in dergelyke voorvallen wyd en zyd haalde met een standvastig goed gevolg, waarvan ik dikwyls getuige ben geweest. Dit bewoog my van haar een aanmerkelyk geschenk aan te bieden om het geheim te openbaaren, en schoon zy het weigerde, hebbe ik evenwel ontwyfelbaare bewyzen, dat het Geneesmiddel, 't welk ik hier melde, 't zelfde is als dat van haar.

Het Geneesmiddel is samengesteld uit *Borax* en Honig. Eene evenredigheid van een dragma van de *Borax* tot een zeer fyn poeijer gemaakt, tot een once zuivere Honig, juist van zodanige eene vastheid, als genoeg is om de Poeijer op te houden, is voldoenend tot bereiking van 't oogmerk in gemeene gevallen; dog in zommige gevallen, hebbe ik 'er twee dragmen in gedaan, en nooit meer. Ik beveel den Lyder van deeze likking (*Linctus*), alle uur een thee-lepel vol of twee te neemen: maar het moet vooraf wel omgeroerd, en van den Lyder langzaam doorgeslikt worden, en zo dat het zich door den geheelen mond en keel verspreid. Ik heb zeldzaam gezien dat een slecht zoort van Sprouw, langer dan twee of drie dagen, de kracht van dit geneesmiddel, wanneer het regelmatig gebruikt wierde, konde wederstaan. Wanneer de Sprouw verdreven is, klaagt de Lyder dikwyls over een gevoeligheid en smarten van die deelen; doch welke schielyk verligt worden, door dikwyls in den mond te houden, de slym van *Sem. Cydon.* of eene ontbinding van 't *Pulv. e Trag. Comp. en Aq. Rosar. damascenar.* tot een slymachtige zelfstandigheid gebragt, en zoet gemaakt met *Syrup. Mororum*: of door 't gebruik

bruik van een weeken verzagtenden Gorgeldrank. — Ik hebbe somtyds de *Borax* laaten mengen, met gezuiverde honig en Bessen-Geley van ieder even veel, in plaats van alleen met Honig, als wanneer het een aangenaamer Geneesmiddel geeft. Wanneer 'er een byzonderheid in het gestel plaats vindt, waar tegen de Honig stryd, zo kan men de *Borax* mengen met zwarte of roode Bessen-Geley, en *Syrup. Moror.*

Dit geneesmiddel, zagter gemaakt zynde, heeft men insgelyks door ondervinding bevonden, zeer dienstig te zyn in de Sprouw, welke de Kinderen aantast.

Lange jaaren geleeden, behandelde ik een jonge Vrouw in een kwaadaartige Koorts, welke geduurende die Ziekte de Sprouw in een hoogen graad kreeg, rondom de *anus* zo wel als in den mond en keel; en ongetwyfeld was de geheele Voedzel-buis aangedaan: want na een ruim gebruik van dit geneesmiddel, en door 't Lighaam open te houden, werdt 'er een groote menigte dikke taaije brokken door de stoelgang ontlast; en zy herstelde boven verwachting.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN PAAUW.

(Volgens BUFFON.)

INdien de Schoonheid, en niet de sterkte, regt hadt op de heerschappy, zou de Paauw, zonder tegenspraak, de Koning der Vogelen zyn; geen is 'er, op welken de Natuur haare schatten milder heeft uitgestort: eene grootsche gestalte, inneemende houding, fiere tred, eene edele gedaante, fraaije afmeetingen des lichaams, alles wat een Weezen van aanzien aankondigt, is hem gegeeven; een beweegbaare en ligte Kuif, met de rykste kleuren getekend, versiert zyn hoofd, en verheft het zonder het te bezwaaren: zyn onvergelyklyke pluimaadje schynt eene verzameling van alles wat onze oogen streelt, in het teder en versch Coloriet der schoonste bloemen; van alles wat ze verblindt in de schitteringen der edele gesteenten, van alles wat ze verbaast in den agtbaaren luister van den Regenboog; niet alleen heeft de Natuur op de pluimaadje van den Paauw by een verzameld, alle de kleuren van Hemel en Aarde, om 'er het Meesterstuk van haaren pragt van te maaken, zy heeft ze daarènboven vermengd, geschikt, geschaduwd met haar onnavolgbaar Penceel, en 'er eene schildery uit doen voortkoomen, eenig in haar soort, daar zy van haare vermengingen met de donkerste schaduwingen, en van haare onderlinge tegenstellingen,

gen, eenen nieuwen luister, en zo verhevene uitwerkzels van licht ontleenen, dat de kunst ze noch naavolgen, noch beschryven kan.

Zodanig schynt in onze oogen de pluimaadje van den Paauw, wanneer hy, op eenen schoonen Voorjaars-dag, vreedzaam en alleen wandelt: maar wanneer de Paauwin zich onverwagt vertoont, wanneer het vuur der liefde, zich by de heimlyke invloeden van het Jaargety paarende, hem uit zyne rust opwekke, hem een nieuw vuur en nieuwe begeerten aanjaage; dan vermenigvuldigen alle zyne schoonheden, zyne oogen spreken, zyn Kuif zwaait op zyn hoofd, en betuigt de inwendige aandoening; zyne lange Staart-Veeren, zich uitspreidende, stellen haare verblindende rykdommen ten toon, zyn hoofd en hals zich agtbaarlyk agterover buigende, worden bevallig gemaald op dien schitterenden grond, daar het Zonnelicht op duizenderlei wyzen speelt, onophoudelyk verdwynt, en zich op nieuw vertoont, en een nieuwen en zagter luister, nieuwe meer onderscheidene en overeenstemmender Kleuren schynt aan te neemen.

Alsdan schynt de Paauw zyne voordeelen niet te kennen, dan om 'er hulde voor te doen aan zyne Medgezellinne, die 'er van ontbloot is, zonder 'er minder om bemind te worden, en de leevendigheid, welke het liefdevuur aan zyne houding geeft, voegt nieuwe bevalligheden by zyne agtbaare beweegingen, die, in deeze oogenblikken, vergezeld worden van een nadruklyk en dof gemompel, zynen wensch uitdrukkende.

Doch deeze schitterende Veeren, die in luister de fraaiste bloemen overtreffen, verwelken insgelyks als deeze, en vallen 's Jaarlyks uit; dan schroomt de Paauw, als of hy zich zyns verlies schaamde, zich in deezen vernederenden staat te vertoonen, en zoekt de duisterste schuilhoeken, om 'er zich voor alier oogen te verbergen, tot dat een nieuwe Lente, hem zynen gewoonen opschik weder geevende, hem op nieuw ten tooneele doet verschynen, om 'er de hulde, aan zyne schoonheid verschuldigd, te genieten: want men wil, dat hy dezelve met 'er daad geniet, dat hy gevoelig is voor de verwondering, dat het rechte middel om hem aan te spooren, zyne Veeren uit te spreiden, is, hem met een oog van aandagt en verwonderinge te beschouwen, en dat hy, integendeel, wanneer men hem koelzinnig en onoplettend schynt aan te zien, alle zyne schatten intrekt, en verbergt voor hem, die ze niet weet te bewonderen.

Schoon de Paauw al zints lang als een Inboorling van Europa is geweest, is hy 'er, egter, niet uit afkomstig; de Oost-

Indiën, het land, dat den Saphier, den Robyn en Topas uitlevert, moet voor zyn Geboorteland worden gehouden; van daar is hy overgegaan na het Westlyk gedeelte van Asie, alwaar hy, volgens PLINIUS, van elders was overgebragt; en dus schynt hy niet overgebragt te zyn uit het Oostlykst gedeelte van Asie, dat is China, na de Indiën: want de Reizigers koomen hier in overeen, dat schoon de Paauwen zeer algemeen zyn in de Oost-Indiën, in China geene andere gezien worden, dan die 'er uit andere Landen gebragt worden; een bewys, dat ze in China zeer zeldzaam zyn.

ELIANUS verzekert, dat de Barbaaren deezen fraaijen Vogel aan Griekenland hebben medegedeeld; deeze Barbaaren kunnen geene andere dan de Indiaanen zyn, om dat ALEXANDER, die in Asie en Griekenland wel bekend was, ze voor de eerste maal in Indie zag; daarenboven is 'er geen land, daar ze algemeener en menigvuldiger zyn dan in de Indiën. MANDESLO en THEVENOT hebben ze in groote menigte gevonden in het landschap Guzaratte, TAVERNIER in gantsch Indiën; doch inzonderheid in de Landschappen Baroche, Cambaga en Broudra; PYRANT in de Nabuurschap van Calicut; de Nederlanders overal op de Mallabaarsche kust; LINTSCOT op het eiland Ceylon; een ander Reiziger in de bosschen op de grenzen van het Koninkryk Siam, na den kant van Camboge; GENTIL op Java, enz. Indien men hier byvoege, dat, in genoegzaam alle deeze Landen, de Paauwen in den staat van wildheid leeven, dat ze nergens zo groot, noch zo vrugtbaar zyn, zal men niet kunnen nalaaten de Indiën voor hun Vaderland te houden. En, in de daad, het kon niet anders weezen, of een zo fraaije Vogel moest eigen zyn aan een Land, zo ryk, zo overvloedig in kostbaarheden, in Goud, Paarlen, edele Gesteenten, en 't welk als het Vaderland van de Weelde der Natuur moet worden aangemerkt. Dit gevoelen wordt eenigermaate bekragtigd door de H. Schrifuure, daar de Paauwen geteld worden onder de kostbaarheden, welke de Vloot van Salomon om de drie jaaren aanbragt: 't blykt, dat deeze Vloot, die aan de Roode Zee wierdt uitgerust, en niet verre van de Kust kon vaaren, haare schatten haalde, of uit de Indiën, of van de Kust van Africa naast aan de Indiën grenzende. Dan, 'er zyn bondige redenen, dat zy ze niet van de Kust van Africa haalden; want geen Reiziger verhaalt, dat hy in gantsch Africa, zelf niet op de aangrenzende Eilanden, wilde Paauwen heeft gezien, die voor Inboorlingen van dat Land kunnen gehouden worden, uitgezonderd alleen het Eiland St. Helena, daar de Admiraal VERHOWEN Paauwen vondt, welke men niet leevende kon-

kondt vangen; maar men zal niet ligt gelooven, dat Salomons Vloot, die geen Kompas hadt, alle drie jaaren na St. Helena zeilde, daar zy, boven dien, noch Goud, noch Zilver, noch Yvoor, noch bykans iets vondt van het geen zy zogt. Daarenboven dunkt het my waarschynlyk, dat dit Eiland, over de drie honderd mylen van het vaste Land gelegen, ten tyde van Salomon zelf geene Paauwen opleverde; maar dat die 'er van de Nederlanders wierden gevonden, aldaar gelaaten waren van de Portugeezen, wien het hadt toebehoord, of door anderen, en dat zy 'er te gemaklyker vermenigvuldigd waren, om dat, naar zommiger verhaal, op het Eiland St. Helena, geene vergiftige noch verslindende Dieren worden gevonden.

Men kan niet twyfelen, of de Paauwen, welke KOLBE op de Kaap de Goede Hoop zag, en die, naar zyn zeggen, volmaakt gelyk zyn aan de Europeaansche, schoon de afbeelding, welke hy 'er van geeft, van dezelve veel verschilt, van den zelfden oorsprong als die van St. Helena, en daar gebragt waren door een der Europeaansche Schepen, die deeze Kust in menigte aandoen. —— Het zelfde kan gezegd worden van die de Reizigers hebben gezien in het Koninkryk Congo, benevens de Kalkoenen, die zekerlyk geen Africaansche Vogels zyn, als mede van die men op de Grenzen van Angola vindt, in een Bosch van muuren omringd, daar ze op kosten van den Koning des Lands gekweekt worden. Deeze gissing wordt bekragtigd door het getuigenis van BOSMAN, die uitdrukkelyk zegt, dat 'er geene Paauwen op de Goud-Kust zyn, en dat de Vogel, die van den Heer FOKKENBROCH en anderen voor een Paauw wordt gehouden, een Vogel is, die 'er veel van verschilt, en *Kroon-Vogel* heet. Eindelyk strekt de naam van Africaansche Paauw, door de meeste Reizigers aan den *Numidischen* Schoenlapper gegeeven, ten onwederleggelyken bewyze, dat Africa geene Paauwen uitlevert; en zo men ze by ouds, zo als EUSTATHIUS verhaalt, in Lybië gezien hebbe, waren het zulke, ongetwyfeld, die overgeloopen waren, of welke men overgebragt hadt na dit gewest van Africa, een der naasten aan Indiën, daar Salomon ze lang te vooren gebragt hadt; doch het blykt niet, dat zy dat Land voor hun Vaderland gekoozen, of 'er sterk voortgeteeld hadden, dewyl 'er zeer strenge wetten heerschten tegen dezulken, die een Paauw doodden, of ligts kwetsten.

Het is, derhalven, niet te denken, dat Salomons Vloot de Paauwen van de Kusten van Africa haalde, vermids ze 'er zeer schaars zyn, en niet in den staat van wildheid worden gevon-

 den;

den; maar wel van de Kusten van Asie, daar ze in overvloed zyn, daar ze bykans overal in vryheid leeven, daar zy eeten en voortteelen zonder hulp van menschen, daar zy grooter en vrugtbaarder zyn dan elders, daar zy, in één woord, zyn het geen alle Dieren in hun natuurlyk gewest zyn.

Van de Indiën konden zy gemaklyk overgaan na het Westlyk gedeelte van Asie; ook zien wy, by DIODORUS *van Sicilie*, dat zy in menigte in Babylonie waren; Medie kweekte ook die zeer schoon waren, en in zo grooten overvloed, dat deeze Vogel den bynaam kreeg van *Avis Medica*. PHILOSTRATUS spreekt van die van Phasus, die eene blaauwe Kuif hadden, en de Reizigers hebben ze in Persie gezien. —— Van Asie zyn zy overgegaan na Griekenland, daar zy in 't eerst zo schaars waren, dat ze te Athene dertig jaaren lang ieder Nieuwe-Maan, als iets zeldzaams, vertoond wierden, en dat het Volk uit de nabuurige Steden derwaarts kwam, om ze te zien. De tyd van deezen overgang van Asie na Griekenland is niet bekend; waarschynlyk kwamen zy in dit Land eerst, ten tyde van ALEXANDER, die ze voor 't eerst in de Indiën zag, en van hunne schoonheid zo zeer wierdt getroffen, dat hy op het dooden derzelven eene zwaare straffe stelde. Kort naa hem, en misschien nog by zyn leeven, zyn ze, denkelyk, zeer algemeen geworden: want, het blykt uit den Dichter ANTIPHANES, 's Vorsten Tydgenoot, dat een enkel paar Paauwen, in Griekenland gebragt, zodanig had voortgeteeld, dat zy 'er menigvuldiger waren dan de Kwakkels; en ARISTOTELES spreekt dikwyls van de Paauwen als zeer bekende Vogels.

Uit Griekenland zyn de Paauwen overgebragt in de Zuidelyke deelen van Europa, en allengskens in *Frankryk*, *Duitschland*, *Zwitzerland*, en zelf tot in *Zweeden*, daar zy, in de daad, alleen stand houden, door zorgvuldig oppassen, en niet zonder eene merkelyke veranderinge hunner Veeren. — Ten laatsten hebben de Europeaanen ze verspreid langs de Kusten van Africa, en eenige nabuurige Eilanden: vervolgens in Mexico, Peru, op St. Domingo en Jamaica, daar men ze tegenwoordig menigvuldig, doch voorheen in 't geheel niet vondt, in gevolge eener algemeene Wet, die buiten de Nieuwe Waereld alle Land-dieren sluit, door hunnen aart aan de warme Landen der oude Waereld verbonden: eene Wet, waar aan de zwaare Vogels zo wel, als de Viervoetige Dieren onderworpen zyn; want de Paauwen zyn, in de daad, zwaare Vogels; zy kunnen niet hoog noch lang vliegen; de grootheid des lichaams, kortheid der Vleugelen en belemmerende zwaarte van den Staart, beletten hen gemaklyk de lucht te klieven.

D

De Paauw-haan heeft geen minder drift voor de Paauwinnen, en is niet min verwoed in het vegten met andere Paauwen, dan de gemeene Haan; nog meer zou hy het zyn, zo 't waar zy, 't geen men verhaalt, dat wanneer hy slegts ééne of twee Hennen heeft, hy ze pynigt, afmat, onvrugtbaar maakt door kragt van ze te bevrugten, en het werk der voortteelinge in wanorde brengt, door het te menigvuldig paaren: in dit geval komen de Eijeren uit den *Oviductus*, voor dat zy tyd hebben gehad om hunne rypheid te bekoomen. Om deeze hitte van aart ten goede te doen gedyen, moet men hem vyf of zes Hennen geeven; daar de gemeene Haan, die goed is voor vyftien of twintig Hennen, wanneer hy slegts eene heeft, haar tog met voordeel bevrugt, en Moeder maakt van eene menigte Kiekens (*).

De Paauwinnen zyn insgelyks van een geilen aart, en wanneer zy geen Paauw-haan by zich hebben, maaken zy elkander gaande, en door tegen den grond te wryven, en zich eene onvolkomene bevrugting te bezorgen, leggen zy heldere Eijeren, zonder tred, waar van niets leevendigs voortkomt; doch dit gebeurt alleen in de Lente, wanneer de wederkomst eener zagte en leevendigmaakende warmte de Natuur doet herleeven, en een nieuwen prikkel voegt by de neiging van alle bezielde Weezens, om huns gelyken voort te brengen. Hierom misschien heeft men deeze Eijeren den naam gegeeven van Weste-wind-Eijeren (*Ova Zephyria*), niet om dat men heeft geloofd, dat eene zagte Weste-wind in staat was om de Paauwinnen en alle andere Vogelen, die zonder medewerking van een Haan leggen, te bevrugten; maar om dat zy nimmer zulke Eijeren leggen, dan in den Voortyd, die doorgaans door de Weste-winden worden aangekondigd.

Ook wil ik gaarne gelooven, dat het gezigt van den Paauw, rondsom haar pronkende, zynen fraaijen Staart uitspreidende, en haar alle de blyken van zynen Minnelust toonende, ze nog meer kan aanhitzen, en een grooter getal van deeze onvrugtbaare Eijeren voortbrengen; doch nimmer zal ik gelooven, dat deeze oppervlakkige liefkoozingen eene weezenlyke bevrugting kunnen uitwerken, zo lang 'er geene naauwer veree-

(*) Dit is het gevoelen der Ouden: want kundige Lieden, die Paauwen in Bourgondien hebben opgekweekt, en welke ik heb geraadpleegd, verzekeren my, uit eigene ondervinding, dat de Paauwhanen nooit vegten, en dat zy ieder maar ééne, en op zyn meest twee Hennen noodig hebben; de mindere warmte van ons gewest is misschien hier van de oorzaak.

eeniging en kragtdaadiger omhelzingen bykomen; en indien zommigen geloofd hebben, dat de Paauwinnen dus op het gezigt bevrugt waren, was het waarfchynlyk, om dat ze reeds weezenlyk gedekt waren, zonder dat men het hadt gezien.

De Ouderdom, op welken deeze Vogels vrugtbaar zyn, wordt van ARISTOTELES, COLUMELLA en PLINIUS op hun derde, van VARRO op hun tweede jaar bepaald; en lieden, welke deeze Vogels hebben gade geflagen, verzekeren my, dat de Paauwinnen hier te Lande, reeds met haar eerfte jaar beginnen te leggen, hoewel deeze Eijeren zonder twyfel onvrugtbaar zyn; maar allen komen hier in overéén, dat de Paauw-haanen op hun derde jaar hunnen vollen wasdom hebben bekoomen, dat zy dan in ftaat zyn om hunne Hen te treeden, en dat dit vermogen in hun wordt aangekondigd door een nieuwen zeer aanmerkelyken aanwas van lange en fraaije Veeren aan den Staart, en door de hebbelykheid, welke zy verkrygen om ze uit te fpreiden, en 'er mede te pronken.

In het Voorjaar zoeken deeze Vogels elkander op, en paaren; zo men dit wil vervroegen, moet men hun, volgens den raad van COLUMELLA, om de vyf dagen, 's morgens voor dat zy iets gegeeten hebben, boonen geeven die een weinig gebraaden zyn. —— De Paauwin legt haare Eijeren kort naa dat zy bevrugt is geworden; zy legt niet alle dagen, maar flegts om de drie of vier dagen; volgens ARISTOTELES, hebben zy flegts één legtyd in 't jaar; leggende zy het eerfte jaar acht, en de volgende jaaren twaalf Eijeren: dan dit moet verftaan worden van zulke Paauwinnen, aan welke men de zorge overlaat, om haare eigen Eijeren uit te broeden, en haare Jongen te kweeken: want zo men haar telkens, als zy leggen, de Eijeren ontneemt, om ze van gemeene Hennen te laaten uitbroeden, hebben zy, volgens COLUMELLA, drie legtyden; leggende de eerftemaal vyf, de tweede vier, en de derde twee of drie Eijeren. Het blykt, dat zy hier te Land niet zeer vrugtbaar zyn, daar zy jaarlyks niet meer dan vier of vyf Eijeren leggen; terwyl ze in de Indiën, volgens zommigen, niet minder leggen dan tusfchen de twintig en dertig; de reden hier van is, dat, in 't algemeen, de meerdere of minder warmte der Lugtftreeken veel invloeds heeft op alles, wat de voortteeling betreft; en dit is de fleutel van veele fchynftrydigheden, tusfchen de verhaalen der Ouden en onze eige waarneemingen. In een warmer land zyn de Paauw-haanen heeter, vegten met elkander, hebben meer Hennen noodig, en deeze leggen meer Eijeren; daar zy in kouder land min vrugtbaar, de Haanen min wreed en onvrugtbaarder zyn.

Zo

Zo men de Paauwin haaren aart onbedwongen laat opvolgen, zal zy haare Eijeren op eene heimelyke en afgelegene plaats leggen. Haare Eijeren zyn wit en gevlakt, als die van eene Kalkoensche Hen, en bykans even groot; wanneer zy het leggen heeft gedaan, zet zy zich om te broeden.

Men wil, dat zy wel eens 's nachts legt, of liever haare Eijeren laat vallen van den stok, daar zy op rust; hierom raadt men den grond met stroo te bedekken, om het breeken te voorkoomen.

Geduurende al dien tyd dat de Paauwin broedt, vermydt zy zorgvuldig den Paauw, en tragt inzonderheid voor hem haaren weg te verbergen, wanneer zy na haare Eijeren wederkeert; want onder deeze, gelyk onder veele andere Vogelen, geeft de haan, heeter van aart en min getrouw aan de stemme der Natuur, meer agt op zyn byzonder vermaak, dan op de vermenigvuldiging van zyn geslagt; en zo hy de broedende Paauwin op haare Eijeren kan overrompelen, breekt hy ze, terwyl hy haar nadert, en heeft 'er misschien een oogmerk mede; tragtende zich dus van een hinderpaal tegen het voldoen van zynen lust te ontdoen. Zommigen hebben geloofd, dat hy ze alleen brak door zyne sterke pooging om ze zelve te broeden: dit zou een gantsch andere beweegreden zyn. In de Natuurlyke Historie zullen altoos veele onzekerheden blyven; om ze weg te neemen, zou men alles zelve moeten waarneemen; maar wie kan alles waarneemen!

De Paauwin broedt 27 of 30 dagen, meer of min, naar maate de warmte van de lugtstreek of het Jaargety; geduurende dien tyd draagt men zorge om haar genoegzaam voedzel voor te zetten, uit vreeze, zo zy haar voedzel te verre moet zoeken, dat zy haare Eijeren te lang verlaaten, en ze koud zou laaten worden; ook moet men zorge draagen, om haar op het Nest niet te stooren; want zo zy bemerkt dat zy ontdekt is, zal zy, in gevolge van haaren onrustigen en wantrouwenden aart, haare Eijeren verlaaten, en op nieuw beginnen te leggen; doch deeze Eijeren zullen, om de nabyheid van den Winter, niet zo wel slaagen.

('t Vervolg in een volgend Stukje.)

OVEREENKOMST TUSSCHEN DE PLANTEN EN DIEREN.

De Wetten van de groeijinge der Planten zyn overeenkomstig met die in de Dierlyke Waereld plaats hebben;

en deeze overeenkomstigheid zou tot zo verre kunnen aangeweezen worden, dat het moeilyk zyn zoude te bepaalen, waar zy ophoude.

Niet zonder verbaasdheid kan de Oneindige Wysheid des Scheppers, in zyne Werken, en de volstrekte afhanklykheid van het eene gedeelte van het ander, beschouwd worden. De Natuur kan nimmer naarstig genoeg beoeffend worden; noch kan de Landbouw immer tot volkomenheid worden gebragt, zo lang men geen naauwkeurig zamenstel, desaangaande, heeft opgemerkt uit den loop, dien de Natuur zelve houdt. Zo goedgunstig is zy ons, dat haare schatten nimmer worden uitgeput, en hoe wy meer ontdekkingen doen, hoe wy meer vinden, ons geheel onbekend.

't Is waar, dat de groeiende Waereld gantsch lydlyk is. Gebrek van gevoeligheid, en middelen van Zelfsbehoudenisse, maakt haar weezenlyk onderscheiden van de Dierlyke Waereld. In meest alle andere opzigten kan het Beeld der eene in den Spiegel der andere duidelyk onderscheiden worden. Zy hebben een Wetboek, door den Maaker der Natuur zelven voor haar opgesteld; en deeze Wetten volgen zy zorgvuldig op.

't Verdient naauwlyks aangemerkt te worden, dat de Natuur zekere tydverloopen schikt, zo voor de groeiende als Dierlyke Waereld. De grootste tederheid wordt in den eersten groei van ieder Plant bespeurd. Haare volwassenheid draagt alle tekens van gezondheid en sterkte; dit is het tydperk ter voortplantinge geschikt. Planten zo wel als Dieren draagen duidelyke merktekens van het afneemen des leevens. Wanneer de Natuur haaren loop heeft voleindigd, zien wy den sterk gespierden Eikenboom allengskens afneemen: de gryze ouderdom doet hem kwynen.

Zommige Planten duuren langer dan andere. Eenjaarige, Tweejaarige, Veeljaarige groeien te zamen binnen een kleinen omtrek. Zommige brengen, geduurende den tyd van hun bestaan, slegts eenmaal bloemen voort, en offeren vervolgens hun eigen leeven op aan het voeden van hun Kroost. Eene Zonsomloop meet dikmaals de duuring af van andere Bloemen, vooral van de Ceres, die, gelyk de Kinderen, menigmaalen in de Waereld koomen, als 't ware om te beproeven, of zy konnen leeven.

Met reden mogen wy, in de daad, vastftellen, dat de Gewassen weinige pligten hebben te volvoeren; nogthans heeft de Natuur hun meer opgelegd dan wy denken, zo wel ten onzen nutte als onderwys. Het geval van de Zonnebloem by OVIDIUS wordt door de dagelyksche ondervinding bekragtigd.

De

De meeste platte breede Bloemen volgen de Zon in haaren loop, in gevolge van een veerkragtig ons onbekend vermogen. Zy verzellen haar 's avonds in haare schuilplaats, en ontmoeten haaren opgaanden luister in den morgenstond, volgens de zelfde bestendige en nimmer feilende Wet.

De Gewassen hebben haaren tyd van slaapen en rusten, zo wel als de Dierlyke Waereld. Het gemeene Boksbaard schynt geschapen, om ons den doorgang der Zonne door den Middaglyn te doen gedenken, wyl hy op dien tyd zyne Bloemen sluit; terwyl alle de soorten van Drieblad den Landman tot een Barometer verstrekken, door haare bladeren tegen een aanstaanden storm zamen te trekken. Ter bekragtiginge myner stellingen, zal 't naauwlyks noodig zyn, van de zamentrekkende hoedanigheden van de Tamarinden, de Acacia, het Kruidje roer my niet, het Koekkoeksbrood, enz. te spreeken; deeze hoedanigheden zyn allen genoeg bekend.

In de Dierlyke Waereld, zien wy menigvuldige Schepzelen verscheide veranderingen ondergaan, geduurende den tyd huns bestaans. De Rups ondergaat, inzonderheid, verscheide veranderingen voor dat hy een Kapél wordt. Het zelfde kan men waarneemen in de groeijende Waereld. Wie zou, zo hy het niet wist, zich kunnen verbeelden, dat Klimop, wanneer het nog klein is, getakte bladeren heeft, en noch bloemen noch vrugt draagt? In den volgenden staat zyn de bladeren vyfkwabbig, en de Plant kleeft, in een verdorden staat, aan boomen en rotzen om een steun te hebben. Drie Jaaren verloopen 'er doorgaans, even als een Paauw in dien tyd zyne Veeren krygt, voor dat hy tot een boom opwast, met driekwabbige bladeren, en bloemen en vrugten draagt. Niet min verwonderlyk is, dat hy zynen wasdom besluit met eironde bladeren.

Aan Ziekten zyn zo wel Planten als Dieren onderheevig. Het affnyden van een Lid, of het verlies daar van door een geweldig onwêer, schendt het maakzel der Plant, en vertraagt den wasdom. De Wynstok bloeit te veel, wanneer hy door eene onbedreevene hand, of in een verkeerd Jaargety, gesnoeid wordt. De Boomgaard weigert den Appeloogst, zo wy het Mes dikmaals of ontydig gebruiken. De Kanker, aan den anderen kant, verslindt de leevenszappen; en niets is algemeener, dan Insekten en Wormen de weligste takken te zien verslinden: overmaatige droogte, of strenge koude, en vooral een onbekwaame grond, dreigen eén gewissen dood. Wy erkennen gereedlyk, dat een Bewoonder der verzengde Luchtstreek in Groenland en Lapland schielyk zou sterven; doch wy ver-

geeten, dat dezelfde wyze Schepper aller dingen een bekwaamen grond en luchtstreek, ook voor het veragtste onkruid, dat 'er groeit, heeft verordend.

PROEVE OVER DEN SMAAK,

(Uit het Engelsch.)

WEinige onderwerpen zyn 'er, over welke de Menschen onnaauwkeuriger spreeken, dan over den Smaak. Dit niettegenstaande kan hy met de grootste naauwkeurigheid ontvouwd worden. Men kan denzelven beschryven, als zynde, „ het vermogen om Vermaak te trekken uit de schoonheden „ van Natuur en Kunst". Men heeft getwist, of de Smaak eene bloote werking der Reden, dan een inwendig gevoel zy. Indien het eene werking der Reden zy, is deszelfs Natuur ligt te bevatten. Maar scheppen wy vermaak of genoegen in een fraai gezigt, door middel eener uitgebreide Redekavelinge? Moeten wy door betooging overreed worden, dat een fraai landschap, en een pragtig gebouw bekoorlyke Voorwerpen zyn? in de daad, in deeze gevallen kan geene aaneengeschakelde Redekaveling noodzaaklyk zyn. Hierom schynt dit vermogen meer gemeenschap te hebben met de gewaarwording, dan met de Reden. Doch schoon de Smaak weezenlyk gegrond zy op eene inwendige gevoeligheid voor schoonheid, nogthans verkrygt zy van de Reden grooter uitgebreidheid, en een verheevener vermogen, om Vermaak te genieten.

Dit vermogen is in eene zekere maate allen menschen eigen. Het openbaart zich al vroeg in de Kinderen, door het vermaak, 't welk zy scheppen in het zien van regelmaatige lichaamen, door hunne zugt voor alles wat nieuw is, en door veele andere kenmerken. De domste Boer heeft eenigen Smaak voor Straat-liedjes, Liefdezangen en vreemde Vertellingen. *Zelf* de woeste Volken in Amerika, onder welken de Menschlyke Natuure zich in haaren onbeschaafdsten staat vertoont, hebben hunnen Smaak voor Opschik, voor den Oorlog en Verhaalen van Heldendaaden.

Hier uit moet men besluiten, dat dit Vermogen diepe wortelen in de Menschlyke Natuure heeft geschooten. Doch in het uitdeelen van deeze, zo wel als van haare andere gaven, heeft de Natuur groot onderscheid tusschen haare Kinderen gemaakt. In zommigen vertoont zy zich ruuw en onbeschaafd: in anderen

ren is zy tot het hoogst vermogen van onderscheidinge geklommen. In 't algemeen is 'er eene grooter ongelykheid tusschen het Menschdom, ten aanzien van den Smaak, dan van het gezond verstand. De Wetten, volgens welke onze pligten aan ons ontvouwd worden, zyn eenvoudig en duidelyk. De kennis van Regt en Onregt is eenen iegelyk geschonken; doch zo partydig heeft zich de Natuur betoond, in het mededeelen van dit vermogen, dat een Mensch van een kieschen en nauwkeurigen Smaak, bykans, zo verre van iemand van het dom Gemeen verschille, als of hy een Weezen van eene andere soort ware.

De Smaak is een vermogen, dat zeer vatbaar is voor verbetering, eene omstandigheid zeer aanmoedigende voor ieder Mensch in 't byzonder. Laaten wy, om van de waarheid deezer stellinge overtuigd te worden, alleen agt geeven op het verbaazend onderscheid, tusschen woeste en beschaafde Volken; ja, zelf tusschen dezulken der zelfde Natie, die zich niet met evenveel ingespannenheid op het beschaaven huns verstands hebben toegelegd.

Ten verderen bewyze, hoe zeer dit vermogen voor verbeteringe vatbaar zy, hebbe men te letten op het voordeel, 't welk alle onze vermogens van lichaam en geest uit de oeffening trekken. In de verbetering van den Smaak werkt de oeffening vry naby het zelfde uit, als in onze uitwendige zintuigen. De zulken, by voorbeeld, die zich met het polysten van lichaamen bezig houden, hebben het zintuig van het gevoel veel fyner dan anderen. Die aan waarneemingen met het Vergrootglas gewoon zyn, verkrygen 'er een gezigt door, dat tot verbaazens toe nauwkeurig wordt. De Smaak, derhalven, als een bloot zintuig behandeld zynde, is voor aanmerkelyke verbeteringen vatbaar. Hier van hebben wy nergens een spreekender voorbeeld dan in het geen men een *Muzikaal gehoor* noemt. In 't eerst heeft het oor alleen behaagen in eenvoudige stukken; verscheidenheid geeft geen vermaak; allengskens worden meer zamengestelde stukken aangenaam, tot dat het oor ten laatsten bekwaam worde om, als 't ware, tot de diepste geheimen der zamenstemminge in te dringen. — Volkomen het zelfde heeft plaats ten aanzien van Smaak in stukken van een anderen aart. Iemand, die voor het eerst een werk van vernuft of smaak beschouwt, kan 'er dus de byzondere fraaiheden niet van bevatten; zyne denkbeelden zyn duister en verward, — Het uiterste, dat men van hem kan verwagten, is, dat zulk een het stuk over 't geheel genomen goed of kwaad noeme. Maar naar maate hy met be-

schaaf-

schaafde Schryvers gemeenzaamer worde, wordt ook zyn Smaak beter. Een werk van vernuft vertoont zich aan zyn verstand in een gantsch ander licht, dan het by den eersten opslag deedt. De nevel, welke in 't eerst de voorwerpen scheen te verdonkeren, verdwynt, en het gezigt klaart allengskens op tot eenen volkomen dag. Hy doet nu uitspraak over de verdiensten van een werk, met oordeel, en zonder haperen. Hy bemerkt de fraaiheden en gebreken, welke de bewondering en berisping van anderen ontglippen. Hy ziet niet slegts de algemeene fraaiheden, over welke anderen voldaan zyn, hy onderscheidt insgelyks de byzondere omstandigheden, in welke de fraaiheden gelegen zyn.

Doch schoon de Smaak uiterlyk gegrond zy op de gevoeligheid, moet het evenwel erkend worden, dat de Reden zo veel invloeds hebbe, dat de Smaak te regt mag geoordeeld worden als zamengesteld uit Reden en Gevoeligheid. De Reden is derhalven met den Smaak zeer na vermaagschapt; en hier uit ontstaat eene tweede bron van het voordeel, dat de Smaak een voor verbetering vatbaar vermogen is, te weeten, de bekwaamheid om valsche schoonheden te onderscheiden.

Tot het verkrygen van een goeden Smaak worden vereischt, een gezond oordeel, eene grondige kennis der vrye kunsten, en, laat my 'er by voegen, een goed hart. Een verhard ongevoelig hart zal een zeer onvolkomen genoegen scheppen in eenige van de voornaamste fraaiheden der *Dichtkunde*. —— Een Redenaar, die niet opgetogen is van liefde tot de Deugd, en niet verrukt staat van zedelyke schoonheid, de grootste van alle andere schoonheden, zal nimmer der waare welspreekendheid magtig worden.

Twee hoedanigheden behooren tot dit vermogen, die byzonderlyk verdienen overwoogen te worden, te weeten kieschheid en naauwkeurigheid.

„ Kieschheid van Smaak is de volmaaktheid der natuurly-
„ ke gevoeligheid, op welke de Smaak gegrond is." ——
Een Man van een kieschen Smaak gevoelt sterk en kragtig. De verholenste fraaiheden en gebreken ontsnappen zelf niet zyn oog.

„ Naauwkeurigheid van Smaak heeft haar opzigt op den
„ aanwas, dien dit vermogen ontvangt door zyne gemeenschap
„ met het verstand."

Een naauwkeurige Smaak gevoelt niet alleen de fraaiheden, maar vergelykt ze zorgvuldig. Een Schryver, die deeze hoedanigheid bezit, gebruikt niet meer woorden dan volstrekt noodig zyn om zyne meening uit te drukken. *Kieschheid*

van

van Smaak is meer de gaave der Natuur, dan naauwkeurigheid die van de Kunst. Geen Smaak kan kiesch zyn zonder naauwkeurig te weezen, maar hy kan naauwkeurig en tevens niet kiesch zyn. Onder de oude Griekſche Oordeelkundigen mag LONGINUS onder de kieſchen, en ARISTOTELES onder de naauwkeurigen gerekend worden. Onder de laatere Engelſchen muntte wel eer ADDISON in kieschheid, SWIFT in naauwkeurigheid uit.

De Smaak, in zyne menigvuldige veranderingen en onbeſtendigheden beſchouwd, levert een keurig onderwerp op van onderzoek. — Uit de groote verſcheidenheid van Smaaken, uit het onderſcheid, 't welk in verſchillende Menſchen wordt beſpeurd, uit de veranderingen, waaraan hy onderworpen is, zelf in het hart van den zelfden Mensch, hebben sommigen beſlooten, dat alle Smaaken even goed zyn. Geen beſluit kan valſcher zyn. Zeker is het, in de daad, dat niets veranderlyker is dan de Smaak. De Aſiatiſche Volken ſchepten alleen behaagen in het grootſche en pragtige, tot zo verre zelf, dat wy het verwaandheid zouden noemen. De Grieken, daar en tegen, gelyk uit hunne Bouwkunde blykt, hadden ſmaak voor het eenvoudige. Hoe zeer verſchilt de Smaak der tegenwoordige Eeuwe van dien onder de Regeering van Koning Karel den II van Engeland? Niets was toen in agting dan ſchittering des vernufts, ſierlyke ſpreekwyzen en uitgewerkte zinſneeden: gelyktydige Schryvers noemden dien tyd de Eeuw van Augustus. De zoutelooze ſlagen en vergezogte invallen van COWLEY wierden bewonderd als de edelſte vrugten van vernuft, terwyl de Majeſteit van het *Paradys Verlooren* wierdt over 't hoofd gezien. De leevendige vrolykheid van WALLER wierdt verkeerd gehouden voor eene volmaaktheid van het Lierdicht, en de losbandige Werken van SUCKLING en ETHERIDGE wierden toegejuicht, als de fynſte geest van boert en ernst.

Nu moeten wy onderzoek doen na den Regel van den Smaak. De eerſte vraag, welke zich hier natuurlyk voordoet, is, of 'er eenige Regel van Smaak zy, dan niet.

1. Vooreerst wilde ik hier omtrent aanmerken, dat indien 'er geen Regel van Smaak zy, alle Smaaken even goed zyn; 't welk klaarblyklyk ongerymd is. Zal iemand zeggen, dat de Smaak van eenen Hottentot zo goed is als die van LIVIUS? Wil iemand ſtaande houden, dat 'er geen onderſcheid is tusſchen de onbeſchaafde Verzen van een woesten Amerikaan, en de Ilias van HOMERUS? 'Er moet, derhalven, ook in dit ſtuk, een goede en kwaade Smaak zyn.

2. Merk

2. Merk ik aan, dat verscheidenheid van Smaak geene tegenstrydigheid van Smaaken insluit. — De een kan vermaak scheppen in de Dichtkunde, terwyl een ander meer genoegen vindt in de Geschiedenissen. — De een kan smaak hebben in het verheevene, de ander in het eenvoudige. Tederheid en Sierlykheid, de kenmerken van VIRGILIUS, behaagen u; ik in tegendeel word meer bekoord door de edele eenvoudigheid en het vuur van HOMERUS.

Het is niet met den Smaak gelegen als met de Reden, daar in de beschouwing van een onderwerp de waarheid slegts aan de zyde van éénen zyn kan. Deeze verscheidenheid van Smaaken kan plaats hebben, mits de voorwerpen verschillen. Maar zo de een het zelfde voorwerp pryze, het welk de andere laakt, moet een van beiden ongelyk hebben, ten zy het doorgaa, dat alle Smaaken even goed zyn. — Zo ik den voorrang geeve aan HOMERUS, gy aan VIRGILIUS, kan deeze verscheidenheid onzer Smaaken stand grypen. Maar indien gy my zegt, dat de *Ilias* een laf geestloos werk is, en niet meer fraaiheden bezit dan een gemeen Straat-liedje, dan leg ik tegen u in — dan beroep ik my op den Regel van den Smaak.

Dan, hier zou men kunnen vraagen, welke deeze Regel van den Smaak zy? Uit de bepaaling van den Smaak, in den aanvange gegeeven, zoude men mogen afleiden, dat zo 'er iemand wierdt gevonden, wiens beslissingen in stukken van Smaak volmaakt zyn, deeze een zekere Regel zyn zoude. Doch vermids 'er zulk een Mensch niet leeft, welke kan dan deeze Regel zyn? Niets anders dan de Smaak der Menschlyke Natuure, de eenpaarige stemme der beschaafde Volken en Eeuwen. Volgens deeze kan alleen de verdienste van alle stukken beoordeeld worden; en die Smaak moet de naauwkeurigste zyn, welke met het algemeen gevoelen van het Menschdom overeenstemt. —— Zo iemand beweerde, dat de Zuiker bitter smaakt, zoude hy de algemeene ondervinding van het Menschdom tegen hebben — Het zelfde heeft plaats ten aanzien van den verstandlyken Smaak. Hy, dien het geheele Menschdom veroordeelt, moet ongelyk hebben.

Ik begryp wel, dat dit nog vry veel onzekerheids overlaat. Men zou kunnen vraagen, hoe men de gevoelens of den Smaak van het Menschdom konne ontdekken? Het antwoord is gemaklyk. —— Het Menschdom moet naar gelange van zyne omstandigheden beschouwd worden. De kindschheid der Staaten is de tyd niet, van welken men een gepast oordeel over de fraaiheden van eenig stuk kan verwagten. —

Over

Over regt en onregt kan iedereen oordeelen: maar in ſtukken van Smaak kan een gepast oordeel alleen geveld worden door byzondere Perſoonen, of door geheelè Staaten, naa eene langduurige ervarenis en beſchaafdheid. Dit mogen wy vrymoedig ſtaande houden, dat de Smaak der Menschlyke Natuure ten laatſte over alle kwaade Smaaken zal zegepraalen. Weezenlyke ſchoonheden moeten ten langen laatſten behaagen, en het geen langst in den Smaak geweest is, is 'er naast aan, om de Regel van Smaak te zyn. Van hier de groote agting voor de *Ilias* en de *Eneïs*.

BERIGT WEGENS DE VEROVERINGEN, DIE DE ENGELSCHE EN FRANSCHE COMPAGNIEN IN DE INDIEN GEMAAKT HEBBEN.

(Vervolg van Bladz. 84.)

WY hebben te voren de meerderheid gezien, welke de Engelſche Compagnie boven die der Franſchen verkreegen hadt in dat gedeelte van het Ryk van den Grooten Mogol, het welk men Decan noemt. De twee Compagnien hadden eene wapenſchorzing onder elkanderen gemaakt, en de goede verſtandhouding ſcheen volmaakt herſteld. Maar de Engelſchen, zeer ongerust over den invloed, welken de Heer de *Busſi* op den geest van *Salabertzingue* hadt, ſtelden alles in 't werk om dien Vorst van zyne verbintenis met de Franſchen af te wenden. De Heer de *Busſi*, door *Salabertzingue* weggezonden, trok af, met zyn klein leger, beſtaande uit zes honderd Europeaanen en vyf duizend Cipaijers. In zyn togt gedroeg hy zig met zo veele wysheid, dat hy zig in een post vestigde, waarin *Salabertzingue* hem niet dorst aantasten zonder behulp der Engelſchen, zyne nieuwe Bondgenooten. De Souba verzogt hen om Krygsvolk te Madras. De Engelſchen beloofden het, en maakten zig gereed om hem drie honderd Europeaanen en vyftien honderd Cipaijers te zenden, toen men het inneemen van Calcutta, Hoofſtad van Bengale, en het verlies van alle de Factoryen, in dat Koningryk opgeregt, te Madras eensklaps vernam. Die tyding verwekte des te grooter verwondering, dewyl men geloofde van dien kant niets te vreezen te hebben. Zie hier, hoe de zaak gebeurde.

Na den dood van den Onder-Koning ALVEDEIKAM, den 4 May 1756, voorgevallen, deedt SARADJOT-DOLLAH zyn Neef en Opvolger, zig niet dan door zyne geweldenaryen en wreedhe-

heden kennen. Een doodelyk vyand van de Europeaanen, zogt hy slegts een voorwendzel om zig tegen hen te verklaaren. De Engelschen haalden zig zyn misnoegen op den hals, om dat zy eenen ryken Indiaan, over wien zy reden hadden zig te beklaagen, hadden doen gevangen neemen. De Onder-Koning begaf zig, om zulk eene ligte belediging, terstond te veld, met een Leger van 30,000 Ruiters, 40,000 Voetknegten, en 400 Olyfanten. Eerst kwam hy voor het kleine Fort van de Engelschen te Cassimbuzzar, een groote en Koophandeldryvende Stad, op een klein Eiland gelegen, het welk, tusschen Muxadabad en Dacca, door twee armen van den Ganges geformeerd is.

Saradjot-Dollah, voorziende dat die plaats hem langen tyd zoude kunnen ophouden, en dat de Bezetting besslooten hadt zig tot het uiterste te verdeedigen, nam zyn toevlugt tot list en trouwloosheid. Hy deedt den Engelschen Bevelhebber in zyne legerplaats koomen, onder voorwendzel van over een vergelyk te willen handelen, en onder de plegtigste verzekeringen dat hem geen kwaad zoude geschieden. De al te ligt geloovige Gouverneur gehoorzaamde; maar toen hy op eenige stappen naby de legerplaats genaderd was, zag hy zig besprongen door eene troep Ruiters van *Saradjot*, die hem gevangen naar Muxadabad voerden. Ter zelfder tyd naderde de Onder-Koning naar het Kasteel, dreigde de Bezetting, in geval van wederstand, over de kling te doen springen, en belastte haar dat zy zig zouden overgeeven. Zyne bedreigingen hadden den gewenschten uitslag. De bezetting maakte een verdrag, en de Troepen van den Onder-Koning kwamen, den 4 Juny, zonder wederstand in het Kasteel.

Die verovering verwonderde alle de Europeaanen grootelyks; te meer, dewyl zy hoopten, dat de Engelschen niet zouden misſen den Tyran te keer te gaan: maar door dien uitslag aangemoedigd, deedt *Saradjot-Dollah* terstond zyn Leger tegen Calcutta trekken, welke Stad hy den 13 van dezelfde Maand omcingelde. In het eerst wierden zyne aanvallen met eene buitengewoone dapperheid, van den kant der Engelschen, afgekeerd. Allengs verflauwde die dapperheid, en weinige dagen daarna verlieten zy hunne posten, om zig in het Fort te begeeven. De Onder-Koning kwam in de Stad, welke hy geduurende vier-en-twintig uuren aan de plundering overgaf, en deedt het Fort terstond aantasten. De verlegen Gouverneur vergaderde eén Krygsraad, om den staat der zaaken te onderzoeken. Toen men bemerkte, dat men geen genoegzaamen Oorlogs-voorraad hadt, om zig drie dagen te verdedigen,

gen, nam men de party om alle de Vrouwen te doen scheep gaan. De Gouverneur wilde haar, uit beleefdheid zekerlyk, verzelen; voor beweegreden van zynen aftogt bybrengende, dat het hem, als een Quaker, niet geoorloofd was te vegten. De Heer *Holwell*, die hem in het Bestier opvolgde, betuigde zo veele onverzaagdheid, als zyn Voorganger laagheid getoond hadt. Maar alle zyne dapperheid, alle zyne kloekmoedigheid, konden, by gebrek van nodigen voorraad, de verdubbelde aanvallen der Vyanden niet wederstaan. De Plaats gaf zig, na vier dagen, over, en de geheele Bezetting wierdt in de boeijen geslagen. *Saradjot-Dollab* deedt hen, tegen de trouw zyner beloften en Eeden, de onwaardigste en onmenschelykste behandelingen ondergaan. Daar bleeven omtrent 146 man Engelsche Troepen, die te zamen in een kleine nauwe gevangenis opgeslooten wierden, alwaar zy, by gebrek van lugt, byna alle vergingen. Toen men hen naar die afgryslyke plaats bragt, kwam een Engelschman, die het middel gevonden hadt om te ontvlugten, den Heer *Holwell* een gemaklyk middel voordraagen, om zig in vryheid te stellen. Deze laatste antwoordde kloekmoediglyk, dat hy het noodlot zyner ongelukkige Soldaaten wilde volgen. Waar op de Vlugteling, door die heldhaftigheid getroffen, antwoordde, „ dan „ zal ik hen ook niet verlaaten ", waar op zy beiden in de gevangenis traden.

Zodra men te *Madras* de onderneeming van *Saradjot-Dollab* tegen Calcutta vernam, waren de Engelschen verpligt de party van *Salabertzingue*, Souba van Decan, te verlaaten, om alle hunne kragten tegen den Onder-Koning van Bengale te vereenigen. Men zond Lord *Clive* aan het Hoofd van vier honderd Europeaanen en duizend Cipaijers, alle Troepen van de Compagnie, en de Generaal *Watzon* kreeg het bevel ter Zee. Zodra de Troepen in Bengale aan Land gestapt waren, deedt Lord *Clive* hen tegen *Busbudgia*, een wel versterkt Fort, den Souba toebehoorende, aantrekken. De aanval geschiedde ter zelfder tyd te Land en ter Zee. Dezelve was zo geweldig en wierdt zo dikwils herhaald, dat dien eigen avond de Bezetting, en alle de Inwooners weg vlugtten, hunnen voorraad en Krygstoerustingen aan de Overwinnaaren, die een ontzagchelyken buit maakten, over laatende.

Clive, zynen voorspoed willende vervolgen, hieldt zig niet op om de voordeelen, op de Vyanden behaald, te bekyken. Na order in het Kasteel gegeeven, en het zelve, in geval van aanval, in staat van tegenweer gesteld te hebben, vertrok hy terstond om *Tauria*, een ander Fort van den Onder-Koning, te

gaan belegeren, het welk geen langer weêrstand boodt. Op deze wyze is het, dat de Engelschen zig, in minder dan vier dagen, een doortogt naar Calcutta openden, welke plaats zy, na eene belegering van twee dagen, weder innamen, zonder byna een hunner Soldaaten te verliezen. Dat dubbeld geluk moedigde hen aan, en gelyk zy den Onder-Koning met gelyke munt wilden betaalen, wierdt 'er beslooten, dat men nog een optogt tegen *Hoegley*, eene Stad omtrent zes mylen van Calcutta gelegen, zoude waagen. Die Stad, welke den Souba insgelyks toebehoorde, was groot en wel bevolkt. Dezelve was de byeenkomst of Verzamelplaats van alle de Natien, die op Bengale handelden. Zy wierdt gelyk de anderen, te Land en ter Zee, met veele dapperheid aangetast. De wederstand was nog dapperder, om dat de Troepen, die dezelve verdeedigden, veel talryker waren. Ondertusschen namen de Engelschen haar, op den elfden van de Maand, stormenderhand in, en verdelgden haar.

Door zulke snelle Veroveringen, maakten de Engelschen zig meester van de sterkste plaatzen van Bengale. Hunne voortgangen verbitterden den Souba nog te meer; dewyl hy zig in de onmoogelykheid zag van zig tegen dezelve te verzetten. Ondertusschen besloot hy een kans met 10,000 Paarden, en 15,000 Voetknegten te waagen, en kwam de Legerplaats der Engelschen aantasten. Lord *Clive* hadt toen slegts 400 Europeaanen en 1600 Cipajers. Met deze kleine bende Troepen, trekt hy den Vyand te gemoet, plaatst zig op eene voordeelige wyze, tast denzelven aan, en behaalt een volkoomen overwinning. De Troepen van den Souba, verwonderd over zyne stoutheid, wyken, raaken in wanorder en laaten hem meester van het slagveld. *Saradjot-Dollah*, vlugtende en bevreesd geworden, verzogt den Vrede, welke hem vergund wierdt, op zeer voordeelige voorwaarden voor de Engelsche Compagnie. By het verdrag het welk den 19 February 1757 gesloten wierdt, stelde men vast. „ Dat men den Engelschen, zo wel „ ter Zee als te Land, een vryen doortogt zoude vergunnen; „ En dat de Koopmanschappen van de Compagnie aan geenerleie belastingen onderhevig zouden zyn. Dat men de „ Compagnie alle de Factoryen, waar van zig de Souba meester gemaakt hadt, of de waarde daar van, zoude wedergeeven. Dat de Engelschen vryheid zouden hebben, om „ Calcutta, naar hun goeddunken, te versterken; in één woord, „ dat zy in Bengale alle de vryheden der Inboorlingen zouden „ genieten".

Maar die vrede, schoon met de verzekeringen aan den kant van

van den Souba van denzelven nooit te zullen verbreeken, bevestigd, was van geen langen duur. Door de Franschen aangehitst, maakte de Onder-Koning nieuwe toebereidzelen, welke de fakkel van den Oorlog wederom ontstaken. De Vyandlykheden begonnen weder, en de Engelschen onderscheidden hunne eerste onderneeming, door het inneemen van de Fransche Factory te Chandenagore. Weinig tyds daar na, ging Lord *Clive*, eene versterking van 300 Europeaanen van Bombay ontvangen hebbende, de Franschen tot in hunne Legerplaatsen aantasten. De slag was scherp en hardnekkig; maar de Franschen waren verpligt te wyken, en verzogten een Verdrag aan te gaan. De Artikelen daar van waren vernederend voor de overwonnenen. De bezetting en de Officier, die daar kommandeerde, wierden gevangen gemaakt, en, tot het einde van den Oorlog, naar Engeland gezonden.

Alle die verschillende en gelukkige Krygsverrigtingen gaven de Engelsche Compagnie een grooten invloed in de zaaken der Indiën. Men kan zeggen, dat nooit eene onderneeming met meer oordeel beraamd, of met meer overleg uitgevoerd wierdt. In het zelfde jaar, zag men den Souba vernederd, en de Franschen te loor gesteld. Ondertusschen vreesde men altoos de haatelyke trouwloosheid van *Saradjot-Dollah*, waar van men zo dikwils de ongelukkige uitwerkzels ondervonden hadt. Die vrees zoude buiten twyfel bewaarheid zyn geworden, zo hy in de moogelykheid geweest was van schade te kunnen toebrengen. Zyne Onderdaanen, verbitterd door zyne geweldenaryen en wreedheden, stonden op. *Raffier-Allée-Cawn*, een der voornaamste Generaals van den Souba, stelde zig aan het hoofd der Wederspannelingen, en kwam den Engelschen zyne hulp aanbieden. Deze hadden zo veel minder tegenzin, om zig by hem te voegen, om dat de Onder-Koning, in weerwil van zyne verbonden, verlof weigerde, om eene bezetting in Cossimbuzar te leggen. Aan den anderen kant, hoorden zy dat de Tyran den Heer *de Bussi*, die in Golconde kommandeerde, tragtte over te haalen, om zyne kragten met de zyne te vereenigen, ten einde hen ter zelfder tyd aan te tasten. Alle die redenen haalden de Engelsche Generaals over, om hun voordeel te doen met de omstandigheid, die zig zo gunstig aan hen aanboodt, en zy maakten een verbond met *Raffier-Allée-Cawn*. In dat Verdrag verklaarde deze laatste zig Vyand van een iegelyk, die de Engelschen zoude aantasten, het zy zulks Europeaanen of anderen deeden. Hy gaf hen alle de Factoryen en bezittingen van de Franschen in Bengale, Bahar en Orisca. Daarenboven verbondt hy zig om hen, na den Oorlog, honderd

derd Crooren (*a*) van roupies of 1,250,000 Pond Sterling, tot vergoeding te geeven voor de ſchaden, welke zy by het weder inneemen van Calcutta geleden hadden. Om de Inwooners ſchadeloos te ſtellen, moest hy hen vyftig Lacks roupies, of 625,000 Pond Sterling geeven. En behalven dat, ſtondt hy de Compagnie den geheelen omtrek van Calcutta af, waar van zy den grooten Mogol alleen ſchatting moesten betaalen. Dat verbond wierdt van wederzyden met de gewoone plegtigheden geſlooten, en de Engelſche Troepen talmden niet met te Veld te koomen. Lord *Clive* vertrok van Chandenagore, den Admiraal *Watſon* de zorg laatende, om die plaats wel te verdeedigen, en begaf zig naar de muuren van Coſſimbuzar. Den 19 Juny maakte hy zig meester van het Fort der Stad Cutwa, tusſchen Coſſimbuzar en Muxadabat gelegen. De Troepen beſchooten die plaats, tot aan den 22 van de zelfde Maand, wanneer zy gezamentlyk met de Troepen van *Raffier-Allé-Cawn* de rivier overtrokken. Des anderen daags, toen men eene andere kleine Stad, *Plasſei* genaamd, naderde, ontmoette Lord *Clive* den Souba, aan het Hoofd van een talryk Leger. Men leverde ſlag, en de overwinning was wederom volkomen aan den kant der Engelſchen, die in het gevegt ſlegts 19 Europeaanen en 30 Cipajers verlooren. De overwinnende *Clive* kwam zegepraalende in Muxadabat, plaatſte *Raffier-Allé-Cawn* op den Throon, en noemde hem Souba der Provintien Bengale, Bahar en Orixa.

Ondertusſchen hadt de Heer *Law*, die de Franſchen te Coſſimbuzar kommandeerde, omtrent 200 Europeaanen verzameld waar mede hy den Souba te hulpe kwam; maar deszelfs geheele nederlaag gehoord hebbende, oordeelde hy het best af te trekken. *Saradjot-Dollah* wierdt, weinig tyds daar na, gevangen genoomen, en, door zyn eigen Onderdaanen, in den ouderdom van vyf-en-twintig jaaren, ter dood gebragt. Zyne geweldenaryen en wreedheden waren oorzaak dat men hem niet beklaagde.

Dus was het, dat in minder dan veertien dagen, eene altoos gedenkwaardige opſtand eindigde, die de Engelſchen byna in de volle bezitting van Bengale ſtelde, de Franſchen uit dat gewest verjoeg, en den Officieren van de Kompagnie een eeuwigen naam verwierf. Zo dra de nieuwe Souba zig vreedzaam bezitter van den Throon zag, haastte hy zig om zyne verbintenisſen na te koomen. Hy deedt de Engelſche Troepen een geſchenk van 60 Lachs Roupies, of 750,000 Pond Sterling.

(*a*) Eene Croor is 100 Lachs, en een Lach is omtrent 12,500 P. St. waard.

ling. De Kompagnie kreeg eene Gift van 1,875.000 P. St. en men deelde de overige Inwooners van Calcutta, eene Som van 337,500 P. St. Dus bedroeg de belooning, die de Souba schonk, te zamen 2,962,520.

Salabertzingue zig, gelyk wy reeds gezegd hebben, in de onmoogelykheid vindende, om eenigen onderstand van de Engelschen te ontvangen, als die in dezen Oorlog de handen te vol gehad hadden om hem by te springen, was door nood gedrongen, met de Franschen een Verdrag aan te gaan, en hen weder in zyn dienst te neemen. De Heer *de Bussi* begreep het voordeel, dat de Engelschen van hunne optogten zouden plukken, al te wel, om niet te poogen van hen, op zyne beurt, te bespringen en te vernederen. Zo dra hy eene versterking van 500 Man uit Europa, onder het bevel van den Heer *Law* ontvangen hadt, poogde hy de Engelsche Factoryen van Ingeram, van Bandermalanha en van Vizagapatnam te onder te brengen. De Engelschen, welke die onderneeming voorzien hadden, vernoegden zig, in wanhoop van zig daar tegen te kunnen verzetten, hunne goederen uit de twee eersten te neemen, en de derde tot eene dappere verdediging te schikken. De Stad wederstondt eenigen tyd de poogingen der Vyanden; maar eindelyk verpligt toe te geeven, verzogt zy een Verdrag te maaken. De Artikels van dat Verdrag waren zo nadeelig voor de Engelschen, als die der Engelschen voor de Franschen geweest waren, toen de Eerste zig meester maakten van hun Komtoor te Chandenagore. Het inneemen van Vizagapatnam, maakte Frankryk volstrekt meester van de Kust, van Ganjam tot aan Massulipatnam.

Zedert dat tydperk, begonnen de zaaken van de Engelschen in Decan merkelyk te verminderen, en hunne uitslagen waren niet meer zo schitterend in de Zuidelyke Provintiën. MAUPHUS CAWN, Broeder van den nieuwen Souba, na eenige verstrooide Benden geslagen te hebben, naderde naar Madura, het welk onder het gebied van zynen Broeder stondt, maakte zig daar meester van, en joeg de Cipayers, die van de party der Engelschen waren, daar uit.

Maar een ongeluk, oneindig grooter voor de Engelschen, was de dood van hunnen Generaal *Watson*, welken zy in dien tyd verlooren. De optogten van dezen grooten Man, die den 16 Augustus 1757 stierf, waren van dien aart, dat men hem thans niet wel ontbeeren konde. Zyn dood wierp alles in verwarring en verslagenheid, om dat het Krygsvolk niemand in staat zag, om hem in het bevel der Vloot op te volgen. Het was ook in denzelfden tyd, dat Lord *Clive* de gevaaren

M 3 van

van den Oorlog, en de menigvuldige Ziekten, welke de ongemaatigdheid van de lugt in dat Land veroorzaakt, gelukkig ontsnapt, naar Engeland vertrok, om zig van zyne vermoejenissen te herstellen.

Aan de Heeren Schryveren der *Hedendaagsche Vaderlandsche Letter-Oeffeningen.*

Myn Heeren!

„ Gelukkig zyn my eenige bladen in handen gekoomen van een
„ schoon Werk, *Recherches Philosophiques sur les Egyptiëns & les*
„ *Chinois* van den Schryver der *Rech. Phil. sur les Americ.* Ik heb
„ 'er twee Stukjes over den invloed der willekeurige Regee-
„ ringen en dien van het Klimaat, op de Konsten, schielyk uit over-
„ gezet, en haast my met U Ed. dezelve te zenden, om het ver-
„ langen naar het Werk op te wekken; te meer, dewyl men my
„ verzekert, dat 'er, byna gelyktydig met de Fransche uitgave, eene
„ Nederduitsche vertaaling zal verschynen by den Drukker der *Wys-*
„ *geerige Bespiegelingen over Amerika.*"

AANMERKINGEN OVER DEN INVLOED VAN WILLEKEURIGE REGEERINGEN OP DE KONSTEN EN HANDWERKEN.

ONder eene willekeurige Regeering is het Volk altoos zeer onkundig, zo dat alle Konsten en Handwerken, die de hulp der Weetenschappen, der Landmeetkunde, of der andere deelen van de Wiskonst noodig hebben, zig nooit tot eenigen trap van volmaaktheid verheffen kunnen.

In dezen Regeeringsvorm is het Volk altoos zeer arm; zodat de Konstenaars daar nooit in staat zyn om de menigte werktuigen en Gereedschappen, die zy noodig zouden hebben, te bekoomen. Alle de Reizigers, die Zuidelyk Asia zyn doorgetrokken, zyn verwonderd geweest van daar met vyf of zes gereedschappen te zien arbeiden aan Werken, waartoe men meer dan vyf honderd in Europa gebruikt (*a*). Dit koomt niet, gelyk men eerst zoude overhellen om te denken, uit luiheid of gebrek van vernuft onder deze Volkeren, maar het is een louter gevolg van hunne behoeftigheid. Al wat uit hunne handen te voorschyn komt draagt merktekenen van dit gebrek van werktuigen, en men kan niets slegter bewerkt begrypen, dan het gouden of zilveren vaatwerk, 't welk men in Turkyen, in

(*a*) LE COMTE *Nouveaux Mem. sur la Chine*, Tom. I. lett. VIII.

in Persie, in Indostan en in China maakt, alwaar men 'er inderdaad weinig van maakt. Dus worden alle de Konsten, gelyk de Goud- en Zilver-smeedery, het Orlogie maaken, enz. die veele werktuigen en gereedschappen vorderen, in deze streeken nooit tot volmaaktheid gebragt; ook zelfs niet in de werkplaatsen, die aan de Vorsten toebehooren, om dat hunne weelde zig daar tot andere voorwerpen uitstrekt.

Uit dit alles is nog iets gebooren, het welk ik niet moogelyk zou geoordeeld hebben, zo ik 'er niet wél en nauwkeurig van ondertegt was geweest. De beroepen, welke in Europa niet dan door zittende luiden worden geoeffend, worden in de willekeurige Regeringen van Asia door zwervende Werklieden waargenoomen; men ziet daar Goud-smits, die van deur tot deur werk gaan zoeken, die in de huizen van byzondere lieden gaan werken, die zig in een oogenblik nederzetten overal waar men hen roept; want zy dragen hunne gereedschappen mede, en ik heb straks gezegd, dat zy zeer weinige gereedschappen hebben.

De Straaten der Steden van China zouden geheel niet met menschen vervuld zyn, zo de meeste Konstenaars daar, even als by ons, eene vaste Werk-plaats hadden; maar daar zyn zy in eene gedurige beweeging, in een onophoudelyk gewoel, om van den eenen oord der Stad naar den anderen te koomen. De Smits werken 'er op negen of tien verschillende plaatsen op één dag, en brengen hun aambeeld en blaasbalg telkens van de eene naar de andere dier plaatsen (*a*). Nu zou men geheel geen doorzigt moeten hebben om niet te begrypen, dat het de overmaat van armoede is, welke alle deze elendigen verpligt tot een zwervend leven, het welk men niet dan eene eerlyke bedelary kan noemen. Men is van de dwaaling waarin men een langen tyd geweest is, ten opzigt der Geletterden van China, ten eenemaal herkoomen; men dagt, dat zy de zulken eerden, die de handwerken en ambagten oeffenden, terwyl zy dezelve volstrektelyk veragten; maar men is, ten opzigt van de Turken, steeds in dat vooroordeel gebleeven, en men verbeeldt zig nog zottelyk, dat de Turksche Keizers zelve, volgens de grondwetten van den Staat, een handwerk leeren moeten. De gewaande arbeid dier Vorsten is altoos bepaald geweest, om, met een mes, tandestookers of ringen voor den boog, te maaken. En men behoeft slegts eene plaats van ÆLIANUS met opmerking te leezen, om overtuigd te worden, dat de oude Keizers van Persie zig eveneens bezig hielden; wy haalen de plaats hier onder aan, en dezelve verdient nagezien te worden (*b*). Dus is het geen men voor een handwerk heeft genoomen zulks inderdaad niet, en het geen men insgelyks voor eene byzondere wet van de Turken heeft genoomen is een onheugelyk gebruik van alle de

(*a*) SALMON *Etat present de la Chine*. Tom. I. pag. 34.
(*b*) Variar. Histor. lib. XIV. Cap. 12.

de willekeurige Hoven van Asia, alwaar de Vorsten gemeenlyk zo zwak van geest zyn als kinderen, zodat zy zig ook even als kinderen vermaaken moeten. Wy hebben eenige vertoogen welke door den Moufti gedaan zyn aan Sultan Mahomet IV, die van geenerlei soort van bezigheid met de handen hieldt. In deze vertoogen nu wordt van niets anders dan van het gevaar der ledigheid gesprooken. Toen de Ridder D'ARVIEUX een bezoek gaf aan een der grootste Vorsten van Arabie, vondt hy hem op dezelfde wyze bezig als de Keizer daar Ælianus van spreekt, dat is te zeggen, dat hy met zyn mes een stok afsneedt. Men zoude den spot met de wereld dryven zo men in ernst staande hieldt, dat die elendige Arabier een handwerk geleerd hadt, of dat hy een oefende.

De natuur der Asiatische weelde beschouwende, ziet men klaarlyk dat dezelve een noodzaaklyk uitwerkzel der willekeurige Regeering is. Dus kunnen wy een regel ten dezen opzigte vast stellen, waarvan de toepassing zelfs in Europa waar zal zyn. Hoe meer de slaverny in een land vermeerdert, hoe meer de weelde daar aangroeit, en dezelve volhardt toe te neemen, tot dat zy koomt tot het punt, waarin zy in eene ydele en groove vertooning verandert, die alle de werken, met smaak gemaakt, veragt, en alle de meesterstukken der fraaije Konsten van de hand wyst. Men heeft hooren spreeken van die zo ryke dekkleeden waar mede men de Olyfanten des Keizers van China versiert, en van die Kamizoolen, die twee *Lacs*, of tweemaal honderd duizend roupies, waardig geschat worden, en waarmede de Mogols zomtyds de Omrahs bekleeden; men heeft ons gezegd, dat de bakken, waaruit men de Paarden der Persiaansche Keizers laat drinken, van goud zyn, en dat hun Tafelgereedschap nauwkeurig twee en dertig milioen waardig zy. Maar wie heeft ooit hooren spreeken van de Schilderyen en Beelden des Keizers van China, van Indostan en van Persie.

Menschen die allen even veragtelyk zyn, die geene persoonlyke verdienste hebben om de deugd te verkrygen, en aan welken de Hemel geen geest of vernuft geschonken heeft, zodanige menschen kunnen zig niet van malkanderen onderscheiden dan door de kleur of de rykdommen hunner kleederen, en eindelyk door dingen die eeniglyk de oogen der laagste menigte treffen, en het is dan dat de weelde van natuur, en zelfs van naam, verandert. Om te bevatten, hoe deze omwenteling toega, en welk het middelpunt is tusschen de beide uitersten, is het thans de zaak een voorbeeld te kiezen in de Historie van een beroemd Volk, en de tydperken met eenige naauwkeurigheid aan te wyzen.

Het was niet dan onmiddelyk na de verovering van Egypte dat de Romeinen in groote weelde leefden.

Explicuitque suos magno Cleopatra tumultu,
Nondum translatos Romana in secula luxus.

Die weelde vermeerderde tot dat zy juist onder de Regeering van

van Kommodus tot pragt overging, en eindelyk veranderde zy onder de Regeering van Konstantinus in een barbaarsche en Asiatische *Ostentatie*. Nu van het eerste dier tydperken af, tot aan het laatste toe, verminderde de vryheid gestadig, en de Konsten ontaarden ook gestadig.

Men behoeft maar alle de overblyfzels van de gedenkstukken der Oudheid over de willekeurige Staaten van het Oosten te raadpleegen, en men zal bevinden dat men daar onophoudelyk, gelyk nog heden ten dage, bezig is geweest, om stoffen van een onmaatigen, van een byna ongelooflyken, prys te maaken. Men maakt in Persie, zegt CHARDIN, Brokades van goud, waarvan de el elf honderd ecus, of zestien honderd en vyftig Hollandsche Guldens kost. Maar men vindt daar niet één stuk huisraad, niet een enkel stuk werks, met smaak of bevalligheid gemaakt. Gelyk men daar de stof veel hooger schat dan den arbeid, zo moet volgen, dat groote Konstenaars, zo het moogelyk ware, dat die in zulke landen gevonden werden, aldaar van honger sterven zouden, dewyl men 'er slegts Werklieden nodig heeft en gebruikt. Inderdaad de weelde, tot eene enkele vertooning ontaard, heeft niet dan gemeene werklieden noodig. Een Smit zou tevens de munt van den Keizer Konstantinus, zyn Diadema, zyn Scepter, en zyn Paardentuig hebben kunnen maaken. Het is waar dat de stempel der Medailles van Keizer Julianus van geen beter karakter is, ten opzigt van tekening en graveerzel: maar Julianus stierf te vroeg of leefde te laat om alle de nadeelen, welke de willekeurige Regeering veroorzaakt hadt, te verhelpen.

Men heeft duizendmaal gezegd dat het geene andere dan vrye lieden zyn, die wel slagen kunnen in de fraaije konsten. Maar de rede daarvan is zo bekend niet, of zelfs zo gemaklyk niet te vinden als men denkt. Hoe duidelyker het uitwerkzel is, hoe meer de oorzaak zig verbergt; want men moet zig in zodanige zaaken niet vergenoegen met grootsche woorden zonder zin, of met opgesmukte spreekwyzen, die niets betekenen. De Russen hebben die geenen, welke het Hof van Petersburg naar Italie gezonden heeft om daar de Tekenkonst te leeren, en zig in de gronden van de Schilderkonst te formeeren, tot vrye lieden gemaakt. Maar gelyk men daar door noch de lighaams werktuigen, noch de natuurlyke gesteldheid dezer Leerlingen veranderd heeft, zo is de vraag: Of zy door het enkel uitwerkzel van de vrylaating meer vorderingen zullen maaken, dan zy gedaan zouden hebben, zo men hen in den staat van Slaverny gelaaten had? Ja! Zo zy anders het beginzel van vernuft, het welk men hen met de vryheid niet heeft kunnen geeven, in zig hebben.

Zie hier, zo als 't my voorkoomt, de waare oplossing van dit voorstel.

Men moet de geboren Slaaven in twee klassen onderscheiden. Daar zyn 'er die nooit agt slaan op hun ongeluk, daar zyn 'er die

daar geduurig op letten. In het eerste geval is het klaar, dat het hen aan doorzigt ontbreekt, en dat zy niet veel meer gevoel hebben dan de Negers of de Huisdieren. Nu op welk eene manier men zodanige menschen onderwyst, men is zeker van zyn arbeid te verspillen. In het tweede geval, 't welk dat der Slaaven is, die alle de waarde begrypen van het goed, het welk de noodlottigheid, en de onregtvaardigheid hen ontnoomen hebben, is het zeker, dat dit denkbeeld van hun eigen ongeluk hen onophoudelyk bezig houdt, en dat dit naare denkbeeld alle de andere derwyze verzwelgt, dat zy geen genoegzaam agtervolgde aandagt en geen genoegzaam taai geduld en hardnekkigen yver kunnen hebben, om wel te slaagen in de fraaije konsten, waaraan een mensch zig geheel moet toewijen, terwyl hy ongevoelig, of ongenaakbaar is voor andere zorgen of angstvalligheden; want eindelyk, zo men my vergunnen wil, dat ik my dus uitdrukke, onze ziel kan geene twee lasten tevens draagen; en van alle lasten is de Slaaverny ongetwyfeld de zwaarste voor de Slaaven die denken; zy zouden eer Philosophen worden, gelyk Epictetus, die de gestrengste deugd omhelzen zouden, als welke alleen hen zoude kunnen vertroosten wegens het gemis der vryheid, dan uitmuntende Schilders of groote Digters, welker geest Goddelyk, en welker styl kort en zoetluidend moet zyn. De vrylaatingen van deze soort van Slaaven hebben zomtyds zeer goede uitwerkzels gehad, en de oude Historie verschaft 'er verscheiden voorbeelden van; maar door het grootst van alle bedenkelyke ongelukken, kan men, in de willekeurige Staaten van het Oosten, de vryheid niet geeven, gelyk men die by de Grieken en Romeinen gaf. Men kan daar wel een ongelukkigen van de boeijens der huislyke slaverny verlossen, maar hy blyft altoos in de boejens der burgerlyke slaverny. Het is derhalven wel verdrietig tegenwoordig zo veele Wysgeeren ontrust te zien wegens de herhaalde poogingen, welke het willekeurig gezag aanwendt om zig in Europa te vestigen, het welk men onderstelt in minder dan drie Eeuwen naar Asia te moeten gelyken. Men moet hier egter aanmerken, dat de Oproeren in Europa schielyker zullen zyn, dan zy voormaals geweest zyn in klein Asia, alwaar de menschen minder wezenlyke en natuurlyke behoeften hadden; zo dat men hen veel kon afneemen, voor dat men hen van honger deedt sterven; en evenwel stierven zy van honger. Toen de Grieksche Keizers van Konstantinopel, welken men weet schadelyke Vorsten, en met alle misdaaden bezoedeld, geweest te zyn, eene belasting lagen op de *lugt*, die men inademt, *pro haustu aëris*, was het getal der geenen die nog in Jonie ademden, reeds zeer klein, en de Finansiers, die deze belasting by wyze van pagt aanvaardden, wonnen toen zo veel niet als zy onder Konstantinus gewonnen hadden. De Historie der inkomsten van het Neder-Ryk zoude een stuk van veel belang zyn, maar het welk geen braaf mensch zou kunnen leezen zonder traanen te storten.

HET

HET VERHOOGEN DER TEDERE DRIFTEN, EN HET GEVAAR VAN DEEZEN OP TE VOLGEN.

Eene Zedelyke Vertelling.

DE Heer *Kingsley*, een jong Kerkelyke van verdienste, bekleedde het ampt van Onderprediker by Dr. *Wakefield*, die eene zeer groote agting voor hem hadt opgevat; ook deeden zyne fraaije gestalte, leevendige oogen, en edelmoedige Zielsgesteldheid hem niet onverschillig worden in de oogen van de jonge Juffrouw *Wakefield*, de Dochter van zynen Weldoener. Zyne bezoeken by den Doktor waren menigvuldig, in welken het, misschien, eene onvoorzigtigheid was, hem zo veel aanmoediging te geeven, zo hy eenigzins afkeerig was van de gevolgen, die van deszelfs menigvuldige Verkeeringe ten zynen huize, natuurlyk, konden verwagt worden. Doch, veelligt, was hy daar van niet afkeerig; en, schoon hy zeer aanmerkelyke goederen bezat, kan 't, egter, zyn, dat hy, ten aanzien van zyne Dochter, een opzet hadt genomen, om de werking haarer genegenheid, en de deugdzaamheid haarer keuze gade te slaan, en niet na het geld te zien. Wat hier van zy, eene oprechte en wederzydsche genegenheid hadt tusschen hen plaats gegreepen; en deeze groeide, geduurende den tyd van twee jaaren, allengskens aan, zonder dat een van beiden zich aan den ander rechtstreeks ontdekt hadt.

In het derde Jaar hunner gemeenzaamheid gebeurde het, dat zy, in eene wandelinge op eenen stillen avond, in een voor hun zeer gevaarlyk gesprek wierden ingewikkeld. 't Was in de Maand May, op den schoonsten avond van de gantsche Maand, en in een vermaaklyk en schaduwryk boschje. KINGSLEY's hart, dat de toon der liefde sloeg, uitte zich in de welluidendste klanken; en dit bekoorlyk geluid was niet ontbloot van een meegevoelig uitwerkzel op het hart van de beminnelyke *Maria*. Zy konde noch wilde de gunstige gevoelens, welke zy wegens hem koesterde, geheel verbergen. Hy sprong op van vreugde, die geheel nieuw en van de zuiverste soort was. Zy kwamen overéén, want zy konden het niet beletten, om elkander te beminnen; doch zy kwamen insgelyks overéén, dat het zorgvuldig moest verhoolen blyven voor —— voor wien? Helaas! voor haaren tederlievenden Vader. Dit was de eerstemaal dat *Maria*, by haar weeten, iets voor hem verborg.

De Jigt, die Dr. *Wakefield* zyn Kamer deedt houden, deedt zyne Dochter hem dikmaals het grootste gedeelte van den dag gezelschap houden. Zy bragt dien door, deels met hem iets voor te leezen, deels aan haar Naaldwerk. De Heer KINGSLEY maakte, op des Doktors noodiging, menigmaalen den derden Persoon in dit gezelschap uit;

uit; en terwyl hy zynen Weldoender, door de verstandige leevendigheid van zyn gesprek, en de eerbiedige tederheid van zyn gedrag, vermaakte, klonk hy tevens de Ketens der liefde nog hegter. vast. Nogthans was de toestand van het jonge Paar niet van smart ontbloot. Het bedwang, waar in zy zich moesten houden, de vreeze, welke daar mede gepaard ging, en de zwaarigheid, om eenige gunstige oogenblikken te vinden, welke zy in eenzaamheid mogten doorbrengen, maakten hen min gelukkig, dan zy vóór het wederzydsch ontdekken hunner harten geweest waren. De grootste hartkwelling, egter, voor hun beiden, ontstondt uit een beginzel van Deugd. *Maria* konde niet nalaaten zich zelve te veroordeelen, om de sterke aanmoediging, welke zy der liefde van den Heer *Kingsley* gaf; terwyl haar Vader nog onkundig was van de verklaaring, welke hy aan haar gedaan hadt. Hy zelve kon zyn gemoed niet gerust stellen, wanneer hy overdagt, dat hy de gastvryheid en goedwilligheid van zynen besten Vriend misbruikte, door eene genegenheid, welke hy zelf niet konde hoopen, dat goedgekeurd zoude worden.

De Heer *Kingsley* op zekeren naamiddag, terwyl de Doktor zich om een weinig te rusten hadt neergelegd, hem een bezoek willende geeven, vondt Juffrouw *Wakefield* alleen, en, 't geen zyn hart doorgriefde, vondt haar schreiende. Hy kon niet rusten voor dat hy wist, waarom zy traanen stortte, of het mogelyk in zyne magt ware haar verligting toe te brengen. Zy verzekerde hem, zonder agterhoudenheid, dat hy niet weinig deel hadt in de oorzaak haarer droefheid, dat zy haare gedagten hadt laaten gaan over 't geen op verschillende tyden tusschen hen was voorgevallen, geheel buiten kennis van haaren Vader, en wat het gevolg zyn zoude, zo het hem toevallig ter ooren kwamen. „ In de daad, Heer *Kingsley*, zeide de beminnelyke „ Maagd, het zal best voor ons zyn, elkanders gezelschap zo veel „ mogelyk te vermyden; want voor ons beiden is geene hoop op geluk ".

De Heer *Kingsley* verbaasd en ontsteld door een Voorstel, dat de smartlykste aandoeningen in zyn hart verwekte, was, een geruimen tyd, buiten staat om een enkel woord te spreeken. Ten laatste, van zyne verbaasdheid een weinig bekoomen, berste hy uit in deeze woorden: „ U te verlaaten, van U afgescheiden te worden, myne „ waarde Juffrouw *Wakefield*, is myn dood; en met myne eigen „ bewilliging uw gezelschap te vermyden —— dat zoude Zelfs„ moord zyn. Neen; 't is waar, dat ik my aan vermetelheid heb „ schuldig gemaakt, door het involgen myner wenschen; — nimmer, „ egter, was myn oogmerk dezelve met myne lippen te uiten; maar zy „ zyn U nu bekend, en de beminnelykste der Vrouwen zal my wel „ willen verschoonen, zo ik nog hoope, dat de ontdekking haar niet „ mishaagde.

„ Myn hart, myn Heer *Kingsley*, hervatte zy, was U te wel be„ kend; ik konde het niet geheel verbergen; het is niet veranderd, „ en het kan ook nimmer veranderen. Maar, myn Heer, van wat

„ nut

„ wat kan onze gemeenzaamheid zyn? Gelyk het van uwe zyde „ dwaasheid zyn zoude, eenigen voorslag aan myn' Vader te doen, „ dus zal het ons beiden zeer tot oneere strekken, te volharden „ in eene geheime Onderhandeling over een onderwerp, dat, vreeze „ ik, ons beiden naast aan het harte ligt. —— Waar kan het op „ uitloopen?

Dit zeggen was zo gegrond, dat de Heer KINGSLEY 'er geen voldoend antwoord op konde geeven. De traanen schooten *Maria* op nieuw in de oogen, en de zyne liepen tevens over. Zy beiden schreiden hartlyk; het besluit van een kort gesprek van een vierendeel uurs daarnaa was, dat hy zyne toestemming gaf om zyne bezoeken, allengskens, te bekorten en te verminderen, op dat het geen agterdogt mogt verwekken, en te beproeven, wat de afweezigheid ter hunner vertroostinge konde uitwerken.

Veertien dagen verliepen 'er in de smartlykste gewaarwordingen van gesmoorde driften, voor dat de Heer *Kingsley* een nieuw bezoek afleide. Langer konde hy het niet uithouden, en *Maria* hadt de ongeruslykheid van haar hart voor haaren Vader verborgen, door eene houding en gedrag zo vrolyk als haar mogelyk was aan te neemen; doch toevallig by hem in zyn spreekvertrek zynde, toen de jonge Kerkelyke zich liet aandienen, deeden eene schielyke verandering van kleur, en een zekere bedremmeldheid in haare houding, welke de oude Heer niet kon naalaaten op te merken, hem vermoedens opvatten, welke hy niet verkoos te openbaaren; terwyl zyne Dochter, onder voorwendzel van eenige ongesteldheid buiten het vertrek gaande, in het vast vertrouwen was, dat op haar in 't geheel geen vermoeden viel.

Terwyl de Doktor, naa het middagmaal, zyne gewoone middags rust nam, deedt de Heer *Kingsley*, vol van zwaarmoedige gedagten, in eenzaamheid eene wandeling in den Tuin. Hy slaat den weg in na een bekoorlyk klein Priëel, dat, op eene vermaaklyke hoogte gebouwd, een fraai uitzigt hadt over eene ruime uitgestrektheid lands. Zo ras hadt hy de deur niet geopend, of hem beving eene bekoorlyke ontsteltenis, op het gezigt van Juffrouw *Wakefield*, met een boek in haare hand op een Sofa liggende, en door het warme ZomerWeder, en verscheide voorgaande rustlooze nachten, vast in slaap gevallen. Hy stondt op het punt om te rug te treeden; maar een geliefd Schoothondje, uit eene vriendlyke bezorgdheid voor haare veiligheid, of uit speellust, deedt haar ontwaaken, zo ras het iemand zag binnen treeden.

De Leezer verbeelde zich, niet haare ontsteltenis, maar haare vreugde over deeze, misschien niet geheel onverwagte ontmoeting. Hy vergeeve het hun zo zy elkander omhelsden. Het besluit, het welk pligtmaatigheid aan haare, en dankbaarheid aan zyne zyde hen hadt doen neemen, hadt hun beiden honderdmaal berouwd: zy beiden stemden overéén, dat het onmogelyk kon volvoerd worden.

Zy

Zy stonden nu in een naauwer verbintenisse, dan immer te vooren.

De Heer *Kingsley* nam een besluit, om zich aan de genade van zynen Weldoener over te geeven. Straks gaat hy hem opspooren. „ ô Myn Heer, zeide hy, op de eene Knie vallende, vergeef myne „ vermetelheid — laat my myn hart voor U ontlasten, en ik zal my „ volkomen aan uwe beslissing onderwerpen. Te veel is my in uw „ Huis ingewilligd: en gy zult, vreeze ik, misnoegd worden over „ myne ondankbaarheid, wanneer ik het onderneem, u den naam van „ Juffrouw *Wakefield* te noemen. Ik heb uwe beminnelyke Dochter, „ myn Heer, zo menigmaal gezien en met haar verkeerd, dat —

„ Gy behoeft niets meer te zeggen, myn Heer *Kingsley*; ik begryp „ volmaakt uwe meening. Thans zullen wy over iet anders spree„ ken; laat ons eene kleine wandeling in den Tuin doen: myn on„ gemak is draaglyker, dan het zints eenigen tyd geweest is". De Heer *Kingsley* gevoelde alle de pynigende folteringen der onzekerheid.

Dien zelfden avond, naa dat de Doktor aan zyne Letterbezigheid was gegaan, zondt hy om zyne Dochter, die haar opwagting by hem maakte met duizend angstige gedagten. Zet u neder, myn liefde, ik heb iets met u te spreeken. Zy gehoorzaamde, met een eerbiedig stilzwygen en neergeslagene oogen, en de Doktor voer dus voort: „ My is een voorslag gedaan, myn waarde Dochter, daar gy groot „ belang by hebt. Hebt gy ooit een Persoon gezien, met wien gy „ gelukkig zoudt kunnen zyn? Spreek vry uit: myn oogmerk is met „ u te raadpleegen, niet u te beveelen.

„ ô Vergeef het my, riep *Maria*, dat ik iets voor u verborgen „ heb gehouden? Ik zal u alle myne hartsgeheimen openbaaren, en „ gy zult over my beschikken naar welgevallen. Zo gy op my mis„ noegd zyt, zal ik, in de daad, wenschen, dat ik nimmer den Heer „ *Kingsley* had gezien!

„ Hy sprak heden met my, *Maria*: ik hoorde hem uwen naam „ noemen, en viel hem in de reden. Ik wilde niets van hem hoo„ ren, voor dat ik alles had vernomen, wat 'er tusschen u was voor„ gevallen. Ik wenschte te weeten, zints wanneer de Heer *Kingsley* „ zyn hart eerst aan u geopenbaard heeft, en welke aanmoediging „ gy hem hebt gegeeven".

Maria was in haar antwoord zeer openhartig, en verhaalde ieder omstandigheid, het besluit niet vergeetende dat zy genomen hadt, en wat 'er hen toe bewoogen hadt, en besloot met haar Vader te verzekeren, dat de Heer *Kingsley* haar akoos op de allereerbiedigste wyze hadt behandeld. De Heer *Wakefield*, naa dat hy zyne Dochter gehoord hadt, vraagde, of zy 'er iets tegen hadde, dat hy om den Heer *Kingsley* zondt, wyl hy iets aan hem hadt te zeggen. Zy had 'er niets tegen, maar verkoos alleen, met zyne bewilliging, te mogen vertrekken.

Alle de byzonderheden van dit gesprek te verhaalen, zou verdrietig vallen. De Doktor kende des Heeren *Kingsley* 's tegenwoordi-

omstandigheden gegoed, en wist, dat, na het afsterven van een verren Bloedverwant, aanzienlyke goederen op hem moesten koomen. Zyne oppassendheid was 't, het geen hem meest behaagde; en hy hadt 'er, over 't geheel genoomen, niet veel tegen dat hy met zyne Dochter trouwde. Dan, vermids hy een tegenzin hadt in verhaaste Echtverbintenissen, begeerde hy, dat ze haare Vereeniging een Jaar zouden uitstellen, op dat hy de proef mogt neemen, of zy die standvastige en weerkeerige genegenheid bezaten, zo volstrekt noodig tot het geluk van den gehuwden staat.

De Gelieven waren opgetoogen van blydschap; doch verlangden zuchtende na het einde van het tydperk, dat hen volkomen gelukkig zoude maaken. Hun gedrag wierdt, egter, minder omzigtig, dan te vooren. De Heer *Kingsley*, schoon van deugdzaame beginzels, en schoon hy met eerbied beminde, was, egter, te zeer verheugd om zich altoos naar de voorschriften der kieschste betaamelykheid te gedraagen. 'Er ontstondt in zynen boezem een tweestryd tusschen zyne Deugd en driften. Menig en menigmaalen hadden zy hunne gelofte voor het oog des Hemels bezwooren: wat betekenen plegtigheden? Zy konden als met 'er daad getrouwd worden aangemerkt. *Maria* wierdt klaarblyklyk onthutst op deeze Redekaveling; doch zy beantwoordde dezelve met redekavelen, in stede van haaren Minnaar te verlaaten. Zy was misnoegd, zy weende: ook kon de Jongeling niet nalaaten een traan te laaten vallen op haar beminnelyk gelaat; terwyl hy de haare zogt te doen opdroogen, met een kus van tedere genegenheid. Zy bekwam van haare verlegenheid, zo als zy het gebruik der Reden scheen weder te hebben bekoomen. Maar helaas! hoe ligt bedriegen wy ons zelven; zy kon de opregtheid van haaren Minnaar niet in twyfel trekken; zyne woorden hadden steeds den stempel der waarheid gedraagen, zyne aanmerkingen waren het gevolg eener ongekreukte eerlykheid. Het onbepaald vertrouwen, dat zy in hem stelde, deedt haar minder in zich zelve stellen; en het goed gevoelen zelve, 't welk zy van zyne opregtheid en kuischheid hadt, deedt haar eene ongeoorlofde daad begaan. Haar hart, sints lang overtuigd van zyne goede hoedanigheden, en hoe waardig hy was om bemind te worden, sprak nu alleen voor hem; en haare verhitte Verbeelding zette dit alles kragt by. Zy viel — de beminnelyke *Maria* viel tot een slagtoffer van zo eene zuivere drift, als immer in een Vrouwlyk hart blaakte.

Omtrent deezen tyd stierf de bloedverwant van den Heer *Kingsley*; dit noodzaakte hem zich op reize te begeeven, om bezit te neemen van de Naalatenschap. Middelerwyl ontwaakte *Maria* uit de verrukking, in welke de verleidingen der drift haar hadden doen vallen. Zy was gevoelig van het geen 'er gebeurd was, en schaamde zich van wegen haar gedrag. Terwyl haar hart nog zwoegde van verrukkinge, liepen haare oogen over van traanen; en de fluisteringen der liefde wierden verdoofd door angst en benaauwdheid. — Zo kort volgen wroeging en berouw de schuld op de hielen.

'τ Geen

't Geen haare verlegenheid nog vermeerderde, was, dat zy geene Brieven van den Heer *Kingsley* ontving. Ten huize van zynen bloedverwant was hy ziek geworden, en de natuur zyner Ziekte hadt hem het vermogen beroofd om zelve te schryven, of iemand anders een Brief te *dicteeren*. Hy zukkelde eenige Maanden en stierf. Eenige papieren, welke men by hem vondt, weezen zyne Verbintenis uit met Doktor *Wakefield*, en 'er kwam ten laatsten een Brief, berigt geevende van zyn overlyden.

De schreiende *Maria* zat naast haaren Vader, en wees allen troost van de hand. Te vergeefs tragtte hy haar tot bedaaren te brengen. De vrugten van haare al te tedere verknogtheid aan haaren *Minnaar* waren reeds begonnen zigtbaar te worden: zy was reeds eenigzins in haare Zwangerschap gevorderd; terwyl de Huwelyks-plegtigheid nog niet verrigt was. Zy ondervondt nu alle de heillooze gevolgen haarer Voorbaarigheid. Zy ondervondt nu, dat het opvolgen der driften den weg baant tot wroeging en berouw. Haare deugd, haare zedigheid konde zo eene zwaare droefheid niet doorstaan. Haare gezondheid, haare vrolykheid begaf haar; en het oogenblik, dat haar tot eene Moeder zou gemaakt hebben, sleepte haar in het graf.

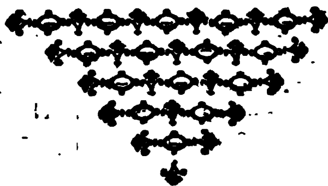

Voor de Kinderen der onschuld en der deugd, voor de speelende Dochters der jeugd, voor de schuldlooze en onervarene Maagden, wier harten, door de hevigste aller driften ontstoken, om de vervulling haarer wenschen zuchten, is deeze Schildery vervaardigd en ten toon gehangen; tot haar is deeze Les ingerigt. Laat haar hier uit leeren, dat voor eenen Vyand te vlugten, dien zy geenen weerstand kunnen bieden, het eenig middel is om de nederlaag te ontgaan. Te speelen op den kant eener steilte, is met het gevaar spotten: en eenen Minnaar te rede te staan, in het uur der verliefdheid, is het verderf tarten. Het hoogmoedig hart, dat den Vyand veragt, zal vernederd worden: maar de behoedzaamheid der wysheid zal een ongelyk gevegt vermyden. De hoogmoed der Eere, de bewustheid der Deugd, en zelf het yskoude dekzel der Kuischheid, zyn te zamen ongenoegzaam bevonden, om de aanvallen der liefde, ontbloot van voorzigtigheid, en niet geholpen door bescheidenheid, af te weeren.

PROGRAMMA VAN HET BATAAFSCH GENOOTSCHAP DER PROEF-ONDERVINDELYKE WYSBEGEERTE TE ROTTERDAM.

HEt Bataafsch Genootschap der Proef-Ondervindelyke Wysbegeerte te Rotterdam in deszelfs gewoone Vergadering, gehouden den 4 Maart 1773, geoordeeld hebbende, dat het tweede Antwoord, met de zinspreuk: *Een Inwooner van de laage Landen aan eene van de op- en afloopende Rivieren*, op de Vraage: *Is 'er eenig middel om onze Landen, die door Regen- of Opperwater overstroomd zyn, en het water uit zig zelve niet loozen kunnen, op eene spoediger en gereeder wyze, en met geen meerder kosten, dat tot hier toe door Wind- en Molenwerk geschied is, van het zelve te ontlasten? zo ja, welk?* voldaan heeft aan de geëischtens, op welken aan deszelfs Schryver in het laatste *Programma* de Prys toegezegd is, heeft niet willen uitstellen aan dien Schryver (welke by de opening van het *Billiet* is gebleken te zyn KORNELIS VANDRAGER, Mr. Timmerman en Molenmaker te Oudekerk aan den Yssel) de verdiende eer te geeven, en heeft daarom denzelven den Prys van eene Gouden Medaille, ter zwaarte van 30 Ducaaten, toegeweezen.

Voorders berigt het Genootschap, dat de verdere ingekomene Antwoorden, welke andere middelen ter bereikinge van het geëischte in die Vraage opgegeeven hebben, in de eerstkomende Algemeene Vergadering zullen beoordeeld worden.

WAAR.

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,

in Maart 1773.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Gesteldh.
1	30. 0	29.11½	29.10	40	49	46	Z t O	Z t O	Z t O	Held. Reg.
2	29.10½	30. 0	30. 0	44	48	43	Z W	W	W	Helder.
3	— 11	29.10	29.10	41	52	50	Z	Z t W	Z t W	—
4	— 9½	— 9	— 9½	47	55	49	—	Z	Z W	— Wolk.
5	— 10½	— 11½	30. 1	49	50	44	Z W	N	N	Mist Betr.
6	30. 2	30. 2½	— 3	44	45	42	N	—	—	Betr. Reg.
7	— 3½	— 3½	— 3½	42	44	42	N t W	N O	N O	H. Wolk.
8	— 3	— 2½	— 2	40	42	40	N O	O	O	— Betr.
9	— 2	— 1½	—	37	42	38	—	—	N O	Betr. Held.
10	— 1½	—	—	36	40	37	—	—	O	— —
11	— 4	— 4½	— 6	36	44	38	O	—	—	Helder.
12	— 6½	— 6½	— 6½	35	42	40	—	—	—	—
13	— 5½	— 4½	— 3	36	43	36	—	—	—	—
14	— 1½	— 0½	— 0	34	41	39	N O	N O	N	— Betr.
15	29.11	29.10½	29.11	42	46	42	N	N W	N W	Reg. Buij.
16	30. 0½	30. 1	30. 1	42	45	43	N W	—	—	Wolkig.
17	— 1	—	—	44	47	45	—	—	N	Betr. Held.
18	— 2	— 2½	— 3	42	44	40	N	N O	N O	— —
19	— 3	— 2	— 1	40	45	44	Z W	Z W	Z W	Held. Wol.
20	— 0½	— 0½	29.11	43	50	46	—	—	—	— Betr.
21	29.10½	29.11	30. 0	46	48	46	—	N W	N W	Reg. Held.
22	30. 1	30. 1	— 1½	46	50	48	Z O	Z O	Z O	Held. Betr.
23	— 1½	— 1½	—	46	53	48	W	Z W	Z W	Helder.
24	—	—	— 1	47	51	49	Z t O	—	—	—
25	— 0	29.11	29.10½	49	55	49	Z W	—	N W	— Reg.
26	29.11	— 11¼	— 11½	47	49	44	N W	N	N	Buij. Hag.
27	— 11½	30. 0½	30. 1½	40	41	38	—	—	—	—
28	30. 2	— 2½	— 3	38	42	37	—	N O	N O	Helder.
29	— 3½	— 3½	— 4	35	41	37	O	O	N O	—
30	— 4	— 3	— 2	37	43	40	—	—	O	—
31	29.11½	29. 9	29. 7	38	40	38	Z	Z W	N W	Reg. Sn.

Hoogste Barometer d. 30. 6½ }
Laagste Barometer d. 29. 7 } middelb. d. 30. 0¼

Hoogste Thermometer gr. 55. }
Laagste Thermometer gr. 34. } middelb. gr. 44½

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

VERHANDELING OVER 'S MENSCHEN GELUK, EN DE PLIGTEN, WELKE HY ZICH ZELVEN SCHULDIG IS.

DOor de oorfpronklyke gefteldheid der Natuur, zyn wy genegen om naa te jaagen, al wat tot onze behoudenis en geluk, en te ontvlieden het geen ten onzen nadeele en ongeluk kan dienen. Door onze Zintuigen zyn wy vatbaar voor eene groote verfcheidenheid van genoegelyke gewaarwordingen; en met deeze ftemmen byzondere lusten en aandoeningen overéén, welke de Ziel aanfpooren om ze naa te jaagen. Het Geluk kan gevolglyk geen enkelvoudige eenzelvige zaak zyn in Schepzelen van onze geftellen, met zulke verfcheidene gewaarwordingen van Vermaak, of zo verfchillende vatbaarheden voor genietingen begaafd. Dan, te midden van de menigte der goederen, welke de onderfcheidene bouwftoffen van ons Geluk uitmaaken, bemerken wy eene klaarblyklyke ondergefchiktheid, ingerigt naar de opklimming van gewaarwordingen en driften, welke in ons gemengd geftel de overhand hebben.

De goederen des lichaams of der uitwendige zintuigen, by voorbeeld, fchynen in deeze keten den laagften rang te bekleeden. Deeze hebben wy gemeen met de beesten; en fchoon veele menfchen beestagtig genoeg zyn, om de goederen des lichaams driftig naa te jaagen, nogthans, wanneer zy, ten eenigen tyde, met goederen van een verhevener rang om den prys dingen, verwyst de algemeene ftem des Menschdoms, aan de laatften den voorrang geevende, de eerstgenoemde tot den laagften rang. Goederen, voortvloeijende uit gezellige Verbintenisfen; als een goede naam, rykdom, magt, burgerlyk gezag, fchynen de volgende plaats te bekleeden, en zyn voornaamlyk van waarde te houden, als de middelen om natuurlyk of zedelyk goed, doch inzonderheid het laatfte, te bevorderen. Verftandlyke goederen zyn van nog hooger waarde; als Smaak, Kennis, Geheugen en Oordeel. De voortreflykfte zyn de Zedelyke goederen der Ziele, rechtftreeks ons zelven betreffende; als heerfchappy over de lusten en driften, voorzigtigheid, dapperheid en goedwilligheid.

Deeze zyn de groote voorwerpen onzer naajaaginge, en de voornaamste bouwstoffen van ons Geluk.

De goederen des lichaams, of het geluk daar uit voor ons ontstaande, zyn gezondheid, sterkte, vlugheid, bestandheid tegen ongemakken, zindelykheid en fraaiheid.

Gezondheid en een geregelde omloop der leevenszappen zyn natuurlyke en aangenaame genietingen, en, in de daad, de rechte saus, welke aan alle andere Vermaaken geur en smaak geeft. Het missen van gezondheid maakt ons onbekwaam tot de meeste pligten deezes leevens, en is inzonderheid een vyand van de gezellige aandoeningen, dewyl het den ongelukkigen Lyder doorgaans knorrig en gemelyk, en te onvreden doet worden over de toedeelingen der Voorzienigheid. Het belemmert de vrye Oeffening en het volkomen genot der Reden, doet ons onzen Vrienden tot een last, en der Maatschappye onnut worden. Maar het onafgebroken genot van gezondheid is eene gestadige bron van vrolykheid: en vrolykheid is eene Vriendin van goedwilligheid en goedhartigheid; stelt ons in staat om de verschillende rampen en te leurstellingen deezes leevens, met meerderen moed, door te staan, of geduldiger te verdraagen; en brengt zeer veel toe, zo wy anders behoorlyk gesteld zyn, om onzen pligt, in allerleie betrekkingen en omstandigheden des leevens, volstandiger en waardiger te bekleeden. Het is, derhalven, grootlyks van belang, eene hebbelykheid of genieting aan te kweeken en te bewaaren, zonder welke alle uitwendige genietingen smaakloos, en de meeste andere voordeelen van weinig nut zyn. Dit oogmerk kan best bereikt worden, door eene gestrenge maatigheid van leevenswyze, door eene geregelde beweeging, door het gemoed tegen alle hevige driften te beveiligen, en zich te wagten voor een aanhoudenden en al te zwaaren arbeid, als die de sterkste gestellen grootlyks benadeelt, en allengskens vernielt.

Sterkte, vlugheid en bestandheid tegen allerlei ongemakken vooronderstellen gezondheid, en zyn zonder haar niet te verkrygen; maar zy sluiten nog iet anders in zich, en zyn noodzaaklyk om haar te beveiligen, om ons het volkomen genot van leeven en leden te doen hebben, en ons voor veele andere onvermydelyke ongemakken te beveiligen. Weinigen zyn zo verre boven gebrek en afhanklykheid verheeven, of zo geheel van bezigheden en zorgen bevryd, dat zy, niet dikmaals aan veranderingen van leevenswyze, beweeginge, lucht, woonplaats en andere onregelmaatigheden onderhevig zyn; en wat kan 'er kragtdaadiger zyn, om iemand voor

de

de ouheilen, uit dusdanige onvermydelyke veranderingen ontstaande, te beveiligen, dan hardheid van lichaam, en eene zeken buigzaamheid in ons gestel, welke buitengewoone vermoeidheden verdraagen, en zich aan groote veranderingen kan onderwerpen, zonder 'er eenig merkelyk ongemak van te lyden.

De goederen of voordeelen, ontstaande uit uitwendige gezellige verbintenissen, als een goede naam, rykdom, magt, burgerlyk gezag, zyn van tweederleien aart. Zy zyn aangenaam in zich zelve, en voldoen eene oorspronklyke drift onzer Natuuren. Geëerd te worden van de wyzen en goeden, om een deugdzaam gedrag, is hoogst wel gevallende. Weinigen zyn volstrekt onverschillig omtrent den lof van het Gemeen. Schoon wy de eerzugt niet kunnen goedkeuren, welke alleen uit dit beginzel ontstaat, zoude het, egter, gevaarlyk zyn, dezelve geheel en al uit te roeijen, hoe verstandig het ook zy, haar binnen de vereischte paalen te besluiten, aangezien zy dikmaals eene bykoomende beweegreden is tot deugd, in zulke onvolmaakte Schepzelen als wy zyn. Eenen goeden naam, om zyns zelfs wille, naa te jaagen, is onschuldig; dien alleen te beschouwen als een hulpmiddel ter deugd, is edel; hem alleen te zoeken als een werktuig ten algemeenen goede, is nog edeler. Want schoon de agting en gunst der Menschen kortstondig is, en dikwyls zonder verdienste gehandhaafd, en zonder oorzaak verlooren wordt; vermids wy evenwel met Menschen te doen hebben, en onze bekwaamheid om hun dienst te doen, doorgaans, toeneemt naar gelang zy agting voor ons hebben, zo mag en zal ook eene wel gevestigde Zedelyke toejuiching, door de braaven, met zedigheid gezogt worden; niet, in de daad, als een uitgezogte soort van weelde; maar als een bekwaam werktuig, om het Menschdom van nut te zyn. Doch tevens zullen zy den roem leeren vergten, welke gegrond is op rang, rykdom of eenige andere omstandigheden, welke geene gemeenschap hebben met weezenlyke verdienste, of nutte diensten, aan anderen gedaan; en dien roem van geringe waarde schatten, welke zonder verdienste gekogt, en zonder oordeel besteed wordt.

Rykdom, magt en burgerlyk gezag, of wat het ook zy, waar door wy invloed kunnen hebben op het Menschdom, zyn van weezenlyke waarde, en mogen gezogt worden, met oogmerk om ons eigen of anderer geluk te bevorderen of te beschermen. Wy mogen, en ongetwyfeld, wy behooren zulk eene maate van tydlyke goederen te zoeken, als nodig is om alle onze weezenlyke behoeften te vervullen, ons zel-

ven boven eene slaafsche afhanklykheid te verheffen, en ons van zulke geryflykheden te verzorgen, als met onzen rang en leevenswyze overeenkoomen. Geen agt te slaan op zulk eene maate van bezittingen is, ons zelven aan alle de verzoekingen der armoede en verleidinge bloot stellen, onze natuurlyke onafhanklykheid en vryheid verbeuren, den rang, welken wy bekleeden, en onze bediening in de Maatschappy, van humne waarde berooven, en gevolglyk nutloos, zo niet veragtlyk, maaken. Wanneer wy deeze gewigtige oogmerken hebben bereikt, behooren wy niet te murmureeren, dat wy niet meer bezitten; nogthans worden wy door geenerleie Zedelyke noch Godlyke verpligting weerhouden, om meer te zoeken, met oogmerk om dat gelukkigste aller vermogens deelagtig te worden, het vermogen om goed te doen. Eene luije ongevoeligheid is, ten deezen aanzien, zo wel ongerymd als misdaadig: ongerymd, om dat zy ons berooft van eene onuitputbaare bron van de zuiverste en duurzaamste genietingen; en misdaadig, om dat zy ons in zo verre nutloos doet worden voor de Maatschappy, tot welke wy behooren. „ Zulk eene naajaaging van rykdommen, welke verder gaat, „ dan het verkrygen van de noodwendigheden, of zodanige „ geryflykheden deezes leevens, als, in het oog der Reden, „ niet in dat der verwaandheid en drift, met onzen rang „ en stand overeenkoomen, en nogthans niet aangelegd „ worden om 'er goed mede te doen, noemen wy Gierigheid". En „ zulk een naajaaging van magt, welke, naa het ver„ krygen eener gepaste onafhankelykheid en vryheid van „ een redelyk gezellig Schepzel, niet ingerigt wordt ten nut„ te van anderen, noemen wy Eerzucht". Tot hoe verre men, volgens de naauwgezetste regelen van deugd, gaan moge, in het naajaagen van rykdom, magt of burgerlyk gezag, is, misschien, niet mogelyk naauwkeurig te bepaalen. Dit moeten wy aan de bescheidenheid, aan het byzonder Karakter, den stand en andere omstandigheden van ieder Mensch overlaaten. Dus verre kunnen wy alleen eenige bepaaling maaken; dat wy, in het naajaagen van dit alles, geen inbreuk moeten maaken op eenigen pligt, welken wy ons zelven, der Maatschappy, of derzelver Vader en hoofd schuldig zyn. Dezelfde redekaveling houdt streek, zo wel ten aanzien van magt als rykdom. Dit is alleen van waarde als een Werktuig ter onzer eigene beveiliginge, en van het vrye genot dier oorspronklyke goederen, welke zy ons kan verschaffen, en, dikwyls, ons met 'er daad verschaft; en als een middel ter be-

bevorderinge van het uitgebreider Geluk van onze Vrienden, ons Vaderland, en het geheele Menschdom.

Het beste en eenig middel, om eenen wel verdienden en duurzaamen roem te verwerven, is een eenpaarig onbezweeken deugdzaam gedrag, het besteeden zyner bekwaamheden en bezittingen ter vervullinge der behoeften, het gebruiken zyner magt ter bevorderinge van het Geluk, en ter handhaavinge der regten en vryheden des Menschdoms, gepaard met eene algemeene vriendlykheid en beschaafdheid van Zeden. En, in de daad, hy zoude niet verre van den weg zyn, die het daar voor hieldt, dat het zelfde gedrag zou kunnen dienen, om iemands bezittingen te vermeerderen, en zyne magt te vergrooten: vooral wanneer hy met deeze hoedanigheden paarde, eene wakkere naarstigheid, eene aanhoudende oplettendheid op de karakters en behoeften der Menschen, de omstandigheden der tyden, en den gestadig veranderenden aart der dingen; als mede eene standvastige onverzettelyke eerlykheid, nimmer bezwykende onder de aanlokzelen, noch te vervaaren door de verschrikkingen van het bedorven en bedervende Tooneel, waar op wy leeven. Wy hooren, in de daad, zomtyds spreeken van anderer wegen en middelen, als bedrog, geveinsdheid, slaafagtigheid en omkooping, en diergelyke onedele Kunstenaaryen, door welke de Mannen van de Waereld, (zo als ze genoemd worden, looze staatkundigen) rykdommen opéén stapelen, en magtig worden. Doch wy wenschen liever een deugdzaam Man, een eerlyk vergenoegd gelukkig Man te vormen; den Mannen van de Waereld laaten wy hunne eigene wegen over, en gedoogen, zonder hun te benyden, dat zy de vrugten hunner handelingen plukken.

Nu moeten wy van de goederen of voordeelen des Verstands spreeken; als kennis, geheugen, oordeel, smaak, schranderheid, vlugheid en andere verstandlyke bekwaamheden.

Dewyl de Mensch een redelyk Schepzel is, bekwaam om het onderscheid der dingen en daaden te kennen; dewyl hy niet alleen gevoelt en ziet 't geen tegenwoordig is, maar ook het voorleedene herdenkt, en dikmaals het toekomstige voorziet; dewyl hy van kleine beginzels, met langzaame schreeden, en met veel moeite en zwaarigheden, tot kennis en ondervinding komt; dewyl zyne driften door zyne begrippen gezwaaid worden, en zyne driften invloed hebben op zyn gedrag; en dewyl zyn gedrag gevolgen naa zich sleept, welke zich niet alleen over den tegenwoordigen, maar ook den toekoomenden tyd uitstrekken, en diensvolgens de voornaamste

bron is van geluk of elende: zo is het uit dit alles blykbaar, dat hy geschapen is tot verstandlyke vorderingen, en dat het voor hem van het uiterste gewigt zyn moet, zyne verstandlyke vermogens aan te kweeken en uit te breiden, als van welke deeze gevoelens, deeze driften en dat gedrag afhangen.

Doch behalven de toekoomende gevolgen, en de aangelegenheid van het aankweeken onzer verstandlyke Vermogens, verschaft derzelver onmiddelyke toepasfing op hunne vereischte voorwerpen, de redelykste en zuiverste Vermaaken. Kennis en een goede Smaak voor fraaije Kunsten, als Dichtkunde, Schilderkunde, Beeldhouwkunde, Zangkunde, Bouwkunde, brengen niet alleen een onschuldig, maar ook een verstandig en verheeven Vermaak aan. Door deeze wordt het Verstand geoeffend, in de Zeden van den ouden en tegenwoordigen tyd, de Geschiedenisse van menschen en zaaken, de kragten en uitwerkzels der driften, de gevolgen van Deugd en Ondeugd; door deeze wordt de verbeelding tevens vermaakt en gevoed, door de schoonheden van Natuur en Kunst, verlicht en uitgebreid door de nieuwheid, grootsheid en overeenstemming van 't Heelal; door deeze worden, eindelyk, de driften op eene aangenaame wyze opgewekt en gaande gemaakt, door de verheevenste en gewigtigste Voorwerpen, die 's Menschen Geest kunnen vervullen. Hy die een bevestigden Smaak voor deeze verstandiger Vermaaken, en genoegzaamen voorraad van kundigheden bezit, om die te voldoen, kan nimmer gebrek hebben aan de aangenaamste oeffening en bezigheid, noch immer reden hebben, om over de verdrietelykheid van den tyd te klaagen. Ook kunnen hem geene gepaste onderwerpen ontbreeken, om zyn hart te tugtigen en te verbeteren. Want daar hy dagelyks zyne aandagt vestigt op schoonheid, orde en oogmerk in mindere voorwerpen, heeft hy een schoonen kans om ten bekwaamen tyde een Verwonderaar te worden van welluidendheid en evenredigheid in den dagelykschen leevenswandel, en in de Orde der Maatschappyen. Hy zal de Maatklanken der Dichtkunde leeren overbrengen op de zamenstemming des gemoeds en van wel bestuurde driften; en van het bewonderen der deugden van anderen, in Zedekundige Tafereelen, zal hy overgaan tot het goedkeuren en naavolgen derzelven, in zyn eigen gedrag. Het aankweeken, derhalven, van een goeden Smaak is zo wel ons belang als onze pligt, wanneer de omstandigheden van onzen stand in de Waereld ons daar toe ledigen tyd en gelegenheid verschaffen, en zulks niet onbe-

stam-

ſtaanbaar is met hooger pligten en verbintenisſen met de Maatſchappye en het Menschdom in 't algemeen.

Dit oogmerk wordt best bereikt door het leezen van goede Boeken, daar meer gezond verſtand dan geleerdheid in doorſtraalt, en die ſterker op de betragting dan de beſpiegeling dringen; door het beoeffenen der beste Voorſchriften, dezulke naamlyk, die de Natuur het meest tragten naa te volgen, en dezelve 't naast koomen; en door te verkeeren met Mannen van den zuiverſten ſmaak, en die de meeste ondervinding hebben.

Betreffende de andere verſtandlyke goederen, welk eene ryke bron van vermaak moet het zyn, onderzoek te doen na de waarheid en onderſcheidene betrekkingen der dingen; de werkingen der Natuur tot algemeene Wetten te brengen; de Orde te verſtaan, door welke het Heelăl in ſtand gehouden, en het Ontwerp, volgens welke het beſtuurd wordt; bedreeven te zyn in de kennisſe van 's Menſchen Ziel, het verband, de ondergeſchiktheid en het gebruik haarer Vermogens, en derzelver nuttig gebruik in dit leeven aan te wyzen? Hoe vermaaklyk moet het zyn voor den verſtandigen Onderzoeker, de menigvuldige betrekkingen en vereenigingen, welke tusſchen de harten van byzondere Perſoonen, in eene Maatſchappy, plaats hebben, waar te neemen! Aan dusdanige vermaaken overgegeeven, hebben beſpiegelende Verſtanden alle andere Vermaaken vaarwel gezegd, en zich van alle gemeenſchap met hunne Medemenſchen afgeſcheiden; om deeze Vermaaken hebben de werkzaamen, dikmaals, de bedaarde verblyfplaatzen der beſpiegelinge boven het gewoel en geraas deezes leevens geſchat; om deeze vermaaken hebben de vrolyken en wellustigen, wanneer zy ze eens geſmaakt hadden, afſtand gedaan van ongeoorlofde zinlyke naajaagingen, en erkend, dat deeze verſtandlyke genietingen de zuiverſte, ja, de eenige wellust waren.

De verſtandlyke vermogens worden best aangekweekt, door naauwkeurige en onpartydige opmerking, uitgebreide leezing, en menigvuldige verkeering met Lieden van allerleie Karakters, inzonderheid de zulke, die, behalven eene naarſtige Boekoeffening, eene uitgebreide kennis en ondervinding van de Waereld, en van 't geen in dezelve voorvalt, bezitten; doch boven al, door veel in de Waereld te verkeeren, en veel bedryfs en omgangs met menſchen te hebben. Dusdanig een gedrag is van groot nut, om van vooroordeelen, en een ſlaafſche verknogtheid aan zekere aangenomene gevoelens, bevryd

te worden, om uitgebreide bevattingen te verkrygen, en die ondervindingen magtig te worden, op welke de nuttigste kennis gegrond is, en waar uit de zekerste regels tot bestuuringe van dit leeven worden afgeleid.

De uitsteekendste goederen, een gedeelte van 's menschen geluk uitmaakende, zyn de Zedelyke genietingen der Ziele, welke rechtstreeks en onmiddelyk ons zelven raaken; van deezen aart zyn Heerschappy over de lusten en driften, Voorzigtigheid en Opregtheid, Grootmoedigheid, Dapperheid, Nederigheid, liefde tot de Deugd, liefde tot God, *Zelfverloochening*, en diergelyke. Deeze verheevene genietingen pryzen zich zelve aan, door een inwendig en kragtig gevoel en medebewustheid onzer Natuur van derzelver voortreffelykheid.

Het meerendeel der overige bezittingen of voordeelen, welken wy beschouwd hebben, hangen deels af van ons zelven, deels van toevallen, welke wy noch voorzien, noch voorkoomen kunnen, en vloeien voort uit oorzaaken, welke wy naar onzen wil schikken, noch veranderen kunnen. Het zyn goederen, welke wy heden kunnen bezitten en morgen verliezen. Ware ons geluk, derhalven, geheel of gedeeltlyk van zulke kortstondige en wisselvallige bezittingen afhanklyk, dan zou het in zich zelve wisselvallig, en de grootste dwaasheid zyn zich 'er over te bekommeren. Doch alhoewel Schepzelen, met zulke gestellen begaafd als wy, niet onverschillig *kunnen* zyn omtrent dusdanige goederen, en zonder dezelve, eenigermaate, moeten lyden, en dienvolgens een onvolkomener geluk bezitten, nogthans zyn zy van gering gewigt in vergelykinge der zedelyke genietingen. Volgens de goedgunstige gesteldheid onzer Natuur, zyn deeze binnen den kring onzer werkzaamheid geplaatst, zodat niemand 'er geheel van ontbloot zyn kan, dan door eigen verzuim. Zommigen van de wysten en besten der menschen zyn grootendeels van de eerstgenoemde goederen ontbloot geweest, en hebben de meesten der tegenoverstaande Rampen geleeden; nogthans, dewyl zy de laatstgemelden bezaten, verklaarden zy, dat ze gelukkig waren, derwyze dat de onpartydigste beschouwers moesten erkennen, dat zy het in de daad waren. De ondeugendsten der menschen zyn van allerleie uitwendige goederen en voordeelen van 't geluk omringd geweest, en hebben groote Zielsbekwaamheden bezeeten; nogthans zyn zy, by mangel aan zedelyke regtheid, in den hoogsten trap elendig geweest. De betragting der Deugd heeft haare dienaaren ondersteund, en deedt hen, te midden der wreedste folteringen, juichen. Maar geene uit-

wendige goederen, geene goederen van 't Fortuin, zyn in staat geweest om de knaagingen van een schuldig gemoed te verzagten, en zyne angsten te verdryven.

Dewyl de tegenwoordige toestand van 't menschlyk leeven eene verwonderlyke vermenging is van goed en kwaad; en dewyl geene verheevenheid van stand, geen overvloed van rykdommen, de bezitting van het goede kan verzekeren, en tegen het kwaade beveiligen; zo volgt, dat een groot gedeelte van de vreugde en vergenoeginge des leevens bestaan moet in het bezitten van een gemoed, dat tegen het verlies van het eerste, en 't lyden van het laatste is gewapend. Want het is zeker, dat de zwaarte en knelling der uitwendige rampen inzonderheid ontstaan uit de gemoedsgesteldheid, waar mede wy dezelve ondergaan. Door deeze naar den eisch te bestuuren, kunnen wy het getal van de onheilen deezes leevens zeer verminderen, en derzelver kragt verzwakken. Dapperheid of geduld, nederigheid en zelfverlochening, zyn de heilzaamste middelen ter verligtinge en verdryvinge van alle de rampspoeden, aan welke onze Natuur onderworpen is.

Dapperheid is die bedaarde en standvastige gesteldheid van gemoed, welke onze zorgen maatigt, of de Ziel vergenoegd en onverschrokken doet worden onder het drukken der tegenspoeden. Dezelve is een middelweg, tusschen onbezonnenheid en bloohartigheid; en schoon zy ons niet ongevoelig maaken voor de tugtroede, nogthans weerhoudt zy ons van onder dezelve te klaagen of te bezwyken. Nederigheid, hoewel eene deugd van den eersten rang, wordt dikmaals, verkeerd, voor laagheid genoomen. Zy duidt aan de zedige en oprechte gesteldheid onzer Ziele, ontstaande uit eene naauwkeurige en gelykmaatige waardeeringe onzer eigene bekwaamheden en voordeelen, in vergelyking van die van anderen. Zelfverlochening is die zagtmoedige en heldhaftige gesteldheid, welke haaren oorsprong neemt uit een bezef van eene oneindig wyze Voorzienigheid, en den mensch bekwaam maakt om met eene hartlyke genegenheid in haare regtmaatige schikkingen te berusten.

Uit dit berigt blykt, dat het geluk van een schepzel, voor zo een geduurigen aanwas vatbaar als de mensch, nimmer bestendig op dezelfde hoogte staande blyven, of iet bestendig onveranderlyks zyn kan. Zyn eindige Natuur, schoon nog zo hoog geklommen, is nog voor hoogere trappen van vorderinge vatbaar; en zyne vordering in volmaaktheid leidt hem bestendig op tot vordering in geluk. Daar hy aan zo veele behoeften onderhevig, en voor zo veelerhande vermaaken vat-

 baar

baar is, moeten 'er klaarblyklyk veele dingen, om zyn geluk te volmaaken, zamenloopen. Die Staat moet, derhalven, vlytigst gezogt worden, waarin de minste te leurstellingen kunnen voorvallen; en die Staat, dit ziet elk, waar aan de meeste voordeelen zyn verknogt, is de Staat der deugd.

'T GEVAL VAN EEN' MAN, WELKE SCHYNBAAR GEDOOD WAS DOOR EEN' SLAG OP DE BORST; DOG WEDER HERSTELD DOOR ADER TE LAATEN EN 'T WARME BAD. Medegedeeld in een' Brief aan Dr. ALEXANDER MONRO. Door WILLIAM ALEXANDER, M. D.

(*Essays and Observations Physical and Litterary.*)

MYN HEER!

Daar het volgende verhaal misschien eenig licht kan geeven aan de werking, of ten minsten de nutheid van 't warme Bad, zynde eene beschryving van een geval, waarin men van te vooren misschien nooit van baden gebruik gemaakt heeft; zo zal ik my niet verontschuldigen over de vryheid welke ik neeme van het zelve u mede te deelen, byzonder dewyl ik overtuigd ben, dat ik schryve aan een' Heer, wien alles, het geen maar de minste aanleiding tot vermeerdering van de Geneeskundige kennisse geeven kan, altyd aangenaam is.

Het gebeurde in 't jaar 1762, wanneer ik met het tweede *Bataillon* van *Surry*, in het Dorp *Wellenborougb* onder 't Landschap *Northampton*, geplaatst was, dat twee van ons Volk verschil kreegen in een Bierhuis. In 't aanvallen gaf de een den anderen zulken sterken stoot op de Borst, dat hy ter neder viel, schynbaar dood. Ik wierd terstond geroepen, en by myne aankomste, 't welk vyf à zes minuten was na dat hy den slag gekregen had, vond ik hem op een bed neergelegd, zonder eenig teken van ademhaaling: ik was ook niet in staat eenige posslag aan zyne hand noch aan eenig ander gedeelte van zyn lighaam te voelen; zo dat ik besluiten moeste dat de omloop van het bloed byna geheel opgehouden had.

In deeze gesteldheid, bond ik een band vry styf rondom zyn arm; dog de ader zwol beneden niet, als gewoonlyk geschied, wanneer 't bloed op een behoorlyke wyze rond loopt, 't welk een nieuwe proef van deszelfs stilstaan verschafte. Ik maakte evenwel een breede insnyding in de ader zo als dezelve was, dog 'er kwam geen bloed.

Op

Op dit oogenblik overweegende wat ik vervolgens doen zoude, 't vertrek rond ziende, zach ik een wyde Badkuip in den hoek onder ander groot huisraad ſtaan. Wanneer men zeer in den nood is, zal men alle middelen aangrypen om zich 'er uit te redden. Dit was tegenwoordig myn geval. Ik liet derhalven den Kuip, zo ſchielyk als mogelyk was, vullen met warm water; terwyl men hier mede beezig was, 't welk eenigzins langer dan een vierendeeluurs duurde, bleef de man in denzelfden ſtaat, als ik reeds beſchreven hebbe, zonder eenig teken van leeven, dan een graad van natuurlyke warmte, 't welk hem tot nog toe niet verlaaten had. Binnen den tyd van omtrent drie minuten na dat hy in 't Bad geplaatst was, begon 't water rondom den kant van de opening van zyn arm met bloed gekleurd te worden. Nog twee minuten verder kwam het bloed 'er zeer zichtbaar uitloopen. Binnen de zeven minuten begon hy adem te haalen; en 'er ſprong nu een ſtraal bloed uit van vyf of zes duimen.

Men hieldt hem een vierde deel uurs in 't bad; op 't 't laatst, begon hy te ſpreeken, en ademde vry ruim; men oordeelde uit de kleur van 't water rondom hem, dat hy genoeg gebloed hadde. 'Er dan uitgenomen zynde lag men hem in een warm bed, en gaf hem eenige Hui met Wyn gemaakt, hy ſliep daarop eenige uuren. Hy ſtondt den volgenden dag op van het bed, en was in ſtaat om te gaan; dog hy klaagde over eene rauwheid ter plaatze alwaar hy de ſlag ontvangen had, 't welk evenwel binnen weinige dagen geheel verdween.

Ik ben, enz.

Londen, den 20ſten January
1764.

EENE LAMMIGHEID AAN DE EENE ZYDE (*Hemiplegia*) MET BUITENGEWOONE TOEVALLEN VERZELD. Medegedeeld door een Lid van het Genootſchap. Geleezen den 30ſten October 1768.

(*Medical Obſervations and Inquiries.*)

Op den 27ſten February 1762, was M ... M.... in het 68ſte jaar haares ouderdoms, aangetast van eene verlamming,

ming, welke haar het gebruik van haare rechter zyde en de spraak geheel benam. Zy was, by den eersten aanval, geheel gevoelloos, en had vervolgens alle hulp, welke een bekwaam Geneesheer haar konde toebrengen; dog zo schielyk als ze haar gevoel had weder gekregen, was zyn voorschryven te vergeefs; ze volhardde hardnekkig te weigeren eenige Geneesmiddelen te neemen, of toe te laaten de aanlegging van eenige uitwendige. Den geheelen tyd dat ze niet in staat was van zich te helpen, werd-ze standvastig by nacht door twee oppassters opgepast, en in 't algemeen ingelyks door twee by dag, behalven haare Vrienden, welke dikwyls by haar waren om haar te vertroosten en te vervrolyken. Ze leefde tot den 5den October 1767.

Een weinig tyd na dat ze aangetast was van de verlamming, tot omtrent vyf weeken voor haar dood, at ze vleesch; hartelyker en met meer smaak inderdaad, dan in haar voorigen staat van gezondheid, en by verkiezing liever zwaare en heete spyzen, beide voor middag en avond; ze dronk maar spaarzaam. Ze klaagde in al dien tyd nooit over ongemak in de maag, en zweette in 't geheel niet. Ze maakte niet veel water, maar de hoeveelheid nog de hoedanigheid 'er van kunnen met geene zekerheid bepaald worden, nademaal het zelve altyd van haar opgevangen werd op doeken. Ze was geduurig met zeer zwaare pynen gekweld in de piswegen, welke men veronderstelde dat uit 't graveel voortkwamen, ze loste ook verscheide kleine ronde steentjes als Hagel. Ze had een geduurige kwyling of toevloeijing van speekzel; en was hardlyvig van het begin van haare ziekte: dit ongemak nam zodanig toe, dat ze in een korten tyd zeldzaam meer dan eens in een week afging; meermaalen duurde het veertien dagen, somtyds drie weeken, en ook wel eens vier, zelf tweemaalen alleen eens in dertig dagen: dat is, *twee maalen in twee maanden*, terwyl ze *al den tyd hartelyk at*, *en geene zichtbaare ontlasting had buiten deeze; uitgezonderd de gewoone hoeveelheid van water*, *en de ontlasting van speekzel boven gemeld*. In die tyden zoude de ontlasting waarschynlyk nog laater zyn voorgevallen, indien ze dagelyks geen vier of vyf greinen jalap, (buiten haar weeten) in het bier 't welk ze dronk, genomen had, van dien tyd af dat ze in veertien dagen geen stoelgang gehad hadde. Na deezen tyd hield de hardlyvigheid aan, dog niet weder tot zulk een hoogen graad, zo lang ze leefde; ze wierd zelfs eenmaal door een sterke ontlasting aangetast, welk haar leven in groot gevaar bragt.

Geduurende de laatste vier of vyf weeken van haar leven, ver-

verminderde de trek tot eeten trapswyze. In de laatste elf dagen gebruikte ze noch voedzel noch drank, hoe ook genaamd. Men had haar op den twaalfden dag overreed om een proef te neemen of ze een weinig dun bier, met wyn gemengd, waarvan ze veel plagt te houden, konde gebruiken. Of ze iets daarvan door gekregen heeft in twee onderscheide poogingen, was onzeker; dog het kon niet meer zyn dan een teelepel vol voor ieder reize. Den dertienden dag voor haar dood nam ze een kop Chocolaad, 't welk wy kunnen zeggen, dat het laatste voedzel is, dat ze gebruikt heeft.

Ze was geduurende deeze twaalf dagen volkomen by haar verstand tot weinige uuren voor haar dood, en gaf geen de minste tekens van honger of dorst. Ze loste eer minder water dan te voren. Haare krachten verdweenen zo trapswyze als men zich ooit kan voorstellen. Haar adem en ontlastingen waren zo verdorven voor haar dood, dat, schoon men groote voorzorgen gebruikte, men evenwel het vertrek niet zuiver konde houden.

Ze was zeer uitgeteerd in den loop van de Ziekte: en 't was eenmaal met groote moeite dat men eene versterving wegens drukking omtrent 't *Os sacrum* voorkwam.

Dit verhaal was opgesteld door een verwant van de Lyderes, welke, wegens zyne omstandigheid, niet konde misleid den ten opzichte van het gebeurde, het geen wy boven gemeld hebben; en het is alleen daarom dat wy 't zelve hebben medegedeeld.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN PAAUW.

(Vervolg van Bladz. 167.)

MEn wil, dat de Paauwin nimmer alle haare Eijeren te gelyk kipt, maar, zo ras zy eenige Kiekens ziet uit den dop koomen, alles verlaat om deeze op te passen; in dit geval zouden men de nog niet gekipte Eijeren moeten wegneemen, en ze onder een andere broedsche Paauwin of in een Broed-Oven leggen. — ELIANUS verzekert, dat de Paauwin niet geduurig op de Eijeren blyft zitten, maar 'er zomwylen twee dagen van af blyft, het geen oorzaak is, dat het broeden niet gelukkig slaagt. Doch ik vermoed, dat ELIANUS hier een misslag begaat; op het broeden toepassende, het geen ARISTOTELES

LES en PLINIUS van het leggen verhaalen, 't welk, in de daad, by tusschenpoozen van twee of drie dagen geschied; doch dusdanige tusschenpoozen, in het broeden, schynen met de orde der Natuur te stryden, en met hetgeen in alle bekende soorten van Vogelen wordt opgemerkt, behalven misschien alleen in de Landen, daar de warmte der lucht en van den grond zeer na komt aan den trap van warmte, tot het broeden noodig.

Wanneer de Jongen gekipt zyn, moet men ze 24 uuren onder de Moeder laaten, waar naa ze in een Kooi kunnen overgebragt worden. FRISCH wil, dat men ze niet dan naa verloop van eenige dagen weder by de Moeder brenge.

Hun eerste voedzel moet zyn Gersten-meel in wyn gemengd; Tarwe, in water geweekt, of ook wel gekookte en koude pap: in 't vervolg kan men hun goede pap uit Kaas, zonder eenige Wei, geeven, gemengd met gehakte Prei, en zelf Sprinkhaanen, na welke, zegt men, zy zeer graag zyn: doch vooraf moet men de pooten deezer Insecten wegdoen. Wanneer zy zes Maanden oud zyn, eeten ze Tarwe, Gerst, den droesfem van Peeren- en Appeldrank, ja, zelf de teêre Gras-scheuten; doch dit voedzel zou alleen niet genoeg zyn, schoon ATHENÊUS hen *Graminivores* (*Gras-eeters*) noemt.

Men heeft opgemerkt, dat, in de eerste dagen, de Moeder met haare jongen zich nooit in het gewoone Nest te rusten nederleide, ja, zelf geene twee maalen op de zelfde plaats; en vermids deeze jongen nog zo teder en nog op geene boomen kunnende klimmen, aan veele gevaaren zyn bloot gesteld, moet men 'er deeze eerste dagen naauwe agt op geeven, de plaats opspooren, welke de Moeder tot haar nest heeft gekoozen, en haare jongen onder eene Kooi of op eene andere verzekerde plaats zetten.

De jonge Paauwen, zo lang ze nog weinige kragten hebben, draagen hunne vlerken zeer misselyk, sleepen 'er mede langs den grond, en weeten niet hoe 'er zich van te bedienen: in deezen staat neemt de Moeder ze elken avond op haaren rug, en brengt ze één voor één op den tak daar zy den nacht moeten doorbrengen; 's anderen daags morgens springt zy, terwyl de Jongen het zien, van boven uit den boom op den grond; en gewent ze dus om haar dit naa te doen, en gebruik van haare vleugels te maaken.

Volgens COLUMELLA kan eene Paauwin, en zelf eene gemeene Hen, vyf en twintig jonge Paauwen geleiden; doch volgens PALLADIUS slegts vyftien; het laatste getal is overgenoeg in deeze koude landen, daar de jongen zich van tyd tot tyd moeten verwarmen, en eene schuilplaats zoeken onder de vleugels

gels der Moeder, die te gelyk geene vyf en twintig zoude kunnen bedekken. ——— Men wil, dat wanneer eene gemeene Hen, haare Kiekens geleidende, een broedzel jonge Paauwen ziet, derwyze door derzelver schoonheid wordt bekoord, dat zy een tegenzin krygt in haare eige jongen, en ze verlaat, om zich by deeze Vreemdelingen te voegen; doch dit vertel ik niet als volstrekt zeker, maar als nog nader te bewyzen: te meer, wyl dit van den gewoonen loop der Natuur schynt af te wyken, en de jonge Paauwen niet veel schooner zyn dan de Kiekens.

Naar maate de jonge Paauwen sterker worden, beginnen zy te vegten (vooral in de warme landen); hierom hielden de Ouden, die meer agt schynen te hebben gegeeven op het kweeken deezer Vogelen dan wy, dezelve in afgezonderde hokken opgesloten: doch de beste plaatzen, om ze op te brengen, waren, volgens hen, de kleine Eilandtjes, die in menigte op de Kusten van Italien worden gevonden; dit zyn, in de daad, de eenige plaatzen, daar men ze in vryheid, en bykans in den staat van wildheid kan laaten, zonder te vreezen dat zy ontsnappen zullen, omdat zy weinig vliegen en in 't geheel niet zwemmen, en dat zy een prooi zullen worden voor haare vyanden, waarvan het Eilandtje eerst moet gezuiverd worden: daar konden zy volgens hunnen aart en neigingen, zonder dwang, zonder verontrust te worden, leeven; zy tierden 'er beter, en, 't geen van de Romeinen niet wierdt verzuimd, hun vleesch wierdt 'er beter door; om te weeten, of zy in getal vermeerderden dan afnamen, gewende men ze om zich dagelyks op een zeker uur en teken by het huis te vervoegen, daar men ze eenige Graankorrels voorwierp om ze te lokken.

Wanneer ze een Maand, of iets daar boven, oud zyn, begint de Kuif te voorschyn te komen; dan zyn zy ziek gelyk de Kalkoenen wanneer zy *het rood* krygen; dan eerst erkent de Paauw-haan ze voor de zynen; want zo lang zy geen Kuif hebben, vervolgt hy ze als vreemdelingen; men moet ze egter niet by de grooten zetten, voor dat ze zeven maanden oud zyn, en zo ze niet van zelve op den stok springen, moet men ze daar aan gewennen, en niet toelaaten dat ze op den grond slaapen, van wegen de koude en de vogtigheid.

De Kuif bestaat uit kleine Pluimen, waarvan de rand van onderen tot boven omboord is, met kleine draadjes; het bovenste gedeelte bestaat uit gewoone hairtjes te zamen gevoegd, en met de fraaiste kleuren getekend. ——— Het getal van deeze kleine pluimen is niet altyd het zelfde; in een Paauw heb ik vyf en twintig, in eene Paauwin dertig geteld; doch ik heb geen Paau-

Paauwen genoeg gezien om te verzekeren, dat zy niet meer of minder kunnen hebben. —— De Kuif is niet, gelyk men zou kunnen denken, een omgekeerde Kegel; haar voetstuk, die het bovenste gedeelte uitmaakt, is eene zeer lange Ellipsis, wier groote as, volgens de lengte van het hoofd, loopt; alle de pluimen hebben eene byzondere vry zigtbaare beweeging, waar door zy, op den wil van den Vogel, nader byéén koomen, of vanéén wyken, en eene algemeene beweeging, waardoor de gantsche Kuif nu eens agterover valt, dan recht op staat.

De Kruin van de Kuif, gelyk ook de geheele *pluimaadje*, heeft veel sierlyker kleuren in den Paauw dan in de *Paauwin*; behalven dit, onderscheidt zich de Paauw-haan van de Hen, reeds zints den ouderdom van drie maanden, door een weinig geels aan het einde der vleugel, en vervolgens door zyne grootte, door een spoor aan elken voet, door de lengte van den staart, door het vermogen om die uit te spreiden, en 'er de veêren van te vertoonen, hetgeen men *pronken* noemt.

De veeren van den staart, of liever die lange overdekzels, die op den rug by het stuitbeen uitwassen, zyn in 't groot 't geen die van de Kuif in 't klein zyn; haare randen zyn insgelyks van boven tot beneden omboord met afzonderlyke draadjes van verwisselende kleuren: zy eindigt met een plaat uit aaneengevoegde baarden bestaande, versierd met hetgeen men het *Oog* of den *Spiegel* noemt: het is een schitterend vlak, met de fraaiste kleuren doorwerkt; geel, goudgeel, groen na het blaauw hellende, en een schitterend violet, naar gelange het uit verschillende oogpunten gezien wordt; ontleenende dit alles een nieuwen luister van de middelste kleur, zynde een fraai fluweelagtig zwart.

De twee middelste veeren zyn omtrent vier en een halven voet lang; zy zyn de langste van allen; de zydveeren worden steeds korter van het midden na buiten gerekend. De Kuif valt niet af, doch de Staart valt jaarlyks uit, geheel of ten deele, omtrent het einde van July; in het voorjaar groeit zy wederom aan: in deezen tusschentyd is de Vogel bedroefd en verbergt zich.

De duurzaamste kleur van het hoofd, de keel, den hals en den buik, is de blaauwe met verschillende weerkaatzingen van Violet, en van een schitterend oranje en groen; alle deeze weerkaatzingen, die onophoudelyk op zyn pluimaadje hervoortkomen en vermenigvuldigen, zyn een middel, dat de Natuur aan zich schynt behouden te hebben, om 'er beurtlings zonder verwarring een getal van kleuren te doen ten

voor-

voorschyn koomen, veel grooter dan deszelfs uitgestrektheid scheen te kunnen bevatten; door middel van deeze gelukkige kunstgreep alleen kon de Paauw de verschillende gaven ontvangen, welke zy voor hem verordend hadt.

Aan beide zyden van het hoofd vertoont zich eene dikte, gemaakt door kleine Veeren, die het gat van het oor bedekken.

De Paauwen schynen elkander met den Bek te liefkoozen; doch 'er nader agt op geevende, heb ik ontdekt, dat zy elkander het hoofd krabben, daar zy zeer vlugge en leevendige Luizen hebben; men ziet ze op het wit vel rondom hunne oogen loopen: dit moet hun noodwendig eene ongemaklyke aandoening veroorzaaken, blykbaar uit hunne houding, in welke zy zich van andere Paauwen laaten krabben.

Deeze Vogels maaken zich meester van het Plein daar zy loopen, en doen 'er zich eerbiedigen van het ander Gevogelte, het welk niet durft eeten, voor dat zy hunnen maaltyd gedaan hebben; zy eeten omtrent even eens als de Haanen, zy pikken het graan op met de punt van den bek, en zwelgen het door zonder kaauwen. Wanneer zy drinken, steeken zy den bek in het water, daar zy vyf of zes vry vaardige bewegingen met de benedenste Kaak maaken; daar naa zich oprigtende en het hoofd in eene horizontaale rigting houdende, slokken zy het water door, dat zy in den mond hebben, zonder eenige beweeging met den bek te maaken.

Het voedzel wordt ontvangen in den Slokdarm, daar men, een weinig boven de buitenste opening der Maage, een Kliergagtigen bol heeft ontdekt, vol kleine buisjes, die een helder vogt ryklyk opleveren.

De Maag is van buiten met eene groote menigte beweegbaare vezels omkleed.

Een deezer Vogelen, door BARTHOLINUS ontleed, hadt wel twee Gal-leiders; doch hy vondt niet meer dan een Alveeschpyp, schoon de Vogelen doorgaans twee hebben.

Het *Coccum* was dubbeld, zich voor en agterwaards strekkende: in de lengte evenaarde het alle andere darmen, en overtrof ze in ruimte.

De Stuit is zeer groot, om dat zy de Zetel is der Spieren, dienende tot het uitspreiden en intrekken van den staart.

Hun afgang is doorgaans vast, en doormengd met een weinig van die witte stoffe, welke gevonden wordt in den afgang van alle Vogelen van het geslagt der Haanen, en van zeer veele andere.

Men verzekert my, dat zy nu eens slaapen met den kop

onder de Vleugels verborgen, dan met een gekronkelden hals en met de bek tegen den wind.

De Paauwen beminnen de zindelykheid; hierom tragten zy hunne vuiligheden weg te stoppen en te begraaven, en niet om dat zy den menschen de voordeelen benyden, welke zy 'er uit zouden kunnen trekken; want men wil, dat ze goed zyn voor zeere Oogen, en om het land te mesten, enz. doch alle deeze eigenschappen zyn hun waarschynlyk onbekend.

Schoon zy niet kunnen vliegen, klauteren ze, egter, gaarne; zy brengen gemeenlyk den nacht door op de toppen der huizen, daar zy veel schade doen, en op de hoogste boomen; van daar doen zy dikmaals hunne stemme hooren, welke van ieder voor onaangenaam wordt gehouden, misschien om dat zy den slaap stoort; van hun geluid, wil men, dat zy, in genoegzaam alle Taalen, hunnen naam ontleenen.

Men wil, dat de Paauwin slegts eenerlei geluid kan slaan, 't welk zy alleen in het Voorjaar doet hooren, maar dat de Paauw drieërlei geluid geeft: wat my belangt, ik heb opgemerkt, dat hy twee toonen hadt, de eene zwaarder, vry na koomende aan die van de Hobo; de andere scherper, volmaakt de Oktaaf van de eerste, en vry gelyk aan het doordringend geluid der Trompet: en ik moet betuigen, dat deeze twee toonen niets aanstootlyks in myn Oor hebben, gelyk ik ook niets mismaakts aan zyne beenen heb kunnen vinden. Wy schryven de Paauwen slegts onze gebrekkige redeneeringen, en zelf onze gebreken toe, wanneer men onderstelt, dat hun geschreeuw niets anders is, dan een zugt, hunner verwaandheid afgeperst zo dikmaals zy de mismaaktheid hunner beenen zien.

Theophrastus beweert, dat hun dikwyls herhaald geschreeuw een voorbode is van regen; anderen, dat hun hooger klauteren dan naar gewoonte het zelfde voorspelt; anderen, dat dit geschreeuw den dood van eenen Nabuur aankondigt; anderen, dat deeze Vogelen altyd een stukje van den wortel van Vlas onder de eene Vleugel hebben, als een natuurlyk voorbehoedzel tegen betoveringen. Zo zeker is het, dat men van eene zaak, daar men veel van spreekt, veele beuzelingen vertelt.

Behalven deeze verschillende toonen, maaken de Paauw en Paauwin nog een zeker dof geluid, een gesmoord gekras of eene inwendige stemme; dit doen zy dikwyls, zo wel als zy kwaad zyn, als wanneer zy gerust en vergenoegd schynen.

Plinius zegt, dat men een wederzydschen trek, tusschen de Duiven en Paauwen, heeft opgemerkt; Clearchus spreekt van een Paauw, die zulk eene genegenheid voor een Jongeling

lang had gekreegen, dat hy, dien ziende sterven, hem niet konde overleeven. Doch een natuurlyker en een gegronder onderlingen trek heeft men opgemerkt, tusschen de Paauwen en Kalkoenen; deeze twee Vogelen behooren tot het klein getal der zulken, die hunnen staart uitspreiden en pronken, 't geen veele hoedanigheden, hun beide gemeen, onderstelt; ook kunnen zy beter met elkander leeven, dan met al het overige gevogelte.

Volgens de Ouden, leeft een Paauw vyf-en-twintig jaaren; deeze bepaaling dunkt my met de waarheid overeenkomstig, om dat het bekend is, dat de Paauw voor zyn derde jaar volwassen is, en de Vogelen doorgaans langer leeven dan de Viervoetige Dieren, dewyl hunne beenderen leeniger zyn; en het doet my nieuw, dat WILLUGHBY, op het gezag van ELIANUS, geloofd heeft, dat deeze Vogel honderd jaaren oud wordt, te meer, wyl het verhaal van ELIANUS met veele oogenschynlyk verdichte omstandigheden doormengd is.

Ik heb reeds gezegd, dat de Paauw allerlei Koorn eet; de Ouden gaven hem doorgaans om de Maand een maat Tarwe, weegende 20 ponden; nuttig zal 't zyn hier aan te tekenen, dat hy de Vlierbloem niet vermag, en dat, volgens FRANZIUS, het blad van den Brandnetel voor de jonge Paauwen doodlyk is.

Dewyl de Paauwen in de Indiën in den staat van wildheid leeven, heeft men daar ook de Kunst uitgevonden, om 'er jagt op te maaken; over dag kan men ze niet vangen, schoon zy in vry talryke troepen zich over de Velden verspreiden, om dat zy, zo ras ze den Jaager zien, nog sneller dan de Patrys vlugten, en zich in de struiken verschuilen, daar men ze niet kan volgen; dus kan men ze alleen by nacht vangen. Zie hier, hoe dit toegaa in den omtrek van Cambale.

Men nadert den boom, op welken zy zich te rusten gezet hebben; men houdt hun een soort van Vaandel voor oogen, daar men twee brandende Kaarzen aan vastgemaakt, en Paauwen naar 't leeven op geschilderd heeft: de Paauw, door dit licht verblind, of liever bezig met het zien na de geschilderde Paauwen, steekt den hals uit, trekt dien wederom in, steekt hem nogmaals uit, en wanneer hy met den hals in den strik is, met voordagt daar geplaatst, haalt men het touw tot zich, en maakt zich meester van den Vogel.

Wy hebben gezien, dat de Grieken veel werks maakten van den Paauw, doch het was alleen om hunne oogen met zyn fraaie pluimaadje te streelen; de Romeinen, integendeel, wellustiger, om dat ze magriger waren, aten 'er het vleesch van; de Ro-

Redenaar HORTENSIUS liet het 't eerst op zynen tafel opdisschen, en zyn voorbeeld, van anderen gevolgd wordende, wierdt deeze Vogel zeer duur te Rome: en wyl de Keizers de Burgers in overdaad zogten te overtreffen, zag men een VITELLIUS, een HELIOGABALUS, hunnen roem stellen in het vullen van groote Schotels, met de Koppen of het brein van Paauwen, en de Tongen en Levers van andere Vogels, om 'er wanſmaaklyke geregten van te maaken, die geene andere waarde hadden, dan datze een vernielende overdaad en weelde aankondigden. —— Ondertusschen zyn de jonge Paauwen alleen goed om te eeten; de oude zyn te hard, om dat hun vleesch zeer droog is; aan deeze hoedanigheid moet ongetwyfeld de zonderlinge, en, naar het schynt, wel bevestigde eigenschap worden toegeschreeven, dat men het veele jaaren zonder bederf kan bewaaren. Nogthans worden de Oude Paauwen ook zomtyds opgedischt, doch meer uit staatsie dan tot gebruik; want zy worden op Tafel gezet met hunne fraaie Veeren.

Voormaals wierden de Paauwen-Veeren gebruikt om 'er eene soort van Waaijers van te maaken; ook maakte men 'er Kroonen van op de wyze van Laurieren, voor de Dichters, welke men *Troubadours* noemde. GEMER heeft eene Stoffe gezien, waarvan de scheering uit Zyde en Gouddraad, de Inslag uit Paauwen-Veeren bestondt. Van zulk eene Stoffe was ongetwyfeld de Mantel, dien Paus PAULUS DE III aan PEPIN zondt.

Volgens ALDROVANDUS worden de Paauwen-eijeren van alle Hedendaagschen voor een slegt voedzel gehouden; doch de Ouden plaatsten ze in den eersten rang, en boven die van de gemeene Hen: hy verklaart deeze tegenstrydigheid door te zeggen, dat ze goed van smaak maar nadeelig voor de gezondheid zyn; doch men zou kunnen vraagen, of de gesteldheid der Luchtstreeke hier op niet eenigen invloed hebbe.

EENIGE ZEER MERKWAARDIGE BYZONDERHEDEN, BETREFFENDE DE LAND- WATER- EN LUGTSGESTELTENIS VAN EGYPTE.

(Getrokken uit eene Reize van den Heer GRANGER, *door Egypte.)*

ONder den naam van *Egypte* begrypt men alleen eene smalle Landstreeke, door de Rivier de *Nyl*, in twee deelen ge-

gedeeld, aan den Oost- en Westkant beslooten in zeer hooge Bergen. Dit Land begint by de Watervallen der gemelde Riviere, en eindigt digt by *Cairo*: hierby komt het Land doorgaans de *Delta* geheeten, 't welk eene driehoekige gedaante heeft; gemaakt wordende door de twee Takken van den *Nyl*, die omtrent negen *Engelsche Mylen* beneden *Cairo* zich van één scheidt; een deezer Takken ontlast zich in Zee by *Rosette*, de andere by *Damiaten*. De langte van *Egypte* is omtrent zeshonderd mylen van het Noorden na het Zuiden: de breedte van de *Delta* honderd en twintig; doch in 't midden is de breedte niet meer dan een en twintig mylen, en deeze neemt steeds af hoe men nader komt aan de Watervallen, waar zich de twee rijen Bergen vereenigen.

Egypte, van geen grooter uitgestrektheid zynde, kan men niet gemaklyk begrypen, hoe het zo verbaazend een getal van Inwoonders, als de meeste Schryvers daar aan toekennen, kan onderhouden. Om een glimp van waarheid aan hunne verzekeringen te geeven, hebben zy verhaald, dat 'er verscheide Oogsten in één jaar vielen, en dat de Schaapen 's jaarlyks meer dan éens jongen bragten. Doch dit komt met de waarheid niet overeen.

De grond van *Egypte* is overal niet even vrugtbaar: die 't meest aan den *Nyl* ligt, en waar op het Water, ten tyde des overvloeiens, veertig dagen staat, geeft tienvoudig in de gezegendste Oogsten, en deeze zyn minder naar maate het water korter tyd de Velden overdekt: men heeft plaatzen, waar 't slegts vyf dagen staan blyft, en men rekent dat ze veel voortbrengen, wanneer zy viervoudig geeven.

Langen tyd heeft het zwellen van het *Nylwater*, en de Overstroomingen daar door veroorzaakt, de Geleerden bezig gehouden; en zy hebben des niet weinig gebeuzeld: terwyl de meesten hunner iets wonderdaadigs vonden in een der allernatuurlykste verschynzelen. De regen, die in *Abyssinie* en *Ethiopie* valt, veroorzaakt den aanwas en het overvloeien van deeze Rivier voor een gedeelte; doch de Noordewind moet aangemerkt worden als de hoofdoorzaak: vooreerst, dewyl deeze de Wolken na *Abyssinie* dryft; ten anderen, vermids de wind, uit dien hoek waaijende, op de twee monden dier Riviere staat, het water te rug dryft, en dus belet dat eene meenigte daar van zich in Zee ontlaste. Dit kan men 's jaarlyks waarneemen: want wanneer de Wind Noordlyk geweest is, en eensslags na 't Zuiden keert, valt het *Nylwater* in één dag, zo veel als het in vier dagen kan klimmen.

Te zeggen, dat het in *Egypte* niet regent; is eene dwaling. Het regent 'er dikwyls, en vry veel in 't benedenste gedeelte, in 't middelste maar zeldzaam; en noit in 't Opperste gedeelte, wanneer men door dit laatste die nauwe valei verstaat, welke zich tusschen de twee rijen Bergen uitstrekt. De standhoudende Winden, welke van den *Nyl* en de omstreeks liggende valeien waaijen, dryven de Wolken ter rechter en ter slinker hand af: diensvolgens is de Regen op de Bergen, geduurende den Winter, zeer overvloedig, en de daar uit voortkomende beeken geeven, nederstortende, veel water aan den *Nyl*.

Men verhaalt, dat, voor de overstrooming des *Nyls*, in het water eene gisting bespeurd wordt, te onderkennen aan de groene kleur en kwaaden smaak: maar niets kan valscher weezen dan deeze voorgewende gisting. Het water vervuilt natuurlyk, door twee en eene halve maand agter een voor den Zomer-zonnestand stil te staan, vermids de klippen en banken in de monden der Riviere, te gelyk met den Noordoosten wind, wanneer die begint te waaijen, het afloopen beletten. —— Desgelyks willen zommigen, dat de *Nyl*, wanneer dezelve overstroomt, slibber mede voert, welke het Land mest; doch dit is desgelyks mede een misverstand. Wanneer de *Nyl* achttien voeten hoog gereezen is, bereikt hy een roodagtige aarde, welke eene bedding van zes voeten in *Opper-Egypte*, aan de Oevers der Riviere, uitmaakt. Het water, op dien tyd, in grooten overvloed, neerwaards stortende, schuurt de aarde van de oever af, en sleept dezelve mede. Hier door krygt het water eene bruine roodagtige kleur, en wordt gansch troebel: men geeft het de voorige helderheid weder, door de binnenzyden der vaten, in welke het gedaan werdt, met bittere Amandelen te bestryken: door dit middel wordt eene bruine roodagtige aarde nedergestooten; maar geen slibber. Met één woord, indien het waarheid was, dat de *Nyl* eenige slibber met zich voerde, zou dezelve in den aanvang der overstrooming, en niet op het einde, gevonden worden: doch het gaat vast, dat, wanneer de Rivier niet hooger dan zeventien voeten gereezen is, het water zeer helder blyft.

Eenigen hebben de Lugt in *Egypte* aangemerkt als zeer gezond; maar een kort verblyf in dat Land is genoegzaam om iemand van het tegendeel te verzekeren. Niets is aldaar gemeener dan zeere oogen, die zo bezwaarlyk te geneezen zyn, dat de meesten, die daar door aangedaan worden, hun gezigt verliezen, zo dat *Egypte*, met groot regt, *het Land der blin-*

blinden mag heeten. Men heeft desgelyks waargenomen, dat bloedige zweeren zich zetten aan de Dyen en de Knien, welke in drie of vier dagen de Lyders wegrukken. In den winter sterft 'er veel volks aan de Kinderziekte; en, ten tyde van het overstroomen des *Nyls*, worden de meesten der Inwoonderen door buikloop aangetast, veroorzaakt door 't gebruiken des waters dier Riviere, 't welk als dan met veel zoutdeelen vervuld is.

In *Egypte* kent men maar twee Jaargetyden, Winter en Zomer. De Winter begint met December en eindigt in Maart. Dan word de hitte, veroorzaakt door de Zuidewinden, die van April tot den Zomer-zonnestand heerschen, ondraaglyk. — *Egypte*, een zeer droog Land zynde, 't welk geen ander versch water heeft dan dat van den *Nyl*, maaken de Inwoonders der Steden en Dorpen, die niet aan den Oever liggen, groote kanaalen, welke zy met water vullen, als de Rivier overstroomt. Dit drinken zy tot in Maart, schoon het in de laatste Maanden vuil en stinkend wordt: en zy gebruiken, tot de navolgende overstrooming, het water, 't welk zy, ter diepte van twee of drie voeten, in de Velden vinden; dit moet, hoe stinkend, het Vee tot drank dienen.

Naardemaal 'er zo veel stilstaande wateren in *Egypte* zyn, is het geenzins te verwonderen, dat de Lugt zeer ongezond is, en dat de Pest ieder vyf jaaren groote verwoestingen aanrigt; en, behalven deeze op haaren tyd vast komende Landplaage, wordt dezelve, intusschen, wel eens van buiten aangevoerd.

Het eeten, en inzonderheid het Brood, is hier van geen goeden smaak, 't geen niet wel anders kan weezen: doordien de Grond uit Aarde en Zout bestaat, en maar eenmaal in 't jaar bevogtigd wordt.

AANMERKINGEN OVER DEN INVLOED VAN HET KLIMAAT OP DE FRAAIJE KONSTEN.

IN de heete Landen hebben de Menschen die kragt van Geest niet, waar door men de verbeelding aan den regel onderwerpt. Door hunne levendigheid steeds weggesleept, kunnen zy de oogen niet lang gevestigd en als onbeweeglyk op één model houden, om het zelve, tot in de kleinste byzonderheden toe, als in hunne Ziel over te drukken. Bykans alle Schilders schynen daar het zelfde gebrek te hebben, als de Leerlingen in Europa, dat is te zeggen, dat zy met twee of

drie toonen of *nuancës* van de schaduw tot het licht overgaan, terwyl de grootste Meesters, welker geest vaster en bedaarder is, oneindig meer tyd gebruiken om tot het zelfde punt te koomen, door de kleuren ongevoelig te verminderen.

Van alle de uitwerkzelen, welke de geduurige hitte der Lugt op het Menschelyk Lighaam te weeg brengt, is dat het zonderlingste, 't welk tot heden toe minst bekend geweest is. De Menschen slaapen in zeer heete klimaaten minder dan in de gemaatigde Landen, en nog minder dan in de Noordelyke Landen, alwaar de levenswarmte naar 't Hart en de Maag, als naar het middelpunt saamgeprest, maakt dat de slaap der Groenlanders en der Eskimaux altoos zeer lang duurt. De Ouden hebben gezegd, dat het tusschen de Keerkringen is, dat men Volkeren vindt, die, in hun slaapen, nooit droomen, maar zy zouden zig veel minder vergist hebben met dit wonder aan de bewooneren der bevroozen lugtstreek toe te schryven. Het is eene byzonderheid, reeds door BOERHAAVE opgemerkt, dat de slaap waarschynlyk in alle Dieren, die een heet bloed hebben, vermindert, naar maate de zwakheid van de maag toeneemt; nu in de heete klimaaten is de zwakheid van de maag zodanig, dat, zo de Natuur geene zorg hadt gedraagen, om daar zeer sterke Aromaticke planten te laaten groeijen, daar de Menschen een geduurig gebruik van maaken moeten, geen Mensch daar bykans in staat zoude zyn, om zyne spyze een tyd lang te verteeren zonder ziek te worden. Uit deze Waarneeming volgt, dat de Inboorlingen der Landen, waarvan ik spreeke, zeer vlugge woelagtige levensgeesten hebben, om dat zy minder rust genieten; want niets dan de slaap, het zy natuurlyk, het zy door konstmiddelen verwekt, kan de levensgeesten doen bedaaren. Het geen men verrukking of Enthusiasmus in onze Poeëten noemt, is in de hunne eene geweldige vervoering en verbystering; de sterkste uitdrukkingen koomen hen nog niet sterk genoeg voor, om te schilderen het geen zy gelooven te zien of te voelen, zo dat de Vaarzen van PINDARUS een kruipend onrym schynen te zyn in vergelyking van de hunne. Ik heb al over langen tyd bemerkt, dat de monsters en de harsenschimmen, die steeds onder het penseel der Schilders en den beitel der Beeldhouwers in het Oosten herboren worden, uit dezelfde oorzaak voortkoomen, als de bloemspreuken, de gelykenissen, de zinspeelingen, en sterke figuuren in het algemeen, die de Oostersche Poeëten gebruiken. Het is de wanorder der verbeelding, die de eene en de andere verwydert van de grenzen van

't

't gezond verstand, zonder het welk men niets, dan 't geen moolleragtig is, kan zeggen of denken.

Zo men de nieuwsgierigheid hadt gehad van te onderzoeken, zou men gevonden hebben dat die Vaarzenmaakers, daar wy hier van spreeken, de stukken daar zy de grootste verhevenheid in schynen te brengen, zeer vaardig opstellen. „Wanneer men de Vaarzen van CORNEILLE zo pragtig, en „die van RACINE zo natuurlyk ziet, zoude men niet vermoe-„den, zegt de Heer de MONTESQIEU (*k*), dat Corneille ge-„maklyk en Racine met moeite werkte". De reden daarvan is, dat men, om de Natuur wel over te brengen, veel moet denken en opmerken, het welk tyd vordert. Wanneer men zig van de Natuur wil verwyderen, behoeft men zig slegts met den stroom zyner denkbeelden te laaten wegsleepen, en men gaat ten uitersten schielyk voort. Voor het overige zal de groote konst hierin altoos zyn, dat men op de moeijelykste wyze werke, en stukken voortbrenge, die met de uiterste gemaklykheid schynen gemaakt te zyn; maar gemeene Geesten moeten nooit hoopen dit punt te bereiken, naardien zy zelfs onbekwaam zyn om daar naby te komen.

De Zeden en de Modes zyn onveranderlyk in het Oosten, en dit moet byzonderlyk ten opzigt van de Schilders aangemerkt worden. Gelyk de werking van het Klimaat daar seden onheugelyke tyden niet veel veranderd is, zo hebben de Schilders daar ook steeds ten naasten by dezelfde denkbeelden wanneer zy hunne stukken ontwerpen, en dezelfde levendigheid, terwyl zy die uitvoeren; zo dat de voortbrengzels van eene Eeuw naar die van alle de andere gelyken. Men heeft inderdaad beweerd, dat men hier de *Hoa-pei* van China moest uitzonderen, welken men meent, dat zy, seden zestig jaaren, ten uitersten verwaarloosd hebben; maar dit is eene dwaaling; de Chineesen hebben niet veranderd van de kleuren, zelfstandigheden, en het deeg van het Porcelein; want ten opzigt van de kleuren is het juist zo als in 1644, behalven eenige verbeteringen, die gemaakt zyn in figuuren, welke de Tartaaren niet hebben kunnen dulden.

Schoon zelfs alle deze Volkeren het zo verre brengen konden, dat zy hunne verbeelding bedaard maaken, en hunne tekening verbeteren konden, zou de zonderlinge schikking hunner gezigt-deelen hen nog beletten van in de Schilderkonst uit te munten. Het is uit hoofde van deze gesteldheid dier ligbaams werktuigen, dat zy niet dan levendige kleuren beminnen

(*k*) Fragment d'un Essay sur le Gout.

nen, en die zodanig tegen malkanderen aangekant zyn, dat 'er eene ſtrydigheid uit geboren wordt in plaats van de vereeniging, welke de Europeaanen daarin vorderen, en die 'er onontbeerlyk noodzaaklyk in ſchynt. De kleuren welke men vyandlyk of ſtrydig noemt, en welke men niet by malkander kan voegen zonder onze oogen te kwetzen, zyn die, welke de hunne vermaaken.

Daarenboven gelyk hunne Schilders de kragt van een al te levendig koloriet, 't zy in de ſchaduwe, 't zy in de diepſels, nooit verzagten en zeer weinige halve kleuringen gebruiken, zo maaken zy geene ſchilderyen, maar afgezette Beelden. De Schilderſtukken welke men hen uit Europa brengt, en inzonderheid die, welke met Olyverf geſchilderd zyn, koomen hen kwynend of berookt voor, en zo men hen de donkerſte ſtukken van REMBRAND hadt kunnen toonen, zy zouden daar bang voor geworden zyn.

Die neiging, welke zy hebben voor de ſchitterende kleuren, koomt van de zwakheid hunner oogen, die ſterke indrukzels noodig hebben. Men denkt, dat naarmaate de lugt van een Land droog en bykans altyd helder is, de Inwooners zwakker zyn van gezigt, en ten dezen opzigt ſchynt de vogtigheid van den Dampkring veel gunſtiger te zyn. Maar onafſcheidelyk van deze algemeene oorzaaken, zyn de bewooners van Egypte, van het Arabisch Schiereiland, van Karmanie of van Kyrman, van Indie, van Siam, van zuidelyk China, en van een gedeelte van Japan, vry veel onderhevig aan eene ziekte der oogen, welke daar als eene Landziekte beſchouwd kan worden. Ondertusſchen kan men vermoeden, dat zekere zeer doordringende winden, die zomtyds van de Evennagts-linie naar den Keerkring van den Kreeft waejen, als een geesſel voor alle deze Volkeren beſchouwd moeten worden, aan welken het waarſchynlyk niet mogelyk zoude zyn onophoudelyk Werken te leezen, geſchreeven of gedrukt met zulke kleine letters, als waar van men zig in Europa bedient. Daarenboven hebben zy den onderkring der Oogleden meer neerhangende dan wy, en zommigen onder hen, gelyk de Chineeſen, verlangen dien nog door konst, en hunne Schilders vertoonen nauwlyks de geheele rondte van de Iris of den Regenboog, wanneer zy aangezigten van voren ſchilderen. De Beeldhouwers van Siam vormen de oogen ruitsgewyze, de Indiaanen maaken dezelve op eene zonderlinge wyze, welke het my moejelyk zoude zyn te beſchryven, en het is zeker, dat men even weinig ſchoone oogen ziet in de oude Egyptiſche beelden. De vreemde grilligheid die onder de Mytho-

thologisten aangenoomen is geweest, ten opzigt van de Cytha-reische Venus, dewelke zy zeggen, dat een weinig scheel gezien heeft, schynt voort te koomen van eenige vertooning van de Nephtis, in Egypte gemaakt; ook ziet men, dat Perseus, om eene Priesteres van dat Land aan te duiden, zig vergenoegt met dezelve *lusca Sacerdos* of de scheele Priesterin te noemen.

Gelyk alle de oorspronkelyke en gemaakte kleuren verwonderlyk schoon en overvloedig zyn in zuidelyk Asia, zo kunnen de Schilders den heerschenden smaak hunner Natie daar ligtelyk voldoen, als welke zig nimmer stoot aan de gebreken der tekening, mits dat het koloriet al zyn luister behoude; maar dus is het in Europa niet, alwaar men vordert dat die beide partyen eveneens tot den zelfden trap van volmaaktheid gebragt worden, en zie daar de reden waarom de Schilderkonst in Italie verbasterde in weêrwil der onkosten, die de Romeinen daar voor over hadden, als die de dierbaarste kleuren voor de Waterverf, over Egypte, uit de Oost-Indien deeden koomen (*l*).

In de heete Landen kunnen weinige beweegredenen de menschen bepaalen om hun Vaderland te verlaaten; de zugt tot winst doet daar de Kooplieden, en de vrees voor de Hel doet 'er de Pelgrims reizen; maar zy, die enkel Konstenaars of Handwerkslieden zyn, verlaaten hun verblyf niet om meer te leeren, en t'huis blyvende, leeren zy niet veel. Daarenboven, het geen wy de fraaije Letteren, de Letterkunde, de beoeffening der Taalen, der Historie, der Oudheid, en der gezonde Oordeelkunde noemen, zyn onbekende dingen voor alle de Volkeren van Zuid-Asia, en het is deze onkunde, die de ruwheid van hunnen Styl en de onbeschaafdheid van hunnen Geest voortbrengt, welke men verkeerdelyk heeft toegeschreeven aan het gebruik van de Vrouwen op te sluiten, die te Athene niet het duizendste gedeelte der vryheid hadden als zy te Rome genooten, en ondertusschen weet men hoe zeer de Athenienzers in de fraaije Konsten hebben uitgemunt. Aan den anderen kant is het 'er verre af, dat de omgang der Vrouwen den geest der Romeinen, zo overgegeeven aan die vreeslyke vertooningen van Zwaard-vegters, van stryden met wilde Bees-

(*l*) *India conferente fluminum suorum limum & Draconum & Elephantorum saniem nulla nobilis Pictura est.* Plinius *L.* XXXV. C. VII. Plinius heeft het Draaken-bloed voor een voorbrengzel van het dierlyk Ryk genoomen, door eene dwaaling juist tegenover gesteld tegen die van Pomet, die, in zyne Historie der Drogeryen, de Cochenille voor eene dierlyke zelfstandigheid heeft genomen.

Beesten, en alle die wreedheden, welke op de *Arena*, of het Zand van het Strydperk vertoond wierden, verzagt zoude hebben. Eindelyk, de ondervinding toont, dat de smaak en de geest van een Volk oneindig meer bederven, wanneer de Sexe al te veel vryheid heeft, dan wanneer zy binnen behoorlyke paalen wordt gehouden; en men zal niet meer, gelyk men gedaan heeft, het voorbeeld der Egyptenaaren bybrengen, welker smaak daarenboven zeer slegt was in alles wat de fraaije Konsten betrof.

ONDERZOEK DER VRAGE: OF EEN MAN HET REGT HEBBE, OM, NIETTEGENSTAANDE DE WET VAN GOD Gen. 3. v. 16., AAN ZYNE HUISVROUWE, HET VERKREGEN' GEZAG, 'T ZY VOOR EEN GEDEELTE, 'T ZY IN 'T GEHEEL, AFTESTAAN?

Niet lang geleden bevond ik my in zeker gezelschap, alwaar, onder anderen, deze Vraag, zo als dezelve aan het hoofd van dit stukje vermeld staat, door een der Leden, geopperd wierd. Verschillend' waren de gedagten over dit onderwerp. Sommigen meenden, dat men dezelve, volkomen, behoorde toetestaan; anderen stemden het tegendeel. Uit dit laatste gevoelen moest, noodwendig, ene andere quæstie voortkomen, namelyk: *Hoe verre de Heerschappy van den man, omtrent de vrouwe, ging.* Want door het ontkennen van het Voorstel was het noodzakelyk, dat den man, een *Imperium Despoticum* (dat ik my zo schrikkelyk uitdrukke) aangaande zyne Huisvrouw, toekwam; een gevoelen zo heil- als grondeloos. Want, daar 't hem niet vrystaat, zyn verkregen' regt, voor een gedeelte, over te geven, zelfs niet met zyne toestemming, daar staat het, myns oordeels, paal vast, dat de vrouw gene vryheid hebbe, om, by voorbeeld, in huishoudelyke of ook in zaken van het allerminste aanbelang, iets te doen, zonder expresselyk bevel van haren man; nog eens, daar het bovenstaande geen plaats kan hebben, moet, naturelyk, de Wet van God, op de aangetekende plaats gegeven, het vrouwelyk geslagt in de allerergste slaverny storten. Iets dat geen redelyk mensch, gaarn, zal toestemmen. Ik behoef 'er nog, slegts, één woord, om my duidelyker te doen begrypen, by te voegen.

Zo men het bevel van den misnoegden God op Eva, om dat zy tegen zyn Verbod was aangegaan, Gen. 3. vs. 16. uit-

uitgesproken, behelzende, *ende tot uwen man zal uwe begeerte zyn*, EN HY ZAL OVER U HEERSCHAPPYE HEBBEN (*a*), uitlegt, even of daar door den mannen de magt benomen ware, om, daar van, ooit, 't zy geheel, 't zy gedeeltelyk, afstand te doen, wat zou dan, eindelyk, het gevolg zyn? De vrouw zou, tegen wil en dank, de redelyke of redeloze bevelen van haaren wederhelft moeten gehoorzamen, zonder zig te mogen onderwinden, iets daar tegen in te brengen. Want deedze zulks, dan zou het, misschien, kunnen gebeuren, dat zy, door hare vrouwelyke wapenen, het Hoofd des Huis, ogenblikkelyk, wist te bepraten, ja, wat zeg ik, gantsch, omtezetten; en wanneer dit voorviel, wierd dan Gods wet, ingevalle men dezelve naar den wil van deze moest uitleggen, niet reeds, baarblykelyk, geschonden? Stond de man, in zodanig geval, zyne heerschappy niet af? Liet hy zyn Heerlyk gezag, in dezen, niet voor een wyle tyds varen? Zeker ja. Maar is het, egter, wel te denken, dat een Wezen, zo wys, goed, mededogend, redelyk, en verstandig, het geen wy God noemen, de vrouwelyke Sexe, zodra zy, tot huwbare jaren zou gekomen zyn, kan hebben willen beroven, van het regte gebruik harer reden en gezond verstand, door welkers regt gebruik en meerderheid, wy, alleen, van het Vee onderscheiden zyn; en haar aan de losbandigheid en ongehoorde Dwinglandye van enen schaamteloozen man overlaten, zonder dat haar zou vrystaan, zig tegen zyne ordres te kanten. Ik geloof het niet. De liefde tot myne naasten, en, dus, ook tot de vrouwen, en het denkbeeld, dat de nagedagten van alle Gods eigenschappen by my gelaten hebben, beletten my myn zegel aan den uitleg van deze wet, op de voorverhaalde wyze, te hangen. — Dit begreepen, ten laatsten, de voorstanders van dit gevoelen mede, en, toen, begon men den man aan enige voorname poincten te binden. Ik zal, tot myn oogmerk, het voornaamste bybrengen, en hetzelve tragten om ver te werpen, en zo my dit gelukt, moeten alle de overigen van zelfs, eensklaps, instorten.

Al eens toegestaan, zeide men, dat de man het regt hebbe, om in zaken van weinig aanbelangs van zyn voorregt afstestaan, hier uit volgt nog geenzins, dat hetzelfde hem in zaken van groter belang toekome. By voorbeeld „ een Ge„ reformeerd man, met ene Lutherſche Vrouwe, zullende „ trou-

(*a*) Vergelykt Col. III. v. 18. Eph. V. v. 22 en 23. 1 Pet. III. v. 1. 1 Cor. XI. v. 9 en 10. 1 Tim. II. v. 11 en 12. en 5.

„ trouwen, is onbevoegd, uit hoofde van dit bevel, om „ met zyne aanstaande Vrouw te convenieëren, dat zy de „ meisjes, die uit het huwlyk staan geboren te worden, in „ haren, en hy, in tegendeel, de jongens in zynen Gods„ dienst zal opvoeden." De Godsdienst, zegt men, is gene onverschillige zaak; hier hangt het eeuwige welzyn der kinderen van af; hier in moet de wil des mans der vrouwe ene onverbrekelyke wet zyn.

Dog daar men ons toestaat, en ook toestaan moet, dat de man, nu en dan, van deze wet, ten voordele van zyne vrouwe, kan afzien, welke redenen, bid ik, zyn 'er, om zulks, in dit geval, niet toetestaan? De wet is algemeen, en bepaalt gene byzondere hoofdzaken. Het is, daarenboven, een bekende regel: *Ubi leges non distinguunt, nostrum non est distinguere.* Maar gesteld, dat deze regel niet doorga, dan weet ik nog niet, waarom dat men verpligt is, hier exceptien te maken. Dit, dunkt my, is strydig met het oogmerk van den Wetgever, zo als uit het volgende blykt.

Na dat, door den val, de zonden waren in de Wereld gekomen, voorzag de gedugte Schepper, dat ook de onënigheid en twist, onder het menschdom, enen aanvang stonden te nemen. Hy wist, hoe nadelig die het zelve zouden wezen, en inzonderheid den Egtelieden. Billyk behaagde het hem, daartegen, te voorzien. Zulks kon, op generlei wyze, beter geschieden, dan in zaken van verschil dezen of genen het zwygen opteleggen. Maar wie der beide Sexen moest dit ongeluk dragen? Van oorsprong waren ze beiden gelyk, en niemand hunner bezat van nature zulke hoedanigheden, die hem, boven zynen medgezel, begunstigden. Dit begreep de Opperste Regter mede, en, daarom, wilde hy, naar verdiensten, vonnissen. Eva kwam hier, aanstonds, in aanmerking; zy had van den verboden boom gegeten, en, daarenboven, haren man die spyze medegedeeld. Met regt wierd zy, daarom, tot het gehoorzamen van denzelven veroordeeld; te meer, om dat, sints, het geluk der menschen vorderde, dat een der onderscheiden' Sexen, nu en dan, de minste ware. Zie daar de oorzaak en het einde van deze wet, de oorzaak was het overtreden van Gods wil, en de noodzakelykheid, om daar over gestraft te worden; en het einde bestond in de bevordering van 's menschen geluk op aarde. Dus ziet ge, dat deze Wet, met der daad, *in odium mulieris*, zy gegeven; en hierom vervalt de tegenwerping van zelf, dat, namelyk, de Mannen geen regt hebben, om van deze Wet af te stappen: alzo dezelve eene straf voor de Vrouwen insluit; want, dat, als zulks

zulks geschiedde, het bedoelde van den Wetgeever zou te leur gesteld worden. Daarenboven, ik bid u, wanneer moet dit gebod te stade komen? Niet, als het den Man onverschillig is, hoe deze of geene zaak beschikt worde, nog als hy hier of daar over, met zyne wederhelft, vriendelyk is overeengekomen, (want dit zo zynde, was de Vrouw de ergste Slavin gelyk, ja, wat zeg ik, een redeloos Dier); maar in zaken van verschil, in zaken, waar in Man en Vrouw onënig zyn, en waar in ene uitspraak nodig is; dan, zegt God, *zal de Man heerschappye over u voeren*. Dit, meen ik, is zo klaar, dat het geen wydvoeriger Betoog nodig hebbe.

Het einde was, gelyk wy zo even gezegd hebben, het geluk van het Menschelyk Geslagt. Laat ons, ten besluite, eens kortelyk nagaan, of het zelve beter met onze stelling, dan met die van anderen, overeenkome.

De Religie behoort, voorzeker, by niemand voor eene onverschillige zaak gehouden te worden; hier van hangt, menigmaal, ons waar geluk af; 't is dus de pligt van ieder een, den Godsdienst, dien hy de beste keurt, elk met goede bewyzen en door overtuiging op te dringen. Dog hier uit volgt geenzins, dat de Man geen vryheid hebben zou, om, na of voor de voltrekking van het Huwelyk, ene schikking met zyne Vrouwe te maken, omtrent de opvoeding der Kinderen in zyne of hare Geloofsbelydenis. Niets dan het meerdere geluk der Kinderen, zou hen zulks kunnen beletten; dog dat het tegendeel waaragtig zyn zou, staat ons thans te betogen.

Stelt men, dat de Man, uit kragte van deeze wet, ongehouden is, om met zyne Vrouwe, op enigerhande wyze, omtrent de opvoeding der Kinderen, in deze of gene Religie, ene schikking aantegaan; wat zal dan, aanstonds, het onvermydelyke gevolg zyn? De Vrouw zal misnoegd worden, over het voorregt van haren Man, het zelve met schele ogen aanzien, en, zig insgelyks verpligt rekenende, alles te moeten doen, dienstig, om het geloof, dat zy het beste keurt, anderen in te prenten, alle riemen te boord leggen, om telkens, als zig de gelegenheid opdoet, hare Kinderen van de begrippen, hun door hunnen Vader, ingescherpt, af te trekken, en, tot de haren, over te halen. De Kinderen, doorgaans, gereder, om de inluisteringen der Moeder, als dien des Vaders, gehoor te geven, zullen, verre van hunnen Vader in alles te gehoorzamen, zyne bevelen verdagt houden, en dezelven, even of ze altemaal strekten, om hun zyn gevoelen op te dringen, niet ten uitvoer leggen, voor dat zy hunne Moeder gezien of gehoord hebben. De Vader, dit ber-

mer-

merkende, en hier over te regt t'onvreden, zal zyne Kinderen zulks heviger verbieden, en hun het gesprek met de Moeder, over zulke zaken, strengelyk afmanen; en dit, juist, zal oorzaak zyn, dat de Kinderen, meer dan te voren gelovende, dat hunne Moeder gelyk, en hunne Vader ongelyk heeft, (*nitimur in vetitum semper*), zyne grondstellingen zullen verwerpen, als gevaarlyk, en schadelyk voor hunnen welvaart. Dit zal de bron wezen van nyd en oneenigheid, hierom zullen de Egtgenoten zelf elkanderen beginnen te haten; hier uit zal wantrouwen, het bederf van allerhande Vriendschappen, ontstaan; en, eindelyk, dit zal oorzaak zyn van scheiding. Groot geluk, voorwaar! waar door Kinderen, in hunne tederste jeugd, de opvoeding van een hunner Voortbrengers missen, en, misschien, deszelfs byzyn, voor altoos moeten derven! — Dog gesteld, dat ene Vrouw, in allen opzigte, naar den wil en het voorregt van den Man zig gedrage, zullen dan de gevolgen beter zyn? vry erger. Want zal de Vrouw de gantsche opvoeding der Kinderen, wat het Godsdienstige aangaat, aan den man overlaten, dan is het haar ongeoorloofd, ooit eenig Godsdienstig gesprek met dezelven te houden, of hun by gelegenheid de vaste gronden, op welke men op ene eeuwige Zaligheid hopen kan, voor te stellen. Dit doende handelde zy tegen de Wet, en dit is het, dat 'er vermyd moet worden. En waar zal dit de grond toe leggen? De Kinderen zullen opgroeijen als Woud-ezels, geen denkbeeld hebben, of ten minsten zeer gering en benaauwd, van enen Opperften Heer en Vader, en, by gebrek daar van, de snoodste Rebellen worden tegen hunne Ouders. Trouwens de ondervinding leert ons dagelyks, hoe weinig Mannen gewoon zyn, tot de opvoeding hunner Kinderen, vooral in dit Stuk, toe te brengen. En geen wonder! Is het wel mogelyk, dat zy, den gantschen dag door, bezig geweest zynde, met kost en klederen voor hun huisgezin te winnen, 's avonds, hunne enige ruste van den gehelen dag, zullen besteden, tot het inscherpen van de eerste principes van den Godsdienst aan hunne Kinderen? Niemand, die het menschdom van nader by, als enkele gekamerde Theoristen, heeft leeren kennen, zal hier op *ja* durven antwoorden. Niemand zal den mannen, ligt, allen last opleggen, en de Vrouwen geheel bevryden. Ik weet 't egter, wel, dat 'er andere middelen zyn, om de Kinderen te doen onderwyzen; dog ik weet ook tessens, dat de Ouders de kragten, om hunne Kinderen zodanig onderwys te bezorgen, veeltyds ontbreeken, en dat zodanig onderwys, inderdaad, niets is, zo het zelve te huis niet on-

onderhouden word. —— Maar, denkt misschien iemand, goed, toegestaan dat Egte lieden, op de voorz. wyze, met elkanderen mogen overeenstemmen, zal daarom dit gebrek beter worden voorgekomen? Want dus, wierd 'er wel voor de Dogters gezorgd, maar niet voor de Jongens; met de laatsten zou immers zig de Moeder ook niet mogen bemoeijen? Dog daar de Vrouw, een gelyk deel, in de opvoeding gekregen heeft, daar het voorregt van den Man thans niet groter zy, als het hare, daar zal die inwendige nyd en jalouzie, waarom zy te voren hare Kinderen met ene zekere onverschilligheid behandelde, en liever alles wilde toebrengen, wat dienen kon, ten betoge, dat zodanig ene Wet onbestaanbaar ware met het geluk der Kinderen, en der Egtgenoten zelven, ophouden; zy zal eerder te bewegen zyn, om hun allen, dagelyks, enige algemeene waarheden, waar in de verschillende Religien met elkanderen instemmen, te leeren; en de Jongens niet af te trekken van die grondbeginselen, hun door den Vader, of iemand van zynent wegen, ingeboezemd; waar uit natuurlyk zal volgen, dat in zodanig Huisgezin alles vreedzamer en geschikter bestierd zal worden.

Maar, eindelyk, daar we gezien hebben, dat deze Wet in geschillen alleen kan te stade komen, is het noodzakelyk, dat dezelve in zaken van eenigheid en onderlinge overeenstemming zwyge. Is 'er iets gemener dan: *cessante causa, cessat effectus?* Dit dog is ene regel, die nog nooit, van enen halfverstandigen, is tegengesproken. Wy maken, daarom, generlei zwarigheid, om denzelven op ons voorstel toepasselyk te maken.

Vele dergelyke quæstien wierden 'er, by die gelegenheid, aan den dag gebragt, waar van de ontzenuwde, nogthans, de zwaarwigtigste was. Myn oogmerk en bestek lyden niet, om 'er meer te beproeven; of schoon dezelven wel verdienen behandeld te worden, inzonderheid, om dat alle de Schryvers, over het Natuurlyk Regt, daar van diep zwygen.

SISNELLEXA.

HET KLOOSTER-LEVEN.

(Eene Anecdote van 1773.)

IN de voorleeden maand September, hadt de Heer Abt Hertog van B.... eenige Geestlyken van rang, des avonds, by hem ten eeten. Op diergelyke maaltyden, alwaar geene Dames tegenwoordig zyn, wordt, vooral onder lieden van den Tabberd, doorgaans een ſtevig glas gedronken. Tegen het einde van deze maaltyd, zeide de Traktant aan zyne gasten, dat hy hen op een uitmuntenden ouden wyn onthaalen wilde, die zeer zorgvuldig was bewaard geworden, in een afgelegen gewelf van zynen kelder, waar van hy zelve den ſleutel bewaarde. Hy geeft dien ſleutel aan zyn Kamerdienaar, met de nodige onderrigtingen, om eenige fleſſen van den gedagten wyn te krygen. Hoe ſtondt men te kyken, wanneer men dezen een oogenblik daarna zag wederkoomen met een verbleekt gelaat, verwilderde oogen, en beevende leden. Hy verklaart, dat hy naauwlyks de deur geöpend hadt van dezen kelder, of zyn licht was uitgegaan, en hy hadt herhaalde reizen hooren zugten en ſteenen; hy was hier zodanig door verſchrikt geworden, dat hy, zo ſchielyk hem zyne ontſteltenis toeliet, de trap weder was opgeloopen; hy houdt ſtaande, dat 'er zekerlyk Spooken op die plaats zyn. Men lacht hem uit, en men belast hem zyn kaars in een lantaarn te zetten, om aan een dampige lugt te kunnen wederſtaan. De onverſaagdſte Dienstbooden willen hem verzellen. Deze reis gaat de kaars niet weder uit, door de genoomene voorzorgen; maar allen hooren zy eenige klaagende ſchreeuwen, en verzekeren dit den Abt zo algemeen en zo ſterk, dat de nieuwsgierigheid van het gezelſchap gaande wordt, en ieder getuige wil zyn van het wonder; deze Heeren hooren allen het zelfde geluid. Men onderzoekt tegen welk een gebouw deze plaats aankoomt, en het blykt dat dit tegen een Nonnen-klooster is. De Gasten beraadſlaagen wat te doen, men beſluit den muur door te ſlaan; maar niet voor dat men den Luitenant der Policie heeft laaten haalen. Op het oogenblik ſchryft de Abt de B.... hem een klein Briefje, waar in hy hem berigt geeft van het geval, zo als het was voorgevallen; hy deelt hem zyne gisſingen mede, en verzoekt hem zyne komst niet uit te ſtellen. Men maakt den Heer *de Sartine* wakker. Hy kan niet weigeren deel te neemen in een onderzoek van die ſoort. Men breekt den muur, waar uit de zugten ſchynen voort te komen. Welk een Schouwſpel, en welk eene ontdekking! Op een matras ligt een Vrouwelyk Schepzel; het welk veel eer een Spook gelykt, die men aan haare kleeding erkent voor een Geestlyke van de Order van St. Franciscus; op dit oogenblik was zy in flauwte gevallen. Men verlost haar uit dit onderaardsch verblyf met alle moogelyke omzigtigheid, en brengt haar in een warm bed: men geeft haar eenige geestryke wateren, en al den onderſtand, welken

haar staat vordert. Weder by haar zelve gekoomen, bevestigt zy haare verwondering. In het midden van de goede behandelingen, welke zy krygt, is zy nog niet zonder vrees. Men stilt haare ontstelde verbeelding; men stelt haar gerust, men troost haar, men onderrigt haar, door welk een wonderbaare werking van de Voorzienigheid men ter haarer hulp gekoomen is. Men toont haar den wyzen Magistraat, in wiens boezem zy haare ongelukken kan uitstorten; men vertrekt, en zy doet de volgende verklaaring.

„ Ik ben een Vrouw van rang. Ik ben, gelyk veele anderen, op„ geofferd geworden aan de staatzugt myner Ouderen, om mynen „ Broeder een voordeeligen Staat te bezorgen, en hem den ee„ nigen Erfgenaam te maaken; zy bepaalden zig dus om my in een „ Klooster op te sluiten. Ik had den ouderdom, by de laatste wet„ ten vastgesteld, nog niet bereikt; hierom vondt men goed om de „ Doopcedel van een ouder Zuster, die dood was, in de plaats van „ de myne te stellen, en om dit wreed bedrog gemaklyker te maa„ ken, verkoos men om my te Parys in het Klooster der Recollets „ te plaatsen, dewyl myne Moeder eene byzondere kennis aan de „ Abdis hadt. Ik was niet onkundig wegens de Nulliteit dier schik„ kingen. Ik nam voor om dit op zyn tyd en plaats te doen gel„ den. Maar ik was zo bevreesd, en zo verbysterd door het wille„ keurig gezag myner Ouderen, dat ik myn lot als een geduldig slagt„ offer onderging. Myne offerhande was zo veel te verschriklyker, „ dewyl ik geene roeping of geschiktheid voor het Geestelyk leven „ hadt: myn hart was zelfs reeds weggeschonken; de Zoon van een „ Edelman uit de nabuurschap maakte my zyn Hof zedert langen „ tyd, en de voorneemens myner wreede Ouderen wel kennende, „ hadt hy my honderdmaal gezwooren, dat hy een gunstigen tyd „ afwagten, en zig nimmer aan eene andere Vrouw verbinden zou„ de. Ik bragt dan aan de voeten van het Altaar die onheilige lief„ de, welke het stilzwygen, de afzondering en de tugtigingen van „ het Klooster, slegts meer en meer onderhielden en ontstaken. Wat „ myn Minnaar betreft, hy was in zyn Garnisoen, toen men my weg „ voerde; hy hoorde by zyne te rugkomst, wat my gebeurd was; „ maar gelyk myne gevangenis eene verborgenheid was, die zeer „ geheim gehouden wierdt, hadt hy veel moeite om dezelve te ont„ dekken. Het geval diende hem eindelyk beter, dan alle de Be„ spieders, welke hy op de been hadt: op zekeren dag dat hy voor„ by het Klooster kwam, erkende hy de Livrei van myne Moeder; „ hy vroeg den bedienden, of hy die Dame gevolgd was, en wat „ hy daar in dat huis deedt? Deze antwoordde, dat zy daar een „ geestelyke Dogter, onlangs aangenoomen, was gaan bezoeken. Hy „ konde hem niet meer zeggen; maar dit was eene verlichting, die „ den Ridder de . . . . diende, om beter navorschingen te doen. „ Hy herinnerde zig, dat een zyner makkers een Minnehandel in dit „ Klooster hadt, hy zoekt hem op, verhaalt hem zyne ongerust„ heid, en smeekt hem dat hy, door zyne Minnares, alle moogelyk

„ berigt, zo vaardig als hy konde, wilde inneemen. Dit was niet „ moeijelyk: ik was eene Vertrouweling van die geestlyke Dogter. „ Eene heimelyke overeenkomst hadt ons vereenigd, zy wist myne „ historie. Hem wierdt terstond kennis gegeeven, wegens myn be„ staan en lot; zyn eerste zorg was aan my te schryven, en zig te „ bedienen van den onderstand der Vriendschap, om my zyne Brie„ ven te doen toekoomen. Daar was eene volstrekte onmoogelyk„ heid om my aan de tralien te spreeken, zo wel wegens de ge„ strengheid van den regel, die de Jonge aangenoomenen niet toelaat „ bezoeken te ontvangen, dan van hunne naaste bloedverwanten, „ als wegens de uitdruklyke bevelen van myne moeder, die my „ zelfs de toevlugt wilde ontneemen, van myne ongelukken te „ vertrouwen aan hen die my zouden koomen bezoeken. Die om„ gang door Brieven, reeds al te schuldig voor de oogen van den „ Godsdienst, maar die wel verre van misdaadig te zyn voor de „ myne, wel verre van myne wroegingen op te wekken, my niet „ anders dan overeenkomstig scheen met de zuivere oogmerken, „ welke de Ridder en Ik bedoelden, bragt my tot een stap, waar„ omtrent ik my niet eens verblinde. Ik streed langen tyd, maar „ dagelyks kreeg myne drift nieuwe kragten, en alles diende om „ myne deugd te verzwakken. Myne goede Vriendin bekende my, „ dat zy, zedert verscheide maanden, door behulp van den Tuin„ man, die door haaren Minnaar gewonnen was, alle nagten uitging, „ en zig begaf naar een klein huisje in de nabuurschap, alwaar zy „ verscheiden uuren met hem doorbragt: dat zo ik wilde ik haar „ zoude verzellen, en mynen Minnaar insgelyks zien. Hoe ver„ leidend dit voorstel zyn mogt, zoude ik egter, zo het niet onder„ steund ware geworden door de herhaalde aandrangen van het „ eenige voorwerp myner wenschen, daar aan misschien wederstaan „ hebben. Ik raakte buiten de muuren van myne gevangenis, en „ bereidde my van toen af die lange pynigingen, welke my gebragt „ hebben aan de oevers van den dood, waar aan gy my ziet.

„ Zo ik het gevolg van een leven, het welk eerlang uitgebluscht „ staat te worden, die ontzachlyke Eeuwigheid, den vreeslyken Reg„ ter, voor welken ik moet verschynen, niet beschouwde, zoude „ ik gelooven, de vermaaken, welke ik geduurende die menigvul„ dige ontsnappingen smaakte, niet te duur gekogt te hebben. Zy „ gingen egter zeer schielyk voorby. Een doodelyk geval stuitte „ dezelve. Op zekeren nagt, dat wy inkwamen, was de Abdis, door „ de hitte niet kunnende slaapen, uit haar venster gaan liggen; en „ by het licht van een flauwe schemering hadt zy de schaduw on„ zer lighaamen gezien; zy verlaat ylings haar vertrek; maar ge„ lyk zy een groot eind wegs te gaan hadt voor dat zy aan on„ ze gaandery konde koomen, waren wy in onze cellen, eer zy „ haar onderzoek deedt. Geen teken konde haar verlichten om„ trent die verborgenheid. Woedende gaat zy naar den Tuinman, „ hy was nog niet weder te bedde: hy is verschrikt over haare

„ ver-

„ verschyning. Aan zyne ontroering oordeelt zy, dat hy medeplig-
„ tig is aan het geval; zy dringt, zy dreigt hem, zy maakt hem
„ zo bevreesd, dat zy hem alles doet bekennen. Zy wordt zagt-
„ zinniger, zy belooft hem haare genade, en zelfs eene belooning,
„ zo hy haare bevelen strikt volgt; zy legt hem een volstrekt
„ stilzwygen op aangaande het geen gebeurd is. Maar hy moest
„ haar waarschouwen de eerste reis dat myne gezellin en ik zouden
„ uitgegaan zyn. Zyn lot hing van die trouwloosheid af. Welk
„ een man van die soort zoude geen verrader zyn voor zulk een
„ prys! de gelegenheid, om dezelve uit te voeren, bleef niet lang
„ agterweege: wy waren nog niet ver van het Klooster, of hy gaat
„ zulks de Abdis berigten: zy staat op, zy doet de Diskreeten ver-
„ gaderen, en het woest Concilie stelt vast ons op heeter daad te
„ betrappen. Men begeeft zig naar den Tuin ten naasten by op het
„ uur dat wy wederkwamen, en toen wy den drempel van de deur
„ bereikten, zien wy ons omringd van flambouwen en van onze
„ Superieuren. Myne gezellin was zwanger; op dit gezigt wierdt
„ zy zodanig ontroerd dat zy in flauwte viel, en stierf. Ik bleef al-
„ leen ten prooy aan de verwyten, vervloekingen en lasteringen van
„ den zwarten Raad. Men bragt my in de zaal van het Kapittel.
„ De Abdis doet rekenschap van het geen gebeurd is: zy brengt het
„ verhaal van den Tuinman by: myn misdaad was door het stuk
„ zelf beweezen: maar, gelyk ik in het geval van myne gezellin
„ kon zyn, beslist men by voorraad om my de Klooster-straffen te
„ doen ondergaan, dat is te zeggen, dat ik in myn Kamer opgesloo-
„ ten zal blyven, zonder eenigen omgang met de andere Nonnen,
„ dat men my zal komen haalen op de uuren van den Dienst, dat
„ ik dien tyd buiten myn bank zal doorbrengen, in het midden van
„ het Choor, op myne kniën, onder de klokken, ten teken voor
„ het geheele Klooster dat ik aan eene verschriklyke afdwaaling
„ moest schuldig zyn; dat men my vervolgens weder in myn cel zal
„ brengen, alwaar ik op het einde van eenigen tyd onderzogt zal
„ worden door de matroonen, die over myn staat zullen oordeelen.

„ Ik weet niet wat gebeurde in dien tusschentyd, en zelfs niet,
„ welke de gevolgen waren van het geval. Dewyl ik zedert geen
„ omgang met menschen heb gehad, heb ik u niet te verhaalen dan
„ stukken zodanig als zy zig afzonderlyk aan myne geheugen zul-
„ len vertegenwoordigen. Omtrent veertien dagen na myne gevan-
„ genis kwam de Abdis in myne kamer; zy hadt een gerust wezen,
„ haar houding was vriendelyker dan naar gewoonte, zy doet my
„ de eerste gebruiklyke vraagen; zy zegt my vervolgens dat zy den
„ Ridder gezien heeft, dat hy haar rekenschap heeft gedaan van
„ myn gedwonge roeping, van de nulliteit myner verbintenisse,
„ van die, welke hy met my aangegaan hadt, en welke hy beschouw-
„ de als hoe langs hoe meer geheiligd. Zy doet my tedere verwy-
„ ten van my niet aan haar vertrouwd te hebben; zy erkent, dat zo
„ veele byzonderheden, welke zy niet wist, myne fout minder zwaar

„ maaken; dat zy zelfs geneigd zoude zyn dezelve te verontschul-
„ digen, zo zy gebruik maakte van de toegeevenheid, welke ik ver-
„ diende; maar, voegde zy daar by, ik heb niet dan myn stem,
„ uw lot is in handen der Diskreeten, onhandelbaar aangaande het
„ artikel der kuisheid. Ik zie flegts één toevlugt om u te onttrekken
„ aan de veroordeeling, die u wagt voor dat dezelve uitgesprooken
„ wordt: dit is de vlugt. Ik ben gereed om de oogen te sluiten
„ voor uwe ontkooming, en dezelve zo veel te begunstigen als myne
„ waardigheid daar in niet betrokken zal zyn: ik ben zo afgesproo-
„ ken met den Ridder, die niets beters begeert. Zo gy genoeg-
„ zaame zekerheid van zyne verknogtheid hebt, schryf hem uwe
„ oogmerken; ik neem op my om hem den brief te doen behandigen.
„ Hoe schielyk de verandering van de Abdis was, hoe buitenge-
„ woon my haare taal toescheen, de opregtheid van myn hart, de
„ vernedering waar in het was, lieten my niet toe te twyfelen aan
„ de zuiverheid en genegenheid van het haare. Ik schreef die nieu-
„ we gesteldheden toe aan de welsprekendheid van myn Minnaar,
„ en aan 't belang dat yder braave ziel moet neemen in de onderdruk-
„ kingen van een jonge Dogter, door haare Ouders gedwongen om
„ zig levendig te begraaven in een Klooster, daar zy van gruwt. Ik
„ nam dan het berigt, dat zy my gaf, greetig aan; ik viel, met
„ betraande oogen, voor haare voeten; ik omhelsde dezelve al snik-
„ kende; ik zeide, dat ik my geheel overgaf aan haare moederly-
„ ke zorgen, en dat ik haar myne vryheid en myn leven wilde ver-
„ schuldigd zyn. Ik bemerkte eene groote ontroering op haar ge-
„ laat, toen ik haar de beschryving van myne drift deed: ik geloof-
„ de dat zulk een verhaal haare strengheid kwetste; zy scheen my
„ toe haare houding wel haast te herneemen, en gevoelig aan myn
„ vertrouwen, zeide zy my, dat zy my den brief zoude opgeeven,
„ welken ik aan den Ridder moest schryven: hy is my zo vast in 't
„ hoofd gebleeven, dat ik dezelve woord voor woord kan voordraagen.

' Zo uwe verknogtheid voor my zo waar, zo levendig is als
' ik vermaak scheppe te gelooven, is thans het oogenblik geboo-
' ren, dat gy my daar blyk van geven moet. Die blyk is van my
' te ontrukken aan de doodelyke kastyding, die voor my geschikt
' wordt. Zo gy aarselt, zult gy my verliezen, en my tot de hoop toe
' beneemen van ons ooit vereenigd te zien. Gy moet my schaa-
' ken. Die daad van edelmoedigheid kan niet gegrond zyn dan
' op de zuiverste liefde, en dit is het, wat my gerust stelt wegens
' de gevolgen van zulk eene hagchelyke party, als ik thans neem.
' De Hemel heeft vergund dat men deernis kreeg over myn staat;
' men verschaft my de middelen om u dit briefje te doen toekoo-
' men, men verschaft my zelfs de middelen om u in myne cel te
' leiden, en men maakt myne ontkooming gemaklyk. Laat u bren-
' gen door den geleider die u dezen overhandigt. Vaarwel, denk,
' dat het om het leven van uwe Minnares te doen is.

' P.S.

„ P. S. Geef my voorzigtigheidshalve mynen brief weder wanneer
„ gy zult koomen".

„ Ik weet niet wat de Abdis hier mede deedt. Maar op het ein-
„ de van eenige dagen, zag ik haar binnen koomen met een versla-
„ gen wezen, kondigde my aan, dat myn Minnaar een trouwlooze,
„ een verrader, een monster was; dat hy weigerde te bewilligen
„ in de party welke ik hem voorstelde, dat ik niet meer op hem
„ moest staat maaken, dat ik my met kloekmoedigheid moest wa-
„ penen, al myn leed aan de voeten van het kruis nederleggen,
„ troost in den Godsdienst zoeken, welken ik niet elders kon vin-
„ den, en dat de gelaatenheid en het geduld de twee eenige hulp-
„ middels waren die my overbleeven. Ik weet niet, hoe ik op die
„ noodlottige tyding niet van smart bezweek! Myn wreedste pyni-
„ ging was ongetwyfeld van myn minnaar als het laagste schepzel te
„ moeten beschouwen; dikwils regtvaardigde ik hem, ik wilde hem
„ niet schuldig gelooven aan zulk een laag verraad, ik vermoedde
„ de Abdis van eene snoodheid, welke ik niet kon bepaalen, maar
„ waarvan ik haar liever wilde beschuldigen dan den Ridder. Ik
„ draalde niet lang met haare schandelyke schynheiligheid te erken-
„ nen, door het geen eenigen tyd daar na gebeurde.
„ Omtrent drie maanden waren na myne vasthouding verloopen,
„ wanneer de Matroonen my kwamen onderzoeken, en schoon ik
„ zekerheid had van niet Zwanger te zyn, verklaarden zy my eg-
„ ter zodanig voor het Konsistorie alwaar ik verscheen, en alwaar
„ ik, in weerwil van myne betuigingen, een tweede oordeeling on-
„ derging. Het behelsde, dat men my zoude vervoeren naar een
„ Zieken-verblyf, alwaar men niet dan besmettende lyders bragt,
„ dat ik daar geduurende den tyd van myn gewaande zwangerheid
„ en bevalling bewaard zoude worden, dat ik niet meer in de Kerk
„ zoude verschynen om aan de oogen der Nonnen het schandelyk
„ schouwspel van een lichaam te ontneemen, waarvan de aanhouden-
„ de aangroeijingen haare schaamte zouden kwetsen. Dit vonnis,
„ door de Abdis met een toon van zeer zigtbaare voldoening uit-
„ gesprooken, deedt my niet meer twyfelen aan haare verandering
„ van mynen opzigte, of liever ik begreep dat zy de gevoelens,
„ welke zy betuigd hadt, nooit hadt gehad; en dat die stap van
„ haarentwege niet geweest was dan een strik, gespannen voor my-
„ ne opregtheid. Waarom? tot welk een einde? dit was eene
„ verborgenheid van onregtvaardigheid, waar omtrent ik duizend
„ gissingen maakte, zonder my tot eene te bepaalen, en ik kreeg
„ daar geene andere zekerheid uit, dan dat die eerwaardige Moe-
„ der myne doodelyke vyandin geworden was.
„ Ik bragt op deze wyze nog zes maanden in wilde aanmerkin-
„ gen en verschriklyke angsten door. Op een nagt dat ik te bedde
„ lag, hoorde ik myne deur openen; men komt met licht binnen:
„ ik kyk toe, het zyn de Matroonen. Ik vraag haar wat zy wil-

 „ len?

„ len? Zy antwoorden my niet, maar zy naderen tot myn bed,
„ binden my de oogen, de handen en voeten, en laaten my in dien
„ staat. Thans verstyfde myn hart van schrik, ik dagt dat dit myn
„ laatste oogenblik was, te meer dewyl zig kort daar na een nieuw ge-
„ rugt deedt hooren. Knerzingen kwamen tot myne ooren. Het
„ scheen my dat ymand sterk in beweeging was, myn ongerust-
„ heid stilde zig toen aangaande my zelve, en wende zig naar het
„ ongelukkig wezen, 't welk men martelt, en 't welk men niet
„ tot myne kennis wil laaten koomen. Dit soort van worsteling
„ eindigde, na eenige uuren, met een zagt geschrei, gelyk aan het
„ geween van een eerst-gebooren kind. Eindelyk komt de stilte
„ weder in myn vertrek; men ontbindt my de handen en voeten,
„ men ontdekt my de oogen, en ik zie geen teken van het toneel
„ het welk gebeurd was. Alles bevestigde my egter, dat deze be-
„ weeging was veroorzaakt door eene Non, die beviel, terwyl men
„ door eene snoode onderstelling wilde doen gelooven dat ik het
„ was. Inderdaad, na den gewoonen tyd om van het kraambed her-
„ steld te zyn, brengt men my, voor de derde maal, voor den hel-
„ schen Raad. De Abdis verhaalt myne verschillende misdaaden,
„ waaronder myne zwangerheid en bevalling gerekend worden; en
„ met algemeene stemmen word ik veroordeeld om *in Pace* gezet
„ te worden, en daar te blyven tot dat ik door de Natuur onbe-
„ kwaam zoude worden, om weder in myn yslyke zonde te vallen.
„ Ik wist niet wat dit *in Pace* was. Maar dit verfoejelyk vonnis,
„ gevestigd op het snood verhaal van tastbaare onregtvaardigheden,
„ ontrukte my schielyk aan myn karakter van zagtheid en geduld.
„ In de vervoeringen van myne woede niets meer ontziende, over-
„ laad ik de Abdis met de yslykste vervloekingen; ik verwyt haar
„ haare guitery en goddeloosheid; ik verhaal alles wat tusschen haar
„ en my gebeurd is; zy weet zig met de grootste bedaardheid te
„ bedwingen, zy schynt medelyden met myne woede te hebben,
„ zy doet my aan de Diskreeten als een verlooren schepzel beschou-
„ wen, zy belast dat het vonnis uitgevoerd worde, en de vergade-
„ ring laat my ten prooi aan de *Converses*, die my brengen naar
„ het verschriklyk gat daar gy my gevonden hebt. Ik weet niet ze-
„ dert welken tyd ik daar ben; want op myne eerste woede volg-
„ de allengs een diepe droefgeestigheid, eene geheele werke-
„ loosheid, die tot eene stilzwygende verdooving en tot ongevoe-
„ ligheid oversloeg, zodanig dat ik alles vergeeten heb, zelfs myne
„ liefde, dat ik geen eene traan gestort heb, uitgezonderd zedert
„ twee dagen, waarin ik ziende my beroofd van het water en brood,
„ dat men my geregeld bragt, geoordeeld heb dat men my van hon-
„ ger wilde laaten sterven, en de natuur een laatste pooging doende
„ tegen de verdelging, heb ik my werktuiglyk overgegeeven aan de
„ klaagende toonen, welke gy gehoord hebt."

Na dit verhaal begonnen de traanen van de Non gelukkiglyk in
over-

overvloed te vloeijen en haar te verligten. De tederhartige Magiſtraat mengt zyne traanen by de haare; hy troost haar op zyn beurt, hy kondigt haar aan dat haare ſmarten eerlang zullen ophouden, dat haare gelofte vernietigd zal worden, en dat zy eindelyk een gelukkig huwelyk zal kunnen voltrekken het welk haar zo veel lydens zal vergoeden. Hy verlaat haar, en na een diep ſtilzwygen aan alle de getuigen van dit zonderling geval aanbevolen te hebben, begeeft hy zig na het Klooster der Recollets; hy eischt de Abdis, welke hy doet ligten van 's Konings wege, en doet haar eene ondervraaging, waaruit men verder opheldering krygen zal.

Het blykt daar door, dat die gebagynde furie, eerst op de voorgeſtelde vraage geantwoord heeft, dat de Juffrouw door den Luitenant van de Policie beſchreeven, tot Non in haar Klooster aangenoomen, maar geſtorven was, het welk zy de onbeſchaamdheid heeft gehad met de registers te willen toonen; dat zy ſterker gedrongen, en gedreigd van haare plaats en haare vryheid te zullen verliezen, en naar regt geſtraft te worden zo zy de waarheid niet ſprak, daaden bekend heeft, die het ſterkſte afgryzen verwekken, en die, gelyk ik ſtraks zeide, de gaapingen van het eerſte verhaal vullen, en daar aan meer licht zullen geeven.

„ Zy heeft eerst bekend, dat zy gelegenheid gehad hebbende den
„ Ridder dikwils te zien, en verſcheiden geſprekken met hem te
„ hebben, een geweldige drift voor dien Heer hadt opgevat, welks
„ gedaante haar verlokt had; een drift, die merklyk toegenoomen was
„ door de afbeeldzels, welke hy haar van zyne liefde voor zyne
„ Minnares gedaan hadt: dat zy, niet kunnende wederſtaan aan de
„ drift, die haar drong, vergeeten heeft wat zy aan haaren ſtaat,
„ aan haare waardigheid, aan zig zelve verſchuldigd was, in zo
„ verre dat zy zig aan den Ridder verklaard, en eenige wederliefde
„ van zyn kant geëischt hadt, zo hy de vryheid van de gevan-
„ gene wilde verkrygen. Dat die Officier zulk een voorſtel met af-
„ grysen ontvangen, en dat daar door een geweldige naaryver in
„ haaren boezem ontvonkt was, waarop zy het trouwloos ontwerp
„ gemaakt hadt van de Non aan haaren Minnaar te doen ſchryven,
„ als om hem eene byeenkomst te geeven, waar in zy haare ont-
„ kooming te zamen konden beraamen. Dat zy hier van voor zig
„ zelve gebruik maakende onder begunſtiging van de duisternis, van
„ eenige gelykheid in de ſtem, van houding en van lyvigheid, de
„ omhelzingen van den Ridder ontvangen, en onder verſchillende
„ voorwendzels haare nagtbezoeken herhaald hadt, tot dat zy ein-
„ delyk, in een oogenblik van verrukking, haare bedriegery aan
„ den Ridder bekende, waarop deze verdween zonder te rug te koo-
„ men. Dat zy, zig zedert zwanger bevonden hebbende, haar voor-
„ deel gedaan hadt met de omſtandigheden van haare Medevryster
„ om dezelve als zodanig te doen doorgaan, en de vrugt haarer
„ onbeſchaamdheid, onder den naam dier ongelukkige, ter wereld te

P 5 „ bren-

„ brengen. Dat zy door een onvermydelyk gevolg van haar
„ schelmery zig niet hadt kunnen weerhouden haare wraak te
„ voltooijen, met tegen dit ongelukkig slagtoffer de Klooster-straf
„ te werk te stellen, die van onheuglyke tyden af ingesteld was
„ tegen de Geestlyke Dogters, die zig aan zulk een openbaar
„ vergryp hebben schuldig gemaakt. Dat het gebruik was in dier-
„ gelyk een geval, ten einde alle vrees, alle klagten, en alle te
„ rug eisching der Ouderen te vermyden, van te doen gelooven
„ dat de gevangene dood is; schoon zy niet *in Pace* behoefde
„ te blyven dan tot den ouderdom, wanneer zy buiten staat zou-
„ de zyn van weder in haare voorige zonde te vervallen, ten
„ minsten niet op zulk een openlyke wyze. Dat dewyl die straf
„ niet dan heimelyk en in het verborgene kan geoeffend worden,
„ ééne Converse belast was met de zorg om eens daags aan de
„ gevangene het brood en het water, tot haar bestaan nodig, te bren-
„ gen; dat zy, welke dien dienst tot nog toe hadt waargenoomen,
„ zedert twee dagen in een waterzugt was gevallen, waar door
„ men de gevangene volstrekt vergeeten hadt; maar dat men haar
„ op het oogenblik zoude helpen." Waarop de Magistraat van verontwaardiging yzende, haar zeide, dat hy zig wilde begeeven naar de plaats van haare gevangenis, waarop de Abdis hem bragt in een volmaakt duistere kelder, alwaar hy niets gevonden hadt dan een matras van eene Non, een stoel, eene tafel, een crucifix en een getyboek. Dit onderaardsch verblyf wierdt verlicht door een lamp, tot onderhoud van welke de Abdis gezegd hadt, dat men dagelyks een potje oly, by een pot water en een brood, voegde, dat men daar nederliet door een dwarse opening die niet toeliet elkanderen te zien en te beschouwen.

Toen die ondervraaging geëndigd was, begaf zig de Luitenant Generaal van de Policie weder by den Abt B..... en zyne gasten; hy verhaalde zyn wedervaaren, en men besloot om een geval, zo geschikt om den eerbied voor den Godsdienst te verminderen, en tegen het Klooster-leven te doen uitvaaren, in stilzwygen te begraaven; men beloofde elkanderen, dat niet alleen de Heeren het niet verhaalen en zelfs in de wereld ontkennen zouden, maar dat men ook de bedienden van het huis, die daar eenige kennis van hadden, onder de zwaarste bedreigingen zoude belasten om daar niets van te openbaaren. Men voegt daar by, dat de Heer *de Sartine*, den Ridder gezien, en zyne waare gesteldheid uit hem vernoomen hebbende, hem heeft gerust gesteld omtrent den dood van zyne Minnares, dat men de Ouders van de Jusfrouw hunne slegte behandeling heeft onder het oog gebragt, en dat deze jonge Dame, bekoomen zynde van den droevigen staat, waartoe zy gemaakt was, aan haar minnaar gehuwd is, na dat men dit huwelyk heeft doen voorgaan van alle de plegtigheden, die nodig waren tot verbreeking der gelofte, en tot de volstrekte vryheid van de Non.

Men

Men heeft nog gehoord, dat de Abdis, weinig tyds daarna, van haare waardigheid ontzet en naar een ander Klooster gebragt is: het geen de gemeene gerugten bevestigd hebben. Die gerugten zyn altoos moeijelyk om op te klaaren, maar zy zyn zelden geheel zonder grond; en deze, weeten wy zelfs (behalven uit de gemelde byzonderheden) uit andere Persoonen en omstandigheden, welke wy geene vryheid hebben openlyk te melden, dat niet al te wel gegrond zyn.

DE KUNST VAN REGEEREN: OF RAADGEEVINGEN VAN EEN PERSIAANSCHEN PRINS AAN ZYNEN ZOON.

GEef agt, myn beminde Zoon, op myne raadgeevingen, en leer, dat Deugd de waare wysheid is. Vrees niets zo zeer als uwe eigen magt. Gezag is alleen een zegen, wanneer het door wysheid bestuurd wordt. Laat uwe Regeering steeds het oog houden op de Wetten, en de vastgestelde Ryksgesteldheid. Onderzoek, naauwkeurig, ieder vrywillige neiging, ieder opkomenden wensch, voor dat gy dien involgt; verwerp ze onmiddelyk, zo gy u schaamt dezelve uw Volk te openbaaren: in dat geval zyn het uwe Vyanden.

Weet, dat wy altyd genegen zyn tot het geen ons geluk kan bevorderen. Indien het Volk in vrede en vryheid leeve onder uwe Regeeringe; indien geene buitenlandsche Vyanden hun afbreuk doen; indien zy de vrugten van hunnen arbeid in veiligheid genieten; indien zy geregtigheid in de Gerigtshoven ontmoeten; indien niemand lyde, dan dien de Wetten veroordeelen: dan zullen alle de Onderdaanen den Vorst beminnen, die hun zo dierbaare Zegeningen aanbrengt.

Verzuim geen e der uuren, welke gy den Staat schuldig zyt. Zo gy het u tot eene gewoonte maakt, uwen pligt waar te neemen, zal uw pligt gemaklyk en vermaaklyk worden: zo gy hem dikmaals verwaarloost, zult gy hem welhaast bestendig verwaarloozen. Ongeregeldheid baart ongeregeldheden.

Indien gy der Deugd getrouw zyt, moogt gy, met regt, de Zelftoejuiching opvolgen; en uwe innerlyke waarde zal de verkeerde lasteren tot zwygen brengen. De ondeugd zal uw hart niet durven naderen, daar zy niets vindt dat met haar overeenstemt. Zo gy eens door den wellust zyt te ondergebragt, dan moogt gy niet langer u zelven agten; en hoe zullen anderen hem agten, die zich zelven noodwendig moet veragten?

Lafheid is de grootste misdaad van een Vorst; een lui Koning vermaakt, vervreemdt zyne Onderdaanen; hy verkoopt hen aan zyne Dienaars, voor den veragtlyken prys van zyn gemak te mogen houden. Hy doet lafhartig afstand van den roem, van de bron te zyn van den

den algemeenen welvaart, en vernedert zich zelven tot den staat van eene schaduwe, die een Mensch verbeeldt, doch door uitwendige vermogens bezield wordt. De Onderdaan is elendiger onder een luijen, dan onder een ondeugenden Vorst; de onderdrukking van eene menigte mindere Bedienden, wier Knevelaary gedoogd wordt, strekt zich uit, zelf tot de hutten van den armen arbeidsman; de woede eens Dwinglands is alleen gevaarlyk voor Hovelingen.

Laat het geluk van uw Volk uwe grootste troost en vermaak zyn. Verheug u, wanneer gy het voorspoedig ziet; denk dat uwe schatten vermenigvuldigen, wanneer het ingetal toeneemt; en roem, wanneer niemand hunner reden heeft tot onvergenoegdheid of klagte.

Staa vroeg op: de dag is verlooren die laat begint. Verleen dagelyks gehoor aan uwe Onderdaanen; zy zullen slegts half voldaan u verlaaten, zo gy hunne verzoeken slegts aanhoort. Overwin uwe lustloosheid, wanneer gy gevoelt, dat gy den Throon moede wordt. Laaten nimmer de zorgen uwe weezenstrekken doen veranderen. Denk, dat gy, door éénen dag wel te besteeden, tien andere gelukkig maakt; en dat, door het verzuim van één uur, tien andere elendig worden.

Raadpleeg elken dag met de hoofden van uwen Raad. Eene der pilaaren van den Staat bezwykt, wanneer een gedeelte van het Ryksbestuur wordt verwaarloosd.

Laat geen Dienaar vermoeden, dat hy u kan misleiden, of een uitvoerder zyn van onregtvaardige handelingen, zonder ontdekt te worden. Houd een waakend oog over hen, overval ze schielyk; en maak u deeze of geene gelegenheid ten nutte, om hunne opregtheid te beproeven.

Bemin de Weetenschappen: zy zyn nuttig en vermaaklyk; zy verheffen de Ziel, en boezemen haar liefde in tot Orde; Barbaaren zyn meest tot opstand genegen: beschaafde Natien kunnen aan een dunnen draad geleid worden, maar zy hebben bedwang noodig.

Tragt uwe heerschappyen niet uit te breiden: een Staat, die zyne heerschzugtige Nabuuren niet behoeft te schroomen, is altoos uitgestrekt genoeg; de Veroveringen zyn der onheilen niet waardig, welke een Veroveraar zyn Volk berokkent. Val nimmer vyandlyk aan; doch verweer u zelven dapper, wanneer de eer van het Ryk gesmaad wordt, of uwen Onderdaanen overlast geschiedt.

Vermyd het maaken van schulden; wees naauwkeurig en spoedig in uwe betaalingen; doe geene onderneemingen, om welke uit te voeren, gy het noodige niet daadlyk bezit. De schulden van den Staat zyn de onvermydelyke en heillooze oorzaaken van onderdrukkingen; en zo de Oorlogen dezelve onvermydelyk gemaakt hebben, kan de Vrede zelve den last van den Oorlog niet verligten.

Kleef der trouwe en opregtheid godsdienstig aan; Verraadery moge zomwylen voor een oogenblik voordeelig zyn; doch zy laat eene kankeragtige wonde agter zich. Een Koning, die zyner belof-

ten

ten niet gestand doet, wordt heimelyk van alle de Nabuuren verfoeid, stelt zich zelven aan een klaarblyklyk gevaar bloot, en zal geenen Vriend vinden.

Verander de gesteldheid van uw Koninkryk niet in eenigen opzigte, zelf niet om de schoonschynendste redenen, zonder vooraf alle de overige Rykslieden raad te pleegen. Vraag hunne gevoelens, en overleg. De Wetten verkrygen allengskens vastigheid, en verwerven des Volks eerbied, die op derzelver duurzaamheid is gegrond. Een nieuwe Wet is eene bekentenis, dat de Wetgeever eens gedwaald heeft; en waarom zoude hy niet meer dwaalen?

Gedoog nimmer, dat een Ampt erflyk worde: deeze misslag heeft den ondergang der magtigste Ryken veroorzaakt.

Neem de plegtigheden des Gerigts zorgvuldig in agt; zonder dezelve is alles willekeurig; de inwilliging eener gunste aan den eenen Onderdaan is altyd nadeelig voor een ander.

Koop nimmer een Regter om; langs deezen weg tragt de Vyand van God den Regtvaardigen te verleiden. Verkies nimmer buitengewoone Regters, voor buitengewoone regtszaaken of misdaaden: uw Volk zal den Schuldigen vry spreeken, zo hy door een willekeurigen Regtbank gevonnisd worde.

Laat u door geene bedenkingen overreeden, om de belastingen te verhoogen, of nieuwe te heffen: waar zyn uwe rykdommen, zo uw Volk arm is? Verheug u, indien uwe Onderdaanen iets boven het volstrekt noodzaaklyke bezitten, om zich vermaak en genoegen te bezorgen; zy zyn menschen, en hebben hunne aandoeningen.

Onderhoud de wegen zuiver, gemaklyk en veilig. Bescherm de Kooplieden, zy zyn de Pilaars van den Staat: eer hen, uw Throon ontleent zynen luister van hunnen arbeid.

Handhaaf alle Kunsten. Moedig ze aan, door beloonngen, door Jaargelden, door Eerepryzen. De Uitvinder van een nieuw Werktuig is een Weldoener van uw Koninkryk; hy die u meer schooven op éénen morgen leert verzamelen, is uw Broeder. Waardeer een wel bearbeid stuk lands boven den vermaaklyksten Hof. Alle onderscheiding moet naar het algemeen nut worden afgemeeten.

KARAKTER VAN GUSTAVUS ADOLPHUS DEN III, THANS REGEERENDEN KONING VAN ZWEDEN.

GUSTAVUS ADOLPHUS DE III, Koning van *Zweden*, is thans in het acht en twintigste jaar zyns ouderdoms getreeden, en heeft reeds meer gewigtige bedryven verrigt, dan de helft der Koningen van Europa te zamen. Indien het volgend gedeelte zyns leevens ontwerpen, treffelyke bedryven en gelukkige uitkomsten oplevere, die gelyk staan met die van zyne Jeugd, zal hy een zonderling verschynzel worden onder de Koningen zyner Eeuwe.

In

In zyn dagelyksche leevenswyze is hy beminnelyk en verstandig. Ontbloot van die ydele wenschen, die de Koningen eer na grootheid dan na roem doen streeven, afkeerig van die vertooning en omslag doorgaans aan de Hoven van Onafhanklyke Vorsten zigtbaar, strekt zyne Eerzucht zich eerder uit tot het bezitten der middelen om eene luisterryke vertooning te maaken, dan tot eene luisterryke vertooning zelve. Zyne Onderdaanen treuren, dat deeze middelen zo verre buiten zyn bereik zyn, zynde de onheilen des Koninkryks, veele jaaren agteréén, meer en meer vermenigvuldigd, onder het dwinglandisch en onwettig bestuur eener onhandelbaare Adelregeeringe: zy betreuren het, dat ze geene vermogens bezitten om hunnen Oppervorst te verryken, dewyl zyn vermogen om goed te doen nimmer evenredig is aan zyne neiging tot weldaadigheid. Zyne huislyke genegenheden zwerven nimmer buiten den vereischten kring, en hy wenscht liever uit agtinge dan uit vreeze gehoorzaamd te worden; wanneer de eerste niet meer kragtdaadig is, laat hy nooit na de laatste te verwekken.

De omwenteling, onlangs in zyn Koningryk, met een verbaazenden uitslag, te wege gebragt, zal altoos blyken opleveren van zyne hoedanigheid als een Staatsman. Het kan niet ontkend worden, dat het ontwerp dier gebeurtenisse reeds lang te vooren beraamd, en eenigermaate tot rypheid was gekoomen; doch het oogenblik der uitvoeringe was onverwagt. Het gebeurde toevallig, en niets dan een uitgebreid verstand, eene groote vlugheid van oordeel, onverzaagde Geest, en eene verwonderlyke bedaardheid van Ziel, konde 'er zich zo schielyk, en met zo een voordeeligen uitslag, van bediend hebben. De gelukkige inval, die het begin deezer Onderneeminge bestuurde, kan naauwlyks gelyk geschat worden met de vlugheid, onverzaagdheid en beleid, welke zich vertoonden in dezelve spoedig tot een gelukkigen uitslag te brengen. Zonder list, geweld, bloedvergieten of geld, wordt het Werk, 't welk de gedagten zyner Voorzaaten, eenige Eeuwen, hadt bezig gehouden, door hem in eenige weinige uuren volbragt: zyne Vyanden wierden te ondergebragt, en zyn Vaderland, en hy zelve, van slaaverny verlost.

Het algemeen beloop zyner bestuuringe, zints hy onafhanklyk is geworden, is voor zynen roem zeer voordeelig geweest. Zeer vaardig is hy geweest in het herstellen van de goede Orde in zyn Koninkryk, in het bevestigen der Wetten, en het schikken der burgerlyke Regeeringe: gestadig is zyne aandagt werkzaam geweest, ter bevorderinge van den welvaart zyner Onderdaanen, en daar hy hun geene onmiddelyke hulp konde toebrengen, heeft hy medelyden met hun gehad: nimmer heeft hy nog, in eenigerleien opzigte, die volstrekte magt geoeffend, met welke hy nu, door de algemeene toestemming en goedkeuring zyner Onderdaanen, is bekleed. In één woord, zo hy gelukkig genoeg zy, om zich zelven van die Fransche Ketens te ontslaan, welke hem tegenwoordig noodzaaklyk geboeid houden, zal hy even magtig binnens- als geëerd buitenslands zyn.

WAAR-

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUCTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,

in April 1773.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

	Barometer.			Therm.			Winds Streek.			Weder.
D.	*'s morg.*	*'s midd.*	*'s av.*	*mo.*	*mi.*	*av.*	*'s morg.*	*'s midd.*	*'s av.*	*Gesteldh.*
1	29. 6	29. 6	29. 6	38	40	38	N W	N t O	N t O	Buij. H. S.
2	——	— 5½	— 5¾	38	42	39	——	N W	N W	——
3	— 5½	— 4½	— 4	37	45	44	Z t O	Z t O	Z t O	Betr. Held.
4	— 1½	— 1¾	— 2½	45	49	46	Z W	Z W	Z W	Reg. ——
5	— 0¾	— 1	——	49	50	46	Z	——	——	Betr. Reg.
6	— 4	— 5	— 6½	47	51	47	Z W	——	——	Held. Wol.
7	— 8	— 9½	— 9½	47	52	46	——	N W	N W	Buijig.
8	— 11½	30. 0	30. 1	45	50	47	Z t O	Z	N W	——
9	30. 2	— 2½	— 2	47	59	50	O	O	N O	Helder.
10	— 1½	— 0½	— 0½	50	60	55	Z	Z t O	W	——
11	29. 11	29. 10½	29. 9½	52	54	49	Z W	Z W	Z W	Betr. Held.
12	— 8	— 8½	— 8½	50	55	50	——	W	W	——
13	— 9	— 9½	— 9	48	52	48	W	W t Z	Z W	Buijig.
14	— 8	— 7½	— 6½	47	50	48	Z t O	Z t O	Z	Betr. Held.
15	— 5½	— 5	— 6	44	54	49	Z O	——	Z t O	Buijig.
16	— 6	— 7	— 8	50	53	50	Z t O	——	W	H. Wolk.
17	— 10½	30. 0	30. 0½	51	60	50	W	W t N	N W	——
18	30. 0	29. 11	29. 10	49	59	52	Z t O	Z	Z W	— Reg.
19	29. 10½	——	— 11½	51	55	50	W	W	W	— Wolk.
20	— 11	30. 0½	30. 1	50	57	49	Z W	W t N	W t N	Reg. Held.
21	30. 0½	29. 11½	— 0½	53	64	53	——	Z W	N W	Held. Betr.
22	— 2½	30. 3½	— 4	51	56	48	N W	N W	——	——
23	— 4	— 4	— 4½	48	54	46	——	——	——	—— Buij.
24	— 5	— 5	——	45	50	46	N t W	N t O	N t O	——
25	— 1½	— 1½	— 1½	46	48	44	N	——	N O	Buijig.
26	— 2	— 2½	— 3½	46	53	47	N O	N O	——	Helder.
27	— 4	— 4	——	48	54	47	——	——	——	——
28	— 2	— 1½	— 9	46	52	45	N t W	N t W	N t O	—— Reg.
29	— 1½	— 1	29. 11	46	50	47	N O	N O	N W	Betr. Reg.
30	29. 10	29. 10	— 9	48	53	51	N W	N W	Z W	Buijig.

Hoogste Barometer d. 30. 5 Laagste Barometer d. 29. 0½	middelb. d. 29. 5¼
Hoogste Thermometer gr. 64. Laagste Thermometer gr. 37.	middelb. gr. 50½

WAARNEEMINGEN

OMTRENT DE KOUDE, UIT RUSLAND.

Irkutzk, 20 December 1772. Men had aldaar dien morgen ten 4 uuren waargenoomen, dat het Kwikzilver, zoo in den Barometer als Thermometer, bevrooren was. In de pyp van den Barometer was het Kwikzilver in eene ruimte van 5 lynen van boven naa beneden gebrokkeld. Zyn hoogte was 28 duimen en 7 lynen, Engelsche maat. Omtrent elf uuren, des Voormiddags, was het Kwikzilver weder vloeibaar; ten 1 uur des Namiddags stond de Barometer op 29 duimen, 7 lynen, en ten 9 uuren 's Avonds op 29 duimen.

De Hoogte van den Thermometer, op welken dezelve bevrooren was, bevond men dien morgen, ten 4 uuren, 35 graaden onder het Vriespunt naa de verdeeling van *Reaumur*, gelyk aan 44½ graad volgens *Fahrenheit*, en van de 40 tot de 42 graden was het Kwikzilver in de pyp afgebrooken, zynde volgens *Fahrenheit* van 58 tot 62½ gr.

Omtrent 11 uuren des Voormiddags, toen het Kwikzilver weder vloeibaar wierd, daalde het geheel en al in den Bol, en omtrent 1 uur, des Namiddags, toen de Koude een weinig verminderde, rees het zelve weder in de pyp tot 56 gr. onder het Vriespunt, gelyk aan 94 graaden onder 0 volgens *Fahrenheit*. Vervolgens nam de Koude zeer schielyk af, en ten 4 uuren, Namiddags, stond de Thermometer reeds weder op 24 graaden gelyk aan 22 graaden onder 0 volgens *Fahrenheit*, zynde zulke een strenge Koude nooit aldaar waargenoomen.

Hier by komt een berigt van den Hr. Professor PALLAS uit *Krasnojarsk* van 17 Decemb. 1772, nopens eene aanmerkelyke uitwerking van de strenge Vorst aldaar. Hy had dien dag ½ pond Kwikzilver in eene drooge Porceleine Schaal tegen het Noorden in de open Lugt gezet; naa verloop van omtrent drie quartier uurs vond hy den rand en de oppervlakte reeds vastgevrooren, zynde het binnenste nog vloeibaar; maar naa verloop van een uur, was alles in eene stoffe, veel naar week Tin gelykende, veranderd; dezelve was volkomen buigzaam, en kon ook met den hamer tot dunne plaaten worden geslagen. Als de hamer niet volkomen koud was, smolten 'er, onder het slaan, eenige droppels van de massa af, dezelve liet zig ook gemakkelyk in stukken breeken; maar de afgebrooke stukken kleefden weder aaneen, als zy zig aanraakten; het Kwikzilver was vooraf zorgvuldig van alle wateragtige vogtigheid gezuiverd; by Zonnen ondergang was het nog bevrooren.

Volgens bovengemelde Waarneemingen heeft men de Koude ongemeen fel bevonden; dog dezelve kan nog niet haalen by de strenge Koude die men in den jaare 1735, den 5 January, te *Jenisea* waargenoomen heeft; zynde volgens de Schaal van *de l'Isle* geweest 281 graden, gelyk aan $69\frac{3}{18}$ gr. volgens *Reaumur*, en $125\frac{1}{7}$ graden onder 0 volgens *Fahrenheit*.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

VERHANDELING OVER DE VOORNAAMSTE OF HOOFDLEERSTELLINGEN DES CHRISTLYKEN GODSDIENSTS. *Door den Hoogeerwaardigen* GUILIELMUS CRICHTON. *Hoogleeraar te Frankfort aan den Oder.*

Aan de Heeren Schryveren der Hedendaagsche Vaderlandsche Letteroefeningen.

MYN HEEREN!

„ ONlangs een klein, doch keurlyk, Werkje van G. CRICHTON, *de Fide Humana*, in den voorleden Jaare uitgegeeven, leezende, vond ik daar agter geplaatst eene Verhandeling van dien Heer *de Præcipuis capitibus Christianæ Doctrinæ*, welke my der Vertaalinge, en eene plaats in uw geagt Maandwerkje waardig dagt. In hoope van het daar geplaatst te zullen vinden, teken ik my,

MYN HEEREN!

UL. Begunstiger,

L. S.

* * * * * * *

Schoon zeer veele geleerde Mannen, over de *Hoofdleerstellingen van den Christlyken Godsdienst*, geschreeven hebben, schynen de meesten, nogthans, niet zo zeer de zaak der Waarheid, als wel die van de Party, tot welke zy behooren, voor te staan en te handhaaven; het zal, derhalven, niet geheel nutloos zyn, dat iemand, die vrylyk durft betuigen het gezag der Menschen, van menschlyke wetten en Partyschappen, in den Godsdienst, te versmaaden, die de gezonde Rede, en de Heilige Schriftuur, te recht begreepen, tot Leidsvrouwen neemt, over dit Onderwerp de pen opvatte.

Dan, voor dat ik tot de zaak kome, moet ik een weinig zeggen, over den waaren aart van den Godsdienst, waar uit men te ligter zal begrypen, hoedanig de Leerstukken moeten wee-

weezen, welken men gewoon is *Grondleerſtukken* te noemen.

Ten opzigte van den waaren Godsdienst, merk ik, in de eerſte plaats, door de kragtigſte redenen daar toe gedrongen, aan, dat dezelve zich zo verre uitſtrekt als mogelyk is, en, met de daad, *algemeen* mag heeten. Dezelve is voor 't geheele Menschdom, voor alle Tyden, en alle Plaatzen geſchikt. Deeze voegt aan den Bewoonders van alle Werelddeelen, hoe wyd van een geleegen, hoe verſchillende in aart, inborst en bekwaamheden; Oud en Jong, Ryk en Arm, Overheid en Onderdaan, met één woord, elk Mensch behoort den waaren Godsdienst toe. Want daar GOD alle Menſchen bemint, en hun met dit oogmerk geſchaapen, en op deeze Aarde geplaatst heeft, op dat zy ten eenigen tyde, door de heilzaame weldaad des Godsdiensts, de eeuwigduurende Gelukzaligheid deelagtig worden, zo moeten de voornaamſte gedeelten van denzelven, de Hoofdſtellingen, waar uit de overige even als de beekjes uit eene bron voortkomen, noodwendig zodanig weezen, dat ze aan alle Menſchen kunnen worden overgeleverd. „ Uwe Waarheid, HEERE, zegt AUGUSTINUS, is de myne „ niet, maar behoort tot allen, die gy openlyk tot derzelver „ gemeenſchap roept, en gy vermaant ons met ſchriklyke be„ dreigingen, uwe Waarheid anderen niet te onthouden, op „ dat wy 'er niet van beroofd worden. Want wie dat geen, „ 't welk gy aan allen om te genieten voorſtelt, zich toeëi„ gent, en voor zich wil houden, 't geen allen toekomt, „ wordt van het algemeene tot het zyne, dat is van de waar„ heid tot de leugen, gedreeven (*)". —— Indien gy wilt ſtellen, dat de Godsdienst niet tot alle Menſchen, in alle tyden behoort; maar enkel voor eenigen geſchikt is, zult gy niet alleen de bondigſte redenen tegenſpreeken; maar tevens beweeren, dat de Heilige Schriften niet eenigzins, maar in de zaak zelve, van zich zelve verſchillen, en dat lynrecht ſtrydige zaaken te gelyk waar kunnen weezen. —— Zeker zal men hier den *Joodſchen Godsdienst* in 't midden brengen; dan men bedenke, dat de voornaamſte deelen van denzelven zodanig waren, als aan alle Menſchen konden geleeraard worden. Dat 'er één GOD beſtondt, die alleen de Veroorzaaker en Onderhouder was aller dingen, dat deeze, ten eenigen tyde, eenen Verlosſer des Menschlyken Geſlachts zou zenden, wiens toekomst de Propheeten, met buitengewoone gaven van den Hemel beſchonken, voorzegt hebben, welker eerſte en voornaamſte, MOSES, wetten gegeeven heeft, geſchikt naar den ſtaat

(*) *Confesſ.* L. II. Cap. 25.

ftaat des Volks, den tyd dien zy beleefden, de landen door hun bewoond, en de Godlyke beloften hun gefchonken, wie kon dit niet begrypen? De Godsdienst-plegtigheden en gebruiken, daar by gevoegd, waren aan denzelven geenzins zo eigen, of zy konden daar van worden afgefcheiden. Dat de Offeranden, Feestdagen, en alle die Plegtigheden den Godsdienst niet uitmaaken, welke den ALLERHOOGSTEN behaagt, betuigt hy zelve menigwerf op het plegtigst. De *Pfalmist* voert Hem dus fpreekende in: „ Hoort myn Volk, en ik zal „ fpreeken, *Israël*, en ik zal onder u betuigen. Ik GOD ben „ uw GOD: om uwe Offeranden zal ik u niet ftraffen: want „ uwe Brandofferen zyn fteeds voor my: ik zal uit uw huis „ geen Varre neemen, noch Bokken uit uwe kooijen: want „ al het gedierte des wouds is myne; de beesten op duizend „ bergen. Ik ken al het Gevogelte der bergen: en het wild „ des velds is by my, zo my hongerde ik zou het u niet zeg- „ gen: want myne is de wereld en haare volheid". — By den Propheet JESAIA luidt de taal van GOD: „ Waar toe zal „ my zyn de veelheid uwer Slagtofferen, ik ben zat der Brand- „ offeren, der Rammen, en des fmeers der vette beesten.... „ Brengt my niet meer vergeeffchen Offer, het reukwerk is „ my een gruwel... Uwe nieuwe maanden, en uwe gezette „ hoogtyden haat myne Ziel... Wascht u, heiligt u, doet de „ boosheid uwer handelingen van voor myne oogen weg, „ leert goed doen".... De Godsdienst is, derhalven, niet geleegen in het uitwendige, veel min in zaaken, die met het welzyn der Menschlyke Maatfchappye weinig of geene gemeenfchap hebben: maar in de gefteltenis des harten naar den *wil van* GOD gefchikt, en vroomheid des wandels.

Uit deeze klaare waarheden begrypt elk, dat de Waare Godsdienst *niet enkel befpiegelend is*, of gelyk ftaat met die Konften, welke vermaaks-of eershalven geleerd worden; maar tot een Beftuurder ftrekke van de overleggingen des harten, van de driften des gemoeds, en gelaatenheid, in voor-en tegenfpoed, te wege brengt. Stondt het anders met de zaak gefchaapen, wat zou ons kunnen beweegen, om den Godsdienst te eerbieden? Gelyk iemand een eerlyk Man kan weezen, fchoon hy niets van de Wiskunde weete, zo zou hy het dan ook kunnen zyn zonder den Godsdienst. Ja zelf zou de Godsdienst den lof niet verdienen, welke der Wiskunde toekomt, dewyl de laatfte aan de befchaafde letteren, aan 't gemeene leeven, aan Burger- en Krygszaaken, groote voordeelen toebrengt, indien dezelve alleen den Mensch gegeeven was om te befpiegelen, en tot een tydverdryf.

Desgelyks kan de waare Godsdienst, onzes oordeels, *aan geene verandering onderheevig weezen.* Zo lang het Menschdom bestaat, blyft de Godsdienst van dezelfde natuur, van dezelfde kragt, en de Hoofd-Leerstellingen zullen altoos dezelfde zyn. Dit volgt onmiddelyk uit het geen wy gezegd hebben, van de uitgestrektheid des Godsdiensts, als mede daar uit, dat GOD anderzins wonderen op wonderen zou hebben moeten doen, of de Menschen laaten twyfelen, wanneer de oude Godsdienst afgeschaft, en de nieuwe bevolen is. De Godsdienst kan, over zulks, in zaaken, welke alleen uit de Heilige Bladeren ontleend worden, niet toeneemen of veranderd worden, of GOD moet openlyk betuigd hebben, dat hy deeze verandering goedkeurde.

Wat wy van den *Waaren Godsdienst* beweerden, behoort alles tot den *Christlyken Godsdienst.* De Insteller van denzelven gebiedt zynen Jongeren alle Volken te gaan onderwyzen; en PAULUS verklaart, „ de Zaligmaakende Genade van GOD „ is alle menschen verscheenen, en onderwyst ons dat wy, „ alle godloosheid en wereldsche begeerlykheden verzaakende, maatig, regtvaardig en godzalig zullen leeven in deeze „ tegenwoordige wereld”. Wie kan deeze pligten niet volbrengen? Die het Geloof bewaart, en de Liefde betragt, is een *Christen.* Dit nu kan een ieder bewaaren, deeze elk betragten, die een Mensch, die een redelyk Schepzel is, waar hy ook gebooren, en welke voor 't overige zyne omstandigheden mogen weezen. De Ziel, de kragt van den Godsdienst, die ons den rechten weg des leevens aanwyst, en in druk troost verleent, is geleegen in het bestuur der overleggingen en der bedryven; „ Gelyk het lichaam zonder den Geest dood is, zo „ is, naar het woord van JACOBUS, het Geloof zonder de „ werken dood”; van welke de Apostel PAULUS geenzins afwykt als hy stelt: „ dat de Mensch zonder de werken al„ leen door 't Geloof geregtvaardigd wordt”; want hy maant de Geloovigen te *Rome* en te *Galate*, aan welken hy dit schryft, op het kragtigste aan tot het betragten van alle de pligten des waaren Godsdiensts. Ook verklaart onze Godlyke Meester zelve wel nadruklyk; „ niet een iegelyk die tot my „ zegt Heere, Heere, zal ingaan in het Koningryk der He„ melen, maar die doet den wil van mynen Vader, die in de „ Hemelen is”. —— Willen wy verder het onderwys der Schriftuure volgen, dan zullen wy moeten vastellen, dat ook de *Christlyke Godsdienst* aan geene verandering onderhevig is. „ Al ware het ook, schryft PAULUS aan de *Galatiers*, dat „ een Engel uit den Hemel u een *ander Euangelie* verkon-

„ dig-

„ digde, buiten 't geen wy u verkondigd hebben, die zy ver-
„ vloekt; gelyk wy te vooren gezegd hebben, zo zeg ik ook
„ nu wederom, indien u iemand een ander *Euangelie* verkon-
„ digt, buiten 't geen gy ontvangen hebt, die zy vervloekt".
Indien de Godsdienst moest veranderd, of met nieuwe vonden vermeerderd worden; dan ware het noodig, of nieuwe Leerſtellingen te ontdekken, of dat het menschlyk gezag het Godlyke evenaarde: twee ongerymdheden; de eene ſtaande te houden is het werk van eenen dwaazen; het ander te verdeedigen, dat van eenen onbedagten. Men zal zeggen, onder het Oude Verbond, waren het geene *Grondleerſtukken*, dat nu Grondleerſtukken zyn. Maar toen hadt de *Christlyke Godsdienst*, van welke wy thans ſpreeken, geen plaats.

Deeze weinige aanmerkingen, over de natuur van den Godsdienst, oordeelde ik noodig voor af te laaten gaan, ten einde daar uit de kenmerken der *Grondleerſtellingen* te beter zouden kunnen verſtaan worden. Zy zullen immers geene andere zyn dan de natuur van den Godsdienst duldt, wat daar mede ſtrydt en niet kan zamen gaan, hebbe men zeker niet onder het getal der *Grondleerſtellingen* te tellen.

Gelyk de gebouwen op hunne grondſlagen rusten, en daar door onderſteund worden: zo zyn 'er ook, in wel geſchikte Zamenſtellen, eenige beginzels, die als tot grondſlagen dienen, waar op het overige rust. De Stelling, door de Wysgeeren *het Beginzel der tegenzeggelykheid* geheeten, is de grondſlag van alle menschlyke kennis; deeze weggenomen zynde, blyft 'er niets zekers over, en wy zyn buiten ſtaat, leugen en waarheid, licht en duisternis, wit en zwart van elkander te onderkennen. — Het *Beſtaan van* GOD is de grondſlag van den *Natuurlyken Godsdienst*, wordt deeze omvergeworpen, dan is alle Godgeleerdheid een harsſenſchim, een droom. Dusdanige beginzels moet de *Christlyke Godsdienst* mede hebben, op welke de andere ſteunen, en volgens welke men alle de Leerſtellingen, die de Leeraars goed vinden voor te draagen, moet waardeeren. Van deezen aart keuren wy alle Leerſtellingen, welke van niemand, die een *Christen* wil zyn, kunnen ontkend worden, en tot den *Christlyken Godsdienst* onaſſcheidelyk behooren: maar die, uit welker ontkenning het loochenen der *Grondleerſtukken*, met regt wordt, afgeleid, willen wy niet onder de *Grondleerſtellingen* rekenen: om dat weinig menſchen die ſchranderheid dat doorzigt bezitten, dat zy zien wat uit eenig gevoelen kan worden afgeleid. Men heeft 'er gevonden die leeraarden, dat alles uit GOD voortvloeide, ſchoon zy de godlooze dwaaling van SPINOSA, daar in opgeſlooten,

wel heftig tegenstonden. Wil iemand deeze van de andere afzonderen, zo moeten ze tot een tweeden rang gebragt worden, daar de andere tot den eersten behooren: maar wy zullen alleen spreeken van de laatstgemelde, die alleen te regt den naam van *Grondleerstellingen* draagen. Men heeft veel getwist om te beweeren, dat alles wat geen Vraagstuk was 't geen men voor en tegen kon staande houden (*Problema*), tot de *Grondleerstellingen* behoorde: doch 'er zyn niet weinig zaaken, die tot geen van beiden behooren, by voorbeeld, dat JESUS, een Kind zynde, met JOSEPH na Egypte vlugtte, is geen *Vraagstuk*, noch ook een *Grondwaarheid*. Verkeerd handelen zy, derhalven, die zo zeer elk tot twyffeling zoeken te vervoeren, dat een ieder het onderscheid tusschen *Vraagstukken* en *Grondleerstellingen* grootlyks verzuimt, Ach elendige Menschen! zy twisten over het weezen van den Godsdienst, en hun twist zelve zondigt daar tegen.

Den aart dier Leerstellingen, welke in 't algemeen *Grondwaarheden* genoemd worden, van naby en aandagtig bezien zynde, begrypen wy dat dezelve *zeer zamengesteld* kunnen weezen, dat is, van zodanig eene natuure, dat zy veele andere in zich bevatten. Hier van ontmoeten wy een allerdoorslaandst blyk, in het zeggen van JESUS, „ dit is het eeuwige „ leeven dat zy u kennen den éénen waaren GOD en JESUS „ CHRISTUS, dien gy gezonden hebt." De Zaligmaaker spreekt van de *Kennis* alleen, maar van eene *betragtende Kennis*, het *Geloof*: hy maakt enkel gewag van zyne *Zending*, doch sluit zyn *Dood* en *Opstanding*, de kragtige en voldingende bewyzen zyner Godlyke Zendinge, niet buiten. Niemand kan het *Geloof* hebben, of hy moet den waaren GOD, en den ZOON van hem gezonden, kennen; en niemand, die den *Dood* en *Opstanding* van JEZUS ontkent, zal hem voor een Afgezant des ALLERHOOGSTEN houden. „ Indien CHRISTUS niet „ is opgewekt, is uw Geloof ydel" zegt Apostel PAULUS. De *Opstanding* van CHRISTUS is derhalven een *Grondleerstuk*, wie gelooft dat deeze waarlyk geschied is, die gelooft ook dat JESUS gestorven, de Zoon van GOD en onze Zaligmaaker is. „ Ik heb, verklaart de evengemelde Apostel, ik heb niets „ voorgenomen onder u te weeten, dan JESUS CHRISTUS en „ dien gekruist." Die groote Leeraar was dus van oordeel, dat in den GEKRUISTEN CHRISTUS al het overige opgeslooten was en begreepen, en, over zulks, dat een Mensch, die over den dood des Verlossers regtmaatig gevoelt, niet mis hebbe in het hoofdzaaklyke des Geloofs.

Dat 'er *Grondleerstellingen* zyn, wyst de natuur van den Gods-

dienst

dienst uit, en de Heilige Schryvers verklaaren dit openlyk. Wie is dwaas genoeg om te stellen, dat men even noodig moet weeten, hoeveel Zoonen de Aardsvader JACOB gehadt en welke namen de *Apostels* gevoerd hebben, of welk een dood de Verraader JUDAS gestorven is, als die dingen, welke GOD te onzer behoudenisse gedaan heeft? PAULUS zegt, „ ik heb „ u met melk gevoed, en geen vaste spyze." Alle *Christenen* behoeven in alles niet onderweezen te worden: eenige dingen moeten zy allen weeten, andere zyn wel nuttig, maar niet volstrekt noodzaaklyk. „ Ik heb, zegt daarom die „ zelfde Kruisgezant, naar de genade GODS, die my ge„ geeven is, als een wys Bouwmeester het fundament ge„ legd, een ander bouwt daar op: maar een iegelyk zie „ toe hoe hy daar op bouwt: want niemand kan een an„ der fundament leggen, dan 't geen gelegd is, 't welk is „ JESUS CHRISTUS," — De grondslag is, derhalven, iets anders dan 't geen 'er op gebouwd wordt; en, vervolgt de Apostel, „ zo iemands werk blyft, dat hy daar op gebouwd „ heeft, die zal loon ontvangen: zo iemands werk zal ver„ brand worden, die zal schade lyden; maar zelve zal hy „ behouden worden, doch alzo als door vuur."

Maar ik geloof dat niemand ontkenne of eenige Leerstellingen van den *Christlyken Godsdienst* zyn gewigtiger en aangelegener dan andere: wy moeten nu onderzoeken, waar uit wy kunnen weeten, of eenige Leerstelling een *Grondleerstuk* zy, dan niet? Het oplossen van dit vraagstuk moet het voornaamste van onze tegenwoordige Verhandeling uitmaaken. — Wy spreeken hier alleen van die *Leerstukken*, welke den naam van *Stellige* draagen. De grondslagen van den *Natuurlyken Godsdienst* zyn ook de grondslagen van den *Christelyken*: hier over te handelen, behoort tot de Wysbegeerte. — De *Stellige Leerstukken* zyn op Godlyk of Menschlyk Geloof gebouwd: de laatste maaken het *Geloof* der *Aanhangen*, de eerste dat der *Waare Kerke* uit. De *Grondleerstukken*, welker natuur wy zullen onderzoeken, zyn geene begrippen van Menschelyke Leering, noch van de Wysgeeren. Nog willen wy hier vooraf aanmerken, ten aanziene van de Kenmerken, die wy in 't midden zullen brengen, dat geene Leerstukken, in welke het een of ander Kenmerk gevonden wordt, maar die alleen, in welke zy alle voorkomen *Grondleerstukken* zyn.

Het eerste Kenmerk, om een *Grondleerstuk* van andere Stellingen te onderscheiden, bestaat hier in; *dat het zelve, in de Heilige Bladeren, duidelyk en klaar wordt voorgedragen.*

Want, behalven deeze Schriften, kennen wy geen regelmaat des Geloofs, of neemen eenige andere aan: uit die Schriften alleen moeten wy alle *Grondstellingen* opmaaken. Naardemaal nu de *Christelyke Godsdienst* voor alle Menschen geschikt is, moet dezelve aan allen, hoe zeer zy ook anderzins verschillen, voegen, en van hun, welke begrippen zy voor 't overige van hunne Ouderen ontvangen of van elders ontleend hebben, omtrent andere stukken, kunnen verstaan worden: en daarom de *Grondleerstellingen* van de Heilige Schryvers zo duidelyk te boek gesteld zyn, dat de ongeletterdste Mensch in staat is dezelve te begrypen. Dat nu JESUS gestorven, opgestaan en ten hemel gevaaren is, kan een Kind, van alle geleerdheid ontbloot, indien het kan leezen en niet geheel van verstand verstooken zy, uit de Gewyde Bladeren ligtlyk opmaaken. —— My dunkt het is geenzins raadzaam het voetspoor der zodanigen te volgen, die willen, dat waare en rechtmaatig getrokkene *Gevolgen*, *Grondleerstellingen* in zich kunnen behelzen. Want ieder een is zo schrander niet, dat hy over de kragt of bondigheid der bewyzen en gevolgen kan oordeelen: inzonderheid dan niet, wanneer een der Stellingen, uit welker vergelyking iets wordt opgemaakt, eenigzins naar Wysbegeerte smaake. Maer indien zy beiden duidelyk in de Heilige Schriften voorkomen, zal het Leerstuk, daar uit aangedrongen, wanneer het alle de overige kenmerken, tot de *Grondleerstellingen* behoorende, draage, in dien ondergeschikten rang, van welken wy gesprooken hebben, moeten gesteld worden. ROMANUS TELLERUS drukt dit zeer wel uit. „Niettemin mogen wy veilig besluiten, dat het geen
„ niet duidelyk, 't geen niet op verscheide plaatzen in de Schrif-
„ tuure — geleezen wordt, niet tot de *Grondleerstellingen*
„ des Zaligmaakenden Geloofs behoore. Gaarne staan wy
„ toe, dat alles wat in eenig Geschilstuk, by wettigen ge-
„ volge, uit de Heilige Bladeren wordt afgeleid, een uit-
„ maakend bewys oplevert omtrent het betwiste stuk ——
„ maar dit gevolg hebbe men den van ons verschillenden niet
„ te verwyten —— indien hy zelve het *gevolg* niet kan zien,
„ noch hebbe men hem op te dringen, dat hy noodwendig
„ dit gevolg leere toestemmen (*)."

Alle

(*) In een Brief aan J. G. PFEIFFERUS, *de eo quod injustum est circa determinanda problemata Theologica*. J. A. TURRETTIN spreekt omtrent dit stuk zich zelven tegen. *Disp. de Articulis Fundamentalibus* p: 43. Aan deezen misslag maakte zich PICTET ook schuldig *Theol. Christ.* T. I. L. I. Cap. XXXII.

Alle Leerstukken, derhalven, die niet met ronde woorden in den Bybel voorkomen, schoon dezelve niet alleen van zeer geleerde en braave Mannen voorgestaan, maar ook voor gansch zekere waarheden moeten gehouden worden, zyn geene *Grondleerstukken*. Wegens de Opstanding, en den Staat der Zielen naa den dood, vindt men in de Heilige Schriften veele dingen niet vermeld, welke nieuwsgierige Menschen willen weeten: gelyk mede, om wyze reden, alles wat de wyze en oorzaak van 's menschen behoudenis betreft, niet uitdruklyk in de Heilige Bladeren vermeld wordt: wat, over zulks, de menschen uit hun eigen brein daar by verzonnen, of, gelyk het gaat, gegist, en, door de taal der Heilige Mannen naar hunne begrippen te buigen, uit de Schriftuur opgemaakt hebben, zyn geene *Grondleerstukken*. „Hy bedriegt zich, zegt MELANCHTHON, die het *Christendom* ergens anders dan in de „regelmaatige Boeken der Schriftuure wil zoeken." (*) PAULUS betuigt, „dat het Euangelie, door hem overgeleverd, „niet menschlyk was: want ik heb het niet van eenen Mensche geleerd of ontvangen, maar van JESUS CHRISTUS." Deeze Opperste Leeraar stelt ons eene aanmerkelyke les voor als hy zegt. „Te vergeefsch eeren zy my, leerende leeringen die geboden van Menschen zyn."

Ten tweeden, is een Grondleerstelling *niet gelegen in Woorden en Spreekwyzen*. Zyn ze van Menschen uitgevonden, door menschelyk gezag en wetten tegen anderen vastgesteld, zo zyn wy niet meer gehouden dezelve goed te keuren en te verdeedigen, dan om louter Menschlyke Leerstellingen, door onzen éénigen Meester of de Apostelen niet geleeraard, staande te houden. Nog veel minder moeten wy die *benaamingen* en *woorden* als noodwendig aanneemen, welken de meesten uitspreeken zonder daar aan eenigen zin te hegten, en over welker betekenis de Geleerden tot deezen dag toe twisten. Het zou een onverschoonelyk misdryf weezen, indien iemand, door menschen vrees, of zugt om menschen te behaagen, vervoerd, voor waarheid wilde staande houden 't welk zyn beschuldigend hart hem zegt, dat twyfelagtig of onwaar is. — Ook behooren alle *Spreekwyzen* door de Gewyde Schryvers gebezigd niet tot het weezen der *Grondleerstukken*. De aangelegenste Leerstellingen worden zomtyds uitgedrukt met oneigenlyke spreekwyzen, welker eigenlyken zin men moet opspeuren: maar die *Spreekwyzen*, van oude gewoonten ontleend, en naar de begrippen dier eeuwe geschikt, zyn aan te

(*) *Loc. Comm.* MDXXI. p. 2.

te merken als een *Kleed*, om 't welke te behouden hy zich niets bekommert, dien 't alleen om 't *Lichaam* te doen is. Gereed ondertusschen kan men opmaaken wat de eigenlyke en eerste betekenis eens Woords zy: dewyl geene *Grondwaarheid* ergens met verbloemde spreekwyzen wordt voorgesteld, of men vindt dezelve elders met eigenlyke bewoordingen omschreeven. Dit stemmen LUTHER en CALVYN en beide de BERGIUSSEN, eertyds lichten van onze Hooge Schoole, toe. JOANNES BERGIUS zegt, „By aldien de *Sociniaanen* en *Ariaanen*, „ in de woorden der Schriftuure, dezelve onveranderd en „ onverminkt gelaaten hebbende, zonder twist te verwekken bleeven berusten, en 'er niets van hunne verklaaringen en gevolgtrekkingen, die buiten de Geloofsartikelen om en 'er tegen aan loopen, byvoegden, zou het „ onbehoorlyk weezen een nadeelig vonnis over hun te vellen, schoon zy onze uitleggingen of spreekwyzen van „ menschlyk opstel niet wilden gebruiken (*)." Hemel! welk een geschreeuw zou men opheffen, wannneer iemand onzer dus sprake! CONRADUS laat het aan de Schoolsche Leeraaren, en de Godgeleerde Bovennatuurkundigen, over, uit te vorschen, hoedanig in GOD de soort en wyze van Eenheid zy (†).

Om de boven bygebragte redenen moeten van het getal der *Grondleerstellingen* uitgemonsterd worden alle Stellingen, *die niet zo gereed te verstaan zyn, dat elk ze kan vatten.* Tot deeze behooren ongetwyfeld zodanige Stellingen, welke dan eerst begreepen worden, wanneer eene ontvouwing van veele plegtigheden en van oude wetten voorafgegaan is: en boven al die, welker waarheid niet blykt dan uit eene lang aaneengeschakelde redenkaveling; om kort te gaan alle die geleerdheid eischen, en uit de bronnen van menschlyke wysheid geput zyn. —— Van deezen aart is niet alleen het gansche Leerstuk van de Kerk, maar ook veel in de Leer van de *Sacramenten*, en 't geen doorgaans voorgesteld wordt, aangaande de behoudenis en verlossing der Zondaaren. Ik ben niet van gevoelen dat men deeze stukken geheel moet laaten vaaren: maar wenschte wel dat men afliete de noodzaaklykheid daar van aan te dringen, en die den Kinderen, de jonge Dogters, en Menschen van alle kunde der letteren ontbloot, over

(*) J. BERGIUS, *in regula Apostolica de formandis in religione judiciis.*

(†) CONRADUS, *in praxi Catholica.*

over te leveren. Verbeeld u dat eene menigte van Jongelingen, die, behalven de boersche gesprekken van Koeyen, Paarden, Schattingen, en oudwyfsche vertellingen niets gehoord, of, ten hoogsten genomen, geleerd hebben eenige gebeden van buiten op te zeggen, die naauwlyks leezen en hunne naamen schryven kunnen, en dus geene kundigheden bezitten dan van zaaken in hunne stallen en op het land in de nabuurschap voorgevallen, gezonden wordt tot een Leeraar, en die Onderwyzer, hoe geleerd ook, en tevens duidelyk, in zyne lessen hun spreekt van het Verbond met GOD, van de Priesters en de Offerhanden, van de kragt der Bondzegelen, en dergelyke, zy zullen over alles verbaasd staan, en, naa herhaalde onderwyzingen, eenige woorden, maar de zaak niet vatten, en aan die woorden of geenen, of eenen zeer vreemden zin hegten. — Zo behoort de Godsdienst te zyn, dat dezelve ook konne overgeleverd en geleerd worden aan den onkundigsten Mensch, als voor welken de Hemel mede open staat.

Geen twyfel, derhalven, valt 'er aan, of men plaatst de Leerstellingen, *die niet begreepen kunnen worden, zo niet de leeringen der oude of hedendaagsche Wysgeeren vooraf verstaan zyn*, roekeloos op de lyst der noodzaaklyke *Grondleerstukken*. Niemand, dan die ervaaren is in de Wysbegeerte, vat dezelve; doch de Godsdienst is niet alleen noodig voor de Wysgeeren, maar voor geheel het Menschdom. De onkundigen zyn, wanneer zy van zaaken, welker kragt zy niet kennen, spreeken, gelyk aan speeltuigen, die schoon klinken, maar zelf niet hooren, welke klanken zy geeven. Gelyk het zomtyds in de Kerken gebeurt dat het gemeene volk met eene heldere stemme roept *Kyrieleison*, *Halleluiah*, en dergelyke, schoon het de kragt en betekenis dier woorden niet weete, zo snappen veele Mannen dingen naa, welke zy kinders zynde geleerd hebben, en zyn onkundig van 't geen zy zeggen. — Alle zaaken nu, die alleen van Geleerden kunnen verstaan worden, behooren niet tot de *Grondstukken* des algemeenen Geloofs. Wat bid ik u, zullen Landlieden en Handwerkers, ja lieden die aan de Hoven verkeeren, en Vrouwen, die zeer wel opgevoed zyn, denken, als zy ons hooren redentwisten, *over de goedheid der daaden materialiter en formaliter begreepen*; *over het stuk in abstracto en concreto beschouwd*; *over de zondigende hoedanigheid*; *over de weezenlyke hoedanigheid door weezenlyke daaden, weezenlyk voortgebragt en dergelyke?* 't Is geleerdlyk gesprooken, ik ontken het niet: maar juist daarom moeten deeze dingen niet tot de *Grondleerstellingen* gebragt

bragt worden. Wat de Apostels *Paulus*, *Petrus*, *Joannes* en *Jacobus* niet geweeten hebben, kunnen wy ook, zonder schade aan ons Geloof te lyden, missen. — Wilt gy ten deezen opzigte het oordeel van voornaame Mannen hooren, luistert wat een der geleerdste Godgeleerden en een der voornaamste Wysgeeren zegt. „ Overzulks, dus laat MELANCHTHON zich „ hooren, is 'er geen rede waarom wy veel stellen in die „ hooge bespiegelingen van GOD, van de Eenheid, de Drie- „ eenheid GODS, van de verborgenheid der Scheppinge en „ de wyze der Vleeschwordinge. Ik bid u wat zyn, in „ zo veele Eeuwen, de Schoolsche Godgeleerden gevorderd, „ terwyl zy zich hier mede alleen bezig hielden; zyn ze niet, „ gelyk eener zegt, in hunne overleggingen verydeld ge- „ worden, terwyl zy hunnen ganschen leeftyd slyten in over „ niets beduidende woorden te beuzelen: en nog zou men „ hunne dwaasheid kunnen verschoonen, ware het niet dat „ zy ondertusschen door die dwaaze geschillen de weldaaden, „ door CHRISTUS ons toegebragt, verduisterd hadden (*). LEIBNITZ verklaart „ de Menschen gebruiken veelal, door „ eenige noodzaaklykheid, bovennatuurkundige bewoordin- „ gen, en gelooven ongemeene fraaiheden te verstaan, als zy „ ze geleerd hebben uit te spreeken; doch het is duidelyk „ dat het gemeen geen begrip heeft van de waare kragt der „ algemeene uitdrukkingen (†).

Wyders wordt het gezag van een *Grondleerstuk* volkomen, *als de Heilige Schryvers 't zelve noodzaaklyk noemen, en 'er de belofte van eeuwige Zaligheid aan hegten* (§). Hy is ongetwyfeld een *Christen*, die in den Bybel en in den Hemel daar voor erkend wordt. Dat JESUS de grondslag des Geloofs (1 *Cor.* III: 11.), dat hy van GOD gezonden, (*Joan.* XVII: 8.), dat hy in 't Vleesch gekomen (1 *Joan.* IV: 2, 3), dat hy uit den Dooden opgewekt, (*Rom.* X: 9.), dat hy de CHRISTUS (1 *Joan.* II: 22, 23.) en het Geloof in Deugd werkzaam is, (*Joan.* III: 36.) gelooft een ieder die een *Christen* wil bee-

(*) MELANCHTHON, als boven.

(†) *In Acta Lipsien.* MDCLXXXIV. *Mens Mart.* p. 120.

(§) TELLERUS zegt, in den boven aangehaalden Brief. „ Alle Leer- „ stellingen, die niet duidelyk in de Schriftuure voorgesteld, en als „ noodzaaklyk aangepreezen zyn, of van welker Geloof de eeuwige „ Zaligheid niet afhangt, alle zodanige Leerstellingen worden van „ geenen anderen, dan van bygeloovige Godgeleerden onder de „ Grondleerstellingen geteld."

heeten. Deeze stukken worden als noodzaaklyk aanbevoolen, en hebben de Beloften des Eeuwigen Leevens, en den geenen, die ze niet gelooven, wordt de straffe gedreigd. Maar Leerstellingen, die alle de overige kenmerken niet hebben, welker noodzaaklykheid niet is aangedrongen of door de belofte van Zaligheid bekragtigd, zyn geene *Grondleerstellingen.* —— Hier geldt alleen het Oordeel, de uitspraak van GOD. *Indien gy die Zaligheid der Christenen*, want van andere stukken spreek ik thans niet, laat afhangen van gevoelens naar uw eigen goeddunken, als daar toe noodig, bepaald, volgt gy de voetstappen van den *Roomschen Paus* en maakt u gelyk aan dat monster, om uit wiens schriklyke en bloedige kaaken zich en hunne nakoomelingen te redden, onze Godvrugtige Voorvaders, goed, eer en leeven opofferden. Wat ydele en te over nieuwsgierige verstanden voorstellen omtrent zaaken, welke GOD niet duidelyk heeft gelieven te ontdekken, kan, zonder nadeel des Geloofs, van ons gemist worden. De eerste *Christenen* onthielden zich van alle duistere Geschilstukken. Wilde iemand zich onder hun begeeven, hy werdt op de belydenis, *dat hy geloofde in den Zoon* GODS, in de Gemeenschap aangenomen: en deeze eenvoudige belydenis hieldt, zo veel wy zien kunnen, niets meer in, dan dat de Aankomeling geloofde, dat JESUS die geen was, voor wien hy zelve zich hadt uitgegeeven.

Vermids de *Christelyke Godsdienst* gansch en al geschikt is om der Menschen harten te verbeteren, in de Liefde tot GOD en de Deugd ontvonken, en den zoetsten troost te verschaffen, moet een *Hoofdleerstuk strekken om de Deugdsbetragting onder de menschen te bevorderen.* Een huis te bouwen op eenen zandgrond is het werk eens onvoorzigtigen Mans. Of denkt gy dat van dood en verdorven zaad ooit een ryken oogst zal gemaayd worden? Derhalven moeten alle Leerstellingen, die, of geen, of zeer weinig kragt hebben om de gemoederen der Menschen te bestuuren en te verbeteren, van het getal der *Grondleerstukken* worden uitgemonsterd. Legt elk Daglooner zich toe om een Wysgeer of een Oordeelkundige te worden, leert hy Taalen, Geschied- en Tydrekenkunde, maakt hy dien voorraad van Geleerdheid te krygen, waar mede die beroemde uitvinders van zonderlinge gevoelens vercierd waren? Welk eene verwondering zou de *Chineezen* bevangen, indien ze by geval onze Godgeleerden bezig vonden met hunne scherpzinnige en netelige Geschilstukken over de Godlyke Besluiten? Veele duizenden van Menschen hebben niet willen of kunnen onderzoeken, of 'er eene Middel-

wee-

weetenschap in GOD zy? op welk eene wyze GOD Alom tegenwoordig is? Of hoe CHRISTUS uit het graf kwame? Schoon zy mogelyk het Geloof heiliger bewaard hebben, dan de hoogvliegende uitvinders van nietsbeduidende scherpzinnigheden. Ook kunnen zomtyds kragtige beweegmiddelen ter Godsvrugt, schuldloos, onbekend zyn. De Sterrekunde, by voorbeeld, boezemt den Mensch den diepsten eerbied in voor den Maaker des Heel-Als: maar ontelbaar veel Menschen eerbieden GOD uit den grond huns harten, schoon zy van den loop der Hemelsche Liehaamen niets weeten, en dus daar door niet bewoogen worden.

('t Vervolg en Slot by de naaste gelegenheid.)

DE GOEDE UITWERKING VAN RUIME GIFTEN VAN MUSKUS IN EEN STUIP-ZIEKTE. Door Dr. OWEN, *Geneesheer te Shrewsbury.* Medegedeeld door Dr. RUSSEL.

(Medical Observ. and Inquiries, Vol III.)

JUffrouw * * * van een levendig gestel, en in haar zeventiende jaar, zynde by geval in 't begin van January 1760 in 't Ziekenhuis *Salop* genaamd, werd door nieusgierigheid bewogen, om te gelyk met drie andere jonge Juffrouwen van haare kennisse, de *Elektrikale* slag te ondergaan. Ze gaven malkanderen de hand, en kreegen een kleine slag van een gelaaden Vlesch van agt oncen. Daar wierden op dien tyd geene andere als de gewoone uitwerkzels waargenoomen; maar drie uuren daar naa, gevoelde Juffrouw * * * twee of drie slagen, verzeld met de zelfde gewaarwording, en in alle opzichten gelyk aan die welke ze van de Vlesch gekreegen had, uitgezonderd dat ze in geenen deele zo sterk waren.

Deeze, op zich zelven kleine, Stuipen kwamen een of tweemaalen daags wederom; men nam tusschen beiden geene vaste tydperken waar, 'er verliep somtyds een geheele dag tusschen ieder aanval. Daar werd in 't byzonder geene aanmerking op genomen, als in 't begin van Maart, wanneer ze waargenomen wierden door haaren Vader, een beroemd *Procureur* in deeze Stad, welke dezelve aan een kwaade gewoonte, welke ze op de eene of ander manier zich eigen gemaakt hadde, toeschreef.

Van deezen tyd af, wierden de Stuipen trapswyze sterker, en in 't begin van April werd ik van haar' Vader, onderrecht zynde van derzelver veronderstelde oorzaak, verzocht haar te bezoeken.

De

De eerste wegen eerst gezuiverd zynde, werd ze gebragt onder 't gebruik van Geneesmiddelen, bestaande uit stinkende Gommen, met *Castoreum* en *Oleum Succini* gemaakt tot Pillen, welke neder gespoeld wierden met drankjes, bevattende 10 greinen *Muskus* en 60 droppen *Tincturæ Volatilis Valerianæ*. De Ziekte nam schielyk toe. De *Opium*, en insgelyks de *Æther* van *Frobenius*, werden uit- en inwendig gebruikt, en verder alle *Antispasmodike* middelen in zo verre ze my bekend waren, te gelyk met blaartrekkende Pleisters, enz. dog alles te vergeefs. De Koortsbast, 't Staal, en de *Valeriana*, met de koude Baden, waren van geen dienst. In 't begin van Mey waren de Stuipen zodanig toegenomen, dat ik zeer beducht werd voor haar leeven. De aanvallen begonnen altyd met een onaangenaam eerder dan pynlyk gevoel in de maag; byna op 't zelfde oogenblik werden haar mond en de trekken van haar gelaat leelyk vertrokken. Haar hoofd werd schielyk en met geweld naar beneden naar de borst toegetrokken, gelyk als in de *Emprosthotonus*; en in 't volgend oogenblik agterwaards, als in de *Opisthotonus*. Haare beenen, armen, en in 't kort ieder spier van haar lighaam, scheen den een' of anderen tyd sterk bewogen, en krampachtig samengetrokken te worden.

De aanval duurde gewoonlyk tien of vyftien minuten, ten einde van dien, even eens als of de natuur geheel overweldigd en afgemat was, werden alle de Spieren in eens slap en werkeloos, 't welk gevolgd werd van een *Hysteryk* aanval van schreeuwen, en eindigde in een zachten slaap.

Wanneer ze ontwaakte, was ze in 't algemeen flauwachtig en droefgeestig, klaagende zeer van een gevoel van pynlykheid, byzonder in de borst en maag, zynde de gevolgen van den geweldigen kramp. Haar pols was altyd klein, de *Catamenia* waren regelmaatig zo wel ten opzichte van den tyd als hoeveelheid: haar water was in 't algemeen bleek. Deeze aanvallen kwamen gemeenlyk drie of vier maalen op eenen dag, schoon ze zomtyds twee of drie dagen agter malkanderen wegbleven. Dezelve waren meenigvuldiger en sterker, wanneer 't Weder vochtig en de Barometer laag was.

Ik had nu zonder eenig gevolg beproefd alle de middelen, welke ik 't meest in staat oordeelde om haar te helpen; ik nam tevens waar dat de Ziekte trapswyze toenam, en vond dat dezelve nu tot zulk een hoogte gekomen was, dat 't leven van myne Lyderes in groot gevaar was; ik nam daarom voor de proef te neemen van groote Giften *Muskus*? De ondervinding had my reeds geleerd dat men dit middel, in

in veel grootere Giften dan gemeen geschied, met veel nut konde geeven. Ik gelastte 'er haar van te neemen alle vier uuren een halve dragme, tot een flikbrok gemaakt, 't welk ik met een geestryken drank liet neerspoelen. Het was ten hoogsten aangenaam, zo wel als verwonderlyk, waar te neemen de goede uitwerking van dit middel: het zelve was niet eerder in haar maag; dan de aanval, in welkers begin de eerste Gifte genomen was, begon te verminderen, en hield in een of twee minuten geheel op. De drie of vier volgende aanvallen waren zeer gering, en ze was binnen vier dagen 'er geheel van bevryd. 't Gebruik van den flikbrok begon haar nu te verveelen, en ik gaf myne toestemming dat 't zelve maar tweemaalen zoude gebruikt worden: en binnen een week daar na werd 't geheel nagelaaten. Ze bleef volmaakt wel een maand lang, en gebruikte in dien tyd een bitter *Tinctuur* van de Koortsbast, en nam haar toevlucht tot 't Koude Bad. Haare Ziekte kwam na dien tyd wederom, maar met veel minder heftigheid dan van te vooren, en dezelve werd wederom verdreven door de *Muskus*. Ze herviel nog op drie of vier verscheide tyden in de zelfde Ziekte, en werd telkens weder door 't zelfde middel hersteld. Ze genoot hier op een onafgebroken staat van gezondheid tot December 1763, wanneer de aandoening, veroorzaakt door de dood van eene waarde en lieve Moeder, wederom haare oude kwaal deedt ontstaan; het werd evenwel als gewoonlyk, dog in niet minder dan een week tyds, verdreven, schoon de Stuipen van 't begin af aan verminderden. Ze bleef, van deezen tyd af aan, zeer kleine aanvallen eenmaal in de twee of drie weeken houden: dog dezelve weeken altyd op 't gebruik van de *Muskus*, welke ze zorg droeg in voorraad klaar te hebben.

Ze vertrok, in October 1765, naar *Bath*. In de eerste maand dat ze 't Water gebruikte, bleef ze meenigvuldige dog zeer kleine aanvallen van haare Ziekte behouden. In 't midden van December begon ze de Baden te gebruiken. Den volgenden dag, na dat ze voor 't eerst de baden gebruikt had, werd ze aangetast van een van de sterkste aanvallen welke ze ooit gehad hadde: maar men verdreef 't schielyk als van te vooren door 't gebruik van de *Muskus*. Ze heeft van dien tyd af vry geweest van klachten. Ze hieldt aan met het gebruik van de Baden en 't drinken van het Water tot het begin van de laatste maand, en is nu weder in een volmaakten welstand te huis gekomen.

Shrewsbury, den 12 Juny,
1766.

PRYCE OWEN.

AAN-

AANMERKINGEN OVER DE VOORDEELEN DER LICHAAMS-BEWEEGING.

(Overgenomen uit *The Domestic Medicine, Or a Treatise on the cure and prevention of diseases by regimen and simple Medicines*, door Dr. BUCHAN Lid van het Koninglyk Collegie der Geneesheeren te Edinburg.)

VEelen zien de noodzaaklykheid waar in zich de Mensch bevindt, om door arbeid zyn brood te winnen, voor een vloek aan. Wat hier van ook zyn moge, het is baarblyklyk uit het maakzel des Lichaams, dat de beweeging niet min noodzaaklyk is, tot bewaaring der gezondheid, dan het voedzel. Menschen wier armoede hun dringt, om, tot verkryging van dagelyks brood, te werken, zyn niet alleen de gezondste, maar, over 't algemeen gesprooken, de gelukkigsten onder 't menschdom. Noeste werkzaamheid mist zelden van de zodanigen voor gebrek en behoefte te beveiligen; en de Beweeging strekt hun ten Geneesmiddel. Dit is byzonder het geval der zulken die van den Landbouw leeven. De sterke aanwas der Inwoonderen in nieuwlings opgerigte volkplantingen, en de doorgaande Langleevenheid der akkerlieden, bewyzen over al, op het ontegenzegbaarste, dat dit zo wel de gezondste als de nuttigste bezigheid is.

De zugt tot werkzaamheid vertoont zich zeer vroeg in den Mensch. Zo sterk is dit beginzel, dat een gezonde Jongen, door vreeze voor de straffe zelf, niet van Lichaemsbeweeging kan te rug gehouden worden. Onze trek tot beweeging strekt zeker ten sterker bewyze van derzelver nuttigheid. De Natuur heeft ons geene neiging te vergeefsch ingeplant. Het schynt eene algemeene Wet in de geheele Dierlyke Wereld, dat geen schepzel, zonder lichaamsbeweeging, den onwaardeerbaaren schat der gezondheid zal genieten. Elk schepzel ook, de Mensch alleen uitgezonderd, neemt dezelve zo veel noodig is. Hy alleen, en zulke Dieren als onder zyn bestuur staan, verwyderen zich van deeze eerste en oorspronglyke Wet, en zy moeten daar voor lyden.

Werkloosheid mist nimmer in het voortbrengen eener algemeene verzwakking der vaste deelen, waar uit ontelbaare kwaalen ontstaan. Wanneer de vaste deelen verzwakt zyn, kan noch de Spysverteering, noch een der Afscheidingen, naar behooren, volbragt worden. En in dit geval moeten de jam-

merlykste ongemakken noodwendig ontstaan. Hoe kunnen menschen, die den ganschen dag op gemaklyke stoelen zitten, en alle nagten diep in zagte donsbedden nederzinken, de verzwakking ontgaan? En zy zyn 'er niet beter aan, die nimmer een voet buitens huis zetten, maar altoos een koets of een draagstoel gebruiken. Deeze fraaije uitvindingen der Weelde zyn zo gemeen geworden, dat de Inwoonders van groote Steden in gevaar schynen om gansch en al het gebruik hunner beenen te zullen verliezen. Het is nu beneden den rang van iemand, wiens vermogen het toelaat om zich van deeze kunstmiddelen te bedienen, te wandelen. Hoe belachlyk een vertooning moet het maaken in de oogen eens Vreemdelings, onkundig van de hedendaagsche weelde, als hy ziet dat jonge en gezonde lieden slingeren in de draagstoelen, of dat logge en zwaarlyvige lieden, vol ongemakken uit werkloosheid geboren, zich door paarden, door de straaten, laaten trekken (*).

Klier-verstoppingen, thans zo algemeen, ontstaan doorgaande uit mangel aan beweeging, en zyn de hardnekkigste aller kwaalen. Zo lang de Lever, de Nieren enz. naar behooren hunne werkingen verrigten, lydt de Gezondheid zelden last; doch als deeze zulks nalaaten, kan 'er geene gezondheid weezen. Lichaamsbeweeging is bykans het eenige geneesmiddel 't welk wy tegen Klier-verstoppingen weeten: 't is waar men kan dezelve niet als een onfeilbaar middel aanpryzen; maar men heeft gronds genoeg om te gelooven, dat het zeldzaam zou missen, indien het by tyds werd aangewend. Dit gaat althans vast, dat onder menschen, die genoegzaame Lichaamsbeweeging maaken, de ongemakken in de klieren weinig bekend zyn: terwyl de vadzigen en werkloozen 'er veel al onder zugten.

Zwak-

(*) Het is in geenen deele de Noodzaaklykheid, maar de Mode, welke het gebruik van deeze Werktuigen zo gemeen maakt. Ik ken 'er veelen, die geen Beweeging genoeg hebben om hunne vogten voor stilstaan en bederven te bewaaren, en het nogthans niet durven waagen, by hunne naaste buuren een bezoek af te leggen, dan in een Koets of Draagstoel, uit vreeze dat men 'er hun op zou aanzien. Vreemd, in de daad, zeer vreemd, dat de Menschen zulke zotten zyn, dat zy, om het lachen van anderen, het gebruik hunner leden verwaarloozen en hunne gezondheid krenken, en het voldoen van eene dwaaze grootsheid en het opvolgen eener bespottenswaardige Mode daar boven stellen.

Zwakke Zenuwen zyn de bestendige gezellinnen van Werkloosheid. Niets dan Lichaamsbeweeging en de open lugt kan de Zenuwen versterken, of de eindelooze reeks van kwaalen, uit de verslapping deezer deelen oorspronglyk, voorkomen. — Zeer zelden hoort men den werkzaamen arbeider over ongemakken in de Zenuwen klaagen, zy zyn het deel van de Zoonen des gemaks en des overvloeds. Veelen zyn volkomen geneezen van deeze ongesteldheden, door uit een staat van overvloed in de noodzaaklykheid gebragt te zyn, om voor het dagelyks onderhoud te arbeiden. Dit wyst middagklaar aan, uit welke bronnen de zenuwkwaalen voortvloeien, en door welke middelen men die kan stoppen.

Het is volstrekt onmogelyk de voordeelen der gezondheid te genieten als 'er geene behoorlyke uitwaasseming plaats heeft, en deeze kan geen plaats hebben, wanneer men de Lichaamsbeweeging verwaarloost. Als de Stoffe, welke door de Uitwaasseming moet uitgeworpen worden, in het Lichaam blyft, bederft zy de vogten, en veroorzaakt Jicht, Koortzen, Rheumatismus enz. Lichaams-beweeging alleen zou veele van deeze kwaalen, die ongeneeslyk zyn, voorkomen, en andere, tegen welke de Geneeskunde geen raad weet, afweeren.

Zeker Schryver (*) zegt, in zyne uitsteekende Verhandeling over de Gezondheid, dat zwakke en zieklyke menschen de Lichaams-beweeging tot een deel van hunnen Godsdienst moeten maaken. Wy pryzen dezelve niet alleen den zwakken en zieklyken aan, maar allen wier beroep geene genoegzaame Lichaams-beweeging mede brengt (†), als die een zittend handwerk by de hand hebben, Winkeliers, Letter-oefenaars enz. De zodanigen moeten de Lichaams-oefeningen zo geregeld nee-

(*) Cheyne.

(†) Zittende bezigheden behoorden meest door Vrouwen waargenomen te worden. Zy kunnen veel beter dan Mannen zich in een bepaald verblyf onthouden: en zyn geschikter voor allen arbeid, welke niet veel kragts vordert. Het is belachlyk dat fluksche Jongelingen spelden, naalden enz. maaken; terwyl de zwakker Sexe veel werkzaamer bezigheden verrigt. Het ontbreekt ons aan Mannen voor werkzaame verrigtingen, terwyl de helft van de andere Sexe nutloos is, uit hoofde van gebrek aan bezigheden geëvenredigd aan haare kragten. Werden de jonge Deerns opgebragt tot handwerken, wy zouden niet zien, dat zo veelen een schandelyk leeven aanvangen om aan de kost te geraaken, en geen gebrek hebben aan Mannen tot de Zeevaart en den Landbouw.

neemen als Voedzel, en het zou over 't algemeen kunnen geschieden zonder eenige stoorenis van hunne bezigheden, of wezenlyk tydverlies.

Geene werkloosheid doet meer nadeels aan de gezondheid, dan de thans heerschende gewoonte, om 's morgens zeer lang te bedde te liggen. Dit is in groote Steden een doorgaand gebruik: men staat 'er zelden op, voor acht of negen uuren; doch de morgenstond is ongetwyfeld de beste tyd tot Lichaams-beweeging, terwyl de Maag ledig en het Lichaam door den slaap verfrischt is. Daarenboven versterkt de Morgenlugt de Zenuwen, en beantwoordt eenigermaate aan het oogmerk van het koude Bad. — Laat iemand, die het voor eene gewoonte gehad heeft tot acht of negen uuren te bedde te liggen, te zes of zeven uuren opstaan, en een paar uuren met wandelen, ryden, of eenige andere beweegende bezigheid in de open lugt doorbrengen, hy zal zich den geheelen dag lustig bevinden, zyn honger opgewakkerd en zyn Lichaam versterkt. De gewoonte maakt het vroeg opstaan schielyk aangenaam, en niets is bevorderlyker voor de Gezondheid.

De Werkloozen klaagen steeds over Maagpynen, ongemaklyke Spysverteering enz. Deeze ongemakken, die weder andere medesleepen, kunnen door geene Geneesmiddelen hersteld worden; sterke Beweeging kan hier alleen baaten, en het mist zelden of deeze helpt.

Men moet, zo veel mogelyk is, de Lichaams-beweeging in de openlugt neemen. En wanneer dit niet kan geschieden, is men genoodzaakt iets in huis by de hand te neemen, als de stomme klok, het dansen, schermen enz. Het is niet noodig zich tot eene soort van Lichaams-oefening te bepaalen, maar best by beurten af te wisselen, en het langst zich te houden aan die, welke het meest toebrengt om sterkte aan onze gesteltenis te geeven.

Het is zeer te bejammeren, dat werkzaame en manlyke vermaaken thans zo weinig in zwang gaan. Uitspanningen doen de menschen meer Lichaams-oefening neemen dan zy anderzins zouden doen, en zyn dus van den treffelykste dienst voor hun, die zich niet in de noodzaaklykheid bevinden om voor dagelykschen nooddruft te arbeiden. Naar maate de werkzaame vermaakneemingen uit het gebruik raaken, schynen die van eenen stilzittenden aart de overhand te neemen: en deeze laatstgemelde doen geenen anderen dienst dan dat zy den tyd korten; in stede van den geest te verlevendigen, vorderen zy dikwyls meer denkens dan weezenlyke

lyke bezigheid. Alles wat ſtrekt om de menſchen te doen ſtil zitten, moet, indien het niet noodzaaklyk in iemands beroep te pasſe komt, vermyd worden.

De Uitſpanningen, welke de beste Lichaams-beweeging verſchaffen, zyn Jaagen, Schieten, Kaatzen, Kolven enz. Door dezelve worden de leden geoefend, zy bevorderen de uitwaasſeming en andere afſcheidingen; zy verſterken de *longen* en geeven vastheid en vlugheid aan 't geheele Lichaam.

Menſchen, wier omſtandigheden het medebrengen, behooren twee of drie uuren elken dag te paard te ryden: anderen hebben dien zelfden tyd in wandelen te beſteeden. De Lichaams-oefening moet niet te langduurend weezen: afmatting neemt het voordeel der beweeging weg, en verzwakt het lichaam in ſtede van het te verſterken.

Een ieder behoort zich zelven in de noodzaaklykheid te brengen om Lichaams-beweeging te neemen. De Werkloosheid krygt, gelyk alle andere ondeugden, wanneer men aan dezelve bot viert, meer en meer de overhand, en wordt, hoe ſtrydig met onzen aart, door den tyd aangenaam. Dit is de rede waarom veelen, die in hunne jeugd vermaak vonden in Lichaams-oefening, naderhand daar van zich afkeerig toonen. Dit is het geval der meeste Zwaarmoedigen en Jigtigen, 't welk hunne ongemakken voor een goed deel ongeneeslyk maakt.

In eenige Landen heeft men Wetten volgens welke ieder een, van welk een rang hy ook moge weezen, verpligt is eenig handwerk te leeren. Of deeze wetten gemaakt zyn met oogmerk om de gezondheid te bevorderen, of met inzigt om de handwerken aan te moedigen, doet hier niet tot de zaak. Zeker gaat het, dat, indien de Heeren gewoon waren, zich op deeze wyze te oefenen en te vermaaken, zulks verſcheide heilzaame uitwerkzels zou voortbrengen. Meesterſtukken van hun eigen maakzel zouden hun, ongetwyfeld, tot grooter en weezenlyker eere verſtrekken, dan zy kunnen behaalen door hunne medgezellen van de bank te drinken, of, door grof ſpeelen, kaal te plukken. Daarenboven zouden lieden die ruimte van tyd hadden, door zich op Handwerken en Kunſten toe te leggen, dezelve zeer kunnen volmaaken tot groot nut der zamenleeving.

Logge Werkloosheid veroorzaakt niet alleen lichaamskwaalen, en de menſchen worden daar door niet alleen nutlooze Leden der Maatſchappyen, maar is ook eene vrugtbaare moeder van ondeugden. Te zeggen dat iemand werk-

loos zyne dagen flyt, en hem een Lediggangér te heeten, is maar weinig beter, dan hem voor een slegt en ondeugend mensch uit te maaken. De ziel, niet bezig met iets nuttigs te beoogen, zoekt steeds ingebeelde vermaaken, of gaat bezwangerd met de bevatting van eenig ingebeeld ongemak. Uit deeze beroerde en bittere bronnen wellen de meeste elenden des menschdoms op. Voorwaar de Mensch was nimmer geschikt tot een niets bedryvend en vadzig leeven; zodanig eene leevenswyze verydelt het weezenlyk oogmerk zyner scheppinge; terwyl een bezig en werkzaam leeven, de beste Bescherm-Engel is, ter bewaaringe der Deugd, en 't kragtdaadigst behoedmiddel voor de Gezondheid.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DE TRAPGANS.

(Volgens BUFFON.)

DE *Trapgans* heet in 't Grieksch 'Ωτὶς, in 't Latyn *Avis Tarda* en *Bistarda*, in 't Italiaansch *Starda*, in 't Fransch *Outarde*, in 't Engelsch *Bustard*, in 't Hoogduitsch *Trapp*, *Akkertrap*, in 't Poolsch *Drop* of *Trop*.

De Dierbeschryvers hebben deezen Vogel, onder zo veel verschillende Naamen, beschreeven, en 'er zo wyd uiteen loopende hoedanigheden aan toegekend, dat men dien te gelyk voor een Nagt- en Dagvogel, voor een Vogel der Bergen en der Valeien, voor een Land- en Watervogel, voor een Graan- en Vleescheetenden Vogel, voor een Vogel die zeer kloek en zeer klein van gestalte is, voor een Vogel van *Europa* en *America* zou moeten houden, met één woord, zy hebben 'er een Monster, en wel een onmogelyk bestaanbaar Monster van gemaakt. —— Wy zullen onzen Leezer niet ophouden met dit te ontwarren; maar hem, volgens gewoonte, de Natuurlyke Historie van deezen Vogel onder 't oog brengen.

GESNER heeft zich zelven geluk gewenscht met de eerste te weezen, van de *Trapgans* tot den rang der *Hoenderen* te brengen. 't Is waar, zy komt daar mede overeen, wat den Bek en de zwaarte aanbelangt, doch zy verschilt 'er van in grootte, in drie Vingeren aan de Pooten, en het benedenste gedeelte der Dyen naakt te hebben, in de kloekheid van de opening der Ooren, in de Vederen welke hy onder den Kin heeft, in stede van die vleeschagtige Lellen, die ten kenmerke van het Hoender-geslacht strekken, om thans van de inwendige verschillendheden niet te spreeken.

De

De *Trapgans* haalt, van den Bek tot het uiterste der Nagelen gemeeten, omtrent vier *Engelsche voeten*. De uitgestrektheid der Vleugelen verschilt meer dan de helft in onderscheide Voorwerpen. De Heer EDWARDS bevondt dezelve zeven voeten en vier duimen, de Schryvers van *The Britisch Zoology*, geeven 'er negen voeten aan, en de Heer PERRAULT, die verklaart geene andere dan Mannetjes gezien te hebben, en deeze zyn altoos kloeker dan de Wyfjes, schryft 'er vier *Fransche voeten* aan toe.

De Zwaarte van deezen Vogel verschilt desgelyks zeer veel. GESNER vondt dat 'er een omtrent tien ponden haalde, de Schryvers van *The Britisch Zoology* kennen 'er zeven en twintig ponden aan toe, by RZACZYNSKI klimt het gewigt tot dertig ponden. —— Maar behalven deeze verscheidenheden in grootte en zwaarte, hebben eenigen ook verscheidenheden opgemerkt, in de evenredigheid der onderscheide deelen. Alle Vogels van deeze soort schynen niet in denzelfden vorm gegooten te weezen. De Heer PERRAULT zag 'er eenige, wier Hals langer, andere wier Hals korter was in evenredigheid met de Pooten; de Bek van den een' was veel gepunter dan die van den ander'; de Ooren van deeze waren met langer vederen bedekt dan die van geene; doch alle hadden zy veel langer Bek en Pooten, dan die GESNER en ALDROVANDUS waarnamen. In de Vogels, door EDWARDS beschreeven, bevondt men op ieder zyde van den Nek twee kaale Violetkleurige plekken, die met vederen bleeken omzet te zyn, wanneer zy den Hals zeer uitstaken; dit was door andere Waarneemers niet opgemerkt. KLEIN heeft opgemerkt, dat de *Trapganzen* in *Poolen* niet geheel gelyk zyn aan die van *Frankryk* en *Engeland*; ook vinden wy, de beschryvingen met elkander vergelykende, in de daad, eenig verschil in de Pluimadie, den Bek en andere byzonderheden.

In 't algemeen is de *Trapgans* onderscheiden van den *Struisvogel*, den *Kasuaris* en andere dergelyke Vogelen, door haare Wieken, die, schoon weinig geëvenredigd aan de zwaarte haars Lichaams, haar nogthans in staat stellen, om zich op te heffen, en eenigen tyd in de Lugt te zweeven; terwyl de Vleugels der evengemelde Vogelen geheel niet tot vliegen kunnen dienen. Zy verschilt van meest alle andere door haare dikte, door de Voeten, voorzien met drie van elkander afgescheide Vingeren, zonder vliezen, haare Kalkoensbek, roozenkleurig Dons, en de kaalheid van de benedenste gedeelten haarer Dyen: dan dit verschil is niet te stellen in één van deeze kenmerken; maar door de vereeniging van die alle.

De Vleugel is zamengesteld uit zes-en-twintig Pennen, volgens BRISSON, uit twee of drie en dertig, volgens EDWARDS, die misschien de Pennen van den Bastaardvlerk mede telde. De Staartpennen zyn twintig in getal, en de twee middelste verschillen van alle de overige.

De *Trapgans* behoort tot de Graaneetende Vogelen. Zy aast op gras, koorn, en alle soorten van zaaden, koolstruiken, &c. ook kan zy zich met hooi vergenoegen; desgelyks pikt zy die groote aardwormen op, welke in den Zomer 's morgens voor zonnen opgang, in 't zand kruipen. In 't holst van den Winter, neemt zy haar toevlugt tot den bast der boomen. — Altoos slokt zy kleine steentjes in, en ook stukjes metaal, gelyk de *Struisvogel*, en zomtyds in grooter maate. De Heeren van de *Parysche Academie*, de maag van een der zes *Trapganzen*, op welke zy hunne proeven deeden, geopend hebbende, vonden dezelve voor een gedeelte opgevuld met steenen, waar van eenige de grootte hadden van nooten, ook troffen zy 'er negentig stukjes metaal in, alle afgesleeten en glad aan de zyden, die voor de schuuring bloot stonden, doch zy ontdekten geene tekens van uitbyting.

WILLOUGHBY vondt in de maag deezer Vogelen, ten tyde van den Oogst, drie of vier graantjes Garst, en eene groote menigte Hennipzaad, 't welk aanduidt hoe zy aan dit laatste de voorkeuze geeven, en dat 't zelve ook best geschikt is, om de *Trapganzen* te lokken, en te vangen.

In den Paartyd gaat het Mannetje, gelyk de Kalkoensche Haan, met een trotschen tred rondsom het Wyfje, en maakt eene soort van scherm met zyn staart. — De Eijeren hebben omtrent de grootte van *Ganzen-eijeren*, zyn van een bleek bruine olyfkleur, met kleine donkerder stipjes getekend, in welke de kleur eene blykbaare overeenkomst heeft, met die haarer Pluimadie.

Deeze Vogel vervaardigt geen Nest, maar maakt met schraapen slegts een kuil, in welken zy twee Eijeren legt, deeze broedt zy dertig dagen lang, gelyk alle groote Vogels doen, volgens ARISTOTELES. Wanneer zy, met eene moederlyke angst, bezorgd is voor Jaagers, en vreest dat die de Eijeren zullen wegneemen, neemt zy ze op onder haare Vleugelen, (men zegt niet op welk eene wyze,) en brengt ze op een veiliger plaats. Zy onthoudt zich, om te broeden, doorgaans in 't midden der Koornvelden, als het gewas omtrent ryp is, volgende daar in de gewoone aandrift der Dieren, om de Jongen te doen uitkomen op eene plaats, waar zy het gepaste voedzel vinden. KLEIN wil, dat zy de haver-landen; dewyl

de

de Haver laag van gewas is, de voorkeuze geeft, zo dat zy, op de Eijeren zittende, het land wyd en zyd kunnen overzien, en waarneemen wat 'er omgaat. Maar deeze byzonderheid, door KLEIN opgetekend, ſtemt niet overeen, met het algemeen gevoelen der Natuurkundigen, noch ook met de natuurlyke geaartheid van de *Trapgans*, die, wild en agterdogtig zynde, veel eer haare veiligheid moet zoeken, door zich in hoogſtaand Koorngewas te verbergen, dan, door de Jaagers in 't oog te loopen, ſteeds in gevaar te zyn van ontdekt te zullen worden. — Zomtyds verlaaten zy de Eijeren om voedzel te gaan zoeken; doch indien iemand dezelve, ſtaande den korten tyd haarer afweezigheid, aanraakt, of 'er zyn adem over laat gaan, geeft men voor dat zy dit bemerken, en by haare wederkomst dezelve verlaaten.

Schoon de *Trapgans* een vry groote Vogel is, moet zy onder de vreesagtige Dieren geteld worden; het blykt dat zy geen denkbeeld heeft van haar eigen kragt, en geen Inſtinct om die te werk te ſtellen. Zy verzamelen zomtyds in troepen van vyftig of zestig ſterk; doch verlaaten zich niet meer op haar getal, dan op haare grootte en ſterkte. De minſte ſchyn van gevaar, of liever wat ſlegts nieuw en ongewoon is, verſchrikt haar, en zy hebben nauwlyks iets ter zelfverdeediging te kiezen dan de vlugt. Inzonderheid vreezen zy de *Honden*, en met rede; dewyl deeze veelal gebruikt worden, om jagt op haar te maaken; doch zy dugten niet minder de *Vosſen*, de *Bontzems*, met één woord elk Dier, hoe klein ook, 't welk ſtoutmoedigheids genoeg bezit, om op haar aan te vallen; en wy mogen hier uit vrylyk beſluiten, dat zy nog meer ſchroomen voor wilde Dieren en Roofvogels, tegen welke zy zich niet durven te weer ſtellen. Zo verre gaat hunne kleinmoedigheid, dat zy, even gewond zynde, meer door ſchrik dan van de wonde ſterven. KLEIN geeft nogthans voor, dat ze zomwylen driftig worden, en men als dan de huid aan den hals ziet zwellen. Willen wy de Ouden gelooven, zo heeft de *Trapgans* niet min genegenheid tot het *Paard*, dan afkeer van den *Hond:* als zy een Paard bemerkt, loopt zy, ſchoon anderzins voor alles vreezende, terſtond na 't zelve toe, en waagt het bykans onder de Pooten te komen. Eens veronderſteld zynde, dat deeze zonderlinge zamenſtemming, tusſchen zo gansch verſchillende Dieren, op goede bewyzen rustte, zou men, myns bedunkens, daar van rede kunnen geeven, met te zeggen, dat de *Trapgans* in den drek der Paarden graankorrels vindt, welke maar half verteerd zyn, en haar, in tyden van ſchaarsheid aan voedzel, ter ſpyze verſtrekken.

Wanneer op de *Trapgans* jagt gemaakt wordt, loopt zy zeer snel, sterk met haare Wieken slaande; en gaat zomtyds, zonder ophouden, verscheide mylen aaneen voort; doch dewyl zy niet dan zeer bezwaarlyk kan vliegen, en noodig heeft daar in ondersteund, of liever door een' gunstigen wind geholpen te worden; en daarenboven op geen boomen rust of kan rusten; 't zy uit hoofde haarer zwaarte of door mangel aan een agtervinger om een tak mede te omvatten, en zich vast te houden, mogen wy, op 't getuigenis der Ouden en Hedendaagschen, wel gelooven, dat zy door Jagt- en andere *Honden* kunnen gekreegen worden. Men jaagt ze ook met *Roofvogels*, of spreidt netten, waar in men ze lokt, of zoekt te lokken, door een Paard daar by te plaatzen: en ook wel door iemand met een Paardenhuid te omhangen. Geen list, hoe lomp ook, of dezelve kan slaagen, indien het waar is, 't geen ELIANUS verhaalt, dat, in het Koningryk *Pontus*, de Vossen de behendigheid bezitten in de *Trapganzen* tot zich te lokken, door op den grond te gaan leggen, en hun staart, aan welken zy zo veel mogelyk is de gedaante van een Vogelhals geeven, over einde te steeken. De *Trapganzen* zien deezen, gelyk men wil, aan voor een' Vogel van haare soort, naderen zonder wantrouwen, en worden dus dat listig Dier ten prooije; doch dit veronderstelt, in de daad, een groote doortraptheid in den *Vos*, eene groote domheid in de *Trapgans*, en misschien eene nog grooter ligtgeloovigheid in den Schryver.

Wy hebben hier boven aangemerkt, dat deeze Vogels zomtyds, by troepen van vyftig of zestig, gewoon zyn te vliegen. Dit ziet men voornaamlyk in den Herfst, in de vlakten van *Engeland*, waar zy gaan na de Landen waar Raapzaad staat, en rigten 'er groote vernieling aan. In *Frankryk* ziet men ze geregeld in de Lente en in den Herfst doortrekken; doch niet in zo grooten getale, en houden zich doorgaans op de hoogste plaatzen op.

Naar het berigt van PLUTARCHUS, wordt de *Trapgans* in *Lybie* en omstreeks *Alexandrie* gevonden; men treft deezen Vogel aan in *Syrie*. *Griekenland*, *Spanje*, *Frankryk*, in de openste plaatzen van *Groot-Brittanje*, van *Dorsetshire* tot *Lothian* in *Schotland*; in de *Nederlanden*, *Duitschland*, in *Ukranie* en *Poolen*, waar zy, volgens 't berigt van RZACZYNSKI, zomwylen den Winter, in 't midden van de Sneeuw, doorbrengen. De Schryvers van *The Britisch Zoology* verzekeren ons, dat deeze Vogels niet verre buiten hun Geboorteland trekken, en dat hunne verste verwyderingen zich binnen de twintig of dertig mylen bepaalen; maar ALDROVANDUS geeft voor dat zy,

om-

omtrent het einde van den Herfst, by menigte in *Holland* komen, en zich, by voorkeuze, onthouden in streeken verre van Steden en bewoonde plaatzen verwyderd. LINNÆUS zegt, dat zy na *Holland* en *Engeland* trekken. ARISTOTELES spreekt desgelyks van hunne uittogten; doch dit is een stuk, 't welk, door nauwkeuriger waarneemingen, moet opgehelderd worden.

Zekerder gaat het, dat de *Trapgans*, zelden, in bergagtige en bewoonde plaatzen gevonden wordt, als in *Zwitzerland*, *Tyrol*, en verscheide Landschappen van *Spanje*, *Frankryk*, *Engeland* en *Duitschland*, en wanneer men ze daar ontmoet, is het bykans altoos in den Winter; doch schoon zy in koude Gewesten kan leeven, en men ze, volgens zommige Schryvers voor een Trekvogel te houden hebbe, schynt zy nooit door 't Noorden na *America* getrokken te weezen: want, hoewel de verhaalen der Reizigeren gewaagen van *Trapganzen*, gevonden in dat vaste land, valt het gereedlyk aan te toonen, dat deeze vermeende *Trapganzen* Watervogels zyn, gansch verschillende van de weezenlyke *Trapgans*. —— Men zal my misschien vraagen waarom een Vogel, die, schoon hy zwaarlyvig is, desniettegenstaande Wieken heeft, en 'er zomwylen gebruik van maakt, niet het Noorden om na *America* gegaan is, gelyk verscheide Viervoetige Dieren gedaan hebben? Hier op dient ten antwoord, dat de *Trapgans* derwaards niet is heen getoogen: naardemaal zy, hoewel in staat om te vliegen, zulks maar zelden doet, en in gevalle zy vervolgd wordt: als mede om dat zy nooit verre af vliegt, en byzonder zorgvuldig is in 't vermyden van 't water, gelyk BELONIUS heeft opgetekend: waar uit volgt, dat zy het niet zal waagen wyd uitgestrekte Zeeën over te vliegen, ik zeg wyduitgestrekte; want schoon de Zeeën, welke de twee vaste Landen in 't Noorden vaneen scheiden, veel nauwer zyn dan die, tusschen de Keerkringen, het een van 't ander afzonderen, zyn ze egter aanmerkelyk van wydte, ten opzigte van de ruimte, welke de *Trapgans* in staat is, met een vlugt over te zetten.

Men mag, derhalven, de *Trapgans* houden voor een Vogel byzonder en natuurlyk eigen aan de Oude Wereld; doch zy schynt in dezelve niet meer aan de eene dan aan de andere Lugtstreek eigen te zyn, vermids zy zich onthoudt in *Lybie*, op de kusten van de *Baltische Zee*, en in alle de tusschen gelegene Landen.

De *Trapgans* is zeer goed wild, en het vleesch der Jongen, eenigen tyd bewaard, is in 't byzonder uitsteekend; en, indien eenige Schryvers het tegendeel gezegd hebben, ontstondt zulks daar uit, dat zy de *Otis*, de *Grieksche naam* deezes Vo-

Vogels, verwarden met den *Otus*, eene soort van *Uil*. Ik kan niet zeggen waarom HIPPOCRATES het eeten van *Trapganzen* verboodt den persoonen aan de Vallende Ziekte onderhevig. PLINIUS zegt dat 't de kragt heeft om de Borsten van zoogende Vrouwen te geneezen. De Pennen van de Trapgans worden, gelyk die van de *Gans* en de *Zwaan* tot schryfpennen gebezigd, en de vederen deezer Pennen zyn zeer gewild by de Hengelaars: die zich verbeelden, dat de kleine zwarte plekjes op dezelve, als zo vele kleine vliegjes, aan de Visschen voorkomen, welke door dit schynvertoon zich laaten verlokken.

AANMERKINGEN OVER DE KUISHEID EN BYZONDERLYK DIE DER VROUWEN.

HEt is eene bekende en toegestemde zaak, dat het misbruik van de vermaaken der Liefde in alle tyden, en by alle Volkeren, die niet in de uiterste barbaarsheid leefden, en tot den staat eener grove beestagtigheid vervallen waren, beschouwd is geworden als iets aanstootelyks, iets onteerende, voor den geenen, die zig daar aan schuldig maakte, als geschikt om hem veragtelyk te doen worden, voor het oog der gezonde Rede; het is eene even bekende en toegestemde zaak, dat de Kuisheid, dat is te zeggen het gebruik der Liefde's vermaaken overeenkomstig met de wet der Natuur, met het oogmerk van den Schepper, en het belang, ja zelfs het waar vermaak, van elk *Individu* altoos beschouwd is geworden als eene wezenlyke deugd, welke den geenen, die daar mede versierd is, eer en agting waardig maakte, en eene der hoedanigheden is, die noodig zyn om de Godheid te behaagen, als wiens wyze en vriendelyke Schikkingen door de Onkuisheid volstrekt omverre geworpen worden.

Het is ongetwyfeld uit de natuur der dingen zelve, dat deze denkbeelden gehaald zyn, het is uit onbetwistbaare beginzelen van Zedekunde, dat zy voortvloeijen. Men heeft by alle beschaafde Volkeren, gelyk ik zeide, de deugd der Kuisheid altoos beschouwd, als een bevél van God zelven, ons door de stemme der Rede duidelyk voorgeschreeven, en in onze Natuur, om zo te spreeken, ingedrukt.

Het was voor menschen, die niet in dat buitenspoorig denkbeeld vervielen, om zig als het voortbrengzel van een blind geval te beschouwen, onmoogelyk van niet te gelooven, dat de

de voortteeling van het menschlyk geslagt het oogmerk is van het verschil der Sexen, dat derzelver vereeniging het bedoeld en goedgekeurd middel is om dat oogmerk te bereiken; dat de trek, die de eene Sexe voor de andere heeft, de dryfveer is, waarvan de Schepper zig bedient om zyn' Wil ten dezen opzigte uit te voeren; gelyk de honger de dryfveer is om ons tot het gebruik van voedzel aan te spooren. Het vermaak, het welk de voldoening dezer vermogende lust vergezelt, kan elk oplettende overtuigen, dat dezelve, wysselyk bestierd en ingevolgd, met onze geheele natuur overeenkomstig is, en met de order der dingen strookt.

De Onthouding, dat is te zeggen eene volstrekte verzaaking van de vermaaken der liefde voor zyn geheele leven, waar by men zig der oogmerken van de Natuur onttrekt, en weigert zyn geslagt voort te planten, heeft zig dan aan hen, die niet dan de gezonde Rede en de oorspronkelyke order der dingen raadpleegden, nooit kunnen vertoonen als eene deugd, een staat van leven in zig zelven agtenswaardig, een staat, waar toe de Goddelyke wet de menschen riep om een hooger trap van volmaaktheid te beklimmen. In tegendeel, zo lang de Natuur, die den Goddelyken wil aanwyst, den menschen tot geleide heeft gediend, hebben de menschen de onthouding moeten beschouwen als een kwaad voor elk, die, en uit hoofde van zyne gesteldheid, en uit hoofde van zyne omstandigheden, in staat was om tot de voortplanting van het menschelyk geslagt toe te brengen. Een mensch, die den vereischten ouderdom bereikt hebbende, en door geene byzondere omstandigheden of redenen wederhouden wordende, moest, wanneer hy dit weigerde, beschouwd worden als wederspannig tegen den Wil zyns Scheppers, als een Wezen dat zig met de belangen van zyn geslagt niet bemoeide, en die het zelfs verdelgt, terwyl hy het weigerde te bewaaren, die de heerlykste blyken der Goddelyke Wysheid en Goedheid, de verschillende Kunnen namelyk, verdoofde en nutteloos maakte; met één woord als een monster in de zedelyke en natuurlyke wereld, of in beiden tevens; en 't was hierom dat de Joodsche Wetten een Man, in staat om een Vrouw te neemen, daar toe verpligtten.

Maar zo de volstrekte onthouding door de wet der Natuur zelve ten strengsten veroordeeld wordt, is het aan den anderen kant ook zeker, dat die zelfde Wet den Man en de Vrouw niet roept tot wilde vereenigingen, tot ongeregelde genietingen, tot vermaaken, die niets dan den wellust bedoelen. De Natuur heeft een oogmerk, 't welk niet be-

bereikt kan worden, dan voor zo verre men naar haar geleide, en op de wyze, welke zy voorschryft, werkt. Nu vertoont zig haare bedoeling duidelyk genoeg door de gesteldheid van ons geslagt, en de geheele schikking der zaaken.

De natuurlyke geschiktheid, welke wy hebben om liefde voor een persoon van verschillende kunne op te vatten; de eenheid van het voorwerp, waar op die neiging zig natuurlyk vestigt, wanneer het hart niet bedorven is; de onmoogelykheid om 'er meer dan een tevens te beminnen, op eene wyze, die beiden zo gelukkig maake als zy kunnen zyn, en verlangen te zyn; het gebrek van vrugtbaarheid in de woeste en ongeregelde vereenigingen; de ongemakken der zwangerheid, der bevalling, en van het zoogen der kinderen; de gestadige zorgen, welke de kinderen een langen tyd vorderen, en die een vrouw beletten om tevens in haar eigen onderhoud, en in dat haarer kinderen genoegzaam te voorzien, ten minsten om dezelve behoorlyk op te voeden; zie daar zo veele schikkingen der Natuur, waardoor zy ons duidelyk aanwyst, dat het Huwelyk alleen, dat is te zeggen een bestendige verbindtenis van één Man aan ééne Vrouw, haare bedoeling is, en dat alle andere gemeenschap tusschen verschillende Sexen haar ontwerp om verre werpt, en gevolgelyk met den wil des Scheppers strydt, en haatelyk is in zyne oogen.

De Kuisheid is, derhalven, zelfs buiten aanmerking van zo veele duidelyke verklaaringen, als daar van in Gods woord voor handen zyn, eene deugd, een pligt voor alle menschen, door de stem der Natuur zelve voorgeschreeven. Maar hier mag men vraagen, of dezelve eene wezenlyker pligt zy voor de vrouwen, dan voor de mannen? Het schynt, in den eersten opslag, dat alles hier van den kant der beide Sexen gelyk is. Inderdaad zo de Kuisheid een algemeene pligt is, kan zy van niemand, wie hy wezen moge, geschonden worden, zonder zig tegen God te vergrypen; dus kan men ook zeer gerustelyk zeggen, dat, hoe zeer het bederf der eeuwe daar tegen spartele, hoe Modisch de ongeregeldheden onder beschaafde Volkeren wezen, hoe geweldig eene doldriftige en losbandige Jeugd, of verbasterde Ouderdom, roepen mogen, de daaden tegen de Kuisheid even weinig vry staan aan de mannen als aan de Vrouwen; de eenvoudige Gemeente, dat is te zeggen zy, die minder van de Natuur ontaard zyn, stemmen dit, zelfs in de weelderigste Natien, toe; geene natuurlyke of stellige wet ontslaat de mans van kuisch te zyn, wettigt hen meer dan de vrouwen om zig in ongebondenheden toe te geeven.

Wanneer men egter den staat der zaaken in aanmerking neemt, schynt

schynt het, dat het gebrek van Kuisheid by de Vrouwen haar veragtelyker maakt dan de Mans, die in dezelfde wanorders vallen. Het zy natuurlyke ingeeving, het zy eene zonderlinge overeenstemming, en eenpaarigheid van vooroordeelen onder alle Volkeren over dit onderwerp: de Natuur ten minsten schynt aan de Vrouwen een byzonderen teugel, meer dan aan de Mannen, gegeeven te hebben, om haar in de regelen van betaamlykheid, pligt en wysheid te houden, door middel van de schaamte en eerbaarheid, die zo wezenlyk en noodzaakelyk tot haar schynt te behooren, dat het gebrek daar van eene Vrouw, schoon zy zelfs voor het overige van de uitmuntendste gaven van Lighaam en Geest voorzien ware, een voorwerp van veragting, en zelfs van afgryzen, in de oogen der Mannen maakt; terwyl deze die schroomagtige wederhouding, die vreesagtige schaamte, welke maakt, dat de Vrouw vlugt en wederstaat, wanneer de Man aanzoekt, dringt, vervolgt, niet schynen te hebben; eene byzonderheid, welke men zelfs onder de Dieren, en zelfs onder de wilde Dieren, aantreft; gelyk ik, vreesde ik niet te lang te worden, verscheiden voorbeelden daar van geeven zoude. De Vrouw daarenboven heeft meer te vreezen dan de Man, van de gevolgen der ongebondenheid, waar in zy zig mogt toegeeven. De zwangerheid, de smarten der bevalling, de belemmering van het Kind daar zy alleen mede belast is, die soort van verlaaging, daar zy zig toe brengt; ten opzigt van den Man, aan wien zy, haare wysheid verliezende, de regels van voorzigtigheid overschreedende, en haar schaamte verzaakende, gunsten toestaat, die hem somtyds doen walgen, en de drift uitblusschen, welke zy hem hadt ingeboezemd; of, zo zy aan een ander man door het Huwelyk verbonden is, het denkbeeld, dat zy haaren Man, aan wien zy getrouwheid beloofd hadt, verongelykt en bedriegt, dat zy hem kinders opdringt, die hem niet toebehooren, daar zy geen moeder van behoorde te zyn, en welken haar verleider aan een vreemden overgeeft om zig der zorg, welke de Natuur hem als Vader hadt opgelegd, laaghartig te onttrekken; alle deze aanmerkingen schynen het vooroordeel te wettigen, het welk, misschien met reden, eene onkuische Vrouw aan grooter schande en veragting onderwerpt, dan den man, die dezelfde misdaaden begaat.

Eene Vrouw, zegt men, met vry veel regt, verbindt zig nauwer aan een Man door de gunsten, welke zy hem toestaat, terwyl de Man zig door die zelfde gunsten, na dat hy die verkreegen heeft, dikwils van haar losmaakt. Dit is, zo als het my voorkoomt, natuurlyk en misschien een gevolg van de

re-

redenen, die het huwelyk noodzaaklyk maaken. Eene Vrouw, die toegestemd heeft om aan een Man het genot van haar lighaam te schenken, stelt zig daar door in een staat die haar den tederhartigen bystand, de toegenegene hulp, de geduurige en vriendelyke zorg, van hem die haar Moeder gemaakt heeft, of kunnen maaken, onontbeerlyk doet worden. Welke andere vertroosting, dan van zyn kant, kan zy hebben in zo veele ongemakken en belemmeringen, als de onvermydelyke gevolgen kunnen zyn van de vereeniging, welke zy met hem gehad heeft. Gunsten aan een Man te hebben toegestaan is dus, in de order der Natuur, zig onder zyne bewaaring *gesteld*, hem voor beschermer, voor steun en helper gekoozen, en zig tevens die bescherming en ondersteuning noodig gemaakt te hebben; maar moet eene Vrouw, eer zy die noodzaaklykheid maakt, niet een grond hebben, van te denken, dat de bescherming haar niet ontgaan zal? En kan zy dien grond wel hebben met zulk een gedrag? Heeft zy den Man inderdaad tot haaren beschermer gewonnen, kan zy hem gewonnen hebben door de gemaklykheid, waar mede zy zig aan hem heeft overgegeeven? Schynt het niet, moet het niet noodwendig zo schynen aan den Man, wiens drift verzadigd is, dat zy minder bedoeld heeft hem gunsten te bewyzen, dan die van hem te ontvangen. Dat zy, de eerbaarheid verzaakende, en zig aan hem overgeevende, minder is bezweeken door de verzoeken en aandrangen, welke hy by haar deedt, dan zy door haar eigen drift vervoerd, door haar eigen vuur verteerd is? Is dit een grond om zyn medelyden zyne bescherming te verwerven, zyne liefde en agting te vestigen? Zal hy daarentegen niet veel eer afgeschrikt worden om zig als Egtgenoot en beschermer te vereenigen met eene Vrouw, die zyne agting verlooren heeft, door zig zyne bescherming noodig te maaken eer zy genoegzaamen grond hadt voor dezelve, en die het vertrouwen, 't welk hy in haare kuisheid moest stellen, heeft verdelgd door den weinigen wederstand, welken zy aan zyne begeerten heeft gedaan? Alle deze natuurlyke ... steldheden, welke eene onvoorzigtige Vrouw door haare ontydige toegeevenheid vernietigt, houden stand tusschen persoonen, die zig met malkanderen door het huwelyk zoeken te vereenigen, maar aan welken de omstandigheden die vereeniging nog verbieden.

Schoon de Man en Vrouw even schuldig zyn van de zedelyke wetten geschonden te hebben, wanneer zy tegen de kuisheid zondigen; schoon zy beiden misdaadig zyn, wanneer zy de vermaaken der liefde tegen de wetten der deugd gebruiken,

ken, overlaadt de Vrouw zig egter met grooter oneer dan de Man; en de Burgerlyke Wetten, onder welker bescherming het lot van egte kinderen beveiligd is, moeten billyker wyze met meer strengheid te werke gaan tegen de wanorders eener Moeder, welke haaren man kinderen durft geeven, die niet dan de schandelyke vrugt haarer geilheid en ongeregeldheden zyn, en bronnen moeten worden van de akeligste verwarringen in huisgezinnen en staaten. Het is billyk, zeg ik, dat de Burgerlyke Wetten hier in strenger zyn, en wel te meer om den grond zelven, daar zy op bouwen, en dikwils op moeten bouwen, van namelyk hem voor Vader te houden, die met de Vrouw in huwelyk verbonden is. *Pater is est, quem nuptiæ declarant.*

Hier kunnen wy ons niet weêrhouden van eene aanmerking by te voegen, die ons voorkoomt van belang te zyn. Te weeten, dat zo lang de Vrouwen in het algemeen onder eene Natie de eerbaarheid bewaard, en de zuiverheid van zeden behouden hebben, zo lang zy ingetoogen en kuisch gebleeven zyn, zulk eene Natie zig in een staat van voorspoed en sterkte heeft staande gehouden; de huwelyken zyn menigvuldiger en vrugtbaarer geweest; de volkrykheid is grooter geworden, de vermeerdering van ingezetenen toegenoomen; daar heeft meer deugd, eerlykheid en goede trouw onder zulk een volk plaats gehad; de zeden zyn in 't algemeen beter, en de liefde des Vaderlands levendiger en werkzaamer geweest. Zo dra de Vrouwen daarentegen zig ontydig begonden over te geeven, zo dra de Kuisheid niet meer in eer wierdt gehouden, zo dra de Sexe zig toegaf in het vermaak van gezien te worden en aan te tokkelen, en de Mans, het geen niet missen konde, daar gebruik van begonden te maaken, is het getal der lieden, die ongetrouwd bleeven of zeêr laat trouwden, sterk vermeerderd, is de voortteeling van het geheele Volk evenredig verminderd, zyn allerleie ondeugden in alle standen des Volks doorgebrooken, is de eerlykheid verbannen, en heeft zulk een staat naar zynen ondergang beginnen te hellen. Men loope de Geschiedenissen door, en men zal doorgaans zien, dat de ondervinding ontwyffelbaar bevestigt, het geen de reden duidelyk genoeg leert. Men begrypt inderdaad, op de minste overdenking, dat de zeden eener Natie niet zyn dan de zeden der byzondere leden by malkanderen genoomen; en dat bygevolg, wanneer de valsheid, de trouwloosheid, een verwyfde levenswyze, eene onbeteugelde involging van alle zyne driften, en eene dartele wellustigheid, onder de naamen van fatsoen, van *Scavoir vivre,*

vre, van Mode, en *bon ton*, in de partikuliere familien heerschen, het geheele Volk ontbloot moet zyn van eerlykheid, goede trouw, opregte vriendschap, liefde voor zyne kinderen, zugt voor het Vaderland, standvastigheid en moed.

De Vrouwen hebben meer invloed op het Nationaal Karakter dan men vermoedt. De Mans doen, geduurende hunne jeugd, genoegzaam alles om haar te behaagen. Zo de Vrouwen haare agting niet schenken dan aan de deugd en dapperheid, zullen wy wel haast eene Natie van Patriotten en Helden krygen; maar zo zy daarentegen in de Mannen niets dan de verschillende Sexe in aanmerking neemen, zo zy van hen niets dan eene slaafsche involging haarer grillen, en de voldoening haarer wellustige driften verwagten, zult gy wel haast een Volk van veragtelyke Sybariten zien te voorschyn koomen.

OVER DE DWEEPERY.

DE Dweepery is de Godsdienst der kleine Geesten, die eene heete verbeelding, sterke driften, en weinig verstand, hebben. De lydende Dweepery, of liever het Bygeloof, is een voorwerp van veragting of beklag. Maar de werkende Dweepery is een vreeslyk monster, daar elk mensch zig tegen moet wapenen, en 't welk elk Patriot en Menschen-vriend verpligt is te keer te gaan. Het lydend bygeloof kruipt in stilte aan de voeten der lage bekrompe Godheden, welke het zig gesmeed heeft; maar niets is woeâgtiger en trotscher dan een werkend Dweeper, wiens ziel al het vergif, dat zy heeft ingezogen, niet kan bevatten, die wreed is om zig te ontlasten, en wiens wreedheid in woede verandert, om dat hy meent Gode eenen dienst te doen door het menschdom te vermeelen. Zulk een mensch heeft geen Godsdienst dan om zyn medemenschen te haaten, geen tong dan om hen te vloeken, geen adem, dan om vervolging en moord te blaazen, en geene handen dan om de Wereld in brand te steeken. Men kan het lydend Bygeloof vergelyken met dat vergiftigd, maar stille, meir, 't welk niemand schade doet, dan die het zelve te digt nadert; terwyl de Dweepery of het werkend Bygeloof, een brandende stroom is uit den mond eens vuurspuwenden bergs uitgebraakt, die alles vernielt daar hy over vloeit, en nog eeuwen daar na de doodsche voetspooren zyner algemeene verdelging doet zien.

Men wil, dat dit werkend Bygeloof, die vervolgende Dweepery, den Ouden onbekend zy geweest, en dat die heatelyke gift in laatere dagen eerst begonnen is te werken. By aldien de menschen altoos menschen zyn geweest, moet men vermoeden;..... neen!

neen! men moet vast ftellen, dat 'er altóos heerschzugtige en vervolgende Dweepers zyn gevonden. Het zyn de kleine Steden, by Juvenalis gemeld, alleen niet geweest, welker Burgers onverzoenlyke vyanden waren, om dat die der eene een God aanbaden, die by de anderen in afgryzen was.

Immortale odium, nunquam fanabile vulnus,
Ardet adhuc Ombos et Tentbyra; fummus utrinque
Inde furor vulgo, quod numina vicinorum
Odit uterque locus. ——— ———

Gelyk egter de Godsdienst by de Heidenen geen ftuk van zo veel belang wierdt gerekend als by ons, en gelyk dezelve zig byzonderlyk meer met duisterheden bezig hieldt, zo moet men erkennen, dat hunne vervolgzugt minder gemeen en minder geweldig is geweest, dan die, waar aan zig een groot gedeelte der Christenen, ter onteering van onzen Redelyken en Menschlievenden Godsdienst, heeft fchuldig gemaakt. De Grieken en Romeinen kenden dat leerftuk, dat heilloos leerftuk, niet, om de eer der Godheid in het bloed van het verdoolde Menschdom te wreeken. Het geval van Sokrates is meer Staatkundig dan Godsdienftig. De Perfiaanen en Chineefen, (ik noem de eerfte Volkeren van de Wereld,) tot welke buitenfpoorigheden zy vervallen mogten, hebben zig aan deeze overmaat van boosheid en afgryzen zelden fchuldig gemaakt, en in de weinige gevallen, welke daar naar fchynen te zweemen, wierden zy door een kwalyk begreepen eerzugt of belang, niet door het monfteragtig denkbeeld eener gewaande Godsdienftigheid, of de beginzelen eener werkende Dweepery, bezield. *Fobi* vervolgde de zulken zyner onderdaanen niet, die niet in den TIEN geloofden, of de Godheid onder een anderen naam of met andere gebruiken dienden. Cyrus heeft het Edikt, 't welk hy ten voordeele der Jooden gaf, nooit herroepen, geen zyner Opvolgeren heeft het herroepen; die fnoodheid was alleen voor onzen laatsten tyd, was voor den GROOTEN LODEWYK befpaard. Nooit hebben de Archontes van Athene, of de Confuls van Rome den Priesteren van Jupiter belast, de aanbidders van Anubis en van Aftarté uit te roeijen. Ik erken, dat een overwonnen Volk zomtyds zyn Godsdienst met zyne Wetten verloor; maar de omwenteling in den Nationaalen Godsdienst fleepte, na het onderbrengen van den ftaat, geene verdere onheilen na zig. Het Gemeen troostte zig ligtlyk over het verlies van Goden, die hun land niet hadden kunnen befchermen; en wat de Philofophen betreft, die begreepen even ligtlyk, dat de overwinnaars hen hunnen God of Godsdienst, den eenigen toevlugt en troost in hunne rampfpoeden en flavernye, niet ontneemen konden.

Wy zyn Gode alleen rekenfchap van onze gedagten en gevoelens verfchuldigd! Wie zyn wy die onze Broeders oordeelen! Elk

 zal

zal zyn eigen pak draagen! Dierbaare uitwyzingen van het allervoortreflykst Codex, heilryke gezegdens van een onwaardeerbaar Boek! wanneer zal men u verstaan en betragten? De Godheid heeft die waarheden in aller harten ingeschreeven, zy heeft die in haar woord herhaald, de Christelyke Openbaaring ademt Menschen-liefde, Verdraagzaamheid en Goedheid op ydere bladzyde, die wy open slaan; welk eene onbegrypelyke verkeerdheid van sommigen onder het geslagt hier woedend tegen aan te bruischen! kan men die schepzels inderdaad als onze medemenschen beschouwen? Ja! Laat ons tot den einde toe verdraagzaam zyn. Zy zyn geene Redelyke wezens, laat ons poogen het hen te maaken.

De Dweeper redeneert niet; daar is egter geen ander middel om een Mensch te worden, dan door onze Rede te gebruiken. Wel aan, laat ons beginnen met hem zodanige sluitredenen voor te stellen, daar hy niet over behoeft te denken, die hy voelen, die hy in zyn harte leezen kan.

De vervolging strydt even zeer met het belang van den Vervolger, als de zelve schadelyk is voor den vervolgden: zy strydt, zeg ik, met het belang van den Vervolger, want zy beneemt hem den tytel en de voorregten van mensch in onze oogen, en die van Christen in de oogen der Godheid, zy herschept hem in een monster op deze, en in een veroordeelden Duivel in de toekoomende wereld.

Nog minder nuttig is de vervolging voor den vervolgden Persoon; want beulen hebben nooit de gaaf van overreeden; wreedheid kan my niet geneigd maaken om te gelooven, geweld kan my niet overtuigen, lichaams-smarten niet verstandiger doen denken; en het leerstuk, 't welk my ongerymd voorkwam toen ik vry was, zal niet redelyk worden in myne oogen, wanneer ik op den brandstapel zal zyn.

Ik onderstel, dat men door bedreigingen en vrees, of door het geweld der vervolging zelve, zo verre koome, om my van Godsdienst te doen veranderen; heeft men dan zyn oogmerk bereikt, en ben ik geschikter onderwerp voor den Hemel? Helaas! zo myn vorig Geloof goed was, heeft men my tot een Apostaat gemaakt; zo het niet goed was, en de opgedrongen Godsdienst de waarheid bevat, heeft men my die waarheid met geweld doen aanneemen, om my tot een huichelaar, een guit, een hellewigt te maaken.

Men ziet derhalven, (inderdaad de eenvoudigste ziet dit,) dat een Dweeper zo ongerymd als haatelyk is, en met geen minder regt als den grootsten dwaas, dan als den smartelyksten geesfel van het Menschdom, beschouwd kan worden.

De werkende Dweepery, de Vervolgzugt, onder welke gedaanten zy zig vertoone, of door welke voorwendzelen vermomd worden moge, verdooft alle de gevoelens van menschelykheid, verwerpt de duidelykste pligten, vernauwt de ziel, verbant de rede, en herschept den mensch in een tyger.

Hoe

Hoe zal een braaf man zig verdedigen tegen een mensch, of tegen eene vergadering van menschen, die zyne duidelykste fluitredenen met niet anders dan plakkaaten, bannisſement, geesſeling, brandſtapels beantwoordt?

Hoe zal een Souverain een hoop guiten beteugelen, die het voor hun eerſten pligt houden ſnood te zyn, en die, na de Godloosſte euveldaaden bedreeven te hebben, zegepraalende uitroepen: men moet Gode meer gehoorzaamen dan de menſchen.

Welk een vrede zal onder het Menschdom, welk eene rust in de Maatſchappy, welk een vertrouwen in de verkeering, plaats hebben, zo een vriend zyn vriend naar de Inquiſitie moet ſleepen! Zo een Zoon zyn Vader moet vervloeken, aan wien hy alles verſchuldigd is! Zo een Man zig uit de armen zyner Egtgenoote moet ſcheuren om haar ter verbranding over te geeven, in den naam van den God die hen heeft ſaam gevoegd!

Ik heb ſtraks gezegd, dat wy de Dweepers als menſchen moesten blyven beſchouwen, en onze verdraagzaamheid tot den einde toe behouden; dit behoort egter niet te ſtryden met een noodzaakelyken pligt, daar ieder Mensch, yder Borger, toe verbonden is, maar die vooral de Overheden, in alle landen en van alle Godsdienſten, raakt, namelyk dat elk in zyn ſtaat alle zyne vermogens aanwende om de Dweepery te ſtuiten, te weeren, of te verydelen; inderdaad zo ooit vervolging wegens gevoelens te pas konde koomen, zoude het zyn tegen hen, die vervolgzieke gevoelens koesteren, en welken ik werkende Dweepers noem, om dat zy zelve niet redeneeren willen, en allen, die redeneeren, poogen dood te ſlaan.

In plaats van my in langwylige redeneeringen toe te geeven, welke doorgaands weinig begreepen worden van hen, welken men inzonderheid tegen de Dweepery moet wapenen, zal ik een ſamenſpraak vertellen, welke ik my herinner ergens geleezen te hebben; de Lezer mag hier zulke toepasſingen van maaken als 't hem goed dunkt; ik zal 'er ten minſten dit mede uitwerken, dat ik een onderwerp, 't welk uit der aart naar en akelig is, op een lugtiger trant zal eindigen.

De Turkſche Geſchiedenisſen maaken gewag van een byzondere onregtvaardigheid, die den Jooden door de Dweepery, moet ik zeggen van hen zelven, of van den Groot Vizier, is overgekoomen. Een ryke Jood hadt een ſamenſpraak met een Groot Vizier over de verſcheidenheid van Godsdienſten, die over de wereld verſpreid zyn, en ongevoelig viel het geſprek op het Paradys.

DE GROOT VIZIER.

By Mahomet, dat Paradys is een heerlyk vooruitzigt! Ik kan 'er zomtyds naar verlangen, als my de zaaken tegenloopen; dan verbeelde ik my die onſterflyke HOURIS reeds te genieten, waar van de Propheet ons zulk eene wellustige beſchryving geeft. Ik verbeeld

beeld my dat ik my met haar niet zal verveelen, gelyk ik my verveel in myn Serrail van twee en zeventig Georgische schoonheden.

BEN ISSASCHAR.

Uwe Grootheid vergunne my te mogen zeggen, dat het Paradys reeds bestondt voor Mahomet; dat wy in de bezitting van het zelve zyn geweest, voor dat gylieden het bevolkt hebt met Turken en met *Houris*; en dat. . . .

DE GROOT VIZIER.

Ik heb medelyden, Rabbi, met uwe dwaasheid en onkunde; ik zie wel dat gy noch den Alkoran, noch de 1972 Kommentarien over denzelven geleezen hebt: ik zoude u met verscheide plaatsen verpletteren kunnen, maar ik zal, uit inschiklykheid, uwe Voorouders in het Paradys laaten.

BEN ISSASCHAR.

Uit inschiklykheid, Heer! Gy boert! Is het Paradys niet *ons* erfdeel? Zyn de kinderen van Jakob niet alleen de wettige kinderen?

DE GROOT VIZIER.

Joodsche Hond! zyn de kinderen van Ismaël dan Bastaarden? Naar uwe rekening zou het Paradys dan niet dan met Jooden bevolkt zyn!

BEN ISSASCHAR.

Het is zeer moeijelyk dit stuk in tegenwoordigheid van uwe Grootheid te bepaalen.

DE GROOT VIZIER.

Ik wist wel, dat gy uw stuk niet kondt goed maaken; maar, om uwe onkunde nogmaals te gemoet te koomen, geef ik u vryheid, om u van het gezag der Synagoge te bedienen; antwoord my dan; heeft de Synagoge ooit beslist, dat de Jooden alleen in het Paradys zouden toegelaaten worden?

BEN ISSASCHAR.

Heer! Gy ziet my met blikſemende oogen aan!

DE GROOT VIZIER.

Ik versta, wat gy zeggen wilt. Wel, by den baard des Propheets, gy zult my verklaaren, waar gy ons dan denkt te plaatsen, dewyl gy ons buiten het Paradys sluit.

BEN ISSASCHAR.

Daar valt my een gelukkig denkbeeld in. Gy zult niet by ons zyn binnen den omtrek van het Paradys; maar onze leer verbiedt niet te gelooven, dat gy lieden daar maar even buiten zult zyn, en zodanig dat gy ons zult kunnen zien.

DE

DE GROOT VIZIER.

Daar valt my ook een gelukkig denkbeeld in. — Ben-Isfaschar, gy zyt een Man van billykheid, en gy begrypt wel, dat de Muzulmans aan de ongemakken van Lugt en Weder, buiten den omtrek van het Paradys niet behooren bloot gesteld te worden. Het is derhalven niet meer dan redelyk, dat gy hen Tenten verschaft, om daar onder hun verblyf te houden. ——— Ik ga naar den Divan, om de somme te bepaalen, welke uwe Natie voortaan alle jaaren betaalen zal, voor het koopen en onderhouden der Tenten, voor de geloovige Musulmannen, buiten den omtrek van het Paradys. Vaarwel Rabbi, geene knibbelary over de stoffe voor de Tenten, raade ik u; wy moeten ten minsten als fatzoenlyke Lieden gelogeerd zyn, zo wy niet in het Paradys mogen koomen.

* * * * *

De Groot Vizier maakte zyn Ontwerp smaakelyk in den Divan, en van dien tyd af hebben de Jooden jaarlyks eene aanmerkelyke schatting aan den Grooten Heer moeten betaalen voor de Tenten, daar de Muzulmans na hunnen dood onder woonen zullen.

DE MENSCH EEN ECHO, GEEN VERDICHTZEL.

HOe zeer 't ook een Verdichtzel schynen moge, dat de Mensch een *Echo* of Weerklank is, wordt zulks, egter, door de ondervinding van alle Tyden, en de voorbeelden van alle Volken, bevestigd. Immers zo ras een Kind in staat is om de geluiden, welke voor 't zelve gemaakt worden, te bevatten, wendt het zelve alle poogingen aan, om die klanken naar te bootzen. ——— Van hier zyn alle Menschen in den beginne *Echo's*: want het leeren van Spraaken is niet anders, dan dezelfde woorden en klanken te herhaalen, en, zo juist als mogelyk is, te doen wederklinken. Van deeze waarheid strekken alle Volken, op de Vier Werelddeelen woonende, ten getuigen.

Schoon nu alle Menschen in hunne Kindsheid niet meer dan *Echo's* zyn, zal men vraagen, volharden zy altoos in dien staat? De meesten denken, dat veelen, door den tyd, veranderen en *Oorspronglyke Stemmen* worden, dat zyn Stemmen die voorgaan, niet volgen, maar welke de overigen gebruiken, om hun geluid naar te vormen: deeze laatstgemelden zyn het, waar van men zegt, dat ze zelden of noit veranderen; doch dat zy altoos *Echo's* blyven. ——— Men onderscheidt deeze voornaamlyk in twee soorten, te weeten, in *Kunstige* en *Natuurlyke Echo's*. Wy hebben voor van deeze twee soorten wat

wat breeder te spreeken, en dus aan 't Opschrift van dit Vertoog te beantwoorden.

De *Kunstige Echo's* zyn de zodanigen, die bepaald zyn om alleen, of voornaamlyk, in zekere byzondere gelegenheden weêrklank te geeven. Zy, of liever hunne Ouders kiezen voor hen, welke Klanken zy uiten moeten, om Eeretrappen te beklimmen, vermaak te genieten, of de kost mede te winnen. Van hier de *Godgeleerde*, *Regtsgeleerde*, *Genees-Heel-Natuur- en Overnatuurkundige Echo's* in de Wereld. Bedagtzaamen hebben voorlang opgemerkt, dat elke *Echo*, door eene langduurige gewoonte, de hebbelykheid verkreegen heeft, om, zonder de minste overdenking, de allerzonderlingste Klanken te doen hooren, en wel de meest geliefde in die Weetenschap, waar toe ieder hunner zich bepaald vindt, om de Wêerklank van te zyn.

Men geeft eenige algemeene tekens op, aan welken een *Kunstige Echo* gekend kan worden, op dat men hem niet verwarre met een *Oorspronglyke Stem*, en ongelukkig den eersten voor de laatste aanzie.

1. Het eerste kenteken is eene diepe Onkunde aangaande de betekenis der woorden, welke zy doen weerklinken, hier van daan houdt men de onkundigste voor de beste *Echo's*.

2. Het tweede kenmerk is een grynzend Gelaat, vergezeld van eene Hoofdschudding, en gevolgd van eenen versmaadenden Lach, zo menigmaal zy Klanken hooren, welke zy niet gewoon zyn.

3. Tot een derde Kenmerk dient een zwaar Geluid, by het uitspreeken van alle woorden, die de geliefdste zyn, en 't minst verstaan worden: in welk geval zich niet zelden een uitsteekende borst vertoont; deeze schryft men toe aan de sterke Ademhaaling, welke 'er vereischt wordt, om de Long te voorzien van eenen genoegzaamen voorraad lugt, op dat de Klank de gewenschte sterkte en doordringenheid verkryge.

4. Voor een vierde Kenteken strekt een diep stilzwygen; waar toe een *Echo* vervalt, wanneer hy in de helft van zyn Klank gestuit wordt, 't zy door een zwaarder, 't zy door een vreemd geluid, 't welk hem geheel verbystert, en in de war brengt.

5. Eindelyk zyn 'er *Echo's*, die, in plaats van tot een volstrekt stilzwygen te vervallen, een zidderende Beweeging overkomt, op 't hooren van een vreemden Klank, in die Weetenschap, welke zy als *Echo* toegedaan zyn; op deeze Ziddering volgt zomwylen wel eene soort van Woede, tegen hem die stout genoeg is, om een vreemden Klank voort te brengen; eene Woede, welke, wanneer de *Echo* veel magts of invloeds heeft, dikmaals van de jammerlykste uitwerkzels gevolgd wordt.

Men houdt het egter daar voor, dat deeze *Echo's*, in verscheide gevallen, van groot nut zyn. Deeze alle op te haalen zou te breed uitloopen: alleen zullen wy een en ander deezer Nuttigheden ophaalen.

1. Voor

1. Voor eerst houdt hun sterk geluid den Eerbied, welken een groot gedeelte des Menschdoms voor loutere Klanken heeft, leevendig.

2. Ten anderen, zyn deeze *Echo's* zo veel als Registers van alle voorige Klanken, 't zy dezelve in geschrift uitgedrukt, 't zy ze van *Oorspronglyke Stemmen* of van derzelver *Echo's* zyn; en, in dit laatste geval, noemt men onze *Echo's* zeer eigenaartig *Echo's* van *Echo's*.

3. Eene derde Nuttigheid bestaat daar in, dat zy, in alle Vergaderingen, waar het op het grootste getal van gelykluidende Stemmen aankomt, doorgaans de zaaken ten einde brengen, en Partyen doen zwygen: naardemaal zy nimmer missen, om, zonder de minste overdenking, het eerste Geluid, 't welk zy hooren, te volgen, en ten sterkste te doen wederklinken.

Behalven deeze *Kunstige Echo's* is 'er, gelyk wy reeds vermeld hebben, eene tweede soort, die men gemeenlyk *Natuurlyke Echo's* noemt, om dat zy, niet gelyk de reeds beschreevene, zich alleen bepaald hebben, om, in een byzonder geval, maar bekwaam zyn, om in alle gevallen Wederklank te geeven.

Zommigen, die verder meenen te zien dan 't Gemeen, en van alles reden zoeken op te leveren, merken aan, dat de Ziel, in deeze soort van Weezens, zeer klein is, en daar en boven geene vaste zitplaats houdt. ——— De groote holligheid (zeggen zy), welke door de kleinheid der Ziele in 't Lichaam overblyft, maakt hun natuurlyk geschikt tot Weêrklank: en de ligtverplaatsbaarheid der Ziele, agten zy, dat deeze Menschen bekwaam doet worden om alle Klanken weêr te kaatzen; dewyl de Ziel, uit hoofde haarer kleinheid en ligtheid, niet in staat is om wederstand te bieden aan 't Geluid, en dus, voor die trillende beweeging wykende, plaats voor allerlei Weerklank overlaat. Deeze bedenking blyft voor hun rekening.

In 't algemeen zyn deeze *Echo's* groote Liefhebbers van alle Geluiden, mits dat 'er met of in het Geluid niet iets geestigs of verstandigs gemengd zy; neen, het moet alleen Geluid zyn. Te deezer oorzake houden zy zeer veel van alles wat maar raazen kan, als allerlei Schietgeweer, Trommels, Trompetten, Honden, Klokken, Ezels, ledige Vaten, Menschen Stemmen, hoe meer te gelyk spreekende, hoe liever.

In het midden van dit alles doet zich evenwel iets op, dat zeer duister is: te weeten, men zou, uit de groote begeerte deezer *Echo's* na allerlei Geluid, verwagten, dat zy ook groote Liefhebbers zyn moesten van zwaare Donderbuien, vooral van harde stootende Ratelslagen; doch in plaats van tekenen van vrolykheid en vergenoeging op hun gelaat te zien, vertoont zich, zo lang het Geluid des Donders aanhoudt, niets dan schrik, vrees en benauwdheid. ——— Dit Verschynzel is te vreemder, om dat het woord *Donder*, by deeze Lieden, een zeer geliefd woord is; weshalven men vermoeden zou, dat de zaak zelve, by hun, zeer aangenaam moest zyn. Hoe zeer dit

dit woord by hun geliefd is, blykt by menigvuldige gelegenheden: by voorbeeld, veele beschryvingen en vergelykingen, welke zy van persoonen en zaaken geeven, sluiten akoos met het woord *Donder*, zo spreeken ze, hoe vreemd het ook luide, van een *gekken*, *grootschen*, *ryken*, *armen*, *langen*, *korten*, *zwarten* en *groenen Donder*, en dergelyke. Ja men heeft opgemerkt, dat ze doorgaans deeze woorden op zulk een brommenden toon, en met zulk een fier Krygsmans gelaat uitbulderen, als of zy zich met het Onwêer in tweestryd wilden begeeven; doch dat dit juist hun oogmerk niet is, blykt uit de benauwdheid, welke hun bevangt, wanneer de *Donder* zelve zich hooren laat, schoon slegts van verre. —— De Geleerden hebben veel moeite gedaan, om de oorzaak van deeze strydigheid te ontdekken; doch het blyft als nog eene verborgenheid.

Wat de Kentekens betreft, aan welke deeze *Natuurlyke Echo's* te kennen zyn, van deeze zyn de drie volgende de voornaamste.

1. Voor eerst, zy onthouden zich allermeest in luidrugtige Gezelschappen, en by zwaare Raaspartyen: men behoeft ze derhalven in kleine Gezelschappen, veel min in de Stilte en Eenzaamheid, niet te zoeken.

2. Men geeft als een tweede Kenmerk op, dat hunne Ooren en Tongen meer dan gemeen groot, en, in tegendeel, de Harssens meer dan gemeen klein zyn: en men wil, dat de Natuur, 't geen ze aan de Ooren en Tong verspilde, ten koste van de Harssens gedaan heeft, om dat deeze laatste, by een welgeschaapen *Natuurlyke Echo*, bykans geheel niet gevonden worden. Zommigen, egter, betwisten dit Kenteken, als niet algemeen doorgaande, en te bezwaarlyk om na te gaan: dewyl men ten dien einde alle de *Echo's* van deeze soort zou dienen te trepaneeren. Men zal dan wel doen, met op dit Kenteken niet te veel staat te maaken.

3. Het derde Kenmerk, waar aan men een' *Natuurlyke Echo* kan ontdekken, is, dat, wanneer men naar willekeur van een' Persoon of Zaak eenig goed of kwaad spreekt, de *Echo* terstond zal wederklinken, en u daar door van zyne tegenwoordigheid verzekeren. 't Zy gy *Hosanna* of *Weg met deezen* roept, hy zal in denzelfden Toon antwoorden; of verkiest men geene Woorden om de Proeve te neemen, men kan met een' Lach of Handgeklap even goed te regt komen: want deeze *Echo's* klinken, (gelyk gezegd is) op alles wederom.

Het Nut van deeze *Echo's*, dat maar in één geval plaats heeft, bestaat hier in; zy bezitten de bekwaamheid om dezelfde Klanken, tot verscheide reizen, te herhaalen; hier door zyn ze in staat, om het Geluid, waar mede zy in 't eene Gezelschap zyn opgevuld, tot veele andere Gezelschappen over te brengen: iets 't welk van groot nut is in de Zamenleeving, en byzonder van uitsteekenden dienst voor dezulken, die, schoon t'huis zittende, egter met eene menschlievende nieuwsgierigheid bezield zyn om te weeten, welke Klanken buitens Huis meest gehoord worden.

Uit

Uit al het bygebragte dunkt my ten duidlykste te blyken, dat de Stelling, *De Mensch een Echo, geen Verdichtzel*, eene onbetwistbaare waarheid bevat: naardemaal men zo ontelbaar veele *Echo's* in de Zamenleeving aantreft.

Ik zal'er ten slot, en naderen bewyze, nog byvoegen, dat ik zelve openlyk belyde een van die Weezens te zyn; doch hier by moet ik te gelyk zeggen, dat ik dagelyks bezig ben om dien staat te ontworstelen, en geduurig arbeid om den staat van een *Echo* voor dien van een *Oorspronglyke Stem* te verwisselen. ——— Tot deeze voorgenomen en daadlyk te werk gestelde Staatsverwisseling is een goed en getrouw Vriend my zeer behulpzaam geweest. Hy heeft my getoond, dat altoos een *Echo* te blyven, ten uitersten laag, veragtlyk en rampzalig is. Hy heeft my doen zien, dat 'er tusschen een *Echo* en een *Klok* weinig verschil gevonden wordt, dan alleen in de gedaante. Hy heeft my doen opmerken, dat de Mensch te veele en te edele Vermogens bezit, om voor altoos tot den staat van een *Echo* gedoemd te blyven: en om my hier van best te overtuigen, my beloofd in eene Verhandeling te toonen, niet alleen *Wat* een *Mensch* is, maar voornaamlyk, tot welk een *Einde* hy is. Uit het eerste, zegt hy, zal het blyken, dat de Mensch beter is, dan het allergrootste en bevigste Raastuig; en uit het laatste, meent hy, zal middagklaar gezien worden, hoe dat de wufte en bekrompe Ziel van een *Echo*, (indien hy slegts wil,) tot eene meerdere bestendigheid, en grooter uitgebreidheid komen zal; en hy dus in staat zyn, om zelve *Gewaar te worden*, te *Denken* en te *Spreeken*, zonder dat anderen, (gelyk nu nog het geval is,) zulks voor hem en in zyne plaats zullen behoeven te doen.

J. M.

DE GEREDDE ONSCHULD, EN GESTRAFTE BOOSHEID.

Myne Heeren!

„ IK heb het volgende geval in de *Memoires du Comte de Samarandes* aangetroffen; gelyk het zelve ten duidelykften toont, „ hoe zeer de waarschynlykheid ons zomtyds kan misleiden, welk „ eene alleruiterste voorzigtigheid een Regtbank behoort te gebruiken in haare veroordeelingen, en hoe 'er gevallen kunnen zyn; „ waar in de onmiddelyke tusschenkomst der Godheid noodzaaklyk „ schynt, om de alleruiterste boosheid voor te koomen, denk ik, „ dat het, uit hoofde van alle deze nuttige bedoelingen, een plaats „ in uw *Mengelwerk* mag vorderen".

Zeker Edelman in Frankryk, in de Provintie van Bretagne, op één zyner Landgoederen woonende, hadt eene som van 24 duizend Livres, in duizend gouden Louisen, ontvangen: hy hadt dezelve in sta-

stapeltjes van honderd Louisen verdeeld, en in eenige stukken oud Muziek-papier, dat by der hand lag, gerold, het welk door zynen Knegt gezien was, voor wien hy het ontvangen van die som niet verborgen hadt gehouden. Eenige byzondere redenen bepaalden egter dien Edelman om voor anderen te bedekken, dat hy dezelve ontvangen hadt; derhalven liet hy een zyner Vrienden verzoeken, om by hem te koomen, vertrouwde hem die som, met de ernstigste bevelen om niet te kennen te geeven, dat hy dezelve in handen hadt, en tevens met verzoek van, in geval hy mogt koomen te sterven, dit Goud in handen te stellen van een natuurlyken Zoon, welken hy hem bekend maakte, en voor wien hy het zelve schikte. De Heer de C.... na hem dit beloofd, en hem een Handschrift gegeeven te hebben, begaf zig, na dat hy het avondmaal by zynen Vriend gehouden hadt, naar huis, weinig vermoeden hebbende, dat die som hem zo noodlottig zoude zyn. Dezelve hadt den Lakey bekoord, en die Schelm hadt besloten zynen Meester, den volgenden nagt, om te brengen, om dezelve in zyne magt te krygen. De eerste slaap wierdt gekoozen, als het gunstigst oogenblik, ter uitvoering van zyn doemwaardig voorneemen. Hy volbragt het zelve, maar was wanhoopig van, na dien moord, geen Goud te vinden, en zyne woede vermeerderde, toen hy het Handschrift van den Heer de C.... in de Bureau van zynen Meester vondt, in plaats van de som, die zyne snoode driften hadt gaande gemaakt; hy besloot dan de straf, welke hy zelf verdiende, en welke hy zonder zyn tegenwoordig Ontwerp niet konde ontgaan, op den Heer de C.... te doen vallen. Hy begaf zig naar zyn Kamer, alwaar hy den geheelen nagt peinsde op middelen, om de vermoedens van hem zelven af te wenden, en die te doen vallen op hem, wien hy tot het voorwerp van zyne wraak verkoozen hadt. Tot deze oogmerken oordeelde hy het dienstig het handschrift, dat hy in plaats van geld gevonden hadt, te vernietigen. Den volgenden morgen maakte hy, door zyn geschreeuw, het ongeluk van hunnen Meester, dat hy den schyn maakte toen eerst te ontdekken, door het geheele huis rugtbaar. Men liet het Gerecht haalen, en verzekerde zig van de Bedienden, die allen eenstemmig verklaarden, dat niemand dan de Heer de C.... hunnen meester was koomen bezoeken, dat hy laat by hem gebleeven, en langen tyd met hem in zyn Kabinet opgesloten was geweest, en dat hy alleen hunnen Meester zo moorddaadig konde omgebragt hebben, Het Gerecht begaf zig naar den Heer de C.... die ongelukkig dien morgen vroeg vertrokken was naar de Haven van *Brest*, werwaards zyne zaaken hem riepen; het kon niet missen, of die reis moest voor eene vlugt gehouden worden. Het Geregt deedt onderzoek, en vondt de 1000 Louisen, in 10 rolletjes, in het Muziek-papier, zo als de Lakey gezegd hadt, gezien te hebben, dat zyn Heer dezelve bezorgd hadt. De geheimhouding, die hem zyn Vriend hadt aanbevoolen, was oorzaak, dat hy die som niet hadt opgeschreeven, of aangetekend, dat dezelve zynen

nen Vriend behoorde ; en dit was zeer noodlottig ; om dezelfde reden lochende hy, toen hy voor de Rechters gebragt wierdt, in het eerst daar eenige kennis van te hebben. Men hadt hem, namelyk, aanstonds gevat, het welk des te gemaklyker was, dewyl hy zelf onkundig was van den moord, daar men hem mede betigtte, en dus niet hadt gepoogd te omvlugten. Maar toen hy de gemelde vreeslyke beschuldiging hoorde, konde hy zig niet weêrhouden te bekennen, dat zyn Vriend hem die som hadt toevertrouwd, en dat zyne onschuld blyken zoude uit het handschrift dat men vinden zoude in zekere Bureau die hy aanduidde. Alle naspooringen waren vrugtloos : dat gewigtig briefje, het eenige dat de onschuld van den Heer de C..... konde toonen, was verdweenen; zyne eerste antwoorden waren strydig met de laatste, zyne vlugt, de papieren, die dezelfde waren, welke de knegt hadt opgegeeven, de eenpaarige beschuldigingen van alle de bedienden, alles was tegen dien ongelukkigen Edelman, die zig veroordeeld zag tot de yslyke en wreede straf der moordenaaren. Men zoude hem op de pynbank gebragt hebben, alwaar de pyn hem misschien de bekentenis van eene misdaad, die hy niet begaan hadt, zoude ontwoongen hebben, wanneer de Hemel, de beschermer der onschuld, byna een wonderwerk ten zynen voordeele deedt. De misdaaden, daar geen medepligtigen in betrokken zyn, worden voor het Parlement van Bretagne schielyk afgedaan. De ongelukkige de C.... zoude het leven zekerlyk kort na zynen vriend verloren hebben, maar na dat het vermeende lyk, door de gemelde verwarringen, twee dagen lang in den zelfden staat was blyven liggen, dewyl niemand gedagten kreeg om te onderzoeken of een man, die met negen steeken diep gewond was, en wien men levenloos en styf gevonden hadt, nog leefde, zo vattede men hem eindelyk aan om te ontwaaden en te begraaven, en men bemerkte toen, uit een zwaare zugt, dat 'er nog eenige vonk van leven overig was; zy die met zyne ontkleeding bezig waren, gingen die tyding door het gansche huis verspreiden, en de onbeschroomdsten werden wel dra overtuigd van de wederopwekking, als ik zo spreeken mag, van hunnen Meester, als welke, door het verlies van zyn bloed, in die lange beweeging- en- gevoeloosheid gehouden was. Men was zo vast overtuigd dat de Heer de C.... zyn moordenaar was, dat men niet dagt hem te vraagen wie hem in dien staat gebragt hadt; ondertusschen wist de schelm, die verpligt was met de andere bedienden by zynen Meester te koomen, zig zo veel te gemaklyker te verbergen, dewyl zyne zwakheid hem niet toeliet de voorwerpen, die hem omringden, te onderscheiden; de zelfde yver, die de bedienden hadt overgehaald om hunnen Meester te hulp te schieten, deedt hen allen de kamer verlaten om onderstand te gaan haalen. De Schelm, die zig in een hoek verborgen hadt, besloot van dit oogenblik gebruik te maaken om zyne misdaad te voltooijen, om dat de dood van zynen meester

voor

voor zyne veiligheid volstrekt noodzaakelyk was. Het monster was reeds op het bed van den zieltoogenden Edelman, en hy hadt zyn knie al op deszelfs borst om hem met zyne beide handen te verwurgen. Doch de Hemel, die voor de onschuld waakte, wilde ook de misdaad doen straffen. Twee andere bedienden kwamen in met een Heelmeester, dien zy schielyk gehaald hadden. De gestalte van den snooden knegt was niet dubbelzinnig; zy grypen, en binden hem; zy leveren hem zelve aan de Regters over, die, zonder die gebeurtenis, het verschriklykst en onregtvaardigst vonnis zouden uitgesprooken hebben. De Regters, verschrikt door de onbillykheid die zy op het punt geweest waren te begaan, blyven langen tyd op hunne zitplaatzen, onbeweeglyk, de oogen nederslaande, en in de grootste verlegenheid; eindelyk, als door de zelfde beweeging bezield, werpen zy zig op hunne knieën, en danken den Hemel, eenstemmig, dat hy hen de genade beweezen heeft, van hen in zulk een dringend gevaar te verlichten, de onschuld te behouden, en den boosdoener, naar verdiensten, te straffen, gelyk ook wel haast het gevolg was.

P R O G R A M M A

VAN DE HOLLANDSCHE MAATSCHAPPYE DER WEETENSCHAPPEN TE HAARLEM.

Voor het Jaar 1773.

De Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen alhier heeft in haare Vergaderinge, dit jaar gehouden op den 24 Mey, geoordeeld, dat op de Vraage: *Welken zyn de beste Middelen om Vaarwaters te verdiepen, het zy de Ondiepten gekoomen zyn door Verzandingen, Kleijen, Slikken, ofte anderfints?* in het Jaar 1769 voor de *eerste*, en in het jaar 1771 voor de *tweede* reize door haar opgegeeven, geene volledig voldoende Antwoorden waren ingekoomen. Zelfs het Antwoord, onder de *Zinspreuk* MET EEN OPRECHT OOGMERK, voldoet niet, haars oordeels, volkoomen ofte zo naaby als doenlyk is, aan de Vraage. Nochtans behelst dat zelfde verscheide nuttige Aanmerkingen, en deeze en geene weetenswaardige bevindingen. Om deeze reden heeft de Maatschappy besloten, aan den Schryver van dat Antwoord (indien hy binnen veertien dagen naa de eerste bekendmaakinge van dit Programma, haar zynen naam gelieft te melden) te geeven eene *Gouden Medaille*, doch zonder naam en jaartal op den rand, op dat dezelve aan de eene zyde zou dienen tot een bewys van haare achtinge voor des Schryvers Kunde, Oplettendheid en Liefde voor het Vaderland; maar

maar tevens tot een teken, dat men het geeven van deeze Medaille niet moet aanmerken als eene verklaaring, dat zy dit Antwoord voor volkoomen de Vraag voldoende erkent. Zy zal zelfs by het doen drukken van het zelve haare aanmerkingen voegen, waarom zy het voor niet volledig houde.

Zy had in het jaar 1771 insgelyks als eene Vraag opgegeeven om te beantwoorden voor 1773:

Daar het door de ondervindinge bekend is, dat 'er uit de Natuurlyke Gesteldheid en andere omstandigheden der Rivieren van ons Vaderland, voornaamlyk van den Neder-Rhyn of Lek, zekere gebreken noodzaakelyk voortvloeijen, waardoor aan den eenen kant derzelver Kanaalen, tusschen dezelfde of soortgelyke Dyken besloten, te eeniger tyd onbekwaam zouden kunnen worden, om, behoudens de veiligheid der aanpaalende Landen, dezelfde hoeveelheid Waters af te brengen; en aan den anderen kant de Dyken in buitengewoone gevallen, zoo van Ysdammen als andersints, in gevaar gebragt worden van te bezwyken; zo word gevraagd: *Kunnen die gebreken zelven, of ook derzelver gevolgen door andere middelen, dan door Afleidingen, voorgekoomen worden? zo ja, welken zyn dan die middelen?* ——— *maar, indien één of meer Afleidingen de eenigste middelen zyn mogten, waardoor zoodanig oogmerk op eene duurzaame wyze bereikt kan worden, zyn dezelven, naar de gelegenheid der Landen, mooglyk? zo ja, waar, en op welke wyze moeten zy dan gemaakt worden, en kunnen zy veilig ondernoomen worden, zonder de vaarbaarheid der Rivieren te benaadeelen?*

Men onderstelt by deeze Vraage, dat door het sluiten der Byweegen langs den Boven-Rhyn, als het eerste en Natuurlykste Middel, niet alleen de vaarbaarheid der Rivieren bovenwaarts behouden, maar ook tevens een geregelde verdeeling tusschen de Takken te weeg gebragt zal worden; des men by het beantwoorden der bovengemelde Vraage niet noodig hebbe, in aanmerking te neemen, die buitengewoone hoeveelheid van Water, welke men sints eenige jaaren door het openliggen der Bywegen, op den Neder-Rhyn en Yssel, ondervonden heeft.

Voorts verwagt de Maatschappy, dat de Schryvers de Middelen of Projecten, die zy by hunne Antwoorden mogten voorslaan, eenigzins uitvoerig, des noods met byvoeging van eene beraaminge der kosten, daar toe noodig, zullen gelieven voor te stellen.

Dan, zy heeft op deeze Vraage mede geen voldoend Antwoord ontvangen, weshalven zy dezelfde Vraag weder voorstelt, om daarop te antwoorden voor het begin van 1776.

(Het Vervolg hier na)

WAAR-

WAARNEEMINGEN
omtrent de
LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM, *in May* 1773.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer.			Therm.			Winds Streek.			Weder.
	's morg.	*'s midd.*	*'s av.*	*mo.*	*mi.*	*av.*	*'s morg.*	*'s midd.*	*'s av.*	*Gesteldh.*
1	29. 7	29. 7½	29. 7½	50	52	51	W	W. t N	W t Z	Wol. Held.
2	— 8	— 9	— 9½	48	51	48	——	W	W	Helder.
3	— 10	— 10½	— 11	48	52	46	Z	W t N	N	Wolk. H. S.
4	30. 0	30. 0	30. 0½	46	52	48	N	N t O	N t O	Helder.
5	——	29. 11½	29. 11	46	50	46	N t W	N t W	N t W	— Wolk.
6	29. 10	— 10	— 9	46	48	44	N	N	N W	Reg. Buij.
7	— 7	— 7	— 8	44	48	46	N W	N W	——	——
8	— 10	— 11	— 11½	46	48	46	——	——	——	— Hagel.
9	— 11	— 10½	— 9½	46	52	51	Z W	Z	Z	Held. Reg.
10	— 8	— 8	— 6½	52	54	55	Z	——	——	— Dond.
11	— 7	——	— 9	55	58	50	Z W	W	N	— Reg.
12	— 10	— 11	30. 0	48	49	49	N	N	——	— Buij.
13	30. 0½	30. 0½	——	50	56	50	W t N	W t N	W	Helder.
14	29. 11	29. 10	29. 8	53	55	54	Z	Z t O	Z O	— Reg.
15	— 7	— 6½	— 6½	56	60	58	Z O	Z W	Z W	Betr. —
16	— 8½	— 10	— 11½	54	56	52	Z W	W	W	——
17	— 11½	— 11	— 11	54	61	58	Z t O	Z t O	Z t O	H. Wolk.
18	— 10	— 9½	— 9	60	64	63	——	O	W	Betr. Held.
19	— 8	— 7	— 6½	65	70	67	Z O	Z	Z	Held. Reg.
20	— 6	— 6	— 7½	66	68	63	O	——	——	Reg. Wind
21	— 9	— 10	— 10½	62	66	63	Z W	W	N t W	H. Wolk.
22	— 10	——	— 10	62	65	58	N O	Z	Z	Reg. Held.
23	——	— 9½	— 9	59	65	63	N W	N O	N O	— —
24	— 9	— 8½	— 7½	62	64	60	——	N W	——	Betr. Reg.
25	— 6½	— 7	— 7	61	66	62	——	Z W	Z W	— Helder.
26	— 8	— 8	— 8½	60	64	59	Z	Z	——	Held. Reg.
27	— 9½	— 9	— 9	59	63	57	——	Z W	Z	Buijig.
28	— 11	30. 0	30. 1½	59	66	59	——	N O	N O	Helder.
29	30. 2½	— 3	— 3½	61	66	55	O	——	N t O	— Wolk.
30	— 4	— 4	— 4	56	63	56	N t O	N t O	——	——
31	——	— 3½	— 3	58	71	62	——	——	——	Helder.

Hoogste Barometer d. 30. 4
Laagste Barometer d. 29. 6 } middelb. d. 29. 11

Hoogste Thermometer gr. 71.
Laagste Thermometer gr. 44. } middelb. gr. 57½

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

VERHANDELING OVER DE VOORNAAMSTE OF HOOFDLEERSTELLINGEN DES CHRISTLYKEN GODSDIENSTS. *Door den Hoogeerwaardigen* GUILIELMUS CRICHTON. *Hoogleeraar te Frankfort aan den Oder.*

(Vervolg en Slot van Bladz. 256.)

Uit het geen wy dus verre gezegd hebben, begrypt elk oplettende gereedlyk, *dat het geene Grondleerstukken zyn, die slegts op de eene of andere plaats der Heilige Bladeren voorkomen.* Want dat geen, waarvan de waarheid van zo veele andere Leerstukken afhangt, 't geen tot verbetering der Zeden grootlyks dient, en de Godlyke Mannen zelve geloofd hebben noodzaaklyk te weezen, moet dikwyls voorgesteld worden. Het is niet te denken, schoon eenigen waarschynlyk zullen agten dat men daarover zou kunnen twisten, dat PAULUS aan de Geloovigen te *Rome* en *Galate* eene *Grondleerstelling* zou hebben overgeleverd, in andere *Christlyke Gemeentens* onbekend. Was het anders met de zaak gesteld, dan zou volgen, dat de grondslag des *Christlyken Geloofs* niet altoos dezelfde geweest is, of dat men dien zou kunnen houden, en egter van 't noodzaaklyke onkundig zyn. 't welk beide ongerymd, en met de rede en de waarheid strydig is. Weshalven ik, om deeze en andere redenen, durf zeggen dat ik den *Uitgang* of *voortkomst van den Heiligen Geest* niet onder de *Grondleerstellingen* reken. Is de bepaaling van den *Uitgang des Heiligen Geests* duidelyk, ja is ze rechtzinnig, dat wil zeggen overeenkomstig met de aangenomene en door openbaar gezag gewettigde gevoelens, wanneer men zegt „ dat dezelve is eene eeuwige uitvloeijing van het weezen des Heiligen Geests, waar door de Vader en de Zoon hun weezen mededeelende den Heiligen Geest uit zich blaazen, of waar door de Heilige Geest, het geheele weezen des Vaders en des Zoons als te gelyk, door blaazing ontvangende bestaat?" Ik ben niet schrander genoeg om te begrypen wat die Uitvloeijing is, wat dit blaazen, of door blaazing ontvangen, betekent. Ik betreur myn ongeluk, maar hoe ik my

wend of keere, ik verstaa die fraaijigheden en wondere schepzinnigheden niet: schoon geschreeven door den anderzins zeer uitmuntenden GODOFREDUS WEGNERUS. —— Men werpt my hier misschien de Heilige Geschiedenis tegen. Maar de gevallen, die tot den Grondslag van den Godsdienst behooren, zyn weinig in getal; en deeze worden, door de Heilige Schryvers, dikmaals vermeld. Hoe menigmaal leezen wy dat GOD de Wereld geschaapen en het Menschdom voortgebragt heeft, dat ADAM uit den staat der onnozelheid verviel, dat JESUS gebooren, gestorven en opgewekt is; de overige verhaalen, welke zeldzaamer voorkomen, behooren *niet tot* het weezen van den Godsdienst. — Anderen zullen *misschien* zeggen, dat uit ons gevoelen volgt, dat een *Christen* niet tot alle Pligten verbonden is: dewyl eenige Deugden nauwlyks ééns van de Apostelen vermeld worden. Maar zy moeten wel begrypen dat wy thans spreeken van de *Geloofsstukken* en niet van de *Zedelyke Geboden*, die alle tot het weezen van den Godsdienst behooren, en waar van niemand mag onkundig zyn. Nu was het onmogelyk in één Boek, en dat geenzins groot is, alle de byzondere Pligten op te tellen, daar de onderscheide betrekkingen der menschen bykans ontelbaar zyn. Voldoende is het dat GOD, naar zyne oneindige Wysheid, 's Menschen ganschen Pligt in de Liefde begreepen, en zo uitgebreide Wetten voorgeschreeven heeft, dat ze alle Pligten in zich vervangen. Indien iemand *Menschlievend* is, zal hy noit de Pligten der Vriendschap schenden; de *Menschliefde* is grooter, edeler, en eenen vryen mensche waardiger dan de Vriendschap, als welke niemand vryheid geeft om de Menschlyke maatschappy te verlaaten. Wie GOD van ganschen harte bemint zal gereed zyn om alle de overige Pligten te volbrengen. —— Met de *Leerstukken* is het geheel anders geleegen. Veelen houden zich vast aan de *Grondleerstellingen*, die de andere ontkennen of 'er van onkundig zyn. Zou het geene allerrockloosste Godloosheid weezen, Menschen, die niet weeten op welk een' dag JESUS het Avondmaal gehouden heeft, welk een lichaam hy omdroeg, naa dat hy uit den doode was opgewekt, of wat het betekent, dat hy aan de rechte hand zyns Vaders is gezeten, uit de Kerk te werpen en strafschuldig te verklaaren? Voegt hier nog by, dat de voornaamste Pligten van Geloof en Liefde, die alle de overige in zich vervangen, in de Heilige Bladeren, dikwyls worden aangepreezen, en hierin met de *Voornaamste Leerstellingen* overeenkomen.

Verder ontkennen wy, *dat het een Grondleerstuk is*, 't geen

de oude Christenen niet geloofd hebben. 't Geen men niet verstaan moet in dien zin als eenige Godgeleerden van *Geneve* dit begreepen: naamlyk, dat geene Leerstelling eene *Grondleerstelling* zou weezen, welke, oit door iemand ontkend was. Wy zyn verre van het gevoelen van VINCENTIUS LIRINENSIS, die in zyn Boek tegen de Aanhangen, *Commonitorium* geheeten, wil, dat het, daar uit blyke dat een Leerstuk eene *Grondstelling* is, „ indien het altoos, overal en van allen geloofd „ is:" wy willen met den even opgegeeven regel alleen zeggen, dat een *Grondleerstuk* geen voortbrengzel van 't menschlyk vernuft mag weezen, noch aan de eerste *Christenen* onbekend zyn. Ware het mogelyk, dat de *Christlyke Godsdienst*, langen tyd naa derzelver vaststelling, met noodzaaklyke *Grondleerstellingen* vermeerderd wierd, dan zou die Godsdienst niet algemeen noch altoos dezelfde geweest zyn. Het dagt ons altoos vreemd en onbestaanbaar, dat nietige menschen, die ligt in dwaaling kunnen vallen, eenen Godsdienst door den Zoon van GOD en Godlyke Mannen gepredikt, wilden verbeteren, volmaaken, en met nieuwe byvoegzelen vermeerderen. Zyn dan de *Platonisten* en *Scholastiken* wyzer geweest dan JESUS en de Apostels? Wie kan een ander fundament leggen dan 't geen gelegd is? Ook komen ons zelf die gevoelens van de Menschen by het *Euangelie* gevoegd, welke eene verhevener Godsvrugt schynen aan te pryzen, verdagt voor. De *Christlyke Godsdienst* is van den beginne af eene Leermeesteresse der Waarheid en Deugd geweest: „ de kennis der Waarheid die naar de Godzaligheid is in de „ hoope des eeuwigen leevens." Maar zy die de fontein verlaaten, uit welke de eerste *Christenen* allen Geloof, Liefde en Hoope geschept hebben, en zich begeeven tot eene bedorve welle, loopen zeer groot gevaar om tot de droevigste dwaalingen te vervallen, die den weg baanen tot Ongeloof en Zedeloosheid. Dat JESUS uit den dood verrees, is een allergewigtigst *Grondleerstuk*; doch kon men hier uit te regt opmaaken, dat JESUS het graf verliet voor dat de Steen was afgewenteld, dan hebben wy tot nog in dwaaling geleefd. In de Heilige Bladeren vinden wy geen gewag van dit Wonderwerk, en niemand der Ouden is, voor zo verre wy weeten, in dat begrip geweest.

Het was, overzulks, zeer te wenschen, dat men nimmer uit het ooge verloor, hoe veel de oude Leerstellingen die alleen overgeleverd, en van allen aangenomen moeten worden, verschillen van de overige, welke alleen tot de Geleerden behooren. Wie den naam van *Christen* wil draagen, kan de

eertsgemelde niet ontkennen: van de laatstgemelde kan misſchien niemand onkundig zyn die den naam van een Godgeleerden of Geleerd Man wil voeren; doch een *Christen* kan 'er van onkundig weezen, ja ze ontkennen. „ Daar is geen „ rede, zegt JOANNES MEISNERUS, waarom wy heden nieuwe „ en in de eerſte eeuwen onbekende en ongehoorde Geloofs„ ſtellingen by de voorgaande zouden voegen: want, indien „ de Leerſtellingen, van den eerſten tyd der Christlyke Ker„ ke overgeleverd, aan hun, die in de eerſte eeuwe leefden, „ genoegzaam waren ter zaligheid, zullen ze ook voor ons „ genoegzaam weezen om het eeuwige leeven te verkry„ gen (*)." 'Er valt niet aan te twyfelen of de Leeraars, welker *Regtzinnigheid* beproefd is, wyken zo verre van elkander af, dat iemand, die hunne gevoelens en Zamenſtellen, met eenige aandagt, geleezen heeft, zich zeer zal moeten verwonderen over de verſcheidenheid van woorden en ſpreekwyzen, zo zy niet volſtrekt het zelfde pad betreeden en in de woorden van één en denzelfden Meester gezwooren hebben. De aangenome en heerſchende begrippen hebben altoos veel invloeds gehad in die Stelzels, welke de Menſchen van den Godsdienst vormden. De *Platoniſche* en *Ariſtoteliſche* Wysbegeerte heeft dat gezag gehad, 't welk de *Carteſiaanſche* en *Wolfiaanſche* nu heeft en de *Cruſiaanſche* begint te verkrygen. —— De Geſchillen, derhalven, *over de wyze der Alomtegenwoordigheid* behooren niet tot het *Grondleerſtuklyke*. De Apostels hebben die niet verklaard, en hunne Leerlingen ſchynen daar van onkundig geweest, en 'er noit over getwist te hebben. Och of wy niet wyzer dan zy wilden weezen; maar hun in Godsvrugt evenaaren! Deeze beweert, met de hevigſte en ſterkſte uitdrukkingen, en wil zyn zeggen als eene Godſpraak doen gelden, dat zy ſchandelyk dwaalen, die de Tegenwoordigheid in de werkingen ſtellen: een ander houdt ſtaande, dat deeze weggenomen zynde ook de Tegenwoordigheid weggenomen wordt; hoe het met de zaak zy, en wie van beiden dwaale, behoort niet tot den Godsdienst maar tot de Wysbegeerte. — Wat 'er ook te zeggen valle over die byzonderheden, welke zo veel geſchils en tweedragts wegens het Avondmaal verwekt hebben, ſtaat niet aan allen maar aan de voorzigtigen en onpartydigen te beoordeelen. De Geſchiedkunde leert ons, „dat, tot de Negende Eeuwe, „ geene Kerkvergadering naauwkeurig bepaald hadt en voor„ geſchreeven, op welk eene wyze men de Tegenwoordig„ heid

(*) J. MEISNERUS in *Irenico Duraeano*, Sect. II. § 126

„ heid van CHRISTUS by het Avondmaal moest begrypen;
„ dat PASCASIUS RADBERTUS toen eerst geleerd hebbe, dat,
„ naa de wyding van het Brood en den Wyn in 's HEEREN
„ Avondmaal, niets van deeze tekenen overbleef dan enkel
„ de *uiterlyke gedaante*, onder welke het Lichaam en Bloed
„ van CHRISTUS weezenlyk en plaatslyk tegenwoordig waren;
„ en dat het Lichaam van CHRISTUS, dus in het Avondmaal
„ tegenwoordig, het zelfde Lichaam was dat gebooren werd
„ uit de Maagd, dat aan het Kruis leedt en uit den doode
„ opſtondt (*)." Als mede, „dat tot in de Elfde Eeuwe,
„ de twistende Partyen over de Tegenwoordigheid des Li-
„ chaams en Bloed van CHRISTUS by 't Avondmaal, hunne
„ onderſcheidene gevoelens met alle vryheid hadden voorge-
„ ſteld, niet bedwongen door de overheerſchende ſtem des
„ gezags: dewyl geene Kerkvergadering eene beſlisſende uit-
„ ſpraake over deeze ſtoffe gedaan, noch een regelmaat des
„ Geloofs voorgeſchreeven hadt; om daar door allen onderzoek
„ en twist in ééns te verbannen (†)." Wat? hoe veele Geleer-
de Mannen, die der Kerke de grootſte dienſten gedaan heb-
ben, dagten dat men niet kon lochenen, of de Apostels, de
eerstgenooden tot dien Maaltyd, hebben die beſpiegeling,
welke zy zelve als de waare bezigheid van het Avondmaal
opgeeven, niet kunnen gebruiken. —— „Voor den twist
„ met de *Donatisten* hadt men wegens de onderlinge betrek-
„ king, welke de VADER, de ZOON en de HEILIGE GEEST tot
„ elkander hadden, en de natuur van het onderſcheid, dat
„ tusſchen hun plaats heeft, niet getwist, en de Kerk ook gee-
„ ne bepaalinge gemaakt. Ten aanziene van deeze ſtoffe was
„ in het *Christlyk Geloove* niet geleerd, en men hadt geene
„ bepaalde uitdrukkingen, of wyze van ſpreeken, over deeze
„ Verborgenheid voorgeſchreeven. Hier door was het, dat
„ de *Christen Leeraars* verſchillende gevoelens hadden over
„ dat onderwerp, zonder de minſte ergernis te geeven, en
„ ook op onderſcheide wyzen ſpraken wegens het onder-
„ ſcheid van VADER, ZOON en HEILIGEN GEEST; volgende
„ elk, met alle vryheid, zyn eigen denkbeelden. In *Egypte*,
„ en de omliggende Landſtreeken, omhelsde het meerendeel,
zo

(*) MOSHEIM Kerklyke Geſchiedenis. IX Eeuw. I Deel III St. §. 19. III Deel, bladz. 273.
(†) —— —— —— —— XI Eeuw. II Deel III. St. §. 13. IV Deel, bladz. 179.

„ zo in dit als in andere ſtukken, het gevoelen van ORIGE-
„ NES (*).” —— Allen, die de fakkel des gezonden oordeels in den Godsdienst gebruiken, ſtellen vast, dat de *Nederdaaling ter Helle* een Nieuw Leerſtuk is. Het wordt vergeefsch gezogt in verſcheide oude Geloofs-belydenisſen (†): en is eerst gebruikt in de Gemeente te *Aquileia* in de Vierde Eeuwe (§). Ook ſtemden de Ouden daar over niet beter overéén dan de hedendaagſche Leeraars. Dat het geen *Grondleerſtuk* is, verklaart het *Ontwerp van Eendragt*. Wat, diensvolgens, deeze andere dingen betreft, zy kunnen van wederzyden voor- en tegengeſprooken worden, en hy, die ze ontkent, is voor geen vyand van den Godsdienst te houden.

Alle de bygebragte aanmerkingen dienen ter ſtaavinge van den by ons altoos goedgekeurden regel, dat de *Grondſtellingen weinig in getal zyn.* GOD heeft de hoop der eeuwige Zaligheid niet gehegt aan veele en diepzinnige Leerſtukken, veel min aan afgetrokkene Wysgeerige beſpiegelingen; of de zwaarſte ſtraffen gedreigd aan die ze ontkennen. En de zaak wel ingezien zynde, kan het niet anders geſteld zyn in den algemeenen Godsdienst; dewyl de ongeletterde menigte altoos zeer groot moet weezen. Geen pligt is 'er welken iemand, wanneer hem de gelegenheid voorkomt, behoudens den Godsdienst, kan verzuimen; doch hier toe wordt geene uitſteekende weetenſchap vereischt. —— De Apostels hebben deezen voet gevolgd: wanneer zy iemand tot de Heilige Gemeenſchap aannamen, hielden zy hem geene menigte van Leerſtellingen voor, maar vraagden alleen of hy geloofde in JESUS CHRISTUS. Ik weet niet hoe het bykome, dat bykans ieder een, die de ſtelling van het gering aantal der Grondleerſtukken beweerde, met eene zwarte koole getekend is; dit kwam ook ACONTIUS over, die door CONRADUS BERGIUS, AMESIUS, GEORGIUS PAULUS en anderen, ten hoogſten gepreezen wordt (**). HOBBES, hoe zonderling zyne overige begrippen ook mogen weezen, ſchynt niet van 't rechte ſpoor afgeweeken, als hy ſtaande hieldt, dat de Stelling, JESUS is de CHRISTUS, het *éénig* beſpiegelend *Grond-*

(*) MOSHEIM, Kerklyke Geſchiedenis. IV Eeuw. II Deel. V St. §. 9. II Deel, bladz. 134.

(†) HOLTZEUSSII, *Diſſ. de Deſc. Ch. ad Inferos* & J. H. HEIDEGGERI, *Diſſ. de Symbolo Apostolico.* §. 26.

(§) J. PEARSON, Uitlegging van het Geloof. Art. V. bladz. 407.

(**) BAYLE *Diction.* Art. ACONCE.

Grondleerstuk was (*): doch 'er moet bygevoegd worden, het *voornaamste*. Boven immers hebben wy reeds gezien, hoe een Leerstuk zamengesteld kan weezen, en meer andere bevatten. Deeze Stelling nu begrypt alle *Grondleerstukken*, weshalven een Leerstuk, 't geen, behoudens deeze Stelling, waar of valsch kan weezen, geen *Grondleerstuk* is.

Des ik op de zwaare vraag, die zo veel en zo lang de Godgeleerden heeft bezig gehouden; naamlyk *waarom, in de Heilige Schriften, de Grondleerstellingen niet nauwkeuriger bepaald zyn?* eenvoudig antwoord, dat de *voornaamste*, die alle de overige van den eersten rang in zich vervangt, bepaald is. Vraagt gy na het getal der overige? Hier op zal TURRETIN u een voldoend antwoord geeven, tot wien ik den Leezer wyze (†). — Schoon ik de zodanigen niet volge, die willen, dat de zogenaamde *Geloofs-belydenis der Apostelen* geheel en al uit *Grondleerstellingen* bestaat; hou ik, egter staande, dat 'er geen Grondleerstelling van den eersten rang is, of dezelve wordt daar in begreepen: of men moest daar by willen voegen de Stelling, welke het Godlyk gezag der Schrifture beweert, zonder welke de Geloofsbelydenis zelve niet kan worden aangenomen. Dit oordeelde HEIDEGGERUS mede, en oordeelt dat de *Geloofsbelydenis der Apostelen* voor een *Kort begrip van de Grondleerstukken moet gehouden worden*. De Hoogleeraar MOSHEIM, in zyne overheerlyke *Kerklyke Geschiedenis*, van de Tweede Eeuwe spreekende, laat zich, onder andere merkwaardige gezegdens, dus hooren. „ Het „ Stelzel der *Christen* Leere, dus lang geleeraard, hadt nog „ de natuurlyke en bevallige eenvoudigheid behouden, en „ behelsde weinig Leerstukken. De Leeraars verkondigden „ geene andere stellingen, dan die begreepen waren in het „ Opstel, onder den naam van de *Geloofsbelydenis der Apostelen*, bekend; en in de uitlegging derzelven, vermydden zy „ zorgvuldig alle verborgene naspeuringen, met één woord, „ alles wat niet geschikt was naar de bevatting van 't Gemeen (§)". Merkt op! Hoe veel verschillen wy van die eerste Kerk! Hoe zeer ware het te wenschen, dat onze Leeraars geleeken naar de Bisschoppen van die tyden, van welke de geloofwaardige MOSHEIM getuigt; „ dat zy voor het grootste gedeelte eenvoudige Mannen waren, meer uitsteekende „ in Godsvrugt en Yver dan in Geleerdheid en Welspreekenheid".

(*) *De Cive*. Cap. XVIII. §. 5, 6.
(†) J. A. TURRETIN *de Art. Fund.* p. 49.
(§) MOSHEIM Kerkl. Gesch. II Eeuw II Deel III. H. §. 1. I. Deel, bladz. 251.

„ heid". Och of de Verkondigers des Godlyken Woords het besluit volgden van het *Pinczouiensische Synode*, en, in hunne Leerredenen voor het Volk, zich onthielden van spreekwyzen, die noch in de Schriftuur, noch in de Geloofsbelydenis der Apostelen, geleezen worden! — Dat 'er, in de overige *Geloofsopstellers* veele dingen voorkomen, welke niet alleen geene *Grondleerstellingen*, maar die geene *waarheid* zyn, durven de heftigste Voorstanders van menschlyk gezag niet ontkennen. Moest men uit eenige dier Schriften de *Grondleerstellingen* opmaaken, derzelver getal zou zo groot worden, dat PETRUS, PAULUS of JACOBUS opziende, grootlyks verwonderd zouden staan, op het gezigt, hoe de Leer, door hun gepredikt, die alleszins ter Deugdsbevordering strekte, voor 't meerendeel of gansch en al, haare oude beminnelyke eenvoudigheid verlooren hadt. „ Men loopt, zegt TELLERUS, droevig rond in „ een cirkel, indien men uit de Belydenisboeken wille op- „ maaken, dat deeze of geene Stelling geen *Vraagstuk*, maar „ een *Grondleerstelling* zy. In onze Belydenis-boeken zamen „ genomen, vindt men wel alle *Grondleerstukken*: doch dit „ lydt geen tegenspraak, dat alles daarin geenzins klaar en „ duidelyk is (*)". Ontelbaar kunnen de *Grondleerstellingen* weezen van eene Leer naar de menschlyke bevatting, of de geliefkoosde gevoelens van deezen of geenen Aanhang, geschikt; doch dit is ten aanziene van de *Christlyke Leere* onmogelyk. De Leeringen der Aanhangen zyn verschillende en van elkander afwykende; doch die des *Christendoms* onveranderlyk.

Is dan het getal der *Grondleerstellingen* zo klein, dan blykt middagklaar hoe onbetaamelyk het is, met dollen haat, en genadelooze woede, de zodanigen te vervolgen, die wel van de gronden der Aanhangen afwyken; maar den grond des *Christlyken Geloofs* behouden: zy verdienen niet dat de toorn der Goden, (het zy my geoorlofd in eene ongewyde zaake, en van het Geloof geheel vervreemd, op de wyze der ongewyden te spreeken,) over hun ontbrande. Want de hoop der eeuwige gelukzaligheid is niet gegeeven, aan de Aanhangers van LUTHER, CALVIN, ZWINGLIUS, AUGUSTINUS, ARMINIUS of andere Menschen; maar aan *Christgeloovigen*. Ook zal ons ten geenen dage niet gevraagd worden, welk eene Geloofsleuze wy ondertekend, tot welk eene Party onder de verdeelde *Christenen* wy behoord hebben, maar het oordeel gansch andere zaaken betreffen. — Terwyl, daar en boven, de eerste *Christenen* ons ten voorbeelde strekken, dat zy Menschen die an-

(*) *Als boven*, p. 15.

anders dagten, niet uitwierpen, past ons mede die *Verdraagzaamheid*, dat wy de dwaalenden dulden, vermaanen en hun door geen geweld of met wapenen te keer gaan; maar door liefde en Godsvrugt tragten te winnen. — Heeft men geſchil over Geloofsſtellingen den Ouden onbekend, zo hebben de Leeraars geen geſchil over de zaak van GOD; maar 't is een ſtuk 't geen tot de Geleerden behoort; brengt men dezelve op den Predikſtoel voor het Volk, men misdoet. Och of de Leeraars gedagtig waren aan de Apostoliſche braafheid! Och of zy zich ſteeds het woord van PAULUS herinnerden! „ Gy, waarom „ veroordeelt gy uwen Broeder? of waarom veragt gy uwen „ Broeder? dewyl wy allen voor den Regterſtoel van CHRIS- „ TUS zullen geſteld worden. — Wy die zwak zyn moo- „ ten de zwakken verdraagen, en niet ons zelven behaagen. „ — Indien ook iemand overvallen ware door eenige mis- „ daad, gy die geestlyk zyt, brengt den zodanigen te rechte, „ door den geest der zagtmoedigheid, ziende op u zelven op „ dat gy ook niet verzogt wordt". Dan eerst zouden wy hoope mogen ſcheppen, dat men zediger en menschlievender zou handelen in het oordeelen over anderer gevoelens: dan zouden 'er geen ondeugende Keurmeesters opſtaan, die door eenen ontydigen en verkeerden yver voor de waarheid, gelyk zy zeggen, gedreeven, den naam van de besten en braafſten met ſmaad- en lasterredenen deerlyk ſchenden. Wykt het niet van alle Menschlykheid af, Godvrugtige Mannen, om het verſchil in Leerſtellingen, welke geenzins tot de *Grondwaarheden* behooren, om Vraagſtukken van eenen Geſchied- en Oordeelkundigen aart, met een haatlyk teken te brandmerken? Heilzaam zou het voor de *Christenheid* weezen, indien men, aangaande die Geſchillen, minzaam was verdraagen! Of de Wyzen, die JESUS, te *Bethlehem* gebooren, gaven bragten, Afgodendienaars geweest zyn; of het Dogtertje van JAIRUS met de daad dood ware; welke en hoedanig de kragt der Heilige Plegtigheden is; hoe veel geloofs men te ſlaan hebbe aan de oude Schryvers, die niet door den Geest geleid wierden, en ontelbaar andere ſtukken, kunnen voor en tegen betwist, vastgeſteld en ontkend worden, zonder dat het Geloof des ſchade lyde, en ze zyn waarlyk van dat belang niet, dat de al te angstvallige Wagters des Heiligdoms, daar over, zulk een geſchreeuw behoeven aan te rigten.

Zeer nauw verknogt aan het Stuk, tegenwoordig door ons overwoogen, is de vraag, aangaande de *dwaalingen in Grondwaarheden*. Ik zal hier over, ten beſluite, een kort woord zeggen. Onzes oordeels dwaalt hy in de *Grondleerſtukken*

 niet,

niet, die van eene *Grondwaarheid* van den eersten rang onkundig is, maar die dezelve ontkent of bestrydt. De eerste moet onderweezen, en de ander, indien hy met ons in eene heilige gemeenschap wil leeven, van zyne dwaaling overtuigd, en, indien hy een godvrugtig Mensch is, die Deugd en Trouwe houdt, niet uit de Gemeente gebannen worden; dewyl hy te vergeefsch eene Kerk zou zoeken, met welke hy geheel en al over een stemt, en die geheel van dwaaling vry is. Het is eene geheel andere zaak, wanneer men van een geheele meenigte spreekt, welke op uitwendige voordeelen, regten, vrydommen en weldaaden vertrouwende, niet alleen de Verdraagzaamheid vordert; want dit is het regt der Menschlykheid; maar ook de gemeenschap der Heiligen.

Want indien hy de *Grondleerstellingen* van den *Christlyken Godsdienst* ontkent, of ook de grondslagen van de Natuurleere omkeert, behalven het Godlyk gezag eenen anderen regel des *Christlyken Geloofs* opgeeft, en aan schandelyke gebreken schuldig is, kan hy met de *Christenen* geene gemeenschap houden. In welk een droeven staat, zouden de zaaken der *Christenen* gebragt worden, indien zy, aan de besluiten der *Roomsche Paussen* verbonden, moesten gelooven, wat deezen van hunnen Stoel als Godspraaken voordraagen? Men kan niet stellen, dat dwaalingen in *Grondwaarheden* iemands zaligheid benadeelen: dan alleen in gevalle iemand, van de *Christlyke Leere* grondig onderweezen, uit boosheid afwykt. In welke dwaalingen bevonden zich de Apostels niet ten eenigen tyde? Zy zochtenden voluit dat JESUS zou gedood worden. THOMAS wilde niet gelooven, dat zyn HEER uit den doode was opgestaan, of hy moest zyne hand in de zyde van JESUS steeken, welke zwakheid CHRISTUS minzaam verdraagen, en hun deswegen met geene zwaare straffen bedreigd heeft. Noch ook wordt deeze in de Heilige Bladeren op eenige dwaaling gesteld, of dezelve moet met eenig groot misdryf gepaard gaan. Dan hier mede zullen wy ons niet langer ophouden. Wy besluiten met de gulden woorden van TURRETTIN. „Hooglyk ware het „ te wenschen, dat die eerste grondregel onzer Hervorminge, „ dat de *Heilige Schriftuur de eenige Regel des Geloofs* is, „ noit vergeeten wierd; en wy nimmer ons Geloof onderwierpen, aan eenige Menschlyke Vergaderingen, aan eenige Menschlyke Schriften hoe geleerd ook, of met hoe veel „ gezags bekleed; maar alles naar het rigtsnoer des Godlyken „ Woords afmaten”.

UIT-

UITTREKZEL VAN EEN BRIEF VAN Mr. LAMBERT, *Heelmeester te Nieuwkastel aan de Tyne*, GESCHREVEN AAN Dr. HUNTER; VERVATTENDE EEN BERICHT VAN EEN NIEUWE WYZE VAN SLAGADER-BREUKEN TE BEHANDELEN, geleezen den 15 Juny 1761.

(*Medical Observations and Inquiries.* Vol. II.)

'T GEval van de Slagader-breuk was in de daad byzonder, en zal, zo ik hoope, van dienst zyn; dog ik moet niet al te veel met derzelver voordeel ingenoomen zyn, voor dat ik de gevolgen van zodanige bewerkingen, door herhaalde proeven, hebbe bevestigd gezien: ik zoude liefst zo lang wagten eer ik 'er iets van door den druk algemeen maakte; ten zy gy van gedachten waart, dat, dewyl deeze ongemakken weinig in den gewoonen loop van de Praktyk voorkomen, op die wyze een ruimer veld geopend werde, om van dit middel de proef te neemen, zo dat het dan schielyker algemeen zoude worden. Zo gy dit oordeelt, hebbe ik 'er niets tegen, dat gy 'er een kort Verhaal van mededeelt, waar gy het dienstig zult oordeelen. — 't Geval heeft zich op de volgende wyze toegedragen. — Ik had zeer zorgvuldig acht gegeeven, op de geneezing van drie Slagader-breuken, waar van de bewerking door wylen myn waarden Vriend en Amptgenoot, Mr. *Hallowel* verricht was. In een van deeze gevallen, na dat de bewerking, volgens de gewoone wyze, door de Slagader boven en beneden de opening te binden, gedaan was, ontstonden 'er zulke zwaare pynen, zwelling en ontsteeking, dat men zeer vreesde voor 't Koude Vuur. Aderlaatingen, *fomentaties*, pappen &c. verzachtten deeze toevallen; een overvloedige ettering volgde 'er op: de wond heelde trapswyze, en de Lyder werd uit 't Gasthuis ontslagen, met een krachteloozen Arm, waar van de Pols veel zwakker was dan in de andere hand. Dit geval in 't byzonder deed myne aandacht keeren tot de bewerking van de Slagader-breuk; ik verlangde dezelve te zien in 't werk gesteld met eenige verandering, zo dat 'er minder stooring van den omloop van 't bloed, in dat deel, door veroorzaakt werde. Ik herinnerde my, by deeze gelegenheid, al 't geen ik gezien en geleezen hadde; aangaande de uitwerking van toetrekkende middelen (*Styptica*), van 't drukken en binden, in 't geneezen van bloedstortingen. Ik nam de rokken en bewegingen van de Slagaders in aanmerking, en vergeleek derzelver wonden, met de wonden van

A.

Aders en van andere deelen. Ik ſtond in 't byzonder ſtil, by de wyze van geneezing der Natuur, in de wonden in 't algemeen, en overwoog, voornamentlyk, hoe de vereeniging van de van één geſcheide deelen, in de Haazelip te weeg gebragt werde. Ik hadde vervolgens hoop, dat de aaneenhegting van de wond in een Slagader, door eene hegting, van goede gevolgen zyn zoude, en indien dit zo uitviel, zoude 't zeker te ſtellen zyn, boven 't binden van den Tronk van 't bloedvat. Ik deelde myne gedachten mede aan Mr. *Hallowel*, Mr. *Keenlyſide*, en eenige andere Vrienden van de Kunst. Een geval van een Slagaderbreuk, door Aderlaaten ontſtaan, gebeurde, en viel Mr. *Hallowel* ten deele. Ik prees hem de wyze van bewerking aan, welke Ik aan de hand hebbe gegeeven. Hy ſtelde dezelve in 't werk, den 15 Juny 1759. Alles wierd volgens de gewoone wyze verricht, tot dat de Slagader bloot gemaakt en derzelver wond ontdekt was. Wanneer 't Tourniquet losgemaakt wierde, toonde 't geweld, waar mede 't bloed uit de Slagader voortſprong, aan, dat men zich niet bedrogen hadde. Daarop werden 'er twee bindzels, een boven en een onder de opening, om de Slagader gedaan, op dat ze in gereedheid mogten zyn, van ten allen tyde, indien de voorgeſtelde wyze zoude mislukken, toegehaald te kunnen worden. Vervolgens werd een dunne ſtaale Spelde, een weinig langer dan een vierde deel van een duim, geſtoken, door de beide lippen van de wond in de Slagader, en daar vast gehouden door het omwinden van een draad, als in de Haazelip. Dit werd voldoende bevonden tegen de bloeding, waar op de Arm verbonden, de Lyder naar bed gebragt werd, en gelast om zich ſtil te houden, enz. zo als in dergelyke zaken gebruikelyk is. De Wond werd 't eerst verbonden op den vierden dag, te weeten, den 18 Juny. Dezelve zag 'er wel uit naar den tyd, en heelde vervolgens zeer wel. De Spelde kwam met 't Verband 'er uit den 29 Juny, dat is op den 14 dag: den 7 July, was alles geheeld, die plaats uitgezonderd, welk open gehouden werd door de twee bindzels, welke los in 't vleesch zaten, als twee *Setons*: ze werden nu weggenomen. Weinige dagen hierna was de Wond met een lidteken volkomen genezen: en den 19 July, werd de Lyder, geheel wel zynde, uit 't Gasthuis ontſlagen: de pols was in dezen arm ten naasten by zo ſterk als in den ander: de pols was inderdaad maar zeer weinig veranderd aanſtonds na de bewerking; dezelve was eenigzins kleinder, zo als men natuurlyk verwachten moeste, doordien de middellyn van 't bloedvat vernauwd was: dog

de

de pols was zo ſterk en evenmatig dat wy geen de minſte twyfel hadden of 't bloed liep vry door de Slagader heen.

Indien men door de ondervinding waarnam, dat een groote Slagader, gewond zynde, kan geheeld worden door een zekere hegting, zonder dat dezelve toegeſloten of ondoorgangelyk word, zoude 't eene ontdekking van gewicht in de Heelkunde zyn. Het zoude de bewerking van de Slagaderbreuk in den arm beter doen gelukken wanneer de groote tronk gewond was; wy zouden misſchien, volgens deeze wyze, in ſtaat zyn tot 't geneezen van de wonden van ſommige Slagaders welke anders de afzetting noodig hebben, of in 't geheel ongeneeslyk zyn.

WAARNEEMING VAN EEN WATERZUCHT; Door M. TABARY *Geneesheer van 't Hotel-Dieu d'Aix.*

(*Journal de Medecine &c. Tom. XXXIX.*)

EEne Vrouw, oud 70 jaaren, werd, na dat ze had doorgeſtaan de aanvallen van een heete Koorts, welke gelukkig door de hulp van eenige geneesmiddelen verdreven was, ſchielyk daarna aangetast van een algemeene Waterzucht, welke van dag tot dag toenam, niettegenſtaande ze hier tegen de geſchiktſte middelen gebruikte.

Onze Waterzuchtige was reeds ongelukkig tot dien beklagelyken ſtaat gekomen, waarin men byna niets meer in aanmerking neemt dan 't geen tot de behoudenis van de Ziel vereischt word. Haare beenen, dyen en onderbuik waren zeer ſterk en zwaar gezwollen, en opgezet, wanneer haare Geestlyke bezorger haar raadde 't Poeijer van *d'Ailhaud* te neemen. Men onderrichtte my ſchielyk van deezen yver van den Geestlyken; maar dewyl ik gewoon ben uit myn praktyk te bannen alle middelen waarvan ik de ſamenſtelling niet weete, zo ſtelde ik my aanſtonds tegen 't gebruik van dit middel, waarvoor ik 't volgende gelastte te gebruiken.

℞. Pulv. Squill. gr. VI.
—— Nitri depur. gr. XII.
—— Cinnam. gr. II.
M. F. Pulv. No. I.

Dit Poeijer werd 's avonds en 's morgens gebruikt, waarop een glas van een openenden drank genomen werdt.

On-

Onze Zieke hadde nog geen drie pakjes van dit Poeijer gebruikt, of de Pisontlasting begon zeer overvloedig te worden, zo dat ze schielyk byna niet anders te doen kreeg dan zich daarvan te ontlasten: ieder dag, en als 't ware, op 't gezichte van 't oog, verminderden de zwellingen, na evenredigheid dat 'er meer water door de nieren afgescheiden werd: dit gelukte zo wel, dat de Waterzucht, wykende voor dit middel alleen, verdween tot op eenige zwelling na onder aan de dyen welke zich in 't gemeen ongemakkelyk verdryven laat, en die in 't vervolg van zelf verdwynen moeste. Dus werd deeze geneezing bewerkt welke men door geene andere middelen, in dergelyke gevallen gebruikelyk, had kunnen te weeg brengen: de geneezing is wel zo bestendig geweest, dat dezelve reeds meer dan twee jaaren geduurd heeft; ik ontmoet haar tegenwoordig nog nu en dan op de straat, en in eene goede gezondheid.

Ik zal nog in 't kort ten opzichte van de Zee-Ajuin aanmerken, dat CELSUS aanraadt dezelve uitwendig op Waterachtige gezwellen te leggen; dat VAN SWIETEN de gewoonte hadde van 'er de proef van te neemen, voor dat hy overging tot de aftapping, eveneens als of men weinig te verwachten hadde van alle andere hulp. TISSOT roemt dezelve ook hoog tegen de Waterzucht, en verzekert zelfs dat ze hem altyd wel gelukt is in een matige gifte, die, zonder buikontlastingen te verwekken, niet werkte als op de piswegen. Welke kragtige beweegredenen om de Hedendaagschen te verbinden zich te bedienen van zo groot een hulpmiddel!

Voor 't overige zyn wy de gelukkige vereeniging van de Zee-Ajuin met de Salpeter verschuldigd aan Mr. ASTRUC, die ze ons medegedeeld heeft by gelegenheid van de beschryving van de Waterzucht van de Baarmoeder; ten minsten ik weete niet dat iemand het voor hem aangeprezen heeft.

Eindigende, zal ik hier nog byvoegen, dat M. DAQUIN ons reeds in dit *Journal* medegedeeld heeft, 't goed gevolg van deeze samenmenging in de geneezing van een Buik-Waterzucht, na dat men genoodzaakt geweest was de aftapping te doen.

NA-

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN HAAN.

(Volgens BUFFON.)

DE *Haan* draagt by de Grieken den naam van Αλέκτωρ; by de Latynen dien van *Gallus*; de Spanjaarden en Italiaanen noemen hem *Gallo*, de Hoogduitschers *Han*, de Engelschen *Cock*, de Franschen *Coq*.

Hoewel deeze Vogel een Huisvogel, en wel de gemeenzaamste van alle, geworden is, kent men dien mogelyk nog niet genoeg: behalven een klein aantal Lieden, die 'er zich byzonder op toeleggen om de voortbrengzels der Nature te leeren kennen, zyn 'er weinigen of zy kunnen nog veel leeren, zo ten opzigte van de uitwendige gedaante, als van het maakzel der inwendige deelen; ook leveren de natuurlyke geaartheid en de verkreegene hoedanigheden, het verschil tusschen de beide Sexen, de verscheidenheden, die van lugtstreek en voedzel afhangen, en eindelyk de onderscheide soorten, die van de eerste en oorspronglyke soort afstammen, en 'er zich vroeger of laater van verwyderd hebben, overvloedige stoffe van beschouwing op. Wy zullen onze Leezers, zo wy hoopen, geen ondienst doen met het voornaamste, door den Heer DE BUFFON deswegen voorgedraagen, mede te deelen.

Maar is de *Haan* aan de meeste Menschen, wat de Natuurlyke Historie van denzelven betreft, onbekend, hy geeft den Natuurkundigen, die alles tot bepaalde rangen en geslachten willen brengen, handen vol werks: zy vinden zich verlegen om de juiste onderscheidende merktekens te bepaalen; doch laat ons dit niet ophouden.

De *Haan* is een lyvige Vogel, met een langzaamen en deftigen tred voortgaande, en die, zeer korte vleugels hebbende, zelden vliegt. Hy krayt onverschillig dag en nagt, doch niet geregeld op gezette uuren: zyn kraijen is geheel verschillende van 't geluid, 't welk de *Hen* slaat, schoon men onder dit geslacht 'er eenige vindt, welker stem zeer zweemt naar het kraijen van den *Haan*, doch deeze is noit zo sterk, en noit zo onderscheiden; hy schraapt den grond om, tot het zoeken van voedzel, en slokt zo wel steentjes als graankorrels in; hy drinkt het water in den Bek neemende, en den kop telkens agterover slaande om het door te zwelgen; hy slaapt dikwyls op één Poot in de open lugt

staan-

ſtaande, den Kop aan dezelfde zyde onder den vleugel verbergende; zyn Hals ſtaat recht overeinde, en de Kop is vercierd met een roode en vleeschagtige Kam; beneden aan den Bek hangen twee Lellen van dezelfde kleur en dezelfde natuur: deeze Kam ondertusſchen is geen vleesch, noch 't zyn enkele vliezen, maar beſtaat uit eene byzondere zelfſtandigheid, van alle andere onderſcheiden.

In beide de Sexen zyn de Neusgaten op 't bovenſte gedeelte van den Bek, en de Ooren ſtaan te wederzyden van den Kop, onder welken een witte plek zich opdoet, de Pooten hebben doorgaans vier Vingers, zomtyds vyf; maar altoos drie die na vooren ſtaan, en de overige agter aan. De Vederen komen twee aan twee uit elke buis voort, eene zonderlinge eigenſchap, door weinig Dier-beſchryvers opgemerkt. De Staart is bykans rechtſtandig, doch kan na den Kop en nederwaards bewoogen worden. Deeze Staart beſtaat by de Vogels van het Hoender-geſlacht, die 'er een' hebben, uit veertien groote pennen, die zich in twee gelyke deelen, na elkander hellende, verdeelen, en, aan den bovenkant zamenkomende, een min of meer ſcherpen hoek maaken. De *Haan* is van de *Hen* onderſcheiden doordien twee Veeren uit 't midden van den Staart veel langer zyn dan de anderen en zich boogswyze krommen, dat de Vederen van den Hals en den Aars lang en ſmal, en hunne Pooten met Spooren gewapend zyn. 't Is waar men vindt ook *Hennen* met Spooren, doch dit is zeldzaam, en de *Hennen*, hier mede voorzien, hebben, in veele andere opzigten, veel overeenkomst met de *Haanen*, en kunnen niet gezegd worden, tot een der beide geſlachten te behooren; zy zyn nutloos ter Voortteeling.

Een goede *Haan* is daar aan te onderkennen, dat hy oogen vol vuurs, een moedigen gang, en rustigheid in alle zyne beweegingen hebbe, en alles ſterkte aanduidt. Een *Haan*, die 'er dus uitziet zal een' *Leeuw*, gelyk men dit dikmaals verhaald en geſchreeven heeft, geen ſchrik aanjaagen; maar het minnevuur in eene groote menigte *Hennen* doen ontbranden; als men hem wil ſpaaren, moet hy 'er geen meer dan twaalf of vyftien hebben. COLUMELLA wilde dat 'er hem ſlegts vyf zouden gegeeven worden; doch geen zou hy 'er overſlaan al werden hem elken dag vyftig vergund. Niemand ondertusſchen kan verzekeren dat alle reizen als hy treedt zulks weezenlyk is, en ſtrekkende om de Eijeren van de *Hen* te bevrugten. Doch wat hier van ook zyn moge, de *Haan* blykt duidelyk zeer geil van aart te weezen. Wanneer men 's morgens het Hoenderhok, waarin hy 's nagts is opgeſlooten geweest, opent;

opent, is het eerste gebruik, 't welk hy van zyne vryheid maakt, dat hy zich met de *Hennen* vermenge; het eeten schynt by hem eene mindere behoefte, en, is hy eenigen tyd van *Hennen* beroofd geweest, hy vervoegt zich by 't eerste Wyfje 't welk hem voorkomt, schoon van een geheel verschillend geslacht zynde, en zoekt ook wel het eerste Mannetje, 't geen hem ontmoet, te treeden. Het eerste verzekert ARISTOTELES, en eene waarneeming van EDWARDS strekt ten bewyze van het tweede, als ook een wet door PLUTARCHUS aangehaalt, volgens welke een *Haan*, die dus tegen de Natuur te werke ging, ten vuure veroordeeld werd.

Men moet, om een zuiver Ras te houden, Hoenders aan een zelfde soort van *Haan* geeven. Maar is men op verscheidenheid en het volmaaken van de soort gezet, dan moet men de Rassen kruissen. Dit was den Ouden niet onbekend: COLUMELLA zegt dat de beste *Hoenders* voortkomen uit de vermenging van een *Vreemden Haan* met gemeene *Hoenders*, en wy zien, by ATHENEUS, dat men een *Phaisant* aan gemeene *Hoenders* gaf. —— Onder de *Hoenders* nu hebbe men altoos de zodanige te verkiezen die een wakker Oog, een hangenden en rooden Kam, en geen Spooren hebben: de Leden der *Hoenderen* zyn over 't algemeen veel tederder, naar evenredigheid, dan die der *Haanen*, zy zyn veel laager op de Pooten en breeder van Vederen. Bedreeven Hoenderhouders geeven de voorkeus aan zwarte *Hennen*, dewyl zy vrugtbaarder zyn dan de witte, en gemaklyker het doordringend oog der Roofvogelen ontglippen.

De *Haan* betoont veel bezorgdheids voor de *Hennen*, hy verliest ze niet uit zyn gezigt, hy leidt, verdeedigt en bestraft ze, hy doet de afgedwaalde wederkeeren, en gunt zich het vermaak van te eeten niet, voor dat hy ze alle rondsom zich daar mede bezig ziet. Mogen wy iets opmaaken uit de verscheidene buigingen zyner stemme, en de verschillende houdingen welke hy aanneemt, dan kunnen wy nauwlyks twyfelen of hy spreekt ze op onderscheide wyzen aan. Wanneer hy zyne *Hennen* mist, geeft hy alle tekens van smerte; schoon zo jaloers als minziek, mishandelt hy noit een *Hen*. zyne jalouzie heeft het alleen op den meededingenden *Haan* gemunt: indien 'er een andere *Haan* te voorschyn treedt, valt hy, zonder hem tyd te gunnen om iets te bestaan, met oogen vol vuurs, en overeind staande pluimen op den mededinger aan, waar op een allerheevigst gevegt volgt, tot dat een van beiden bezwyke, of de nieuw aangekomene het slagveld ruime. De trek tot vermenging, altoos hevig werkende, doet den Haan niet alleen

tegen elken Mededinger zich verzetten, maar ook alles wat hem hinderlyk is, hoe onſchuldig het mag weezen, weg weeren: hy ſlaat en doodt zomtyds de *Kuikens*, om de *Moederhen* met meer gemaks tot zyn wil te hebben. — Doch is die trek alleen de oorzaak van zyne jalourſche woede, hoe kan hy te midden van een talryk Serail vreezen voor mangel aan een voorwerp om 'er zyn lust mede te boeten? Hoe hevig ook zyn trek is, ſchynt hy nogthans meer voor het mededingerſchap te vreezen, dan op het genot geſteld te weezen; en daar hy in ſtaat is om 'er veele te vergenoegen, is zyn jalouſie ten minſten meer te verſchoonen, dan die van andere Sultans: daarenboven heeft hy, even als zy, eene begunſtigde onder de *Hennen*, die hy boven alle zoekt, en alleen bykans zo veel maalen eene beurt geeft, als alle de overige. En 't geen ten bewyze ſchynt te ſtrekken, dat zyne jalouſie een drift is, welke met opmerking gepaard gaat, ſchoon niet gewend tegen het voorwerp zyner liefde, is, dat verſcheide *Haanen*, by elkander loopende, niet nalaaten tegen elkander te vegten, terwyl zy noit zich verzetten tegen de *Kapoenen*, althans niet tegen de zulken, die geen vertoon maaken van op de *Hennen* geſteld te weezen.

De Menſchen, die uit alles ſtoffe te hunner vermaakinge zoeken te trekken, hebben zich bediend van deezen overzettelyken afkeer, door de Natuur in den eenen *Haan* tegen den anderen geplant: zy hebben dien ingeſchaapen haat met zo veel kunsts aangekweekt, dat de *Haanen-gevegten* de voorwerpen van verlustiging geworden zyn, van beſchaafde Volken zelve; men verzet groot geld in weddingſchappen, wie van de twee ſtrydende partyen de overwinning zal wegdraagen.

Geen *Haan* hebben de *Hennen* noodig om Eijeren te leggen; het Ey groeit in den Eyerſtok, en komt van daar voort, zonder eenige gemeenſchap met het Mannetje. Deeze Eyeren hebben alles wat de voortbrengende natuur van het Wyfje alleen, en aan zich zelve overgelaaten, kan doen. Zy brengt wel een gewerktuigd lichaam ter wereld, bekwaam en geſchikt tot zeker ſlag van leeven; doch geen leevend Dier gelyk aan de Moeder, en uit zich zelve in ſtaat om weder andere zyns gelyk voort te brengen. Hier toe is de tusſchenkomst van den *Haan* noodig, en de inwendige vermenging der zaadvogten van beide de Sexen: doch wanneer deeze vermenging ééns plaats gehad hebbe, zyn de uitwerkzels daar van duurzaam. HARVEY heeft opgemerkt, dat het Ey eener *Henne*, die twintig dagen van den *Haan* afgezonderd geleefd hadt, niet min vrugtbaar was, dan de Eyeren korten tyd naa de

ver-

vermenging gelegd; doch het daar in beslooten *Kuiken* was daarom niet verder gevorderd, en moest even lang gebroed worden.

De grootte en de gedaante der Hoendereijeren behoeven wy niet te beschryven; maar 't zal niet ondienstig weezen iets te zeggen van de veranderingen daar in zomtyds, by toeval, veroorzaakt.

Het is niet zeer zeldzaam Eijeren aan te treffen met twee Doiren: dit gebeurt wanneer twee Eijeren, even ver gevorderd, zich ten zelfden tyde van den Eijerstok afscheiden, en zamen de Eijerbuis doorloopen, en, het Wit vormende zonder zich van een te zonderen, in den zelfden Eijerschaal beslooten worden.

Indien door eenig toeval, 't welk ligt kan gebeuren, een Ey, eenigen tyd van den Eijerstok afgescheiden, in 't groeien vertraagd wordt, en zo verre volgroeid zynde als 't mogelyk is, een ander Ey ontmoet 't welk volle kragt heeft, zal dit laatste het eerste mede neemen, en dan heeft men een Ey binnen in een Ey. — Op deeze wyze kan men begrypen, hoe men zomtyds een Spelde, of eenig ander vreemd lichaam, 't welk tot in de Eijerbuis heeft kunnen doordringen, in een Ey vindt.

Men heeft *Hennen*, die Wind-Eijeren of Eijeren zonder schaal leggen, 't zy door gebrek aan stoffe geschikt om den Dop te vormen, 't zy om dat ze, voor de volkomen rypheid, uit de Eijerbuis komen; uit deeze krygt men noit Kuikens: dit gebeurt, zegt men, meest by Hoenders die te vet zyn. Tegenovergestelde oorzaaken brengen te wege, dat andere te dik geschaalde Eijeren leggen, of ook wel met een dubbelde schaal: men heeft 'er gezien, die het voetstuk, waar mede de Eijeren aan de Eijerstok vast zitten, nog aan zich hadden, andere die 'er mede omringd waren op de wyze van een wassende maan; andere die van gedaante waren als een peer; andere, eindelyk, die op de schaal de afbeelding hebben van de zon, van een staartster, van eene zonsverduistering, of eenig ander voorwerp, 't welk de verbeelding trof. Het weezenlyke van deeze verschynzelen in de gedaante der Eijeren, en tekeningen op de Schaalen, heeft men alleen toe te schryven aan de verschillende drukkingen, welke het Ey onderging toen de schaal nog week genoeg was om te wyken, en hard genoeg om het indrukzel te bewaaren. Men kan zo gemaklyk geen rede geeven van de schitterende of lichtgeevende Eijeren. Een Doctor in *Duitschland* zegt de zulke gezien te hebben, onder een witte Hen, bevrugt, zo als hy 'er byvoegt, door een zeer vuurigen *Haan*. Men kan de moogelykheid van dit ge-

val niet ontkennen; doch daar het nog eenig in zyne foort is, vordert de voorzigtigheid, dat de waarneemingen veelvuldiger zyn eer men de uitlegging onderneeme.

Wat de vermeende *Haanen-Eijeren* betreft, die zonder *Doir* zyn, en waar uit, gelyk het gemeene Volk waant, Slangen, Basilisken, &c. voortkomen, ze zyn, in de daad, niet anders dan het eerste legzel van eene nog te jonge *Hen*, of de laatste pooging van een oude *Hen*, uitgeput van kragten; of anders zyn het niet dan onvolkomen Eijeren, welker *Doir* verlooren geraakt is in de Eijerbuis, 't zy door eenig toeval, 't zy door gebrek in de formeering, doch altoos de vliesjes of koordjes behouden hebben, welk de liefhebbers van het wonderlyke niet nagelaaten hebben voor een Slangetje te houden. Dit heeft de Heer DE LA PEYRONIE buiten allen twyfel gesteld, door de ontleeding van een *Hen*, welke deeze soort van Eijeren lag: maar noch de gemelde Heer, noch THOMAS BARTHOLIN, die de gewaande Eijerleggende Haanen ontleed hebben, vonden 'er Eijeren, Eijerstok, noch iets dat daar naar zweemde.

De *Hennen* leggen een gansch jaar door, uitgezonderd den ruityd, welke doorgaans zes weeken, of twee maanden duurt, op 't einde van den Herfst en in 't begin van den Winter. Dit ruien bestaat in het uitvallen der oude Veeren, die afvallen gelyk de dorre boombladeren, door de nieuwe weggestooten wordende. De *Haanen* zyn hier even als de *Hennen* aan onderworpen; doch het is aanmerkenswaardig dat deeze nieuwe Pluimadie dikwyls van de oude in kleur verschilt. Een onzer Waarneemeren heeft dit opgemerkt in een *Hen* en een' *Haan*.

De gewoone vrugtbaarheid der *Hoenderen* bestaat in bykans dagelyks één Ey te leggen: men wil dat 'er in *Sancogetie*, op *Malaca*, en elders, *Hennen* gevonden worden, die tweemaal daags blyk van haare vrugtbaarheid geeven. ARISTOTELES spreekt van zekere *Hoenders* in *Illyrie*, die het driemaal op één dag doen; deeze schynen dezelfde te weezen als de kleine *Adriatische Hoenders*, van welke hy op eene andere plaats gewaagt, en die zeer beroemd zyn, wegens haare vrugtbaarheid. Eenige beweeren, dat 'er eene wyze van voeden is, welke aan gemeene *Hoenders* die buitengewoone maate van vrugtbaarheid geeft; de warmte brengt 'er veel aan toe. Men kan de *Hennen* in den Winter doen leggen, door ze in een plaats te houden, waar zy zich op een warme Kachel kunnen onthouden.

Het broeden der Eijeren is het deel der *Hennen*, ook heeft de

de Natuur haar eene Neiging daar toe ingeplant. By de meeste *Hoenders* vertoont zich deeze begeerte zeer duidelyk, en door ontwyfelbaare tekens. Eene *Hen*, die Eijeren legt, gevoelt eene soort van vreugde, waar in ook de andere *Hennen*, die 'er getuigen van zyn, deel neemen, en zulks door herhaald vreugde-geschreeuw of kakelen te kennen geeven. 't Zy dat het schielyk ophouden van de smerte der baaring altoos vergezeld gaa van een gevoelig treffende blydschap; 't zy dat de Moeder-Hen reeds alle vermaaken vooruit ziet, welke dit eerste vermaak haar bereidt. — Wat hier van ook zyn moge, wanneer zy vyf-en-twintig of dertig Eijeren gelegd heeft, zal zy zich te broeden zetten; indien men ze allengskens weg neemt, zal zy mogelyk nog twee-of driemaal zo veel leggen, en zich uitputten door haare vrugtbaarheid; doch eindelyk zal 'er een tyd komen, op welken zy door de kragt van het Instinct wil broeden; zulks te kennen geevende, door een byzonder gekakel, door beweegingen en houdingen, welke niet toelaaten te twyfelen wat zy zoekt. Heeft zy geen Eijeren, zy gaat zitten op die van een ander slag van Vogelen, ook op die van steen of kryt gemaakt zyn. Zy vaart voort met 't zitten broeden, al neemt men alles weg, en mat zich af door vrugtlooze beweegingen. Wanneer eene broedsche *Hen* gelukkig slaagt in het opzoeken, en op een afgelegene en voeglyke plaats, waare of nagemaakte Eijeren vindt, zet zy 'er zich terstond op, laat de Vleugels, om ze te omvatten, een weinig uitgespreid, neerwaards hangen, en verwarmt ze, keert ze het een na het ander om, ten einde allen eene gelyke maate van warmte ten deel valle. Zodanig is de *Broedhen* aan die bezigheid overgegeeven, dat zy, als 't ware, eeten en drinken vergeete; men zou zeggen, dat zy het gansch gewigt van dit bedryf bezefte; zy draagt alle voorzorg, om het bestaan van die kleine aanvanglyk bestaande Weezens tot volkomenheid te brengen, en de gevaaren, welke hun omringen, af te weeren. En, 't geen onze byzondere opmerking verdient, is, dat de staat eener *Broedhenne*, hoe lastig en onaangenaam ze ons voorkome, misschien min een staat van verdrietlykheid is, dan van een geduurig aangenaam genot; zo veel aantreklykheids schynt de Natuur verleend te hebben aan alles, wat betrekking heeft tot de vermenigvuldiging!

Het uitwerkzel van het Broeden bepaalt zich tot het ontwikkelen van het Kuiken, 't welk reeds geheel gevormd in het Lidteken van een bevrugt Ei bestaat. Laat ons kortlyk de geregelde orde, in welke die ontwikkeling geschiedt, of lie-

liever, hoe ze zich aan 't oog eens Waarneemers vertoont, voordraagen.

Zo ras een Ey vyf of zes uuren gebroed is, ziet men reeds onderscheiden den Kop van 't Kuiken gevoegd aan den Ruggegraad, zwemmende in het vogt, waar mede het blaasje, in 't middenpunt des Lidtekens, is opgevuld; op 't einde van den eersten dag, is de Kop reeds in 't groeien omgeboogen.

Op den tweeden dag ontdekt men de eerste beginzels der Wervelbeenderen, als kleine klootjes geplaatst, aan beide de zyden van het midden des Ruggegraads: desgelyks bespeurt men het beginzel der Vleugelen, en de vaten van den navelstreng, te kennen aan derzelver donkere kleur; de Hals en de Borst komen te voorschyn, de Kop neemt steeds toe; de eerste beginzels van de Oogen doen zich op, en drie blaasjes, gelyk de Ruggegraad met doorschynende vliezen omgeeven. Het leeven van 't aanstaande *Kuiken* wordt duidelyker, men ziet reeds het Hart kloppen, en het Bloed omloopen.

Op den derden dag is alles, door dien het grooter geworden is, zigtbaarder. Het verdient onze byzondere opmerking dat het Hart, buiten de borst hangende, driemaalen agter een klopt, eens door 't Oor het bloed in de Aderen begreepen ontvangende, andermaal het na de slagaderen te rug zendende, en ten derdemaale het dryvende na de vaten des Navels, en deeze beweeging duurt nog vier-en-twintig uuren, naa dat de Vrugt gescheiden is van het wit van 't Ey. Men ontdekt ook de Aders en de Slagaders op de blaasjes van de Harssenen, de beginzels van het Ruggegraads-merg beginnen zich uit te strekken langs de Wervelbeenderen: eindelyk ziet men het gansche Lichaam van de Vrugt, als bedekt met een gedeelte van het omringende vogt, 't welk meer vastigheids gekreegen heeft dan het overige.

De Oogen zyn, op den vierden dag, reeds merkbaar gevorderd; onderscheiden ziet men den Oogappel, het Kristal en glasagtig-vogt: behalven dit ontdekt men in den Kop vyf blaasjes met vogt gevuld, die in de volgende dagen toeneemen, en eindelyk de Harssens vormen, bedekt met alle de vliezen; de Vlerken groeien, de Schenkels beginnen zich te vertoonen, en het Lichaam krygt eenig vleesch.

De vorderingen, op den vyfden dag, bestaan, behalven het reeds gezegde, daar in, dat het geheele Lichaam met vetagtig vleesch bedekt, en het Hart door een zeer dun vlies, 't welk zich uitstrekt over de holligheid van de borst, na binnen gehouden wordt, en dat de vaten van den Navel buiten den aars komen.

Op

Op den zesden dag verspreidt zich het Merg van den Ruggegraad, in twee deelen verdeeld zynde, langs denzelven. De Lever, die voorheen witagtig was, neemt eene donkere kleur aan, het Hart klopt in zyne twee afdeelingen. Het Lyf van 't Kuiken wordt met eene huid bedekt, en men ziet 'er reeds de pluimpjes doorsteeken.

De Bek is, op den zevenden dag, duidelyk te onderkennen, de Harssens, de Vlerken, de Schenkels en de Pooten, hebben hunne volkomene gedaante verkreegen: de twee Huisjes, of Afdeelingen van het Hart, vertoonen zich als twee naast elkander gelegen blaazen, aan 't boven einde vereenigd met het lichaam der Oorgaten van het Hart. Men ontdekt twee elkander volgende beweegingen in beide die deelen, die als twee vaneen gedeelde Harten zyn.

De Long komt, op het einde van den negenden dag, te voorschyn, en is witagtig van kleur.

Op den tienden dag, krygen de Zenuwen der Vlerken haare gedaante, de Pluimpjes groeien.

Het is niet voor den elfden dag, dat de Slagaders, die voorheen niet aan 't Hart vast waren, zich daar aan hegten, en dat dit deel volkomen gevormd wordt.

Het overige bestaat enkel in een grooter ontwikkeling der deelen, 't welk volduurt, tot dat het Kuiken door de Schaal heen breekt, 't geen doorgaans voorvalt op den een-en-twintigsten dag, zomtyds op den achttienden, of ook wel op den zeven-en-twintigsten.

Alle deeze Verschynzels, welke aan 't oog des Waarneemers een zo gewigtig vertoon opleveren, zyn het uitwerkzel der Broeding, door eene *Henne* verrigt. In vroegeren tyde hebben de *Egyptenaars*, en thans de Natuurkundigen, het middel gevonden om deeze Broeding, door kunst naar te bootzen, en op eenmaal een zeer groot aantal Kuikens te doen voortkomen. Het geheele geheim bestaat hier in, dat men de Eijeren in eene maate van warmte houde, welke bykans met die der *Broedhenne* overeenkomt, en ze voor alle vogtigheid en alle schadelyke dampen bewaare: als men deeze twee weezenlyke vereischten in agt neemt, en daar by voegt een oplettend omkeeren, op dat elk deel der Eijeren de vereischte warmte kryge, zal men altoos slaagen in het doen uitkomen der Kuikens.

Men kan ligt denken dat die Moeder, welke zulk een aandrift tot broeden liet blyken, en met zo veel volhardings dit werk verrigtte, niet verkoeld in genegenheid tot haare vrugt, na dat de Kuikens gekipt zyn. Haare verknogtheid aan dezel-

zelve schynt vermeerderd, door het gezigt van die kleine Schepzeltjes, welke aan haar de geboorte verschuldigd zyn, en dagelyks toe te neemen, door de nieuwe zorg, die derzelver zwakke staat vordert. Altoos voor dit teder gebroedzel bezorgd, zoekt zy alleen voedzel voor 't zelve: vindt zy het niet, zy schraapt met allen yver den grond om, ten einde 'er eenig geschikt voedzel zich voordoe, en zy vast als 't ware, om de Kuikens te voeden: zy roept ze, wanneer zy zyn weg geloopen, en bedekt ze onder haare Vleugelen, om ze te beveiligen tegen de ongesteldheden der lugt, en broedt ze als ter tweede maale. Met zo veel drifts en zorgs, kwyt zy zich van dit oppassen, dat haare gesteltenis daar door zigtbaar verandert, en het gemaklyk valle een *Broedhen*, die haare Kuikens oppast, van de andere *Hoenders* te onderkennen, 't zy aan haare ongenette Vederen, en aan haare sleepende Wieken, 't zy aan de heeschheid haarer stemme, en de verschillende buigingen van dezelve, alle eene moederlyke genegenheid en bezorgdheid aanduidende.

Vergeet dus eene *Broedhenne* zich zelve om haare Jongen te behouden, zy stelt zich aan alles bloot om die te verdeedigen. Vertoont zich een *Sperwer* in de lugt, deeze Moeder, zo zwak zo vreesagtig, en die, in alle andere gevallen, haare behoudenis in de vlugt zou zoeken, wordt onverzaagd door haare tederheid, zy stelt zich te weer tegen de anderzins zo zeer gevreesde klauwen, en 't gebeurt dat zy door haar verdubbeld schreeuwen, het slaan haarer Vlerken, en 't betoon van moed, den Roofvogel bedriegt, die afgeschrikt, door eenen zo onvoorzienen wederstand, weggaat om een gemaklyklyer prooi te zoeken. Zy schynt dus alle de hoedanigheden van eene braave Moeder te hebben; doch 't geen niet zo zeer tot haare eere strekt, is de verregaande werking deezer aandrift: want geeft men eene *Hen* de Eijeren van een Eend, of eenigen anderen Watervogel, te broeden, zy betoont niet min genegenheid voor dit vreemde kroost, dan voor haare eigene *Kuikens*, zy is onbewust, dat ze alleen de Voedster is; en wanneer deeze Jongen, de natuurlyke neiging involgende, zich gaan baaden of zwemmen in het eerst voorkomend water, ziet men eene zeldzaame vertooning in de verbaasdheid en de verlegene houding dier arme Voedster, die dus lang waande de Moeder te weezen; zy wordt genoopt om het jong gebroedzel, in 't midden des waters te volgen, maar wederhouden door eenen onverwinnelyken afkeer van dat Element, gaat zy beevende en als troostloos den waterkant langs; ziende haar gansch ge-

broed

broed in een blykbaar gevaar, zonder 't zelve te hulp te durven komen.

De *Kuikens* komen niet ter wereld met dien Kam en roodagtige Lellen, waar door ze van andere Vogels onderscheiden worden; deeze deelen beginnen zich eerst een maand naa de geboorte te ontwikkelen; de *Haanen*, twee maanden oud zynde, kraaijen reeds en vegten met elkander: die ingeschaapen haat vertoont zich, schoon de grond, waar op dezelve steunt, nog niet bestaat. Het is eerst op den vyfden of zesden maand, dat zy de Hennekuikens beginnen op te zoeken, en deeze een aanvang met leggen maaken. Zy hebben een jaar of vyftien maanden werks, om tot vollen wasdom te geraaken. De jonge *Hoenders* leggen, en de oude broeden, best. Het gemelde tydperk, 't geen zy noodig hebben om den staat van volwassenheid te bereiken, zou aanduiden, dat het leeven der *Hoenderen* zich natuurlyk tot zeven of acht jaaren bepaalde, indien by de Vogelen de leevensduur dezelfde evenredigheid volgde, als by de Viervoetige Dieren: doch het tegendeel blykt by de ondervinding. Een tamme *Haan* kan twintig jaaren leeven, misschien bereikt een wilde, in den staat van vryheid, vyftig jaaren. Ongelukkig voor het Hoendergeslacht, hebben wy geen belang altoos, om ze lang te laaten leeven. De *Kuikens* en *Kapoenen*, geschikt om op onze tafels te verschynen, worden noit meer dan één jaar oud, en de meesten leeven maar één Saisoen. De *Haanen* en *Hennen* gehouden om de Eijeren, en het Geslacht voort te zetten, zyn welhaast uitgeput, en wy gunnen ze den tyd niet om den geheelen leevensloop, door de Natuur aan hun vergund, af te leggen. Het is enkel by toeval, dat zy door ouderdom sterven.

(*'t Vervolg by de eerste gelegenheid.*)

BERIGT WEGENS DE OPSTANDEN DER SLAAVEN, VAN TYD TOT TYD IN ONZE WEST-INDISCHE KOLONIEN VOORGEVALLEN, EN BYZONDERLYK DIE VAN DEN VOORLEDEN JAARE.

IEder een weet, dat de Hollandsche Kolonies in Amerika, langs verscheiden groote Rivieren, liggen; waar van de voornaamste zyn *Suriname*, *Kommewine*, *Kottica*, *Sarameca*, *Korentyn*, *Essequebo*, de *Berbice*. *Suriname*, de grootste van alle deze Rivieren, geeft haaren naam aan de geheele Kolonie, welke de Zeeuwen, in het jaar 1667, begonden op te regten,

na de Engelschen, die toen meesters van dezelve waren, daar uit verjaagd te hebben. Die bezitting wierdt hen bevestigd, door het Verdrag in 1667 te *Breda* geslooten, en door dat van *Westmunster* in 1674. De Zeeuwen, als hebbende dit gewest veroverd, beweerden langen tyd daar alleen meesters van te zyn; maar de Staaten Generaal, en boven al die van Holland, bragten hier tegen in, dat, dewyl die verovering ten koste, en met de Schepen, van de Generaliteit gedaan was, het by gevolg ook billyk was, dat de Scheepsvaart op die Kolonie vry stondt, aan alle de Onderdaanen van de Republiek zonder onderscheid. Dat verschil, welks verhaal niets tot ons onderwerp doet, duurde eenigen tyd, tot dat de Staaten van Zeeland, in den Jaare 1682, der West-Indische Kompagnie, den eigendom van de Kolonie, afstonden, met alles wat daar aan behoorde of daar van afhing. De Opper-heerschappy, of het *Dominium eminens*, bleef aan de Staaten Generaal.

Wy zullen in geen omstandiger Verhaal treeden, aangaande de verscheidene veranderingen in deze Kolonies voorgevallen, waar door dezelve meermaal van Eigenaar veranderd zyn.

Het is by de Inwooners, dat wy gelooven een oogenblik te moeten stil staan. Men kan dezelve verdeelen in Kolonisten, in Inboorlingen, in overgeloopen Bosch-Negers, en in Slaaf-Negers. De Planters of Kolonisten, byna alle Europeaanen, bewoonen de Steden, Vlekken en Dorpen, gelegen langs eenige der rivieren, welke wy genoemd hebben; als *Paramaribo* aan de *Suriname*, *Demerary*, *Esséquebo* en anderen aan de rivieren van denzelfden naam. Behalven dat hebben zy hunne Buitenplaatzen, of Plantagies, in verschillende plaatzen verspreid, en gemeenlyk langs kleine rivieren of beeken, in dat land bekend onder den geslagt-naam van *Kreek*, waar by men dan nog eenen anderen onderscheidender voegt, als *Tempati Kreek*, *Pieters Kreek*, *Compagnie Kreek*, enz.

De Suiker, de Tabak, de Koffy, de Indigo, het Katoen en de Kakao zyn de aanzienlykste voortbrengzels. Men gebruikt, tot den arbeid der Plantagies, Slaaven-Negers, die byna allen van de kust van *Guinea* in Afrika koomen, alwaar partikulieren hen gaan koopen; dewyl het vervoeren der Negers, na den Jaare 1730, aan een ieder vergund is, onder zekere bepaalingen egter, waar van eene is dat zy dien handel niet kunnen voeren, dan langs die kust van Afrika, die zig uitstrekt van de Kaap *Apollania* tot aan *Rio de la Volta*; hebbende de West-Indische Kompagnie tot aan dat jaar (1730 namelyk) het uitsluitend voorregt aan zig behouden, om op haare Schepen Slaaven naar *Suriname* te vervoeren. Behalven de Negers

van

van *Guinea*, zyn daar nog eenige Indiaanen van de rivieren de *Oronoque* en de *Amazone*, onder den naam van roode Slaaven bekend. Deze, minder sterk dan de anderen, worden, om die reden, byna allen tot het huiswerk gebruikt. Eindelyk zyn daar de *Kreolen*, in de Kolonie van slaafsche Ouderen geboren. Deze laatsten worden meer geagt, wegens de getrouwheid, welke zy gewoonlyk aan hunne Meesters toedraagen. Voor het overige verdeelt men alle die Negers in verschillende Klassen, die wederom hunne benaamingen krygen van dat gedeelte van Afrika, of van andere plaatzen, daar men hen koopt. Daar zyn, by voorbeeld, de Slaaven of Negers van *Ardras*; van *Dongo*; van *Nago*. De *Maleysche* Slaaven; de Negers van *Aqueras*; van *Tebou*; van *Guiamba*; van *Jaquin*; van *Delmina*; van *Loango*, enz. die alle onderscheiden zyn, door tekens en insnydingen, die zy op zekere deelen van 't lighaam hebben. Alle deze Slaaven worden meer of minder geagt, naar maate dat hunne geaartheid woester of handelbaarer is, en naar maate hunne lighaamelyke hoedanigheden hen meer of minder geschikt maaken voor den dienst, welken men van hen vordert.

Wy zullen de geoorlofdheid van Slaaven te koopen, en te gebruiken, niet onderzoeken. Dit is ten minsten zeker, dat zo de tegenwoordige staat van zaaken vordert, dat 'er Slaaven zyn, de beginzels der menschenliefde ook vorderen, dat men het gezag en de magt, welke hunne staat ons in handen geeft, niet misbruike; die beginzels eisschen zekerlyk dat wy zoeken om hen zo gelukkig te maaken als hunne staat toelaat.

Het zyn de harde en wreede behandelingen die men den Slaaven doet ondergaan, welke men moet laaken; en het ware te wenschen dat 'er goede wetten waren en gehandhaafd wierden, om de uitersten ten dezen opzigte te voorkoomen in die plaatzen, daar het gebruik is Slaaven te hebben.

Men beklaagt zig, dat zy, die de bestiering van de Plantagies in de Hollandsche Kolonien hebben, de Slaaven mishandelen. Wy twyfelen niet of dit is in het algemeen waar. Alle die geenen, die het gezag in handen hebben, zyn geneigd het zelve te misbruiken. De Vorsten, de Staatsdienaars, de Hoofden van eene Maatschappy, welke het zyn mogen, allen zyn daar meer of min toe genegen. De mensch neemt zyn recht zelden in aanmerking, hy wordt niet gestuit dan door de paalen van zyn magt. Men moet zig dan niet verwonderen, zo men in de Kolonien Bestierders aantreft, die, door hun kwaad gedrag, menschen tegen hen doen opstaan, die, schoon Slaaven, egter begrypen dat zy menschen zyn, en die be-

bemerken dat hunne laage ſtaat niet veel geagt wordt door de geenen die hen beheerſchen. Men heeft meer reden om zig te verwonderen dat men alles dus laat geworden zonder maatregels te neemen, geſchikt om de nadeelen tegen te gaan welke men liever bedagt zyn moest te voorkoomen, dan te te verbeteren. Behalven het gebrek in de Wetten, ten dezen opzigte, verwyt men den Hollanderen ook van niet oplettend genoeg te zyn op de middelen om de openbaare rust te verzekeren, en hunne bezittingen in een ſtaat van verdediging te ſtellen.

Hoe het zyn moge, zedert de vestiging van de Kolonie van *Suriname*, zyn 'er zeer weinige jaaren voorby gegaan die zig niet onderſcheiden hebben, door den opſtand der Slaaven, het verwoesten van verſcheiden Plantagies en zelfs door het vermoorden van hunne Meesters, en van verſcheiden andere Blanken. Daar uit zyn menigvuldige kleine Oorlogen tusſchen de Kolonisten en die vlugtende Slaaven gereezen, waardoor het kwaad zomtyds geſtuit, maar nooit tot den wortel toe uitgeroeid is.

Wanneer men ſlegts een voorbygaand oog werpt op het Historisch gedeelte dier verſchillende omwentelingen, zal zulks genoeg zyn om te zien tot hoe verre de wanhoop en de zugt voor vryheid de menſchen kunnen vervoeren, en hoe vrugteloos de poogingen zyn, welke men tot dus verre aangewend heeft, om die ongelukkige ſlagtoffers onzer begeerlykheid geheel te onder te brengen.

Eene der oorzaaken van de menigvuldige opſtanden der Slaaven van de Kolonie is, de gemaklykheid welke zy hebben om zig by de overloopers, of Bosch-Negers, te kunnen voegen, welke ongenaakbaare Bosſchen bewoonen, langs de geheele kust van Zuid-Amerika verſpreid. Die Bosch-Negers, ook bekend onder den naam van *Maron*-Negers, vlugteden ten tyde toen de Engelſchen Meesters waren van die Kolonies, en, naar de Bosſchen geweeken zynde, ſtigteden zy daar eene ſoort van Republiek, die nog heden beſtaat, en die ſteeds aangroeit door de vlugt der andere Slaaven die zig derwaards begeeven, om aldaar de vryheid te genieten welke deze Overloopers zig verzorgd hebben, zedert het geluk dat zy gehad hebben om zig aan het jok der dienstbaarheid te onttrekken.

Het kan gebeuren dat de onvoorzigtigheid, en het kwaad gedrag der Kolonisten, ook toebrengen tot de opſtanden der Slaaven, tot de ſtrooperyen, welke de Bosch-Negers in de Koloniën te werke ſtellen. Maar het zoude onregtvaardig zyn daar-

daarvan altoos de schuld te werpen op de Blanken zonder onderscheid, of op de kwaade behandelingen welke zy hunnen Slaaven aandoen. Zedert het jaar 1701 heeft men reden gehad om zig te beklaagen over de wreedheden door de Negers begaan. In 1713, en eenige jaaren laater, dreigden zy eenige Eigenaars met de uiterste rampen, zy vernielden hunne Plantagien, en maakten zig meester van alles wat zy konden vervoeren. Geduurende de Regeering van den Heer TEMMINCK, die de Kolonie van 1721 tot 1727 bestierde, vernielden de zelfde Negers op de *Kommewine* de Plantagies van den Heer RIDDERBACK, en, na de grootste buitenspoorigheden begaan te hebben, sleepten zy de Slaaven, en alle andere vervoerbaare goederen, naar de Bosschen. Van toen af bereidden zy zig om een optogt van meer gewigt te waagen, dewyl men onderrigt was, dat verscheiden Slaaven, ongetwyfeld op aandrang der Bosch-Negers, eene zoort van Kollekten deeden, om kruid en loot te koopen. Men strafte eenige van die onvoorzigtige gaarders, het geen de anderen verpligtte om te ontveinzen, en eenigen tyd gerust te blyven. Stouter of vermeteler geworden, dorsten zy, na eene soort van proef van hunne kragten genoomen te hebben, met het vernielen van verscheiden Plantagies te *Para*, *Tempati* en *Reninica*, waarvan zy niet alleen de Blanken, maar ook verscheiden Slaaven, doodden, zig in 1730 op de Plantagie *Berg en Daal* storten, welke behoorde aan den Gouverneur van de Kolonie, C. E. H. DE CHEUSES. Omtrent veertig van die zwervende Negers, die hun verblyf in de Bosschen hebben, hadden het oogenblik bespied, dat de Slaaven van die Plantagie bezig met het Suiker-riet na den Molen te brengen, hunne bylen in het veld gelaaten hadden; zy maakten zig van dezelve meester, zo wel als van den Snaphaan, welke de Neger-Officier, die toen de andere Slaaven commandeerde, insgelyks hadt nedergezet, en tastten de ongewapende Slaaven, toen dezelve te rug kwamen, aan. Deeze, schoon in veel grooter getale, waren verpligt te wyken, maar verdedigden zig egter zo goed zy konden, en bragten zelfs hunne vyanden eenige schade toe, die, weder naar hunne Bosschen gevlugt zynde, het geluk hadden om zig toen aan de wraak der Blanken te ontrekken, die hen begonnen hadden te agtervolgen, vergezeld van alle de Slaaven welke zy konden by malkander krygen, den welken zy wapenen gegeeven hadden.

Die inval was als het teken van den Oorlog, welken men van toenaf voerde tegen de Negers en de vlugtende Slaaven, die

die naar hunne Bosschen geweeken waren, een oorlog die met verscheiden herhaalingen, en eenen verschillenden uitslag, verscheiden jaaren duurde, en geene andere uitwerking hadt, dan deeze Banditen in den kryg af te rigten, hen stouter en onderneemender te maaken, en de Slaaven zelven de middelen te verschaffen, om zig menigvuldiger en veiliger van hunne meesters te wreeken, en de Kolonisten eindelyk te noodzaaken van Vredes-verdrag met die Overloopers te maaken, welke, schoon misschien noodzaakelyk geworden, den moed dier woeste Vyanden opblies, als welke, zig als hun gelyken door hunne vorige meesters ziende behandeld, natuurlyker wyze gelooven moesten boven hen te zyn, die hen den Vrede verzogten.

Het was omtrent het jaar 1749, dat de Gouverneur MAURITIUS een ander middel voorstelde, als het eenige, in staat zynde om die ongemaklyke gasten voor altoos te verwyderen. Men hadt zedert 1730 tot in dat jaar ondervonden, dat alle de kleine Oorlogen die men hen hadt aangedaan, hoe voordeelig de uitslag ook schynen mogt, slegts weinig vrugt aangebragt, en ontzachlyke geldzommen gekost hadden. Behalven de zwaarigheid van de Negers in hunne Bosschen aan te tasten, behalven de lengte en de gevaaren dier togten, moest men altoos weder beginnen; en zo de Negers eenigen tyd agter bleeven zonder te verschynen, kwamen zy welhaast te rug met veel meer kragt en woede dan te voren, en hun voordeel doende met de gerustheid en veiligheid, waarin de Kolonisten waanden te zyn, wreekten zy zig altoos met woeker van de schaden welke deeze hen hadden doen lyden, of van de straffen welke deze onmeedoogend tegen eenigen van hen geoefend hadden. En inderdaad zoo men het gedrag der Regeering van de Kolonie gade slaat, jegens verscheiden deezer ongelukkigen, in handen der Blanken gevallen, zoude men in zekeren zin gedwongen zyn, om, ten minsten voor een gedeelte, de hardnekkige begeerte te verontschuldigen, welke de *Maron*-Negers hadden om zig te willen wreeken van de ongehoorde wreedheden, tegen verscheiden hunner Broederen gepleegd.

Zonder hier te spreeken van de onmenschlykheden, welke de woede des oorlogs, en de hitte van 't gevegt schynen te wettigen, kan men de wreedheden, met ryp beraad gepleegd, en onder voorwendzel van de noodzaaklykheid om die barbaaren te straffen, door het Gerecht bezegeld, niet zonder afgryzen leezen. Een vonnis in 1730, door het Gerechtshof dier Kolonie geveld en uitgevoerd, tegen elf dier onge-

luk-

lukkigen, waar onder agt vrouwen, moest alleen genoeg zyn, om den anderen geen schrik, maar eene eeuwige haat in te boezemen, en eene dorst om zig te wreeken, die niet konde gelescht worden, dan door de golven bloeds van een volk zo vernuftig in het uitvinden der straffen, die, om zo te spreeken, den dood vermenigvuldigden met denzelven te vertraagen. „ Een van hen wierdt veroordeeld, dat hy aan een „ yzeren haak, aan zyne ribben of zyde ingeslaagen, levendig „ aan de galg opgehangen zoude worden, om een langzaamen en yslyken dood af te wagten. Twee andere, aan een „ paal vast gemaakt, wierden levendig, maar met een klein „ vuur verbrand, en hun vleesch ondertusschen met gloeiende tangen afgeneepen enz."

Wy zullen niet spreeken van de andere straffen, mogelyk minder wreed en meer gebruiklyk; maar wordt het hart niet weemoedig en de ziel niet in 't binnenst geroerd, op het denkbeeld alleen van de yslyke straffen, welke men doet ondergaan aan Slaaven, inderdaad, maar aan Slaaven, die menschen zyn, en die de dienstbaarheid zelve niet kan berooven van den titel van onze Broeders? En zo wy de Kolonisten ondervraagen naar de uitwerkzels welke hunne wreedheden gehad hebben, zal de Historie van het gebeurde zelve voor ons antwoorden; en het zyn de Vredesverdragen zelve, welke zy eindelyk verpligt zyn geweest met deze Wilden te sluiten, die ten voordeele van deze laatsten spreeken, en meer zagtheid aanraaden.

Inderdaad in dat verdrag, dat in 1749 door de Kolonisten en de Negers agter *Auka* gesloten wierdt, handelde men met hen als met eene vrye en onafhankelyke Natie en vergunde hen byna alle hunne verzoeken; en de Commissarissen, die men hen ten dien einde zondt, wierden door de Negers eer behandeld als gyzelaars van eene overwonnen Natie, dan als Gezanten van een Volk dat de wet zoekt te geeven.

Men zoude hier kunnen vraagen, of het overeenkomstig zy met de waardigheid van een Volk, dat zig voorregten van meerderheid aanmaatigt, om eene onderhandeling aan te gaan met lieden, die, volgens hun gevoelen, slegts eene zwervende bende Banditen uitmaakten, en dikwils door de enkele zugt tot buit gedreeven wierden? Die vraag zoude gemaklyk zyn te beantwoorden, en het gevolg heeft altoos doen zien, dat de Negers met alle die Verdragen spotten, telkens als de gelegenheid en de omstandigheden hen schynen toe te laaten zulks ongestraft te doen. Het eenige middel dan om zig van hen te ontslaan, op eene wyze, dat men hunne invallen niet meer

meer te vreezen hadt, was te poogen om hunne elendige verblyven, of hunne gewaande gehugten, te vernielen. Dikwils, maar steeds vrugtloos, hadt de ondervinding van verscheiden jaaren getoond, dat de Blanken alleen deze onderneeming niet konden uitvoeren. Al te zwak om lange en zwaare togten te doen, en groote vermoejenissen uit te staan, vergingen zy onderweg van elende en ziekte; voeg daar by dat zy de wegen en toegangen, die hen tot de verblyfplaatzen hunner vyanden geleiden konden, niet weetende, verpligt waren om geleiders te neemen, die dikwils ongetrouw waren, en zelden goede oogmerken hadden, om het afgezonden Volk langs den regten weg te leiden.

De laatste opstand, inzonderheid die der Surinaamsche Slaaven, en de inval der Negers, de gevaarlykste waarmede de Kolonie moogelyk ooit is gedreigd geworden, hebben den tegenwoordigen Gouverneur verpligt, zyne toevlugt te neemen tot een hulpmiddel, misschien even gevaarlyk als het kwaad zelve; maar het welk noodzaaklyk scheen te worden door de omstandigheden, dewyl dit middel slegts overbleef, het welk gewaegd moest worden, ten einde den geheelen ondergang van de Kolonie te voorkoomen.

Men heeft zig dan verpligt geagt van de vryheid aan 300 Slaaven te geeven, en hen de behoudenis van de algemeene zaak te vertrouwen, met hen de zorg van dezen optogt op te draagen. Dit middel, door den Gouverneur *Mauritius* reeds voorgesteld, dog het welk men tot dus verre niet hadt durven beproeven, was van zulk eenen gelukkigen uitslag, dat het de rust in de Kolonie herstelde, dewyl het de Negers buiten staat stelde van de Inwooners in langen tyd te beschadigen.

De opstand was byna ter zelfder tyd in verscheiden Plantagies op *Demerary*, *Essequebo*, *Kottica*, *Pinka* in de *Mottekreek* en in *Kommewine* uitgespat; de oproerige Slaaven voegden zig by de *Maron*-Negers, begingen in alle de gemelde streeken de grootste buitenspoorigheden op de Plantagies, en vermoordden de meeste Blanken. Behalven de gewoone oorzaaken, waaraan men die soorten van opstanden der Slaaven gemeenlyk toeschryft, geeft men eenige byzondere redenen waar door men wil dat deeze laatste veroorzaakt is. Men zegt, onder anderen, dat dezelve voortkwam uit het misnoegen der Slaaven, wegens de schielyke verandering van Meesters. Men weet dat 'er, zedert weinig tyds, veele Plantagies zyn verkogt geworden. Die verandering hadt verscheiden Plantagies uit de handen van ryke en welgestelde Eigenaars overgebragt, in die van Koopers, reeds met schulden belaaden door

die

de zwaare intresten welke zy verpligt waren te betaalen voor de ontzagchelyke geldzommen die zy opgenoomen hadden. Deze, wel verre van hunne Slaaven, die reeds over de verandering van Meesters misnoegd waren, eenige vriendelykheid te bewyzen, en de verligting toe te brengen, waar aan deze ongelukkigen gewend waren, eischten van hen eenen arbeid die hunne kragten, en by gevolg hunne verpligting, te boven ging. De zugt om een Crediet te onderſteunen, dat wankelde, verpligtte de Meesters tot die buitenſpoorigheden; en dewyl de Slaaven niet konden voldoen aan den arbeid, welken men van hen eischte, en, by gevolg, de inzigten van hunne greetige en onregtvaardige Meesters niet vervullen, zyn zy eindelyk opgeſtaan om zig te onttrekken aan eenen arbeid, die onmooglyk geworden was, en aan de wreede behandelingen welke die verſchriklyke Meesters hen deeden ondergaan. Een byzondere brief van *Demerary*, geſchreeven, en die ons is medegedeeld, bevestigt dat geene, het welk wy gezegd hebben, voor een gedeelte. Men berigt daar in „ dat een zekere COLLARD, wiens zaaken aan het „ afneemen waren, zyne Plantagie geregtelyk hebbende zien „ verkoopen, voor een gedeelte oorzaak is geweest van de „ oproeren die deze Kolonie zo zeer ontrust hebben. De be„ lediging, welke hy waande ontvangen te hebben, niet kun„ nende verduuren, en door den geweldigſten toorn ver„ voerd, heeft hy de Negers aangehitst tegen een zeker Man, „ HOOFT genaamd, die de Plantagie gekogt hadt." Die vonk is op het punt geweest van de Kolonien *Esſequebo* en *Demerary* in ligterlaije vlam te zetten, en was als het teken van een algemeenen opſtand.

Dezelfde oorzaaken hebben dezelfde uitwerkzels ten opzigt van *Suriname* kunnen voortbrengen, en de dingen waren aldaar reeds zo verre gekomen, dat men reden hadt van alles te moeten vreezen. Men heeft egter middelen gevonden om den Kolonisten de rust te verzekeren, door het vernielen van het voornaame Gehugt der *Maron*-Negers, werwaards de oproerige Slaaven de wyk genoomen hadden. Den gelukkigen uitſlag van dezen optogt heeft men, ten grooten deele, te danken aan de getrouwheid der 300 vrygelaatene Slaaven, waarvan wy vroeger geſprooken hebben, en aan het goed beleid van den Luitenant FREDERICI, die de eerſte was om over de Palisſaden te ſpringen.

Schoon dit gehugt ontdekt was, lag het in een byna ongenaakbaar bosch, agter eene moeras die onbruikbaar ſcheen, en de zwaarigheid was dus van derwaards door te dringen. Hon-

derd vyftig vrygelaatene Slaaven hadden, eenigen tyd te voren, de onderneeming vrugteloos begonnen. Het al te regenagtig jaargetyde hadt hunne poogingen vrugteloos gemaakt; maar deze eerste onderneeming, schoon kwalyk geslaagd, hadt den goeden wil der nieuwe vrygelaatenen doen kennen; en men besloot die zelfde gunst nog aan een gelyk getal te bewyzen. (In zulk een geval doet men, door gezwooren Waardeerders, de waarde van yder Slaaf schatten, en men betaalt den Eigenaar die zom.) Het getal der vrygelaatenen toen 300 zynde, wagtte men de droogte af om hen te veld te brengen: men deedt hen geleiden door een Kapitein en 80 Zoldaaten met den nodigen krygsvoorraad en mondkost. De Luitenant FREDERICI, gezonden aan het Hoofd van 30 man, met eenige vrygelaatene Slaaven, drong in het Eiland en het Dorp der *Maron*-Negers door, daar zy, na 'er alle de wooningen verdelgd te hebben, de Overloopers uit verjaagden, die, zig niet langer kunnende verdeedigen, de vlugt namen, de moerassen doortrokken, en zig in de dikke bosschen verborgen, alwaar men voorziet dat zy allen van elende zullen vergaan. Verscheiden dezer ongelukkigen zyn gedood geworden, en men heeft 'er een getal van omtrent 60 van gevangen. Dewyl de gevaarlykst en verstrooid en byna allen verdelgd zyn, vleit men zig, dat men de anderen, die men wil, dat, op verre na, zo gedugt niet zyn, ligtlyk zal kunnen t'onder brengen. Het was den twintigsten September laatstleden, dat men, door die nederlaag, eenen oorlog eindigde, die de noodlottigste gevolgen voor de Kolonie voorspelde.

Maar het geen ongetwyfeld het meest zal toebrengen om daar den vrede en de veiligheid der Kolonisten te herstellen, zyn de Schikkingen door de H. Staaten Generaal gemaakt. Toen de Regeering en de Inwooners van *Suriname* zig tot hunne Hoog Mogenden gewend hadden om onderstand te verzoeken, besloten Deze, naar die Kolonie een Bataillon Zee-Troepen te zenden, het welk werklyk ook vertrokken is, onder de bevelen van den Kolonel L. H. FOURGEOD, Luitenant Kolonel van het eerste Bataillon van het Zee-Regiment van den Kolonel DOUGLAS. Men gelooft zelf, dat hunne H. Mogenden voorneemens zyn om bestendig Krygsvolk in de Kolonies te houden, en dezelve op zodanig eenen voet te brengen, dat zy de *Maron*-Negers kunnen noodzaaken van gerust in hunne bosschen te blyven, om de andere Slaaven, die zouden willen opstaan, bevreesd te maaken, en dus de goede order in de geheele uitgestrektheid van de Kolonie te handhaaven. Dit hulpmiddel zoude, ongetwyffeld, zeer kragtdaadig zyn, dewyl het

het zeker is, dat men de wortel dezer opstanden nooit geheel zal kunnen uitroeijen, zo lang de Overheid geen nauwer paalen zal stellen aan de huislyke of byzondere magt, welke de Kolonisten over de Slaaven oefenen, en zo lange 'er in de Kolonie geene geregelde bende Troepen op de been is, aanmerkelyk genoeg om lieden in toom te houden, die den dood en de wreedste pynigingen durven uittarten, om de boejens te verbryzelen van eene dienstbaarheid, welke het wreed vernuft der menschen dikwils onverdraaglyker maakt dan den dood zelven; en zo de Eigenaars konden besluiten om menschlievender te worden, en te gelooven dat de Negers, schoon Slaaven, geene lastdieren zyn, zoude men zig mogen vleijen, van eenen duurzaamen vrede in dat gedeelte van den waereldkloot te zien regeeren; de Plantagies zouden 'er te beter door gaan; de kwynende Koophandel zou zig weder opheffen, en Meesters en Slaaven, allen, zouden gelukkig zyn. Men wenscht misschien al te veel als men begeert, dat men overal het vreedzaam voorbeeld der Inwooneren van *Pensylvanie* navolgt; maar dit is, ten minsten, een wensch, welke de menschlykheid, of zo gy wilt de Rede en de Godsdienst, billyken.

EENIGE MERKWAARDIGE BYZONDERHEDEN RAAKENDE DE CHINEEZEN.

Onder dit zonderling Volk vindt men eene groote verscheidenheid van Lichaams grootte; doch zelden zyn zy ryzig. De Mannen hebben een geelagtig vel; de Vrouwen van aanzien zyn schoon, doch de gemeene Vrouwen taankleurig. Het been boven de oogen steekt zeer verre vooruit, en maakt met de kin een driehoek. De meesten doen hunne oogen nimmer geheel open; en het schynt dat de gewoonte van hunne kinderen op hunne ruggen te draagen, met hunne hoofden voorover hangende, een opzwelling, als 't ware, der oogleden veroorzaakt. Haare neuzen zyn een weinig plat; hunne lippen niet zeer dik, en hun uitzigt, wanneer zy eene gunst van anderen hoopen te verkrygen, ongemeen beminnelyk en vriendlyk. De Vrouwen binden haar hair boven op het hoofd te zamen; en zy, zo wel als de mannen, laaten haare nagels zo lang groeien als mogelyk is, indien zulks hen in hunne bezigheden niet belemmere.

In hunne steden ontmoet men op de straaten veele blinde lieden; deeze zyn de eenige bedelaars welke men 'er vindt. De Aalmoezen, die de Chineezen hun geeven, bestaan in een Lepel vol ryst. Dit Volk is alleen dapper, wanneer het op steelen aankomt;

komt; dan durven zy zelf hun leeven waagen. Zy zyn wraakzuchtig en kwaadaartig; te vergeefs zoekt men onder het algemeen gros na eene belanglooze dankbaarheid, medelyden, verzoenbaarheid, en eene edelmoedige denkwyze. Wanneer gy hen bezoekt, onthaalen zy u op Thee, en zelf op Européschen en Kaapschen Wyn, alles aanregtende naar de verwagting, welke zy hebben van den handel, dien zy met u zullen dryven. Gy kunt onbeschroomd door hunne Vertrekken wandelen, doch moet hunne Vrouwen niet naderen: want de Chineezen, gelyk alle andere Volken, onder welken de Veelwyvery plaats heeft, zyn jaloursch.

Zy schynen onbekwaam tot, of niet gewoon aan ingespannen denken: doch hunne naarstigheid in den Koophandel gaat allen geloof te boven. Nimmer wordt hunne zucht na voordeel verzadigd; en daar zy dikmaals spoorlooze ontwerpen smeeden, zyn de Bankbreuken onder hen zeer menigvuldig. Ieder een is hier te land een Koopman; en wanneer een Ambagtsman van zyn werk komt, gaat hy terstond langs straat om deeze of geene kleinigheden, of gestoolene goederen, te verkoopen.

De zeere en zwakke oogen der Chineezen ontstaan van de Ryst, hun gewoon voedzel. Naast de Ryst is hunne meest geliefde kost, Spek en gezouten Visch: zy snyden dit beide in kleine stukjes, en eeten het by de Ryst. Zy vatten het eeten aan en brengen het aan den mond met twee stokjes. Lieden van aanzien eeten Vogelen, Herten en andere lekkernyen. Tusschen de Maaltyden gebruiken zy Thee, Banket en Tabak; Mannen en Vrouwen rooken dien uit Koperen Tabakspypen. De Chineezen, zo wel als andere Oostersche Volken, zyn liefhebbers van Opium, hoewel het gebruik daar van strenglyk is verbooden.

Gaarne speelen zy met dobbelsteenen, op een soort van Dambord, en met houten Kaarten; hunne Gochelaars zyn zeer gaauw. De Tooneelspelen worden van hun zeer vlytig gezogt; doch in het vertoonen derzelver begaan zy groote ongerymdheden. Het Regt wordt hier te lande zeer spoedig gehandhaafd; de Burgerlyke Regeering is 'er gestreng en geregeld; en men kan zelf midden in den nacht zonder gevaar langs de straaten gaan.

Het oog wordt overal getroffen door de Volkrykheid van dit gezond gewest, daar het Volk liever verkiest gebrek te lyden, dan elders een ruim bestaan te zoeken. Zy hebben geene vryheid om veel meer ter Zee te vaaren, dan door middel van hunne Binnenlandsche Kanaalen kan geschieden. Hunne buitenlandsche handel wordt meest gedreeven op Batavia, en de naby gelegene plaatzen. Een Engelsch Kapitein, wiens Scheepsvolk, geduurende zyn verblyf in China, weg liep, konde bezwaarlyk zo veel Chineesche Matroozen krygen als hy noodig hadt om zyn Schip in de Oost-Indiën te brengen, schoon hy hun verzekerde, dat hy hen, by de eerste gelegenheid, zou te rug zenden

Men

Men wil, dat in China acht en vyftig millioenen Inwoonders zyn, tusschen de twintig en zestig jaaren oud, die eene jaarlyksche belasting opbrengen. Ouders, die hunne Meisjes niet kunnen opbrengen, mogen dezelven, volgens 's Lands Wetten, te Vondeling leggen of dooden. De Jongetjes, welke zy niet kunnen groot maaken, worden op 's Lands kosten opgevoed.

Byzondere opmerking verdient in dit Land de wyze, op welke de vermogende Lieden hunne Landgoederen aanleggen. Hier in benaarstigen zy zich, om Tooneelen van verschrikkinge te scheppen; ten dien einde planten zy donkere bosschen, daar de Reiziger boomen ontmoet, buiten hunne natuurlyke gestalte gedraagen, en in schyn in stukken geslagen, door geweldige onweersvlaagen: als mede door kunst gemaakte puinhoopen, en elendige hutten, hier en daar verspreid. Om de akeligheid deezer Tooneelen nog grooter kragt by te zetten, verbergen zy ook zomwylen op de toppen der bergen, Smelteryen en Glasblaazeryen; uit welke een sterke vlam, en zwaare rookwolken gestadig opgaan, die, aan deeze bergen, het aanzien van brandende bergen geeven.

Nog andere verbaazende en vreemde Tooneelen ontmoet men hier te Lande, ingerigt om in de gemoederen der Aanschouweren schielyke opvolgingen van strydige en hevige aandoeningen te veroorzaaken. Zomtyds wordt de Reiziger verrast, door steil afloopende paden na onderaardsche gewelven, in Vertrekken verdeeld, daar Lampen, die slegts een flaauw licht geeven, de bleeke beeltenissen vertoonen van oude Koningen en Helden, op Praalbedden rustende, en met Tafeltjes in de handen, met Zedelyke Spreuken beschreeven: Fluiten, en lieflyke overeenstemmende Orgels, geluid slaande door middel van onderaardsche Wateren, verbreeken, op zekere tyden, de stilte der plaatze, en vervullen de Lucht met een staatlyk Muzyk.

Zomtyds vindt de Reiziger zich, naa lang zwerven, in het digtste van een bosch, op den kant eener steilte, in het volle daglicht; vertoonende zich van verre Watervallen, van de bergen rondom hem afdaalende, en stroomen, beneden hem in de diepte ruischende: of aan den voet van overhangende Rotzen, in donkere Valeien, overschaduwd door boomen, aan de Oevers van langzaam vlietende Rivieren, wier Voorgronden bedekt zyn met Grafzuilen, onder de schaduw van Wilgen, Laurierboomen, en andere Planten, aan de Schimmen der zorge geheiligd.

Nu loopt zyn weg langs duistere wegen, in de Rotzen uitgehouwen, naast welke zich uithoeken vertoonen, gevuld met meer dan leevensgroote beeldtenissen van Draaken, en andere schrikverwekkende afbeeldingen; in hunne wanschapene Klaauwen, geheimzinnige Spreuken houdende, op koperen Tafeltjes geschreeven, benevens eene brandstoffe, die een gestadige vlam geeft, even zeer dienende om den Voetganger te geleiden, als te verbaazen.

Vervolgens loopt zyn weg door hooge bosschen, daar menigerhan-

hande foorten van fraaije Slangen en Haagdisfen op den grond kruipen, en daar duizenden van Aapen, Katten en Papegaaien de boomen beklauteren, en hem onder het voortgaan angst aanjaagen; of door bloemryke Kreupelbosfchen, daar zyn oor geftreeld wordt, door het gezang der Vogelen, het maatgeluid van Fluiten en allerleie foorten van Speeltuigen.

Op alle deeze Vreemde en Romaneske Tooneelen bedient men zich wyders van Gezigtkundige misleidingen; dus ontmoet men, by voorbeeld, Schilderyen op een grond in zulker voegen ingerigt, dat de vertooningen veranderen, zo dikmaals de Aanfchouwer van plaats verandert: vertoonende, uit het eerfte oogpunt, Groupen met Menfchen; uit het tweede, vegtende Dieren; uit een derde, Rotzen, Watervallen, Boomen en Bergen; uit een vierde, Tempels, Kolommen, en andere Voorwerpen. Ook vervaardigen zy een bekleedzel voor de muuren haarer Vertrekken van Mozaïk werk, beftaande uit eene menigte ftukken Marmer, naar 't fchynt zonder orde of oogmerk onder een geworpen; doch die, uit zekere oogpunten gezien zynde, leevendige en naauwkeurige afbeeldingen vertoonen van Menfchen, Dieren, Gebouwen, Landfchappen. Ook vervaardigen zy zomtyds het een of ander geftigt, of zelf eene gantfche menigte van gebouwen in 't verfchiet; zamengefteld uit Tempels, Bruggen, Schepen en andere groote Voorwerpen, verkleend, naar maate zy verder van het Gezigtpunt af zyn, door het leggen van grauwagtige Tinten, op de meest afgeleegene Voorwerpen, en door aldaar boomen te planten, die flaauwer in kleur en minder hoog zyn, dan die zich op den Voorgrond vertoonen. Dus doen zy, voor het oog, zich als iet gewigtigs vertoonen, het geen, in de daad, flegts eene beuzeling is.

DE HOOGMOED EN YDELHEID DER MENSCHEN TEN TOON GESTELD.

(Uit het Engelsch.)

UIt eene oppervlakkige befchouwing van de bewyzen door de Zedekundigen bygebragt, dagt ik, dat de Mensch een gezellig Schepzel was, natuurlyk geneegen om met zyne Natuurgenooten te verkeeren; doch ik vind my bedroogen. De ondervinding overtuigt my, dat hy veel eer tot de Dieren behoort die by troepen leeven. Hy is op de menigte gefteld; maar heeft een fterken wederzin tegen eene nauwe verbintenis, met iemand in 't byzonder uit dien geheelen hoop. Hy gelykt zeer na Electrifche Lichaamen, die, zo als de proefneemingen ons toonen, aantrekken en afftooten, die, tot zy op zekeren afftand gekomen zyn, elkander naderen, en dan van elkander vliegen. De natuurlyke neiging zet hun aan,

om

om in eene menigte zamen te komen, en één onder veelen uit te maaken; maar zyn kring van aantrekking ſtrekt zich niet verder uit: hy ontmoet dan den kring der afſtooting, welke hem niet toelaat in eene nauwere verbintenis te komen, en zyne gevoelens mede te deelen, 't welk het weezen der Maatſchappy uitmaakt.

Wie een bewys begeert van dit voorſtel, heeft niets meer te doen dan 's avonds aan de gemeene tafels te gaan, en het gedrag der aanzittenden in opmerking te neemen. Hy zal zien dat elk, by zyn intreeden, na eene open plaats omziet, zich daar neder zet, om eeten vraagt, en daar op ſtilzwygende, de oogen op zyne tafelgenooten geſlaagen houdende, de ſpys nuttigt; terwyl alle de overigen, gelyk een drift Osſen in eene ſtal, bezig zyn in 't zelfde redelyk bedryf.

De oorzaaken van deeze agterhoudendheid, nergens ſterker heerſchende dan in *Engeland*, zyn, in eenige weinigen, eene natuurlyke vreesagtigheid, en ſchaamagtige geſteltenisſe, die, gevoegd by de bewustheid hunner eigene onbekwaamheid en onkunde, hun verpligten zich, gelyk Slakken, in hun hoorntjes te verbergen, en liever te rekken en te geeuwen onder den verveelenden last der eenzaamheid, dan een vreemden al hunne onbekwaamheid tot de zamenleeving te ontdekken.

Maar een veel grooter getal wordt tot deeze ongelukkige handelwyze aangezet door een al te verheeven denkbeeld van hunne eigene waardigheid. Zy bezitten Rykdom, Geleerdheid, of kunnen roemen op eene hooge afkomst, of op alle deeze voordeelen te gelyk: niets meer is 'er noodig om anderen op een afſtand van zich te doen blyven. — De Rykaart denkt om zyn welvoorziene geldkist, het Crediet 't welk hy op de Beurs, de Actien welken hy by zich heeft; hy overweegt, over den anderen kant, hoe veele Bankbreuken 'er zyn, en hoe veel grooter getal 'er nog is, welker Crediet aan een zyden draad hangt, die op den minſten ruk der tegenſpoed zal verbrooken worden. Zich dus door zelfbedrog opgeblaazen hebbende, gelyk de Kikvorsch in de Fabel, ſlaat hy een verſmaadend oog op allen die hem omringen, zich verbeeldende, dat, indien 'er eenig geſprek tusſchen hun moet voorvallen, het de post van anderen is, daar van eenen aanvang te maaken; naardemaal hy zich verbeeldt, dat het geld alles in zyne draaikolk moet ſleepen; en daarenboven vermoedt dat zy het op zyn geld gemunt hebben.

De Geleerde of de Schryver, die den geheelen dag bezig geweest is op zyn Studeerkamer, om oude Geleerden met ſtof begruisd te raadpleegen, ziet met veragting neder op het geheele gezelſchap, als beſtaande uit elendige domkoppen, door den minſten ſtraal van geleerdheid niet verlicht, die zich ſteeds bezig houden met laage en vergangkelyke voorwerpen, zo verre beneden zyne kennisneeming als hunne bezitters; terwyl hy zelve, om zyn dagelyks of weeklyks brood, het een of ander groot werk onder handen heeft, 't welk

ééne maand zal duuren, indien de Maand-werkſchryvers, die over de Boeken oordeelen, het zo lang onveroordeeld laaten, en niet verwyzen, om, zonder oit gevraagd te worden, by den Drukker of Uitgeever te blyven liggen. Om deeze rede ſchuwt hy hunne verkeering, als ontbloot van vermaak en onderwys, en onthaalt zich op denkbeelden, die hy uit zyn eigen brein haalt, gelyk de Spin de webbe uit het lichaam, en welke even als een Spinnewebbe, wanneer ze gedrukt zyn, niets anders dan vliegen en ongediert zullen vangen.

De Man van geboorte, die zyn oude adelyke herkomst kan aanwyzen, ſchort den neus op by ieder een, die niet in ſtaat is den adelyken geſlachtboom te toonen, uit welken hy afſtamt, en ſchuwt het gezelſchap der zodanigen die van gemeenen bloede zyn voortgeſprooten. — Hy blyft, daarom, by zich zelven nederzitten, denkende dat allen, die hem omringen, lieden van gemeene afkomst zyn, welker gemeene adem hem zou bevlekken.

Maar indien iemand alle deeze voordeelen teffens bezit, zou het vergeefsch weezen zich te vermeeten in zyne ſchaduw te komen; hy gaat met een hoogmoedigen tred, verbeeldt zich dat hy in een hooger kring beweegt dan anderen, en met het hoofd de wolken raakt. Zyn deur is omringd en wordt bewaakt door een hoop dienaars, vleiers en tafelſchuimers, die den ingang als verſtoppen. Als hy uitgaat zit hy in een zwaar vergulden koets, om den toeloop des gemeens af te ſchutten, en niet beſmet te worden door zulke morsſige en onreine Dieren.

Hy, die zich op zyne kleeding verheft, brengt zyn tyd eenzaam door; dewyl hy niemand ontmoet wiens kleed in een goeden ſmaak geſneeden, of wiens hair naar behooren opgemaakt is. Een van deeze knaapen kwam my onlangs tegen; 's morgens kende hy my heel wel, want hy was toen in zyn Nagtgewaad; doch 's avonds was ik uit de kennis, dewyl hy toen zyne geleende vederen aan hadt. In den eerſten opſlag ſtond ik verſteld over zulk eene verandering, doch myne verwondering hieldt op, toen ik zag, dat hy zyn pompadoeren rok en gespen met ſteenen aan hadt, als mede dat hy ſteeds zyn rechter hand omdraaide op dat elk het oog zou ſlaan op den diamanten ring aan zyn pink; ik behoefde toen niet langer na de oorzaak te gisſen.

Deeze laatstgemelde ſoort kan men niet wel van *Engelſche afkomst* rekenen: zy zyn *Engelſche Franſchen*, die, gelyk de halfſlachtige Inſecten op de oevers van den *Nyl*, een ongelykſlachtig mengzel uitmaaken van verſchillende natuuren, zeer onvolkomen vermengd; een zamenvoegzel van *Engelſchen hoogmoed*, en *Franſche ydelheid*, de heerſchende Driften uit welke, als uit een ſpringbron, de Characters van die Volken voortvloeien. —— Dit onderwerp, dat mogelyk eenig vermaak, indien geene leering kan toebrengen, zal verder behandeld worden in de volgende *Allegorie*.

De

De Mensch ontdekte, onmiddelyk naa zyne formeering, dat alle zyne Natuurgenooten gevormd waren gelyk hy, en bykans even bekwaam om kennis te verkrygen en zich alle andere hoedanigheden eigen te maaken, die tot waardigheid en eere ſtrekken: waar door alle de toegangen tot eene weezenlyke en duurzaame meerderheid en uitmuntendheid daadlyk waren geſlooten. ——— Dit gevoel zyner eigene onvolmaaktheid, zwakheid en mangel aan verdienſten, veroorzaakte eene mismoedigheid en verſlaagenheid, die hem verdriet deedt krygen in zyn beſtaan, en het uur zyner geboorte vervloeken. Hy verzogt, derhalven, de Goden, om, of de oorzaak zyner klagt weg te neemen, of ſpoedig door vernietiging een einde te maaken aan zyn lyden.

De Goden, niet willende dat een Schepzel, op welks formeering zy zo zeer roemden, door kwynend verdriet, zou vergaan, bedagten een middel om hem van deeze kwaal te verlosſen. Zy zonden Hoogmoed en Ydelheid, het echte kroost van Onkunde en Dwaasheid, neerwaards, om op aarde te verkeeren en dit ongemak weg te neemen.

Dit paar van goede hoope hadt ryklyk van hun Vader Onkunde; maar de Ydelheid veel meer van haar Moeder, dan haar Broeder Hoogmoed, wiens ziel, gelyk die van een Man behoort te weezen, van eene ſterker geſteltenis was, en manlyk zou hebben mogen genaamd worden, dong dezelve niet na al te hooge hoedanigheden, die, ſchoon in zich zelven weezenlyk te agten, alle haare verdienſten verliezen, of afkeer verwekken, wanneer ze, met te veel vertoonmaakinge, voor den dag komen.

De Ziel van Ydelheid was ſteeds op beuzelingen geſteld, welke zy vergrootte tot zaaken van belang, en tot geduurige voorwerpen maakte van alle haare uitzigten. Die van Hoogmoed hieldt zich bezig met zaaken van weezenlyk belang en gevolg, welke zy vertoonde als van nog grooter belang en gevolg. Het zelfſtreelend bedrog van den Hoogmoed des laatstgemelden ontſtondt uit groote dingen, dat van de laatstgenoemde uit kleine. Elk hadt zyn misſlag, de een dwaalde door kwalyk beſtuurde ſterkte, de ander door zwakheid der geſteltenisſe.

Wat het uitwendig vertoon betreft. De Hoogmoed was gemaakt en agterhoudend, gereed om een air aan te neemen, dat iets aangeleegens uitwees; doch, in ſpyt van alle zyne poogingen, aan 't oog van elk oplettend beſchouwer niets vertoonde dan een haatlyke misvorming der weezenstrekken. Maar, niet tegenſtaande zyn hoogmoedige opſlag van 't oog, en zigtbaare verſmaading van anderen, was het minſte blyk van kleinagting genoegzaam om zyn haat te verwekken, en hem in hevige drift te brengen. Zyne kleeding was ſtyf en ernsthaftig; dikwyls wandelde hy met zyne armen gekruist; somtyds met de eene hand in de borst en de ander in den broekzak, over 't geheel was zyne gedaante onaangenaam en niet zelden belachlyk.

De Ydelheid was leevendig en openhartig van voorkomen, vol apen kuuren, 'er altoos op uit om gelach te verwekken, en, door zelfbedrog, niet in staat om te onderscheiden of het voortkwam van de daad, of geschiedde om de persoon, schreef zy het altoos aan de eerstgemelde oorzaak toe. Haare Tong was onophoudelyk in beweeging; haare kleeding was lugtig en vol van gemaakte cieraaden; zy knikte met haar hoofd; liet haare oogen ginds en weder rollen, en maakte veele andere gebaaren, die haar ten doel stelden van openbaare bespotting.

Het voorbeschreeeven Paar werd, in alle Landen, met open armen ontvangen, en tederlyk omhelsd als de Verlossers van de zatheid en wansmaak des leevens: doch boven al in *Frankryk* en *Engeland*, waar men zich het meest op die beiden gesteld toonde, welke Gewesten diensvolgens ook beider zorge byzonder trokken. Zy bleeven, in de daad, schoon zo nauwe bloedverwanten, niet lang aan een verbonden; de oneenigheden, die natuurlyk ontstaan tusschen zulke wyd verschillende Characters, veroorzaakten welhaast wederzydschen wansmaak, die in eene geheele scheiding eindigde.

De Hoogmoed bemerkende dat *Engeland* zyne zaak, met de grootste drift, voorstondt, richtte daar zyn standaard op, en liet *Frankryk* aan de beschikking van zyne Zuster Ydelheid over. Om zyne Gunstelingen van hunne zwaargeestige ongesteltenis te ontheffen, leerde hy hun alle voordeelen, welke zy bezaten, ten hoogsten te verheffen, en de plaats te doen bekleeden van alle die hun ontbraken: om gebrek van weezenlyke verdiensten, door ingebeelde, te vergoeden, en dus zich zelven, in hunne eigene verbeelding, boven hunne Medemenschen te verheffen. — Diensvolgens zag een Ryke geen rede, waarom hy op iets anders, dan op Rykdommen, zich wat zou laaten voorstaan: de Geleerde stelde alleen eer in Geleerdheid, en de Godsdienstige in zyne Godsdienstverrigtingen. De Godgeleerde versmaadde den Regtsgeleerden, de Regtsgeleerde den Geneeskundigen, en de Geneeskundige die beiden. De Ontleeder der Lichaamen schreef den Bovennatuurkundigen, die zich bevlytigt om de hoedanigheden van 's Menschen Ziel te verklaaren, geene verdiensten toe. Met één woord, elk verwonderde zich over zich zelven alleen, en voerde een onverzoenlyken kryg tegen de eischen van anderen. Het gevolg van deeze steeds standgrypende tegenstrydigheid van belangen was koelheid, agterhoudendheid, en ongenegenheid om met elkander eene verkeering aan te gaan, die uit niets anders kon bestaan, dan uit wederzydsche beschuldigingen en onderlinge verwyten. Dus werden de *Engelschen*, niet tegenstaande hunne neiging tot de verkeering, daar van te rug gehouden; en men merkte op, dat zy in een kamer komen met zo onbevallig eene houding, als een dief, die, vreezende ontdekt te zullen worden, aan alle kanten omkykt, en op al het gezelschap een ergdenkend oog slaat: weshalven de Eenzaamheid, tot welke de Hoogmoed hun nu verweezen heeft, niet min ondraaglyk ge-

geworden is, dan de Niets beduidendheid, die hun voor de aankomst van den Hoogmoed kwelde.

De Ydelheid stelde alle haare bekwaamheden te werke, om de kwaale, onder welke haare begunstigers gebukt gingen, te geneezen. Zy was onophoudelyk bezig, om nieuwe fatsoenen van Kleeding, nieuwe soorten van Gezelschappen, nieuwe Spelen en Vermaaklykheden te verzinnen, welker nieuwigheid haare grootste verdiensten uitmaakten. Want hoewel zy steeds oude Modes veranderde, of nieuwe ter baane bragt, zag men zelden dat zy de eerste verbeterde, of de laatste grooter volkomenheid gaf.

Elk haarer Naavolgeren die ten hove verscheen met een kleed, waaraan de Kleermaaker eene gelukkige sneede gegeeven, of 't zelve met een fraai pasfement vercierd hadt, scheen met den grootsten luister en was ten toppunt van geluk gesteegen, tot hy daar van werd afgebonst, door de bevallige Cocarde aan den hoed van een gelukkiger Mededinger, die zich genoodzaakt vondt te wyken voor het grooter geluk van een nog bet begunstigden, wiens net gekapt hair de overwinning behaalde.

Als Mejuffrouw LA FLEUR in de *Thuilleries* wandelde, met een nieuw uitgevonden Lint op de borst, was zy de Gunsteling der Heeren, het voorwerp van den nyd der Dames, tot dat Mejuffrouw SAONNEAU haar den volgenden dag vernederde, door den gelukkigen inval om 'er een Hoofdlint by te voegen. Mejuffrouw COTILLION, dansende op een bal in een sak met vliegende Falbela's van eene betoverende schoonheid, genoot de verrukkingen van het Paradys, en was de zegepraalende heerscheres der Mode, tot dat zy, op een volgend bal, in vergetelnis zonk, op de intrede van Mejuffrouw COCU, die het bedagt hadt gerimpelde falbela's daar by te voegen.

Op deeze wyze gingen zy voort met elkander den loef af te steeken, in het verzinnen van nieuwe Modes: en daar hunne Eerzugt alleen bestondt, in uitwendige en bygevoegde verciérzelen, en hun geluk afhing van het goed denkbeeld, 't welk anderen van hunne uitvindingen vormden, vonden zy het noodig, by gebrek van bezigheden der Ziele, die in eenzaamheid kunnen genooten worden, zamen te komen, om hunne cieraaden te vertoonen, en elkander te tarten, door het maaken van vertoon.

Hier uit ontstondt onder hun een overvloed van stoffe tot gesprek, of liever rammelary: want terwyl elk in zyn eigen lof uitweidde, en geen agt sloeg, op 't geen anderen betrof, kon hun gekakel nauwlyks den naam van verstandig onderhoud draagen. Weshalven de gezamenlyke verkeering, die Kunst om het leeven gelukkig te maaken, in zo laagen staat bleef, of nog laager ebde dan dezelve was, voor dat de Ydelheid in dit Koningryk kwam heerschen.

PRO-

PROGRAMMA

VAN DE HOLLANDSCHE MAATSCHAPPYE DER WEETENSCHAPPEN TE HAARLEM.

Voor het Jaar 1773.

(Vervolg van Bladz. 289.)

OOk geeft zy by deezen op als eene Vraag, om die insgelyks te beantwoorden voor den aanvang van het jaar 1776. *Welken zyn de beste middelen, om voor de Dyken, aan de Zuider-Zee gelegen, op de minst kostbaare wyze* Voorland *aan te winnen, of, daar reeds Voorland* is, *het zelve te bewaaren?*

En nademaal één van haare *Directeuren* de edelmoedigheid gehad heeft, van haar in staat te stellen om, behalven de gewoone Vraage van deeze Maatschappye, jaarlyks nog eene *tweede* op te geeven, betrekkelyk tot den *Hollandschen Koophandel*, ofte de *Natuurlyke Historie van ons Vaderland*, zo heeft zy goedgevonden daar van hier mede een begin te maaken, en stelt uit dien hoofde voor, om te beantwoorden *voor* het jaar 1775 de Vraag: *Welke Boomen*, *Heesters en Planten zyn'er*, *behalven den Helm* (Arundo arenaria) *en den Sleedoorn* (Prunus Silvestris), *dewelken op de Zandduinen, ter weeringe der Zandverstuivingen, kunnen geplant worden? Kan men ook eenige andere Planten aan onze Zeestranden met voordeel gebruiken? Zyn daar mede hier te Lande al eenige Proeven gedaan? En welke is de uitkomst daarvan geweest?*

De Vraag, in het Jaar 1771 opgegeeven, om te beantwoorden voor het Jaar 1774, is: *Welke is de Grond van Hollands Koophandel, van zynen aanwasch en bloey? Welke oorzaaken en toevallen hebben dien tot heden toe aan veranderingen en verval bloot gesteld? —— Welke Middelen zyn best geschikt en gemaklykst te vinden, om denzelven in zyne tegenwoordige gesteldheid te bewaaren, zyne verbetering te bevorderen, en den hoogsten trap van volkomenheid te doen bereiken? ——* De Maatschappy verstaat door den *grond van Hollands Koophandel*, deszelven *Oorsprong*, alles, wat in de ligginge van ons Vaderland en andere samenloopende oorzaaken tot deszelven Koophandel aanleiding gegeeven, en die meest bevoordeeld heeft.

Ook stelde zy in het jaar 1772 voor om te beantwoorden voor 1775: *Welke Boomen*, *Graanen*, *Wortels*, *Peulvrugten*, *of Planten, ons noch by aankweeking onbekend, zou men met vrucht in*

ons *Land kunnen invoeren? En welken van dezelven; en van de geenen, die wy bezitten, kunnen, naar de gesteldheid der Lucht en der Gronden, met het meeste voordeel, tot voedsel van Menschen en Dieren, in onze Gewesten geteeld worden?*

Eindelyk, de Maatschappy heeft de Vraag: *Welken zyn de Ziekten onder de Menschen, die uit de natuurlyke gesteldheid van ons Vaderland voortvloeijen? Hoe kan men zich tegen dezelven behoeden, en door welke middelen kunnen zy geneezen worden?* die zy in het jaar 1770 voorgesteld had, in het voorgaande jaar 1772 weder opgegeeven, met byvoeginge, dat, hoe zeer de Maatschappy erkenne, dat onder de toenmaals ingekomene Antwoorden eenigen zyn, dewelken blyken geeven van de kundigheid hunner Schryveren, zy nogtans oordeelde, dat aan geen van die allen de Prys door haar kon toegeweezen worden, om dat zy allen in zeker opzicht de Vraag niet voldeeden. Eenigen waren overtollig in het beschryven van Ziekten, die in ons Land voorvallen, zonder zich te bepaalen aan die, dewelken, uit de Natuurlyke gesteldheid van ons Land voor het grootste gedeelte voortvloeijende, veelmaalen voorkomen. Anderen gingen verscheide van onze Land-eigene Ziekten geheel voorby, of roerden dezelven maar even aan. Tegen de *Methode* van sommigen was vry veel te zeggen, voornaamlyk omtrent het bepaalen zoo van de Oorzaaken, als van de Geneeswyze der Ziekten. Men bouwde zeer veel op willekeurige Onderstellingen, zonder zyn zeggen te staven door Schriften ofte eigene Waarneemingen, zelfs zonder daar van te spreeken; of was te wydloopig, en kwam tot byzonderheden, die men alom by de beste Schryveren vind. Sommigen waren in alle deeze opzichten te gelyk gebrekkig.

Om alle deeze redenen heeft de Maatschappy geoordeeld, deeze Vraag nog eens te moeten opgeeven, met verzoek, om op de voorgemelde herinneringen by het Antwoorden te letten, en die Antwoorden voor het begin van het jaar 1775 haar te doen toekoomen. Zy vind nochtans noodig te herinneren, dat de Maatschappy door ons Vaderland verstaat de Zeven Vereenigde Provintien en Geassocieerde Landschappen, en dat zy den Schryveren de vryheid geeft, om by hun spreeken van de Ziekten, die uit de natuurlyke gesteldheid van ons Land vloeijen, 'er zoo veel (doch niet meerder) van de levenswyze by te voegen, als zy noodig denken, om de Ziekten *uit het verband der natuurlyke gesteldheid des Lands met de levenswyze* op te maaken.

Ieder eenen, wie hy ook weezen mag, staat vry na den Prys te dingen, uitgezonderd hen, die in eenig opzicht Leden van deeze Maatschappye zyn.

Ook heeft een Gezelschap Beminnaaren van den Christlyken Godsdienst de Maatschappye verzogt, ten hunnen kosten, op te geeven, om te beantwoorden *voor* het jaar 1775 de Vraag: *Welken zyn de beste middelen, om de waare en zuivere Leer van het Euangelie on-*

onder de Inwooners der Colonien van den Staat meer te bevestigen, en in die Landstreeken voort te planten?

Onder het opgeeven van die middelen gelieven de Schryvers ook indachtig te zyn, hoe daar toe best geschikte Persoonen in een genoegzaam aantal te vinden? hoe dezelven op de minst kostbaare wyze daartoe bekwaam te maaken en aan te moedigen? En langs welken weg een toereikend Fonds zoude kunnen gevonden worden, om op den duur dit heilzaame einde te bevorderen?

De gemelde Heeren hebben ook verzogt, en is hun geaccordeerd, dat deeze Vraag door elk eenen, zelfs door Leden van deeze Maatschappye, zal kunnen beantwoord worden, doch deeze laatsten moeten onder hun Antwoord zetten, dat zy verklaaren geene van de andere Antwoorden op die Vraage geleezen te hebben. Zy moeten daar benevens op eenigerhande wyze aan de Maatschappye doen weeten, dat zy na den Prys dingen, althans dat zy zich excuseeren van het beoordeelen der inkoomende Antwoorden, maar moeten de Zinspreuk, dewelke zy onder hun Antwoord en op het verzegelde Billet gesteld hebben ofte stellen zullen, niet melden, en in het geheel zorg draagen, dat men hun Antwoord niet op eenigerleie maniere voor het hunne kan kennen, op dat de Maatschappy geheel onpartydig een uitspraak moge kunnen doen.

Het zal der Maatschappye aangenaam zyn, wanneer de Schryvers hunne Antwoorden, zoo veel mogelyk is, bekorten, door alles daar van af te laaten, 't geen niet volstrekt tot de hoofdzaake, die zy vraagt, behoort.

Alle de Antwoorden op de Vraagen moeten niet met den eigenen naam der Schryveren, nogte met meldinge van hunne Woonplaatse, maar met eene Zinspreuke, getekend, en met een verzegeld Billet, het welk dezelfde Zinspreuk tot opschrift heeft, waarin des Schryvers naam en adres gemeld zyn, aan C. C. H. VAN DER AA, Secretaris deezer Maatschappye, zeer leesbaar geschreeven, in het *Nederduitsch*, *Fransch* ofte *Latyn*, FRANCO gezonden worden.

De Prys, gesteld op ieder van de bovengenoemde Vraagen voor den geenen, die haars oordeels dezelve best beantwoord, is eene Goude Medaille, op den gewoonen Stempel der Maatschappye geslaagen, met den naam van den Schryver, en het jaartal op den rand.

Doch zal het den geenen, dewelke den prys behaalen zal, niet geoorloofd zyn zyne Verhandeling, waar op hem de prys is toegeweezen, het zy in het geheel ofte ten deele; het zy apart ofte by eenig ander Werk, te doen drukken, zonder de toestemming van deeze Maatschappy daar toe verkreegen te hebben.

Eindelyk maakt de Maatschappy by deezen nog bekend, dat de Schryver van het antwoord, onder de Zinspreuk: *Met een oprecht Oogmerk*, dien eene Goude Medaille was aangebooden, zich zelven heeft bekend gemaakt, en by het openen van het Billet gebleeken is te zyn, JAN VAN DER LINDEN Govertsz *te Dordrecht*, den welken derhalven gemelde Medaille zal gegeeven worden.

Tot

Tot *Directeuren* van deeze Maatsch. zyn aangesteld:

De Hoog Ed. Gestr. Heer Mr. P. VAN BLEISWYK, *Raadpension. van Holl. en Westvriesland*, *Curator van 's Lands Hooge Schoole te Leiden.*

De Wel Ed. Gestr. Heer Mr. ZACH. HENR. ALEWYN, *Heer van Mynden en beide de Loosdrechten*, *Schepen en Raad der Stad Amsterdam*, &c. &c.

De Wel Ed. Heeren CORNELIS JACOB VAN DER LYN, en ABRAHAM BARNAART Willemsz. *A. L. M. & Phil. Doct.* enz. enz.

Tot *Leden* de Heeren

JOH. BURMANNUS, *Med. Doct. en Prof. te Amsterdam.*

NICOLAUS LAURENTIUS BURMANNUS, *Med. Doct. & Botan. Prof. te Amsterdam.*

RUDOLPH ERIC RASPE, *Bibliothecaris*, *Prof. Phil. & Hist. Nat. &c. &c. te Kassel.*

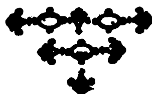
PETER JONAS BERGIUS, *Prof. Hist. Nat. &c. te Stokholm.*

. . . . . . SILBERSCHLAG, *Opper Consistoriaal Raad*, *&c. &c. te Berlyn.*

N. J. DE NECKER, *Botanicus & Historiographus van Z. D. H. van de Paltz*, *&c. &c. te Manheim.*

HUGO WILLIAMSON, *Med. Doct. & Prof. te Philadelphia.*

GEORGE WILLEM STEIN, *Hessen-Kasselsche Hofmedicus.*

WAAR-

WAARNEEMINGEN
omtrent de
LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,
in Juny 1773.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's morg.	Barometer. 's midd.	Barometer. 's av.	Therm. mo.	Therm. mi.	Therm. av.	Winds Streek. 's morg.	Winds Streek. 's midd.	Winds Streek. 's av.	Weder. Gesteldh.
1	30. 2	30. 1	29.11½	62	71	65	N O	N O	N O	Helder.
2	29. 9	29. 7	— 7	66	70	61	——	W	N W	— D.R.
3	— 7	— 8	—10	56	56	54	N W	N t W	N t W	Buijig.
4	—11	—11½	—11	54	59	58	N	W	Z W	H. Wolk.
5	—10½	—11¾	30. 0	56	62	56	W	N W	N W	——
6	30. 0½	30. 0½	29.11	56	60	59	N W	W	W	— Betr.
7	29.10	29.10	—10½	60	59	54	W	——	N	— Reg.
8	30. 0	30. 0½	30. 0½	54	57	53	N W	N W	——	— Wolk.
9	— 1	— 1	— 1	54	61	57	——	W t N	W t N	— —
10	— 0½	— 0	— 0	58	62	59	Z W	W	W	——Reg.
11	— 0	29.11¾	29.11	57	60	59	W t N	W t Z	W	—— —
12	29.10	— 9½	— 9½	59	62	62	Z	Z	Z	Betr. Reg.
13	— 9½	——	— 9	62	72	64	Z O	Z O	O t N	— *H. W.*
14	——	— 9½	— 9½	63	73	66	O t N	O t N	——	H. Wolk.
15	— 8½	— 9¾	—10	63	67	62	Z W	W	W	Dond. R.
16	—11	—11	—11	59	70	63	N W	N O	N O	Buijig D.
17	—10½	—10	— 8½	63	70	64	Z W	N W	N W	Held. Wol.
18	— 8½	— 9½	—11	63	65	60	——	——	——	—— —
19	—11	30. 0	30. 1	62	65	60	N W	——	N t O	—— —
20	30. 2	— 2	— 2	62	68	60	N	N	N W	Helder.
21	——	——	— 1½	62	66	62	Z W	W	W	——
22	— 1	— 0¾	— 0½	63	63	62	——	Z W	N W	Regen.
23	— 0¾	——	— 0¼	62	67	64	N W	N W	——	Betr. W.
24	——	——	— 0½	64	71	66	——	——	N	— Held.
25	29. 10½	29. 9½	29. 8	65	66	61	——	Z O	Z W	H. W. R.
26	— 6½	— 5½	— 4¾	59	66	62	Z W	W	N O	Wolk. H.
27	— 3¾	— 4	— 4½	60	67	61	N	Z W	Z W	Dond. B.
28	— 4½	— 5½	— 7	60	65	59	Z W	W	W t Z	Buijig.
29	— 7½	— 7½	— 9	59	63	58	——	——	W	Betr. Reg.
30	— 8½	— 8½	— 8½	55	60	58	N W	N W	N W	Reg. Held.

Hoogste Barometer d. 30. 2 }
Laagste Barometer d. 29. 3¾ } middelb. d. 29. 8⅞

Hoogste Thermometer gr. 73. }
Laagste Thermometer gr. 53. } middelb. gr. 63

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

GEDAGTEN OVER DE ONBESTENDIGHEID ALLER DINGEN.

——— ——— *Nihil est, quod toto perstat in orbe.*
Ovid. Met.

WAar vind men iets in de wyde Weereld, of wat levert de milde Natuur op, hoe streelend zy ons ook aanlache; waar op wy vertrouwen mogen, of eenigen grond van zekerheid kunnen vestigen? Waar vinden wy hier ergens eenen vasten en zekeren grond, waar op wy het gebouw van een bestendig geluk veilig kunnen oprigten; een geluk, 't geen vermogend is, om de begeerten onzer Ziele te vervullen, om te verzadigen begeerten, die zich uitstrekken naar het Oneindige? Hoe aanlokkend, hoe vleiend zich ook de Weereld, met alle haare schoonheden, met haare gansche volheid, met haare aantrekkelyke bekoorlykheden, en verleidende Vermaaken, aan het gezigt der Stervelingen moge vertoonen; hoe zeer ze op veeler harten, door haare vleiende aanlokzels, moge zegevieren; aanlokzels, die de driften van 's Menschen begeerten opwekken, en door haare gestadige verscheidenheid gaande maaken; hoe verslaafd wy ons al te dikwerf aan dezelven overgeeven — wy zullen egter allen eenpaarig moeten getuigen dat alles, wat onze zinnen zo inneemend vleit; onze neigingen tot zig trekt, en zo vaak onze redelyke Vermogens vermeestert, niets meer is dan loutere schaduwen zonder wezen; ydelheden, die ons bedriegen; die onze verwagtingen met damp voeden, en 't vermogen derven, om ons bestendig en onveranderlyk te vergenoegen. Dwaaze Stervelingen; hoe haten wy ons veel al zo jammerlyk misleiden, tot het driftig streeven naar weereldsche vermaaken, naar goederen die ons menigmaal zo dra ontvlugten, als wy dezelven binnen het bereik onzer bezittingen gekreegen hebben! Dwaaze menschen; hoe kunnen wy ons zo ligt vergaapen, aan ydele vertooningen, welker bedriegelyke glans ons gezigt betovert; terwyl wy zo weinig werk maaken, om onze gedagten te bepaalen, by derzelver onbestendigheid, en wy ons zo spaarzaam bezig houden, om in den aart der zaaken in te dringen, om op derzel-

ver regte waarde te letten! Onzinnige Adams-Zoonen, dat wy ons zo luttel toeleggen, op het verkrygen van bestendige goederen, ter erlanginge van een genoegen, 't geen de begeerten van een geestlyk Wezen vervullen kan!

Wat zyn onze begeerten niet al te driftig, niet al te vuurig in 't najaagen van zulke voorwerpen, die wy voorshands weeten, dat maar slegts oogenblikken duuren; en dat zy ons dikwils, na de genieting, eer erger, dan beter maaken. — Wy zien het gewigtigste over het hoofd, even als de domste Dieren, die de redelykheid derven, en houden ons op met beuzelingen, met ydelheden, die onze Ziel ledig laaten; weigerende onze aandagt te vestigen op duurzaame goederen, op goederen, die bestendig zyn.

Hoe strydig handelt hier de Mensch met zyne kundigheden! Ieder een is overtuigd van de onbestendigheid van al het Ondermaansche. Geene klagten zyn algemeener onder het Menschdom, dan hier over. Ieder klaagt, dat alles schielyk verdwynt; dat 'er op het gansche Weereldrond niets bestendig is, dan de onbestendigheid zelve. En hoe gedraagt men zich? Men schat ondertusschen niets zyner bejaaginge waardig, dan alleen zulke zaaken, die van een kortstondigen duur zyn; en verslingert zig slaafagtig aan goederen, die onder het genot zelve zig vleugelen maaken, en ons ontvlugten, of als een ligte nevel voor ons gezigt verdwynen.

't Ontbreekt ons, in 't midden van de dagelyksche smertlyke ondervinding, niet aan overtuiging; en nogtans, ô onbegrypelyke dwaasheid! willen wy onze aandagt nergens nooder opzetlyk by bepaalen; niets begeeren wy minder naauwkeurig op te merken, dan die Waarheid, van welke wy zo kragtdaadig overtuigd zyn. *Ydelheid der Ydelheden*, getuigt de mond van den Wysten der Koningen, *alles is Ydelheid*; en geene Spreuk word ons door de onbedriegelyke bevinding overtuigender bevestigd. Dat wy dan wys waren; de Weereld op haare regte waarde leerden schatten, en met den verstandigen onze uitzigten bepaalden op goederen, die buiten den kring der veranderlykheid, in veel zaliger gewesten, in de gewesten der Eeuwigheid, geplaatst zyn. Voorwaar, indien wy anders te werk gaan, handelen wy als uitzinnigen, niet als redelyke Wezens; en we zullen ons, helaas! op het einde te jammerlyk misleid vinden.

Wy hebben onze oogen maar te openen, om maar die Spreuk van den Wyzen SALOMO te zien, dat de gansche Weereld, met alle haare verleidende bekoorlykheden, niets anders, dan Ydelheid genoemd moet worden; en dat 'er niets be-

bestendig is onder de Zonne. Dog als wy agt geeven op de poogingen, op de menigvuldige bejaagingen der Menschen, dan zou men zeggen, dat zy denken, dat'er niets verder buiten de waarheid was. Want waar strekken de onvermoeide poogingen en handelingen der Stervelingen zig meer naar uit, dan naar tydlyke goederen, naar goederen, die binnen het bereik onzer zinnen gelegen zyn; en wel inzonderheid naar zulke goederen, die ons nog het allervlugtigst ontvliegen, en de minste wezentlykheid in zig bevatten; — deze zyn de voornaame dryfveeren, die den driftigen yver der menschen gaande maaken, en alle hunne voornaamste oogmerken bepaalen.

Men draaft, men woelt, men arbeid, rustloos, van den vroegen morgen tot den laaten avond; en waarom? het is, ja het is om iets groots; het is om schatten te vergaderen, of om Eer en Aanzien in de Weereld te verwerven. — Hier voor offert men zich zelven op, het dierbaarste dat men bezit; en waagt de Gezondheid en het Leeven, ter verkryginge van Rykdom en Eer in de Weereld. En voorwaar, de eerste geeft ons den vryen toegang tot alles; die opent ons den weg, om alles te verkrygen, daar zig onze begeerten toe uitstrekken; die bezorgt ons, zou ik het niet durven zeggen, die bezorgt ons een geluk, waar van een arm Man ontbloot, en ten eenemaal onkundig is, of waar van hy zig niet meer dan slegts eenige flaauwe denkbeelden weet te maaken. — Zo veel verschaft ons de Rykdom; en de Eer en 't Aanzien in de Weereld ontsluit ons tevens den toegang, tot allerleie Persoonen, en maakt ons eerbiedenswaardig by alle Menschen. — Zouden deze twee dan onzer redelyke bejaagingen niet dubbel waardig zyn; zou 't zelfs het oogmerk onzer wordinge niet wezen, om voor alle dingen te zorgen, dat wy Ryk, en tevens Aanzienlyk worden?

Ze zyn, 't is zeker, verstandig te waardeeren; dan, zullen zy onze uitgestrekte begeerten vervullen, en ons een bestendig genoegen verschaffen? de Rykdom bezit gewislyk geen vermogen, om onze wyduitgestrekte begeerten te vervullen; maar wel om dezelven op te wekken, yverig gaande te houden, en, naar maate der vermeerderinge, den lust en de begeerte te doen aanwassen, om nog gestadig schatten op schatten te stapelen. — Nimmer verzadigd, voed men in zyne boezem een onleschbaaren gelddorst. En wat het Aanzien in de Weereld betreft, het zelve gaat met zo veele gevaaren vergezeld, dat ieder oogenblik ons dreigt, om van het toppunt van Eer, in den jammerpoel van veragting en oneer, neer te storten.

Geen ſtand is aan meerdere moeilykheden, verdriet en kwellingen onderhevig, dan die van Hoogheid; —— en geen ſtaat is doorgaans verder van het geluk geplaatst, dan die van in groot aanzien verheven te zyn. Het blinkende verguldzel bedriegt ons; de laage, en voor het oog veragtelyke, Man ſlyt vaak in zyne nederige, in zyne geringe ſtulp, meer vernoegde dagen, dan een Vorst oogenblikken in zyn pragtig, in zyn Koninglyk Paleis, ſchoon uit het kostbaarſte marmer opgetrokken. —— Maar zagt, veel ligt vier ik te veel bots aan myne verbeeldingen, en ſchat deze twee voorwerpen van 's Menſchen bejaagingen veel te laag, en ver beneden hunne waarde. Zouden tog de Rykdommen geene genoegzaame voldoening aan onze begeerten verſchaffen; en zouden zy, die boven anderen verheven zyn, in dien ſtaat niet kunnen blyven volharden, en gelukkig leeven? Zien wy dit dagelyks niet voor onze oogen; zien wy niet dat zulke Menſchen, die, door het fortuin van de Weereld geholpen, of groote ſchatten bezitten, of boven anderen als ſchitterende zonnen uitblinken, een allerwenschbaarst geluk genieten; zo dat hun ſtaat door anderen benyd word? Zouden wy, dit beſpeurende, nog langer in beraad behoeven te ſtaan, om aan zulke goederen den naam van Wenschbaar toe te kennen? —— Dog laat de ſchyn ons niet misleiden, de vleiende ſchyn, die 'er zo veelen bedriegt, als 'er aan eene uiterlyke vertooning blyven hangen. Al wat zy uitwerken, al wat zy doen kunnen, is, dat zy ons beſtendig geduurende onzen ganſchen leeftyd byblyven. Maar dan helaas! dan, wanneer de onverbiddelyke Dood, *die even ſtout durft aankloppen, aan het Paleis eenes Monarchs, als aan de hut eenes armen Bedelaars*, zich komt aanmelden; wanneer de Dood ons in zyne alvernielende armen vat; dan verlaat men zyne ſchatten, dan blyven de Rykdommen agter; men laat het regt van bezitting over aan anderen, en de hoogſte eer word niet zelden verwisſeld in de allerlaagſte veragting. —— Wat baaten den Mensch de Schatten, wat voordeel brengt hem het aanzien in de Weereld aan, wanneer dat oogenblik van verſcheien, dat allergedugtſte oogenblik daar is. Wanneer de Dood over onzen dorpel treed, wanneer hy ons op de legerſtede komt aangrypen, als hy ons den laatſten adem doet uitblaazen; dan... ach dan, verlaat ons de Weereld, en wy verlaaten dezelve met alle haare volheid. Dan word de grootſte Monarch wel dra gelyk geſteld met den geringſten zyner Onderdaanen, de ſchatrykſte Prins met den armſten Bedelaar. Het donkere Graf kent geen onderſcheid van ſtaat of rang, en de akelige Grafkelder is niet

te

te ontvlugten, door middel der grootste schatten van Goud en Zilver? De verteering, de verbryzeling tot Stof oefent haar vermogen niet minder op den Koning, dan op zynen geringsten Onderdaan; binnen korten kan men de beenderen eenes Monarchs niet onderkennen uit de beenderen van zynen nederigen en kruipenden Slaaf; hier verwarren zich de beenderen der knegten met die van hunne Heeren; want in het Graf heerscht eene volmaakte gelykheid.

Dan, zouden de vermaaken, die ons van alle kanten omringen, en door veele met zulk eene drieste drift gezogt worden, niet zodanige aandoeningen in onze gemoederen konnen verwekken, welken de uitgangen der Ziele en de begeerlykheden vervullen kunnen? Maar hoe schielyk snellen de oogenblikken van vermaak voorby; hoe kort, hoe byster kort, valt deze tyd! Al het genoegen verdwynt wel dra, en niet zelden smaaken wy eerlang van agteren derzelver wrange vrugten.

Nochtans zyn de vermaaken dezer Weereld van zeer verschillenden aart. De zulken, door welken de verdwaasde Weereldling zich laat misleiden, willen wy niet eens in oogschouw neemen; ze zyn onze bejaagingen onwaardig; en vaak lyden wy, onder derzelver genot, de ondraagelykste kwelling; en, zo dat al niet gebeurt, wordt de Ziel ten minste gewis, na de genieting, jammerlyk gefolterd, en onvermydelyk is derzelver uiteinde allerrampzaligst. —— Voorwaar onze Ziel is tot edeler vermaaken geschikt, dan tot zulken die slegts de uitwendige zinnen streelen. —— De Mensch, voor de gezelligheid verordend, zoekt zyne Medeschepzels om mede te verkeeren, en omtegaan; onder dezen kiest hy 'er zig één, die de geheimen zyner Ziele weet; die in alles deelgenoot is van zyn hart, zonder dien kan hy niet leeven; met dezen verkeert hy in eene allervertrouwdste vriendschap; — en waarlyk, uit zulk eene verkeering vloeien Vermaaken en Wellusten voort, geschikt voor verheven Zielen; Vermaaken die eene wezentlykheid bezitten, en nimmer een redelyk Wezen onteeren kunnen. —— ô Edele Vriendschap! niets schat ik op aarde boven u; zonder u verliest alles zynen glans en sieraad; —— zonder u is 'er niets bekoorlyks op Aarde; zonder u verkeeren de vermaaklykste oorden in woeste Wildernissen; — en zonder u zou het leeven den Mensch tot eenen last worden! ô Bron van alle geluk! bekoorlykst en aanminnigst Voorwerp! ik verlies my in uwe aantrekkelykheden, in uwe schoonheid, die, van eenen hemelschen oorsprong zynde, eene gevoelige ziel, door uwe verrukkende aanminnigheden, geheel aan u verbind en

vermeestert. —— In uwe bezitting vind men in waarheid het uitgestrektste genoegen, met de zuiverste Wellust; en van u alleen ontvangt men het hoogste geluk op Aarde. Gy...... Dan hoe onvolkomen, hoe onvolmaakt zyn alle ondermaansche dingen! —— Bestendigheid, ô gy, die het weezen van een waar geluk uitmaakt, gy zyt, ik moet het bekennen, in onze allergewenschte omstandigheden, verre van ons af... Gy hebt nimmer uw verblyf op de Aarde kunnen neemen; maar woont in de Hemelsche gewesten, in de gewesten der Eeuwigheid. —— Ach hoe ontroert zig nog myne Ziel! hoe klopt myn boezem! —— Ik herdenk, ach ik herdenk thans het droevig verscheien —— ik herdenk het Sterfbed, —— de laatste oogenblikken van mynen Boezemvriend Blankhart —— Welk eene diepe wonde heeft de dood van dien getrouwen Vriend my in het hart gedrukt. Van dien ongeveinsden Vriend; voor korte dagen, helaas! voor my te vroeg, en voor veelen al te ontydig, overleden! Van dien waaren Vriend, met welken ik zo gemeenzaam plag om te gaan; met wien ik zo veele onschuldige vermaaken genoot; en uit wiens wyze en verstandige gesprekken, ik zo veel nuts en voordeels trok. —— Is het mogelyk, dat myn Vriend weg is, dat zo veele gaven met hem in het Graf gedaald zyn! —— Is het mogelyk, dat die mond nu spraakloos is, die zich voor my zo gewillig ontsloot, zo dikmaals als ik eenigen raad van nooden had, of onderrigting begeerde! —— Kan ik het my verbeelden, dat myn braave Vriend niet meêr is onder de leevenden! Dat hy in de akelige Grafkelder is nedergedaald! Kan ik my overreeden, dat ik hem in dit leeven nooit weêr zal zien! dat wy met elkanderen, op dezen Aardkloot, niet meêr zo vriendlyk, zo getrouw en ongeveinsd zullen verkeeren, als wy gewoon waren! —— Kon ik 't my wel verbeelden, hoe zeer ik myn Vriend in kragten zage afneemen, en den dood al zagt met langzaame en stille schreeden zage naderen; kon ik my echter wel verbeelden, hem zo haast te zullen verliezen! Neen! ik kon het my niet voorstellen, dat wy zouden moeten scheiden! —— ô Hoe verkeerd denken wy Stervelingen niet al te veelvuldig —— ik verbeeldde my of de dood geen vat hadde op zulke zonderlinge gaven, of dat die ten minsten door denzelven verschoond wierden; ik waande als of ze onsterfelyk waren; —— deze hoedanigheden pastte ik op den Persoon toe; ik misleidde my zelven. —— Zy leeven wel by allen, die 's Mans verdiensten kenden; zy leeven by my, en zullen onsterfelyk blyven, zo lang ik adem haal! —— Dan ik derf

myn

myn Vriend, en tevens met hem een leerzaamen, een aller-aangenaamsten ommegang! Hoe veele ontwerpen, hoe veele schoone voorneemens hadden wy nog zamen beraamd, voorneemens, om ons zelven te leeren, te stigten, en onzen Evenmensch, ware het mogelyk, te verbeteren, en dien voordeel toe te brengen. — Waar zyn ze....? Helaas ze zyn als een ligte damp in de lugt verdweenen.....! Waar zyn die streelende vooruitzigten gebleeven! — De Dood, de vernielende Dood heeft ze eensklaps alle verydeld! — Wat meende ik nog aangenaame dagen, wat verbeeldde ik my nog eenen langen leerzaamen tyd, met myn Vriend door te brengen! hoe veel voordeels dagt ik nog uit zyne verstandige en leerzaame gesprekken te raapen!..... Maar helaas! hoe jammerlyk misleid zich vaak de Mensch! niets van dat alles, wat ik my heb voorgesteld, mag ik thans genieten. Zyn mond zwygt voor altoos!... hy is weggerukt, myn hart bezwykt.... Myn Vriend is niet meêr, zyn lichaam is in de groeve des verderfs neergezonken. Dan.... ô Hemelsche gedagten! zyne Ziel is opgevaaren naar de Zalige gewesten, en aldaar geniet zy een eeuwig een stoorloos geluk.

Zo onstandvastig, zo wankelbaar, zo ongestadig zyn alle aardsche dingen. Wanneer wy waanen ons geluk op den onbeweegelykften grondslag gebouwd te hebben, dan... dan stort het in, en alle onze voorneemens, vooruitzigten en bepaalingen verdwynen op het zelfde oogenblik uit ons gezigt — Een enkel oogenblik is in staat eene gansche verwarring in onze zaaken te brengen, één oogenblik is vermogend, om alle onze besluiten op éénmaal te verydelen. Hoe bestendig is niet de loop der Natuure, en hoe veranderlyk zyn de uitwerkzelen! De Dageraad ryst elken dag naar ouder gewoonte; de Zon werpt haare straalen uit den gloeienden boezem; de Hemel is op zyn tyd helder, op zyn tyd bewolkt, al naar den dampkring met vogtdeelen vervuld is: in die orde zien wy geene merkelyke veranderingen gebeuren. De Saisoenen keeren op hunnen tyd weêr. Het is Zomer en Winter; Herfst en Lente: hier is eene bestendige orde. — Dan hoe groote en verbaazende veranderingen worden, door deze standvastige orde, niet aanhoudend voortgebragt; want al wat jaar voor jaar, door de jeugdige Lente en Vrugtdraagenden Zomer, wordt voortgeteeld, dat plundert de guure Herfst en de rillende Winter weer. — Dog welke verbaazende veranderingen, welke merkwaardige omwentelingen kunnen de onderscheiden Jaar-Saisoenen niet al

 meer

meêr te wege brengen. Eene overmaatige hitte vergiftigt de Lugt, en doet Menschen en Beesten, dezelve inademende, sterven. Al te groote plasregens brengen dikwils in het aardryk eene gisting te wege, die den dampkring besmet, den Sterveling aangrypt, hem met duizend kwaalen doet worstelen, en ten laatsten, in spyt van de hulp der ervaarenste Geneesheeren, in het graf sleept. — De Wintervorst is voor 's Menschen Lichaam zeer voordeelig, schoon men zig veeltyds over deszelfs ondraaglykheid beklaagde, wanneer ze wat gestreng is. Dan hoe veelen daalen 'er in een gemaatigden Winter niet ten grave? ziekte en krankheden verspreiden zich dan allerwege onder de Menschen, en doet hen met veele pynelyke en zwaare ongevallen worstelen; aan hun ziekbedde gekluisterd, is naauwlyks het eene ongemak overwonnen, of een ander, nog veel heviger dan het vorige, valt hen aan. — Ja in geen Jaargetyde is noch de frischste gezondheid, noch de eerst ontlooken Jeugd buiten het bereik van de wreede aanvallen des Doods; geene Schoonheid, geene Aanvalligheden, geene anders alles overwinnende aanlokzels zyn vermogend om den Mensch te beveiligen. — *De Dood* behandelt de schoone Sexe even ruw als ons; *en het graf* verschoont zo min de kwyneendste tederheid, als de forschste kragten. — ô Verschrikkelyke ô verbaazende verandering! hoe vaak ziet men de bevalligste aantrekkelykheden, door ééne enkele ziekte, op éénmaal verwoest, op éénmaal voor altoos bedorven. Zy, die aller oogen tot zich trok, die boven alle uitstak, — gewis, ik bedrieg my, ze is de zelfde niet;.. neen, ik bedrieg my niet; maar hoe is het 't mogelyk!... zy, die de aanbidding van duizenden was, — wel Hemel! hoe is zulk een Mensch veranderd, en ver beneden eene middelbaare Schoonheid gebragt! Hoe moet het hart van zo eene wel gesteld zyn, hoe moet zulk een Mensch te moede wezen; wanneer hy 'er te voren wonder veel mee op gehad heeft! — Dan eene andere, nu in het stof des doods neêrgezonken, was ook, nog maar kort geleeden, de aanbidding en verwondering van zo veelen, als zig aan uitwendige Schoonheden vergaapen. Hoogmoedig en trotsch op deze byzondere gaven en voorregten der natuur, waande zy, dat alle haare medeschepzelen in eenen rang ver beneden haar geplaatst waren; en zag ze met een oog van verontwaardiging aan: maar nu... nu is zy gestort in de groeve des verderfs; en al haar luister is veranderd, in een dood — in een stinkend Lyk.

Hoe groot, hoe verbaazend groot is niet de veranderlykheid, de onbestendigheid aller dingen; en hoe veele verschil-

len-

aarde tooneelen vertoonen 'er zig niet gestadig voor ons gezigt, die ons, voorwaar, zo wy 'er minder aan gewoon waren, in verwondering, en in verbaasdheid versteld zouden doen staan! — Hier word de grootste, de uitgelaatenste vreugd verwisseld in de hartgrievendste droefheid! — Daar ziet men een huisgezin gedompeld in de jammerlykste, in de smartelykste rouw;... een huisgezin, voor weinig dagen, het gelukkigste, het vergenoegdste op Aarde. — Zie daar weder eene vertooning, die my het harte scheurt..., Ik zie... ja de tederste liefdebanden zie ik in stukken scheuren; banden zo heilig geleid, en die zo vast scheenen: maar nu, helaas! van een gescheurd, maaken ze de bloedigste wonden, in den bedroefden en geprangden boezem! — Gelukkig Paar noemde men u nog voor weinig dagen; weinig dagt gy toen dat het zo kort zou duuren! dat het scheiden, dat hartbreekend scheiden, zo naby was! — luttel dagt gy, nog maar zo korten tyd met zulk een genoegen, met zo ongeveinsd eene liefde zamen vereenigd te zullen zyn; nooit dagt gy, dat uwe vreugde van zo korten duur zou weezen! — Voorwaar, allerhardst, allerbitterst lot! Gy rekende uw geluk bestendig, en dat geluk was gelegen in elkanders bezitting! — Helaas! hoe ydel zyn uwe vooruitzigten geweest! welk eene deerlyke verandering! Waar nu de grievendste droefheid heerscht, aldaar was kort geleeden alles nog in volle vreugd en wellust.

Gy, ô algemeene vergankelykheid, ô zigtbaare onbestendigheid van al het ondermaansche, gy vertoont my een ander aandoenlyk tooneel, niet min treffend, dan het voorige; hier valt het Hoofd van een talryk Huisgezin, tevens de teergeliefde Egtgenoot, en de bezorgde, de trouwhartige Vader. — Ik zie dien eerwaardigen Man, door den onverbiddelyken dood aangegreepen en weggerukt, weggerukt in eenen tyd, waar in zyn nagelaaten Kroost zyne trouwhartige zorge en bestiering nog zo hoogst noodig had! — ô Welke uitzigten worden hier verydeld! welke voorneemens gedwarsboomd; en hoe word het grootste genoegen hier vervangen, door de hartgrievendste jammeren!

Een derde schouwspel vertoont ons niet minder duidelyk, hoe de onbestendigheid heerscht in allerleie rangen en staaten. — ô, Hoe is het mogelyk!... Kan men zulk eenen algemeenen slag voorzien! een slag zo treffend voor tederlievende Ouders, zo treffend voor alle de Bloedverwanten, zo algemeen treffend, om dat die Persoon de verwagting was van een ieder; de gezegende verwagting;.... ô hoe groot was dezelve! welke voor-

vooruitzigten wekte zy niet in het hart van ieder welmeenenden Burger! Gezondheid en langte van dagen scheenen zyn bestendig goed. —— Gelukkige Ouders met zo een Huwelyks-zegen! —— dan hoe smertelyk is zulk een verlies, hoe jammerlyk uw lot, dat op éénmaal alle uwe verwagtingen om ver werpt, te gelyk met die van het algemeen! —— In traanen smelt gy weg, by uwe traanen voegen zig die der Burgeren, om dat uw Vermaak en hunne Verwagting, om dat uwe Liefde hunne Hoop hier, in de spelonk des doods nederdaalende, onder den harden en ruwen Grafzerk gedompeld word.

Zulke verbaazende tooneelen van verandering en onbestendigheid levert de Weereld ons op; zo onstandvastig en wankelbaar is alles, wat wy zien gebeuren en ons bejegent. Hier ziet men elk in volle vreugde en uitgelaaten blydschap; maar treed slegts weinige schreeden verder, en gy vind een gansch huisgezin vervuld met jammer en geklag! —— Hier leeft men in hoop en verwagting, men streelt de ziel met zoete en bekoorlyke vooruitzigten; daar weêr zit men in den grootsten kommer, vervuld met angst en gestadig vreezen, wegens een vooruitgezienen ramp, of eenig dreigend gevaar. — In zulk eene omwenteling van zaaken bestaat al het *ondermaansche*; dusdanig is de gesteldheid der Weereld. —— Ondertusschen ryst de Dageraad even zo schoon voor den ongelukkigen als voor den gelukkigen; de Zon werpt haare glansryke straalen zo wel op den bedroefden als den vrolyken, en de wolken dryven even eens over het huis des gejuichs, als over het huis der smarte en des geweens.

Is dus al het ondermaansche van zulk eene onbestendige natuur. Ontvallen ons dikwils de allergewenschte dingen zo schielyk, als zig maar de geringste omstandigheden tusschen beiden werpen? Worden onze geliefkoosde vermaaken zo dikwerf opgevolgd door de grievendste smerten; en kan men, in weinige oogenblikken, alles met geween en jammeren vervuld zien, daar even te vooren de gulste blydschap en het grootste genoegen heerschte? Waarom zal dan de redelyke Mensch langer dwaas genoeg zyn, om met zulk een vuurige drift te streeven naar goederen, waar van hy zo luttel, zo bysterweinig voordeels te wagten heeft? —— Waarom zo dwaas gehandeld, zo ten eenemaal strydig met zyne belangen? Waarom niet veel liever alle pogingen aangewend, alles aangespannen, om zig een bestendig goed te verzorgen; zulk een geluk, 't geen het gemoed met eene bedaarde gerustheid vervult, waar door men leert, de goederen dezer Weereld op haaren regten prys te schatten; de toevallen en wederwaardigheden, welke ons

in

in dit leeven zo vaak aanvallen, met eene bedaarde gemoedsgesteldheid te ontvangen, en al wat ons met smart en verdriet bejegent, met eene Christelyke gelaatenheid te verdraagen. —— Dat wy ons dan aan geene onmaatige vreugde, noch uitgelaaten vermaaken al te zeer verslaaven, indien wy niet overwonnen willen worden, door eene buitensporige droefheid en smart; zo dra wy ons van dezelven versteeken vinden. Laat elk onzer veel eer zyn uiterste vlyt aanwenden, om het hart los te maaken, van eene slaafsche verkleefdheid aan tydlyke goederen; en tragten het zelve vervuld te krygen, met edele begeerten naar een bestendig goed, het geen alleen gelegen is in de onveranderlyke Vriendschap van ONZEN ONEINDIGEN MAAKER.

C. V. D. G.

BESCHRYVING VAN EEN STEEN, GEHAALD UIT DE WATERBLAAS VAN EENE VROUWE, WAARVAN DE KERN EEN STUK HOUTS WAS. Door M. LIVRE, *Apotheker te Mans*, &c.

(*Journal de Médecine &c. Tom. XXXVIII.*)

Mr. *Sallien*, Heelmeester in deeze Stad, deed den eersten April laatstleden, in tegenwoordigheid van *M. M. Goutard* en *Labarre*, zyne Amptgenooten, de bewerking van de Steen aan eene Vrouwe, genaamd *Ferrand*, zes en dertig jaaren oud, en nog ongetrouwd, van de Parochie van *Gourdaine*. Zo dra de bewerking geschied was, onderzocht hy nauwkeurig de Steen, welke hy gehaald hadde. Hy was verwonderd, zo wel als zyne Amptgenooten, van te zien door de Breuk van 't een einde van de Steen, dat de Kern of 't binnenste 'er van een stuk houts was. —— Ze was aangetast geweest met een geduurige pranging tot wateren, 't welk haar genoodzaakt hadde zich by een' Heelmeester te vervoegen, welke na veele hulpmiddelen haar *Sondeerde*. Dewyl ze de tegenwoordigheid van den Heelmeester niet zo dikwyls konde genieten als ze wel van doen hadde, en geen andere hulp tegen haar ongemak, als door dit middel kunnende erlangen, dacht ze dat ze door behulp van een *Sonde*, welke ze zelf maakte, zich dezelfde hulp alleen zoude kunnen toebrengen. Ze nam hier toe een stuk eiken houts van een behoorlyke dikte, buigende het zelve om 't de nodige kromte

te

te doen krygen. Ze bediende zich hiervan verscheide reizen met voordeel; dog, het zy dat 't stukje houts gebroken was in 't krom buigen, en niet anders dan door den bast aan malkanderen vastgehouden werd, het zy dat het zelve te veel verdroogd was, daar bleeven twee afgebroken stukjes in de Blaas van te rug: waarvan ze het een met 't water ontlast heeft, en 't ander heeft gediend tot een Kern van de Steen. —— *M. Sallien* heeft de vriendelykheid gehad van my de Steen te vertoonen, om derzelver zeldzaamheid. Wy voegden de stukken van de Steen samen om te kunnen oordeelen van derzelver waare gedaante. Dezelve vertoonde een bekorsting twee duimen lang, van een eyronde gedaante. De kleine as of de middellyn was tien linies en een half, en de omtrek een duim, zeven linies en een half. De groote as is een stuk eiken houts, aan den eenen kant een weinig plat gedrukt. Dezelve vertoonde inwendig een helder roode kleur: de lengte 'er van was anderhalf duim, en de dikte ruim drie linies, welke minder was aan 't een einde; alwaar dezelve plat gedrukt was. Dit stukje houts was met een Steenagtige korst bekleed welke niet hard maar vryfbaar, en niet vast samen vereenigd was, graauwachtig van kleur, van boven voor een gedeelte glad, en voor een gedeelte ruw; van binnen was dezelve korlachtig, en vol met gaten, de dikte was aan de uiteinden drie linies, en in 't midden een halve linie meer. Deeze korst scheen uit verscheide, in een punt samenloopende, laagen te bestaan. De geheele bekorsting woog één lood en 56 greinen: dezelve verspreidde een onaangenaame pisachtige reuk, zo als ook 't hout dat 'er de kern van maakte, wanneer men 't zelve met een scherp instrument doorsneed.

Ik nam 25 greinen van deeze steenige korst. Welke ik verscheide reizen met nauwkeurigheid in overgehaald water afspoelde, om 'er de pisachtige reuk van weg te neemen, enz. Ik liet dezelve droogen tusschen twee papieren, en vond maar drie en twintig greinen weerom. Agt dagen daarna waren 'er maar agttien greinen. Men bevondt dat deeze steenige stoffe door 't wasschen een hardheid verkreegen had, welke ze van te vooren niet had.

't Water, 't welk 't eerst tot de wassching gebruikt was, doorgezygd zynde, deedt de Syroop van Viooien groen worden; en de kwik, door een salpeteragtig zuur ontbonden, nedervallen, onder de gedaante van een grysachtig zout; 't maakte de ontbinding van 't blauwe Vitriool onklaar, en veranderde het in een blauwagtig wit. Ik heb dezelfde Proeven genomen met verrotte pis; welke de zelfde verschynzels vertoonde.

Ik

Ik heb de bovengemelde agttien greinen van de Steen in een glazen Mortier tot een fyn Poeijer gemaakt: waarvan ik, in verſcheide glazen, in ieder omtrent een grein gedaan hebbe, en goot op de een beste Azyn, en op de overigen Vitriool- en Zeezout-zuur, ieder afzonderlyk; ik beſpeurde in geen van allen eenig blyk van opbruiſching, en zelf geene verandering van de gewoone reuk der Zuuren. Ik deed 'er ook van in een ander glas, waarin ik een weinig Salpeter-zuur gedaan had; daar had een kleine opbruiſching met zwelling plaats, welke een ontbinding aantoonde: maar 't was zo weinig, dat men de Poeijer nog zag dryven in 't vocht, en naar den bodem van 't glas daalen.

Ik mengde twee greinen van de zelfde Poeijer met een vierdedeel loods Oly van Wynſteen. Daar ſcheen in 't begin geene verandering plaats te hebben; dog ten einde van twee uuren vondt men maar weinig van 't Poeijer, op den bodem van 't glas: 't overige vertoonde rondom een Slymagtige ſtoffe welke 'er aan vast bleef, zonder zich met het vocht te willen vermengen. Ten einde van nog twee uuren daarna geene verandering verneemende, hebbe ik 't gemelde vocht verlengd met een weinig overgehaald water; waarop ik langzaam goot 't zuur van Zeezout: naar maate dat de opbruiſching plaats hadde, ſcheen zich de ſlymagtige ſtoffe met dit mengzel te vereenigen, zo dat, wanneer 't alkali geheel verzadigd was, te ſamen een eenſlagtig vocht uitmaakte, een klein gedeelte uitgezonderd, welk doorgezakt was, naar den bodem van 't glas.

Ik heb klein gevreeven en onder elkander gemengd, de twaalf greinen van de Steen, welke ik nog overig hadde, met agt en veertig greinen Alkali *Fixum*, *Vegetabile*. Dit mengzel in een ſmeltkroes gedaan zynde, werd in een furnuis geplaatst en trapswyze heet gemaakt: daar ontſtond een zeer aanmerkelyke kooking en zwelling: en wanneer de ſtoffe kalm en geſmolten was, hebbe ik ze uitgeſtort in een yzeren lepel. Het geleek, koud geworden zynde, naar 't witte *Email*. Het zelve was hard, breekbaar, en als verglaasd. Ik ontbond 't zelve weder in overgehaald water; daar had een wit doorzetzel plaats: 't vogt, doorgezygd zynde, was helder en byna zonder kleur. Ik hebbe 'er opgegooten een weinig Vitriool-zuur, om 't Alkali te verzadigen, met oogmerk om te krygen een aardagtige doorzakking: de opbruiſching had wel plaats, maar 'er werd niets naar beneden geworpen.

Dewyl *M. Sallien* de Steen geſchikt heeft, voor de Heeren van

van de Akademie der Heelkunde, hebbe ik 'er niet meer van kunnen krygen om myne proeven te vermeerderen en verder voort te zetten.

WAARNEEMING VAN EENE BELEEDIGING VAN DE RUGGEGRAAD, GEVOLGD VAN EENE VERLAMMING VAN DE BENEDENSTE DEELEN. Door LE FEBURE, *Heelmeester te Broye in Pikardien.*

(*Journal de Medec. &c. Tom. XXXIX.*)

De Waarneemingen van *M. Aurran*, gegeeven in 't *Journal* van Maart laatstleden, brengen my te binnen een geval van denzelfden aart.

Een Man vyf en dertig jaaren oud, wiens werk 't was, zwaare lasten te draagen, werd schielyk van een zeer heftige pyn, zonder eenige oogschynelyke oorzaak, aangetast in de wervelen van den rug. Eenigen tyd hier na werd de pyn draagelyker, en men nam een uitsteeking waar, *in 't midden* van den rug, ter grootte van een kleine noot. Daar verliepen omtrent zes maanden, wanneer de dikte wel de helft was toegenomen. De Lyder bevondt zich anderzins redelyk wel, eenige kleine pynen uitgezonderd zynde.

't Was ter deezer tyd dat hy my raadpleegde. Ik vond deeze bult gemaakt door 't doornagtig uitsteekzel van de zevende wervel van den rug. De Lyder begon eenige zwakte te gevoelen in de onderste ledemaaten. Ik voorspelde hem niets goeds: eenigen tyd daarna gaf hy zich over aan de behandeling van twee Kwakzalvers na malkanderen, welke hem beloofden 't geen hy wenschte.

Eindelyk deeze ongelukkige, na een groote menigte Geneesmiddelen gebruikt te hebben, werd lam aan de onderste ledemaaten, welke verlamming ook plaats kreeg in de Blaas en de Endeldarm. Vervolgens kwam hem eene verzweering over ter plaatze van 't heilig been, en eene tweede aan 't bovenste inwendige gedeelte van de Dye, welke een groote meenigte van een dun roodachtig vocht verschaften. De Lyder stierf eindelyk door eene uitteering, na twee jaaren gemarteld te zyn.

Ik had altyd verlangd de opening van 't lyk te doen, dog den tyd van zyn sterven niet gewaar wordende, hebbe ik 't niet kunnen doen; ik zoude zekerlyk gelegenheid gehad hebben van dezelfde zaaken waar te neemen, als *M. Aurran*.

NA-

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN HAAN.

(Volgens BUFFON.)

(Vervolg en Slot van bladz. 315.)

OVeral kunnen de *Hoenders* onder 's Menschen bescherming leeven: en zy zyn door de geheele bewoonde Wereld verspreid. Op *Ysland* houden lieden van vermogen dezelve, en zy leggen gelyk op andere plaatzen. De heete Landen zyn 'er vol van; doch *Persie* is, volgens den geleerden THOMAS HYDE, het eigen vaderland der *Hoenderen*, aldaar zyn ze in groote menigte en in groote agting, byzonder by zommige Dervis, die de *Haanen* voor leevende Uurwerken houden.

DAMPIER verhaalt dat hy op de Eilanden van *Poulocondor* wilde *Haanen* gezien en gedood hadt, die onze *Kraaijen* in grootte niet te boven gingen, en welker gekraay genoegzaam gelyk was aan dat van onze *Haanen*, zynde alleen iets scherper van geluid. Hy voegt 'er nevens, dat men 'er heeft op het Eiland *Timor* en op *Sanjaga*, een der Eilanden van *Kaap Verd*. GEMELLI CANERI vermeldt ze vernomen te hebben op de *Philippynsche Eilanden*, en MEROLLA wil dat 'er wilde *Hoenders* zyn in het Koningryk *Congo*, die veel schoonder, en veel beter van smaak zyn dan de *Hokhoenders*; doch dat de *Negers* deeze soort van Vogels weinig agten.

Welke ook de natuurlyke lugtstreek van deeze Vogelen moge weezen, zy hebben zich gereedlyk door de geheele Oude Weereld verspreid; deeze verspreidingen zyn zeer oud en vroegtydiger dan de overlevering; doch derzelver bewooning van de Nieuwe Wereld is van veel laater dagtekening. De Schryver van *l'Histoire des Incas* verzekert dat men ze in *Perou* niet vondt voor de bemagtiging, en zelfs dat de *Hoenders* meer dan dertig jaaren in dit Land geweest waren, zonder dat men ze in de valei van *Cusco* kon gewennen om te broeden. COREAL zegt stellig, dat de *Hoenders*, door de *Spanjaarden* in *Brasil* gebragt zyn, en de *Brasiliaanen* 'er zo gansch onkundig van waren, dat zy 'er geheel niet van wilden eeten, en de Eijeren voor eene soort van vergif aanzagen. De Inwoonders van het Eiland *St. Domingo* hadden 'er geen meerder kennis aan, volgens het getuigenis van P. CHARLEVOIX; en OVIEDO geeft het op als een toegestaan stuk, dat ze uit

Eu-

Europa in *America* zyn overgebragt. 't Is waar ACOSTA stelt het tegendeel, en beweert dat de *Hoenders* in *Perou* gevonden wierden voor de aankomst der *Spanjaarden*, ten bewyze aanvoerende dat men ze, in de landtaale, *Gualpa* noemde en de Eijeren *Ponto*: hy meent, uit de oudheid der benaamingę, de oudheid van de zaak te mogen besluiten, even of het niet zeer eigen en natuurlyk ware, dat de Wilden, voor de eerste reis een' vreemden Vogel ziende, terstond daar aan een' naam gaven, 't zy afgeleid van de gelykheid eens Vogels daar te lande, of van elders ontleend. Doch 't geen my overhaalt, om de voorkeuze aan 't eerste gevoelen te geeven, is, dat het zelve overeenkomt met de Wet der Lugtstreeken: deeze Wet, schoon dezelve geen stand kan houden ten aanzien van de Vogelen, boven al ten opzigte van de zodanigen die sterk van vlugt zyn, en voor welke alle Landen openstaan, wordt nogthans noodwendig gevolgd door Vogels, die, gelyk de *Hoenders*, zwaar van vlugt en vyanden van 't water zyn; zy kunnen onmogelyk, gelyk Vogels van een hooge vlugt, de lugt doorklieven, of, gelyk de *Viervoetige Dieren*, die de kunst van zwemmen verstaan, de Zeën of groote Rivieren overtrekken. Zy vinden zich diensvolgens voor altoos uitgesloten van Landen, door wyde Waterkolken, van de plaats, waar zy zich bevinden, afgescheiden, of de Mensch, die overal heen trekt, moet ze mede neemen. Ik hou daarom de *Haan* voor een Dier oorspronglyk behoorende tot, en eigen aan de Oude Wereld.

Naar maate de *Hoenders* zich verwyderd hebben van haaren geboortegrond, zyn ze gewoon geworden aan andere Lugtstreeken, aan ander voedzel, 't geen niet heeft kunnen nalaaten eenige verandering te veroorzaaken in haare gedaante, of liever in die deelen, welke daar aan 't meest onderhevig zyn. Van hier buiten twyfel de verscheidenheden, die de onderscheide Rassen, van welke ik vervolgens zal spreeken, uitmaaken. Verscheidenheden die bestendig stand houden in elke lugtstreeke, 't zy door de volhardende werking van de zelfde oorzaaken, 't zy door de oplettendheid, welke men aanwendt om de *Haanen* en *Hennen*, ter voortteeling geschikt, uit te kiezen.

Het zou niet onaartig en tevens dienstig weezen een Geslachtboom van de Hoenderen op te stellen; doch ten dien einde ware het noodig nauwkeuriger en omstandiger berigten te hebben, dan men by verre de meeste Reisbeschryvers aantreft. Ik zal my, derhalven, vergenoegen met hier myn gevoelen over de *Hoenders* onzer Lugtstreeke op te geeven,

en

en de herkomst van dezelve na te speuren, als ik eene optelling gedaan heb van de vreemde soorten, door de Natuurkundigen beschreeven, of enkel door de Reisbeschryvers aangeduid.

I. De *Gemeene Hoenders*, eigen aan onze Lugtstreeken.

II. De *Gekuifde Hoenders*. Deeze verschillen van de *Gemeene Hoenders* alleen door een Kuif van Pluimen, welke op den Kop praalt; zy hebben doorgaans een veel kleinder Kam, waarschynlyk om dat het voedzel, in stede van geheel na den Kam te gaan, voor een gedeelte tot het doen groeien dier Kuifvederen dient. Eenige Reizigers verzekeren, dat alle de *Hoenders* van *Mexico* gekuifd zyn: deeze *Hoenders* zyn, gelyk alle andere van *America*, overgebragt door de Menschen, en komen oorspronglyk uit het oude vaste land. —— Voor 't overige is het Ras der *Gekuifde Hoenderen* het meest door de Liefhebbers aangekweekt, en, zo als het gaat met zaaken, welke men van zeer naby beschouwt, hebben zy een groot aantal verscheidenheden opgemerkt, boven al in de kleuren der Pluimadien, ingevolge waar van zy eene menigte van verschillende Rassen vormden, die meer geagt zyn naar gelange van de schoonheid of de zeldzaamheid der kleuren. Maar ik twyfel grootlyks of die verscheidenheden bestendig genoeg zyn, om 'er weezenlyk onderscheide soorten van te maaken, gelyk eenige Liefhebbers voorwenden.

III. De *Wilde Hoenders van Asie*. Deeze zyn buiten twyfel de naaste aan de oorspronglyke *Hoenders* deezer lugtstreeke: want nimmer door den Mensch bepaald zynde, in de keuze van voedzel, of in de wyze van leeven, heeft niets den zuiveren oorspronglyken aart kunnen veranderen; zy behooren noch tot de grootste, noch tot de kleinste van het Hoendergeslacht, maar hebben eene gemiddelde grootte. Men treft ze aan in verscheide Landschappen van *Asie*, in *Africa*, en op de Eilanden van *Kaap Verd*. Wy hebben geene genoegzaam naauwkeurige beschryving van deeze *Hoenders*, om ze met de onze te kunnen vergelyken. —— Ik moet hier de Reizigers die gelegenheid vinden, om deeze wilde *Haanen* en *Hennen* te zien, aanpryzen om na te gaan, of zy Nesten vervaardigen, en hoe zy het doen. De Heer LOTTINGER, die veelvuldige en zeer goede waarneemingen gedaan heeft op de Vogelen, heeft my verzekerd, dat onze *Hoenders*, wanneer zy in volle vryheid leeven, Nesten maaken, en daar aan zo veel moeite besteeden als de *Patrys*.

IV. De *Hoenders van Madagascar*. De *Hennen* van deeze soort zyn zeer klein en nogthans haare Eijeren naar even-

rebaarheid veel kleinder: dewyl zy 'er dertig op eene reis kunnen broeden.

V. De *kleine Hoenders van Java*. Zy hebben de grootte van een *Duif*; 'er doet zich eenige waarschynlykheid op, dat de *kleine Engelsche Hoenders* van het zelfde Ras zyn met deeze *Hoenders van Java*, van welke de Reisbeschryvers gewaagen: want deeze *Engelsche Hoenders* zyn nog veel kleinder dan onze *kleine Fransche*, in de daad niet kloeker van gestalte zynde dan eene middelmaatige *Duif*. Men zou misschien by dit Ras nog mogen voegen, de *kleine Hoenders van Pegu*, door de Reisbeschryvers geboekt, als niet grooter dan een *Tortelduif*, hebbende schurftagtige Pooten, maar eene allerschoonste Pluimadie.

VI. De *Hoenders van de Landengte Darien* zyn veel kleinder dan de *Gemeene Hoenders*; zy hebben een kring van Pluimen rondsom de Pooten, een zeer dikken Staart, welken zy regt over einde draagen, en het uiterste der Vleugelen zwart: de *Haan* kraait voor 't aanbreeken van den dag.

VII. De *Hoenders van Camboge*, door de *Spanjaarden* uit dat Koningryk na de *Philippynsche Eilanden* overgebragt. Zy hebben zo korte Pooten, dat haare Vleugels op den grond sleepen: dit Ras gelykt zeer op de kleine *Fransche Hoenders*, en mogelyk het meeste naar die kleine, welke men in *Bretagne* houdt, van wegen derzelver vrugtbaarheid, en altoos springend loopen. Voor het overige, hebben deeze *Hoenders* de grootte van de *Gemeene Hoenders*, en zyn niet klein dan alleen door de kortheid haarer Pooten.

VIII. De *Hoenders van Bantam* hebben veel overeenkomst met de *Ruigpootige Hoenders* in *Frankryk*, de Pooten even zo gevederd; doch alleen aan den buitenkant: de Vederen van de schenkels zyn zeer lang, en komen veel langer dan de hiel. De *Haan* is zeer moedig, en vegt hardnekkig tegen *Haanen*, veel sterker dan hy. De regenboog van 't oog is rood. Men heeft nog verzekerd, dat het grootste gedeelte der Ruigpootige Rassen geen Kuif heeft! 'Er is een kloek geslacht van *Ruigpootige Hoenderen*, die uit *Engeland* komen, en een veel kleinder, het *Kleine Engelsche Haantje* geheeten, dat geelagtig van kleur en dubbeld gekamd is. —— Behalven deeze is 'er nog een klein slag van *Hoenderen*, in grootte een *Gemeene Duif* niet te boven gaande; wit, of wit en geel van Pluimadie. —— Men begrypt ook onder de *Ruigpootige Hoenderen*, de *Siamsche*, wit van kleur, en veel kleinder dan onze *Gemeene Hoenders*.

IX. De *Hollanders* spreeken van eene andere soort van *Hoen-*

deren, eigen aan het Eiland Jabb, waar men ze alleen aankweekt tot de Haanen-gevegten, zy noemen ze de halfslachtige Hoenders van Indie. Volgens WILLUGHBY, draagen zy den Staart bykans gelyk de Kalkoenen. — Ongetwyfeld moet men tot dit Ras brengen, de zonderlinge Hoenders van Java, van welke MANDESLO gewaagt, die veel hebben van de Gemeene Hoenders en de Oost-Indische, en onderling met elkander hardnekkig vegten gelyk de Haanen. FOURNIER heeft my verzekerd, dat hy deeze soort leevende te Parys gehad hebbe. Zy zyn van Kam ontbloot, de Kop is glad gelyk die der Phaisanten, zy staan hoog op de Pooten, en hebben een' langen en spitsloopenden Staart, de Vederen ongelyk van langte, en doorgaande een bruine kleur.

X. De Engelsche Hoenders gaan de Kleine in grootte niet te boven; doch zyn veel hooger op de Pooten dan onze Gemeene Hoenders, en hier door zyn ze 't meeste daar van onderscheiden. — Men kan, gevoeglyk, hier toe brengen de Xolo, eene soort van Hoenders der Philippynsche Eilanden; zy hebben zeer hooge Pooten. Voorts is de Engelsche Haan tot het vegten bekwaamer dan de Fransche; hy heeft veel eer een Vederbosch dan een Kuif, zyn Hals en Bek zyn veel losser; boven de Neusgaten ziet men twee vleeschagtige verhevenheden, rood gelyk de Kam.

XI. De Turksche Hoenders. Deeze hebben niets byzonder merkwaardigs dan de schoonheid haarer Pluimadie.

XII. De Hamburgsche Hoenders, ook Fluweele Broeken geheeten, dewyl de Dyen en de Buik, zich als zwart Fluweel vertoonen. Zy hebben een deftigen en trotschen gang, een zeer scherpen Bek, de Regenboog der Oogen geel, en de Oogen zyn omringd van een kring bruine Vederen, die een bosch zwarte pluimen uitleveren, welke de Ooren bedekken: dergelyke Vederen ontdekt men agter den Kam, en rondsom den Bek; ook zwarte, ronde en breede plekken op de Borst. De Schenkels en de Pooten zyn loodkleurig, behalven 't benedenste gedeelte, 't welk uit den geelen ziet.

XIII. De Gekrulde of Wollige Hoenders, welker Vederen opwaards agterover gekruld zyn. Men vindt ze op Java, in Japan, en in 't geheele zuider gedeelte van Asie. Deeze behooren meer byzonder tot heete Landen: want de Kuikens van dit Ras zyn zeer gevoelig voor de Koude, en kunnen het nauwlyks in onze Lugtstreek houden. FOURNIER heeft my verhaald, dat zy allerlei kleuren aanneemen.

XIV. De Donsagtige Japansche Hoenders. Zy hebben witte Vederen; derzelver Baardjes zyn van elkander afgescheiden, en

en zweemen vry veel naar Hair. De Pooten zyn aan den buitenkant, tot aan den Nagel van den buitensten Vinger, gevederd. Dit *Ras* treft men aan op *Japan*, in *China*, en eenige andere Landstreeken van *Asia*. Om ze in volkomene zuiverheid te doen voortteelen, moeten *Haan* en *Hen* van 't zelfde Donsagtige Geslacht weezen.

XV. De *Neger-Hoenders*, of *Moriaanen*, zyn volstrekt zwart van Kam, Lellen, Opperhuid en Beenvlies: dikmaals heeft ook de Pluimadie die kleur; doch deeze is zomtyds wit. Men vindt ze op de *Philippynsche Eilanden*, op *Java*, *Delhi* en *Sanjago*, een der Eilanden van *Kaap Verd*. BECMAN wil, dat de meeste Vogels, van het laatstgemelde Eiland, de Beenderen zo zwart hebben als zwarte Agaatsteen, en de Huid van dezelfde kleur als die der *Negeren*. Indien dit waarheid is, zou men het kunnen toeschryven aan de soort van voedzel, 't welk zy op dit Eiland aantreffen. Men kent de uitwerkzels van de *Meekrap*, en weet hoe men, in *Engeland*, het Kalfsvleesch blank maakt, door de Kalven te voeden met Meel en andere zagte spyzen, gemengd met eene soort van Kryt, 't geen men in *Bedfort* vindt. Het zou, derhalven, voor een Liefhebber der moeite waardig weezen, op *Sanjago*, te onderzoeken, welke onder de verschillende spyzen, door deeze Vogelen gebruikt, die geene is, die derzelver Beenvlies eene zwarte kleur geeft. —— Deeze *Neger-Hoenders* zyn in *Frankryk* bekend, en kunnen daar voortteelen: maar dewyl het vleesch gekookt zynde zwart en onaangenaam is, zal men, naar allen schyn, deeze soort niet sterk zoeken voort te zetten. Wanneer dit slag van *Hoenderen* met andere paart, komt 'er een bastaard soort van verschillende kleuren; doch welke doorgaans den Kam en de Lellen zwart behouden, en zelf het vliesje, 't welk het oorgat maakt, van buiten donker blaauw hebben.

XVI. De *Persiaansche* of *Staartlooze Hoenders*. De meeste *Hennen* en *Haanen* in *Virginie* hebben geen Stuit, en niet te min zyn ze zeker van het *Engelsche Ras*. De Inwoonders dier Volkplantinge verzekeren, dat, wanneer men deeze Vogels derwaards overvoert, zy welhaast den Stuit verliezen. Indien het dus met de zaak gelegen is, moest men ze *Virginische* en geen *Persiaansche Hoenders* noemen; te meer, dewyl de Ouden ze niet gekend, en de Natuurkundigen 'er niet van gesprooken hebben, dan naa de ontdekking van *America*. De De Heer BUFFON, over de *Honden* handelende, hadt opgemerkt, dat de *Europische Honden*, met hangende Ooren, de stem verliezen en overeind staande Ooren krygen; wanneer zy overgevoerd worden in Landen, onder den Keerkring gelegen.

Dee-

Deeze zonderlinge verandering, voortgebragt door den invloed der Lugtstreeken, is ondertusschen zo groot niet als het verlies van den Stuit en der Staart by de *Hoenders:* maar 't geen my voorkomt, zegt hy in de *Natuurlyke Historie van den Haan*, eene nog veel grooter byzonderheid te weezen, bestaat hier in, dat men onder de *Honden*, even als onder de *Hoenders*, die van alle Dieren 't meest tot Huis-dieren gemaakt zyn, dat wil zeggen, 't meest door den Mensch van den natuurlyken Staat verbasterd, zich ook een Ras van *Honden* bevindt zonder Staart, gelyk een Ras van *Hoenders* zonder Stuit. Veele jaaren geleden, heeft men my een dier *Honden*, zonder Staart gebooren, laaten zien, ik dagt toen dat het een gebreklyk Schepzel was, en heb 'er om die rede, in de Natuurlyke Historie der Honden, geen gewag van gemaakt: naderhand heb ik dit slag van *Honden* zonder Staart weder gezien, en hou my verzekerd, dat zy een bestendig en byzonder Ras uitmaaken, even als de *Hoenders zonder Stuit*. Dit Ras heeft den Bek en de Pooten blaauw, een enkelen en ook wel een dubbelen Kam, geen Kuif, de Pluimadie van allerlei kleuren. FOURNIER heeft my betuigd, dat, wanneer zy met *gemeene Hoenders* paaren, het daar van voortkomend geslacht een halven Stuit heeft, en zes Pennen in den staart in stede van twaalf; het kan zyn; doch het komt my bezwaarlyk voor, zulks te gelooven.

XVII. De *Hoenders met vyf vingeren*. Deeze maaken eene groote uitzondering, op de wyze van Rangschikking, om de voornaamste kenmerken van het getal der Vingeren te ontleenen. Dit slag van *Hoenderen* heeft 'er vyf aan elken Poot, drie voor en twee agterwaards staande: men ontmoet 'er eenige met zes Vingeren.

XVIII. De *Hoenders van Sansevarre* leggen de Eijeren, welke men, in *Persie*, voor drie of vier Fransche Ryksdaalders het stuk verkoopt; zy zyn het waar van de *Persiaanen* zich tot de *Haanen*-gevegten bedienen; in dit zelfde Land vindt men nog veel grooter en veel schooner *Haanen*, die tot honderd en vyftig guldens verkogt worden.

XIX. De *Paduasche Hoenders*. Derzelver onderscheidende eigenschap is, de kloekheid van gestalte; zy hebben dikwyls een dubbelen Kam, van gedaante als een kroon, en eene soort van Kuif, in de *Hennen* het meest in 't oog loopende. Zy slaan een veel sterker, zwaarder en ruwer geluid dan andere, en weegen wel acht of tien ponden. Men kan tot dat schoone Ras, de groote *Hoenders* van *Rhodes*, *Persie* en *Pegu* brengen, als mede die groote *Hoenders* van *Bahia*, die niet met vederen bedekt worden, voor dat zy de helft van haaren wasdom beko-

komen hebben. Het is bekend, dat de *Budmesche Hoenders*, veel laater gevederd worden dan de gemeene.

Voorts staat hier aan te merken, dat een groot getal der Vogelen, van welke de Reizigers onder de benaaming van *Haanen* en *Hennen* spreeken, tot een geheel ander geslacht behooren. — Doch hoe zullen wy, in zulk een groot aantal van verschillende Rassen, als ons in het *Hoender-geslacht* voorkomt, kunnen onderscheiden welke het oorspronglyke Ras is? Hoe veele omstandigheden hebben invloed gehad, op die Verscheidenheden, hoe veele toevallige oorzaaken zyn 'er samen geloopen, om ze voort te brengen? Daarenboven heeft de zorgvuldigheid der Menschen, en zelfs hunne grilligheid ze zo zeer vermenigvuldigd, dat het zeer bezwaarlyk valle tot den eersten oorsprong op te klimmen, dat het bykans onmogelyk is, om op onze voorplaatzen het Natuurlyk *Hoender geslacht*, of zelf dat van onze Lugtstreeken, te onderkennen. — De *wilde Hoenders*, die zich in de warme Landen van *Asie* onthouden, zou men kunnen aanmerken, als de eerste stam van alle *Hoenders* dier Landstreeken; doch, vermids in onze gematigde gewesten geen wilde Vogel bestaat, welke volmaakt gelyk is aan onze *Hokhoenders*, weet men niet aan welke der Rassen, of der Verscheidenheden, den voorrang moet gegeeven worden: want eens veronderstelt zynde, dat de *Phaisant*, het *Korhoen*, of het *Hazelhoen*, de eenige wilde Vogels deezer Landen, die men, door vergelyking, tot onze *Hoenders* kan brengen, de oorspronglyke Rassen zyn, en teffens aanneemende, dat deeze Vogels met onze *Hoenders* kunnen voortteelen, en wel vrugtbaare Jongen verwekken, 't welk geenzins eene uitgemaakte zaak is, zy zullen als dan van dezelfde soort weezen; doch de Rassen zyn van onheuglyke tyden af onderscheiden, en hebben altoos op zich zelven bestaan, zonder weder vereeniging te zoeken met de Huisrassen, van welke zy door bestendige kentekens verschillen: als het mangel aan Kammen, aan hangende Lellen in beide de Sexen, en aan de Spooren by de Mannetjes: en, by gevolge, worden deeze wilde Rassen niet vertoond door een onzer Huisrassen, die, schoon, in veele opzigten, van elkander verschillende, alle nogthans Kammen, Lellen en Spooren hebben, welke, noch by de *Korhoenderen*, noch by de *Hazelhoenderen*, noch by de *Phaisanten* gevonden worden: waar uit men mag besluiten, dat deeze wel als naby-komende, doch als verschillende, soorten met onze *Hoenders* te houden zyn; tot dat men door herhaalde Proefneemingen beweezen hebbe, dat deeze wilde Vogels met onze Hokvogels kunnen voortteelen, en een vrugtbaar geslacht ter wereld bren-

brengen: want aan dit uitwerkzel is het denkbeeld van de zelfheid in soort vast gehegt. — De byzondere Rassen, als de *kleine Hoenders*, de *gewolde Hoenders*, de *Negerhoenders* en de *Hoenders zonder staart*, komen uit vreemde Landen, en schoon zy zich vermengen en voortteelen met onze *gemeene Hoenders*, zyn ze niet van 't zelfde Ras, noch van onder dezelfde Lugtstreeke.

Wanneer wy, over zulks, van onze *gemeene Hoenders*, alle wilde soorten afzonderen, die zich daar mede kunnen vermengen, als de *Phaisant* &c. en desgelyks afscheiden van alle vreemde *Hoenders*, waar zy mede paaren, en een vrugtbaar geslacht verwekken, zullen wy het getal dier Verscheidenheden veel verminderen, en alleen zeer weinig betekenende onderscheidenheden over houden. Deeze steeken uit in lichaamsgrootte. De *Paduasche Hoenders* haalen bykans de dubbele zwaarte van onze *gemeene Hoenders*, geene in hoogheid van Pooten; de *Engelsche Hoenders*, schoon volmaakt gelyk aan de *Fransche*, hebben veel langer Dyen en Pooten; andere in de langte der Vederen; de *Gekuifde Hoenders* verschillen niet van de *Gemeene*, dan door de hoogheid der Pluimen op den Kop; andere onderscheiden zich, door het getal der Vingeren, gelyk de *Vyfvingerige Hoenders*, noch andere eindelyk door de schoonheid en byzonderheid van kleuren, als de *Turksche* en *Hamburger Hoenders*. Nu van deeze zes Verscheidenheden, tot welke wy het Ras onzer *gemeene Hoenders* kunnen brengen, behooren 'er drie tot den invloed der Lugtstreeken van *Hamburg*, *Turkye* en *Engeland*, en misschien zou men daar toe ook mogen brengen de *Paduasche Hoenders* en de *Vyfvingerige*: want de eerstgemelde komen waarschynlyk uit *Italie*, en de laatstgenoemde waren in dat Land reeds bekend, ten tyde van COLUMELLA. Dus blyven ons alleen over de *Gemeene* en de *Gekuifde Hoenders*; doch in deeze beide Rassen, zyn de *Hennen* en de *Haanen* van allerlei kleuren: het bestendig kenmerk der *Gekuifden* schynt eene soort aan te duiden, in eene grootere volkomenheid gebragt, dat wil zeggen, meer opgepast, meer gevoed; en by gevolge zal de *Haan* en *Hen*, zonder Kuif, de weezenlyke oorspronglyke stam weezen onzer *Hoenderen*.

Wil men verder naspeuren welk eene kleur, in dit algemeene Ras, de oorspronglyke kleur is; dan zal de witte daar voor waarschynlyk moeten gehouden worden: want eens verondersteld zynde, dat de *Hoenders* oorspronglyk wit vallen, zyn ze van wit tot zwart gekomen, en hebben alle tusschen beiden vallende kleuren aangenomen. Eene vry afgeleegen over-

overeenkomst, niet genoegzaam opgemerkt, dient rechtstreeks ter staavinge van deeze veronderstelling, en dunkt my het uit te maaken, dat de *witte Hoenders* voor het oorspronglyk Ras moeten gehouden worden: deeze overeenkomst is gelegen in de gelykheid, welke men doorgaande bevindt, tusschen de kleur der Eijeren en van de Pluimadie. De Eijeren van een *Raave* zyn donkerbruin met zwarte vlekken; die van een *Steensmetzer* zyn rood, die van een *Kasuaris* zwartagtig groen, die van een *zwarte Kraay* nog donkerder dan die van een *Raave*, die der *Poulepeintade* zyn gelyk de Vederen diens Vogels met witte ronde vlekken, &c. In deezer voege heeft 'er eene vry bestendige overeenkomst plaats, tusschen de kleur der Vogelen en van hunne Eijeren, alleen ziet men dat de kleuren flauwer op de Eijeren leggen, en het wit in de meeste de overhand heeft: terwyl men ook in de Pluimadie der meeste Vogelen meer wits heeft dan andere kleuren, boven al by de Wyfjes, altoos min sterk van kleur dan de Mannetjes. Onze witte, zwarte, grauwe, geele en gemengelde *Hoenders* leggen alle witte Eijeren: indien, derhalven, alle de *Hoenders* in den natuurstaat gebleeven waren, zy zouden wit weezen, of ten minsten in hunne Pluimadie meerder wits hebben, dan eenige andere kleur. De invloed welken de staat van Huis-Dieren op hun gehad, en de kleur der Vederen veranderd heeft, drong niet door tot die der Eijeren. — Deeze Kleurverandering der Vederen is alleen een toevallig uitwerkzel, 't geen men niet bespeurt dan in de *Duiven*, *Hoenders*, en andere *Hokvogels*: want alle, die in vryheid en in den staat der Natuure zyn, bewaaren hunne Kleuren zonder verandering, en zonder andere verscheidenheden, dan die van den Ouderdom, van de Sexe, of de Lugtstreek afhangen, en altoos veel harder, min gemengeld, gemaklyker te onderkennen, en ook op verre na zo talryk niet zyn, als die uit den Huislyken staat hervoortkomen.

DE VOORNAAMSTE LEEVENSBYZONDERHEDEN VAN STANISLAUS, DEN WELDAADIGEN, KONING VAN POOLEN, HERTOG VAN LOTHARINGEN EN BAR, UIT ECHTE GESCHRIFTEN ZAMENGESTELD.

VErschcide Wysgeeren, onder verschillende Volken, hebben dikwyls de afbeelding van een Vaderland-lievend Vorst afgemaald, en hunne beschryvingen hadden zo veel be-

bekoorlykheids, dat de Leezers doorgaans wenschten, die denkbeeldige Vorsten met de daad in 't weezen te beschouwen: mogt hun dit immer gebeuren, het moet geweest zyn in den Persoon van *Stanislaus den Weldaadigen*, wiens voornaamste Leevensgevallen over zulks wel dubbel verdienen beschreeven, en ernstig overwoogen te worden: met dit inzigt, hebben wy goed gedagt onze Leezers die onder 't ooge te brengen.

Stanislaus Leszczinski, Koning van *Poolen*, Groot Hertog van Lithauwen, Hertog van *Lotharingen* en *Bar*, de Zoon van *Raphael Leszczinski*, Palatinaat van *Rusland*, en van *Anna Jablonowska*, Dochter van een der doorlugtigste Mannen, die oit in *Poolen* geleefd hebben, werd te *Leopold*, op den 20 October des Jaars 1677 gebooren.

Het Huis van *Leszczinski* was oorspronglyk uit *Bohemen*, en *Philip Perszyn* de eerste, die 't zelve in *Poolen* vestigde. Hy kwam daar uit hoofde van het Huwelyk der Princesse *Dambrowka* met *Miecislaus I*, in den Jaare 965. Indien hy de Neef niet was van dien Vorst, de Zoon zyner Zuster, gelyk zeker Schryver wil, was hy ten minsten op dien tyd, toen hy in dit Koningryk kwam, een zeer uitsteekend Persoon zo door geboorte en middelen, als door de eerampten, welke hy bekleedde. Hy bezat in *Bohemen* Landschappen, over welke hy een oppermagtig bewind voerde; men heeft nog onder de nakomelingschap stukken gelds, gemunt met den naam en de wapenen van dien Heer. Zyne verknogtheid aan de Echtgenoote van *Miecislaus*, die de Koning van *Bohemen* zyner zorge hadt aanbevolen, en welke hy met zynen raad diende, liet hem niet toe van haar af te gaan. Hy werd tot de hoogste Staatsbedieningen verheeven: en de agting, welke zyn gedrag, zyn verstand en bekwaamheden, by 't geheele Volk verworven, werd beantwoord door de zonderlinge diensten, die hy 't zelve bewees staande de Regeeringen van *Miecislaus* en zyn Zoon, en bovenal door de overwinningen, welke hy behaalde op *Uladimir*, Generaal der Russische Legermagt.

De naam, welken *Philip Perszyn* zynen naakomelingen agter liet, was een zeer sterk beweegmiddel, om hun tot het bejaagen van nog grooter roem aan te zetten. Zy preezen allenthalven zich aan door hunne Deugden, en bekleedden, de een naa den ander, de hoogste waardigheden, in de Kerk en in den Raad. Aan een der Oudsten hunner werd de grondvesting van de Stad *Lekno* in 't Waiwoodschap *Posen* toegeschreeven, en 't is van die Stad, welke altoos aan het Huis

van *Leszczinski* behoorde, dat de naam afstamde, welken het zints dien tyd gedraagen heeft.

Raphael, Graaf van *Lekno*, de Vader van onzen *Stanislaus*, was eerste *Starost* van *Fraumstadt*, en Groot Standaarddraager des Ryks. De byzondere diensten door hem, in 't bekleeden deezer ampten, beweezen, maakten dat men hem hooger waardig keurde. Hy hadt het Waiwoodschap *Kalisch*, 't welk hy liet vaaren voor dat van *Posen*, waar uit hy overging tot dat van *Lencini*; daar benevens was hy Generaal van *Groot Poolen*, en eindelyk Groot-Schatbewaarder. Zo veele en zo gewigtige Ampten waren de vrugt niet van zyne eerzugt; doch men oordeelde ze veel eer als te kortschietende, by zyne verdiensten. Erfgenaam van de liefde des Vaderlands, zo uitsteekend in zyne Voorouderen, betoonde hy zich een yverig Voorstander van deszelfs vryheid, steeds werkzaam om 't misbruik, 't geen daar van kon gemaakt worden, te weeren, en al het goede, daar uit spruitende, aan te kweeken. Hy deedt misschien meer dan zyne Voorvaders; gebooren in een min ruwe en meer beschaafde eeuwe, bezat hy de kunst, om bevalligheid en inneemenheid te paaren, met wyze en ernsthaftige Staatkunde, die altoos aan de striktste regelen van Regt en Rede onderworpen was. Nog Groot-Standaarddraager des Ryks zynde, werd hy verkoozen tot Marschalk op den berugten Ryksdag des Jaars 1683, op welken de Republiek met den Keizer LEOPOLD de verbintenis tegen de *Turken* aanging.

Stanislaus, de Zoon van *Raphael*, wiens voornaamste Leevensgevallen wy hier mededeelen, bekleed met zo doorlugtig een Naam, als van zyn Geslacht op hem afdaalde, voelde van zyne vroegste kindsheid af eene sterke neiging, om zich diens waardig te gedraagen. Hy vondt in zyn eigen Geslacht, alles wat hem kon helpen, om dien Naam met roem te voeren. De opvoeding van dat klein aantal Mannen, door den Hemel geschikt, om over anderen te regeeren, beslist, dikwyls, het heil of onheil der Volken, over welke zy de heerschappy zullen voeren. *Stanislaus* kon zich zelven bewaaren tegen de misslagen, die men maar al te dikwyls in de opvoeding der Grooten vindt. Opgebragt te midden van de weelde en overdaad, zo zeer in zwang onder de *Poolsche Edelen*, hielt hy zich verre van die gevaarlyke verwyfde leevenswyze, welke, door het Lichaam te verzwakken, ook de Ziel verlaagt en vernedert. Eene maatige en geregelde leevenswyze, gepaard met veel lichaams oefening, deedt hem vroeg eene sterke gestelte nis krygen; eene hoedanigheid van veel grooter aanbelang om een Held te vormen, dan men doorgaans denkt. — By den

den vlyt, welken hy aanwendde om den Godsdienst, de Geschiedenisse, en de Wetten zyns Lands te verstaan, lag hy zig ook toe op de Fraaije Letteren en Kunsten; Weetenschappen vaak zo jammerlyk onder de Grooten verwaarloosd, schoon ze den schitterendsten luister aan de voordeelen der Geboorte byzetten. —— De Reizen, welke *Stanislaus* deedt, voltooiden deeze heerlyke opvoeding. Hy zogt daar door zyne begrippen uit de Boeken opgemaakt, wegens den aart, de Zeden, en het Staatsbestuur van verschillende Volken te versterken, of, wen ze verkeerd waren, te verbeteren. Met dit oogmerk doorreisde hy *Duitschland*, *Italie* en *Frankryk*. Deeze Landen doortrokken hebbende, als een Wysgeer, die zyne kundigheden wilde vermeerderen, keerde hy weder in zyn Vaderland, 't welk hy door inwendige onlusten, die 'er reeds lang de rust van gestoord hadden, beroerd vondt.

De zeer verzwakte staat der gezondheid van Koning *Sobiesky* voorspelde den aannaderenden dood van dien Vorst; en *Poolen* begon reeds verdeeld te worden, wegens de keuze van eenen Opvolger. *Stanislaus*, reeds Starost van Odolanów, werd tot Nuncius van den Ryksdag benoemd, welken men kort naa den dood des Konings hieldt, die voorviel op den 17 Juny des Jaars 1696. Hoewel *Stanislaus* nog maar achttien jaaren bereikt hadt, blonken zyne edele hoedanigheden, met vollen glans, op deezen algemeenen Ryksdag. Een Brief van den 11 *Sept.* door *Zalucki* Bisschop van *Warmia* geschreeven, kan hier van ten bewyze strekken. „ *Stanislaus Leszczinski*, „ de eenige Zoon van den Generaal van *Groot Poolen*, zien „ wy aan als den roem zyns Vaderlands. Hy mag de vreugde „ des Menschdoms genaamd worden. Door eene gelukkige „ inschiklykheid van aart, welke in alle zyne woorden en „ daaden doorstraalt, wint hy meest aller harten. Ik twyfel „ niet of hy is gebooren, om tot roem zyner eeuwe te strekken, hy is ten minste nu de blydschap des Volks. Zyn af„ komst, hoe aanzienlyk ook, gaat zyne deugden niet te „ boven, en deeze zyn veel grooter dan men van iemand in „ zyne jaaren kan verwagten. In den eersten bloei zyns lee„ vens, zien wy reeds de vrugten van een ryper leeftyd; en, „ om alles met een woord te zeggen, alles is groot in hem; „ zyn Charakter, zyn vernuft, zyne begrippen geeven ons „ Volk hoop op alle de voordeelen, welke hy ten eenigen „ tyde in staat zal weezen 't zelve te bezorgen".

AUGUSTUS, Keurvorst van *Saxen*, werd tot Koning van *Poolen* verkooren; de Oorlog, waar in hy met *Carel* den XII Koning van *Zweeden* geraakte, de eigendunklyke Regeerings-

wy-

wyze, welke hy wilde invoeren onder een vry volk, 't geen hy in nadeelige oorlogen inwikkelde, bragt te wege, dat de Cardinaal RADJOUSKI, die het ontwerp om den jongen SOBIESKI ten throon te heffen niet hadt laaten vaaren, het masker afligtte, en aan 't hoofd van drie duizend Soldaaten te *Warschaw* verscheen, en daar AUGUSTUS, op eene Ryksvergadering, voor onbekwaam om te regeeren, deedt verklaaren. Nauwlyks was deeze zitting geëindigd, of een Courier van den Koning van *Zweeden* bragt bevel, om Prins JACOBUS, Zoon van den Grooten SOBIESKI, tot Koning te verheffen: doch ten dien zelfden tyde hadt AUGUSTUS, bewust hoe groot eene genegenheid de *Poolen* deezen Prins toedroegen, hem uit *Silesien*, waar hy stil leefde, weggevoerd. Koning CAREL, die alleen Koningryken bemagtigde om ze weg te schenken, boodt te vergeefsch de Kroon aan ALEXANDER SOBIESKI, die zich dezelve waardig toonde, door standvastig te weigeren eenig voordeel te trekken van de onheilen, zynen ouder Broeder overgekomen.

Onder de Afgevaardigden door de Vergadering te *Warschaw* aan den Koning van *Zweeden* gezonden, trok STANISLAUS inzonderheid de opmerking van dien Vorst. Zyn edelmoedig en behaaglyk voorkomen, zyn veelbeduidend uitzigt, zyne gemaatigdheid en schranderheid troffen hem te gelyk. Hy verlangde opzettelyk de zamenkomst, om te beter deszelfs Character te leeren kennen. Hy ontdekte dat deeze jonge Heer, over wiens vlugge en kragtige welspreekenheid hy zich zo zeer verwonderde, desgelyks uitmuntte door dapperheid, dat hy tegen moeilykheden opgewassen, maatig, en van die onder hem stonden, als aangebeden was. Een Character, zo zeer naar 't zyne gelykende, kon niet missen hem te behaagen. „ Deeze is de Man, zeide hy, tegen twee zyner Generaals, op STANISLAUS wyzende, deeze is de Man die de „ *Poolen* tot Koning zullen hebben.

Het besluit was genomen, en STANISLAUS daar van nog niet verwittigd, en misschien alleen onkundig van het regt, 't welk zyne groote hoedanigheden hem tot de Kroon gaven. De Primaat, versteld over eene keuze, welke niet strookte met zyne heerschzugtige oogmerken, stelde alles wat hy kon te werk om CAREL DEN XII daar van af te brengen: deeze vroeg hem. „ Wat hy tegen STANISLAUS hadt?" —— „ Hy is al te jong" was 't antwoord. —— Hier op zeide de Koning koeltjes: „ Hy is omtrent van myne jaaren." Hy gaf ten zelfden tyde de Vergadering te *Warschaw* te kennen, dat zy in vyf dagen STANISLAUS tot Koning van *Poolen* moest verkiezen.

CAREL ging in eigen persoon na de Vergadering. Omtrent negen uuren 's avonds, riep de Bisschop van *Posen*, die in stede van den *Primaat* voorzat, in den naam des Ryksdags, STANISLAUS tot Koning van *Poolen* uit. Koning CAREL, die zich vervoegd hadt onder de begunstigers van STANISLAUS, was de eerste, die het geroep *Vivat* aanhief, en hunne herhaalde uitroepingen verdoofden het geschreeuw der tegenstanderen.

In deezer voege verkreeg STANISLAUS de Kroon van *Poolen*, eer hy dagt daar op eenigen eisch te kunnen maaken. Deeze hoogheid van rang, zo dikwyls de klip op welke de grootste Mannen Schipbreuk leeden, veranderde niets in zyn Character. Hy behieldt op den Throon altoos de Deugden, die hem op denzelven geplaatst hadden.

Nauwlyks hadt hy den Throon beklommen, of een onvoorzien toeval scheen hem daar af te zullen stooten, en in de magt zyns Mededingers te brengen. Tot het beschikken van eenige zaaken te *Warschaw* opgehouden, terwyl CAREL DE XII vertrokken was om *Lemberg* te belegeren, hadt hy alleen zesduizend *Poolen* en vyftien honderd *Zweeden* by zich. AUGUSTUS vertoonde zich op 't onverwagtst voor de Poorten der Stad, aan 't hoofd eens Legers van twintig duizend Man. STANISLAUS hadt nauwlyks tyd om uit te trekken, en zich by den Koning van *Zweeden* te vervoegen, terwyl zyne Familie, onder het geleide van zes duizend *Poolen*, na *Posen* trok.

Dit voor korten tyd flikkerend geluk was wel verre van de verloopen zaaken van AUGUSTUS te herstellen, het diende alleen om den Overwinnaar tegen hem te verbitteren. De twee Koningen, nu vereenigd, vervolgden hem onophoudelyk. SCHALLEMBERG, een der bekwaamste Generaals van zyn tyd, aan wien hy het bevel over zyn Leger hadt opgedraagen, behieldt het zelve enkel door een dier verstandige ontwykingen, welke dikwyls tot grooter eere strekken, dan overwinningen.

Dit opende voor STANISLAUS den weg tot zyne Hoofdstad, waar hy, in weerwil der streeken van RADJOUSKI, en de Staatkundigen des *Roomschen Hofs*, met zyne Gemaallinne CATHARINA OPALINSKA, tot Koning en Koningin van *Poolen* gekroond werd, op den 4 October des Jaars 1705. De Koning van *Zweeden* was, by deeze plegtigheid zo wel als by de verkiezing, onbekend, tegenwoordig. Dit was de eenige vrugt, welke hy van zyne overwinningen zogt te plukken.

Ondertusschen hadt de Keurvorst van *Saxen*, versterkt door honderd duizend *Moskoviters*, door den Czaar hem ter ondersteuning gezonden, alle hoop, om zyn party den voet te ligten, niet verlooren. Hy deedt nieuwe poogingen; doch de moed

moed en wakkerheid van CAREL en STANISLAUS verydelden dezelve. De *Moskoviten*, gewoon voor de *Zweeden* te vlugten, kreegen in elken Veldslag de nederlaag. SCHALLENBERG zag zyn Leger verstrooid, zonder bykans eenen geregelden Veldslag gevogten te hebben. AUGUSTUS vondt zich eindelyk genoodzaakt den Vrede te verzoeken; CAREL onbuigzaam van aart, stondt dien niet toe, dan op de hardste voorwaarden. Hy verpligtte hem, om voor altoos afstand te doen van den *Poolschen Throon*, STANISLAUS voor wettigen Koning te erkennen, en hem alle de Juweelen der Kroone ter hand te stellen.

Dit waren de voornaamste voorwaarden van het bekende Verdrag te *Altranstat* geslooten, en zy scheenen STANISLAUS op den Throon te vestigen. Deeze Vorst, vergezeld van RENCHILD en zestien Zweedsche Regimenten, dreeven den Czaar uit *Poolen*, waar hy gekomen was, om de uitvoering van dit Verdrag te beletten. Het grootste gedeelte van het Koningryk erkende STANISLAUS, en de *Poolen* streelden zich met de hoope, van eindelyk de zoetigheden van den Vrede, na een langen en bloedigen Oorlog, te smaaken.

Maar nieuw opkomende voorvallen ontstaken het vuur des Oorlogs weder. CAREL DE XII, als dronken van de zugt om overwinningen te behaalen, hadt een ontwerp gevormd, om den Czaar mede te onthroonen. Eene eerste overwinning, behaald by *Berezine*, deedt hem de voorslagen zyns vyands verwerpen. Aan 't hoofd zyner zegenpraalende Legermagt, trok hy in *Ukranie*, en belegerde *Pultowa*. Hier werd tusschen die twee Vorsten dien beslissenden slag gevogten, op welken geheel *Europa* het oog gevestigd hadt. Het Leger des Konings van *Zweeden*, afgemat en verzwakt door gebrek aan noodwendigheden, werd bykans geheel verstrooid, en die Vorst, een vlugteling voor een Vyand, eertyds zo zeer van hem veragt, zag zich genoodzaakt, bykans van allen verlaaten, eene schuilplaats in *Turkyen* te zoeken.

Het lot van STANISLAUS veranderde met dat van CAREL DEN XII. AUGUSTUS, die den afstand van den *Poolschen Throon* uit noodzaaklykheid gedaan hadt, wagtte alleen na eene gelegenheid om 't gemaakte verdrag ongestraft te verbreeken. Hy trok weder in *Poolen*, met een Leger *Saxen*. STANISLAUS, onmagtig om zyne eigene Staaten te verdeedigen, poogde ten minsten die van zynen Bondgenoot te beschermen. Hy begaf zich na *Pomeren*, dit gewest verdeedigende tegen de vereenigde *Saxen*, *Deenen* en *Moskoviters*. Hy blonk uit door veele dappere Krygsverrigtingen, *Stetin*, *Straalsund*, *Rostok* en *Gutskow*; doch overmand door talryker Legermagt, waar hy

al-

Heeft een onbezweeken moed tegen kon betoonen, en mismoedig over de onheilen, die zyn Land troffen, kwam hy eindelyk tot het besluit, om 't zelve den Vrede te schenken, door eenen vrywilligen afstand.

STANISLAUS vleide zich met het denkbeeld, dat hy den Koning van *Zweeden* zou beweegen, om dit noodwendig besluit goed te keuren. De ongelukken hadden CAREL's onverzetlyken aart niet veranderd, en hy wilde geenzins gehengen, dat AUGUSTUS den Throon, van welken hy hem hadt afgestooten, weder zou beklimmen. „ Indien myn Vriend, was „ zyne taal, geen moed meer heeft om Koning te zyn, zal „ ik eenen anderen maaken."

STANISLAUS besloot, eindelyk, in persoon na CAREL te gaan om hem te overreeden. *Pomeren* verlaatende, bereikte hy, onder den naam van een *Fransch Officier* gaande, de grenzen van *Turkyen*. Maar bekend wordende te *Tassi*, werd hy gevangen na *Bender* gebragt, waar de onverzettelykheid van CAREL hem bykans op 't leeven, en op 't verlies zyner vryheid, te staan kwam. Deeze werd nogthans binnen kort aan STANISLAUS weder gegeeven. Hy vertrok in de maand May des Jaars 1724, met den Graaf PONIATOWSKI, en kwam, na het uitstaan van veele moeilykheden, in het Hertogdom *Tweebruggen*, door CAREL tot zyn verblyf bestemd.

Duizenden van gevaaren doorgeworsteld zynde, vondt hy, hier onder zyn Gezin leevende, dat ongestoord genoegen, 't welk zelden op den Throon gesmaakt wordt. De beoefening der Letteren en Weetenschappen, het verrigten van de wezenlyke Godsvrugt, deeden hem den tyd slyten, welken hy niet langer tot het welzyn zyner Onderdaanen kon besteeden. Op deeze wyze troostte hy zich over het verlies eener Kroone, na welke hy nooit gezogt hadt, wanneer een nieuw onheil zyne rust verstoorde. CAREL DE XII werd, toen het op 't punt was om een verdrag te sluiten, welks eerste Artykel bestondt in de herstelling van zyn' Bondgenoot, in 't beleg van *Fredrikshal* gedood. STANISLAUS, hier door van eenen magtigen Vriend beroofd, vondt zich genoodzaakt de vryplaats, welke hy aan diens edelmoedigheid verschuldigd was, te verlaaten.

De Hertog van *Orleans*, toen Regent, van de omstandigheden deezes ongelukkigen Helds verwittigd, bood hem een schuilplaats aan in de Landen, *Frankryk* behoorende. Hy verkoos *Weissenburg* in den *Elsas*, werwaards hy zyn Gezin en Hofhouding overvoerde. AUGUSTUS, die niet afliet hem te vervolgen, gelastte den Heer SULM, zyn Minister in *Frankryk*,

te klaagen over de bescherming aan STANISLAUS verleend. „ Zeg uwen Koning, was het antwoord des Regents, dat „ Frankryk altoos een schuilplaats geweest is voor ongelukkige Koningen."

In deeze nieuwe vryplaats werd het Huwlyk tusschen de Prinses Maria LESZCZINSKI, zyne Dogter, en den Koning van *Frankryk* gesloten. Dit gelukkig voorval deedt STANISLAUS alle zyne ongelukken vergeeten. Hy merkte dit Huwlyk aan als een der roemrykste voorvallen zyns leevens, of ten minsten als een allerzekerst middel, om geruster en ongestoorder dagen te slyten. Hy nam met zyne Koningin zyn verblyf in het Kasteel van *Chambord*, waar de Koning, zyn Schoonzoon, hem met zo veele gunstbewyzen begiftigde, dat hy in staat was de Koninglyke staatzy met luister te voeren. Hier leefde hy als een gekroond Wysgeer, in 't midden van een Hof, wel niet talryk maar uitgeleezen, en bestaande uit eenige getrouwe Onderdaanen, die, door zyne deugden aan hem verknogt, in zyn lot deelden, wanneer een nieuw voorval hunne hoop weder deedt ontbranden, en hem ten tweede maal den weg tot den *Poolschen Throon* opende.

AUGUSTUS gestorven zynde, maakte de Prins, zyn *Zoon*, zo wel eisch op de Kroon van *Poolen* als op de Erflanden van zynen Vader. De wenschen van bykans 't geheele Volk riepen STANISLAUS te rug. Meer dan honderd duizend *Poolen* verkooren hem ten tweede maale voor hun Koning; doch zyne tegenwoordigheid was noodig om het Regt, 't welk AUGUSTUS in hem niet wilde erkennen, te doen gelden. Terwyl men te *Brest* een Vloot gereed maakte, welke geheel *Europa* geloofde geschikt te weezen, om hem na *Poolen* over te voeren, vertrok hy, gekleed als een Koopman, vergezeld van één Officier; en een gedeelte van *Duitschland*, zonder gekend te worden, doorgereisd hebbende, kwam hy eindelyk te *Dantzik*, eer men vermoedde dat hy *Frankryk* verlaaten hadt.

Hy begaf zich na het Paleis van den Marquis DE MONTI, de Afgezant des Konings van *Frankryk* in *Poolen*: en daar zyne Onderdaanen klaagden dat *Frankryk* hun Heer te lang ophieldt, vertoonde hy zich op 't onverwagtst, gekleed op de *Poolsche* wyze, en ging te midden van de toejuichingen der geheele Stad, om GOD voor zyne verkiezing te danken.

Eenige Paltsgraaven, door de milde geschenken van AUGUSTUS overgehaald, hadden besloten hem met geweld van wapenen te keer te gaan, en waren ten dien einde aan de andere zyde van *Warschaw* getrokken. Men begeerde van hem dat hy dee-

deeze weerspannelingen zou verstrooien, of tot gehoorzaamheid noodzaaken; doch hy antwoordde, „Ik wil nimmer een „ Kroon draagen ten koste van het leeven myner Onderdaanen, „ noch oit my zelven kunnen beschuldigen, dat ik my door „ hun bloed den weg ten Throon gebaand heb."

Zo veel edelmoedigheid en zagtheid van aart behoorde alle zyne tegenstanders ontwapend, en ze allen tot zyne zyde overgehaald te hebben: maar deeze zelfde Paltsgraaven, door zyne goedheid gespaard, waren op eene nieuwe verkiezing bedagt. Het groot getal, 't welk STANISLAUS verkoozen hadt, was welhaast gedwongen te wyken voor een veel kleinder, 't geen zich tegen hem verzette. Een Leger van dertig duizend *Russen* deedt terstondt alles wat zich verzameld had, te zyner verdeediging, verdwynen, en belegerde STANISLAUS in *Dantzik*, welks Inwoonders hem getrouw bleeven; hy zag een prys op zyn hoofd gesteld, in zyn eigen Land, onder een vry Volk, 't welk hem kortlings op eene wettige wyze verkoozen hadt.

Dantzik, eene Stad altoos gedenkwaardig, wegens haare trouwe, verduurde, ter verdeediging van hem, dien zy tot Beschermheer verkoozen hadt, een zeer lang en bloedig beleg. —— De Graaf PLELO, *Fransche Afgezant* aan 't Hof van *Denemarken*, onderstondt het te vergeefsch eene versterking van vyftien honderd man in die Stad te brengen. Die jonge Held, wiens deugden, beminnelyke hoedanigheden en moed, hem een beter lot waardig maakten, sneuvelde, op de veldborstweering der Stad, van hartzeer, om dat het hem mislukte.

Ten zelfden tyde hadt een Moskovische Vloot, van zeven en twintig Oorlogschepen, de gemeenschap ter Zee afgesneeden. De Hertog van *Weisenfeils* vervoegde zich met tien duizend *Saxen* by den Graaf MUNICH, den *Russischen Generaal.* Hunne Legermagten naderden dagelyks de Stad, en hun grof geschut speelde op de wallen en de huizen. *Dantzik* was binnen kort een puinhoop, maar verdeedigd door getrouwe Onderdaanen, wier yver voor en verbintenis aan hunnen Heer hun allen in helden hervormden.

STANISLAUS wilde de onheilen eener Stad, welke geen ander onheil scheen te vreezen, dan dat van hem te verliezen, niet langer doen aanhouden. Hy had eens de Kroon van *Poolen* afgestaan, om vrede aan dat Ryk te schenken. Hy deedt meer, hy schroomde niet zyn leeven aan de grootste gevaaren bloot te stellen, om het bloed van zo veele braave Burgers te spaaren, die 't zelve met blydschap wilden storten voor eenen Meester, zo zeer hunne liefde waardig. Met dit oogmerk zondt hy den Prins CZARTORINSKI en den Graaf

PONIATOWSKI na den Raad, om de Inwoonders te verklaaren, dat hy hun ontsloeg van den Eed hem gezwooren, en raadde hun verder op niets anders dan hunne eigene veiligheid bedagt te weezen; hy schreef daar en boven, de twee volgende Brieven.

Aan myn' waardigen Primaat, en de Poolsche Heeren.

„ Myn smerte over 't afscheiden van u, myne waarde en „ getrouwe Vrienden, spreekt genoeg om u te doen bezef„ fen, wat ik gevoel op dit wreede oogenblik. Het gedron„ gen besluit, 't welk ik neem, is alleen gegrond op de nood„ loosheid myner opoffering, gelyk gy zelve geoordeeld hebt. „ Ik omhels u allen tederlyk, beginnende met myn Heer den „ Primaat, en ik smeek u, om uws zelfs wil, en dus by 't „ geen my dierbaarst is, u meer dan oit vereenigd te hou„ den, om, zo veel mogelyk, de belangen van myn waarde „ Vaderland, 't welk geen steun heeft, dan in ulieden alleen, „ te onderschraagen. De traanen, die op myn papier vallen, „ noodzaaken my af te breeken. Ach waar het mogelyk, „ dat gy in den grond myns harten de gevoelens zaagt, „ welke uwe liefde mywaards daar in altoos gedrukt heeft.

„ Ik blyf, met hart en ziel,

STANISLAUS DE KONING.

Raad aan myne goede Stad Dantzik.

„ Ik vertrek, dewyl ik niet langer by u kan blyven, en „ de overtuiglykste blyken zien, van zo gadeloos eene lief„ de en getrouwheid. Ik draag met my, benevens de droe„ fenis over uw lyden, de dankbaarste erkentenis, welke ik „ u verschuldigd ben, en waar van ik my altoos, en op „ allerlei wyze, zal poogen te kwyten, en u des te overtui„ gen. Ik wensch u al het geluk 't welk gy verdient, dit „ zal my ten troost verstrekken, te midden van het onheil, „ 't welk my van u afrukt. Ik ben, en zal ten allen tyde „ weezen, uw zeer toegeneegen

STANISLAUS DE KONING.

Het verlies van een teder en met rede beminden Vader brengt een Huisgezin in geen grooter onsteltenisse en verlegenheid, dan in den Raad ontstondt, door de aanspraak, welke de Graaf

PO-

PONIATOWSKI, te deezer gelegenheid, deedt. HUNNUBER, een der Honderd mannen, getroffen door het denkbeeld der gevaaren, die STANISLAUS dreigden, viel hem in de rede, uitroepende, „Helaas, myn Heer, en wat zal 'er dan van onzen goeden Koning worden"! Hy hadt alleen het vermogen, om deeze woorden voort te brengen, hy ſtond van zyne plaats op, om aan de knien van PONIATOWSKI den geest te geeven.

Ondertusſchen hadt de Marquis DE MONTI alle noodige toebereidzels tot de vlugt des Konings gereed gemaakt. In 't midden van die ontroeringen en de ontſteltenis van allen, die by hem waren, verloor hy niets van die tegenwoordigheid van geest en bedaardheid van geſteltenisſe, welke de grootſte gevaaren by hem als van geene betekenis maakten. Hy toog, al glimlachende, eene Boerekleeding aan, om zich in zyne vlugt te vermommen, en zeide tot den Marquis, met een zo ſtemmig weezen als hy kon: „ Een zeer gewig- „ tig en noodzaaklyk ding hebt gy vergeeten. Gy hebt 'er „ niet op gedagt, dat ik myn Blauw Lint moest hebben, „ is het betaamelyk, dat ik het zelve, in eene gelegenheid „ als deeze, niet omhange?" Hy omhelsde tederlyk dien Staatsdienaar, en vertrok 's middernagts met den Generaal STEINFLICHT, begeleid van drie Boeren, die het op zich genomen hadden hem over den *Weixel* te brengen. In deeze vlugt ſtondt hy ongelooflyke moeilykheden en de hachlykſte gevaaren uit, en hy kwam, alle de nazettingen van *Rusſen* en *Koſakken* bykans wonderdaadig ontſnappende, te *Marienwerder*, een *Pruisſiſche Stad*, werwaards zyne Leidslieden aangenomen hadden hem te brengen (*).

STANISLAUS hieldt zich zints dien tyd in die Stad op, en te *Koningsbergen*, van waar hy in *Frankryk* wederkeerde, wanneer hy, op den 31 October 1735, den Vrede tusſchen dat Ryk, *Spanje* en *Sardinie*, geſlooten zynde, in het vreedzaam bezit kwam der Hertogdommen *Lotharingen* en *Bar*.

Op dit tydperk neemt de Geſchiedenis van het afgezonderd leeven diens Vorſten eenen aanvang. Gerust naa het uitſtaan van zo veel ſtormen, en niets meer te vreezen hebbende, van de ongeſtadigheid der Fortuin, van welke hy nu eens de gunſteling, dan eens de ſpeelbal geweest was, mogt hy einde-

(*) Zie wegens deeze vlugt een omſtandigen Brief, door STANISLAUS zelve geſchreeven aan zyne Dogter de Koninginne, in de *Vaderlandſche Letter-Oefeningen*, V. Deel. II Stuk, bladz. 306. enz.

delyk bot vieren aan die drift, welke zyne ziel het allersterkst roerde, de zugt om anderen gelukkig te maaken.

De wysheid en zagtheid zyner Regeeringe vertrooste welhaast de *Lotharingers*, wegens het verlies van dien Prins, welken hy opvolgde, en wiens deugden met regt hunne rouwe verdienden. Geheel ingenomen met het beraamen van middelen om het geluk zyner nieuwe Onderdaanen te bevorderen, stondt hy af van het regt om belastingen van hun te heffen, ter goedmaaking van de kosten zyner Hofhouding, zich bepaalende tot zyn Jaargeld van twee millioenen Livres. Met deeze somme gelds, gering in de oogen van geldgierigen, ondernam hy veele nutte inrigtingen, en voerde dezelve uit. Eene verstandige huishouding, gepaard met eene bestendige begeerte om goed te doen, eene zugt, zo vrugtbaar in 't bedenken van gepaste middelen, scheen zyne inkomsten te verdubbelen.

Zyn smaak, welken hy altoos hadt tot beschaafde Kunsten, vermenigvuldigde de gedenktekens daar van in zyne Staaten. *Nanci*, *Luneville* en *Commerei* werden vervuld van Pleinen en Gebouwen, teffens tot cieraad en nut geschikt. De Kunstenaars kwamen in grooten getale te voorschyn *by een Vorst*, die ze zo wel wist te werk te stellen. Zyne belooningen voorkwamen de uitmuntendste bekwaamheden van allerlei slag: zyn goedgunstigheid moedigde de zodanigen aan die nog meer hoope gaven, en wist hun dat zedig vertrouwen in te boezemen, zo noodig om zich boven den gemeenen peil te verheffen.

Een Schilder van *Luneville* kwam hem een Schilderstuk aanbieden, 't geen hem dagt, de opmerking zyns Heeren waardig te weezen. De Heeren van zyne Hofhouding maakten 'er aanmerkingen op, misschien met rede, maar wat scherp. STANISLAUS, een grooter kenner dan een hunner, wekte den geest des Kunstenaars, door de gemaakte aanmerkingen neerslagtig geworden, weder op. ,, Ziet gy niet, sprak hy tegen ,, zyne Hovelingen, dat deeze Man zyne bekwaamheden noodig heeft om zyn Huisgezin te onderschraagen; *indien* gy ,, hem den moed beneemt, dan is 't met hem gedaan. Men ,, moet altoos de Menschen voortzetten; geen goed kan 'er ,, uit voortkomen met hun te benadeelen.

De onkosten, welke hy deedt tot het voortzetten der Kunsten, maakten hem niet onoplettend op de gewigtiger en nutter gedeelten van zyn bestuur. Hy wist wel, aan hoe veele rampen dat gedeelte des Volks is blootgesteld, 't geen van zwaaren handen-arbeid bestaan moet. De armoede, die dikwyls de ziekten en kwaalen onder hun vermenigvuldigt, ontzet hun ook doorgaans van de noodwendige hulpmiddelen. *Dee-*

ze werden hun verschaft door de liefde van STANISLAUS in de Hospitaalen, van hem in meest alle de Steden van zyne Staaten gestigt. Hy stelde uitdeelers aan, by welken de armen de geneesmiddelen voor niet konden krygen; 't was ook zyne bestelling, dat 'er in het Hospitaal van *Plombieres*, twaalf slaapplaatzen waren, op dat zy, zo wel als lieden van ruimer middelen, de heilzaame wateren van die Stad konden gebruiken.

Zyne weldaadige inzigten strekten zig ook uit tot alles wat voor de menschlykheid van aanbelang was. De verbittering welke Pleitgedingen verwekten tusschen de Partyen, en het verlies hunner middelen, zo dikmaals van de droevigste gevolgen, vereischte voorzorgen, in staat om ten minsten een gedeelte dier onheilen voor te komen. Met dit oogmerk stelde hy een Kamer van Raadgeeving aan, bestaande uit vyf Regtsgeleerden, gelast om, zonder geld te neemen, alle de zodanigen, die tot hun kwamen, te helpen; tessens alle hoogere Geregtshoven verbiedende, eenige beroepen op dezelve aan te neemen, zonder daar toe gelast te zyn door een uitspraak van die Kamer.

Ons bestek laat niet toe een breedvoerig verslag te geeven van alle de nutte stigtingen, welke zyne verstandige weldaadigheid in zyne Staaten vermenigvuldigde; als de Vrye Schoolen, de schikkingen ten voordeele des Koophandels, het aanleggen van Voorraadschuuren, om schaarsheid te voorkomen. Elk jaar zyner Regeering droeg een nieuw merkteken van zyne goedheid, en hy verkreeg daar door een nieuw regt op de dankbaarheid zyns Volks.

Onder deeze Stigtingen van allerleien aart, moet onder een' Vorst, die de Weetenschappen en Fraaije Letteren zelve met zo gelukkigen uitslag beoefend hadt, zeker één aan dezelve toegeheiligd geweest zyn. Hy hieldt ze te noodwendig voor 't geluk des Menschdoms om niet alles, wat in zyn vermogen was, tot derzelver bevordering aan te wenden. Op den 28 Sept. des Jaars 1750, regtte hy te *Nanci* eene Academie op, ontwierp zelve de Regels en Wetten, en benoemde de eerste Leden. De Cardinaal CHOISEUL, wien het opzigt over die Academie was toevertrouwt, opende de eerste Vergadering met eene Redenvoering, waarin hy de hartlyke erkentenis, die alle de Leden vervulde, met eene eenvoudige en natuurlyke welspreekenheid voordroeg.

STANISLAUS antwoordde hier op met een kort doch zo kragtig zeggen, dat het bewaard mag worden als een gedenkstuk zyner aandoenlykheid. „ Myn Heer, gy opent my het „ Hart; doch sluit my den Mond!"

MONTESQUIEU, die STANISLAUS te *Luneville* gekend hadt, was een der eerften, die 'er na ftondt om een Lid van deeze Academie te worden. De Vorst, door en door een kenner der Menfchen, wist deeze verkryging op haare waarde te fchatten; hy fchreef een' Brief, welke hem zo wel tot eer ftrekte als den Wysgeer, die denzelven ontving.

Het oprigten deezer Academie is de eenige dienst niet door STANISLAUS aan de Geleerdheid en de Wysbegeerte beweezen. Zy zyn aan hem verfcheide Stukjes verfchuldigd, die alleen genoegzaam zouden weezen om zynen naam te vereeuwigen. Onder de veelvuldige vertoogen, byeen verzameld en uitgegeeven onder den Tytel: *Œuvres du Philofophe Bienfaifant*, of *de Werken van den Weldaadigen Philofoopb* (*), zal de naakomelingfchap altoos met onderfcheiding leezen zyne *Aanmerkingen over Poolen*; een Vertoog hem ingeboezemd door de Liefde tot den Godsdienst en het Vaderland, waar in zy met verwondering eenen Vorst befchouwen, geheel ingenomen met het welzyn van den Staat op vaste gronden te zetten, en de regten van de Leden, die denzelven uitmaaken, te verzekeren. Desgelyks vinden wy in die verzameling eene wederlegging van het veel gerugts maakend Vertoog van J. J. ROUSSEAU, 't welk den eerprys op de Academie van *Dijon* behaalde. Niemand was beter in ftaat dan Koning STANISLAUS, om te bewyzen, dat de Letteren en Weetenfchappen ftrekken om den Mensch wyzer en gelukkiger te maaken. Zyn hart en zyne werken leverden hier van een bewys op.

Hoe lang een leevenstyd hem vergund werd, dien hy geheel aan de bevordering van het welweezen des Menschdoms befteedde, fcheen dezelve nog te kort. 'Er heerst eene natuurlyke begeerte dat Vorften, wier Deugden hier op aarde eene fchets van de Goedheid GODS geeven, ook deelgenooten weezen mogen zyner Onfterflykheid. De dood van STANISLAUS, in het negen en tagchenfte jaars zyns Ouderdoms, fcheen voor zyn Volk veel te vroeg, en het droevig toeval, 't welk een einde aan zyn dagen maakte, vermeerderde de fmerte over zyn verlies.

Op den 5 Feb. des jaars 1766, ging die Vorst voorby zyn vuurplaats om te zien hoe laat het was, en zyn nagtrok vatte vuur, 't welk zich fchielyk tot zyne andere kleederen uitftrekte. Ongelukkig was hy op dat oogenblik alleen, en de vlam, toen 'er hulp kwam, reeds verre voortgeflaagen. Naa hem met veel

(*) Dit Werk beftaat uit vier Deeltjes, gedrukt te *Amfterdam*, 1764.

veel moeite de kleederen van 't lyf gedaan te hebben, vondt men de linkerzyde van de knie tot het oog toe gebrand. Nauw was dit nieuws in de Stad bekend, of de grootste ontsteltenis vertoonde zich onder lieden van allerleien stand; het geheele Hof was in de grootste verlegenheid en kommer. Hy zelve alleen scheen bedaard in 't midden van zyn lyden. De Geneeskunst scheen eenige dagen aan de wenschen van het Volk te beantwoorden; doch STANISLAUS streelde zich nimmer met eenige hoop van herstelling. Naa zich zelven tot den dood bereid te hebben, met die kloekmoedigheid van geest, welke hem onderschraagd hadt, in alle de wederwaardigheden zyns leevens, stierf hy op den 23 Feb. 1766, omtrent vier uuren in den namiddag.

Zyne opregte genegenheid tot zyn Volk, 't geen hy veel eer als een Vader bestuurde, dan als een Vorst regeerde, hadt hem den bynaam van den WELDAADIGEN doen verwerven; een bynaam, veel waardiger voor de Menschlykheid, en veel roemrugtiger in de ooren der Wysbegeerte, dan de hoogklinkende tytels van den *Grooten*, den *Overwinnaar*, door de vleiery zo dikwyls aan den hoogmoed gegeeven, en maar al te dikwyls gekogt voor de elenden en jammeren des Menschdoms.

STANISLAUS hadt by CATHARINA OPALINSKA, zyne Egtgenoote, twee Dogters; de Oudste stierf te *Weissemberg*; de tweede, Koningin van *Frankryk*, overleedt te *Versailles* den 24 Juny 1768, en hadt de rouw verdiend van een Volk in welks liefde zy met den Koning gedeeld hadt.

Onder de Beeldtenis van STANISLAUS, gevoegd voor zyne Werken, vinden wy deeze regels:

Son nom vivra dans tous les âges:
Il fut grand dans la gloire, & grand dans les revers,
Ses vertus, ses bienfaits ont charmé l'univers
Il l'eclaire par ses ouvrages.

Dat is:

Zyn welverdiende Naam zal door alle eeuwen leeven,
Groot was zyn ed'le Ziel in voor- en tegenspoed.
Gewoon van zyne Deugd der Wereld blyk te geeven,
Verlicht zyn schryven nog het welgezind gemoed.

DE BEGINZELS DER VRYGEESTERYE, OP DE PROEVE SLEGT EN SCHADELYK BEVONDEN.

(Eene Engelsche Geschiedenis.)

IN den aanvang deezer Eeuwe zag Mevrouw SHELDON, Egtgenoote van den Ridder PHILIPPUS SHELDON, in het Graafschap *Midlesex*, haare en haars Mans bezittingen bykans geheel verteerd, door de verregaande zugt, welke hy hadt tot eene kostbaare tafelhouding, de Jagt, en andere verteeringen; eene zugt welke zy opgevolgd, bot gevierd, en dus aangemoedigd hadt.

Onbekommerd en lugtig van aart, de eerste oorzaak haars verderfs, bedagt zy niet tot welk eene diepe laagte van staat zy zou geraaken, dan toen haar Zoon, die te *Oxfort* was opgevoed, van daar t'huis keerde; zyne tegenwoordigheid deedt in haar boezem eene moederlyke genegenheid weder voor den dag komen, of mogelyk 't eerst opwellen.

De jonge SHELDON was schoon van gestalte, bedeeld met een kloek vernuft, en braaf van inborst. De traanen van tederheid, welke hy stortte, toen hy zyne Moeder voor de eerste reis, na verloop van vyftien jaaren, aanschouwde, deeden haar geweldig aan, en de grievendste boezemsmert trof haar, op 't bezef, hoe weinig zyn Vader en zy voor hem hadden overgehouden.

De gevolgen der onmaatigheid drukten reeds den Ridder SHELDON op 't gevoeligste; en hy vergrootte de verzwakking, welke hem met den dood dreigde, dagelyks door het onmaatig gebruik der sterkste dranken.

Welhaast bemerkte de jonge SHELDON de slegte gesteltenis van de zaaken zyns Vaders, en werd te raade na eene der Volkplantingen te gaan, om daar, was het hem mogelyk, zyn fortuin te maaken, en zo veel over te winnen, dat hy zyne Ouders, die hy de hoogste agting toedroeg, en aan welke hy op 't naauwst verknogt was, kon ondersteunen. — Hy ontdekt zyne Moeder dit Ontwerp, 't geen haar tot in de Ziel trof. Zy hadt zo veele jaaren zich beroofd van 't gezelschap eens Zoons, welks verdiensten zy niet kende; maar nu hadt zy hem gezien, en schatte hem op zyne waarde; zy kon niet besluiten hem te laaten vertrekken, en stelde zich met alles wat de moederlyke genegenheid kan aanwenden tegen zyn scheep gaan; en bewoog den jongen Heer, om van zyn oogmerk af te zien, en by haar te blyven.

In deezen staat der zaaken stierf te *Londen* een naastbestaande van den Ridder SHELDON, zonder Kinderen, en liet vry groote middelen na aan den jongen SHELDON; doch men maakte aanspraak op den Uitersten wil: dit veroorzaakte een pleitgeding, 't welk moest doorgezet worden, en de oude Heer was buiten staat om na *Londen* te trekken.

Niets

Niets bleef 'er, gevolglyk over, dan dat Mevrouw SHELDON of haar Zoon, na *Londen* gingen, om de Familie-belangen te handhaaven; naardemaal een van beiden noodwendig by den zwakken Ridder moest blyven; men kon hem geen enkelen dag alleen laaten. Zondt men den jongen Heer derwaards, hy werd daar door bloot gesteld aan alle de verleidingen en verzoekingen, welke de jeugd in die hoofdstad omringen. Deeze vrees bekroop Mevrouw, en zette haar aan om by haaren Man aan te houden, ter verkryging van een Procuratie, noodig, om in deeze zaak naar eisch te handelen; zy streelde zich daarenboven met het aangenaam denkbeeld, om alles, wat in haar vermogen was, te doen voor een Zoon, wiens belangen zy zo langen tyd verzuimd en verwaarloosd hadden.

Zo ras zy dit verkreegen, en alles bezorgd hadt wat noodig was voor haaren zwakken Egtgenoot, trok zy heen, en liet den jongen en braaven SHELDON by eenen Vader, wiens verkeerde hebbelykheden, die hem eenen spoedigen dood dreigden, hy dagelyks zogt te verbeteren.

Toen Mevrouw SHELDON te *Londen* kwam, bevondt zich daar de vermaarde COLLINS, deeze was gelyk zy uit *Midlesex* afkomstig, en een der eersten, met welken zy kennis maakte, zonder de gevolgen daar van te voorzien. Zyne berugtheid, als een der gevaarlykste Schryveren van die eeuwe, wel verre van te beletten, dat hy in de Stad en aan 't Hof veele Kennissen hadt, scheen zulks te begunstigen, en derzelver getal dagelyks te vermeerderen, (zo onverschillig in de keuze van ommegang zyn de Grooten boven al), en Mevrouw SHELDON, die, in 't eerst haarer overkomste, alleen op het voortzetten haarer zaak bedagt was, dagt zich by niemand met meer voordeels te kunnen vervoegen, dan by den Vrederegter van *Essex*.

Hy bediende haar met allen vlyt tegen de zodanigen, die haar het Erfgoed ten onregte betwistten; doch dewyl zy uit hoofde van nabuurschap zeer dikwyls en gemeenzaam byeen waren, werd deeze gemeenzaame ommegang wel haast hoogst nadeelig voor Mevrouw, die ongevoelig het vergif des Ongeloofs, waar voor haar Vriend openlyk uitkwam in zyne Schriften, en niet min in zyne gesprekken, inzoog.

Verwonderd over alle de nieuwigheden, met welke hy dag aan dag op haare zwakheid aanviel, en veel in hem stellende, werd zy, binnen kort, de leerzaamste zyner Kweekelingen, en maakte zulke schielyke voortgangen in de gemaklyke weetenschap der Twyfelaary, dat zy weldra het voorwerp was van de hoogagting en vleiery haars Leermeesters, als mede van TOLAND en TINDAL, die COLLINS Mevrouw SHELDON aanprees, als zyne Medestanders in den stryd tegen alle aangenomene waarheden.

Het voortzetten van het Pleitgeding werd ondertusschen niet verwaarloosd, en begon ten haaren voordeele een keer te neemen, wanneer zy, uit een' Brief van haaren Zoon vernam, dat de Ridder SHELDON schielyk gestorven was, en wel vervuld met de allerbeste

begrippen. Deeze laatstgemelde omstandigheid des Briefs van den jongen SHELDON deedt haar de schouders ophaalen, en de kragt van geest, welke men haar hadt ingeboezemd, deedt haar met onwankelbaare kloekmoedigheid eene tyding ontvangen, die eenige maanden vroeger haar zeer ontzet, en van de streek zou gebragt hebben.

Haare eerste zorg was toen, om haar Zoon by zich te ontbieden, ten einde, gelyk zy zeide, zyne kundigheden mogten uitgebreid worden, en hy de beuzelagtige vooroordeelen, welke 't Land- en School-leeven hem hadden ingeboezemd, zou leeren afleggen, en deel erlangen aan de Lessen haarer Leermeesteren.

SHELDON verscheen weldra in *Londen*; doch hoe groot was zyne verwondering, hoe sterk zyne droefheid, als hy zyne Moeder veranderd zag in eene yverige Leerlinge van 't Ongeloof! Al het voordeel, 't welk haar verblyf te *Londen* hadt toegebragt, in het dus ver gunstig voortzetten van het geding, kon hem niet troosten over het verlies, 't welk zyne Moeder geleeden hadt in het verzaaken dier beginzelen, die hy aanmerkte als de eenige om den Mensch, zelfs op deeze wereld, gelukkig te maaken.

Hy ontveinsde dit, nogthans, en hoorde met geduld, naar alles wat TINDAL en COLLINS bybragten, zonder te laaten blyken, dat hy zich door hun liet overhaalen; ook hieldt hy verborgen den inwendigen afschrik, welke de stoutheid en ligtvaardigheid hunner aanmerkingen, over zaaken van het uiterste gewigt, in hem verwekten.

Mevrouw SHELDON verwonderde zich, en toonde somtyds onverduldig te weezen, over de traage stappen welke haar Zoon deedt, tot het hedendaagsch misbruik der Wysbegeerte, 't geen men met den naam van Waarheid vereert; eindelyk gelaat hy zich, buiten twyfel reeds vervuld met het Ontwerp, 't welk hy vervolgens uitvoerde, als overgehaald, en even waardig om de toejuichingen van dit Driemanschap te ontvangen, als zyne Moeder.

De zaak der Erfenis werd eindelyk uitgeweezen, ten voordeele van SHELDON, hy verwerft van zyne Moeder verlof, om vooruit na zyn Landgoed te trekken, en haar daar op te wagten; zy nam op zich al het overige te bezorgen, en deedt dit zo ras zy kon om weder te komen by haaren beminden Zoon, van wien zy vervolgens afhing; dewyl alles op hem gemaakt was.

Haare bewustheid van de toegenegenheid haars Zoons liet haar niet toe te twyfelen, of hy zou haar in alles believen, en zy merkte zich zelven aan als de gelukkigste aller Moederen. —— Zy hadt SHELDON den dag en 't uur haarer overkomste laaten weeten, en stondt niet weinig versteld, niemand te vinden die haar opwagtte, zy was reeds verre op het Landgoed gevorderd, zonder iemand te ontmoeten, zou, sprak zy by zich zelven, beevende, SHELDON uit of ziek weezen? —— Zy treedt in de groote Zaal, en ziet haar Zoon onagtzaam half leggende met een boek in zyn hand. Hy staat op, treedt na haar toe en omhelst haar, doch zonder tederheid, en het betoon van die aandoening, welke de liefde inboezemt. —— Zy sprak,

„ SHEL-

„ SHELDON! myn waardste SHELDON, wat betekent dit ontvangen"? *Hoe zo? waar over hebt gy te klaagen, Mevrouw!* ——— *Ik ben wel te vrede .... zeer wel te vrede, dat ik u zie. Gy zyt misschien vermoeid, ik zal u uw kamer wyzen.* ——— „ My die wyzen? „ Weet ik ze niet? Heb ik ze niet altoos gehad?" ——— *Men is in de noodzaaklykheid geweest, om hier eene kleine verandering te maaken, gy zult u, Mevrouw, daar wel naar willen schikken.*

Hier op gaf hy zyne Moeder de hand, en bragt haar in een der hoeken van 't huis, waar het donkerste en ongemaklykste Vertrek voor haar bereid was. Terstond bragten de Knegts haare koffers, en zy was 'er nauwlyks ingetreeden, of SHELDON maakt eene diepe buiging, en gaat heen veel eer als een gevoellooze, dan als een liefhebbende Zoon, betuigende in 't weg gaan, dat hy haar in die eerste oogenblikken niet zou ontrusten.

De verbaasdheid van Mevrouw was zo groot, dat zy was gaan zitten zonder een enkel woord te hebben kunnen spreeken; en dat zy SHELDON zag heen gaan zonder te denken, om hem te rug te roepen. De tyd van 't avondeeten kwam; men liet haar vraagen of zy geliefde af te komen; Mevrouw liet gansch verstoord den knegt, die haar deeze vraag deedt, vertrekken; zy sloot zich op, en sleet den schriklykſten nagt in de hevigste aandoeningen van strydige hartstogten.

Op den volgenden dag vertoonde haar Zoon zich niet, zy liet op een heerschenden toon na hem vraagen. Mevrouw ontving geen antwoord. Zy gaat beneden na SHELDON, met traanen in de oogen, en werpt zich in zyne armen, die hy zich onttrekt.

SHELDON vroeg haar, met eene onverdraaglyke koelheid, wat zy wilde. „ Wat ik wil? sprak zy, Myn Zoon! vraagt gy dit? Zyt gy „ het, dien ik zo zeer bemin, en van wien ik my bemind dagt, die „ my zo behandelt? Gy durft uwe Moeder uit haare kamer weeren". ——— *Ach, is het niets anders? Men heeft die voor een ander geschikt, Mevrouw.* ——— „ En voor wie"? ——*Voor myne Vrouw* ——— „ Voor uw Vrouw, hoe zult gy dan trouwen"? ——— *Zo terstond.* —— „ En ik ben des niet verwittigd, ik heb over de keuze eener Egtgenoote het opzigt niet gehad"? *Elk leeft hier voor zich zelven Moeder, gy denkt daar niet om. Gy zult ze zien, men zal ze u vertoonen... Ik wil ze voor u niet verbergen; maar gy zoudt misschien myne keuze gewraakt hebben, en ik beloof u dat ik my vervolgens ontslaagen zal houden van die beuzelagtige regelen van welvoeglykheid, en die banden der Zamenleeving, welke alleen de Zotten binden.*

Hy riep terstond een knegt, en gaf last, dat men LEONORA zou laaten beneden komen. „Wie is die LEONORA, zeide Mevrouw SHELDON?" *Zy is, antwoordde de Zoon, myn aanstaande...* Zo als hy sprak, trads eene kleine Juffrouw van eene aangenaame gedaante, maar zonder houding, zonder welvoeglykheid, te voorschyn, op eene belachlyke

wys,

wyze overlaaden met alle cieraaden der heerschende mode. SHELDON biedt haar zyne Moeder aan. Mevrouw treedt met afschrik te rug. *Welk eene dwaasheid Mevrouw*, *sprak* SHELDON, *wat schort 'er aan? Zy is de bekoorlykste Zangster uit Londen, die ik herwaards mede genomen heb.* —— „Om haar te trouwen SHELDON?" —— *Ja, Mevrouw*, valt LEONORA hier op in, *om my wettig te trouwen. Ik heb de Huwelyksbelofte van uw Zoon in goede orde schriftlyk ontvangen, en ik hoop, Mama, dat gy onze verbintenis wel zult willen ondertekenen* —— „Een Zangeres van den Schouwburg, riep „ Mevrouw SHELDON uit, dat deeze myne hand verdorre eer dezel- „ ve deel neeme aan 't bewerken van de schande myns Zoons!"

Op dit zeggen wilde LEONORA het woord vatten; maar zy geraakte van haar stuk, viel op een stoel neder en bezweek. SHELDON gebood dat zy zou geholpen en in een ander vertrek gebragt worden.

„Luister myn Zoon, vervolgde toen Mevrouw SHELDON met bee- „ vende lippen, kloppenden boezem en verwilderde oogen; neen, „ neen, ik zal noit myne toestemming aan uw verzoek geeven; een „ Meisje zonder geboorte, en waarschynlyk van slegte Zeden." — *Maar Mevrouw, gy doet my versteld staan: gy ziet hier alles ingericht rechtstreeks tegen dat laag burgerlyke, een zwak waar van ik geloofde, dat gy geneezen waart. Wat betekent Geboorte by Menschen, die denken, gelyk wy denken? En de Zeden, spreekt gy daar nog van? Gy hebt dan zo even uwe en myne Leermeesters verlaaten, en zyt terstond weder vervallen tot uwe oude wyze van denken. Och! Ik zal my zo onbestaanbaar met my zelven niet aanstellen. Dank hebbe uwe dangewende moeite, ik heb met de grootste haarblyklykheid gezien, dat alles, hier beneden, uitloopt op persoonlyk belang, op de genoegdoening onzer eigene begeerlykheden; ik heb voor altoos die laaggeestigheden, welke ons in bekommernis brengen, en om welke te veroorzaaken niets bestaat, afgezwooren. Ik kan over my zelven beschikkingen maaken, wanneer en op zulk een wyze als my behaagt, en gy kunt het niet kwalyk neemen, dat ik niet vrugtloos dat licht van kennis gekreegen heb, en my van 't zelve ten mynen voordeele bediene.* —— *Indien het u niet aanstaat ('t geen my grootlyks zou verwonderen) zo moet ik andere maatregels neemen. Vryheid is de Zinspreuk van een* Engelschman. *Een klein jaargeld, waar mede gy 't wel kunt stellen, is genoeg om u te doen leeven waar 't u behaagt.* —— „ Hou op, ondankbaa- „ re! viel Mevrouw hem in de rede, gy doet my schrikken.... „ Waar is die zagte, die goede geaartheid, welke ik in u ontdekte?" — *Vooreerst, Mama, zyn 'er geen ondankbaaren: dewyl alles, wat het vertoon heeft, als of wy het voor anderen doen, eigenlyk om eigen voordeel geschiedt: wy zelven maaken het middelpunt uit van alle onze verrigtingen; in stede van het dwaaslyk bedagte woord Weldaadigheid, moet men overal schryven Eigenbaat. Dit zyn de beginzels welke men u en my geleerd heeft. Daar en boven eens met u veronderstellende, dat ik mis heb, dat myn* ge-

gedrag laakbaar is, dan blykt, indien ik een noodzaaklyk werkend weezen ben, uwe verstoordheid onregtmaatig en onnut te weezen: en wie is hier van beter overtuigd dan gy, Mama? Is het geen uitgemaakt stuk, dat wy onwederstandelyk bepaald worden, op elk oogenblik, door de omstandigheden, waar in wy ons gesteld vinden, en de roerzels onzer bedryven, om zo te doen gelyk wy doen, en niet anders te kunnen doen? Herinner u, Mama, het beslissend zeggen van ons Orakel COLLINS *in Londen:* het was zo onmogelyk, zeide hy, dat JULIUS CESAR niet in den Raad sneuvelde, als het onmogelyk is, dat twee en twee zes maaken. *Hier valt niet tegen te spreeken, dit moet gy toestaan.*

„ Ach myn Zoon! ach SHELDON! riep Mevrouw uit, ik heb u „ dan verlooren, de beginzels van deugd u ontnoomen, door u te „ doen luisteren na hem, die my bedroog! hoe klaar zie ik zulks, „ maar SHELDON dit is myn belang niet, en geloof niet dat het 't uwe „ is. Uw voorgaand Character was zo zagt zo inneemend, zo geschikt „ om u de agting en liefde van anderen te verwerven; gy zult nu „ alle Menschen van u afkeerig maaken. Ach! keer weder tot u „ zelven, ik bemerk klaar tot welke uitersten die beginzels ons zou- „ den vervoeren. Laaten wy voortaan weezen gelyk wy waren, „ vóór onze noodlottige reis na *Londen*. Vergeef my die valsche „ hoogmoed welke eenigen tyd mynen geest en hart beheerschte, en „ het droevig deel 't geen ik ongelukkig hadt in uwe verandering... „ Ach SHELDON, trouw LEONORA niet, werp u zelven niet weg, straf „ my alleen. Ik bezef dat ik het verdiend heb: draag zorg voor „ uwe eigene agting."

Op dit zeggen liep SHELDON, na zyne Moeder, een traanenvloed vloeide uit zyne oogen, hy hieldt haar in zyne armen gevat, en kuste haar herhaalde keeren, te midden van het snikken uitroepende, *ó myne Moeder, ik heb u dan van deeze besmetting geneezen! Ik moest alleen een gedeelte van de verleidende beginzels, welke gy uit de boeken en gesprekken uwer nieuwe Leermeesteren hadt overgenomen in 't werk stellen, om u afkeer daar van te verwekken. Ach myn hooggeagte en beminde Moeder, vergeef aan uwen Zoon, de gehoudene onvoeglyke handelwyze, die hy genoodzaakt was te houden om den gewenschten ommekeer te wege te brengen. Och, wist gy hoe veel moeite my dit gekost heeft, hoe veel ik geleden heb om my dus te vermommen; twintig maal en meer ben ik in verzoeking geweest, om my voor uwe voeten neder te werpen, gelyk ik thans doe, tot gy my vergiffenis geschonken hebt.* —— „ U ver- „ giffenis schenken? deugdzaame SHELDON! moet ik die niet van „ u verwagten? Staa op, staa op, beminnelyke Zoon, van eene „ dwaaze Moeder, die geen anderen Leidsman vervolgens zal heb- „ ben dan u. Maar zeg my, SHELDON, wie is die LEONORA? — *De nieuwe Kamenier van uwe Vriendin Mevrouw* SENERS, *die haare rol en bezwyming wonderlyk gespeeld heeft, en gelyk ik om vergiffenis verzoekt.* — „ Daar staa ik voor in: 't geen my ver-

„ baast,

„ baart, is, dat ik het niet terstond gemerkt heb." —— *Ik vreesde zulks, en wenschte het niet.* —— „ Daar was rede voor; ik moest „ in dien waan gebragt, en een nagt daar in gehouden worden, om „ op het geval, u zelven en my te denken, dit was een voorberei- „ ding om my te bekeeren van de dwaasheid tot welke ik my had „ laaten vervoeren."

Hier op gaf SHELDON het bestemde teken, en LEONORA verscheen met haare Mevrouw, gekleed naar haaren staat en met eene houding, die verschooning verzogt. Mevrouw SHELDON omhelsde haar en haare Vriendin, en was vervolgens de beste en braafste Moeder in het Graafschap, terwyl zy, zonder deeze proeve van haaren *Zoon*, de belachlykste en gevaarlykste Vrouw van 't zelve zou geweest zyn.

SCHETS VAN WAARE GROOTMOEDIGHEID.

DE Menschen van elkander te onderscheiden naar gelange hunner Zedelyke Hoedanigheden en Verdiensten; eene Party aan te kleeven uit bezef van Regtmaatigheid; zich te verzetten, en, met verontwaardiging, aan te kanten tegen eene andere die onbillykheid zoekt in te voeren, zyn algemeene kenmerken van Braafheid en de uitwerkzels van een opregt en edelmoedig Hart. — Zich te wagten van onregtmaatige partyschappen, en ongegronde afkeerigheden; die bedaardheid van geest te bewaaren, welke, zonder iets van zyne gevoeligheid en vuurigheid te verliezen, in alle omstandigheden, met overleg en doorzigt te werke gaat, zyn kentekens van een kloeken en welonderweezen geest. — In staat te weezen om de voorschriften van zulk eene geestgesteltenis te volgen, te midden van de veelvuldige en onderscheide lotgevallen des menschlyken leevens, en altoos meester van zich zelven te zyn, in voor en tegenspoed; alle zyne bekwaamheden te behouden, wanneer leeven en vryheid zich in gevaar bevinden, strekt ten blyke van waare Grootmoedigheid.

In welk een leevensstand zal deeze Zielsgesteltenis gevormd en gekoesterd worden? Is het in de Kweekschoole van Gemaaktheid? Is het in de groote en ryke Steden, waar de Menschen elkander den loef zoeken af te steeken in pragtigheid van toestel, kleeding, en vertoon van hooger staat? Is het in de Hoven, waar men leert te lachen zonder behaagen te scheppen, te vleien zonder genegenheid, en te wonden met de verborgene wapenen van nyd en nayver, en ons persoonlyk aanbelang te doen rusten op omstandigheden, welke niet altoos met de eerlykheid gepaard gaan? — Neen — maar in een leevensstand, die verhevene denkbeelden verwekt, waar in de Characters van anderen, en geenzins hunne uitwendige omstandigheden, 't voornaame onderscheid opleveren; waar de bekommerdheden voor byzondere belangen verzwolgen worden door aandoeningen van edeler aart; en waar 's Menschen geest, eens bepaald hebbende op welke voorwerpen dezelve moet staroogen, zich niet kan vernederen tot bekrompene najaagingen, die de ontvangene bekwaamheden laaten rusten en roesten.

MENGELWERK,

TOT FRAAIE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

OPHELDERENDE AANMERKINGEN, BETREFFENDE DE VERDENKING, DAT HET GEMIS VAN DE WERKEN DER EERSTE VYANDEN VAN HET CHRISTENDOM, ALLEEN AAN DE CHRISTENEN, MOET TOEGESCHREEVEN WORDEN.

Aan de Heeren Schryveren der Hedendaagsche Vaderlandsche Letteroefeningen.

MYNE HEEREN!

„ ZO menigvuldig als stout zyn de aanvallen, welke men
„ heden ten dage op den Christlyken Godsdienst doet,
„ in veele Gezelschappen; de Bestryders van denzelven ko-
„ men zomtyds op 't onverwagtst te voorschyn, en weeten,
„ met een enklen zet, niet zelden deeze of geene zwaarigheid
„ zodaniger wyze voor te stellen, dat de Voorstanders, als
„ verrast, verleegen staan hoe dezelve, eenigzins vol-
„ doende, te beantwoorden. Niet zelden rust zulk eene
„ tegenwerping op Geschiedenissen van oude tyden, die elk
„ niet leevendig in 't geheugen leggen, om 'er op door te
„ gaan, en schroomende eene goede zaak door eene slegte
„ verdeediging te verbrodden, zwygen zy liever, terwyl zulk
„ een zwygen de Party stouter maakt, en in 't oog van an-
„ deren doet triumpheeren. —— Ik bevond my onlangs by-
„ kans in een dergelyk geval, het Gesprek liep over het ver-
„ bieden van Boeken, het bepaalen van de vryheid der Druk-
„ persse *enz.* Eenigen tyd hier over geredenwisseld hebbende,
„ begon een Heer, in deezer voege.
„ *Het verbieden, verbranden en vernielen van Schriften,*
„ *tegen den Christlyken Godsdienst, is al zeer oud: en een der*
„ *middelen geweest, om dien Godsdienst opgang te doen kry-*
„ *gen. Zo heeft men de Werken van* CELSUS, PORPHYRIUS *en*
„ HIEROCLES *uit de wereld geholpen; waren deeze nog voor*
„ *handen, welke wapens zouden zy ons verschaffen? enz.* Dit
„ zette hy verder voort met eene zegepraalende houding, hy
„ trok de aandagt van 't gezelschap, en, op eeniger gelaat,
„ bespeurde ik kentekens van goedkeuring. Men zweeg toen
„ hy uit had, en zich, zo hy waande, dapper hadt geweerd. ——

„ Ik wist wel van het verbranden der Boeken van PORPHY-
„ RIUS, en het verbieden van andere; en kon hem dus in zo
„ verre niet tegenspreeken: doch merkte aan, dat my het
„ voorgevallene dier tyden niet versch genoeg in 't geheugen
„ lag, om het nette berigt te geeven van 't in weezen blyven
„ dier Schriften; maar dat ik my verzekerd hieldt, dat zy,
„ nog eenigen tyd daar naa, gevonden wierden; en dat men
„ de Werken deezer Tegenschryveren misfende, ook verstoo-
„ ken was van veele oude Verdeedigschriften, als die van
„ QUADRATUS, ARISTIDES, MELITO en anderen, hoe wy
„ ook de antwoorden op de Werken der Ongeloovigen, ge-
„ lyk die van METHODIUS, EUSEBIUS van *Cesarea*, APOLLI-
„ NARIUS van *Laodicea* in *Syrie*, en PHILOSTORGIUS tegen
„ PORPHYRIUS derfden. Deeze aanmerking verdoofde eenig-
„ zins den glans zyner zegenpraal; en het algemeen gevoelen
„ van het gezelschap kwam hier op uit, dat Tegenwerpingen,
„ welke op gebeurde zaaken gegrond waren, niet op enkel
„ zeggen, maar op bewysstukken moesten rusten. ——
„ t'Huis gekomen zynde, verledigde ik my om dit stuk na te
„ gaan, en het beste wat ik daar omtrent vondt op 't papier
„ te brengen. Ik zend het hier nevens, mag het eene plaats
„ in uw nuttig *Mengelwerk* bekleeden, het zal aangenaam
„ weezen voor uwen Vriend, die de eer heeft &c.

Onder de tegenheden met welken de *Christenheid*, in haaren eersten opkomst, hadt te kampen, moeten zeker geteld worden de poogingen, door de Wysgeeren van dien tyd aangewend om dezelve te bestryden. De Vyanden van het *Christendom* heden ten dage beklaagen zich over 't gemis der Schriften van deeze Tegenstanders; en verstandige Voorstanders van het *Euangelie* hebben insgelyks rede om zich des te beklaagen: dewyl men 'er oorzaak van kwaade verdenking uit genomen heeft, en het te wenschen ware dat men ze bezat, om, uit de stukken zelve, de nietigheid hunner aanvallen, met den vinger te kunnen toonen.

Maar heeft men het verlies dier Schriften, geheel en al aan de Belyders van onzen Godsdienst te wyten? Zyn de *Christen-Vorsten* hier in byzonder geweest? Hebben zy, in dit geval, een ongewoonen weg ingeslaagen? Is de kwaade verdenking daar op gegrond? Laat ons het geval onbevooroordeeld inzien.

Wy kunnen niet lochenen, dat de yver der eerste *Christen-Vor-*

Vorsten; of dezelve met verstand dan te verregaande was staat ons nu niet te onderzoeken of te bepaalen, last gaf tot het verbranden der Schriften, tegen den *Christlyken Godsdienst* geschreeven. CONSTANTINUS DE GROOTE verklaart, in eenen Brieve, korten tyd na het houden der Kerkvergaderinge te *Nicea* aan de Bisschoppen en het Volk afgevaardigd, en van welke SOCRATES ons een Afschrift bewaard heeft, hoe hy gevorderd hadt dat de Boeken van PORPHYRIUS tegen den Godsdienst zouden verbrand worden: ja, die Keizer schynt de Doodstraf gedreigd te hebben aan allen, die, in stede van dezelve ter verbranding over te leveren, ze zogten te verbergen: dit mogen wy opmaaken uit de straffe door hem gehegt aan de bewaaring der Schriften van ARIUS; in welk geval hy zyne eigene handelwyze, omtrent de Werken van PORPHYRIUS, ten voorbeelde neemt (*).

Doch dit Keizerlyk bevel was niet genoegzaam, om die Schriften geheel uit de wereld te helpen: dit blykt onwedersprekelyk hier uit, dat LIBANIUS, omtrent in 't midden der Vierde Eeuwe, dezelve las, en APOLLINARIUS, ten dien tyde, eene beantwoording daar van vervaardigde; en de Kerkvader HIERONYMUS, die op het einde dier Eeuwe schreef, geeft 'er breedvoerige aanhaalingen uit op, in zyne *Verklaaringen*. — Het in weezen blyven dier Schriften bewoog THEODOSIUS, tot het geeven van eene Wet, inhoudende dat alle de Boeken, welke PORPHYRIUS, of iemand anders, tegen den *Christlyken Godsdienst* geschreeven hadt, by wien ze ook mogten voorkomen, ten vuure moesten gedoemd werden: ze bestonden derhalven nog in den Jaare CCCCXLIX (†). — JUSTINIANUS verklaart, hoe het onder de voorgaande Keizers niet geoorlofd was, de Schriften van PORPHYRIUS tegen de *Christenen* over te schryven of te bezitten: dit zelfde verbod hadt plaats, omtrent de Boeken van den Ketter SEVERUS, welker uitschryven op het verlies van de hand te staan kwam (§).

In dit bedryf der eerste *Christen Keizeren* was niets vreemds, deeze handelwyze kwam overeen met het doorgaande gebruik dier tyden. Voor lang hadt men by *Grieken* en *Romeinen*, zich

(*) SOCRATES Hist. Lib. I. Cap. IX. p. 32. LUC. HOLSTENIUS *de Vita Porphyrii* Cap. IX. JO. ALBERT. FABRICIUS *Lux Euangelii toti orbi exoriens* p. 154. JO. FRANC. BUDDEUS *Isagoge in Theologiam*. Tom. II. p. 1009.
(†) *Cod. Lib.* I. Tit. I. *De summa Trinitate* Leg. 3.
(§) *Nov.* XLII. Cap. I.

zich van dit middel bediend, om de Boeken, tegen den vastgestelden Godsdienst des Lands aanloopende, te verdelgen, wie hier van voorbeelden begeert, die slaa de onder aangehaalde Schryvers op (*).

Niet weinigen onder de *Heidenen* klaagden, als wy ARNOBIUS mogen gelooven, die omtrent den Jaare CCCVII bloeide, daar over dat de Schriften van CICERO, dewyl zy strekten om den *Christlyken Godsdienst* te bevestigen, en den hooggaanden eerbied voor de Oudheid te vernietigen, door den Raad niet uitgerooid en verdelgd waren (†). —— Door dit bevel, ten opzigte van de Schriften vyandig tegen den *Christlyken Godsdienst* ingerigt, oefenden de *Christen Keizers* de Wet der Wedervergelding. Bekend is het dat Keizer DIOCLETIANUS, in den Jaare CCCIII, het verbranden der *Heilige Schriften* bevolen, en ook op de Markt volvoerd heeft: waar, gelyk EUSEBIUS getuigt, veelen de *Godlyke Boeken* aan de vlamme overleverden, ten einde zy hun leeven mogten behouden (‡). —— Beurtlings trof dit lot van verbranding de Schriften voor en tegen den *Christlyken Godsdienst*, dit hing af van de Party welke de Keizers waren toegedaan. JULIANUS heeft, in het tydperk, verloopen tusschen de uitgave der gemelde Bevelschriften van CONSTANTINUS DEN GROOTEN en THEODOSIUS, dezelfde geaartheid omtrent de Schriften der *Christenen* betoond: want, naa het vermoorden van GEORGIUS, Bisschop van *Alexandrie*, schryft hy aan ENDICIUS, toen Landvoogd van *Egypte* „ om hem alle de Boeken deezes Kerkvoogds te „ bezorgen: want hy bezit veele Boeken, die over de Wysbegeerte en de Redenrykkunst handelen: en ook veele „ over de Leer der Godlooze *Galileers*, die ik wel wenschte „ dat geheel en al verdelgd wierden; doch laaten ze met zorgvuldigheid uitgezogt worden, ten einde nuttiger Boeken „ niet te gelyk met dezelve verlooren gaan. Vervolgens beveelt hy den Landvoogd tot dit werk zyn Geheimschryver „ te gebruiken, die, indien hy ze met getrouwheid uitzogt, „ zy-

(*) VAL. MAXIM. Lib. I. Cap. I. §. 12. LACT. *Inst.* Lib. I. Cap. XXII. *De Ira Dei* Cap. IX. MINUTIUS FELIX Cap. VIII. CICERO *de Nat. Deor.* Lib. I. Cap. XXIII.

(†) ARNOBIUS *adversus Gentes* Lib. III. Hy oogt waarschynlyk op de Boeken *de Divinatione* & *de Natura Deorum*.

(‡) EUSEBIUS *Kerklyke Gesch.* VIII B. II H. bladz. 455, 456. LACTANTIUS *de Morte Persecut.* Cap. XII.

„ zyne vryheid ten loon zou ontvangen: maar, wanneer hy „ zyn' pligt niet waarnam, gestraft zou worden (*)".

Dus hadden de Schriften voor en tegen den *Christlyken Godsdienst*, in die tyden, dezelfde lotgevallen. Vraagt men nu waar by het toekome, dat de *Werken tegen den Christlyken Godsdienst* aangekant, in weerwil van deeze strenge Bevelschriften, niet in weezen gebleeven zyn, gelyk de *Heilige Bladeren*, ondanks dezelve, stand hielden? Hier op dient ten antwoord, dat dit onderscheide lot, waarschynlyk grooten deels moet toegeschreeven worden, aan de groote veragting waar in zy vervielen, door den opgang, welken de *Christlyke Godsdienst* maakte. De Kerkvader J. CHRYSOSTOMUS, die leefde voor het laatste der gemelde besluiten, om de Boeken der Vyanden van den *Christlyken Godsdienst* ten vuure te doemen, oordeelt 'er dus over, als hy schryft: „ Zo groot is de veragting der Boeken door de Heidensche Wysgeeren, en doorsleepe Redenaars, geschreeven, dat zy zints langen tyd verdweenen zyn; veele gingen, zo ras zy te voorschyn kwamen, verlooren, en zo men ze ergens bewaard vindt, het zal weezen by de *Christenen* (†)". Dit zeggen des Kerkvaders is, buiten twyfel, niet vry van grootspraak; doch het valt gereedlyk te besluiten, dat, naar gelange het *Christendom* toenam, deeze Schriften in kleinagting moesten geraaken, en ongemerkt verdwynen: want, (en deeze aanmerking, hoe gemeen, doet veel af,) men hebbe te bedenken, dat, de Drukkunst toen niet uitgevonden zynde, alles met de hand moest afgeschreeven worden, 't geen de Boeken zeldzaam, en van hoogen prys maakte. En wie bezeft niet dat maar weinigen, onder de *Christenen*, de moeite zouden neemen, om de Boeken der Vyanden over te schryven, of de kosten draagen om zulks te laaten doen; eene koste welke zeer hoog liep.

Ten besluite moet ik nog aanmerken, dat Branden, Plonderingen, en de barbaarsche Domheid der volgende Eeuwen, niet weinig hebben kunnen toebrengen, om deeze Werken te verdelgen, gelyk wy, door deeze oorzaaken niet weinig Verdeedigschriften voor den *Christlyken Godsdienst* verlooren hebben, als die van QUADRATUS, MELITO en meer anderen; dit doet ons ook verscheide Beantwoordingen van de Werken der vroegste Vyanden des *Christendoms* missen. Hier in hebben de Schriften, den Godsdienst betreffende, een lot gehadt met andere, die desgelyks de woede des tyds niet verduurden.

My

(*) *Epist.* IX. & XXVI.
(†) J. CHRYSOSTOMUS *Orat.* II. *Tom.* II. p. 539. *Ed. Benedict.*

My dunkt deeze aanmerkingen strekken genoegzaam om aan te toonen dat 'er geen grond van Verdenking, in dit geval, plaats hebbe; dat het althans geene tegenwerping, welke iets om 't lyf heeft, oplevere; en ik durf deeze echte berigten, uit de Geschiedenissen opgemaakt, zeer wel stellen tegen het enkel zeggen en niet bewyzen der Vyanden van 't *Christendom*, wanneer zy de Belyders beschuldigen, als de Verdonkeraars van de vroegste Schriften der Tegenstanderen.

EEN VERHAAL VAN DE NUTHEID VAN GEILBIER IN EENIGE KWALYK GESTELDE ZWEEREN, in een Brief van BENJAMIN RUSCH, M. D. *Chemiæ Professor in 't Collegie te Philadelphia*, aan Dr. HUCK, en door hem medegedeeld aan 't Genootschap. Geleezen den 5 November, 1770.

(*Medical Observations and Inquiries.*)

EERSTE GEVAL.

EEne Vrouw, drie en twintig jaaren oud, was besmet van de Venus-Ziekte, door een kwaad man; ze had, om 'er van geneezen te worden, de kwyling ondergaan; dog zonder eenig voordeel. Ze was reeds twee jaaren van deeze ziekte aangetast geweest, wanneer ik verzocht werd om haar te zien. Haar Aangezicht, Nek, Zyden en *Regio Pubis*, waren met wyd uitspreidende Zweeren bedekt. Ze klaagde by tyden over eene ongemakkelykheid in de Ademhaaling, en werdt nu en dan aangetast van scherpe pynen in haare Ingewanden. Dit laatste toeval merkte ik aan, als een bewys van *Hypochondriasis*, door aandoeningen veroorzaakt, 't welk ik verligtte door 't geeven van op de Zenuwen werkende, en Krampstillende, middelen. Haare Vrienden drongen my tot 't onderneemen van 't geneezen der Venus-Ziekte door haar wederom tot eene kwyling te brengen: dog dewyl ik meer dan eens Kwik in dergelyke gevallen zonder voordeel hebbe zien gebruiken, nam ik voor van myne Lyders niet te plaagen, en myne achting niet in gevaar te brengen, door het in dit geval voor te schryven. In plaats dan van dat middel, verzocht ik haar om rykelyk Geilbier te drinken, 't welk ze zelfs bereidde, door een pint kookend water te gieten op drie

of

of vier lepels vol Mout tot een fyn Poeijer gemaakt, waarby een of twee lepels vol wyn, en eenige bruine zuiker gedaan wierden. Van dit vocht dronk ze van één tot drie pinten daags. Het gaf my een groot genoegen te zien hoe duidelyk de uitwerkingen 'er van waren, in 't schielyk verdryven van haar ongemak.

De Zweeren in 't Gezichte heelden 't eerst, en zo vervolgens over haar Lichaam; de eetenlust wierd beter, en de moed weder herlevendigd; ze begon weder aan te groeijen in 't vleesch, en, in minder dan een maand tyds, was ze volkomen hersteld, zo dat ze geen de minste ongemak, van wat soort ook, sedert gehad heeft. 't Is nu vyf maanden dat ze wel geweest is. Ze heeft, buiten het Geilbier, geene Geneesmiddelen gebruikt.

TWEEDE GEVAL.

Eene Vrouw, na gekraamd te hebben, werd aangedaan van een pyn en zwelling in 't rechter *Hypochondrium*, onmiddelyk boven 't *Os Ilium*. De zwelling ging tot eene verettering over, en werd door eene insnyding geopend; de Zweer nam een leelyke gedaante aan; 't vleesch rondom was gezwollen, hard en bezet met holligheden. Wanneer ik haar 't eerst zag, trachtte ik haar te geneezen, door 't gebruik van pappen, Balsemyke inspuitingen en dergelyke; dog alles te vergeefs: ze werd slimmer in plaats van beter. Ik gelastte haar daarop, te drinken van het Mout, klaar gemaakt volgens de wyze als boven beschreven is. Ze vondt 't zeer aangenaam, en dronk 't in zulk een groote hoeveelheid dat 't haar beide voor eeten en drinken diende. De pyn, zwelling en ontlasting verminderden in weinige weeken. Ze sliep 's nachts wel, 't welk ze van te vooren in eenige maanden niet gedaan hadde. Dog om de geneezing te voltooijen, werdt 't noodzakelyk geoordeeld, om een of twee van de holligheden te openen. Dit hadde een gewenschte uitwerking, en ze is nu volkomen hersteld.

Ik hebbe dit uitsteekend Geneesmiddel in verscheide andere gevallen met nut gebruikt; dog dewyl ik genoodzaakt werde, in eenigen 'er van, op den zelfden tyd andere Geneesmiddelen te geeven, kan ik hier zo sterk niet spreeken van deszelfs nuttigheid, als in de voorige gevallen.

Ik bekenne, de vinding van ooit dit Geneesmiddel gebruikt te hebben, geheel en al verschuldigd te zyn, aan een Papier van Mr. GIBSON, Heelmeester te Nieuwcastel, 't welk U Wel Ed.

Ed. de vriendelykheid hadde my voor te leezen. Hy heeft met goed gevolg, in hardnekkige en kwaalyk gestelde Zweeren, Mout voorgeschreeven.

VIERDE VRAAG.

OVER 'T OPENEN VAN EEN' ADER IN BLOEDSTORTINGEN. Door Dr. WILLIAM HEBERDEN. Geleezen in de Vergadering, den 11 December 1771.

(*Medical Transactions. Vol. II.*)

HEt is de praktyk van de Geneesheeren geweest, van Bloed af te tappen van den arm of voet, om heftige Bloedstortingen van eenige andere deelen te stillen, welke geen plaatzelyk hulpmiddel toelaaten.

Zo men door deeze praktyk bedoelt de kracht van 't hart te verslappen, en de lippen of einden van de gebroke bloedvaten gelegenheid te geeven van samen te vallen, *of door* middel van een traagen omloop dezelve te doen *opvullen*, zoude dit dan niet even waarschynlyk gebeuren, na dat de Lyder op eene gelyke wyze, door 't verlies van dezelfde hoeveelheid van bloed uit de oorsprongelyke opening, verzwakt zoude zyn, en hy niet in denzelfden tyd kans hebben, dat het van zelf ophield, voor dat hy tot dien graad van zwakheid gebragt was?

't Komt my waarschynlyk voor, uit de ondervinding welke ik van dergelyke gevallen gehad hebbe, dat als de Bloedstorting ontstaat uit de breuk van een groote Ader of Slagader, dan 't Aderlaaten de Bloedvloeijing niet stillen zal; en dat het zal ophouden zonder de hulp van 't Lancet. Wanneer 't ontstaat uit een klein bloedvat, doet Aderlaaten in 't eerste geval geen goed, en in 't laatste zal het door een onnodige verspilling der krachten van den Lyder nadeel doen; maar indien het openen van een Ader geschiedt met oogmerk om eene Bloedstorting te stillen door afleiding, en te rugtrekking, kan men dan niet vraagen, of dit leerstuk wel zo klaar gevestigd is, om alle vrees weg te neemen van den Lyder, welke reeds te veel bloed verlooren heeft, nadeel te doen, door een praktyk, verzeld met een zeker verlies van nog meer bloeds?

De beste hulpmiddelen schynen te zyn een koele lucht, stilte, een zeer spaarzaam gebruik van een zacht voedzel, in eene

eene kleine hoeveelheid tevens toegediend; dranken zuur gemaakt met allerlei zuur; pynstillende middelen in kleine giften (want een sterke aandoening zal in verscheide gevallen een nieuwe aanval van Bloedstorting veroorzaaken), en ten laatsten maatig open lyf te houden.

Een zeer ervaaren Geneesheer deelde my mede, dat, door middel van zachtjes te purgeeren met sommige zouten, hy meer nut in sterke bloedingen uit de neus hadde te weege gebragt, dan door eenig ander middel. Ik stel weinig vertrouwen in 't gebruik van inwendige zamentrekkende middelen, om dat 't uit de reden niet waarschynlyk is, dat ze eenigen dienst kunnen doen; en ik ben ver af, van door de ondervinding overtuigd te zyn, dat ze het ooit doen, misschien uitgezonderd in Bloedstortingen van de eerste wegen. Ze mogen zomtyds gescheenen hebben met goed gevolg gepaard te gaan, om reden dat 'er maar een kleine evenredigheid is van Bloedstortingen, welke niet ontstaan uit een uitwendig geweld, die noodlottig zouden worden, schoon men geene middelen gebruikte om dezelve te stoppen; hier van daan is 't dat een groot getal van uit- en inwendige Geneesmiddelen, zonder eenig recht, gebragt zyn tot den rang van specifieke middelen, in deeze toevallen. *Saccharum Saturni* heeft my toegescheenen 't grootste recht te hebben, om een inwendig specifyk middel genoemd te worden: het is ongelukkig, dat deeze nutte hoedanigheid van deeze en andere bereidingen van 't lood vereenigd zyn met anderen van zodanig gevaarlyken aart; want ik zag nauwelyks ooit een geval waarin het waarschynlyke nut, 't welk men 'er van verwachten kon, als samentrekkende, kon opweegen de verscheide zekere nadeelen, ontstaande uit derzelver inwendig gebruik.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN KALKOEN.

(Volgens BUFFON.)

De *Kalkoen* wordt door de Spanjaarden *Pavon de las Indias* of de *Indiaansche Paauw* geheeten; van gelyke betekenis is de naam door de Italiaanen en Duitschers daar aan gegeeven, de eersten noemen hem *Gallo d'India*, de laatsten *Indianisch Han*; de Poolen noemen hem *Indiyk*; de Engelschen *Turkey*, de Franschen *Dindon*, de Zweeden *Kalkon*.

Maaken de *Hoenders* de nutste en voordeeligste Vogels uit, welke men kan houden; de tamme *Kalkoen* is onder de Huisvogelen de merkwaardigste, zo door de grootheid zyner Gestalte, als door de gedaante van zyn Kop, als mede door eenige natuurlyke eigenschappen, die hem met maar weinig andere soorten gemeen zyn. —— Den Kop, welke zeer klein is naar evenredigheid des Lyfs, ontbreekt het doorgaand versierzel der Vogelen: want dezelve is bykans geheel van vederen beroofd, en enkel, gelyk ook een gedeelte van den Hals, gedekt met een blauwagtige Huid, voorzien met roodagtige vleeschheuveltjes op den voorkant, en met witagtige op den agterkant van den Kop, en eenige kleine zwarte hairtjes, zeer enkel staande tusschen die vleeschheuveltjes, en kleine pluimpjes nog dunner staande aan 't bovenste van den Hals; doch welke veelvuldiger worden in het laagere gedeelte: eene byzonderheid door de Dierbeschryvers niet opgemerkt. —— Van het grondstuk des Beks ziet men, tot een derde der langte van den Hals, eene soort van vleeschagtigen Baard of Lel, rood van kleur en wapperende; deeze vertoont zich als enkel aan het oog, schoon dezelve in de daad uit een dubbeld vlies is zamengesteld, gelyk men door 't aanraaken zeer gereedlyk bevindt. Op het bovenste gedeelte van den Bek verheft zich een vleeschagtig uitsteekzel, kegelvormig van gedaante, gegroeid met vry diepe dwarsloopende rimpels; 't zelve is maar één duim hoog als het zamengetrokken of in rust is, dat wil zeggen, wanneer de *Kalkoen* geene andere dan gewoone voorwerpen rondsom zich ziet, of inwendig geene hevige aandoening gevoelt, maar bedaardlyk loopt de kost zoeken; doch wanneer hem onverwagt eenig vreemd verschynzel voor oogen komt, boven al op den tyd als hy paareasgezind is, stuift deeze Vogel, die in zyn doorgaand voorkomen niets, dan 't geen eenvoudig en nederig is, heeft, eensslags met de grootste fierheid op. De Kop en de Hals zwellen, het kegelvormig uitsteekzel wordt grooter, en hangt twee of drie duimen beneden den Bek, die daar door geheel bedekt is, alle deeze vleeschagtige deelen neemen een veel helderder roode kleur aan; als dan zyn de vederen van den Hals en den Rug overeinde, en de Staart spreidt zich uit als een Zonnescherm; hy laat de Vleugels hangen, dat ze op den grond sleepen: in deeze houding gaat hy trotslyk rondsom het Wyfje, slaande een dof geluid, gevormd door de lugt in de borst, komende uit den Bek, en gevolgd van een lang gebrom; dan verlaat hy het Wyfje, als 't ware, om de zodanigen, die hem stooren, te dreigen. In beide die gevallen is zyn gang deftig, en al-

leen

leen verhaast op 't oogenblik, dat hy het doffe geluid slaat, waar van ik gesprooken heb. Van tyd tot tyd wordt dit afgebrooken om een veel scherper toon te doen hooren, dien men hem zo dikmaals men wil kan doen herhaalen, 't zy door te fluiten, of eenige scherpe klanken te verwekken. Door deeze houding betoont hy zyne Liefde en Haat; en in 't laatste geval zyn deeze zyne aannaderingen veel geweldiger: indien men zich voor hem vertoont met een rood gewaad, als dan wordt hy gansch vergramd en verwoed, hy treedt toe, en valt aan met den Bek, alle poogingen aanwendende om een voorwerp, welks tegenwoordigheid hem duldloos toeschynt, van zich te verwyderen. —— Het is opmerkenswaardig en zeer byzonder, dat dit kogelvormig uitsteekzel, 't welk zich verlangt en uitzet, wanneer deeze Vogel eene sterke aandrift gevoelt, desgelyks naa zyn dood zich uitspant.

Men heeft witte *Kalkoenen*, als mede die wit en zwart zyn, andere wit met rosagtig geel gemengeld, noch andere eenpaarig graauw van kleur, deeze laatstgenoemden zyn de zeldzaamste, de Pluimadie der meesten trekt naar het zwarte, met een weinig wits aan 't einde der vederen: die den Rug en het bovenste der Vleugelen bedekken, zyn aan 't einde als dwars afgesneeden: onder de vederen aan den Stuit en zelfs aan de Borst zyn 'er eenige met een weerschyn, en die, naar 't licht 'er op valt, onderscheide kleuren vertoonen, en hoe ouder zy worden hoe meer hunne kleur van dit weerschynige heeft. Veelen gelooven, dat de witte *Kalkoenen* de sterkste zyn; en 't is, om die rede, dat men daar aan in zommige Landschappen den voorrang geeft.

De Dierkundigen hebben acht en twintig Pennen, of groote Vederen, in elken Vleugel geteld, en achttien in de Staart: doch een kenmerk veel meer in 't oog loopende, en 't geen beletten zal om oit deeze soort te vermengen met eene andere soort, reeds bekend, bestaat in een bondeltje harde en zwarte hairen, vyf of zes duimen lang, 't welk, in onze gemaatigde Lugtstreeke, uit het benedenste gedeelte van den Hals eens volwassen *Kalkoenschen Haans* komt, op het tweede jaar, en ook zomtyds op het einde van 't eerste; en voor dat dit bondeltje hairs zich vertoont, is de plaats, waar 't zal groeien uitgemerkt door eene vleeschagtige verhevenheid. LINNÆUS vermeldt dat deeze Hairtjes niet dan op het derde jaar zich vertoonen in de *Kalkoenen*, die men in *Zweeden* opvoedt. Indien dit vast gaat, zou daar uit volgen, dat dergelyk een voortbrengzel langzaamer toeging, naar maate de Lugtstreek kouder valt; en, in de daad, een der voornaamste uitwerkzels

van

van de koude is het vertraagen van allerlei ontwikkeling. Het is dit Hairbondeltje, 't welk aan den *Kalkoen* den tytel van *gebaard* (*pectore barbato*) gegeeven heeft; doch deeze uitdrukking is, in alle opzigten, oneigen, aangemerkt het de Borst niet is, maar het benedenste gedeelte van den Hals, van waar deeze Hairtjes voortkomen, en het ten anderen niet genoeg is Hairtjes te hebben, om *gebaard* te zyn: deeze moeten dan om den Bek zitten, als in den *Gebaarden Gier* van EDWARD's.

Men zou zich een verkeerd denkbeeld vormen van den Staart eens *Kalkoens*, indien men meende, dat alle de Vederen, waar uit dezelve is zamengesteld, in staat waren om een scherm te maaken: eigenlyk gesprooken, heeft de *Kalkoen* twee Staarten, een boven en een beneden Staart. De eerste is zamengesteld uit achttien groote Pennen, rondsom den Stuit ingeplant, die door dezen Vogel worden opgezet, als hy eene trotsche houding aanneemt, de tweede of de beneden Staart bestaat uit andere kleinder Pennen, en blyft altoos in een horizontaalen stand. Het is ook een eigenschap der Mannetjes, aan elken Poot een Spoor te hebben: deeze Spooren zyn ongelyk van langte, doch altoos korter en slapper dan in de gemeene *Haanen*.

Niet alleen verschilt de *Kalkoensche Hen* van den *Kalkoenschen Haan*, daar in, dat zy geene Spooren aan de Pooten heeft, en het Hairbundeltje mist, als mede dat het kegelvormig byhangzel van den bovenkaak veel korter is, en buiten staat, om zich te verlangen, en dit byhangzel, gelyk ook de Lel onder aan den Bek en het klieragtig vlies 't welk den Kop bedekt, veel bleeker rood is; maar zy verschilt daar van mede door hoedanigheden, eigen aan de zwakkere Sexe in de meeste Dieren: zy is veel kleinder, heeft veel minder voorkomen, min inwendig aandoening en uitwendig minder werkzaamheids; het geluid 't welke zy slaat is niet meer dan een klaagenden toon, zy maakt geene beweeging dan om de kost te zoeken, en het gevaar te ontvlieden: eindelyk is haar ook het vermogen geweigerd, om met den Staart te spiegelen, niet door dien zy geen dubbelden Staart heeft, gelyk het Mannetje; maar haar ontbreeken duidelyk die opheffende Spieren, geschikt om de grootste Pennen, uit welke de boven Staart bestaat, overeinde te zetten.

In het Mannetje zo wel als in het Wyfje, zyn de Neusgaten in het bovenste gedeelte van den Bek, en de openingen der Ooren agter de Oogen, digt bedekt en als omzet door eene menigte van kleine Vederen, die in verscheidene rigtingen staan.

Men

Men begrypt gereedlyk dat het Mannetje, 't geen' het sterkste en de meeste leevendigheid en wakkerheid betoont in alle zyne bedryven, het beste is: aan 't zelven kunnen vyf of zes Wyfjes gegeeven worden; indien 'er meer Mannetjes zyn, vegten zy met elkander, doch niet met de heftigheid der *Gemeene Haanen:* deeze meerder drifts tot de Wyfjes hebbende, zyn ook verbitterder tegen hunne mededingers, en hun vegten gaat veeltyds tot het uiterste: men heeft zelf gezien dat zy op *Kalkoensche Haanen*, tweemaal grooter dan zy zelven, aanvielen en hen nedervelden. De rede tot den oorlog onder de *Haanen* van deeze beide soorten doet zich dikmaals op: want indien de *Kalkoensche Haan*, zegt SPIERLING, van de Wyfjes ontbloot is, vervoegt hy zich by *Gemeene Hoenders*, en de *Kalkoensche Hennen* bieden zich, het Mannetje afweezig zynde, met alle drift aan, by een *Gemeenen Haan*.

De stryd, die de *Kalkoensche Haanen* met elkander hebben, is veel min hevig: de overwonnene verlaat niet altoos het slagveld, en heeft zomtyds zelf de voorkeus van de Wyfjes: men heeft opgemerkt, dat, een *witte Kalkoen* door een *zwarten* overwonnen zynde, bykans alle de Jongen van het Broedzel *Witte* waren. De Vermenging der *Kalkoenen* gaat omtrent op dezelfde wyze toe, als die der *Gemeene Haanen* en *Hennen*, alleen is dezelve van langer duur. Op 't gezeg van SPIERLING, heb ik zo even gezegd, dat de *Kalkoensche Haan*, zomtyds, met *Gemeene Hennen* te doen heeft; die zelfde Schryver wil, dat hy ook, geen Wyfjes van zyn geslacht hebbende, niet alleen de *Pauwin* gebruikt, dit kan waar zyn, maar ook Honden, dit dunkt my veel min waarschynlyk.

De *Kalkoensche Hen* is zo vrugtbaar niet als de *Gemeene*, zy moet nu en dan Hennipzaad, Haver en Boekweit hebben om tot leggen aangezet te worden, en met dit alles legt zy nauwlyks meer dan ééns in 't jaar vyf Eijeren of daar omtrent teffens: wanneer zy twee maalen legt, is het iets zeldzaams. Het eerste Broedzel is op 't einde van den Winter, het tweede in de maand Augustus. De Eijeren zyn wit met eenige kleine rosagtig geele vlekken. De *Kalkoensche Hen* broeidt ook de Eijeren van alle soorten van Vogelen uit. Men bemerkt hunne broedsheid, wanneer zy, naa Eijeren gelegd te hebben, op het nest blyft zitten; dit moet, zal het haar behaagen, op eene drooge plaats, naar 't saisoen geschikt, en niet te veel in het gezigt weezen, want zy zyn doorgaans geneigd om zich te verschuilen als zy broeden.

De

De *Kalkoensche Hennen*, van 't voorgaande jaar, zyn veeltyds de beste om te broeden, zy geeven zich met zo veel drift en aanhoudenheid aan dit werk over, dat zy van honger en dorst op de Eijeren zouden sterven, als men dagelyks de moeite niet nam om ze eens op te wekken, tot het neemen van spys en drank: deeze drift om te broeden is zo groot en duurzaam, dat zy zomtyds twee broedzels agter een uitbroeden; doch als dan moeten zy door een beter, dan 't gewoone voedzel, versterkt worden. Het Mannetje heeft een tegenovergestelde aandrift: want als hy bemerkt dat het Wyfje broedt, breekt hy de Eijeren aan stukken, welke hy misschien als een hinderpaal zyner vermaaken aanmerkt; dit is misschien de rede, waarom het Wyfje zich op dien tyd zo zeer zoekt te verbergen.

Wanneer de tyd daar is, op welken de Jongen staan uit den dop te komen, kloppen zy met den bek het Ei waar in zy besloten zyn; doch die schaal is zomwylen zo hard, of de Jongen zyn zo zwak, dat zy zouden omkomen, indien men ze niet te hulp kwam, dit moet nogthans met zeer veel zorgvuldigheids geschieden, en men behoort, zo veel mogelyk is, de werkingen der Natuure te volgen. Zy zouden welhaast sneuvelen als men ze, in den beginne, eenigzins hard behandelde, honger liet lyden, of aan de ongemakken der lugt bloot stelde; de koude, de regen, en zelfs de dauw doet ze verstyven, sterke zonneschyn doodt ze op 't oogenblik, zomtyds vertreedt de Moeder, by ongeluk, haar teder kroost: zo veel gevaars loopt dit zwakke schepzel; het is uit deezen hoofde, en ter oorzaake van de mindere vrugtbaarheid der *Kalkoenen* in *Europa*, dat deeze soort min talryk is dan de *Gemeene Hoenders*.

Veel oppassens is 'er vast aan het opkweeken der jonge *Kalkoenen*. De Moeder bezorgt ze met dezelfde bekommerdheid als eene *Hen* haare Kuikens, koestert ze onder haare Vleugelen, en verdeedigt ze manmoedig: het schynt dat de tederheid voor haare Jongen haar scherpziende maakt; zy ontdekt den Roofvogel op eenen verbaazenden afstand, wanneer deezen nog onzigtbaar is voor andere oogen: zo ras zy hem bemerkt heeft, slaat zy een geluid van verschrikking, 't welke zich door 't gansche Gebroedzel verspreidt. Elke jonge *Kalkoen* gaat zich in kreupelbosch of in 't gras verschuilen, en de Moeder houdt ze daar, 't zelfde geluid herhaalende, zo lang de Roofvogel genaakt; doch ziet zy dien eenen anderen weg neemen, zy onderregt haare Jongen des terstond, door een geschreeuw

gansch van het voorgaande verschillende, dit strekt allen tot een teken, om de gezogte schuilplaatzen te verlaaten, en by haar te komen.

Als de *Kalkoenen* uit het Ey komen, hebben zy den Kop met eene soort van dons bedekt, en zyn nog niet voorzien van dat klieragtig Vlies noch van Lellen; op den ouderdom van zes weeken of twee maanden, beginnen deeze deelen zich te ontwikkelen: deeze tyd is voor hun zo gevaarlyk, als het tanden krygen voor de Kinderen. — Zelden worden de jonge *Kalkoenen* gesneeden gelyk de *Haapen*, zy willen zonder dit wel groeien, en zyn even smaaklyk; dit levert een nieuw bewys op, dat zy van een koelder geaartheid zyn dan de *Gemeene Haanen*.

Wanneer zy in sterkte zyn toegenomen, verlaaten zy de Moeder, of liever zy worden van haar verlaaten: dewyl zy weder aan 't leggen wil. Hoe teder de jonge *Kalkoenen* zyn in 't eerste huns leevens, zy worden met den tyd sterk, en in staat om alle ongemakken te verdraagen; zy scheppen vermaak om in de open lugt te rusten, nu eens op één Poot staande, den ander in de vederen des buiks optrekkende, als ware het om dien te verwarmen, dan eens nederhurkende op den stok, zich daar op in evenwigt houdende: zy steeken, om te slaapen, den Kop onder den Vleugel, en, geduurende hun slaap, is de beweeging der ademhaaling zeer merkbaar en byzonder.

De sterk gewordene *Kalkoenen* moeten in 't veld geweid worden, op plaatzen waar Netels en andere Planten van hun smaak groeien, en in de Boomgaarden, als de Vrugten beginnen af te vallen. — Vreesagtig van aart zynde, laaten zy zich gemaklyk geleiden. De schaduw van een takje is genoeg, om zelfs zeer groote Troepen te bestuuren. Dikmaals neemen zy de vlugt voor Diertjes, veel kleinder en zwakker dan zy zelve: nogthans zyn 'er gevallen waar in zy moed betoonen, boven al, wanneer zy zich verdeedigen tegen *Wezeltjes* en andere Vyanden van 't gevogelte: men heeft zelfs gezien, dat zy, met elkander zamenspannende, een *Haas* in zyn Leger omringden, en met den bek zogten te dooden.

De *Kalkoenen* slaan onderscheide toonen, en hebben verschillende stembuigingen, deeze hangen af van den Ouderdom, de Sexe en de aandoeningen, welke zy willen uitdrukken: hun gang is langzaam, hun vlugt zwaar, zy slokken ook kleine steentjes op gelyk de *Hoenders*.

Indien men met de getuigenissen der Reizigeren te raade gaat, kan men niet nalaaten te gelooven, dat de *Kalkoenen* oor-

oorspronglyk uit *America*, en de daar omstreeks gelegene Eilanden, komen; en, voor de ontdekking der Nieuwe Wereld, in de oude niet bestonden.

Vader DU TERTRE merkt aan, dat ze op de *Antilles* als in hun eigen Vaderland zyn, en, met een weinig oppassens, drie of viermaal in 't Jaar broeden: nu is het een algemeen doorgaande regel onder de Dieren, dat zy het sterkst vermenigvuldigen, onder de lugtstreeken hun het eigenst, daar veel grooter en sterker worden, en dit ontdekt men in de *Kalkoenen* van *America*. De Jesuitsche Zendelingen zeggen, dat men ze by de *Illinesen* in eene verbaazende menigte vindt, en zomtyds troepen van honderd, ja twee honderd, by elkander ziet, dat ze veel grooter van stuk zyn dan de *Fransche*, en wel zes en dertig ponden weegen; JOSSELIN stelt het gewigt op zestig ponden. Zy komen in geen minder getal voor in *Canada*, (waar de Wilden ze den naam geeven van *Ondettoutaques*) in *Mexico*, in *Nieuw Engeland*, in het wyduitgestrekte Gewest door de Rivier *Missisippi* besproeid, en by de *Brasiliaanen*, waar ze *Arignan-oussou* genaamd worden. H. SLOANE hadt ze op *Jamaique* gezien: men hebbe op te merken, dat de *Kalkoenen* in bykans alle de gemelde Landen in 't wilde loopen, en overal gevonden worden, schoon op eenigen afstand van de bewoonde plaatzen.

Maar, indien de meeste Reizigers en ooggetuigen overeenstemmen, om deezen Vogel aan te merken, als natuurlyk eigen aan *America*, en boven al aan *Noord-America*, zy zyn niet min eenpaarig in 't vermelden, dat men 'er geene of zeer weinige in gansch *Asie* aantreft.

GEMELLI CARERI leert ons, dat men ze op de *Philippynsche Eilanden* niet alleen niet heeft; maar dat die, welke de *Spanjaarden* uit *Nieuw Spanje* derwaards gebragt hadden, daar niet konden aarten.

Vader DU HALDE verzekert, dat men 'er in *China* geene vindt, dan die van elders derwaards gebragt zyn. 't Is waar, die *Jesuit* veronderstelt, dat zy zeer gemeen zyn in de *Oost-Indien*; doch het blykt dat deeze veronderstelling alleen op hooren zeggen rust, daar hy ooggetuige was van 't geen in *China* plaats hadt. — Vader DE BOURZES verhaalt, dat men ze niet in het Koningryk *Madura* vindt, gelegen op een Schiereiland aan deeze zyde van de *Ganges*. — DAMPIER hadt ze in *Mindanao* niet gezien. CHARDIN en TAVERNIER, die *Asia* doorkruist hebben, zeggen voluit, dat 'er in dit wyduitgestrekt Werelddeel geene *Kalkoenen* zyn. Volgens den laatstgemelden Reiziger, hebben de *Armeniers* ze in *Persie* overgebragt,

bragt, waar zy niet wel ſlaagden, zo hebben de *Hollanders* ze op *Batavia* overgevoerd, waar zy veel beter voort wilden. —— Eindelyk verhaalen ons BOSMAN en eenige andere Reisbeſchryvers, dat indien men in *Congo*, op de *Goudkust*, op *Senegal* en andere plaatzen van *Africa*, *Kalkoenen* aantreft, het alleen is op de Koophandelplaatzen, en by de Vreemdelingen, dat de Inboorlingen des weinig werks maaken. Naar 't getuigenis dier Reizigeren is het blykbaar, dat die *Kalkoenen* afſtammen van de *Kalkoenen*, door de *Portugeezen* en andere *Europeaanen*, in den beginne met ander Gevogelte overgebragt.

Ik weet wel dat ALDROVANDUS, GESNER, BELONIUS en RAY de *Kalkoenen* aanmerkten als uit *Africa* of de *Oost-Indien* herkomſtig; doch zy hebben blykbaar door de gelykvormigheid der benaamingen, of het verkeerd verſtaan der Ouden, zich tot dat begrip laaten brengen.

Laatere Schryvers, die vóór de ontdekking van *America* geſchreeven hebben, maaken 'er geen gewag van. Eene Volksoverlevering bepaalt de komst der *Kalkoenen* in *Frankryk*, in de zestiende Eeuwe, onder de Regeering van *François den I*, ten dien tyde leefde de Admiraal *Chabot*; de Schryvers van de *Zoologie Britannique* brengen het als een bekend ſtuk by, dat de *Kalkoenen* in *Engeland* gebragt zyn, onder de Regeering van *Hendrik den VIII*, een Tydgenoot van *François den I*. Dit ſtrookt wonderlyk met ons denkbeeld: want *America* door CHRISTOPHORUS COLUMBUS, op het einde der vyftiende Eeuwe, ontdekt, en de Koningen *François de I*, en *Hendrik de VIII*, in 't begin der zestiende Eeuwe, op den Throon gezeten zynde, is het zeer eigenaartig te ſtellen, dat deeze Vogels uit *America* overgebragt, in beide die Koningryken, onder de Regeering dier Vorſten, als Nieuwigheden zyn ingevoerd. Dit wordt bekragtigd door het nauwkeurig getuigenis van J. SPERLING, die voor het Jaar MDC ſchreef, en uitdruklyk verzekert, dat de *Kalkoenen*, meer dan eene Eeuw geleden, uit de *Nieuwe Indiën* in *Europa* waren overgebragt.

Alles loopt, derhalven, zamen om te bewyzen, dat *America* het eigen Vaderland is der *Kalkoenen*: en dewyl dit ſlag van Vogelen zwaar en van geen hooge vlugt is, en niet zwemt, heeft het zelve op geenerlei wyze de ruimte, welke de twee vaste Landen van een ſcheidt, kunnen overſteeken om in *Africa*, *Europa* of in *Aſie* te komen: zy vonden zich, over zulks in het geval der Viervoetige Dieren, die, zonder menschlyke hulp, van het een in het ander vaste Land niet konden geraaken, tot een der twee bepaald behoorende. Deeze be-

denking zet nieuwe sterkte by aan het getuigenis van zo veele Reizigers, die verzekeren noit wilde *Kalkoenen*, in *Asie* of in *Africa*, gezien te hebben, en geene *Hok-kalkoenen*, dan die 'er van buiten ingevoerd waren.

Deeze bepaaling van het Land, waar de *Kalkoenen* natuurlyk vallen, heeft veel invloeds op de oplossing van een ander stuk, 't welk, in den eersten opslage 'er geen betrekking toe schynt te hebben. J. SPERLING beweert, dat de *Kalkoen* een Monster is, (hy behoorde gezegd te hebben, een gemengde of bastaard soort van Vogel) voortgekomen, uit de vermenging van twee soorten, van een *Pauw* naamlyk, en gemeene *Hoenders*; doch indien het vast staat, zo ik agt, dat de *Kalkoenen* van *Americaansche* herkomst zyn, is het onmogelyk, dat zy het voortbrengzel zouden weezen, van de vermenging van twee *Asiatische soorten*, de *Pauw* en de *Gemeene Hoenders*, en 't geen alles uitmaakt, is, dat men in gansch *Asie* geene *Wilde Kalkoenen* vindt, terwyl het in *America* van dezelve krielt. — Doch men zal misschien zeggen, wat betekent dan de naam van *Gallo-Pavus* (*Haan-Pauw*), van zo vroege tyden af aan den *Kalkoen* gegeeven? Niets valt gemaklyker op te lossen, de *Kalkoen* was een vreemde Vogel, die geen' naam hadt in onze *Europeaansche taalen*: en daar men vry duidelyke kenmerken van overeenkomst vondt, met den *Haan* en den *Pauw*, heeft men zulks willen aanduiden, door den zamengestelden naam van *Haan-Pauw*. In gevolge hier van, hebben *Sperling* en anderen gedagt, dat de *Kalkoen* in de daad afstamde uit de bovengemelde vermenging; terwyl men alleen de naamen vermengd hadt. Zo gevaarlyk is het uit den naam tot de zaak te besluiten! En wy mogen 'er uit leeren, hoe weinig raadzaam het is, die zamengestelde naamen te geeven aan de Dieren; ze zyn altoos dubbelzinnig.

De Heer EDWARDS maakt melding van eene andere tweeslachtige soort, zyns agtens, voortgesprooten uit de vermenging van een' *Kalkoen* en een *Phaisant*; de Vogel, van welken hy de beschryving vervaardigde, was geschooten in de bosschen naby *Hanford*, in 't Landschap *Dorset*, waar men, in de maand October des Jaars MDCCLIX, deezen met twee of drie andere van dezelfde soort gezien hadt. De grootte van deezen Vogel was tusschen den *Phaisant* en den *Kalkoen* in, hy hadt twee en dertig duimen vlugts; eene kleine kuif, van zwarte vry lange pluimen, verhief zich by het grondstuk van den bovenkaak; de Kop was niet kaal gelyk die van den *Kalkoen*, maar bedekt met zeer korte veertjes; de Oogen stonden in een kaalen roodagtigen kring, smaller dan die van de *Phai-*

san-

ſanten: men zegt niet dat deeze Vogel de groote Staartpennen overeinde zette, om 'er een ſcherm van te maaken; uit de beeldtenis daar van opgegeeven, is alleen af te neemen, dat hy den Staart droeg gelyk de *Kalkoen* doorgaans als hy bedaard is. Voorts ſtaat nog op te merken, dat zyn Staart beſtondt uit zestien pennen, gelyk die der *Korboenderen*; terwyl men in dien van den *Phaiſant* en den *Kalkoen* achttien telt; daarenboven was elke Pen dubbeld, uit een en denzelfden wortel voortkomende, de een vast en groot, de ander klein en donsagtig, iets 't geen niet eigen is aan den *Phaiſant*, noch aan den *Kalkoen*, maar wel aan de *Korboenderen* en *Gemeene Haanen*. Indien ondertusſchen de Vogel, van welken wy thans ſpreeken, herkomſtig was uit de vermenging van een *Phaiſant* en een *Kalkoen*, dunkt my dat men in hem, even als in andere tweeſlachtige, moest vinden, voor eerst, de Kenmerken eigen aan de twee oorſpronglyke ſoorten, ten anderen, de gemiddelde hoedanigheden tusſchen hunne tegenovergeſtelde eigenſchappen, 't welk hier geen plaats vindt; naardemaal deeze Vogel van EDWARDS kenmerken hadt, volſtrekt ontbreekende in de twee oorſpronglyke ſoorten (de dubdelde Pennen), en andere kenmerken ontbrak, welke men by die twee ſoorten aantreft, (de achttien Pennen in den ſtaart). Wil men 'er volſtrekt een tweeſlachtigen Vogel van maaken, men hadt veel eer reden om te gelooven, dat hy voortkwam van een *Korboen* en een *Kalkoen*, die, gelyk ik reeds heb opgemerkt, zestien Staartpennen en dubbele Pennen heeft, even als de Vogel van EDWARDS.

De wilde *Kalkoenen* verſchillen van de tamme alleen daar in dat zy veel grooter en zwarter zyn. Voorts hebben zy dezelfde zeden, dezelfde natuurlyke eigenſchappen, dezelfde domheid; zy rusten in de bosſchen op dorre boomtakken, ſchiet men 'er een, de andere blyven zitten. Volgens het berigt van FERNANDE's is hun vleesch, ſchoon goed om te eeten, harder en zo malsch niet als dat der tamme *Kalkoenen*; doch zy zyn wel tweemaalen zo groot. De *Mexicaanen* geeven aan den *Kalkoenſchen Haan*, den naam van *Hucxolotb*, en aan de *Kalkoenſche Hen*, dien van *Cibuatotolus*. ALBIN leert ons dat veele *Engelſche Heeren* vermaak ſcheppen, om *wilde Kalkoenen* op te kweeken, en dat dit wel ſlaagt waar kleine boschjes, begroeide parken, en andere verſchuilplaatzen zyn.

De *Gekuifde Kalkoen* is ſlegts eene verſcheidenheid van den *Gemeenen Kalkoen*, gelyk aan die van de *Gekuifde Hoenders* onder de *Gemeene Hoenders*. In deezen is de Kuif zwart, in anderen wit, gelyk die van den *Gekuifden Kalkoen*, door AL-

BIN beschreeven: hy hadt de grootte van een *Gemeenen Kalkoen*, vleeschkleurde Pooten; het bovenste gedeelte van 't Lyf donker bruin; de Borst, de Buik, de Dyen, en de Staart wit, als mede de Vederen die de Kuif uitmaaken. Voorts geleek hy volmaakt naar onze *Gemeene Kalkoenen*, door 't klieragtig vlies, 't welk den Kop en 't agterste gedeelte van den Hals bedekt, door het Hairboschje, 't geen naar schyn uit de borst groeit, en de korte Spooren, aan elken Poot, als mede door zyn' zonderlingen afkeer van de roode kleur, *enz.*

UITTREKZEL DER AANMERKINGEN OVER DE COMEETEN, DIE DEN AARDKLOOT KUNNEN NADEREN. Door den Heer DE LA LANDE (*).

DEeze Memorie, zegt de Heer DE LA LANDE, was geschikt voor de openbaare byeenkomst van de Academie der Weetenschappen, den 21 April 1773, en om een gedeelte uit te maaken van een veel grooter Werk over de Comeeten *in* 't algemeen. —— 't Geen ik aan eenige Vrienden *gezegd had*, wegens de uitkomst myner berekeningen, is, van mond tot mond, overgeleverd, en veel schielyker voortgeloopen dan ik my zou hebben kunnen verbeelden. Weldraa heeft men gezegd, dat ik de verschyning eener Comeet voorspeld had, die binnen één Jaar, binnen één maand . . . . . binnen acht dagen, de voleindiging der Wereld zou veroorzaaken. Deeze Volksgerugten hebben schrik veroorzaakt, en men heeft van my gevorderd eene verklaaring te geeven, in staat om het Gemeen tot bedaaren te brengen, zulk eene verklaaring heb ik reeds met korte woorden gedaan, in de *Gazette de France*; maar dezelve was geenzins genoegzaam, om my te regtvaardigen van alle de ongerymdheden, welke men my, bykans in 't algemeen te *Parys* en elders, het gansche Ryk door, opdichtte. Dus heeft eene zeer kleine verschrikking, welke ik in de beweeging van *Saturnus* ontdekt had, in 't Jaar 1769, doen zeggen dat *Saturnus* verlooren geraakt was, en men heeft het zelf, in de openbaare Nieuwspapieren, gedrukt. —— Het nieuws van dit Jaar scheen meer geloofs te vinden: 't was zeer verschriklyk, en de menigte der Brieven my, ten aanziene van dit onderwerp, toegezonden, en der vraagen my, deswegens, gedaan, heeft my doen oordeelen, dat het myn onvermydely-

(*) *Mercure de France*, Juin 1773.

lyke pligt was, zonder uitſtel, dit gedeelte myner Memorie, in 't licht te geeven. Men zal hier uit zien, dat de gebeurtenisſen, van welke ik geſprooken heb, niet te vreezen zyn: naardemaal het getal der noodwendig vereischte zamenloopen verbaazend is; als mede dat der toevallige oorzaaken, die ze kunnen verwyderen.

Naa de ontdekking der Beweegingen, en van de wederkomst der Comeeten, hebben de Natuurkundigen begreepen, dat eene menigte van Lichaamen, verſchillende vlakten, rondsom het zelfde middelpunt, beſchryvende, zich somtyds zeer naby elkander kunnen bevinden, en zeer vreemde verſchynzels veroorzaaken. De Verbeeldingskragt is de Natuur voorby geloopen, en men heeft ſtelzels gevormd over de mogelykheid van de zeldzaamſte omwentelingen, die de Comeeten kunnen te wege brengen. De vernuftige en verheevene Schryver der *Natuurlyke Historie*, BUFFON, heeft getoond, dat de tegenwoordige ſtaat van het Zonneſtelzel, het uitwerkzel kan weezen van eene Comeet. Anderen hebben zich te vrede gehouden met den Zondvloed te verklaaren, door de nabyheid van een dier Starren. WHISTON, die beroemde Starrekundige, gaf, in den Jaare 1708, zyne *Beſchouwing des Aardkloots* uit, waar in hy poogt te beweeren, dat de Comeet van 't Jaar 1680 den Zondvloed, 2926 jaaren voor de Gemeene Tydrekening, heeft kunnen veroorzaaken, 't zy door de verdikking haars Dampkrings over 't Aardryk, 't zy door 't opheffen der inwendige wateren des Aardbodems, en die over de oppervlakte te verſpreiden. Van den anderen kant hebben de Wysgeeren, die meer toeſchryven aan de eindoorzaaken, dan aan toevallige vereenigingen van tweede oorzaaken, geloofd, dat dergelyke omwentelingen niet kunnen gebeuren.

De lyst der Comeeten, die men waargenomen en bereekend heeft, zo dat men den tyd haarer wederkomſte weet, is heden *Zestig*, die van 't laatst verloopen Jaar mede geteld zynde.

Ik heb, zegt de Heer DE LA LANDE, willen nagaan, of men, onder dit getal van *Zestig Comeeten*, eenigen hadt, welker Knoopen omtrent den omtrek van den loopkring der Aarde invielen: en bevonden dat 'er, onder de *Zestig*, *Acht* zyn, die daar van weinig verſchillen: zo dat het mogelyk is, dat in 't vervolg der omloopen der Aarde en dier Comeeten een gevonden worde, die haar in haaren knoop aantreffe, wanneer de Aarde daar doorgaat, die ſchokke of verplaatze, die mede ſleepe, of daar van mede geſleept worde, en dus die groote omwenteling verwekke, welke voor 't Menschdom de vol-

voleindiging der eeuwen, het einde der Wereld, of het begin is van eene nieuwe orde der dingen.

Onder de *Acht* Comeeten, welker Knoopen naby den loopweg der Aarde komen, waren die van de Jaaren 1763 en 1764, maar omtrent één graad van haare Knoopen; ondertusschen waren zy genoeg verwyderd van de Ecliptica, om op de Aarde geen gewaarwordelyke uitwerking te wege te brengen: doch, om deeze twee Klooten elkander te doen ontmoeten, was het alleen noodig, dat de Knoop één graad van plaats veranderde: naardemaal als dan de Comeet zich net in haar' Knoop zou bevonden hebben, en op de plaats waar de Aarde voorby moest. Nu, de verandering van één graad is een verschil, 't welk onvermydelyk ontstaat uit het enkel uitwerkzel van vreemde aantrekkingen. Wy hebben 'er een voorbeeld van in de Comeet des Jaars 1759, in het tyds verloop van vyf en zeventig jaaren.

De Heer DE LA LANDE onderzoekt, welke uitwerkzels de Comeeten kunnen voortbrengen, in haare verschillende aannaderingen des Aardkloots. Deeze nasspeuringen zyn ongetwyfeld van nut, voor 't beschouwend deel der Starrekunde. Dan naa in deezer voege zich uitgelaaten te hebben, over de gevolgen eens zamenloops van een Comeet, met den Aardkloot, omstreeks den Knoop, zien wy, zegt hy, dat het gevaar welhaast voorby moet weezen, en dus veel vermindert.

In de daad, de Aarde doorloopt in haaren loopweg, zes honderd duizend mylen op één dag, by gevolge, kan dezelve niet langer dan één uur tyds zyn, op den afstand, waar op ik de Comeet plaats: nu, is de logheid des waters waarschynlyk al te groot, dan dat het zelve, in één uur tyds, tot zo groot eene hoogte kan worden opgetrokken. Men vreest misschien, dat een indruk, zo geweldig, zal volduuren, zelf naa dat de oorzaak voorby is, en dat de wederkeering van eene zo verschriklyke menigte waters, op het weinige des Aardbodems bykans dezelfde verwoestingen zou aanrigten, als de verheffing des waters zelve gedaan hadt op die deelen, als daar door ondergezet waren: doch dit alles is twyfelagtig, en laat ons gronds genoeg, om ons gedeeltlyk gerust te stellen, omtrent zulke gebeurtenissen.

Ten anderen, hebben wy veel kanssen van mis te loopen, tegen alle de omstandigheden, noodig om de gemelde voorvallen stand te doen grypen. — *Voor eerst*, is het zeer bezwaarlyk, dat de juiste invalling des Knoops, die enkel in 't voorbygaan, en, om zo te spreeken, oogenbliklyk is, geschiedde op den tyd dat de Comeet daar voorby gaa. — *Ten twee-*

tweeden, veronderfteld zynde, dat die invalling plaats hebbe, zouden die twee Planeeten, welker wandelkringen elkander regt doorfneeden, zeer bezwaarlyk elkander ontmoeten op het zelfde punt der fnydinge. By voorbeeld, de Aarde flegts een Diameter van zeventien Seconden hebbende, uit de Zon gezien zynde, volgens de laatfte waarneemingen, beflaat zy flegts een negen en zeventigst duizendfte gedeelte van den omtrek haars wandelkrings. Als wy dan ftellen, dat een Comeet den loopkring der Aarde recht doorfnydt, heeft men, voor 't oogenblik dat zy zich in den Knoop bevinde, negen en zeventig kansfen tegen één, dat de Aarde niet zal zyn in het punt van haaren wandelkring, waar zy geraakt kan worden.

De afftand van dertien duizend mylen, op welken ik gezegd heb, dat de Comeet een gedeelte des Aardkloots kan benadeelen, is zestien duizend maal begreepen in den omtrek van des Aardkloots loopweg; dus zouden 'er omtrent acht duizend kansfen tegen één zyn van vry te loopen, zelf elken keer dat de Comeet haaren loop doorging, en juist op den omtrek van den loopkring onzer Aarde: doch, daarenboven, zyn deeze doorgangen zeer zeldzaam; naardemaal de omloopen, van elke Comeet, een of meer uuren noodig hebben, en 'er dus duizenden omloopen kunnen voorby gaan, zonder dat de Knoopen zich geplaatst vinden op die plaats, waar wy ze veronderftellen.

Men kan, derhalven, die gebeurtenisfen en die gevaaren alleen als mogelykheden aanzien, die nog hoop noch vrees behooren te verwekken. De Sterflysten leeren ons, dat 'er alle feconden één Mensch fterft, of 3600 elk uur, op den geheelen Aardbodem, bewoond door omtrent duizend millioen Ingezeetenen; maar niemand onzer vreest in één uur te zullen fterven: dewyl elk hoofd voor hoofd, 277800 kansfen tegen één heeft, dat hy niet van dat getal zal weezen.

De mogelykheden dan, van welke ik gefprooken heb, zyn nog veel minder, en zy kunnen, redelyker wyze, voor nieten gerekend worden.

Wy kunnen niet denken, dat het oit mogelyk zal weezen, den tyd daar van te voorfpellen; dewyl 'er een groot getal Comeeten is, die kunnen werken op elk der Comeeten, van welke men eene voorfpelling wilde maaken, en, misfchien zal men nimmer kunnen verzekeren, dat zodanig eene Comeet de aarde zal ontmoeten.

BESCHRYVING DER INWOONDEREN VAN TAITI, OF GEORGE'S EILAND.

(Overgenomen uit BOUGAINVILLE's *Reize rondsom de Wereld.*)

TOen wy by het Eiland *Taiti* of *George's Eiland* (*) geankerd waren, ging ik, met verſcheide Officieren aan Strand. Eene verbaazend groote menigte Mannen en Vrouwen ontvingen ons daar, en konden zich niet verzadigen met ons te aanſchouwen. De ſtoutmoedigſten van den hoop naderden ons, raakten ons aan, en ſchooven met de handen onze kleederen weg om te zien, of wy waren even als zy. Geen hunner was gewapend, zelf niet met een ſtok. Het Opperhoofd van de plaats bragt ons in zyn huis, waar wy vyf of zes Vrouwen vonden, en een eerwaardig oud Man. De Vrouwen groetten ons, door de handen op haare borſten te leggen, en verſcheide keeren te zeggen *Tayo*. De oude Man was de Vader van onzen Gastheer. Hy hadt geen ander kenmerk des ouderdoms, dan dat eerwaardige trekken daar van in zyn ſchoon gelaet gedrukt ſtonden. Zyn hoofd was vercierd met wit hair en een langen baard: zyn ſterk geſpierd en vleeſchig lichaam toonde geene merktekens van verzwakking. Deeze eerwaardige Man ſcheen geen genoegen te ſcheppen in onze aankomst; hy ging zelf weg zonder onze beleefdheden te beantwoorden, en eenig blyk te geeven van vrees, verwondering of nieuwsgierigheid; zeer verre van eenig deel te neemen in de verrukking, welke dit ganſche Volk gevoelde, op het gezigt van ons, ſcheen zyne diepdenkende en agterdogtige houding aan te duiden, dat hy vreesde of deeze aankomst van een nieuw geſlacht van Menſchen, het geluk der dagen, die hy in vrede hadt doorgebragt, ook zoude ſtooren.

Wy hadden nu vryheid, om de binnenſte deelen van het Huis te bezigtigen. Wy vonden 'er geen cieraaden, die 't zelve van de andere hutten onderſcheidden, alleen was het grooter, en omtrent tachtig voeten lang en twintig breed. Wy zagen 'er een Cylinder van teenen gevlogten, drie of vier voeten lang, met zwarte vederen vercierd, van het dak neder-han-

(*) De ligging van dit Eiland, door onzen Zeeman waargenomen, van het Z. O. tot het N. W. punt, ſcheen vyftien of twintig mylen in uitgeſtrektheid te haalen, en de voornaamſte punten waren N. W. en W. N. W.

hangende: daarenboven nog twee houten beelden, die wy voor Afgoden namen. Het een, 't welk hun God was, ſtondt overeinde tegen een der pylaaren; de Godin daar tegen over, ſteunende tegen den wand, kwam iets hooger, en was vast gemaakt aan de rieten, waar van de wand was zamengeſteld. Deeze beelden, die zeer ſlegt en zonder eenige evenredigheid vervaardigd waren, haalden ontrent drie voeten in de hoogte, ſtonden op een voetſtuk van eene cylindriſche gedaante, hol van binnen en byna doorgewerkt. Dit voetſtuk hadt de gedaante van een tooren, was zes of zeven voeten hoog, en omtrent één voet over kruis breed. Alles was gemaakt van zwart en zeer hard hout.

De Overſte ſtelde ons toen voor, dat wy op 't gras voor zyn huis zouden nederzitten, waar hy beval dat ons Vrugten, geroosterde Visch en water zou aangeboden worden. Terwyl wy zaten te eeten, liet hy eenige ſtukken linnen, en twee groote halsbanden van teenen gevlogten, bedekt met zwarte vederen en visch-tanden, haalen. Deeze geleeken zeer naar de verbaazend groote halskraagen, ten tyde van *Franciscus* den I. in *Frankryk* gedraagen. Een deezer deedt hy om den hals van eenen myner voornaamſte Officieren, en den ander om den mynen.

Ik heb dikwyls, enkel van een of twee onzes Volks vergezeld, in de binnenſte gedeelten van het Eiland gewandeld. Ik dagte, dat ik in den lusthof *Eden* was overgevoerd: wy gingen door een plek gronds, beplant met ſyne vrugtboomen, en doorſneeden met kleine waterbeeken, die eene aangenaame koelheid in de lugt veroorzaakten, zonder eenige dier ongelegenheden te verwekken, die de vogtigheid anders medebrengt. —— Een talryk Volk geniet daar de zegeningen, welke de Natuur met eene ruime en ryke hand over hun uitſtort. Wy vonden geheele gezelſchappen van Mannen en Vrouwen, zittende onder de ſchaduw hunner vrugtboomen. Zy groetten ons allen met tekenen van vriendſchap. Die ons op den weg tegen kwamen, gingen ter zyde, om ons te laaten voorby gaan; overal troffen wy gastvryheid, rust, onſchuldige vreugde, en alle blyken van geluk aan.

Ik ſchonk den Overſten van het vlek, waar wy 't naast by waren, eene paar Kalkoenen en eenige Endvogels. Ik verzogt hem, desgelyks, een tuin op onze wyze te maaken, en verſcheide ſoorten van zaad daar in te zaaijen, dit voorſtel nam hy met blydſchap aan. Binnen korten tyd ſchikte hy daar toe een plek gronds, door onze Tuinlieden uitgekoozen, en liet het omheinen. Ik beval het om te ſpitten, zy ſtonden ver-

wonderd over onze tuingereedſchappen. Zy hebben rondsom hunne huizen eene ſoort van Moestuinen, waar in zy Postatoes, Yams en andere wortels teelen. Wy zaaiden voor hun Tarw, Garst, Haver, Ryst, Uijen, en allerhande Moeskruiden. Wy hebben reden om te gelooven, dat zy deeze nieuwe gewasſen wel zullen gade ſlaan; want dit Volk ſcheen den Landbouw te beminnen, en ik geloof, 't zou ligt kunnen overgehaald worden, om voordeel te trekken van hun grond, die de vrugtbaarſte is van de geheele Wereld.

Geduurende de eerſte dagen onzer aankomst, kreeg ik een bezoek van den Overſten eens nabuurigen vleks: hy kwam aan boord met een geſchenk van Vrugten, Varkens, Vogels en Linnen. Deeze Landvoogd, TOUTAA geheeten, was ſchoon van gedaante en zeer kloek van geſtalte. Eenige zyner Bloedverwanten vergezelden hem, die meest allen zes *Franſche voeten* lang waren. Ik deed hun een geſchenk van Spykers, Gereedſchappen, Koraalen en Zyde ſtoffen. Wy waren verpligt het tegenbezoek aan zyn huis af te leggen, daar wy zeer minzaam ontvangen werden; de goedaartige *Toutaa* boodt my een zyner Vrouwen aan, die zeer jong en ſchoon was. De Vergadering was zeer talryk, en de Speellieden hadden reeds het Huwelykslied aangevangen. Dit is de wyze, waar op zy plegtige bezoeken ontvangen.

Op zekeren dag was een Inwoonder des lands gedood, en een groot gedeelte der Eilanderen kwamen klaagen over deezen moord. Ik zond eenige van myn Volk aan 't huis, waar men het Lyk gebragt hadt, en het bleek duidelyk, dat deeze Man, met een roer of pistool, geſchooten was, ſchoon niemand van ons Volk uit de Legerplaats of het Schip met dusdanige wapenen hadt mogen gaan. De naauwkeurigſte navorſchingen, om den Daader van dit veragtlyk bedryf uit te vinden, waren vrugtloos. De Inboorlingen nogthans geloofden, buiten twyfel, dat hun Landsgenoot ongelyk gehad hadt: want zy volhardden met aan onze Legerplaatzen te komen, met de gewoone vertrouwlykheid, en, eenige geringe geſchenken aan den Overſten van dat Vlek gezonden zynde, bleef hy ons de opregtſte tekenen van vriendſchap bewyzen.

De hoogte der bergen in de binnenſte deelen van *Taiti* is verbaazend, ten aanziene van de uitgeſtrektheid des Eilands. Dan verre dat dezelve daar aan een wild en afzigtig voorkomen geeven, dienen zy alleen om het te verfraaijen; leeverende aan het oog verſcheide gezigten en ſchoone landſchappen, bedekt met de rykſte voortbrengzelen der Natuure, in die behaaglyke wanorde, welke de kunst nimmer kan navolgen.

gen. Van daar komt een groot getal kleine beekjes, die zeer veel tot de vrugtbaarheid des Lands toebrengen, en niet minder dienen om de behoeften der Inwoonderen te vervullen, dan om de bekoorlykheden der vlakten op te luisteren en te vercieren. Het gansche vlakke land, van het strand af tot aan den voet van 't gebergte, is geschikt tot vrugtboomen; onder deezen zyn de huizen der Inwoonderen van *Taiti* gebouwd, zonder dat daar in eenigen regel is waargenomen, om ze dorpswyze te schikken. Iemand zou zich veelligt verbeelden, dat hy in de *Elizeesche velden* was. De openbaare wegen waren met veel oordeels aangelegd, en werden zeer zorgvuldig in goeden staat gehouden, waar langs men zeer gemaklyk overal heen kon trekken.

Dit Eiland, niettegenstaande het bergagtig is, schynt geene Mynstoffen te bevatten. Vermids de Dalen allerwegen met Boomen en andere Planten bezet zyn. Dit gaat ten minsten vast, dat de Eilanders geene Metaalen kennen. Zy gaven den naam van *Aouri*, met welken zy ons om Yzer vroegen, aan alle de Metaalen, welke wy hun konden toonen. Dan op welk eene wyze zy kennis aan Yzer kreegen, valt niet ligt te ontdekken. Ik vond by hun maar één eenig stuk, van ryken handel, 't welk zy bezaten: naamlyk zeer fyne Paarls. De Vrouwen en Kinderen van de voornaamsten des Volks draagen ze in de ooren; doch zy verborgen ze, staande den tyd van ons verblyf. Zy vervaardigen eene soort van *Castenetten* of klaphoutjes, waar op men speelt, en dit is een der speeltuigen, by hunne Dansers in gebruik.

Wy hebben geene andere Viervoetige Dieren gezien dan Zwynen, een klein maar fraai soort van Honden, en Rotten in overvloed. De Inwoonders hebben Haanen en Hennen, volkomen gelyk aan de onze. Wy vonden desgelyks schoone groene Tortelduiven, groote Duiven blauw van pluimadie en heerlyk van smaak, een zeer kleine soort van Parakieten, byzonder aanmerkenswaardig, van wegen het verschillend mengzel van blaauw en rood in hunne vederen. Het volk voedt de Zwynen en 't Gevogelte enkel met Weegbree.

De Lugtstreek is, over 't algemeen, zo gezond, dat, niettegenstaande ons Volk geduurig op 't Schip en aan de Zuiderzon bloot gesteld was, en in de open lugt sliep, niemand hunner ziek werd. De zodanige onzer Manschap, die op het strand gebragt waren, dewyl zy zeer aan de Blauwschuit sukkelden, kreegen hunne kragt weder; en herstelden zo verre binnen den korten tyd, welke zy zich daar bevonden, dat eeni-

eenigen hunner vervolgens, aan boord, tot volkomene gezondheid kwamen.

Om kort te gaan, welke betere bewyzen kunnen wy verlangen van de gezondheid der Lugtsgesteltenisse, en de geregelde leevenswyze, welke de Inwoonders volgen, dan de gezondheid en sterkte deezer Eilanderen, die hutten bewoonen, bloot gesteld aan alle de winden, en de aarde, welke hun ten bedstede dient, nauwlyks met eenige bladeren dekken; de gelukkige Ouderdom, dien zy bereiken, zonder eenige der ongemakken der klimmende jaaren te gevoelen; de scherpheid van alle hunne zintuigen; en eindelyk de zonderlinge schoonheid hunner Tanden, welke zy tot in de hoogste jaaren behouden?

Veldgewassen en Visch maaken hun voornaamste voedzel uit, en dit dient, ongetwyfeld, om hun te bevryden van alle onze ziekten. Zy hebben geen drank dan Water. De reuk zelf van Wyn of Brandewyn stondt hun tegen; ook toonden zy een afkeer van Tabak, Speceryen, en, over 't algemeen, van alles wat sterk was.

Zy scheeren het bovenste van hunne kaaken; zy laaten hunne Nagels groeien, uitgezonderd een aan de rechte hand. Eenigen hunner snyden het Hair zeer kort, anderen laaten het groeijen, en draagen het in een knoop op hun hoofd. Zy hebben de gewoonte om 't zelve, als mede den baard, te zalven met olie van Kokusnooten. Ik heb maar één kreupelen onder hun ontmoet, en hy scheen door vallen verminkt. Onze Chirurgyn verzekerde my, op 't aangezigt van verscheidene, de kentekens van de Kinderpokjes gezien te hebben; en ik nam alle mogelyke maatregels om te beletten, dat ons Volk hun de andere soort niet aanzette; dewyl ik niet kon denken dat zy daar mede reeds besmet waren.

De Inwoonders van *Taiti* ziet men dikwyls geheel naakt, en hebben geen ander dekzel dan een schort, 't welk de schaamdeelen bedekt. Nogthans slaan de voornaamsten onder hen, doorgaans, een groot stuk linnen om 't lyf, 't welk meestentyds tot op de knien afhangt. Dit is desgelyks de kleeding der Vrouwen; en zy weeten dezelve zo kunstig te plooijen, dat 'er coquettery in doorstraale. Naardemaal de Vrouwen op *Taiti* noit uitgaan zonder bedekt te zyn, en altoos een hoedje op hebben van riet gevlogten, en vercierd met bloemen, om hun aangezigt tegen de Zon te beschutten, is haare kleur veel schooner dan die der Mannen. Haare weezenstrekken zyn zeer fyn; doch bovenal munten zy uit in fraai-

heid

heid van gestalte, welke niet verwrongen is door prangende keurslyven.

De geaartheid deezes Volks kwam ons vriendlyk en goedaartig voor. Schoon het Eiland verdeeld is, in verscheide kleine Landschappen, waar van ieder zyn eigen Opperhoofd heeft, nogthans scheenen geene burgerlyke Oorlogen, of byzondere Partyschappen, dit Eiland te beroeren. 't Is waarschynlyk dat het Volk van *Taiti* elkander met eene onkreukbaare trouwe en opregtheid behandelt. 't Zy ze t'huis zyn of niet, zo wel by nagt als over dag, staan hunne huizen altoos open. Ieder een plukt Vrugten van den eersten boom dien hy aantreft, of neemt iets van 't geen hy aantreft in een huis, waar hy intreedt. Het scheen als of 'er onder hen, ten opzigte van dingen, volstrekt tot het leeven noodzaaklyk, geen persoonlyk eigendom plaats hadt, en zy allen een gelyk regt tot deeze goederen hadden. Ten onzen opzigte waren zy afgerigte Dieven; doch zo vreesagtig, dat zy, op de minste bedreiging, wegvloogen.

Onder hun scheen de Veelwyvery vastgesteld, ten minsten heeft die plaats onder de voornaamsten. Dewyl liefde hun eenige drift is, maakt het groot getal van Vrouwen de eenige weelde der Ryken uit. De Vaders en Moeders beide draagen zorge voor de Kinderen. Het is, op *Taiti*, geene gewoonte, dat de Mannen, alleen met de Visschery en Oorlogen zich bemoeiende, aan de zwakkere Sexe het lastig werk van 't huishouden en den landbouw overlaaten. Eene zoete ledigheid is hier het deel der Vrouwen, en de poogingen om te behaagen maaken haare ernstigste bezigheid uit. — Ik kan niet zeggen of hun Huwelyk een Burgerlyke verbintenis, of door den Godsdienst geheiligd is; of het onlosmaakelyk, of aan de Wetten der Echtscheiding onderworpen is. Wat hier van ook zyn moge, de Vrouwen betoonen, aan haare Echtgenooten, eene blinde onderwerping; zy zouden met haar bloed, eene ongetrouwheid, zonder toestemming haarer Mannen begaan, willen uitwisschen. Men kan, 't is waar, haar gemaklyk overhaalen; en de Minneyver is eene drift hier dermaate onbekend, dat de Man doorgaans de eerste is, die zyne Vrouw beweegt, om den aanzoek van een ander te begunstigen. Eene nog ongehuwde is in geen bedwang, altoos ten deezen opzigte; alles noodigt haar om de neiging haars harten op te volgen, en den dierlyken lust te boeten: eene openbaare toejuiching volgt haare nederlaage. Ook blykt het niet dat het, hoe groot het getal haarer voorgaande Minnaaren ook moge geweest hebbe, tot een hinderpaal strekke, om naderhand een

Man

Man te krygen. Wat zou haar ook beweegen, om den invloed der Lugtſtreeke, of de verleiding des voorbeelds, te wederſtaan? De lugt, welke dit volk inademt, hunne gezangen en dansſen, meest altoos gepaard met ergerlyke gebaaren, ſpannen alle zamen om haar tot liefde aan te noopen, en zich daar aan geheel over te geeven. Zy dansſen op den klank van eene ſoort van trommel, en als zy zingen, paaren zy nevens de ſtemmen een zeer zagt ſoort van fluitjes, met drie of vier gaatjes waar op zy met den neus blaazen. Ook is by hun eene ſoort van worſteling in gebruik, die hun teffens ter lichaams-oefening en ſpel dient.

Het Volk van *Taiti*, dus gewoon in eene geduurige opvolging van vermaaken te leeven, heeft een geestige en boertige geaartheid gekreegen, 't natuurlyk gevolg van gemak en vreugde. Uit deeze zelfde oorzaaken hebben zy een lugtig leevendig character, 't welk ons ſteeds vermaakte. Alles doet hun aan; doch niets houdt hunne aandagt gevangen. Van alle nieuwe voorwerpen, die wy deezen Eilanderen onder 't oog bragten, kon geen hun twee minuten agter een bezig houden. Het ſchynt als of de minſte opmerking voor hun eene moeilyke bezigheid is, zy hebben een' nog grooter afkeer van verſtandlyke dan van lichaams-oefeningen.

Ik zal deeze Eilanders, nogthans, niet beſchuldigen van gebrek aan verſtand. Hun vernuft en kunde, in de weinige noodzaaklykheden des arbeids, waar van zy, hoe overvloedig het land ook alles oplevere, en de gematigdheid der lugtſtreeke, zich niet kunnen ontſlaan, zou dit genoegzaam wederſpreeken. Het is verwonderlyk met hoe veel kunsts zy hun Vischwant vervaardigen: de Hoeken zyn gemaakt van parlemoerſchulpen, en zo net, als of zy 't behulp onzer gereedſchappen gehad hadden. Hunne Netten zyn eveneens als de onze, en gebreid van de draaden uit de groote *Amerikaanſche Aloës* genomen. Wy verwonderden ons, over het maakzel hunner vry uitgeſtrekte huizen, en de ſchikking der bladen van den *Thatch-palm*, waar mede zy gedekt zyn.

Het maakzel van dat enkele kleed, 't welk hun gewaad uitmaakt, is desgelyks een hunner grootſte kunſten. Het is vervaardigd van den bast eens heesters, welke alle de Inwooners rondsom hunne huizen planten. Een vierkant ſtuk hard hout, aan de vier zyden uitgehoold met groeven van onderſcheide grootte, gebruiken zy om dien bast op een vlakken plank te ſlaan. Zy ſprengen 'er, geduurende deeze bewerking, eenig water op, en maaken 'er in dier voege een fyn even dik linnen van, van de zelfde natuur als papier, maar veel

buig-

buigzaamer en min aan scheuren onderworpen, hier aan geeven zy eene vry groote breedte. Zy hebben 'er verscheide soorten van, die dunner of dikker zyn, maar alle gemaakt van de zelfde zelfstandigheid. Ik weet niet op welk eene wyze zy dezelve verwen.

Ik heb gezegd dat de Inwoonders van *Taiti* in een benydenswaardig gelukkigen toestand leeven. Wy zagen hen aan als bykans gelyk in rang, of ten minsten als deelgenooten eener vryheid, alleen onderworpen aan wetten ten algemeenen welzyn vastgesteld. Ik tastte daar in mis; het onderscheid van rangen is zeer groot op *Taiti*, en de onevenredigheid van eenen tyrannischen aart. De Koningen en Grooten hebben magt over 't leeven en den dood hunner Knegten en Slaaven. En ik geloof dat zy 't zelfde barbaarsche voorregt gebruiken ten opzigte van het gemeene Volk, 't welk zy *Tatalinou*, dat is veragtlyke schepzels noemen; dit gaat zeker, dat de Slagtoffers tot Menschen-offeranden uit deezen rang van lieden genomen worden. Vleesch en Visch komt op de Tafels der Grooten, het gemeene Volk leeft van vrugten en gewassen. De wyze zelf waar op zy 's avonds licht branden, wyst het verschil der rangen aan: want de soort van hout, 't welk lieden van aanzien branden, is de zelfde niet met dat 't geen het gemeene Volk mag gebruiken. De Koningen alleen hebben de vryheid om voor hunne huizen eene soort van Wilgeboom te mogen planten, van welke, door het nederbuigen der takken, en die in den grond te steeken, men de schaduwe daar van zo verre kan uitstrekken als men wil en allerwegen heen leiden. Op *Taiti* verschaft deeze schaduw een eetzaal aan de Koningen.

De Knegts der Grooten draagen livryen. Naar maate de rang hunner Heeren hooger of laager is, zyn de schorten der Knegten hooger of laager vastgemaakt. Dit schort is digt onder de armen vastgemaakt van de Knegten der Oversten, en bedekt alleen de lendenen der geenen, die aan den laagsten rang des Adels toebehooren. De gewoone eetens uuren zyn, wanneer de Zon op 't hoogst en als zy ondergegaan is. De Mannen eeten niet met de Vrouwen, deeze laatste brengen de schotels op, welke de slaaven hebben toebereid.

Op *Taiti* draagen zy geregeld Rouw, en noemen denzelven *Ceva*. Het geheele Volk rouwt over de Koningen. De rouw over Vaders duurt zeer lang. De Vrouwen kleeden zich in den rouw over haare Mannen, doch deze doen het niet over haar. De merktekens van rouw zyn een hoofddekzel van vederen, die zy tot verbleeking toe draagen, en een sluier over 't aangezigt. Wanneer lieden, die in den rouw zyn,

zyn, ten huize uittreeden, worden zy voorgegaan door verscheide Slaaven, die de Castenetten op zekeren toon slaan: derzelver droevig geluid geeft ieder te kennen, dat hy uit den weg moet gaan, of uit eerbied voor de rouwdraagenden, of om dat men het ontmoeten der zodanigen schroomt, als een ongelukkig en kwaadspellend toeval. Egter wordt, op *Taiti*, gelyk de gansche wereld door, een der eerwaardigste gewoonten misbruikt. Dit rouwdraagen begunstigt byzondere zamenkomsten; ongetwyfeld, zo ik denk, van Minnaars met Vrouwen, wier Echtgenooten niet zeer inschiklyk zyn. Het speeltuig, welks klank elk doet wyken, en het floers, 't geen het aangezigt bedekt, verleent beide veiligheid en straffloosheid.

In alle ziekten, die eenigzins gevaarlyk zyn, komen alle de naastbestaanden in 't huis der kranken. Zy eeten en drinken daar zo lang de ziekte duurt, elk past hem op en waakt by hem op zyn beurt.

Zy hebben desgelyks de gewoonte om ader te laaten: maar dit doen zy nimmer op den voet of den arm. Een Geneesmeester, of een Priester van laagen rang, strykt, met een scherp stukje hout, den harssenpan van den *Patient*, hier door opent hy de ader: en wanneer 'er eene genoegzaame hoeveelheid bloeds is uitgeloopen, omwindt hy het hoofd met een band, welke de opening sluit, en den volgenden dag wascht hy de wond met water.

DE HOBBESIAANSCHE NATUUR-STAAT.

(Eene Peruviaansche Geschiedenis.)

DAt de Wet der Natuur de grondslag is van alle onze verpligtingen, en dat haare verbindtenis derhalven alle andere instellingen en menschelyke wetten moet vóórgaan; dat alle gehoorzaamheid aan billyke bevelen, alle regtvaardigheid in het nakoomen van beloften, alle trouw in het houden van verdragen, alles met een woord, wat de Maatschappy gelukkig maaken kan, uit de verpligting der Natuur-wet moet afgeleid worden, is eene waarheid, die even zeker als noodig is, om van elk Ingezeten van yder land erkend te worden, en waarom het derhalven onvergeeflyk is, dat zo veele oude en laatere Philosophen die hebben zoeken te ondermynen. Wat zeg ik ondermynen! het onvergeeflyk is, dat zy die openlyk hebben tegengesprooken.

In plaats van eene breede wederlegging hunner fyn gesponnen drog-

redenen, zal ik hen de onmoogelykheid van hun Systema, en, de onbetwistbaare zekerheid van het onze, uit de ondervinding, in zekeren zin, bewyzen; ik zal hen het natuurlyke beloop van zaaken doen zien in eene Maatschappy, daar men geene andere verpligting dan die van den langsten degen erkende, en ik zal hen tevens toonen, wat de overtuiging van inwendige billykheid en Godsdienst vermag. Dat Tafereel zal, ik erken het, slegts eene versiering zyn, maar eene versiering, die in zo verre als eene Historie beschouwd kan worden, als zy het natuurlyk en onvermydelyk beloop van zaaken zal bevatten.

Langen tyd reeds voor de regeering van Manco-Capac, hadt het Volk der Zon, thans dat van Peru genaamd, het gebruik van de zwaare misdaadigers naar een zeer groot bosch, ten Noorden der Cordilieres gelegen, te verzenden. Men was daar in dien tyd even onkundig om de straf der misdaadigers ten nutte van het Gemeen en tot een geheele of gedeeltelyke vergoeding van 't bedreeven kwaad te doen strekken, als verscheiden Volkeren van Europa dat nog heden zyn; maar men wilde zig ten minsten wagten van dezelve tot een Schouwspel te laaten strekken, het welk, zonder nut voort te brengen, de menschlykheid onteert.

Men bondt deze ongelukkige Slagtoffers hunner vrywillige boosheid een band voor de oogen, en men geleide hen langs geheime wegen tot het diepst van 't bosch. Men kwam daar, na een togt van agt dagen, en de geleiders zetteden het overschot der levensmiddelen, die zy hadden medegenoomen, voor de voeten hunner gevangenen, en voor dat deze den driedubbelen band, welken zy rondom hun voorhoofd hadden, los krygen konden, ontsnapten zy in stilte, en kwamen, zonder van de bannelingen nagespoord te kunnen worden, naar hun Vaderland te rug, om aldaar onder de schaduw van deszelfs wetten gelukkig te leeven, na dat zy die wetten hadden helpen uitvoeren, zonder zig daar door met schande te overlaaden.

De veroordeelden, van Goden en Menschen verlaaten, wierden snood by beginzel, en ondeugende by Systema. „Daar is gewisselyk geen „God, zeiden zy; zo hy bestondt, zoude hy ons belet hebben, „zo veel kwaad te doen, als wy gedaan hebben, of wy zouden „de natuurlyke straffen van zyne Regtvaardigheid, zonder de tusschenkomst van menschen, in ons zelven lyden. Hy zoude ons „regtvaardig gemaakt hebben gelyk hy zelf is, en zoude ons dus „niet hebben behoeven te straffen, of wy zouden door zyn' bliksem geveld, door een Roofdier verscheurd, of aan eene veege „pest gestorven zyn! Neen! De Natuur heeft de menschen blykbaar geschapen, zo als zy hen hebben wilde; zy zyn beurteling

„ verdrukkers en verdrukten, bedriegers en bedrogenen, guiten en
„ gekken. Het belang is de eenige Godheid, aan welke zy in hunne harten offeren, en wanneer zy zig voor de voeten der altaaren nederwerpen, geschiedt dit niet om dat zy Godsdienstig zyn, maar om dat zy zig zodanig toonen willen; zy zoeken de aanschouwers op hunne zyde te krygen, door zig van eenige vermaaken te onthouden, en aan eenige onaangenaamheden te onderwerpen; zy steken zig een ooge uit, om het regt te hebben van de blinden te regeeren."

Dus redekavelende dwaalden zy ginds en herwaards door de bosschen, en worstelden tegen de Jaguars, minder wreed dan zy zelven; zy overwonnen dezelve niet, dan met moeite en gevaar; zy scheurden derzelver leden van malkander, om 'er zig mede te voeden; zy stortten derzelver bloed om het te drinken, en dronken het om de drift in zig te vermeerderen van het op nieuws te storten.

Zo dra zy zig door hunne schranderheid de meesters zagen der wilde dieren, die hen tot dus verre alleen de heerschappy des wouds hadden schynen te betwisten, geloofden zy, dat zy geen Schepzel meer te vieren hadden, en gaven zig den naam van Mihimaks, een woord 't welk onafhankelyken uitdrukt, en waar mede zy zig zelven geluk wenschten, dat zy wyselyk alle banden, die hen aan Hemel of Aarde verbonden hadden, dorsten verbreeken; en voortaan om niets anders dan hun eigen belangen wilden denken.

Deze Wilden hadden eenige Vrouwen onder hen. Men begrypt wel dat zy voor dezelve die deugdzaame gevoelens van tedere harten niet koesterden, waar door de sterkte der eene Sexe aan de zedigheid der andere onderworpen wordt; waarin de drift eener zuivere liefde zonder misdaad zegepraalt over den verlangenden wederstand van onschuldige wederliefde, en het voorbygaand oogenblik des kortstondige genieting alleenlyk dient, om een wederzydschen band te smeeden, die de verliefde harten voor eeuwig samensnoert. De liefde was by hen niet dan die blinde drift, die de dieren noopt, om zig te ontlasten van een overschot van leven dat hen prikkelt, die hen vereenigt zonder hen de begeerte in te boezemen van te behagen, die geniet zonder te beminnen; en die, even als de honger, ophoudt, zodra de dierlyke behoefte, die haar deedt geboren worden, voldaan is.

Wanneer het geval twee Mihimaks van verschillende kunne by malkander bragt, zegepraalde de sterkste over den wederstand der zwakken; deze wierdt, 't zy met of tegen dank, het werktuig om des anderen lusten te boeten, en het genot wierdt van eene eeuwigdurende scheiding gevolgd. De Man ging zyns wegs, dewyl 'er niets meer was dat hem aan de vrouw verbondt, en de moeder, van haare vrugt verlost, liet dezelve over aan de zorgen van eenig dier, dat, minder wreed dan zy, het zelve met zyne jongen zoogde, terwyl zy haare jagt vervolgde.

De

De Nakomelingschap dier verbasterde menschen ging nog verder in hunne afwykingen van alles wat Rede, Godsdienst, Verpligting en Gezelligheid heet, en dompelde zig zelve gevolglyk in nog grootere onheilen. Want by de Vaders was het verveelend denkbeeld, dat zy een Vader en eene Moeder gehad en gekend hadden, daar zy aan verbonden waren, nog steets een lastige teugel geweest, die hen, in hunne onzalige redekavelingen, nog menigmaalen tot staan gebragt, en hunne besluiten van de uiterste ongebondenheid voorkoomen hadt; maar de kinders, in het bosch geboren, kenden geen vader, en konden niet anders vermoeden, dan dat de Zon, die hen nu en dan verlichtte, de oorsprong van hunnen stam ware, of liever vermoededen niets, om dat zy nimmer dagten, om dat zy loutere dieren, en wel booze dieren waren.

Men zal, hoop ik, zo dwaas niet zyn, van hier te vraagen, of de Mihimaks een hoofd hadden om hen te bestieren? Alle Regeering onderstelt wetten, en zo dra de Mihimaks wetten hadden gehad, zouden zy opgehouden hebben Mihimaks te zyn. Zy volgden egter malkanderen na, en dit gaf aanleiding tot eenige weinige gebruiken onder hen. Want zodanig is de geaartheid, zodanig is het maaksel van den mensch, dat hy de verrigtingen nabootst, welke hy van anderen ziet; maar gelyk zy steeds ergwaanende en naaryverig tegen malkanderen waren, en zig meer in de holen der Tajacons (*) of de nesten der Jaguars (†) dan in menschelyk gezelschap bevonden, konden de aangenoomen gebruiken niet menigvuldig en niet anders dan haatelyk zyn.

Eenige trekken zullen het karakter dezer even afschuwelyke als rampzalige Natie nader doen kennen.

Een Mihimak hadt een boom geplant, wiens heerlyke stam, en trotsche kruin de wolken scheen te ondersteunen of te braveeren. Een ander, die zyn verblyf toen in de naastby zynde spelonk hieldt, hakt denzelven neder, om dat hy zyn gezigt belemmerde. Hy kwam zegepraalende te rug naar eene soort van hut, welke hy by de gemelde spelonk hadt opgeregt, en waar in hy thans zyn zomerverblyf dagt te houden. Hy vondt dezelve tot den grond toe afgebrand, de wilde, wiens boom hy was gaan nederhakken, hadt zig op den zelfden tyd met het afbranden der hut vermaakt, om dat hy niet dulden konde, dat iemand eene hut bewoonde, terwyl hy zelf zig met de enkele schaduw van een boom vergenoegde.

Een ander Wilde wist zo behendig met den boog te schieten, dat hy de snelste vogels in hunne vlugt nedervelde. Een zyner buuren volgde hem op zekeren dag om hem te straffen over een talent, het welk hy zelf niet bezat. Op het zelfde oogenblik, als de eerste een Duif, die in de lugt op zyne wieken zweefde, met een pyl doorschoot, doorstak de ander zynen mededinger met een vergiftigden pook, en de

(*) Het wild Zwyn van Amerika. (†) De Amerikaansche Tyger.

de jager viel met zyne prooy dood op de aarde neder. De moordenaar ging voort, en een derde Wilde, die zyn bedryf van verre hadt aangezien, wierp hem een grooten steen uit een boom op 't hoofd, die hem de harsenen uit het bekkeneel deedt spatten. „Dus, „ sprak hy, heb ik geen gevaar, dat hy my zal aantasten, en even „ als zyn buurman handelen.

Twee Mihimaks beminden malkanderen op hunne wyze. De Minnaares, half zwymende aan den voet van een boom neêrgezeegen, scheen in dien staat van wellustige vernietiging te zyn, welke eene ziel ondervindt, die niet dan door het zesde zintuig bestaat, toen zig eensklaps een vervaarlyke groote Jaguar met gloeijende oogen, een opgespalkten muil, en ryzend hair vertoonde, die op zyn dubbelen prooy poogde te storten. De Wilde zag het gevaar, dat hem en zyne minnaares dreigde, alleen. Hy kreeg op het zelfde oogenblik deze twee bedenkingen voor zynen geest. „ Wy zyn niet in „ staat om thans gebruik van boog en pylen te maaken; myne min- „ naares is vaardiger dan ik, en ik zal alleen door het Roofdier „ verslonden worden." Hy voltooide zyn besluit niet, maar zynen knods vattende, gaf hy zyne minnaares een doodelyken slag, en ontvlugtte, terwyl het monster zig eenige oogenblikken bezig hieldt met haare lillende ingewanden te verscheuren. Hy hieldt nu stand, schoot een pyl met zo veel kragt en geluk, dat hy het zelve op het verscheurde lyk nedervelde. „ Ik ben een groot man sprak hy, af- „ trekkende, tot zig zelven; ik heb het Ondier geveld, en ik leef „ nog; ik ben een groot man, ik weet beleid met dapperheid te „ paaren; ik ben waarlyk een groot man.

De Mihimaks zouden voor altoos onbekend gebleeven zyn, en wy zouden geene gelegenheid gehad hebben, om het oneindig verschil van Schepzelen van dezelfde soort te zien, en de uiterste laagheid van het menschelyk geslacht, met deszelfs volmaakter staaten te vergelyken, zo niet een zonderling geval de dogter van een Ynca, naar het woud der Cordelieres hadt geleid. Men zal in het verhaal van dit geval nog duidelyker zien, met hoe zwakke banden een Volk 't welk het zagt jok der Natuur, of wilt gy liever den teugel der Rede en van den Godsdienst, dwaaslyk heeft weggeworpen, aan malkanderen verknogt, en op hoe zwakke gronden tevens zulk een volk gevestigd is. Eéne Peruviaansche Vrouw was deugdzaam, en de Mihimaks waren niet meer.

De eerste Peruviaanen, welke de wyze Manco-Capac beschaafde, waren het gelukkigst volk van de wereld, en zy verdienden dat te zyn. De deugd was by hen geen last, maar eene zedelyke behoefte, eene drift van de ziel, eene vrywillige verkiezing; terwyl zy aan de wetten gehoorzaamden, volgden zy hunne eigen neigingen.

De vlakte, door dit volk bewoond, was het wyze gedenkstuk van de werkzaamheid en het vernuft, geduurende eene geheele

eeuw

eeuw daar aan besteed. Zy hadden dezelve den woeste Dieren, en der overstroomende wateren onttoogen; geene zegetekens vereeuwigden nog, in de gelukkige eenvoudigheid dezer Eeuw, den gewenschten uitslag dier loffelyke poogingen; men vindt den lof der Weldoeners van het Menschdom, of geluk des Volks, zelden in het marmer of koper gegraveerd; die stoffen worden gemeenlyk toegewyd, om de geesfels van ons geslagt te vleijen, en de gedagtenis van de slagtingen en verwoestingen door hen aangeregt, van geslagte tot geslagte, voort te planten. De Peruviaanen waren gelukkig, zy waren blyde van het te zyn, zy dankten de Godheid en hunne Weldoeners in hun harte, en in plaats van bedriegelyke eereboogen op te regten, poogden zy dagelyks nieuwe vorderingen te maaken, en eereboogen te verdienen.

De Peruviaanen meenden, dat zy van de Zon afstamden. Zy eerden dat gestarnte als hunnen Vader, en als hunnen God, en zy benoemden zig naar het zelve. Zy hadden hunne Godheid egter geene dan zeer kleine Tempels gestigt. Hunne Wetgeever vreesde, dat hunne denkbeelden, zo zy pragtige Kerken bouwden, zig allengs binnen het gewelf bepaalen mogten; hy hadt te diepen eerbied voor het Opperwezen, dan dat hy zoude hebben kunnen dulden, dat het Volk hem, die 't al regeert, in den omtrek van muuren, hoe pragtig ook versierd, in hunne gedagten bepaalen zoude; hy hadt hen zelfs, om die dwaaling voor te koomen, de Zon, als het heerlykst gewrogt van Gods Almagt, met erkentenis doen beschouwen, en het misbruik, 't welk het Volk, de Zon voor de Godheid zelve neemende, maakte, overreedde hem nog sterker, om door middel van heerlyke Tempels of Beelden, geene meer dwaalingen by deze, die onverhelpelyk scheen, te voegen.

Hy gebruikte de Godsdienstige, schoon dwaalende, gesteldheid des Volks tot hun eigen voordeel. Landteelers, dat is te zeggen, de geheele Natie, zonder uitzondering van een eenig Mensch, in plaats van den Hemel of de Natuur, door een ondankbaar gemor te vermoeijen, of met onvernuftige gebeden te vervcelen, wierpen zig des morgens vroeg, naar het Oosten gekeerd, op hunne knien neder, om de Zon te danken voor het goede, dat zy weder begon te doen, en boogen zig des avonds op dezelfde eerbiedige wyze naar het Westen, om haar te danken over het goede dat zy gedaan hadt; zy vergisten zig in het voorwerp hunner aanbidding, maar zy dienden het met zuivere harten; zy eerden een geschaapen God; maar zy waren ten minsten voldaan over hunnen God.

De wetten der Peruviaanen waren weinige en klaar, zy bepaalden zig tot deze twee: „ Aanbid de Godheid, die u gelukkig zoekt te „ maaken; Bemint uwen Medemensch, zonder het welk gy niet „ gelukkig zyn kunt". Niemand schreef verklaaringen over deze Wetten, en derhalven vondt niemand duisterheid in dezelve; niemand twistte over derzelver betekenis, en derhalven wierden zy van elk betragt.

 Man-

Manco-Capac was tevens de Wetgeever, de Vorst, en de Opperpriester dezer Natie.. Hy hadt een onbepaald gezag, maar hy wist het niet, om dat hy niet dagt, dat het belang van een Vorst ooit iets onderscheiden kan zyn van dat des Volks, en om dat hy niets anders bedoelde, dan om zyne Onderdaanen tot zyne kinderen te maaken; en zig niet als Vorst, maar als Vader van hen te doen beschouwen.

Deze Vorst hadt geen vast verblyf. Hy verdeelde zyn Persoon, om zo te spreeken, door alle zyne Staaten, om alles met eigen oogen te zien. Hy kwam nooit in eene Provintie, dan om daar goed te doen, en hy verliet dezelve nooit, dan om dat hy zyne tegenwoordigheid elders noodig oordeelde. Een vermengd geluid van zegeningen en geween, uit vreugde-geroep en hartgrondige gebeden saamgesteld, was altoos de vertederende afscheidsgroet, welke hy by zyn vertrek van het erkentelyk Volk ontving.

Het was nu vyftig jaar, dat deze Vorst over zyn talryk Gezin regeerde, toen hy door den ouderdom en veelvuldige omzwervingen zyn gezigt verloor. Hy, voor zig zelven, beklaagde zig niet dat hy het grootsch Toneel der Wereld niet meer beschouwen konde, hy hadt het dikwils en met opmerking gezien, en zyne Ziel reikhalsde naar den Hemel; maar zyn Volk was in de uiterste verslagenheid, en beschreide zynen blinden Vader. Eenige oude Lieden, die eene grondige kennis van de kragten der Planten hadden, waagden het toen, om te zeggen, dat 'er in het bosch der Cordiliéres, Planten, zo zy dagten, waren, die de blindheid van den Vorst geneezen konden. Het was genoeg eene gissing van dien aart voor te stellen, om dezelve als een Orakel te doen aanhooren, en ter uitvoer brengen, en elk geloofde den goeden uitslag moogelyk, om dat elk denzelven boven alles wenschte.

De uitslag der raadpleeging met de oude Lieden, kwam tot Kankanor, des Konings waardige Dogter. Deze Prinses, die voor eene schoonheid gehouden wierdt in een Land, alwaar de Sexe doorgaans schoon is, was in dien gelukkigen ouderdom, waar in men het goede met drift, met eene soort van vervoering, verrigt. Zy moest, na drie dagen, huwen aan een Minnaar, die haare hand verdiend hadt, door aan het Vaderland een zeer gewigtigen dienst te bewyzen. In de eerste beweegingen haarer kinderlyke tederheid, sprak zy by haar zelve: „ Wat heb ik, in al myn leven, nog gedaan, dat „ de Dogter van zulk een Vader, en de Minnares van zulk een „ Minnaar waardig zy? Wel aan laat ons iets bestaan, waar door ik „ de genegenheid van den eenen, en de agting van den anderen „ verdiene! Ik zal zelve naar het bosch gaan, myne tederheid zal „ my ruim zo goed, als de meerdere kennis der oude Lieden, bestieren in de keus der Plant, die myn Vader het gezigt herstellen „ moet. Wat zal ik gelukkig zyn, wat zal het geheele Volk my „ eene verpligting hebben, zo ik den oorsprong van myn bestaan „ het licht kan wedergeeven"!

Dat heldhaftig denkbeeld streelde de groote Ziel van Kankanor te veel, dan dat zy de noodlottige gevolgen, die uit de uitvoering van dat Ontwerp konden voortvloeijen, zou hebben kunnen vermoeden. Zy deelt het zelve aan niemand mede, en vertrekt in het midden van den nagt, van haare deugd en moed, en eenen trouwen Dienaar, vergezeld. Zy koomt in het bosch aan, en zoekt, volgens de onderregtingen, welken zy hadt ingenoomen, het bedoelde kruid, dat haaren Vader zyn gezigt, haar hart de vreugd, en het volk de gerustheid moest wedergeeven. Haare nasporingen doen haar allengs in het diepst van het woud indringen; ydere stap die zy doet verwydert haar van haaren weg. Na drie dagen, vrees en hoop, vermaak en vermoeijenissen, verliest zy haaren Dienaar, en begint eindelyk, haare dwaaling te bemerken. „ ô Hemel! roept zy uit, ik dwaal, „ alleen; ik heb myn Dienaar verlooren; myn hart heeft my verleid! „ ô Manco! ô Aza! Ik zal u moogelyk nooit wederzien. — In „ dit verschriklyk oogenblik zie ik uwe smart; ik voel hoe waard ik „ u ben! —— Maar verschoont my tederhartige Vader, getrouwe „ Minnaar! Ik heb uwe liefde en agting willen verdienen, laat ik „ ten minsten niet met uw ongenade sterven"!

Deze afgebrooken snikken van Kankanor ontwaakten een Mihimak, die niet verre van daar aan den voet van een boom lag te slaapen. Hy nam zyn boog in de hand, en hy ziet. . . . Hoe zal ik de verwondering van den Wilden uitdrukken! Hy vermoedt voor de eerste reize van zyn leven, dat 'er een verhevener soort van Schepzelen dan de Menschen, dat 'er eene Godheid kan zyn. De regelmaatigheid der gestalte van Kankanor, de grootsheid haarer wezenstrekken, alles, haare verwondering zelve, vermeerdert de zyne. Hy voelt zyne woestheid leenigen; de moorddaadige boog valt hem uit de ruuwe handen; Kankanor van haaren kant meende onder het woeste voorkoomen van dezen Wilden, zig eenige flauwe flikkering van menschelyke reden te zien vertoonen. Zy nadert hem, vat hem by de hand. De Mihimak was tot hier toe onbewust geweest, hoe veel verband het zintuig des gevoels met de Ziel heeft. Zyn bloed snelt met een verhaasten stroom door zyne aderen. Zyn hart slaat, zyne Ziel braadt. Hy brengt eenige kwalyk gevormde toonen uit zyn onbuigzaamen strot te voorschyn, hy hygt, hy gloeit, en het geweld zyner aandoening schildert zig op zyn gelaat. Kankanor kon niet misfen die aandoening te zien, en derzelver aart te bevroeden. „ Aza, riep zy, ongelukkige Aza! Gy hebt dan een Mededinger! En die Medidinger . . . . „ zal die . . . . myne zedigheid eerbieden! . . . . zal hy een mensch „ zyn". . . . Zy kon niet meer spreeken; zy zag eensklaps haar ongeluk in zyne volle uitgestrektheid, zy zag tevens de onmogelykheid, om zig voor dat ongeluk te beveiligen. Haare Ziel, onmagtig om het Toneel haarer Schennis te aanschouwen, verliet, om zo te spreeken, haar lighaam, zy viel zwymende voor de voeten van den Mihimak ter neder. Die Wilde verheugde zig over den weerloozen

toeſtand, waar in hy het ſlagtoffer zyner geilheid zag; hy ligt, met eene vermetele hand, den Sluiër op die haaren boezem bedekt, hy maakt zig gereed om gunſten te rooven, welken Vorſten en Prinſen niet zouden hebben durven afſmeeken. Maar de Hemel, die zyne wyze redenen hadt om Kankanor ongelukkig te laaten worden, konde evenwel haare onteering niet gedoogen. Eene menigte Wilden, die op haar geroep waren toegeſchooten, verſcheenen in het noodlottig oogenblik, als de woeste Mihimak op zyne prooi dagt te vallen. De Peruviaanſche Prinſes te zien, van eene ontembaare drift voor haar te blaaken, en te vegten om haar te genieten, waren vóor de Mihimaks het werk van één en het zelfde oogenblik. De ſtryd begint reeds van verre; de pylen ſnorren van alle kanten met den dood agter zig; de eerſte Schaaker van Kankanor valt zieltoogende neder by de Schoone, welke hy hadt willen onteeren; maar de woede verliet hem niet met het bloed, dat uit zyne wonde vloeide. Het Monſter, raazende, dat hem zyne prooi met zyn leven ontrukt wierdt, wilde ten minſten beletten, dat zyne Moordenaars dezelve niet genooten. Hy verzamelt alle zyne kragten, haalt de Pyl, die hem getroffen hadt, uit zyne borst, en drukt die, voor dat hy den laatſten ſnik geeſt, in den boezem van Kankanor. De ongelukkige Prinſes ging bykans in het zelfde oogenblik over, uit den ſlaap der bezwyming tot den ſlaap des doods. Zy opende *alleenlyk* haare bezwaarde oogen, welken zy welhaast weder voor altoos ſloot; terwyl zy ſtervende deze afgebrooken woorden uitſprak: „ Ik moest „ mynen Vader.... het gezigt weder geeven!..... Ik moest de „ wellust van het Volk zyn!.... Ik moest Aza gelukkig maaken!... „ In de armen van Aza..... ô Zon verſchoon myne Moordenaars, „ wreek myn dood niet"!

De laatſte zugt van Kankanor, het bloed, dat uit haaren opgeſcheurden boezem ſtroomde, en de doodelyke bleekheid, die zig eensklaps over haar gelaat verſpreidde, bragten ſtraks de Wilden aan 't ſtaan; zy wierden met een onbekenden ſchrik vervuld; zy hadden voor de eerſte reize wroegingen; zy voelden, dat zy de werk-oorzaaken van den dood der ſchoonſte Vrouw, die ooit beſtaan hadt, waren; ja, zy voelden dat zy woester of ſnooder waren dan de Wolven of Tygers, die zy dagelyks beſtreeden.

Terwyl alle de Mihimaks, bedrukt en verſlagen, rondom het Lyk van Kankanor ſtonden, merkte een hunner aan; „ dat die ſchoone „ Vreemdelinge moogelyk niet de eenige van haar ſoort konde zyn, „ dat 'er in het Land, van waar zy gekomen was, misſchien veele „ Vrouwen, die haar evenaarden, zouden gevonden worden; dat „ men niets beter doen konde dan dit Land op te zoeken, en dat „ het in allen gevalle beter was, om het genot eener Schoone, dan „ om het bezit van een Jaguars huid te ſtryden".

De Mihimaks hadden zin in dat ontwerp, en keurden voor de eerſte reize een denkbeeld goed, dat zy zelve niet voorgedraagen hadden,

den. Zy beslooten om de voetspooren der beminlyke Onbekende, zo veel moogelyk, te volgen. Het belang, de nieuwsgierigheid en de liefde vereenigden zig, om hen de ontdekking van eene nieuwe Wereld te doen onderneemen.

De Voorsteller van dit groot Ontwerp nam uit de algemeene goedkeuring van het zelve gelegenheid, om het kleed van Kankanor om te hangen, en wierp zig tot hoofd der Mihimaks op; hy geleidde de woeste schaare, en sprak by zig zelven: „ Ik ben de grootste al„ ler menschen, want het zyn allen myne Mededingers, die my „ gehoorzaamen".

Zyne heerschappy was van korten duur. Een Mihimak grooter dan hy, naaryverig van eene soort van Dwerg, aan 't hoofd van 't kleine Leger, plotselyk te zien voorttrekken, maakte een' twist met hem, velde hem, met eenen slag van zyn knods, dood voor zyne voeten neder, en trok het kleed van gezag, en wangunst aan: „ Wat heb ik te vreezen, zeide het opgeblaazen Legerhoofd; Ik heb „ ontelbaare Jaguars met dezen knods gedood; Ik heb zestig pylen „ in myn' koker, en ik overtref de geheele Wereld in behendigheid „ en sterkte". Hy telde, terwyl hy dus sprak, met opgespalkte oogen, het getal der Mihimaks, die hem volgden; zy brandden allen van wraakzugt, en wenschten niets meer, dan hem met hunne handen te verscheuren; zy wenschten dit allen, maar niemand dorst de eerste zyn om hem aan te tasten, omdat niemand hem in kragten evenaarde.

De Wilden dwaalden lang in de ontelbaare bywegen van het bosch. Zommigen stierven, onder weg, van honger en vermoeidheid, of wierden gedood op last van het Hoofd, die, gelyk alle Dwingelanden, beter middel wist om zyne Onderdaanen uit te roeijen, dan om hen te voeden; maar gelyk men alle Wilden, die men onder weg aantrof, verpligtte om het Leger te volgen, zo wierdt de plaats der gesneuvelden niet slegts telkens aangevuld; maar de bende zelfs merkelyk vergroot, en zy was ten getale van drie honderd koppen aangegroeid, toen zy aan de grenzen van het Ryk der Yncas kwam.

Peru scheen dien woesten hoop een nieuwe Wereld te zyn, waar van zy zig de verovering dorsten belooven met een Leger, 't welk zy zig niet verbeeldden, dat ooit zyns gelyken hadt gehad op 't Werelds rond. Hunne eerste onderneemingen deeden hunnen moed geweldig zwellen; zy plunderden eenige openbaare gebouwen, bragten alle de Peruviaanen, die zig niet verdedigen konden, onbarmhartig om, schonden derzelver Vrouwen, in wier armen, zy de Kinderen verscheurden. Zie daar het geen men het Regt des Oorlogs noemt, by beschaafde zo wel als by wilde Volkeren.

De Peruviaanen hadden nog geen kryg gevoerd, dan tegen de wilde beesten van hun Land; hunne Wetgeever hadt hen in 't Regt des Oorlogs even weinig onderweezen, als hy hen de Konst geleerd hadt, om hunne Medemenschen in gelederen, en met Bataillons en Eskadrons, te vermoorden, om eenige morgens land te winnen voor

 een

een Vorst, die geen Onderdaanen heeft om dezelve te beteelen. De inval der Mihimaks verpligtede thans de kinders van de Zon, om op hunne verdediging bedagt te zyn, en geweld met geweld te keeren. Aza, de gevoelige Aza, wierdt tot Bevelhebber van dat kleine leger benoemd. Men droeg hem dat bevel op, om eenige afwending te maaken aan de smart, die hem verteerde. Die Prins begeerde, na de noodlottige afweezigheid van Kankanor, niets meer dan te sterven; maar met de verdediging des Vaderlands belast, verlangde hy niets dan voor het zelve te leeven.

Zodra de twee legertjes in malkanderens gezigt gekoomen waren, sprak Aza zyn Volk in dezer voegen aan. „Waarde Vrienden, „ zeide hy, laat ons de onderneemingen onzer vyanden voorkoo„ men, laat ons tegen hen waaken, laat ons niets verzuimen van „ 't geen noodig is tot onze verdediging, maar laat ons hen niet „ aantasten! Wy zouden, met hen, buiten den dringendsten nood, „ te dooden, ons tegen de Godheid vergrypen, wiens Schepzels „ zy zyn, even als wy. Het zyn woeste Barbaarsche Schepzels ik er„ ken het, maar ik meen in hunne trekken eenige straalen van „ menschelykheid te zien, en hoe woest en barbaarsch zy zig ge„ draagen, ik verbeelde my vastelyk, dat zy een soort van men„ schen zyn; indien deze gissing gegrond bevonden worde, ziet „ gy ligtelyk, dat het onze pligt is hen te onderwyzen, en te poo„ gen om hen tot redelyke menschen te maaken, voor dat wy hen „ als Roofdieren dooden. Zy begeeren moogelyk slegts een stuk„ je gronds om te beteelen, en wy hebben onbebouwde landen, „ welken wy hen zonder merkelyk nadeel zouden konnen inrui„ men, zodra zy menschen geworden zyn."

De Mihimaks, ondertusschen, hun voordeel doende met deze werkeloosheid der Peruviaanen, vielen hen wel haast met eene hagelbui van pylen aan, zy dringen voort, en men wordt van wederzyden handgemeen. Toen zag de Prins het purper kleed van Kankanor in de voorste ryen der Barbaaren. Hy twyffelt niet of zyn minnaares is onder dien dollen hoop gevangen. Houd op, roept hy uit, en hy kon niets meer zeggen, zyne ziel vliegt het vyandelyk leger door, en volgt steeds het kleed van Kankanor. Ondertusschen zegepraalt de geregelde dapperheid der Peruviaanen over het woest geweld der Mihimaks, men omsingelt hen van alle kanten; toen lag het overwinnend leger de wapenen neder, en de Soldaaten reiken vriendelyk de handen toe aan de Wilden, om hen gerust te stellen. Die elendigen doen in de eerste beweegingen van verwondering het zelfde. Aza, verzekerd dat het gevegt geëindigd is, vliegt allerwegen om zyn minnaares te zoeken. Maar een pyl door een trouwloozen Mihimak op hem geschooten, doet hem dood ter aarde vallen. „ Ach, „ Kankanor roept hy uit, mogt ik u voor myn sterven niet eens we„ derzien! maar gy zyt my moogelyk reeds vooruitgegaan naar het „ land der Gelukzaligheid; dan zullen wy onscheidbaar vereenigen! „ ô Hemel! zo myne; zo onze Moordenaars Menschen zyn, tot

„ welk

„ welk een rampzaligheid doemen zy dan zig zelven, en hoe be„ klaag ik hen in hun leven en in hun sterven."

Hy zweeg en stierf, en zyn dood deedt de Peruviaanen de wapenen weder aangrypen, en met eene billyke verontwaardiging op de vyanden storten, zy doodden veelen derzelver en namen de overigen gevangen.

Een Burger nam den last op zig, om den Koning de tyding wegens den dood zyner Kinderen, en het gevangen neemen hunner Moordenaaren, te brengen. De Vorst zugtte; maar zig welhaast herstellende: „ Dat men die Wilden, zeide hy, pooge te beschaa„ ven; zo zy deugdzaam worden, is het bloed myner onderdaanen „ gewrooken, en ik vind myne kinders weder."

Men plaatste, volgens het bevel van Manco, de Mihimaks in eene zaal van het Paleis, men neemt hen hunne ketenen af, men geeft hen hunne wapenen weder, en men laat hen een oogenblik aan hunne eigen overdenkingen over. De rampzaligen maaken van die vryheid gebruik, om den Koning, zo 't mogelyk was, te dooden, zy doorbooren den muur met hunne pylen, zy schokken de kolommen van het Paleis, daar zy in beslooten zyn. Maar de Hemel wierdt eindelyk moede van zo veele snoodheid te dulden, of de Deugd daar langer aan te waagen. De muur, die de Koning van de Mihimaks affcheidde, stortte op dezelve, en verpletterde hen onder de puinhoopen. De Vorst, onderrigt wegens den aanslag en deszelfs gevolg, wierp zig aan den kant van het Oosten neder: „ Op„ perste God, zeide hy, ik aanbid uwe handelwyze, ik dank u voor „ my en myn volk dat gy ons voor de woede der Mihimaks hebt „ bewaard; en zo 'er nog meer Mihimaks zyn, smeek ik dat zy „ deugzaam worden mogen."

VERGELYKING TUSSCHEN HET LEEVEN VAN EEN WELLUSTIG, EN EEN DEUGDZAAM MAN.

(*Overgenomen uit* STOCKDALES *Discourses.*)

HEt is een van zelf blykbaar voorstel, dat Kundigheden en Rykdom, naar behooren, aangewend, geluk hervoortbrengen. Doch, dat deeze voordeelen, door zwakheid en verkeerdheid der Menschen - kinderen, veeltyds misbruikt worden, is desgelyks eene waarheid, welke geen breedspraakig bewys behoeft. Doch, schoon zy eene verscheidenheid van vermaaken opleveren, wanneer eerlykheid en braafheid het bestuur in handen hebben, is de Deugdzaame en vroome Man gelukkig zonder dezelve, en zonder eenige toevallige geluksgoederen. Niemand is zo verzekerd van gezondheid en genoegzaamen voorraad deezes leevens als hy; onwaardeerbaare zegeningen, op welke hy meer regts heeft, dan iemand anders. Indien wy, zyn character opmaakende, letten op de kragt en werking van een deugdzaam gemoed (want de Deugd, recht begreepen, is het tegenovergestelde van werkloosheid en kwyning) — indien

dien wy 'erbyvoegen de helderheid en luister zyner uuren van bedigzaame opmerking — de bedaardheid zyner onderwerping, de stilzwygende, maar veelbetekenende, dankerkentenisſen zyns harten — de onbekommerde gerustheid zyns geweetens — en het moedgeevend vooruitzigt op eene eeuwigduurende Gelukzaligheid — Ik zou, in de daad, wel wenſchen te weeten wat deezen Mensch ontbreekt; of een ieder hem niet erkent voor het Engelagtigſte weezen, 't welk men zich op aarde kan verbeelden. Voorwaar hy heeft bezigheid en vermaak genoeg om zyn beſtaan voor vadzigheid te bewaaren. Zeker hy behoeft den Wysgeer die zyne denkbeelden vermenigvuldigt, en den Wereldschgezinden die ſchatten op een hoopt, niet te benyden.

Door de betovering van het Uitwendig vertoon worden wy beroofd van de waare genieting des leevens. De Regtvaardige en goeddoende Maaker onzer Natuure heeft wyslyk zulk eene overeenſtemming beraamd tusſchen de Geſteltenis der Menſchen, en de Wereld waar op hy woont, dat het in onze magt is onze ſtaat van beproeving, met alle de wisſelvalligheden daar aan verknogt, tot een' ſtaat te maken, waar in de maate van Vermaak veel grooter is dan die der Smerte. Maar wy toetzen de voorwerpen, die ons omringen, niet aan den toetsſteen der Rede: wy zyn de ſpeelballen van *inbeelding*, grilligheid en mode. Zo verre zyn wy afgeweeken en *verwyderd* van de natuur, en het recht gebruik onzes verſtands, door onze eigene kinderagtige neigingen, door ſchynvertooning, en door de mode, de onbeſtendigſte en veragtlykſte van alle gezagvoerders, dat wy het denkbeeld van Geluk dwaas en ongerymd hegten aan 't geen ſterk in 't oog loopt en kostbaar is. Onagtzaam ten opzigte van weezenlyke en waardige voorwerpen, jaagen wy met drift beuzelingen na: en ſtortten, misleid door bedrieglyke verhevelingen, in den afgrond des verderfs neder.

Wy ſchikken onzen wandel niet naar 't voorbeeld der Wysgeeren — (door Wysgeeren verſtaa ik hier geenzins de zodanigen, die afgerigt en doorbedreeven zyn in beſpiegelende ſtelzels van Zedekunde; maar die de Deugd in haare weezenlyke eenvoudigheid en zuiverheid betragten, met eene onwrikbaare ſtandvastigheid en mannenmoed,) — wy, zeg ik, ſchikken onzen wandel niet naar het voorbeeld dier agtenswaardige wyzen; maar naar de grillige buitenſporigheden der lieden van de groote Wereld, die de Rede, wat ook laaghartige vleiers en baatzoekende tafelſchuimers mogen zeggen, hoe deeze hun ook aanbidden, wanneer zy de inſpraaken der onveranderlyke waarheid volgt, over 't algemeen voor de veragtlykſte leden des Menſchelyken geſlachts keurt.

Tegen het navolgen van zulke voorgangers, verklaaren zich de Natuur, de Deugd en de Godsdienst met eenpaarige ſtemmen. De waare gelukzaligheid van Menſchen in laager ſtaat maar deeze wereld, komt voort uit een naarſtig waarneemen hunsberoeps, met getrouwheid, opregtheid en ſoberheid gepaard. — De Gelukzaligheid van Menſchen

schen die in hooger rang leeven, die een ruimer opvoeding genooten en overvloed van bezittingen hebben, ontstaat uit eene verbintenis aan die redelyke en maatyke bezigheden, en het genot dier vermaaken, die altoos binnen het bereik zyn huns vermogens, en verkreegen kunnen worden, zonder den zamenloop van veele uitwendige en toevallige omstandigheden. Het zou my smerten indien iemand my aanzag voor een grommig en streng Zedemeester: want de Deugd is, myns oordeels, bevallig, beminnelyk en aantrekkelyk. Zy ontzegt niemand, wiens omstandigheden zulks gehengen; de voordeelen en genietingen deezes leevens: zy eischt een maatig genot derzelven, en dit genot strekt om de ziel te versieren en te veredelen; terwyl dezelve, door een onmaatig gebruik misvormd, verlaagd en bedorven wordt.

Stelt u een' Man voor oogen in overvloed gebooren, verstandig en deugdzaam opgevoed, en, door eene langduurige gewoonte, hebbelyker wyze gemeenzaam met de ingescherpte onderwerpen. — Stelt u hem voor oogen eenpaarig beweegende in dien verheven kring — zich zelven onbesmet bewaarende van de wereld; Weezen en Weduwen bezoekende in hunne verdrukkingen. —— Of verbeeld u dien Man, bezig om zyne verstandige bekwaamheden te vermeerderen, en weetenschap te verzamelen. —— Beschouwt hem in de uuren van uitspanning, wanneer hy in een staatlyk bosch of veld wandelt en zyne Ziel verlustigt met de voorwerpen der lachende Natuur, opgevoerd in verwondering over, en vervuld van dankerkentenis tot den grooten Maaker en Onderhouder —— Na het bespiegelen van zulk een eerwaardig character, wiens vermaaken zelve, daar zy door de Deugd worden ingeboezemd, van een vaster en duurzaamer invloed zyn, moet veragting en medelyden in u gaande worden, op het zien der rampzalige stervelingen, die, schoon in hoogheid verheven, en tot de groote wereld behoorende, den rang, welken zy bekleeden, niet verdienen, die in onregt en geweld hun voornaamste bezigheid, en, in ongebonden wellust, hun vermaak en uitspanning zoeken.

Voorwaar, indien een Mensch overtuigd is, dat eene byzondere wyze van gedrag hem gelukkiger zal maaken dan een ander, hy zal wel weeten welke hy hier te kiezen, te volgen en voor altoos aan te kleeven hebbe. En „dat de Deugd alleen op aarde 't waare geluk verschaft," is geene vergrootende wyze van spreeken; maar eene zo strikte waarheid als eenig voorstel in de Wiskunde.

Waarom neemen dan de dwaasheden en ondeugden van eene beuzelende en godlooze eeuwe de harten in, niet alleen van 't gros des Volks; maar ook van lieden, die, door hunne bekwaamheden en vorderingen, uitmunten, van welke men een verstandiger en beter keuze zou verwagten? Waarom anders, dan om dat zy alle andere stukken, met meer naauwkeurigheids, wikken en weegen, dan het groote stuk waar van hun duurzaam Geluk, hun hoogste Goed afhangt? Zy stellen hun redemagtig vermogen niet te werke, op het onderzoeken van het allernaangelegenst onderwerp, zy laaten zich verblinden door de Zinnen, en vervoeren door de Driften; zy worden

den bedroogen door vlugtig voorbygaande, en glinsterende harssenschimmen. Zy bevlytigen zich niet op de Zelfkennis, en de Menschkunde. Sloegen zy hier agt op, zy zouden schielyk leeren, schyn en weezen van elkander te onderkennen; en overeenkomstigte handelen met hunne zedelyke overtuiging.

De Menschen, schoon redenagtige Weezens, zyn, op eene zo onverantwoordlyke wyze, slaaven van grilligheid en verbeelding, dat wy, te recht, met den wyzen Schryver van het Boek *Ecclesiasticus* mogen uitboezemen: „ ô Inbeelding, van waar komt gy gerold om „ de aarde met Bedriegeryen te bedekken"? En slaan wy het oog op hunne beschreienswaardige onkunde van die dingen, welke tot hunnen tydlyken en eeuwigen vrede dienen, dan mogen wy, met de zelfde eigenaartigheid, op hun de woorden toepassen, die Propheet JEREMIA den *Jooden* te gemoete voerde. „ Zekerlyk deeze zyn arm, „ zy handelen zotelyk, om dat zy den weg des HEEREN, en het „ regt huns GODS, niet weeten".

Laaten deeze gewaande Heeren van 't geschapene door ons beschouwd worden. —— Zy die gekleed zyn in purper en fyn lynwaad, en dag aan dag overdaadiglyk leeven —— die afgerigt op alle de streeken der weelde, daar van de uitgeleezendste voldoeningen smaaken —— die opgepast en gediend worden door een sleep onderworpene en blinkende Slaaven —— die in de Steden hunne Paleizen, en op 't Land hunne kostbaare Lustplaatzen hebben, waar men zou veronderstellen, de Eliseesche velden te zullen vinden.

Indien wy deeze halve Goden met een nauw opmerkend en onbevooroordeeld oog beschouwen, niet verblind door de wanstraalen van uitwendige grootheid, zullen wy bevinden, dat ze min gelukkig zyn dan een Landman, met zyn groove rok, en verbrand gelaat, het afbeeldzel van gezondheid en vrede. Ik wil tot nog laager rang van Menschen afdaalen, dat zy, in 't algemeen, zo gelukkig niet zyn als Lieden, die, door hunnen staat, tot de laagste bezigheden deezes leevens zich verordend bevinden: Lieden, die van de Grooten, en hunne onbeschofte bedienden, voor 't uitvaagzel des Menschdoms gehouden worden, en die zy niet toelaaten in hunne huizen te komen, om door hunne tegenwoordigheid niet besmet te worden.

Ziet in hunne Koetzen; hy, die voorby loopt, kan hun zedelyk character leezen; want de trekken daar van zyn uitsteekend, en ligt zigtbaar; gy behoeft niet lang en onbeschaamd te kyken, om de waarheid van myn zeggen bevestigd te vinden. Zyn hunne weezens beschilderd met den gezonden blos eens Landmans? —— Straalt de bedaardheid op hun gelaat? —— Dartelt de vrolykheid in hunne oogen? —— Neen —— zy hebben geene van die kenmerken eens gezonden Lichaams, en eener welgestelde Ziele. —— Doorgaans hebben zy een opgezwollen of een vermagerd aangezigt. Hun voorkomen wyst uit, welk een onrustig gebroedzel van onbestuurde hartstogten hunne Zielen beheerscht. Hun dwaaze hoogmoed, kwaadaartige nyd, en bleek hartzeer, met andere zelfsplaagers, van hun

eigen maakzel, hebben de uitwendige tekens van derzelver inwendige dwinglandy op de weezens gedrukt. Tekens van de uiterſte en onherſtelbaarſte elenden!

Laat ons het oog afwenden van dit doodlyk grievend voorwerp, en treeden onder het laage dak van een Godsdienſtig paar volks, arm in de taal der Wereld; doch ryk volgens de uitſpraak der Rede. „ Zy „ hebben voorraad van eeten en drinken, en kleederen om aan te „ trekken". Zy zyn gelukkig in de bewustheid hunner naarſtigheid en trouwe, en in het onuitſpreekelyk genoegen eener kuiſche en hartlyke vereeniging; een genoegen al te zuiver, en te uitgeleezen, om met woorden te kunnen beſchreeven worden. —— *Zy zyn gelukkig* in het opvoeden huns Gezins, en de Kinderen naar hun eigen voorbeeld te vormen, zy verheugen zich het hunne gedaan te hebben tot het in weezen brengen van redelyke en onſterflyke Weezens, gebooren, gelyk zy, tot de Deugd en haare eindlooze belooningen. Welk een overwenschlyke zegen! —— Het werk van den dag volbragt zynde, houden zy 's avonds een eenvoudigen doch ſmaaklyken maaltyd. Zy hebben, met gezondheid, honger en genoegen zich aan tafel neder zettende, de kunſtige bereidingen der ſpyzen niet noodig, om een valſchen eetluſt op te wekken. —— Hier op volgt een onſchuldig, vrolyk en verſtandig onderhoud. —— Zy herdenken in 't zelve aan de Vaderlyke zorge, met welke de Godlyke Voorzienigheid hun bewaard en bewaakt heeft van 't eerſte oogenblik tot het tegenwoordig uur. Dit denkbeeld raakt en roert aller harten. Vreugdetraanen ſchieten in elks oogen; zy ſmaaken een Godsdienſtig genoegen, waar by alle zondige vermaaken niet mogen vergeleeken, of, op eenen dag genaamd worden. Deeze zedelyke Electriſche werking, mag ik my dus uitdrukken, doet het geheele Gezin aan, en treft zelf de jonge gemoederen, die nog niet volkomen vatbaar zyn voor dit gevoel.

Ik wil, door dit verder uit te werken, den indruk welke deeze ſchildery op u gemaakt heeft, niet verzwakken. De waarheid daar in zal het gebrek der uitvoeringe vergoeden.

Ik heb myn best gedaan om te toonen, (en ik ſtreel my zelven met het denkbeeld, van niet gansch ongelukkig geſlaagd te zyn,) dat jammer en elende de onvermydelyke gevolgen zyn van Weelde en Overdaad: en dat de daar tegenovergeſtelde Deugden ons den voorzigtigſten en edelſten weg des leevens aanwyzen: een weg, welken wy zouden moeten verkiezen te bewandelen, ſchoon wy verzekerd waren dat dit leeven het eenig tydperk onzes beſtaans uitmaakte: ons eigenbelang behoort, zelf in dat geval, die keuze te doen; langs dien weg immers, kunnen wy gezondheid des Lichaams, geruſtheid des Harten, en 't waar genot van de dingen deezer wereld vinden; wy blyven, dien betreedende, onafhanglyk van de grilligheden eener ſteeds veranderende en trouwlooze Wereld.

Dat wy, dan, „ de onbedagtzaame menigte niet volgen in kwaad „ te doen — maar met de welberaadenen en Deugdzaamen ſteeds „ Navolgers zyn van het goede".

WAAR-

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,

in July 1773.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Gesteldh.
1	29. 8¾	29. 8¾	29. 9½	57	63	58	N W	N W	N W	H. Wolk.
2	— 10	— 10½	30. 0	59	62	61	N t W	N	N t O	Betr.
3	30. 0½	30. 0½	— 0½	60	61	56	N W	N W	N W	Held.Reg.
4	— 0	— 0	— 0	58	61	60	——	——	W t N	Betr. H.
5	29. 8½	29. 8½	29. 8½	60	58	57	W t Z	W t N	——	R. Buijig
6	——	— 9½	— 10	56	60	56	N W	N W	N W	——
7	— 11	30. 0	30. 0	54	57	55	W t N	——	——	——
8	30. 0	——	——	57	64	58	N W	——	N	Helder.
9	29. 11¾	29. 11¾	30. 1	59	64	59	Z W	Z W	N	Reg.Held.
10	30. 1	30. 1½	— 2	60	70	61	N O	N O	N O	H. R. H.
11	— 3	— 3½	— 3½	62	70	65	Z W	W t Z	W t Z	— Wolk.
12	— 4	— 4	——	66	71	66	W	W	W	——
* 13	— 3½	— 1½	— 0	66	75	71	Z W	Z t W	N O	— Wolk.
14	29. 11	29. 11	29. 11½	70	76	64	N W	N W	N O	—— W.
15	30. 0½	30. 1	30. 2	65	72	66	N O	N O	——	——
16	— 3	— 3	— 2¾	63	72	65	——	——	——	——
17	— 2¾	— 2	— 1½	65	75	69	——	——	——	— Noordl.
† 18	29. 11	29. 10	29. 10	69	78	67	O	Z	W	R. Dond.
19	— 10	——	— 11	66	74	66	Z W	Z W	W t Z	Held.Reg.
20	30. 0½	30. 0½	30. 0	66	70	67	——	W	W	B. H. W.
21	29. 11	29. 10½	29. 10½	67	75	66	——	N O	N W	H. Wolk.
22	——	— 11¾	30. 0	64	69	64	N	N	N	——
23	30. 0	30. 0	— 0½	63	68	64	——	N t W	N t W	——
24	— 1	— 1	— 1½	64	72	66	N W	N W	N W	——
25	— 1½	— 1½	——	66	70	66	——	——	——	Betr. H.
26	— 1	— 0	29. 11	66	73	69	——	W t Z	Z W	Held. B.
27	29. 9½	29. 9½	— 9½	68	61	60	Z W	N W	N W	Reg.Held.
28	——	— 8½	— 7½	62	62	58	——	Z W	Z W	——
29	— 7	— 8	— 10	56	59	58	N W	N W	N W	— Held.
30	— 11	— 10	— 9½	55	63	59	Z W	W t Z	W t Z	——
31	— 9	— 10½	— 11	59	64	61	N	N	N	Buijig.

Hoogste Barometer d. 30. 4
Laagste Barometer d. 29. 7 } middelb. d. 29. 11½

Hoogste Thermometer gr. 78.
Laagste Thermometer gr. 54. } middelb. gr. 66

* Den 13. Namiddag ten 3 Uuren 77 graden.
† Den 18. ———————— 78 graden.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

LOSSE GEDAGTEN OVER HET HATELYKE DER ONTROUW, MET DERZELVER VERDERFELYKE GEVOLGEN.

Ante expectare oportet, si quis promittat tibi.

PLAUT.

DE Trouw onder de Menschen, welke zo veel is als de Moeder der Dankbaarheid, mag billyk gehouden worden, voor den band der Samenleving, den grond en zuil, waar op eene Maatschappy gevestigd is. Zo dra tog deze band los gemaakt, of verbroken worde, zo dra de ontrouw en onoprechtheid de Trouw van onder de Menschen verbannen, en de Ondankbaarheid op den throon vestigen, verkeert wel ras alles in wanorde, en allerlei kwaad en nadeel spruit uit deze verandering natuurlyk voort. List, bedrog en misleiding nemen daar op de plaats in van goede Trouw en Oprechtheid; geen Mensch kan dan langer meêr op eenen anderen staat maken; men vreest ieder oogenblik bedroogen te zullen worden. — De gantsche Burgerstaat, de Maatschappy geraakt aan 't kwynen; de blyde Welvaart word vervangen door de treurige Tegenspoed; en daar het Gemeenebest te vooren in bloei toenam, zyn deze Ondeugden in staat om het genoegzaam tot den grond te verderven. Als de goede Trouw, de Oprechtheid, en de daar uit voortspruitende Dankbaarheid, de heerschende Deugden der Menschen zyn, dan is 't natuurlyk te wagten, dat hun gemeenebest versterkt worde: en 't is niet minder natuurlyk te vreezen dat het aan 't verägteren, aan het kwynen geraake, wanneer de tegengestelde Ondeugden de overhand genomen hebben. Ja zulk een Gemeenebest moet niet slegts zeer verzwakken, maar zelfs eerlang te gronde gaan; want de Godsdienst verliest aldaar zynen luister en deszelfs schoone gedaante word aan het oog onttrokken, waar door hy over 't algemeen in kleinachting geraakt; terwyl de zogenaamde sterke geesten uit veeler wangedrag gelegenheid nemen, om allen Godsdienst ten eenemaal te verachten; ziende dat dezelve den snooden veeal

tot een dekmantel dient, om hunne vuile oogmerken en verfoeijelyke inzigten des te beter te bereiken. Het gedrag der menschen wordt dan geregeld door List en Schyndeugd: zy maken voor het oog dikwils nog al eene fraije uitwendige vertooning; maar hun binnenste is vol bedrog, hun hart is vervuld met eene vuile en bedrieglyke snoodheid. Zy schynen iets anders dan zy zyn, en zyn inderdaad iets, dat zy in 't geheel niet schynen. Zy zyn gewoon aan de woorden Trouw en Oprechtheid eene betekenis te hegten, naar hun eigen willekeur; of liever, zy meenen dat die woorden in de zamenleving geene betekenis altoos hebben; gelyk dezulken, die dwaas genoeg zyn, om zich op hunne Trouw en Oprechtheid te verlaten, tot hun eigen nadeel, niet zeldzaam ondervinden. Eertyds pleeg men met deze woorden aan te duiden, dat men veilig op iemand mogt vertrouwen; dat men een mensch, die zich aan een ander verpligt had, altoos gereed zou vinden, om zyn woord gestand te doen, al was het ook tot zyne eigen schade. Doch menschen, die zich overgeven aan de verderfelyke ondeugden van Ontrouw, Onoprechtheid en Ondankbaarheid, bedoelen, met het gebruik der woorden van Getrouw, Oprecht en Dankbaar, niets anders dan alleen het doen horen van uitwendige klanken, die het oor streelen, en het hart bewegen; zo dat men zich wel vast verzekerd moge houden, dat 'er niets minder mede gemeend word, dan het geen die zoet-klinkende woorden van oudsher betekenden; zy dienen, in den mond der zodanigen, nergens anders toe, dan om anderen te misleiden, ligtgeloovigen en onkundigen te bedriegen; en de zulken op te ligten, die in den waan gebragt zyn, van zig veilig op hunne Trouw en Oprechtheid te kunnen verlaten; niet weetende dat zy 'er slegts het bevorderen van hunne eigen belangen mede bedoelen.

Het is onloochenbaar, dat eene Vriendschap, niet gegrond op Trouw en Oprechtheid, geene ware Vriendschap, noch van eenigen duur zyn kan. Oprechte getrouwe Vriendschap, eeuwige Vriendschap, of hoe men ze ook noemen moge, bestaat dan alleen in niets beduidende klanken; en zy, die elkanderen eene eeuwige oprechte onverbrekelyke Vriendschap toezeggen, zullen dikwils de eersten zyn, die elkanderen den voet dwars zetten. Dus zal 'er, by mangel dier Deugden, wel dra geen Vriendschap meer plaats hebben, maar elk zal zyn best doen, 't zy heimelyk of openbaar, om zynen zogenoemden Vriend te benadeelen.

Indien 't ongeoorlofd zy, en zulks het Karakter van een Chris-

Christen eene vuile smet aanwryve, kwaad met kwaad te vergelden, dat regelrecht tegens de uitdrukkelyke Lessen van onzen grooten Leermeester aanloopt, wiens naam wy niet legts behooren te dragen, maar wiens voetstappen wy verpligt zyn te drukken, wiens lessen wy behooren op te volgen, en aan wiens bevelen wy moeten gehoorzamen; indien zeg ik, zulk eene handelwys ten uitersten onbetamelyk, alleszins ongeoorlofd zy, wat zal men dan van hun oordeelen, die voor goed kwaad vergelden? Hoe veel schandelyker, hoe veel snooder, hoe veel verfoeijelyker is nog het gedrag der laatsten boven dat der eersten? En egter zullen dusdanige snoodaards, welke de goede Trouw verbreken, die, in hunne handelwys en wegen, de Oprechtheid met voeten treden, en hunnen pligt jegens anderen vergeten, geen zwarigheid in dusdanig een gedrag stellen. Zy zullen zich weinig bekreunen aan ontvangen weldaden, of ze die met dankbaarheid, of ondankbaar beantwoorden, of ze den zulken kwaad vergelden, van wie *zy* goed ontvangen hebben. Zy zullen 'er zich niet over bekommeren, of hun gedrag zo juist instemt met de stipte regels der Deugd, en met de wetten van het Euangelie; wanneer het maar dienen kan, om hunne eigen belangen voor te staan, om hunne vuile en snoode oogmerken te bereiken.---

Deze Ondeugd is des te schadelyker, des te verderfelyker aan den Burgerstaat, naar mate zy in luiden van aanzien, of eenig uitmuntend Karakter valt. Wanneer, by voorbeeld, de Trouw verbroken word, onder de Edelen des Volks; wanneer hunne raadslagen afwyken van de paden des rechts; wanneer het welzyn der Onderdanen aan hunne eigen belangen word opgeofferd, en de Oprechtheid hun gedrag en handeling niet langer regelt. —— Maar dit kwaad word boven al gevreesd en verderfelyk voor de Maatschappy, wanneer Leeraars en Opzienders der Gemeente aan deze vuile Ondeugd schuldig staan, aangezien het kwaad gedrag der zulken den ganschen Burgerstaat ligt aansteekt, en van de meerderen gemakkelyk op de minderen afdaalt; dewyl niets het Menschdom meer ter navolginge beweegt, dan voorbeelden. —— Op dusdanig eene wyze word de besmetting algemeen; die, naar gerade zy algemeener word, het verderf en den ondergang van een staat of gemeenebest, te meerder bevordert. — De Ouden zagen de Ontrouw, de Onoprechtheid en Ondankbaarheid aan, als de gevreesde pesten voor eene Maatschappy. — *Cicero* schatte de Trouw, de veiligheid der Aarde, even gelyk de havens voor de Schepen die de Zee be-

bevaren. *Plutarchus* verhaalt dat de Laconiers, wanneer zy hunne Goden smeekten, niets vuuriger verzogten, dan dat zy hen ware Beminnaars der oprechtheid wilden maken; nademaal zy deze deugd, als de steun en vastigheid van een Volk, aanzagen. En van *Aristoteles* leest men, dat hy zich niet langer te Athenen wilde ophouden, om dat de Ontrouw en Ondankbaarheid aldaar op den Throon zaten. —— In de aloude Beeldspraken, wierden deze veragtelyke ondeugden op verscheidenerleie wyzen afgebeeld, welke allen strekten, om derzelver hatelykheid des te schielyker in het oog te doen vallen. De Ontrouw wierd afgebeeld door eene Slang, waarschynelyk ontleend uit de Fabel van de Hen, die Slangen-eieren uitbroeide; of van den Man, welke eene van koude verstyfde Slang in zynen boezem koesterde; en dien deze weldaad het dierbare leven kostte, toen de ontrouwe en ondankbare Slang hare vorige kragten had weder gekregen. —— Eene byna gelyke Fabel word ons door zeker Grieksch Dichter verhaald, van een Geitje, 't geen zich zeer beklaagde, dat het van zynen dwazen en onvoorzigtigen Harder gedwongen wierd, eenen jongen Wolf te zoogen, die, alzo de boosheid, de ontrouw, en de snoode ondankbaarheid, door geen goed doen te winnen is, haar, schoon zyne goedhartigste Weldoendster, vervolgens ontwyfelbaar stond te verslinden. —— Men hield den Klimop mede voor een gepast Zinnebeeld van ontrouw en ondankbaarheid; naardemaal zy dikwils de boomen schaad en dood, van welke zy zo veel goed onderhouds, en als het leven zelve, ontvangen heeft.

Tegen alle deze ondeugden, stelde men oudtyds ook bepaalde straffen; ten einde de Menschen, tot de oefening der tegenoverstaande Deugden, des te sterker aan te dryven. —— En schoon de Ondankbaarheid eene onbepaalbare misdaad genoemd moge worden, hoewel derzelver trappen zo onderscheiden zyn, dat 'er niet wel bepaalde en vaste straffen op gesteld kunnen worden, vind men egter aangetekend, dat de Atheners, Persen en Macedoniers, even als tegens de ontrouw en bedrog, oudtyds ook straffen tegens de Ondankbaren bepaald hebben. Men zegt dat zommigen dier Volken iemand, die zich grovelyk aan deze misdaad had schuldig gemaakt, eene scherpe pen door den strot heen sloegen. —— Onder de Romeinen wierden de ondankbaar zynde vrygemaakte Slaven, andermaal, tot de slaverny verwezen; en onder de Hebreeuwen bevolen de Wetten zulke Kinders, die tegens hunne Ouders ondankbaar waren, te steenigen. —— *Filippus*, de Vader van *Alexander den Grooten*, strafte de Ondankbaarheid, in eenen zyner

ner voornaamste Officieren, op eene zeer aanmerkelyke wyze. —— Deeze Krygsman, Schipbreuk geleden hebbende, was half dood aan Land gespoeld. Een goedhartig Mensch, daar omstreeks wonende, nam hem in zyn huis, en koesterde hem op allerleie wyze, tot hy weêr volkomen herstelde. —— De Hopman scheen gevoelig getroffen, wegens deze ontvangen weldaden, en beloofde gestadig zynen Weldoener zulks te zullen vergelden, als hy tot den Koning zou zyn wedergekeerd. —— Dan de Snoodaard nauwlyks t'huis gekomen zynde, klaagt aan *Filippus*, dat hy door Schipbreuk ongelukkig geworden was, nadien hy daar door alles had verloren; en verzogt tevens, dat hem de Landeryen van dien Man, welke hem zo veele weldaden bewezen had, die hy zorg droeg zeer zorgvuldig te verzwygen, mogten geschonken worden. De Koning, uit achting voor dezen Hopman, om dat hy hem veelmalen in den Kryg groote diensten gedaan had, willigde dit verzoek in. (*Seneca* merkt aan, dat de Koningen, in tyden van Oorlog, wel meêr gewoon zyn, met half gesloten oogen iets toe te staan). De Man ondertusschen, die van zyne bezittingen beroofd wierd, schreef deswegens aan *Filippus* eenen vrypostigen Brief; op welks leezing de Koning zo verstoord wierd, dat hy terstond niet alleen bevel gaf, om den ongelukkigen ontroofden Weldoener in zyne bezittingen te herstellen; maar tevens den ondankbaren Krygsman met deze Letters voor den kop liet Brandmerken: *De ondankbare Geherbergde.*

In de gewyde Bladeren vinden wy de Ontrouw en Ondankbaarheid, met geen min hatelyke verwen afgebeeld, dan by de ongewyde Schryvers. —— Koning *Joas* wierd, ter oorzaake van zyne gepleegde ontrouw, en betoonde Ondankbaarheid, door God van onder het Menschdom, als het zelve onteerende, uitgerooid (*a*). —— Wegens die zelve ondeugden, en wanbedryven, leverde de Heer zyn Volk Israël aan de Vyanden, en het Zwaard over; om dat Hy tegens het zelve verbolgen was; en het Vuur verteerde hunne Jongelingen (*b*). —— De Profeet *Jeremia* spreekt, op last van God, een wee uit over hem, die zyn huis bouwt met ongerechtigheid (*c*). *Jesaia* maalt de snoodheid der ontrouw, en het hatelyke der ondankbaarheid, ten levendigste; wanneer hy, uit last des Heeren, het ondankbaar Gemeenebest van Israël, den gewissen

(*a*) 2 Chron. XXV. vs. 22. (*b*) Ps. LXVIII. vs. 11.
(*c*) Jer. XXIII. vs. 13.

sen ondergang, en verwoesting, om deeze buiten snoode wanbedryven, voorspelt (*a*). In de gelykenis van de genooden ter Bruiloft, worden deze Ondeugden in het hatelykst licht gesteld, door den Mond der Wysheid zelve, onzen grooten Heiland en Zaligmaker (*b*). En welk een ysselyk Wee spreekt die zelfde Liefderyke Mond, over het ondankbaar Jodendom, uit! Zyn wee over Charazin, over Betzaida, en het tot den Hemel verhoogde Kapernaum, leert in 't byzonder, hoe hatelyk deze misdaden den Zaligmaker der Weereld voorkwamen (*c*). — Om de ontrouw en ondankbaarheid der Wyngaardeniers, zou de Heer des Wyngaards hen met zyne gedugte straf bezoeken, en den Wyngaard aan de verwoesting en het verderf overgeven (*d*). — De reden, waarom deze ondeugden zo hatelyk zyn in de oogen van den Almagtigen, te fel om zulk een kwaad te aanschouwen, is, om dat de schoone Godsdienst hier door in de grootste verachting gebragt word. Zy die ontrouw, onoprecht en ondankbaar te werk gaan, kunnen onmogelyk eene Ware Liefde voor God, of voor zynen dienst hebben. Zo zy zich Godsdienstig toonen, is het alleen in schyn; tot een louter voorwendzel, om hunne snoodheden aan het oog der Weereld te onttrekken.

Dan nimmer kan de Godsdienst, onze Kristelyke Godsdienst, meer onteerd worden, dan wanneer Leeraars en Opzienders 't 'er op toeleggen, om met valschheid en bedrog om te gaan; zich niet ontzien de trouw te verbreken, onoprecht te handelen, en zich ondankbaar te betoonen. Jammerlyk is 't met den Godsdienst gesteld, wanneer dezulken niets zoeken dan hun eigen belang, dan alleen het bejagen hunner inzigten, en oogmerken, het zy door rechte of slinksche wegen. — Wanneer men aan het hatelyk woord *bedrog*, den vleienden bynaam van *Heilig* geeft, van een *heilig bedrog*, en *heilige listen* spreekt; dan meent men een genoegzamen schyn van geoorlofdheid aan de ontrouw te geven; en men overreed zich, onder dien glimpenden schyn, dat het vry staat de menschen ter aller uuren te mogen misleiden en bedriegen, zo dikwils 'er zich slegts de gelegenheid toe aanbied. — Dit zyn streken, die alleen maar passen aan eene Orde, wier verderfelyke stokregels haren eigen ondergang, en geheel bederf, berokkend hebben. Schoon *heilig bedrog*, *heilige list* in onze taale omtrent zo goed klinkt, als of men van droog water sprake, heb

(*a*) Jes. I. vs. 2. Cap. V. vs. 4-6. 16. (*b*) Math. XXII. (*c*) Luc. XV. 13 - 15. (*d*) Luc. XXII.

heb ik nogtans aan de woorden list en bedrog, meermaals dusdanig eene uitlegging en gunstige betekenis hooren geven, van Luiden, wier voorbeelden doorgaans eenen magtigen invloed op het gemeen maken. — Doch of zulk eene gunstige betekenis voortkomt uit een zuiveren grond, dan veel eer uit een bedorven hart eenes Veinzaards, die met den Godsdienst speelt, om zyne vuile inzigten te bereiken, laat ik aan de beslissinge myner Lezeren zelven over.

Dit ondertusschen is zeker, dat het gedrag der zodanigen, die dus redekavelen, op wier trouw noch beloften, geen de minste staat te maken is, in 't geheel doorgaans te laken zal zyn; hoe listig en zorgvuldig zy ook mogen wezen, om aan hunne bedryven den glimp van Godsvrugt te geven; en schoon zy zich zelven altoos poogen te vertoonen, onder een Godsdienstig gewaad. — Dit slag van menschen, aan uiterlyke vertooningen gewoon, weet ook altoos in anderen iets berispelyks te vinden. Als opgeblazen Farizeuwen geven zy, onder voorwending van Godvrugtiger te zyn, dan andere menschen, tot verveelens toe Lessen van bestiering. In anderen alles voor onbetamelyk houdende, 't geen zy maar wanen te kunnen toonen, dat afwykt van de gestrengste regels der Deugd, vorderen zy van hunnen Naasten een gedrag, van eene tegengestelde Natuur, dan zy zelven gewoon zyn te houden. — Terwyl zy de Lydzaamheid en de Verdraagzaamheid, als een der schoonste Zedelessen, aan anderen gestadig voorpreken, agten zy zich op den minsten schyn, en in 't geringste geval, zo zeer beledigd, dat zy in toorn opstuiven. — Men heeft voorwaar maar al te veel gronds, om te zeggen, dat zy, die 't meest van de Verdraagzaamheid spreken, doorgaans dezulken zyn, die deeze Deugd het minste oefenen. — Veelen zyn gewoon die pligten, welke zy van anderen ten sterkste vorderen, minst te betragten; want zy, die zich onder eene andere gedaante vertoonen, dan hun eigen is, worden ook ontrouw omtrent zich zelven, en vergeeten de betragting der noodzakelykste pligten; waarom men ook hun gedrag, als het ten nauwkeurigste nagegaan word, ten uitersten laakbaar zal vinden.

Wat zal men zeggen van zulke Edelen des Volks, die door hun gedrag doen zien, dat zy zich nergens minder aan laten gelegen liggen, dan aan het handhaven van Trouw? Zullen zy niet, de Trouw gering agtende, wel dra het oefenen van andere pligten vergeten; die zy nogtans, tot welzyn van hunnen Evenmensch, van hunne Onderdanen, gehouden zyn voor te staan, en zelven te betragten; ja die zy, zonder het verlies

van hunnen goeden naam en eer niet kunnen, noch mogen nalaten? — En welke zullen de gevolgen hier van zyn met betrekking op de minderen? Zal zulk een laakbaar gedrag niet wel dra een overvloedig aantal van Navolgers vinden?

Dog wat zal men zeggen van Opzienders der Gemeenten, van Harders en Leeraars, wier goede trouw verdagt is, die niet juist in alle opzigten handelen, volgens hunnen pligt, en naar de regels van recht en billykheid; die, onder schyn van oprechtheid, hun werk maken, van iemand te misleiden? — Zal het gedrag der zulken wel vry te spreeken zyn van ontrouw en onoprechtheid, die eene schoonschynende vertooning voorwenden, waar van zy het tegendeel juist op het oog hebben; die 'er gestadig op uit zyn, om anderen een kans af te zien; die, op eene bedekte wyze, loos, listig en bedriegelyk te werk gaan, en waarlyk alles aanwenden, om anderen te misleiden? Hoe zal men dezulken beschouwen, die onder den schoonen schyn van *heilig bedrog* en *heilige list*, voorwenden, zich met de eene of andere zaak niet te bemoeijen, schoon zy dezelve, door hunnen aanhang, door hunne in dienst hebbende Creatuuren, naar hunnen zin alleen bestieren? *Die, onder* dezen bedriegelyken schyn voorgeven, dat *het geoorlofd is* rechtstreecks tegens zyn gegeven woord aan te handelen; indien men 't slegts waarschynelyk kan maken, dat hy, dien men bedrogen of misleid heeft, tot zyn eigen voordeel is misleid geworden? Dit vast staande, moet 'er al zeer veel aan haperen, zo men zulks niet waarschynelyk weet te maken. — Wat zal men oordeelen van het gedrag der zulken, die aldus te werk gaan; wier regels van Zedekunde op zulke verkeerde gronden rusten? Ik wensch van harten, dat de Originelen deezer Schetsen niet te vinden mogen zyn; en dat de trekken myner Copyen veel te stout en te hard mogen wezen; hoewel ik het tegendeel dugte.

Zullen zy wyders, die de Trouw en Oprechtheid *zo versmaaden*, niet in de betragting van duizend andere *pligten te* kort schieten, en zeer te laken zyn? — Hoe zullen zy tog getrouw kunnen wezen in hunne bediening, in het waarneemen van hun beroep, elk in het zyne, en vooral dezulken, die openbare Ampten bekleeden? Zou een Leeraar den naam verdienen, van getrouw in zyn beroep en dienst te wezen, die te hooi en te gras, gelyk men zegt, eens preekt, en den overigen last der bedieninge op de schouders van anderen schuift, en laat aankomen; die zich buiten dat met zyne Gemeente weinig ophoud, en de overige takken van zynen dienst onaangeroerd laat? Zal hy den naam van getrouw verdienen,

die,

hebben (*), is het genoeg, om de verkeerdheid der gissing middag klaar te toonen, de bewyzen zich te herinneren, welke ik bygebragt heb, van den *Kalkoen* handelende (†), om te doen zien, dat deeze Vogel byzonder eigen is aan *America*, dat hy traag vliegt, geheel niet zwemt, en gevolglyk niet in staat was om de groote Zeeën die ons vaste Land van *America* afscheiden, over te komen; waar uit volgt, dat hy, voor de ontdekking van *America*, geheel onbekend was in ons vaste Land, en dus de Ouden daar van niet hebben kunnen spreeken onder den naam van *Meleagris*.

Zonder ryke en schitterende kleuren te hebben, is de Pluimadie van de *Poule peintade* zeer uitsteekend; op een min of meer donkeren gryzen grond, ziet men zeer geregeld, witte plekjes, het een ronder dan 't andere, naar paarlen gelykende: te deezer oorzaake hebben zommige Hedendaagsche Schryvers deezen Vogel den naam van *Paarl-Hoen* gegeeven, gelyk de Ouden hem ook *Varia* en *Guttata* noemden: zoodanig was, ten minsten, de Pluimadie van de *Poule peintade* in haar eigen gewest; doch, naa dat men ze in andere Landen heeft overgebragt, heeft zy meer van de witte kleur aangenomen; ten bewyze hier van strekken de *Poule peintades* van *Jamaica* en *St. Domingo*, en die geheel witte, van welken EDWARDS spreekt: weshalven de witheid van de Borst, door BRISSON voor 't kenmerk eener verscheidenheid gehouden, niets meer is dan eene aangevangene verbastering van de Natuurlyke kleur: of liever de overgang van die kleur tot eene volkomene witheid.

De Vederen van de helft van den Hals, na boven toe, zyn zeer kort, bovenaan vindt men ze geheel niet: benedenwaards

(*) De *Meleagris* hadt de grootte van een kloek *Hoen*, op den Kop een Hoornagtige Bult, de Pluimadie doormengd met witte vlekken, gelyk aan Linzen, doch veel grooter; twee vleeschagtige byhangzels aan den Bovenkaak, den Staart neerwaards hangende, den Rug rond, Vliezen tusschen de Vingeren, geen Spooren aan de Pooten; hy beminde moerassen, betoonde geen tederheid voor de Jongen: Kenmerken welke men alle te vergeefsch by den *Kalkoen* zou zoeken: die 'er twee anderen zeer in 't oog loopende heeft, in de beschryving van den *Meleagris* niet te vinden; het boschje hair beneden aan den Hals, en het opzetten van den Staart in de gedaante van een scherm.

(†) Zie de Nat. Hist. van den *Kalkoen* in de *Hedend. Vaderl. Letter-Oefeningen.* II. Deel, bladz. 393.

lykheid hier sterk genoeg is om niet alleen de kleur der Pluimadie te veranderen, gelyk wy in zo veele Vogelen zien, maar ook die der stoffe, waar uit de Eijerschaalen bestaan: en vermids wy dit in andere soorten van 't Gevogelte niet bespeuren, levert dat eene rede te meerder op, om den aart der *Poule peintade* aan te merken als onbestendiger en meer aan verandering onderhevig dan die van andere Vogelen.

Draagt de *Poule peintade* zorg voor haar Broedzel, of niet? Dit vraagstuk blyft nog onopgelost. BELONIUS zegt 'er ja op, zonder eenige bepaaling. FRISCH houdt zich mede aan de bevestigende zyde, ten opzigte van de groote soort, welke drooge plaatzen bemint; doch beweert het tegendeel van de kleindere soort, welke behaagen schept in moerassige gronden. Dan de meeste schryven haar eene onverschilligheid toe in dit stuk; en de Jesuit MARGAT berigt ons, dat men op *St. Domingo* het broeden der Eijeren aan de *Poule peintade* zelve niet vertrouwt: dewyl zy 'er niet op blyft, en dikwyls de jongen verlaat; men laat ze uitbroeden door *Kalkoensche Hennen* of *Gemeene Hoenders*.

Ik vind niet vermeld van den tyd der Broedinge: maar mag men oordeelen uit de grootte des Vogels en uit het geen men weet van de soorten, die de meeste overeenkomst met de *Poule peintade* hebben, dan mogen wy daar voor drie weeken, iets meer of min, stellen, naar maate van de hette des Saisoens, en de aanhoudenheid van 't zitten der Broedhenne.

In den beginne hebben de jonge *Poule peintades* geen lellen, noch ook de Bult op den Kop: zy gelyken als dan, in Pluimadie, in kleur van Bek en Pooten, naar roode Patryzen; het valt niet gemaklyk de jonge Mannetjes van de oude Wyfjes te onderkennen: het gaat door in alle soorten, dat de rypheid der Wyfjes veel overeenkomst heeft met den kindschen staat der Mannetjes.

Het is zeer bezwaarlyk de *Poule peintades* in onze Noordlyk gelegene gewesten op te kweeken: dewyl zy oorspronglyk zyn uit de brandende lugtstreeken van *Africa*. Zy leeven gelyk die op *St. Domingo* van Gerst, op het Eiland *May* voeden zy zich met Krekels en Wormen, welke zy vinden door den grond om te krabben; volgens FRISCH bestaat haar spys in alle soorten van Graanen en Insecten.

De Haan der *Poule peintade* vermengt zich ook met *Gemeene Hoenders*: doch dit is een door kunst voortgebragt geslacht, en vordert byzondere voorzorge: het meest bevorderlyke ten dien einde bestaat in ze van jongs af met elkander op te voeden:

den: de Vogels, welke daar van voortkomen, maaken een basterd geslacht uit, gansch onvolmaakt en door de Natuur als gewraakt; deeze leggen niet dan wind-eijeren, en men heeft ze tot dus verre niet geregeld kunnen voorzetten.

Eene heerlyke spyze leveren de tamme *Poule peintades* uit, zy behoeven daar in voor de *Patryzen* niet te wyken; doch de wilde van *St. Domingo* zyn allerkeurlykst van smaak, en overtreffen den *Phaisant*. Ook zyn de Eijeren der *Poule peintades* zeer goed om te eeten.

Deeze Vogel is van *Africaansche herkomste*, gelyk de naamen van *Africaansche*, *Numidische*, *Barbaarsche*, *Egyptische* en *Italiaansche Hoenders* uitwyzen. Eenige *Mahometaanen* het in den zin gekreegen hebbende, om 'er den naam van *Jerusalemsche Hoenders* aan te geeven, verkogten ze duur aan de *Christenen*: doch deeze het bedrog ontdekkende, verkogten ze op hunne beurt weder aan de goede *Musulmannen* onder den naam van *Hoenders van Mecca*.

Men vindt de *Poule peintade* op *Isle de France* en *Bourbon*, waar ze eerst kortlings zyn overgebragt, en sterk vermenigvuldigen. Zy zyn op *Madagascar* bekend onder den naam van *Acanques*, en op *Congo* onder dien van *Quetele*; zeer veelvuldig komen zy voor in *Guine* op de *Goudkust*, waar zy niet tam gehouden worden, dan in het Landschap *d'Acra* en *Sierra Liona*, op de oevers van de Rivier *Senegal*, op 't Eiland *Goree*, op die van *Caap verd*, in *Barbarye*, in *Egypte*, in *Arabie* en in *Syrie*. Men zegt niet of 'er op de Canarische Eilanden zyn, of op *Madera*. LE GENTIL verhaalt op *Java* deeze Vogels gezien te hebben: doch men weet niet of het tamme of wilde waren, ik geloof voor 't naaste, dat ze tot de eerstgemelde behoorden, en uit *Africa* in *Asie* waren overgevoerd, gelyk men ze in *America* en *Europa* overgebragt heeft: doch dewyl deeze Vogels gewoon zyn aan eene zeer heete lugtstreeke, heeft men ze niet kunnen gewennen aan de bevroorene landen, omstreeks de *Baltische Zee*: dus worden ze niet opgeteld in de *Fauna Suecica* van LINNÆUS. KLEIN schynt 'er alleen op het zeggen van anderen over te spreeken, en het blykt dat ze, in den aanvang deezer Eeuwe, nog zeldzaam waren in *Engeland*.

VARRO leert ons dat, ten zynen tyde, de *Africaansche Hoenders* (dus noemt hy de *Poule peintades*) te *Rome* zeer duur verkogt wierden, uit hoofde van derzelver zeldzaamheid: in de dagen van PAUSANIAS waren zy veel gemeener in *Griekenland*; naardemaal die Schryver verklaart, dat de *Meleagris* en de *Gemeene Gans* de gewoone offerande uit-

uitmaakten van gering bemiddelde perſoonen in de plegtigheden van ISIS: dan des niettegenſtaande hebbe men zich geenzins te verbeelden, dat de *Poule peintades* natuurlyk vielen in *Griekenland*; vermids, volgens het berigt van ATHENEUS, de *Etoliers* voor de eerſte gingen, die daar te Lande dit ſlag van Vogelen gehad hadden: daarenboven vind ik een trek van geregelde verhuizing in de gevegten, welke deeze Vogels met elkander alle jaaren hielden in *Beotis*, op het Graf van MELEAGER (*), en die niet min door de Natuurbeſchryvers, dan door de Fabelboekers, aangehaald worden: van hier hebben zy den naam van *Meleagris* gekreegen, gelyk die van *Poule peintades*, of *Geſchilderde Hoenders*, haar gegeeven is van wegen de bevallige verdeeling der kleuren, met welke haare Pluimadie praalt.

(*) De Fabel zegt, dat de Zusters van MELEAGER, troostloos en wanhoopig over den dood haars Broeders, in dusdanige Vogels herſchaapen werden, die tot nog haare traanen op de Pluimadies draagen.

TREKKEN VOOR EEN ELOGE VAN WYLEN DEN HEER VAN ZWIETEN.

GERARD VAN ZWIETEN, door geheel Europa zo voordeelig bekend, van geheel Europa bemind, zo wel als geëerbiedigd, en van al wat verdienſten waardeert, en 't menschdom wel wil, na zynen dood betreurt, heeft te veel eer gedaan aan ons Vaderland, dan dat wy naar onze vermogens niet zouden medewerken, om zyne gedagtenis te vereeuwigen.

Hy wierdt op den 7den May van het eerſte jaar onzer tegenwoordige Eeuw te Leyden gebooren, en verloor zyne ouders reeds in zyne vroege jeugd. Hy ſtamde af van een zeer oud en edel Geſlagt, en zyne Voorouders hebben zig door groote daaden in de gewigtigſte Krygs-bedieningen en Hof-ampten zo veel roem en gunst verworven, dat zy door verſcheiden Vorſten tot den rang van Baronnen verheven zyn.

ADRIAAN VAN ZWIETEN, een Zoon van CORNELIS VAN ZWIETEN, was een der Leden van het Bruſſelsch Verbond, 't welk, in 't jaar 1566, door vierhonderd Nederlandſche Edellieden getekend, den eerſten grond voor onze Vryheid gelegd heeft. Het nageſlagt van dezen *Adriaan* heeft zig in twee linien geſplitst; waar van de eene, by de Bondgenooten gebleeven, nog heden den Proteſtantſchen Godsdienst toege-

gedaan is, maar welker andere in de Katholyke Nederlanden bleef, en den Roomſchen Godsdienst beleedt. Uit dien laatſten tak ſproot onzen *van Zwieten*; eene omſtandigheid, die, gelyk ik ſtraks nader aanmerken zal, hem den weg ter bevordering in zyn Vaderland ſloot, maar die juist eene der groote middelen voor zyne verheffing elders geweest is.

Het was een groot voordeel voor onzen grooten Man, dat hy zig in zyne Studiën aan zyne eigen neiging overgeeven konde. Hy genoot te Leyden al vroeg een goed onderwys in de geleerde taalen; behalven het Latyn, waarin hy zig naderhand zuiver, deftig en klaar uitdrukte, oeffende hy zig derwyze in het Grieksch, dat hy de werken der Klasſieke Geneesmeesters in het oorſpronkelyk zonder belemmering leezen konde. Hy lag zig te Leuven op de Philoſophiſche Weetenſchappen toe, en overtrof, in een ouderdom van zestien jaaren, een getal van twaalf Medeſtudenten, waar van veelen egter naderhand getoond hebben, dat zy insgelyks ſchrandere koppen waren. Het was uit eigene verkiezing, dat hy zig der Geneeskunde toewyde, en men begrypt ligtelyk, dat hy, zodra hy zig daar toe bepaalde, niet mistte, het Orakel zyner Eeuwe, den grooten BOERHAAVE, in zyn Vaderland te gaan hooren.

Hy trok dan naar Leyden te rug, en vormde zig naar dat uitmuntend Model. BOERHAAVE, die zig zelven naar de groote modellen der Griekſche Geneeskundigen, modellen voor alle eeuwen, gevormd hadt, boezemde dien zelfden ſmaak alle zyne waardige Leerlingen in. Uit zyne Schoole kwam een GAUBIUS, een DE GORTER, een HOME, een HALLER, en veele andere groote Mannen onzer eeuwe, te voorſchyn, die den raad hunnes Meesters, welke het leezen der oude Griekſche Geneeskundigen by alle geleegenheden aanbeval, getrouwelyk en met den besten uitſlag des wereld volgden.

Onze VAN ZWIETEN onderſcheidde zig hier in met een yver, die tot eene ſoort van Enthuſiasmus ging. Hy las niet ſlegts, met de grootſte oplettenheid en vlyt, alles wat van de oude Grieken voorhanden was, eenen HIPPOKRATES, GALENUS, ALEXANDER TRALLIANUS, enz. met onvermoeiden lust, maar hy las die in hunne oorſpronkelyke taal. Hy woonde daarenboven alle de voorleezingen van zynen beroemden Meester by, en genoot zyne byzondere onderregtingen en gemeenzaamen omgang, twintig jaaren lang; gelyk hy zelf niet ſlegts in de Voorrede voor zyne Commentariën meldt, maar ook door den Heer JACOB VAN EEMS, beroemd Geneesheer te Leyden, in deszelfs Voorrede voor

de uitgaave van *Boerhaave's Prælectiones*; met deze woorden gemeld wordt: — *Vir illustrissimus* GERARDUS BARO VAN ZWIETEN, *qui, licet praxin Medicam jam exercens, tamen assiduus summi Præceptoris in exercitiis publicis fuit auditor.* „De „ doorlugtige *Baron van Zwieten*, schoon zelf reeds de Ge„ neeskunde oeffenende, is egter een standvastig toehoorder „ van zynen grooten Meester in deszelfs openbaare lessen „ geweest." Hy maakte in deze lessen gebruik van de Methode van RAMSAY, om met Karakters zo vaardig te schryven, dat hy nauwelyks een woord van den Spreeker verloor, en wy hebben het aan dit hulpmiddel te danken, dat *van Swieten* ons de Verklaaringen van *Boerhaave's Aphorismen*, zo egt en nauwkeurig, heeft kunnen mededeelen.

In den jaare 1725, nam *van Swieten* te Leyden den graad van Doctor aan. Zyne Dissertatie, welke hy in 't openbaar verdedigde, betreft het maakzel en de kragt der Slagader in het menschelyk lighaam; *de Arteriæ fabrica et efficacia in corpore humano.* Hy wierdt met groote toejuiching gepromoveerd, maar bleef, gelyk wy zeiden, den Toehoorder zyns waardigen meesters.

Hy bewoog denzelven dikwils om hem te vergezellen, naar het bed van zwaare Lyders om zyn' raad voor dezelve te hooren en te volgen, gelyk de meester zig ook dikwils een vermaak maakte om zynen Leerling met zig te neemen naar andere Lyders, welker ziekte hem gewigtig genoeg voorkwam, om 'er eenen *van Swieten* by te brengen.

Meer dan eens heeft *Boerhaave*, die nooit gevleid heeft, openlyk gezegd; dat hy geen waardiger opvolger in zyne plaats dan onzen Vryheer weeten zoude, zo de Godsdienst van het Land, daar *van Swieten* als Roomschgezind tegen was, dit niet belettede.

Maar dit zelfde beletzel, 't welk hem zo sterk scheen te dwarsboomen, baande hem juist den weg tot dat fortuin, daar hy naderhand toe gesteegen is. De roem zyner bekwaamheid in de Geneeskunde kon niet lang binnen de grenzen van zyn Vaderland beslooten blyven, maar breidde zig welhaast verder uit, en klonk eerlang in Vorstelyke Hoven.

Haare Keizerlyke Koninglyke Majesteit liet den Hr. *van Swieten*, op voordeelige voorwaarden, noodigen, om als Lyf-Arts in haaren dienst te treeden; dog hy sloeg sulks toen af. Eene doodelyke ziekte der Aarts-Hertogin *Maria Anna* gaf gelegenheid, dat hy naar Brussel wierdt geroepen, om de Geneesheeren, die daar te samen gekoomen waren, by te staan, of liever te leiden. Hy nam thans de tweede beroeping

ping naar Weenen aan: dit was in den jaare 1745, nadat hy reeds het tweede Deel der Commentariën over *Boerhaavens Aphorismen* hadt uitgegeeven.

De bezigheden, welke hy thans hadt, waren menigvuldig en gewigtig; voor de gezondheid van een der grootste huizen van Europa te zorgen, was reeds eene zaak die geen geringe oplettendheid en inspanning vorderde; het was niet flegts de Keizerlyke Koninglyke Familie, maar ook eene schitterende Hofstoet, ja verscheiden Vorsten en Prinsen, hun verblyf te Weenen houdende, die zynen raad en hulp vorderden; het waren verscheiden andere Vorsten van Europa, die zig tot dat zelfde einde door Brieven en Gezanten aan hem vervoegden, en men begrypt derhalven, dat meest alle Geleerden, meest alle Geneesheeren, hier bezigheden genoeg aan gehad zouden hebben, zonder zig met het vervolgen van zo groote werken nog te bezwaaren; maar *van Swieten* was een van die gelukkige koppen, die veel konnen afdoen, om dat zy maar één ding tevens doen.

Hy zette niet flegts zyne Letter-Oeffeningen voort, maar hy haalde zig zelfs nieuwe bezigheden op den hals, om de Weetenschappen en het Menschdom te verpligten, en in de geheugens van het dankbaar Nageslacht gedenkzuilen op te rigten, die de vernielende tyd niet ligt zal nederwerpen.

Hy hadt namelyk, zo aanzienlyk een aandeel in de verbetering der Hooge Schoole te Weenen, hy deedt zo veel goed aan de Artzeny en Natuurkundige Weetenschappen, dat men hem te Weenen, voor een groot gedeelte, als den Stigter der Hooge School erkent.

Hy wierdt voor zyn leven tot President in de Geneeskundige Faculteit, op de Universiteit, gelyk ook tot Bestierder van alles wat de Geneeskunde in de Keizerlyke Koninglyke landen en by het Leger betrof, en eindelyk, tot Bibliothekarius der Keizerlyke Boekery en *Censor Librorum* benoemd. Dit alles verschaftte den Keizerlyken Lyf-Arts oneindig veel nieuwe bezigheden: maar het diende tevens om nieuwe verwondering wegens zyne werkzaamheid en bekwaamheid te verwekken.

Hy zorgde straks om Hoogleeraars te vinden, die het oogmerk zyner Vorstin, en zyn eigene hartelyke begeerte voldoen mogten. Hy zelf onderwees dagelyks eenige uuren in 't openbaar, zo wel om de studeerende jeugd te onderrigten, als ook om den Hoogleeraaren het ontwerp te toonen, volgens het welk hy wenschte, dat de Weetenschappen voortaan geleerd zouden worden. Thans wierdt DE HAEN,

 van

van *Swietens* mede Leerling, onder den grooten *Boerhaave*, uit den Haag naar Weenen beroepen, en het Practikaale Gasthuis opgeregt, het welk het bekende Werk; *Ratio medendi in Nosocomio practico, quod condidit Augustissima Imperatrix Regina* MARIA THERESIA, heeft voortgebragt.

In deze Collegiën van *van Swieten*, zyn een *Cranz*, en een *Stork*, zyne waardige Leerlingen, gevormd.

Na dat de Faculteit te Weenen eene goede Medische School voor Geneesheeren geworden was, zag men daar wel haast de gezegende vrugten van. Eene menigte beroemde Mannen, welker naamen voor hen, die den Staat der Geleerdheid in Duitschland eenigzins weeten, geenzins onbekend zyn, hebben hunne bekwaamheden, roem en geluk aan deze School van *van Swieten* te danken.

Ja door zyne zorgen is Weenen eene bloeiende School van Natuur- en Wiskunde geworden; wie kent niet eenen HELL, eenen MAKO, eenen JACQUIN, DALHAM, KHELL, REDTHAMMER, SCHERFER, en den te vroeg gestorvenen FULGENTIUS BAUER!

De uitbarstende Oorlog gaf, in het Jaar 1758, *onzen Geneesheer* aanleiding om een klein Werkje uit te geeven, bevattende eene korte beschryving en geneeswyze der Ziekten, welke meest in de Legers bespeurd worden. Ik heb niet anders dan de Hoogduitsche, Fransche en Nederduitsche Uitgave van dit Werkje gezien, en nooit is my de Latynsche voorgekoomen, welke egter voorhanden schynt te zyn. Het zelve is, geheel in den smaak van HIPPOCRATES, voor de Veld-Doktoren geschreeven; het is van alle groote Geneesheeren voor een Meesterstuk gehouden, en gelyk de Hr. TISSOT zyn *Avis au peuple* kort daar na uitgaf, beweezen deze twee beroemde Mannen, door hun voorbeeld, dat een schrander en diepdenkend hoofd zig tevens wel gemeenzaam en klaar kan uitdrukken, en dat groote geleerdheid met groote Menschlievendheid gepaard kan gaan.

Zulke treffende verdiensten als onze VAN SWIETEN, en voor het Ziekenbed, en in de Akademische Lessen, en in zyne Werken, en in zyn geheel gedrag, toonde, konden niet missen op eene schitterende wyze beloond te worden in eene Eeuw, die ten minsten niet geheel ongevoelig is voor verdiensten.

In den Jaare 1753 verkreeg hy, op den Geboortedag der Keizerin Koningin, de waardigheid van Vryheer met alle de Voorregten en Prerogativen, waar mede zyne familie dezelve

in

in Holland bezeten hadt, die tot de gezamenlyke Keizerlyke Erflanden wierden uitgeſtrekt.

In den Jaare 1756 wierdt, op bevel van de Keizerin Koningin een Penning, in Goud en Zilver vervaardigd, en onder de Hovelingen uitgedeeld, dewelke met het borstbeeld van den Keizerlyken Lyf-Arts praalt, en, ter gedagtenis van zyne verbeteringen, in de Weetenſchappen der Geneeskunde gemaakt, geſchikt is.

In 't Jaar 1763 verwierf onze Lyf-Arts, eene nieuwe en ſchitterende belooning van beide de Keizerlyke Majeſteiten; zyne afbeelding, namelyk, wierdt op derzelver bevel in de openbaare Gehoorzaal met dit byſchrift opgehangen; FRANCISCUS & MARIA THERESIA *hanc effigiem* GERARDI L. B. VAN SWIETEN *ob ſtudium medicum ab ipſo feliciter emendatum in auditorio hujus facultatis publice appendi juſſerunt, die trigeſima decembris.* „ FRANCISCUS en MARIA THERESIA hebben „ deze beeldtenis van GERARDUS, *Vry Baron* VAN SWIETEN, „ wegens de verbeteringen in de Geneeskunde, zo gelukkig „ door hem gemaakt, in de openbaare Gehoorzaal dezer Fa„ culteit doen plaatſen, op den dertigſten December".

Het Jaar 1767 bezorgde onzen Baron gelegenheid, om nieuwe verdienſten ten toon te ſpreiden, en nieuwe, en wel ſchitterende, gunſten te verwerven. Haare Keizerlyke Koningl. Majeſteit wierdt in May dezes Jaars van de Kinderpokjes aangetast, en door VAN SWIETENS gezegende Cure derwyze herſteld, dat Hoogstdezelve, op den 22ſten July daar aan volgende, een openbaaren Dank-dag deswegen in de Kerk van St. Steven vierde. En op denzelfden dag verwierf de even waardige, als gelukkige, Geneesheer een heerlyk blyk van de Keizerin, hoe hoog zy zyne verdienſten en zorgen ſchatte; hy wierdt in eene pragtige Keizerlyke Koets, met zes Paarden beſpannen, afgehaald, en van de beroemde Keizerlyke Geneesheéren STORK, VAN KESLER en STUMMELAUER vergezeld, naar de Kerk geleid, en op dezen zelfden dag tot Commandeur der Orde van St. Stephanus benoemd. Ik zal van de Ordenſtar, en verdere Cieraaden, die hier by behooren, niet ſpreeken; ik heb zaakelyker dingen te melden. Buiten het gemelde hooge Eeretekken, beſchonk de Keizerin Koningin den nieuwen Commandeur met haar Portret, ryk met Diamanten omzet, dat twintig duizend Guldens waardig geſchat wierdt, en daar en boven nog met drie duizend ſtuks Dukaaten.

Naderhand zyn, onder het opzigt van onzen Keizerlyken Lyf-Arts der Keizerlyke familie, door den beroemden INGENHOUS de Kinderpokjes ingeënt.

 Die

Die laatste gelukkige verrigting gaf gelegenheid, dat de Keizerin Koningin, in 't jaar 1769, het Borstbeeld van VAN SWIETEN in Erts gegooten, op een marmer Voetstuk, in de Medicynsche Gehoorzaal, openlyk deedt plaatsen. Het onderschrift is in deze merkwaardige woorden, die de hoogste agting te kennen geeven, uitgedrukt. GERARDI L. B. VAN SWIETEN *Archiatrorum Sacri Palatii Comitis*, *Regii Ordinis S. Stephani Commendatoris*, *Collegii censuræ librorum*, *reique medicæ præsidis*, *augustalis bibliothecæ præfecti*, *ob procuratum scientiarum artiumque instaurationem*, *ob patriæ matrem augustamque familiam ab ipso artis ope servatam*, *de universa re Austriæ*, *publica optime meriti effigiem in exemplum*, *quod posteri imitentur*, *posuit* MARIA THERESIA *Augusta*, *inque salutaris artis*, *Collegio*, *ejus consiliis sapienter constituto illustratoque collocari jussit* 1769. ANTONIO STORCK, *Vindobonensium studiorum universitatis Rectore*.

„ Maria Theresia, Keizerin, heeft het beeld van den Vry „ Baron van Swieten, eersten Geneesheer van het Vorstelyk „ Paleis, Commandeur der Koninglyke Ridder-orde van St. „ Stephanus, President van het Collegie ter beoordeeling der „ boeken, Oppertoeziener van het geen de Geneeskunde be- „ treft, en Opper Bibliothekaris van de Keizerlyke Boekery, „ wegens de herstelling der Weetenschappen en Konsten, „ wegens de behoudenis van de Moeder des Vaderlands, en „ der Keizerlyke familie, met behulp van zyne konst be- „ waard; wegens het voordeel, 't welk hy Oostenryk in 't „ algemeen heeft toegebragt, doen vervaardigen, en in het „ Collegie der Geneeskunde, door zyn raad wysselyk geschikt „ en op een beteren voet gebragt, belast te plaatsen in den „ Jaare 1769. Terwyl *Antonius Stork* Rector was van de Wee- „ nensche Universiteit". Kunstkenners pryzen dit werkstuk van den Heer MESSERSCHMIDT, en het zelve is naderhand door den Heer HAID, te Augsburg, in zwarte konst uitgegeeven.

Het was ondertusschen de Keizerin Koningin alleen niet, die aan *van Swieten* haare erkentenis toonde. De Keizer, haar Gemaal, schonk hem ook menigvuldige en heerlyke blyken van zyne agting en gunst.

En gelyk de Geleerden van Europa hem allen met eerbied beschouwden, vondt de Ridder LINNÆUS in 't byzonder gelegenheid, om hem een vleiend bewys daar van te geeven; met een geslagt van Planten *Swietenia* te noemen. Het zelve behoort in de Klasse der Planten met tien *Stamina*, en men kent heden nog maar den Mahonie-boom alleen, die in dit geslagt behoort, en daar de beroemde Kruidkundige JACQUIN

QUIN het eerst, een nauwkeurig berigt van gegeeven heeft.

Onze onvermoeide Geneesheer gaf in 't Jaar 1764 het Vierde Deel zyner Commentarien uit, welke ook te Turin, Venetie, Parys, en Hildburghausen nagedrukt; en die in het Engelsch, Fransch, Hoog- en Nederduitsch vertaald zyn. Het vyfde en laatste Deel is na zyn dood uitgekoomen.

Het is reeds van overlang bekend, dat deze Commentariën niet blootelyk het nageschreeven Collegie van *Boerhave* zyn; maar dat onze Geneesheer dezelve in een veel volmaakter staat gebragt heeft; byzonderlyk ten opzigte van de plaatsen der Ouden.

In het Jaar 1757 gaf *van Swieten* zyne Waarneemingen, over de Geneeskragten van 't opgeheven Kwikzilver in 't licht; die naderhand tot zo veele verschillen, onder de Geneeskundigen, aanleiding gaven. Ik zal daar geen gewag van maaken, om niet langwylig te worden, maar daar is een ander en minder bekende Verhandeling van hem, over de Vampyrismus; dezelve is in 't Fransch uitgegeeven, in het Italiaansch en Hoogduitsch overgezet, en in die laatste taal met eene bygevoegde Verhandeling, over de Spooken, te Augsburg in 4to. gedrukt. De Hr. *van Swieten* toont daar in, hoe natuurlyk eene menigte verschynzels, welken het Bygeloof aan den Duivel toeschryft, uit lighaamelyke ongesteldheid verklaard kunnen en moeten worden.

Terwyl *van Swieten* den weinigen tyd, welke hem van zyne menigvuldige bezigheden overbleef, dus aan zyne Boekoefeningen besteedde, poogde hy tevens de Geneeskonst op eene nog kragtiger wyze te bevorderen, en ondersteunde HEBENSTREIT, in het uitgeeven eener Proeve der agt ongedrukte Boeken van Aëtius van Amida, in 't Grieksch.

Boerhaave hadt reeds gewenscht, dat 'er eene Grieksche Uitgave van *Dioscorides* vervaardigd werdt. De Keizerlyke Bibliotheek bevat twee Grieksche Handschriften van *Dioscorides*, met getekende Afbeeldingen der Planten, die in dit Werk beschreeven worden. De beide Handschriften zyn van een eerwaardigen ouderdom, en, zo verre ging de Zugt van onzen regtaartigen Letter-minnaar, dat hy steeds voorhadt, met derzelver behulp eene nieuwe Uitgave van *Dioscorides* te vervaardigen; maar zyne bezigheden waren te menigvuldig, en zyn leeftyd te verre verloopen.

Al voor eenige jaaren kreeg hy eenig ongemak aan een zyner Voeten, en de Hr. *Stork* berigt, dat hy door het gebruik van de Scheerling verscheiden jaaren behouden wierdt. Maar in den vorigen Winter nam het kwaad derwyze toe, dat 'er geen an-

ander middel was, dan onzen Geneesheer eenige Teenen van den lydenden voet weg te neemen. Hy onderging die ſmartelyke Operatie met een voorbeeldelyk geduld, en liet zig eindelyk alle Teenen afzetten.

Hy zag, met de grootſte ſtandvastigheid en gelatenheid, het onherſtelbaare van het kwaad, en was de eerſte die zynen dood voorſpelde.

De Keizerin Koningin vereerde hem zelve met een bezoek. De Lyder bedankte haar met eene rustigheid en erkentelykheid, die haar de traanen uit de oogen perstte.

In de laatſte Levens-uuren van onzen Vryheer, wierdt hem, op hoogst bevel van haare Majeſteit, ſchielyk eene pragtige Grafſtede in de Weener Slotkerk by de eerwaardige Vaders der Orde van den *H. Augustinus* gereed gemaakt, en de ſtervende *van Swieten* kreeg voor zyn overlyden nog kennis van deze nieuwe gunst.

Hy ontving, naar het gebruik zyner Kerke, het laatſte Oiizel, in tegenwoordigheid eener talryke Verzameling van Hovelingen, en ſtierf ſtandvastig als een Philoſooph, en gelaaten als een Christen.

Ik zal hier zyne Tytels by malkander voegen; en wel te meer, om dat ik geen gewag heb kunnen maaken, wanneer hy tot Lid der reſpective geleerde Genootſchappen verkoren werdt, als van deze datums onkundig zynde. Dus ſtierf dan GERARD, *Baron van Swieten, Commandeur der Ridder-Orde des Heil. Stephanus, Keizerlyke Koninglyke Raad, en eerſte Lyfarts, Opziener der Keizerlyke Bibliotheek, en aanhoudend Preſident der Mediſche Faculteit te Weenen; Beſtierder van alles wat de Geneeskunde in de Keizerlyke Koninglyke Landen betreft, en beoordeelaar der Boeken; Lid van de Roomsch Keizerlyke Akademie der Natuur-Onderzoekeren, der Rus-Keizerlyke Akademie der Weetenſchappen te Petersburg, van de Academie der Weetenſchappen, gelyk ook van de Akademie der Heelkunde te Parys, van het Inſtitutum Bononienſe, van de Geneeskundige Societeit te Edinburg, de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem, de Botaniſche Societeit te Florence, der Societeiten degli Agiati en te Rovoredo, en der Hertoglyke Duitſche Societeit der Schoone en Verbevene Weetenſchappen te Jena.*

Haare Keiz. Kon. Maj. deedt het Lyk in een Keizerlyke Koets met zes Paarden beſpannen, en van een grooten Hofſtoet vergezeld, naar het gemelde graf brengen, des avonds den twintigſten Juny.

Daar

Daar wordt nog aan het marmeren graffieraad voor onzen Baron gearbeid.

De overblyvende Weduwe heeft insgelyks de overtuigendste blyken der gunst van haare Majesteit ontvangen; behalven haar rytuig is haar eene Jaarwedde van zes duizend Keizers Guldens toegelegd.

De Zoon van onzen Vryheer heeft zig der Staatszaaken van zyne Vorstin toegewyd, en bevindt zig thans als Keizerlyk Koninglyk Gezant, aan het Hof te Berlyn.

Antonius Stork, een Man by elk bekend, zo dra men zynen naam heeft genoemd, volgde hem in zynen grooten Post op, en de Heer Abt *Metastasio* wierdt tot Censor Librorum aangesteld.

Zie daar eenige byzonderheden van het leven des grooten Mans. Het schetsen van deszelfs Karakter, zyn Eloge, laat ik voor fyner penseel over. Hy onderscheidde zig, even als zyn voormaalige Medeleerling, de beroemde *Haller*, door eene groote en edele handelwys, door een onbaatzugtig gedrag; hy gedroeg zig als een Menschenvriend, als een algemeen Weldoener zyns geslagts, als een Vader der Geleerden, als een Mecenas van al wat verdiensten hadt.

Hy hadt eene edele, en waarlyk verheven denkwyze, en beklaagde niets hartelyker, dan dat de Geleerden aan zo veele gemeene zwakheden en gebreken van laagere Geesten, aan hoogmoed, nyd, twistzugt, wraak en bitterheid, onderhevig zyn.

Van Swieten kon niet beletten, dat zyne Vrienden in onmin met elkanderen geraakten; alles wat hy konde deedt hy; en dat was zig bescheiden jegens beide partyen te gedraagen, en hen beiden tot bescheidenheid te vermaanen.

Van Swieten was niet slegts een groot Geleerde, en Bevorderaar van Konsten en Weetenschappen, hy was insgelyks een braaf mensch, een deugdzaam Christen. En hier in geleek hy weder naar zynen grooten Meester. *Praxis medica*, dus schreef hy, in den Jaare 1763, aan den Hr. *Baldinger*, Professor te Gottingen, en dit toont tevens zyne wysheid en nederigheid, *Praxis medica quotidie me satis convincit; quot & quanta sint quæ ignoro.* „ De beoeffening der Genees-„ kunde overtuigt my dagelyks genoeg, hoe veele en hoe ge-„ wigtig de dingen zyn, waar omtrent ik myne onkunde „ moet erkennen".

Hy was in de grondregelen der Roomsche Kerk opgevoed, en hieldt zig, tot het einde zyns levens, by derzelver leerstellingen en gebruiken.

Dit

Dit verschil was voor *Boerhaave*, die men weet, dat niet slegts der hervormde Leer was toegedaan, maar aan wiens onbevooroordeelde denkwyze, wy zelfs het geluk verschuldigd zyn, van den grooten *Geneesheer* gekreegen te hebben, geene belet oorzaak om zynen Leerling, wiens talenten en inborst hy al vroeg bemerkte, hartelyk te beminnen en hoog te schatten.

Geen wonder! *Van Swieten's* groot doelwit was, altoos de groote waarheden van den Godsdienst te beleeven, en deszelfs Voorschriften te volgen. Eerbied voor het Opperwezen, liefde en dienstvaardigheid jegens zyne Evenmenschen, en eene wyze bestiering zyner driften, waren de heilryke uitwerkzels van zyne Godsdienstigheid, uitwerkzels, welken hy altoos poogde in aller harten voort te brengen.

Hy hadt by zyn leven met zyne Gemaalin reeds een soort van Verdrag gemaakt, of liever eene belofte van haar verworven, wegens die heerlyke en zonderlinge weldaadigheid, waar van de Nieuwspapieren ons berigt hebben, dat die waardige Vrouw zig zo wel gekweeten heeft. Dus was *van Swieten* zelfs na zynen dood nog een Weldoener van het Menschdom, en een bevorderaar der Geneeskonst.

Zyne laatste uuren strekken een bewys, dat hy de groote Konst van wél te sterven, zyn geheele leven door, geleerd heeft.

Hy liet zyne Schriften, by uitersten wille, aan zynen Opvolger den Heer *Stork* na. Dezelve kunnen niet missen, waarneemingen en ondervindingen te bevatten, welken het Publiek met verlangen te gemoete ziet.

Zie daar eenige Trekken van het leven en gedrag van den met regt zo algemeen betreurden *van Swieten*; dat dezelve eene bekwaamer hand beweegen moge, om ons een waardig Eloge van den grooten Man mede te deelen, en inzonderheid zyn Karakter volkoomener te schetsen, het welk men ziet, dat niet missen kan, by de Nakomelingen, even zeer in zegening te zyn, als het by den Tydgenoot eerbied, verwondering en liefde baart.

VER-

VERTOOG WEGENS DE YDELHEID ONZER KLAGTEN, OVER EENEN ONGELUKKIGEN STAAT.

(*Uit het Engelsch.*)

Frustra mala omnia ad crimen Fortunæ relegamus; nemo nisi suâ culpa diu dolet.

QUINTILIANUS.

OP eene aandagtige overweeging zal het voor een ieder duidelyk blyken, dat wy veele ongelukkige omstandigheden, onder welke wy dagelyks zugten, kunnen vermyden, door het waarneemen van zekere regels, die in onze magt zyn: en dat veele der rampen, die ten bron van ontelbaare klagten strekken van hunne beschadigendste en kwaadaartigste hoedanigheden kunnen beroofd en schadeloos gemaakt worden, indien men het zo verre niet brenge dat wy ze met genoegen draagen. — Betreklyk welzyn is, in de daad, 's Menschen geheel geluk, zo ten aanzien van de Ziel als van het Lichaam; nogthans slaat men hier op, in de meeste gevallen, zo weinig agt, dat hier uit, meer dan uit eenige andere ongunstige omstandigheid onzer natuure, veel van 's Menschen lyden hervoorkomt.

De Tyd brengt zodanige veranderingen in Ziel en Lichaam te weege, dat de zelfde dingen niet altoos kunnen behaagen. De voorwerpen blyven de zelfde, maar wy veranderen; daar is eene voegelykheid, daar is eene eigenaartigheid, daar is een vermaak, in altoos overeenkomstig met de voorschriften der Rede te handelen. Indien iemand van jaaren de lugtigheid wil aan en deel neemen in de vermaaken voor de jeugd, en voor de zodanigen wier driften nog woelend zyn, geschikt, wat kan hy anders verwagten dan te leurstelling? Wat zal hier uit volgen dan dat hy zich belachlyk gedraage, en, met de daad, uitgelachen worde? — Desgelyks zal de vrolykheid minnende jeugd geen genoegen scheppen uit een gemaakte deftigheid aan ryper jaaren eigen. Misschien vertoont zich deeze ongerymde handelwyze, in geen geval, duidelyker, dan in de heerschappy der Mode, die wil dat de zwakke ouderdom, even ligt en lugtig gekleed zy als die in 't bloeiendst huns leevens zyn, de ongunstige jaarsaisoenen tarte! Wat wonder dat als dan de Mensch de zwakheden, waar aan hy natuurlyk blootgesteld is, vervroegt of verdubbelt? In weerwil

wil van alles wat wy doen, zal de gesteldheid, welke wy omdraagen, ons weezenlyk gevoel bepaalen.

Nogthans ontstaat 'er uit de bedenking, dat de verandering der gesteltenisse van de jaaren afhangt, eene waarneeming, die eenige zwaarigheid schynt te verwekken tegen een veelbevattend stelzel van geluk. Hier in bestaande, dat 'er geen tydperk des leevens schynt te weezen, 't welk een Mensch, die zyne Reden plaats geeft, zou durven kiezen, om geduurende zyn gansche leeven op aarde te verblyven, indien zulks te zyner keuze stondt — Wat zou hy kiezen? — Aan den hulploozen staat der Kindsheid zal hy bezwaarlyk de voorkeuze geeven: nogthans hebben de Kinders, dit is onlochenbaar, hunne vermaaken; doch deeze laaten geen genoegzaam spoor in 't geheugen naa, om vervolgens, beschreeven te worden. Veele van de schynbaare rampspoeden, en kwellingen zo wel als de wezenlyke diens leeftyds, ontstaan uit het verkeerd gedrag der geenen, die daar over het opzigt hebben; doch men kan niet veronderstellen, dat een Mensch, die het gebruik der Reden kent, zyne keuze zou laaten vallen op een bestaan, waar in hy zo weinig vermogens te gebieden heeft.

De lustige en vuurige jeugdige leeftyd schynt zich sterker aan te pryzen, doch ongelukkig is dezelve niet gansch van verdrietlykheden bevryd. Het vuur brandt dikwyls te hevig, voor onze eigene veiligheid, en brengt niet zelden anderen in gevaar: invoege de Jongelingen zelve de onvoldoenendheid hunner najaagingen erkend, en de aannaderingen van den Herfst des leevens, met vermaak te gemoete gezien en dien verwelkomd hebben, naa het doorstaan van een gevaarlyken Zomer, zo vaak ontsteld door dreigende en nedervallende onweersbuien.

Ongetwyfeld is de middelbaare ouderdom best geschikt voor 't waar genot des leevens: nogthans handelen wy daar in misschien met minder beleid dan men, met rede, mogt verwagten.

Wat zal ik zeggen van den Wintertyd des leevens, den bevenden Ouderdom? Men heeft dien zo veelvuldigmaalen op 't onbevalligst geschilderd en ons voor oogen gehouden, dat wy bykans Lichaams zwakheid, en mangel aan Zielsvermogens, aanmerken als onafscheidelyke medgezellinnen van den ouden dag. Doch, schoon dit, geenzins, voor eene rechtmaatige, en met de waarheid overeenkomstige opgave mag gehouden worden, is 'er egter te veel waarheids in, om met eenigen schyn te stellen, dat iemand daar aan de voorkeuze zou geeven.

Laa-

Laaten, nogthans, onze gisfingen hier over weezen hoedanig zy willen, wy moeten erkennen, dat elke levensstaat, zo als zy elkander opvolgen, vertroostingen heeft, die daar van afhangen, en met elkander verbonden zyn: want het Geluk ontstaat niet, gelyk dit ook in zommige gezigten plaats heeft, uit het zelve in eenen enkelden opslage te beschouwen; maar door een wyduitgestrekt verschiet te gelyk te beoogen, en de voorwerpen met elkander te vergelyken: een wyduitgestrekt verschiet, waar in Woeste plaatzen tegen vrugtbaare Valeien, Rotzen tegen Vlakten overstaan, waar de verschrikkingen der Zee afgewisseld worden, door 't zagt ruisfen der Rivieren; en de staatlykheid van een Ruïne plaats maakt voor de betoverende bevalligheden eener Boschadie.

En dus voort redenkavelende op de beginzelen van verscheidenheid en vergelyking, als betreklyk tot het Menschlyk Geluk, zal men iets kunnen bybrengen, tot vergelyking van Ziekte en Pyn: en, mogelyk zou men rede vinden, niet alleen om onze klagten te stuiten, maar ook om wel te vrede te weezen over ons lyden; wanneer wy ontdekten, dat Smerte dikwyls het Vermaak op de hielen treedt, en Vermaak niet zelden op Smerte volgt.

De doordringende hitte van een brandende Koorts verwekt zulk een trek om dien te verkoelen door overvloedig drinken, dat het voldoen daar van eene zo streelende aandoening verwekt, als door de ondervinding alleen kan gekend en noit met woorden beschreeven worden. De verbeelding verleent, zomtyds, haare kortstondige hulp, door het verfrisfen van de sluimeringen der zieken, met het denkbeeld van koele verkwikkende stroomen. Laat een mindere maate van dorst, het uitwerkzel van hitte en vermoeidheid, den afgematten Reiziger aangrypen, welk een Nectar, waar van men zo hoog opgeeft, kan de aangenaamheid overtreffen van den eenvoudigsten en gereedst voorkomenden dronk. De verzwakte leden op gemaklyke bedden uit te strekken, of aan het afgewaakte oog den slaap te gunnen, zyn vergoedingen, die, in de berekening, van de geheele som der ongemakken aan eenen zieklyken staat eigen, moeten afgetrokken worden: zy veranderen in een soort van genot, by vergelyking beschouwd zynde. — 'Er zyn verscheide aangenaame aandoeningen, welke wy geheel niet, of slegts zeer flauw, gevoelen, in een staat van onafgebrooken Geluk. Eene gewaarwording van smerte brengt, weggenomen zynde, zulk een uitgezogt genoegen voort, dat wy het niet beter kunnen beschryven, dan door het te vergelyken met een hemelschen

zegen: want daar de ontheffing van allen leed, een der gelukzaligheden des Hemels uitmaakt, zo schenkt het afweeren van 't zelve een Hemel hier op Aarde.

De goedgunstige Schepper bleef niet in gebreke, om, voor alle rangen zyner Schepzelen, verweermiddelen te bezorgen tegen de aanvallen van zo schriklyk een vyand als Pyn. —— 't Is bekend, dat onze Lichamen zodanige folterende pynigingen, en alle beschryving te boven gaande benaauwheden, kunnen lyden, dat de *Heidenen*, op derzelver gevoel, den Staat, door de Voorzienigheid hun toegeschikt, verlieten, en, de geweIddaadige hand aan zich zelven slaande, een einde aan dit leeven maakten. De onderwerplykheid van een *Christen* verandert 's Menschen natuur niet in dier voege, dat hy ongevoelig wordt vöor lichaams-ongemakken; en de Pyn kan zo lang aanhouden, dat zy het leeven beneeme, of, 't geen veel erger is, ons van de Rede beroove. Maar, in deezen hachlyken staat der zaake, hebben wy een geneesmiddel, eene Plant van welke wy mogen neemen en leeven, welker sap de kragt heeft, om de felst nypende pynen te verzagten, en ons, bykans oogenbliklyk, rust en gevoelloosheid te schenken. Sylvius was gewoon te betuigen, *dat hy niet tegenwoordig* zou hebben kunnen weezen, by zommige voorvallen, in welke hy geroepen werd, en dat hy het waarneemen der Geneeskunde zou hebben moeten laaten vaaren, indien de Opium niet bekend geweest was.

Behalven de verligting door Geneesmiddelen van deeze soort voortgebragt, zyn 'er verborgen vermogens der Ziele, als dat van een vastgenomen besluit, die, in den uitersten nood, te voorschyn geroepen, het vermogen bezitten om den scherpen prikkel van verdriet en pyn te verstompen. 't Zy men deezen bystand aan eene bovennatuurlyke hulpe, of aan laagere oorzaaken toeschryve, dezelve komt de Menschlyke Natuur te baate.

By deeze vertroostingen der Zieken, mogen wy voegen het wederkeeren van den Smaak en den Honger, naa lang verlooren Eetlust; het weder genieten van de open lugt en het neemen van Lichaams-oefening, naa eenen geruimen tyd in de Zieken-kamer, en zonder beweeging doorgebragt te hebben, het op nieuw zien van Vrienden en goede Bekenden, naar 't gemis daar van in een staat van gevoelloosheid of bysterzinnigheid. Deeze zyn zo veele wegen van nieuwe vermaaklyke gewaarwordingen, die men te stellen hebbe tegen de onaangenaamheden, welke wy moesten doorworstelen; vermaaklyke gewaarwordingen, die den oorsprong en

kragt

ragt verschuldigd zyn aan voorgaande ongemakken. — Met ên woord wy genieten de zegeningen te beter, naa dat wy e, door het gemis, hebben leeren kennen; en wy vervallen reed om den smaak daar van als zodanig te verliezen, wanner zy de bestendige metgezellinnen onzes levens worden. en leeven niet geschokt door te leurstellingen, niet beroerd oor verlangens, niet geslingerd door onheilen, zou, in den egenwoordigen staat der Menschelyke natuur, een vry gevoeloos bestaan weezen, en, te deezer oorzaake, hebben wy maar weinig rede om te klaagen over die schikking, welke verscheide ongevallen bevorderlyk maakt tot ons waar belang, n ons lyden zelve met vermaak bekroont.

Wanneer wy, om van een anderen kant dit stuk te beschouwen, de Driften, in stede van de Ongelukken deezes eevens, noemen, zal het blyken, dat eenige derzelver, die en naam van zeer ontrustend draagen, zeer geschikt zyn om behulpzaam te weezen tot onzen Ziels en Lichaams welland. De Driften werden ons onbetwistbaar geschonken; o wel tot ons tegenwoordig, als tot ons toekomend geluk. Zy vereischen bestuuring, en wat, 't geen in staat is om goed en kwaad te doen, heeft geen bestuur van nooden? Eene zekere maate van wind voert den Zeeman schielyk, en nogthans veilig, door de baaren, even zo zal eene gepaste maat van drift in onze gesteltenisse dienen, om ons met yver en standvastigheid tot het volvoeren van pryswaardige verrigtingen aan te zetten; een storm ondertusschen, brengt het schip in gevaar, in nood en doet het stranden. 't Is de vaart niet, met welke wy op de zee des leevens zeilen, die ons schaadt, maar het naderen aan gevaarlyke stranden, en het vertoeven in kwaade havens.

Men heeft dit meermaels opgemerkt, ten opzigte van de Ziels vermogens: en het steunt op rede, dat eene hevige werking der Driften, door eene schielyke beweeging in het bloed te veroorzaaken, ook tot Lichaams heil kan strekken. Een Verhaaler van vreemde gebeurtenissen berigt ons dat de Keizer PALÆOLOGUS, de tweede van dien naam, ziek was, en twaalf maanden agtereen het bedde hieldt, door eene kwaal, voor welke zyne Geneesheeren nauw eene benaaming wisten uit te denken, en tot welks geneezing zy geene hulpmiddelen konden verzinnen; doch, wanneer zy allen aan zyne herstelling wanhoopten, gaf eene oude Vrouw aan de Keizerin de raad, dat, indien zy 'er haar werk van maakte om den Keizer te plaagen, en toornig te maaken, en hier mede aanhieldt, zulk een bedryf hem tot voorige gezondheid

 zou

zou herſtellen. De Sexe, ſchryft hy verder, doorgaans van dit geneesmiddel ryklyk voorzien zynde, ſtelde de Keizerin het terſtond te werk, en wel in die maate, dat zy niet duldde dat 'er iets op 's Keizers bevél geſchiedde: zy ſprak hem geduurig tegen, en plaagde hem in alles: eindelyk geraakte hy, door moeilykheid afgemat, aan 't zweeten; door dit middel wierp zyne natuurlyke warmte, opgewekt en aangezet zynde door terging, de ſchadelyke vogten uit, welke de ziekte hadden veroorzaakt; de Keizer herſtelde volkomen, leefde naa dit ongemak nog twintig jaaren, en bleef gezond tot zyn zestigſte jaar. — Wat 'er ook van de waarheid deezes verhaals zyn moge, dit gaat vast, dat de verbaazendſte geneezingen gevolgd zyn, op Schrik, Vrees en Woede, 't zy toevallig of voorbedagtlyk veroorzaakt. De Jicht is niet alleen, voor eene wyl tyds, op 't oogenblik weggenomen, door de driften van Vrees en Verbaasdheid op te wekken, maar zo volkomen uitgerooid, dat dezelve noit weder kwam. Leden door beroerdheid verlamd en opgetrokken, hebben de vrye beweeging gekreegen, door het hevig roeren eener Drift. Deeze en diergelyke voorvallen worden ons opgegeeven in berigten op goede getuigenisſen ſteunende.

De Driften zyn, derhalven, by zekere gelegenheden, heilzaam en voordeelig: en dit is, onder meer andere, ten minſten eene troostryke bedenking, dat de Voorzienigheid altoos waak- en werkzaam is, om goed uit kwaad voort te brengen, tot het veroorzaaken van uitgeſtrekter goed in de werken der Schepping. Doch beſchouw de Driften in een geneeskundig licht, en daar is niets in dezelve ſtrydig met onze best gegronde denkbeelden van 't Menschlyk geſtel. Men bedenke alleen hoe de vogten, door een' ſchielyken ſchrik, van den omtrek tot het middelpunt des lichaams gedreeven, en terſtond wederom geſtuwd worden; het noodwendig gevolg van zo ſchielyk en ſterk eene wederwerking. Welk een ſchok moet het lichaam ondergaan door de ſtrydige beweegingen, en wat, dat 'er naar gelykt, kan veroorzaakt worden door 't vermogen van eenig bekend geneesmiddel? Inzonderheid als wy in aanmerking neemen, dat eenige dingen van welken wy ons voorſtellen, dat zy groote omwentelingen in onze geſteltenisſe zullen te wege brengen, veeltyds de maag dermaate van de ſtreek brengen, dat zulks de uitwerking der proeve belet, of anderzins zyn ze zo verzwakt in den weg welken zy moeten afleggen, dat ze op de beſtemde plaats komen, met al te weinig vermogen om de kwaal te overwinnen, of zelf aan te tasten.

Even zo zullen wy bevinden, dat de Driften dienen ter be-

beantwoording van verſcheide oogmerken: door deeze gevoelen wy een trek ter verandering, en vinden een rustloosheid by ons zelven, die wy mede in anderen beſpeuren. En dit kan ook verdeedigd worden op redelyke beginzels, afgeleid uit het maakzel onzer Lichaamen, die niet lang in denzelfden ſtand en rigting kunnen blyven, zonder de zigtbaarſte heillooze gevolgen te veroorzaaken. — Stelt u een' Man voor, die om ontrustende vermoeienis te vermyden, verſcheiden dagen ſtil zit, en, om naar eigen welgevallen te leeven, de lekkerſte ſpyzen en dranken, welke hy verkiest, gebruikt. Het hoogſte geluk, waar voor deeze ſtaat vatbaar ſchynt, is dat hy in ſlaap valt; doch die ſlaap is misſchien ongerust en niet verkwikkend. Laat die zelfde Man, op eenen anderen tyd, om de proef te neemen, of uit vermaak, werken tot dat hy honger hebbe en vermoeid is: en laat hy dan openhartig bekennen welk een maaltyd hem best ſmaakte, welk een ſlaap hem meest verfriste. — De ongemaklykheid, waar over wy klaagen, wanneer wy langen tyd in een en dezelfde geſtalte zitten, moge een gebrek onzer natuure ſchynen, en het klinkt wonderſpreukig te zeggen, dat de Rust de Moeder van Onrust kan worden, nogthans gaat 'er niets vaster; en het is eene wyze en uitſteekende voorzorge ten welweezen der Menſchen, dat zy aangedreeven worden om ſteeds van geſtalte te veranderen, en zulke beweegingen te maaken als noodig zyn, om den omloop zyner vogten te bevorderen, door de veelvuldige kromme buizen, waar door zy vloeien, en van welker onbelemmerden omloop de Gezondheid in zulk eene groote maate afhangt.

Ten beſluite willen wy, ryplyk overwoogen hebbende, in welke omſtandigheden de Mensch zich geplaatst vindt, duidelyk ontdekken, dat 'er niets is, waar over hy, met rede, kan klaagen. Is hy ongelukkig, hy is het door eigen ſchuld. De Voorzienigheid heeft alle dingen ten beste geſchikt naar de vatbaarheid zyner natuure, en hy heeft ſtoffe om de wysheid haarer wegen te aanbidden, en dankbaar te weezen voor de genooten zegeningen.

DE HEILLOOZE GEVOLGEN DER WEELDE.

Niets is gevaarlyker in eene groote Stad, dan de verderflyke uitgaaven, waar toe zy haaren Inwoonderen aanleiding geeft. Dit doet hen alle haare inkomſten verſpillen om in de oogen van het algemeen eene vertooning te maaken, en door eene ydele eerzugt de eerbewyzingen en agting tot zich te trekken, aan de waare verdienſte alleen verſchuldigd.

Niets is besmettender, of verspreidt zich spoediger over eene Natie, dan deeze kinderagtige verwaandheid. Eenige weinige voorbeelden zyn genoeg om de zucht tot vertooning algemeen te doen worden. Niemand wil aan zyn gelyken den voorrang afstaan, welken hy zyns oordeels zelve verdient. Indien wy, met middelmaatige bezittingen, anderen in opschik niet kunnen evenaaren, moeten wy ten minsten alles in diervoege beschikken, dat het een zekeren smaak en kieschheid vertoone; hier aan besteeden wy ons vernuft, onzen tyd en ons geld. Maar wat is 'er het gevolg van? Dit; dat de hoofden der huisgezinnen, door hunne dwaaze verkwisting verarmd, geene behoorlyke zorge kunnen draagen voor den welvaart hunner kinderen, noch voor hun tydlyk beroep. Zy worden in de noodzaaklykheid gebragt van geld op te neemen, om hunne uitgaaven en opschik te handhaaven; zy maaken schulden, en vervallen eindelyk tot armoede.

Wanneer lieden van allerleien rang smaak krygen in de Weelde, begint een tegenzin in allerleie soort van arbeid de overhand te krygen. Ieder eene haast zich om ryk te worden; doch door middelen, welke geene zorgen noch moeite vereischen. De voordeelen van een wettigen Koophandel, of eenig ander beroep, koomen langzaam aan de hand; zy doen iemand niet spoedig genoeg ryk worden, om groote en weelde voedende uitgaven goed te maaken. Het spel en andere heillooze middelen worden by de hand genomen om schatten byeen te zamelen, en deeze sleepen de gevaarlykste en verderflykste gevolgen naa zich.

In dit geval kwynt de naarstigheid. De ryken en armen worden even verzot op vermaak. De Koophandel, die de Weelde voedt, word alleen geagt; en om deeze te bekomen, wordt daar aan eene ongelooflyke menigte noodzaaklyke geryflykheden opgeofferd. Handwerken, die van eene weezenlyke nuttigheid zyn, worden verwaarloosd om de zulken die alleen tot sieraad dienen. Het is zekerlyk een groot kwaad, wanneer de Ryken tot eene Weelde overslaan, die alleen de nutlooze konsten aanmoedigt, en een ieder tot uitgaven aanport die zyne vermogens te boven gaan, alleen om zich naar de heerschende Mode te schikken. Het land wordt langs deezen weg ontvolkt, en het belang, 't welk in het bearbeiden der landen behoorde gesteld te worden, veronagtzaamd. De Werkliedeu, eindelyk, welke als werktuigen der Weelde verstrekken, winnen zo veel zy willen met een gemaklyken arbeid, terwyl de Armen van allerleien rang zuchten, en geen troost vinden. De ryken denken om geene uitgaaven, by welke zy zelven geen onmiddelyk belang hebben.

Om deeze heillooze zucht voor verkwisting te vernietigen, behoorden de grooten, of lieden van aanzien, een voorbeeld te geeven van zedige eenvoudigheid, en zich van allerlei verwaandheid afkeerig te betoonen. De zelfde neiging zoude zich dan over alle levensstaaten verspreiden; het zou dan eene eer worden, spaarzaam of zuinig te zyn.

Misschien zoude het, daar benevens, een heilzaam middel zyn, het

het verbieden van den invoer en het gebruik van Koopmanschappen, die de Weelde voeden, doch voor de Kunsten, die een eerlyk leevens onderhoud aanbrengen, van geen dienst zyn.

De Zeden der Vrouwen verdienen insgelyks eene byzondere oplettendheid. Wanneer haar alles wordt ingewilligd, en wy onze oogen voor haar gedrag toesluiten, slaan zy driftig tot allerlei beuzelingen over, en doen de Weelde ten hoogsten toppunt stygen. Op het land zien wy zelf de Vrouwen van den laagsten rang van Menschen, tot eene soort van Weelde vervallen, en aan beuzelagtige versierzels het geld verspillen, het welk zy tot het verbeteren haarer landeryen, en de opvoeding haarer kinderen, behoorden besteed te hebben.

Eene nationaale nayver behoorde zich uit te strekken tot alles het geen der Mensch waardig is; het behoorde een eer te zyn zuinig te leeven, niet alleen om dus te voorkoomen, dat men bloot gesteld worde aan de schandelyke verzoeking om anderen te benadeelen; maar inzonderheid om dus in staat gesteld te worden, om zo veel goed te doen als wy kunnen. Wy zyn verpligt om stryd te arbeiden, om dus de uiterste proeven te geeven van onze deugd, bekwaamheid en belanglooze liefde tot ons Vaderland.

DE WORM EN HET WITJE.

Eene Fabel.

(*Uit het Engelsch.*)

Een vrolyk Witje vloog in de maand May, boven in een Kamperfoelyboom, het zag een Worm, kruipende op een dun takje. *Helaas! arm kruipend dier*, sprak het Witje, *gy hebt zeker veel moeite gedaan om zo hoog te komen, en vindt u nu aan ontelbaar meer gevaaren bloot gesteld, dan toen gy u stilletjes hield onder een Koolblad.* —— „ Dit leert my de droeve ondervinding, antwoordde „ de Worm; hier boven op te komen, viel my ten uitersten moeilyk, „ en ik heb in dien togt veele gevaaren geloopen; de prikkels eener „ plant doorboorden my bykans; het op een schuuren der takken „ door den wind heeft my byna verpletterd; en nu dreigt elke „ Vogel, die my over 't hoofd vliegt, my op te pikken: maar „ onder het Koolblad leefde ik in 't duister; en, schoon ik bekennen moet dat de Kool my tot aangenaamer voedzel strekte, „ dan iets 't geen ik zints geproefd heb, nogtans bekroop my de „ eerzugt om hooger te klimmen, op dat ik meer mogt zien van „ de Wereld, waar in ik my bevond." —— *En*, dus vervolgde het Witje, *wat hebt gy gezien, 't geen ter vergoeding strekt van*

zo veele moeilykheden en gevaaren? —— „Niets, zeide de Worm, „ dan dat ik hoog of laag zynde een Kruipend diertje blyf; en ik „ kan niet verzinnen met wat oogmerk zulke Schepzels, als wy „ zyn, hier omzwerven, een leeven zo vol angsten en smerten leiden, „ en egter dermaate bezorgd zyn om 't zelve te bewaaren; had ik „ Vleugels gelyk gy, om overal heen te vliegen, in de zon te ba- „ keren en van den eenen bloem op den anderen te vliegen, den „ morgendauw te zuigen, en uit te kiezen, op welk eene plant „ ik wil vernagten, als de duisternis my komt overvallen, zulk „ een leeven; mag leeven en beminnenswaardig heeten."

Uwe klagten, gaf hier op het Witje te houden, *zyn regtmaatig, ik heb de ongemakken, over welke gy klaagt, doorgestaan: want in 't voorleden jaar was ik gelyk gy nu zyt, en stortte dezelfde klagten. Op het aannaderen van den Winter, vervoegde ik my op een beukenblad, vervaardigde een kleeding van wol, my dus toerustende om de koude, op de beste wyze my mogelyk, uit te harden: het blad, myne wooning, viel van den boom: het sneeuwde, en de vorst deedt my op den grond vastkleeven: in dit donker en veragtlyk verblyf ontbleld ik my tot voor eenige dagen, wanneer ik voelde het vermogen te bezitten om uit myne gevangenis te breeken, en ik zag, tot myne groote verwondering, my veranderd van een Kruipend diertje, gelyk gy nu zyt, in zulk een vlug diertje, als gy nu ziet dat ik ben*". —— Ik wenschte wel, „sprak de Worm, „ dat ik u kon gelooven. Ik vrees gy zoekt my dit alleen wys te „ maaken om my te vrede te doen zyn met myn lot, en dat gy een „ schepzel zyt van eene geheel andere soort, en 'er noit een waart „ gelyk ik nu ben: want hoe kan men van 't eene in 't andere lichaam „ over gaan?" — *Ik ging in geen ander lichaam over*, antwoordde het Witje, *dit is het lichaam 't geen ik voorheen omdroeg; doch het onderging, in myn rustenden staat, eene verandering, een gelukkige verandering in de daad. Ik behoef niet voor myn eeten bezorgd te weezen; myn lichaam heeft het niet noodig: een drupje dauws, 't geen ik kan missen, is 't eenige dat ik geniet; en ik gebruik het enkel om de koele frisheid*". „ Ik wil u gelooven", zeide daar op de Worm, „dewyl my dit eene hoop geeft, die myne vuurigste wenschen my niet zouden ingeboezemd hebben; ja, ik ben „ verzekerd, ik zou zodanig iets voor onmogelyk aanzien, was het „ my niet verhaald door iemand, die het by ondervinding hadt. Ik „ kan u noit genoeg bedanken voor deeze kundigheid, dewyl ik „ reeds bevind, dat dezelve mynen tegenwoordigen toestand ligt „ maake, en in stede van my te beklaagen, gelyk ik dus lang gedaan „ heb, zal ik my verblyden, dat ik ten eenigen tyde een kruipende „ Worm geweest ben; naardemaal ik, zonder dien staat eerst te be- „ leeven, noit een Witje zou hebben kunnen worden.

PRO-

PROGRAMMA

VAN

HET BATAAFSCH GENOOTSCHAP DER PROEF-ONDERVINDELYKE WYSBEGEERTE TE ROTTERDAM.

HEt *Bataafsch Genootschap der Proef-Ondervindelyke Wys-Begeerte te Rotterdam*, den 9 van Augustus 1773. deszelfs Algemeene Vergadering houdende, heeft, na dat de *Præsident Directeur* en *Eerste Secretaris* van dit Genootschap de Heer L. BICKER aan de Vergaderinge van alle de ingekomen Stukken verslag gedaan had, geoordeeld.

Dat 'er op de Vraag: *Welke is het bekwaamste Middel om, door het afleiden van het overtollig Bovenwater, by eene opene Rivier, de Dyken, langs de Lek en Waal en vooral de Noorder-Lek-Dyk boven Dams, voor Doorbraken te bevryden en het water langs de Nieuwe Maas voorby den Briel naar Zee af te brengen, zoodanig dat de eerstgemelde Rivieren voor Scheepen, die vier of vyf voeten diep gaan, bevaarbaar blyven?* welke in de Vergaderinge den 18 van Mey 1772. voor de tweedemaal is voorgesteld, geene voldoende Antwoorden zyn ingekomen.

Dat derhalve deeze Vraag, ingevolge het LIVste Artykel van het Plan en de Grondwetten van dit Genootschap, zal voorgesteld blyven, zonder bepalinge van tyd, tot dat iemand dezelve voldoende beantwoord.

Dat 'er op de tweede Vraag: *Is 'er eenig Middel om onze Landen, die door Regen of Opperwater overstroomd zyn en het water uit zich zelven niet loozen kunnen, op een spoediger en gereeder wyze en met geen meerder kosten, dan tot hier toe door Wind en Molenwerk geschied is, van het zelve te ontlasten? zo ja, welk?* mede geene voldoende antwoorden ontfangen zyn; doch dat 'er egter onder de daar op ingekomen Antwoorden drie zyn, welke aanmerking verdienen, in zoo verre zy Middelen of Werktuigen opgeeven, die van zeer veel nut zyn zouden, indien men met de proef toonen kon, dat zy aan de opgave voldeden.

De eerste dier Verhandelingen heeft tot Zinspreuk: *Neerlands welvaaren.*

De andere is geteekend: *Tot nut van onze lage Landen.*

De derde is onderschreven met de woorden van VITRUVIUS: *Omnis Machinatio est a rerum natura procreata, ac a præceptrice & magistra mundi versatione instituta*, Lib. X. Cap. V.

Of schoon nu het Genootschap de gemelde Vraag, door het antwoord van KORNELIS VAANDRAGER oordeeld beantwoord te wezen, belooft het egter aan yder der Schryveren van de voorgemelde Drie Antwoorden een gouden Medaille, ter zwaarte van 30 Dukaten, indien

diën zy door de proef in 't groot toonen kunnen, dat hunne Werktuigen aan de opgave beantwoorden, ten welken einde hun vryheid gegeven word zich aan het Genootschap bekend te maken.

Dat 'er op de Vraag: *Dewyl de Rivieren de Merwe van Loevestein af, de oude en nieuwe Maas voorby den Briel, sedert een reeks van jaren zo zeer vernaauwd en ondiep geworden zyn, dat de vrye Uit- en Invaart der Zee-Schepen, door het Zeegat van de nieuwe Maas, 'er merklyk door belemmerd worden; welke is het beste middel om dezelve te verbeteren en vooral de ondiepte der Krab by de Lint weg te nemen, of ten minsten haar die wydte en diepte, welke zy nu heeft, te doen behouden?* ook geene Antwoorden zyn medegedeeld, die men voor voldoende houden kan, waarom dezelve onder uitbieding van denzelfden Prys eener gouden Medaille, ter zwaarte van 30 Dukaten, wederom word opgehangen om beantwoord te worden voor den 1 Maart 1774.

Wyders heeft het Genootschap besloten om de Uitvinding, den 1 van Augustus 1773. ontfangen onder de Zinspreuk *voor my en myn Vaderland*, by eene nadere gelegenheid te beoordeelen, alzoo dezelve te kort voor het houden der Algemeene Vergaderinge is ingekomen om hare waarde behoorlyk te overwegen.

Het Genootschap wyders in aanmerking nemende, dat de Zeevarenden, zoo lang men de lengte op Zee niet bepalen kan, ten uiterste noodig hebben een middel om den loopstreek der Stroomen op Zee ontwyffelbaar te kennen, ten einde gevaarlyke misgissingen, welke zy daaromtrent dikwils maken, te voorkomen, stelt tot eene Vraag voor om te beantwoorden voor den 1 van Maart 1775: *Welke zyn de Middelen om op Zee, in storm, gematigd en stil weder den loopstreek der Stroomen zeker, of ten minsten zekerer, dan tot nog toe bekend is, te weten?*

Eindlyk heeft de Heer WILLIAM MAY, *Kapitein ter Zee in dienst van dezen Staat en Lid Consultant van het Genootschap*, die in de Vergaderinge den 18 van Mey 1772. had medegedeeld eenige aanmerkelyke verbeteringen, *zoo ten aanzien der beweginge als ten opzigte van het gebruik der Azimuth* Compassen *op Zee*, in deze Vergaderinge *eenige nadere verbeteringen, welke hy sedert dien tyd bedagt heeft, aangewezen.*

De Heeren Mr. KORNELIS GROENINX VAN ZOELEN, Heer van Ridderkerk, en Mr. PAULUS GEVERS, Raden in de Vroedschap geworden zynde, en daar door den rang van *Mecenaaten* verkregen hebbende, zyn in derzelver plaatse tot *Leden-Administrateurs* verkoren en in deze Vergaderinge ontfangen, de Heeren

Mr. JACOB ZUILEN VAN NIEVELD, Schepen der Stad Rotterdam, en

Mr. PAULUS VAN DER HEIM, Tweede Secretaris van de Admiraliteit op de Maze.

Verders zal het Genootschap, om het één of de twee jaren, naar goedvinden, een Prys uitdeelen aan hem, die volgens deszelfs oordeel,

deel, geduurende dien tyd, de nuttigste *Ontdekking* of *Uitvinding* in eenigen Tak der Proef- ondervindelyke Wysbegeerte gedaan zal hebben, mits dezelve van belang zy, en de Auteur dezelve aan het Genootschap, om ze door het zelve gemeen te maaken, medegedeeld hebbe.

Ingevalle hy, die zoodanige *Ontdekking* of *Uitvinding* zal gedaan en aan het Genootschap medegedeeld hebben, wegens gebrek aan geld of tyd, buiten staat ware, om de Proeven, die ter bevestiginge van dezelve vereischt worden, in 't werk te stellen, zal het Genootschap, zulks goedvindende, zelf de noodwendigheden daar toe vervaardigen en de onkosten 'er van op zig neemen: voor zoo verre naamelyk deszelfs Fondsen in dezen toereikende zyn zullen.

De *Vraagen* zullen ook mogen beantwoord worden door de Leden, die over dezelven niet geraadpleegd zyn; dog de Prys zal alleen toegewezen worden aan het best voldoend Antwoord van den genen, welke geen Lid van het Genootschap is.

De *Antwoorden* op de *Vraagen* en de medegedeelde *Ontdekkingen* moeten niet met den eigen naam der Schryveren, maar met eene *Zinspreuk* geteekend, en met een verzegeld Billet, 't welk dezelfde Zinspreuk tot Opschrift heeft, en waar in der Schryveren naam en Adres gemeld zyn, zeer leesbaar, in 't *Nederduitsch*, *Fransch*, *Engelsch*, *Hoogduitsch* of *Latyn* geschreven, verzegeld en *franco*, voor den bepaalden tyd, gezonden worden aan den *Directeur* en *Eersten Secretaris* van het Genootschap den Heere L. BICKER, *Medicinæ Doctor*, *Lid van de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen te Haarlem*, *van de Keizerlyke Academie der Natuur-Onderzoekeren*, *Lid Correspondent van het Genootschap ter aanmoediginge der Konsten*, *Manufacturen en Commercie te Londen en Lid van het Zeeuwsch Genootschap te Vlissingen.*

De Auteurs zullen de *Verhandelingen*, op welken zy een Prys behaald hebben, niet mogen laaten drukken, dan met goedvinden van het Genootschap, en 'er geen gebruik van maaken, voor dat het Genootschap dezelven zal hebben uitgegeeven; welk laatste mede zal plaats hebben omtrent alle andere *Verhandelingen*, *Ontdekkingen*, *Proeven* en *Waarneemingen*, die men het zelve heeft ter hand gesteld, en welken het zelve, van wien zy ook aangeboden worden, altoos met genoegen zal aanneemen, om, wanneer zy goedgekeurd zyn, onder deszelfs *Verhandelingen* uit te geeven, mits zy met de eigen naamen der Schryveren onderteekend zyn; zullende het Genootschap geen ontfangene Schriften te rug geeven, en aan zig de vryheid behouden, om dezelven geheel, of ten deele, of in 't geheel niet, te doen drukken.

WAAR-

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,

in Augustus 1773.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's morg.	Barometer. 's midd.	Barometer. 's av.	Therm. mo.	Therm. mi.	Therm. av.	Winds Streek. 's morg.	Winds Streek. 's midd.	Winds Streek. 's av.	Weder. Gesteldh.
1	30. 0½	30. 0¼	30. 0	60	65	62	N W	Z W	Z W	Held.Reg.
2	29.10¼	29.11½	— 0¾	63	68	61	W t N	W t N	W t N	Betr. H.
3	30. 2	30. 3	— 3	63	67	63	N W	N O	N O	Helder.
4	— 2½	— 2½	— 1½	62	71	62	N	——	——	B. Held.
5	— 2	— 1½	— 1	64	73	66	N O	——	——	Helder.
6	— 1	— 1	——	64	72	64	——	——	——	——
7	— 1½	— 1½	— 1½	64	71	64	——	——	——	——
8	— 2	— 2½	— 2	66	70	65	——	N W	N W	——
9	— 2½	——	——	65	75	71	——	Z W	O	——
10	— 2	— 1½	— 0½	69	79	70	Z O	N O	N O	——
11	— 0½	— 1¼	— 1½	70	74	68	N O	Z W	W	— Wolk.
12	— 2	— 2½	——	67	75	72	Z W	——	W	Betr. H.
13	— 1½	— 0½	— 0	69	82	74	N O	Z W	Z	H. Weerl.
* 14	29.11½	29.10½	29.10	72	84	75	Z	Z	Z W	— Wolk.
15	— 10	— 10	——	70	76	68	Z W	Z W	——	Betr. H.
16	——	— 9¾	— 8½	66	78	72	Z	Z	Z	Held. B.
17	— 8½	— 10	— 11	64	67	64	Z W	N W	N W	Reg.Held.
18	— 10½	— 8¾	— 7	62	71	67	Z O	O	O	Held Reg.
19	— 4½	— 4	— 4	66	72	67	——	Z O	Z O	R. Wolk.
20	— 5	— 7	— 10	61	63	60	N W	N	N	— Wind.
21	— 11	30. 0	30. 1½	61	64	62	N	——	——	H. Wolk.
22	30. 2½	— 2½	— 3	61	66	63	N W	N W	N W	——
23	— 3	— 2¾	— 2½	62	68	62	Z W	W	——	——
24	— 2½	— 2½	— 1½	62	67	64	W	W t N	W t N	——
25	— 0½	— 0	— 0	61	70	66	Z W	Z	Z	— W.B.
26	— 0	29.11½	29.10	66	74	68.	Z	——	W	——
27	29. 8	— 7½	— 7	63	66	62	Z W	W t Z	W t Z	— Buijig.
28	— 7¼	— 8½	— 10	61	64	61	W	N W	N	Buijig.
29	30. 0	30. 0½	30. 1	61	66	64	N W	W t N	W t N	Helder.
30	— 1	— 1	— 0½	61	71	64	N O	O	O	——
31	29.11½	29.11	29.10	64	72	68	O	N O	N O	— Wolk.

Hoogste Barometer d. 30. 3 }
Laagste Barometer d. 29. 4 } middelb. d. 29. 9½

Hoogste Thermometer gr. 87. }
Laagste Thermometer gr. 60. } middelb. gr. 73½

* Namiddag ten 3 Uuren 87 graden.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

REDEVOERING TEGEN DE ZOGENAAMDE HOMILETIEK (*), of *de Homiletische Preek-Methode-Konstenaars.*

(Uit het Hoogduitsch).

DE zogenaamde Homiletick is my, reeds overlang, zeer ongerymd voorgekomen. Ik heb die Toehoorders altyd beklaagd, welken den grootsten Methode-Konstenaar tot hunnen Leeraar hadden: want ik heb opgemerkt, dat zy het minste onderwys, de geringste stichting, en de allerminste beweeging tot waare Vroomheid, uit die Leerwyze erlangden. Ik heb overzulks ook niets zo zeer gewenscht, dan, dat toch die ongedwongen en geestryke Leerwyze der oude Kerk-Vaderen, de natuurlyke en vernuftige Methode van eenen vuurigen LUTHERUS, eenen yverigen LASSENIUS, eenen Godzaligen SCRIVER, en eenen lieflyken MULLER, in onze Kerken wederom herleeven mogte. Dan dewyl myn wenschen, tot hier toe, vruchteloos was, zo zal ik, onder ulieder welneemen, 'er thans myn werk eens van maaken, om de rede te melden, waarom my de ingevoerde kunstige Preek-methode tot hier toe niet behaagde; en ook, zo lang Menschen Menschen zyn, en de Waarheden Waarheden blyven zullen, nooit zal kunnen behaagen.

Ten einde het echter niet schynen moge, als of ik, gelyk een blinde van de kleuren, zoude willen spreeken; zo moet ik u, M. H. het denkbeeld, dat ik van die kunstige Preek-methode heb, vooraf ontvouwen. En dit zal my te gemakkelyker vallen; dewyl ik ze zelf geleerd, en, alhoewel niet dikwils naar derzelver regelen, meer dan honderd maalen gepredikt heb. Maar ik zal my hier met geen hekelende beschryvingen ophouden. Ik zal niet zeggen, dat die Preek-methode eene kunst zy, om de aangelegenste Waarheden der Godlyke Lee-

(*) Uit J. CH. GOTTSCHEDS *Ausfuhr. Redekunst.* II Th. VII und VIII Haupst. Wy hebben beiden de aldaar voorgestelde Redenvoeringen hier eenigermaate aan een verknogt, om alle herhaaling te vermyden.

Leere, in een onzichtbaar Spin-rag te veranderen. Ik zal niet zeggen, dat ze eene Bybelsche Ontleedkunst zy, waar door men in staat is, om ieder Tekst, tot de Letters en Stipjes toe, te ontleeden. Ik zal ook niet aanvoeren, dat de zogenaamde Homiletiek eene geestlyke Voorsnykunst zy, waar door de sterkere spyze van 't Godlyk Woord, wel zeer regelmaatig voorgelegd, maar ook juist daar door tot Zielen-voedzel zeer onbekwaam gemaakt word. Alle deeze Verklaaringen, hoewel ze zich met zeer weinig moeite lieten verdeedigen, zouden my veelligt in myn oogmerk tot beletzelen zyn. Men zou gelooven, dat ik alleen bedoelde, 'er Spot-taal tegen voort te brengen; maar geen hart had, om 'er ernstig tegen op te komen. Ik zal daarom slechts eene hoofdzaaklyke beschryving mededeelen, die het voornaamste van deeze kunstige Preekmethode behelzen zal.

Ten deele, M. H. weet gy het uit de Regelen, en gezamenlyk uit zo veele honderd Voorbeelden, welken gy gehoord hebt; dat het, in de zo genaamde Leipziger Homiletiek, voornaamlyk aankomt, op eene kunstige, en vooral naar Grammaticale Regels, geschikte Ontleding van den Tekst (*). Men moet de menigvuldige betekenissen van een woord in den Grondtekst, uit de Concordantie, en alle Uitleggers, opdisschen; de gevoelens van Kerkvaders en Godgeleerden aanhaalen; de Teksten in zekere Klassen, als derzelver geslachten

(*) Ik kan niet voorby, van de woorden des Vermaarden Breslauwer Godgeleerden CASPAR NEUMAN, hier eene plaats te geeven: „ In de Verklaaring van het Evangelie, schryft hy, zullen wy niet „ over ieder regel van den Tekst eene lange rede houden, noch „ ieder woord door alle de vakken der Concordantie-boeken jaa„ gen, of alles naar alle de Leden des Geloofs, en van alle zyden, „ met den meetstok eener menschlyke Wysheid uitmeeten. Alhoe„ wel dit by veelen genaamd word, den Tekst te verklaaren, is het, „ echter, in de daad niets anders dan een middel, om den Tekst zo „ te verklaaren, dat de Toehoorders, na gedaane Uitlegging, 'er „ minder van weeten, dan voorheen; en ze zouden 't misschien veel „ al zeer wel verstaan hebben, indien 'er slechts eene kleine, of ten „ minsten zulk eene groote Uitlegging, buiten noodzaak, niet over „ gemaakt ware. Wy oordeelen over zulks, dat de geheele *Theolo„ gia Exegetica*, of alle Tekst verklaaring, in twee Hoofdstukken „ kan begreepen worden. Voor eerst, dat men den Toehoorder „ beduide, het geene hy veelligt van zelven zou gevraagd hebben; „ dewyl het tot zyne stigting dient: en vervolgens, dat men hem „ aantoone, het geene hy vermoedelyk zou overgeslaagen hebben".

ten en zoorten monsteren; ver gezogte Inleidingen daar toe verzinnen; uit de eerste van welken de Hoofdstelling afgeleid, en uit de tweede de Verdeeling gesnipperd moet worden; terwyl de derde den weg ter Verhandelinge moet baanen. Men vordert eindelyk, dat men die vyf zoorten van nuttigheden, welken, naar 's Apostels uitspraak, der geheele Schriftuure toekomen, in ieder Tekst te zamen ontmoete; en dus, Lering, Wederlegging, Bestraffing, Vermaaning, en Vertroosting uit alle plaatsen uitpluize. Ik zwyg thans noch van het onverstaanbaare der zogenaamde ronde Hoofdstellingen, van derzelver doorgaans drieledige en klappende Verdeelingen, daar men 't op toeleggen moet. Ik zwyg van die oneindige Schematische en Allegorische vindingen, door welken men denzelfden Tekst honderdmaalen moet weeten te verkleeden. Ik laat aan zyne plaatse de vergeefsche kunst, om naar die schoone vraagen, *Quis*, *Quid*, *Ubi*, (*Wie*, *Wat* en *Waar*,) wydloopige omschryvingen te maaken, en door eene verklaaring van een half uur te verdonkeren, het geen men op zig zelve veel gemaklyker verstaan zou hebben. Ik gaa ook dien hoofdregel voorby, dat men vooral doorgaans Bybelsch spreeken, en ten minsten de woorden van den H. Geest gebruiken moet, of schoon men van deszelfs zin afwykt. Ik zal ook eindelyk niet gewaagen van dat geduurig aanhaalen van alle Bybel-boeken, Kapittel en Vers, waar door de halve tyd, voor eene Predikatie geschikt, verspild word. Want all' deeze dingen, die van zelven in het oog vallen, moeten u allen, M. H. zekerlyk even zo bekend zyn, als my zelven.

Van deeze Methode nu, van deeze Homiletiek spreek ik, M. H. wanneer ik in de eerste plaatse beweere, dat ze veele onnoodige dingen in eene Predikatie vereischt, en zaaken op den Kansel brengt, die eigenlyk op de Studeerkamer behooren. Gy ziet zelven, M. H. dat ik van die lange Exegetische onderzoekingen spreeke, die men gewoonlyk in de Predikatien voordraagt. Deeze behooren voor den Predikant, en niet voor de Gemeente. Wat baaten toch den eenvouwigen al die schroomelyke Naamen van eenen Rabbi KIMCHI, ABARBANEL, MAIMONIDES, ABEN-ESRA, en meer soortgelyke besneeden Schriftuur-Uitleggers? Waar toe dienen den armen Leeken, de meeningen van eenen LIGHTFOOT, BOCHART, GOODWIN, LUNDIUS, en CORNELIUS A LAPIDE; welken men echter in 't slot aan hunne plaats laat, om by LUTHERS overzetting te leeven en te sterven? t'Huis mogt de naauwkeurige Uitlegger zynen LANKISCH en POLUS, zyne *Criticos Anglicanos* en *Sterren-hemelen*, zyne *Medullas Patrum* en *Aurifodinas*, opslaan;

ſlaan; daar had hy WASMUTH en DANTZIUS na te zien; de Rabbynen met de Oudvaderen, en de Ketters met de Rechtzinnigen te vergelyken. Maar op den Kanſel behoort hy zyne Toehoorders niet te verwarren met zo veele geleerde Naamen, die immers niets tot hunne ſtigting, en nog veel minder tot hunne Zaligheid toebrengen. Arme ſchaapen! die, in plaats van gezonde kruiden te erlangen, zulke dorre ſtoppelen voor lief moeten neemen! Deerniswaardigſte Lammeren! die u, in plaats van de zuivere Evangelie-melk te genieten, uit zulke beroerde bronnen moet laaten drenken!

Daar en boven, M. H. zal ik my niet te veel onderwinden, als ik onderneem te betoogen, dat de gewoone Homiletiek een Predikant, noch het rechte verklaaren, noch betoogen, noch beweegen leert. En deeze zyn evenwel de drie voornaamſte Stukken, die men van hem eiſchen kan: hoe men ook een Predikant moge aanmerken, 't zy als Redenaar, 't zy als Leeraar. Het eerſte is niet buiten geſchil; en zelfs niet met zekerheid te bepaalen: nademaal zommige beroemde Yveraars een eeuwigen haat tegen de Welſpreekendheid gezwooren hebben; en dezelve, ſtond het aan hun, *wel ten* eenemaal uit onze Kerken verbannen zouden. *Dan* geſteld eens, zy hadden het recht op hunne zyde, het geene men hun echter geenszins toeſtaat, maar enkel, om des Vreedes wil, voor eene kleine wyle vergunt: zou dan niet de plicht eens Leeraars der Gemeente het zelve van hun vorderen? Hoe kan men leeraaren, indien men niet het donkere duidelyk, en het onzekere waarſchynelyk maakt, voor den onkundigen; en hen eindelyk poogt te beweegen, om hunne kennis ter betrachtinge te brengen? Maar hoe zal men het donkere duidelyk maaken, zonder bevatbaare verklaaringen? Hoe zal men het onzekere waarſchynelyk maaken, en aan het waarſchynelyke zekerheid byzetten, zonder bondige betoogen? Ja, hoe zal men eindelyk de Toehoorders beweegen, om iets te doen of te laaten, indien men niet hunnen wil door beweeggronden weet te zwenken?

En dit alles ontbreekt niemand zo zeer, dan eenen recht regelmaatigen Homileet. In de plaats van duidelyke begrippen, welken hy van donkere woorden en zaaken der Gemeente moest bybrengen, geeft hy haar Etymologiën, Synonymen, Syntactiſche Aanmerkingen, en andere beuzelingen uit de Grammatika. Om het donkere duidelyk te maaken, zal hy eenen ERASMUS en GROTIUS, eenen HAMMOND en CLERICUS, eenen SPENCER en SELDENUS, eenen BRENTIUS en HERM. *van der* HARDT wederleggen. Heeft hy die taak afgedaan, dan ver-

verbeeldt hy zich alles in een volmaakt licht gesteld te hebben: Alhoewel zyne Toehoorders noch, in Egyptische duisternissen, naar den wand tasten, en den Tekst veel minder verstaan, dan voorheen. In plaats van een bondig betoog te geeven, waar op men de toestemming van het Verstand der Toehoorderen afvergen kon, beroept hy zich op eene menigte van Parallel-plaatsen, van welken het grootste gedeelte den Toehoorderen even zo vreemd, onduidelyk, en twyfelagtig voorkomt, als het geene hy daar mede bewyzen wil. Verstandige sluitredenen te maaken is toch daar niet geöorloofd, daar men alles geloofd wil hebben, en daar eene gestadige herhaaling der Stellinge, waar door ze in 't geheugen word ingeprent, voor eene inwendige overtuiging des H. Geestes word uitgegeeven. En eindelyk, in plaats van roerende beweeggronden voor te draagen, verheft men, al zuchtende, wee op wee, klagte op klagte, over het nalaaten van zommige plichten; en verbeeld zich zyne Gemeente de krachtigste aansporing ter Deugd gegeeven te hebben, wanneer men, met den grootsten yver, de heerschende ondeugden opgehaald, of ook wel eens deezen en geenen met hekelende kleuren uitgetekend, en eindelyk met Hemel en Hel zyn gewoone Besluit gemaakt heeft. Zo zeer, M. H. vertoont zich by onze kunstryke Homileeten het gebrek aan Reden- en Zedekunde. Hierom behoeft het niet zeer ter verwonderinge te strekken, dat veelen onzer Kerk-Leeraaren niet meer stigten; dewyl zy zo weinig het Verstand als den wil hunner Toehoorderen, op de behoorlyke wyze, weeten te treffen.

Doch ik moet nog een stap verder gaan, en ook de zogenaamde Jaargangen in aanmerking neemen. Deeze zyn my altyd voorgekomen als kunstgreepen, om aan den Bybel een wasschen Neus te boetseeren. Wy zullen dit wat uitvoeriger nagaan; en daar uit bewyzen, dat die kunstige Preek-methode onmogelyk gedoogd kan worden. De schranderste Menschen stemmen onderling daarin overeen, dat men, in elk verstandig opgesteld boek, slechts éénen letterlyken Zin mag zoeken. Men heeft den Alchymisten zeer belacht, wanneer ze, dan eens in HOMERUS, dan eens in VIRGILIUS, de Verborgenheden van den Steen der Wyzen zogten. En de Heeren Godgeleerden, alhoewel zy zomtyds door de Schriftuur zelve genoopt worden, om den geestlyken zin van zommige plaatsen te onderzoeken, wachten zich echter, ten minsten de gezondsten onder hun, voor die dwaalende Stelling, dat de H. Geest, door ieder woord in de H. Schriftuur, zo veel betekenen wil, als het maar ooit betekenen kan. En waarlyk, is 'er iets ter

weereld in staat, om den Bybel onzeker en waggelend te maken, dan is het deeze ongerymde meening. Wie zou niet in verwarring raaken, indien hy hoort, dat alle mogelyke verklaaringen van eene plaats bedoelingen des H. Geestes zyn; indien hy daar by bespeurt, dat 'er van zo veele plaatsen geheel tegenstrydige verklaaringen gemaakt worden? Wat baaten dan alle kunsten van Uitlegging, en Hermeneutische regelen? Heeft God zich zelven willen tegenspreeken? Of heeft de H. Geest zelf niet geweeten, wat Hy wilde zeggen? Wie kan deeze ongerymde Leerstelling met Gods Oneindige Wysheid overeenbrengen!

Des niet tegenstaande loopt die kunstige manier van Jaargangen daarop uit. Zy leeraart ons, in éénen Bybel-tekst, in één Evangelie, in één Epistel vyftig nieuwe *Themata*, dat is, zo veele nieuwe hoofd-waarheden, vinden. Nopens die allen verzekert ze ons, dat ze met het oogmerk van den Geest strooken. En, 't geen nog hooger loopt, in twee en vyftig Zondags-Teksten kan men, 't geheele Jaar door, één en het zelfde *Thema* ontmoeten. Hoe verschillend nu ook deeze veelerleie Schriftuur-deelen mogen zyn, de bekwaame *Homileet* weet echter alles op één te doen uitloopen, ten einde de H. Geest vooral moge schynen, altyd en overal, het zelfde doelwit gehad te hebben; tot dat het hem over een Jaar behaagen zal, om den H. Geest een ander oogmerk toe te eigenen. Is dat niet de H. Schrift in een Heidensch Orakel veranderen, en haare gezegden, met Pythias uitspraaken, op ééne rol schryven? Is dat niet zyne goedkeuring geeven aan de Leerwyze van een zinloozen WOOLSTON, welke eindelyk tot de dwaasheid vervalt, van overal te allegoriseeren, geheel geen letterlyken zin in de H. Schrift meer te zoeken, maar alles geheimzinnig te verstaan, alle Historiën in Beeldspraaken en Parabelen te veranderen, ja zelfs de Wonderwerken, den Dood, de Opstanding, en Hemelvaart van Kristus, tot loutere Allegoriën te maaken? En door hoedanige Regelen zal men de vryheid van zulke Zwerm-geesten, in 't verklaaren, beteugelen, indien men zelf hun niet met betere Voorbeelden voorgaat?

Dit is ondertusschen het eenige nadeel niet, het welk die kunstige Homiletiek der Godgeleerdheid aanbrengt. De geheele Kristen-Godsdienst word door die ongerymde methode van veelen, die denzelven voordraagen, belachelyk gemaakt. Men voert, myns oordeels, billyke klagten over de zo zeer toeneemende menigte van Vrygeesten. In de daad, veelen, anderszins schrandere Bollen, beginnen den Godsdienst voor eene Fabel te houden. Zy bedriegen zich zelven ongetwyfeld, en

en benadeelen daar door niemand meer, dan zich zelven. Maar aan wien heeft men de verergering van dit kwaad te wyten? Zyn zy het niet, die voor den welstand van het Kristelyk geloof, met allen yver, waaken moesten? Zyn het niet die onnozele, die overkunstige Predikatiën, waar door de Godlyke Waarheden by de verstandigen deezer Weereld zelven, in verachting gebragt worden? Men heeft van onnozele Vertelseltjes, van ongerymde fluitredenen, en allerlei ongezouten praat een Spreekwoord gemaakt; men zegt spotswyze van de eersten, *ze zyn goed voor den Kansel*; en van de laatsten, *het is eene Predikatie geweest*. En wie weet niet, dat armhartige bewyzen gewoonelyk *Homiletische bewyzen* genaamd worden. Wat dunkt u nu, M. H. hebben niet onze Homileeten zelve de schuld, dat ons Geloof van zyne Vyanden gelasterd worde? Moest men niet, naar PAULUS voorbeeld, allen alles worden, en, naar de schranderheid eener hedendaagsche Wereld, ook schrander prediken, ten einde men daar door eenigen winnen mogte? Zullen gouden-appelen 'er ook minder door worden, wanneer ze in zilveren schaalen worden opgedischt? En zou het de heilige Waarheden van ons Geloof benadeelen, indien ze naar eene natuurlyke, verstandige en ongedwongen Leerwyze wierden voorgedraagen?

't Is thans myn toeleg niet, om de Regelen, van eene zo nieuwe methode, voor onze Kansel-Redenaars zelven te ontwerpen. Dit zou my niet alleen te wydloopig vallen, maar ook te vergeefs zyn. De weereldlyke Welspreekendheid heeft overlang reeds die voordeelen genooten, welken men, tot hier toe, by de geestlyke vruchteloos wenscht. Eenige weinige groote Godgeleerden beginnen met een goed voorbeeld anderen voor te gaan. Gy intusschen, M. H. die gedeeltlyk ook in de Kerk het geestlyk Leer-ampt eens bekleeden zult; gy moest het getal van hun doen sterker worden, die door hunne Redevoeringen betoonen, dat iemand zeer wel een Predikant, en tevens een verstandig Man kan zyn. En gy, M. H. die, als Rechtsgeleerden, eens den Staat regeeren; en tot Zuilen van het Gemeenebest dienen zult, gy moest ten minsten, door uw oordeel, 'er u aan gelegen laaten zyn, om de Rede ook op den Kansel te brengen, en de dwaasheid uit denzelven te verbannen.

[Ter aanmoediginge hier van heeft de Hoogleeraar GOTTSCHED zig, in eene andere Redevoering, bevlytigd, om te toonen; „ dat geestlyke Redevoeringen geen andere Rege-
„ len noodig hebben, dan die, welken ons de Natuur en de
„ gezonde Rede in de Staatkundige Welspreekendheid voor-
„ schryft";

„ schryft"; waar omtrent hy zig indeezervoege laat hooren.'

De geopenbaarde Godsdienst behelst, in zyn geheele beloop, of Leerstukken van ons Geloof, of plichten van ons Leeven. Want de geheele Godgeleerdheid, tot onze Zaligheid noodig, bestaat, of uit beschouwende Leerstellingen, of uit zulken, die wy als Plichten beöeffenen moeten. Alle Godgeleerden stemmen met my hier in overeen, dat een geestlyk Redenaar op den Kansel, voor den Altaar, in den Biechtstoel, of waar hy ook moge spreeken, slechts twee zoorten van Stellingen hebbe voor te draagen: zulken naamlyk, die men weeten of gelooven, of zulken, die men doen en beoeffenen moet. Hier omtrent kan ik niet wel eenige tegenspraak te gemoet zien, en dit vast staande, zal 't my weinig moeite kosten, myne Stelling te bewyzen: dat naamlyk de Godlyke Waarheden op dezelfde manier, als andere Waarheden in 't gemeen, uitgevoerd en voorgedraagen moeten worden.

Het doelwit van een geestlyk Redenaar is ongetwyfeld dit; dat hy zyne Toehoorders tot Toestemming, tot Omhelzing, of Overtuiging van beide genoemde zoorten van Waarheden brenge. Ook dit kunnen onze Methode-Kunstenaars niet loochenen. 't Is waar, zy eischen wel het Geloof van hunne geestlyke Scholieren; doch verlangen echter niet, dat men hun enkel op hun woord zal gelooven. Zy beroemen zich met recht, dat zy alle hunne Leeringen uit de H. Schriftuur bewyzen; en uit dien hoofde, haalen ze eene zo groote menigte van Schriftuurplaatsen aan, dat men hunne Predikatien naauwlyks door de Concordantie heen kan zien. Ongemerkt stemmen zy my hier door toe, dat zelfs het Geloof, het welk zy vorderen, eene zoort van verstandige sluitreden behelze, en dus gebouwd zy, op een bewys, het welk, naar maate van deszelfs zekerheid, zomtyds slechts eene toestemming, doch zomtyds ook eene overtuiging uitlevert. Want in ieder Bybelplaats, die ik tot staaving van eene Waarheid hoor bybrengen, steekt in de daad deeze sluitreden: 't geene ons God in de H. Schrift geopenbaard heeft, is onfeilbaar zeker en waarachtig. Nu heeft ons God dit of dat, enz. By gevolg is het . . . . .

Dit niet alleen, M. H. de geestlyke Leeraars van den Godsdienst gebruiken, op den Kansel, ook wel eens zulke bewyzen, die enkel uit de Reden ontleend zyn. Zy willen zomwylen hunne Toehoorders waarheden leeren, die alleen uit de Natuur kenlyk zyn. Zelfs geeven zy zich zomtyds de moeite, om de Geloofs-verborgenheden door verstandige Vertoogen, voor Twyfelaaren en Verachteren van den Godsdienst, meer begrypelyk te

ma-

maaken. En in zo verre doen zy zeer wel. Zy hebben immers onzen Verlosser, en deszelfs Apostelen, in deezen, tot Voorgangers. Dan in het eene zo wel, als in het andere geval, moeten zy zich voegen, naar de gesteltenis hunner Toehoorderen; en hen zoeken te overreeden, op eene manier, die strookt met de natuur van 't menschlyk Verstand. Een wys Man, zelfs elk redelyk Mensch, zal immers liefst, indien niet eeniglyk, zulke middelen verkiezen, die hem gemakkelykst tot zyn oogmerk leiden. En waarom zou dan een geestlyk Redenaar, die anderen van de gewigtigste Waarheden zal overreeden, zich niet bedienen van zulk eene Leerwyze, welke boven anderen bekwaamst is, en haar doel bykans nooit mist.

Ook deeze stelling, M. H. schynt my zo zeker te zyn, dat ze geen bewys meer noodig hebbe. En myne Tegenparty zelve zal, hoop ik, my toestaan, dat zulk eene Leerwyze, door welke men zyne Toehoorders in beschouwende en beoefenende Waarheden, onderwyzen, van Geloofsstukken en Zedelessen overreeden, en eindelyk van al het geene men weeten en doen moet, overtuigen kan, dat, zeg ik, zulk eene Leerwyze, boven alle anderen, van een geestlyken Redenaar gebruikt behoort te worden. Staa my nu verder toe te beweeren, dat ons de gemeene weereldlyke Redekunst voldoende aanleiding geeft, om dit alles werkstellig te maaken; dat juist de zaak is, die ik my thans voorgesteld heb met alle mogelyke bondigheid en duidelykheid te betoogen.

Maar wat is 'er lichter, M. H. en wat zal 'er, zelfs voor een Leerling der Welspreekendheid, gemaklyker vallen, dan dit te bewyzen? Hy moet, voorzeker, het minste van eene verstandige Redekunst niet verstaan, die niet weet, dat ze geheel en al daar mede bezig is, hoe men zyne Toehoorders van allerleie waarheden overtuigen, of ten minsten overreden zal. Ik geef myne eigen Grondregelen niet op als volmaakt; ik wil zelfs gedoogen, dat ze, onder alle aanleidingen ter waare Welspreekendheid, niet meer dan de benedenste plaats verdienen. Doch men neeme slechts die weinige bladen voor zich; men doorloope, en volge de voorschriften, die 'er in begreepen zyn; dan zal men onfeilbaar vinden, dat de gemeenste Redekunst niet nalaat, regelen aan de hand te geeven, om het gemoed der Toehoorderen van alle zoorten van Waarheden te overreeden, dat is, en hun Verstand te overtuigen, en hunnen wil te beweegen.

Oordeelt Gy 'er zelven van, M. H. Gy zult en kunt hier gevoeglykst myne Rechters zyn. Leeraart niet de weereldlyke

Redekunst, dat men zynen Toehoorders, vooral een duidelyk begrip moet zoeken te geeven, van 't geen men bewyzen wil. Nademaal 'er buiten dat volstrekt geen overreeding plaats kan hebben. Leeraart niet de weereldlyke Redekunst, dat men de wel verklaarde, en genoeg begreepen Waarheden met bondige bewyzen moet staaven? Toont ze niet, dat men het donkere, het welk 'er veelligt nog in voorkomen mogt, verder ophelderen, het twyfelagtige ten vollen bepaalen, en dus het bewys der stellinge tot eene onwraakbaare zekerheid brengen moet? Toont ze eindelyk niet, hoe men 's Menschen neigingen tot zyne goede oogmerken gebruiken, en de hartstoechten, doorgaans Vyanden van Waarheid en Deugd, 'er aan dienstbaar maaken zal? En wat kan 'er van een Redenaar meer gewenscht, geëischt en gehoopt worden? Wat zou eenen geestlyken Redenaar noch ontbreeken, wanneer hy in staat is, om zyn stuk duidelyk te verklaaren, bondig te betoogen, zyne Toehoorders te overreeden, en te beweegen? Maar wat heeft hy, om zich op dit alles toe te leggen, anders noodig, dan de regelen eener natuurlyke en verstandige Redekunst, die echter van onze kunstige Preek-methode hemels-breed verschilt?

Wy beleeven, Gode zy dank! zulke tyden, *M. H.* waar in het my niet ontbreekt aan heerlyke Voorbeelden, om daar door myn gezegde in een volmaakt licht te plaatsen. Meer dan één groot Godgeleerde in onze Kerk, die, door zynen roem, den luister van veele anderen reeds verdonkerde, heeft dat slaafsche juk van de Dryveren onzer Kunst-methode reeds afgeschud, en ons den ouden weg geweezen, op welken men, voor de uitvinding van deeze gedwongen Homiletiek, zeer natuurlyk en veilig ging. Ik twyfel niet, M. H. of gy verstaat my, alhoewel ik nog geen Naam noeme. Die twee kleine bandjes van geestlyke Redevoeringen, welken in aller handen zyn, komen hem, zo ras ik maar van fraaije Voorbeelden eener Theologische Welspreekendheid gewag maak, terstond in de gedachten. En gy zyt het alleen niet, die 'er zo gereedlyk aan denkt. Geheel Duitschland is door tien of twaalf Predikatien meer geroerd, dan voorheen door zo veel machtige Postillen. Een ieder is verwonderd over den welspreekenden MOSHEIM, (hier ontschiet my die eerwaardige Naam tegen mynen wil,) en wenscht niets meer, dan dat deeze uitmuntende Man gelieve voort te vaaren, om zyn Vaderland zulk eene eer aan te doen, als een TILLOTSON en JOSEPH HALL der Engelsche, een FLECHIER, BOURDALOUE, DE LA RUË en SAURIN der Fransche Natie hebben aangedaan.

Men neeme maar één van zyne Meesterstukken, en vergely-

yke het met een Meesterstuk van den vermaardsten Methode-
onstenaar, dien Duitschland ooit uitleverde. Men leeze het
net aandacht, en zegge my, waar men meer duidelykheid;
orde, bondigheid, en doordringende kracht; meer geest en
terkte; meer nadruk en yver; meer vuur en levendigheid;
neer overtuiging van 't Verstand, en beweeging van 't hart
vinden zal. Ik ben verzekerd, dat zelfs de grootste Vrienden;
n sterkste Verdeedigers der ingevoerde Methode, door de ge-
eel ongewoone Welspreekendheid van den Heer Abt MOS-
HEIM, verbaasd en verrukt zullen worden; alhoewel zy zelven
niet weeten, van waar zulks eigenlyk kome; en de oorzaa-
ken ook niet konnen zien, waarom hunne Kunst-Methode
ot hier toe niets van dien aart, het welk slechts eenigzins
laar mede te vergelyken zy, heeft uitgeleverd.

Maar ik zal myne gedachten, nopens dit onderscheid, ope-
nen, M. H. het komt alleenlyk van die verstandige Welspree-
kendheid, die in alle de Voorbeelden van deezen grooten Lee-
raar doorstraalt. Daar heerscht geen gedwongen schyn-orde.
Daar is geen verminken van de Tekststen; geen kinderachtige
ongerymde afhandeling; geen wydloopige praat over de klaar-
te Historien. Kortom, hier zyn geen Homiletische schorsen,
maar het loutere pit eener waare Filosofische, dat is, verstan-
dige, Welspreekendheid. Hier zyn duidelyke Verklaaringen van
donkere zaaken en spreekwyzen. Hier zyn bondige betoogen,
die het Verstand niet alleen zwenken, maar bykans dwingen,
n ter Toestemminge overhaalen. Hier zyn hartroerende voor-
stellen, die, in 't gemoed van den oplettenden Leezer, Liefde
n Haat, Blydschap en Droefheid, Vreeze en Hoop, ja alle
aandoeningen verwekken, of smooren kunnen. Dit, M. H.
de weezenlyke oorzaak, waarom deeze geestlyke Redevoe-
ingen zo gretig gezogt, verkogt, geleezen, en met verwon-
ering aangenomen zyn. Maar men zoeke nu eens, door een
mager homiletisch geraamte, door een methodisch Spinrag,
oor een kunstig draaiwerk den zelfden roem te krygen, en
dezelfde nuttigheden te wege te brengen. Indien dit door-
aat, dan wil ik toestemmen, dat de weereldlyke Redekunst
oor den Predikstoel geheel en al niet deugt.

Dan de Heer Abt MOSHEIM is de eenige niet, die van deeze
rye en vernuftige Predikwyze gebruik maakt. Hoe veele
looge Schoolen zyn 'er niet, in en buiten Duitschland, die
ich van dezelfde vryheid bedienen. Hoe prediken de Engel-
chen en Franschen, die in hunne, of schoon, naar het oordeel
an onze Konstenaaren, niet methodieke Predikatien, meer
eest en kracht, meer overtuiging en stigting hebben, dan alle

op-

onze grootste Methodisten? Hoe heeft MULLER, SCRIVER, LASSENIUS, hoe heeft de dierbaare LUTHER gepredikt, en buiten kyf eene recht Godlyke Welspreekendheid, vol van vuur en nadruk, gehad heeft? Hoe hebben de oude Kerkvaders, een CHRYSOSTOMUS, een GREGORIUS NAZIANZENUS, een AUGUSTINUS en HIERONYMUS, hunne leerryke geestlyke Redevoeringen opgesteld? Of hebben zy veelligt niet stigtelyk gepredikt? Of hebben zy misschien ook de hedendaagsche Methode gebruikt, eer ze nog was uitgevonden? Nooit zou ik vermoeden, dat iemand dit laatste zou staande houden, hoewel het niet buiten de mogelykheid ware. Ik heb althans een Homileet geleezen, die, naar zyne kunst-manier, de Redevoering van PAULUS te Athene, *Hand.* XVII, in zulk eene schikking bragt, en ons daar door poogde te overreeden, dat 's Heilands Leerlingen reeds in 't begin van 't N. T. naar de Leipziger Methode gepredikt hadden: even eens, als of de H. Geest zelf, hun die op den Pinxterdag had ingegeeven, of ten minsten PAULUS op Jerusalems Hoogeschool, onder den vermaarden Leeraar GAMALIEL een *Collegium Homileticum resolutorio dispositorio-variatorio-analyticó-schematicum* zou gehoord hebben.

Wel aan, M. H. 't is eens tyd, dat men die dwaasheden van den Kansel verbanne; het geen de Heer MOSHEIM, volgens BURNETS Geschied-Verhaalen, zegt door den grooten TILLOTSON in Engeland gedaan te zyn. 't Is tyd, dat men, gelyk deeze diepzinnige Man elders schryft, beginne te toonen; dat een Dienaar van Kristus ook een verstandig Man zyn kan. De dageraad van betere tyden licht reeds aan. De eerste straalen van een grooter Licht in alle dingen breeken met kracht hier en daar reeds door. Gave God! dat ze eerlang alles verlichtten. Gy, M. H. zult eerlang zelven eens geestlyke Leeraars zyn, gy zelven zult als Kansel-redenaars eens opklimmen. Ach! wie weet, hoedanige Toehoorders gy eens hebben zult? Wie weet, hoe spitsvinnig zy alle uwe Predikatien ontleeden, toetsen, onderzoeken en doorziften zullen? Nooit had men meer Spotters met de geopenbaarde Waarheden, dan thans, en veelligt word hun aantal in 't vervolg nog grooter, indien men niet op eene meer redelyke wyze zal beginnen te prediken. Zullen wy de gelegenheden tot spotten vermenigvuldigen, door onze Redevoeringen? Zullen wy het Woord des Allerhoogsten door onze kunst belachelyk doen worden? Zullen wy de laatsten zyn, die eene verstandige en natuurlyke Leerwyze opvolgen, en ons van de slaverny van een methodisch juk ontlasten?

In de daad, M. H. 't is belachelyk, wanneer men, in geestlyke

:happen van Predikanten, de beoordeelingen over gedaane
'redikatien hoort. Men vraagt niet, of de Predikatie duide-
yk, bondig, ſtigtend en welvoegend geweest zy! Verklaa-
ingen, Bewyzen, Beweeggronden, Styl en Voorſtel onder-
oekt men niet. Neen, men bemoeit zich daar mede, of de
'rediker *Synthetisch* of *Analytisch* gepredikt; of hy *Methodo
aturali* of *Schematica* geſchoeid hebbe; of het *Thema* en de
'erdeeling recht kunstmaatig uitgevallen zy; of het *Genus
Didascalicum* of *Elenchticum* geweest zy; of men het *prædi-
atum* of den *actum*, of de *formam* vergeeten hebbe te ver-
:laaren? En wie kan alle die fyne uitpluizingen onthouden,
lie in zulke, alhoewel geleerde gezelſchappen, voorvallen?
Maar is 't wel wonder, dat men zich met zodanige beuzelin-
;en ophoudt, en het aangelegenſte in de Leerwyze verzuimt;
nuggen zift, en kemelen verzwelgt? De ingevoerde methode
rengt het mede. De grootſte Mannen, welken alle Eerbied
vord opgedraagen, hebben het van hunne Voorgangeren dus
;eleerd; hunne Leerlingen zuigen het van hun in; en, door
leezen, word het in geheele Landen verbreid.

Hebben wy 'er niet onlangs eene voortreflyke Proeve van
n druk gezien? Men heeft ons de merkwaardige Predikatie
'an een ouden Geestlyken, die gezegd wierd reeds overleeden
e zyn, in 't licht gegeeven, waar van het *Thema* was: Eene
ierlyke en manierlyke Katechismus - Vergelyking met het
Evangelie. Zy is in elks handen, en dies behoef ik 'er niet
neer van te zeggen, dan, dat ten minſten het *Thema vere
otundum*, gelyk de kunſtige Preek-methode het eischt, ge-
veest is.

Eene fraaije Verdeeling in drieën, die voor het genoemde
Thema niet onderdoet, kan ik niet vergeeten aan te haalen.
Een eerlyk Geestlyke op zeker Dorp beloofde, naar aanleiding
'an zyn Evangelie, over drie ſtukken te zullen handelen. Het
erſte was, dat zyne Nabuuren hun vee in zyne graanen lie-
en loopen, en dit verſtond hy niet; het andere, dat hy van
lit Jaar nog geen tienden ontvangen had, en dit wilden de
Boeren niet verſtaan; en het derde was eindelyk het Evange-
e op deezen dag, en dit verſtonden zy allen te zamen niet:
och zy zouden, in deezen heiligen vroeg ſtond, nader daar
an handelen.

Wat dunkt u, M. H. maak ik niet eene verborgen yver-
ucht, in uw binnenſte, gaande, om zulke treflyke Voor-
celden te volgen? Word gy niet begeerig, om de voetſtap-
en van zulke kunſtige Homileeten te drukken? Wat vertoeft
y, om met DEMETRIUS medgezellen uit te roepen: groot is
Dia-

Diana van Efezen! Groot is de kunſtige Preek-methode! wat het ſchynt, als of het ſterke debiet van dit Homiletisch handwerk in verval zal komen, zedert de meergemelde groote Godgeleerde ons Duitſchen eene andere Leerwyze getoond heeft. Deszelfs korte gedachten over de geestlyke Welſpreekendheid, voorloopig, achter deszelfs Predikatien gevoegd, zyn vol van verſtand, en geeven getuigenis van een diepdoordringend gezicht. Zy zyn niet wydloopig, maar zeer vruchtbaar; en die ze wel verſtaat, zal 'er duizend nuttige gevolgen uit kunnen trekken. Dan ik behoef u dit niet te zeggen, M. H. gy kent, gy leest, gy bemint en eerbiedigt 's Mans Schriften buiten dat reeds. Houdt daar in aan, en gy zult meer geestlyke Welſpreekendheid daar uit leeren, dan of gy tien Homiletiſche Trechters, met all' hunne Rym-gebedekens, woordlyk van buiten geleerd had; dan of gy twintig Hodegeten, Kanſel-redenen, Predikants-ſchatten, Pentades, Decades en Centurias van ſchetſen, Bloem-leezingen en Delicias, en hoe diergelyke Postillanten-troosters meer mogen genaamd worden, volyverigst geleezen, of zelf eigenhandig by een geſchreeven had.

Ik was eerst voorneemens, M. H. om nog twee hoofdzaaklyke overweegingen in deeze myne Redevoering mede te deelen. Ik wilde toonen, dat die kunſtige Methode van disponeeren, de meening der H. Schrift, en den zin des Geestes, bykans altoos geweld aandoet, en de Tekſten, als op eene pynbank, zodanig verſcheurt, dat 'er geen Lid in zyne plaats blyve. Ook was het myn voorneemen, te betoogen, dat die Methode zeer onbekwaam is tot ſtigting der Toehoorderen; dewyl men zich daar by veel te lang in de Tekstverklaaring moet ophouden, en die vyf nuttige gebruiken gewoonlyk te zamen neemen; waar door ze ſlechts, als in 't voorby gaan, met een paar woorden aangeraakt worden. — Dan, vreezende uw geduld te zullen misbruiken ..... zal ik hier mede myne Redenvoering ten einde doen loopen enz.

EENE VERDEEDIGING VAN 'T VERHAAL VAN SYDENHAM, OVER DE MAZELEN, TEGEN MORTON. *Door* THOMAS DICKSON, M. D.

(*Medical Observ. and Inquiries. Vol. IV.*)

De beroemde MORTON, in het byvoegzel aan zyn *Pyretologia*, verhaalt dat de algemeen heerschende Mazelen van 't jaar 1672, zo noodlottig bevonden wierden in de Herfstmaanden, dat 'er omtrent drie honderd van, in een week, stierven; hier uit konden zyne Leezers opmaaken, dat 'er omtrent drie duizend, zes honderd persoonen, in den korten tyd van drie maanden gestorven waren, als slachtoffers, wegens de byzondere kwaadaardigheid van dat zoort van Mazelen. Dewyl wy geen op eenig gezach steunend verhaal van zo veel dooden binnen den zelfden tyd aan eenige ziekte (de Pest uitgezonderd) hebben, zo werd myne nieuwsgierigheid gaande gemaakt, om te onderzoeken, in hoe verre dit buitengewoon verhaal van eene Geneeskundige gebeurtenisse, door andere getuigenissen, konde bevestigd worden. MORTON zelf verwekt het eerst agterdenken aangaande de waarheid van zyn verhaal; want in 't tweede deel van zyn *Pyretologia*, alwaar hy deeze gebeurtenisse weder herhaalt, zo drukt hy zich onbepaald uit, met alleen maar te zeggen, dat hy zich herinnerde dat na 't jaar 1670, 't getal, van te vooren reeds gemeld, weekelyks gestorven was, zonder te bepaalen, als te vooren, 't byzondere jaar en jaargetyde, wanneer dezelve zo doodlyk waren. Naar behoorlyk onderzoek ben ik overtuigd dat 't verhaal van MORTON geen geloof verdient, ik ben derhalven in de verplichting van rede te geeven, wegens myn ongeloof, 't welk ik geloove dat voor my niet ongemakkelyk zal vallen; want by een uitgaave, onlangs gedaan, onder den naam van eene Verzameling van jaarlyksche Doodlysten, van 't jaar 1657 tot 1758, blykt 't, dat 't geheel getal van persoonen, welke stierven aan de Mazelen in 't jaar 1672, waren 118, en in 't voorgaande jaar alleen zeven, en in 't jaar 1673, niet meer dan vyftien. Zo de Verzameling zo even aangehaald, (welke wy weeten dat door Mannen van oordeel en oplettendheid gemeen gemaakt is) eenig geloof verdient, moet 't verhaal van MORTON als verzonnen, aangemerkt worden. In plaats van dat 'er weekelyks voor drie maanden samen drie honderd van de Mazelen zouden gestorven zyn, vinden

den wy op zyn meest alleen 118 voor 't geheele jaar. En kan hierin MORTON's verhaal in een' gelyke geloofwaardigheid gesteld worden met de openbaare Sterf-lysten?

Zo, by deeze gelegenheid, de Sterf-lysten eenig gezach ontbrak, zoude de groote SYDENHAM ter hunner hulpe konnen geroepen worden. 't Is my zeer aangenaam, zo veel overeenkomst te vinden tusschen dit verhaal en de Sterf-lysten. Dezelve deelen ons mede, dat 'er in 't jaar 1670, 295 persoonen aan de Mazelen stierven, en in 't jaar 1674, niet minder dan 795. SYDENHAM zegt, dat ze algemeen in beide deeze jaaren heerschten, en beschryft verwonderlyk beide soorten, welke laatsten met kwaade toevallen verzeld waren. 't Is te gelyk aanmerkelyk, dat 't getal van de genen, welke aan dit buitenspoorig zoort (zo als ze van SYDENHAM genoemd worden) in 't jaar 1674 stierven, 't grootste getal is 't welk men in een jaar voor of naa dien tyd in de lysten, welke ik gezien hebbe, vindt; uitgezonderd in 't jaar 1742, wanneer 't tot 981 opklom, 't welk maar een weinig meer is dan een vierde gedeelte van 't getal, welke (overeenkomstig met 't verhaal van MORTON) stierven in de Herfst-maanden van 1672. MORTON schynt insgelyks ongelukkig geweest te zyn, in 't bepaalen van de Herfst-maanden, als 't jaargety van zo groote sterfte; dewyl SYDENHAM ons onderricht, dat beide de *Epedimien*, welke hy beschryft, begonnen in January, en eindigden, ten minsten ten naasten by met den Zonnestand van den Zomer. Kan men veronderstellen, dat de laatstgemelde Auteur, welke met opzet schryft, een verhaal van de heerschende Ziekten van verscheide jaaren, (waar onder dit jaar mede begrepen was) zoude hebbe overgeslagen, zulk eene aanmerkenswaardige omstandigheid als de verandering van 't jaargoty waar in de Mazelen 't meest de overhand hebben? Zekerlyk, neen; en inderdaad 't stilzwygen van SYDENHAM over zulk een verschrikkelyke *Epidemie*, zo dezelve ooit gebeurd is, is voor my onbegrypelyk. MORTON, welke 't eerste deel van zyn boek niet voor 't jaar 1692 gemeen maakte, twintig jaaren, namelyk, na de veronderstelde gebeurtenis, en wanneer SYDENHAM reeds dood was, konde ligtelyk misleid worden door losse verbaalen, welke hy gehoord hadde. Hy heeft zekerlyk nooit de sterflysten geraadpleegd, anderzins moeste hy getracht hebben, rede te geeven van 't verbaazend onderscheid tusschen dezelve, en 't verhaal, 't welk hy 'er van gegeeven hadt. Een Geneeskundig verhaal, gevestigd op twyfelachtige of valsche gebeurtenissen, kan zeer ligt ons oordeel over Ziekten misleiden;

daar-

daarom is de ontdekking van geschiedkundige dwaalinge zelf van veel gewichts in de Geneeskunde; byzonder, daar 't in teugel houdt de drift van te haastig, op 't gezach van anderen, samenstelzels te bouwen. Deeze aanmerkingen over MORTON beöogen evenwel voornamentlyk de bevestiging van de waarheid van SYDENHAM's verhaal over de Mazelen, en schynen een noodzakelyk byvoegzel van myne Verhandeling ter verdeediging van zyne wyze van deeze ziekte behandelen.

AANMERKINGEN OVER DE GEZONDHEID DER ARBEIDEREN, KUNSTENAAREN EN HANDWERKSLIEDEN.

(Overgenomen uit Dr. BUCHAN's *Domestic Medecine.*)

„ HEbben de Aanmerkingen van Dr. BUCHAN over de „ Voordeelen der Lichaamsbeweeging (*), het meeren„ deel onzer Leezeren welgevallen, wy twyfelen niet, of zy „ zullen de volgende, aangaande de Gezondheid der Arbei„ deren, Kunstenaaren en Handwerkslieden, met dezelfde „ graagte, en niet minder nut, leezen; als betreffende eenen „ zeer talryken en allernuttigsten rang van Menschen, en „ met veel bondigheids opgesteld. De Heeren, onder wier „ opzigt de verscheidenerhande Handwerken en Kunsten hier „ onder vermeld, geoefend worden, zullen heilzaame raad„ geevingen ontmoeten, terwyl de Arbeiders zelve (leezen „ zy ons Maandwerk) hier behoedmiddels vinden, welke „ aan te wenden, voor hunne Gezondheid, van het uiterste „ belang is."

Dat de Menschen, door de Bezigheden deezes leevens, welken zy, ten onderstand van zich zelven en van hunne huisgezinnen, ter hand neemen, zich aan byzondere Ziekten en Ongemakken vinden blootgesteld, is een bekende waarheid: maar hoe dit kwaad te verhelpen, is een stuk 't geen veel zwaarigheids in heeft. De meesten zyn genoodzaakt die bezigheden te verrigten tot welke zy zyn opgevoed, 't zy dezelve der Gezondheid bevorderlyk of nadeelig mogen weezen. Te deezer oorzaake zal ik, in steede van over 't algemeen uit te vaaren tegen die Bezigheden, welke de Gezondheid krenken, in elk derzelven de omstandigheden zoeken aan te too-

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef.* II D. II St. bladz. 259.

toonen, uit welke het gevaar hoofdzaaklyk voortvloeit, en de beste wyze om ze voor te komen teffens aan de hand geeven.

Chymisten, Gefchutgieters en Glasblaazers, enz. lyden dikwyls geweldig door de ongezonde lugt, welke zy moeten inademen. Deeze lugt is niet alleen belaaden met fchadelyke dampen; maar zo verhit of liever brandend, dat ze onbekwaam wordt, om de Longen genoegzaam uit te zetten, en aan de andere gewigtige einden der Ademhaalinge te beantwoorden. — Hier uit ontftaan benauwde Ademhaalingen, Hoest, Teering in de Long. —— Om deeze kwaade gevolgen, zo veel mogelyk, voor te komen, moeten de plaatzen, waar men zulk Werk verrigt, met groote zorgvuldigheid, in dier voege gemaakt worden, dat de rook en andere uitwaasfemingen eenen vryen uitgang en de frisfe lugt een open ingang hebbe. De Werklieden moeten noit lang aan den arbeid blyven; wanneer zy 'er uitfcheiden, allengskens bekoelen, en hunne kleederen aantrekken, voor zy zich in de open lugt begeeven. Zy behooren nimmer groote teugen koud, flap en wateragtig vogt te drinken, terwyl hunne lichaamen verhit zyn, noch zich toe te geeven *in het eeten* van falade, rauwe vrugten, of 't geen de maag verkoelt.

Mynwerkers, en allen wier arbeid onder den grond is, lyden desgelyks nadeel door eene ongezonde lugt. De lugt in diep-uitgegraavene mynen verliest niet alleen haare veerkragt en andere hoedanigheden ter Ademhaaling noodig; maar is menigwerf bezwangerd met zulke fchadelyke dampen, dat ze in een allerdoodlykst vergif verandert. —— 'Er is geen ander middel om dit voor te komen, dan het bevorderen van de werking der vrye lugt in de Mynen. —— Dan de Mynwerkers hebben niet alleen te worftelen met een ongezonde lugt, maar ook met de Metaal-deeltjes, welke aan huid en kleederen, enz. blyven zitten. Deeze worden ingezwolgen en komen in het lichaam, zy veroorzaaken Beroerdheden, Duizelingen, en andere Zenuwkwaalen, dikmaals van eenen doodlyken aart. FALLOPIUS merkt aan, dat zy, die in de Kwikzilver-Mynen werken, zelden boven de drie of vier jaaren leeven. Lood en verfcheide andere Metaalen zyn desgelyks voor de Gezondheid hoogst nadeelig.

Noit moeten de Mynwerkers nugteren aan 't werk gaan, of te lang onder den grond blyven. Zy behooren voedzaame fpys en goeden drank te gebruiken. Niets zeker benadeelt hun meer dan eene al te geringe leevenswyze. Bovenal ftaat hun zorg te draagen tegen vastlyvigheid; en dit kunnen zy doen, of door een weinig Rhabarber te kauwen, of door eene ge-

genoegzaame hoeveelheid Boom-olie in te neemen. Oly opent niet alleen het lyf, maar behoedt en beschermt de ingewanden voor de kwaade uitwerkzels der Metaalen. Allen die in de Mynen, of in de Metaalen, werken, behooren zich zorgvuldig te wasſchen, en van kleederen te veranderen, zo ras zy uitſcheiden met werken. Niets is bevorderlyker tot het bewaaren van de Gezondheid deezer lieden, dan een nauwkeurig letten op reinheid en zindelykheid.

Loodgieters, Schilders, Vergulders, Loodwitmaakers, en veele anderen, die met Metaalen moeten omgaan, zyn aan de zelfde Kwaalen blootgeſteld als de Mynwerkers, en hebben dezelfde regels ter vermydinge waar te neemen.

Kaarsſemaakers, Traankookers, en allen die ſtinkende dierlyke zelfſtandigheden bewerken, loopen mede gevaar van kwaaden reuk in te ademen, van de uitvloeizels deezer lichaamen. Zy behooren, even als de Mynwerkers, op de zindelykheid agt te geeven: en, wanneer zy geplaagd worden, door kwalykheid, en ongeſteldheid van den maag, raad ik hun een Braakmiddel of eene zagte Purgatie te gebruiken. De waaren welke zy behandelen, te lang gehouden, zyn, niet alleen ongezond voor de Bewerkers; maar desgelyks voor die in de nabuurſchap woonen.

Ik zou wel te breed uitweiden, indien ik de Kwaalen byzonder eigen aan Perſoonen van elk Beroep, afzonderlyk wilde behandelen. Ik zal, te dier oorzaake, de Menſchen tot twee algemeene hoofdrangen brengen: naamlyk de *Arbeiders*, of lieden die zwaar werk doen, en de zodanigen, die *Zittenden Arbeid* verrigten.

Schoon de zulken die een werkzaame leevenswyze ten deele valt, over 't algemeen, de gezondſten onder 't Menschdom zyn, nogthans ſtelt de natuur hunner Bezigheden en de plaatzen waar zy werken, hun bloot voor zommige Ongemakken. De Landbouwers, by voorbeeld, moeten de Weersveranderingen verdraagen; veranderingen, in dit land, dikwyls zeer groot en onverwagt; deeze veroorzaaken verkoudheden, hoesten, Rheumatismen, Koortzen, en andere Ontſteekingen; zy vinden zich ook dikmaal in de noodzaaklykheid, om zwaar te werken, en draagen zomtyds lasten boven hunne kragt, 't welk door de Vaten te rekken en te drukken, Borstbenaauwdheden, Koortzen, Breuken, enz. te wege brengt.

Zy, die buitens huis werken, worden dikwerf aangetast door afgaande Koortzen, verwekt door de geduurige afwisſelingen van Hitte en Koude, gering voedzel, ſlegt water,

 het

het zitten of leggen op den vogtigen grond, den dauw die 's avonds valt, de nagtlugt, enz.

De zodanigen die zwaare lasten torschen, als Koorndraagers, Kruiers, enz. zyn genoodzaakt de lugt met veel grooter geweld in te ademen, en hunne longen met meer kragts opgespannen te houden, dan ter Ademhaaling, in 't algemeen, vereischt wordt. Hier door worden de tedere vaten der Longe te zeer uitgespannen, en barsten niet zelden, zo dat 'er Bloedspuwing of Koorts uit volge. HIPPOCRATES gewaagt van een Man, die een weddingschap hadt aangegaan, om een Ezel te draagen. Hy werd op 't eigen oogenblik aangetast door een Koorts, gevolgd van een Bloedspuwing, en een Breuk.

Het draagen van zwaare lasten is dikwerf het uitwerkzel van enkele luiheid, welke hun aanzet om op éénmaal te doen, 't geen zy in twee reizen behooren te verrigten. Niet zelden geschiedt het uit grootschheid, en een zugt om anderen te overtreffen. Van hier is het, dat de sterkste Mannen meestal gekrenkt zyn, door te zwaar torschen of te sterk te werken. Zelden treft men iemand, die in dit opzigt uitmunt, aan, zonder Breuk, Bloedspuwing, of eenige andere Kwaal, *de vrugt zyner dwaasheid*. Men zou zich ligt verbeelden, dat de dagelyksche voorbeelden, welke wy hebben van de nadeelige gevolgen dier handelwyze, tot baaken zouden dienen om niet op dien klip te stooten.

'Er zyn, in de daad, eenige Ambagten, die noodwendig een groot betoon van kragt vorderen, als Smeden, Timmeren, enz. Tot deeze moet niemand zich begeeven, dan die sterk van lichaam is, en zy behooren nimmer hunne kragten het uiterste af te vergen, of te lang agtereen te werken. Wanneer de Spieren sterk gespannen worden, is dikmaals rusten noodzaaklyk, ten einde zy tot herstel komen; zonder zulks, zal de sterkte en het gansche gestel ras verslyten, en een vroegtydige Ouderdom het deel der afgesloofden weezen.

Het St. Antony's vuur komt ook dikwyls den Arbeiders over. Het wordt veroorzaakt door 't geen de Doorwaasseming schielyk belet, als het drinken van kouden drank, terwyl het Lichaam verhit is, het gebruik van nat voedzel, het aanhouden van natte kleederen, het zitten of liggen op den vogtigen grond enz. — Het is onmogelyk voor Lieden, die, met buitens huis te werken, hun bestaan moeten zoeken, alle deeze ongelegenheden te vermyden; doch de ondervinding leeraart, dat de kwaade gevolgen dikwyls door gepaste oplettenheid kunnen vermyd worden.

Dikwyls worden de Arbeiders aangegreepen door Buikpyn,

Co-

Colyk, en andere kwaalen in de Ingewanden. De reeds gemelde oorzaaken brengen hier in het haare toe, doch zy ontstaan desgelyks uit zwaar en onverteerbaar voedzel. Zy eeten menigmaal Brood, gemaakt van boonen en andere winderige inmengzels. Zy gebruiken ook eene groote hoeveelheid onrype vrugten, gekookt of rauw, en verscheidenerhande soorten van wortelen en kruiden, waar op zy zuure melk of oud dun bier drinken, enz. Zulk een zamenmengzel kan niet nalaaten, de ingewanden met winden op te vullen, en ongemakken in de deelen te veroorzaaken.

Ontsteekingen en andere Kwaalen, aan de uiteinden der leden, zyn zeer gemeen onder lieden die buitens huis arbeiden. Men schryft ze veelal toe, aan 't aanraaken van iets vernynigs: maar, over 't algemeen, ontstaan ze uit eene schielyke hette of koude, of eene sterke koude op hette volgende. Wanneer Arbeiders, Melkmeiden, enz. nat of koud uit het veld komen, loopen zy na 't vuur, en steeken dikwyls de handen in heet water, waar door het bloed en de andere vogten dier deelen schielyk uitgezet worden, en de vaten zich zo spoedig niet openende, volgt 'er verstopping, hier uit ontstaat ontsteeking, enz. —— Wanneer de Werklieden koud t'huis komen moeten zy zich, voor eenigen tyd, op eenigen afstand van 't vuur houden, hnnne handen in koud water wasschen, en sterk wryven met een droogen doek. Zomtyds gebeurt het dat de Menschen zo zeer door koude verstyfd zyn, dat ze geheel het gebruik hunner leden missen. In dit geval is het eenig hulpmiddel, de verstyfde deelen met sneeuw te wryven, of, indien dit niet by de hand is, met koud water. Houdt men ze digt by 't vuur, of gebruikt men warm water, het zal doorgaans van een zeer slegt gevolg weezen.

In heete Jaarsaisoenen zyn de Werklieden vry gereed, om in den Zonneschyn te gaan liggen en slaapen. Deeze gewoonte is zo gevaarlyk, dat ze dikwyls met een heete Koorts op 't lyf opstaan. De heete Koortzen, die op 't einde van den Zomer en in 't begin van den Herfst zo groote verwoestingen aanregten, worden veelal hier door veroorzaakt. Wanneer de Arbeiders het werk staaken, gelyk zy altoos behoorden te doen op 't heetste van den dag, moesten zy na huis gaan, of ten minsten een overdekte plaats zoeken, waar zy veilig konden rusten.

Vaak zetten de Arbeiders op het veld hunnen arbeid van den morgen tot den avond door, zonder iets te eeten. Dit kan niet anders dan zeer nadeelig voor de Gezondheid wee-

 zen.

zen. Hoe gering hunne ſpyze zyn moge, zy moeten die op geregelde tyden hebben; en hoe ſterker zy arbeiden, hoe dikmaaler zy moeten eeten. Indien de vogten niet geduurig aangevuld worden met verſchen voorraad ſlaan zy welhaast aan 't rotten, en veroorzaaken Koortzen van de ſlegtſte en kwaadaartigſte ſoort.

De Arbeiders zyn zeer agtloos omtrent het geen zy eeten en drinken, en bedienen zich dikwyls, uit enkele agtloosheid, van ongezond voedzel, terwyl zy, voor den zelfden prys, zeer gezonde ſpyzen zouden kunnen bekomen. Op veele plaatzen, in *Brittanie*, zyn de Landlieden onagtzaam genoeg, om voor het behoorlyk gereed maaken hunner ſpyze te zorgen. Dit Volk zou liever, op ééns eeten, eenen dag in ledigheid doorbrengen, dan werken, ſchoon dit hun overvloed kon verſchaffen.

Koortzen, van eene zeer ſlegte ſoort, ontſtaan dikwyls onder de Arbeiders, door eene armlyke leevenswyze. Wanneer het lichaam geen genoegzaam voedzel krygt, bederven de vogten en de vaste deelen verzwakken; 't welk doodlyke gevolgen naa zich moet ſleepen. — Eene armlyke leevenswyze is dikwyls oorzaak van die Huidziekten, zo algemeen onder de Werklieden. Het verdient onze opmerking dat het Vee, wanneer het ſchraal en ſlegt voedzel krygt, doorgaans met deeze of geene Kwaal aan de huid bezet worde, welke meest altoos betert, wanneer zy in eene goede en ruime weide komen. Dit wyst aan hoe zeer de goede geſteltenis der vogten afhangt van eene genoegzaame hoeveelheid goed voedzel.

De Armoede veroorzaakt niet alleen, maar verzwaart ook veele Ziekten onder de Arbeiders: weinigen onder hun hebben een behoorlyk vooruitzigt, en, indien zy het hebben, ontbreekt het hun dikwyls aan de gelegenheid en het vermogen om iets te beſpaaren en weg te leggen. Zy leeven van de hand in den tand, gelyk men zegt; en wanneer eenige ziekte hen buiten ſtaat ſtelt om te kunnen werken, vinden zich hunne Huisgezinnen in de kommerlykſte behoefte en broodsgebrek gedompeld. Hier moet de Godlyke Deugd der Liefde betragt worden. Den vlytigen armen arbeider, buiten zyn ſchuld, in armoede zugtende, op te beuren en te helpen, is zeker een der uitmuntendſte bedryven van Godsdienst en Menschlykheid. Zy alleen, die ooggetuigen zyn van deeze jammer tooneelen, kunnen zich een denkbeeld vormen van 't getal der geenen die omkomen in hunne ziekten, door mangel aan behoorlyken byſtand en verkwikking, ja zelfs door gebrek aan de leevensnoodwendigheden.

Niet

Niet zelden lydt de gezondheid der Arbeideren last door een' dwaazen nayver, welke hun aanzet om anderen te overtreffen, tot dat zy zich boven maate verhitten, en 'er Koorts of zelf een oogenbliklyk dood nedervallen uit volge. Dewyl dit het uitwerkzel is van eene ydele grootschheid, moeten zy, die 'er het opzigt over hebben, zulks tegengaan. Zy die, deezer wyze, hun leeven in de waagschaal zetten, mag men aanzien als Zelfmoorders. Jammer, grootlyks jammer is het, dat arme Weduwen, en Vaderlooze Kinderen, moeten lyden om zulk een dwaas gedrag. Mogen wy hier den snaar der Hartstogten roeren, wy bidden de Arbeiders te bedenken om hunne Vrouwen en Kinderen, en dan te overweegen, van hoe veel waardy hun eigen leeven zy!

Het leeven der Soldaaten, ten tyde des oorlogs, mag onder de arbeidzaame beroepen gesteld worden. De Soldaaten hebben veel moeilykheden uit te staan van ongunstige jaargetyden, lange togten, slegte spyze, honger, enz. Hier uit komen voort Koortsen, Buikloop, Rheumatismen, en andere gevaarlyke Kwaalen, die doorgaans, meer vernielings aanregten dan het zwaard, inzonderheid dan, wanneer de veldtogten tot te laat in 't jaar worden uitgerekt. Eene Week koud regenagtig weêr zal meer manschaps kosten, dan verscheide maanden als het droog en warm is.

De Bevelhebbers over de Legers behooren zorg te draagen, dat hunne Soldaaten wel gekleed zyn, wel gevoed worden, dat de veldtogten ten behoorlyken tyde eindigen, en dat hun volk drooge en lugtige winter-legerplaatzen betrekke. Deeze regels in agt genomen, en tevens het zo beschikt zynde, dat de Zieken op eenen genoegzaamen afstand van de Gezonden verwyderd blyven, zal het veel toebrengen, om het leeven der Soldaaten te bespaaren (*).

Zee-

(*) Men moet, in de daad, bekennen, dat de Soldaaten, in tyd van vrede, niet minder lyden door luiheid en onmaatigheid, dan van de moeilykheden, ten tyde van oorlog. Indien de Menschen ledig loopen, zullen zy ondeugend worden. Het zou, over zulks, een stuk van veel aangelegenheid weezen, een plan uit te denken, om de Krygslieden, in Vredestyd, gezonder en nuttiger te maaken. Deeze zo wenschlyke einden zouden, myns bedunkens, bereikt kunnen worden, door hun dagelyks eenigen tyd te doen werken, en hun geld daar mede overeenkomstig te verhoogen. Hier door zou de ledigheid, de moeder der ondeugd, geweerd, de arbeidsloonen verlaagd, openbaare werken, als Havens, Kanaalen, Wegen, enz. opgemaakt worden, zonder andere Arbeidslieden te benadeelen: ook

zou

Zeevaarende lieden mogen desgelyks op de lyst komen, der geenen die een arbeidzaam leeven leiden. Zy ſtaan veel ongemaks uit van de verandering der Lugtſtreeken, van weer en wind, van zwaar werk en ſlegten leevens-voorraad, enz. De Zeevaarenden zyn van zo veel aanbelangs voor den handel en de veiligheid deezes Koningryks, dat men niet te veel moeite kan aanwenden, om de middelen, tot behoud huns leevens dienende, aan te wyzen.

Een zeer ryke bron van de Ziekten, onder de Scheepslieden, is een ongeregeld gedrag. Wanneer zy, naa een langduurigen Zeetogt, landen, geeven zy zich, zonder agt te ſlaan op de Lugtsgeſteldheid, hun eigen geſtel, geheel en al aan dertelheid en wellust over, en houden met die ongebonde leevenswyze dikwyls aan, tot dat eene Koorts een einde maakt van hun leeven. Dus is onmaatigheid en niet de lugtſtreek menigvoud de rede, waarom zo veelen onzer kloeke Zeelieden, in vreemde landen, omkomen. Wy willen niet dat onze Scheepslieden eene al te ſchraale leevenswyze houden; maar zy zullen in de Maatigheid het beste behoedmiddel vinden tegen Koortzen en veele andere kwaalen.

De Scheepvaarenden kunnen, in hun beroep bezig *zynde*, het niet altoos vermyden nat te worden. Doch als dit gebeurt, moeten zy, zo ras het hun mogelyk is, andere kleederen aandoen, en de doorwaasſeming tragten te bevorderen. Verre dat zy, in dit geval, hunne toevlugt moeten neemen tot ſterke Dranken, zy behooren veel eer zulk een drank te drinken, als ſlap, ontbindend, en van eene bekwaame warmte is, terſtond in de kooy te gaan, waar eene friſſche ſlaap, en zagte zweeting, alles weder te recht brengt.

Maar de Gezondheid der Zeevaarenden heeft meest te lyden van ongezond voedzel. Het beſtendig gebruik van gezoute Spyzen bederft hunne Vogten, veroorzaakt Scheurbuik en

zou dit de Soldaaten in ſtaat ſtellen om te trouwen en kinderen op te voeden. Een plan van deezen aart zou men ligt kunnen volvoeren, zonder de Krygsdapperheid te ſnuiken, wanneer zy maar vyf of zes uuren elken dag werkten, en altoos buitens huis. Het behoorde geen Soldaat toegelaaten te worden, te lang te werken of eenig zittend beroep waar te neemen. Dit maakt de Mannen zwak en verwyfd, en geheel onbekwaam, om de moeilykheden des krygs te verduuren: terwyl eenige uuren arbeidens buitens huis hun tegen het weer hard maakt, de ſpieren verſterkt, en den moed opwakkert.

en andere hardnekkige Kwaalen. Het valt niet gemaklyk dit kwaad op lange togten voor te komen; nogthans kunnen wy niet nalaaten te denken, dat men, alle vereischte moeite en zorge aanwendende, vry veel zou kunnen doen, om een zo wenschlyk einde te bevorderen. 'Er zyn, by voorbeeld, verscheide Wortels, Groenten en Vrugten, die men een geruimen tyd op Zee kan goed houden. En kan men de vrugten zelve niet langer bewaaren, het vogt, daar uit geperst, doet dan dienst. Men behoorde al den drank en de spyze van 't Scheepsvolk, op lange reizen, met verfrisschend en zuuragtig vogt een geur en kragt te geeven.

Oud Brood en Bier brengen mede het hunne toe, om de vogten te bederven. Dan Meel kan men langen tyd aan boord bewaaren, en van tyd tot tyd hier versch brood van bakken. Mout kan mede genomen, en in kookend water ten allen tyde gekookt worden. Dit vogt op zich zelven is zeer heilzaam en een beproefd Geneesmiddel tegen de Scheurbuik. Wyn en Appeldrank zou men ook in goeden voorraad kunnen mede neemen: en die zuur wordende voor Asyn kunnen gebruiken. Asyn is een sterk tegengift tegen veele Kwaalen, en alle Reizigers, inzonderheid die Scheep vaaren, behooren ze ruim en ryklyk te nuttigen.

Zulke Dieren, als men in leeven kan houden, en aan boord best oppassen, behooren medegenomen te worden. Vleeschnat en Podding gemaakt van boonen, en andere Veldgewassen, hebbe men veelmaal op te disschen; veele andere dingen, die zeer zouden strekken om de gezondheid te bewaaren der nutte Zeelieden, zullen hun, die in deeze zaaken bedreeven zyn, te binnen schieten.

Wy hebben rede om te gelooven, dat, indien men behoorlyke oplettendheid aanwendde op de Spys, de Lugt, de Kleeding, enz. der Zeevaarenden, deeze de gezondste Menschen der wereld zyn zouden; doch waar men deeze verzuimt, grypt het tegendeel plaats.

Het beste geneeskundig tegengift, 't welk wy den Soldaaten of den Zeevaarenden op vreemde Kusten kunnen aanpryzen, is de Kina. Deeze zal veeltyds de Koortzen en andere heillooze ongemakken voorkomen. Zy mogen dagelyks daar van een drachma kauwen; of, indien dit te onaangenaam van smaak zy, dan kan men een once Kina met een half once Oranjeschil en twee drachmaas Slangenwortel, grof gestooten, voor twee of drie dagen op een Engelsch quart Brandewyn laten trekken, en daar van twee of driemaal daags een halven kelk van neemen, als de maag ledig is. Dit heeft

men bevonden een heerlyk tegengift te weezen tegen Buikloopen, Rot- en andere gevaarlyke Koortzen, en ongezonde Lugtſtreeken. Het komt 'er niet op aan op welk eene wyze dit middel gebruikt worde: men kan het in water, wyn, of ſterken drank mengen, of 'er een ſlikmiddel van maaken met ſyroop van Oranje-appelen en dergelyke.

Hoewel 'er niets ſtrydiger zyn kan met 's Menſchen natuur dan een zittend leeven, nogthans brengt verre weg het grootſte getal der Menſchen hun leeven op die wyze door. Meest alle Vrouwen de geheele wereld door, en in landen, waar handwerken plaats hebben, het grootſte gedeelte der Mannen, mag gezegd worden een zittend leeven te leiden (*).

De Landbouw, de eerſte en gezondſte van alle bezigheden, wordt heden ten dage door weinigen, die gelegenheid tot ander werk kunnen vinden, beoefend. Doch zy, die zich verbeelden, dat het bebouwen des aardryks niet genoegzaam is, om alle de bewoonders bezig te houden, bedriegen zich grootlyks. Een oud *Romein* kon, gelyk 'er verhaald wordt, zyn gezin voeden met de voortbrengzels van één Acre lands. Dit zou ook een hedendaagſche *Brit* kunnen doen, indien hy te vrede was zo te leeven als de oude *Romein*. Dit wyst uit welk een ontzaglyken aanwas van Inwoonderen *Groot Brittanje* zou kunnen bergen, die allen leefden door't bearbeiden van den grond.

De Landbouw is de groote welbron van huislyken rykdom. Waar deeze verwaarloosd wordt, zal, welk een overvloed men ook van buiten inbrenge, armoede en elende t'huis blyven. Dit is, en zal altoos de wiſſelbaare ſtaat van Handel en Handwerken weezen, dat heden, om zo te ſpreeken, duizenden van Menſchen werk in overvloed vinden, doch morgen door werkloosheid zich tot den bedelzak als verweezen zien. Dit kan nimmer het lot zyn der geenen, die den Landbouw oefenen. Zy kunnen de vrugt huns arbeids eeten, en altoos ten minſten, door hun vlyt, de noodwendigheden des leevens bekomen.

Schoon

(*) Men heeft de benaaming van een *Zittend leeven* doorgaans alleen toegepast op lieden van Letter-oefening; wy kunnen, egter, geen rede zien voor deeze bepaaling. Veele Kunſtenaars en Handwerkslieden mogen ruim, in zo eigenlyk een zin, Menſchen van een Zittend leeven genaamd worden, als de Letter-oefenaars: zy hebben nog dit in hun nadeel, dat zy dikwyls in de noodzaaklykheid zyn, om in eene zeer ongunſtige geſtalte te moeten zitten, 't welk de Studeerende lieden, als zy willen, kunnen vermyden.

Schoon de Bezigheden, zittende verrigt, noodzaaklyk zyn, nogthans ſchynt 'er geene rede te weezen, waarom iemand voor al zyn leeven tot deeze alleen zou bepaald zyn. Waren zulke Bezigheden doormengd met werkzaamer bezigheden, zy zouden nimmer nadeel doen. 't Is dat geduurig opgeſlooten zitten 't welk de Gezondheid vernielt. Een Man zal geen nadeel lyden aan zyn welweezen met elken dag vier of vyf uuren te zitten, maar vondt hy zich genoodzaakt tien of twaalf uuren te zitten, hy zal welhaast door deeze of geene kwaale worden aangetast.

Doch 't is mangel aan beweeging alleen niet, welke de Zittend leevenden benadeelt; zy hebben ook te worſtelen met de beſloote lugt, die zy inademen. 't Is zeer algemeen te zien dat tien of twaalf Kleermaakers, by voorbeeld, by elkander zitten in een klein kamertje, waar nauwlyks ruimte genoeg is voor één perſoon om vrylyk adem te haalen. In deeze plaats blyven zy gewoonlyk eenige uuren agter elkander; niet zelden komt 'er nog by dat zy by het kaarslicht werken, 't geen desgelyks ſtrekt om de lugt te bederven en ongeſchikter ter ademhaaling te doen worden. De lugt, geduurig uit- en ingeademd, verliest haare veerkragt, en wordt onbekwaam om de longen uit te zetten. Dit is een oorzaak van dat hoesten, kuchen, en andere Borstkwaalen, zo gemeen onder Zittende werklieden.

De uitwaasſeming zelve, van een groot getal menſchen by elkander, maakt de lugt ongezond. Het gevaar van deezen kant zal nog merkelyk toeneemen, indien een deezer kwaade longen heeft, of eenig ander ongemak. Zy die naast hem zitten, genoodzaakt zynde, de zelfde lugt te ademen, kunnen zich nauwlyks voor de beſmetting hoeden. Het zou, nogthans, iets zeldzaams weezen een twaalftal zittende werkgasten by elkander te vinden die alle gezond zyn. Het gevaar is, derhalven, handtastlyk.

Veelen der geenen, die een zittend beroep by de hand hebben, zitten ſteeds in eene gekromde geſtalte, als Schoenmaakers, Kleermaakers, enz. Zulk eene wyze van zitten is ten hoogſten nadeelig. Eene kromme geſtalte des lichaams verhindert alle de beweegingen tot het leeven noodig, en moet, by gevolge, de Gezondheid verwoesten. Overeenkomſtig hier mede hooren wy dit ſlag van Werklieden, veelal, klaagen over gebrek van ſpysverteering, over Hoofd- en Borstpyn.

Het voedzel der Zittende lieden, in ſtede van voortgezet te worden, door een opgerigte lichaamsgeſtalte, de werking der Spieren, enz. wordt, op eene zekere wyze, in de Ingewanden op-

opgehouden. Van hier ongemaklyke Spysverteering, Hardlyvigheid, Winden, en andere tekens van Hypochondrie, de geduurige kwaalen der Zittenden. In de daad, geen der ontlastingen kan, naar behooren, plaats hebben, waar de Beweeging ontbreekt, en als de ſtoffe, welke men op die wyze moest ontlasten, te langen tyd in 't lichaam gehouden wordt, moet dit kwaade gevolgen na zich ſleepen: dewyl dit weder in de vogten komt.

Eene kromgeboogene geſtalte is, desgelyks, nadeelig voor de Longen. Wanneer dit deel gedrukt wordt, kan de lugt geen vryen toegang krygen tot alle de deelen van 't zelve, om het, naar behooren, op te ſpannen. Hier uit ontſtaan verſtoppingen, aangroeijingen, die dikwyls op Teering uitkomen. Daar en boven is de geregelde werking der Longen noodig om goed Bloed te maaken; als, derhalven, dit lichaamsdeel den vereischten dienst niet doet, zullen de vogten wel haast geheel bedorven, en 't ganſche geſtel verzwakt worden.

Zittende Werklieden lyden niet alleen door de drukking der Inwendige deelen; maar ook wordt den omloop der vogten in de laagere uitwendige leden belemmerd, 't geen verval van kragten veroorzaakt. Zo verliezen Kleer- en Schoenmaakers niet zelden, geheel en al, 't gebruik hunner beenen; daar benevens geraakt het bloed en de vogten, door 't ſtilſtaan, aan 't bederven, en de doorwaasſeming houdt op. Dit brengt Schurft, kwaadaartige Zweeren, en andere Huidkwaalen, zo gemeen onder de zittende Werklieden, te wege.

Eene verdroogde Lichaams-geſtalte is een zeer algemeen gevolg van eene ſtipte benaarſtiging der zittende Bezigheden. De Ruggegraad, by voorbeeld, geduurig geboogen zynde, neemt eene kromte aan, die dezelve blyft behouden. Dan wy hebben reeds aangemerkt, dat eene verkeerde Lichaams-geſtalte der gezondheid nadeelig is: naardemaal de beweeginge ten leeven noodzaaklyk enz. daar door belemmerd worde.

Een zittend leeven mist zelden eene algemeene verzwakking der vaste deelen te veroorzaaken. Dit is de hoofdbronwel, waar uit de meeste Ongemakken der zittende Lieden ontſpringen. De Zenuwkwaalen, thans zo veelvuldig, waren in dit Ryk maar weinig bekend voor den tyd, dat de zittende Werklieden zo veelvuldig wierden; en tot nog weet men 'er luttel van onder dezulken onzer Landsgenooten, die buitens huis arbeiden, ſchoon in groote Steden, waar de handwerktuiglyke kunſten bloeijen, ten minſten twee derden der Ingezetenen daar mede behebt zyn.

Zeer bezwaarlyk valt het, deeze opgenoemde Kwaalen,

aan een zittend leeven vast, te verhelpen; naardemaal veelen aan dien leefſtrant gewoon, gelyk Kinders, die de Engelſche Ziekte hebben, alle genegenheid tot lichaams oefening misſen. Wy zullen, nogthans, het een en ander aan de hand geeven, 't geen ons voorkomt het geſchiktst te zyn, om de gezondheid van deeze voor den Staat zo nuttige Leden te bewaaren, en hoopen, dat eenigen hunner wys en bedagtzaam genoeg zullen zyn, om zich daar van te bedienen.

Dewyl wy aangetoond hebben, dat de geboogene geſtalte den zittenden Werklieden veel nadeels toebrengt, moeten zy, zo veel ſtaan of zo recht overeinde zitten, als de aart hunner Bezigheden wil gehengen; zy moeten desgelyks dikwerf van geſtalte veranderen, en noit te langen tyd agtereen zitten; maar het werk ſtaaken, wandelen, loopen, en andere oefeningen, die beweeging geeven, verrigten.

Men ſtaat den zittenden Arbeideren doorgaans te weinig tyds, tot lichaams-oefening, toe: dan hoe kort die ook zyn moge, maaken ze 'er nog zelden een behoorlyk gebruik van. Hy die dagelyks op het Weefgetouw of de Kleermaakers tafel zit, zal, in ſtede van een ledigen dag tot wandelen, in de friſſche lugt te beſteeden, die uuren, te zyner uitſpanning geſchikt, liever in een Herberg doorbrengen, een zittend Spel ſpeelen, geld en tyd verliezen.

De gedrongene Lichaamshoudingen, in welke veele zittende Werklieden hun werk verrigten, ſchynen veel eer uit gewoonte dan uit noodzaaklykheid herkomſtig. By voorbeeld, men zou ligt een Tafel kunnen vervaardigen, rondsom welke tien of twaalf Kleermaakers zaten, zo dat zy hun beenen lieten hangen, of op een voetſtuk nederzetten, naar welgevallen. Men zou desgelyks eene plaats voor elk kunnen uithoolen, dat zy even gemaklyk werkten, als tegenwoordig met de beenen kruisling over elkander zittende.

Wy durven alle zittende Handwerkslieden, de reinheid ten ſterkſten aanpryzen: deeze is hun in allen deele hoogst noodig; niets kan meer tot hunne gezondheid toebrengen; zy, die ze verwaarloozen, benadeelen niet allen zich zelven; maar worden een hinder in de zamenleeving.

Zittende Werklieden behooren winderig voedzel, en 't geen zwaar valt te verteeren, te vermyden, zy behooren zeer op de maatigheid te letten. Iemand, die in de buitenlugt zwaar werkt, zal de nadeelige gevolgen van een onmaatigen dronk ras verwerken; maar hy die zit heeft geheel dien kans niet. Dus gebeurt het dikwyls, dat zittende Lieden na een ſteevig glas gedronken, of zich braaf vergast te hebben, de Koorts kry-

krygen. Wanneer zulk slag van Menschen dofgeestig wordt, moeten zy, in stede van in een herberg te loopen, eene brave wandeling gaan doen. Dit is een veel beter geneesmiddel dan sterke drank, en zal noit hun lichaam benadeelen.

In stede van de byzondere regels ter bewaaring van de gezondheid der zittende Werklieden te vermenigvuldigen, zullen wy hun 't volgende algemeene Plan voorschryven; naamlyk, dat elk, die een zittend beroep waarneemt, een plek gronds met eigen handen bearbeide; daar, in de uuren van rust, spitte, plante, zaije en wiede, dit zal hem lichaamsoefening, vermaak, en teffens veele leevensnoodwendigheden verschaffen. Naa één uur arbeidens in den hof, zal iemand met meer vlyts tot zyne huislyke bezigheid wederkeeren, dan of hy al dien tyd niets gedaan hadt.

Den grond te bearbeiden is alleszins voor de gezondheid dienstig. Het verleent niet alleen werkzaamheid aan alle de deelen des lichaams; maar de reuk der aarde en der kruiden, streelen den geest; terwyl het geduurige vooruitzigt van iets, dat tot rypheid komt, de Ziel bezig houdt en vermaakt. Wy scheppen natuurlyk altoos genoegen in iets in '*t oog te hebben*, hoe verre af en hoe gering het moge weezen. Dit is de oorzaak van 't vermaak, dat de meeste Menschen hebben in planten, zaijen, bouwen, enz. Dit schynen de voornaamste bezigheden geweest te zyn, in de vroegste eeuwen: en wanneer Koningen en Overwinnaars den Landbouw verkoozen, hebben wy reden om te gelooven, dat zy zo wel als wy wisten, waar in weezenlyk geluk gelegen was.

Het moge een Ontwerp in 't wilde schynen, het hovenieren aan de Handwerks-lieden, in groote Steden, aan te pryzen; doch de ondervinding leert, dat dit een uitvoerlyk plan is. Te *Scheffield* in *Yorkshire*, waar men veel in yzer werkt, is nauwlyks een daglooner, of hy heeft een plek gronds, dien hy als een Tuin bearbeidt. Deeze handelwyze heeft veele heilzaame uitwerkzels. Zy zet het Volk niet alleen aan om buitens huis te werken, maar geeft hun gelegenheid om veelerlei groenten te eeten, in hun eigen hof gegroeid, om welke te koopen zy nimmer zouden denken. 'Er is geen reden om te stellen, dat dit in andere Steden van *Groot-Brittanje* niet zou kunnen stand grypen.

De Handwerks-lieden zyn al te zeer geneegen, om in groote Steden zich by elkander te vervoegen. Dit mag eenige voordeelen hebben; maar 't heeft desgelyks zyne nadeelen. Alle Handwerks-lieden op het Land hebben 't in hunne magt een plek gronds te bezitten, 't geen ook de meesten hunner doen.

doen. Dit verleent hun niet alleen Lichaams oefening; maar stelt hun ook in staat, om ruimer te bestaan. Zo ver onze Kunde zich uitstrekt, leeven de Handwerks-lieden op het Land gelukkiger, dan die in groote Steden. Zy zyn gezonder, leeven in grooter overvloed, en zy voeden meestal een gezond en talryk kroost.

Met één woord, Lichaamsoefening in de open lugt, op de eene of de andere wyze, is volstrekt noodzaaklyk voor de gezondheid. Zy die dezelve veragteloozen, mogen het leeven eenigen tyd kwynend omdraagen, men kan nauwlyks zeggen dat zy 't zelve genieten. Hunne Vogten zyn doorgaans bedorven, hunne vaste deelen verzwakt, en hun Geest verslaagen.

NATUURLYKE HISTORIE VAN HET HAZELHOEN.

(Volgens BUFFON.)

HEt *Hazelhoen* draagt in 't Latyn de naamen van *Gallina corylorum*, en *Gallina silvatica*, in 't Fransch desgelyks dien van *Gelinotte* en *Gelinotte des bois*; de Duitschers geeven het den naam van *Haselhenne*, de Zweeden heeten het *Hierpe*, en de Poolen *Jarzabek*.

Alles wat VARRO bybrengt van zyne *Boeren-* of *Wildehoen*, past zeer wel op het *Hazelhoen*, en BELLONIUS twyfelt niet of het is dezelfde soort. Deeze Vogel was, volgens VARRO, te *Rome*, zeer zeldzaam, hy kon alleen in eene daar toe vervaardigde kooije opgevoed worden, en lag bykans nimmer een Ey in den gevangen staat; dit is 't geen BELLON en SCHWENCKFELD zeggen van het *Hazelhoen*: de eerstgemelde geeft ons, in zeer weinig woorden, een zeer juist denkbeeld van deezen Vogel, en volkomener dan wy, door eene breedvoerige beschryving, zouden kunnen maaken. „Wie zich „ verbeeldt, zegt hy, eene soort van *Patrys* te zien tusschen „ de roode en grauwe Patrys in, en die iets, ik weet niet „ wat van de pluimadie der *Phaisanten* heeft, zal zich een „ *Hazelhoen* voor oogen stellen".

Het Mannetje is van het Wyfje onderscheiden, door een zwarte zeer zigtbaare vlek aan de keel, als mede door een leevendiger rood boven de Oogen. De grootte deezes Vogels is omtrent als die van een *Rooden Patrys*; zy hebben omtrent een en twintig duimen vlugts, korte wieken, en zyn, by gevolge, zwaar van vlugt, niet dan met veel moeite en geraas gaan zy vliegen; in vergoedinge hier van loopen zy zeer snel.

In

In elken Vleugel hebben zy vier-en-twintig pennen, bykans alle gelyk, en zestien in den Staart. SCHWENCKFELD schryft vyftien; doch dit is een misslag, zo veel te lomper, dewyl 'er misschien geen Vogel is, welk een oneven getal staartpennen heeft. De Staart van het *Hazelhoen* is, na het uiteinde toe, vercierd met een zwartagtigen band, alleen afgebrooken door de twee middelste pennen. Ik staa stil op deeze byzonderheid: dewyl, volgens WILLUGHBY, by de meeste Vogelen, deeze twee pennen niet op een zelfde rye staan met de zydpennen; doch een weinig hooger of laager geplaatst zyn: zo dat hier de verscheidenheid van de kleur dier pennen, van derzelver verschillenden stand, schynt af te hangen. De *Hazelhoenders* hebben, gelyk de *Ouerhaanen* (*), roode oogleden, de Vingers eenigzins getand; doch veel kleinder, den nagel van den middelsten vinger scherp; de Pooten van vooren tot aan het gewricht gevederd. Het vleesch deezer Vogelen is, gebraaden zynde, wit; maar van binnen witter dan van buiten, en lieden, die het ten nauwkeurigste hebben waargenomen, geeven voor 'er vier verschillende kleuren, en drie onderscheide smaaken, in ontdekt te hebben. Wat hier van zy, het vleesch van het *Hazelhoen* is een zeer lekker eeten: en men wil dat deeze Vogel, te dier oorzaake, den Latynschen naam *Bonasa*, en den Hongaarschen *Tschasarmadar*, die zo veel zegt als *Keizers Vogel* gekreegen heeft, als moetende een zo lekker beetje voor den Keizer alleen bewaard worden: in de daad, het *Hazelhoen* wordt onder 't gevogelte zeer smaaklyk geagt; en GESNER merkt aan, dat dit de eenige is, welke tweemaal op de tafel der Vorsten mag verschynen.

In *Boheme* eet men ze, naar 't getuigenis van SCHWENCKFELD, veel omstreeks Paaschen, gelyk men der Lammeren vleesch in *Frankryk* opdischt; men zendt als dan de *Hazelhoenders* elkander ten geschenke.

Het voedzel, 't geen de *Hazelhoenders* gebruiken, is, des Zomers en des Winters, bykans 't zelfde als dat der *Ouerhaanen*. De opgeslooten *Hazelhoenders* voedt men met Koorn, Gerst en andere Graanen; doch zy hebben met den *Ouerhaan* gemeen, dat zy geen langen tyd het verlies hunner vryheid overleeven: 't zy dat men ze in te nauwe of voor hun geen geschikte plaatzen houdt; 't zy dat hunne natuurlyke wildheid, of liever edelheid van aart, geenerlei gevangenis duldt.

Tweemaal 's jaars maakt men 'er jagt op, in den Voortyd en in den Herfst; doch dezelve slaagt in 't laatstgemelde Jaargetyde

(*) Van den *Ouwerhaan* zullen wy in een volgend Stukje spreeken.

getyde best. De Vogelaars en Jaagers lokken ze met fluitjes, hunne ſtem nabootzende, en zy verzuimen niet Paarden met zich te neemen: dewyl het een heerſchend en algemeen aangenomen gevoelen is, dat de *Hazelhoenders* dit ſlag van Dieren zeer beminnen. De Jaagers zeggen opgemerkt te hebben, dat, indien men eerst een Mannetje vangt, het Wyfje, 't geen het Mannetje opzoekt, meermaalen wederkomt, andere Mannetjes met zich brengende; terwyl, in tegendeel, wanneer het Wyfje eerst gekreegen wordt, het Mannetje terſtond met een ander Wyfje paart, en niet wederkeert? Zekerder gaat het, dat wanneer men een deezer Vogelen, 't zy het Mannetje of het Wyfje, verrast en opjaagt, hy met groot geraas opvliegt, en door een natuurlyke drift gedreeven wordt, om zich te begeeven in een digtgebladerden Dennenboom, waar hy onbeweeglyk blyft zitten, met een zonderling geduld, zo lang de Jaager hem begluurt; doorgaans zetten deeze Vogels zich neder in 't midden van een' boom, dat is ter plaatze, waar de takken uit den ſtam voortkomen.

Gelyk men veel van het *Hazelhoen* geſprooken heeft, zo zyn 'er ook veele grollen van verſpreid, de ongerymdſte betreffende de wyze van voortteeling. ENCELIUS en eenige anderen hebben beweerd, dat deeze Vogels zich vermengden met bek aan bek te doen, dat de Haanen zelfs, oud geworden zynde, Eijeren lagen, die, door Padden uitgebroed, *Wilde Baſilisken* voortbragten, gelyk, volgens die zelfde Schryvers, de eijeren van onze *Gemeene Haanen*, desgelyks door Padden gebroed, *Tamme Baſilisken* uitleverden. En op dat men aan die *Baſilisken* niet zou twyfelen, beſchryft ENCELIUS 'er een door hem gezien; doch gelukkig vermeldt hy niet gezien te hebben, dat 'er een uit het ey van een *Hazelhoen* voortkwam, of dat een Mannetje deezer Vogelen dit ey lag. Men weet wat wy te houden hebben van de vermeende Haanen-eijeren: dit hebben wy, van den *Haan* handelende, genoegzaam getoond. —— Maar gelyk de belachlykſte vertelzeltjes dikwyls rusten op eene waarheid, verkeerd gezien, of kwaalyk verſtaan, zou het kunnen weezen dat Onkundigen, altoos Liefhebbers van het verwonderlyke, gezien hebbende hoe de *Hazelhoenders*, gelyk andere Vogels, in den paartyd, trekkebekken, ter goeder trouwe geloofden, dat zy ze door den bek zagen vermengen. 'Er zyn, in de Natuurlyke Historie, veelvuldige gevallen van deezen aart, die tot belachens toe ongerymd voorkomen, en nogthans eenige waarheid bedekken; men moet, om die te ontdekken, alleen weeten te onderſcheiden wat iemand gezien van wat hy gemeend heeft te zien.

Volgens het berigt der Jaagers, is de paartyd der *Hazelhoenderen*, in de maanden October en November, en 't is waar, dat men, in dien tyd geene andere dan Mannetjes vangt, die gelokt worden door een fluitje, 't welk het scherp geluid van het Wyfje nabootst; de Mannetjes komen 'er op af, maaken veel gewelds met de wieken, en men schiet ze, zo ras zy gezeten zyn.

De Wyfjes maaken, gelyk alle Vogels, die zwaar van vlugt zyn, haar nest op de aarde, en verbergen het doorgaans onder Hazelaaren of groote Bergvaaren: meestentyds leggen zy twaalf of vyftien Eijeren, en zomwylen wel twintig, een weinig grooter dan Duiven-eijeren; zy zitten drie weeken te broeden, ten meesten brengen zy zeven of acht jongen op, die loopen zo ras zy gekipt zyn, gelyk de meeste Vogels met korte wieken (*).

Zo ras de Jongen opgekweekt en in staat zyn van te kunnen vliegen, verlaaten de Vader en Moeder de streek, waar deeze teelt geschied is, en de Jongen, zich by paaren zamenvoegende, gaan elk eene verblyfplaats zoeken, waar zy zich kunnen nederslaan, eijeren leggen, broeden en jongen opkweeken, die zy vervolgens weder op dezelfde wyze behandelen.

De *Hazelhoenders* onthouden zich liefst in bosschen, als waar in zy hun eigenaartig voedzel vinden, en veiligheid tegen de Roofvogels, voor welke zy zeer vreezen, en die zy ontwyken, door de laagste takken te kiezen. Eenigen hebben gezegd, dat zy de Boschadien op de Gebergten de voorkeuze gaven; doch zy bewoonen ook de Bosschen in vlakten: dewyl men 'er veel vindt omstreeks *Nurenburg*; zy zyn ook overvloedig in de Bosschen, aan den voet van 't *Alpisch* en *Apennynsche* gebergte; als mede in *Silesie* by 't Reuzengebergte; in *Poolen* &c. Eertyds waren zy, volgens het getuigenis van VARRO, in eene zo groote menigte op een klein eilandje in de Golf van *Genua*, dat het, naar deeze Vogels, den naam droeg van het *Eiland der Hazelhoenderen*; (*Isle aux Gelinottes*.)

(*) De Heer V. DE BOMARE, anderzins zo getrouw en naauwkeurig in het opgeeven zyner uittrekzelen, zegt dat de *Hazelhoenders* slegts twee Jongen voortbrengen, een Mannetje en een Wyfje. *Dictionnaire d'Histoire Naturelle*. Art. *Gelinotte*. Niets is valscher, en zelf onwaarschynlyker: deeze dwaaling kan alleen herkomstig weezen van onkundige Naamlystmaakers, die het *Hazelhoen* verward hebben met den Vogel, door ARISTOTELES *Æneas* geheeten; schoon deeze daar van zeer veel verschille, en tot het geslacht der *Duiven* behoore, die alleen twee eijeren leggen.

DE HUISHOUDELYKHEID, DER JUFFERSCHAPPE AANGEPREEZEN, EN DE HOOFDREGELS, DAARIN TE HOUDEN, BRIEFSWYZE VOORGEDRAAGEN.

(Uit het Engelsch.)

„ NAdemaal wy, met zeer groot genoegen, verneemen, dat niet „ weinigen onzer Vaderlandsche Jufferschap ons Maandwerkje, „ met haare leezing, verwaardigen, en boven al ons Mengelwerk met „ graagte doorbladeren, kunnen wy, zonder onbeleefd te weezen „ jegens de beminnelyke Sexe, niet nalaaten, by tyd en wylen, „ eenige stukjes te plaatzen meer rechtstreeks tot haar ingerigt; en „ wy hoopen dat het Opschrift deezes Vertoogs haar niet zal afschrik- „ ken. —— *Huishoudelykheid.* ——— Een woord misschien van „ eenen onderwetschen en onbevalligen klank voor de ooren van vee- „ len, die de zaak, daar door aangeduid, noit geleerd, noit betragt, en „ mogelyk noit lust tot dezelve zullen hebben. Zy die, te deezer „ oorzaake, dit Stukje van ons Maandwerk willen weg werpen, zo „ ras zy het ingezien hebben, hadden waarlyk noodigst 't zelve „ te leezen, te herleezen. Wy durven 't haar, in ernst, aanraaden. „ —— Doch wat zal 't helpen? —— Wy maaken meer staats op „ een beter slag van Leezeressen, waar aan het, de Hemel zy ge- „ dankt! onzen Vaderlande nog niet ontbreekt; en zullen haare ver- „ wagting, door eene breedere Voorafspraak, niet ophouden. Luis- „ tert dan naar de Lessen van eenen schranderen Buitenlander, die, „ door zynen Tolk, tot u dit woord voert".

* * * * * * *

MEJUFFROUW!

Huishoudelykheid is een zo aangelegen en gewigtig gedeelte van het character eener Vrouwe, zo dienstig tot haar eigen geluk, en zo noodzaaklyk voor haar, zal zy de Pligten eener Huisvrouwe en van eene Moeder volbrengen, dat deeze den voorrang behoorde te hebben van alle andere verkreegene Bekwaamheden, en den naasten rang verdient by de voornaamste pligten deezes Leevens. —— De Huishoudelykheid is, niettemin, zo wel eene Kunst als eene Deugd; en veele welmeenenden onder de Sexe zyn, door onkunde, of onbedagtzaamheid, daar in zeer gebrekkig. In de daad wordt dezelve in de Opvoeding der Jufferschap al te dikwyls te eenemaal verzuimd; een Juffrouw komt uit het huis haarer Ouderen, om het bestuur eens Huisgezins te aanvaarden, zonder eenige maate van de daar toe vereischte kunde. Dit is de ryke doch bittere bronwel van veel onheils en jammer. Want, schoon opmerkzaamheid en ondervinding, by trappen, het gebrek aan onderwys konnen vervullen, vereischt dit nogthans tyd: in dit verloop zet het Gezin eene plooy, die gansch be-

bezwaarlyk kan ontwend worden; en, 't geen nog flimmer is, des Mans gevoelen van de onbekwaamheid zyner Huisvrouwe wortelt misschien te diep, om hem oit regtmaatig te doen denken over haare trapswyze vorderingen.

Het eerste en grootste stuk is uw algemeen plan van Leevenswyze; in eene juiste evenredigheid, met uwen staat en rang, in te rigten. Indien deeze beide niet met elkander willen schikken, moet het laatste voor het eerstgenoemde wyken: want, indien gy regtmaatige beginzels van eerlykheid hebt, kan het niet missen, of gy zult het knaagendst hartenleed gevoelen, op 't bezef van de onregtvaardigheid zo wel als van het gevaar, geleegen in meerder dan de inkomsten toelaaten te verteeren; en uw onheil staat steeds te vergrooten. Geene ongeneugten, ontstaande uit het verminderen van uw uiterlyk vertoon, zyn te vergelyken met die ongerustheden die knaagingen. —— Indien gy de weezenlyke zoetigheden des overvloeds wilt smaaken, moet gy uw algemeen plan van Leevenswyze, vry veel, binnen uw inkomen aanleggen: niet om schatten te verzamelen, schoon het pligtmaatig zy dat Lieden, wier Huishouden in talrykheid toeneemt, 's jaarlyks iets weg leggen; maar om, tegen onverwagt opkomende gevallen, iets in voorraad en het in zyne magt te hebben, met het overschot naar eigen verkiezing te handelen, het te besteeden tot onschuldige vermaaken of tot ruimere *liefdegaven*; welke, in de daad, de waare bronnen van genoegen zyn.

Ik sta toe het opvolgen van deezen algemeenen hoofdregel zou, in sommige omstandigheden, niet voorzigtig weezen. 'Er zyn Beroepen, waar in 's Mans bevordering grootlyks daar van afhangt, dat hy eenig vertoon maake: en het enkel vermoeden van armoede, ter oorzaake van weezenlyke armoede zou strekken. Indien gy, door het Huwelyk, u in zulk eene omstandigheid geplaatst vindt, dan zal het uw pligt weezen, al uw verstand aan te wenden tot het wel regelen van uw inkomen. Ja zelf, in dit geval, zou ik niet verkiezen al het vertoon te maaken, 't geen ik ten uitersten genomen kon doen; maar een voorbeeld neemen aan de voorzigtigste en gemaatigdste van myn eigen rang, en met een langzaamer bevordering my vergenoegen, om dus te zekerder te gaan, en de inwendige gerustheid des harten te bewaaren.

Een tegenovergesteld gedrag is veeler verderf; en, over 't algemeen, zouden de Vrouwen van Mannen, die zodanige Beroepen waarneemen, een stiller en spaarzaamer leevenswyze kunnen leiden dan zy doen, zonder dat zulks eenigen hinder veroorzaakte: indien zy zich van de stelling, dat zy het doen om de bevordering hunner Egtgenooten voort te zetten, niet bedienden tot een voorwendzel, om de ydelheid en grootsheid, waar aan zy schuldig zyn, te bedekken en te vergoelyken.

Misschien zal men op deezen regel aanmerken, dat het regelen van een algemeen plan der Leevenswyze, zeldzaam, de zaak der Vrou-

Vrouwen is, dat veele Mannen, aan haare Vrouwen, den weezenlyken staat hunner zaaken niet verkiezen bloot te leggen. Waar dit het geval is, kan eene Vrouw niet verder aanspraaklyk weezen, dan voor zo verre het haar is toevertrouwd. Dan het schynt my toe een zeer slegt teken te weezen, voor een of voor beiden van deeze Party, als 'er zulk een gebrek aan openhartigheid gevonden wordt, in een stuk, 't geen hun beiden even zeer betreft. Gelyk ik wensch dat gy het vertrouwen van uwen Egtgenoot zult verdienen, zo hoop ik, dat hy u de vrye raadpleeging over uwe onderlinge belangen wel zal willen toestaan: en ik geloof 'er zullen maar weinig Mannen gevonden worden, die het oor weigeren te leenen aan voorstellen, hun eigen zaak betreffende, als zy zagen hoe gereed en geneegen eene Vrouw was, om afstand te doen van overtolligheden, en zich alleen met ernst te bevlytigen, om het welweezen des Gezins te bevorderen.

Om uw algemeen plan te vormen, zal het noodig zyn eene vry nauwkeurige Rekening te maaken. En indien gy u, van deezen tyd af, gewent om rekening te houden van al de kleine zaaken u toevertrouwd, zult gy daarin bedreeven worden, en in staat zyn om op vry zekeren grond te gissen, in gevallen, waar in men geene zekerheid kan hebben. Veele stukken van de Uitgaave zyn geregeld en bepaald: op deezen kan men vasten staat maaken; en door raad te pleegen met Lieden van ondervinding, zult gy in staat weezen om het beloop der andere te raamen. Elke weezenlyk behoefte in een Huisgezin, uit een gegeeven getal van persoonen bestaande, kan zeer naby net bepaald worden. Uwe eigene onkosten aan Kleederen en Zakgeld moeten derwyze bepaald en omperkt weezen, dat gy zeker weet, dat ze de juiste evenredigheid niet te buiten gaan.

Ik merk het aan als eene zeer pryslyke handelwyze, zulk een gedeelte van uw inkomen, als gy voeglyk oordeelt aan liefdegaaven te moeten schenken, heilig tot dat einde te houden, en niet langer als het uwe aan te merken. Door dit middel zult gy, aan den eenen kant, de verzoeking der gierigheid, om minder dan gy behoort te geeven, vermyden, en, aan den anderen kant, geen gevaar loopen, om door goedaartigheid en zwakheid, meer dan uwe omstandigheden toelaaten, weg te schenken. —— Indien uw staat het gehenge, moogt gy iets weg leggen tot een voorraad, om ander slag van milddaadigheid te bewyzen, die eigenlyk gesprooken geene liefdegaaven zyn. Zulk een voorraad gereed by de hand te hebben, maakt het geeven gemaklyk en vermaaklyk; en wanneer daaden van goedgunstigheid verrigt worden, zonder dat men tot derzelver volvoering eenig geweld op zich zelven moet doen, dan zyn ze over 't algemeen te aangenaamer, en van eene dubbele kragt. —— Als gy geweetenshalven verpligt zyt iets, tot verbetering van uwen Staat, om uwer Kinderen wil, op te leggen, dezelfde handelwyze zal daar omtrent met veel vrugts gehouden worden: het houden van een by-

 zon-

zulks aan de zorg der Dienstbooden te eenemaal over te laaten; want het zal dan dikmaals verzuimd worden. Hoe kostlyker en grootscher een Huis opgecierd is, hoe sterker wederzin men gevoelt over de verwarring, die dikwyls heerscht, als de Eigenaares 'er geen behoorlyk oog over houdt. —— Doch, aan den anderen kant, vindt men eene soort van netheid, welke de Juffrouw van den Huize als een Dienstmeid doet voorkomen, en haar ten uitersten lastig maakt voor elkeen, en byzonder voor haar' Egtgenoot. Ik begeer, dat gy hier in, gelyk in alle andere deelen van het Huishouden, allen vertoon en gemaaktheid vermydt. De Juffrouwen, die zich, op haare groote en verregaande zindlykheid, zo kragtig veel laaten voorstaan, vergeeten ligt, dat de voeglyke orde en geregeldheid in een Huis moet strekken om het gemak en 't vermaak der bewoonderen, en die in 't zelve komen, te bevorderen; en dat, indien deeze stukken veranderd worden in een oorzaak van bedwang, onrust en ongenoegen, het beter ware dezelve te missen. De zugt om een naam te maaken, en uit te munten, die algemeen heerschende drift, zal zich zomtyds openbaaren, ten opzigte van wonder weinig betekenende onderwerpen, en hy die alles alleen doet om gepreezen te worden, zal bykans in alles paal en perk overschreeden. —— Het beste teken van het goed bestuur eener Huishoudlyke Juffrouwe, bestaat hier in, dat niemands aandagt getrokken wordt, tot een van de kleinigheden, de huislyke zaaken betreffende; waar alles zo wel en geregeld gaat, dat het iemand niet invalle, op iets eenige aanmerking te maaken, of dat hy eenig bedwang zie, waar uit die algemeen heerschende welgeschiktheid voortkomt.

Tot het goed Huishouden en het geluk des geheelen Gezins, brengt de Keuze en de Behandeling der Dienstbooden zo veel toe, dat dit geen gering gedeelte van de oplettende zorge en den pligt eener Huisvrouwe uitmaakt. Menschen, die een groot aantal Dienstbooden houden, hebben veel te verantwoorden; dewyl zy zich eenigermaate aanspraaklyk moeten aanmerken, wegens het zedelyk gedrag, en het geluk van veelen hunner Medeschepzelen, niet min dan zy voor de Onsterflykheid geschikt. —— Voorwaar de zorgen van het Huislyk bestuur zyn in geenen deele minder voor Lieden van hoogen rang en staat, indien zy hun pligt waarneemen, dan voor Menschen van een min beslommerd en afgezonderder leeven. Hoe talryker een Gezin worde, hoe grooter overvloed 'er plaats hebbe, hoe bezwaarlyker het valle 't zelve, naar behooren, te regeeren; het staat, in dit geval, gelyk met een Gemeenebest. —— Schoon de Aanzienlyke Mevrouwen verheeven zyn, boven het waarneemen en bestellen van kleinigheden, welke aan Juffrouwen van laager rang zeer veel werks geeven en tyds ontneemen, vinden zy zich, nogthans, in een ruimer kring van aangeleegener werkzaamheden gesteld, en wanneer zy daar in lust- en agtloos zyn, dan zal onvermydelyk het geheele bestuur van het Huis, en van het Gezin de ongeregeld-

heid

heid zelve worden. Hoe veele Bedienden zy ook mogen hebben, en te werk ſtellen om op alles het oog te houden, zy moeten in 't einde zelve deeze Bedienden nagaan, en blyven verantwoordelyk voor 't geheel. Op den aart en inborst der Bedienden, aan welken men de zorg en het toeverzigt over anderen heeft toevertrouwd, kan geen te nauw onderzoek gedaan worden; terwyl eene Huisvrouw teffens, zeer zorgvuldig, het verwekken van allen argwaan moet vermyden, die, altoos ter belediging ſtrekt van Dienstbooden, welke haar pligt naar behooren waarneemen, en dient om de ſlegtere tot list en looze ſtreeken aan te zetten.

Geene Huishoudelyke Vrouw, die eene Vriendin is van Godsdienst en Deugd, zal immer eene Bediende in huis houden, van wiens onzedig gedrag zy verzekerd is, hoe bekwaam die Bediende anderzins ook moge weezen. Hoe onvoegzaam luidt het, uit den mond van eene deftige Vrouwe te hooren: „ Hy is een ſlegt Man; „ maar een goed Knegt"! —— Hoe zeer ſtrekt dit ten blyke, dat men byzonder perſoonlyk voordeel hooger ſtelt, dan de belangen der Maatſchappy: welke vorderen dat de ondeugd ſteeds van alle aanmoediging beroofd zy, bovenal in iemands huislyken dienst, en dat de braave, de eerlyke, de naarſtige verzekering hebbe van aanmoediging en belooning te zullen vinden, in de huizen van aanzienlyke lieden. —— De zodanigen behooren onveranderlyk ſtrikt en beſlisſend te werk te gaan, ten aanzien van het gedrag der Dienstbooden, in alles wat het algemeen plan van 't Huishouden betreft; doch zy moeten geenzins geſtreng zyn, omtrent kleine verzuimenisſen en misſlagen: naardemaal niets het gezag grooter krak geeft, dan het geduurig bekyven.

Wanneer eene goede Huishoudſter eene ſtipte volbrenging van haare regels vordert, moet zy, door haar geheele gedrag, toonen, dat deeze regels de uitwerkzels niet zyn van grilligheid, maar de voorſchriften der bedaarde Rede. —— Het is vreemd dat veele, die zeer zorgvuldig haare kwaade en ongemaklyke geaartheid voor vreemden bedekken, onverſchillig zyn hoe kyfagtig en grilziek zy zich voor haare Dienstbooden vertoonen, van welken haar goede naam zo zeer afhangt, en wier hoogagting zy niet kunnen verwagten, als haare zwakheid dermaate doorſteekt. Wanneer eene Dienstboode ééns kan zeggen, „ ik kan den gantſchen dag niets „ doen 't geen aan myne Juffrouw behaagt! wat ik doe 't is te „ onpas!" gaat alle gezag verlooren.

Vrouwen, die ſteeds van Dienstbooden veranderen, en altoos klaagen over derzelver ſlegt gedrag, hebben rede om te denken dat het aan haar zelven ſchort, en zy niet weeten hoe zy dezelve moeten beſtuuren. Weinige, zeer weinige, in de daad, bezitten de kunst om agtbaarheid met zagtaartigheid te paaren, of zyn in ſtaat om dat beſtendig en eenpaarig gedrag te houden, 't welk alleen weezenlyke waardigheid kan ſtaande houden, eene bereid-

DE GEVALLEN VAN TQUASSOW EN KNONMQUAIHA.

Aan de Heeren Schryveren der Hed. Vaderl. Letter Oeff.

MYN HEEREN!

„ DAt ons eigen land, en onze eigen gebreken, hoe erbarmlyk „ ook, de beste in ons eigen oogen zyn, en dat onze driften „ en vooroordeelen dat geene blindeling goedkeuren, 't welk de op- „ voeding ons geleerd heeft schoon te vinden, of 't geen wy door „ een lange gewoonte beminnen, blykt uit het volgende verhaal, zo „ klaar en treffende, dat ik het, even aangenaam als leerzaam geoor- „ deeld hebbende, uliëden met vermaak toezende."

Tquassow, de Zoon van *Tquassomo*, was Heer of Opper-Kapitein van de zestien Natien van Caffrarie; hy stamde van *N'ob*, en *Hing-n'ob*, die uit de maan vielen; en zyne magt strekte zig uit over alle de Kraalen (of Hutten) der Hottentotten.

Deze Vorst maakte zig beroemd door zyn moed en vaardigheid; zyne snelheid was gelyk die van een Vloed, die van de steilte neder-stort; hy wist den wilden Ezel in zyne vlugt te onderhaalen; zyne pylen velden den Arend die in de wolken sweeft; de Leeuw viel voor zyne voeten neder, en hy verwde zyne lans met het bloed van den Rinoceros; hy peilde de wateren der diepte, en blies het onweder aan; hy trok de Schaalvisschen uit hunne verborgene hoolen, en haalde de Kraalen uit het harte der Zeën. Van zyne jeugd af in de Krygsoefeningen opgetrokken, geleerd om eene Hassagaje met behendigheid te gebruiken, en de wilde Stieren tot het vegten te dwingen, was hy een vreemdeling in de zagte aandoeningen der liefde, en bezag de dikgelipte Juffers van Gongeman, of de platneuzige schoonheden van Hauténiqua met een volmaakte onverschilligheid.

Toen *Tquassow* op zekeren dag onderrigtingen gaf, wegens het uitspreiden der netten, om den Eland, en het graaven van strikken, om den Olyfant te vangen, kreeg hy berigt, dat een Tyger bezig was met verwoestingen aan te regten, in de Kraalen van de Chamtouers. Hy vatte zyn boog van olyvenhout schielyk op, en sprong gelyk de Reebok op de bergen, om haar te hulp te snellen. Hy kwam juist op dat oogenblik, wanneer het verwoede dier overeind stondt om op eene maagd te vallen, en een vergiftigde pyl op deszelfs hart aanleggende, deedt hy hem dood voor haare voeten nedervallen. De Maagd wierp zig op den grond, en bedekte haar hoofd met stof, om haaren verlosser te danken; hy hief haar op, hy beschouwde haar, en was door haare bekoorlykheden verbysterd. Hy wierd getroffen door de glanzige kleur van haar yel, 't welk schitterde gelyk het gitzig hair van de zwarte Varkens van Hettaqua: hy was verrukt door het ingedrukte kraakbeen van haar neus; en zyne oogen dwaal-

den

den met verwondering over de vuurige schoonheden van haare borsten, die tot aan haaren navel nederhingen.

Knonmquaiba, (want dit was de naam van de Maagd) was de dogter van den *Konquequa* of het Hoofd van de Kraal, die haar opbragt met alle de tederheid, die haare kunne vorderde. Zy wierdt gevoed met de ingewanden van Geiten, zy zoog de eijeren van den Struisvogel uit, en de melk der Schaapen was haare drank. Na eenigen tyd haare bekoorlykheden beschouwd te hebben, ombelsde de Prins, met diepen eerbied, de zoolen haarer voeten: vervolgens den buik open snydende van het beest, het welk hy zo even gedood hadt, nam hy het net daar uit, en hong het om haaren hals, ten teken van zyne genegenheid. Hierop stroopte hy den Tyger zyne huid af, en die aan den *Konquequa* haaren Vader zendende, verzogt hy de Juffer ten Huwelyk.

De dag voor het feest van de volle maan was bepaald, tot de viering der Bruiloft van *Tquassow* en *Knonmquaiba*. Toen die doorlugtige dag gekoomen was, verbaasde de pragt, waar mede de Bruidegom gekleed was, geheel Caffrarie. Op zyne schouders hong eene krosse of mantel van wilde Katten vellen: hy maakte zoolen voor zyne voeten, van het ruwe vel van een Olyfant; hy velde den Luipaard op de jagt ter neder, en maakte van zyn gevlekte huid een trotsche muts voor zyn agtbaar hoofd; hy omgordde zyne lendenen met deszelfs darmen, en na de blaas van het beest opgeblazen te hebben, maakte hy dezelve aan zyn hoofd - hair vast. *Knonmquaiba*, van haare zyde, was niet minder bezig om haare persoon te versieren. Zy maakte een vernis van Geitenvet met roet gemengd, waar mede zy, terwyl zy in de zonnestraalen lag, haar geheele lighaam zalfde; haare lokken wierden opgebonden met gesmolten vet, en gepoederd met het geel stof van Buchu: haar aangezigt, het welk het gepolyst Ebbenhout gelyk was, vertoonde zig nog luisterryker in de verscheidenheid van kleuren, door de vlakken van Roodaard gemaakt, dewelke afscheenen gelyk het zwart gordyn der nagt met starren bezaaid: zy besprengde haare leden met Houtasch, en parfumeerde zig met den drek van den Bonsem. Haare armen en beenen waren bewonden met de doorschynende ingewanden van een jonge Koe, om haar hals hong een beurs, bestaande uit de maag van een Bok; de vleugels van een Struisvogel belommerden haare billen, en van voren hadt zy een schorteldoek uit de ruige ooren van een Leeuw bereid.

De hoofden der verscheiden Kraalen die ontbooden waren, om by hunne bruiloft tegenwoordig te zyn, maakten een kring op den grond, zittende op hunne hielen, en buigende hunne hoofden tusschen hunne knieën, ten teken van eerbied. In het midden was de doorlugtige Vorst met zyn blooten Zabel, rustende op zagte kussens van koemest. Toen naderde de *Surri*, of Opperpriester tot hem, en met een schelle stem zong hy de bruilofts plegtigheid, met het welluidend geknor van de Gom - Gom; en op den zelfden tyd be-

dauwde hy hen (op de wyze van Caffrarie) overvloedig met zyne pisfende zegening. De Bruid en Bruidegom wreeven dien dierbaaren ftroom met verrukking over hunne lighaamen, tot dat de droppen van hunne handen afliepen, gelyk het flyk van de rotfen van Chirigriqua.

De Hottentotten hadden het aanwasfen en afneemen van twee maanen gezien, zedert de gelukkige vereeniging van *Tquasfow* en *Knonmquaiba*, wanneer de Kraalen verwonderd waren door de verfchyning van een buitengewoon Perfoon, die van het wilde volk dat aan de oevers van de Zee woont, en dat zig Hollanders noemt, tot hunne befchaafde Natie overkwam, en zig op de grenzen van Caffrarie nederzetten. Zyn lighaam was bewonden met vreemde ftoffen, die beletten eenig gedeelte van het zelve te zien, uitgezonderd zyn aangezigt en handen. De Zon fchoot vergeefsch haare brandende ftraalen op zyne huid, en de kleur van dezelve was bleek gelyk de waterige ftraalen van de Maan. Zyn haair, 't welk hy kon opzetten en afneemen, was wit als de bloesfems van den Amandelboom, en dik als de vagt van een Ram. Zyne lippen en wangen geleeken de roode oker, en zyn neus was fcherp als de bek van een Arend. Zyn taal die ruw was, en welke hy niet klokkende uitfprak, was gelyk aan de taal der beesten. Ook kon *Tquasfow* zyn doelwit niet ontdekken, voor dat een Hottentot (die by het eerfte aanlanden van dit wilde volk, op de kaap gevangen, en naderhand ontvlugt was) zyne redenen vertolkte. Deeze tolk berigtte den Vorst, dat de Vreemdeling was gezonden door zyne landsgenooten, om te handelen over de verdere uitftrekking van hunne landen en gebied, en dat hy by hen den naam droeg van Mynheer van *Snickerfnee*.

Tquasfow, die zig door zyne Menschlievendheid onderfcheidde, behandelde den Wilden met buitengewoone goedheid. Hy fpreidde een mantel van Schapen-vellen, met derzelver vet befmeerd, voor zyn bed, en voor zyn voedzel kookte hy in hun bloed de ingewanden van welgevoedde beesten, die in de ryke weiden van de Heikoms graasden. De vreemdeling in vergoeding voor zo veel gunst, onderrigtte den Vorst in de gebruiken der Wilden, zyne landsgenooten, en hy vermaakte hem dikwils met vuur te dryven uit een holle buis die het geklater van den donder in de lugt verwekte; ook bevlytigde hy zig niet minder om de bevallige *Knonmquaiba* te behaagen. Hy bondt Braceletten van gepolyst metaal om haare armen, en hong een fnoer van glazen kraalen om haaren hals. Hy vulde de Kokos-dop met een zeer lekkeren drank, en gaf dien aan haar te drinken, waar door haar hart vervrolykt wierdt, en haare oogen van vreugde glinfterden; hy leerde haar ook om vuur te ontfteeken, in den kop van eene buis van witten kley, met de gedroogde bladen van Daeha gevuld, en de welriekende wolken van rook uit haaren mond te blaazen. Na zyn verblyf omtrent den tyd van een halve maan in de Kraalen gehouden te hebben, wierdt hy te rug gezonden met heerlyke gefchenken, in tanden van Olyfanten beftaande; en men vergunde zynen landsgenoo-

nooten de vrugtbaare wynſtokken van Kochequa, en de moſſige boſſchen die zig tot aan de Palmieten Rivier uitſtrekken.

Tquasſow en *Knoumquaiba* volhardden malkanderen de hartelykſte genegenheid toe te draagen, en de *Surri's* riepen alle nagten den grooten *Gounja Ficquoa* aan, die de maan verligtte, dat hy een erfgenaam wilde ſchenken aan het geſlagt van *N'oh* en *Hinga'ab!* De Prinſes toonde eindelyk gelukkige tekens van zwangerheid, haar middel groeide dagelyks in de dikte aan, en zwol gelyk een kalabas. Wanneer de tyd van haare verloſſing naderde, wierdt zy geſteld in handen van de wyze Vrouwen die haar plaatſten op een bed van de rookende ingewanden van eene Koe, even te vooren geſlagt, en om de geboorte gemaklyk te maaken, gaven zy haar een teug van de melk van wilde Ezels, en ſtoofden haare lendenen met den warmen drek van Olyfanten. Wanneer de weën begonden, hoorde men een verſchriklyk gehuil langs de kust; de lugt weergalmde van donder, en het aangezigt van de maan was als met een ſluier overdekt. Men hoorde in de Kraal niet dan gehuil en gejammer, en de wyze Vrouwen riepen uit dat de Princes verlost was van een Monſter.

De vrugt haares buiks was blank. —— Men nam het kind en waschte het met het zap van Aloë: men ſtelde het bloot voor de ſtraalen der Zon, men ſmeerde het met het vet, en wreef het met de uitwerpzels van zwarte Stieren. Maar zyn vel behieldt ſteeds die hatelyke kleur, en het kind bleef aanhoudend blank. De eerwaardige *Surris* wierden by één geroepen om de oorzaak van dit wonderwerk uit te vorſchen; en beſlooten eenſtemmig, dat het bewerkt was door de ſnoode konſten van den Duivel *Cham-oene*, die gezegepraald hadt over de deugd van de Prinſes, onder de gedaante van Myn Heer *van Snickerſnee*.

De Misdaadige Moeder met haare hatelyke en onnatuurlyke Vrugt wierden onwaardig geoordeeld om langer te leeven. Zy boogen een tak van een Olyvenboom in het Leeuwenbosch, waar aan het blanke Monſter aan zyne hielen wierdt opgehangen; de rooflieke Dieren vergastten zig ſtraks aan de Spruit van *Knoumquaiba*, en de Prinſes zelve wierdt verweezen tot de ſtrenge, maar billyke ſtraf tegen het overſpel ingeſteld. De *Konquequas*, die nauwlyks twaalf Maanden te voren by een gekomen waren, om haare Bruiloft te vieren, wierden nu ontbooden, om by haaren ongelukkigen dood tegenwoordig te zyn. Zy vergaderden in een ronden kring, ieder van hen droeg een zwaare knots van yzerhout. De ſchoone Misdaadige ſtondt ſchreiende, in het midden van hen, bereid, om den eerſten ſlag van haaren beledigden Egtgenoot te ontvangen. *Tquasſow* poogde, te vergeefsch, dit akelige werk te verrigten; driemaal ligtte hy zyn zwaaren yzeren knots op, en driemaal liet hy denzelven vallen. Eindelyk gaf zyn weerbarſtige arm een fellen ſlag op die neus, welker platheid en breedheid eerst zyn hart betoverd hadt. De *Konquequas*, daar op aan vliegende, verdubbelden de ſlagen met hunne knotzen op haar lighaam, tot dat de plat gebeukte *Knoumquaiba* nederviel, als

een

een hoop flyk, welke de afgaande vloed zomtyds op ftrand agter laat.

Haare verbryzelde Ledemaaten geheel mismaakt, en onkenbaar, wierden beflooten in het vel van een Rinoceros, het welk aan de punt van een gevederden pyl wierdt vast gemaakt, en in den Oceäan geworpen. *Tquasfow* was onvertroostbaar over haar verlies, dikwils beklom hy de hooge klippen van *Chirigriqua*, en wendde zyne oogen naar de wateragtige ruimte. Op zekeren nagt, als hy met de Wolven naar de Maan ftondt te huilen, zag hy het vel, dat de dierbaare overblyfzels van *Knonmquaiba* behelsde, op een golf danzen en naar hem toedryven; driemaal riep hy, met een klaagende ftem uit, *Bo, Bo, Bo*, daar op zig van de klip affiortende, wierp hy zig gelyk een Arend op zyn prooi. Het vel borst onder zyne zwaarte, de groene golven wierden door het geronnen bloed zwart geverfd, en *Tquasfow* wierd in dezelve begraaven. Zedert heeft men niets meer van hem gehoord, en men geloofde dat hy in de Maan was opgenoomen.

Men herinnert zig nog heden ten dage hun ongelukkig noodlot, onder de Hottentotten, en derzelver huwlykspleg tigheden zyn zedert dien tyd altoos met dezen wensch beflooten: „ dat de Man ge„ lukkiger mogt zyn dan *Tquasfow*, en de Vrouw kuifcher dan *Knonmquaiba*.

NABERIGT.

DE Verhandeling van den Heer ...., over *de verfchoonende Armoede*, fteunt op beginfels van menschlievende infchiklykheid, die goed te keuren zyn: maar 't komt ons niet raadzaam voor, het overwoogen onderwerp dus aan 't Gemeen voor te draagen. Het gevaar van 't misbruik eischt meermaals voorzigtigheid, ten aanzien van 't Gemeen; 'er zyn onderwerpen, welken men, uit deezen hoofde, dus niet opzetlyk behoort te behandelen, dan in de uiterfte noodzaaklykheid. En deeze heeft hier geen plaats; voor al niet, daar onze Nederlandfche Regtbanken geenszins te verdenken zyn van eene al te groote geftrengheid, en onze Natie over 't geheel daar omtrent juist niet te befchuldigen is; althans niet in de gevallen, welken hier bedoeld worden. ——— Wyders mag de Schryver, in zo verre een al te ftreng vonnis daar omtrent, by den eenen of anderen ouden Roomfchen Regtsgeleerden, gevonden mogte worden, onzes oordeels, wel zeggen. „ Schoon dit zo ware, meen ik egter „ niet verpligt te zyn, al was het voor eene Regtbank, in welke het Ro„ meinfche Regt, als een *Jus Subfidiarium*, gebruikt wordt, myn zegel „ aan 't gevoelen van zulk een' Regtsgeleerden te moeten hangen. Want, „ hoewel ik der Romeinfche Wetten veel agting toedraage, geloof ik „ egter niet, dat men al het geen uit de Schriften der Roomfche Regts„ geleerden, op bevel van JUSTINIAAN, in 't Samenftel der Roomfche „ Wetten, gevonden wordt, als eene Godfpraak moet eerbiedigen. Het „ lydt niet de minfte tegenfpraak, dat men in deezen tyd, meer kennis „ der Zedekundige Wysbegeerte heeft, dan ten tyde der Roomfche „ Regtsgeleerden, wier oordeelkunde binnen zeer enge paalen be„ flooten was".

WAAR-

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,

in September 1773.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, **Med. Doct.**

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Gesteldh.
1	29.10½	29.10½	29.10½	65	72	68	Z W	N O	N O	Reg.Held.
2	— 11	— 11	— 11	62	71	68	—	Z W	Z W	H. Weerl.
3	— 11½	— 11½	—	65	72	67	Z	Z t W	Z t O	—
4	— 11	— 10	— 10½	65	75	68	—	Z	Z	— Reg.
5	— 10½	— 10¾	— 10	66	70	67	N W	Z W	—	— Wolk.
6	— 8	— 7½	— 8	67	67	64	Z	Z t W	Z W	— Reg.
7	— 9	— 9	— 8½	63	67	63	Z W	Z W	—	—
8	— 4	— 3	— 3	62	67	63	Z	—	—	R. Dond.
9	— 4½	— 6	— 8	59	66	61	Z W	—	—	Buijig.
10	— 10½	— 10½	— 10	58	62	64	—	—	—	— Wind.
11	— 9	— 9	— 11	62	64	60	Z t W	Z t W	W	—
12	30. 1	30. 1	— 11½	57	62	58	W	W	Z W	Helder.
13	29. 9	29. 7	— 7	58	63	61	Z	Z t W	Z t W	Buijig.
14	— 9½	30. 0	30. 1	59	61	56	N W	N W	N W	—
15	30. 0	29.10½	29.10	58	65	58	Z W	Z W	Z W	—
16	—	— 11½	— 9	57	61	59	W	W t Z	—	Held.Reg.
17	29. 7	— 7¼	— 7	57	59	58	Z W	Z	Z	Regen.
18	— 9	— 8¾	— 10	57	60	57	—	Z W	W	Buijig.
19	30. 0½	30. 1	30. 1	56	61	57	W t Z	W	—	Helder.
20	—	— 0	29.11	59	66	61	Z W	Z W	Z W	—
21	29.10½	29. 9½	— 6½	59	66	64	—	Z t W	Z	— Betr.
22	— 4½	— 4½	— 7	65	66	54	—	Z W	N W	— R. W.
23	— 9	— 10½	— 10	49	57	56	N W	W	Z W	Zware R.
24	— 8½	— 8	— 7½	54	58	59	Z	Z t O	Z	Regen.
25	— 7½	— 8½	— 9	57	62	58	—	Z W	Z W	Betr. H.
26	— 10	— 10	— 9½	57	62	60	Z t W	—	—	Buijig.
27	— 8½	—	— 10½	58	61	58	Z W	—	—	—
28	30. 0	30. 1	30. 2	55	62	55	—	W	N W	H. Wolk.
29	— 2	— 2	— 1½	55	63	60	Z	Z W	Z W	— —
30	— 1	— 1½	— 1	54	63	58	Z	W	Z	—

Hoogste Barometer d. 30. 2 }
Laagste Barometer d. 29. 3 } middelb. d. 29. 8½
Hoogste Thermometer gr. 75. }
Laagste Thermometer gr. 49. } middelb. gr. 61

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

...T BEWYS VOOR DE WAARHEID VAN DEN KRISTELYKEN GODSDIENST, UIT DESZELFS VOORTPLANTING EN UITBREIDING GETROKKEN, TEGEN DE VOORNAAMSTE UITZONDERINGEN EN TEGENWERPINGEN DER ONGELOVIGEN VERDEDIGD.

DE *schielyke* uitbreiding en verbazende *voortgang* van den *Kristelyken Godsdienst*, in de Waereld, moet noodendig, by alle Lieden van *onzydig* oordeel, behoorlyke *op...ttenheid* en vereischte *opregtheid*, een kragtig *vermoeden* van ...szelfs *Goddelyken oorsprong* opleveren, aangezien de *mid...len*, waar door dit verbazend uitwerkzel te wege gebragt ...ierd, geheel *ongelyk* aan de *uitkomst* waren, zo verre altans ... *ondervinding*, wegen enige Gebeurtenis van *dien aart*, ons ...staat steld om te oordelen. Want, schoon de Godsdienst ...n *Mohammed* misschien *ruim zo spoedig* voortgeplant ...ierd, en zig *zeer zeker* over een ongelyk *groter* deel der ...aereld verspreid hebbe, dan het *Kristendom*, doet zig egter, ...oor elken *onpartyden* Onderzoeker, een zo blykbaar *verschil* ...sschen deze twee gevallen op, als de zaak volkomen beslist ...n *voordele* van onzen Godsdienst.

Ene Leer, geschikt naar de *vooröordelen* en heerschende ...igingen der Menschen, uitgedagt in *tyden*, deels van grove ...*kunde*, *onbeschaafdheid*, *barbaarschheid* en *slavernye*, onder ...*len* der toenmalige Volkeren, deels van onderlinge *twisten*, ...vige *geschillen*, en grote *verwarringen*, by het *meer verligte* ...el der Waereld, en onderfteund door alle bedenkelyke mid...len niet alleen van *bedrog*, maar zelfs van *openbaar geweld* ... waereldlyke *Magt*, konde *zonder* enig wonder, binnen ...*rten* tyd, een groot aantal van belyderen winnen, en moest ...*eral*, waar zy eens *gevestigd* was, van wegen ene schrander ...tgedagte *voorzorg*, welke het openlyk *redentwisten* over de...lve, 't zy by monde of geschrifte, strenglyk verbood, en ...n zelfs het laatste te kragtdadiger voor te komen, het geryf ...r *Drukkonste* van de hand wees, gepaard met de bekende ...*teloosheid*, neerslagtigheid en *afkeer* van allen redelyk *on...rzoek*, aan ene *Oostersche* wyze van overheerschingen ver-

knogt, zig zelve beveiligen voor alle *mogelyke* ondernemingen om hare *valschheid* te *ontdekken* en aantetonen. — Zodanige Voordeelen egter *had* de Godsdienst van den lozen en geweldadigen *Arabier*, aan zyne zyde. — Maar had het *Kristendom* wel iets van *dien aart*, ter ondersteuninge? Hemelschbreed is het onderscheid, tusschen deze beide Godsdiensten in dezen.

Het Kristendom kwam allereerst te voorschyn in *tyden van de beroemdste* beschaafdheid en geleerdheid, waar in het *onderzoek* omtrent *zedelyke* waarheden en redelyke beginzels, meer dan ooit *voorheen*, de overhand hadde, en diensvolgens alle Bedrog, 't zy in de *grondstellingen* of *voorschriften*, 't zy in de *middelen* van voortplanting dezes Godsdiensts, weinig of geen kans hadde, om ene *onmiddelyke* ondekking te ontslippen. — Het zelve was regelregt aangekant, tegen de hardnekkigste *vooröordelen* van het ongeöeffende beiden en het geöeffend gedeelte der waereld: — strydig met de *verwagtingen* van het *volk*, welk *best* geschikt scheen, om het zelve *allereerst* te omhelzen; strydig met de *algemene* begrippen, neigingen en zeden van het *onkundig* gros des overigen Menschdoms, en met den *heerschenden* smaak der *wysgeren*, die verlekkerd waren op *spitsvondige* redenkavelingen, omtrent *vergezogte* ondekkingen, en afkerig van alle *duidelyke* beginzels en *eenvoudige* onderstellingen. — Het zelve kwam te *voorschyn* onder, en wierd allereerst *gepredikt* door Lieden van ene *Natie*, die by het *overige* der Waereld, onder Geleerden en Ongeleerden beiden, ten uittersten *gehaat* en *veragt* wierd. — En eindelyk het wierd *voortgeplant* door Menschen, ontbloot van alle hulpmiddelen van *Menschelyke* wetenschap, welsprekendheid en aanzien of gezag. — Door verägte, arme en eenvoudige Visschers, en Handwerkers, die geheel onkundig waren van de onderscheidene *Talen* der *bekende* Volkeren, die gene *schatten* bezaten, om de *nodige* kosten goed te maken, tot hunne menigvuldige en verre *reizen*, en veel minder, om door *omkopinge* of waereldlyke *magt*, enige aanhangers te winnen, en die met dit alles, tegen de *verënigde* magt van het *Gemeen*, en de *wyzen* en *groten* der aarde beiden, te worstelen hadden. — Niettegenstaande egter zo verbazende hinderpalen en onoverkomelyke moeilen en zwarigheden, zag men dezen Godsdienst weldra de *heerschende* Godsdienst, van het *grootste* deel der bekende waereld, worden. Dit *is gewisselyk van den Here geschied, en het is wonderlyk in onze ogen!* — Zodanig ene uitkomst overtreft alle menschelyke verwagtingen, en kan nergens anders aan

war-

worden toegeschreven, dan aan de baarblykelyke en overwinnelyke *kragt* der *waarheid*, *inwendig* in den zelven opgesloten, en aan ene *Goddelyke* tusschenkomste en ondersteuninge, zynen *voortgang* en *verbreiding*, *uitwendig* verzellende. Indedaad, indien zodanig een besluit niet wettig moete geöordeeld worden, kan men geen besluit altoos maken uit de *uitkomst*, omtrent den waren *oorsprong* en *aart* der dingen.

Men behoefd zig des in genen dele te bevreemden, dat de Vyanden van ons allerheiligst Gelove, haar dezen steun der waarheid en Goddelykheid hebben gepoogd te ontwringen, die, zo dezelve staande gelaten wierd, alle hunne aanvallen van *list* en *geweld* ten enemale verydelen zoude; weshalven zy niet verzuimd hebben, om ook dezen, op hunne gewone wyze, te bespringen. Men heeft namelyk, om onkundigen te misleiden, voorgewend, en met grote stoutheid verzekerd, dat het met de zake der Uitbreiding van 't Euangelie, geheel anders gelegen zy, dan men dus lange het eenvoudig Gemeen heeft wys gemaakt; „ dat het *Kristendom*, wel verre van zig „ zo *schielyk* verspreid te hebben in de Waereld, gedurende „ *Drie volle Eeuwen*, *weinig* of geen *opgang* maakte, ja „ *naauwlyks bekend* was; dat deszelfs aanmerkelyke *voort-* „ *planting* en *vestiging* in vervolg van tyd, niet aan deszelfs „ *eigen kragt*, 't geen men van zynen voorgewenden *Godde-* „ *lyken* oorsprong verwagten mogte, maar aan *de wapenen* „ *van Konstantyn den Groten*, moet worden toegeschreven; „ en eindelyk, dat het zelve nog heden slegts binnen *een klein* „ *gedeelte der Waereld* bepaald is, daar de geroemde voor- „ delen en nuttigheden van dezen Godsdienst, deszelfs eigen „ voorwendzels en eisschen zelfs, gepaard met de natuurlyke „ bevattingen van Gods *algemene* Goedheid en *onzydige* „ Regtvaardigheid, blykbaar vorderden, dat *alle menschen* met „ de kennisse en verligtinge daar van gezegend waren ".

Het kan derhalven van nut zyn, om het gewigtig bewys voor de Goddelykheid der *Euangelische* Lere, welk door ons met zo *veel reden* uit hare *schielyke* en *aanmerkelyke* voortplanting getrokken word, van alle zodanige *uitzonderingen* te zuiveren, en tegen de gemelde *tegenwerpingen* en beknibbelingen te verdedigen. En, schoon ik my niet vermeet bekwaam te zyn, om iets *nieuws* over dit onderwerp voor te dragen, buiten 't geen reeds voorheen, zo hier als elders, door *bekwame* pennen en *beroemde* Verdedigers van onzen Godsdienst is aangedrongen; mag ik misschien het reeds *aangebragte* Ligt omtrent dit onderwerp, enigermate kunnen *vermeerderen* en sommige byzonderheden, slegts door anderen *ter loops*, en

met een *enkel woord* aangeroerd, verder *uitbreiden* en *aandringen*. Ieder heeft zyne *eigen* wyze van bespiegelen en redenkavelen, en een en dezelfde zaak kan dikwyls aan *verscheidene* kanten beschouwd worden: mogelyk zet de myne het onderwerp enig *verder* ligt en *meerdere* klaarheid by.

Eer ik ondertusschen de gemelde Tegenwerpingen ga oplosschen, verzoek ik verlof, om alvorens, deze twee aanmerkingen ter neder te stellen, die niet zo zeer voor de *Vyanden* als wel voor de *Vrienden* van 't Kristendom geschikt zyn.

1. De Eerste is; dat wy ons, in de Verdediging van den *Kristelyken* Godsdienst, van alle *vooringenomenheid* moeten ontdoen, omtrent *sommige Leerstellingen*, waar omtrent de *Kristenen* zelve *onderling* verschillen. In het handhaven ener *gemene* zake, is men verpligt, zyn eigen *afzonderlyk* belang ter zyde te stellen. —— Wy behoren derhalven in onze Verdediging van 't *algemene* Kristendom alleen agt te slaan op de *wezenlyke*, duidelyke en algemene *Grondwaarheden* van het zelve, en onze eigene *byzondere begrippen* daar te laten. De *Gemene* Vyand valt de *eersten* aan, en dezen maken, om zo te spreken, het *Grondgebied* uit van onzen algemenen *staat*; weshalven ook *dezen alleen* vorderen, dat wy haar met *verënigde* Kragten verdedigen, zonder onze magt te *verdelen*, of die tegen *ons zelven* te keren. —— Zal men het met *gezonde* staatkunde of zelfs met gemene voorzigtigheid bestaanbaar oordelen, dat *ieder* Ingezeten enes Lands, by den inval van enen magtigen Overheerscher, zyn *eigen* huys en Hof alleen bewaare, zonder dat het *geheel* of een *voornaam* deel der Burgerye zig verenigen, om den Vyand de *grenzen* te betwisten? Of dat een Leger, in het slag leveren van een ander, zig *zelven* bestryde, en te gelyk *Vriend* en *Vyand*, zoeke af te maken? —— Zoude niet zulk ene dwaze en ongerymde handelwyze enen *wissen* nederlaag en *onvermydelyke* overweldiging voorspellen? —— Het was onder begunstiging van *dergelyke* verwarring en verdeeldheid, dat *Mohammed*, in vroegere Eeuwen, zo veel voordeel behaalde op de *twistende* Kristenen, en, zo wy *voortgaan*, met op dien *zelfden* voet te handelen, in het bestryden der Hedendaagsche *Deïsten*, zullen wy hun een *gelyk* voordeel op ons geven, en zelven *het meeste* toebrengen, dat hunne verderflyke beginzels, die reeds *zo* verre zig verspreid hebben in de *Kristen* waereld, nog *meer*, zo niet *volkomen* de overhand krygen op ons allerdierbaarst Gelove.

2. De andere Aanmerking, onmiddelyk met de eerste *verknogt*, en daar uit van zelve *voortvloeijende*, bestaat hier in, dat

dat wy, in onze verweringen tegen de *Ongeloovigen*, geen grond moeten zoeken te winnen, dien wy niet by *aanhoudenheid* kunnen verdedigen: met andere en duidelyker woorden, dat wy gene *onderstellingen* moeten aannemen, en tot *grondslagen* onzer redenering of betoog leggen, die niet aan *alle* zyden *klaar* en *onbetwistbaar* zyn, volgens juiste en *algemeen aangenomene* regels van Redeneerkunde. ——— Die te *veel* bewyst, zegd het spreekwoord, bewyst *niet met al.* Wy hebben met fyn geslepen vernuften en spitsvondige Redentwisters te kampen, die onzen kleinsten mistred zullen opmerken, en 'er zig behendig van weten te bedienen.

En daarom behoren wy zorge te dragen, om onze eigen kragten niet te overschryden, nog hun gelegenheid te geven, om ons met onze eigen wapenen te kwetzen. ——— Dus, by voorbeeld, ben ik nedrig van gedagten, dat de onderstelling van de *Volstrekte Noodzakelykheid* der *Kristelyke* Openbaringe, by het verdedigen van hare *Waarheid* en *Goddelykheid*, ene zeer *onvoorzigtige* onderstelling is, die niet alleen *geen voordeel* aanbrengt, maar zelfs tot aanmerkelyk *nadeel* van derzelver *Blykbaarheid* kan gedijen.

Zy doet geen *voordeel* altoos, zegge ik, om dat daar uit niets verders ten bewyze voor de Waarheid des *Kristendoms* kan besloten worden, dan of men *alleen* deszelfs *nuttigheid* en geschiktheid, om het onkundig en bedorven Menschdom te hervormen, en op den weg van ware Gelukzaligheid te brengen, beweerd hadde. Dit *laatste* erkennen *alle* Kristenen *eenparig*, en moet derhalven *genoegzaam* geöordeeld worden, om de *gemene* zaak te verdedigen: waar boven, zo men verder gaat, men niet alleen haar geen nut doet, nog haar *beter* en *onbetwistbaarder* bewys byzet, gelyk men gezien heeft in de Verweerschriften van zo vele schrandere en bekwame Mannen, onder welken die van *Engeland* boven al hebben uitgemunt, die op gene verdere Onderstelling, dan deze der *enkele Nuttigheid* van 't *Kristendom* tot de gezegde einden, geredenkaveld hebben, en egter door ieder een, als zeer *bekwame* en *gelukkige* Verdedigers van 't zelve geoordeeld zyn geworden (*); maar zelfs gevaar loopt om hare belangen enigerma-

(*) De Lezers die der Engelsche Tale kundig zyn, mogen hier over oordelen, uit het beroemd en Meesterlyk Verweerschrift van den Here *Jakob Foster*, getyteld: *The Usefulness, Truth and Excellency of the Christian Revelation defended*, en welk voornamelyk ingerigt is, om des Heren *Tindal's* gevaarlyken aanval op het Kristendom afteweren.

mate te *vervallen*, ten minsten zig zelven in *meerder* en *netliger* geschillen intewikkelen, en dus hare verdediging moeilyker te maken. ——— Want, geeft niet de onderstelling van de *Volstrekte Noodzakelykheid* der Kristelyke Openbaringe aanleiding om onmiddelyk tegen te werpen, dat „ dezelve, „ in dit geval, *algemeen* aan 't Menschdom moeste bekend „ zyn gemaakt geworden, aangezien alles, wat *in zig zelve* „ volstrekt noodzakelyk is, op *alle plaatsen* en *tyden* nood- „ zakelyk is, en dus het Kristendom niet alleen aan *ieder* „ mensch, hoofd voor hoofd, maar zelfs aan 't *gansche* „ Menschdom, *in zyn geheel* beschouwd zynde, en dus van „ den *aanvang der waereld* reeds, moeste geopenbaard zyn „ geworden? " ——— Ene Tegenwerping, die met gene mogelykheid optelosschen is, of in hare nadelige gevolgen te ontwyken, ten zy men toevlugt neme, tot *andere* onderstellingen, welke niet *algemeen* aangenomen zyn by de *Kristenen*, nog ook by de *Ongelovigen* zullen gelden, en die ons dus, niet slegts in ene *nutteloze* verweringe van onze eigene *afzonderlyke* begrippen, met verwaarlozing van de *algemene* belangen der waarheid, maar zelfs in *nieuwe* geschillen zullen inwikkelen, die den Vyanden van onzen Godsdienst nieuwe wapenen aan de hand geven, en den Stryd, naar hunnen *wensch*, bestieren. Zynde niets duidelyker, dan dat deze listige en bedrieglyke Redeneerders zeer gereed zyn, om de *byzondere* begrippen *zommiger* Kristenen aantevallen; en uit dezelve tot de *algemene Leer* des Euangelies, hoe onwettig ook, te besluiten.

De *Kristelyke* vryheid geeft zo wel als de *Natuurlyke*, ieder *regt*, om over *byzondere* Leerstellingen te oordelen, zo als hem best overeenkomstig dunkt te wezen, met de duidelyke en algemene regelmaat van ons Gelove. ——— Ik ben verre af van deze vryheid iemand te willen betwisten, of my op te werpen tot een Keurmeester van de gevoelens myner Medekristenen. ——— Ik laat dezelven, hoe ze ook met de mynen mogten verschillen, in waarde; niemand dwaald *willens*, nog *erkend* de nadelige *gevolgen*, die anderen uit zyne Gevoelens *menen* te kunnen afleiden. —— Maar dit alleen zoek ik aantetonen, dat wy, in het verdedigen van onzen *algemenen Godsdienst*, op *algemeen erkende waarheden* van 't Kristendom alleen moeten redenkavelen, en zelfs op *algemeen aangenomene beginzels der Reden*, en onbetwistbare grondregels voor allen die in enen God en in enigen Godsdienst geloven; zonder vergeefsche hulp te zoeken in onderstellingen, die onze verdediging der waarheid *moeylyker* maken, onzen bestryderen

ren meer *voordeel* op ons geven, en onze aandagt en redeneerkragten afleiden van *zodanige* bewyzen, die met *ongelyk meer nut* konden aangedrongen worden. —— *Gezonde* krygskunde, zo wy alleen daarmede raadplegen, moet ons leren, onzen Vyand aan de *zwakste* zyde en op het *open veld*, niet in welverfterkte *verschansingen* of in gevaarlyke *engtens* aantetasten.

Na deze aanmerkingen voorgesteld te hebben, die ik, in 't vervolg myner Redenering, bestendiglyk zal tragten in het oog te houden, ga ik nu de gemelde Tegenwerpingen, tegen de *blykbaarheid* van den *Goddelyken* oorsprong des Kristendoms, uit hare *wyze van Voortplantinge* getrokken, onderscheidenlyk ter toetse brengen, en naar myn beste vermogen oplosschen.

En hier, aangezien de *meeste* uitzonderingen *Geschiedkundige* verhalen betreffen, van vroegere tyden, die altyd *meer duisterheid* in zig hebben, en aan meer *uitvlugten* en *ontkenningen* onderhevig zyn, byzonderlyk als zy voor 't grootste deel van de *ene zyde* der twistende partyen komen, zal ik my niet blotelyk te vreden houden, met de *valschheid* derzelven *regtstreeks* aan te tonen, maar liever alvorens beproeven, of het niet mogelyk zy, de *onwettigheid van 't besluit* aantetonen, 't geen uit de gezegde uitzonderingen ten nadele van onzen Godsdienst getrokken word; want, dus doende, zullen wy onzen Tegensprekeren volkomen den mond stoppen, aangezien wy de waarheid zullen handhaven, zelfs op hun *eigen* onderstellingen.

1. Men wend dan voor, dat het Kristendom, wel verre van enen *schielyken*, in tegendeel enen *zeer tragen voortgang* in de waereld maakte, zo dat het, gedurende de 3 *eerste Eeuwen*, naauwlyks bekend was. Deze aanmerking vind men met grote verzekerdheid in verscheidene schriften der *Deïsten* voorgesteld, byzonder in die van hun aller Orakel, den groten Verleider dezer Eeuwe. Ik meen den Heer *de Voltaire*. Wy zullen de Inschikkelykheid gebruiken om onze party op haar woord te geloven en haar zo veel toe geven, als zy kan eischen. —— Wy zullen dit zeggen voor enige ogenblikken laten gelden. Laat ons zien wat het gevolg daar van zal wezen.

Ik onderstel, dat de Kristelyke Openbaring *nuttig* was voor 't Menschdom, ten einde hen tot *betere* begrippen en praktyken van Godsdienst en zedelyke deugd te brengen, iets 't geen door iemand, die *enigen* Godsdienst in 't geheel erkend, en weet, hoe onkundig, bygelovig en bedorven *het*

gros der waereld by de *eerste* verschyning van 't *Euangelie* was, niet ligt zal ontkend worden. —— Dat deze openbaring, een bekwaam, gepast, kragtig en misschien over 't geheel het beste *hulpmiddel* was, (zo veel *beter*, dan immer door de schranderheid van oude en hedendaagsche *Wysgeren* konde worden uitgedagt, als het van oneindig *verhevener* oorsprong, ja *Goddelyke beraminge* ware, zo als wy beweren,) om de bedorvenheid der waereld te hervormen, en de menschen tot deugd en ware gelukzaligheid te brengen. —— Ten minsten, dat dezelve tot zo een verheven en heilzaam einde *geschikt* en eniglyk *beoogd* was, behoefd geen bewys, voor iemand, die de schriften van 't *Nieuwe Testament* gelezen heeft.

Maar nu dit middel had in den aanvang *weinig* of geen uitwerking. En nog heeft het zelve enen *geringen* invloed, op ene *algemene* verbetering van denkbeelden en zeden onder het Menschdom. Het zy zo; —— Maar hebben niet de *meeste* en *grootste* weldaden en zegeningen van God *dergelyk* een Lot ondergaan? en staat dan het Euangelie niet *gelyk* in dezen, met zo vele *andere* gunstbewyzen der goede Voorzienigheid; welken door het ondankbaar Menschdom, *te dikwyls* over 't hoofd gezien, verwaarloosd en misbruikt wierden? Men erkend de *Reden* zelve voor het grootste geschenk van God naast het leven, beoogd en geschikt om ons tot de kennis van Hem, en de naarjaging zyner deugden en volmaaktheden, den enigen grond van ware gelukzaligheid, te brengen: —— dog hoe *lang*, hoe *vele* Eeuwen wierd deze Goddelyke gifte verwaarloosd, en hoe weinig beandwoord dezelve nog steeds aan haar bedoeld einde, by hen, die *geen andere* Leidsvrouw hunner begrippen en daden hebben? Zullen wy daar uit besluiten, dat zy niet met 'er daad van God kome, of onbekwaam en kragteloos zy, om, waar ze behoorlyk gade geslagen en geoeffend word, de menschen tot regtmatige bevattingen van God en Godsdienst op te leiden? Zodanig een gevolg zullen immers onze tegenwoordige *Aanbidders der Reden* niet willen erkennen. —— En waarom dan in het *één* geval een besluit gemaakt, 't geen men in het *ander*, schoon in dezen met het eerste *gelyk* staande, niet gemaakt wil hebben? Laat ons gezond en bestaanbaar redenkavelen. —— De *Kristelyke* Godsdienst was wel, in zyn *eigen natuur*, als ten hoogsten *redelyk* en *nuttig* beschouwd zynde, zeer *aannemelyk* voor alle waarheid- en deugdlievende Gemoederen, en te gelyk, van wegen deszelfs *bykomende* bewyzen en *Goddelyke kentekenen*, zeer *geloofbaar* en *baarblyke-*

kelyk voor een *oplettend* en *onpartydig* oordeel; zulks men, wegens dit alles, redelyker wyze *verwagten* mogte, dat dezelve enen *gereden* en aanmerkelyken opgang zoude maken onder het Menschdom: dog dezelve hadde gene zo *onwederstaanbare* kragt van overtuiging in zig, (nog *konde* die ook hebben, behoudens de zedelyke Vryheid der menschen), dat men zig dit gevolg als *Onfeilbaar zeker* beloven konde; te meer daar deszelfs Voortplanting van verscheidene *Omstandigheden* stond aftehangen, die gene betrekking hadden tot deszelfs *inwendige* waardy, waarheid en inhoud. —— Wierd dan het Euangelie zelfs gedurende *de* 3 *eerste* Eeuwen, slegts *weinig* verspreid, men hebbe dit alleen toetefchryven, of aan de *algemene verkeerdheid* der menschen, onder welken, *natuurlyker* wyze, ene *algemene* hervorming van begrippen en zeden, uit hoofde van ene hardnekkige aankleving aan veröuderde gewoonten, vooröordelen en kwade heblykheden, niet dan *langzaam*, trapswyze, en gedurende enig *tydverloop*, konde doordringen: of aan *natuurlyke* en zogenaamde toevallige *oorzaken*, hoedanigen 'er velen konden zyn, gelyk *Oorlog*, *Staatkunde* der Vorsten, uitterste *onbeschaafdheid* en *woestheid*, of wel aan *gebrek* van *verstandhouding* met en *ontoeganglykheid* tot verscheidene volken en gewesten der waereld, en welke beletzels de wysheid van God dienstig konde oordelen, om niet dan door *gewone* en *tragere* middelen, allengskens uit den weg te ruimen; dog al het welke ondertusschen, redelyker wyze, de *waarheid* en *Goddelykheid* der Kristelyke Lere of hare *nuttigheid* en gepastheid, om de bedoelde hervorming spoedig algemeen te maken, niet kan geöordeeld worden te benadelen. De mangel van enen gewenschten spoedigen uitslag was hier niet aan het *Voorwerp*, maar aan de *Onderwerpen*, toetefchryven, welken *Laatsten* egter met het *Eerste* moesten *medewerken*, wilde men ene gelukkige uitkomst verwagten.

2. Vervolgens, dat het Euangelie, door *geweld van wapenen*, hier en daar werd voortgeplant, zulks kan niet geheel en al gelochend worden, alhoewel ook ieder te gelyk het zelve voor een zeer *verkeerd* en *onbetamelyk* middel zal gereed zyn aantemerken, als zynde niet alleen strydig met de natuurlyke regten en vryheden van 's Menschen verstand en oordeel, die, voor al in zaken van *Godsdienst*, gene overheersching of *geweldigen opdrang* lyden kunnen, maar ook regelregt aanlopende tegen den gehelen *inhoud* en het bedoeld *einde* van 't Kristendom zelve, als mede tegen de *uitdrukkelyke* Lessen van deszelfs liefderyken *Insteller*; maar zal men hier uit besluiten

 kun-

kunnen, dat deze Godsdienst geen *inwendige* kragt en bekwaamheid heeft; om, zynen eigen loop gelaten wordende, 's Menschen hervorming uittewerken? Enkel, om dat de doldriftige *Yver* of snode *Staatkunde* van zommigen, deszelfs *natuurlyke* kragten *overschrydende*, zig zelven de Eer wilde geven, om dien door *andere*, door *menschelyke*, ja door *Duivelsche* middelen voorttepianten? —— Maar, zal men gereed zyn, hier op te zeggen: „De *dadelyke uitkomst*, heeft hier het „geschil beslegt; het Kristendom *is* niet dan door *wapenen* „voortgeplant, op hoedanig ene wyze, de *onnatuurlykste* en „bygelovigste samenstellen van Godsdienst *kunnen* voortgeplant worden; wy mogen derhalven uit het geen gebeurd „*is*, veilig besluiten, wat *niet* gebeurd *zoude* zyn, hadde het „eerste geen plaats gehad". —— Veel zoude men met reden *tegen* de wettigheid van dit besluit kunnen inbrengen; dog ondersteld zynde, dat het wettig *was*, zie ik nog niet, dat de waardy en *innerlyke kragt* van 't Euangelie, in het geringste, daar door benadeeld zoude worden. —— Want schoon de menschen tot het Geloof, en de belydenis daar van *gedwongen* waren geworden, indien het egter in *zig zelve*, gene *wezenlyke* kragt of vermogen hadde, om hunne begrippen *en zeden* te verbeteren, zoude de *wyze* van voortplanting gene verandering ten goede hier in gemaakt hebben, of het zelve een vermogen *bygezet*, 't geen het *uit zig zelve niet* hadde. Men kan, op *dezelfde* maniere, enen *valschen* Godsdienst voortplanten, enen Godsdienst vol *ongerymdheden* en bygelovigheden, dog die Godsdienst zal desniettegenstaande zyn *eigen* uitwerking hebben, en *bygelovige* en bedorven *belyders* maken. Wy hebben hier van een sprekend bewys, en zigtbaar voorbeeld in den Godsdienst van *Mohammed*, die met 'er daad en geheel en al door 't Zwaard werd voortgeplant, en wiens belyders verre af zyn van zulke betamelyke en *verhevene* begrippen van Godsdienst en deugd te bezitten, als de *Kristenen*, en de reden daar van is duidelyk, om dat de Leer, in den *Koran* vervat, op verre na zo *geschikt* en *bekwaam* niet is, in haar zelve, om dit heilzaam uitwerkzel op der Menschen verstanden te wege te brengen, als het *Euangelie*.

Aan den anderen kant, kan men de *redelykste* gevoelens, op ene *onredelyke* wyze voortzetten, zonder het gevoelen zelve van zyne *waarde* iets te doen verliezen; gelyk, by voorbeeld, wanneer iemand, uit enen valschen yver of enige andere verkeerde inzigten, een Afgodisch mensch of volk, met de wapens ging bekeren tot het Geloof in den enen waren God, en het zelve noodzaakte den Dienst der Afgodery te verla-

ten:

ten: in welk geval, het opgedrongen gevoelen, egter, zyne *wezenlyke* en *innerlyke* Redelykheid, nuttigheid en kragt zoude behouden, om zig aan 's Menschen natuurlyke bevatting en onbevooroordeelde reden aantepryzen, en hen tot een beter Leven te brengen, als de tegenoverstaande dwalingen konden doen. Men moet na dit alles bekennen, dat het Kristendom, in de omstandigheden, waar in het de waereld, by deszelfs eerste verschyning, bevond, weinig kans zoude gehad hebben, om zig door zyn eigen Redelykheid, hoe groot ook, enen weg te banen in 's Menschen gemoederen, indien het niet, zo als wy reeds aanmerkten, en nu voornamelyk beweren, verzeld ware geworden, van vele uitwendige tekens enes baarblyklyken *Goddelyken* oorsprongs. Alhoewel ook deze bewering gelegenheid schynd gegeven te hebben, tot de tegenwerping wegen deszelfs gedeeltelyke uitbreiding in de waereld, als ware zulks strydig met Gods *algemeene* Goedheid jegen alle zyne redelyke Schepzelen, en zyn verklaarden wil, dat *alle menschen zalig worden, en tot de kennisse der waarheid komen*: 't geen derhalven vorderd om het insgelyks in overweging te nemen.

3. Men moet toestaan, het is waar, dat de *zigtbare* Grenzen der Kristelyke Kerke, zelfs tot heden zeer bepaald zyn in de waereld, het getal der *Kristenen* word verre overtroffen, door de verbazende menigte van *Heidenen*, *Mohammedanen* en *Joden*, waar van verre de meesten nooit iets gehoord hebben van het Euangelie. —— Dan deze bedenking is van geene kragt altoos tegen myne vorige onderstelling, dat de Zedelyke toestand des Menschdoms voor enige Eeuwen zodanig was, dat de Kristelyke Godsdienst een zeer nuttig en gepast hulpmiddel ware, om den zelven te hervormen en te verbeteren. En, schoon zelfs het Euangelie van gene mindere nuttigheid moge wezen, om de bedorvenheden te hervormen van die Volkeren, die tot heden toe van dat Ligt beroofd blyven, nogtans kunnen wy, uit dit gebrek van deszelfs *Algemeenheid*, als 't geen grotendeels, zo niet geheel aan de *menschen* zelve te wyten kan zyn, (zynde God niet verpligt om ten *allen* tyde, en by *aanhoudenheid*, even zigtbaar ten voordele van het zelve zig te bemoeijen, na dat hy *eens*, op ene *genoegzame* wyze, zulks gedaan heeft,) men kan zegge ik, hier uit geen wettig besluit trekken, ten nadele van de eigenaartige en wezenlyke kragt des Kristendoms, ter verbetering van de algemene begrippen en zeden des Menschdoms, en nog veel minder van deszelfs waarheid en *Goddelykheid*. —— Want, even gelyk God niet verpligt was, om de blyken zyner eerste *Scheppende* Goed-

Goedheid, aan alle *soorten* van wezens, en aan *ieder* hoofd voor hoofd in dezelven, in ene *gelyke mate* uittedelen, en *allen dezelfde* bekwaamheden, vermogens en voordelen te verlenen, zynde hy volkomen *vry* in het uitdelen zyner gunsten, waar op niemand enig *regt van eisschen* heeft; even zo was hy in genen dele gehouden, om den zegen des Euangelies, dat uitmuntend voorregt, om tot de kennisse en betragting van den waren Godsdienst te geraken, aan alle menschen, zonder onderscheid, te verlenen. Was God niet verpligt om in 't geheel, en aan *een enig* Mensch ene openbaring te geven, gelyk overduidelyk is, dan kon hy het nog veel minder wezen, om dezelve aan *allen* te schenken. Indien slegts niemand *verongelykt* worde, staat zekerlyk de uitdeling van gunsten volkomen aan het believen en vry *welbehagen* van den Gever? Zodanig is het baarblykelyk in dit geval met de zaak gelegen. Want, schoon het *Kristendom*, met 'er daad, de *grootste* voordelen aan zig hebbe, en de *beste* hulpmiddelen verschaffe, ter deugd en gelukzaligheid, strekt deszelfs bekendmaking, aan *zommigen*, egter geenzins ten nadele van de *overigen*, vermits God zig aan *niemand* der menschen onbetuigd laat, in den gewonen weg zyner Voorzienigheid, maar *allen genoegzame* aanleiding geeft, om tot de kennisse en dienst van hem te geraken; en vermits hy zelfs, volgens de Leer des Euangelies, gene andere *regelmaat* in zyn Oordeel ten genen dage zal houden, dan 's Menschen overeenkomstig gedrag, met het *ligt* en de *voordelen*, die zy *afzonderlyk* genoten. —— Zo dat, alhoewel het Euangelie, met 'er daad, de *grootste* voordelen en hulpmiddelen verschaffe, om ons ter deugd en eindeloze gelukzaligheid te brengen, en het diensvolgens als een der grootste zegeningen en dierbaarste geschenken van den Hemel altyd met dankbaerheid moete erkend worden, het egter *zulk* een middel, om Gode welbehagelyk te zyn, niet kan wezen, als of *zonder* het zelve *alle hope* op zyne goedheid en bermhartige aanneming geheel verloren, of het genot en bezit daar van een *eenzydig* kenmerk zyner *onveranderlyke* Gunste ware; want God *is geen Aannemer des persoons*, gelyk beiden *Petrus* en *Paulus* beweren, maar *in allen Volke is, die hem vreesd, en geregtigheid werkt, Gode aangenaam.* — Maar, na dit alles, wie durft beweren, dat de zegen der Kristelyke Openbaring niet met 'er daad oorspronkelyk door God voor 't *gantsche Menschdom* geschikt zy? Het Euangelie zegd dit uitdrukkelyk; en hier op tegen te werpen, dat dezelve dan *algemeen* moeste bekend zyn en omhelsd worden, is zo veel als te zeggen, dat zy op *eenmael*, en in een ogenblik, ten minsten ge-

durende den leeftyd van het *tegenwoordig geslagt* des geheelen Menschdoms, moeste zyn voortgeplant geworden. En zoude zulks niet ene alleronredelykste vermenigvuldiging van 't getal der wonderen geëischt hebben, om dit uitwerkzel te wege te brengen, hoedanige onbestaanbaar ware, met alle wyze maatregelen van Goddelyke Regeringe, en de zedelyke hoedanigheden der menschen.

Indien 'er derhalven, behoudens alle gezonde begrippen, *enig tydverloop* in 't geheel vereischt wierd, om den Kristelyken Godsdienst algemeen by 't Menschdom bekend te maken en te doen aannemen, dan kan men niet bepalen, hoe *lange tyd* daar toe nodig zy, nog uit een *verwyl* van zyne algemeenheid, schoon van verscheidene Eeuwen, besluiten, dat zy *nimmer* zal gebeuren: aangezien men niet altyd uit het geen tegenwoordig *is*, of *geweest* is, een gevolg kan trekken, omtrent het geen in het *toekomende* kan of *zal* wezen. —— Het Euangelie verzekerd ons, dat 'er een tyd zal komen, waar op al de waereld het gezag van onzen Zaligmaker zal erkennen, en schoon wy niet kunnen bepalen, wanneer of op welke ene wyze, dit heil het Menschdom zal te beurte vallen, en te wege gebragt worden; nogtans, mogen wy, uit de ondervinding redekavelende, met grond gissen, dat, wanneer de *beschaafdheid* en *menschelykheid* algemeen begind te worden, en tevens de *gemeenschap* der verscheidene volkeren volkomen, en wanneer de *Kristenen* zelve, in stede van *anderling* te twisten, en *anderen* te onderdrukken en te mishandelen, de grondwet van hunnen Godsdienst, welke is algemeene Liefde en goedwilligheid eenparig en openlyk in agt nemen, dat *dan*, eenmaal de gelukkige dag verschynen zal, waar op de *aarde vol kennisse des Heren zal zyn, gelyk de wateren den bodem der zee bedekken.*

(*Het Vervolg in het naastvolgende Stukje.*)

WAARNEEMING OVER DE NACHT-BLINDHEID, of *Nyctalopia*: door Dr. WILLIAM HEBERDEN.

(*Medical Transactions.*)

'T VErhaal van byzondere gevallen van Ziekten en uitwerking van Geneesmiddelen, welke dagelyks voorkomen, zoude lastig en nutteloos zyn: dog daar is geen ander middel om eene volledige beschryving te krygen van zul-

zulke gevallen, welke zeer buitengewoon en ongemeen zyn, en waarvan één persoon alleen geen gelegenheid heeft om eene algemeene kennisse te verkrygen, wegens gebrek aan een genoegzaam getal van Lyders; dan gedurende een' aanmerkelyken tyd ieder byzonder geval, welke 'er voorkomt, in geschrifte te bewaaren.

De Nacht-blindheid, of *Nyctalopia*, zo als 't by sommige Geneesmeesters genoemd word, is eene van die zeldzame Ziekten, welke men niet dikwyls beschreven vindt; en daarom hebbe ik 't niet ondienstig geoordeeld 't volgende voorbeeld aan de Vergadering mede te deelen.

Een Man, van byna dertig jaaren oud, had in 't voorjaar een anderdaagsche koorts, waar tegen hy een te kleine hoeveelheid van de koortsbast nam, zo dat de aanvallen 'er van verzwakt waren, zonder geheel verdreeven te zyn. Hy maakte daarom gebruik van 't koude Bad, en na zich twee maalen gebaad te hebben, gevoelde hy niet meer van de koorts. Drie dagen na den laatsten aanval, wanneer hy in dienst was aan boord van een Schip in de Rivier, merkte hy op, dat hem, met 't ondergaan van de Zon, alle voorwerpen blauw voorkwamen, welke blauwheid trapswyze verdikt werd in eene donkerheid; en niet lang daarna werd hy zo blind dat hy nauwelyks in staat was 't licht van de kaars te bemerken. Den volgenden morgen, omtrent 't opkomen van de Zon, was zyn gezicht weder zo volkomen hersteld als ooit te vooren. Wanneer de volgende nacht weder aankwam, verloor hy zyn gezicht op gelyke wyze; en dit duurde twaalf dagen en nachten. Hy kwam daarna aan land; wanneer 't ongemak van zyne oogen trapswyze afnam, en in drie dagen geheel verdweenen was. Een maand daarna ging hy wederom aan boord van een ander Schip, en, na 'er drie dagen geweest te zyn, kwam de Nachtblindheid wederom als te vooren, en duurde den geheelen tyd terwyl hy in 't Schip bleef, 't welk negen nachten was. Hy verliet toen 't Schip, en zyne blindheid kwam niet weder zo lang hy aan land was. Weinig tyds daarna ging hy in een ander Schip, waar in hy tien dagen bleef, in dien tyd overviel de blindheid hem alleenlyk twee nachten, en daarna niet weder.

In Augustus daaraanvolgende klaagde hy over 't verlies van de eetenslust, zwakheid, kortademigheid en een hoest: hy verminderde zeer schielyk, en werd veel door huiveringen, pyn in de lendenen, ongemak in 't wateren, en brakingen aangevallen; alle deeze ongemakken kreegen meer en

meer

meer de overhand tot 't midden van November, wanneer hy ſtierf.

Hy was te vooren in dienst geweest in de Loodwerken, en had daar door twee maalen 't gebruik van zyne handen verlooren, zo als den werklieden in dit metaal gemeenlyk overkomt.

EEN AANMERKENSWAARDIG VOORBEELD VAN 'T BREEKEN VAN EEN GROOTE SLAGADER, VEROORZAAKT DOOR EEN VAL. Door DONALD MONRO, *M. Dr. te Londen.*

(*Essays and Observations Physical and Literary.*)

OP den 23ſten December 1764, viel *John Robertson*, van Handwerk een Timmerman, gezond zynde, maar te veel gedronken hebbende, verſcheide reizen op de ſtraat neder. Op den 26, of 27ſten werd hy een zwelling in 't midden van zyn linker Dye gewaar, waar in men een ſterke klopping beſpeurde, 't welk hem pyn veroorzaakte; den 2den January 1765, was het zeer vermeerderd, en veroorzaakte hem een ſterke pyn, hy werdt naar *St. Georgs* Gasthuis gebragt. Den volgenden dag hielden de Heelmeesters ſamen raad over dit geval; ze waren allen van gedachten dat 't een valſche Slagaderbreuk was, veroorzaakt door 't breeken van een groote Slagader, dat de zak van de Slagaderbreuk moeste geopend worden, en dat, indien 't gebroken bloedvat bevonden werd te zyn alleenlyk een zydelyke tak van de Beenſlagader, dezelve dan moeste gebonden, en de wond behandeld worden als na de bewerking van een valſche Slagaderbreuk van den arm; maar zo 't bevonden werd de Beenſlagader zelve te zyn welke gebroken was, dat dan de afzetting van het been 't eenige middel was om den Lyder te behouden. Wanneer op den 5den de bewerking geſchied was, bevond men dat de Beenſlagader zelve gebroken was; waarop 't been afgezet werd; de Man is reeds nu op een goeden weg van herſtelling; zynde 't reeds vier weeken na de bewerking. Daar was een kleine hardheid rondom de Slagader beneden de breuk, maar de Man had nooit eenig ongemak in de Dye gevoeld voor 't toeval van den val van den 23 December.

BESCHOUWING DER DRIFTEN EN HARTSTOGTEN, IN ZO VERRE ZY DE GEZONDHEID EN ONZE GESTELTENIS BETREFFEN.

(*Uit het Engelsch.*)

——— Animum rege, qui nisi paret,
Imperat; hunc frenis, hunc tu compesce catena.

HORATIUS.

HEt is eene bekende waarheid en die aller toestemming, op het eerste voorstel, wegdraagt; dat de Driften eenen grooten invloed hebben op het veroorzaaken en geneezen der ongesteldheden. Hoe onze Ziel op de Stoffe werkt zal, naar alle waarschynlykheid, voor altoos eene verborgenheid blyven. Genoeg is het, voor ons te weeten, dat 'er een wederkeerige werking plaats hebbe tusschen Ziel en Lichaam, dat het geen wanorde in de eene te wege brengt desgelyks in het andere ongeregeldheid verwekt.

De Drift van Toorn beroert de Ziel, schokt het geheele gestel, maakt den omloop des bloeds ongeregeld, en belemmert alle dierlyke werkingen. Hier uit ontstaan koortzen en andere hevige ziekten, en somtyds is een schielyke dood het gevolg. Byzonder nadeelig is deeze Drift voor lieden van een' aandoenlyken aart, en zwakke zenuwen. Ik heb eene Vrouw gekend, die aan Opstygingen onderheevig was, en het leeven verloor door een geweldige vlaag van Toorn. Alle de zodanigen moeten zich, derhalven, met de omzigtigste zorgvuldigheid wagten voor deeze Hartstogt.

Het staat, ik stem het toe, niet altoos in ons vermogen te beletten dat wy toornig worden: maar wy kunnen zeker vermyden dat de gevoeligheid uit een aangedaan ongelyk in onzen boezem huisveste. De wraakzugt knaagt de Ziel, en veroorzaakt de hardnekkigste op zyn tyd wederkeerende ongemakken, die allengskens de gesteltenis verzwakken. Niets strekt tot een duidelyker betoon van waare Grootmoedigheid, dan het vergeeven van ongelyken. Het bevordert den vrede der Maatschappye, en brengt veel toe tot ons eigen gemak, gezondheid en geluk.

Een ieder die zyne gezondheid op den rechten prys waardeert zal de geweldige vlaagen van Toorn schuwen als het allerdoodlykst vergif, en noit der gevoeligheid bot vieren: maar

altoos tragten bedaardheid en kalmte van geest te bewaaren. Bestendige gerustheid van Ziel is het allerbevorderlykst tot eene bestendige gezondheid des Lichaams.

De invloed der Vreeze, om ongemakken te veroorzaaken en te verzwaaren, is zeer groot. Men kan het in niemand mispryzen, dat hy, op eene betaamelyke wyze, bezorgd is voor zyn leeven; maar eene overmaatige bekommernis, in 't zelve te behouden, strekt niet zelden tot oorzaake van het te verliezen. Vrees en bekommerdheid maaken ons niet alleen vatbaar voor ongemakken, door den geest te drukken; maar brengen ook te wege dat die ziekten doodlyk worden, welke een moedig hart zou te boven komen.

Schielyk opkomende Vrees heeft doorgaans geweldige uitwerkingen. Vallende ziekten en Stuiptrekkingen worden 'er dikwyls uit gebooren. Hier uit blykt hoe gevaarlyk het is dat de een den ander verschrikke; een bedryf zo gemeen onder jonge lieden. Door aartigheden van deeze soort hebben veelen hun leeven of hunne gezondheid verlooren. Het is gevaarlyk met de Menschlyke Driften te speelen, zy kunnen ligt in zulk eene wanorde gebragt worden, dat ze noit weder geregeld werken.

Doch de langzaam toeneemende uitwerkzels der Vreeze blyken over 't algemeen meer schade toe te brengen. De geduurige Vrees voor eenig naakend onheil veroorzaakt niet zelden, door steeds voor den geest te zweeven, het onheil zelve. Dit, by voorbeeld, is dikwyls het geval der Kraamvrouwen. Veele, die in deezen toestand sterven, zyn langen tyd voor dat haar de dood treft, met het denkbeeld van sterven vervuld: en men heeft rede om te gelooven dat die indruk dikwyls ter oorzaake strekt.

De handelwyze, om de gemoederen der Vrouwen een diep gevoel van de groote smerte en 't gevaar des Kraambeds in te drukken, is zeer schadelyk. Weinig Vrouwen sterven in den arbeid, schoon veele, naa denzelven, 't leeven verliezen: hier van kan men deeze rede geeven. Eene Vrouw vindt zich, na de verlossing, zwak en uitgeput van kragten, zy begrypt terstond dat zy in gevaar is: en deeze Vrees mist zelden de noodzaaklyke ontlastingen, van welke haare gezondheid afhangt, te stremmen. In deezer voege worden de Vrouwen maar al te veel de Slagtoffers van haare eigene verbeeldingen, en die haar een gevaar doen vreezen, 't welk 'er niet is.

Het gebeurt zelden dat 'er in eene groote Stad twee of drie Kraamvrouwen sterven, of derzelver dood word van veele andere gevolgd. Elke Vrouw van haare kennis, die in de kraam

moet, vreest het zelfde lot, en het onheil wordt algemeen, enkel door de kragt der inbeeldinge. Dit behoorde zwangere Vrouwen aan te zetten om de Vrees te verbannen, en op 't zorgvuldigst te myden alle snapsters, die steeds bezig zyn om haar de ongelukken, andere Kraamvrouwen overgekomen, te vertellen. Alles wat eenigzins kan strekken om Zwangere Vrouwen, of die reeds in 't Kraambed leggen, te ontrusten, moet met de grootste omzigtigheid geweerd worden.

Veele Vrouwen hebben in 't Kraambedde 't leeven verlooren, door het oude bygeloovig gebruik, nog op de meeste plaatzen in *Engeland* in zwang, om de Parochieklok voor elk gestorven persoon te luiden. Menschen, die zich zelven in eenen gevaarlyken toestand agten, zyn zeer nauw onderzoekende; en, indien zy te weeten komen, dat de klok luidt over iemand, die met hun in gelyke omstandigheden verkeerde, wat zal dan het gevolg wezen? Zy zyn zeer gereed om vast te stellen, dat dit het geval is, en men neemt eene zeer moeilyke taak op zich om haar van het tegendeel te overtuigen.

Doch deeze gewoonte is niet alleen schadelyk voor de Kraamvrouwen: maar ook in veele andere gevallen. *Wanneer* sterk verzwakkende Koortzen, in welke het zeer bezwaarlyk *valt* den geest des lyders op te beuren, heerschen, wat moet dan het uitwerkzel zyn als de doodklok vyf of zes maal hem in de ooren klinke? Zyne zwaarmoedige verbeelding zal hem inboezemen, dat anderen stierven aan 't zelfde ongemak, waar onder hy gedrukt gaat. Deeze bevatting zal meer vermogen om hem neerslagtig en dofgeestig te maaken, dan alle de versterkende middels welke de geneeskunde te zyner opbeuring kan aanbieden.

Indien deeze nutlooze en schadelyke plegtigheid niet kan worden afgeschaft, moet de zieke, zo veel mogelyk, van 't kunnen hooren der doodklokke afgebragt worden; als mede van alles wat te zyner ontrusting kan strekken. Over 't algemeen is men nogthans 'er zo verre af, om dit in agt te neemen, dat veele 'er hun werk van maaken om den zieken te bezoeken, en hem mismoedigheid verwekkende geschiedenissen te verhaalen.

Lange tyd is het onder de Geneesheeren de gewoonte geweest, om het lot des lyders te voorspellen, en den uitslag der ziekte, by voorraad, te verkondigen. Ydele hoogmoed heeft ongetwyffeld deeze gewoonte ingevoerd, en doet die nog stand houden, in spyt van 't gezond verstand en in weerwil van 't wezenlyk belang des lyders. Ik heb een Geneesheer gekend, barbaarsch genoeg in 't pochen, dat hy meer Doodvonnissen uitsprak dan alle de Regters zyner Majesteit. Och

af

of zulke Doodvonnisfen niet al te dikwyls even noodlottig waren! —— Men moge zeggen, dat de Geneesheer zyne gedagten niet uit, in tegenwoordigheid van de Zieken; zo veel te flimmer. Een verftandig lyder mogt liever hooren wat de Geneesheer zegt, dan 't geen hy opmaakt uit de troostlooze houding, de betraande oogen, en de geftremde zugten der omftanderen. 't Gebeurt zeldzaam, dat de nadeelige uitfpraak der Geneesheeren voor den Lyder verborgen kan blyven. De verlegenheid, welke de Vrienden en Oppasfers betoonen, om het geftreeke vonnis te verbloemen, is dikwyls genoegzaam om de waarheid te ontdekken.

Wy kunnen in geenen deele begrypen welk een regt iemand hebbe om den dood van een ander aan te kondigen, byzonder dan wanneer zulk eene verklaaring gelegenheid kan geeven om hem te dooden. De Menfchen zyn, in de daad, zeer begeerig om toekomende lotgevallen te weeten, en zy laaten zelden na, by de Geneesheeren aan te houden om zyn gevoelen te weeten. Een twyfelagtig antwoord, egter, of een 't welk ftrekt om de hoop der Zieken op te beuren, is zeker het veiligfte. Zodanig eene handelwyze kan noch den Lyder noch den Geneesheer benadeelen. Niets ftrekt meer om de agting van eenen Geneesheer te vernietigen dan deeze ftoute voorzeggingen; de minst-ervaarenen zyn hier meesten tyds de voorbaarigfte. De misflagen, welke dagelyks op deeze wyze begaan worden, zyn ftandhoudende blyken van 's Menfchen verwaandheid en de nietigheid hunner kennisfe.

Dan het is den Geneesheeren alleen niet eigen den Zieken hun lot te fpellen. Andere volgen hun voorbeeld, en zy, die zich verbeelden wat meer dan 't algemeene gros te weeten, doen op deeze wyze veel nadeels. De Menschliefde eischt van elk den Zieken te troosten, en zyne ongemakken niet te vermeerderen, door zyne vrees gaande te maaken. Een Vriend, of zelf een Geneesheer, kan menigwerf meer nuts doen door een minzaam en infchikkelyk gedrag, dan door geneesmiddelen, en hy moet noit nalaaten het kragtigfte van alle verfterkende middelen, de *Hoop*, toe te dienen.

Droefheid is de verderflykfte van alle Driften. De uitwerkzels daar van zyn ftandhoudend, en worden, als de Hartstogt diepe wortels gefchooten heeft, gansch doodlyk. Toorn en Vrees, van een geweldiger natuur zynde, duuren zelden langen tyd: doch Droefheid verandert dikwyls in eene gezette zwaargeestigheid, die de geheele gefteltenis overhoop werpt.

Men moet deeze Drift geen bot vieren. Doorgaans kan dezelve, in den beginne, vermeesterd worden; maar, eens post gevat hebbende en toegelaaten zynde, worden alle poogingen, om dezelve te weeren, verydeld.

Niemand kan beletten dat hem, in dit leeven, onheilen treffen; doch het ſtrekt ten betoon van Grootmoedigheid dezelve met bedaardheid te draagen. Veelen ſtellen verdienſten in het toegeeven aan de Droefheid, en weigeren, wanneer hun ongemakken overkomen, hardnekkig allen troost, tot dat de Ziel, door Droefgeestigheid overmand, onder den last bezwykt. Zulk een gedrag ſtrekt niet alleen tot verwoesting van de Gezondheid, maar is onbeſtaanbaar met Rede en Godsdienst.

De verandering van denkbeelden is voor de Gezondheid even noodzaaklyk als de verandering van den ſtand der Lichaamsleden. Wanneer de Ziel zich langen tyd met een en het zelfde voorwerp bezig houdt, ſtrekt zulks, boven al wanneer dit denkbeeld van eene onaangenaame natuur is, om alle de werkingen des Lichaams te ſtremmen. Van hier is het dat botgevierde Droefheid, den honger en de verteerkragt belemmeren; waar door de leevensgeesten gedrukt, de zenuwen verſlapt, de ingewanden met winden opgevuld, en de voggen, door gebrek aan verſchen toevoer, bedorven worden. Dus heeft men voorbeelden dat meenig een allerbest geſtel, door een ongeluk in zyn huisgezin, of een ander ongeluk, 't welk heevige ſmerte veroorzaakt, bedorven is.

Het is volſtrekt onmogelyk dat iemand, aan Droefgeestigheid overgegeeven, gezondheid geniete. Hy moge, eenige jaaren lang, een kwynend leeven omdraagen; maar wie eenen gelukkigen ouderdom wenscht te beklimmen, behoort wel gemoed en vrolyk te weezen. Dit ſtaat, ik beken het, niet geheel en al in onze magt, nogthans hangt onze gemoedsgeſteltenis, zo wel als onze daaden, grootlyks van ons zelven af. Wy kunnen gezelſchap houden met vrolyke of zwaargeestige lieden, deel neemen in de werkzaamheden en vermaaken des leevens; of ſtil by ons zelven nederzitten, ſteeds op onze ongemakken peinzende. Deeze en veele andere dingen, van denzelfden aart, ſtaan zekerlyk in onze magt; en zy ſtrekken grootlyks om onze Zielsgeſteltenis tot het een of het ander te doen overhellen.

De verſcheidenheid van toneelen, die zich aan de zinnen opdoen, is zeker geſchikt om voor te komen dat onze aandagt niet te lang tot een en het zelfde voorwerp bepaald blyve. De Natuur vloeit over van verſcheidenheid, en de Ziel,

wan-

wanneer zy door kwaade hebbelykheid niet te onder gehouden worde, schept vermaak in 't beschouwen van nieuwe voorwerpen. Dit wyst ons met een den weg aan om de Ziel in vlaagen van Droefgeestigheid op te beuren. Wend uwe aandagt dikwyls tot nieuwe voorwerpen. Onderzoek ze voor eenigen tyd. Neem 'er het genoegen af, verander het toneel. Dus doende zult gy eene bestendige opvolging van nieuwe denkbeelden gaande houden, tot dat de treurige den wyk neemen. Zo zal reizen, het beoefenen van deeze of geene Wetenschappen, het leezen of schryven over eenig onderwerp, 't welk uwe aandagt vordert, schielyker de boezemsmerte verdryven, dan de allerwoeligste vermaakneemingen.

Men heeft voorlang met rede aangemerkt, dat het Lichaam niet gezond kan weezen zonder werkzaamheid. Dus is het ook met de Ziel gelegen. Werkloosheid geeft voedzel aan 't hartzeer. Wanneer de Ziel niets te doen heeft dan op onheilen en ongemakken te denken, zal zy zich daar mede bestandig bezig houden. Weinig menschen, die met opmerking en naarstigheid hunne zaaken voortzetten, worden door Zwaargeestigheid bekroopen. Wel verre, derhalven, van ons der wereld en der bezigheden te onttrekken, als onheil ons overvalt, moeten wy ons daar aan met meerder vlyt overgeeven, en met verdubbelden yver de pligten van ons beroep waarneemen, en deeze bezigheid afwisselen met de verkeering met vrienden van eenen omganglyken en vrolyken aart.

Onschuldige Vermaaken en Uitspanningen hebbe men, in geenen deele, te veragten of te verwaarloozen. Deeze kunnen behulpzaam weezen om de zwaargeestige bedenkingen, door rampen en ongevallen veroorzaakt, te verdryven: dewyl zy ongemerkt de Ziel tot het bespiegelen van aangenaame voorwerpen opleiden, en, behalven andere zeer nutte einden, ook den anderzins lang vallenden tyd korten.

Veelen, door Droefheid aangegreepen, geeven zich aan den drank over. Dan dit geneesmiddel is erger dan de kwaal zelve: vermids het bykans nimmer misse of dit loopt uit op 't verderf van middelen, character en gezondheid.

Liefde is misschien de sterkste van alle Hartstogten; ten minsten wordt zy, zeer sterk zynde, de bezwaarlykst bedwingbaare van allen. Vrees, Toorn, en verscheide andere Driften zyn noodzaaklyk tot de beveiliging van elk in 't byzonder; doch de Liefde is noodzaaklyk tot behoudenis van 't geheele Menschdom. Overzulks moest die drift den Mensch wel diep ingedrukt worden.

Schoon de Liefde eene zo sterke Drift zy, is zy zeldzaam

zo schielyk in haaren voortgang als verscheide andere. Weinige slaan eensklaps over tot wanhoopige Liefde. Wy raaden, daarom, een ieder wel ernstig waarschouwen, eer hy met deeze Hartstogt speele, wel te bezinnen of 'er waarschynlykheid is dat hy het voorwerp zyner Liefde zal kunnen verkrygen: doet deeze zich niet op, hy hebbe zorgvuldig alles te vermyden wat strekken kan om die Drift aan te prikkelen; dat voorwerp te vlieden; zich tot bezigheden of letteroefeningen te begeeven; vermaak te neemen; en, boven al, indien het mogelyk is, een ander voorwerp zyner Liefde, 't geen hy waarschynlyk zal kunnen magtig worden, te zoeken.

Wanneer de Liefde eene kwaal wordt valt dezelve zeer bezwaarlyk te geneezen. De gevolgen daar van zyn dikwyls zo geweldig, dat zelf het bezit van 't beminde voorwerp niet altoos in staat is om dezelve af te wenden. 't Is, overzulks, van 't grootste belang by tyds op zyn hoede te weezen tegen dien invloed. Maar, wanneer deeze Hartstogt in 't gemoed reeds geworteld is, moet men het beminde voorwerp, indien het kan geschieden, zich eigen maaken; en zulks om geene beuzelagtige reden laaten vaaren. *Zy die 't in hunne hand hebben om over 't Huwelyk van jonge lieden* schikking te maaken, zyn maar al te gereed om met deeze Drift te mallen. Hoe veele hebben, aan laage en baatzugtige inzigten, aan grilligheden, de gezondheid, den vrede en 't geluk der zodanigen, die hunner zorge waren toevertrouwd, opgeofferd.

Veele Menschen van eene Godvrugtige geaartheid gedraagen zich als of het een misdaad ware vrolyk te weezen. Zy verbeelden zich dat de gansche Godsdienst bestaat in zekere doodingen van het vleesch, in de onthouding van alle, zelfs de minste, vermaaken en geneugten. Eene heerschende zwaarmoedigheid is uit hunne houding te leezen, en deeze verteert den Geest. In 't einde verdwynen de schoonste inzigten, alles neemt een afzigtig vertoon aan, en die voorwerpen zelve, welke vermaak behoorden te verschaffen, brengen alleen walg voort. 't Leeven zelf word een last, en de ongelukkige, zich diets maakende dat geen onheil den ramp dien hy gevoelt kan evenaaren, maakt dikwyls een einde aan zyn eigen elendig bestaan.

Jammer, groot jammer is het in de daad, dat de Godsdienst dermate misvormd wordt, dat dezelve ter oorzaake strekke van onheilen, die zy uit eigen aart moest voorkomen. Niets kan beter geschikt weezen dan de Christelyke Godsdienst, om het

het gemoed haarer belyderen op te beuren onder den last der zwaarigheden welke hun drukken. Deeze leert hun, dat het lyden in dit leeven een voorbereiding is tot de gelukzaligheid in een ander leeven, en dat allen, die volharden in eenen deugdzaamen wandel, eindelyk tot volkomen gelukzaligheid zullen geraaken.

Zy, wier zaak het is anderen tot den Godsdienst aan te zetten, behooren zich te onthouden van al te veel stil te staan op droefgeestige onderwerpen. Die vrede en gerustheid der ziele, welke de waare Godsdienst inboezemt, is een kraggiger bewys ten voordeele van den Godsdienst, dan alle de verschrikkingen die men kan uiten. Schrik moge de Menschen te rug houden van uitwendig snoode bedryven; doch zal hun noit vervullen met die Liefde tot GOD en weezenlyke Deugd, waar in rechtschaape Godsdienst alleen gelegen is.

Ten besluite; het beste middel om 't geweld van eenige Hartstogten te wederstreeven, is eene Hartstogt van eenen tegenovergestelden aart te laaten werken, en de ziel zo ingespannen bezig te houden op 't najaagen van iets weezenlyks, dat zy geen tyd hebbe om op ongelukken te denken.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN OUERHAAN.

(Volgens BUFFON.)

IN 't Grieksch draagt de *Ouerhaan* den naam van Τίτριξ; in 't Latyn *Tetrao (Magnus)*; in 't Hedendaagsch *Urogallus*; in 't Italiaansch *Gallo Cedrone*; in 't Hoogduitsch *Orhan*, *Arerhan*, *Urhan*, van waar ons Nederduitsch *Ouerhaan*; in 't Poolsch *Gluszec*; in 't Zweedsch *Kjaeder* of *Tjaeder*; in 't Noorweegsch *Lieure*; in 't Engelsch *Mountain Cock*; in 't Fransch, *Coq de Limoges*, *Coq de bois*, *Faisan bruyant* en *Coq de Bruyere*.

Wanneer men over de zaaken alleen uit de Naamen oordeelde, zou men deezen Vogel voor een *wilden Haan* of *Phaisant* kunnen neemen: want men geeft daar aan, in veele Landen, en bovenal in *Italie*, den naam van *wilden Haan*, *wilden Alpischen Haan*, en in andere gewesten dien van *wilden Phaisant*. Ondertusschen verschilt hy van den *Phaisant*, door zyn Staart, die, naar evenredigheid, nog eens zo kort, en van een geheele andere gedaante is; door het getal der Vederen, waar uit dezelve bestaat; door de uitgestrektheid zyner Vleugelen, ten opzigte van andere afmeetingen; door zyne gevederde

Pooten, die geen Spooren hebben, *enz.* —— Daarenboven, schoon deeze beide soorten van Vogelen, gelykerhand, de bosschen beminnen, ontmoet men ze bykans nimmer op dezelfde plaatzen; dewyl de *Phaisant*, die de koude schuwt, zich onthoudt in de bosschen en vlakten, daar de *Ouerhaan* de koude zoekt, en de bosschen bewoont; welke den kruin der hooge bergen omringen, van waar hy de naamen gekreegen heeft, van den *Berghaan* en den *Boschhaan*.

Zy, die, op het voetspoor van GESNERUS en eenige anderen, den *Ouerhaan* willen aanmerken als een *wilden Haan*, zouden, in de daad, dit hun denkbeeld kunnen gronden op eenige overeenkomsten: want 'er zyn weezenlyk verscheide trekken van gelykvormigheid, tusschen hem en den *Gemeenen Haan*, 't zy in het geheele maakzel des Lichaams, 't zy in de byzondere gedaante des Beks, 't zy in die roode huid meer of min uitsteekende, waar mede de Oogen omringd zyn, 't zy in de byzonderheid zyner Vederen, die bykans alle dubbeld zyn, en beide uit een zelfde schagt voortkomen; 't welk, volgens BELON eigen is aan onze *Tamme Haanen*. Eindelyk hebben deeze Vogels ook verscheide hoedanigheden aan beiden gemeen, één Mannetje heeft een aantal van Wyfjes, *de Wyfjes* maaken geen nest, broeden haare Eijeren met onvermoeid zitten, en betoonen eene groote genegenheid voor de uitgekomen Kuikens. Doch, wanneer men in aanmerking neemt, dat de *Ouerhaan* geene Lellen onder den Bek, en geene Spooren aan de Pooten heeft; dat zyne Pooten gevederd, en de Vingers aan de zyden als getand zyn, dat de Staart zich niet verdeelt in twee vlakten, als die van den *Haan*, maar hy dien op de wyze van een *Kalkoen* uitspreidt; dat de geheele grootte van deezen Vogel viermaal die van een *Gemeenen Haan* haalt; dat hy vermaak schept in koude plaatzen, terwyl de *Haanen* best tieren in gemaatigde lugtstreeken; dat 'er geen welgestaafd voorbeeld voor handen is, van de Vermenging deezer twee soorten; dat haare Eijeren dezelfde kleur niet hebben, en, ten laatsten, zich te binnen brengt, door welke bewyzen ik meen gestaafd te hebben, dat de *Haanen* oorspronglyk uit de gemaatigde gewesten van Asie herkomstig zyn (*), waar de Reizigers bykans noit den *Ouerhaan* zagen, zal men niet overhellen om te denken, dat de een van de andere hervoort komt, en

(*) Zie de *Natuurlyke Historie van den Haan*, in onze Hedend. Vaderl. Letteroef. II Deel II St. bladz. 353 enz.

en welhaast wederkeeren van eene dwaaling, veroorzaakt, gelyk zo veele andere, door eene valsche benaaming (*).

De *Ouerhaan* heeft omtrent vier voeten vlugts, hy weegt doorgaans twaalf of vyftien ponden. ALDROVANDUS zegt 'er gezien te hebben, die drie en twintig ponden haalden; maar dit zyn *Bologneesche ponden*, 't welk, het onderscheid des gewigts in aanmerking genomen zynde, op omtrent vyftien ponden *Fransch gewigt* uitkomt. De *Zwarte Haan* der Gebergten van *Muskovie*, door ALBIN beschreeven, die geen andere Vogel is dan de groote *Ouerhaan*, woog, zonder pluimen, en geheel van Ingewand ontbloot, tien ponden: en die zelfde Schryver zegt, dat de *Lieures* in *Noorwegen*, 't geen *Ouerhaanen* zyn, de grootte hebben van een *Trapgans*.

Gelyk alle vrugteetende Vogels, krabt de *Ouerhaan* den grond om; hy heeft een scherpen en snydenden Bek, een scherpgepunte Tong, en in 't gehemelte eene holligheid, geëvenredigd aan de grootte van de Tong. Hier moeten wy eene byzonderheid vermelden, door FRISCH in zyne Historie van deezen Vogel opgetekend: deeze Natuurkundige, in den Bek van eenen dooden *Ouerhaan* geen Tong gevonden, en de maag geopend hebbende, ontdekte hy daar de Tong, met alles wat 'er by behoort, zo verre ingetrokken: dit moet dikwyls voorvallen; naardemaal het heerschend denkbeeld onder de Jaagers is, dat de *Ouerhaanen* geen Tong hebben (†). De Pooten zyn zeer sterk en tot beneden toe gevederd; de Krop is zeer groot; doch voorts, gelyk ook de Maag van 't zelfde maakzel als in den *Gemeenen Haan*; het bekleedzel van de Maag is zagt, op de plaats waar de Spieren vast zitten.

De *Ouerhaan* leeft van de bladeren en knoppen der Sparreboomen, Jeneverboomen, Cederboomen, Wilgeboomen, Berken, witte Populieren, Hazelaaren, Braamen, Distelen, Pynappelen, hy aast op de bladeren en bloemen van Boekweit, Dui-

(*) De Heer BUFFON houdt zich aan den naam *Tetras*; doch wy bedienen ons van den by ons gebruiklyken.

(†) Hier op heeft PLINIUS misschien het ooge, wanneer hy, van deezen Vogel handelende, schryft: *moriuntur contumaciâ spiritu revocato.* Mogelyk heeft dit zelfde plaats in dien *zwarten Arend*, van welken die zelfde Natuurbeschryver gewaagt, en in dien Vogel van *Brâsil*, waar van SCALIGER melding maakt, als geen Tong hebbende; buiten twyfel op 't gezag van ligtgeloovige Reizigers, of weinig oplettende Jaagers, die zelden de Dieren anders zien, dan sterwende of reeds gestorven, en boven al om dat geen Waarneemer tot in de Maag gekeeken hebbe.

Duizendblad, Paardebloemen, Klaver *enz.* inzonderheid, wanneer die Planten nog jong en teder zyn; want wanneer de Graanen zich beginnen te zetten, raakt hy de bloemen niet meer aan, zich vergenoegende met de bladeren: hy eet desgelyks, byzonder in 't eerste jaar, wilde Besfen, Mieren-eijeren, *enz.* Men heeft, daar en tegen opgemerkt, dat verscheide Planten deezen Vogel niet gelyken, onder anderen Lavas, Stinkende Gouwe, wilde Vlier, Leverkruid, Tarwe, &c.

In de maag van *Ouerbaanen*, die men opende, heeft men kleine steentjes gevonden, gelyk aan die men doorgaans in de maagen der Vogelen aantreft: dit levert een genoegzaam blyk op, dat zy zich niet geheel en al vergenoegen, met de bladeren en bloemen der Boomen en Planten; maar ook de graantjes, by 't opkrabben van den grond voorkomende, oppikken. Wanneer zy veel Jeneverbessen eeten, krygt hun vleesch, anderzins lekker, een leelyken smaak, en, volgens de aanmerking van PLINIUS, bewaart hy niet lang zyn smaaklyk vleesch, als hy in Menagerien gehouden wordt, waar men ze zomtyds uit liefhebbery voedt.

Het Wyfje verschilt van het Mannetje in Gestalte en Pluimadie, zynde veel kleinder en zo zwart niet; voor *'t overige* wint zy het van het Mannetje, door de aangenaame verscheidenheid van kleuren, 't geen niet gemeen is onder de Vogelen, noch ook onder de andere Dieren. Het is zeker, dat in deeze soort van Vogelen, en misschien in veele andere soorten, de kleuren der Pluimadie, aan veele verscheidenheden onderhevig zyn, die van de Sexe, den ouderdom, de lugtstreek, en verscheide andere omstandigheden, afhangen. Eenigen willen, dat de *Ouerbaan*, nog jong zynde, vry veel wits in zyne Pluimadie hebbe, en dat dit wit afneemt naar maate hy ouder wordt, in zo verre dat zulks een middel aan de hand geeft, om den ouderdom van deezen Vogel te weeten. Het schynt ook, dat het getal der Staartpennen by allen niet even veel is: want LINNÆUS telt 'er achttien, BRISSON zestien, en, 't geen meer te bevreemden is, SCHWENCKFELD, die veel van deeze Vogelen gezien en onderzogt heeft, beweert, dat zo in de groote als in de kleindere soort, de Wyfjes achttien, en de Mannetjes slegts twaalf Staartpennen hebben; waar uit volgt, dat alle rangschikking, die voor soort onderscheidene kenmerken zulke veranderlyke ongelykheden neemt, als de kleur der Vederen, ja ook derzelver getal, onderworpen zal zyn aan het groot ongemak van het vermenigvuldigen der soorten; ik wil zeggen van soorten in naam, of liever van nieuwe spreekwyzen, strekkende om het geheugen der Leerlingen te overladen,

den, en hun valſche denkbeelden van zaaken te geeven, en, by gevolge, de beoefening der Natuure te moeilyker te maaken.

Het is niet waar, dat, gelyk ENCELIUS gezegd heeft, de *Ouerhaan*, op een boom zittende, zyn zaad uit den bek ſpuwt, dat de Wyfjes, die hy, met groot geſchreeuw, tot zich geroepen heeft, 't zelve komen opzoeken, opeeten en vervolgens weder uitwerpen, en dat op die wyze de eijeren bevrugt worden: even leugenagtig is het, dat het zaad, door de Hennen niet opgepikt, verandert in Serpenten, Edelgeſteenten, en Paarlen: het is vernederend voor 's Menſchen geest, dat 'er zich zulke dwaalingen ter wederſpreeking opdoen. De *Ouerhaan* vermengt zich op dezelfde wyze als alle andere Vogels. En 't geen zeer vreemd is, die zelfde ENCELIUS, die deeze wonderbaare bevrugting door den Bek vertelt, wist wel dat de Mannetjes de Wyfjes traden, en dat die niet getreeden waren onvrugtbaare eijeren lagen: hy wist dit, en bleef egter in zulk een zonderling denkbeeld, zeggende tot verdeediging van 't zelve, dat dit treeden ſlegts uit ſpel geſchiedde, dat het wel ſtrekte, om het zegel op de vrugtbaarheid te zetten; doch niets daar aan toebragt: aangemerkt deeze het onmiddelyk uitwerkzel was van het doorſlikken des zaads..... Wy moeten ons niet langer met dusdanige belachlyke ongerymdheden ophouden; zy verdienen geen ernſtige wederſpraak.

De *Ouerhaanen* gevoelen de drift tot paaren, in hun zo byzonder opmerklyk, met het begin der maand February; deeze drift is omtrent het einde van Maart in volle kragt, en blyft zo volduuren, tot dat de Bladeren voor den dag komen. Elke *Ouerhaan* onthoudt zich, zo lang die drift werkt, in zekere bepaalde landſtreek. Men ziet hen als dan, met het aanbreeken van den dageraad, en tègen den ondergang der Zonne wandelen, op den eenen of anderen grooten boom, met uitgeſpreiden ſtaart en ſleepende wieken; den hals voor uit ſteekende; terwyl de Kop, door het opzetten der Vederen, zich dik vertoont; hy neemt allerlei vreemde gedaanten aan, zo zeer wordt hy gedreeven door de noodzaake om te paaren. Hy heeft een byzonder geroep om de Wyfjes te lokken, die hem beantwoorden, en onder den boom komen, op welken hy zich onthoudt; hy daalt weldra na beneden om ze te treeden en te bevrugten. Het is waarſchynlyk, uit hoofde van dit zonderling geluid, 't welk zeer ſterk is en verre klinkt, dat men hen den naam van *Schreeuwenden Phaiſant* gegeeven hebbe. Dit geſchreeuw begint met eene ſoort van ſlag, gevolgd van een ſcherpe en doordringende ſtem, niet ongelyk aan

aan het geluid, op een zeisfen gemaakt als die gefcherpt wordt; dit gefchreeuw houdt op, en begint weder op nieuw; en na dat het, met veelvuldige herhaalingen, omtrent een uur geduurd heeft, eindigt het met een flag, gelyk aan dien men in den aanvang hoorde.

Zeer ligt en gemaklyk laat zich de *Ouerhaan*, op andere tyden gansch bezwaarlyk te krygen, vangen, wanneer de gemelde minnedrift hem vermeestert, en bovenal op dien tyd als hy om de Wyfjes roept; hy is, als dan, door 't gefchreeuw 't geen hy zelve maakt, zo zeer verdoofd, of liever te eenmaal verbysterd, dat noch het gezigt van een Mensch, noch het fchieten van een fnaphaan, hem op de vlugt dryft; hy fchynt niet te hooren, niet te zien, met één woord, hy is geheel opgetoogen en in verrukking; 't is hierom dat men doorgaans zegt, en 't wordt ook gefchreeven gevonden, dat de *Ouerhaan*, in den paartyd, doof en blind is; ondertusfchen is hy zulks niet meer dan, in dergelyke omftandigheid, bykans alle Dieren, den Mensch zelve niet uitgezonderd; allen ondervinden zy in meerdere of mindere maate, die verrukking der liefde, maar mogelyk vertoont dezelve zich allerduidelykst in den *Ouerhaan*; waarom men in *Duitschland* den naam van deezen Vogel geeft aan allen, die door verliefdheid alle andere zaaken verwaarloozen, als mede aan allen, die eene domme gevoelloosheid betoonen, omtrent hunne grootfte belangen.

Deeze paartyd is de gefchiktfte om deeze Vogels te jaagen, of in ftrikken te vangen. —— Eenige Vogelaars willen, dat deeze Vogels, voor dat zy paaren, eene nette en zindlyke plaats bereiden: en ik twyfel geenzins of men heeft zodanige plaatzen gezien; maar ik twyfel grootlyks of de *Ouerhaanen* zorg gedraagen hebben, om ze vooraf gereed te maaken; het is veel eenvoudiger te denken, dat die plaatzen de doorgaande verzamelplaatzen zyn van den *Ouerhaan* met zyne *Hennen*, en dus de plaatzen, waar zy een of twee maanden dagelyks zamen komen, en die gevolglyk, veel vaster betreeden moeten weezen, dan het overige van den grond.

Het Wyfje van den *Ouerhaan* ligt doorgaans vyf of zes eijeren ten minften; en acht of negen ten meesten. SCHWENCKFELD wil, dat zy eerst acht, vervolgens twaalf, veertien, ja zestien eijeren leggen: deeze opklimming is overeenkomftig met de aanmerking van ARISTOTELES, dat de Vogels naa 't eerfte treeden de minfte eijeren leggen; het getal der eijeren komt my, nogthans, te groot voor. De eijeren deezer Vogelen zyn wit met geel gevlekt, en, volgens dien zelfden SCHWENCKFELD, veel grooter dan gemeene Hoender-eijeren;

zy

zy leggen ze op mos neder in eene droogc plaats, waar de Wyfjes, zonder daar in door de Mannetjes geholpen te worden, ze alleen uitbroeden, waar aan zy, zo my voorstaat ergens geleezen te hebben, omtrent acht en twintig dagen besteeden, 't geen, de grootte des Vogels in aanmerking genomen zynde, zeer waarschynlyk is. Wanneer zy zich genoodzaakt vindt de eijeren te verlaaten, en voedzel te gaan zoeken, bedekt zy dezelve zorgvuldig onder bladeren: en schoon zy uit den aart zeer wild is, zal zy op de eijeren zittende, als 'er iemand komt, dezelve niet dan zeer bezwaarlyk verlaaten, de zugt tot het gebroedzel overwint, te dier gelegenheid, de vreeze des gevaars.

Zo ras de Jongen gekipt zyn, zetten zy het op een loopen en doen dit zeer snel; zy loopen zelf eer zy geheel uit den dop zyn: want men heeft 'er gezien, die de eijerschaal nog aan zich hadden hangen. De Broedhenne leidt ze met veel zorgvuldigheids en opmerkings; wandelt 'er mede in bosschen; waar ze Mieren-eijeren en wilde Besfen eeten. Het Gezin blyft het geheele overige gedeelte des Jaars byéén, tot dat de Paartyd hun nieuwe behoeften geeft, nieuwe belangen verwekt; wanneer zy vaneen scheiden, inzonderheid de Mannetjes, die het afgezonderd leeven beminnen: want zy kunnen niet wel over weg, en houden zich alleen by de Wyfjes wanneer zy die noodig hebben.

De *Ouerhaanen* scheppen, gelyk ik reeds heb opgemerkt, vermaak in hooge Gebergten; doch dit moet alleen verstaan worden van gematigde lugtstreeken: want in zeer koude landen, als in de *Hudsonsbaay*, zoeken zy de vlakten en de laagste plaatzen, waar zy, naar alle waarschynlykheid, dezelfde Lugtsgesteltenis aantreffen, als op onze hoogste Bergen. Men vindt ze op de *Alpische* en *Pyreneesche Gebergten*, op die van *Auvergne*, *Savoye*, *Zwitzerland*, *Westphaalen*, *Zwaben*, *Moskovie*, *Schotland*, *Griekenland* en *Italie*, als mede op die van *Noorwegen*, en zelf in *Noord-Amerika*; men denkt dat ze in *Ierland*, waar men ze voorheen aantrof, niet meer te vinden zyn.

Men zegt, dat de Roofvogels 'er veele verslinden: 't zy, om dat deeze den tyd, wanneer de *Ouerhaanen* van minne dronken zyn, waarneemen, en dan gemaklyk vangen, 't zy om dat ze het vleesch zeer lekker vinden, en op dit geslacht by voorkeuze jagt maaken.

BERIGT WEGENS ARABIË.

Getrokken uit de *Description de l'Arabie d'après les Observations & Recherches faites dans le Pays même.* Door den Heer NIEBUHR, Kapitein der Ingenieurs, Lid van de Koninglyke Akademie van Gottingen, enz.

Koppenhagen, 1773.

VOor dat wy ons verslag beginnen zal het niet ondienstig zyn te melden, dat de geleerde *Michaelis*, wiens yver, voor de eer der weetenschappen en letterkunde, door geheel Europa bekend is, de eerste was die aan wylen den Graaf *Bernstorff* voorstelde om een genootschap van geleerde Lieden naar Arabië te zenden, met oogmerk om waarneemingen te doen aangaande de zeden, gebruiken, taal en natuurlyke voortbrengzelen van dat oude Land. Dat Frederik de Vyfde zelf een bevel gaf, dat eenige Persoonen, tot dat oogmerk, gekoozen zouden worden. Dat verscheiden gewigtige en nuttige voorwerpen van onderzoek aan dezelven wierden opgegeeven door den Heer Michaelis, en door zommige van de voornaamste letterkundige Maatschappyen in Europa, byzonderlyk door de Koninglyke Akademie der Opschriften en fraaie Letteren in Frankryk; en dat de Heeren *van Haven*, *Forskal*, *Cramer*, *Baurenfeind*, en *Niebuhr*, (de Persoonen die gekoozen waren) met het begin van January 1761 van Koppenhagen vertrokken, om hunne reis aan te vangen naar het ryke Yemen (eenen van de Provintien van Arabië), het zelve niet voor het eind van December 1762 bereikten.

Zulk eene gewigtige en nuttige onderneeming strekt tot groote eer van hen die dezelve voorgesteld, aangemoedigd, en bevorderd hebben, en men konde daar, ongetwyfeld, de aanmerklykste voordeelen voor de Weetenschappen, billyker wyze, uit verwagt hebben, zo de bovengemelde Heeren in 't leeven gebleeven waren; maar zy allen, uitgezonderd den Heer *Niebuhr*, stierven weinig tyds na hunne aankomst in Yemen.

Men had aan elk Lid van het Genootschap zyne byzondere taak aangewezen; *Forskal* zou zig op de Natuurlyke Historie toeleggen; een ander zoude byzonderlyker op de Zeden en Gebruiken, enz. agt geven, en de Heer *Niebuhr* hadt de Landbeschryving op zig genomen. De weinige aanmerkingen die, door zyne Medereizigers, gemaakt zyn, te gelyk met

de

de antwoorden op de vraagen, door den Heer *Michaelis* voorgesteld, heeft de Heer *Niebuhr*, in zyn werk, ingelast, en hy toont daarin een man van opregtheid, zedigheid, en oordeel te zyn; hy verſpreidt een nieuw licht over de Landbeſchryving van Arabië, en deelt ons verſcheidene weetenswaardige, aangenaame, en leerzaame byzonderheden mede. Zonder dat wy voorhebben onzen Schryver in het geregeld verſlag dat hy van den Godsdienst, de Opvoeding, het Karacter, de Herbergzaamheid, de Kleeding, de Taal, en het Beſtaan der Arabieren geeft, te volgen, zal het, vleien wy ons, evenwel, aangenaam en nuttig zyn van elk dezer byzonderheden, volgens zyn geleide, iets te zeggen.

De Opvoeding der Arabieren is zo verſchillende van de onze, dat wy ons niet moeten verwonderen over de weinige gelykheid, die 'er tusſchen hun karakter, en dat der Europeaanen, plaats heeft. Hunne kinders worden, tot aan den ouderdom van vier of vyf jaar, aan de zorg van Vrouwen overgelaaten, en, tot dien tyd, vermaaken zy zig op dezelfde wyze als onze kinders in Europa. Der vrouwelyke opvoeding onttrokken, zyn zy verpligt zig te gewennen om, met deftigheid, te denken en te ſpreeken, en den geheelen dag by hunnen Vader door te brengen, ten zy deszelfs vermogen hem in ſtaat ſtelle hen meesters te geeven. Nademaal de muziek en het danſen onder hen niet geoorlofd is, nademaal de ſchoone ſexe van alle openbaare gezelſchappen uitgeſlooten is, en alle ſterke dranken verboden zyn, heeft de jeugd hier zelfs geene denkbeelden van veele vermaaken, die by ons Europeaanen genomen worden; terwyl de jonge lieden, integendeel, geduurig met Perſoonen van eenen gevorderden leeftyd omgaande, natuurlyker wyze derzelver deftigheid en ernst, van hunne vroegſte jaaren af, ongevoelig overneemen.

Zommige Europiſche Reizigers beſchuldigen den Arabieren van een ſchynheilig, bedrieglyk, diefagtig Volk te zyn. Wat my betreft, zegt onze Schryver, ik heb my over hen in deze opzigten niet te beklaagen. Ik heb misſchien zommige Perſoonen van zulk een ſlegt karakter gekend, maar het zoude onredelyk zyn de misdaaden van eenige weinigen ten laste der geheele Natie te brengen. Gelyk de Arabieren van tyd tot tyd, in hunne Zeeplaatſen, eenigen handel dryven met Europiſche Kooplieden, allen op het oog eerlyke lieden, zo heb ik hen meermaalen tot malkanderen hooren zeggen, „ dat een Europeaan „ nooit beloofde te betaalen zonder zyn woord nauwkeurig te „ houden ", en zy merkten het als een verwyt voor de Muſulmannen, of de waare Geloovigen, aan, dat deze niet even nauw-

nauwgezette slaaven van hun woord zyn. Maar onderstel eens dat deze Lieden, wegens Koopmanschap of andersins, in Europa kwamen, en den eersten Persoon, die hen zyn dienst aanboodt, uit hoofde van hun goed gevoelen over de Europeaanen, betrouwen wilden, geef ik in bedenking of zy niet wel haast even groot of grootere redenen zouden hebben om een ongunstig verslag van ons onder hunne Landsgenooten te verspreiden, als wy hebben om ons over hen te beklaagen. Het natuurlyk besluit dat wy uit de gemelde getuigenissen der Reizigers kunnen trekken, is dat 'er ontwyffelbaar schelmen in Arabië zyn, maar zekerlyk worden daar, zo wel als in Europa, en inderdaad in elk land, verscheiden Persoonen van strikte en beproefde eerlykheid gevonden.

De hedendaagsche Arabieren zyn zo opmerklyk wegens hunne Herbergzaamheid als hunne Voorouders. Wanneer eenig Persoon in Gezantschap naar een Schech van rang gezonden word, onthaalt men hem, volgens de gewoonte der Oosterlingen, geduurende al den tyd van zyn verblyf, op kosten van den Staat, aan welken hy gezonden is; men houdt hem van alles vry, en boven dat ontvangt hy, by zyn vertrek, aanzienlyke geschenken.

In de Steden van Arabië zyn Caravanzera's, of openbaare Herbergen voor Reizigers. Het is waar, dat niemand in dit land, even weinig als in Europa, een Vreemdeling, die hem geheel niet bekend is, wil inneemen, of verzoeken om te eeten of te drinken, hoewel in sommige Dorpen van *Tehama* openbaare huizen zyn, alwaar de Reizigers verscheiden dagen gehuisvest en onthaald worden zonder dat zy iets betaalen. Deze Huizen of Herbergen worden zeer veel bezogt. Ik zelf, zegt de Heer *Niebuhr*, bleef twee uuren in een van dezelve, in het Dorp *Menejre*, met myne Bedienden, Kameelen, Ezels, en mynen geheelen trein. De Schech, of Heer van het Dorp, die dit open huis hieldt, was niet voldaan met ons te komen zien, en ons beter dan de andere Reizigers, te onthaalen, hy verzogts ons zelfs ernstig, dat wy daar den nagt blyven zouden.

Toen ik, van Beit-el-Fakih naar Tahäle, reisde in het gezelschap van een Fakih, dat is een geleerd man, zag ik dat de Schech van het Dorp op gelyke wyze een van deze vrye herbergen hieldt, maar ik wilde hem niet lastig vallen, en huisvestte met myn vriend, die my vermelde, in een ander huis, alwaar het gebruiklyk was te betaalen. Schoon de Fakih niet bekend was met den Schech, ging hy egter, also hy een vreemdeling was, zyn eerbied aan hem betuigen, en hy

was

was pas te rug gekeerd, wanneer de Schech ons zelf kwam verzoeken by hem te huisvesten. Dewyl ik begeerig was om de plaats te gaan zien, en het huis, waar in wy waren, niet voor eenen nagt verkoos te verlaaten, zondt de Schech ons een goed avondmaal. Geen Europeaan is misschien, vóór my, in eene dezer Dorpen geweest: maar dit zy zo het wil: de wyze, waarop ik ontvangen wierd, toont blykbaar, dat de Arabieren tegenwoordig niet minder herbergzaam zyn dan zy voormaals waren, en dat zy dit eveneens zyn jegens Christenen als jegens die van hunnen eigen Godsdienst.

Wanneer de Arabieren aan tafel zyn, nodigen zy alle die geenen die inkomen, het zy Mahometaanen, het zy Christenen, het zy ryk of arm, om met hen te eeten. In de Karavaanen heb ik het dikwyls gezien dat een arme Muilezeldryver de Reizigers drong zyne maaltyd met hem te deelen; en schoon de meesten zigzelve beleefdelyk verontschuldigden, heb ik hem egter met eene houding van veel vriendelykheid en voldoening zyn bekrompen stuk brood zien verdeelen met ieder die het maar van hem wilde aanneemen. Maar in Turkye heb ik nog meer verbaasd gestaan van ryke Turken in een hoek te zien kruipen, om niet verpligt te zyn van die geenen, die hen mogten komen zien, aan hun tafel te verzoeken.

De Veelwyvery is niet zo algemeen in het Oosten, als de Europeaanen zig verbeelden. Want schoon zommige Mahometaanen, zegt onze Schryver, zig wegens dit voorregt zeer veel by my beroemden, hebben anderen die ryk genoeg waren om verscheiden Vrouwen te houden, my rondborstig gezegd, dat zy nooit gelukkig zyn dan met ééne Vrouw. Ingevolge hiervan zyn 'er maar weinige Lieden van een middelmaatigen staat die meer dan ééne Vrouw hebben, en daar zyn zelfs verscheiden Lieden van rang, die zig, geduurende hun geheele leven, tot ééne bepaalen. Hunne wet verpligt hen alle de Vrouwen, welke zy hebben, op eene betaamelyke wyze te onderhouden, en haar eens 's weeks te zien; een harde pligt voor verscheiden Mahometaanen, want zy trouwen, of jong, of de Vader koopt eene Slaavin voor zyn Zoon, om te beletten dat hy niet by gemeene hoeren loopt. De overlevering meldt, dat Mahomet, die weinig van de natuurlyke Philosofie moet geweeten hebben, leerde dat een Man gelyk een Wel is, die meer geeft naar maate men daar meer uitschept. Maar de Mahometaanen putten zig zo zeer in hunne jeugd uit, dat verscheiden Persoonen, in den ouderdom van dertig jaaren, in eene volstrekte magteloosheid vallen.

Daar is geen reden om te twyfelen of de Veelwyvery schadelyk zy aan de Voortteeling; want indien 'er voorbeelden zyn dat één Man eene menigte Kinderen by verscheiden Vrouwen heeft gehad, heeft men insgelyks waargenomen dat die Lieden, welke maar ééne Vrouw hebben, meer Kinderen krygen dan zy die verscheidene hebben. Deze waarneeming is waar en zeker; want de Oostersche Vrouwen weetende dat zy medevrysters hebben, zyn 'er altoos op uit, om haar den voet te ligten, en elk poogt de geliefde byslaap te zyn; zy verdubbelen dan haare aanlokselen en wellustigheid, waar door een egtgenoot, die verscheiden Vrouwen heeft, zig noodwendig te veel vergen, uitputten, en eerlang voor al zyn leven bederven moet, zonder dat 'er veele kinderen uit die verhaaste zamenvoegingen des Mans, met zyne Vrouwen, geboren worden.

Wat de taal der Arabieren betreft, zy zyn van gevoelen, dat die, waarin hunne wet geschreeven is, en by gevolg die wyze van uitspraak, die in de dagen van *Mahomet*, te Mecca, in gebruik was, de zuiverste van allen is. Deze uitspraak verschilt zo veel van de hedendaagsche, dat de taal van den Alkoran zelfs te Mecca even als eene vreemde taal *geleerd*, *en* alleen in de Kollegien, gelyk het Latyn te Rome, onderweezen wordt. En gelyk de Dialekt, die, voor elf-honderd jaaren, in Yemen gesprooken wierdt, toen reeds verschillende was van die van Mecca, en dezelve door den omgang met vreemdelingen, na verloop van zo langen tyd, nog meer veranderd is, zo wordt de taal van den Alkoran daar insgelyks als een geleerde taal onderweezen. Men mag om deze reden zeggen, dat de oude taal van Arabië in het Oosten is, het geen het Latyn is in Europa. Het hedendaagsch Arabisch, het welk gesprooken wordt in Hedsjas, is, ten opzigt van het oude Arabisch, byna het zelfde, als de Italiaansche taal ten opzigt van het oud Latyn. De verschillende uitspraaken van Arabië gelyken naar die van Italie, en buiten Arabië zyn zy, voor elkander, het geen het Provenseesch, het Spaansch, Portugeesch, enz. zyn. De taal der Arabieren, die de bergen of grenzen van Yemen en Hedsjas bewoonen, en die nauwlyks eenigen omgang met Vreemdelingen gehad hebben, zegt men, dat minder veranderingen, dan eenige andere heeft ondergaan, en zy verschilt hierom minst van die van den Alkoran. Al wie derhalven waarneemingen over het oude Arabisch wil gaan maaken, moet zig naar deze landen begeeven.

Gelyk verscheiden uitspraaken, in de verschillende Provinsica

tien van Arabië, langen tyd in gebruik zyn geweest, en gelyk de Arabieren, waarfchynlyk, verfcheiden woorden van hunne nabuuren, wier taalen nu vergeeten zyn, overgenoomen en behouden hebben, zo is het niet te verwonderen, dat hunne taalen ryker zyn dan eenige andere.

De Mahometaanen, in het algemeen, leeven op zulk eene regelmaatige wyze, dat zy zelden eenen Geneesheer nodig hebben, en wanneer zy hem al haalen, zo betaalen zy hem zelden voor zyne moeite, en geeven hem alleenlyk de waarde zyner Medicynen weêrom. Indien de Lyder fterft, heeft de Geneesheer moeite om iets te krygen, en indien hy herftelt, vergeet hy fchielyk zyne voorleedene ongemakken, en de verpligting welke hy aan den Geneesheer heeft. Ingevolge hiervan, is het grootfte gedeelte der Geneesheeren van het Oosten verpligt hun toevlugt tot eené list te neemen, om hun beftaan te winnen. Zy weeten dat de Lyder meest tot dankbaarheid gefchikt is, terwyl hy den Geneesheer nog nodig heeft, en van denzelven nog hulp ontvangt. Dus maaken zy van deze gelegenheid gebruik, om, onder verfchillende voorwendzels, zo veel geld te vraagen, als zy eenige reden hebben van een man van zyne middelen te verwagten, en dus weeten zy betaaling op hand te krygen. Om deze en menige andere redenen, kunnen wy niet verwagten bekwaame Geneesheeren in Arabië te vinden; daar is nauwlyks een van hen die iets meer van de Geneeskunde weet dan zulke konsttermen, als in de oude Arabifche en Griekfche Schryvers, die dezelve behandelen, te vinden zyn; daar zyn misfchien eenige weinigen onder hen, die de deugden van de kruiden, door deze Schryvers befchreeven, kennen. Ik weet geene beroemde Geneesheeren in Arabië. Ik zag eenigen in Yemen, die tevens Scheikundigen, Apothekars, Chirurgyns en Paarden-Doctors waren, en die, niet tegenftaande dit alles, nauwlyks aan de kost konden koomen.

Daar zyn drie foorten van Melaatsheid onder de Arabieren, de eerfte word Bokjâk genaamd, en is noch befmettelyk noch doodelyk; de tweede, Barras geheeten, maakt geene gevaarlyke ongefteldheid; de derde wordt door het volk Madsjurdam, en by de Geleerden Dsjuddam genaamd, en is de kwaadaartigfte van allen. Volgens het gevoelen van een geleerden Jood van Maskât, is dit dezelfde ziekte, waarvan, *Levit.* XIII: vs. 10, 11, gewag wordt gemaakt.

De Mahometaanen gelooven, het is waar, dat hen niets overkomt, dan wat de Godheid door een volftrekt befluit heeft vastgefteld; maar na dat de Turken dikwils waargenomen heb-

hebben, dat de Europeaanen zig geduurende de Pest opflooten, en daar zelden aan ſtierven, hebben zommigen hunner eveneens begonnen, geduurende den tyd dat dezelve woedt, afzonderlyk te leeven, zonder evenwel hunne zaken en verrigtingen te verwaarloozen. In zommige plaatſen neemen zy ook meer voorzorgen tegen de Melaatsheid dan voorheen. De Schech, die te Abuſchahr regeerde, zondt die geenen, die van die ſoort van Melaatsheid, welke men Barras noemt, aangetast waren, naar het eiland Bahrajn, gelyk ook hen die gevaarlyke Venuskwaalen hadden. Te Basra wierden, voor weinige jaaren, alle die geenen, die Melaatsch waren, in een afzonderlyk huis geſteld, en daar is nu te Bagdad een beſlooten plaats gevuld met verſcheiden barakken, werwaards alle die geenen, die van de Melaatsheid, Dsjuddam genaamd, zyn aangetast, gebragt worden. Maar de Regeering ſchynt het draagt zeer weinig zorg voor deze arme Schepzels, want zy koomen alle vrydagen op de markten, om de liefdaadigheid der menſchen af te ſmeeken. Ik zou veelen van hen hebben kunnen zien, maar ik dagt, dat het voorzigtigst was hen te vermyden. Men zegt evenwel dat zy hunne elenden, zo veel zy kunnen, door vermaaken tragten te verzagten, en men verzekert zelfs dat, ſchoon zy opgeſlooten worden, zy hunne liefdensonderhandelingen egter niet afbreeken.

Ik vervoegde my, zegt de Heer *Niebuhr*, tot den Heer *Ruſſel*, den Broeder des Schryvers van de Natuurlyke Historie van Aleppo, met oogmerk om te weeten, of zekere Ziekten geene behoed- of geneesmiddelen zyn tegen de Pest. Deze verſtandige Geneesheer herinnerde zig het voorbeeld van een Perſoon, die de Schurft hebbende van de Pest wierdt aangetast; en die van deze laatſte ziekte herſtelde, zonder dat hy daarom van zyne eerſte ongeſteldheid geneezen was. Dezelfde Heer hadt voorbeelden gezien van kinderen, en volwasſene Perſoonen, die de Kinderziekte en de Pest te gelyk hadden, waar van eenigen ſtierven, en anderen van beide Ziekten geheel herſtelden. Hy hadt, verhaalde hy my, tevens waargenomen dat lieden, die nauwlyks van de Kinderziekte herſteld waren, van de Pest aangetast wierden, en dat andere die van de Pest geneezen waren, aan de Kinderziekte ſtierven. —— Hy konde my niet zeggen, of de Melaatsheid een behoedmiddel zy tegen de Pest, dan of het dezelve geneeze.

Daar is een groote overvloed van Paarden, Muilezels, Ezels, Kameelen, Drommedarisſen, Osſen, Koeijen, Bokken en andere Huisſyke Dieren in Arabië. Het is bekend, dat de

Arabieren eene groote waarde stellen in hunne Paarden, en dezelve in twee soorten verdeelen. De eene soort, welke zy *Kadischi*, dat is, Paarden van eene onzekere grootte, noemen, worden in Arabië op denzelfden voet, als gemeene Paarden in Europa beschouwd, en dienen alleen om lasten te vervoeren. De tweede soort wordt *Köcklani* genoemd, dat is, Paarden, welker Geslagt-rekening twee honderd jaaren herwaards nagespoord kan worden. De Arabieren willen, dat deze Paarden oorspronkelyk uit die van Salomons Stoetery afstammen, en roemen dat zy niet alleen de grootste vermoeijenissen verduuren; maar ook geheele dagen van de lugt kunnen leeven, zo als zy zig uitdrukken, zonder eenig voedzel te gebruiken. Men zegt, dat zy een Vyand met groot geweld aantasten; en daar zyn zommigen onder hen, die, wanneer zy in een gevegt gewond worden, en zig zelve onbekwaam voelen hunnen Ruiter langer te dienen, zig uit het gedrang begeeven, het slagveld verlaaten, en den Ruiter buiten gevaar brengen. Indien hy afgevallen is, blyven zy digt by hem, en houden niet op te brieschen, tot dat iemand hem te hulpe koomt. Zy zyn nog schoon nog bevallig, maar zeer vlug; ook schatten de Arabieren hen alleen, om hun Ras en goede hoedanigheden, en geenzins om hunne gedaante. Zy gebruiken hen nooit om lasten te vervoeren, of eenig ander soort van arbeid te doen; maar alleen om onder den Man te ryden. De *Köcklani* Paarden zyn voornaamlyk van de *Bedouins* of de zwervende Stammen der Arabieren, die in de Vlakten in Tenten woonen, herkomstig, en zyn in verscheiden Familien verdeeld. Men hoort daar van in het Westen van Arabië spreeken, en het is waarschynlyk dat zy in *Hedsjas* voornaamelyk gevonden worden.

Wy zullen hier afbreeken, en in het vervolg waarschynlyk wel eenige nadere byzonderheden van deze merkwaardige en weinig bekende Volkeren mededeelen.

DE STORMEN;
DICHTKUNDIG BESCHOUWD,
naar het Fransch van den
Heer LEONARD,
door
L. S. Ps. Zn.

IK hoor den Aenvoerder der Stormen loeijen: hy roept het geraes, en klapt met zyne donkere vleugelen, die kwaedaertige dampen, ziekten en den dood aenbrengen. De bewooner der Steden mymert droefgeestig by zynen haert; terwyl het woedend Noorden langs de witte wouden heen gonst, en den reiziger vermoeit, die, in zynen mantel gedoken, met snelle schreeden voortgaet. De Pynboomen buigen zich, voor het geweld van den Storm; het dak der eenzaeme wooning' word geschud; de Dorpeling, die aen de zyde zyner Medgezellinne waekt, hoort, met een ontroerd gelaet, het toeneemend gegier. Wanneer 'er een reiziger aenkoomt, die de regen genoodzaekt heeft eene schuilplaets te zoeken, met welke genegenheid ontvangt men hem! Terwyl zyne Onthaalers het Vuur aenstooken om hem te droogen, verhaelt hy, hoe de wind geheele *hutten* heeft omgeworpen, en dat eene rots, van den naestgelegenen *berg* afgescheiden, in haeren val ongelukkigen heeft verplet. Een jong Meisje, door dit verhael ontroert, drukt zich bevend tegens den boezem haerer Moeder; de Huisvader vertederd beweent het lot zyner gebuuren, en zyne Echtgenoote heft de handen na den Hemel, God smeekende haere wooning te spaeren.

Doch een ander Tooneel vestigt myne aendacht. Vloeden, opgezwollen door de overstrooming van den Regen, en het smelten der Sneeuw, storten van de kruin der bergen, en bedekken de Valleien. De Herder, verrast door de baeren, die zagtkens rollen, vlugt al zwemmend, en slaekt een klaegend gegil, ziende zyne kudde verdrinken. De Schaepen dryven op den rugge, tusschen takken met Schuim bedekt. De Os, van eenen grooten Waterpoel omringd, steekt zyn ondergedompeld hoofd stoutelyk op, blaest door het water, dat met straelen uit zyne rookende neusgaten loopt, en verweert zich met kragt, tot dat hy eindelyk, door den stroom overmand, bulkend op den grond van 't modderig moeras nedervalt.

Menigwerf word de Dichter, in de eenzaemheid peinzende, door den Storm overvallen. Hy klimt op bergen met Sneeuw bedekt, en houd zich op hunne kruin stil, in eene schielyke verrukking, om den stryd der hoofdstoffen, en de dreigende verwoesting der Natuur te beschouwen. Hy word ontroerd, hy staet verwonderd, hy is opgetogen; zyn oog is schitterend, zyne borst opgezet, zyne ademhaeling snel. Boomen, die de wind omverrukt, Rotsen die zich verbryzelen, de Ebbe en Vloed der Wolken, de ontstoken

Damp-

Dampkring, de Blixem die de lucht doorklieft, alle deeze Tafereelen ontvonken hem: hy brand van verlangen om dezelven aftemaelen; hy word de vervoerende noodzakelykheid om te schryven gewaer; en de verhevene denkbeelden, waer door zyne Verbeelding word getroffen, verzamelen zich in menigte onder zyne penne.

(*) Maer hoe zal ik de Stormen vertoonen, die in uwen boezem ontstaen, ô myn Vaderland! Hoe my dien rampzaligen dag vertegenwoordigen, waer op de hoofdstoffen uwen val scheenen gezworen te hebben! Daegs voor uwe rampspoed vereenigde de Natuur, in eene schrikverwekkende stilte, alle haere kragten; de Zon was steekende; de Hemel helder; de Zee stil; geen windje beroerde de Lucht. 's Nagts deed zich een naer gehuil over het Eiland hooren, en bleeke Verhevelingen, voorbooden van het Onweêr, blikkerden in de dikke duisternisse. De Dageraed verscheen in doods gewaed; de Hemel was loodkleurig; de Zee schuimende en verwoed. De Wolken, van den eenen Pool na den anderen gejaegd, gelyk eene vlugtende schaduw, vertoonden zich nu in eene vuurkleur, dan omzoomd met een geel boordzel, en in 't midden verschrikkelyk zwarts Eensklaps ontketent zich de Noordewind, met een ysselyk geblaes, en werpt bergen van water op het land.

De Oceaen, heviglyk ontroerd, stryd tegen zich zelven, en rolt zonder ophouden, met nieuwe kragt, zyne opeengestapelde golven op den oever. Het is gedaen! De Storm laet alle zyne woede blyken; de wind valt dwarrelend aen, giert na het Zuiden, keert wederom na het Noorden, vat in zyn draeijen Menschen, Kudden, Boomen; neemt dezelven in eene Zandwolk op; werpt hen ter neder, en verbryzelt hen op den grond. De Touwen breeken; de Schepen vliegen, en stooten tegens de kruin der rotsen. De Avond naekt, of veel eer de eene nagt volgt op den anderen; de Wind gaet voort den dood te blaezen. De Dag, die eindelyk aenbreekt, verlicht de ysselykste verwoesting; overstroomde Plantagien; Kudden door den honger of den Storm gesneuveld; Inwooners onder de puinen begraeven, of in het water verdronken; geen teken van wooningen; puinhoopen, poelen, waer eertyds Steden waren.

Doch de Aerde staet alleen niet bloot voor de Stormen. De Winden stryden heviglyk op den Oceaen. De woedende Zee, door strydige bewegingen geperst, verheft zich als een Reus, en daelt schuimende neder; de Golven stooten tegens de lucht; de Hemel en de Zee vermengen zich. De hagelsteenen, de blixemstraelen, de duisterheid, het rumoer, het geschreeuw der bootsgezellen, het gebruisch der golven, en het geknetter van den Donder, vormen een Tooneel van afgryzen. Het Schip, door den Storm aengevallen, verheft zich tot de Wolken, verdwynt in den afgrond; het verheft zich op nieuw, dan 't daelt wederom neder; het verheft zich andermael,

(*) Beschryving van den Orkaen te Guadeloupe, in 1740.

mael, dryft op de halfgeöpende zyden, zonder Masten, zonder Wand, en word op de klippen verbryzeld. Wat verschrikkelyk Tafereel! Het oog ontdekt niet dan aen stukken geslagen overblyfzels, dooden en stervenden, Speeltuigen van het Onweêr.

Een dezer ongelukkigen, van de Schipbreuk behouden, verwarmt tegen zyn hart zyne jonge Echtgenoote, die hy uit het midden der baeren gered heeft. Zy ligt, zonder beweeging, op het Zand uitgestrekt; een oogenblik bygekoomen, door de kussen van haeren Man, opent zy de zwakke armen, om hem in de zelven te drukken, en laet ze wederom op haer nat kleed vallen. Zy ademt nog, zo als eene schuimende Golf zich op het lichaem werpt, en haere prooi mede sleept. Ach! Wat word 'er van dien Ongelukkigen! Op een woest Strand, waer nooit een Mensch zyne voeten heeft gezet, verre van den lieffelyken grond zyns Vaderlands, en van de hulp zyner Maegen! Op den top eener klippe gezeeten, bleek, onbeweegelyk, en in eene zwaermoedige overstelping van droefheid, beschouwt hy zuchtende die woedende hoofdstof, welke ingezwolgen heeft, het geen hem het dierbaerst was; hy trilt, terwyl zyne oogen doorloopen de onmeetelyke ruimte, die hem afscheid van de bewoonde Waereld, en van den omgang met zyns gelyken. Een treurig herdenken vertoont hem alles wat hy heeft verlaeten, en zyn hart word door de droefheid verscheurd. Maer welk' eene menigte snikken ontvluchten zyne borst, daer hy het water voor zyne voeten ziet brengen de overblyfzelen van zyne rampzalige Bedgenoote! Wat akelige bespiegelingen! als hy zich voorstelt, hoe dat bekoorelyk lichaem, tegen de klippen verbryzeld, aen stukken dryvende, tot eene prooi van Monsters geworden! Hy wil 'er na toe vliegen; hy schreeuwt; hy roept haer; hy reikt haer de Armen toe, en traenenbeeken besproeijen zyn gelaet. De naderende Nagt vermeerdert zyne smart. Wat zal zyne schuilplaets zyn in dit woest Gewest? Waer op zal zyn hoofd rusten? De Dood vertoont zich aen hem onder de verschrikkelykste gedaenten. Hy ontdekt, by de Avondschemeringen, niet dan wyduitgestrekte Wildernissen, Bergen met hey bewassen, Diepten zonder grond, en Holen die tot eene schuilplaets voor verscheurende Beesten strekken. Het geluid van een Stroom, gelyk aen dat van eenen van verre klaterenden Donder; het gehuil dat de Echo doet weergalmen; de Schuiffeling der kruipende Dieren, het geschreeuw der Nagtvogelen, alles, tot het geritzel der bladen, ontstelt hem, en doet zyn bloed van schrik in de aderen stremmen.

Door de vermoeidheid uitgeput, legt hy zich neder op de aerde, en wagt zyn jongste oogenblik af. Zyne tedere Weezen, die hy onder eene andere Luchtstreek heeft gelaeten, vertoonen zich, in zyne Doodsbenaeuwdheden, aen zynen Geest; en hy sterft, zonder den troost te genieten, van hen in zyne Armen te hebben mogen drukken.

ZENOTHEMIS. —— EEN ZEDELYK VERTELZEL.

(*Uit het Fransch van den Heer* D'ARNAUD.)

TEn tyde dat *Marseille*, onder de bescherming der Keizeren, het verstandig Staatsbestuur, 't welk haar Gemeenebest gegrondvest hadt, nog bewaarde, telde men onder het getal der aanzienlykste Burgeren, door geboorte en verdiensten, aan 't roer des bewinds geplaatst, *Menecrates* en *Zenothemis*; de eerstgemelde reeds merklyk in jaaren gevorderd, genoot eene welgevestigde hoogagting, zo van wegen zyne Opregtheid, als uit hoofde van zyne ervaarenis in de Regten. Eene eenigste Dogter stondt de Erfgenaame te weezen van zyne aanzienlyke middelen; maar de deugdzaame Raadsheer stelde de agting zyner Medeburgeren, en die hy zich zelven toedroeg, verre boven de geschenken der Fortuin; hy wist die vergelding, de eenige welke ons geheel en al voldoet, en die zo weinige hooge Staatspersoonen kennen, of nayverig zyn om te verdienen, op den rechten prys te schatten. De tedere Vriendschap van *Zenothemis* voltooide zyn geluk. Deeze Jongeling voegde, by een bevallig gelaat, en een inneemend voorkomen, eene verhevene Ziel, die smaak vondt in 't kweeken der Kunsten, en het betragten der Deugd. Nauwlyks der Kindsheid ontwassen, hadt hy zich op 't tederst aan *Menecrates* verbonden. Deeze genegenheid was met de jaaren aangegroeid, en het verschil hunner jaaren hadt geen hinder toegebragt aan deeze verbintenis; niet gegrond op zintuiglyke genietingen, welke de harten veréénigt, en aanzet om elkander de aandoeningen en onderlinge belangen mede te deelen.

Zenothemis vermydde alle gelegenheden, welke hem van zynen Vriend konden verwyderen. Bezigheden van eene onvermydelyke noodzaaklykheid riepen hem ondertusschen na *Nisme*, hy moest afscheid neemen van zynen Vriend, die, hem de allertederste verzekeringen van eene onverbreekbaare Vriendschap gegeeven hebbende, by hem op 't sterkst op eene spoedige te rug komst aanhieldt.

Geduurende het afweezen van *Zenothemis*, werd de Zoon eens aanzienlyken Burgers verdagt gehouden, in den nagt, zich aan een moord schuldig gemaakt te hebben. De zaak betrouwt men aan *Menecrates*. De beschuldigde was handdaadig en strafwaardig, boven al indien men de strengheid der wetten van *Marseille* in 't oog hieldt: de misdaad bleek middagklaar; het doodvonnis stondt uitgesprooken te worden, de Vader en Moeder des Jongelings verschynen, vallen voor *Menecrates* op de knien neder, en storten een vloed van traanen. „ Helaas"! riep de ongelukkige Vader uit, zyn gryze hoofd ontblootende, en nog dieper bukkende; „ Helaas! goedertierne „ *Menecrates*, verneder u een Mensch te weezen, eer gy de uit„ spraak des Regts doet. Gy ziet hier voor uwe voeten eenen ongeNn 5

„ gelukkigen Grysaart kruipen, die nog maar één dag de Zon zal
„ aanschouwen; hy hoopte te herleeven in een' eenigen Zoon, en
„ die Zoon staat hem ontrukt te worden! en door welk een slag!
„ het is niet genoeg dat hy sterft: zyne straf zal voldunren, door
„ eene geschandvlekte nagedagtenis, welke zich zal uitstrekken over
„ geheel zyn Geslacht, en my tot in het graf volgen. —— *Mene-*
„ *crates*, gy zyt Vader; ja, myn Zoon is misdaadig, ik verberg het
„ niet; ja, hy heeft alle uwe strengheid verdiend, ten minsten onze
„ Wetten spreeken dit vonnis uit. Schoon ik, te zyner verschoo-
„ ning, zou kunnen inbrengen, de voldoenste blyken dat zyne party
„ hem grootlyks beleedigd hebbe, en hy vervoerd geworden is, door
„ de eerste beweegingen der wraake, zal de dood myns ongelukki-
„ gen Zoons hem, dien hy ontzield heeft, het leeven weder geeven?
„ —— Slaa het oog op eene in 't hart doorgriefde Moeder, die
„ geen vermogen heeft om te spreeken. Deeze schrik, welke haar
„ doet zwygen, geeft u de deerlykheid van haaren staat te kennen.
„ Edelmoedige Ziel geef bevel, dat wy alle drie omkomen, indien
„ dit Kind van ons moet worden afgerukt. Wanneer gy uwe Dog-
„ ter moest oordeelen, zoudt gy haar verwyzen? Zoudt gy het
„ zwaard der wetten tegen haar kunnen laaten begaan? Heb mede-
„ doogen met myn ouderdom; het is de Menschlykheid die aan uwe
„ knieën smeekt; die aan u haare gebeden en zugten opoffert. *Mene-*
„ *crates*, myn laatste leevenssnik treedt hier tusschen beiden....".
En, in de daad, de Grysaart viel voor de voeten van *Menecrates* neder. De getroffen Regter beurt hem en zyne Vrouw goedertieren op; de stem der Natuure liet zich hooren aan zyn hart, de stem des Regts viel te zwak; de ernsthaftige Overheidspersoon is in 't einde niets anders, dan een ontroerd en sterk aangedaan Mensch, dan een Vader vermurwd door het allertreffendst Schouwspel. Hy bezweek voor de aandoening, welke de Menschlykheid toejuicht, en die men schroomt eene zwakheid te noemen; hy offert zyn pligt op, om aan het mededoogen te gehoorzaamen; de Misdaadige wordt onschuldig verklaart.

Menecrates was te zeer geagt en te gelukkig, om den nyd niet op te wekken. Zyne Vyanden vereenigen zich met het Gezin des vermoordden. Men eischt het herzien van 't Geding. Men doet nadere onderzoekingen. De Moordenaar wordt, in weerwil van het gunstig berigt van een der eerste Raadsheeren, schuldig verklaard. Hy ondergaat de straffe op doodslag gesteld. De geest van partyschap blyft niet rusten by deeze daad des Regts; zy vallen met verwoedheid aan op het verderf van een' Regter, die te veel Menschlievenheids betoond hadt, en vergroot zynen misslag tot een hoofdmisdryf, een schennis der Wetten en des Regts. —— *Menecrates*, gedagvaard voor den vergaderden Raad, verschynt, en ontveinst niet dat eene aandoening van medelyden hem verrast, en zyn hart vermeesterd hadt. Hy stemt ten vollen toe eene dwaaling begaan te hebben, die mis-

misschien vergiffenis verdiende, indien men naar de aandoeningen des Harten luisterde; hy erkent de bestraffing des Raads verdiend te hebben; hy eindigt met vergiffenis te verzoeken. Maar men luistert alleen na de onbuigzaamheid der wetten. *Menecrates* wordt beroofd van zyne waardigheden. De Verbeurtverklaaring zyner goederen volgt op eene zo wreede straffe.

Zenothemis, onderrigt van de verschriklyke staatsverwisseling zyns Vriends, komt in alleryl te rug, vliegt in zyne armen, en besproeit hem met traanén, door de gevoeligheid uitgeperst. *Zenothemis* begeeft zich na den Raad, hy wil zich ten besten zyns Vriends doen hooren. Men antwoordt hem, dat de billykheid verbiedt, het gestreeken vonnis te herroepen, dat de veroordeeling van *Menecrates* door de Wetten was uitgesprooken. „Gy spreekt altoos van Wetten", betuigde *Zenothemis*; „ach! spreek van Menschlykheid: onderzoek „den misslag van uwen Ampigenoot; dezelve is gelegen in eene „overmaat van Medelyden, welke, zo zy zyne opregtheid bevlekte, eere doet aan zyn Hart. Hy geeft zich over aan uwe Barmhartigheid". ——— De Vertoogen van *Zenothemis*, zyne poogingen, zyne gebeden, zyn vrugtloos; hy moest wyken voor de menigte, welke voorgeeft *wettig* uitspraak gedaan te hebben.

„De nyd", dus liet hy zich by *Menecrates* hooren; „is meer „dan oit op u gebeeten. Uwe veroordeeling is onherroepelyk; maar „myne Vriendschap versterkt zich, en vermeerdert met uw ongeluk. „Kom, wil my volgen". *Menecrates* vergezelt *Zenothemis*, die hem ten zynen huize brengt. De Grysaart kon zich niet wederhouden van zugten, dit verblyf en al den rykdom in 't zelve ziende. Dit herinnert hem zynen voorgaanden staat: hy wil weg gaan. „Wy „zullen elkander niet weder verlaaten"; zegt de Jongeling, den Grysaart, met driftvervoering te rug houdende, en hem in de armen klemmende; „gy ziet hier uw verblyf en vryplaats, uwe middelen; „wy zullen ten minsten met elkander 't een en ander deelen".——— „Wat staat gy my voor"; antwoordde *Menecrates*? „Ik bezef al „de waarde dier aanbieding; maar zou uw oogmerk niet strekken, „om myne smerten te vermeerderen? Wat bedoelt gy, myn Vriend? „De weldaaden, door welk eene hand ons ook geschonken, „brengen altoos vernedering mede; ons bestaan verliest van zy- „ne waardigheid, als wy 't zelve aan den onderstand van anderen „verschuldigd zyn. De Vriendschap.... ——— is min zuiver van „het oogenblik af, dat de erkentenis haare schattingen vermengt „met die edele aandoeningen. Ik wil u belangloos beminnen. „Wat! Behoefte! Denkt gy dat ik niet geleerd heb die te ver- „draagen? Alle Menschen worden behoeftig gebooren. De Ryk- „dom is een staat van de Natuur vervreemd. De tegenspoed is geen „weezenlyk ongeluk. Bewaar voor my die eer die men my wil „ontneemen; doe den laster zwygen. Ziet dit zyn rampen, wel- „ke de welgevestigdste moed naauwlyks kan wederstaan. Nog eens,

„wat

„ wat raakt my huis en goederen? Ik heb, ô Jongeling, niets te
„ doen dan te sterven; Ik heb alleen een doodkist noodig, en dee-
„ ze is het eenige geschenk, 't welk my vry staat van uwe edelmoe-
„ dige Vriendschap aan te neemen. —— Ik zeg het u nogmaal, al
„ het overige zou my beledigen. Ik verlang niets anders dan myne
„ Dogter uit te trouwen, en ik zal dan doen, wat myn hart en
„ myn lot my aanwyzen."

Cydipe, dit was de naam van de Dogter des ongelukkigen Raads-heers, was reeds voorlang ten Huwlyk verzogt door *Mysias*, voor zyn' Zoon *Eudimachus*. Maar deeze *Mysias* was, gelyk de meeste Menschen. Toen hy het ongeluk van *Menecrates* gehoord hadt, was hy van stonden aan bedagt geweest om voorwendzels te zoeken, onder welke hy zyn woord kon intrekken. Deeze koelheid van *Mysias* vermeerderde het hartzeer van *Menecrates* grootlyks. „ De ramp" zeide hy tot zyn waarde *Zenothemis* in de uitboezeming zyns hartten; „ heeft myne oogen verlicht." „ *Mysias* is myn Vriend niet
„ langer, myne Dogter zal de Bruid van *Eudimachus* niet weezen: ik
„ zal dien Huwelyksknoop niet zien vasthegten, de eenige hoop
„ de eenige vertroosting, die my aan dit leeven kon verbinden. Ik
„ zal sterven; en wat zal ik myne Dogter overlaaten? myn onge-
„ luk, de gedagtenis van 't geen zy geweest is, en het schriklyk voor-
„ uitzigt van 't geen zy zal worden: myn Naam, myn Geslacht zal
„ met *Cydipe* sterven. Myn Vriend, de Mensch begeert opvolgers
„ te hebben, en men gewendt zich niet aan het troostloos denkbeeld
„ dat men niet zal herleeven in eene nakomelingschap, die den dood
„ schynt te bedriegen en ons bestaan te vereeuwigen. *Menecrates*
„ zal geheel vernietigd worden. En wie zou tegenwoordig de Brui-
„ degom van myne Dogter willen weezen? Elk verraadt, elk be-
„ geeft my.... Misschien zult gy het voorbeeld van *Mysias* volgen?..
„ Ach! vergeef het my, myn waarde *Zenothemis*, vergeef het my.
„ Zie waar toe het Ongeluk een Mensch brengt! men beledigt den
„ dierbaarsten Vriend." —— *Menecrates*, deeze woorden geuit heb-bende, zeeg neder op de borst des Jongelings, en schreide bitter-lyk. „ Myn Vader," sprak *Zenothemis*, als uit eene diepe verrukking van gedagten tot zich zelven gekomen, „ bedaar van die smerte, welk
„ my drukt; uwe traanen dooden myne Ziel. Ja, de tegenspoed
„ maakt ons agterdogtig, wantrouwend, onregtvaardig. *Mysias* is
„ u misschien anders voorgekomen dan hy is. Gy zegt my dat hy
„ u bemint, verandert dan het hart in zo korten tyd? Ik ga van u
„ af om in 't kort weder by u te komen. *Menecrates!* de hoop te
„ verliezen, is het toppunt der rampspoed."

Zenothemis, onverduldig om zyn oogmerk uit te voeren, begaf zich na *Mysias*. Maar wat vermogen de gevoelens van Eer, op eene zwakke en laage Ziel? *Zenothemis* verliet hem schielyk, en ging weder na *Menecrates*, dien hy met vervoering omhelsde, zeggende,
„ Myn eerwaardige Vriend, laat ons de aarde, de Menschen ver-

„ gee-

„ behulpzaam geweest zyn! Ach, de weldaaden der Vriendschap „ vernederen niemand, zy leggen de knoop der Vriendschap te „ vaster... *Menecrates*.... Zyne Dogter.... Welk een berroerend „ lot." — *Agathe* hadt reeds deeze uitboezeming eene wyl tyds aangehoord met eene aandagt, die ten blyke van deelneeming strekt. De ontsteltenis op haar gelaat te leezen, de traanen, welke zy met geweld wil te rugge houden, verraaden haar, en komen in overvloed ten ooge uit. Zy zag *Zenothemis* by tusschenpoozen aan, zugten ontglippen haar' boezem. *Zenothemis*, ontsteld, vraagt *Agathe* wat haar deerde, en dringt 'er op aan om te weeten, waar uit die schielyk opkomende ontroering ontstaat. Zy zegt, *Zenothemis* het is nog geen tyd om het te ontdekken.... Ik ben bedagt op een ontwerp.... gy zult ze behouden....

Eenige dagen verloopen 'er naa dit aandoenlyk tooneel; het was ligt te zien, dat de Ziel van *Agathe* bevogten werd door hevigen tweestryd. Eindelyk betuigt zy, op zekeren dag, aan *Zenothemis*. „Gy „ zult uwen wensch vervuld zien. Men moet hier *Menecrates*, „ zyne Dogter, en eenige uwer beste Vrienden byeen brengen; „ myn Oom verzoekt hun, op myn aanstaan, om een Feest by te „ woonen, 't welk hy ter eere van de Huisgoden bereidt; zy zullen „ buiten twyfel niet weigeren te komen ". Deeze woorden uitende, zag zy *Zenothemis* sterk aan; hy belooft haar te gehoorzaamen.

De dag verschynt.. Het aanschouwen van *Cydipe* hadt by *Agathe* eene gemoedsbeweeging verwekt, welke zy te boven kwam. Men treedt ter Feestzaal in; alles hadt daar het voorkomen van een hoogbaar Feest. De gasten gaven zich over aan de beweegingen van eene betamelyke vrolykheid. *Hermogenes*, zyne Nigt en *Zenothemis*, waren alleen gedompeld in eene mymering, welker oorzaak men vrugtloos zogt uit te vinden. De maaltyd liep op 't einde. *Zenothemis*, die, gedurende de geheele Feesthouding, weinig tot *Agathe* en *Hermogenes* gesprooken, en tekens van de grootste ontroering gegeeven hadt, verliet op 't onverwagtst de tafel, als buiten zich zelven vervoerd; hy gaat schielyk in eene naby gelegen kamer. De Heer van 't huis en zyne Nigt haasten zich om hem te volgen. De gasten bleeven geheel verbaasd zitten; zy vraagen na de rede van deeze onverwagte afweezigheid; de verwondering van *Menecrates* en *Cydipe* gaat die van allen te boven. ——— *Agathe* keert te rug met haar' Oom en *Zenothemis*; deeze scheen geheel bedrukt; de jonge Maagd hadt de oogen vol traanen, zy doet haar uiterste poogingen, om eene bedaarde houding aan te neemen. *Hermogenes* geeft last, dat een Beker, geschikt om by heilige plegtigheden uit te drinken, zou aangebragt worden, de Slaaven volbrengen het bevel. Nauwlyks is de drinkschaal in de kamer gebragt, of *Zenothemis* kon de houding, die zyne ontroering bedekte, niet langer bewaaren. *Agathe* spreekt stilletjes tot hem: de trekken van nieuwsgierigheid zyn op aller gelaat geschilderd. De Nigt van *Hermogenes* geeft Ze-

no-

WAARNEEMINGEN
omtrent de
LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,
in October 1773.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

	Barometer.			Therm.			Winds Streek.			Weder.
D.	*'s morg.*	*'s midd.*	*'s av.*	*mo.*	*mi.*	*av.*	*'s morg.*	*'s midd.*	*'s av.*	*Gesteldh.*
1	30. 0	29.11½	29.10½	55	63	59	Z	Z	Z	Betr.Held.
2	29.10	—10	—10	58	59	55	Z t W	N O	N O	Regen.
3	— 8	— 6	— 5	55	60	60	N	Z W	Z W	— Held.
4	— 3	— 2½	— 3	62	61	58	Z	Z	Z	— Wind.
5	— 5½	— 6½	— 8	52	58	54	Z W	Z W	Z W	Buijig.
6	— 9	—10	—10½	51	57	53	Z	——	——	——
7	—10	—10½	—11½	50	57	56	Z t O	Z t O	O	Reg.Held.
8	—11	—11½	—11	55	62	59	——	——	Z t O	Mist ——
9	——	—11	——	55	60	60	Z	Z	Z	Betr.Reg.
10	—10	— 8	— 9½	56	66	55	——	——	Z W	Held. —
11	—11½	30. 1	30. 2	53	56	54	Z W	W	W	Buijig.
12	—11	29. 8½	29.10	51	60	58	Z	Z	Z W	Wind B.
13	—11½	30. 0	—10½	54	58	53	Z W	W	——	*Buij. H.D.*
14	—10½	29.11½	30. 1	53	55	55	W t N	W t N	N W	——
15	30. 2½	30. 3	— 2¾	52	60	55	W	W	W	*Helder.*
16	——	— 2	— 0	51	58	55	Z W	Z W	Z W	——
17	— 0	— 0	——	56	60	58	W t Z	W t Z	——	Betr.Reg.
18	29.10	29.10	29.11	54	59	56	Z W	Z W	W	Dond. —
19	30. 0	30. 1½	30. 3	52	54	52	N W	N W	N W	Buijig.
20	— 3½	— 3½	——	51	54	54	——	W	W	Betr. H.
21	— 2½	— 2	— 0	50	54	50	Z W	Z	Z	Helder.
22	29.11	29.11	29.11½	48	57	57	Z	Z W	Z W	— Reg.
23	—11½	—11½	——	56	58	58	Z W	——	——	Betr. —
24	—11	—11	30. 0	57	63	58	——	——	——	Helder R.
25	30. 0½	30. 0½	— 0	56	60	60	W	Z t O	Z	— Mist.
26	29.11	29.10	29. 9½	59	64	63	Z	Z	——	— Betr.
27	—10	— 9	— 8½	59	66	63	Z W	——	——	Betr. H.
28	— 8	—10	—11½	59	60	59	W	W	Z W	Reg. —
29	—11	— 9½	— 8	50	58	58	Z	Z	Z t O	Betr.Reg.
30	— 6	— 3½	— 4	52	56	52	Z t O	Z t O	Z	Held. —
31	— 4	— 4½	— 5½	50	56	51	Z t W	Z W	Z W	Buijig.

Hoogste Barometer d. 30. 3½ } middelb. d. 29. 9
Laagste Barometer d. 29. 2½ }
Hoogste Thermometer gr. 66. } middelb. gr. 57
Laagste Thermometer gr. 48. }

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

HET BEWYS VOOR DE WAARHEID VAN DEN KRISTELYKEN GODSDIENST, UIT DESZELFS VOORTPLANTING EN UITBREIDING GETROKKEN, TEGEN DE VOORNAAMSTE UITZONDERINGEN EN TEGENWERPINGEN DER ONGELOVIGEN VERDEDIGD.

(Vervolg en Slot van Bladz. 537.)

IN 't vorige gedeelte dezer Verhandelinge, hebbe ik de *Ongelovigen* in hunnen eigen weg gevolgd, en op hunne onderstellingen geredenkaveld; de aangevoerde zwarigheden, hebbe ik zelfs alle mogelyke kragt bygezet; en egter mene ik de nadelige gevolgen volkomen te hebben afgeweerd, die zy met betrekking tot de Waarheid en Goddelykheid van onzen Godsdienst verbeeld worden te hebben; dog hoe volkomen zal deszelfs zegenpraal zyn, voor ieder onbevooröordeeld en oplettend beschouwer, en hoe ydel zullen de gemelde Tegenwerpingen en uitzonderingen blyken te wezen, wanneer wy aantonen dat zy ten groten dele *ongegrond* zyn, en op *valsche berigten* steunen; en dus enkel aan *kwade trouwe*, of diepe *onkunde* moeten worden toegeschreven? En egter ben ik nedrig van gedagten, dit te kunnen doen. Laat ons dezelven, ten dien einde, nog eens afzonderlyk in overweging nemen; wy mogen ze, naauwkeurigheidshalven, in de volgende orde, ter toetse brengen.

1. De *Eerste* is, dat het *Euangelie, in de* 3 *eerste Eeuwen, slegts enen zeer tragen en geringen voortgang hadde.* Deze is de gewone aanmerking der latere en hedendaagsche bestryderen van het Kristelyk Gelove, de een verteld het gerust en stout den anderen na, zonder te onderzoeken of het op waarheid, dan op valschheid steune. —— Om hier omtrent derhalven een behoorlyk onderzoek te doen, kunnen wy niet anders dan onze toevlugt nemen tot de berigten dier tyden, tot de overgeblevene Schriften van Lieden, in of onmiddelyk na die Eeuwen levende, en als wy dit doen, twyfele ik niet, of de zaak zal ene geheel andere gedaante krygen.

Indien wy de berigten der toenmalige *Kristenen* mogen geloven, (en waarom verdienen zy als Historieschryvers niet zo veel geloof als hunne partyen,) maakte het Euangelie, wel ver-

verre van enen *tragen*, enen zeer *spoedigen* en aanmerkelyken voortgang. ——— De *H. Lukas*, die ene korte geschiedenis schreef, van de reizen en prediking der *Apostelen*, berigt ons niet alleen, hoe zeer en schielyk het getal der Kristen-belyderen, in *Jerusalem* en het *Joodsche* Land, toename; maar ook hoe het Kristendom zig binnen kort, in de verscheidene Wingewesten van 't *Roomsche* Gebied, zelfs in de *Hoofdstad* der Waereld, uitbreidde: waar in wy tevens, door de *Brieven der Apostelen*, aan verscheidene *Gemeenten* in *klein Azia* en elders, versterkt worden. —— Ik denk niet dat wy enige reden hebben, om aan de waarheid dezer berigten te twyffelen; ten zy men uit andere Schryvers van genoegzame geloofwaardigheid, en *gelyke oudheid*, het tegendeel konde beweren, 't geen ik niet weet dat immer gedaan is.

Na den dood der *Apostelen*, en in de 2de *Eeuwe* in 't byzonder, groeide het Kristendom in het *Roomsche* Ryk zo zeer aan, dat *Plinius de Jonge*, wiens Brief aan *Trajanus* nog voor handen is, 'er dit getuigenis van gave: „ Dat de zaak der „ Kristenen overwegens waardig was, uit hoofde van de „ menigte, die gevaar liepen: dewyl 'er velen van ieder Kun„ ne, van allen ouderdom en rang waren, en zouden moeten „ verdagt worden: deze Bygelovigheid; zegt hy, heeft niet „ alleen de *Stad*, maar ook de *Vlekken* en *Landen*, besmet en „ ingenomen: de Tempels en Offerplaatsen zyn doorgaans „ eenzaam en verlaten". Dit is het getuigenis van enen *Heiden*, welk derhalven niet verdagt kan gehouden worden. —— Ook kan men niet onderstellen, dat *Justinus*, *Ireneus*, *Tertullianus*, en andere voorspraken van het Kristendom in de 2de *Eeuwe*, onbeschaamd genoeg zouden geweest zyn, om zig op het *groot getal* van Kristenen, in verscheidene gewesten der Waereld, tegen hunne Vyanden, openlyk te beroepen, indien de Kristenen *naauwlyks bekend* waren op dien tyd: behalven dat de verscheidene *Vervolgingen*, en het groot getal van omgebragten, waar van men egte bescheiden heeft, zulks nader bevestigen. ——— Indedaad, wy zyn door de onwraakbaarste getuigenissen verzekerd, dat het Euangelie zig *voor* de 3de *Eeuwe*, bykans in geheel *Oosten*, *Italië*, *Spanje*, *Vrankryk*, en een gedeelte van *Duitschland* en *Brittanje*, hebbe uitgebreid. In de 3de *Eeuwe*, was de beroemde *Origenes* reeds te *Alexandrie* bekend, ten blyke, dat de Kristenen in *Egypten* reeds aanmerkelyk wierden: ook wierden, in dien tyd, de Kristen Kerken, te *Parys*, *Tours*, *Arles*, en op verscheiden andere plaatsen van *Gallië*, reeds gestigt: als mede de Kerken van *Triers*, *Keulen*, *Mentz* en an-

deren; tot welke voortplanting van 't Kristendom, niet weinig toebragt, de Overzetting der Heilige Schriften, in verscheidene Talen, 't welke op zig zelve een bewys is, dat 'er toen reeds Kristenen van velerleië Volkeren waren.

De hevige Vervolgingen der Kristenen, onder de Regeringe van DIOCLETIANUS, GALERIUS en andere Keizeren (ondanks des Heren VOLTAIRE's hooggeroemde *Verdraagzaamheid der Romeinen*,) laten genen den minsten twyfel over, of hun getal en allerwegen verspreide aanhang, begon in 't oog te lopen, en de aandagt der Heidensche Staats- en Heerschzugt tot zig te trekken. —— En zelfs dunkt my de overgang van KONSTANTYN DEN GROTEN tot het Kristendom, (kort hier na,) een niet onwaarschynlyk bewys van de grote verspreiding des Euangelies in dien tyd; zo verre is het 'er af, dat het zelve naauwlyks bekend ware in de 3 eerste Eeuwen, of dat

2. Deszelfs *aanmerkelyke voortplanting en vestiging aan den waereldlyken Arm van dezen Keizer is toe te schryven*: 't geen ene twede onderstelling is, die wy te onderzoeken hebben.

Men moet bekennen, 't is waar, dat het *Kristendom* niet weinig wierd voortgezet, toen de *waereldlyke Magt* in dezen Vorst zig voor het zelve verklaarde. Ook kan het niet gelochend worden, dat KONSTANTYN, op *zommige* plaatsen en tyden, *geweldige* hulpmiddelen aangreep, om dien Godsdienst door te dryven.

Dog dit is in alle zaken het gevolg; wanneer de *Overheid* zig voor dezelven verklaard; zonderling, daar dezelve huisvest by Personen van zulke berispelyke Karakters, als de genoemde Keizer was. —— De *Overheid* enes Lands, welke oorspronkelyk en alleen de magt bezit om den *openbaren* Godsdienst te regelen, en daar omtrent zodanige bestellingen te maken, als haar ten meesten nutte van 't Algemeen voorkomt, deze Overheid *redentwist* niet met hare Onderdanen, om hen te overtuigen van de Redelykheid en het nut harer bevelen, maar zy *gebied* enkel, en zet hare Wetten *kragt* by door haar *gezag*; egter zal ene gezonde *Staatkunde*, by elke *gewigtige verandering*, zonderling in zaken die den *Godsdienst* betreffen, haar vooräf doen *raadplegen*, met de neiging der *meeste* en *aanzienlykste* Burgeren. —— KONSTANTYN hadde te veel schranderheid en doorzigt, om zig niet te bedienen van de heerschende neigingen en begrippen des Volks. Hy verklaarde zig voor het *Kristendom*, niet, (altans in den beginne niet), om dat hy wezenlyk *overtuigd* was van deszelfs Waarheid en *Godlykheid*, maar om dat hy zag, dat *de menigte daar heen neigde*, en velen der *Groten* deszelfs zake begunstigden; en om

dat hy, langs *dien weg*, zig op de *gemakkelykste* en *zekerste* wyze in 't *gebied* konde vestigen. —— *Staatszugt*, gene *Godsdienstigheid*, was derhalven zyne dryfveer in dezen.

Hy vond den Staat beroerd, door *burgerlyke* twisten niet alleen, maar ook door *Godsdienstige* verdeeldheden, zig onder elkanderen vermengende, gelyk het meermalen gaat. —— De *Kristelyke Godsdienst* hadde, niet tegenstaande den geweldigen tegenstand, dien hy van tyd tot tyd ontmoette, zig egter, door hare inwendige Redelykheid en Goddelyke kragt, weten in te dringen, en begon nu openlyk tegen den *Heidenschen Afgodsdienst* te *kampen*.

KONSTANTYN begunstigde den *Eersten*, terwyl de *Laatste*, door zynen *Ryksgenoot* en *Mededinger* MAXIMINUS, ondersteund wierd. Denkt men, dat hy dwaas genoeg ware, de *zwakste* of ene *geheel ongelyke* party te kiezen? —— Wy mogen veilig geloven, dat de *Kristenen* aanmerkelyk en *talryk genoeg* waren, om, door zig *voor hun* te verklaren, zyne *Staatkundige* inzigten te bevorderen. Hy deed zulks meer en meer openlyk, langs gewisse treden, naar mate hy meer en meer zyne afzonderlyke belangen daar door gesterkt zag. Ten dien einde gaf hy, kort na het beklimmen van den Rykstroon, een *bevelschrift* uit, waar by den *Kristenen vryheid van openbare Godsdienstoeffening* vergund wierd, terwyl hy tevens den *Ouden Godsdienst* der *Romeinen* bleef handhaven; en het was niet dan op het einde zyns levens, toen zyn gezag volkomen gevestigd was, dat hy zyn oogmerk aan den dag leidde, om dezen *geheellyk af te schaffen*, en den *Kristelyken alleen* te dulden. —— Zo lang wagtte hy, eer hy het durfde wagen, om het Kristendom tot de *Hoofdreligie* van 't Land te maken.

Byaldien KONSTANTYN een *opregt*, dog *al te yverig*, *Kristen* geweest ware, hy zoude dus lange niet uitgesteld hebben, de Heidensche Tempels te verwoesten, en de Offerhanden te verbieden: een *blinde yver*, van zo veel *magt* verzeld, kan redelyker wyze niet ondersteld worden, met zo veel *bedaardheid*, de *oogmerken der Staatkunde* voortgezet te hebben: en byaldien deze Vorst, by zyne komst tot den Troon, enen zo *geweldigen* aanslag hadde gemaakt op den *Vaderlyken Godsdienst*, zonder daar toe aangespoord, en daar in *ondersteund* te worden, door een voornaam en *aanzienlyk gedeelte* des Volks, *openlyk* of *heimelyk een nieuw samenstel* van Godsdienst begunstigende, hy zoude gewisselyk ene zeer *wanhopige*, en, voor zyn *eigen gezag* zelfs, zeer *gevaarlyke* onderneming hebben by de hand gevat: want het gaat niet gemakkelyk, zelfs voor Vorsten, den Godsdienst van 't Land te veranderen, of

het

het Volk begrippen op te dringen, waar van zy, enen algemenen en hardnekkigen afkeer hebben. Is het derhalven niet veel natuurlyker te denken, dat de *doorslepen* KONSTANTYN, by zig zelven *onverschillig* zynde, gelyk de Groten gemeenlyk zyn, welke wyze van *openbare* Godsdienstoeffening onder het Gemeen de overhand hadde, zo hy slegts regeerde, de party der *Kristenen* begunstigde, om dat hun *getal*, een zo *aanmerkelyk* en *aanzienlyk* deel van 't Volk besloeg, dat men eerlang *ene omwenteling, in den staat van Godsdienst*, voor uit konde zien, die, byaldien ze door hem *gedwarsboomd*, wierd, in de tegenwoordige omstandigheden, van *gevaarlyke gevolgen* voor *zyn eigen gezag* konde wezen; gelyk zy integendeel, door hem *begunstigd* wordende, op de *bekwaamste* en *kragtdadigste* wyze, den *aanhang* van zynen *Tegenstrever* MAXIMINUS moest *verzwakken* en onderbrengen? En dat hy het derhalven veiligst oordeelde, zo voor zyn *eigen belang*, als de rust des Volks, het *welzyn van 't algemeen*, die zyde te kiezen, die, naar alle waarschynlykheid, de overhand stond te nemen, te meer, om dat hy de beginzels en het gedrag der Kristenen zodanig vond, als, natuurlyker wyze, de beste steunzels ener goede Regeringe konden wezen.

Ik weet wel, dat men, dus doende, het zo hoog geroemd Geloof van *Konstantyn* weinig eer aandoet; dog dit neemt niet weg, dat zyn gedrag op die wyze het best verklaard konne worden; byzonderlyk, zo men in aanmerkinge neemt, dat die *Keizer* niet openlyk onder de Kristenen aangenomen is, dan weinige dagen voor zynen dood, wanneer de Doop hem door den Bisschop *Euzebius* wierd toebediend.

„Dus dan", om alles wat ik hier over hebbe ter nedergesteld, by een te trekken, „was het *Kristendom* deszelfs *voortplan-* „*ting* niet zo zeer verschuldigd aan *Konstantyn*, als de *reeds* „*genomen overhand* van deszelfs beginzels op het *Romeinsche* „Volk, *oorzaak* ware, waarom die Vorst, de zyde der *Kris-* „*tenen* begunstigde, en eindelyk de *Zegenpraal des Euan-* „*gelies*, door zyn *bykomend gezag*, besliste en *volkomen* maak- „te. Met een woord, *het Kristendom zelve* was veel eer „een *middel*, om met behulp van *Godsdienst*, die altyd den „grootsten invloed in *burgerlyke* omwentelingen heeft, de „*Staatkundige inzigten* dezes Keizers voort te zetten, dan „dat *zyn gezag* het middel ware, waar door het *Kristendom* „voornamelyk *voortgezet* wierd".

3. Eindelyk kome ik tot de laatste onderstelling en uitzondering, welke hier in bestaat, dat „*Het Euangelie tot heden* „*toe verre af is van algemeen aangenomen en doorgedrongen*

„ *te zyn in de waereld*". —— Dit heeft meer ſchyn dan waarheid.

Het is waar; men moet toeſtaan, dat 'er meer openbare *Heidenen* en *Turken*, dan openlyke Belyders van *Kristus* in de waereld zyn; dog met dit alles, zal men bevinden, de zaak rypelyk en onzydig overwogen zynde, dat het *Kristendom* deszelfs invloed vry *verder* verſpreid hebbe, dan onder de verklaarde Navolgers van *Jezus*. — Want zelfs heeft *Mohammed* zynen Godsdienst grotelyks ontleend, uit dien van *Mozes* en onzen *Zaligmaker*, welke laatſte zelfs door de *Muzelmannen* voor een *Godlyk Profeet* word gehouden; zo dat men het *goede* in den *Mohammedaanſchen* Godsdienst alleen aan de *Openbaring* hebbe toe te ſchryven. Ook kan het door gezag van geloofwaardige berigten bewezen worden, dat de *Perſen*, *Indianen*, *Tartaren* en *Chinezen* niet geheel onkundig zyn van de Historie, Lesſen en Inſtellingen van onzen Here, ſchoon met vele Heidenſche denkbeelden vermengd, en grotelyks daar door bedorven zynde. —— Ja ook de *Kristelyke Kerk* heeft zig al rede verder uitgebreid en gevestigd in de Waereld, dan men zig misſchien verbeeld. Genoegzaam geheel *Europa* erkend het gezag van 't *Euangelie*, en, ſedert verſcheidene Jaren, is de Kristelyke Leer, zo door de *Roomschgezinde* als *Protestantſche* Zendelingen, onder welken de *Engelſche Kwakers* en de *Moraviſche Broeders* niet weinig uitmunten, in *Amerika* aanmerkelyk verbreid geworden. De Heren *Hasſelquist* en *Shaw* berigten ons, in hunne Reisbeſchryvingen, nu onlangs in 't licht gekomen, welke menigten in *Azia* en *Afrika*, 't zy van *Armeniſche*, *Griekſche* en *Koptiſche*, zelfs *Roomschgezinde* Kristenen zig bevinden. *Natolië*, *Nikomedië*, *Syrië* en *Armenië*, en de gehele *Archipel* en *Levant*, zelfs *Perſië*, en het gantſche *Turkſche* Ryk, vloeid over van Kristen Belyderen. „ Naauwlyks, zegt *Hasſelquist*, is 'er een „ plaats van aanzien in *Egypte*, of 'er zyn Kristen Kerken".

Het is waar, het *Kristendom* der meesten is zeer *verbasterd*. Egter komen alle belyders van *Jeſus*, in het *wezenlyke*, in de eerſte gronden en *hoofdbeginzels* genoegzaam overeen. En het neemd dus niet weg, dat die Leer zig zo verre met 'er daad hebbe uitgebreid, niettegenſtaande zy door velen grovelyk verminkt, en door vele bygelovige byvoegzels ontluisterd is.

Daar dan de Kristelyke Godsdienst zynen heilzamen invloed zo verre beiden *Openlyk* en *Heimelyk* verſpreid hebbe, hoe kan men dan met reden klagen over een zo zeer bekrompen omtrek zyner grenzen in de waereld, en daar uit zo zeer

ge-

aandringen op deszelfs blykbare kragteloosheid om ene beöogde *algemeene* Hervorming onder het Menschdom te wege te brengen. — Het Euangelie moest *openbaar*, *geheel* en *zuiver* door *allen* beleden worden, zegd men. — Ik zal niet herhalen 't geen ik hier omtrent reeds aangemerkt hebbe; maar alleen vragen, of 'er gebrek aan invloed kan voorgewend worden, om dat dezelve flegts *gedeeltelyk* moge wezen? — Zal iemand volflagen *duisterheid* voorgeven, in een vertrek, alwaar een helder brandende kaars in 't midden geplaatst is, om dat hy, in den *verften* hoek, niet zo *duidelyk* zie, of zo *onderfcheidenlyk* een boek konne lezen, en zal hy durven beweren, dat het ligt niet met 'er daad zyne ftralen, over 't *geheel* vertrek verfpreide, fchoon zy allengskens *flaauwer* worden, naar mate zy een *wyder afftand* bereiken?

Schoon derhalven het ligt van 't Euangelie niet overal *even helder* en glansryk fchyne, nogtans *fchynt* het met 'er daad en *verligt een zeer groot gedeelte* der waereld; en alhoewel het by zommigen *flaauwer* ligte, naar mate het door *Bygeloof*, of gebrek aan oeffening en onderzoek, op enen *verderen* afftand geplaatst is, en wederhouden word zyn *volkomen* fchynzel te geven, nogtans waren zelfs de *afgelegenfte* ftralen van genoegzame kragt, om de duisterheid van *Afgodifche* dwalingen, en jammerlyke *twyffelingen*, aangaande de wezenlyke *gronden* en *fteunzels* van *allen* Godsdienst, *enigermate* te verdryven, en dezer wyze te beantwoorden aan het groot en oorfpronkelyk bedoeld oogmerk, waar toe het der waereld wierd medegedeeld: welk was „de *Afgodery* te verbannen, en de kennis en dienst van den enen waren God te *herftellen* onder het menschdom, zo als het eerfte ligt der *Reden* de zelven hadde openbaar gemaakt."

Inderdaad ware het niet van wegen de onderwyzing en de gepaste te hulp koming des *Kristendoms*, de kennis en dienst van den waren Schepper der Waereld en Vader des Menschdoms zoude buiten twyfel federt lange reeds weinig of mogelyk geheel verbannen zyn van onder de menfchen: en de vyanden van dezen Godsdienst zelve, hoe ondankbaar zy zulks weigeren te erkennen, hebben het daar aan alleen toe te fchryven, dat zy bekwaam zyn, zulke juiste famenftellen van Godsdienst en Zedekunde te ontwerpen, als zy voorgeven, alleen door de *Reden* te vermogen. Ook hebben wy door de ondervinding van de laatfte Eeuwen, groote reden gekregen om te hopen, dat zo wy dus voortgaan in het

aankweken van beschaafde en *voorbereidende* wetenschappen en het bevorderen en aanmoedigen van *vry onderzoek* en *redelyke* begrippen in den Godsdienst, als byzonderlyk sedert den tyd der *Reformatie* door ons begonnen is, het Kristendom allengskens meer en meer staat voortgeplant te worden. —— Want daar, gedurende de duistere Eeuwen van de overheersching des *Pausdoms*, de grenzen der Kristelyke Kerke veel eer inkrompen, dan zig uitbreidden, hebben wy, na het gelukkig verloop dier ongelukkige tyden, duidlyk gezien en wy zien het dagelyks meer en meer, dat het Euangelie deszelfs gezegende invloeden, op eene aanmerkelyke en meer volkomener wyze, verspreid heeft, en voortgaat te verspreiden.

Dus hebbe ik, door de gemelde *Uitzonderingen* tegen de *Voortplanting* van den *Kristelyken Godsdienst*, op te losschen, genen ondienst gedaan, zo ik mene, aan de blykbaarheid van deszelfs *waarheid* en *Goddelykheid*. —— Want hoedanige andere en zelfs *wonderdadige* bewyzen daar voor ook gegeven en nog voorhanden zyn, het bewys uit de byzondere manier van deszelfs verspreiding in de waereld getrokken, overtreft dezelven naar myn inzien, zeer verre in kragt en baarblykelykheid. Men weet hoe veele *uitvlugten* 'er kunnen gemaakt worden omtrent *wonderen*, die *zo lang geleden* verhaald worden gebeurd te zyn, en die enkel op de *geloofwaardigheid* van *enige weinige* menschen steunen, en hoe gereed men is, om op *eigen bewustheid* en *ondervinding* aan te houden. Maar hier is een *wonder*, dat *ieder* van ons, dat elk *angelovige*, kan *zien* en opmerken. —— Een wonder, welks wezenlykheid en zekerheid op de *algemene* ondervinding van vele *vorige* Eeuwen rust, en dat in deszelfs Natuur, Wezen en Gevolgen van *aanhoudende duurzaamheid* is, en geschikt voor deze *tegenwoordige* en alle *toekomende* Eeuwen, tot aan het einde der Waereld. —— Laten dan de *Ongelovigen* niet klagen over gebrek aan genoegzame blykbaarheid, om dat zy de wonderen, voor de Waarheid van 't Euangelie gewrogt, niet *in eigen persoon* zagen: deze wonderen waren grotendeels geschikt voor de menschen, die by deszelfs *allereerste* verkondiging leefden; maar laten zy hunne ogen open doen, en zien hoe, en op welk ene *bovenmenschelyke* wyze, die Godsdienst zig enen weg gebaand en gevestigd heeft in de waereld. — Dit is een wonder, welk eigenlyk en *regtstreeks* voor *hun* en voor alle *volgende* geslagten beoogd is, en dat alle *voorheen gegevene* Wonderen *bevestigd* en *tegenwoordige* blykbaarheid byzet; en laten zy

daar

daar op hunne dwaling erkennen van zig zo lang daar tegen aangekant te hebben, en geloven, indien zy anders voor enige *redelyke* en *mogelyke* overtuiging in 't geheel vatbaar zyn,

C. D. V.

BRIEF van Dr. THOMAS BOND aan Dr. J. FOTHERGILL, OVER 'T GEBRUIK VAN DE KOORTSBAST IN SCROFULEUSE GEVALLEN.

(*Medical Observat. & Inquiries.*)

WAnneer ik uwe Verhandeling over 't gebruik van den Koortsbast in *scrofuleuse* Ziekten las, wil ik wel bekennen, dat 't zelve eenigzins myn geloof te boven ging. Ik nam evenwel voor 'er de proef van te neemen, en hebbe bevonden dat het verre overtreft het geen gy 'er ons van deedt verwachten: maar om van een wezentlyk nut te zyn, word een standvastig gebruik van ruime giften vereischt, 't welk, geduurende een aanmerkelyken tyd, moet herhaald worden; men heeft weinig moeite om de Lyders daartoe over te haalen, dewyl ze dagelyks de goede uitwerking 'er van gewaar worden. De twee volgende gevallen, welke ik u mededeele tot een erkentenis van de verplichting waaronder ik my zelf rekene, voor deeze vordering in de Geneeskunde, schynen my aanmerkenswaardig te zyn.

De vrouw van een voornaam Officier, in de Americaansche Armee, was, vier jaaren geleeden, aangetast van een meenigte *scrofuleuse* Gezwellen in den Nek; ter geneezing van welke ze verscheide verdrietige en harde geneeskundige behandelingen onderging, zonder den minsten dienst. In February laatstleeden, kwam ze te *Philadelphia* om my raad te pleegen; zy was toen zo ver heen, wegens verlies van eetenslust en Sluipkoortzen, dat ze nauwlyks in staat was 't vertrek over te wandelen. Haare nek en hals waren overal bezet met verharde Gezwellen; waarvan verscheiden ten minsten twee duimen in den omtrek waren: eenigen hadden voor een gedeelte eene verettering ondergaan, en ontlastten een dun vocht uit fistuleuse zweeren. De Gezwellen waren zo veel, groot en hard, en haar gestel zo gekraakt, dat ik my met reden niet kon vleijen met de vooruitzicht van een goed gevolg van Geneesmiddelen: dog, op dat het niet mogte schy-

nen, dat ik niet alles aanwendde wat in myn vermogen was, tot hulp van zo elendig een voorwerp, liet ik een verdryvende *fotus* op de aangedaane deelen leggen, en de Gezwellen met 't *empl. e sapon.* bedekken; verders gelastte ik dat ze drie maalen daags een half dragme Koortsbast in poeijer neemen zoude: door deeze behandeling had ik 't onverwagte genoegen van haar in eene maand veel geholpen te zien: haare eetenslust was weder herfteld; de Koorts was verdweenen, en de Gezwellen waren ten minften een derde verminderd. Ze hield nog aan met de zelfde Geneeswyze onder myn opzicht, geduurende twee of drie maanden; en zynde toen ten naasten by wel, keerdde ze weder te rug naar haars Mans Buitengoed op 't land, neemende honderd giften Koortsbast mede: alwaar ze nu een volmaakte gezondheid geniet, zonder eenig overblyfzel van de ziekte.

't Tweede voorbeeld is niet zo buitengewoon als 't eerste; maar is des niet tegenftaande een duidelyke proef van de kracht van de Koortsbast, en van de noodzaakelykheid van 'er mede aan te houden zonder tusfchenpoozing, tot dat de geneezing voltooid is.

Een jonge dochter van goeden huize werd met een *groot getal scrofuleuse* Gezwellen, van 't Land, tot my gebragt, dezelve waren federt veele jaaren trapswyze toegenomen. Ik liet haar eerst, geduurende verfcheide weeken, een kleine kwyling ondergaan, 't welk ze wel doorftond; dog dit vermeerderde eer de Gezwellen, dan dat het dezelve deed verminderen. Ik gelastte haar vervolgens 't gebruik van de Koortsbast in Poeijers, met eenige weinige greinen ftaal. Na dat ze honderd en vyftig giften gebruikt hadde, werd ze wederom by my gebragt, wanneer ik bevond dat de Gezwellen meest ontbonden waren. Een ongeluk, in 't huisgezin voorvallende, veroorzaakte dat het kind eenige maanden verwaarloosd werd, in welken tyd de Zwellingen wederom ten naasten by tot haar voorige grootte toenamen; dog dezelve zyn daar na op 't gebruik van de Koortsbast en het Staal weder verdweenen.

ONT-

ONTWERP OM NAUWKEURIGER EN MEER BEVATTENDE STERFLYSTEN OP TE STELLEN.

(*Overgenomen uit* The Second volume of Essays Medical and Experimental, *onlangs uitgegeeven*, *door* THOMAS PERCIVAL, M. D. F. R. S. & S. A.)

DE vastſtelling van eene oordeelkundige en nauwkeurige Lyst der Geboorenen en Geſtorvenen, in elke Stad en Wyk, zou vergezeld gaan van de grootſte voordeelen, ten opzigte van de Genees- Staat- en Zedekunde. Door zodanig eene inrigting zou het toe- en afneemen van zekere Ongemakken; de vergelykende beſchouwing van de Gezondheid der onderſcheide Plaatzen, Lugtſtreeken en Saiſoenen; den invloed van byzondere handwerken en bezigheden op de Langleevenheid, benevens verſcheide andere weetenswaardige byzonderheden, van veel aangelegenheid, zo voor de Geneesheeren, als voor het Menschdom, met vry veel nauwkeurigheid, kunnen bepaald worden. — In een Staatkundig licht beſchouwd, zyn de nauwkeurige Sterflysten van nog grooter belang: naardemaal het getal des Volks, en de voortgang van de Voortteeling in 't Koningryk, op de gemaklykſte en onwraakbaarſte wyze, daar uit kan worden opgemaakt. Zy zyn desgelyks de grond van alle berekeningen der Lyfrenten, van de plans om Weduwenbeurzen en ſtigtingen tot onderſteuning des Ouderdoms op te rigten. — Ten aanzien der Zedekunde zyn zodanige Tafels van eene blykbaare nutheid, naardemaal de vermeerdering van Deugd of Ondeugd kan bepaald worden, door nategaan, welk eene evenredigheid de Kwaalen, uit Weelde en Overdaad herkomſtig, hebben tot de overige; en op welke byzondere plaatzen Ongemakken van deeze ſoort de grootſte verwoesting aanregten.

Eenige weinige voorbeelden zullen, miſschien, kunnen ſtrekken om deeze gemaakte bedenkingen op te helderen en te bevestigen. In het Franſche Deel van het *Canton Bern*, in *Zwitzerland*, geheeten *Le Pais de Vaud*, en in zeker deel van *Brandenburg*, ſterft 's jaarlyks 1 van de 45 Inwoonderen; en te *Stoke Demarell*, in *Devonshire*, 1 van de 54, te *Weenen* en *Edenburg* 's jaarlyks 1 van de 20; te *Londen* 1 van de 21; te *Amſterdam* en *Rome* 1 van de 22; in *Northampton* 1 van de 26: en in *Holy Croſs*, naby *Schrewsbury*, 1 van de 33. — In *Le Pais de Vaud* is de evenredigheid der Ingezetenen die den ouderdom van tachtig Jaaren bereiken 1 van de 21½, in *Branden-*

denburg 1 van de 22; te *Norwich* 1 van de 27; te *Manchester* 1 van de 30, te *Londen* 1 van de 40, en te *Edinburg* 1 van de 42. Deeze opgaven strekken tot een voldingend doch droevig bewys van den ongunstigen invloed, die groote Steden hebben, op den leevensduur der Menschen —— Volgens de nauwkeurigste berekening zyn 'er in *Londen* 601,750 Inwoonders, en zints het Jaar 1759 tot 1768, hebben de lysten der Gestorvenen, die der Gedoopten 's jaarlyks meer dan 7000 te boven gegaan; deeze aanvulling moet de Hoofdstad 's jaarlyks van het Land ontvangen, zal dezelve het tegenwoordige aantal van Inwoonders behouden. In den Jaare 1757 deedt men eene opneeming te *Manchester* en *Salford*. Het getal der Inwooneren beliep toen 19,839: en de Gestorvenen, de *Dissenters* niet mede gerekend, waren 778. Doch zedert is de Volkrykheid van *Manchester* zeer toegenomen. De helft van allen, die in deeze Stad gebooren worden, sterft beneden de vyf jaaren. —— Het Eiland *Madera* is zo uitsteekend gezond, dat twee derden van allen, die op 't zelve gebooren worden, den huwbaaren trap des Ouderdoms beklimmen. De Herfst is daar de gezondste, en de Zomer het zieklykste, Jaargetyde. De sterfte in de Lente en in den Zomer staat tot die van den Herfst en den Winter, als 115 tot 100. In *Manchester* zyn de Ziekten 't meest heerschend, en doodlykst, in de Maanden January, February en Maart; 't minst in July, Augustus en September. De sterfte van deeze twee Saisoenen staat tot elkander als 11 tot 8: en die van de eerste zes Maanden des Jaars tot de laatste zes als 7 tot 6. De Heer MURET, Secretaris van de *Huishoudelyke Maatschappye* te *Bern*, berigt ons, dat hy de nieuwsgierigheid gehad hadt, om de Sterflysten in zekere Stad na te gaan, en aan te tekenen, wier dood aan onmaatigheid mogte toegeschreeven worden. En hy bevond derzelver getal zo groot, dat hy overhelde om te gelooven, dat de Dronkenschap grooter verwoestingen onder 't Menschdom aanrigt dan Pleurisfen, Koortsen, of de kwaadaartigste Ziekten (*). Tot zulke aangelegene ontdekkingen kunnen de Sterflysten dienen.

Ik zal nu voortgaan om op te geeven, hoe dezelve opgesteld en vervaardigd moeten worden.

1. Laat men eene Lyst maaken van de Gedoopten, Getrouwden en Begraavenen, in elke Kerk, en plaats van Godsdienst-

(*) Zie *The Treatise on Reversionary Payments, by the Rev. Dr.* PRICE. The *Bern Observations* for the Year 1766. *Philosoph. Trans.* Vol. LVII. & LIX. en Dr. SHORT's *New Observations.*

meer van de eerste dan van de laatste stierven, en wel in de evenredigheid van 2 tot 1 (*).

3. Laat men den Ouderdom der Gestorvenen, onder de vyf jaaren, by enkele jaaren uitdrukken, en vervolgens by tydperken van vyf of tien jaaren.

4. Laaten de Sterflysten niet alleen eene opgave doen der Ziekten, waar aan ze allen gestorven zyn; maar ook in 't byzonder aanwyzen, het getal der Gestorvenen van elke Ziekte in de verscheide tydperken des leevens, en de verschillende Jaargetyden. Tot volvoering van dit Stuk zal het noodig weezen, dat de Geneesheeren der Stad, de Lyst der Kwaalen nagaan; alle naamen van gelyke betekenis, en alle ouderwetse benaamingen, verwerpen; en eene korte duidlyke verklaaring opgeeven van die, welke zy overgehouden hebben; en wanneer iemand sterft, die in zyne Ziekte een Doctor, een Chirurgyn of Apothecar by zich gehad heeft, moest een deezer in geschrifte den Ouderdom en de Kwaal der Gestorvenen overleveren.

De hier bygevoegde Tafels zyn op dit Plan vervaardigd; en indien men ze verbreed, kunnen zy dienen voor een *Kerklyk Register*, zo wel om by 't vierendeel Jaars, als 's Jaarlyks, uitgegeeven te worden. Het blykt noodloos, en het zou in veele gevallen aan uitzondering onderhevig weezen, de Naamen der Overledenen daar by te voegen. De *Naamen* en *Kwaalen* kunnen, derhalven, elk in zyn byzondere afdeeling, daar nevens gesteld worden: om 'er geen dan behoorlyk gebruik van te maaken.

De Lysten der *Getrouwden* en *Gedoopten* kan men houden, gelyk gebruiklyk is.

De meerdere moeite, welke deeze nauwkeuriger en meer bevattende Sterflysten geeven aan de Klerken der onderscheide Kerken, kan vergoed worden, door hun een deel te laaten toekomen van 't geld, 't welk komt van 't verkoopen der vierendeels jaars Lysten. — Elke twee, drie, vier of vyf jaaren kunnen de Lysten in één Stuk gebragt en uitgegeeven worden onder 't opzigt van twee of meer Geneesheeren, met aanmerkingen over 't Weer, den invloed van heerschende Ziekten, derzelver Verschynzelen en Geneeswyze, en de af- of toeneeming der Volkrykheid in dat tydperk. Zodanig een Werk zal van veel dienst weezen, en de voordeelen, daar van komende, kunnen dienen tot belooning van hun die daar aan het hunne toebrengen (†).

I. LYST

(*) Zie Dr. PRICE's *Observations in Reversionary Payments.*

(†) Het bygevoegde Plan, byzonder geschikt om door de zodanigen, die, te *Manchester*, de zorg om de Sterflysten op te maaken is opgedraagen, overwoogen en verbeterd te worden, is niet alleen daar ter Stede dienstig, maar kan, met de nodige veranderingen, ook in ons Land ingevoerd worden.

OVER DE CHOKOLADE.

(Overgenomen: *uit de Encyclopedie.*)

DE Chokolaad is eene soort van koek of blaadje, bereid van verschillende mengzels, waar van de voornaamste is de Kakaoboon. De drank, welke men van dit koekje maakt, behoud denzelfden naam; dezelve is oorspronkelyk van Amerika, de Spanjaarden vonden dien reeds zeer in gebruik te Mexico, wanneer zy het zelve omtrent het Jaar 1520 veroverden.

De Indiaanen, die dezen Drank van onheuglyke tyden af gebruikten, bereidden dien op eene zeer eenvoudige wyze. Zy brandden hun Kakao-boonen in aarde potten; maalden dezelve tusschen twee steenen, na haar vooraf gepeld te hebben; zy ontbonden dit Poeder in warm water, en gaven daar een geur aan door middel van piment. Zy, die daar meer werk van maakten, voegden daar *Achiote* of *Roucou* by, om ze te kleuren, en de *Atolle* om de massa te vermeerderen. De Atolle is een soep van Mays of Indiaansch koren, door de Mexicaanen met piment bereid; maar verbeterd door de Geestelyken en Spaansche Dames, die daar, in plaats van piment, suiker, kaneel, riekende wateren, amber en muskus bygevoegd hebben. Men maakt in dit Land het zelfde gebruik van de *Atolle* als van den room van ryst in de Levant. Dat alles te zamen gevoegd, gaf dit mengzel zulk een misselyk uitzigt, en zo een wilden smaak, dat een Spaansch Soldaat zeide: „ dat het „ zelve geschikter was om voor de Varkens geworpen, dan „ aan menschen aangeboden te worden, en dat hy daar nooit „ aan zoude hebben kunnen gewennen, zo het gebrek van „ wyn hem niet genoodzaakt hadt, om zig dat geweld aan te „ doen, ten einde niet verpligt te zyn van altoos klaar water „ te drinken".

De Spanjaarden, door de Mexicaanen onderrigt, en door eigene ondervinding overtuigd, dat die boersche drank een heilzaam voedzel was, lagen zig toe om daar de onaangenaamheden van te verbeteren, door het byvoegen van Suiker, van eenige Oostersche Kruideryen, en van verscheiden droogeryen van het Land, waar van het nutteloos zoude zyn, hier de optelling te doen; dewyl wy daar niet veel meer dan den naam van kennen, en dat van zo veele mengzels de Vanille, byna alleen tot ons gekomen is, even gelyk de kaneel de eenige kruidery is, welke de algemeene goedkeuring gehad heeft, en in het mengzel van de Chokolaad gebleeven is.

De

De Vanille is een peul van een bruine kleur; en een zeer geurigen reuk; dezelve is platter en langer dan onze Snyboonen, en bevat eene honingagtige zelfstandigheid, vol kleine glinsterende zwarte korreltjes. Men moet de nieuwe vette en wel gevoedde kiezen, en agt slaan dat dezelve niet met eenig smeersel gewreeven, nog op eene vogtige plaats gelegd zy, om zig grooter en glanziger te vertoonen.

De aangenaame reuk en verheven smaak, welke die Vrugt aan de Chokolaad mededeelt, hebben haar zeer geagt gemaakt; maar dewyl een lange ondervinding geleerd heeft, dat zy sterk verhit, zo is haar gebruik minder geworden; en Lieden, die de zorg voor hunne gezondheid, boven het vermaak van hunne zinnen, verkiezen, onthouden zig daar zelfs geheel en al van. In Spanje en Italie wordt de Chokolaad, die zonder Vanille bereid wordt, *Gezondheid-Chokolaad* genaamd; en in de Fransche Eilanden van Amerika, alwaar de Vanille niet zeldzaam of duur is, gelyk in Europa, gebruikt men dezelve geheel en al niet; schoon men daar een vertiering van Chokolaad maakt, zo groot als in eenige andere streeken der Wereld.

Gelyk 'er egter nog veele Lieden gevonden worden, die ten voordeele der Vanille ingenoomen zyn, en het dus billyk is, zig eenigermaate naar hunne denkwyze te schikken, zullen wy de wyze opgeeven, om de Vanille in het mengzel van de Chokolaad te gebruiken, die de beste *schynt*. Ik zeg dat zy zo *schynt*; want gelyk 'er, in de smaaken, een oneindig verschil plaats heeft, zo wil ieder hebben dat men zyn gevoelen volgt, en 't geen de een daar by voegt, snydt de ander af: wanneer men derhalven overeenkwame omtrent de dingen, welke men daar onder wilde mengen, zoude het nog onmoogelyk zyn om evenredigheden vast te stellen, die algemeen goed gekeurd wierden; en het zal genoeg zyn van zulke te kiezen, als het grootste getal begeert, en als bygevolg met der meesten smaak strookt.

Wanneer het Kakaodeeg wel fyn gemaakt is op den steen, voegt men daar losse geteemsde Broodsuiker by; de waare evenredigheid van de Kakao en de Suiker is eene gelyke hoeveelheid van ieder; men vermindert egter het gedeelte Suiker een vierde, om te beletten, dat dezelve het deeg niet te veel opdroogt, en het zelve te vatbaar maakt voor de indrukzelen van de lugt, en meer onderhevig om door de wormen geknaagd te worden. Maar dit agtergehouden vierde gedeelte Suiker wordt vervuld, wanneer men de Chokolaad tot drank bereid.

Wanneer de Suiker met het Kakaodeeg wel gemengd is,

voegt men daar een fyn poeder by van Vanilles en Kaneel te zamen gestooten. Men doet dit mengzel weder op den Steen, en alles wel gemengd zynde, doet men het deeg in blikke vormen, en het krygt de gedaante welke men het heeft willen geeven en wordt hard. Wanneer men veel van reuken houdt, giet men daar een weinig geest van Amber by, voor dat men het in de vormen doet.

Wanneer de Chokolaad zonder Vanille gemaakt wordt, is de evenredigheid van de Kaneel van twee drachmen op het pond Kakao; maar wanneer men daar Vanille in doet, moet men de hoeveelheid van de Kaneel, ten minsten tot op de helft, verminderen; ten opzigt van de Vanille, is de hoeveelheid willekeurig; een twee drie Peulen of zelfs meer, ieder volgens zyne verkiezing.

De Chokolaadmaakers, om den schyn te maaken, van daar veel Vanille in gebruikt te hebben, mengen daar Peper, Gember enz. in. Daar zyn Lieden, zo gewend aan sterke smaaken, dat zy de Chokolaad niet anders begeeren; maar dewyl die Kruideryen niet bekwaam zyn, dan om vuur in het Lighaam te brengen, zullen de wyze Lieden niet in dit uiterste vallen, en agt slaan dat zy nooit Chokolaad gebruiken, voor dat zy daar zekerlyk het mengzel van weeten.

De Chokolaad, met Suiker bereid, heeft deze goede eigenschap, dat wanneer men genoodzaakt is van huis te gaan, of op reis geen tyd heeft, om Chokolaad tot drank te laaten bereiden, men een koekje van een Once kan eeten, en eenig vogt toe drinken, laatende der Maag de zorg bevoolen, om dit schielyk ontbyt te ontbinden.

In de Antillische Eilanden, maakt men de Kakaobrooden zuiver, en zonder byvoegzel. En wanneer men de Chokolaad als drank wil gebruiken, zie hier hoe men die klaar maakt.

Men raspt de Kakaobrooden of koeken lugtig met een mes, en nog beter met een platte rasp; wanneer dezelve droog genoeg zyn, om de handen niet vet te maaken. Als men de hoeveelheid, die men begeert, geraspt heeft; (by voorbeeld, vier groote lepels vol, die omtrent een Once weegen), mengt men daar twee of drie duim-en vingergreepjes van gestooten kaneel by, en omtrent twee groote lepels losse Suiker.

Men doet dit mengzel in een Chokolaad-ketel, met een versch Ei, dat is te zeggen, wit en geel; men mengt dit alles wel met de Chokolaadstok; en brengt het tot de dikte van dunne honing, alwaar men vervolgens het kokend vogt, ('t zy water of melk (naar ieders goedvinden) opgiet; terwyl men de stok met geweld roert, om alles wel onder een te mengen.

Em-

Eindelyk zet men de Chokolaad-ketel op het vuur; of in een ketel vol kokend water; en zo dra de Chocolaad ryst, neemt men daar de Chokolaad-ketel uit, en na de Chokolaad weder om ſterk met de ſtok geſchud te hebben, ſchenkt men ze verſcheiden maalen, en wel geſchuimd in de kopjes. Om daar den ſmaak van te verbeteren, kan men, voor dat men inſchenkt, daar een lepeltje oranjewater by doen; alwaar men een druppel of twee geest van Amber in heeft doen ontbinden.

Die wyze van Chokolaad te maaken heeft verſcheiden Eigenſchappen, die aan haar eigen zyn, en haar verkieslyk maaken boven alle andere.

In de eerſte plaats kan men zig verzekeren, dat de Chokolaad, wel gemaakt zynde, een lieflyken reuk, en een groote lekkerheid voor den ſmaak heeft; zy is daarenboven zeer ligt voor de maag, en laat geen overblyfzel na, nog in de Chokolaad-ketel, nog in de kopjes.

Vervolgens heeft men de aangenaamheid van ze zelf, en naar zyne verkiezing te bereiden, van de hoeveelheden Suiker en Kaneel naar zyn zin te vermeerderen, of te verminderen, van daar Oranje Bloeſſemwater of geest van Amber by te voegen of af te laaten; in één woord van daar zulk eene verandering in te maaken, als men voor aangenaam zal houden.

Wyders, met daar niets by te voegen, 't welk de goede hoedanigheden van de Kakao kan vernietigen, is zy zo gematigd, dat men ze ten allen tyde, in allen ouderdom, des Zomers zo wel als des Winters, kan drinken zonder eenig ongemak; in plaats dat de Chokolaad met Vanille en andere ſcherpe en heete toebereidzels aangezet, zomtyds gevaarlyk kan zyn, inzonderheid in den Zomer, aan jonge Lieden, en levendige en drooge geſtellen. Een glas versch water, 't welk men gewoon is voor of na te drinken, doet niet dan het indrukzel van het vuur voor een tyd te weeren, terwyl het zelve in het bloed en de ingewanden werkt; na dat het water door natuurlyke wegen geloosd is.

Eindelyk is die Chokolaad zo goedkoop, dat de kop byna niet meer dan een ſtuiver bedraagt. Indien veele Lieden dit wisten en wel begreepen, zouden zy hun voordeel doen met zulk een gemaklyk en aangenaam middel, om met weinig kosten te ontbyten, en zonder eenig vast of vogtig voedzel hunne kragten tot het middagmaal te behouden.

Het gebruik van de Chokolaad verdient niet al het goed, of al het kwaad, dat men daar van gezegd heeft; deze ſoort van voedzel wordt ten naasten by onverſchillig door gewoonte, gelyk zo veele anderen. Eene geheele Natie leeft daar

byna van: gebrek te hebben aan Chokolaad, is by de Spanjaarden te zeggen, tot die uiterste armoede gebragt te zyn, als by ons brood gebrek te hebben, en men ziet niet, dat dit Volk groote nuttigheden van dit menigvuldig gebruik der Chokolaad krygt, of daar merkelyke nadeelen van ondervindt.

Het is reeds lang, dat men de Chokolaad *de melk der oude Lieden* genoemd heeft: men beschouwt haar als zeer voedzaam, en zeer geschikt om de kwynende kragten van de Maag weder op te wekken. Dit voorgeeven komt vry wel overeen, met het geen men weet, van de verschillende inmengzels van onze Chokolaad, en wordt bevestigd door de ondervinding. In der daad, de Kakao bevat eene meelagtige zelfstandigheid, en eene aanmerkelyke hoeveelheid eener olyagtige of boteragtige stof, die beiden eene geschikte Zelfstandigheid, ter verbetering onzer vogten, en tot voedzel overvloedig kunnen verschaffen. De Suiker die in het mengzel van Chokolaad koomt, en het dooir van het Ei, of de melk waar mede men ze gewoonlyk gebruikt, zyn nog zeer voedzaame stoffen.

De Vanille, de Kaneel en de andere Kruideryen, waar mede men haar aanzet, zyn bekwaam om de eetlust op te wekken, de maag te versterken, enz.

De Gezondheid-Chokolaad zelve, dat is te zeggen, die geene die zonder Kruideryen toegemaakt is, is niet volstrekt beroofd van die zenuw-en maagversterkende eigenschap: men neemt gemeenlyk waar, dat men, na dezelve des morgens gedronken te hebben, het middagmaal met meer ongeduld verwagt, dan zy die gevast hebben. Maar dit zyn de Lieden, die weinig aan haar gebruik gewoon zyn, by wie het dit uitwerkzel voortbrengt; zy ondersteunt, in tegendeel, vry wel die geenen die dezelve des morgens gebruiken; om vervolgens niet dan des avonds te eeten. Dit is, gelyk men ziet, weder een stuk van gewoonte.

BRIEF VAN DEN HEER JOHN ELLIS, AAN Dr. MATTHEW MATY, *Secretaris der Koninglyke Maatschappy der Weetenschappen*, behelzende EEN BERIGT VAN ZOMMIGE PROEVEN OP DE ZAADEN VAN PADDESTOELEN, ENZ. GENOMEN.

MYN HEER!

WAnneer Mannen van aanzien eene nieuwe Ontdekking bekend maaken, als het uitwerkzel eener gedaane

Proe-

Proeve, zyn de Menfchen, over 't algemeen genoomen, gereed om dit, op enkel gezag aan te neemen, zonder zich de moeite te geeven, om dezelfde Proeven te herhaalen, en, langs dien weg, de waarheid der nieuws gedaane Ontdekking uit te vinden. — Dit mangel aan opmerking heeft te wege gebragt, dat zommige belachlyke ongerymdheden aan de wereld zyn opgedrongen, voor verbaazende ontdekkingen in de eigenfchappen van Dierlyke en Plantaartige lichaamen, om welke geen Sterveling oit te vooren gedagt hadt.

De beroemde Baron MUNCKHAUSEN's nieuwe Leere, dat de *Planten veranderen in Dieren*, en dan weder *in Planten*, is van den opgemelden aart; en, fchoon men bekennen moet, dat dit ftrydt met den loop der Natuure, heeft nogthans het gezag van den Baron, Aanhangers en Verdeedigers van zulk eene vreemde Stelling weeten te verwerven: de beroemde LINNÆUS zelve nam dit begrip aan als hy 'er een berigt van ontvangen hadt, in den Brief van den Baron MUNCKHAUSEN, afgaande op de waarheid, en nauwkeurigheid der genomene Proeven, zonder die te onderzoeken of te herhaalen.

De byzonderheden deezer vermeende Ontdekkinge zyn de volgende; „ dat de Zaaden van zulke Planten als de *Lyco-* „ *perdon*, de *Fungus*, en *Mucor*, in 't Duitsch de *Wolfsveest*, „ de *Kampernoelje*, en het *Schimmel*, wanneer zy in heet of „ lauw water gedaan worden, in *kleine Wormpjes* (*Vermiculi*) „ veranderen: en dat deeze, na eenigen tyd herom gezwommen te hebben, weder in Planten veranderen, elk naar zyn „ eigen aart ".

Welhaast deelde Dr. LINNÆUS my de Proeven van den Baron mede, met een Affchrift van den Brief, my tevens verzoekende dezelve te neemen, en met het Microscoop aandagtig te onderzoeken. Ik deed dit met alle omzigtigheid en nauwkeurigheid; en, om het my zelven alleen niet te vertrouwen, liet ik Dr. SOLANDER en verfcheide andere Heeren, Leden van de Koninglyke Maatfchappy, by my komen, die ten vollen overtuigd wierden, dat de Zaaden der Kampernoeljes en het Schimmel niet bezield, of met leeven begaafd, waren; doch dat deeze ligte ronde lichaampjes fchielyk herwaards en derwaards bewoogen wierden, door millioenen van zeer kleine Diertjes, die men nauw konden en veel kleinder waren: weshalven iemand, niet volmaakt wel bedreeven, in 't gebruik van 't Microscoop, gemaklyk deeze Zaadjes kon neemen voor kleine leevende Diertjes, vaardig voor- en agterwaards beweegende, niet ongelyk aan de gewoone ronde Diertjes, in verfcheide wateren, waar in kruiden geweekt zyn.

Men

Men zal ontdekken in alle Proefneemingen gedaan op water, waar in men tedere Plantgewassen geweekt heeft, dat de zagte sponsagtige deelen het schielykst, en de Zaaden 't laatst, ontbonden worden: dit is de rede waarom, in de Planten van 't geslacht der *Kampernoeljes*, die van een zeer teder maakzel zyn, die Diertjes zich zo ras vertoonen.

Om, derhalven, voor te komen, dat deeze vreemde stelling des Barons zich in dit Koningryk verspreidde, gaf ik terstond een berigt van myne Proeven, in *The St. James Chronicle, of the* 22 *Sept.* 1767. en vervolgens verscheide andere Proefneemingen op 't zelfde Onderwerp, in *The Philosophical Transactions for the Year* 1769. Vol. LIX. p. 138. wenschende dat dergelyke Proeven, door anderen, mogten genomen worden; doch hier in heeft men myne verwagting te leur gesteld: want niets, tot dit stuk betrekkelyk, is 'er vervolgens in 't licht gegeeven.

Het smert my te moeten aanmerken, dat de Microscoopen doorgaans een vertoon maaken, als een gedeelte van 't gereedschap eens beoefenaars van de Natuurlyke Historie, en 'er nogthans van de honderd nauwlyks één is, die ze behoorlyk weet te gebruiken.

Ik was niet weinig verbaasd toen ik vond, *dat, in stede* van myne Proeven bevestigd te zien, in een Boek, nu eerst onlangs uitgegeeven, en opgedraagen, aan de Koninglyke Maatschappy, getyteld: *An Essay on the Subject of Chemistry*, by *the Rev.* RICHARD WATSON M. A. F. R. S. op bladz. 27, het volgende gedrukt was, 't geen strekt tot bekragtiging der verkeerde begrippen, door my, in de bovengemelde Werken, ten vollen aan den dag gelegd.

„ Het is, onder de Natuurkundigen, nog niet volkomen „ uitgemaakt of de Zaaden van *Kampernoeljes*, en *Schimmels*, „ en het geheele geslacht der *Fungi*, in eene warme en vogtige plaats, niet veranderd worden in wormagtige Diertjes, „ die, binnen korten tyd, hun vermogen van eigen beweeging verliezen, zamen vereenigd worden, en tot zulke zeldzaame Planten opgroeijen: de schielykheid van hun' groei, „ en het onwederstaanbaar geweld, waar mede de minste Beschimmeldheid zich zelve voortzet, en de zamenhang der „ lichaamen, waar op dezelve zich hegt, vernietigt, schynen „ iets van eene dierlyke natuur aan te wyzen".

Of de Eerw. WATSON ooit de voorgemelde Stukjes geleezen hebbe, weet ik volstrekt niet; maar ik wenschte wel dat hy het gedaan, en tevens zelve herhaalde Proeven genomen hadt, om dus te kunnen mededeelen wat hy ontdekte: en, daar door of te wederleggen wat ik schreef, of, zo hy myne Proeven over-

lyst van verscheide *Vogelen* en *Viervoetige Dieren*, op welk de koude dergelyk een uitwerkzel te wege brengt, of kan veroorzaaken, te vergrooten: waar uit volgt, dat de witte kleur hier eene veranderlyke eigenschap is, en gevolglyk niet gebruikt moet worden, als een onderscheidend kenmerk der Vogelen, van welken wy thans spreeken; en nog zo veel te minder, dewyl verscheide soorten van het zelfde geslacht, volgens de opmerkingen van *Weigandt*, *Rzaczynski* en *Belonius*, onderworpen zyn aan de zelfde Kleurveranderingen, in haare pluimadien. Het is te bevreemden, dat FRISCH niet geweeten hebbe, dat zyn *witte Hazelhoen*, dus noemt hy het *Sneeuwhoen*, ook onderhevig was aan die kleurverwisseling, of, dat hy het geweeten hebbende, des geen woord rept: hy zegt alleen vernomen te hebben, dat men in den Zomer geene witte *Hazelhoenders* vindt, en een weinig laager voegt hy 'er by, dat 'er zomtyds (buiten twyfel in den Zomer) geschooten waren, die den rug en de wieken bruin hadden; doch dat ze hem noit voorkwamen: dit was de plaats geweest om te melden, dat deeze Vogels allen, in den Winter, wit waren.

Ik heb zo even gezegd, dat ARISTOTELES ons *Sneeuwhoen* niet kende: schoon dit enkel een ontkennen was, heb ik daar van een stellig bewys, op die plaats zyner *Historie* van de Dieren, waar hy spreekt van de *Haas*, als het eenig Dier, 't welk Hair onder de voetzoolen heeft: hadt hy een' Vogel gekend, die desgelyks Hair onder de Pooten heeft, hy zou niet nagelaaten hebben des, te dier plaatse, gewag te maaken, op welke hy, volgens zyne gewoonte, bezig is om vergelykingen voor te draagen, tusschen de overeenstemmende deelen in de Dieren, en, by gevolge, tusschen de Vederen der Vogelen, en de Hairen der Viervoetige Dieren.

Van hier draagt het *Sneeuwhoen*, by PLINIUS en de Ouden, den naam van *Lagopus*, en wordt door BUFFON *Lagopède* geheeten, een naam, dien men, zyns agtens, verkeerdlyk heeft toegevoegd aan eenige Nagtvogels, die wel de Pooten van boven; maar niet van onderen met Vederen omzet hebben, en alleen met uitsluiting van alle anderen, aan het *Sneeuwhoen* toekomt, als eene eigenschap te verstaan geevende, deezen Vogel alleen eigen, die de Pooten, even als de *Haas* van onderen met Hair, dezelve met Vederen bezet heeft.

PLINIUS voegt, by dit onderscheidend kenmerk van het *Sneeuwhoen*, de grootte, welke die van een *Duif* evenaart, de Kleur, die wit is, de hoedanigheid van het vleesch, 't geen lekker smaakt, de plaats waar het zich liefst onthoudt, de hooge *Alpische Bergen*, en, eindelyk, de natuur deezes Vogels,

BRISSON telt achttien Staartpennen; terwyl WILLUGHBY, en de meeste andere Vogelbeschryvers, 'er van zestien spreeken, daar deeze Vogel alleen veertien Staartpennen heeft: het schynt dat de Pluimadie van het *Sneeuwhoen*, hoe veranderlyk ook, aan minder verscheidenheden onderhevig is, dan men by de Natuurbeschryvers aantreft (*). De Wieken hebben vier-en-twintig Pennen, welks derde, van de buitenste af te tellen, de langste is, en die drie Pennen, als ook de drie volgende aan elke zyde, hebben de zwarte plek, zelf dan wanneer de Vogels wit zyn. Het Dons, 't geen de Pooten en de Vingers tot de Nagelen toe omringt, is zeer zagt en dik, en men heeft niet verzuimd te zeggen, dat dit eene soort van bontwerk was, door de Natuur aan deeze Vogelen gegeeven, om hun te beschutten in de groote koude, waar aan zy zich vinden bloot gesteld. Zy hebben zeer lange Nagels, ook aan den agter vinger; die van den middelsten vinger is van onderen, in de langte, uitgegroeid, en de kanten zyn scherp, 't geen aan deezen Vogel gemak geeft, om holen in de sneeuw te maaken.

Het *Sneeuwhoen* heeft ten minsten de grootte van een tamme *Duif* volgens WILLUGHBY, is veertien of vyftien duimen lang, heeft een of twee en twintig duimen vlugts, en weegt veertien oncen; de onze is een weinig grooter. Doch LINNÆUS heeft opgemerkt, dat men 'er van verschillende grootte vindt, en dat het *Sneeuwhoen* van 't *Alpische Gebergte* het kleinste van alle is; 't is waar dat hy 'er op dezelfde plaats byvoegt, dat deeze Vogel zich onthoudt in de bosschen der *Noordsche Landen* en boven al van *Lapland*, 't geen

(*) Het is geenzins te verwonderen dat de Schryvers verschillen, ten opzigte van de witte en zwarte kleur der zydveeren van den staart deezes Vogels: want den Staart met de hand omvouwende en uitspreidende, is men volstrekt meester om de zyden te bepaalen, door zwarte of witte Vederen, dewyl men ze kan uitstrekken, en gelyker hand op zyde plaatzen. De Heer d'AUBENTON *de Jonge* heeft zeer wel opgemerkt, dat 'er nog eene andere wyze is, om de tegenstrydigheid der Schryveren op te lossen, en duidelyk te ontdekken, dat de Staart alleen zamengesteld is, uit veertien gansch zwarte Pennen, uitgenomen de buitenste, die, by het uitkomen, met wit geboord is, en aan den tip, welke wit is in alle; dewyl de schagten van deeze veertien zwarte Pennen, wel de helft grooter zyn dan dat der veertien witte Pennen, en, minder ver uitsteekende, de zwarte niet geheel bedekken; zo dat men in den waan kan komen, dat deeze witte Pennen alleen tot bedekzels dienen; schoon de vier middelste zo groot zyn als de zwarte, die bykans alle dezelfde langte hebben.

der zintuigen na te gaan, te onderzoeken, waarom de koude hen zo noodzaaklyk is, en waarom hy de Zon zo zeer schuwt, daar bykans alle andere leevende weezens dezelve beminnen, zoeken en groeten als den Vader der Natuure, en met vreugde de zagte invloeden ontvangen, van zyne vrugtbaare en goedertierne warmte. Zou het ontstaan uit de zelfde oorzaaken, welke de Nagtvogels het licht doen schuwen! of zouden de *Sneeuwhoenders* onder het Gevogelte gelyk staan met de *Cackerellen* onder de Visschen, wegens hunne kleurverandering zo byzonder?

Wat hier van ook zyn moge, het valt gereedlyk te begrypen dat een Vogel, van deezen aart, zeer bezwaarlyk te onderhouden is, en PLINIUS zegt dit uitdruklyk, gelyk wy gehoord hebben: ondertusschen spreekt REDI van twee *Sneeuwhoenderen*, welke hy den naam geeft van den *Witten Patrys der Pyreneesche Bergen*, die men gevoed hadt in de Menagerie van *Boboli*, toebehoorende aan den Groot Hertog.

De *Sneeuwhoenders* vliegen by troepen, en noit zeer hoog; want zy zyn zwaar van vlugt: wanneer zy een Mensch zien houden zy zich onbeweeglyk op de sneeuw, om niet ontdekt te worden: doch zy vinden zich dikwyls verraaden door hunne witheid, welke schitterender is dan de sneeuw zelve. Voorts zyn ze, 't zy uit domheid of door gebrek aan ondervinding, zeer gemeenzaam met den Mensch: dikwyls heeft men, om ze te vangen, niets anders te doen, dan hun brood voor te houden, of alleen een hoed vóór hun heen en weder te beweegen, en het oogenblik waar te neemen, op 't welke zy bezig zyn met het beschouwen van dit nieuwe voorwerp, dat men tyd hebbe om een strik om den hals te leggen, of van achteren te doorsteeken. Men zegt zelfs dat zy nimmer eene ry steenen, onagtzaam by elkander in de langte nedergelegd, als om de eerste grondtrek van eene muur te maaken, durven overklimmen, maar altoos daar langs heenen gaan tot aan de strikken hun door de Vogelaars gespannen.

Zy leeven van de vrugten, bladeren en jonge scheuten der Pynboomen, Berkenboomen, van Heide en Mirth, en andere planten, welke doorgaans op het gebergte groeien; het ontstaat ongetwyfeld, uit de hoedanigheid der spyze die zy gebruiken, dat hun vleesch eene bitterheid hebbe, 't welk anderszins goed is om te eeten. Zy maaken een zeer gemeen voorkomend wildbraad uit. Op den berg *Cenis*, als mede in alle de Steden en Dorpen omstreeks de bergen van

Sa-

Savoie. Ik heb 'er van gegeeten, en vondt veel overeenkomsts in smaak tusschen deezen Vogel en een Haas.

De Wyfjes leggen haaren Eijeren op den grond, of liever op de rotzen: dit is alles wat men weet van de voortteeling der *Sneeuwhoenderen*, om hunne gewoone leevenswyze nauwkeurig na te gaan, zou men vleugels moeten hebben om tot hunne verblyfplaatzen op te vliegen; althans als men ze wilde weeten van die zich aan den huislyken staat niet willen gewennen, en alleen genoegen scheppen in onbewoonde woeste streeken.

De *Sneeuwhoenders* hebben een zeer groote Krop, een spieragtige Maag, en men vindt kleine Steentjes onder hun voedzel.

NAUWKEURIG EN ECHT BERIGT VAN DEN AANLEG EN GESTELTENIS VAN HET BRITSCHE MUSEUM.

(Volgens NOORTHOUCKS *History of London*.)

DE *Great Russelstreet*, *Bloomsbury*, steekt byzonder uit door dat grootsch Gebouw, bekend onder den naam van *Montague House*. 't Zelve werd gesticht door JOHN Hertog van *Montague*, Kleederbewaarder van Koning CAREL den II, en die naderhand in blaakende gunste stondt by Koning WILLIAM en Koninginne MARIA. Het wordt met rede voor een der heerlykste Gebouwen van *Londen* gehouden: de Voorgevel is wyduitgestrekt; twee groote Vleugels zyn 'er rechthoekig aangevoegd, en besluiten een schoon Voorhof, van de straat afgescheiden door een hoogen steenen muur, in welks midden een wyde Poort is met een Koepel overdekt; de binnezyde van deezen muur maakt eene groote gaandery met kolommen uit, zich strekkende tot de vleugels aan beide kanten. Het Huis is vercierd met keurlyke Schilderyen van LA FOSSE, BAPTISTE en ROUSSEAU, en heeft een uitgestrekte Tuin.

Ingevolge van des Heeren HANS SLOANE's uitersten Wil, die in den Jaare MDCCLII stierf, en besteld hadt, dat zyne Verzameling van Zeldzaamheden, van Natuur en Kunst, Gedenkpenningen en Handschriften, ten Gemeenen dienst zouden weezen, mits men 20,000 Ponden aan de Uitvoerders zyns laatsten Wils betaalde, schreef de Regeering terstond eene Lotery uit van 100,000 Ponden tot het koopen van deeze Zeldzaamheden, en goedmaaking van de verdere noodi-

hier boven vermeld. —— Het derde de Boekery van Dr. *Birch*, welke hy, by uitersten Wille, aan dit Huis maakte. —— In de zes daar nevens komende Kamers, vindt men de Boekery van den Heer *Hans Sloane*, waar de Boeken verdeeld zyn, naar den aart der onderwerpen —— als Genees-en Heelkundige —— Reisbeschryvingen en Natuurlyke Historie. —— Kunsten en alle takken der Wysbegeerte. —— Oude en Hedendaagsche Geschiedenissen. —— Taalkunde —— Godgeleerdheid —— Regtsgeleerdheid en Staatkunde. —— Uit deeze komt men in de Koninglyke Boekery, welke de drie laatste Kamers beslaat, en bestaat uit de zeldzaamste Boeken, door de Koningen van *Engeland*, zints den tyd van Koning *Hendrik den* VII verzameld, en door andere aanzienlyke en geleerde Mannen. Het getal der Boeken in dezelve klimt op tot meer dan 90,000.

De tweede Afdeeling is op de eerste verdieping, en bevat meer dan een Millioen stukken tot de Natuurlyke Historie behoorende, in vyf Kamers; naamlyk Visschen, Kruipende Dieren, Viervoetige Dieren, Vogels, Koraalen, Sponsen, Insecten, Boomen, Vrugten, 300 Boekdeelen van gedroogde Planten in Folio, behalven de andere van minder grootte. —— Schulpen, Delfstoffen. —— Alle soorten van gemeene en ongemeene steenen, Edelgesteenten, Mynstoffen; met een groot aantal van allerlei Zeldzaamheden der Natuure. Deeze Afdeeling is merkelyk verrykt, door de schoone verzameling van Delfstoffen, ten geschenke gegeeven, door *Gustavus Brander* Schildknaap; en de Polypussen van Mr. ELLIS.

De derde Afdeeling behelst de Handschriften van de *Koninglyke*, *Cottonsche*, *Harleiaansche* en *Sloaneaansche Boekeryen*, maakende, met die van Dr. BIRCH's Gifte, bykans 15,000 Boekdeelen, behalven meer dan 15,000 oude Charters en Rollen in één Vertrek, 25000 Munten en Gedenkpenningen in een ander; en in een derde, eene groote menigte Egyptische en Etrurische Oudheden, meest ten geschenke gegeeven door THOMAS HOLLIS, SMART LETHUILLIER en WORTLEY MONTAGUE, Schildknaapen. In dit Vertrek zyn ook verscheide zeer zeldzaame byzonderheden, uit alle deelen der Wereld, behelzende ook de onlangs aangebragte, door den Bevelhebber BIRON, Mr. BANKS, Dr. SOLANDER, uit de nu eerst ontdekte Zuidlyke Landen. By deeze heeft het Parlement onlangs gevoegd, de uitmuntende Verzameling van den Heer WILLIAM HAMILTON, bestaande uit de Oudheden, ten minsten 3000 jaaren geleden, begraaven in den Grafkelder van *Magna Græcia*: onder welke een groot getal vaten, vlesjes, lampjes, werk-

werktuigen, sloten en sleutels, kostlyke steenen, gouden cieraaden, enz. gevonden worden, bestaande uit meer dan 3300 stuks, behalven 6000 Gedenkpenningen, voor welke de Regeering 8000 Ponden betaalde.

Dit zyn hoofdzaaklyk de byzonderheden, welke in het *Britsche Museum* voorkomen, 't geen alle aanschouwers in verwondering wegrukt, en 't welk, alles zamengenomen zynde, alle andere *Museums* op de geheele Wereld overtreft.

BERIGT WEGENS DE VEROVERINGEN, DIE DE ENGELSCHE EN FRANSCHE COMPAGNIEN IN DE INDIEN GEMAAKT HEBBEN.

(Vervolg van Bladz. 182.)

TOen *Mauphus-Khan*, Broeder van den Souba, zig meester hadt gemaakt van Madura, (gelyk wy in een vorig gedeelte van ons verhaal gemeld hebben), geloofden de Engelschen werk te moeten maaken om die plaats te herneemen. Zy zonden den Kapitein *Caillaud*, met een groot gedeelte van de bezetting van Trichenapaly, derwaards. De Franschen, hun voordeel willende doen met deze omstandigheid, kwamen de Stad belegeren. De Heer *de Auteuil*, die hen kommandeerde, geloofde alle noodige maatregels genoomen te hebben om het Hoofd in dezen optogt niet te stooten, toen de Kapitein *Caillaud*, uit Madura terug gekoomen, middel vondt om zig met een gedeelte van zyn Leger binnen Trichenapaly te werpen; dit verydelde de oogmerken der Franschen, en verpligtte hen de belegering schielyk op te breeken en naar Pondichery te wyken.

Toen de Kapitein *Caillaud* Trichenapaly verlost hadt, keerde hy, met eene aanmerkelyke versterking, naar Madura terug. De Franschen, die de voornaamste magt van de bezetting uitmaakten, keerden de eerste aanvallen van den vyand met eene ongelooflyke dapperheid af. De wederstand was lang, en zo hardnekkig, dat de Engelsche Kommandant, wanhoopende de Stad stormenderhand in te neemen, of die zelfs uit te hongeren, eene onderhandeling poogde aan te vangen met *Mauphus-Khan*, op dat deze de Stad Madura aan de Engelsche Kompagnie voor 170,000 Roepies afstonde. Dat verdrag wierdt getroffen. De Franschen wierden uit de Stad verjaagd, waarin men eene sterke bezetting lag, onder het bevel van *Isouf-Khan*.

Weinig tyds na dien optogt zondt de Regeering van Madras den Kolonel *Torde*, om het Fort Nellore te onder te brengen (*a*) waar van

(*a*) Dit is eene groote Stad eenige Mylen van Madras gelegen, omringd van een dikke Borstweering, met een zeer wyde Graft, waarin eene Rivier stroomt; dog waar van het water de Graft nooit vult dan in tyd van Regen.

van de Franschen zig eenige jaaren te vooren meester gemaakt hadden. Het Engelsch Leger, bestaande uit 1000 Europeaanen en 600 Cipayers, overtrof verre het klein getal Soldaaten, welke de belegerden daar tegen konden stellen. Men was van weerskanten zeer yverig, het zy in het herhaalen, het zy in het afkeeren der menigvuldige aanvallen; eindelyk trokken de Engelschen, die verpligt waren te wyken, in vry goede order af, maar met een aanmerkelyk verlies. De nutteloosheid van deze pooging belette hen niet van nog eenige anderen aan te wenden die eenen verschillenden uitslag hadden. Zy kwamen het Fort der Franschen te Chetremalour belegeren, waar van zy zig meester maakten, dog het welk hen byna in dezelfde maand weder ontnoomen wierdt.

Terwyl de Franschen en Engelschen elkanderen door die kleine gevegten afmatteden, vernam men in de Indiën, dat de wederzydsche Kroonen elkanderen den Oorlog verklaard hadden. Dezelve beyverden zig beiden om onderstand naar de Indiën te zenden. Die van Engeland bestonden in vyf Schepen onder de bevelen van den Heer *Stevens*, die zig te Madras voegde by den Admiraal *Pocock*, benoemd om de plaats van den overledenen Admiraal *Watson* te bekleeden. De Franschen zonden ook van hunne zyde vyf Oorlogschepen, twee Fregatten, en een goed getal Landtroepen, gekommandeerd door den Heer *de Lally*, die den 22 April 1758 te Pondichery ontscheepte. Zodra deze versterkingen aangekoomen waren, begaven zig de Franschen, zonder zig byna te Pondichery op te houden, naar de Kust van Koromandel met oogmerk om het Fort St. David te belegeren. Na een gevegt tusschen de Fransche en Engelsche Vloot, greep de Heer *de Lally* de eerste gelegenheid aan, om zyne Landtroepen te doen ontscheepen, en naderde naar het Fort St. David, met een Leger van 3500 Europeaanen en eene aanmerkelyke bende Cipayers, door dappere Officiers gekommandeerd. De Engelschen hadden hunne kragten uitgeput met het herneemen van Bengale. Daar waren op zyn meest slegts 700 Man wezenlyke Troepen in het Fort. Dit wederhieldt den Souba en de Gouverneurs van het omliggende Land, voor de overmagt der Fransche Troepen vreezende, om de party der Engelschen te omhelzen.

De Heer *de Lally* maakte zig, voor dat hy de belegering begon, meester van eenige Dorpen in de vlakte gelegen, welke hy te vuur en te zwaard verwoestede. Hy belegerde Cuddalore, dat zig byna terstond overgaf. Toen het Kanon voor de eerste reis op het Fort St. David gelost wierdt, verlieten de Nationaale Bendes de plaats, die, zeer slegt versterkt zynde, geen langen wederstand konde bieden. Het water, de krygsvoorraad, de mondkost ontbraken welhaast; en de bezetting verzogt te kapituleeren. De voornaamste artikels van dat verdrag bestonden hier in: „ dat de bezetting met „ krygseer zoude uittrekken, dat zy alle haare goederen zoude „ medeneemen; dat men zorg zoude draagen voor de zieken en

„ ge-

„ gekwetsten, dat men de Deserteurs vergiffenis zoude schenken
„ op voorwaarde dat zy weder onder hunne vaandels moesten trekken,
„ ken, dat men den Franschen alle de Oorlogstoebereidzels en de
„ mondkost, die nog in de Plaats overbleeven, in handen zoude
„ stellen, dat men hunne Ingenieurs de Mynen en de andere onder-
„ aardsche Werken zoude wyzen, enz."

Toen die artikels getekend waren deedt de Heer *de Lally* alle de Fortificatiën slegten, en bragt het Fort in den deerlyken toestand waarin men Madras in 1746 gebragt hadt.

Na die verrigting trok de Heer *de Lally* tegen *Devi-Lotah*, dat welhaast door de Bezetting geruimd wierdt. Het ging even eens met de Steden van Arcot, van Chinglapet, van Carangoly, toen buiten staat om eene belegering uit te houden en in het algemeen met alle de Plaatzen, daar Lord *Clive* zig meester van gemaakt hadt. Door dit geluk opgeblaazen, geleidde de Heer *de Lally*, zyne Troepen, ten getale van 2500 Man, naar het Koningryk van Tanjour, om zwaare schattingen te vorderen en de betaaling van 900,000 P. St. te eisschen, welke som de Koning van Tanjour den Franschen Generaal in 1749 beloofd hadt. De Heer *de Lally* naderde, ziende dat deze Vorst zyne belofte weigerde te voldoen, naar Tanjour, welke Hoofdstad hy terstond belegerde. De Inwooners, door het voorbeeld van hunnen Koning aangemoedigd, verdedigden zig met eene dapperheid, die de Franschen ten uitersten verbaasde en die hen verpligtte schielyk te wyken. De belegerden vervolgden de vlugtelingen zeer verre. Hen eenige Mylen van de Stad onderhaald hebbende, viel 'er een groote slag voor, waarin de Franschen byna al hun Geschut, en 300 Man op het slagveld agterlieten.

Die pooging der Franschen, schoon vrugteloos en zeer nadeelig voor hunne party, maakte den Heer *de Lally* niet mismoedig. Schoon het jaargetyde reeds verre gevorderd was, belettede zulks hem niet, zodra hy eene versterking ontvangen hadt, zyne inzigten te wenden naar den kant van Madras, alwaar de Engelschen zig tegen alle gevaar beveiligd hadden. Het was op den 12den December 1758 dat de Heer *de Lally* de Stad kwam belegeren. Hy splitste zyn Leger in drie deelen. Het eerste wierdt geschikt tegen de Engelsche Troepen: het tweede tegen Egmore en het derde om den doortogt van den Berg St. Thomas, die negen Mylen van Madras gelegen was, te bewaaren. Toen die schikkingen gemaakt waren, trokken de Franschen te zamen, vereenigd tegen de Stad Noire. Men liet hen eerst tot aan de Poorten naderen, waar na de Kolonel *Draper* eenklaps de Stad verliet, en met eene geoefende en onverzaagde bende Soldaaten op de vyanden kwam storten, die dezen eersten aanval met veele dapperheid en hardnekkigheid uitstonden. Het gevegt was, van weerszyden, zeer heftig, de slagting groot en de stryd duurde tot het einde van den dag. Die aanvallen wierden, geduurende

de twee geheele maanden, dikwils herhaald zonder eenigen bepaalden uitslag. Eindelyk wierden de Franschen, die het getal hunner Troepen geduurig zagen smelten, verpligt de belegering op te breeken en naar Conjeveram te wyken, welke Plaats zy terstond zogten te versterken; maar de Engelschen, insgelyks door de lange belegering uitgeput, en niet in staat zynde om het veld te houden, waren bedagt in plaats van den vyand te vervolgen om de Fortificaties van Madras te herstellen en nieuwe Werken aldaar aan te leggen.

Zedert dat tydperk namen de zaaken der Engelsche Kompagnie weder eenen voordeeligen draay. Hun geluk vermeerderde en dewyl een gedeelte haarer Troepen de Franschen op de Oostelyke Kust van het groot Schier-Eiland van Indostan sloeg, was het ander op de Westelyke Kust bezig met de Stad Suratte in te neemen. Die groote verrigting, die veel toebragt om de magt der Engelschen in dat gedeelte van de Indien te bevestigen, verdient wel dat men hetzelve wat breeder melde.

De Engelsche Kompagnie hadt zedert den jaare 1609 eene Factory te Suratte gevestigd. Derzelver verbonden met de Nababs van het Land, en de Gouverneurs van de Stad, verzorgden haar alle de gerustheid en alle mogelyke vryheid om haaren koophandel uittestrekken en te bevestigen. Nooit was dezelve aan de grillen van verschillende Gouverneurs onderworpen geweest. Maar in 1758 wierdt zy ten uiterften vernederd door *Novas Alke-Khan* en zyne Officiers. De voornaamste Engelsche Kooplieden wierden zeer mishandeld 't zy in hunne persoonen, 't zy in hunne goederen. Zy voegden zig by het grootste gedeelte der andere Inwooners van de Stad om den Heer *Ellis*, toen hoofd van de Engelsche Factory, te verzoeken om by de Hoofden te Bombay voor hen te spreeken, ten einde hen te verlossen van de harde tiranny waar onder zy zugteden. In het begin van 1759 deedt de Heer *Ellis* verslag daar van aan de Regeering van Bombay, dewelke, van eenen anderen kant vreezende, dat de Gouverneur van Suratte den Maratten, gelyk hy geneigd scheen, de Poorten mogt openen, besloot hem te voorkoomen met de Inwooners van de Stad, die tegen hem opgestaan waren, te ondersteunen. De Admiraal *Pococke*, die toen te Bombay was, deedt twee Schepen vertrekken, met een genoegzaam getal Troepen om Suratte te onder te brengen. De Franschen, die in de Stad waren, schikten zig aan de zyde van den Gouverneur; maar hunne poogingen hielden het niet lang uit tegen de Engelschen en de Inwooners die zig te zamen vereenigd hadden. De aanval begon met eene algemeene bombardeering die den Gouverneur verschrikte en hem verpligtte te kapituleeren; de voorwaarden waren, dat men de Stad aan de Engelschen afstondt, en de Franschen wierden geheel verjaagd. De Kapitein *Maitland* nam bezitting van het Kasteel en van de Stad, in den naam van de Kompagnie.

Het

Het was met eene groote smart, dat de Heer de *Lally* de overgaaf van Suratte hoorde, zo wel als eene volkoomene overwinning die de Engelsche Vloot den 10 September 1759 op die der Franschen behaald hadt. Na het opbreeken van de belegering voor Madras, was hy steeds te Conjeveram gebleeven, waarvan hy eene versterkte plaats gemaakt hadt, in staat om in geval van aanval den Vyand te wederstaan. De Engelschen, Poonomalay en Trepassore hernoomen hebbende, trokken, onder het bevél van den Kolonel *Lawrence*, tegen de Plaats, werwaards de Vyanden gevlugt waren. Hun oogmerk was, om hun over te haalen om slag te leveren, maar alle hunne listen mislukten; de Heer *de Lally* wantrouwde zig van zyne Troepen, welke hy zedert langen tyd hunne bezolding niet hadt kunnen betaalen, al te veel om, tot eenen beslissenden slag te koomen.

In dien tyd wierdt de Kolonel *Draper* ziek, verliet Indië, en keerde naar Engeland te rug, alwaar hy welhaast gevolgd wierdt door den Kolonel *Lawrence*, wiens gezondheid ten uitersten verzwakt was. De Majoor *Brereton*, die hen in 't bevel opvolgde, ziende dat het onmoogelyk was de Franschen tot een slag te brengen vondt goed zig tegen Vanderasch te wenden. Die list hadt eenen gelukkigen uitslag, de Franschen trokken die Stad te hulp, en welhaast waren de twee legers in elkanders tegenwoordigheid gekoomen. De Heer de *Lally*, vreezende slag te leveren, hadt geene andere toevlugt dan van zyne legerplaats te versterken. Hy deedt dit op zulk eene wyze dat het onmoogelyk was hem aantetasten. Alle de poogingen van den Majoor *Brereton* waren vrugteloos. Vergeefsch, stelde hy alles te werk wat de Franschen tergen en hen uitlokken konde, om een slag in 't open veld te waagen. Zy vernoegden zig met verweerender wys te werken. Eindelyk staakte de Engelsche Kommandant zyne poogingen, en geduurende den nagt een geforceerde marsch gedaan hebbende, kwam hy Conjeveram verrassen, waarvan de bezetting slegts in 500 Cipayers bestondt, onder het bevel van *Mustaoba-Beg*, die zig tot zyn dood dapperlyk verdedigde.

De Franschen verlooren, met het verlies van Conjeveram, byna al hunnen Krygs-voorraad, al hunne levensmiddelen en het grootste gedeelte van hunne goederen, het geen hen meer dan ooit verpligtte in hunne legerplaats te blyven. De Majoor *Brereton* deedt zyn voordeel met die ledigheid, om tegen Vanderasch te trekken, dat hy ter zelfder tyd op drie verschillende plaatzen aantastte. Maar de *Raja*, aan wien het Fort behoorde, ondersteund door eene kleine bende Franschen, die daar in bezetting lagen, verpligtte hem terstond om te slaan, wierp zyn leger byna overhoop, en deedt hem tot in Conjeveram wyken. Toen scheenen de Franschen weder by te koomen, zy verzamelden eene aanmerkelyke bende Troepen, daar zy Seringham mede kwamen belegeren, waarvan zy zig in zeer weinig tyds meester maakten.

In den tyd van drie of vier maanden hielden de twee partyen zig niet bezig, dan met het aantasten van verscheiden kleine Posten, en met stroopen, dat dan van den eenen dan van den anderen kant voorspoedig ging. Men nam en hernam zonder ophouden Forten, Steden en Faktoryen: dewyl de Europeaansche benden alle de kragten van een leger uitmaakten, hingen de uitkomsten altoos van derzelver getal en dapperheid af; en gelyk het onmogelyk was, alle de Steden van Europeaansche Soldaaten te voorzien, konden de wederzydsche magten van haare bezettingen slegts die behouden, waarvan de Nationaale benden de voornaamste magt niet uitmaakten. Wy zullen ons niet ophouden om alle die ligte veroveringen, en die voor- en nadeelen, op de Kust van Koromandel, te verhaalen, en wy zullen ons haasten om te zien wat ter zelfder tyd in het Koningryk van Golkonde gebeurde.

De Colonel *Forde* hadt eenige voordeelen van belang op de Franschen in het Koningryk van Golkonde behaald, en hy hadt beslooten zyn voordeel te doen met zynen voorspoed. Hy begaf zig omtrent het midden van de maand January 1759 te veld, en trok naar Massulipatnam, alwaar de Franschen hunne voornaamste magt hadden. Op zyn togt nam hy, schoon dikwils aangevallen en vermoeid door den Marquis *de Conflans*, de Stad Narsipore in, welker Fortificatien hy vernielde. De Franschen door hunne Spions onderregt van het oogmerk dat men hadt om Massulipatnam te belegeren, begaven zig in haast derwaards. De Colonel *Forde* belegerde die Stad den 12 Maart, en weinige dagen daar na begon hy dezelve te bombardeeren. Die onderneeming hadt in het eerst geenen beslissenden uitslag, en men moest de Bommen agterlaaten, en zig van het Kanon bedienen. Toen men eene kleine bres geschooten hadt, drongen de Engelschen van bastion tot bastion door, tot dat zy voor de groote poort gekoomen waren. Men gaf geen kwartier, en de slagting was verschriklyk. Eindelyk wierpen de Franschen, die verpligt waren te wyken, de wapenen neder, en begaven zig naar het Arsenaal, dat zy niet verlieten, dan om zig op bescheidenheid aan den overwinnaar over te geeven.

Ondertusschen was *Salabertzingue*, Souba van Decan, aan het hoofd van een talryk leger, tot op 50 mylen van Massulipatnam genaderd, de uitkomst van de belegering afwagtende, met eene soort van onzydigheid, vry overeenkomstig met de Staatkunde der Oostersche Vorsten. Zo dra hy den gelukkigen uitslag der Engelschen voor die plaats, zo wel als voor Madras, gehoord hadt, verzogt hy hunne vriendschap en tekende een verdrag, waarby hy zig verbondt om hunne getrouwe Bondgenoot te blyven, en hen met al zyne magt te ondersteunen. By dit verbond vergunde hy hen de Stad Massulipatnam met haare Districten, die van Nizampatnam met de districten van Codaver en Wacakmanner. Hy beloofde ook de Fransche Troepen uit geheel Decan te zullen verjaagen, en hun nooit te zul-

nllen vergunnen van zig daar weder te vestigen, even weinig als aar te beschermen, of ter zyner hulp te roepen.

Maar terwyl de Engelschen op de Kust van Koromandel zegepraal-en, meenden zy in het gedrag der Hollanderen inzigten en oogmerk-en te ontdekken, die tegen hunne belangen en tegen de voordeelen ie zy in Bengalen behaald hadden, streeden. Men weet nog niet f deze aangespoord wierden, om de magt der eersten, in de ndiën te verdeelen, dan of de Regeering van Batavia zelven bedoelde n naar den Ganges eene bende Volks te zenden, aanmerkelyk ge-oeg, om de Engelschen uit te roeijen, en, (gelyk de laatsten wil-n,) zig van den geheelen Koophandel dier Landen te verzeke-en; dan eindelyk of zy alleen bedoelden om hunnen Koophandel n bezittingen te verzekeren, op zulk eene wyze als zy dit gedaan ebben. Men riep den Kolonel *Forde* uit Golkonde te rug, en ien verzogt de Regeering van Madras om onderstand, die beloofde ene versterking van 300 Man, onder het bevél van den Majoor *Cailloud* te zullen zenden. Lord *Clive*, toen uit Engeland te rug ekoomen, onderrigtte den Souba *Jaffier-Allée-Khan* terstond van ie uitrusting, die straks een uitdruklyk bevél naar Chinsura zondt, an geene vreemde Schepen of benden in dat land te laaten koo-nen. De Engelschen die de zaak dus verhaalen, voegen daar by, lat de Souba hen verzogt van hunne Troepen by de zynen te voe-en, in gevolge van het verdrag dat tusschen hen plaets hadt. De Engelschen willen zelfs dat de Souba niet ter goeder trouwe han-lelde, en dat hy slegts een gunstig tydstip zogt, om zig uit de af-ankelykheid der Engelschen te trekken, en om zig in de armen der Hollanderen, waar mede hy eene geheime onderhandeling begonnen adt, te werpen, het geen zoude doen denken, dat deeze zig mis-chien niet bedroogen hebben, wanneer zy zig beklaagden, dat de evelen van den Souba, waar van wy gesprooken hebben, niet ge-eeven zyn, dan op de aandrangen der Engelschen, die vreesden dat e Hollanders hunne ontwerpen mogten doen mislukken.

In dien tusschentyd kwam een Hollandsch Schip op de Rivier, iet eene bende Europeaanen aan boord. Lord *Clive* miste niet, en Souba daar van te verwittigen, die in schyn veele onge-ustheid betuigde. Hy zondt nieuwe bevelen aan *Uturberg-Khan*, houdar van *Huegley*, om onmiddelyk by Lord *Clive* te koomen, iet zulk eene groote bende Volks als hy konde verzamelen, en m ter zelfder tyd den mond van de Rivier voor de Hollandsche chepen en voor hunne Troepen te sluiten.

Toen die bevelen aan de Hollanders bekend gemaakt waren, be-ofden deze, volgens het berigt der Engelschen, den Souba let-zlyk te zullen gehoorzaamen, verklaarende, dat het Schip, onlangs angekoomen, daar alleen by geval was, dat zy slegts zoet water en oorraad kwamen haalen, om tot Nagapatnam te kunnen stevenen. y voegden daar by dat zy bereid waren de Rivier te verlaaten, zo a zy van verversschingen voorzien zouden zyn.

Ondertusschen geloofde Lord *Clive* het gevoeglyk, van eene bende Engelschen te zenden om dezelve by de Troepen van den Souba te voegen, onder het bevel van den Phousdar, ten einde zig meester te maaken van het Fort Tanna, met bevel van alle de Hollandsche Schepen vast te houden en te onderzoeken. Dus hadden alle de Vaartuigen van die Natie, die Krygsvolk aan boord hadden, een vryen doortogt. De Heeren van de Factory van Chinsura deeden de Engelschen lange vertoogen, over welker antwoorden zy geene reden hadden van voldaan te zyn. „Wy zyn, zeiden zy, de voornaamsten van dit land, en als zodanigen zyn wy door de gewoonte „en de wetten bevoegd, van alle de Schepen die in de Rivier „koomen, zonder onderscheid, te onderzoeken, uit vrees dat dezelve dienen mogten om Fransche troepen aan te brengen. In hoedanigheid van gezamentlyke vrienden van den grooten Mogol, „moeten wy ons verzatten tegen de landing der Europeaanen en „andere vreemde Troepen in Bengalen. Wy hebben den Grooten „Mogol plegtig beloofd, van op deze wyze te zullen handelen, wy „zullen onze pligten ten dezen opzigte heilig vervullen, en niets „zal in staat zyn, om ons van voornemen te doen veranderen."

De Hollanders, zeer misnoegd over dat antwoord, weeken voor een tyd, en hun Schip vertrok. Maar welhaast daarna zag men weder zes of zeven op de Rivier verschynen, die hunne vertoogen kwamen herhaalen. Het antwoord der Engelschen was niet voldoenender dan de eerste reis; en van toen af begonden de Hollanders (volgens een brief van den President en den Raad van Bengalen aan den Directeur van de Engelsche Oost-Indiën,) vyandelykheden zo wel te land als ter Zee. Zy schooten met kogels op de Engelschen, maakten zig meester van eenige Schepen, waar van zy de vlaggen afrukten, en waarvan zy de Kapiteins en Officiers gevangen namen.

In de Factoryen van Fulta en van Reapore verbrandden zy de huizen en goederen der Dienaaren van de Engelsche Compagnie.

De Gouverneur *Clive* gaf *Nizam* berigt van de geweldenaryen, welke de Hollanders begaan hadden, daar by voegende, dat gelyk zy den oorlog tegen de Engelschen begonnen hadden, hy het verschil moest beschouwen als hem niet raakende.

Tot dus verre wist men niet wat het oogmerk der Hollanders was. Het geen Lord *Clive* in die gelegenheid het meest ontrustte, was dat hy byna geene Troepen hadt om tegen die der Vyanden te stellen. Ondertusschen verzamelde hy alle de Engelsche Magten, en tragtte zig tegen alle gevaar te beveiligen. Hy deedt meer: want hy begon met de Hollanders in hunne bezettingen aantetasten. In den tyd dat hy bezig was met hen te land te bevegten, tastte de Heer *Wilson*, Hoofd van het Eskader, hen ter Zee aan; schoon hy niet meer dan vier, en zynen Vyand zeven Schepen hadt. Aan eenen anderen kant deedt de Kolonel *Forde* eene kleine bende van zyn leger tusschen Chandenagore en Chinsura naderen, werwaards het

het Hollandsch leger niet moste hem te volgen. Toen wierdt eene bloedige slag geleverd, waarin de Engelschen een volkomen overwinning behaalden. De Hollanders wierden in minder dan een uur tyds op de vlugt gedreeven, en hun leger wierdt zodanig mishandeld, dat zy geen lust hadden om hunne vyandelykheden te vernieuwen. Dat verlies verpligtte de Hollanders den vrede te verzoeken op de voorwaarden die men hen zoude willen vergunnen; en de Engelschen oordeelende dat deze Inbreekers (dus noemden zy de Hollanders in den zelfden brief,) genoeg vernederd en gestraft waren, wilden zig wel aan hunne verzoeken overgeeven.

Zy eischten eene volkomen herstelling van de belediging die zy van de Hollandsche Natie ontvangen hadden, en voor de kwaade behandeling, welke deze aan eenige hunner Schepen hadt doen ondergaan. Zy wilden nog verder, dat dezelve zig verbonden, om alle de oorlogskosten te betaalen, en om de schaden welke hunne landing in Bengalen veroorzaakt hadt goed te maaken, en plegtiglyk te belooven, van daar niets meer te doen ontscheepen om welke reden het zyn mogte.

Aan den anderen kant bezwoeren de Hollanders de Engelschen van by den Souba voor hen te spreeken, op dat deze hen vergunde van vreedzaam naar hunne bezittingen te rug te keeren, en van dezen Vorst de artikelen van het tegenwoordig verdrag te doen aanneemen. Zy beloofden 100,000 P. St. te betaalen voor de schaden, geduurende hunne verschillen veroorzaakt, en swoeren de Engelschen eene onschendbaare vriendschap.

Nauwlyks was dat verdrag getekend, of de Zoon van den Souba verscheen aan het Hoofd van zeven duizend Ruiters, en kwam zig op eenen kleinen afstand van Chinsura legeren. De Hollanders wierden bevreesd. Zy schreven den Gouverneur *Clive* in de eerbiedigste en onderworpenste bewoordingen van hen te beschermen en te beletten dat zy niet aan de woede der Mooren overgegeeven wierden. Lord *Clive* sloeg agt op hunne gebeden, en hy belette den jongen Nabab van tot het uiterste met hen te koomen. De jonge Vorst, na hen eenige ligte verwyten gedaan te hebben, vergunde den Hollanders zyne vriendschap, op voorwaarde dat zy nooit den Oorlog in zyn land zouden voeren, dat zy daar geene Troepen zouden inbrengen, dat zy geene Forten zonder zyne toestemming zouden bouwen; dat zy niet meer dan honderd vyf en twintig Soldaaten zouden houden voor de verdeediging hunner Factoryen te Ballasore in Bengale, en te Patna. Dat zy hunne Schepen en hunne Landmagt aanstonds te rugge zenden, en dat in gevalle zy een dezer artikels overtraden, het land uitgejaagd zouden worden.

Zie daar het stuk zo als de Engelschen het vertellen. Men begrypt wel dat de Hollanders het op eene gansch andere wyze verhaalen, beweerende dat zy, even als de Engelschen, regt hadden om Schepen en Troepen naar Bengalen te zenden. De Hollanders houden

den zelfs staande, dat zy dat regt hadden op een Firman van den Grooten Mogol, maar in dit zo wel als in verscheiden andere gevallen, was de reden van den sterksten de beste, zo dat het gevolg dezer vyandlykheden was, dat de Hollanders zig, ten minsten ten grootsten deele, ontbloot zagen van het deel dat zy in den handel van Salpeter, van Opium en van Lynwaad hadden. De overmagt, welke de Engelschen hadden, hadt hen in staat gesteld om den handel der vreemdelingen te kunnen bepaalen. Zy deeden zig, onder anderen, door *Jaffier-Allée-Khan* de Pagt van de Salpeter geeven, voor eene jaarlyksche uitkeering van 25,000 Roupies, en eene leverantie van 20,000 Maunds Salpeter tot prys kourant.

(*Het vervolg by de eerste gelegenheid.*)

DE GESCHIEDENIS VAN INDIANA.

(Overgenomen uit een Werk, kortling in *Engeland* uitgekomen, getyteld *Something New.*)

IK bevond my te *Patna*, de Hoofdstad van een Land in *Indie*, onder den Grooten Mogol behoorende, hier nam eene jonge Maagd, gelykende naar eene der blauwoogde Dogters van het Paradys, tot my haare toevlugt, om uit den nood en 't gevaar waar in zy zich bevondt gered te worden. Zonder myne verwondering te kennen te geeven, of haar in 't minst te dringen om myne nieuwsgierigheid, ten opzigte van den Grooten Mogol, te voldoen, bragt ik de schoone vlugteling behouden in de veilige schuilplaats, de Factory der *Engelschen* te *Patna*, stelde haar onder de bescherming des Opperhoofds, en liet haar terstond doopen; de Lord CLIVE en de Generaal CARNAC waren haare Doopvaders; ik deed haar naturalizeeren en wettigen tot alle de regten en vrydommen eens buitenlandsch Onderdaan van *Groot Brittanje*, en tartte toen *den Keizer van de Maan*, *den Roem der Volken*, *het Licht der Zonne*, *den onverwinnelyken Overwinnaar*, *het oog der Voorzienigheid*, *de Rechte hand der Almagt* &c. &c. haar een vinger aan te maken, zonder haare eigen vrye toestemming.

Dit alles verrigt zynde, tot ons onderling genoegen, begon die beminnelyke Vertelster, die zo weinig haarer schoonheid bewust schoon als de Paradysvogel, en onkundig was van haare frisheid, welke eene eerst ontlooke Roos tartte, in deezervoege haare Geschiedenis op te haalen.

Ik ben het eenig Kind van ALMAHIL, van het *Albasidaansche* geslacht, en van BENSERADE, die van ALI afstamde. Onze Voorvaders hadden Eeuwen lang geregeerd over het Koningryk *Irac-Arabie*, met lof voor zich zelven, en met regtvaardigheid voor hunne onderdaanen, tot de het-

ste

fte inval der *Turken* dat Ryk overweldigd, en het Land onder de *Ottomannifche Heerfchappye* gebragt hadt.

Wanneer AMURATH, de Beglerbeg van *Aleppo*, de Stad *Bagdad* belegerde, redenkavelde myn Grootvader, de Caleph ARIOBARZANES, die beroemd was in den Oorlog, en magtig onder de magtigften; doch ten tyde van Vrede zo zagtaartig en liefiyk als het avondluchtje, 't welk den aangenaamen geur der Oranjedreeven over de vlakten verfpreidt, in deezer voege.

„, Ik ben in de Wapenen opgevoed, en aan de Oorlogsgevaaren gewoon. Maar toen voerde ik de Krygsmagten aan van myn' Vader, myn' Opperhoofd; myn' Priester. Ten dien tyde de rede en de regtmaatigheid van den oorlog in overweeging te neemen, zou Ongehoorzaamheid, Godloosheid en Wederfpannigheid geweest zyn. Maar nu kan ik over myn eigen regt fpreeken. Ik ben zelve de Priester, de Vorst, en de Vader myns Volks. Ik redeneer nu op deeze wyze: De Vyand is dubbel zo fterk als wy, en ook beter op den wapenhandel afgerigt. Heeft de Hemel den Mensch heerfchappy gegeeven over zyne Medemenfchen om den wil van éénen, of ten besten van allen? Indien ik dit Land aan de *Turken* overgeef, ftaa ik alleen van myn eigen regt af. De zelfde wetten, de zelfde Godsdienst, de zelfde eigendom blyft myn Volk behouden. Is een Vorst of Priester, die een Volk in de onheilen van zyn eigen perfoonlyk gefchil inwikkelt, een Herder of een Slachter zyner Kudde? Het betreft my alleen, het zal op my alleen ook aankomen."

Dit beflooten hebbende, zondt hy een Heraut na het *Turkfche Leger*, en daagde den Basfa uit tot een tweegevegt. Dan dit werd afgeflaagen. Hier op boodt hy de fleutels van de Stads poorten aan, om overgeleverd te worden op voorwaarde, dat de Inwoonders hun leeven en goederen zouden behouden, als zy zich gehoorzaam onderwierpen aan de *Porte*; deeze voorflag werd aangenomen.

Hier op verliet hy *Bagdad* terftond, ziende de traanen, en hoorende de zegenwenfchen van een genegen Volk: hy begaf zich met zyn klein gezin, bestaande alleen uit eene Vrouw, een Zoon en eene Ouderlooze jonge Dogter, na de Stad *Casfimir*, de *Ormah* of Opperhoofd van welk Landfchap getrouwd geweest was aan des Caliphs Zuster.

De fchoone BENDERADE was het eenig Kind van den wyzen AZIM, die Groot Vifier geweest was te *Bagdad* en de Boezemvriend van ARIOBARZANES, naa den dood van deezen Staatsman hadt de Caliph de Dogter terftond onder zyn opzigt en befcherming genoomen. Dit betoonen van onze gunfte aan eene naakoomeling houdt, als 't ware, den Vriend nog eenigen tyd in 't Leeven. Zy was omtrent vyftien jaaren oud, toen de Caliph affland gedaan hadt van de heerfchappy over *Irac-Arabie*, en ALMAHIL was eenigen tyd te voeren verliefd geworden op haare uitfteekende fchoonheid; doch deeze

drift

drift hadt hy niet geopenbaard, dan toen zy te *Cassimir* gekomen waren: hy verzogt en verkreeg de toestemming van zyn Vader tot het aangaan eener huwelyks verbintenisse.

's Menschen Deugd is dikwyls bekwaam, om een braaf besluit te neemen, en eene edelmoedige pooging kan dienen om ons een daad te doen verrigten, ons eenmaal door eerlykheid ingeboezemd. Hier staat de ziel stil, doch zy rust niet. De Wysbegeerte is onmagtig om hem verder op dien weg te doen voortgaan. De *Leer* van het Noodlot of van de Voorbeschikking kon den Mensch in de veelvuldige tegenheden deezes leevens niet staande doen blyven. Deeze moge men als een *Kruk* en niet als een *Lid* aanmerken.

De ongelukkige ARIORBARZANES begon zich welhaast in zyne ballingschap, over zyn heldhaftig besluit te beklaagen: en toen het te laat was om eene keuze te doen, wilde hy liever den vyand in de poorten wederstaan, dan den stryd tegen zyne driften gevoerd hebben. Hy sleet zyne dagen onvergenoegd over zichzelven, en stierf vol berouws, korten tyd naa het trouwen van zyn Zoon: en zyne bitter bedroefde Weduw overleefde hem niet lang.

Myn Vader en Moeder dus, wegens eenige byzondere verbintenis aan eenige plaats of eenige persoonen, ontslaagen, besloten terstond van verblyf te veranderen. Zy oordeelden het beter, onbekend te leeven, dan voor ongelukkigen bekend te staan. Zy namen de eerste gelegenheid waar om met eene Caravaan van *Cassimir* na *Aleppo* te reizen, van hier zeilden zy door de *Middelandsche Zee*, na *Italie*: overal hunne afkomst en ongeluk verbergende.

Myn waarde Vader had eene zeer sterke lust tot de Wysbegeerte, en wel tot de hoogste deelen van dezelve. Hy kon niet berusten in de denkbeelden van den Godsdienst, welke de *Alcoran* of de *Sunnah* (*) hem geleerd, of de *Bonzen* hem ingeboezemd hadden, zonder verder te onderzoeken. Zyn onderzoeklievende aart bragt hem by de Godgeleerden in *Italie*, hy sprak voornaamlyk met de zodanigen, die als zendelingen in *Indie* gereisd hadden, en dus bekwaam waren om met hem in zyne eigen taal te spreeken. De uitslag hier van was dat hy, in 't einde, tot het *Catholyke Geloof* werd overgehaald, waar toe hy ook eerlang myne Moeder bragt. Doch hy vondt onder dit Volk in hunne Levenswyze, Wetten en Leerstellingen, veele dingen die hem tegenstonden, als het vry veroorlooven van Bordeelen, de instelling der Inquisitie, zo rechtstreeks strydig met het geen de Schriftuur leert tegen Hoerery en Vervolging. Hier op kreeg hy kennis aan eenige *Engelsche Reizigers*, met welken hy over deeze zaak sprak, en ontving redelyker begrippen van den Godsdienst der *Europeaanen*: dit bewoog hem om het vaste Land te verlaaten, na *Groot Brittanje* over te steeken, en daar volmaakte vryheid te vinden, geheel ontheven van dwinglandy, in 't Burgerlyke en Godsdienstige.

In

(*) *Assonah*, de Overleveringen hunner Propheeten.

In dat gelukkig Land had ik het geluk om gebooren te worden, e eerste beginzels van mynen Godsdienst en verdere Opvoeding : ontvangen, myn Vader strekte my steeds tot Leermeester. Daar efde ik geheel vrolyk en onschuldig, tot dat myne lieve Moeder, ie eenigen tyd te vooren een verval van kragten gekreegen hadt, ıy, op haar doodbedde, haaren laatsten zegen gaf; op dien eigen ng bereikte ik den ouderdom van vyftien jaaren.

De tederhartige en ongelukkige ALMAHIL, wiens geaartheid de uurigheid zyns Geboortelands behouden hadt, kon zyn verlies met eene *Europeaansche ongevoeligheid* draagen. Hy en myne Moeder hadden maar ééne Ziel. Hy overleefde zyne waarde BERNERADE iet lang. Steeds waarende als een geest, omtrent haare Grafstede, verd hy, nogthans, door een aandrang van liefde en pligt weder ot zichzelven gebragt: want het verval zyner kragten bemerkende, n ongerust over myn onderhoud en veiligheid, besloot hy na *Casmir* weder te keeren, op dat hy my onder de bescherming en het pzigt van myn Oom mogt zien, eer hy stierf.

Hy leefde juist tyds genoeg om deeze reis af te leggen, en zyn ogmerk te volbrengen. Waar op hy den geest gaf in myne ondersteunende armen, steeds om zyne BERNERADE roepende, te midden van e kinderlyke traanen, welke ik stortte, en de snikken, welke liefde n dankbaarheid my afpersten.

Doch de Liefde tot myne Ouders was de eenige aandoening niet, e myne Ziel tot dien tyd toe gevoeld hadt. Eenigen tyd voor ons ertrek, hadt een jong *Engelsch Heer* my eene verklaaring van zyne iefde gedaan, en myn hart ontvonkt in wederliefde. Liefde in *Eupa* is van een verhevener en streelender natuur, dan ik ongelukkig ndervonden heb dat ze is by deeze onbeschaafde Volken, die, deseettegenstaande, 't welk zeer vreemd voorkomt, in andere zedelyke igten de *Europeaanen* overtreffen (*). Daar geeft de *Zielsvoogdes* wet-

(*) De aanmerking van INDIANA, in het laatste gedeelte van dit zeggen, waarheid. Alle de *Oostersche Volken* koesteren veel verheevener en hoogegender denkbeelden van Liefde, Goedgunstigheid en Menschlievenheid, n wy. Doch hier mogen wy, te onzer verdeedigınge, opmerken, dat verschil niet ontstaat uit hunne meerdere Verdiensten, maar uit hun igeluk, niet uit hunne Deugd, maar uit de Omstandigheid, waar in zy h bevinden. Het is gelykvormigheid die het medelyden te wege brengt, geen wy natuurlyk gevoelen over zodanige onheilen als wy zelve aan onworpen zyn. By deeze slaafsche Volken, waar Staat, Rykdom, Vryd en Leeven van het grillig goeddunken eens enkelen Mans afhangen, n Vernedering, Armoede, Slaaverny en Lyfstraffe het lot van den aanılykften en rykften worden, en hun op 't onverwagtst die verbaazende atsverwisseling doen ondergaan. Dit wekt dit vermeerdert het Medelyden.

Haud ignara mali, miseris succurrere disco.

By ons is, uit hoofde van de Staats- en Regeeringsgesteltenisse, elks eidom bestendiger. Een Edelman en Ryke, een eerlyk Ingezeeten, heeft niet te vreezen dat hy tot den staat van een Gemeen Man, van een ledelaar, van een Gevangenen zal vernederd of aan den lyve gestraft rden. Onze Rang, onze Rykdom, onze Vryheid, ons Leeven kunnen alleen door eigen wangedrag verbeuren. Dit vermindert onze medelyde aandoening, wanneer wy het verlies daar van in andere beschouwen;

weten. Hier ontvangt de *Slaavin* dezelve. Nogthans heeft de *Britsche Wet*, door eene onverantwoordelyke aankanting tegen God en Menschen, vastgesteld deeze zuivere en deugdzaame overeenstemming der Zielen te dwarsboomen: want aldaar zyn wederzydsche toestemming, genegenheid, en gelykheid van omstandigheden niet genoegzaam tot eene *wettige vereeniging*; daar moet bykomen de verlofgeeving van anderen die geen natuurlyk of zedelyk belang hebben in het geval: of men moet dien trap van jaaren bereikt hebben als de gelieven vryheid geeft om elkander gelukkig te maaken, in spyt van dwingende Ouders of inhaalige Voogden.

Lord N —— was ongelukkig één jaar te jong om aan dit laatstgemelde vereischte te kunnen voldoen, en zyn Voogd was zyn naaste Erfgenaam. Ik moest derhalven aan myn Kinderpligt gehoorzaamen: naardemaal het niet in myn Minnaars magt stondt my daar van te ontslaan, door eenen anderen Pligt van meer gewigts in plaats te stellen. Alles wat wy konden doen was elkander trouwe te belooven, en by het afscheid vast te stellen, alleen de wet die de Liefde ons voorschreef te volgen. —— Daar is iets onuitspreekelyk aangenaams in deeze bekoorelyke Drift! Zy is de balzem des levens! en zyn de moeilykheden, daar aan vast, zelf streelende, hoe onuitspreekelyk groot moeten dan haare vermaaken niet weezen! Ik gevoel meer genoegen in de traanen, welke ik afweezend stort, dan in alle de vrolykheiten der vreugde, die my immer ten deele vielen. *De Hoop* der Liefde betovert ons, en de Vrees, met deeze hartstogt vermengd, vermeerdert de vervoering. Het is genegenheid, het is vriendschap. Deeze drift maakt den Gierigaart milddaadig, den lafhartigen kloekmoedig. Liefde is de voornaamste hoedanigheid der menschelyke natuur! De Rede gaat zo verre een Ingeschaape Neiging niet te boven, als de Liefde onze kaat veredelt.

Kort na myne wederkomst te *Casfmir* werd myn Oom opontbooden om den grooten Mogol te *Agra* op te wagten, ter gelegenheid eener byeenkomst der Staaten van dit wyduitgestrekte Ryk om den geboortendag van den Vorst te vieren. Hy nam my onder zyn gevolg mede ten Hove; den luister en heerlykheid van welk Hof alle andere menschelyke grootheid overtreft, en met regt het *Paleis van de Zon* mag genaamd worden.

Myn dierbeminde Vader en Onderwyzer hadt my geleerd aanmerkingen te maaken op alle voorwerpen, welke my in de Natuur of in 't Menschlyk leeven voorkwamen. Toen ik het gering vertoon van Koninglyke waardigheid aan 't *Britsche Hof* vergeleek by de oogverblindende heerlykheid, welke aan dit *Oostersch Hof* schitterde, stond ik versteld op de overdenking van de meerderheid die het eerste desniettemin heeft, ten aanziene van de magt en invloed onder de Volken der aarde. —— Het kan, dagt ik by myzelven, niet voortkomen van de wyduitgestrektheid des Lands, of het aantal des Volks. De *Britten* moeten dit overwigt in de schaal der Staatkunde, gelyk de kleine Staat van *Sparta*, alleen verschuldigd wee-

zen

zien aan Deugd, goede Orde en welgeschiktheid van Zeden. *Griekenland* overwon *Persië*, 't welk 't zelve in rykdom en manschap zo verre overtrof; maar eens door verwyfdheid vermeesterd, is van dit beroemde Volk de naam alleen overgebleeven. Want rykdom, misbruikt tot weelde, dartelheid en overdaad, mag men aanzien als eene Landplaag van verdervend ongedierte, 't geen al het Land verwoest. —— Wanneer eenig Volk de zeden en gewoonten van een ander vreemd Volk begint over te neemen, is het reeds half overwonnen. Toen DARIUS zyn zwaard op de wyze der *Macedoniers* liet maaken, voorspelden de Wichelaars de onderwerping van zyn Ryk aan dat Volk. Wanneer dus de weelde en pragt der *Oosterlingen* eens voet krygt onder dit handje vol Volks; in dat gedeelte der aarde, zal het welhaast die zwaarte, welke het nu heeft, verliezen, de heerschappy welke het thans bezit kwyt raaken, en in den staat van onze kleinste Landschappen vervallen; hunne duizenden zullen in onze tien duizenden verzwolgen worden.

Doch myne aandagt werd schielyk getrokken tot een onderwerp, 't welk my zelven veel nader betrof: want myn Oom kwam in myne kamer loopen, met een groote drift, om my geluk te wenschen, dat de Keizer my toen tot de eere van zyn bed verwaardigd hadt; my zeggende dat 'er een bevelschrift was uitgegeeven om my voortaan als een Sultane te handelen, dat hy zich by uitstek gelukkig rekende de gelegenheid te mogen hebben om de eerste te zyn die my zyne eerbied betoonde by myne verheffing.

Ik had my verbeeld de allerongelukkigste te zyn toen ik *Engeland* moest verlaaten: maar by deeze ongelukkige gelegenheid was ik veel elendiger. De Liefde is boven alle menschlyke verheffing en grootheid verheeven. En hoe veel sterker moet deeze verbintenis weezen wanneer deugd de banden van verpligting nauwer aanhaalt. Myne genegenheid was reeds elders gevestigd, ik had myne trouw eenen anderen geschonken: en de beheersching der geheele Wereld zou my niet tot meineedigheid of ontrouw overgehaald hebben.

Deeze beginzels en overwegingen, gepaard met traanen en smeekingen, drong ik aan by myn Oom, en sloeg des Keizers aanbieding volstrekt af; dan 't is nauwlyks uit te drukken of des *Omrah's* verwondering, dan woede, hier op zich het sterkste vertoonde. Hy was slaafsch opgevoed onder een Volk, waar slegts één Persoon vry is, en men het een eer en pligt rekent voor de Mannen dat zy zich nederwerpen, en voor de Vrouwen dat zy zich ter ontugt overgeeven, op den enkelen wenk des dwingelands. —— Maar het zou vergeefschen arbeid geweest zyn, met dien lafhartigen, over zulke nieuwe en by hem vreemde denkbeelden, lang te redentwisten, bovenal in een geval waar zyne twee sterkste driften zo zeer in betrokken waren, zyn hoogmoed naamlyk en zyne vrees. Zyn kruipende ziel zag myne vernedering tot een slagtoffer van het Vorstelyk Serail aan als eene verheffing van zyn geslacht, en dugte

te voor de wraak des eigendunklyken Heerschers, indien ik weigerde my aan dit bevel te onderwerpen.

De noodzaaklykheid, waar in men zich zomtyds gebragt vindt, kan genoegzaam tot verschooning dienen van ltreeken ter reddinge gebruikt. Ik zag geen ander middel om dit geweld te ontkomen, dan eene geveinsde believing: derhalven gaf ik voor, na nog eenige stribbeling, tot meerdere schyn, vertoond te hebben, dat ik overgehaald was. Ik maakte myn Oom geheel gelukkig met hem te verhaalen dat ik besloten hadt de my toegedagte groote eer te zullen aanvaarden. Dit ten Hove aangekondigd zynde, ontving ik terstond de gelukwenschingen van alle de *Omrah's*, *Rayah's*, Priesteren en groote Staatsbedienden, gelyk dit, by zodanige gelegenheden, gebruiklyk is; en de volgende dag was bestemd om my in het Serail te brengen.

Ik hadt schielyk myn besluit genomen. Ik oordeelde het niet meer dan billyk dat een Volk, onder 't welk ik zodanige beginzels van vryheid ontvangen had, my ook de hand leende om dezelve te onderschraagen. En dewyl my voorheen wel verhaald was, dat te *Patna*, in de nabuurschap van *Agra*, eene *Engelsche Factory* gevonden werd, nam ik voor in den nagt derwaards te vlugten, en de bescherming te verzoeken van dat vry en edelmoedig Volk, tegen onregt, bygeloof en willekeurige magt. —— Ik ontdekte myn oogmerk aan den getrouwen ACHMET, die, in het Hof van den *Caliph* te *Bagdad*, myns Vaders Lyfknegt geweest, en zints dien tyd de wisselende lotgevallen onzes gezins gevolgd hadt. Hy droeg terstond zorge om alles tot onze vlugt gereed te maaken: wy vermomden ons in de kleederen, die wy in *Engeland* gedraagen hadden: en gingen dien zelfden dag met het vallen van den avond uit. — Wy reisden den geheelen nagt door, zonder ons stil te houden tot het neemen van eenige verfrissing, vergezeld van een ervaaren gids, en zyn gelukkig hier gekomen met het aanbreeken van den dag, voor dat wy nagezet en agterhaald zyn. —— Ik had het geluk om by u als den voornaamsten der Kooplieden te worden ingeleid, en heb my reeds onder uwe vriendlyke bescherming begeeven, om beveiligd te zyn tegen geweld en verdrukking, en weder na *Engeland* overgevoerd te worden; hoopende aldaar myn waarden Lord N— te zullen aantreffen, en te bevinden dat hy den dwang der wet overleefd heeft, als mede dat zyne Liefde en Standvastigheid die, en ook het lang afweezen, zullen overleefd hebben.

Ik verzekerde de schoone INDIANA van eene waarlyk Vaderlyke bezorgdheid over haar persoon en geluk: terwyl zy, door dankbaarheid en vreugde vervoerd, eerst nederknielde om mynen zegen te ontvangen, en toen opstaande my tederlyk omhelsde en tegen haaren boezem drukte, met zulk eene tederheid dat ik ontwaakte, en de ydele schim ontvlood myne omhelzingen.

BESCHRYVING VAN DE ITALIAANSCHE LOTERYEN.

(Overgenomen uit *The Letters from Italy*, *by* JOHN, *Earl of Cork and Orrery*.)

MOed is, in geenen deele, tegenwoordig het onderſcheidend kenmerk der *Toscaanen*. Geduurende de laatstverloopen jaaren hebben zy zo weinig gelegenheid gehad, om hunne heldhaftigheid te vertoonen, dat hunne kloekmoedigheid in den ſtryd onbekend is. Bygeloof, in Geestdryvery hervormd, kan bloodaarts koen maaken. De *Florentyners* zyn bygeloovigen geen Geestdryvers. Zy ſchrikken op 't hooren van den Donder. Zy hooren zugten en klaagen op de Kerkhoven. Zy zien paarden zonder koppen. Zy ſchryven elk onverwagt ſchadelyk toeval aan den Duivel toe. Zy worden door booze Geesten geplaagd. Geſtorven Heiligen en Martelaars vertoonen zich aan hunne verbeelding, nu eens in eene vriendlyke, dan eens in een gramſtoorige gedaante. 't Geen de Waarzeggers en Wichelaars begonnen, hebben de Christen-Priesters voltooid. Doch niets, zelfs het Priesterlyk bedrog niet, houdt het Bygeloof zo leevendig te *Florence*, als eene zekere Lotery, door den Staat ingeſteld, om de inkomſten van den Vorst te vermeerderen, en het Volk uit te putten. Ik zal u hier van eene beſchryving mededeelen.

Daar zyn Negentig Nommers. Gy ſchryft op een ſchoon Lotbriefje vyf Nommers, welke het u lust, begreepen in die Negentig. Weinige Koopers gaan boven het gelukkig gerekend getal van Drie. De minſte prys, welke men voor een Lot betaalt, is een *Paolo*, zo veel als een *Engelſchen* halven *Schell.* Gy kunt zo veel hooger gaan als het u behaagt, gy zult betaald worden naar gelange van den ingekogten prys. Laat ons ſtellen, dat gy vyf Nommers voor een *Paolo* koopt. Indien ſlegts een uwer Nommers een Prys trekt, zulks betekent niets; want deeze verzinkt onder de andere vier als ze Nieten zyn, even gelyk een drup waters in de Zee valt. Indien 'er twee met Pryzen uitkomen, dan hebt gy regt om twintig *Paolo's* te vorderen; indien drie, dan zult gy vier en twintig Kroonen ontvangen; indien vier, vyf en twintig *Zecbeens*; een *Zecbeen* is iets minder dan tien *Engelſche Schellingen*. Indien de vyf Nommers alle Pryzen zyn, dan ſtaat gy honderd *Zecbeens* te krygen. Ik heb reeds gezegd, dat indien gy 'er meer voor betaald hebt, gy ook meer gelds krygt, naar gelange van het ingelegde geld. Deeze Loteryen, (twee zyn 'er, een te *Livorno* en de andere te *Florence*), worden alle Maanden éénsgetrokken, op onderſcheidene dagen, zo dat de verwoesting om de veertien dagen rond gaat.

Men heeft noit een eenig voorbeeld gezien, en 't zal naar alle waarſchynlykheid noit gezien worden, dat vyf Nommers met Pryzen voor een en denzelfden Perſoon uitkwamen.

Elk arm Schepzel, 't geen twee of drie *Paolo's* kan beſteeden, koopt dezelve met alle drift in deezen Oceaan van belasting. De jammerlyke ondervinding van een ongelukkig ſlaagen maakt geen in-

druk op de gemoederen der menigte. Zy verpanden hunne kleeren om geld te krygen, tot het koopen van deeze Nommerbriefjes. Een der Ontvangers hadt eene groote somme gelds, den Grootthertog toebehoorende, in handen. Hy deedt dezelve heimlyk in de Lotery, verloor ze, en werd opgehangen. Naa zyn' dood vondt men verscheide honderd Nommerbriefjes in zyne Bureau.

De rol, welke het Bygeloof hier in speelt, bestaat hier in. De Koopers van Nommerbriefjes moeten, om gelukkig te zyn, zes en dertig uuren vasten; een zeker getal *Ave Maria's* opzeggen, en, geduurende al dien tyd, tot geen leevende Ziel spreeken; niet te bedde gaan; in 't gebeden tot de Heilige Maagd, en de Heiligen volharden, tot dat eenig gunstig Heilig, of Propheet, niet alleen verschynt; maar de gelukkige Nommers aanwyst. De waakenden, afgemat door verwagting, vasten en bidden, vallen in slaap, zien den Heilig, hooren en vergeeten de getallen, erkennen hunne vergetelheid en de goedheid van het heilig gezigt, en blyven volkomen overtuigd, dat het Orakel onfeilbaar moet weezen. Zy koopen weder Nommerbriefjes, vallen weder in slaap, zien weer Propheeten, en vinden zich eindelyk dood arm.

Twee maanden geleeden, kogt een Dienstmeid vyf Nommers. Drie kwamen met Pryzen uit. Zy kreeg vier-en twintig Kroonen. Zy verklaarde dat de Propheet *Jeremia*, als een Capucyner Monnik gekleed, haar de Nommer hadt genoemd. De Lotery kreeg meer en meer toeloop, ter eere van, en in vertrouwen op den Zoon van *Hilkia*, die thans in *Toscane*, naa zyn dood, meer invloeds heeft dan by zyn leeven, in het Land van *Anathoth*.

Wy Ketters vermoeden, dat de Aanlegger deezer Loterye, de weezenlyke Propheet was, die bevindende, dat zyne Lotery geen opgang hadt, ten koste van vier en twintig Kroonen, een allerkragtigst middel vondt, om dezelve den voorgaanden schadelyken invloed te doen verkrygen.

't Is waar, men denkt dat geenen uit den Adel hunne *Paolo's* en *Zicbeens*, op zo veragtlyk eene wyze, wegwerpen. Misschien doen zy het niet. Laat het zo zyn. De Dienstbooden, de Werklieden, en anderen doen het, en de kwaade gevolgen van de gebreken des Volks van laagen rang zullen, vroeger of laater, gevoeld worden, door Persoonen van hooger staat.

BERIGT
wegens het
Stolpiaansch Legaat.

DE Heeren Professoren van Hollands Hooge Schoole, welken de bezorging van het Legaat van wylen den Heere JAN STOLP is aanbevoolen, hebben op den 13 October laatstleden hunne gewoone Vergaderinge gehouden, om uitspraak te doen over de Verhandelingen,

gen, welke hun zyn toegezonden, tot Beantwoordinge van de volgende Vraag, in de maand February van het voorige Jaar opgegeeven:

Of in den Mensch een ingeschapen zin, of zedelyk gevoel plaats hebbe, waar door hy bestuurd word tot onderscheiding, en aangespoord ter verrigting van 't zedelyk goed?

en bevonden hebbende, dat twee Geschriften, waar van het een tot Zinspreuk heeft: *Quid aut laudari rite, aut vituperari potest, si ab ejus natura recesseris, quod aut laudandum aut vituperandum putes? Cic. de Leg.* I. en het ander dit Opschrift voert,

Nullum theatrum virtuti conscientia majus est;

evenveel Stemmen hadden weggedraagen tot behaaling van den Prys, is daar op, volgens den laatsten wil van wylen den Heere STOLP, tusschen die beiden het Lot geworpen, en de Prys aan het laatstgemelde beurt gevallen, waar van de Schryver, by het openen van het verzeegeld Biljet, gebleeken is te weezen de Hoog-Geleerde Heer JOHANNES FREDERICUS HENNERT, *Leeraar der Wysbegeerte en Hoog-Leeraar der Wiskunde aan de Utrechtse Hooge Schoole, Medelid van de Maatschappyen der Weetenschappen te Haarlem, Vlissingen en Rotterdam.* Aan welken derhalven de Goude Medaille ter waarde van 250 Guldens is toegeweezen.

Aangezien de gedagten der geleerde Waereld over het gewigtig Onderwerp van de opgegeeve Vraag niet alleen zeer verschillen, maar geheel tegenstrydig zyn, en dat aan de Heeren Bezorgers goede Verhandelingen van beiderlei begrippen zyn toegekomen, heeft het Hun toegescheenen, dat zy in 't algemeen genoegen zouden geeven, met, nevens de twee gemelde stukken, nog agt andere Verhandelingen te laaten drukken, van welken de Zinspreuken zyn:

1. *Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu.*
2. *Omnes tacito quodam sensu, sine ulla arte aut ratione, quæ sint in artibus ac rationibus prava aut recta, dijudicant. Cicer.*
3. *Expertus novi.*
4. *Parcite oves nimium procedere, non bene ripæ creditur.*
5. *Non, nisi rationis experientiæque lumine nutrito, fide.*
6. *Quantum mortalia pectora cæcæ noctis habent,*
7. *Est natura sic generata vis hominis, ut ad omnem virtutem percipiendum facta videatur: Ob eamque caussam parvi, virtutem simulacris, quarum in se habent semina, sine doctrina moventur. Cic. de finib. bon. & mal. L.* V. §. 15.
8. *Nec natura potest justo secernere iniquum, dividit ut bona diversis, fugienda petendis. Horat. L.* I. *Sat.* 3.

WAARNEEMINGEN
omtrent de
LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,
in November 1773.
DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Gesteldh.
1	29. 6½	29. 7½	29. 9	48	50	48	Z W	N W	O	Buijig.
2	—10	—10½	—10	45	50	48	Z	Z W	Z	——
3	— 8¼	— 7	— 5½	45	48	51	Z t O	Z t O	Z t O	Regen.
4	— 3½	— 6	— 6½	52	52	51	W	Z W	W t Z	— Wind.
5	— 6½	— 8	— 8¾	49	52	50	Z W	W	W	Helder R.
6	— 8½	— 7½	— 7½	48	50	51	Z	Z	Z	Reg. Betr.
7	— 6½	— 5	— 3	48	54	54	Z t O	——	——	Mist Reg.
8	— 2½	— 2	— 2¼	50	52	47	Z	Z t W	Z t W	Buij. Hag.
9	— 0	28.11½	— 0½	50	55	52	——	Z	Z	Reg W.
10	— 2½	29. 3½	— 4	49	50	46	——	Z W	Z W	Helder.
11	— 2	— 1½	28.10	48	52	49	——	——	Z	Reg. St.
12	28. 8½	28. 8	— 9	50	51	47	Z t O	Z	Z W	—— —
13	29. 0	29. 2	29. 3½	48	51	49	Z W	W	W	*Buijig.*
14	— 6½	— 7½	— 8½	50	50	48	W	——	N W	——
15	— 7	— 3½	— 1	46	46	46	Z	Z t O	O	——
16	— 2	— 4	— 6½	44	46	45	N	N	N	——
17	—10	—10½	—11½	45	48	47	W t N	Z W	Z W	——
18	—11	—10¾	—11	46	46	46	Z	——	——	Betr. Reg.
19	—11½	30. 0	30. 0	43	46	45	N W	N W	N t O	Helder.
20	30. 0	29.11½	29.11	43	47	45	N t O	N	N	— Wolk.
21	29.10½	—10	— 8	43	45	42	——	N t O	N t O	Mist Reg.
22	— 7½	— 8	——	41	44	40	Z W	Z	Z	Held. M.
23	——	— 7	— 7	42	44	43	O t Z	N W	N W	Mist Reg.
24	— 5½	— 5	— 4¾	42	45	40	Z W	Z W	Z	— Held.
25	— 4¾	— 6	— 7½	41	40	38	Z t O	——	N O	— R. S.
26	— 9	—11	30. 0½	37	36	38	N O	O	O	Betr. W.
27	30. 1	30. 1½	— 2	38	44	41	Z W	N W	W	— Reg.
28	— 2	— 2	——	43	48	46	——	W	W	Mist.
29	——	——	— 1	46	49	47	——	Z W	Z	— Reg.
30	— 0½	——	— 3	43	46	44	N W	N	Z t W	Reg. H.

Hoogste Barometer d. 30. 3 }
Laagste Barometer d. 28. 8 } middelb. d. 29. 5½

Hoogste Thermometer gr. 55. }
Laagste Thermometer gr. 36. } middelb. gr. 45½

MENGELWERK,

TOT FRAAIE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

BERIGT WEGENS DE VEROVERINGEN, DIE DE ENGELSCHE EN FRANSCHE COMPAGNIEN IN DE INDIEN GEMAAKT HEBBEN.

(Vervolg van Bladz. 614.)

TErwyl men zig in Bengale bezig hieldt, om de verschillen die daar, door den schielyken inval der Hollanderen, veroorzaakt waren, te eindigen, zette de Kolonel *Coote*, na den Heer de *Lally* tot in Pondichery gejaagd te hebben, de belegering van die Stad met yver voort. Hy hadt zig reeds meester gemaakt van Valdour en van Vilenour, twee Dorpen op eenigen afstand van Pondichery gelegen. Hy hadt reeds verscheidene toegangen veroverd, toen hy de Engelsche Vloot, door de Admiraalen *Cornish* en *Stevens* gekommandeerd, zag aankoomen. Toen hieldt men de Stad, te Land en ter Zee, ingelooten. Men wierp Batteryen op, en geduurende drie geheele dagen, ieldt men niet op met schieten. De belegerden beantwoordden dit an hunnen kant; maar zonder byna eenige schade te veroorzaken. De ngelschen naderden stap voor stap, tot dat zy zo verre gekoomen vaten, dat zy alle gemeenschap onderschepten. Die naderingen ragten veel toe, om de elende der belegerden te vermeerderen, die ok het getal hunner Overlooperen dagelyks zagen toeneemen. Het cheen dat de plaats het niet lang konde uithouden, by gebrek van oldaaten, van Krygsvoorraad en van Levensmiddelen. Ondertuschen hield de Heer de *Lally* zig standvastig, in hoop dat 'er onderand zoude aankoomen. Om den hongersnood te voorkomen, deed y 1400 Lieden, onbekwaam om de wapenen te draagen, uit de tad zetten. De Kolonel *Coote* ontving die ongelukkigen met goedeid, plaatste hen in zyn Leger, en nam de zorg voor hun bestaan p zig. Dit belette hem niet zyne onderneeming, zonder tusschenoozing, te agtervolgen. Hy tastte een Fort, de verschansing van . Thomas geheeten, en voor hem eene Post van het uiterste gewigt, n, en nam het zelve in. Van daar naderde hy tot aan de poort van ladras, en, den volgenden morgen, wierden de Loopgraaven geoend. Toen begon de Heer de *Lally* te wanhoopen, en welhaast eeven 'er geen middelen meer overig, dan van een Verdrag aan te an. De Opperste der Jesuiten wierdt belast, van de Artykels van it Vergelyk, het welk zo sterk door de belegerden begeerd wierdt, lf aan den Kolonel *Coote* te brengen. Zy verzogten, dat de Huin der Inwooners gespaard zouden worden; dat zy hunne Goederen

en Koopmanschappen zouden behouden, met vryheid van in de Stad te moogen blyven of te vertrekken, werwaards het hen goed dagt; dat zy gehandhaafd zouden worden, in de oefening van den Roomschen Godsdienst, gelyk onder de voorgaande Regeering; dat men niét raaken zoude aan de Kerken, nog aan de huizen der Geestlyken, nog aan iets dat tot den Goddelyken dienst geschikt was; dat men alle de Papieren tegenwoordig in bewaaring op de Griffie, en by de Notarissen, en waar van de Fortuin der Inwooners afhangt, naar Frankryk zoude zenden, enz. De Kolonel *Coote*, zeer gevoelig voor den nood der belegerden, nam die voorstellen aan. De Bezetting gaf zig als Krygsgevangen over, en de Stad werd, op den 16den January 1761, na eene belegering van agt Maanden, aan de Engelsche Troepen in handen gesteld. De buit was ontzagchelyk. De Vesting-Werken wierden geslegt, in wéerwraak van het geen de Franschen aan Madras, en aan het Fort St. David, gedaan hadden. Dus bleef de Kolonel *Coote* volstrekt meester van de kust van Koromandel. De Franschen zagen toen, welk ongelyk zy gehad hadden van het bestier der Indiën te ontneemen aan den Heer *Dupleix*, die aldaar verscheiden jaaren hadt doorgebragt, en het zelve te vertrouwen aan een Man, die ten minsten de plaatzelyke kundigheden, nodig om de zaaken van de Kompagnie wél te bestieren, niet konde hebben. Men wil, dat 'er verraad geweest is in het gedrag van den Heer de *Lally*: zyn treurig uiteinde schynt zulks te toonen; dewyl hy als een Verraader onthoofd is geworden. Behalven veele fouten, welke hy begaan heeft, kan men hem als eene der wezenlykste verwyten, de veragting welke hy betoonde, voor de verdienste, en de talenten van den Heer *Bussi*, wiens vernuft, wysheid en vermogen, op den geest van den Souba en van zynen Raad wy gezien hebben.

Dewyl de Franschen geene vestiging meer op de kust van Koromandel hadden, tragtten de Engelschen zig meester te maaken van die, welke zy op de kust van Malabar hadden. Mihia eene kleine Stad, vyftig mylen ten Noorden van Callicut, dertig van Tellichery, en omtrent honderd mylen ten Zuid-Westen van Pondichery gelegen, maakte hunne oplettendheid eerst gaande. Die Vestiging, zeer opmerkelyk door haaren handel in Peper, wierdt verpligt zig, den 10 February 1761, by Verdrag, over te geeven. De voorwaarden waren zeer eerlyk voor de Belegerden. Zy verkreegen verlof, dat de Bezetting zoude uittrekken met alle Krygsëer, slaande Trommel en ontrolde Vaandels. Alle de Inwooners, Blanken en Zwarten kreegen verlof om hunne roerende Goederen en Bedienden te behouden, en zy wierden gehandhaafd in de volle en vrye bezitting van alle de Landeryen en Plantagien, met vryheid van de Stad te verlaaten, of aldaar te blyven, zo als het hen behaagen zoude. Toen die voorwaarden van weerskanten aangenoomen waren, stelden de Franschen alle de Forten, waar van zy meester waren, aan de Engelschen in handen.

Wel-

Weinig tyds, na dien beroemden optogt, die den Overwinnaar ;yna geene moeite kostte, vernam men den dood van den Admi- aal *Stevens*, die opgevolgd wierdt door den Admiraal *Cornish*, vaarvan wy reeds gelegenheid gehad hebben te spreeken. Hy was iet, die zig belastte met eene onderneeming tegen het Eiland Bour- ion, de laatste plaats, die, in dat gedeelte der wereld, onder de nagt der Franschen stondt. De uitslag beantwoordde volmaakt an zyne oogmerken, en in weinig tyds bragt hy het zo verre, lat hy de vyanden geheel uit hunne bezittingen verjoeg. Door lit middel bleeven de Engelschen volstrekt meesters van de voor- naamste Vestigingen op die kusten van Indostan, en waren in staat om byna al den handel van die landen te vereenigen.

De te onderbrenging van alle de Fransche bezittingen maakte nog geen einde aan de onderneeming der Engelschen. De Oorlog die verklaard was, tusschen Engeland en Spanje, verschafte de eerste Na- ie eene nieuwe gelegenheid van hunne veroveringen verder voort e zetten. Zy beslooten de Spanjaarden aan te tasten in hunne voor- naamste Vestigingen, de Philippynsche Eilanden namelyk. Voor dat k in het verhaal van die beroemde verrigting treede, zal het niet ongevoeglyk zyn, van iets te zeggen, over deze Eilanden, over hunne ligging, Rykdommen en hunnen Koophandel.

De Philippynsche Eilanden zyn gelegen aan de Stille Zee in het Oostelykst gedeelte van Azie. Het zelve bevat verscheide andere Ei- anden, waarvan het voornaamste is, dat van Manilla of van Lucon. Die Eilanden wierden het eerst ontdekt door *Ferdinand Magellaan*, n 1521; maar de Europeaanen bezaten dezelve niet dan in 1564, en tyd waarin Don *Lewis de Valasko*, Onder-Koning van Mexi- o, *Michel Lopez de Lagaspes* zondt met eene talryke Vloot en enoegzaame Troepen, om dezelve te veroveren. Hy noemde die ilanden de Philippynsche ter eere van *Philippus den II*, Zoon van *arel den V*, Koning van Spanje. Zedert dien tyd, zyn zy steeds nderworpen geweest aan die Kroon, met uitzondering alleen van et groote Eiland Mindana. De voornaamste Stad behoudt den naam an Manilla. Dezelve is gebouwd op een punt Lands, door eene leine Rivier geformeerd, die haaren oorsprong krygt uit het Meir abia, en zig in de Zee een weinig onder de Stad Cavite uitstort.

Manilla heeft de beste ligging des wereldts voor den Koophandel. len voert het Goud van Mexiko en van Peru, beide wel bekend, erwaards. Men doet daar de voortbrengzelen van Europa ontschee- en. Het Koningryk van Golkonde zendt hier zyne Diamanten en ndere edele Gesteenten; men brengt daar de Kaneel van Ceylon, Peper van Sumatra en Java; de Kamfer van Borneo; de Zyde, nee en Porceleinen van China; en ieder jaar komen daar van Ja- an twee of drie Schepen gelaaden met Amber, met Zyde en met ndere Koopmanschappen die men tegen de voortbrengzels van 't and verruilt.

Schoon de Philippynsche Eilanden in de verzengde Lugtstreek liggen, is de lugt daar niet buiten gemeen heet, het welk ongetwyfeld komt van de lange nagten, en van zekere frissche winden die daar dagelyks waaijen. Men geniet daar eene gestadige Lente, en de grond is zeer vrugtbaar, inzonderheid in Ryst, Koorn, Gars, Gierst en Vygen. Daar valt ook uitmuntende Wyn, en men vindt daar Goud- en Zilver-Mynen en zeer fraaije Paarlen. In één woord men kan zeggen dat 'er misschien geen Land in de Wereld is, 't welk de dingen, tot het leven nodig, overvloediger voortbrengt. De Inwooners van die Eilanden zyn veel minder woest, en handelbaarer dan hunne Nabuuren: zy handelen met de Europeaanen en Chineezen zonder dat wantrouwen te doen blyken, het welk zo belagchelyk is voor hen zelven, en zo ongemaklyk voor de Vreemdelingen. Ondertusschen is het dienstig hier aan te merken, dat, van alle de Natien in Europa, de Engelschen en Hollanders geenen vryen Koophandel daar op hadden; zo dat het Presidentschap van Madras, Schepen derwaards zendende, verpligt was, om die door Portugeesche Zeelieden te laaten voeren.

Door deze beschryving van de vrugtbaarheid en den verbaazenden handel van de Philippynsche Eilanden, is ligtlyk te begrypen, dat de verovering van die Eilanden een zeer gewigtig voorwerp voor de Engelsche Compagnie wierdt. Ook verwaarloosde men niets om die onderneeming met een gelukkig gevolg uit te voeren. *De Admiraal Cornish* kreeg het bevel over de Vloot, en de Generaal *Drapper* over de Land-Troepen. Alle de schikkingen wierden met eene ongelooflyke snelheid gemaakt, en de Engelschen verscheenen op de hoogte dier Eilanden, voor dat de Spanjaarden van hunne voorneemens verwittigd waren. Om de vrees der Vyanden nog te vermeerderen, besllooten de Engelschen geen tyd te verliezen, en de haven van Cavite terstond aan te tasten. Nauwlyks hadden zy zig daar Meester van gemaakt, of zy vorderden van de Stad, dat zy zig zoude overgeeven. De verschrikte Inwooners openden hunne Poorten zonder wederstand. Men stelde eene sterke bezetting in de Stad, en men onderzogt de Kust op zyn gemak, waarna men de Troepen twee mylen onder Manilla deedt ontscheepen. Toen zy allen aan land waren, begon men den aanval van die laatste Stad met eene onverzaagtheid, die alle verbeelding te boven gaat. De Spanjaarden, onbekwaam om zulk een geweldigen schok uit te staan, weeken naar de Stad, en lieten het Fort Polverista aan de Engelschen over, het welk eene uitmuntende plaats was, om over dezelve den voorraad te voeren, en eene veilige gemeenschap met het Eskader te houden. De Engelschen naderden de Stad meer en meer, maar gelyk dezelve al te groot was, om haar in te sluiten, vernoegde men zig met daar eenige kanten van aan te tasten. De wederstand der Belegerden was zeer hardnekkig, tot op het oogenblik, dat de Engelschen zig meester maakten van Minondo, van Tondo en van Vera-

Cruz,

ruz., zeer gewigtige Posten, die den vryen toegang naar de Rivier adden, en van waar men alle foorten van gemeenfchap van buiten onde onderfchppen. Ondertusfchen floeg die fchade, hoe aanierkelyk dezelve zyn mogt, den moed der Spanjaarden niet geheel er neder. Niet vergenoegd van zig wel in hunne Muuren te verdedigen, deeden zy nog verfcheiden dappere uitvallen, die de Vyanen zeer uiterften verzwakten. De Engelfchen verdubbelden van unnen kant hunne onverzaagdheid, naar maate van den wederftand elken men hen boodt. Zo dra zy de loopgraaven geopend hadden, ftortten zy zig daar met zo veele woede in, dat zy, na de yanden naar hunne voornaamfte verfchanzingen gedreeven te hebben, zig meester maakten van de voornaamfte Poort, waar door y gelegenheid hadden, van hunne benden te doen binnen trekken. De Gouverneur van de Stad, en de voornaamfte Officiers vertrokken in alleryl naar het Kasteel, maar zy wierden welhaast verpligt ig Krygsgevangen over te geeven; men ontving hen op hun woord an eer, en om de genegenheid der Indiaanen te winnen, oordeelen de Engelfche Kommandanten het gevoeglyk hen in vryheid te aten uittrekken.

Van toen af was de zaak flegts om de Artikelen van het verdrag e maaken, waarvan wy hier de voornaamfte invoegen. By het eerte artikel vergunde de Engelfche Generaal, dat alle de Inwooners unne goederen zouden behouden onder de befcherming van zyne ritfche Majesteit, met de zelfde vryheid welke zy tot dus verre enooten hadden.

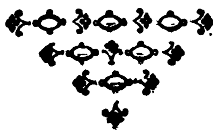
Ten tweeden verzogten de Spanjaarden om even als te voren vry mogen zyn in de oefening van hunnen Godsdienst, en dat de Families, die naar de Stad gevlugt waren, tevens verlof mogten hebben om te gaan woonen, waar het hen goed dagtte.

In de volgende artikels eischte men, dat alle de Inwooners de elfde vryheid van Koophandel zouden genieten, en de zelfde voorgten die door den Koning van Groot Brittanje aan zyne Onderanen vergund wierden, en dat men hen alle de verzekeringen, n dien einde nodig, zoude geeven; dat de oefening van de huiske Regeering in den ouden ftaat als te vooren zoude blyven, dat et Gezag en Beftier blyven zouden by hen die in de bediening vonden waren, om zelve de goede order te onderhouden, en de ertreeders der wetten te ftraffen, enz.

De Engelfchen ftonden den Belegerden alle deze verzoeken toe, aar gelyk zy meenden regt te hebben, om de Stad aan de plundering er te geeven, naardien dezelve ftormenderhand veroverd was, egden zy van hunnen kant eenige voorwaarden by de voorigen. oreerst eischten zy dat alle de Spaanfche Officiers krygsgevangenen uden zyn, de Wapenen nederleggen, en zig op befcheidenheid ergeeven Men moest hen ook alle de Magazynen in handen ftel, en al den Oorlogsvoorraad, die in de plaats voor handen was, erleveren. Daar en boven vorderden de Engelfche Generaals, dat

men vier Milioen Ryksdaalers aan hunne Kompagnie betaalen zoude, ter vergoeding der Oorlogskosten; de helft gereed, en de helft op eenen bepaalden tyd. Gelyk de Eilanden, van Luconie of Manilla afhangende, en toen onder de heerschappy zyner Katbolyke Majesteit staande, den Koning van Engeland moesten afgestaan worden, kreegen de Inwooners dezer Eilanden bevel van zyne Britsche Majesteit voor hunne wettige overheid te erkennen, tot dat men hun lot door eenen algemeenen Vreede nader bepaalen zoude.

Zodanig was de Staat der zaaken in dat gedeelte van Indostan, wanneer men agt maanden na den optogt tegen de Philippynsche Eilanden den zo lang gewenschten Vrede vernam, die in de maand February 1763 te Parys, tusschen de Koningen van Engeland, Frankryk en Spanje, gesloten was. In het Verdrag vergaten de Engelschen hunne eisschen niet, om zig byna van al den handel van Indostan te verzekeren. Zy schikten het op zulk eene wyze, dat de Franschen zig volstrekt uit Bengale uitgesloten zagen, en zo men hen eenige Comptoiren op de Kusten van Koromandel van Malabar en zelf van Bengale wedergaf, was het niet dan op voorwaarden, dat die Plaatzen hen enkel tot Handel-plaatzen zouden verstrekken, met verbod van daar geen meer Krygsvolk te houden, dan in het voorgaand verdrag bepaald was. Daar en boven stondt het den Franschen niet vry, eenige Sterkte te bouwen, of Troepen in te voeren, vooral niet in Bengale, onder wat voorwendzel het wezen mogt.

BLAD.

WAARNEEMINGEN
omtrent de
JGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,
in December 1773.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Gesteldb.
30. 2	30. 1	30. 0½	46	47	47	W t Z	W	W	Regen.
— 0	— 0	———	48	49	48	W	———	N W	Mist Reg.
29.11¾	29.10½	29.10½	45	50	50	Z W	Z W	Z W	Betr. ——
— 9½	— 8½	— 7	48	48	50	Z	Z	Z	Regen.
— 5¾	— 5¾	— 5	46	46	45	W	W	W	Helder R.
— 4	— 4	———	43	45	44	Z W	Z W	W t N	Mist ——
— 5½	— 6	— 6½	42	44	46	N O	N O	N O	Betr.Reg.
— 7	— 7½	— 8	43	44	44	———	———	———	Reg. H.
— 9	— 8½	———	39	42	41	N t O	N t O	N t O	Helder.
— 8	— 8	— 8½	40	42	41	N t W	Z W	Z W	M. Held.
— 9½	—10	—10½	38	41	38	Z W	———	———	Helder.
—10½	—10½	—10¼	34	38	37	Z t O	Z t O	Z t O	———
———	—10	—10	32	37	36	Z O	Z O	Z O	— Betr.
—10	———	—10½	35	40	41	———	———	———	Mist Betr.
—11	—11	———	34	38	37	———	O t Z	O t Z	Helder.
— 9½	— 8½	— 7½	37	40	39	———	Z O	Z O	Mist Reg.
— 6	— 5	— 4½	41	43	44	O	O	O	———
— 5	— 4½	— 5½	46	47	45	Z	Z	Z	———
— 5¼	———	— 2½	43	46	46	Z O	Z O	———	M.H.Reg.
— 0½	— 2	— 5½	48	49	47	———	Z W	Z W	Reg. W.
— 6	— 5¼	— 4¼	44	49	52	Z	Z	Z	M. B. H.
— 3½	— 2½	— 2	46	51	52	———	Z t W	Z t W	Wolk. R.
— 1	— 2	— 3½	49	50	49	———	W t Z	W t Z	Mist.
— 5	— 6	— 6½	44	46	44	O	Z t W	Z t W	— Reg.
— 7	— 7	— 8	42	44	42	Z O	Z O	Z O	Regen.
— 9	— 9½	—10½	43	44	43	———	———	———	— Betr.
30. 0½	30. 1	30. 1	39	42	40	———	———	———	Held. M.
29.11	29. 9	29. 7½	38	40	45	Z	Z	Z	— Reg.
— 7½	— 7	— 3½	43	43	43	W t Z	Z W	———	Mist.
— 2	— 2	— 1½	42	43	38	W t N	W t N	N	Buij. Hag.
— 1	— 3	— 4	36	37	35	N	N t O	N t W	— Sn.

Hoogste Barometer d. 30. 2
Laagste Barometer d. 29. 0½ } **middelb. d. 29. 7¼**
Hoogste Thermometer gr. 51.
Laagste Thermometer gr. 32. } **middelb. gr. 41½**

GEMIDDELDE THERMOMETER

VAN HET JAAR 1773.

January	gr.	$39\frac{1}{6}$
February	—	$34\frac{5}{6}$
Maart	—	$42\frac{3}{5}$
April	—	$48\frac{3}{8}$
May	—	$54\frac{7}{8}$
Juny	—	$60\frac{3}{8}$
July	—	$62\frac{7}{8}$
Augustus	—	$65\frac{3}{4}$
September	—	$60\frac{1}{8}$
October	—	$54\frac{5}{6}$
November	—	$44\frac{2}{5}$
December	—	$40\frac{3}{4}$

Gemiddelde Thermometer van het geheele Jaar $50\frac{1}{6}$ graden.

Het Koudste den 9 *February*, 's morgens ten $7\frac{1}{2}$ Uuren; met een Oosten Wind en betrokken Lugt, op 19 graaden.

Het Warmste 's middags den 14 *Augustus*, met eene Heldere Lugt en Zuidelyken Wind; op 85 graaden.

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

In de Tweede Stukken des Eersten en Tweeden Deels.

(I. en II. dienen ter aanduiding van het Iste en IIde Deel.)

A.

Boe-

De

Ma-

N.

S.

Spel-

BERIGT VOOR DEN BINDER.

Het *Indiaansch Dier* te plaatzen tegen over bl. 71
De WAARNEEMINGEN in *December* tegen over 67

